ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 48 (1993)
ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ 1998

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 48 (1993)
ΜΕΡΟΣ Β' 1 - ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΘΗΝΑ 1998

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Ευαγγ. Κυπραίου

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΔΟΣΗΣ: Ελένη Λίτινα

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΥΛΗΣ: Γιώργος Πάτσης

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Γιώργος Πάτσης - Βίκυ Θεοφιλοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Χελένα Τζενέκα

ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΕΣ, ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ, ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Ε. Μπουλούκος - Α. Λογοθέτης Ο.Ε.

© ΤΑΜΕΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΕΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
Οδός Πανεπιστημίου 57, Αθήνα 105 64

ISSN 0570-622X

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

(Συλλογή γλυπτών, Προϊστορική συλλογή, Συλλογή Χαλκών, Τμήμα Αιγυπτιακών και Ανατολικών αρχαιοτήτων, Χημικό εργαστήριο) (Πίν. 1-2) ..... Σελ. 1-4

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 3-4) ..... » 5-6

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ..... » 6

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ (Πίν. 5-12) ..... » 7-11

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Αποθήκη οδού Άρεως, Εργαστήριο συντήρησης βόρειας κλιτύος). Ανασκαφικές εργασίες (Βιβλιοθήκη Αδριανού), Πλάκα (Οδός Επαμεινώνδα και Ταξιαρχών 4, Οδός Δεξίππου 5, Οδός Άρεως και Ποικίλης 4, Οδός Επαμεινώνδα 4, Οδός Αδριανού 88α και Αδριανού 88β, Οδός Αδριανού 52, Οδός Διοσκούρων 6, Σκάμμα Δήμου Αθηναίων, οδοί Θρασυβούλου και Κλεψύδρας, Οδός Κυρρήστου και Φλέσσα 4, Οδός Κυρρήστου 8, Οδός Λυσίου 4-6, Μ. Αυρηλίου 7 και Θρασυβούλου 8, Οδός Διοσκούρων 5, Οδός Διοσκούρων 6, Πεζοδρόμηση οδού Μάρκου Αυρηλίου και τμήματος της οδού Πελοπίδα). Αναστήλωση-Συντήρηση μνημείων (Βιβλιοθήκη Αδριανού) (Σχέδ. 1-3· Πίν. 13-18) ..... » 12-27

Αρχαία Αγορά ..... » 27-30

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Αθήνα. Ανασκαφές Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών (Σταθμός Ακαδημία, Σταθμός Σύνταγμα - Περιφερειακά σκάμματα, Περιφερειακό σκάμμα οδού Ξενοφώντος). Άλλες ανασκαφές (Οδοί Διονυσίου Αρεοπαγίτου 35 και Καλλισπέρη 16, Οδός Θησέως 15-17, Οδοί Τριών Ιεραρχών 196 και Κηφισοδότου, Οδοί Αμφιαράου 58 και Διοδώρου). Ασπρόπυργος. Ελευσίνα (Οδοί Πίνδου, Αθηνάς και Κολοκοτρώνη, Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου 146, Οδός Εθνικής Ανστιστάσεως, Οδός Δήμητρος 9 και Νικολαΐδου, Οδός Περσεφόνης 17 και Χατζηδάκη). Ελευσίνα (Θησαυροί 1993 και μεμονωμένα νομίσματα. Ελληνιστικοί χρόνοι – 6ος αι. μ.Χ.). Ελευσίνα (Πάροδος Σωτ. Γκιόκα 3, Οδός Αισχύλου 27, Οδός Νικολαΐδου και Πεισιστράτου). Μέγαρα (Οδός Αγίας Βαρβάρας και Αλεποχωρίου, Οδός Ευπαλίνου 19, Οδός Θερμοπυλών και Λυκούργου, Οδός Στρατήγη, Οδός Ελικώνος 7, Οδός Μενιδιάτη 194, Οδός Ματρόζου, Θέση Κοκκινογή, Χαντάκι ΟΤΕ, Οδός Δημ. Μπέη (Ο.Τ. 63), Οδός Δημ. Μπέη (Ο.Τ. 34), Οδός Κορυτσάς 3, Οδός 28ης Οκτωβρίου και Αργυροκάστρου, Πλατεία Λυτάρα). Διαμορφώσεις (Αρχαιολογικό άλσος της Ακαδημίας Πλάτωνος) (Σχέδ. Α΄ και 1-12· Πίν. 19-24) ..... » 31-62

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Λαυρίου). Ανασκαφικές εργασίες: Μαραθώνας (Σκόρπιο Ποτάμι ή Σερβός, Σεφέρια ή Σκίντζιζα), Άλιμος (Λεωφόρος Βουλιαγμένης, οδός Γούναρη και Κουμουνδούρου, Οδός Ρώμα, πάροδος Ηγησιπύλης), Λαυρεωτική (Βουνό Ριμπάρι, Στεφάνι Θορικού, Συντερίνα Καμάριζας), Γέρακας (Οδός Σύρου), Κηφισιά (Οδοί Αγίων Θεοδώρων - Αγίου Δημητρίου), Εθνική οδός Αθηνών-Λαμίας (Οδός Πηγών), Κόκκινος Μύλος (Οδός Θράκης, Οδός Καμβούνη), Μενίδι (Οδός Αγίου Ιωάννου 2 - Λιοσίων, Οδός Λιοσίων 45). Επισήμανση και περισυλλογή αρχαίων: Μαραθώνας (Θέση Αρνός, Θέση Πλάσι, Θέση Σεφέρια). Άλλες εργασίες (Σούνιο) (Σχέδ. 1-4· Πίν. 25-30) ..... » 63-74

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Σπετσών, Εκθέσεις). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αττικής: Σπέτσες - περιοχή Παλιού Λιμανιού (Παλαιοχριστιανικό λουτρό). Νομίσματα (Θησαυρός Σπετσών 1993). Νομός Βοιωτίας: Θήβα (Οδός Αγίου Νικολάου) (Ο.Τ. 286), Οδός Αγίου Νικολάου (Ο.Τ. 285), Οδός Εστίας 5, Οδός Δίρκης 1, Οδός Αμφίωνος 24 και Οιδίποδος, Οδός Κάδμου, Οδός Επαμεινώνδα, Οδός Βρυζάκη). Θήβα: Νομίσματα 1993 (Οικόπεδο Γκόγκου, Άγιος Νικόλαος, Δικαστικό Μέγαρο). Εργασίες Συντήρησης. Νομός Βοιωτίας: Θήβα (Οικόπεδο Δρακείου Σχολής, Οικόπεδο Γιαννούτσου, Ναός Αγίου Νικολάου ή Αγίας Παρασκευής στη θέση Καναβάρι, Μητροπολιτικός ναός Παναγίας Λόντζιας), Κόκκινο (Ναός Αγίου Νικολάου), Πρόδρομος (ξυλόγλυπτο βημόθυρο) (Σχέδ. 1-21· Πίν. 31-37) ..... Σελ. 75-93

Δ΄ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 94

Ισθμία (Ο οικισμός της Ράχης, Ο αρχαϊκός και ο κλασικός ναός του Ποσειδώνα, Αρχαϊκή κεραμική, Ανατολικό τέμενος, Ενσφράγιστα κεραμίδια, Μουσείο Ισθμίας) ..... » 94-96

Νεμέα ..... » 96-97

Κόρινθος ..... » 97-98

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 99

Λακωνία (Μάνη): Σπήλαιο Καλαμάκια (Πίν. 38) ..... » 99-101

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 101

Ζ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ηλείας: Παληοκριθαριές (Αγιάννης) Ήλιδας, Αμαλιάδα, Μπόρσι Ήλιδας, Καλύβια, Σταφιδόκαμπος, Αυγείο, Γρύλλος, Αγία Τριάδα, Κοσκινά. Νομός Μεσσηνίας: Καπλάνι Πυλίας, Κορώνη. Τυχαία ευρήματα - Παράδοση - Περισυλλογή αρχαίων. Νομός Ηλείας: Άλτις, Κακόβατος, Λέπρεο. Νομός Μεσσηνίας: Κάτω Μέλπεια (Σχέδ. 1-3· Πίν. 39-40) ..... » 102-108

Το Ανάκτορο της Πύλου ..... » 108-109

Αρχαιολογικό Πρόγραμμα Πύλου ..... » 109-110

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Αχαΐας. Μουσειακές εργασίες (Μουσείο Πατρών, Μουσείο Αιγίου). Εργασίες Υπαίθρου. Ανασκαφικές εργασίες: Πάτρα (Οδός Μητροπολίτου Νεοφύτου 10, Οδός Πεσόντων Αστυνομικών 8, Οδός Νικήτα 8-10, Οδός Αγίου Γεωργίου 42, Οδός Χείλωνος Πατρέως 23, Οδός Θεμοστοκλέους 26 και Γ. Ολυμπίου). Έργο 1ης ΔΕΚΕ (Οδός Παλαιών Πατρών Γερμανού, 3ου Ορειβατικού και Αγίας Παρασκευής, Οδός Παλαιών Πατρών Γερμανού 149, Οδός Αραχναίου 8, Οδός Παπαδιαμαντοπούλου 49-77, Οδός Αγράφων). Περιφέρεια Πόλης (Αγυιά, πάροδος Στρυμώνος 32, Κοτρώνι, πάροδος Προκοπίου 12, Οδός Αρκαδίου 6-8, Οδός Κορυδαλλέως 66, Αγυιά, οδός Κ. Ουράνη και Αλιάκμονος, Ζαρουχλέικα, οδός Κομνηνών 17, Ζαρουχλέικα, οδός Ζυγοβιτσίου 13, Κάτω Συχαινά Πατρών, οδός Μαλέα 10, Οδός Πανεπιστημίου 88). Βόρειο Νεκροταφείο (Οδός Κωνσταντινουπόλεως 75-Νόρμαν-Κατερίνης, Οδός Κατερίνης 14-16, Οδός Κορίνθου 132 και Βαλτετσίου, Οδός Πουκεβίλ 22, Οδός Παξών και Κωνσταντινουπόλεως, Οδός Κορίνθου 130). Νότιο Νεκροταφείο (Οδός Βασιλειάδου 18-22 και Γ. Ολυμπίου, Οδός Σολωμού 25, Οδός Σολωμού 51). Επαρχία Πατρών: Βούντενη Πατρών, Πόρτες, Χαλανδρίτσα (Θέση Άγιος Βασίλειος), Βραχνέικα (Θέση Ρετουνιώτη), Αίγιο (Οδός Μελετοπούλων 30-36, Οδός Βασ. Κωνσταντίνου και Κολοκοτρώνη, Οδός Ταξιαρχών και Ελίκης, Οδός Ν. Σολιώτη και Ερμού, Οδός Ν. Πλαστήρα 50 και Λεωνίδου, Οδός Ν. Σολιώτη 6, Οικισμός Ροκά, οδός Θαλή, Οικισμός Κουλούρας 100, κεντρικός δρόμος, Οδός Μάρκου Μπότσαρη 17, Οδός Κλεομένους Οικονόμου), Κλειτορία Καλαβρύτων

(Αρχαίος Κλείτωρ). Περισυλλογή αρχαίων-Παραδόσεις (Αίγιο). Περιοδείες-Εντοπισμός αρχαιοτήτων: Δρόμος προς Καθολικό-Άγιο Γεώργιο Καθολικού-Τράπεζα, Περιοχή Λάκκας και Τούμπας Αιγιαλείας, Μεϊντανά Ροδοδάφνης, Παλαιά Κερύνεια, Νικολέικα Αιγίου (Θέση Ψωριαρού), Εποπτεία ερευνών αρχαίας Ελίκης, Κερύνεια Αιγιαλείας (Θέση Μπρούμα, Διάφορες θέσεις). Νομός Αιτωλοακαρνανίας. Μουσειακές εργασίες. Εργασίες Υπαίθρου. Ανασκαφικές εργασίες (Στενό Αγγελόκαστρου, Νέα Πλευρώνα, Δρυμώνας Αρχοντοχωρίου, Επιφανειακή έρευνα «στρατικής γης», Σπάθαρη Λεπενούς, Θέρμο). Επαρχία Ναυπακτίας: Μακύνεια, Κρυονέρι (Θέση Γλύφα), Ναύπακτος (Θέση Αλωνάκι, Κάστρο, Οδός Λοκρών, Οδός Μεσσηνίων, Οδός Κοζώνη, Οδός Πλαστήρα και Άρεως, Οδός Καπορδέλη, Οδός Ν. Μπότσαρη). Νομός Κεφαλληνίας. Επαρχία Παλλίκης: Κοινότητα Κουβαλάτων (Οικισμός Λειβάδι). Επαρχία Κραναίας: Οικισμός Μαζαρακάτων, Κοινότητα Μεταξάτα (Θέση Λιθοκούλουμα), Κοινότητα Μαρκόπουλο (Οικισμός Κ. Κατελειός), Κοινότητα Πόρου (Θέση Κάναλλος, Πόρος, Τζαννάτα). Επαρχία Σάμης: Οικισμός Σάμης (οικόπεδο Δημ. Δελαπόρτα), Σάμη (Οδός Διχαλίων), Οικισμός Φισκάρδου. Επαρχία Ιθάκης: Οικισμός Πηλικάτων (Οικόπεδο Αθ. Σόμπολα, Οικόπεδο Σπύρου Ραυτόπουλου). Περιοδείες-Εντοπισμός αρχαιοτήτων. Επιφανειακή έρευνα 1992-1993. Επαρχία Κραναίας (Κοινότητα Πλαταιών, θέσεις μονής Υπαπαντής Θεοτόκου Σισσίων και Λεύκα, Οικισμός Κουράτων, Κοινότητα Μαρκόπουλο, Κοινότητα Σκάλας, Κοινότητα Πάστρας-ακρόπολη, Οικισμός Αννινάτων, περιοχή Διπόλια, Κοινότητα Πόρου). Επαρχία Σάμης (Οικισμός Ανδριολάτα, θέση Καστρί, Οικισμός Διγαλέτο, Κοινότητα Κουλουράτων, θέσεις Ράχη Κουλουράτων και Καστρί, Γριζάτα, Κοινότητα Χαλιωτάτων, θέσεις Πελεκητά Λιθάρια και Στερνούλες, Κοινότητα Σάμης, Κοινότητα Αγίας Ευφημίας, Οικισμός Χαλιωτάτων, Κοινότητα Καραβόμυλου, λόφος Αγίων Θεοδώρων, Οικισμός Τουλιάτων, Οικισμός Χαλικερή, Φισκάρδο, θέσεις Χερσόνησος, Θρονί, Σπηλιόβουνο) (Σχέδ. 1-15· Πίν. 41-50) ..... Σελ. 111-155

Αρχαία Ελίκη (Θέση Βαλιμίτικα - Ριζόμυλος) ..... » 155

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Νομός Ζακύνθου (Μουσείο Ζακύνθου). Στερεωτικές-Αναστηλωτικές εργασίες. Νομός Αχαΐας: Πάτρα (Φρούριο), Ρίο (Φρούριο), Πόρτες (Σπήλαιο Αγίου Γεωργίου, Φρούριο Χλεμούτσι). Νομός Ηλείας: Μανωλάδα (Ναός Παλαιοπαναγιάς). Νομός Ζακύνθου (Πύργος Δομενεγίνη στην κοινότητα Αργασίου, Κωδωνοστάσιο ναού Αγίου Νικολάου του Μώλου, Ναός Κυρίας των Αγγέλων στην πόλη, Κωδωνοστάσιο ναού Παναγίας Λαγκαδιώτισσας στο Άνω Γερακάριο, Ναός Παναγίας Δερματούσας στο Τραγάκι). Συντήρηση τοιχογραφιών και εικόνων. Συντήρηση τοιχογραφιών. Νομός Κορινθίας: Ξυλόκαστρο (Ναός Αγίου Βλασίου). Νομός Αχαΐας: Πόρτες (Σπήλαιο Αγίου Γεωργίου), Περιθώρι (Μονή Αγίων Αποστόλων), Τζάιλο (Ερείπια ναού Παναγίας). Νομός Ηλείας: Μανωλάδα (Παλαιοπαναγιά). Συντήρηση εικόνων. Νομός Αχαΐας. Νομός Ζακύνθου. Περιοδείες-Καταγραφές-Επισημάνσεις μνημείων. Νομός Κορινθίας: Ζάχολη (Μονή Προφήτη Ηλία). Νομός Αχαΐας: Ζαρούχλα (Αγία Τριάδα, Άγιος Δημήτριος, Κοίμηση Θεοτόκου, Πύργος Παπαδημητροπούλου), Ρίο (Παρεκκλήσιο Αγίας Λουκίας οικογένειας Ζαΐμη), Ρωμανός Πατρών, Λειβάρτζι, Τριπόταμα, Σοπωτόν, Μονή Γέννησης της Θεοτόκου Δάφνης (Στρέζοβας), Πάος ή Σκούπι Καλαβρύτων. Καθαρισμοί χώρων. Νομός Ζακύνθου. Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Αχαΐας: Τζάιλο (Ερείπια ναού Παναγίας), Πάτρα (Οδός Λόντου) (Πίν. 51-58) ..... » 155-166

Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες. Ανασκαφικές εργασίες: Τάχι (Εργατικές κατοικίες οικισμού Θήβα ΙΙ), Θήβα (Οδός Πελοπίδου 28-αρχείο πινακίδων Γραμμικής Β, Οδός Αμφίωνος και Οιδίποδος, Οικόπεδο Δημ. Λάμπρου), Ακραίφνιο (Αγρός Δ. Μωραΐτη), Αγωγός φυσικού αερίου ΔΕΠΑ, Χαιρώνεια (Οικόπεδο Αν. Παπανικολάου), Ορχομενός (Δημοτικά έργα ύδρευσης), Βοιωτικός Κηφισός (Έργα διευθέτησης του ρου του ποταμού). Συντήρηση αρχαιοτήτων. Καταγραφές. Διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων (Σχέδ. 1-12· Πίν. 59-64) ..... » 167-189

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Χαλκίδα (Οικόπεδο Κοροβέση, Οικόπεδο Νικολάου Νεοφώτιστου, Οικόπεδο Ιω. Μπαλάκα, Οικόπεδο Ευαγγ. και Μαρ. Αθανασίου, Οικόπεδο Μπρατσιώτη, Λόφος Αγίας Μαρίνας), Μάνικα (Οικόπεδο Π. Ελληνικού), Ερέτρια (Θέση Αγία Παρασκευή, Οικόπεδο Κουβελιώτη, Οικόπεδο Διαμαντή Γεωργούλη), Λευκαντί, Καστρί Λιχάδας, Αιδηψός (Οικόπεδο Λ. Γκάνη, Οικόπεδο Τ. Παλιά, Οικόπεδο Ευθ. Κατσίκα), Ωρεοί (Οικόπεδο Δ. Ζησίμου), Ροβιές. Βοιωτικές ακτές: Ανθηδόνα (Θέση Καστρί). Σκύρος (Οικόπεδο Γ.Ι. Ευσταθίου, Οικόπεδο Α. Περσίδη, Οικόπεδο Κ. Μέγκου). Διαμορφώσεις (Ταύρος Ωρεών). Παράδοση αρχαιοτήτων (Κήρινθος, Αγία Κυριακή Ωρεών) (Σχέδ. 1-5· Πίν. 65-66) ..... Σελ. 190-198

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Λαμία (Οικόπεδο Φ. Σφυρή, Οδός Αμφικτυόνων, Οδός Πλαταιών, Δημοτική οδός, Οδοί Βύρωνος και Έσλιν, Οδός Αιγίνης, Οδός Αινιάνων, Οδός Αλαμάνας, Οδός Αμφικτυόνων-έργα ΔΕΥΑΛ, Οδός Αμφικτυόνων-Οικόπεδο Αθ. Τερτίγκα-Ε. Λιάρτη, Οδός Βύρωνος, Οδός Καραϊσκάκη, Οδός Μαλιέων), Καλύβια Λαμίας (Οικόπεδο Αλιμέντα Τετράς ΑΕΒΕ), Μόδι (Θέση Άγιος Αθανάσιος, Αγρός Π. Λιαράκη), Κολάκα (Αγρός Τσαμπά, Αγρός Κ. Κυριάκου), Λιβανάτες (Θέση Παληοκάστρα, Αγρός Γεωργιάδη), Αταλάντη (Οδός Ανδρούτσου), Τραγάνα, Ελάτεια (Θέση Λιβάδι), Αγία Παρασκευή (Αγρός Γ. Τριφύλη), Μεξιάτες (Έργα άρδευσης), Έξαρχος (Θέση Σμίξη), Σοφιάδα Δομοκού, Επαρχιακή οδός Υπάτης - Αμαλώτας, Νέο Μοναστήρι (Οικόπεδο Κων. Πατσιαλίδη), Αχινός (Οικόπεδο Δημ. Κυρίτση, Οικόπεδο Αθ. Παλεξοπούλου, Οικόπεδο Αθ. Χαρίση, Οικόπεδο Χρήστου Χαρίση), Γλύφα (Θέση Φανός), Μελιταία, Κύνος. Κηρύξεις αρχαιολογικών χώρων. Παραδόσεις αρχαίων (Σχέδ. 1-4· Πίν. 67-70) ..... » 199-221

Αλές Λοκρίδος ..... » 221

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες: Γαλαξείδι (Θέση Πελεκάρη), Δίστομο (Οικόπεδο Ι. Πανουργιά και Σ. Καΐλη, Γήπεδο), Αντίκυρα (Οικόπεδο Χαρ. Δροσερού), Λίλαια (Θέση Σεντούκα), Πολύδροσο (Γυμνάσιο). Καθαρισμοί και διαμορφώσεις αρχαιολογικών χώρων: Πολύδροσο (Ιερό Δήμητρας), Λίλαια (Θέση Σιδερόπορτο) (Πίν. 71) ..... » 222-223

Δελφοί. Ρωμαϊκή Αγορά και Νοτιοανατολική Έπαυλη. Επιφανειακή έρευνα (Προφήτης Ηλίας και γύρω περιοχή, Ανθοχώρι και γύρω περιοχή, Παρόρι, Μαυρονέρι, Άγιος Βλάσιος, Δαύλεια και γύρω περιοχή, Κυριάκι) (Πίν. 72-74) ..... » 223-226

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Νομός Μαγνησίας. Μουσειακές εργασίες (Έκθεση «Δασοοικονομία στην αρχαία Κύπρο», Έκθεση φωτογραφίας αρχαιολογικών ευρημάτων των Φερών). Ανασκαφικές εργασίες: Δημητριάδα (Αρχαίο θέατρο, Ανάκτορο, Οικόπεδο Φωτ. Χούτα, Οικόπεδο Κωνσταντίνας Κατσώνη, Οικόπεδο κληρονόμων Καραδήμα, Αγρός Γεωργίου - Γιασεμής Δενελάβα), Νέα Ιωνία Βόλου (Οδός Κολοκοτρώνη, Οικόπεδο Π. και Α. Κωστούλα), Φθιώτιδες Θήβες (Αρχαίο θέατρο, Αγρός Σακομήτρου-δυτικό νεκροταφείο), Μεγάλη Βελανιδιά (Οικόπεδο Συρβανίδη), Βελεστίνο (Οικόπεδο Βασ. Μπόλια), Πλάτανος Αλμυρού (Βουλοκαλύβα). Ελληνοϊταλικό πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών. Περιοχή Βελεστίνου (Παραλιακή ζώνη προς ΒΔ. του Παγασητικού κόλπου, Παλιούρι, Γουρουνόσταυλος ή Πολυζέικα. Παραδόσεις - Κατασχέσεις αρχαιοτήτων. Νομός Καρδίτσας. Ανασκαφικές εργασίες: Ζαΐμι (Αγρός Αθαν. Μπαλιάκου), Ερμήτσι (Οικόπεδο Χρ. Κουτσιούμπα), Μυρίνη (Οικόπεδο ναού Αγίου Δημητρίου), Πύργος Κιερίου (Οικόπεδο Θωμά Κεφαλά), Ορφανά (Έργο ΟΣΕ), Μητρόπολη (Οικόπεδο Βασ. Τασιόπουλου) (Σχέδ. 1-8· Πίν. 75-84) ..... » 227-248

Θεσσαλία ..... » 248

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Τρικάλων: Τρίκαλα (Γωνία οδών 25ης Μαρτίου και Τζωρτζοπούλου). Νομός Λάρισας (Γυρτώνη, Ανατολή Αγιάς, Πύθιο Ελασόνας). Περισυλλογή – Παράδοση αρχαίων. Νομός Τρικάλων (Άταρξ). Νομός Λάρισας (Αγιά, Καστρί Τυρνάβου, Σκοτούσσα, Γόννοι, Συκούριο, Ευαγγελισμός). Άλλες εργασίες. Λάρισα (Α΄ αρχαίο θέατρο) (Σχέδ. 1-2· Πίν. 85-86) ..... Σελ. 249-260

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ..... » 260

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Μουσειακές εργασίες (Περιοδικές εκθέσεις). Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Ιωαννίνων (Ακρόπολη Μεγάλου Γαρδικίου, Θέση Κακολάγκαδο Πλαισίων). Νομός Άρτας: Άρτα (Συμβολή των οδών Αράχθου και Μανωλιάσσης, Ανώνυμη δημοτική οδός-οικόπεδο Μερκοβίτη, Ανώνυμη δημοτική οδός-οικόπεδο Κοκκινέλη, Οδός Ηρακλείτου, Οδός Κομμένου-οικόπεδο Ι. Θεοδώρου, Οδός Κομμένου-οικόπεδο Σχολικών Κτιρίων). Αποχετευτικό έργο (Εθνική Περιφερειακή οδός, Προέκταση οδού Αράχθου, Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου, Ανώνυμη Δημοτική οδός, Οδός Μητροπολίτου Πορφυρίου, Οδός Αετοράχης, Οδός Μπιζανίου, Οδός Στουδίτου, Οδός Αγίου Μάρκου, Οδός Σταματελοπούλου, Οδός Μάτσου, Οδός Αγίου Κωνσταντίνου). Κοινότητα Δημαριού. Κοινότητα Στρογγυλής. Νομός Λευκάδας (Τμήμα υδρευτικού αγωγού στην περιοχή Καλλιγονίου – Καρυωτών, Περιοχή Τσεχλιμπού δήμου Λευκάδας, Θέση Σπασμένη Βρύση Καρυωτών, Λυγιά Κατούνας, Θέση Μαχαιρέικα περιοχής Καρυωτών, Θέση Κουλούρι του Τσάντου περιοχής Καλλιγονίου). Νομός Πρέβεζας (Καστρί). Καθαρισμοί-Στερεώσεις-Αποτυπώσεις μνημείων. Νομός Ιωαννίνων. Νομός Άρτας. Νομός Πρέβεζας (Θέση Φραγκοκκλησιά κοινότητας Ριζών). Παράδοση-Περισυλλογή αρχαιοτήτων-Εντοπισμός νέων θέσεων. Νομός Ιωαννίνων (Θέση Γορίτσα κοινότητας Ροδοτοπίου, Κοινότητα Μανασσή, Θέση Καστρί Μονής Βελλά κοινότητας Καλπακίου, Παλαιά Γορίτσα Κόνιτσας, Σταυροδρόμι Πωγωνίου, Περιοχή Ανθοχωρίου Λάκκας Σουλίου). Νομός Άρτας (Θέση Αραπόσπιτα κοινότητας Στρογγυλής, Λόφος Αγίας Αικατερίνης κοινότητας Στρογγυλής). Νομός Πρέβεζας (Κοινότητα Λούρου). Νομός Λευκάδας (Μεγανήσι, Θέση Ράχη-Κοντρί κοινότητας Κατούνας). Πανεπιστημιακές ανασκαφές-Συστηματικές έρευνες (Ερευνητικό Πρόγραμμα «Κλεοπάτρα»: αυτοματοποιημένο σύστημα τεκμηρίωσης αρχαιολογικού χώρου Νικοπόλεως). Ελληνοαμερικανικό διεπιστημονικό πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών στη Νότια Ήπειρο (Γλωσσάριο της αρχαιολογικής κατόπτευσης του εδάφους, Χερσόνησος Αγίου Θωμά και ο όρμος Βαθύ, Αρχαιότητες στην περιοχή του υψώματος Κουβέλι, Η κοιλάδα του ποταμού Αχέροντα και ο «Γλυκύς λιμήν», Δραστηριότητες σε άλλες περιοχές, Επιχορηγήσεις και συνεισφορές διαφόρων ιδρυμάτων) (Σχέδ. 1-17· Πίν. 87-96) ..... » 261-314

Πρόγραμμα Ακτίου ..... » 314-316

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Ανασκαφικές εργασίες. Νομός Κέρκυρας: Περιοχή Αγίων Θεοδώρων (Οικόπεδο Α. Τσιριγγάκη-Α. Κυργιάννη). Νομός Θεσπρωτίας: Ηγουμενίτσα (Οικόπεδο Σ. Ζώη, Οικόπεδο Σπ. Βασιλείου (Σχέδ. 1-2) ..... » 317-319

ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Τη διεύθυνση του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου και για το 1993 είχε η Όλγα Τζάχου-Αλεξανδρή. Τα τεχνικά έργα του κτιρίου συνεχίστηκαν σύμφωνα με το πρόγραμμα. Για την επανέκθεση των Ρωμαϊκών Γλυπτών ανακαινίστηκαν οι αίθουσες 31, 31α, 32, 33, οι οποίες επιστρώθηκαν με μαρμάρινα δάπεδα. Επίσης, προετοιμάστηκαν οι αίθουσες 40-41 για την επανέκθεση των Αιγυπτιακών Αρχαιοτήτων. Επιπλέον, άρχισαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες για την ανακαίνιση των αιθουσών 3-4 της Μυκηναϊκής Συλλογής καθώς και της αίθουσας όπου εκτίθενται τα ευρήματα της Θήρας. Ανανέωση των χρωματισμών των αιθουσών της έκθεσης πραγματοποιήθηκε στη Συλλογή των Αγγείων και των Γλυπτών. Τόσο τα τεχνικά έργα, όσο και οι επιστημονικές εργασίες εκτελέστηκαν σύμφωνα με τις οδηγίες της υπογράφουσας και με τη στενή παρακολούθηση των προϊσταμένων των Συλλογών, όπως περιγράφονται παρακάτω.

ΟΛΓΑ ΤΖΑΧΟΥ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ

Συλλογή Γλυπτών

Στη Συλλογή Γλυπτών εργάστηκαν οι εξής αρχαιολόγοι: οι δόκιμοι Κ. Μπαϊράμη, Κ. Καλλιντζή, Α. Καραπαναγιώτη, Σ. Κατάκης, Θ. Ηλιόπουλος· από τον Οκτώβριο του 1993 τοποθετήθηκε μετατεθείς από το ΥΠΠΟ ο Ν. Καλτσάς ως μόνιμο στέλεχος της Συλλογής και το Νοέμβριο επέστρεψε από το ΥΠΠΟ και η υπογράφουσα.

Κατά τη διάρκεια του έτους εξυπηρετήθηκαν 44 μελετητές, Έλληνες και ξένοι, και διακινήθηκαν περί τα 100 αρχαία λίθινα αντικείμενα.

Εισήλθαν από κατασχέσεις διάφορα αρχαιολογικά αντικείμενα, κυρίως επιτύμβια ανάγλυφα ή τμήματα, τα οποία καταχωρήθηκαν στο Βιβλίο Εισαγωγής με αριθμούς: ΒΕ 16, 18 (39, 40, 41, 42), 19 (13-14), 24.

Οι κυρίως εργασίες της Συλλογής ήταν η καταγραφή, ταύτιση και συντήρηση αντικειμένων στα λεγόμενα «Νέα Υπόγεια», καθώς και η προετοιμασία επεξηγηματικών πινακίδων για τις αίθουσες 8-27. Συνεχίστηκαν οι προετοιμασίες για την επανέκθεση των ρωμαϊκών γλυπτών (καθαρισμός, κατασκευή βάθρων, νέες συγκολλήσεις και αφαίρεση παλαιών σιδηρών συνδέσμων). Επίσης συντηρήθηκαν με ανάλογους μηχανικούς καθαρισμούς και στερεώσεις: το άγαλμα αριθ. 2779 (του οποίου η συντήρηση είχε αρχίσει από το 1992)· η επιτύμβια στήλη αριθ. 3661 διαλύθηκε και ξανασυμπληρώθηκε ως προς το τμήμα που έλειπε, προκειμένου να αφαιρεθούν τα σιδερένια στελέχη· από το μεγάλο επιτύμβιο ανάγλυφο Θ. 243 αφαιρέθηκαν οι σιδερένιοι σύνδεσμοι και τοποθετήθηκε σε νέα βάση· το αγαλμάτιο αριθ. 710 καθαρίστηκε· καθαρισμός και στερέωση του χρώματος πραγματοποιήθηκε στο υπ' αριθ. 5238· παρόμοια εργασία έγινε στην επιφάνεια του τραπεζοφόρου αριθ. 2873 (Πίν. 1 α), όπου στερεώθηκαν και οι έγχρωμες επιφάνειες, και στο προσωπείο αριθ. 505 (Πίν. 1 β), όπου στερεώθηκε και το υπόλειμμα χρώματος. Καθαρίστηκε επίσης η εικονιστική κεφαλή αριθ. 3590Α.

Ένα σημαντικό εγχείρημα ήταν η μεταφορά και το στήσιμο του ιππέα της Μήλου (αριθ. 2715) από την αίθουσα 40 στην αίθουσα 30, όπου πήρε την οριστική του θέση. Χρειάστηκε να μετακινηθεί κατά ολίγα εκατοστά ο Ποσειδών της Μήλου στην ίδια αίθουσα για να προβάλλονται και τα δύο έργα στον εισερχόμενο, στην αίθουσα 30, επισκέπτη.

Το άγαλμα του Μουσείου Ελευσίνας αριθ. 5232 (προοριζόμενο για την έκθεση «Ελληνικό Θαύμα») συντηρήθηκε, όπως και η πρόσφατα αποκαλυφθείσα στο Ακραίφνιο επιτύμβια αρχαϊκή στήλη με παράσταση εφήβου αριθ. 28200 του Μουσείου Θηβών. Πραγματοποιήθηκε εκτεταμένος μηχανικός καθαρισμός τόσο της επιφάνειας όσο και της επιγραφής.

Γενικά τα εργαστήρια συντήρησης γλυπτών και εκμαγείων παρήγαγαν ικανοποιητικό έργο, από ποιοτική και ποσοτική άποψη. Αναφέρονται οι Ν. Ματούλας, Φ. Διαμαντόπουλος, Π. Καίσαρ, Μ. Δημητριάδης, Θ. Σιαφράκας, Ι. Κούρος και οι Μαρία Λεφάκη και Δέσποινα Κώτση.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ

Προϊστορική Συλλογή

Προϊσταμένη της Συλλογής ήταν η υπογράφουσα και συνεργάτριές της οι επιμελήτριες Αρχαιοτήτων Ελένη Παπάζογλου, Ελένη Τσιβιλίκα, Δήμητρα Κοκκέβη και η αρχαιολογική γραμματεύς Μ. Βλασοπούλου. Στη Συλλογή εργάστηκε και η Δήμητρα Μαλαμίδου, πραγ-

ματοποιώντας το εκπαιδευτικό εξάμηνο των νεοδιόριστων αρχαιολόγων του Υπουργείου Πολιτισμού.

Κατά το 1993 άρχισαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες γενικής ανακαίνισης της Μυκηναϊκής Αίθουσας, σύμφωνα με το καθορισμένο ήδη από το προηγούμενο έτος πρόγραμμα, το οποίο περιλάμβανε: α) την αφαίρεση του φθαρμένου πλαστικού δαπέδου με το παλαιότερο μωσαϊκό κάτω από αυτό και την αντικατάστασή τους με μαρμάρινες πλάκες Διονύσου μέσα σε ρομβοειδή πλαίσια από χαλκό, β) τον καθαρισμό και τη συντήρηση της ανθεμωτής ζωφόρου με χρυσό βάθος, από ειδικό συνεργείο καλλιτεχνών, και το γενικό βάψιμο της αίθουσας, γ) την επισκευή των παραθύρων, και δ) την ανανέωση και την επισκευή του φωτισμού της οροφής της αίθουσας. Την εποπτεία των τεχνικών συνεργείων είχε ο αρχιτέκτονας του Μουσείου Δημ. Τζαμαλούκας.

Κατά το διάστημα που η Μυκηναϊκή Αίθουσα παρέμενε αναγκαστικά κλειστή λόγω των παραπάνω εργασιών, λειτουργούσε κανονικά η προσωρινή έκθεση στις αίθουσες Περιοδικών Εκθέσεων, ώστε να παραμένουν προσιτά στο κοινό τα σημαντικότερα εκθέματα των Προϊστορικών Συλλογών του Μουσείου[1]. Στις ίδιες αίθουσες παρουσιάστηκε στο κοινό, για πρώτη φορά, ένα πολύ ενδιαφέρον σύνολο δεκατεσσάρων αντικειμένων της πρωτοκυκλαδικής εποχής, που προέρχονταν από κατάσχεση (ΒΕ 9/1993). Πρόκειται για μαρμάρινα ειδώλια και αγγεία, τηγανόσχημο σκεύος και χάλκινο εγχειρίδιο. Τα έξι μαρμάρινα ειδώλια περιλαμβάνουν ένα βιολόσχημο (Πίν. 1 γ), και ένα γυναικείου τύπου Πλαστηρά. Τα υπόλοιπα τέσσερα ανήκουν στον τύπο με διπλωμένα χέρια. Ένα από αυτά φέρει εμφανή ίχνη χρώματος στο λαιμό και στο πρόσωπο. Τα πέντε μαρμάρινα αγγεία είναι φιάλες απλές ή με πόδι και υπάρχει ακόμη ένα λίθινο ομοίωμα πουλιού, που φέρει επίσης ίχνη χρώματος.

Στην αίθουσα της Θήρας έγινε ανακαίνιση του χώρου σε ευρεία κλίμακα. Οι εργασίες περιλάμβαναν: α) τη γενική επισκευή και στεγανοποίηση της στέγης, β) την αλλαγή της ψευδοροφής και την τοποθέτηση νέας με ενσωματωμένους προβολείς κατάλληλου φωτισμού, γ) την τοποθέτηση νέων μηχανημάτων κλιματισμού, δ) την επίστρωση του δαπέδου με μοκέτα. Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών ανακαίνισης, οι προθήκες καθαρίστηκαν και τοποθετήθηκαν σε νέα διάταξη. Αρκετά μεγάλα πήλινα αγγεία που ήταν τοποθετημένα ακάλυπτα σε βάθρα τοποθετήθηκαν μέσα σε προθήκες για λόγους ασφαλείας. Τα σκεύη και άλλα αντικείμενα οικιακής χρήσης παρουσιάστηκαν σε νέα προθήκη. Ένα ιδιαίτερο σημαντικό αγγείο, η πρόχους με απεικόνιση λεόντων σε ιπτάμενο καλπασμό (αριθ. ευρ. 13881) (Πίν. 2 α), παλαιό απόκτημα του Μουσείου με άγνωστη προέλευση, που φυλασσόταν στη Συλλογή Αγγείων, εκτέθηκε στην Αίθουσα της Θήρας σε ιδιαίτερο βάθρο ως θηραϊκό αγγείο του εικονογραφικού ρυθμού[2].

Η συνέχιση του έργου της συντήρησης αρχαίων και η προετοιμασία της επανέκθεσης της Μυκηναϊκής Αίθουσας υπήρξαν από τις βασικές δραστηριότητες της Προϊστορικής Συλλογής κατά το 1993. Οι συντηρητές Κ. Πανταζής, Τ. Μαγνήσαλης, Φούλη Σκαμαγκούλη και Μ. Μακρής συντήρησαν μεγάλο αριθμό πήλινων, λίθινων, μετάλλινων (χρυσών, αργυρών, χαλκών) και οστέινων-ελεφάντινων αντικειμένων. Κατασκευάστηκαν βάσεις στήριξης από πλεξιγκλάς και πίνακες από ύφασμα για την επανέκθεση των αρχαίων. Από τα σημαντικότατα μυκηναϊκά αρχαία που συντηρήθηκαν ενδεικτικά αναφέρουμε το αργυρό «ρυτό της πολιορκίας» (αριθ. ευρ. 481), τη γυναικεία κεφαλή σφίγγας ή θεότητας από ασβεστοκονίαμα (αριθ. ευρ. 7712), τον καθρέπτη με ελεφάντινη λαβή (αριθ. ευρ. 2898) και την ελεφάντινη πυξίδα με παράσταση ναυτίλων (αριθ. ευρ. 2477) (Πίν. 2 δ), που προέρχονται όλα από τις Μυκήνες.

Συντηρήθηκαν επίσης αρκετά αντικείμενα της Κυκλαδικής Έκθεσης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το μικροσκοπικό φιαλίδιο με σύμφυτο δακτύλιο στη βάση του (αριθ. ευρ. 12489) της πρωτοκυκλαδικής ΙΙ εποχής από τη Νάξο, το οποίο, πριν από τη συντήρησή του, είχε όψη πήλινου σκεύους[3] (Πίν. 2 β). Ο καθαρισμός έδειξε ότι το φιαλίδιο, ύψ. 0,062 μ., είναι κατασκευασμένο από υπόλευκο λίθο με κοκκινωπές φλεβώσεις (Πίν. 2 γ).

Συνεχίστηκε το έργο της κατάταξης και τακτοποίησης των αρχαίων στις αποθήκες των Προϊστορικών Συλλογών. Ειδικότερα ταξινομήθηκαν και τακτοποιήθηκαν ομάδες ευρημάτων από παλαιές ανασκαφές σε προϊστορικές θέσεις της Μακεδονίας (Αξιοχώρι, Πλατανιά, Ακροπόταμο, Πολύστυλο και Καστοριά). Καταγράφηκε μεγάλος αριθμός αρχαίων προερχόμενων κυρίως από την Πρόσυμνα και τις Κυκλάδες.

Μνεία πρέπει να γίνει και για το πρόγραμμα της έρευνας για την προέλευση των μυκηναϊκών αγγείων από τη Φυλακωπή Μήλου, στα πλαίσια του οποίου

1. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 4.

2. ΑΕ 1993, σ. 1-11.

3. Βλ. Pat Getz-Preziosi, Early Cycladic Art in North American Collections, Richmond 1987, σ. 326.

πραγματοποιήθηκε δειγματοληψία σε είκοσι όστρακα από τους υπευθύνους του εργαστηρίου Fitch της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής σε συνεργασία με το Μουσείο. Δειγματοληψία έγινε και στη χάλκινη λόγχη από μεσοελλαδικό τάφο του Σέσκλου Θεσσαλίας (αριθ. ευρ. 5899) για την εξακρίβωση της σύστασης και της προέλευσης του μετάλλου.

Επιπλέον εξυπηρετήθηκαν περί τους 35 Έλληνες και ξένους μελετητές με ποικίλα αντικείμενα μελέτης (πήλινα αγγεία από τον «Τάφο του Σταφύλου» στη Σκόπελο, από το νεκροταφείο του Πηλού στη Μήλο, σφραγιδόλιθοι και σφραγίσματα, λίθινες μήτρες, τοιχογραφίες, κοσμήματα από υαλόμαζα κτλ.). Για τη διευκόλυνση των μελετητών αυτών, και ειδικότερα για την έκδοση «Η Αυγή της Ελληνικής Τέχνης» της Εκδοτικής Αθηνών, απαιτήθηκε η μεταφορά κι η φωτογράφηση μεγάλου αριθμού αντικειμένων.

Κατά το 1993 η Προϊστορική Συλλογή εμπλουτίστηκε από παραδόσεις και κατασχέσεις, στις οποίες περιλαμβάνονται έξι πήλινα μυκηναϊκά αγγεία, ένα μυκηναϊκό ειδώλιο τύπου Ψ και το πολύ σημαντικό σύνολο δεκατεσσάρων αντικειμένων της πρωτοκυκλαδικής εποχής που αναφέρθηκε παραπάνω (ΒΕ 9/1993) και είναι σήμερα εκτεθειμένο στην Κυκλαδική Αίθουσα του Μουσείου. Αναφέρουμε ακόμη την επανεύρεση χάλκινων όπλων και εργαλείων που είχαν κλαπεί από το Μουσείο της Αίγινας και προέρχονται από τον πλούσιο μεσοελλαδικό τάφο πολεμιστή, που βρέθηκε στην Κολόνα της Αίγινας. Τα αρχαία αυτά παρέμειναν προσωρινά στο Εθνικό Μουσείο (ΒΕ 19/1993) και επεστράφησαν στο Μουσείο της Αίγινας στις 5 Ιανουαρίου 1994.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Συλλογή Χαλκών

Η δραστηριότητα της Συλλογής Χαλκών, της οποίας υπεύθυνη ήταν η υπογράφουσα, περιλάμβανε τη χρονιά αυτή κυρίως τη συντήρηση μετάλλινων αντικειμένων καθώς και εργασίες για τη βελτίωση της έκθεσης και την ασφάλεια των αρχαίων.

Το συνεργείο των συντηρητών, αποτελούμενο από τους Αναστάσιο Μαγνήσαλη, Γιάννη Δαμίγο, Πέτρο Μπούρα και Γεράσιμο Μακρή (από το Νοέμβριο) συντήρησε 209 μετάλλινα αντικείμενα (αργυρά, χάλκινα, σιδερένια και μολύβδινα), που προσκομίστηκαν από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, όπως Θήρα, Γλα, Λαμία, Βάσσες, Σαλαμίνα, Αίγινα, Δήλο και Αμοργό. Παράλληλα στο εργαστήριο μεταλλίνων συντηρήθηκε και μεγάλος αριθμός χρυσών της Προϊστορικής Συλλογής του Μουσείου. Στο εργαστήριο εκπαιδεύθηκαν δύο νέοι συντηρητές.

Στη Συλλογή εισήχθησαν 73 χάλκινα και δύο μολύβδινα αντικείμενα, που προέρχονται από κατάσχεση, ένα χάλκινο ειδώλιο Ηρακλέους, που δωρήθηκε με διαθήκη στο Μουσείο αλλά που μάλλον πρόκειται για κίβδηλο, καθώς και τέσσερα χάλκινα και τρία σιδερένια αντικείμενα, που βρίσκονταν στη Συλλογή Αγγείων του Μουσείου. Από τα κατασχεθέντα αντικείμενα τα 24 χάλκινα προέρχονται από την κλοπή του Μουσείου της Αίγινας, τα δε επτά από εκείνη του Μουσείου της Τεγέας το 1992. Επίσης προσκομίστηκαν στη Συλλογή για εξέταση της γνησιότητάς τους τέσσερα αντικείμενα.

Έγιναν εργασίες βελτίωσης της υπάρχουσας έκθεσης. Για την καλύτερη προστασία τους τοποθετήθηκε προστατευτικό κρύσταλλο securit γύρω από τα αγάλματα του Δία του Αρτεμισίου και του Εφήβου των Αντικυθήρων. Η έκθεση της Συλλογής Καραπάνου εμπλουτίστηκε με νέες επεξηγηματικές πινακίδες στις προθήκες των αντικειμένων. Καταγράφηκαν ακόμα, με τη βοήθεια και ωρομίσθιων αρχαιολόγων, 1.468 ακατάγραφα αντικείμενα της Συλλογής και 187 της Συλλογής Καραπάνου. Παράλληλα αγοράστηκαν δύο νέοι φωριαμοί για τη φύλαξη των συνεχώς αυξανόμενων δελτίων καταγραφής των αντικειμένων της Συλλογής. Μετακινήθηκαν για μελέτη, από Έλληνες και ξένους μελετητές, 499 αντικείμενα και για φωτογράφηση 383 αντικείμενα της Συλλογής.

Συνεχίστηκαν οι εργασίες προετοιμασίας της επανέκθεσης των μεταλλίνων του Μουσείου με την πειραματική αρχικά τοποθέτηση του επιλεγόμενου υλικού σε νέες προθήκες. Η Συλλογή συμμετέσχε με τα τέσσερα αντικείμενα που είχε αποστείλει στην Ουάσιγκτον για την Έκθεση «Το Ελληνικό Θαύμα», στην ίδια έκθεση, που πραγματοποιήθηκε εν συνεχεία και στη Νέα Υόρκη (11 Μαρτίου - 23 Μαϊου 1993).

ΡΟΖΑ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΟΠΟΥΛΟΥ

Τμήμα Αιγυπτιακών και Ανατολικών Αρχαιοτήτων

Κατά το 1993 στο Τμήμα Αιγυπτιακών Αρχαιοτήτων του Μουσείου οι απαραίτητες εργασίες καθώς και τα αιτήματα των μελετητών διεκπεραιώθηκαν από την Προϊστορική Συλλογή.

Οι συντηρήτριες του εργαστηρίου οργανικών υλών Θεοδώρα Κουζούνη, Ευμορφία Σκαμαγκούλη και Μαρία Αποστολοπούλου προσέφεραν αξιόλογη εργασία στη συντήρηση τόσο αρχαίων αιγυπτιακής τέχνης, όσο

και διαφόρων άλλων αρχαίων (κυρίως από ελεφαντόδοντο) προερχόμενων από την Προϊστορική Συλλογή και τη Συλλογή Αγγείων. Στο εργαστήριο συνεχίστηκε η συντήρηση της ξύλινης σαρκοφάγου (αριθ. ευρ. 3337) και δύο σύγχρονων πινάκων, αντιγράφων ρωμαϊκής τοιχογραφίας, των οποίων η συντήρηση είχε αρχίσει το 1992.

Επίσης συντηρήθηκαν 60 ελεφαντοστέινα αντικείμενα προερχόμενα από Συλλογές του Μουσείου. Το πιο σημαντικό ήταν η ελεφαντοστέινη πυξίδα των Μυκηνών από την Προϊστορική Συλλογή (αριθ. ευρ. 2477). Όλα τα παραπάνω αρχαία φωτογραφήθηκαν πριν και μετά τη συντήρηση, και ορισμένα κατά τη διάρκεια της συντήρησης.

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Χημικό εργαστήριο

Κατά τη χρονική περίοδο του 1993 το προσωπικό του Χημικού εργαστηρίου αποτελούμενο από τη χημικό Ελένη Μάγκου ως υπεύθυνη του εργαστηρίου, το χημικό Σταύρο Πρωτοπαπά και τους παρασκευαστές Ελένη Σμόνου, Μαίρη Ζάγγα, Γεώργιο Σκάνδαλο και Παναγιώτη Παπασταμάτη πραγματοποίησε χημικές αναλύσεις και ερευνητικές εργασίες σε διάφορες κατηγορίες αρχαιολογικού υλικού. Συγκεκριμένα:

α) Εξέταση δειγμάτων από πίνακα του Alfonso de Neuille ιδιοκτησίας Σχολής Ευελπίδων, συντηρούμενου από τη Διεύθυνση Συντήρησης. Το συνδετικό υλικό που είχε χρησιμοποιηθεί ήταν αμυλόκολλα και τα τέσσερα δείγματα υφασμάτων ήταν: δύο από λινό, ένα από συνθετικό (βισκόζη) και το άλλο μικτό από βαμβάκι και συνθετικό (βισκόζη).

β) Χημική ανάλυση υλικού περιεχομένου στο εσωτερικό πήλινης πρόχου με πουλιά από την ανασκαφή της Μιδέας του 1991 (Κ. Δημακοπούλου). Η ανάλυση με αέριο χρωματογράφο έδειξε σύσταση ελαιόλαδου και κεριού μέλισσας, πιθανώς παρασκεύασμα για καλλωπιστικούς σκοπούς.

γ) Ακτινογράφηση μεταλλικών συσσωμάτων από την υποβρύχια ανασκαφή της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων στη Ζάκυνθο. Η ακτινογράφηση βοήθησε τους συντηρητές της Εφορείας Εναλίων στη συντήρηση.

δ) Χημική ανάλυση μεταλλικών αντικειμένων από το ναυάγιο του πλοίου La Thérèse στην Κρήτη. Διαπιστώθηκαν αντικείμενα από ορείχαλκο (κράμα Cu-Zn) και κυρίως από pewter (κράμα Pb και Sn).

ε) Χημική εξέταση κράνους από κατάσχεση (περιοχή Λαμίας) έδειξε ότι η σύσταση του κράνους ήταν από μπρούντζο (κράμα Cu-Sn), η δε πατίνα του ήταν από υψηλό ποσοστό κασσίτερου και χαλκού. Η σύσταση της πατίνας δείχνει ότι πρόκειται για ηθελημένη επικασσιτέρωση του κράνους, γεγονός που επιβεβαιώθηκε και από την παρουσία τυχαίων εγχαράξεων στην επιφάνεια του κράνους προφανώς για καλύτερη πρόσφυση της επικασσιτέρωσης.

στ) Χημική ανάλυση ενός χάλκινου ανδρικού ειδωλίου από κατάσχεση, με σκοπό τον έλεγχο της γνησιότητάς του.

ΕΛΕΝΗ ΜΑΓΚΟΥ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Όπως αναφέρθηκε στα Χρονικά του περασμένου έτους, η μεταστέγαση του Νομισματικού Μουσείου στο Ιλίου Μέλαθρον είναι πλέον μία πραγματικότητα. Μετά από περιπλανήσεις πολλών ετών[1] το Μουσείο θα αποκτήσει τη δική του μόνιμη στέγη σε ένα από τα λαμπρότερα νεοκλασικά κτίρια του 19ου αι. της Αθήνας.

Όλες οι προσπάθειες του επιστημονικού προσωπικού επικεντρώνονται τόσο στην τακτοποίηση του υλικού για την επικείμενη μετακόμιση όσο και στην καλύτερη υλοποίηση του επανεκθετικού προγράμματος.

Στη νέα έκθεση, στον πρώτο όροφο του Ιλίου Μελάθρου, θα τιμηθεί η μνήμη του πρώτου ιδιοκτήτη, του Ερρίκου Σλήμαν. Θα εκτεθεί η νομισματική του συλλογή στις δύο κομψές και απέριττες προθήκες του Ερνέστου Τσίλλερ. Επίσης, θα γίνει μια προσπάθεια προσέγγισης της προσωπικότητας, του έργου και της εποχής του Ερρίκου Σλήμαν.

Στη συνέχεια θα παρουσιαστεί η εξελικτική πορεία του νομίσματος, αρχίζοντας από την προκερματική εποχή έως τα νεότερα χρόνια, όπως και «θησαυροί» από διάφορες περιοχές του ελλαδικού χώρου με νομίσματα χρυσά, αργυρά και χάλκινα, σε ορισμένες περιπτώσεις μαζί με τα αγγεία μέσα στα οποία αυτά βρέθηκαν.

Ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να παρακολουθήσει διαχρονικά την πορεία και την κυκλοφορία του αρχαίου ελληνικού νομίσματος, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της εξάπλωσης του ελληνισμού στις δυτικές αποικίες (Ισπανία - Γαλλία - Ιταλία - Σικελία), έως τη Μικρά Ασία, όπως και τη μεγάλη εμβέλεια του αθηναϊκού νομίσματος και εκείνης του νομίσματος του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Μια άλλη σημαντική ενότητα, αυτή τη φορά καθαρά θεματική, θα είναι το νόμισμα σε σχέση με τη θρησκεία, τη μυθολογία, την αρχαία γλυπτική και αρχιτεκτονική, όπως και απεικονίσεις ζώων και φυτών.

Μια αίθουσα θα είναι αφιερωμένη στους δωρητές και στις συλλογές, όπως και μια άλλη στην ιστορία του Μουσείου. Εκτός από τη συμβατική πληροφόρηση (συνοδευτικά - επεξηγηματικά πανώ), η κάθε αίθουσα είναι εφοδιασμένη με έναν υπολογιστή, όπου θα παρέχεται ηλεκτρονική παρουσίαση των εκθεμάτων.

Θα πρέπει να υπογραμμίσω ότι οι συνθήκες του περιβάλλοντος στις νέες προθήκες έκθεσης του Μουσείου θα είναι πλήρως ελεγχόμενες για την καλή διατήρηση των εκθεμάτων (σχετική υγρασία - θερμοκρασία - μολυντικά στοιχεία της ατμόσφαιρας).

Όταν ολοκληρωθούν οι εργασίες συντηρήσεως του 2ου ορόφου, η έκθεση θα επεκταθεί χρονολογικά, δηλαδή στα ρωμαϊκά, βυζαντινά, μεσαιωνικά και νεότερα ελληνικά νομίσματα, και ειδολογικά, δηλαδή στα μετάλλια, μολυβδόβουλλα και γλυπτούς λίθους.

Το Δεκέμβριο του 1993 πραγματοποιήθηκε η μεταφορά στο Ιλίου Μέλαθρον του τμήματος εκείνου της βιβλιοθήκης, το οποίο περιλαμβάνει τα φιλολογικά, αρχαιολογικά και γενικού ενδιαφέροντος συγγράμματα, όπως και περιοδικά.

Με την ολοκλήρωση της μεταφοράς, που πρέπει να συντελεστεί το επόμενο έτος, μια νέα σελίδα γυρίζει, ένα καινούργιο κεφάλαιο προστίθεται στη μακρόχρονη ιστορία του Νομισματικού Μουσείου. Τώρα θα μπορέσει απερίσπαστο να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του αιώνα που έρχεται και να διαδραματίσει το ρόλο που του αξίζει στην πνευματική ζωή του τόπου.

Παράλληλα με τις εργασίες που αναφέραμε, άρχισαν και οι προετοιμασίες για την έκδοση ενός καταλόγου με βάση τη νέα έκθεση, ο οποίος όμως θα είναι και σημείο αναφοράς για καίρια νομισματικά θέματα.

Με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού το Μουσείο έκλεισε για το κοινό από τον Αύγουστο του 1993 και αναγκάστηκε να περιορίσει σημαντικά την επικοινωνία του με τους ξένους και Έλληνες ερευνητές, ώστε το επιστημονικό προσωπικό να μείνει όσο το δυνατό απερίσπαστο στο δύσκολο και πολύπλοκο έργο της μεταστέγασης.

Αναμφίβολα το σπουδαιότερο απόκτημα του Μουσείου κατά το 1993 είναι το ανέκδοτο βυζαντινό χρυσόβουλλο του Μιχαήλ ΣΤ′ του Στρατιωτικού (1056-1057), γενναιόδωρη προσφορά του καθηγητή Πέτρου Πρωτονοταρίου, διότι το Μουσείο, αν και διαθέτει μια αξιολογότατη συλλογή βυζαντινών μολυβδοβούλλων, δεν είχε έως τώρα χρυσόβουλλο (Πίν. 3, αριθ. 1)[2]. Στη συνέχεια το Μουσείο ευτύχησε να έχει και άλλη μια σημαντική δωρεά, του Δημήτρη Πόρτολου, η οποία αποτε-

1. Μάντω Οικονομίδου, Το Νομισματικό Μουσείο 1829-1979, ΑΕ 1979, σ. 1-10.

2. Βλ. Μάντω Οικονομίδου, Ένα ανέκδοτο χρυσόβουλλο του Νομισματικού Μουσείου Αθηνών, Σύμμεικτα, τόμ. 9ος, Μνήμη Δ. Α. Ζακυθηνού, Αθήνα 1994, σ. 177-181.

λείται από δύο πολύ σπάνια νομίσματα: α) αργυρός στατήρ Αβδήρων, γύρω στα 410/11-386/5 π.Χ., βάρος 12,80 γρ.[3] (Πίν. 4, αριθ. 2)· β) χάλκινο Θεσσαλονίκης εποχής Ετρουσκίλλας[4] (Πίν. 4, αριθ. 3).

Μια άλλη δωρεά του P. Pechey από τη Νότιο Αφρική είναι ένα άσπρο τραχύ του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Α΄ (1183-1185 μ.Χ.), νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως[5]. Το νόμισμα αυτό βρέθηκε στη Χάλκη (Πίν. 4, αριθ. 4).

Συνεχίζουμε τις δωρεές με εκείνη του Ανδρέα Παπαδόπουλου, κατοίκου Αθηνών, με τρία χάλκινα νομίσματα: α) Αλεξανδρείας, εποχής Διοκλητιανού, 286/7 μ.Χ.[6] (Πίν. 4, αριθ. 5)· β) Αλεξανδρείας, εποχής Μαξιμιανού, 286/7 μ.Χ.[7] (Πίν. 4, αριθ. 6)· γ) ένα δεκαεξανούμμιο Ιουστινιανού Α΄ εφθαρμένο.

Ο Κωνστ. Τζουβάνος προσέφερε δύο χάλκινα θεσσαλικά νομίσματα, μέτριας διατήρησης, Λαρίσης και Μαγνήτων, που βρέθηκαν στο Πήλιο.

Ο Δημήτρης Μαδεμοχωρίτης από την Εύβοια προσέφερε μια σειρά νεοελληνικών νομισμάτων από τη βασιλεία Γεωργίου Α΄ μέχρι το 1990, όπως και εκδόσεις του Ιονικού Κράτους και της Κρητικής Πολιτείας.

Η 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων παρέδωσε ένα «θησαυρό» μεσαιωνικό, αποτελούμενο από 15 δηνάρια τορνήσια και ένα 1/2 τεταρτηρού. Τα νομίσματα αυτά βρέθηκαν στο οικόπεδο Αγίας Τριάδος Θηβών το 1987. Με χρήματα του Κληροδοτήματος Αλεξάνδρου Σούτζου αγοράστηκε ένα αργυρό τραχύ του Θεοδώρου Α΄ Λασκαρέως, νομισματοκοπείου Μαγνησίας[8] (Πίν. 4, αριθ. 7).

Τελειώνοντας θα ήθελα να αναφερθώ και στα προγράμματα της ηλεκτρονικής υποστήριξης των αντικειμένων του Μουσείου, η οποία άρχισε τα τελευταία χρόνια. Έχει προχωρήσει με ικανοποιητικά αποτελέσματα η καταγραφή των νομισματικών «θησαυρών» (Πρόγραμμα «Αρέθουσα») και βρίσκεται σε εξέλιξη εκείνη των μεμονωμένων νομισμάτων (Πρόγραμμα «Φείδων»). Επίσης άρχισε και η ηλεκτρονική καταγραφή των συγγραμμάτων της πλούσιας και εξειδικευμένης βιβλιοθήκης, που θεωρείται διεθνώς μια από τις καλύτερες στο είδος της (Πρόγραμμα «Κλειώ»).

Ως επιστημονικό προσωπικό εργάστηκαν, κατά το 1993, εκτός από την υπογράφουσα, ο Έφορος Αρχαιοτήτων Γιάννης Τουράτσογλου, η επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Βάσω Πέννα και η αρχαιολόγος Ηώς Τσούρτη.

Στο εργαστήριο συντήρησης του Μουσείου απασχολήθηκαν οι συντηρήτριες Ντίνα Βλάχου, Ελένη Κοντού, Ελένη Μακρίδου και Ελιάνα Παυλίδου. Η Μαρίνα Λυκιαρδοπούλου, η οποία χρόνια είχε την ευθύνη του εργαστηρίου συντήρησης του Μουσείου και προσέφερε τις γνώσεις και την πολυετή εμπειρία της σε θέματα συντήρησης, αποχώρησε με σύνταξη. Την ηλεκτρονική καταγραφή πραγματοποίησαν, κατά το έτος 1993, οι αρχαιολόγοι Τζένη Μπούγια και Ειρήνη Γρατσία.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Σημ. τ. Συντ. Το Επιγραφικό Μουσείο δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου.

3. Βλ. J. M. F. May, The Coinage of Abdera, σ. 219, αριθ. 314 (Group C).

4. Βλ. I. Touratsoglou, Die Münzstätte von Thessaloniki in der römischen Kaiserzeit (32/31 v. Chr. bis 268 n. Chr.), σ. 303, αριθ. 7.

5. Βλ. M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire, Washington D.C. 1969, σ. 133, πίν. 18, αριθ. 15-16.

6. Βλ. A. Geissen - W. Weiser, Katalog Alexandrinischer Kaisermünzen der Sammlung des Instituts für Altertumskunde der Universität zu Köln, 4, 1981, σ. 84, αριθ. 3232-4.

7. Βλ. ό.π., σ. 100, αριθ. 3286.

8. Βλ. Hendy, ό.π., πίν. 30, αριθ. 2.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

Το 1993 υπήρξαν ορισμένες μεταβολές στο επιστημονικό προσωπικό. Παραιτήθηκε στο τέλος του χρόνου η καθηγήτρια Ό. Γκράτζιου. Τον Ιούλιο μετατέθηκε στο Μουσείο η Ε. Χαλκιά. Ανέλαβε τη συλλογή της μικροτεχνίας, στην οποία, καθώς και σε άλλους τομείς εργασίας, είχε προσφέρει άριστες υπηρεσίες η Ό. Γκράτζιου. Ήταν ένας χρόνος ταραγμένος και δύσκολος για το Βυζαντινό Μουσείο, που απαίτησε έντονη δραστηριότητα όλων των υπαλλήλων του.

Οι δύο ισόγειες πτέρυγες, τμήμα του κτιρίου της Συλλογής Λοβέρδου, το κτίσμα των εργαστηρίων, οι ύπαιθροι χώροι πίσω από το κεντρικό οικοδόμημα, η γλυπτοθήκη και το συνεχόμενο προαύλιο εκκενώθηκαν από τα εκθέματα και τα άλλα υπάρχοντά τους, που μεταφέρθηκαν σε αποθήκες και εργαστήρια, αλλού. Οικοδομήματα και αύλειοι χώροι παραδόθηκαν διαδοχικά, σύμφωνα με το χρονοδιάγραμμα, στην εργολαβική κοινοπραξία για το μεγάλο έργο της κτιριακής προσθήκης και επέκτασης του Μουσείου, που εποπτεύεται από την αρμόδια Τεχνική Υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού[1]. Τα γλυπτά στο κεντρικό προαύλιο προστατεύθηκαν κατά το δυνατό, πολλά τακτοποιημένα σε θρανία από ανοξείδωτο μέταλλο. Τα εργαστήρια συντήρησης, το φωτογραφικό, ξυλουργικό και ηλεκτρολογικό εργαστήριο εγκαταστάθηκαν στο ισόγειο του κτιρίου της Συλλογής Λοβέρδου. Η συγκέντρωση, μεταφορά και τακτοποίηση των αρχαιοτήτων από εκθεσιακούς χώρους, αποθήκες κτλ. έγιναν με καθοδήγηση και επίβλεψη των αρχαιολόγων Χρ. Μπαλτογιάννη, Μ. Μαυροειδή, Ν. Δημητρακοπούλου, Ό. Γκράτζιου και Φ. Καλαφάτη, με τους συντηρητές, το ολιγάριθμο εργατοτεχνικό προσωπικό και φύλακες αρχαιοτήτων, ενώ για τα βαριά και ογκώδη αντικείμενα απασχολήθηκαν εργάτες και χρησιμοποιήθηκαν μέσα που διατέθηκαν από το εργοτάξιο. Πρέπει να σημειωθεί ιδιαίτερα η συμβολή του έμπειρου συντηρητή Χρ. Σταύρακα, που επωμίστηκε το βάρος για την αποξήλωση της γλυπτοθήκης, τη μεταφορά και αποθήκευση των γλυπτών, καθώς και τοιχογραφιών. Τέλος, όλα τακτοποιήθηκαν και ο χώρος του Μουσείου που εναπέμεινε απομονώθηκε με κατάλληλα τοιχώματα από το εργοτάξιο.

Σε αυτό το κλίμα έντασης προστέθηκε ήδη από τις αρχές του χρόνου η αναστάτωση από την απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού να παραδοθούν στο νεότευκτο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού της Θεσσαλονίκης, ύστερα από αίτημα της 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, εκατοντάδες βυζαντινών και μεταβυζαντινών εικόνων, γλυπτών, αμφίων, χειρογράφων και άλλων έργων μικροτεχνίας, που είχε περισυλλέξει το Βυζαντινό Μουσείο το 1916, σε δύσκολους καιρούς, από μονές, ναούς και άλλους χώρους της μακεδονικής πόλης διά των τότε εκπροσώπων του και με εντολή του αρμόδιου Υπουργείου. Το θέμα, που έλαβε διαστάσεις στον Τύπο, αντιμετώπισε η Κεντρική Υπηρεσία ως υπηρεσιακή πράξη, στην οποία προσδόθηκε το νόημα επιστροφής στη Θεσσαλονίκη αρχαιοτήτων που είχαν σταλεί προς φύλαξη στο Βυζαντινό Μουσείο. Παρόμοιο νόημα και διατύπωση δεν υπήρχαν στα επίσημα πρωτόκολλα. Οι πολύμηνες διαδικασίες στοίχισαν κόπους και πικρία. Οι αρχαιότητες από τη Θεσσαλονίκη, με τις τότε συνθήκες ανεπάρκειας προσωπικού, είχαν καταγραφεί ως νόμιμα προσκτήματα του Μουσείου αρκετά χρόνια αργότερα στο βιβλίο του ευρετηρίου του και μετά από αθρόες εισαγωγές άλλων έργων. Έπρεπε δε να ελεγχθούν όλες οι καταγραφές, με κάθε δυνατή διασταύρωση των στοιχείων τους, με τη βοήθεια και των παλαιών αρχείων που δεν ήταν πλήρη. Γιατί υπήρχαν περιπτώσεις διπλοεγγραφών και άλλες με λιγοστά στοιχεία περιγραφής, που δυσχέραιναν την ταύτιση, είτε με λάθη καταγραφής που οφείλονταν σε εύλογη, μετά από χρόνια, σύγχυση έργων με το ίδιο θέμα ή διαστάσεις κτλ. και που έφεραν, για παράδειγμα, εικόνα αγορασμένη από την Εφορευτική Επιτροπή του Μουσείου, όπως αποδείχθηκε, ως εκ περισυλλογής της Θεσσαλονίκης. Την εργασία πραγματοποίησαν, κατά συλλογή, οι Χρ. Μπαλτογιάννη με τη βοήθεια των Φ. Καλαφάτη, Μ. Μαυροειδή και Ε. Χαλκιά. Συγχρόνως προχώρησαν, με τη βοήθεια των συντηρητών, του εργατοτεχνικού και φυλακτικού προσωπικού, την εργασία για τον εντοπισμό και την ταύτιση των αρχαιοτήτων από τη Θεσσαλονίκη που ορίστηκε να παραδοθούν εκτός από μικρό αριθμό εικόνων και γλυπτών. Η ταύτιση αποδείχθηκε σε μερικές περιπτώσεις πολύ δύσκολη, αλλά και αδύνατη για ορισμένα μικροαντικείμενα των αποθηκών, που μπορεί να παράπεσαν στις διάφορες μετακινήσεις προτού το Βυζαντινό Μουσείο αποκτήσει οριστική στέγη ή αργότερα στον πόλεμο, κατά τις διαδικασίες απόκρυψης των αρχαίων.

Προχώρησε, τέλος, η φωτογράφηση των έργων από τους Μ. και Α. Σκιαδαρέση και Γ. Μπαλή. Το Δεκέμβριο εκδόθηκε από το Υπουργείο η εντολή για την «αποκόλληση και συγκέντρωση των γλυπτών», συγκέ-

1. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 10.

ντρωση και συσκευασία όλων των έργων. Προηγήθηκε η σύσταση, με πρότασή μας, επιτροπών από αρχαιολόγους και συντηρητές των δύο Μουσείων για την παράδοση και παραλαβή των εκατοντάδων αρχαιοτήτων από τη Θεσσαλονίκη του Βυζαντινού Μουσείου.

Την ίδια εποχή και με ανάλογη αντίληψη μουσειακής πολιτικής, το Μουσείο έλαβε εντολή με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού να παραδώσει στο Πανελλήνιο Ίδρυμα «Παναγία Σουμελά», στην Καστανιά της Βέροιας, δύο πολύ σημαντικά έργα της συλλογής μικροτεχνίας του, κειμήλια προσφυγικά από την ιστορική μονή της Παναγίας Σουμελά της Τραπεζούντας. Πρόκειται για το τετραευάγγελο Τ 147α, του οποίου σώζεται καλά η στάχωση 14ου-15ου και 16ου-17ου αι. (Πίν. 5 α)[2] και για το σταυρό Τ 1386, με συρματερή λιθοποίκιλτη επένδυση του 17ου-18ου αι. (Πίν. 5 β)[3].

Τα όσα συνέβαιναν δεν εμπόδισαν τις κανονικές δραστηριότητες του Μουσείου. Το Μάιο πραγματοποιήθηκε το τριήμερο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, που παρακολούθησαν 640 μαθητές. Το οργάνωσαν οι Φ. Καλαφάτη και Α. Κατσελάκη και συμμετείχαν επίσης το Νομισματικό Μουσείο, το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης και η 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Έγιναν ακόμη στη διάρκεια του σχολικού έτους 94 μικρά εκπαιδευτικά προγράμματα από την Α. Κατσελάκη, που τα παρακολούθησαν 2.510 μαθητές.

Περατώθηκαν οι μακρόχρονες διαδικασίες και η υπογραφόμενη ως εκπρόσωπος του Ελληνικού Δημοσίου παρέλαβε από τις κληρονόμους Δ. Λοβέρδου, Μαρία Δ. Λοβέρδου και Ιωάννα Βασιλειάδη-Λοβέρδου, το νεοκλασικό αρχοντικό της οδού Μαυρομιχάλη 6, πατρική τους οικία, γνωστό ως μέγαρο Τσίλλερ και άλλοτε Μουσείο Δ. Λοβέρδου. Είναι ωραίο τριώροφο οικοδόμημα, με το οικόπεδό του έκτασης 572,85 τ.μ. Η γενναιόφρονη δωρεά του στο Δημόσιο, σύμφωνα με έγγραφο των θυγατέρων του Δ. Λοβέρδου προς το Υπουργείο Πολιτισμού το 1988 «για την αποκλειστική ίδρυση Μουσείου Επτανησιακής και Μεταβυζαντινής Τέχνης», παρακινήθηκε από «την επιθυμία να συνεχίσουν την οικογενειακή τους παράδοση και να συμβάλουν στην πολιτιστική ανάπτυξη του τόπου». Το κτίριο, που μετά τη συντήρηση και αποκατάστασή του θα αποτελέσει ασφαλώς κόσμημα της Αθήνας, ορίστηκε τελικά, με αποδεκτή από τις δωρήτριες εισήγησή μας, ότι θα λειτουργήσει ως Παράρτημα του Βυζαντινού Μουσείου, με έργα επτανησιακής τέχνης 17ου-19ου αι. από τη Συλλογή Δ. Λοβέρδου και τις άλλες συλλογές του. Ύστερα από εξέταση τεχνικών του Υπουργείου, το Μουσείο προχώρησε σε επισκευή των στεγών για την προστασία από τα νερά της βροχής του ακατοίκητου από χρόνια μεγάρου. Με την εποπτεία της Ε. Χαλκιά, απομακρύνθηκαν επίσης τα άχρηστα και έγινε καθαρισμός του εσωτερικού και προσωρινή απόφραξη ανοιγμάτων, ώστε να δημιουργηθούν οι στοιχειώδεις προϋποθέσεις για την αρχιτεκτονική αποτύπωση και την ακόλουθη μελέτη αποκατάστασης του κτιρίου, την οποία ζητήσαμε από την Κεντρική Υπηρεσία ευθύς μετά την παραλαβή του.

Το Μάρτιο εγκαινιάστηκε στις δύο μεγάλες αίθουσες της ανατολικής πτέρυγας η έκθεση «Εικόνες της Ρουμανίας, 16ος-18ος αιώνας», που πραγματοποιήθηκε από τα Υπουργεία Πολιτισμού Ελλάδας και Ρουμανίας, στα πλαίσια της συμφωνίας μορφωτικών ανταλλαγών των δύο χωρών, σε συνεργασία του Βυζαντινού Μουσείου με το Εθνικό Μουσείο Τέχνης στο Βουκουρέστι (29 Μαρτίου-29 Απριλίου). Για πρώτη φορά παρουσιάστηκαν στην Ελλάδα εικόνες της Ρουμανίας. Εβδομήντα εικόνες από τη συλλογή του Μουσείου του Βουκουρεστίου, σε τρεις αντιπροσωπευτικές ενότητες της θρησκευτικής ζωγραφικής στις άλλοτε ηγεμονίες της Βλαχίας, Μολδαβίας και Τρανσυλβανίας, προσδιόρισαν στο πεδίο της αγιογραφίας, επίσης, τους ιστορικούς δεσμούς των δύο ομόδοξων χωρών, διαγράφοντας συνάμα τις διάφορες τάσεις και σημαίνουσες εκδηλώσεις των «εθνικών σχολών» στη ζωγραφική των ρουμανικών εικόνων. Τη σχεδίαση και την καλλιτεχνική επιμέλεια της έκθεσης είχε ο Α. Κυριακούλης με τον Σπ. Καπή, σε συνεργασία με την υπογραφόμενη, που είχε και την επιμέλεια του δίγλωσσου – στην ελληνική και την αγγλική – επιστημονικού καταλόγου της. Συνεργάστηκαν επίσης στην έκθεση οι A. Dobjanschi, στην οποία οφείλονταν όλα τα λήμματα του καταλόγου, και I. Iancovesku και βοήθησαν οι Χρ. Μπαλτογιάννη, Μ. Μαυροειδή, Ν. Δημητρακοπούλου και Φ. Καλαφάτη. Οι Δ. Ευγενίδου και Α. Λαζαρίδου του Τμήματος Βυζαντινών Μουσείων μερίμνησαν για τη χορωδία της Ορθόδοξης Πατριαρχίας της Ρουμανίας, που μετείχε στις εκδηλώσεις, οι οποίες περιλάμβαναν και τέσσερις διαλέξεις[4].

2. Το λεγόμενο τετραευάγγελο του οσίου Χριστοφόρου. Ειδική έκθεση κειμηλίων προσφύγων, Αθήνα 1982, Κατάλογος, αριθ. 53.

3. Λεγόμενος του Μανουήλ Κομνηνού. Ό.π., αριθ. 138. Τα δυο κειμήλια παρέλαβε τον Αύγουστο ο Τμηματάρχης Βυζαντινών Χώρων του ΥΠΠΟ Χ. Πέννας. Τα παρέδωσε ο τότε Πρωθυπουργός Κ. Μητσοτάκης.

4. Η χορωδία λάμπρυνε τα εγκαίνια και έδωσε συναυλία με εκκλησιαστικούς ύμνους και παλαιά ρουμανικά τραγούδια. Τις διαλέξεις

Σημαντική ήταν η συμμετοχή του Βυζαντινού Μουσείου σε δύο μεγάλες εκθέσεις που έγιναν το 1993. Στην έκθεση "Ikonen, Bilder in Gold, Sakrale Kunst aus Griechenland", στην Minoritenkirche του Krems-Stein της Αυστρίας (20 Μαΐου - 10 Οκτωβρίου), το Μουσείο έλαβε μέρος με 13 σημαντικές εικόνες του 15ου-18ου αι. και ένα ωμοφόριο του 18ου αι.[5]. Στην έκθεση «Εικόνες της Κρητικής Τέχνης (Από τον Χάνδακα ως την Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη)», στο ναό της Αγίας Αικατερίνης Σιναϊτών στο Ηράκλειο της Κρήτης (15 Σεπτεμβρίου - 30 Οκτωβρίου), που παρουσιάστηκε κατόπιν στην Εθνική Πινακοθήκη της Αθήνας (18 Νοεμβρίου - 31 Δεκεμβρίου), συμμετείχε με 16 εικόνες του, πολλές σπουδαίων ζωγράφων της Κρήτης, του 15ου-17ου αι.[6].

Η αείμνηστη Θεοδώρα Ι. Πάντου κληροδότησε με τη διαθήκη της στο Βυζαντινό Μουσείο μια ωραία εικόνα της Παναγίας του Πάθους (Τ 2737), διαστ. 0,495x0,425 μ., ίσως του 15ου αι. Η Παναγία παριστάνεται σε προτομή, περιβαλλόμενη από ανάγλυφο κιονοστήρικτο τόξο με την επωνυμία *Η ΚΥΡΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΕΛΩΝ*, γραμμένη σε νεότερους χρόνους. Υπάρχει κάθετη ρωγμή στη μέση και επιζωγραφήσεις δύο εποχών στο χρυσό κάμπο και στα ξυλόγλυπτα στοιχεία. Αφαιρέθηκαν οι πρόσθετοι φωτοστέφανοι από ασήμι και άρχισε η εργασία από τη Θ. Παπαγεωργίου για τη στερέωση και τον καθαρισμό της εικόνας από οξειδωμένα βερνίκια και επιζωγραφήσεις.

Ο Αλέξανδρος Ευσταθιάδης δώρησε ένα εικονίδιο του Ευαγγελισμού με γοητευτική στη λαϊκότροπη απλότητά της, κάτω, την παράσταση του ναού της Παναγίας στην Τήνο (Τ 2734), διαστ. 0,25x0,21 μ., του έτους 1889 (Πίν. 5 γ)· ο Δημήτριος Παπαστάθης επτά ξυλόγλυπτα τμήματα από πλαίσιο εικόνας (Τ 2833), του 18ου-19ου αι.· και η Μαρία Ποταμιάνου ένα μετάλλινο έμβλημα στο σχήμα δικέφαλου αετού, με λεπτή διακόσμηση (Τ 2834), 19ου αι.

Με αγορά αποκτήθηκαν τρεις σημαντικές μεταβυζαντικές εικόνες:

Η Αποκαθήλωση (Τ 2736), διαστ. 0,407x0,35 μ., μάλλον των αρχών του 17ου αι., πολύ καλής τέχνης (Πίν. 6), συνδέεται στενά και στην εικονογραφία της με την εικόνα της Αποκαθήλωσης του ιερέα Ιωάννη Απακά, που βρίσκεται στη μονή της Μεγίστης Λαύρας στο Άγιον Όρος[7]. Αν και στην εικονογραφική διαπραγμάτευσή της απλούστερη, δεν αποκλείεται να αποδειχθεί έργο του Απακά. Είναι καλά διατηρημένη, παρά την πυκνή ρηγμάτωση του ζωγραφικού φλοιού. Έχει ζωγραφιστεί, όπως όχι σπάνια συμβαίνει, σε παλαιό ξύλο από έπιπλο που διατηρεί ξυλόγλυπτη διακόσμηση πίσω.

Η Δέηση (Τρίμορφο) με τους αγίους Άννα και Αντώνιο) (Τ 2738), διαστ. 0,785x0,62 μ. και με την ξυλόγλυπτη, σύγχρονη περίπου, κορνίζα της 0,958x0,805 μ., αρχών του 17ου αι.[8], συντηρημένη στο Μουσείο παλαιότερα, είχε παρουσιαστεί για καιρό στη μόνιμη έκθεσή του[9]. Αξιόλογο έργο μουσειακού χαρακτήρα, με σύνθετο και ενδιαφέρον εικονογραφικό θέμα, σχετίζεται με τη ζωγραφική του γνωστού αγιογράφου του 16ου αι. Θωμά (Τομίου) Μπαθά. Η απόδοση της εικόνας ίσως στον κερκυραίο μαθητή του Μπαθά Εμμανουήλ Τζανφουρνάρη αποτελεί θέμα προς έρευνα.

Η Αλληγορία της Θείας Μετάληψης (Τ 2735), διαστ. 0,54x0,445 μ., 17ου αι. (Πίν. 7), προστίθεται σε ευάριθμη σειρά εικόνων του θέματος, του 17ου και 18ου αι., που ακολουθούν πιθανότατο αρχέτυπο του Μιχαήλ Δαμασκηνού. Στο μεγάλο ζωγράφο της Κρήτης αποδίδεται με ασφάλεια η παλαιότερη γνωστή εικόνα αυτού του εικονογραφικού τύπου, από το β΄ μισό του 16ου αι., στη μονή της Υ.Θ. Πλατυτέρας στην Κέρκυρα[10]. Η νεοαποκτημένη εικόνα του Βυζαντινού Μουσείου είναι η στενότερα συνδεόμενη με εκείνη της μονής Πλατυτέρας στην εικονογραφία και στη ζωγραφική της απόδοση, που έλκεται από τους τρόπους του Δαμασκηνού, και θα πρέπει να θεωρηθεί από τα πρώτα δείγματα της σειράς.

Η Αρχιεπισκοπή της Κύπρου κίνησε δικαστικό αγώνα για την ανάκτηση των δεσποτικών εικόνων του Χριστού και της Παναγίας από το ναό του Αντιφωνητή κοντά στην Καλογραία, τέλους του 15ου αι., που είχαν κλαπεί μετά την εισβολή το 1974 των Τούρκων στη μεγαλόνησο και εκποιηθεί αργότερα σε δημοπρασίες του

οργάνωσε η Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία. Οι ιστορικοί τέχνης του Μουσείου του Βουκουρεστίου A. Dobjanschi, I. Iancovescu, C. Costea και η συντηρήτρια M. Nacu παρουσίασαν θέματα σχετικά με τις εικόνες.

5. Ikonen, Bilder in Gold, Graz 1993, Κατάλογος, αριθ. 10, 20, 24, 37, 42, 51, 60, 63, 79, 80, 87, 97, 108 και 138. Τα εκθέματα, καθώς και εκείνα του Μουσείου Κανελλοπούλου, συνόδευσαν οι Μ. Μαυροειδή και Θ. Παπαγεωργίου.

6. Εικόνες της Κρητικής Τέχνης, Ηράκλειον 1993, Κατάλογος, αριθ. 202-217. Εικόνες της Κρητικής Τέχνης, Εθνική Πινακοθήκη, 1993, αριθ. 7 (204) και 9 (209). Τις εικόνες συνόδευσε στην Κρήτη ο Γ. Μπαλής.

7. Μ. Χατζηδάκης, Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830), 1, Αθήνα 1987, σ. 175, εικ. 33.

8. Οι Πύλες του Μυστηρίου, Θησαυροί της Ορθοδοξίας από την Ελλάδα, Κατάλογος έκθεσης, αριθ. 11 (Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου).

9. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 3-4, Πίν. 2β.

10. Π. Λ. Βοκοτόπουλος, Εικόνες της Κέρκυρας, Αθήνα 1990, αριθ. 39.

Λονδίνου (Πίν. 8 α)[11]. Με δικαστική απόφαση αυτού του χρόνου η υπογραφόμενη, που είχε αναγνωρίσει τα δύο κλεμμένα κειμήλια, διορίστηκε μεσεγγυούχος και παρέλαβε την εικόνα της ένθρονης Παναγίας Βρεφοκρατούσας του Αντιφωνητή, διαστ. 1,10x0,81 μ., προς φύλαξη στο Βυζαντινό Μουσείο.

Κατασχέθηκαν και παραδόθηκαν προς φύλαξη 24 εικόνες, στην πλειονότητά τους του 18ου και 19ου αι. Αποδόθηκαν, εξάλλου, 7 εικόνες και 47 ξυλόγλυπτα τμήματα τέμπλων από κατασχέσεις των ετών 1987 και 1992.

Τέλος, η ιδιωτική συλλογή εικόνων που είχε γίνει δεκτή προς φύλαξη στο Μουσείο πριν από δύο χρόνια[12] παραδόθηκε στους κατόχους της.

Εκτός από τη συντήρηση και άλλες συνήθεις απασχολήσεις, οι μεταφορές και ανακατατάξεις που επέβαλαν οι εργασίες για την κτιριακή επέκταση, η τακτοποίηση των νέων εργαστηρίων, η έκθεση των εικόνων της Ρουμανίας, η συμμετοχή στις εκθέσεις εκτός Μουσείου, παραλαβές και παραδόσεις έργων, οι έλεγχοι των εκ Θεσσαλονίκης αρχαιοτήτων και οι φωτογραφήσεις βάρυναν και τους συντηρητές με πολλά πρόσθετα καθήκοντα. Τον Αύγουστο-Σεπτέμβριο, η Θ. Παπαγεωργίου απασχολήθηκε σε εργασίες ελέγχου και προληπτικής συντήρησης εικόνων στη μονή Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στην Καλαμάτα, στον ενοριακό ναό του χωριού Πλάτσα της Μεσσηνιακής Μάνης και στη Μητρόπολη Γυθείου και Οιτύλου στο Γύθειο. Η Β. Αναπλιώτου κατά δύο μετακινήσεις της το θέρος και το Σεπτέμβριο συντήρησε εικόνες στη Ρόδο. Ο Η. Λαζαρίδης και ο ξυλουργός Γ. Κουρούβανης, που βοηθεί επίσης στη συντήρηση για τα ξυλουργικά, συμμετείχαν στις εργασίες για το στήσιμο και κατέβασμα έκθεσης του Υπουργείου Πολιτισμού στο Παρίσι και κατόπιν, ο δεύτερος, στη Θεσσαλονίκη.

Έγιναν εργασίες συντήρησης σε 126 εικόνες, από τις οποίες αναφέρονται μερικές στη συνέχεια[13], με επόπτεία της υπογραφόμενης και της Χρ. Μπαλτογιάννη και με τεχνική επίβλεψη της Θ. Παπαγεωργίου[14]. Ήδη από τον περασμένο χρόνο, το πρόγραμμα συντήρησης έχει προσαρμοστεί στο γεγονός της κτιριακής επέκτασης και δίνεται βάρος στη στερέωση και στον καθαρισμό εικόνων της αποθήκης που θα παρουσιαστούν στη μελλοντική επανέκθεση του Μουσείου.

Δέηση (Τ305), διαστ. 0,945x0,725 μ., μάλλον των αρχών του 16ου αι. (Πίν. 8 β). Είναι λεπτής τέχνης, έργο πολύ καλού ζωγράφου της Κρήτης. Είχε τη θέση δεσποτικής στο τέμπλο της κεντρικής αίθουσας στην ανατολική πτέρυγα[15]. Η συντήρηση της εικόνας είχε αρχίσει το 1992. Έγιναν στερέωση ζωγραφικής και προετοιμασίας, καθαρισμός από στοκαρίσματα, κυρίως στην περιφέρεια, απομάκρυνση επιζωγραφήσεων που υπήρχαν στο γραπτό πλαίσιο, σε επάλληλα στρώματα, και σποραδικά στην παράσταση, και κάλυψη τοπικών φθορών με υδρόχρωμα (συντηρήτριες Θ. Παπαγεωργίου, Γ. Σκαράκη).

Άγιος Γεώργιος δρακοντοκτόνος (Τ 234), διαστ. 0,485x0,79 μ., του 16ου αι., πιθανό έργο του Γεωργίου Κλόντζα (Πίν. 9 α)[16]. Έγιναν στερεώσεις και επιφανειακός καθαρισμός. Αντικαταστάθηκαν με νέα τα παλαιά στοκαρίσματα που κάλυπταν σε άκρα τους τη ζωγραφική και καλύφθηκαν με υδροχρώματα σε συναφείς αποχρώσεις (συντηρητής Ν. Νομικός).

Άγιος Δημήτριος ένθρονος (Τ 215), διαστ. 0,355x 0,285 μ., 17ου αι., με την υπογραφή του ζωγράφου στο έδαφος δεξιά: *CΙΛΒΕCΤΡΟΥ ΤΟΥ ΔΕCΟΥ* (Πίν. 9 β)[17]. Η ωραία εικόνα είναι από τις ελάχιστες γνωστές του Σιλβέστρου Δέσου. Στερεώθηκαν το ξύλο, η ζωγραφική και η προετοιμασία, αφαιρέθηκαν υπολείμματα από επιζωγράφηση στο πλαίσιο και άλλα από οξειδωμένα βερνίκια (συντηρήτρια Θ. Παπαγεωργίου).

Κοίμηση της Θεοτόκου (Τ 1549), διαστ. 0,31x0,26 μ., 17ου αι. (Πίν. 9 γ). Η παράσταση παρουσιάζει ενδιαφέρον για το σχετικά σπάνιο εικονογραφικό τύπο, με

11. Έκθεση για τα 100 χρόνια της ΧΑΕ (1884-1984), Κατάλογος, αριθ. 17 (Χρ. Μπαλτογιάννη). Η ταύτιση της εικόνας της Παναγίας και κατόπιν του Χριστού, με συνακόλουθες υπηρεσιακές ενέργειες, έγιναν αρκετό καιρό μετά την παρουσίαση της πρώτης στην παραπάνω έκθεση του Βυζαντινού Μουσείου. Βλ. επίσης Α. Παπαγεωργίου, Εικόνες της Κύπρου, Λευκωσία 1991, σ. 76 και 125, εικ. 76 και 83. Κύπρος, 9.000 χρόνων έργα πολιτισμού λεηλατούνται, Αθήνα 1994, Κατάλογος έκθεσης, σ. 106 και 144, εικ. 61, 62 και εικ. σ. 145. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Εικόνες των Ιωαννίνων, Φηγός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη, σ. 25, υποσημ. 16.

12. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 7.

13. Τα στοιχεία από τις εκθέσεις των συντηρητών.

14. Εκτός από τους μόνιμους συντηρητές, Θ. Παπαγεωργίου, Ν. Νομικό, Β. Αναπλιώτου, Γ. Σκαράκη, Σπ. Βαρότση, Β. Γαλάκου, Α. Μέρμηγκα και Η. Λαζαρίδη, απασχολήθηκαν στη συντήρηση ως εκπαιδευόμενες οι Ε. Περδικάρη, κατόπιν ωρομίσθια συντηρήτρια, και Α. Kale.

15. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, Πίν. 15 β.

16. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 7, Πίν. 20 α· 42 (1987): Χρονικά, σ. 8. M. Acheimastou-Potamianou, Domenicos Theotocopoulos: "The Dormition of the Virgin", A Work of the Painter's Cretan Period, εις El Greco of Crete, Πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου 1990, Δήμος Ηρακλείου, 1995, σ. 41, υποσημ. 29.

17. Μ. Χατζηδάκης, ό.π., σ. 261, εικ. 135.

την πόλη δεξιά στο βάθος επάνω[18]. Το πρότυπό της παρέχει μια εικόνα της Κω, πιθανό έργο του χανιώτη ζωγράφου Αμβροσίου Εμπόρου, στον οποίο αποδίδεται με ασφάλεια μια τεράστια, του ίδιου τύπου, εικόνα των Χανίων[19]. Με μεγάλη πιστότητα αναπαράγεται η Κοίμηση της Κω σε αδημοσίευτη εικόνα του Μουσείου Κανελλοπούλου (αριθ. ευρ. 314), διαστ. 0,48x0,36 μ., με αφιερωτική επιγραφή στο έδαφος κάτω: *ΔΕΗCIC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΡΑΦΕΛΕΑ*[20]. Η εικόνα του Βυζαντινού Μουσείου είναι πολύ απλούστερη στην εικονογραφική διαπραγμάτευσή της. Στερεώθηκε η ζωγραφική, αφαιρέθηκαν υπολείμματα οξειδωμένου βερνικιού από παλαιότερο καθαρισμό και καλύφθηκαν φθορές με υδρόχρωμα (συντηρήτρια Β. Αναπλιώτου).

Ασπασμός και Γενέσιο της Παναγίας (Τ 1646), διαστ. 0,45x0,33 μ., 17ου αι., από τον κύκλο τέχνης του Θεοδώρου Πουλάκη (Πίν. 10 α). Αριστερά: *Η CΥΛΛΗΨIC ΤΗC ΑΓΙΑC ΑΝΝΗC*, δεξιά η επιγραφή που συνοδεύει το κεντρικό θέμα: *ΤΟ ΓΕΝΕCΙ[ΟΝ]/ ΤΗC ΥΠΕΡΑΓΙΑC/ ΔΕCΠΟΙΝΗC/ ΗΜΩΝ Θ(ΕΟΤΟ)ΚΟΥ*. Σε ταινία κάτω η αφιερωτική επιγραφή: *ΕΓΩ ΔΟΝΑΤΟC... ΠΡΟC CΕ ΜΗΤΕΡ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΤΑΦΕΥΓΩ...* Έγιναν στερέωση της ζωγραφικής στα άκρα, συμπληρωματικός καθαρισμός και κάλυψη σποραδικών φθορών με υδρόχρωμα (συντηρήτρια Γ. Σκαράκη).

Άγιος Νικόλαος με παραστάσεις θαυμάτων (Τ 298), διαστ. 0,46x0,37 μ., του 1708, έργο του Ιωάννη Μόσκου (Πίν. 10 β). Η εικόνα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί η κατασκευή της, όπως σε ανάλογες και σχετικά σπάνιες περιπτώσεις, καθορίστηκε από την επιθυμία να διασωθεί ένα παλαιό κειμήλιο, κατάλληλα ενταγμένο σε εικόνα. Στην ασυνήθιστη περίπτωση της εικόνας του Μόσκου την κεντρική θέση έχει ανάγλυφο σε καστανόχρωμο λίθο εικονίδιο του αγίου Νικολάου, ίσως των πρώτων μεσοβυζαντινών χρόνων (Πίν. 10 γ). Περιβάλλεται από τέσσερις παραστάσεις θαυμάτων του αγίου, ζωγραφισμένες σε οκταγωνικά διάχωρα στα άκρα χρυσού σταυρού που διαμορφώνεται στον κάμπο με στικτό διάκοσμο. Την εύρεσή του ιστορεί επιγραφή στην περιφέρεια του κεντρικού οκταγώνου: + *ΕΥΡΕΘΙ: ΑΥΤΗ Υ [ΕΙ]ΚΟΝΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΘΑΥΜΑCΙΟC ΕΙC ΑΓΡΟΝ ΤΑΥΤΑ ΚΕ ΕΤΕΛΕCΤΗCΑΝ ΕΙC ΔΟΞΑΝ Κ(ΑΙ) ΤΙΜΗΝ ΑΥΤΟΥ.* Στις δύο κάτω παραστάσεις, αριστερά: *ΠΟΙΗΜΑ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΜΟCΚΟΥ. 1708.* και δεξιά: *ΔΕΗCΗC ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ/ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΒΟΡΟΥ ΠΤ./ ΑΝΤΟΝΙ.* Έγιναν καθαρισμός του εικονιδίου, στερέωση ξύλου, ζωγραφικής και προετοιμασίας της εικόνας, καθαρισμός και πάτινες με υδρόχρωμα στις φθορές (συντηρήτρια Β. Αναπλιώτου).

Παναγία Γλυκοφιλούσα (Τ 449), διαστ. 0,904x0,70 μ. μαζί με το πλούσιο ξυλόγλυπτο και χρυσωμένο πλαίσιο, 18ου αι., με την επωνυμία *Ἡ Ἐλπὶς τῶν ἀπηλπισμένων καὶ ἁμαρτωλῶν ἡ Βοήθεια* (Πίν. 11 α-β). Είναι του ίδιου εικονογραφικού τύπου και εποχής με τη *Γλυκυτάτη τῶν θλιβομένων Παρηγορία* από την Κεφαλληνία, που αποκτήθηκε με αγορά τον περασμένο χρόνο[21]. Η συντήρηση είχε αρχίσει το 1990 και, ύστερα από διακοπή, ολοκληρώθηκε εφέτος. Έγιναν συγκολλήσεις, στερέωση και καθαρισμός του ξυλόγλυπτου και της ζωγραφικής και κάλυψη φθορών με υδρόχρωμα (συντηρητές Β. Γαλάκου, Σπ. Βαρότσης).

Άγιος Χαράλαμπος (Λ 184, ΣΛ 183), διαστ. 1,05x 0,595 μ., έργο του 1734, του γνωστού ζωγράφου της Κεφαλληνίας Λέοντος Λειχούδη, με την καλλιγραφημένη υπογραφή του δεξιά στο έδαφος: *ΧΕΙΡ ΕΥΤΕΛΟΥC Κ(ΑΙ) ΑΝΑΞΙΟΥ/ ΛΕΩΝΤΟC Ιερέως ΤΟΥ ΛΕΙΧΟΥΔΟΥ* και τη χρονολογία πιο κάτω *ΑΨΛΔ* (Πίν. 11 γ). Με αφορμή την έκθεση στο Krems-Stein, όπου παρουσιάστηκε η εικόνα[22], έγιναν στερεώσεις ζωγραφικής και προετοιμασίας (συντηρήτρια Α. Μέρμηγκα).

Συντηρήθηκαν 13 γλυπτά αρχιτεκτονικά μέλη και καθαρίστηκαν ελαφρά περί τα 30 άλλα, με εποπτεία της Ν. Δημητρακοπούλου (συντηρητές Χρ. Σταύρακας, Α. Φίλιππα, Ε. Σταύρακα).

Συντηρήθηκαν 12 χειρόγραφοι κώδικες, 17 έγγραφα (Πίν. 12 α-β), 4 παλαίτυπα και ενισχύθηκε το χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Β′, του 1301, με εποπτεία της υπογραφομένης και της Μ. Μαυροειδή (συντηρήτρια Μ. Μερεμέτη). Έγιναν ακόμη εργασίες ελαφρού καθαρισμού και ενίχυσης σε 40 ανθίβολα και εργασίες βιβλιοδεσίας σε 25 παλαιά βιβλία της βιβλιοθήκης (βοηθός συντηρήτρια Β. Παπακώστα).

Τέλος, συνεχίστηκαν ικανοποιητικά, εκτός από τις τρέχουσες, οι εργασίες για τη φωτογράφηση εικόνων και άλλων έργων (Γ. Μπαλής, Α. Σκιαδαρέσης) και για την αντιγραφή πλακών από το φωτογραφικό αρχείο Γ. Λαμπάκη (Φ. Δρακόπουλος).

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

18. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, ΔΧΑΕ, περ. Δ′, ΙΓ′ (1985-1986), σ. 142 κ.ε., εικ. 11-15.

19. Μ. Γ. Αδριανάκης, Εικόνες από το ναό των Αγίων Αναργύρων Χανίων, Χανιά 1986, Ετήσια έκδοση Δήμου Χανίων, σ. 66 κ.ε., εικ. 1, 2, 4. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, ό.π., σ. 144 κ.ε., εικ. 16-18.

20. Την υπόδειξή της χρωστώ, με ευχαριστίες, στη Μ. Μπρούσκαρη.

21. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 12, Πίν. 8β.

22. Ikonen, Bilder in Gold (υποσημ. 5), αριθ. 97 (Χρ. Μπαλτογιάννη).

Α΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αποθήκη οδού Άρεως

Στην αποθήκη αρχαίων της οδού Άρεως, στο βόρειο μέρος του αρχαιολογικού χώρου της Βιβλιοθήκης Αδριανού, όπου στεγάζονται τα αρχαία ευρήματα που προέρχονται από την Πλάκα, τη Ρωμαϊκή Αγορά και τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού, έγινε διάνοιξη δύο παραθύρων και μιας θύρας στο νότιο τοίχο, στις θέσεις όπου αυτά προϋπήρχαν, αλλά είχαν χτιστεί σε άγνωστη εποχή. Έτσι αφ' ενός εξασφαλίστηκε φυσικός φωτισμός και μία ακόμη θύρα πρόσβασης στην αποθήκη, αφ' ετέρου αποκαταστάθηκε η μορφή του κτιρίου, το οποίο είναι το μόνο σωζόμενο τμήμα του Οθωνικού Στρατώνα, που χτίστηκε το 1836 μέσα στο χώρο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού. Για λόγους ασφαλείας τοποθετήθηκαν μεταλλικά κιγκλιδώματα στα πιο πάνω ανοίγματα και σύστημα συναγερμού.

Έγινε ταξινόμηση των αρχαίων ευρημάτων που προέρχονται από τις ανασκαφές της Πλάκας στο πατάρι και κάτω από αυτό σε νέα ράφια. Καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν 330 γλυπτά και επιγραφές, που προέρχονται από τις ανασκαφές της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και της Πλάκας.

Εργαστήριο συντήρησης βόρειας κλιτύος

Η γλύπτρια-συντηρήτρια Π. Τρίτου και οι δύο βοηθοί της συντηρητές-μαρμαροτεχνίτες συγκόλλησαν πολλά θραύσματα πτυχών από το ένδυμα του κολοσσικού αγάλματος της Νίκης (αριθ. ευρ. ΒΑ 395), το οποίο είχε βρεθεί το 1989 στα νοτιοδυτικά της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης του Αδριανού.

Έγινε καθαρισμός, συγκόλληση και συντήρηση επιφανείας σε αρκετά γλυπτά και επιγραφές που προέρχονται από τις νέες ανασκαφές της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και της Πλάκας.

Κατασκευάστηκαν γύψινες βάσεις για τα γλυπτά κεφάλια που είναι καταγεγραμμένα στο ευρετήριο της Ρωμαϊκής Αγοράς, ώστε να τοποθετηθούν υπό μορφήν εκθέσεως στην προγραμματιζόμενη μελλοντικά αναδιοργάνωση της αποθήκης.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ[1]

Βιβλιοθήκη του Αδριανού

Συνεχίστηκε η ανασκαφή στο χώρο της μεγάλης δεξαμενής εποχής Τουρκοκρατίας, μπροστά στη νότια πτέρυγα της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, για να αποκαλυφθεί η μεγάλη πλακόστρωτη ρωμαϊκή αυλή που εκτεινόταν σε πλάτος 20 μ. περίπου στα δυτικά του μνημείου (Σχέδ. 1).

Από την ανασκαφική έρευνα διαπιστώθηκε ότι ο βόρειος και ο δυτικός τοίχος της δεξαμενής ανήκαν σε κτίριο βυζαντινής εποχής του 12ου-13ου αι. μ.Χ., που προϋπήρχε στην ίδια θέση, και είχαν χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση ως τοίχοι της δεξαμενής. Αυτό μαρτυρούν η κεραμική και τα νομίσματα που βρέθηκαν στην επίχωση κάτω από τον πυθμένα της δεξαμενής, καθώς και στην υποθεμελίωση των τοίχων της. Χαρακτηριστική επίσης είναι η λιθο-πλινθοπερίκλειστη τοιχοδομία στην εξωτερική όψη του δυτικού τοίχου, στο νότιο μέρος του οποίου είχε εντοιχιστεί και το κολοσσικό άγαλμα Νίκης (αριθ. ΒΑ 395) που βρέθηκε το 1989[2]. Στο βυζαντινό κτίριο άνηκε και ένας μεγάλος αποθηκευτικός πίθος (σιρός), που βρέθηκε σε επαφή με την υποθεμελίωση του βόρειου τοίχου, εσωτερικά (Σχέδ. 1). Μέσα στον πίθο βρέθηκαν σπασμένα ένα χυτροειδές αγγείο (Πίν. 13 α) και ένας αμφορέας 12ου αι., καθώς και ένα φθαρμένο νόμισμα, πιθανώς εποχής Φραγκοκρατίας (13ος αι.). Στο βόρειο τοίχο της δεξαμενής ήταν εντοιχισμένο ένα από τα κορινθιακά κιονόκρανα της προέχουσας κιονοστοιχίας της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης της Βιβλιοθήκης (Πίν. 13 γ). Το πίσω μέρος του είναι αδρά δουλεμένο, ενώ ένα τμήμα που λείπει στο κάτω μέρος συμπληρώθηκε σε άγνωστη εποχή με τμήμα επικράνου από κάποιο άλλο μνημείο.

Κάτω από την επίχωση της δεξαμενής είχε αποκαλυ-

1. Οι ανασκαφές έγιναν από την υπογράφουσα και τους αρχαιολόγους Π. Μαρνέρη, Α. Ψάλτη, Β. Βασιλοπούλου και Ευστ. Ευαγγελινίδη.

2. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 13-14.

φθεί το 1991 τμήμα της υποδομής της ρωμαϊκής αυλής από ερυθρωπό κουρασάνι, με ίχνη των μαρμάρινων πλακών πάνω σε αυτό[3]. Το 1992 και το 1993, αφού αποξηλώθηκαν οι τοίχοι της δεξαμενής, ανασκάφηκε η προς Β. και Δ. συνέχειά της σε έκταση 10x23 μ. Τμήμα μιας μόνον μαρμάρινης πλάκας βρέθηκε κατά χώραν δυτικά από τον έκτο προέχοντα κίονα (Σχέδ. 1). Όπως διαπιστώθηκε η αυλή κατά τη ρωμαϊκή εποχή είχε μεγάλη κλίση προς Δ. Το πλάτος κάθε σειράς πλακών κυμαίνεται από 0,75-0,85 μ., ενώ το μήκος κάθε πλάκας από 0,70-0,80 μ. έως 1,90 ή 2,20 μ. σε μία περίπτωση. Η σειρά των πλακών που βρίσκεται σε επαφή με τις πλίνθους της προέχουσας κιονοστοιχίας της πρόσοψης είναι στενότερη, πλ. 0,60 μ., σχηματίζει μικρή βαθμίδα και μαζί με την πλακόστρωση ανάμεσα στους προέχοντες κίονες παρουσιάζει έντονη κλίση προς Δ., προφανώς για να φεύγουν τα νερά της βροχής, που έπεφταν από τα γείσα της στέγης (Σχέδ. 1).

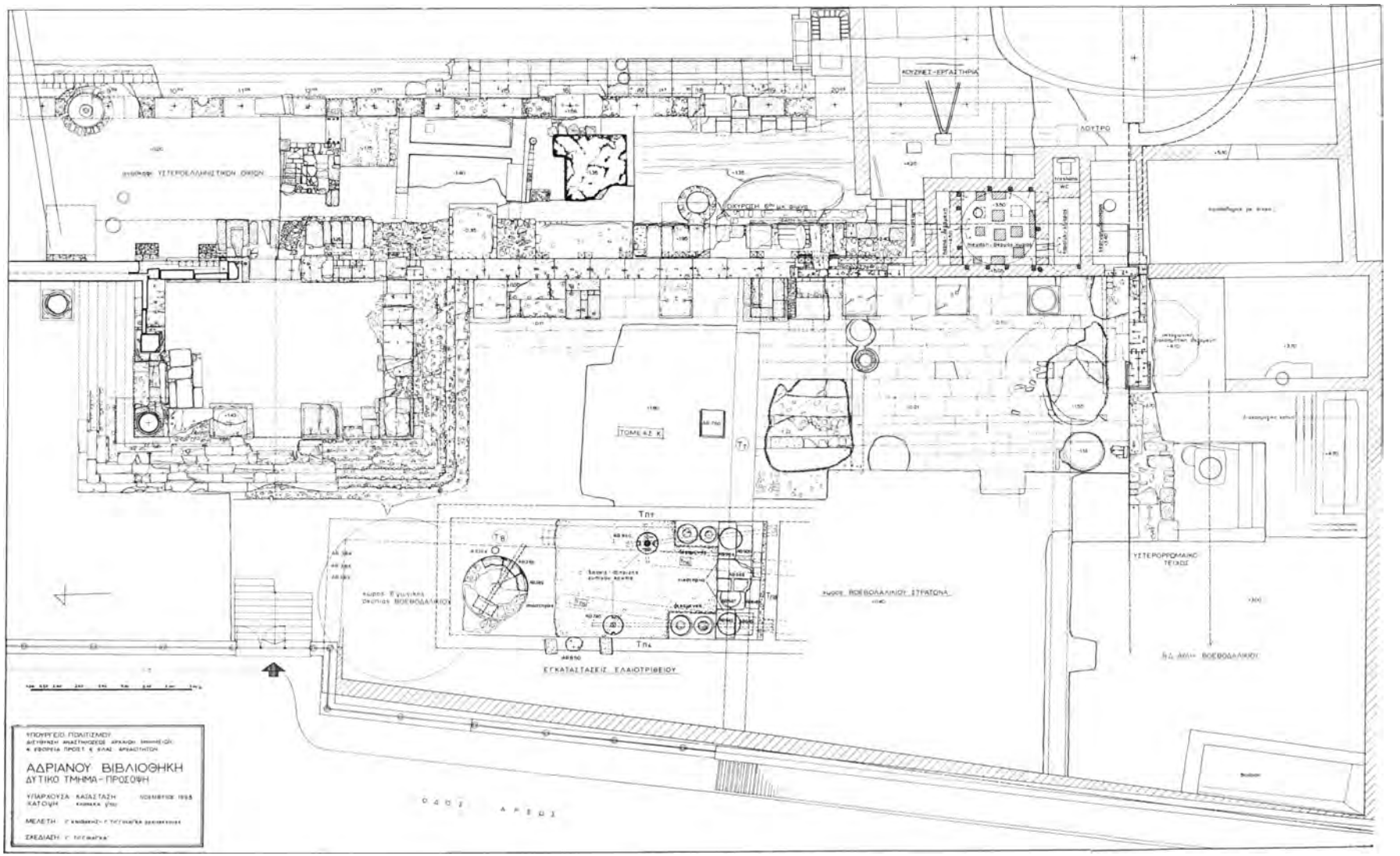
Η υποδομή της αυλής, όπως διαπιστώθηκε, έχει υποστεί καθίζηση σε αρκετά σημεία, ενώ σε άλλα δεν σώζεται λόγω μεταγενέστερων παραβιάσεων. Τέσσερις τέτοιες παραβιάσεις εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν (Σχέδ. 2): Η πρώτη, ελλειψοειδούς σχήματος (διαστ. 3,10x2,65, βάθ. 1,50-1,60 μ.), αποκαλύφθηκε πολύ κοντά στην παραστάδα του νότιου πτερώματος και το νότιο άκρο του δυτικού τοίχου της μεγάλης δεξαμενής, στο σημείο, όπου είχε βρεθεί εντοιχισμένο το κολοσσικό άγαλμα Νίκης (αριθ. ΒΑ 395) (Σχέδ. 1)[4]. Η παραβίαση αυτή πιθανότατα δημιουργήθηκε από καταβύθιση της υποδομής της αυλής, αφού μέσα σε αυτήν βρέθηκαν πολλά θραύσματα του κουρασανιού και ένα μεγάλο τμήμα της υποδομής βυθισμένο λοξά στο ανατολικό μέρος της. Μέσα στην παραβίαση και γύρω από αυτήν βρέθηκαν επίσης 200 περίπου θραύσματα, κυρίως από πτυχές του ενδύματος του αγάλματος της Νίκης, πολλά από τα οποία συγκολλώνται μεταξύ τους και αποτελούν μεγαλύτερα σύνολα. Σημαντική είναι η εύρεση τμήματος της πλίνθου με λείψανα της απαρχής της συμφυούς σφαίρας πάνω στην οποία πατάει η Νίκη (μεγ. διαστ. 0,38, πάχ. 0,175 μ.). Όπως συμπεραίνεται από το μεγάλο πάχος της πλίνθου πρόκειται για τμήμα από το πίσω μέρος του γλυπτού. Σημειωτέον ότι η πλίνθος στο μπροστινό μέρος έχει πάχος 0,12 μ., ενώ προς τα πίσω παχαίνει βαθμιαία, όπως δείχνουν οι μετρήσεις του πάχους της πλίνθου στα πλάγια.

Ακριβώς βόρεια από την ελλειψοειδή παραβίαση, στο τελευταίο στρώμα επάνω στην υποδομή της αυλής βρέθηκαν επτά θραύσματα από την άντυγα μαρμάρινης ασπίδας (διαμ. 0,82 μ.) με λείψανα δαχτύλων αριστερού χεριού κολοσσικής μορφής στο ένα, και ίχνος σύμφυσης δαχτύλου (puntello) άλλου χεριού σε δεύτερο. Τα πέντε θραύσματα συγκολλώνται μεταξύ τους, ενώ τα άλλα δύο συνανήκουν, όπως δείχνουν το είδος του μαρμάρου, η καμπυλότητα του ενός θραύσματος, η κατεργασία και η φθορά της επιδερμίδας του μαρμάρου.

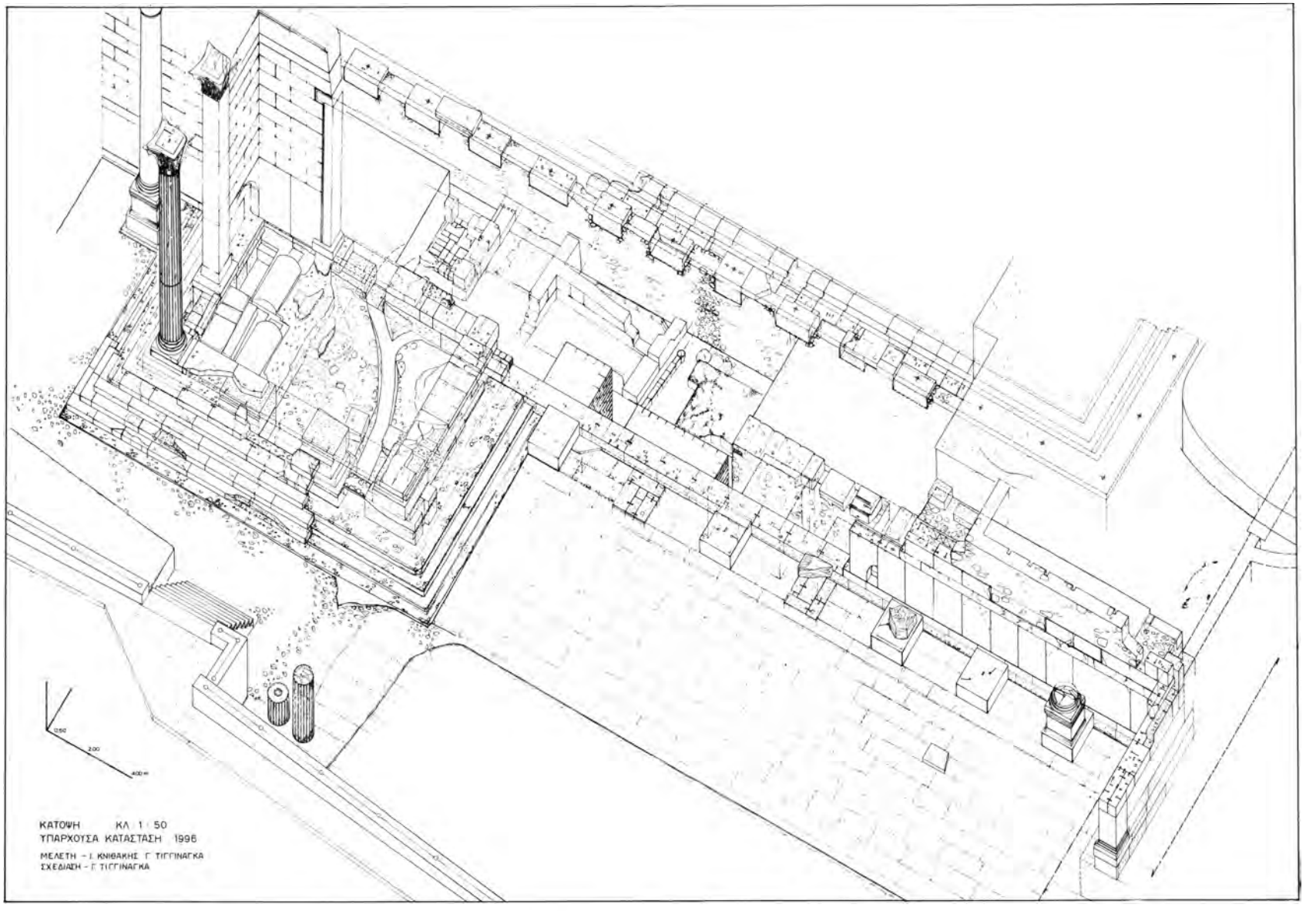
Δεύτερη παραβίαση, κυκλοτερούς σχήματος, διαμ. 1,30-1,50 μ., βρέθηκε ακριβώς κάτω από το χώρο όπου εκτεινόταν το νότιο άκρο του δυτικού τοίχου (ΤΔ 2) της δεξαμενής και σε επαφή με το δυτικό όριο της προηγούμενης ελλειψοειδούς παραβίασης 9 (Σχέδ. 1). Περιείχε λίθους, κεραμίδες, λίγα κομμάτια από μαρμάρινες πλάκες της αυλής, θραύσματα πτυχών από ενδύματα αγαλμάτων, κυρίως από τον πέπλο της Νίκης, και κεραμική ανάμικτη (λίγα ελληνιστικά όστρακα, ρωμαϊκά και βυζαντινά εφυαλωμένα, λίγα με χαρακτό διάκοσμο). Η έρευνα έφθασε σε βάθος 1,30 μ. περίπου, αλλά σταμάτησε λόγω των υπόγειων νερών που αναβλύζουν στο χώρο αυτό.

Τρίτη παραβίαση εντοπίστηκε μεταξύ του τέταρτου και του πέμπτου (από Β.) προεχόντων κιόνων (διαστ. 1,60x1,70x1,70 μ.) (Σχέδ. 1). Ερευνήθηκε μέχρι βάθ. 1,80 μ. (από το επίπεδο της αυλής), αλλά δεν ολοκληρώθηκε για τον ίδιο πιο πάνω λόγο. Περιείχε κεραμική ανάμικτη από άβαφα χρηστικά αγγεία κυρίως, πρόχους, αμφορείς, αρκετά εφυαλωμένα όστρακα και έναν ακέραιο «μαστραπά» του 16ου αι. που βρέθηκε σε βάθος 1,65-1,80 μ., πράγμα που μαρτυρεί ότι η παραβίαση πρέπει να έγινε και να γεμίστηκε επί Τουρκοκρατίας. Πιθανότατα ήταν φρεάτιο του μεγάλου τουρκικού αγωγού που περνούσε ακριβώς επάνω από το σημείο αυτό. Κατά την έρευνα της παραβίασης αποκαλύφθηκε η υποθεμελίωση του τοίχου της πρόσοψης του μνημείου εξωτερικά, καθώς και εκείνη των δύο προεχόντων κιόνων κάτω από την πώρινη ευθυντηρία. Του δυτικού τοίχου είναι πλινθόκτιστη (opus testaceum), που στα 2/3 του ύψους της έχει επένδυση από χυτό υλικό (opus incertum) από λίθους και κονίαμα. Του τέταρτου κίονα η υποθεμελίωση είναι από χυτό υλικό, όπως δείχνει η νότια πλευρά του. Ωστόσο υπάρχει πιθανότητα το χυτό υλικό να είναι και εδώ επένδυση πλινθόκτιστης υποθεμελίωσης. Τέλος, του πέμπτου προέχοντα κίονα η υποθεμελίωση είναι πλινθόκτιστη (opus testaceum). Στη δυτική παρειά της παραβίασης, σε βάθος 1,15 μ., αποκαλύφθηκε πωρόπλινθος, μήκ. 1 και ύψ. 0,50 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., και πάνω από αυτόν λιθορριπή, ύψ. 1 μ.

3. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 17.
4. Ό.π.

Σχέδ. 1. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Κάτοψη του χώρου της ανασκαφής στα δυτικά της νότιας πρόσοψης του μνημείου .

Σχέδ. 2. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Αξονομετρικό σχέδιο του προπύλου της νότιας πτέρυγας.

Σε απόσταση 2,50 μ. δυτικά της προηγούμενης παραβίασης εντοπίστηκε τέταρτη παραβίαση μεγάλων διαστάσεων (4,10x3,50 μ.). Στο ανατολικό τμήμα της βρέθηκε η υποδομή της αυλής να έχει υποστεί καθίζηση με έντονη κλίση Δ.-ΝΔ., ενώ στο δυτικό τμήμα ήταν τελείως κατεστραμμένη (Σχέδ. 1). Η καθίζηση πολύ πιθανόν να προκλήθηκε από το βάρος των τοίχων της δεξαμενής (ΤΔ1 και ΤΔ2), τμήματα των οποίων περνούσαν πάνω από το χώρο αυτό, μόλις 0,20 μ. ψηλότερα από το επίπεδο της αυλής. Στο μέσον περίπου της παραβίασης, σε βάθος 0,70 μ., αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο τοίχων κτιρίου ελληνιστικής εποχής, όπως προκύπτει από την κεραμική. Ο ένας (ΤΕ), πλ. 0,50 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., βρέθηκε ακριβώς κάτω από την αντίστοιχη θέση του δυτικού τοίχου (ΤΔ2) της δεξαμενής. Βαίνει κάθετα σε άλλον τοίχο (ΤΕ1) με κατεύθυνση Α.-Δ., στο νότιο όριο της παραβίασης. Και οι δύο τοίχοι είναι χτισμένοι από αργούς και ημικατεργασμένους λίθους, καθώς και πωροπλίνθους σε β΄ χρήση (Σχέδ. 1). Στην προς Δ. γωνία που σχηματίζεται στην τομή των δύο τοίχων σώζονται λείψανα στρώματος λευκωπού ασβεστοκονιάματος παρόμοιας υφής με εκείνο στους τοίχους του δωματίου Ι της οικίας Α, που ανασκάφηκε το 1989 κάτω από το δυτικό περιστύλιο. Σε βάθος 1,25 μ. (από το επίπεδο της αυλής) βρισκόταν το δάπεδο του κτιρίου, όπως συμπεραίνεται από το πατημένο στρώμα χώματος που βρέθηκε εδώ και την ελαφρά ανασηκωμένη παρυφή του ασβεστοκονιάματος στην ως άνω γωνία του κτιρίου. Σε βάθος 1,50 μ. βρέθηκαν πέντε δακρυδόχα αγγεία (μυροδοχεία) μισοσπασμένα και διάσπαρτα λείψανα άνθρακα. Ίσως πρόκειται για υπολείμματα κάποιας ταφής στο δάπεδο της οικίας. Κάτω από το πατημένο χώμα βρέθηκε στρώμα 0,22 μ. με πολλούς αργούς λίθους, κομμάτια κονιάματος και κιμηλόχωμα, ενώ βαθύτερα, σε βάθος 1,70 μ.,στρώμα καστανό σκούρο, αμμώδες με διάσπαρτους λίθους, κεραμίδες και πλήθος οστράκων και θραυσμάτων από αμφορείς κλασικής και ελληνιστικής εποχής. Προφανώς πρόκειται για αποθέτη.

Η υποθεμελίωση από αργούς λίθους του τοίχου ΤΕ διαπιστώθηκε ότι εδράζεται επάνω σε παλαιότερο τοίχο από πωρόλιθους σε βάθος 1,90 μ. Η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε προς το παρόν λόγω της λάσπης και του άφθονου υπόγειου νερού. Τα λείψανα του κτιρίου πιθανότατα σχετίζονται με της οικίας Α του δυτικού περιστυλίου χρονολογικά. Δεν αποκλείεται μάλιστα να ανήκουν και στο ίδιο κτίριο, αφού οι τοίχοι έχουν την ίδια κατεύθυνση, παρόμοια δομή και κονίαμα, ενώ τα δάπεδά τους βρίσκονται στο ίδιο περίπου επίπεδο (με διαφορά 0,10 μ.).

Στο τελευταίο στρώμα, πάχ. 0,20 μ., πάνω από την υποδομή της αυλής περισυνελέγησαν 250 περίπου θραύσματα πτυχών από το άγαλμα της Νίκης. Τα περισσότερα (90 περίπου) βρέθηκαν επάνω και μέσα στη μεγάλη παραβίαση μέχρι βάθ. 1,25 μ., τα υπόλοιπα στις ανασκαφικές τομές δυτικά της μεγάλης δεξαμενής.

Σε απόσταση 6 μ. περίπου Δ.-ΒΔ. από τον έκτο προέχοντα κίονα της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης του μνημείου βρέθηκε μία αμφίκυρτη ασπίδα, σχεδόν ακέραιη, διαμ. 0,75 μ. (αριθ. ευρ. ΒΑ 783) (Πίν. 13 β). Στην άντυγά της σώζονται λείψανα των δαχτύλων του αριστερού χεριού κάποιας μορφής υπερφυσικού μεγέθους, που προφανώς την κρατούσε ακουμπισμένη όρθια στο έδαφος ή σε κάποια βάση. Η μία όψη της ασπίδας είναι καλοδουλεμένη, ιδίως στο κεντρικό κυρτό τμήμα της, ενώ η άλλη είναι αδρή. Στο χώρο γύρω από την ασπίδα βρέθηκαν έξι δάχτυλα διαφόρων μεγεθών (αριθ. ευρ. ΒΑ 722, 770, 771, 805, 908, 909) που ανήκουν σε τρεις τουλάχιστον κολοσσικές μορφές. Δύο από τα πιο πάνω δάχτυλα (αριθ. ευρ. ΒΑ 770 και 909) κολλάνε, όπως φαίνεται, στο χέρι που κρατάει την ασπίδα.

Λίγο βορειότερα βρέθηκε εντοιχισμένο σε τοίχο, εποχής Τουρκοκρατίας, θραύσμα από τον ώμο με το άνω μέρος του βραχίονα θωρακοφόρου, σωζ. ύψ. 0,41 μ. (αριθ. ευρ. ΒΑ 785) (Πίν. 13 δ).

Πλην της ανασκαφής συνεχίστηκαν και οι αποξηλώσεις των υπόλοιπων τοίχων του Οθωνικού Στρατώνα και του Βοεβοδαλικίου, δυτικά της πρόσοψης, στο ύψος μεταξύ δεύτερου και τέταρτου προεχόντων κιόνων σύμφωνα με απόφαση του ΚΑΣ. Συγκεκριμένα αποξηλώθηκε ο ισχυρός τοίχος Τ7 του Οθωνικού Στρατώνα με κατεύθυνση Α.-Δ. και ο τοίχος Τ8 με κατεύθυνση Β.-Ν., που έτεμνε κάθετα τον προηγούμενο. Στην τομή αυτών των δύο τοίχων βρέθηκε εντοιχισμένο το κεφάλι του αγάλματος της Νίκης με αποκεκρουμένο το πρόσωπο. Τα μαλλιά χωρίζονται στο μέσον και πλαισιώνουν δεξιά και αριστερά το πρόσωπο με κυματιστούς βροστρύχους, που καταλήγουν πίσω χαμηλά σε κότσο, που όμως δεν σώζεται (Πίν. 13 ε).

Άλλα σημαντικά κινητά ευρήματα είναι τα εξής:

1. Ενεπίγραφη πλάκα με τιμητική επιγραφή (αριθ. ευρ. ΒΑ 890), σωζ. ύψ. 0,30, πλ. 0,20 μ.

2. Άνω μέρος αναθηματικού ναΐσκου με ανάγλυφο κεφάλι Κυβέλης (αριθ. ευρ. ΒΑ 911), διαστ. 0,23x 0,26x0,12 μ. (Πίν. 14 α).

3. Επιγραφή με ονόματα στρατηγών (αριθ. ευρ. ΒΑ 912), σωζ. ύψ. 0,28, πλ. 0,31, πάχ. 0,08 μ.

4. Κεφάλι γυναικείου αγαλματίου (αριθ. ευρ. ΒΑ 1007), σωζ. ύψ. 0,145 μ.

5. Τμήμα ενεπίγραφου βάθρου (αριθ. ευρ. ΒΑ 1011), σωζ. ύψ. 0,43, πλ. 0,10, πάχ. 0,21 μ.

6. Τμήμα γενείου Ερμού από ερμαϊκή στήλη (αριθ. ευρ. ΒΑ 1012), σωζ. ύψ. 0,20 μ.

7. Τμήμα σαρκοφάγου, με γυμνό ερωτιδέα (αριθ. ευρ. ΒΑ 1013), σωζ. ύψ. 0,27 μ.

8. Τμήμα εκαταίου (αριθ. ευρ. ΒΑ 1014), σωζ. ύψ. 0,11 μ.

Σε επαφή σχεδόν με τον Τ7, βόρεια, βρέθηκε το επιστύλιο του τρίτου πιθανώς προέχοντα κίονα, αν κρίνει κανείς από τη θέση που βρέθηκε λίγα μέτρα δυτικά από αυτόν[5].

Αποξηλώθηκαν τα λείψανα δύο τοίχων του Βοεβοδαλικίου (ΤΠ 5 και ΤΠ 6) που είναι παράλληλοι μεταξύ τους και βρίσκονται δυτικά του τοίχου Τ8 του Οθωνικού Στρατώνα. Οι τοίχοι αυτοί, όπως διαπιστώθηκε, πατούσαν επάνω σε λείψανα ελαιοτριβείου, εποχής Τουρκοκρατίας, προγενέστερου του Βοεβοδαλικίου (ίσως 16ου ή 17ου αι.). Πιθανώς πρόκειται για ελαιοτριβείο της μονής του Αγίου Ασώματου. Με βάση τα σωζόμενα κατά χώραν λείψανα (σπαστήριο, τμήμα μαρμάρινης πλακόστρωσης του ελαιοπιεστηρίου, τέσσερις πίθους τοποθετημένους ανά ζεύγη, δύο σπονδύλους κιόνων, που είχαν χρησιμοποιηθεί ως βάση του ελαιοπιεστηρίου σε β΄ χρήση) οι αρχιτέκτονες Ι. Τιγγινάγκα και Ι. Κνιθάκης αποκατέστησαν σχεδιαστικά το πιο πάνω ελαιοτριβείο. Κατά την αποξήλωση του τοίχου ΤΠ 4 του Βοεβοδαλικίου βρέθηκε εντοιχισμένο το ήμισυ του κορινθιακού κιονοκράνου της νοτιοδυτικής γωνίας του προπύλου.

Πλάκα

Ακίνητο οδού Επαμεινώνδα και Ταξιαρχών 4 (ιδιοκτησίας Ι. και Α. Λύρα)

Στο υπόγειο της πιο πάνω οικίας, που βρίσκεται επάνω στο βορειοδυτικό μέρος της Ρωμαϊκής Αγοράς, είχαν γίνει ανασκαφικές τομές και κατά το 1991, οπότε αποκαλύφθηκαν τμήμα της υποθεμελίωσης του στυλοβάτη του δυτικού περιστυλίου και του αντίστοιχου τοίχου των καταστημάτων του ρωμαϊκού μνημείου. Το 1992 κατά την εξυγίανση του δαπέδου καθώς και από αποτοιχίσεις περισυνελέγησαν:

1. Τμήμα προσώπου μεγάλου γοργονείου (αριθ. ευρ. ΠΛ 1070), ανάγλυφο επάνω σε δισκοειδές μετάλλιο, σωζ. ύψ. 0,27, πάχ. 0,03 μ. Πρόκειται για ρωμαϊκό έργο πολύ καλής τέχνης. Θυμίζει τη Μέδουσα Rondanini, αλλά είναι πιο παραδοσιακό, με άγρια έκφραση (Πίν. 14 β). Είναι άγνωστο από πού προέρχεται. Από το μέγεθος (το συνολικό ύψος πρέπει να έφθανε τα 0,30 μ.), το πάχος του δισκοειδούς μεταλλίου και την επιπεδικότητα του μικρότατου τμήματος βάθους που σώζεται, μπορεί να υποθέσει κανείς ότι μάλλον πρόκειται για αρχιτεκτονικό ανάγλυφο από κάποιο ρωμαϊκό μνημείο της περιοχής.

2. Τμήμα τιμητικής(;) επιγραφής του Αυγούστου (αριθ. ευρ. ΠΛ 1079) (διαστ. 0,23x0,24, πάχ. 0,10, ύψ. γραμ. 0,03 μ.).

3. Θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών

Ακίνητο οδού Δεξίππου 5 (φερομένης ιδιοκτησίας Ελ. Γεωργίου)

Στο ακίνητο αυτό έγινε ανασκαφική έρευνα σε όλη την έκταση του οικοπέδου, αφού κατεδαφίστηκε το παλαιό κτίσμα. Στο βόρειο όριο του ακινήτου ανεμένετο να σώζεται τμήμα του βόρειου περιβόλου της Ρωμαϊκής Αγοράς, ο οποίος βρίσκεται ακριβώς κάτω από τη νότια οικοδομική γραμμή της οδού Δεξίππου, όπως είχε διαπιστωθεί σε παλαιότερες έρευνες στην πλατεία της Αγίας Γρηγορούσας και στο υπόγειο του ακινήτου Χρύσας Οικονομέα, στις οδούς Δεξίππου και Πανός (γωνία)[6]. Ωστόσο στο σημείο αυτό δεν σώζεται ο βόρειος περίβολος, όπως έδειξε η ανασκαφική έρευνα, η οποία έφθασε μέχρι βάθ. 6 μ. από το επίπεδο του στυλοβάτη της Πύλης της Αρχηγέτιδος Αθηνάς.

Στο νότιο τμήμα του ακινήτου, σε βάθος 0,70 μ. περίπου, αποκαλύφθηκαν δύο ακτέριστες ταφές με προσανατολισμό προς Α., χριστιανικών προφανώς χρόνων. Πιθανότατα πρόκειται για ταφές στο προαύλιο της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία, που βρισκόταν στην πλατεία της Αγίας Γρηγορούσας, αλλά δεν σώζεται σήμερα, γιατί κατεδαφίστηκε στα μέσα του προηγούμενου αιώνα[7]. Το προαύλιο της εκκλησίας, που βρισκόταν στο δυτικό μέρος του ναού, πρέπει να απλωνόταν και στο χώρο του ακινήτου της οδού Δεξίππου 5. Στο μέσον περίπου του οικοπέδου αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο παράλληλων τοίχων και ενός εγκάρσιου μιας οικίας προγενέστερης της κατεδαφισθείσης, που θεμελιωνόταν σε

5. Βλ. παρακάτω έκθεση της αρχιτέκτονος Ι. Τιγγινάγκα.

6. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 21.

7. Δ. Καμπούρογλου, Ο Άγιος Ηλίας του Σταροπάζαρου, Μελέται και Έρευναι, Αθήναι 1927, σ. 5-43. St. Sinos, Die sog. Kirche des Hagios Elias zu Athen, σ. 351-361, πίν. IV. A. Lenoir, Architecture monastique, 1852, σ. 295, εικ. 204, σ. 219, εικ. 219.

μεγάλο βάθος, 4 μ., περίπου πιθανώς εποχής Τουρκοκρατίας.

Ακίνητο οδού Άρεως και Ποικίλης 4 (ιδιοκτησίας Ε.Π. Λεβέντη-Βασιλειάδη)

Στο ακίνητο αυτό είχαν αποκαλυφθεί και ερευνηθεί ακτέριστες χριστιανικές ταφές και τμήμα της πλακόστρωτης αυλής του εκκλησιδίου της Αγίας Παρασκευής[8], κατά τις εκσκαφές θεμελίων της βορειοδυτικής προέκτασης της οικίας το 1990[9].

Κατά τη διάνοιξη περιφερικού σκάμματος κατά μήκος του δυτικού τοίχου της οικίας εξωτερικά για την ενίσχυση της υποθεμελίωσης αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχου (πλ. 0,80, αποκαλυφθέντος μήκ. 1,70 μ.) με κατεύθυνση από Β.-ΒΔ. προς Ν.-ΝΑ., μπροστά στο κατώφλι της εισόδου του υπογείου της οικίας, σε βάθος 1,95 μ. από το επίπεδο της οδού Άρεως ή 3,35 μ. από το στυλοβάτη της πύλης της Αρχηγέτιδος Αθηνάς της Ρωμαϊκής Αγοράς. Είναι χτισμένος με λίθους, πλίνθους και πωροπλίνθους σε β΄ χρήση και πάνω του εδράζεται ο δυτικός τοίχος της σύγχρονης οικίας. Τμήμα του ίδιου τοίχου βρέθηκε και στο νότιο μέρος του σκάμματος (συνολ. αποκαλ. μήκ. 4,20 μ.).

Σε άλλη ερευνητική τομή στη νοτιοανατολική γωνία της αυλής κατ' επέκταση του προηγούμενου σκάμματος αποκαλύφθηκαν:

1. Λείψανα τοίχων και αποθηκευτικός πίθος βυζαντινών χρόνων, σύμφωνα με την κεραμική και τα νομίσματα, σε βάθος 1,30 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Άρεως ή 2,70 μ. από το στυλοβάτη της Πύλης της Αρχηγέτιδος.

2. Τμήμα μαρμάρινου στυλοβάτη με κατεύθυνση Α.-Δ., με ίχνος της έδρασης κίονα (διαμ. 0,60 μ.), σε βάθος 1,90 μ. από την οδό Άρεως ή 4,30 μ. από το επίπεδο της Πύλης της Αρχηγέτιδος. Άλλο τμήμα, μήκ. 3 μ., του ίδιου στυλοβάτη βρέθηκε στο νοτιοδυτικό δωμάτιο του υπογείου της οικίας Λεβέντη, ακριβώς κάτω από το νότιο τοίχο του ακινήτου. Προφανώς πρόκειται για το στυλοβάτη (πλ. 0,67, ύψ. 0,33 μ.) της στοάς, που πλαισίωνε από Β. την αρχαία πλατεία οδό, η οποία ένωνε την Αρχαία με τη Ρωμαϊκή Αγορά[10].

3. Σε επαφή με τη βόρεια παρειά του στυλοβάτη βρέθηκαν μικρό τμήμα ρείθρου και της αύλακας απορροής ομβρίων υδάτων. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι ο στυλοβάτης της βόρειας στοάς της οδού βρίσκεται 20 μ. χαμηλότερα από εκείνον της νότιας στοάς. Η υποθεμελίωση του βόρειου στυλοβάτη αποτελείται από μία πωρόπλινθο κάτω από τη θέση του κίονα και χυτό υλικό από αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα στη συνέχειά του προς Δ. Η κεραμική που βρέθηκε στην υποθεμελίωση είναι ελληνιστική-πρώιμη ρωμαϊκή, ενώ η κεραμική της επίχωσης ήταν ανάμικτη, χρονολογούμενη από την ελληνιστική έως τη βυζαντινή εποχή, πράγμα που μαρτυρεί τη συνεχή χρήση του χώρου. Το πλάτος του δρόμου υπολογίζεται σε 9 μ.

Στη βορειοανατολική γωνία του υπογείου της οικίας, στο χώρο όπου πρόκειται να εγκατασταθεί το λεβητοστάσιο της οικίας, σε βάθος 3,50 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Άρεως ή 4,90 μ. από το στυλοβάτη της Πύλης της Αρχηγέτιδος αποκαλύφθηκε ημικατεστραμμένος τάφος με προσανατολισμό Β.-Ν., υστερορωμαϊκών-πρώιμων βυζαντινών χρόνων, σύμφωνα με την κεραμική και τα νομίσματα που βρέθηκαν εδώ. Προφανώς πρόκειται για ταφή στη δυτική πλευρά του αρχαίου δρόμου, ο οποίος ερχόταν από την Ακρόπολη με κατεύθυνση προς Β. περνούσε δυτικά της Ρωμαϊκής Αγοράς και της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και αντιστοιχούσε περίπου με τη σημερινή οδό Άρεως. Τμήμα της οδού αυτής έχει ανασκαφεί από την Αμερικανική Σχολή στα νοτιοδυτικά της Πύλης της Αρχηγέτιδος Αθηνάς της Ρωμαϊκής Αγοράς[11].

Κατά μήκος του βόρειου τοίχου της Αποθήκης, που βρίσκεται στο βορειοδυτικό μέρος της αυλής, σε χανδάκι που ανοίχθηκε και για ενίσχυση της υποθεμελίωσης, βρέθηκε τμήμα λιθόστρωτου, αγωγός και φρέαρ νεότερων χρόνων, που ίσως σχετίζονται με το εκκλησίδιο της Αγίας Παρασκευής[12].

Έξω από τη νοτιοανατολική γωνία της οικίας Λεβέντη στο πεζοδρόμιο της οδού Ποικίλης, σε χανδάκι που ανοίχθηκε για την ενίσχυση της υποθεμελίωσης του ανατολικού τοίχου εξωτερικά, στο αντίστοιχο σημείο όπου εσωτερικά βρέθηκε ο στυλοβάτης της στοάς, αποκαλύφθηκαν δύο κτιστοί αγωγοί που απολήγουν σε ορθογώνιο φρεάτιο, του οποίου η βορειοδυτική γωνία έχει καταστρέψει τμήμα της μαρμάρινης αύλακας ομβρίων υδάτων της βόρειας στοάς της πλατείας οδού. Ο ένας αγωγός (1), πλ. 0,40, ύψ. 0,60 μ., έχει κατεύθυνση ΝΔ.-

8. Βλ. Ι. Τραυλός, Η πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών, Αθήναι 1960, σ. 260, πίν. XII, αριθ. 118.

9. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 23.

10. J. M. Camp, The Athenian Agora, London 1986, σ. 188, εικ. 157-159.

11. Hesperia 44 (1975), σ. 337, εικ. 1.

12. Τραυλός, ό.π. (υποσημ. 8).

ΒΑ. και βρέθηκε σε βάθος 4,40 μ. Ο δεύτερος αγωγός (2), πλ. 0,30, ύψ. 0,80 μ., έχει κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και βρίσκεται σε βάθος 5,20 μ. Και οι δύο απολήγουν στο ορθογώνιο φρεάτιο, διαστ. 1x0,72 μ., σε βάθος 5,30 μ. (από το στυλοβάτη της Πύλης της Αρχηγέτιδος). Τα τοιχώματα των αγωγών και του φρεατίου είναι χτισμένα από αργούς λίθους και πλίνθους, που φέρουν σιγμοειδείς αυλακώσεις. Όπως προκύπτει από την κατασκευή τους και την κεραμική, πρέπει να χρονολογούνται στην ύστερη ρωμαϊκή εποχή.

Σε απόσταση 1,30 μ. περίπου ανατολικά από τους αγωγούς αποκαλύφθηκε σιρός σε βάθος 3,12 μ. Ακριβώς έξω από τη νοτιοανατολική γωνία του κτιρίου (στη γωνία των οδών Ποικίλης και Άρεως) αποκαλύφθηκε σιρός σε βάθος 2,35 μ. (από το στυλοβάτη της Πύλης της Αρχηγέτιδος).

Κατά την εκσκαφή τάφρου, πλ. 0,80 μ., κατά μήκος του ανατολικού τοίχου της οικίας εξωτερικά, επί της οδού Άρεως, βρέθηκε τμήμα αρράβδωτου μαρμάρινου κίονα (μεγ. διαμ. 0,35, σωζ. ύψ. 1,35 μ.) σε βάθος 2,70 μ., ενώ λίγα μέτρα βορειότερα αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο τοίχων παράλληλων μεταξύ τους, σε απόσταση 2,30 μ., με κατεύθυνση Α.-Δ. περίπου, σε βάθος 2,47 μ. και 1,92 μ. αντίστοιχα. Ανάμεσα στους πιο πάνω τοίχους, σε βάθος 2,60 μ., αποκαλύφθηκε δάπεδο από κουρασάνι. Τα λείψανα αυτά πιθανώς είναι μεταβυζαντινών χρόνων. Ακριβής χρονολόγηση δεν είναι δυνατή, γιατί η κεραμική είναι ανάμικτη λόγω της συνεχούς χρήσης του χώρου αυτού.

Ακίνητο οδού Επαμεινώνδα 4 (Κτίριο Συλλόγου Δικαστικών Ερευνών, ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ)

Κατά τις εργασίες ανακαίνισης του ακινήτου εντοπίστηκαν πολλές αρχαίες πωρόπλινθοι εντοιχισμένες στο δυτικό τοίχο της αυλής στο πίσω (βόρειο) μέρος του ακινήτου. Οι πωρόπλινθοι αυτές πιθανότατα προέρχονται από το βόρειο περίβολο της Ρωμαϊκής Αγοράς, αφού το ακίνητο βρίσκεται επάνω σε τμήμα του βόρειου μέρους της αυλής του μνημείου.

Στο κεντρικό δωμάτιο της ανατολικής πτέρυγας του ισογείου βρέθηκαν δύο μεγάλοι αποθηκευτικοί πίθοι, πιθανώς εποχής Τουρκοκρατίας, εντοιχισμένοι σε πλινθόκτιστη κατασκευή.

Κατά τις εργασίες εξυγίανσης του δαπέδου του ισογείου και από αποτοιχίσεις περισυνελέγησαν τέσσερα θραύσματα γλυπτών, από τα οποία αξίζει να αναφερθεί το κάτω μέρος γυναικείας μορφής από ανάγλυφο ελληνιστικών χρόνων (αριθ. ευρ. ΠΛ 1161), σωζ. ύψ. 0,224, πλ. 0,134, πάχ. 0,088 μ. (Πίν. 14γ).

Ακίνητα οδού Αδριανού 88α (ιδιοκτησίας Ν.Μ. Ζωγράφου) και Αδριανού 88β (ιδιοκτησίας Δ. Ελευθερίου)

Κατά τις εργασίες ανακαίνισης δύο καταστημάτων αποκαλύφθηκαν: 1. Η βορειοανατολική γωνία του μεγάλου αδριάνειου οικοδομήματος, του λεγόμενου Πανθέου, στο νότιο μέρος του πρώτου καταστήματος. Αξίζει να σημειωθεί ότι η γωνία του πιο πάνω μνημείου βρέθηκε στο σημείο που την υπολόγιζε ο Τραυλός στα σχέδιά του. 2. Στη συνέχεια της πιο πάνω γωνίας προς Α. τμήμα τοίχου, χτισμένου από μεγάλες πωροπλίνθους κατά το ισοδομικό σύστημα (αποκαλυφθέντος μήκ. 3 και σωζ. ύψ. 2 μ.) με κατεύθυνση Α.-Δ. 3. Δεύτερο τμήμα του πιο πάνω τοίχου (αποκαλυφθέντος μήκ. 2,77, σωζ. ύψ. 0,70 μ.) στο νότιο μέρος του δεύτερου καταστήματος. Προφανώς πρόκειται για τμήματα της βόρειας παρειάς του υστερορωμαϊκού τείχους, που χτίστηκε στην προς Α. συνέχεια της βορειοανατολικής γωνίας του λεγομένου Πανθέου.

Αξιοσημείωτη είναι η προσπάθεια μίμησης της τοιχοδομίας του μεγάλου αυτού μνημείου. Σε επαφή με τη βόρεια παρειά του δεύτερου τμήματος του τείχους βρέθηκε αποθηκευτικός πίθος· πιθανώς ανήκει στους μεσαιωνικούς χρόνους.

Ακίνητο οδού Αδριανού 52 (ιδιοκτησίας Η. Μπαρμπαλιά)

Κατά τις εκσκαφές στο υπόγειο του ακινήτου, στο μακρόστενο χώρο κάτω από το κλιμακοστάσιο, αποκαλύφθηκαν λείψανα δύο παράλληλων τοίχων κτιρίου με κατεύθυνση Β.-Ν. (σωζ. μήκ. 0,90 μ.), καθώς και μικρά τμήματα δαπέδων με πήλινες πλάκες και ασβεστοκονίαμα σε διαφορετικά επίπεδα, κλιμακωτά από Δ.-Α.: α) σε βάθος 2 μ., β) 2,20 μ., και γ) 3,20 μ. αντίστοιχα.

Η ανατολική παρειά του ανατολικού τοίχου καλυπτόταν με λειασμένο ασβεστοκονίαμα, το οποίο παρουσιάζει ομοιότητα κατασκευής με εκείνο της υστεροελληνιστικής οικίας Α, που ανασκάφηκε κάτω από το δυτικό περιστύλιο της Βιβλιοθήκης Αδριανού το 1989[13]. Η κεραμική είναι ανάμικτη και χρονολογείται από την υστεροελληνιστική έως την πρώιμη βυζαντινή εποχή, πράγμα που μαρτυρεί μακροχρόνια χρήση του κτιρίου. Κατά την αποχωμάτωση των μπαζωμένων πέντε υπόγειων χώρων κατά μήκος της οδού Αδριανού περισυνελέγησαν:

13. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 13.

α) Ενεπίγραφος ταφικός κιονίσκος, ύψ. 0,36, διαμ. 0,15-0,17 μ.· ύψ. γραμ. 0,018-0,020 μ. (αριθ. ευρ. 1140):

ΛΥΔΗ
ΘΕΥΝΟΣ
ΓΥΝΗ

β) Ακέφαλος κορμός αγαλματίου Διονύσου, σωζ. ύψ. 0,42 μ. (αριθ. ευρ. ΠΛ 1138), με δέρμα παρδάλεως, από σύμπλεγμα Διονύσου και Σατύρου, του οποίου το άκρο δεξί χέρι σώζεται στην ωμοπλάτη του θεού. Πρόκειται για ρωμαϊκό αντίγραφο ελληνιστικού έργου του 3ου αι. π.Χ. (Πίν. 14 δ)[14].

Ακίνητο οδού Διοσκούρων 6 (ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ)

Κατά την εκσκαφή περιφερικού χάνδακα για την ενίσχυση της θεμελίωσης του παραπάνω ακινήτου βρέθηκαν λίγα θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών, κιονόκρανο κορινθιακού ρυθμού (αριθ. ευρ. ΠΛ 1156), μία ιωνική βάση (αριθ. ευρ. ΠΛ 1157) και τμήμα αναγλύφου με το άνω μέρος του κορμού ιέρειας της Ίσιδος, σωζ. ύψ. 0,25, πλ. 0,29, συνολ. πάχ. 0,14 μ. (αριθ. ευρ. ΠΛ 1155) (Πίν. 14 ε).

Σκάμμα δήμου Αθηναίων, οδοί Θρασυβούλου και Κλεψύδρας (γωνία)

Κατά τις εκσκαφές του δήμου Αθηναίων για την εγκατάσταση αποχετευτικού αγωγού αποκαλύφθηκαν λείψανα του νότιου τοίχου, η νοτιοανατολική γωνία και η γένεση της αψίδας του Ιερού του εκκλησιδίου του Αγίου Ιωάννου, σε βάθος 1,20 μ. από το κατάστρωμα της οδού. Το εκκλησίδιο αυτό, εποχής Τουρκοκρατίας, κατεδαφίστηκε μαζί με πολλά άλλα το 1832 προκειμένου να γίνει η διάνοιξη της οδού Κλεψύδρας[15]. Κατά τη διάλυση νεωτερικού αγωγού και λιθοσωρού, σε απόσταση 5 μ. δυτικά από τα λείψανα του εκκλησιδίου, βρέθηκε μικρή ερμαϊκή στήλη-πεσσίσκος με ανάγλυφο γενειοφόρο Ηρακλή (2ος-3ος αι. μ.Χ.)[16], σωζ. ύψ. 0,69, πλ. 0,17, μέγ. πάχ. 0,14 μ. (αριθ. ευρ. ΠΛ 1118) (Πίν. 15 α) πιθανώς από σκηνή θεάτρου.

Ακίνητο οδού Κυρρήστου και Φλέσσα 4 (ιδιοκτησίας Στρ. Στρατήγη)

Έγιναν εργασίες εξομάλυνσης των πρανών της τάφρου της ανασκαφής που διενεργήθηκε το 1991 κατά μήκος του βόρειου τοίχου του παλαιού οικήματος[17], προκειμένου να εγκιβωτιστεί και να διατηρηθεί ορατό το αποκαλυφθέν τμήμα του υστερορωμαϊκού τείχους. Κατά τις εργασίες αυτές αποτοιχίστηκε από το τείχος τριταινιωτή επίστεψη άριστης τέχνης από άγνωστο μνημείο (αριθ. ευρ. ΠΛ 1340) (διαστ. 0,332x0,725x0,70 μ.). Από καθαιρέσεις εσωτερικών τοίχων της οικίας και άλλα μπάζα της οικοδομής περισυνελέγησαν:

α) Τιμητική επιγραφή ρωμαϊκών χρόνων (αριθ. ευρ. ΠΛ 1172) (διαστ. 0,36x0,18x0,18 μ.). β) Τμήμα κεφαλιού γυναικείας μορφής με αποκεκρουμένο το πρόσωπο (αριθ. ευρ. ΠΛ 1168) (ύψ. 0,22 μ.). γ) Θραύσμα από ένδυμα αγάλματος (αριθ. ευρ. ΠΛ 1171) (διαστ. 0,215x0,135x0,12 μ.).

Ακίνητο οδού Κυρρήστου 8 (ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ)

Πρόκειται για τα τουρκικά λουτρά του Αμπίντ Εφέντη, όπου η ΔΠΚΑΝΜ του ΥΠΠΟ θα αρχίσει σύντομα εργασίες αποκατάστασης. Η Εφορεία άρχισε δοκιμαστική έρευνα στο βορειοδυτικό δωμάτιο του κτιρίου, για να διαπιστωθεί κατά πόσον εκτείνεται και σώζεται εδώ ο τοίχος της στοάς, τμήματα της οποίας διατηρούνται ανατολικά του Πύργου των Ανέμων, μέσα στον αρχαιολογικό χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς, καθώς και στο υπόγειο του κτιρίου του Ιδρύματος Γουλανδρή-Χορν, στη γωνία των οδών Μ. Αυρηλίου και Κυρρήστου. Αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων σε βάθος 1 μ. (από το επίπεδο της οδού), καθώς και ένας αποθηκευτικός πίθος (σιρός) σε βάθος 1,74 μ., εποχής Τουρκοκρατίας (προ του 16ου αι.). Η έρευνα δεν ολοκληρώθηκε λόγω τεχνικών δυσκολιών (στενότητα χώρου και μεγάλο βάθος που βρίσκονται τα αρχαία).

Ακίνητα οδών Λυσίου 4-6, Μ. Αυρηλίου 7 και Θρασυβούλου 8 (φερομένης ιδιοκτησίας Theomida AE)

Πρόκειται για τρία κτίρια γύρω από το εκκλησίδιο του

14. Πρβλ. παρόμοιο σύμπλεγμα στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο αριθ. ευρ. 245. Σ. Καρούζου, Εθνικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον. Συλλογή Γλυπτών. Περιγραφικός κατάλογος, σ. 164.

15. Βλ. Κ. Μπίρης, Παλαιαί Αθήναι, Αθήναι 1922, σ. 40, χάρτης των Μεσαιωνικών Αθηνών, αριθ. 107.

16. Για τον τύπο βλ. O. Palagia, Seven Pilasters of Herakles from Sparta. The Greek Renaissance in the Roman Empire, Institute of Classical Studies, Bulletin Supplement 55, Univ. of London, 1989, σ. 122-129, πίν. 46-50, ιδίως πίν. 50,17.

17. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 21.

Αγίου Σπυρίδωνος και της Αγίας Ζώνης. Κατά τις εργασίες αποκατάστασης και διαρρύθμισης των κτιρίων αυτών περισυνελέγησαν πολλά αρχιτεκτονικά μέλη, που βρέθηκαν εντοιχισμένα σε τοίχους που καθαιρέθηκαν ή κατέρρευσαν. Μετά την κατάρρευση του δυτικού τοίχου του μεγάλου τριώροφου ακινήτου στην οδό Θρασυβούλου 8 αποκαλύφθηκε η κιμηλιά στη θέση αυτή και διαπιστώθηκε ότι έχει μεγάλη κλίση (20° περίπου).

Ακίνητο οδού Διοσκούρων 5 (φερομένης ιδιοκτησίας Ε. Δανιηλάτου)

Κατά τις εργασίες επισκευής στο παραπάνω ακίνητο περισυνελέγη αναθηματικό ανάγλυφο (αριθ. ευρ. ΠΛ 1186) (σωζ. ύψ. 0,37, σωζ. πλ. 0,37 μ., πάχ. 0,10 μ.) του 4ου αι. π.Χ. Εικονίζονται τέσσερις σεβίζουσες μορφές προς τα δεξιά: ένας άνδρας, μία γυναίκα και τα δύο τους παιδιά. Οι μορφές πατούν σε χαμηλή πατούρα. Το άνω και το δεξιό μέρος του αναγλύφου λείπουν (Πίν. 15 β).

Στην αυλή του ακινήτου υπάρχει μεγάλος αποθηκευτικός πίθος μεσαιωνικών χρόνων, ο οποίος αφέθηκε στη θέση του.

Ακίνητο οδού Διοσκούρων 6 (ιδιοκτησίας ΥΠΠΟ)

Κατά τις εργασίες αποκατάστασης του κτιρίου στο δυτικό μέρος της αυλής, ιδίως κατά τις καθαιρέσεις εσωτερικών τοίχων, περισυνελέγησαν:

1. Επιγραφή σε σπασμένο τμήμα ιωνικής βάσης σε β΄ χρήση (αριθ. ευρ. ΠΛ 1189) (σωζ. διαστ. 0,29x0,19x 0,26 μ.)

2. Θραύσμα με ανάγλυφο ανθεμωτό κόσμημα πιθανώς από σαρκοφάγο (αριθ. ευρ. ΠΛ 1191) (σωζ. διαστ. 0,45x0,17x0,16 μ.)

3. Κάτω μέρος αγαλματίου καθιστής Κυβέλης (αριθ. ευρ. ΠΛ 1192) (σωζ. ύψ. 0,215, πλ. 0,14, βάθ. 0,16 μ.).

Μετά την ολοκλήρωση της αποκατάστασης του κτιρίου από τη ΔΠΚΑΝΜ το ισόγειό του διαρρυθμίστηκε κατάλληλα, ώστε να χρησιμοποιηθεί ως εργαστήριο συντήρησης πήλινων αρχαίων της Α΄ ΕΠΚΑ. Ήδη άρχισαν οι εργασίες για τη διαμόρφωση και τον εξοπλισμό του εργαστηρίου σύμφωνα με σχέδια που εξεπόνησαν οι Ι. Τιγγινάγκα, αρχιτέκτων, και Α. Λαζάρου, συντηρήτρια.

Πεζοδρόμηση οδού Μάρκου Αυρηλίου και τμήματος της οδού Πελοπίδα

Κατά τις παραπάνω εργασίες στην οδό Πελοπίδα, έξω από την είσοδο του αρχαιολογικού χώρου της Ρωμαϊκής Αγοράς, στη νοητή προέκταση της οδού Αιόλου που απολήγει εδώ, αποκαλύφθηκε κάτω από την άσφαλτο λιθόστρωτο από ορθογωνισμένους λίθους, που σχηματίζει αβαθή αύλακα απορροής νερών με κατεύθυνση Ν.-Β. (διαστάσεις αποκαλυφθέντος λιθοστρώτου: μήκ. 10, πλ. 2,20 μ.). Πιθανώς κατασκευάστηκε στα τέλη του 19ου ή στις αρχές του 20ού αι. Η αύλακα απορροής νερών ίσως σχετιζόταν με μία κρήνη-κρουνό που υπήρχε μπροστά από την παλαιά είσοδο του αρχαιολογικού χώρου, δυτικότερα από τη σημερινή[18].

Μετά την πεζοδρόμηση τροποποιήθηκε η γραμμή της περίφραξης του αρχαιολογικού χώρου της Ρωμαϊκής Αγοράς κατά τέτοιον τρόπο, ώστε περιελήφθη μέσα στο χώρο αυτό και η βορειοανατολική γωνία του κτιρίου των Βεσπασιανών, που βρισκόταν κάτω από το δρόμο. Επίσης μετατοπίστηκε η είσοδος του αρχαιολογικού χώρου λίγα μέτρα προς Α., ώστε οι εισερχόμενοι επισκέπτες να μην πατούν επάνω στα λείψανα του προθαλάμου του μνημείου.

ΑΛΚΗΣΤΙΣ ΣΠΕΤΣΙΕΡΗ-ΧΩΡΕΜΗ

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ - ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Βιβλιοθήκη του Αδριανού

Αποξηλώσεις νεωτερικών θεμελίων

Κατά τα έτη 1992-1993 στον αρχαιολογικό χώρο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποξήλωσης των τουρκικών και οθωνικών καταλοίπων και απελευθερώθηκε πλήρως ο χώρος μπροστά από τη νοτιοδυτική γωνία του προπύλου και τη νότια πτέρυγα της πρόσοψης, προκειμένου να συνεχιστεί η ανασκαφή μέχρι τη στάθμη της ρωμαϊκής αυλής. Κατά τις αποξηλώσεις προέκυψε πλούσιο και σημαντικό αρχαίο υλικό, το οποίο ερευνήθηκε, συντηρήθηκε και ταυτίστηκε η θέση του επί του μνημείου (βλ. παρακάτω) (Σχέδ. 1-2).

Συγκεκριμένα:

1. Στα νοτιοδυτικά του προπύλου αποξηλώθηκαν τα κατάλοιπα των τοίχων και των θεμελίων της βορειοδυτικής πτέρυγας του Οθωνικού Στρατώνα (τοίχοι Τ8 και

18. Βλ. Κατάλογο Έκθεσης: Αθήνα 1839-1900. Φωτογραφικές Μαρτυρίες, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 1985, εικ. 329.

Τ11), τα οποία είχαν ενσωματώσει κατά την κατασκευή τους το συμπαγές κυκλικής περίπου μορφής θεμέλιο-υποδομή του οκταγωνικού πύργου-σκοπιάς, το οποίο βρισκόταν πλησίον της βορειοδυτικής γωνίας του περιβόλου του Βοεβοδαλικίου[19]. Το θεμέλιο αποτελούνταν από ογκώδη τεμάχια αρχιτεκτονικών μελών, προερχόμενων κυρίως από το πρόπυλο του ρωμαϊκού κτιρίου (τμήματα κιονοκράνου ΑΒ 294, γείσου ΑΒ 619, αετώματος ΑΒ 620, επιστυλίου ΑΒ 610). Τα μέλη αυτά λόγω του μεγέθους τους είχαν συμπεριληφθεί στην υποδομή, μετά την κατεδάφιση του προπύλου από τον Χατζή Αλή Χασεκή (1783), με σκοπό την οικοδόμηση στη θέση του του μεγάλου πύργου και του περιβόλου του Βοεβοδαλικίου. Στην ίδια περιοχή βρέθηκαν και άλλα θραύσματα αγελαίου υλικού ανήκοντα στο μνημείο (γείσα, λιθόπλινθοι πρόσοψης, επιστύλια) τα οποία καταγράφηκαν και ομαδοποιήθηκαν.

2. Οι αποξηλώσεις συνεχίστηκαν προς Ν. με την καθαίρεση των τελευταίων καταλοίπων θεμελίων, που ανήκαν στο Κονάκι (Τπ5, Τπ6) και των λειψάνων προγενέστερου κτίσματος που καταλάμβανε την ίδια περιοχή πριν από την ανέγερσή του (τοίχοι Τπ4, Τπ7, Τπ8). Η έρευνα και μελέτη των λειψάνων αυτών σε συνδυασμό με τα ευρήματα προηγούμενων αποξηλώσεων (1988, 1989) απέδωσε τη μορφή και τις διαστάσεις ενός ακέραιου ελαιοτριβείου (Σχέδ. 1).

Το ελαιοτριβείο παρουσιάζει ομοιότητες ως προς τη διάταξη με αυτό της προεπαναστατικής οικίας του Παλαιολόγου-Μπενιζέλου στην οδό Αδριανού 96, το οποίο αποκαλύφθηκε κατά τις εργασίες συντήρησης του ανατολικού τμήματος του υστερορωμαϊκού τείχους που βρίσκεται στο χώρο του Διογένειου Γυμνασίου[20].

Αναλυτικά, σε απόσταση 9,30 μ. δυτικά της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης, αποκαλύφθηκε ορθογώνιος χώρος (διαστ. 5,30Χ14 μ. περίπου), ο οποίος ορίζεται από τους τοίχους Τπ7 ανατολικά και Τπ4 δυτικά. Στα νότια του χώρου, σε επαφή με τον τοίχο Τπ8, βρέθηκε λιθόκτιστη κρηπίδα σε στάθμη 1 μ. ψηλότερα από το δάπεδο, η οποία αποτελούσε τη βάση του δίδυμου πιεστηρίου (ara) (Σχέδ. 1).

Στην κρηπίδα είχαν ενσωματωθεί τμήματα αρχαίων μελών (κυρίως στυλοβάτες από λευκό και υμήττιο μάρμαρο) τα ακραία εκ των οποίων έφεραν τη χαρακτηριστική κυκλική λάξευση (canalis rotunda), που χρησίμευε για τη διοχέτευση-ροή του λαδιού, μετά τη συμπίεση των σάκων με τον καρπό της ελιάς, στους σε επαφή με την κρηπίδα πίθους-δεξαμενές (Πίν. 13).

Από τα σπαράγματα των ανά ζεύγη τοποθετημένων πίθων, μπροστά στο ανατολικό και το δυτικό πιεστήριο (αξονική απόσταση 4,15 μ.), διαπιστώθηκε η διαφορά στάθμης μεταξύ τους κατά 0,30 μ., ώστε παράλληλα με τη συγκέντρωση του λαδιού να εξασφαλίζεται και ο

19. Βλ. Γ. Κνιθάκης, Φ. Μαλλούχου, Γ. Τιγγινάγκα, Το Βοεβοδαλίκι της Αθήνας, Επώνυμα αρχοντικά των χρόνων της Τουρκοκρατίας, Αθήνα 1986, σ. 114-116.

20. Κατά τις εργασίες συντήρησης (Ι. Κνιθάκης, Ι. Τιγγινάγκα, υπηρεσιακή Έκθεση εργασιών 1982-83) βρέθηκαν τα υπολείμματα μεγάλου ελαιοτριβείου (διαστ. 7 μ. ανατολικά και 8,50 μ. δυτικά x 15 μ.), το οποίο χρησιμοποιεί μόνο την εξωτερική (ανατολική) παρειά του αρχαίου τείχους, μιας και αυτό έπαψε να επιτελεί τον αρχικό αμυντικό σκοπό για τον οποίο κατασκευάστηκε και κατάντησε με τα χρόνια απλός περίβολος-όριο ιδιοκτησιών, ενώ το υπόλοιπο μέρος του λιθολογήθηκε.

Σε επαφή με την εσωτερική παρειά του τείχους, πάνω στον αποξηλωμένο πυρήνα του, κατασκευάστηκε κρηπίδα στην οποία τοποθετήθηκαν μεγάλα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση με τη χαρακτηριστική κυκλική λάξευση (canalis rotunda), που χρησίμευαν ως βάσεις πιεστηρίων ελαιοτριβείου. Στον πίσω τοίχο επίσης βρέθηκαν δύο μεγάλες φωλεές, στις οποίες αρθρώνονταν οι δύο επιμήκεις οριζόντιες ξύλινες δοκοί, που χρησίμευαν με τη βοήθεια βάρους για τη συμπίεση του καρπού της ελιάς πάνω στα αντίστοιχα πιεστήρια.

Κατά την ανασκαφή που ακολούθησε από την Εφορεία (1983-84, αρχαιολόγος Ελ. Φωκά, ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 7) αποκαλύφθηκαν σε καλή κατάσταση διατήρησης τα κατάλοιπα των υπόλοιπων εγκαταστάσεων του διατεταγμένου σε δύο επίπεδα εργαστηρίου. Δηλαδή οι τέσσερις πίθοι-δεξαμενές συλλογής του λαδιού, σε επαφή με την κρηπίδα, ο μύλος σύνθλιψης του καρπού και η εστία στο κέντρο για το ζέσταμα του νερού, που βοηθούσε στη διαδικασία διαχωρισμού του λαδιού.

Επίσης, αποκαλύφθηκαν τρεις ογκώδεις βάσεις (βάρη) με τόρμους στήριξης των ξύλινων κοχλιών (δύο σφόνδυλοι δωρικών κιόνων και βάθρο σε β΄ χρήση), όπως και μικρή κλίμακα ανόδου στον υπερυψωμένο χώρο όπου βρισκόταν ο μύλος σύνθλιψης. Επίσης ανευρέθη κατά χώραν μία από τις βάσεις (ιωνικό κιονόκρανο σε β΄ χρήση) στην οποία εδραζόταν η ελαφρά αξονική κιονοστοιχία που έφερε τη στέγη, όπως και τμήματα και θραύσματα από τους κίονες αυτής της κιονοστοιχίας.

Για τα ελαιοτριβεία της πόλης των Αθηνών βλ. Ι. Τραυλός, Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών, Αθήναι 1960, σ. 220. Επίσης S. Hadzisavvas, Olive oil Processing in Cyprus. From the Bronze Age to the Byzantine Period. Nicosia 1992, τύπος 2b. Επίσης K. White, Greek and Roman Technology, London 1986, σ. 31, 32, 67, 71, 72, εικ. 19, 20, με σύγχρονο πιεστήριο από την Αλγερία όμοιου τύπου με αυτό της οικίας Παλαιολόγου-Μπενιζέλου.

Για προγενέστερα ελαιοτριβεία της Αρχαίας Αγοράς στα κατεστραμμένα κτίρια του Μητρώου και του Παλατιού των Γιγάντων, χρονολογούμενα στα τέλη του 6ου-αρχές του 7ου αι. μ.Χ., βλ. A. Frantz, The Athenian Agora XXIV, Late Antiquity AD 267-700, Princeton New Jersey 1988, σ. 121, 122, πίν. 76a, 76b, 7c.

διαχωρισμός του από το νερό που υποβοηθούσε τη ροή του από τα πιεστήρια στους πίθους (Πίν. 15 γ).

Σε απόσταση 2,60 και 4 μ. από το ανατολικό και δυτικό πιεστήριο αντίστοιχα αποκαλύφθηκαν «σκαρωμένοι» στη θέση τους δύο σφόνδυλοι κιόνων ύψ. 0,95 μ. σε β΄ χρήση, σφόνδυλος δωρικού κίονα (ΑΒ 890) από πεντελικό μάρμαρο και τμήμα ραβδωτού κίονα (ΑΒ 740) από φρύγιο λίθο, που έφεραν στην άνω επιφάνειά τους κωνική κυκλική λάξευση, και τραπεζοειδείς τόρμους για τη στήριξη ξύλινου κοχλία (βίδας) επί του οποίου κινούνταν κατακορύφως με τη βοήθεια στροφέως η οριζόντια ξύλινη δοκός (prelum). Η ισχυρή δοκός, αρθρωμένη στο άλλο άκρο της και στο σε επαφή με το πιεστήριο τοίχο Τπ8, συμπίεζε τους σάκους με το θρυμματισμένο καρπό της ελιάς πάνω στο πιεστήριο.

Στο βόρειο τμήμα του εργαστηρίου, σε απόσταση 8,35 μ. από το δίδυμο πιεστήριο και σε στάθμη 0,50-0,70 μ. ψηλότερα από το καλοστρωμένο με κονίαμα, μικρές πέτρες και κεραμίδι δάπεδο, αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα της κυκλικής υποδομής διαμ. 2,70 μ. του μύλου σύνθλιψης του καρπού (mola olearia). Στα κατάλοιπα αυτά προσαρμόζονται πλήρως και τα τρία πώρινα καμπύλα τμήματα που βρέθηκαν κατά την αποξήλωση (1989) του κεντρικού αγωγού του Βοεβοδαλικίου (Σχέδ. 2).

Η χρονολόγηση του ελαιοτριβείου υποβοηθείται από την ταύτιση των αρχιτεκτονικών μελών του προπύλου που βρέθηκαν εντοιχισμένα ή επαναχρησιμοποιημένα στις εγκαταστάσεις του, δηλαδή του τμήματος του ραβδωτού κίονα ΑΒ 740 και του κιονοκράνου ΑΒ 850 (Πίν. 15 δ), που βρέθηκε εντοιχισμένο στον τοίχο Τπ4, τα οποία ταυτίστηκαν και ανήκουν στον τέταρτο από Β. κίονα του προπύλου, η πτώση του οποίου προσδιορίζεται στην προ της ελεύσεως του J. Carrey (1674) υστεροβυζαντινή περίοδο. Το ελαιοτριβείο, προγενέστερο του Βοεβοδαλικίου, πιθανώς του 16ου-17ου αι., θα πρέπει να ανήκε στις εγκαταστάσεις της μονής του Αγίου Ασώματου ή στην ευρισκόμενη πλησίον ομάδα εργαστηρίων.

3. Κατά την αποξήλωση του βόρειου τοίχου της δημόσιας δεξαμενής μεσαιωνικών χρόνων που καταλάμβανε το νοτιότερο τμήμα της πρόσοψης, βρέθηκε ενσωματωμένο κορινθιακό κιονόκρανο (ΑΒ 720) σε καλή κατάσταση συντήρησης. Ταυτίστηκε ασφαλώς με το κιονόκρανο ενός από τους επτά προέχοντες κίονες της νότιας πτέρυγας της πρόσοψης γιατί φέρει χαρακτηριστικά ανεπεξέργαστη την επιφάνεια των φύλλων και του άνθους της πίσω όψης.

Επίσης, κατά την αποξήλωση του οθωνικού τοίχου Τ8 και την ανασκαφική έρευνα, βρέθηκε τοποθετημένο κατακόρυφα και σχεδόν σε επαφή με τον τοίχο ακέραιο επιστύλιο συμφυές με τη ζωφόρο (ΑΒ 760), το οποίο ανήκει σε έναν από τους επτά προέχοντες κίονες της νότιας πτέρυγας (Πίν. 16 α).

Ταυτίσεις αρχιτεκτονικών μελών του προπύλου

Κατά τη μελέτη των αρχιτεκτονικών μελών του προπύλου και των επιμέρους χαρακτηριστικών τους στοιχείων (τρόπος κατεργασίας, τόρμοι γόμφων και συνδέσμων, ποσοστό μαύρης κρούστας, γάνωση κτλ.) και με τη βοήθεια των γνωστών απεικονίσεων της πρόσοψης και του προπύλου από τους J. Carrey (1674), J. Stuart, N. Revett (1751-1753) και J. D. Le Roy (1759), προσδιορίστηκε η ακριβής θέση τους επί του θριγκού του μνημείου. Η ταύτιση των μελών αυτών μας δίνει τη δυνατότητα ανασύνθεσης του προπύλου, του οποίου η εικόνα, με τις απαραίτητες φυσικά συμπληρώσεις με νέο υλικό, πλησιάζει κατά πολύ αυτήν την οποία μας παρέδωσε ο J. Carrey (Πίν. 16 β).

Τα ταυτισθέντα μέλη του προπύλου είναι τα παρακάτω:

ΑΒ 294 γ. Τμήμα βάσης του κορινθιακού κιονοκράνου του τρίτου από Β. κίονα του προπύλου, που συμπληρώνει τα δύο ήδη συγκολλημένα μεγάλα τμήματα (άβακας και κάλαθος) τα οποία είχαν αποκαλυφθεί διαδοχικά κατά τις αποξηλώσεις νεωτερικών τοίχων των ετών 1988 και 1991 (Πίν. 16 γ).

Το αυτοτελές μέλος διασώζει στην άνω επιφάνεια του άβακα, τετράγωνο έδρασης των επιστυλίων και των αναθημάτων τους, εντός του οποίου υπάρχουν τέσσερις τόρμοι γόμφων σύνδεσης με τα υπερκείμενα μέλη (ανά δύο παράλληλοι προς την όψη). Φέρει επίσης τα ίχνη των εντορμιών δύο αρχαίων λοξών συνδέσμων αγκύρωσης της μάζας του μαρμάρου που τοποθετήθηκαν για την αποφυγή της θραύσης και απόσπασης της βορειοδυτικής γωνίας του κιονοκράνου λόγω των υπαρχόντων κομμών, που ήδη κατά την κατασκευή είχαν επισημανθεί. Η παρουσία επίσης μαύρης κρούστας δεξιά του άξονα συμμετρίας στην άνω επιφάνεια του άβακα αποδεικνύει την επί αρκετό χρόνο έκθεσή του στις δυσμενείς καιρικές συνθήκες και οδηγεί στην ασφαλή ταύτισή του με το κιονόκρανο του τρίτου από Β. κίονα[21].

ΑΒ 610 α-ε. Μέρος διταινιωτού επιστυλίου του προπύλου, αποτελούμενο από πέντε τεμάχια, που συναρμο-

21. Βλ. απεικόνιση J. Carrey.

σμένα αποδίδουν ένα ενιαίο τμήμα, μήκ. 1,90 μ., του οποίου η θέση ταυτίστηκε ακριβώς επί του θριγκού του προπύλου.

Πρόκειται για το μισό δεξιό τμήμα του επιστυλίου του διευρυμένου (3,90 μ.) μεσαίου μετακιονίου που εδραζόταν επί του τρίτου κίονα.

Αντίθετα με τα επίτοιχα επιστύλια της βόρειας και της νότιας πτέρυγας, τα επιστύλια του προπύλου δεν είχαν συμφυή ζωφόρο και ήταν δίλιθα. Δηλαδή εσωτερικά συμπληρώνονταν από αντίθημα, όπως επιβεβαιώνεται από το μικρό πλάτος (0,475 μ.) του σωζόμενου εξωτερικού επιστυλίου, την έκκεντρη διακοσμητική βάθυνση στην κάτω επιφάνεια (δύο παράλληλες ευθείες σε απόσταση 0,12 μ. με ελαφρά καμπυλωμένη τη μεταξύ τους επιφάνεια) και την εργασμένη με βελόνι πίσω επιφάνεια ώσεως, με ίχνη αναθύρωσης. Το πλάτος του αντίστοιχου αντιθήματος δεν ξεπερνούσε τα 0,30 μ., αφού το συνολικό πλάτος του επιστυλίου ήταν 0,75-0,78 μ. Το ύψος του, κατά ελεύθερο μεταξύ των κιόνων μήκος του, είναι 0,625 μ., ενώ στο τμήμα που εδραζόταν επί του άβακος του υποκείμενου κιονοκράνου μειώνεται κατά 0,025 μ.

Τα επιστύλια του προπύλου ήταν πέντε: τρία στη θέση των μετακιονίων της όψης, μήκ. 3,80, 3,90, 3,80 μ., και δύο στις πλαϊνές όψεις μεταξύ των γωνιακών κιόνων και βόρειου και νότιου εγκάρσιου τοίχου, μήκ. 3,70 μ. Από την ύπαρξη τόρμων των γόμφων και των μοχλοβοθρίων στην άνω επιφάνεια των κιονοκράνων, διαπιστώνεται ότι η συνάντησή τους πάνω από τους γωνιακούς κίονες γινόταν με τον αρμό κάθετο προς την πλαϊνή όψη και όχι κατά τη διαγώνιο, όπως έπρεπε να συναντώνται τα αντιθήματά τους.

ΑΒ 619 α-β-γ. Τρία μεγάλα τμήματα γείσου που συγκολλήθηκαν και απέδωσαν αυτοτελές μέλος χωρίς συμφυή σίμη, που το κατατάσσει σε αυτά του οριζόντιου γείσου του προπύλου. Διασώζει σχεδόν ακέραιες και τις δύο επιφάνειες ώσεως, έχει μήκος 2,35 μ. και στην άνω έδρα φέρει καμπάνα στον άξονα συμμετρίας και ανά δύο τόρμους συνδέσμων με τα γειτονικά του γείσα. Φέρει επίσης μεγάλο τόρμο γόμφου για την κατακόρυφη σύνδεσή του με τον υπερκείμενο ορθοστάτη του αετώματος, η θέση έδρασης του οποίου υποδηλώνεται από τη μείωση κατά 0,02 μ. του ύψους του γείσου και την ύπαρξη μοχλοβοθρίου στο αριστερό όριό του (Πίν. 16 δ).

Το σύνολο του γείσου, εκτός της επιφάνειας της άνω και κάτω έδρας, φέρει ίχνη μαύρης κρούστας όμοιας με αυτήν του κιονοκράνου ΑΒ 294, λόγω δε των παραπάνω χαρακτηριστικών τοποθετείται πάνω από τον τρίτο κίονα του προπύλου.

ΑΒ 620 α-β-γ. Τρία ογκώδη τμήματα τυμπάνου αετώματος, που συγκολλούμενα αποτέλεσαν μεγάλο μέρος ορθοστάτη, ο οποίος τοποθετείται πάνω από τον τρίτο κίονα του προπύλου. Διασώζει μεγάλο μέρος της αριστερής κατακόρυφης επιφάνειας ώσεως και μέρος της κεκλιμένης άνω και της οριζόντιας κάτω έδρας. Η άνω και η πίσω επιφάνειες είναι έντονα διαβρωμένες λόγω της επί μακρό χρόνο απουσίας του καταέτιου γείσου· αντίθετα η όψη σώζεται σε καλή κατάσταση συντήρησης και φέρει ίχνη μαύρης κρούστας όπως η πίσω και η δεξιά φθαρμένη επιφάνεια (Πίν. 17 α).

Στην άνω έδρα υπάρχει τόρμος συνδέσμου με τον κεντρικό ορθοστάτη και τρεις τόρμοι συνδέσμων για την αγκύρωση της ίδιας της μάζας του μαρμάρου, λόγω της ύπαρξης κομμών οι οποίοι ενεργοποιήθηκαν ήδη από την αρχαιότητα, κατά την κατασκευή του μνημείου ή αμέσως μετά συνεπεία σεισμικής δράσης (όμοιοι σύνδεσμοι εντοπίστηκαν στην άνω επιφάνεια του γείσου ΑΒ 619 και του κιονοκράνουΑΒ 294). Υπάρχει επίσης, βαθιά τραπεζοειδής λάξευση που υποδηλώνει τη θέση μιας από τις οριζόντιες δοκούς της στέγης.

Η ύπαρξη καμπάνας σε μικρή απόσταση από την αριστερή επιφάνεια ώσεως αποδεικνύει ότι το τελικό μήκος του ορθοστάτη ήταν μεγάλο και πλησίαζε το άκρο του τυμπάνου. Υπολογίζοντας γραφικά το σύνολο με βάση την κλίση του τυμπάνου που μετρήθηκε σε 16-16,3 μοίρες, μπορούμε με βεβαιότητα να δεχθούμε ότι το αέτωμα αποτελούνταν από πέντε ορθοστάτες, ένα κεντρικό πεντάπλευρο ύψ. 1,42-1,45 μ. (το αντίστοιχο ύψος που δίνουν οι J. Stuart και N. Revett είναι 1,46 μ.) και μήκ. 2,92 μ., δύο τετράπλευρους εκατέρωθεν μέγ. ύψ. 1,01 μ. και μήκ. 2,50 μ. και τέλος, δύο ορθοστάτες μορφής ορθογώνιου τριγώνου, ύψ. 0,30 και μήκ. 1 μ. περίπου. Ο ακραίος ορθοστάτης του αετώματος για κατασκευαστικούς λόγους (αποφυγή θραύσης της οξείας απόληξής του) πρέπει να είχε αποκομμένο το πέρας του και σε ένα μεγάλο ξεχωριστό τεμάχιο μαρμάρου να είχαν λαξευτεί συγχρόνως το υπόλοιπο μικρό τμήμα του τυμπάνου, τμήματα του οριζόντιου και καταέτιου γείσου (με ή όχι συμφυή σίμη) και η οριζόντια βάση έδρασης του γωνιακού ακρωτηρίου.

ΑΒ 850. Άνω τμήμα κορινθιακού κιονοκράνου, σε μέτρια κατάσταση διατήρησης, που διασώζει ολόκληρο τον άβακα και μέρος της καλάθου. Στην άνω έδρα φέρει τρεις τόρμους γόμφων σύνδεσης με τα υπερκείμενα επιστύλια, με τις αύλακες μολυβδοχόησης προς τη δυτική και τη νότια όψη και τέσσερα μοχλοβόθρια για την τοποθέτηση των επιστυλίων και των αντιθημάτων τους. Η διάταξη των γόμφων είναι αντίστοιχη με αυτή του κιονοκράνου του πρώτου κατά χώραν κίονα του προπύ-

λου, γεγονός που αποδεικνύει ότι πρόκειται για το γωνιακό κιονόκρανο του τέταρτου κίονα, που είχε την ίδια τύχη με αυτόν, δηλαδή καταρρίφθηκε πριν το 1674 (Πίν. 15 δ).

ΑΒ 740. Άνω τμήματα ραβδωτού κίονα από φρύγιο λίθο (pavonazzeto), μήκ. 0,95 μ., το οποίο φέρει στοιχεία από τη χρησιμοποίησή του σε β΄ χρήση ως βάσης στήριξης ξύλινου κοχλία στο ευρεθέν στην πρόσοψη του μνημείου ελαιοτριβείο. Η ταύτισή του ως μέρους του ανώτερου τμήματος του τέταρτου κίονα του προπύλου προέκυψε από την έρευνα και τη σύγκριση των στοιχείων των υπόλοιπων κιόνων. Συγκεκριμένα από τους κίονες ο πρώτος διασώζεται στη θέση του, του δεύτερου ταυτίστηκε μεγάλο μέρος του άνω τμήματος, του δε τρίτου ανευρέθη (1982-1983) ολόκληρο το άνω τμήμα.

Από τις απεικονίσεις της πρόσοψης των J. Carrey (1674) και J. Stuart-N. Revett (1751-1753), γνωρίζουμε ότι οι τρεις πρώτοι κίονες βρίσκονταν ακόμα στη θέση τους μέχρι τα μέσα του 18ου αι. από δε τη μελέτη των ευρημάτων συνάγεται ότι η κατάρριψή τους μαζί με το θριγκό συντελέστηκε από τον Χασεκή γύρω στα 1783. Ο τέταρτος κίονας μαζί με το κιονόκρανό του και τη νοτιοδυτική γωνία του θριγκού, χαμένος πριν το 1674, πρέπει να διερράγη κατά την πτώση του, να τεμαχίστηκε και να χρησιμοποιήθηκε ως οικοδομικό υλικό. Το μόνο τμήμα του κορμού, κοντά στην κορυφή, που διασώθηκε στο χώρο, όπως και το κιονόκρανο, χρησιμοποιήθηκε αργότερα στην εγκατάσταση του ελαιοτριβείου.

Εργασίες συντήρησης-αποκατάστασης

Παράλληλα με τα προηγούμενα, στο δυτικό τμήμα της πρόσοψης έγιναν κατά την ίδια περίοδο οι ακόλουθες εργασίες:

1. Αναδιατάχθηκαν σε συγκεκριμένο τομέα μπροστά στη νότια πτέρυγα τμήματα και θραύσματα αγελαίου υλικού της πρόσοψης, κυρίως λιθόπλινθοι και λιθόπλινθοι συμφυείς με παραστάδα του νότιου πτερώματος, που είχαν συγκολληθεί κατά τα προηγούμενα χρόνια[22], με τρόπο ώστε να ανασυντίθεται η κατ' αρχήν εικόνα των δόμων που ανήκαν στο πτέρωμα επί του εδάφους. Κατά τη σχολαστική έρευνα και μελέτη των παραπάνω μελών (σύγκριση στοιχείων γόμφων, συνδέσμων, μείωση της παραστάδας κτλ.) επιτεύχθηκε η πλήρης ταύτιση της θέσης δύο λιθοπλίνθων και λιθοπλίνθου με παραστάδα καθ' ύψος (ΑΒ 183 και ΑΒ 184), οι οποίες τοποθετούνται στη δεύτερη και τρίτη μετά την ταινία σειρά, ενώ έπονται, ανεξαρτήτως δόμου, οι δύο επόμενες λιθόπλινθοι (ΑΒ 185 και ΑΒ 173) (Σχέδ. 3· Πίν. 17 β).

2. Για την απελευθέρωση του χώρου, από τον πρώτο έως τον τέταρτο κίονα της νότιας πτέρυγας, και την προσεχή ανασκαφή του, μετακινήθηκαν με τη βοήθεια γερανού μεγάλα τμήματα πώρινων και μαρμάρινων μελών σε καθορισμένους τομείς. Με τον ίδιο τρόπο αναδιατάχθηκαν τα ογκώδη αρχιτεκτονικά μέλη μπροστά από τη βόρεια πτέρυγα της πρόσοψης, προκειμένου να απελευθερωθεί ο χώρος και να κατασκευαστεί εκεί η μεγάλη γερανογέφυρα συγκόλλησης του τρίτου κίονα του προπύλου.

3. Πραγματοποιήθηκε η σημαντικότατη συγκόλληση των τριών μερών του κορμού του κίονα ΑΒ 165 α-γ, που αποτέλεσε το αυτοτελές, μήκ. 4,70 μ., άνω τμήμα του τρίτου κίονα του προπύλου. Υπενθυμίζεται ότι το μεγαλύτερο μέρος του κορμού, μήκ. 3,60 μ., είχε βρεθεί κατά τις ανασκαφές του 1982[23] ενσωματωμένο στην υποθεμελίωση του βόρειου περιβόλου του Βοεβοδαλικίου και από τη φορά της πτώσης είχε ταυτιστεί ως το άνω τμήμα του τρίτου κίονα, ενώ το μικρότερο, μήκ. 1,10 μ., βρισκόταν στο χώρο πριν το 1969. Από την ομοιότητα του μαρμάρου, τη σύγκριση των επιμέρους χαρακτηριστικών (κομμοί, τρόπος συγκέντρωσης κοκκινόχρωμων προσμίξεων) και κυρίως την εφαρμογή αρνητικού-θετικού εκμαγείου στις θραυσμένες επιφάνειες, επιβεβαιώθηκε ότι αυτά συνανήκουν και συγκολλήθηκαν με τη χρήση ράβδων τιτανίου και λευκού τσιμέντου, σύμφωνα με τη στατική μελέτη του πολιτικού μηχανικού Βασ. Παπαδημητρίου (Πίν. 17 γ).

4. Το άνω τμήμα του δεύτερου κίονα του προπύλου ΑΒ 134, που είχε εντοπιστεί σε παλαιότερες ανασκαφές[24], ενισχύθηκε με ράβδους τιτανίου για την αποφυγή της διάνοιξης των ρωγμών που διέτρεχαν τη μάζα του και συντηρήθηκε η επιφάνεια του μαρμάρου (Πίν. 18 α).

5. Επίσης συγκολλήθηκαν πολλά αρχιτεκτονικά μέλη, σπουδαιότερα των οποίων ήταν: ΑΒ 117 α-γ: αμφικίονας ορόφου στωικού κτιρίου που είχε χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση στο νάρθηκα Αγίου Ασώματου (Πίν. 18 β), ΑΒ 664 α-γ: τμήματα βάθρου (postamentum) από καρύστιο λίθο, του οποίου ταυτίστηκε η θέση επί της πλίνθου του πέμπτου κίονα της νότιας πτέρυγας, και ΑΒ 631 α-β: επίτοιχο γείσο της νότιας πτέρυγας.

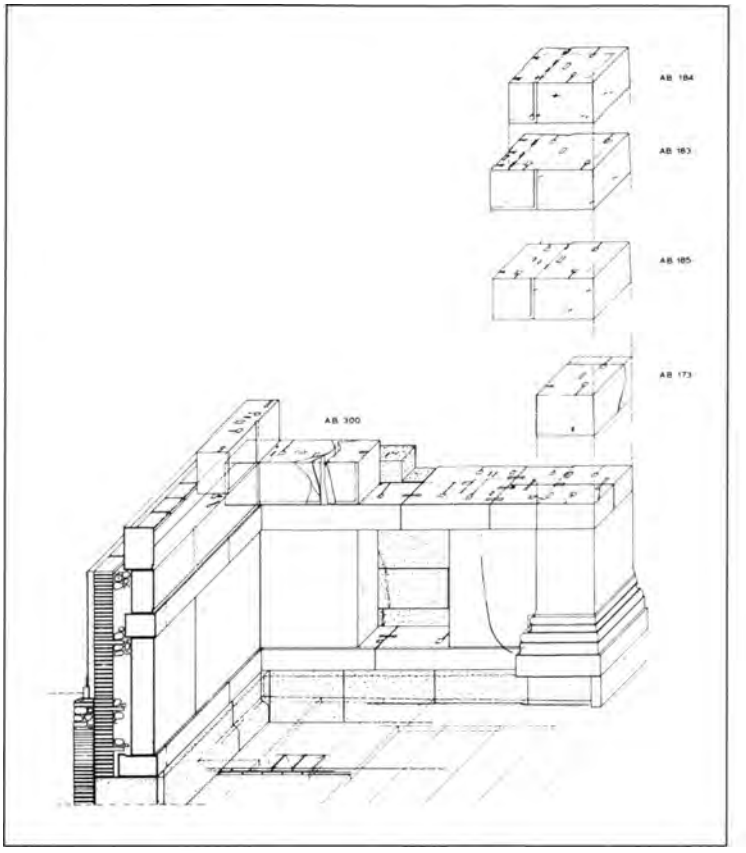
6. Ολοκληρώθηκε η συντήρηση των τάφων του νάρθηκα του Αγίου Ασώματου[25], με τη συμπλήρωση με τε-

22. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 24-25.

23. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 6.

24. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 22.

25. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 10-12, 16.

Σχέδ. 3. Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Αξονομετρικό σχέδιο του νότιου πτερώματος-βόρεια όψη. Ταύτιση παραστάδων.

χνητό λίθο της εισόδου του τάφου Ι, του ελλείποντος ανατολικού τμήματος του θόλου του τάφου ΙΙ και των κατεστραμμένων τοιχωμάτων του τάφου ΙΙΙ. Επίσης κατασκευάστηκε δοκιμαστικά με τεχνητό λίθο το πρώτο αιρετό προκατασκευασμένο τμήμα της θολωτής κάλυψης του τάφου Ι.

7. Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής στη θέση της δημόσιας δεξαμενής και την αποκάλυψη του τμήματος της χυτής υποδομής της ρωμαϊκής αυλής, από τον τέταρτο προέχοντα κίονα έως το νότιο πτέρωμα, μελετήθηκε ο τρόπος διάρθρωσης της υποδομής και διάστρωσης της πλακόστρωτης αυλής.

Η υποδομή, τοποθετημένη επί του οριζοντιωμένου εδάφους-επίχωσης, αποτελείται από συμπαγές χυτό υλικό πάχ. 0,25-0,30 μ., το οποίο διαστρώθηκε πάνω σε ισχυρή υπόβαση από αργούς λίθους με άργιλο χωρίς συνδετικό κονίαμα για φίλτρο, πάχ. 0,20-0,25 μ. Μεταξύ των δύο στρωμάτων παρεμβλήθηκε με την πάροδο του χρόνου στρώμα λατύπης πάχ. 0,05-0,08 μ. προερχόμενη από την κατεργασία των μαρμάρινων αρχιτεκτονικών μελών του μνημείου. Το χυτό υπόστρωμα καλύπτεται με άριστης ποιότητας ερυθρωπό υδραυλικό κονίαμα πάχ. 0,06-0,08 μ. πάνω στο οποίο τοποθετήθηκαν «κολυμβητά» οι μαρμάρινες πλάκες του δαπέδου της αυλής.

Από τα αποτυπώματα-ίχνη των πλακών που σώζονται σε άριστη κατάσταση πάνω στο κουρασάνι και τα σπαράγματα των πλακών που βρέθηκαν κατά χώραν και διάσπαρτα στις επιχώσεις, διαπιστώνεται ότι οι πλάκες από λευκό πεντελικό μάρμαρο (κομμένες με πριόνι) είχαν ορθογώνιο σχήμα και τοποθετήθηκαν κατά σειρά με σταθερό πλάτος (0,75 έως 0,85 μ.) και ελεύθερο μήκος (από 1,20 έως 2,10 μ.) με αποτέλεσμα τα άνισα μήκη των πλακών να εμφανίζουν μη διασταυρούμενους αλλά ούτε και εναλλάξ κανονικούς αρμούς. Στο μεταξύ των πλίθων των προεχόντων κιόνων διαστήματα είχαν

τοποθετηθεί δύο σειρές πλακών, ενώ στη δυτική πλευρά, σε επαφή με τις πλίνθους, υπήρχε συνεχής στενότερη σειρά-ταινία πλ. 0,60 μ. Για την αποτελεσματικότερη απομάκρυνση των ομβρίων αλλά και για αισθητικούς λόγους, η τελική στάθμη της πλακόστρωσης της κυρίως αυλής βρισκόταν χαμηλότερα κατά 0,06-0,09 μ. από αυτήν της ταινίας. Η κλίσης απορροής προς Δ. μετρήθηκε σε 1%. Το πάχος των πλακών κυμαινόταν από 0,06-0,08 μ., στις περιμετρικές επιφάνειες υπήρχε αναθύρωση 0,015-0,02 μ. στο άνω μέρος, ενώ η υπόλοιπη επιφάνεια ήταν δουλεμένη φάλτσα για την καλύτερη πρόσφυσή τους επί του κονιάματος.

Για την προστασία του ευαίσθητου υποστρώματος της αυλής από τις αναμενόμενες φθορές του, λόγω των θερμοκρασιακών μεταβολών και της συγκέντρωσης ομβρίων, το παραπάνω τμήμα καλύφθηκε, έτσι ώστε συγχρόνως να αποκατασταθεί και η τελική στάθμη της αυλής με πλήρως αναστρέψιμο τρόπο. Δηλαδή στην καθαρή επιφάνεια του κουρασανίου διαστρώθηκε στρώμα περλίτη πάχ. 0,03-0,05 μ. που καλύφθηκε με λεπτό πλαστικό πλέγμα πάνω στο οποίο διαστρώθηκε καθαρό αμμώδες χώμα πάχ. 0,05-0,07 μ. Τα στρώματα βράχηκαν και κυλινδρίστηκαν κατ' επανάληψη, ώστε να αποκτήσουν ικανή συνεκτικότητα. Στα προηγούμενα στρώματα διαστρώθηκε το τελικό στρώμα άμμου λατομείου, πάχ. 0,05-0,06 μ., το οποίο διά του πωρώδους του επιτρέπει τη διείσδυση των ομβρίων και παράλληλα με το βάρος του συγκρατεί τα υποκείμενα στρώματα εξασφαλίζοντας ομοιόμορφη επιφάνεια, στην οποία δόθηκε η αρχική κλίση της αυλής 1% προς Δ. Οι παραβιάσεις επίσης πληρώθηκαν με επάλληλα στρώματα συμπιεσμένου χονδρόκοκκου αδρανούς υλικού έως την επιφάνεια, ώστε να διακρίνονται οι θέσεις και τα όρια τους σε σχέση με την υπόλοιπη αυλή (Πίν. 16).

8. Επίσης κατά το 1993, μετά από προσπάθειες δέκα ετών, έγινε τελικά η απομάκρυνση των παραπηγμάτων του δήμου από τη γωνία των οδών Δεξίππου και Άρεως, οπότε απελευθερώθηκε η νοτιοδυτική γωνία του αρχαιολογικού χώρου και συντάχθηκε η σχετική μελέτη περίφραξης της.

9. Τέλος, στο εσωτερικό του αρχαιολογικού χώρου: α) Συνεχίστηκε και ολοκληρώθηκε η συντήρηση του ανατολικού τοίχου της τουρκικής πτέρυγας κατά τον ίδιο τρόπο που συντηρήθηκε ο αντίστοιχος δυτικός τοίχος-συμπλήρωμα της ρωμαϊκής πρόσοψης. β) Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες συντήρησης-αποκατάστασης του νότιου τοίχου της πρόσοψης της αρχαιολογικής αποθήκης (αρμολογήματα-ενέματα) και διανοίχθηκαν, για τις ανάγκες φωτισμού και εξαερισμού, τα αρχικά μεγαλύτερα ανοίγματα του τουρκικού αυτού κτιρίου-μεταγενέστερης πτέρυγας του Οθωνικού Στρατώνα, στα οποία τοποθετήθηκαν νέα μεταλλικά κουφώματα και σχεδιάστηκαν ειδικά κιγκλιδώματα ασφαλείας.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΝΙΘΑΚΗΣ - ΙΩΑΝΝΑ ΤΙΓΓΙΝΑΓΚΑ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΑΓΟΡΑ

Κατά τη διάρκεια του θέρους του 1993 η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών διενήργησε ανασκαφές στην Αρχαία Αγορά από 14 Ιουνίου έως 13 Αυγούστου. Οι υπό έρευνα περιοχές αυτή την περίοδο ήταν τέσσερις και οι τρεις από αυτές βρίσκονταν στους πρόσφατα ανασκαμμένους τομείς βόρεια της οδού Αδριανού. Εδώ η ανασκαφή προχώρησε τόσο προς Β. όσο και προς Ν. της Ποικίλης Στοάς, γύρω από τον αρχαϊκό βωμό της Αφροδίτης Ουρανίας και κάτω από τα κατάλοιπα του πρώιμου ρωμαϊκού ναού στο ιερό της Αφροδίτης. Η τέταρτη υπό έρευνα περιοχή της περιόδου αυτής βρίσκεται προς Ν. της οδού Αδριανού και κοντά στη Βασίλειο Στοά.

Οι εργασίες αυτής της περιόδου ξεκίνησαν στα νότια της Ποικίλης Στοάς και του λίθινου καναλιού του Ηριδανού, με την απομάκρυνση των θεμελίων της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου, της οποίας οι διάφορες αρχιτεκτονικές φάσεις μελετήθηκαν και καταγράφηκαν λεπτομερώς πέρυσι. Η μικρή, διαθέσιμη για έρευνα περιοχή σχημάτιζε τρίγωνο, που οριζόταν από το κανάλι του Ηριδανού και από τα νότια και ανατολικά θεμέλια του υπογείου του 19ου αι. που βρίσκεται κάτω από τη σύγχρονη ιδιοκτησία 1370/27. Αυτό είναι το πρώτο σημείο όπου υπήρξε δυνατότητα ανασκαφής στη βόρεια πλευρά του ανοιχτού τετράγωνου χώρου της Αγοράς. Έτσι, η στρωματογραφία απέκτησε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το φως το οποίο έριξε στη διαχρονική πορεία των επιχώσεων και των μπαζωμάτων κατά μήκος του καναλιού του ποταμού, ο οποίος προφανώς υπέσκαπτε με συνεχή διάβρωση το έδαφος κατά μήκος της πορείας του. Απομονώθηκαν τέσσερα κύρια στρώματα, το καθένα με διαφορετικές φάσεις και ενδείξεις υποδεέστερων επιχώσεων. Την ανώτερη σωζόμενη επιφάνεια στο χώρο της Αγοράς αποτελούσε ένα στρώμα βάθ. 0,35 μ. που ανήκει στην υστερορωμαϊκή περίοδο. Κάτω

από αυτό υπήρχε μια σκληρή και λεία επιφάνεια από πηλό που κάλυπτε μια βαθιά τεχνητή επίχωση, αποτελούμενη από μεγάλους όγκους θραυσμένης κεραμικής του 1ου αι. μ.Χ. Η επιφάνεια του δαπέδου, στο χώρο της Αγοράς, που προηγήθηκε αυτής της επίχωσης, έφθασε σταδιακά τα 0,50 μ. κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου. Κάτω από αυτή τη σταδιακή συγκέντρωση (υλικού που αποτέλεσε το δεύτερο στρώμα) υπήρχε ένα τρίτο, σημαντικότερο στρώμα, την επιφάνεια του οποίου αποτελούσε ένα ανώμαλο πετρώδες δάπεδο με ίχνη οπών από αναρίθμητες δοκούς. Αυτό το στρώμα απέδωσε, επίσης, ποσότητες θραυσμένης κεραμικής που χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Η χαμηλότερη επιφάνεια στο υπέδαφος της Αγοράς που αποκαλύφθηκε αυτή την περίοδο αποτελούνταν από σκληρή συμπιεσμένη άμμο που παρουσίαζε κατωφερή κλίση προς Ν. έως την άκρη του καναλιού του ποταμού. Η κεραμική που βρέθηκε από κάτω απέδειξε ότι το στρώμα αυτό χρονολογείται από τον ύστερο 5ο αι. π.Χ.

Όλες οι βυζαντινές κατασκευές στην περιοχή αυτή περιέλαβαν στο οικοδομικό υλικό τους και υλικό από προγενέστερους τοίχους που ανήκουν στην υστερορωμαϊκή φάση του κλασικού εμπορικού κτιρίου. Αυτοί οι τοίχοι είχαν επιβιώσει στους σκοτεινούς χρόνους και ήταν πρόχειροι για χρήση από τους οικοδόμους της βυζαντινής εποχής, λόγω της εξαιρετικά ισχυρής κατασκευής τους που αποτελούνταν από λιθοδομή, στην οποία παρεμβάλλονται πλίνθοι και κεραμίδια μέσα σε σκληρό ασβεστοκονίαμα ώστε να σχηματίζονται συμπαγείς, σταθεροί τοίχοι. Η βυζαντινή κατασκευή αφαιρέθηκε στο σύνολό της, αφού καταγράφηκε συστηματικά, προκειμένου να αποκαλυφθεί η μορφή του κτιρίου όπως ήταν κατά την ύστερη ρωμαϊκή εποχή. Με τις εργασίες αυτής της περιόδου αποκαλύφθηκε ένα μεγάλο ορθογώνιο δωμάτιο με τους τοίχους του προσανατολισμένους ακριβώς κατά τον ίδιο τρόπο όπως και οι δύο προηγούμενες κατασκευές, το κλασικό κτίριο και το μεταγενέστερο βυζαντινό παρεκκλήσι και οι ιδιωτικές κατοικίες. Το στρωμένο με κεραμίδια δάπεδο του υστερορωμαϊκού δωματίου βρέθηκε μερικώς διατηρημένο, σε ένα επίπεδο 1 μ. χαμηλότερα από τα βυζαντινά δάπεδα και 1 μ. περίπου πάνω από το αρχικό δάπεδο του κλασικού κτιρίου. Είναι βέβαιο ότι το δωμάτιο χρησιμοποιήθηκε σε αυτή τη μορφή μέχρι τον ύστερο 6ο αι. μ.Χ. Η χρονολογία, ωστόσο, της υστερορωμαϊκής κατασκευής δεν είναι δυνατό να καθοριστεί πριν γίνει ανασκαφή, κατά το 1994, κάτω από το στρωμένο με κεραμίδια δάπεδο.

Η συνεχής, σε όλη τη διάρκεια της ανασκαφικής περιόδου, άντληση του νερού από το κανάλι του Ηριδανού επέτρεψε τη μείωση της στάθμης του νερού στις περιοχές εκατέρωθεν του καναλιού κατά 1,30 μ. περίπου. Έτσι, για πρώτη φορά, μπορέσαμε να ερευνήσουμε τις βαθύτερες στρωματογραφικά επιχώσεις της αρχαϊκής περιόδου και των προγενέστερων περιόδων. Ανασκάφηκε μια βαθιά τομή που διέσχιζε τη βόρεια πλευρά της Βασιλείου Στοάς και εκτεινόταν από την περιοχή πίσω από το δυτικό τοίχο της προς Α. μέχρι το Μεγάλο Αγωγό. Μέσα στη Στοά, μεγάλο μέρος του βόρειου πλευρικού τοίχου της είχε επιχωθεί με τεχνητή επίχωση που αποτελούνταν από μεγάλες πέτρες ριγμένες σε αραιά διαστήματα, προφανώς για να υψωθεί το επίπεδο του ανδήρου όπου χτίστηκε η Στοά, ακριβώς δηλαδή στην όχθη του Ηριδανού. Επάνω και ανάμεσα στις πέτρες μπαζώθηκαν και μεγάλες ποσότητες χώματος, χωρίς σημαντική στρωματογραφία. Δεν βρέθηκαν ίχνη πρωιμότερης κατασκευής κάτω από τη Στοά, ενώ η βαθύτερη επίχωση έδωσε κεραμική που κυμαινόταν χρονολογικά από την πρωτογεωμετρική και αρχαϊκή εποχή έως και την περίοδο κατασκευής της Στοάς, γύρω στο 500 π.Χ. Την ίδια περίπου κατάσταση αντιμετωπίσαμε ακριβώς μπροστά από το κρηπίδωμα της Στοάς και κάτω από τη μεταγενέστερη βόρεια προσθήκη. Η κεραμική που προερχόταν από το χώρο που αποτελούσε την επιφάνεια του εδάφους μπροστά από τη Στοά έφθανε έως το β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ., δείχνοντας για μια ακόμη φορά ότι η επιφάνεια αυτή διατηρήθηκε στο αρχικό της επίπεδο για τα πρώτα σαράντα χρόνια της ζωής του κτιρίου. Ένα βαθύ στρώμα επίχωσης κάτω από αυτή την επιφάνεια θα μπορούσε να χρονολογηθεί γύρω στο 500 π.Χ. περίπου.

Η πλέον ενδιαφέρουσα περιοχή ήταν εκείνη που εκτεινόταν κατά μήκος του προς Β. ημίσεος του δυτικού θεμελίου της Στοάς.

Εδώ, προς το κέντρο του κτιρίου, η πολυγωνική ευθυντηρία στηρίζεται πάνω σε εξαιρετικά ελαφρά θεμέλια, αποτελούμενα από λατύπη πάνω σε επίχωση. Λίγο πιο πέρα, προς Β., καθώς η φυσική κλίση του εδάφους γίνεται απότομη προς την όχθη του ποταμού, τα θεμέλια εμφανίζονται πολύ πιο σταθερά ως προς την κατασκευή. Κατά μήκος των πολυγωνικών θεμελίων, μέσα σε μια συμπαγή επίχωση, ήλθε στο φως μια μεγάλη απόθεση κεραμικής του β΄ και του γ΄ τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. Το σύνολο αυτό της κεραμικής αποτελείται κυρίως από καλής ποιότητας αγγεία πόσης, πολλά από τα οποία φέρουν έντυπη διακόσμηση και λίγα ερυθρόμορφη, ενώ ανάμεσά τους υπήρχαν και πολλά θραύσματα κρατήρων. Η απόθεση αυτή ταιριάζει με μια μεγάλη συγκέντρωση δημόσιων σκευών που εντοπίστηκαν σε ένα λάκκο μόλις λίγα μέτρα δυτικότερα και δημοσιεύτηκαν στο Hesperia Supplement XXV. Το σημείο όπου

βρέθηκε η απόθεση αυτή, δίπλα ακριβώς στα θεμέλια της Στοάς, υποδεικνύει ότι η ακατέργαστη λατυποπαγής λιθοδομή κατά μήκος του απλού οπίσθιου τοίχου ήταν εκτεθειμένη σε κοινή θέα έως το 430 π.Χ. περίπου. Αυτή η απόθεση του 5ου αι. π.Χ. καλύφθηκε κατά την κατασκευή του πήλινου ορθογώνιου καναλιού του αγωγού, που έτρεχε κατά μήκος του δυτικού τοίχου του κτιρίου κατά τον 4ο αι. π.Χ., αναμφίβολα για να διοχετεύσει τα όμβρια ύδατα από τη στέγη.

Στην περιοχή του πρώιμου ρωμαϊκού ναού, στο ιερό της Αφροδίτης Ουρανίας, διενεργήθηκαν αυτή την περίοδο ανασκαφές, οι οποίες δεν ήταν δυνατό να γίνουν στο παρελθόν λόγω της υψηλής στάθμης του νερού στην περιοχή. Σε μεγάλο βάθος κάτω από τον πρόναο και το σηκό του ναού ήλθαν στο φως τα κατάλοιπα μιας ιδιωτικής οικίας της κλασικής περιόδου. Μόνο η μία άκρη της κατασκευής σωζόταν κάτω από το ναό, και το μεγαλύτερο μέρος είχε υποστεί σοβαρές φθορές από την κατασκευή του ίδιου του ναού και από μεταγενέστερες διαταράξεις όλων των περιόδων. Παρ' όλα αυτά, μπορούμε να προσδιορίσουμε το βόρειο, νότιο και ανατολικό όριο αυτού του τμήματος της οικίας. Διακρίνονται επίσης τμήματα πέντε μικρών δωματίων και σε ορισμένα σημεία είναι δυνατή η διερεύνηση των διαδοχικών σειρών δαπέδων από πατημένο χώμα σε στρωματογραφία. Ο νότιος εξωτερικός τοίχος βρισκόταν κάτω από τον πρόναο, λίγα μέτρα προς Β. του μαρμάρινου αρχαϊκού βωμού. Κατασκευασμένος από ασβεστόλιθο της Ακρόπολης σε καλοδουλεμένη πολυγωνική λιθοδομία, χρησίμευε προφανώς ως βάση για μια ανωδομή από ωμοπλίνθους. Προς Α. η οικία έβλεπε στο δρόμο που είχε κατεύθυνση Β.-Ν. Ένα μικρό τμήμα του ανατολικού πολυγωνικού τοίχου βρέθηκε λίγο πιο βόρεια, κάτω από το σηκό του ναού, αλλά ο αρχικός τοίχος είχε λεηλατηθεί στη νοτιοανατολική γωνία και το τμήμα που βρέθηκε ήταν ανακατασκευή της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου. Κάτω από το βόρειο τμήμα του σηκού και σχεδόν ευθυγραμμισμένο με τον πρσανατολισμό του ίδιου του ναού βρέθηκε ένα κανάλι νερού από πώρο, το οποίο προφανώς διοχέτευε τα νερά από ένα στενό δρόμο στη βόρεια πλευρά της οικίας. Από το βόρειο τοίχο, ωστόσο, διατηρήθηκαν μεμονωμένα μόνο τμήματα του χαμηλότερου συμπαγούς υπεδάφους των θεμελίων. Το κανάλι αυτό έστρεφε σε ορθή γωνία γύρω από τη βορειοανατολική γωνία της κλασικής οικίας και συνέχιζε προς το δρόμο κατά μήκος του ανατολικού τοίχου. Το ανατολικό άκρο της οικίας αποτελούνταν από δύο ορθογώνια δωμάτια ίδιου περίπου μεγέθους, που χωρίζονταν με μεσοτοιχία. Ένα στενό δωμάτιο, ίσως διάδρομος, βρισκόταν στα δυτικά του βόρειου δωματίου, ενώ δύο ακόμη δωμάτια συνέχιζαν προς Δ. και πέρα από τα όρια του ναού. Αυτά έχουν στο μεγαλύτερο μέρος τους καταστραφεί από τον ίδιο το ναό και από μεταγενέστερες κατασκευές προς Δ.

Το δωμάτιο στη νοτιοανατολική γωνία έδωσε την πιο καλά στρωματογραφημένη σειρά δαπέδων, παρά το γεγονός ότι για τις πλέον ύστερες φάσεις της οικίας, τα δάπεδα αυτά σώθηκαν σε μία στενή λωρίδα επίχωσης κατά μήκος των θεμελίων του εγκάρσιου τοίχου του ναού. Εδώ, μια διαδοχική σειρά δαπέδων εκτεινόταν χρονολογικά από τον 3ο έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Οι δυόμιση αιώνες που μεσολαβούν από τα μέσα του 5ου έως τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. απουσίαζαν εντελώς από τη στρωματογραφία σε αυτό το δωμάτιο. Κάτω από ένα δάπεδο του τέλους του 3ου αι. υπήρχαν αρκετά άλλα που χρονολογούνται από το β΄ τέταρτο του 5ου αι. π.Χ. Η οικία φαίνεται ότι υπέστη μεγάλες ζημιές την εποχή της καταστροφής της πόλης από τους Πέρσες, το 479 π.Χ., γιατί κάτω από ένα στρώμα που χρονολογείται με αρκετή ακρίβεια γύρω στα 475 π.Χ. βρέθηκε ένα στρώμα καταστροφής με ίχνη πυρκαγιάς που είχε όλα τα χαρακτηριστικά της περσικής καταστροφής και των συνεπειών της. Η επίχωση αποτελούνταν από όγκους λίθων, διαβρωμένων ωμοπλίνθων και θραυσμάτων κεράμων από την ανωδομή του κτιρίου. Ανάμεσα σε αυτό το υλικό καταστροφής βρέθηκε και μία ασυνήθιστου μεγέθους ποσότητα θραυσμένης οικιακής κεραμικής που χρονολογείται από τις δύο πρώτες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. Στο νοτιοανατολικό δωμάτιο βρέθηκαν τρία δάπεδα κάτω από το στρώμα καταστροφής, που όλα χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. Η ισοπέδωση του χώρου που προετοίμασε το έδαφος για την κατασκευή του κτιρίου διατάραξε μία ταφή προγενέστερης περιόδου. Τοποθετημένο μέσα σε ένα λάκκο κάτω από το πρώτο δάπεδο της οικίας βρέθηκε το κάτω μέρος ενός μικρού αμφορέα που προφανώς χρονολογείται στον πρώιμο 7ο αι., αν και το σωζόμενο μέρος του αγγείου ήταν ακόσμητο. Μέσα σε αυτό υπήρχαν τα κατάλοιπα σκελετού ενός πολύ μικρού παιδιού που ενταφιάστηκε χωρίς νεκρικές προσφορές ή άλλου είδους κτερίσματα.

Στη βορειοανατολική γωνία του βόρειου δωματίου της οικίας σώθηκε ένα μικρό κομμάτι από στρωματογραφημένα δάπεδα. Και αυτό απέδωσε σχεδόν τις ίδιες ενδείξεις όπως και το νότιο δωμάτιο, αν και δεν εντοπίστηκε αξιόλογη συγκέντρωση με αυτή που βρέθηκε νοτιότερα. Δύο δάπεδα έφθαναν έως τα μέσα του 5ου αι. π.Χ., ενώ αρκετά άλλα χρονολογούνται στο β΄ τέταρτο του αιώνα. Τα τέσσερα χαμηλότερα δάπεδα ανήκουν στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ., ενώ το

πρώτο από αυτά φαίνεται ότι κατασκευάστηκε αμέσως μετά το 525 π.Χ. περίπου. Μόνο εδώ μπορέσαμε να εντοπίσουμε κάποιες ενδείξεις σχετικές με τις λειτουργίες ορισμένων χώρων του κτιρίου. Στη γωνία του βόρειου δωματίου και πάνω σε ένα από τα δάπεδα τα στρωμένα με πηλό βρέθηκαν τέσσερα διαφορετικά στρώματα λατύπης από την επεξεργασία νησιώτικου μαρμάρου. Ανάμεσά τους βρέθηκαν διεσπαρμένα μικρά τεμάχια λεπτόκοκκου καστανόχρωμου πώρου. Το νησιώτικο μάρμαρο δύσκολα μπορεί να σχετιστεί με την κατασκευή της ίδιας της οικίας, ενώ κατά το τελευταίο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. είναι πιθανό να χρησιμοποιήθηκε στη γλυπτική παρά στην αρχιτεκτονική. Το υλικό αυτό δείχνει ότι, κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων χρήσης της οικίας, τουλάχιστον ένα δωμάτιό της χρησίμευε ως εργαστήριο επεξεργασίας μαρμάρου.

T. LESLIE SHEAR JR. - J. McK. CAMP

Γ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Αθήνα (Σχέδ. Α΄)

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Αν το 1992 ήταν το έτος έναρξης του μεγάλου αυτού έργου[1], το 1993 ήταν ο χρόνος κατά τον οποίον τα πεδία της αρχαιολογικής έρευνας πολλαπλασιάστηκαν, όπως θα φανεί και παρακάτω με τις αναλυτικές εκθέσεις των ανασκαφέων, και ταυτόχρονα άρχισαν οι δύο μεγάλες ανασκαφές στο σταθμό Κεραμεικός, η οποία συνεχίζεται, και στο σταθμό Σύνταγμα, τα αποτελέσματα της οποίας, θα δοθούν στα Χρονικά του έτους 1994, οπότε και θα ολοκληρωθεί η ανασκαφή αυτή.

Ο σταθμός Ακαδημία με την ανασκαφή στην οδό Κοραή, σε όλο το μήκος και πλάτος της, μας έδωσε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε με την ανεύρεση της κιμηλιάς σχεδόν κάτω από την άσφαλτο ότι εδώ ήταν το ακραίο προς Β. σημείο του μεγάλου νεκροταφείου, του ανατολικού, όπως πρέπει να ονομάζεται, νεκροταφείου της αρχαίας πόλης, μέγας αριθμός τάφων του οποίου έχει αποκαλυφθεί σε ανασκαφές οικοπέδων κατά μήκος των οδών Σταδίου και Πανεπιστημίου[2]. Έτσι λοιπόν η ανασκαφή της οδού Κοραή έδωσε ως argumentum ex silentio το βόρειο όριο του εκτεταμένου αυτού νεκροταφείου, τάφοι του οποίου αποκαλύφθηκαν στον άλλο τομέα της ανασκαφής του σταθμού Ακαδημία, αυτόν της συμβολής της οδού Γρηγορίου Ε΄ με τη λεωφόρο Πανεπιστημίου.

Τα περιφερειακά σκάμματα στην περιοχή της Πλατείας Συντάγματος, στη λεωφόρο Αμαλίας και στην οδό Ξενοφώντος έδωσαν σποραδικά δείγματα της ιστορίας της πόλης σε αυτήν την περιοχή και αποτέλεσαν την «εισαγωγή» στη μεγάλη και αποκαλυπτική ανασκαφή της λεωφόρου. Μέσα στο 1993 ολοκληρώθηκε η πρώτη φάση (Πίν. 19 α), η οποία άρχισε το Νοέμβριο του 1992 σε σκάμμα μήκ. 135 και πλ. 13-20 μ., από το ύψος της λεωφόρου Β. Σοφίας έως το ύψος περίπου της οδού Ξενοφώντος, με ευρήματα που κλιμακώνονται χρονολογικά από την εποχή της ακμής της αθηναϊκής δημοκρατίας έως τις ημέρες μας, αφού αποκαλύφθηκε ακόμη και ο λιθόστρωτος δρόμος που προηγήθηκε της λεωφόρου Αμαλίας. Βασικό τοπογραφικό στοιχείο αυτής της πρώτης περιόδου της ανασκαφής ήταν η κοίτη του Ηριδανού και τμήμα της αρχαίας οδού που εκκινούσε από τις Διοχάρους Πύλες και κατευθυνόταν προς τα Μεσόγεια και αποτελούσε το προς Ν. όριο νεκροταφείου με τάφους κλασικών, ελληνιστικών και των χρόνων της πρώιμης Ρωμαιοκρατίας. Στις βόρειες-βορειοανατολικές παρυφές του νεκροταφείου υπολείμματα εργαστηρίων χύτευσης χαλκών αγαλμάτων ήλθαν να προστεθούν και να συμβάλλουν ιδιαίτερα στη μελέτη των συναφών θεμάτων. Η ανέγερση μεγάλου βαλανείου στο 2ο αι. μ.Χ. επάνω από όσα προαναφέρθηκαν (ο δρόμος καταργήθηκε, το ποτάμι επιχώστηκε, αφού κατασκευάστηκε στον πυθμένα του μεγάλος κτιστός αγωγός συλλογής υδάτων) σημάδεψε την αλλαγή χρήσης του χώρου, τον οποίο οριοθετούσε προς Α. ο χαμηλός λόφος που βρισκόταν στη θέση της Βουλής των Ελλήνων, ο οποίος ισοπεδώθηκε τον περασμένο αιώνα για την ανέγερση των οθωνικών ανακτόρων. Τα ανασκαφέντα λείψανα νότια της κοίτης του Ηριδανού ανήκαν στις φάσεις της ύστερης και ύστατης αρχαιότητας (υδραυλικά συστήματα κυρίως), στους χριστιανικούς χρόνους (σειρά λιθόκτιστων σιρών), στην Τουρκοκρατία (αγωγοί) και στους νεότερους χρόνους.

Στο χώρο του σταθμού Κεραμεικός, δηλαδή στη συμβολή της Ιεράς Οδού με την οδό Πειραιώς, η έρευνα άρχισε από τα μέσα του 1993 με σειρά δοκιμαστικών τομών, η οποία έδειξε ότι στο βόρειο μισό του σκάμματος, που είχε έκταση περί τα 2,5 στρέμματα, δεν υπήρχαν αρχαία κατάλοιπα, δεδομένου ότι τα κτίσματα της παλαιάς Λαχαναγοράς και οι εν συνεχεία διαμορφώσεις είχαν εξαφανίσει κάθε ίχνος τους. Στο νότιο ήμισυ αντιθέτως διαπιστώθηκε η συνέχεια του νεκροταφείου του Κεραμεικού και έως το τέλος του 1993 είχαν ήδη ανασκαφεί και επισημανθεί 370 τάφοι διαφόρων τύπων, οι περισσότεροι του 5ου και 4ου αι. π.Χ., ελάχιστοι αρχαϊκοί και πολύ λίγοι ελληνιστικοί και ρωμαϊκοί (Πίν. 19 δ).

Το 1993 διαμορφώθηκε και το αρχαιολογικό συνεργείο των ανασκαφών του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου με την πρόσληψη και άλλων αρχαιολόγων εκτός των τεσσάρων που ήδη αναφέρθηκαν στα Χρονικά του 1992, και έτσι το 1993 απασχολήθηκαν συνολικά οι Χρήστος Αγουρίδης, Γιώργος Αλεξόπουλος, Σταυρούλα Ασημακοπούλου, Σοφία Γιαννάκου, Εύα Γιατρου-

1. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 21 κ.ε.
2. Horos 8-9, σ. 237-238, σημ. 17-19.

δάκη, Βούλα Γκίκα-Παλληκαροπούλου, Γιώτα Κασσίμη, Πέγκυ Μιχαηλίδου, Τάσος Μιχαλακόπουλος, Γιώργος Μιχαλόπουλος, Μαρία Νικολούδη, Μανώλης Παπαγιωτόπουλος, Κώστας Σαρρής, Ελένη Σερβετοπούλου και Κατερίνα Τρανταλίδου. Τη διεύθυνση και εποπτεία των ανασκαφών είχαν οι επιμελήτριες της Εφορείας Έφη Βαλαβάνη-Μπαζιωτοπούλου, Ιωάννα Δρακωτού, Όλγα Ζαχαριάδου και Ελισάβετ Χατζηπούλιου, και για ένα μικρό διάστημα είχε την εποπτεία του Κεραμεικού ο Δ. Καζιάνης. Την οργάνωση, εποπτεία και οδήγηση των πολυπληθών εργατικών συνεργείων είχαν οι αρχιτεχνίτες της Εφορείας Σταύρος Δουρέκας, Λάμπρος Νικολακόπουλος, Χαράλαμπος Περδίκκας και Χαράλαμπος Φαμελιάρης. Όλοι εργάστηκαν με εξαιρετική επιμέλεια και αφοσίωση και συνέβαλαν ουσιαστικά με την απόδοσή τους στην αντιμετώπιση των πολλαπλών προβλημάτων του μεγάλου έργου.

ΛΙΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ

Σταθμός Ακαδημία

Πεζόδρομος οδού Κοραή

Σε σκάμμα έκτασης 1.104 τ.μ., που αποτελεί τμήμα του σταθμού Ακαδημία του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα, που διήρκεσε από τις 9-2-1993 έως τις 2-3-1993. Παρά τις σοβαρές ενδείξεις που υπήρχαν από παλαιότερες αρχαιολογικές έρευνες στην περιοχή[3] για την ύπαρξη στο χώρο αυτό του μεγάλου νεκροταφείου στα βορειοδυτικά της πόλης, η παρούσα έρευνα δημιούργησε εκπλήξεις, αφού κανένας τάφος δεν βρέθηκε.

Το γεγονός ότι ο φυσικός αθηναϊκός σχιστόλιθος (κιμηλιά) παρουσιάστηκε σε ελάχιστο βάθος, σχεδόν αμέσως κάτω από τις πλάκες και το υπόστρωμα του πεζοδρόμου, σε συνδυασμό με την εικόνα της περιοχής σε παλαιούς χάρτες των Αθηνών, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο χώρος της οδού Κοραή αποτελούσε κορυφή λόφου, ενός εξ αυτών που υψώνονταν στο βορειοδυτικό τμήμα της πόλης, στις ανατολικές υπώρειες του Λυκαβηττού. Η μορφολογία λοιπόν του εδάφους φαίνεται να λειτούργησε αποτρεπτικά για την οργάνωση του νεκροταφείου.

Τα μοναδικά αρχαιολογικά κατάλοιπα που βρέθηκαν και ερευνήθηκαν ήταν δύο φρέατα και μία απιόσχημη δεξαμενή, όλα λαξευμένα στο φυσικό βράχο.

Φρέαρ 1. Εντοπίστηκε σε βάθος 0,97 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Πανεπιστημίου και ο πυθμένας του βρέθηκε σε βάθος 3,40 μ. Είναι λαξευμένο στο φυσικό σχιστόλιθο, έχει σχήμα κυκλικό διαμ. 1 μ. και φέρει σε δύο πλευρές του σε κανονικές αποστάσεις από εννέα ημικυκλικά λαξεύματα για την κάθοδο και τον καθαρισμό του πυθμένα του. Είχε επιχωστεί με χώμα που περιείχε πολλά τμήματα κεραμίδων με μελανό και ερυθρό γάνωμα, καθώς και κεραμική κλασικών έως και ρωμαϊκών χρόνων.

Φρέαρ 2. Εντοπίστηκε σε βάθος 2,05 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Πανεπιστημίου και ερευνήθηκε μέχρι τα 3,70 μ. χωρίς να βρεθεί ο πυθμένας του. Είναι λαξευμένο στο βράχο, έχει κυκλικό σχήμα διαμ. 1 μ. και από τις επιχώσεις του συγκεντρώθηκε κεραμική κυρίως μελαμβαφής του 4ου αι. π.Χ. (πινάκια με εμπίεστη διακόσμηση, κάνθαροι, οινοχόες κτλ.).

Απιόσχημη Δεξαμενή[4]. Εντοπίστηκε σε βάθος 1,81 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού Πανεπιστημίου και ο πυθμένας της βρέθηκε στα 2,65 μ. Είναι λαξευμένη στο φυσικό βράχο και η διάμετρός της κυμαίνεται από 1 μ. στο χείλος έως 2,33 μ. στον πυθμένα (Πίν. 19 β). Στα νοτιοανατολικά συνδέεται με επιμήκη δρόμο μήκ. 1,15, πλ. 0,35-0,40 μ. άνω και 0,45-0,50 μ. στη βάση και ύψος 0,50-0,90 μ., παρουσιάζοντας έντονη κατηφορική κλίση προς το εσωτερικό της δεξαμενής. Πρόκειται για την είσοδο, που όπως και η κυρίως δεξαμενή φέρει στα τοιχώματα παχύ και καλής ποιότητας υδραυλικό κονίαμα. Σε βάθος 0,70 μ. στο νότιο τοίχωμα της δεξαμενής διαμορφώνεται αβαθής κοιλότητα διαμ. 0,75-0,90 μ. για τη συγκέντρωση των ιζημάτων. Από τις εσωτερικές επιχώ-

3. Βλ. ανασκαφές: Πανεπιστημίου 25-29 (ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 37)· Πανεπιστημίου 31 (ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 10-18)· πλατεία Κλαυθμώνος (ΑΕ 1973, Χρονικά, σ. 70-71)· πλατεία Κλαυθμώνος (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 138-142)· Κοραή 4 (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 29).

4. Ανάλογες δεξαμενές απιόσχημες ή κωδωνόσχημες έχουν ερευνηθεί σε διάφορες ανασκαφές της Αθήνας στο παρελθόν: Αθηνάς 29 (ΑΔ 18(1963): Χρονικά, σ. 32)· Ερμού και Φωκίωνος (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 53)· Αγίων Αναργύρων 43, Άργους και Μοναστηρίου (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 43 και 56)· Αγίου Γεωργίου Καρύτση 2 και Πραξιτέλους (ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 26)· Κοραή και Σταδίου (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 118)· πλατεία Θεάτρου 6-8 (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 92)· Κεραμεικού 54 και Μαραθώνος (ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 23)· Καλαμιώτου 12 (ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 34)· Αγίου Μάρκου 20 (ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 25-26)· Λεπενιώτου 27 και Λεωκορίου, Περικλέους 30-32 (ΑΔ 33 (1978): Χρονικά, σ. 12 και 14)· Πουλοπούλου 35 και Εφεστίων (ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 20-22).

σεις της δεξαμενής, που, όταν αχρηστεύθηκε, χρησιμοποιήθηκε ως αποθέτης, συγκεντρώθηκε αβαφή και χρηστική κεραμική (αμφορείς, λεκάνες, χύτρες), καθώς και όστρακα από μελαμβαφή αγγεία του 5ου και 4ου αι. π.Χ. (κύλικες, κάνθαροι, πινάκια, αλατοδοχεία, λυχνάρια, σκύφοι κτλ.).

Οδοί Γρηγορίου Ε΄ - Πανεπιστημίου

Κατά τη διάρκεια των εργασιών διάνοιξης σκάμματος για την τοποθέτηση αγωγού λυμάτων και ομβρίων υδάτων στον πεζόδρομο της Γρηγορίου Ε΄ και στο κατάστρωμα της οδού Πανεπιστημίου, αποκαλύφθηκε τμήμα νεκροταφείου κλασικών και ρωμαϊκών χρόνων. Πρόκειται συγκεκριμένα για το νοτιοδυτικό όριο του μεγάλου νεκροταφείου, που είχε ανασκαφεί κατά το παρελθόν σε όλο το μήκος των οδών Πανεπιστημίου και Σταδίου από το ύψος της οδού Κοραή μέχρι την πλατεία Συντάγματος[5]. Ερευνήθηκε συνολικά έκταση 91,8 τ.μ. και ανασκάφηκαν 38 τάφοι, αρκετοί παραβιασμένοι από νεότερα δίκτυα κοινής ωφελείας (Πίν. 19δ).

Οι τάφοι παρουσίαζαν αρκετή πυκνότητα και είχαν ποικίλο προσανατολισμό. Τυπολογικά ανήκαν στους γνωστούς τύπους: τρεις θαλαμοειδείς ανοιγμένοι μέσα στην κιμηλιά με κτιστή είσοδο (Τ1, 2, 16), έξι ορθογώνια ορύγματα λαξευμένα στο φυσικό βράχο (Τ6, 9, 12, 15, 24, 2), έξι κτιστοί κιβωτιόσχημοι με λίθους, οπτοπλίνθους ή μαρμάρινα τοιχώματα (Τ3, 5, 17, 22, 27,31), επτά πυρές σε ορύγματα (Τ11, 13, 20, 25, 33 και Π4, 5), δώδεκα κεραμοσκεπείς-καλυβίτες (Τ4, 7, 8, 10, 14, 23, 26, 28, 29, 30, 32 και Τ1), δύο εγχυτρισμοί, ένας σε μελαμβαφή πελίκη και ο δεύτερος σε ρωμαϊκό αμφορέα (Τ19, 21) και δύο παιδικές λάρνακες (Τ3 και 18).

Σε οκτώ περιπτώσεις (Τ1, 2, 4, 9, 17, 22, 23, 24) παρατηρούνται ομαδικές ταφές ή ανακομιδές με επαναχρησιμοποίηση του τάφου σε μεταγενέστερη εποχή.

Από τους 38 τάφους έξι χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους, κυρίως στο β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ. (Τ9, 11, 15, 20, Π4, Π5), εννέα στους υστεροκλασικούς και συγκεκριμένα στον ύστατο 5ο - πρώιμο 4ο αι. π.Χ. (Τ7, 13, 18, 19, 23, 24, 25, 33, Π2), έξι στους ρωμαϊκούς χρόνους και συγκεκριμένα στον 1ο-2ο αι. μ.Χ. (Τ4, 8, 12, 16, 29, 31) και τέσσερις στους υστερορωμαϊκούς από τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. έως τον πρώιμο 4ο αι. μ.Χ. (Τ1, 2, 17, 22). Οι υπόλοιποι δεκατρείς, άλλοι κατεστραμμένοι, άλλοι συλημένοι, δεν παρέχουν ασφαλή στοιχεία για χρονολόγηση.

Τα κτερίσματα για τους κλασικούς-υστεροκλασικούς τάφους είναι λήκυθοι μελανόγραφες και λευκού βάθους, όλπες, αλατοδοχεία, κάνθαροι, αρυβαλλοειδή ληκύθια, σκύφοι, λεκανίδες, πελίκες, πρώιμες δακρυδόχοι, αλάβαστρα, κάτοπτρα, περόνες, για δε τους ρωμαϊκούς και υστερορωμαϊκούς αμφορίσκοι, πρόχοι, δακρυδόχοι πήλινες και γυάλινες, στλεγγίδες, λυχνάρια. Στον τάφο 4 εκτός των άλλων κτερισμάτων βρέθηκαν ζεύγος χρυσών ενωτίων και χρυσός δακτύλιος.

Περιφερειακά σκάμματα

Εκτός από τη συστηματική έρευνα, που πραγματοποιήθηκε στο χώρο κατασκευής του σταθμού στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου και στην οδό Κοραή, καθώς στις οδούς Γρηγορίου Ε΄ και Πανεπιστημίου, έγινε παρακολούθηση των εργασιών για τον εντοπισμό ή τη μετατόπιση δικτύων κοινής ωφελείας. Σε αυτά τα περιφερειακά σκάμματα εντοπίστηκαν τα εξής:

1. Στο βόρειο τμήμα του πεζοδρομίου Κοραή, μπροστά από τον αριθ. 3: κυκλική δεξαμενή διαμ. 0,86 μ. σε βάθος 0,68-3 μ. από το σύγχρονο οδόστρωμα. Είναι λαξευμένη στο φυσικό βράχο και επιχρισμένη εσωτερικά με κονίαμα. Συνδέεται με επιμήκη κατηφορική σήραγγα μήκ. 0,45-0,52, πλ. 0,75 μ., επίσης επιχρισμένη.

2. *Επί της οδού Πανεπιστημίου στη διασταύρωσή της με την οδό Ρήγα Φεραίου*: α) δύο κυκλικά φρέατα, διαμ. 1 μ., λαξευμένα στο φυσικό βράχο. Το ένα από αυτά (φρέαρ 2) διαπιστώθηκε ότι προχωρεί σε μεγάλο βάθος, αφού η συνέχειά του αποκαλύφθηκε στα 21 μ., κατά τη διάρκεια εκσκαφής του σταθμού, και β) τοίχος επιχρισμένος με κουρασάνι σε βάθος 1 μ. (μεταγενέστερος).

Σταθμός Σύνταγμα - Περιφερειακά σκάμματα

Εκτός από τη μεγάλη ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στην πλατεία Συντάγματος και στη λεωφόρο Αμα-

5. Βλ. ανασκαφές: πλατεία Συντάγματος (ΑΕ 1958, σ. 1-152)· Πανεπιστημίου, έργα ΥΔΡΕΞ από Βουκουρεστίου - Κοραή (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 27-29)· Πανεπιστημίου 2 και Βασ. Σοφίας (ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 124-127)· ανασκαφή Βασιλικών Στάβλων (ΑΔ 1924-1925, σ. 68-72)· Πανεπιστημίου 11 και Αμερικής (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 71-75)· Αμερικής 11 (ΧΕΝ) (ΑΕ 1973, σ. 30-31)· Πανεπιστημίου 13 (ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 71-72)· Πανεπιστημίου 17 (ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 84-87)· Πανεπιστημίου 18, 20 (ΑΕ 1973, σ. 71-72)· Πανεπιστημίου 31 (ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 10-13)· Κοραή 4 (ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 29)· Σταδίου και Ομήρου (ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 79-80· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 50-52)· Σταδίου και Εδουάρδου Λω (ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 105-107)· Σταδίου και Χρ. Λαδά (ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 115-116)· Παπαρρηγοπούλου 5-7 (ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 27)· Πλατεία Κλαυθμώνος (ΑΕ 1973, σ. 70-71. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 138-140).

λίας για την κατασκευή του διώροφου σταθμού του Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου Αθηνών, υπήρξε συστηματική παρακολούθηση των εκσκαφικών μηχανημάτων που διάνοιξαν ορύγματα για τον εντοπισμό, τη μετατόπιση ή την τοποθέτηση δικτύων κοινής ωφελείας (ΔΕΗ, ΕΥΔΑΠ, ΔΕΦΑ, ΟΤΕ κτλ.).

Κατά τη διάρκεια διάνοιξης αυτών των ορυγμάτων, που αποκαλούνται από τους υπευθύνους του Μετρό περιφερειακά σκάμματα, εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν τα εξής:

1. *Εγκάρσια στην οδό Ξενοφώντος στη διασταύρωσή της με τη λεωφόρο Αμαλίας.* Σε βάθος 0,50-2,5 μ. από το κατάστρωμα της οδού Ξενοφώντος κτιστός σιρός, τρεις πήλινοι πειόσχημοι αγωγοί, γωνία δεξαμενής με υδραυλικό κονίαμα στο εσωτερικό της και δύο τοίχοι.

2. *Κατά μήκος του δυτικού πεζοδρομίου της λεωφόρου Αμαλίας και μπροστά από τα κτίρια αριθ. 2-8.* α) Αμαλίας 4: Κτιστός σιρός, διαμ. 0,40-1,10 μ. και σωζ. ύψ. 1 μ. σε βάθος που κυμαίνεται από 0,90-1,90 μ., β) Αμαλίας 6: Σε βάθος 0,50-3,20 μ. κτιστός σιρός, διαμ. 1,08-2,40 και σωζ. ύψ. 2,70 μ. Σε βάθος 1,15 και 1 μ. ερευνήθηκαν δύο τοίχοι δομημένοι με αργούς λίθους και ασβεστοκονίαμα. Ανάμεσά τους πατημένη επιφάνεια πάνω σε στρώμα καταστροφής. γ) Αμαλίας 8: Σε βάθος 0,50 μ. τοίχος με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., στον οποίο διακρίνονται δύο φάσεις.

3. *Εγκάρσια στη λεωφόρο Αμαλίας και κατά μήκος του δυτικού πεζοδρομίου του Εθνικού Κήπου.* α) Το ήμισυ μικρού κτιστού σιρού βυζαντινών χρόνων με κονίαμα στο εσωτερικό του σε βάθος 1,30 μ. β) Σε βάθος που κυμαίνεται από 0,60-0,96 μ. πέντε τμήματα τοίχων από αργούς λίθους, πλίνθους και χυτό κονίαμα. γ) Σε βάθος 0,30-1,37 μ. από το κατάστρωμα της λεωφόρου οκτώ αγωγοί. Οι δύο πρώτοι, από κυλινδρικά στοιχεία διαμ. 0,10 μ. και ασβέστη στους αρμούς, ανήκουν στην εποχή της Τουρκοκρατίας. Οι υπόλοιποι είναι πειόσχημοι με τοιχώματα από αργούς λίθους, οπτοπλίνθους και χυτό κονίαμα. δ) Τμήμα δαπέδου από αργούς λίθους, κεραμίδες και χυτό κονίαμα σωζ. διαστ. 0,96x1,18 μ., που εντοπίστηκε σε βάθος 0,60-1,20 μ.

4. *Στο βορειοδυτικό τμήμα του Εθνικού Κήπου, νότια από τον αναλημματικό τοίχο της πλατείας του Αγνώστου Στρατιώτη.* α) Σε βάθος 2,20 μ. γωνία δεξαμενής, διαστ. 6,20 μ. (μήκος) x 0,95 μ. (πλάτος) x 2,17 μ. (ύψος). Τα τοιχώματά της είναι δομημένα με αργούς λίθους και χυτό κονίαμα και φέρει ασβεστοκονίαμα εσωτερικά. β) Αγωγός με κατεύθυνση και ρύση από Β.-Ν., πάνω στο τοίχωμα της δεξαμενής, σε βάθος 1,70 μ. γ) Τοίχος ισχυρής κατασκευής από αργούς λίθους και χυτό κονίαμα σε βάθος 0,25-0,80 μ. δ) Τμήματα οκτώ αγωγών (2-9). Οι πέντε είναι πήλινοι πειόσχημοι. Εντοπίστηκαν σε βάθος που κυμαίνεται από 1,25-2,70 μ., εδράζονται στο φυσικό αθηναϊκό σχιστόλιθο και καλύπτονται άλλοι με κεραμίδες πεταλόσχημης διατομής και άλλοι με σχιστολιθικές πλάκες. Από τον αγωγό 6 εντοπίστηκαν πέντε τμήματα και κυκλικό φρεάτιο ανάμεσά τους, διαμ. 0,93 μ., επιχρισμένο εσωτερικά με κονίαμα. Οι αγωγοί 7 και 8 είναι κυλινδρικοί, διαμ. 0,10-0,12 μ. Εντοπίστηκαν σε βάθος 0,78 και 0,66 μ. αντίστοιχα και χρονολογούνται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας. Ο αγωγός 9, που αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,65 μ., είναι λίθινος κτιστός πειόσχημος και χρονολογείται στους νεότερους χρόνους. ε) Ορθογώνιος ογκόλιθος, σε βάθος 1,15 μ., κάτω από τον αγωγό 9. στ) Τμήμα δαπέδου από στρώσεις λίθων, κεραμίδων και κονίαμα, που εντοπίστηκε σε βάθος 1,66 μ. ζ) Τμήμα τοίχου από ακατέργαστους λίθους και κονίαμα, που αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,25-2,35 μ. και εδράζεται στο φυσικό βράχο. η) Γωνία κτιστής κατασκευής από ακατέργαστους λίθους, κεραμίδια και κονίαμα σε βάθος 1,73 μ., πάνω από τον αγωγό 6. θ) Κυκλικό φρέαρ διαμ. 0,80 και βάθ. 6 μ. Είναι ανοιγμένο εν μέρει μέσα στο φυσικό βράχο και εν μέρει σε φερτές επιχώσεις. Το δεύτερο αυτό τμήμα φέρει επένδυση με πήλινους δακτυλίους. Σώζει και το πώρινο κάλυμμα.

5. *Εγκάρσια στην οδό Όθωνος (μπροστά στον αριθ. 2).* α) Τμήμα νεότερου αγωγού (1) σε βάθος 1,07 μ., δομημένου με αργούς λίθους, πλάκες, πλίθρες και κονίαμα και καλυμμένου με σχιστολιθικές πλάκες. β) Νεότερη κτιστή κατασκευή σε βάθος 0,87 μ. από πλίνθους και κονίαμα. Στο κέντρο του πυθμένα άβαφο κοίλωμα με οξειδωμένο μέταλλο.

6. *Στο δυτικό πεζοδρόμιο του Αγνώστου Στρατιώτη (αμέσως ανατολικά της φάσης 2 της ανασκαφής στη λεωφόρο Αμαλίας).* α) Υπόγεια σήραγγα με κατεύθυνση Α.-Δ. σε βάθος 0,40 μ. από το πεζοδρόμιο, μέγ. πλ. 1,10 μ. Πρόκειται για υπόγειο λαξευτό αγωγό, που η συνέχειά του αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή της λεωφόρου Αμαλίας. β) Τρεις πήλινοι πειόσχημοι αγωγοί σε βάθος 0,70-0,90 μ. Ο ένας διατηρεί τις πεταλόσχημες κεραμίδες κάλυψης. Ο τρίτος φέρει χυτό κονίαμα. γ) Σε βάθος 0,55 μ. πατημένη επιφάνεια χρήσης από καστανό χώμα, κεραμίδια και κονίαμα. δ) Πήλινος κυλινδρικός αγωγός σε βάθος 1 μ., που εδράζεται στο φυσικό βράχο και χρονολογείται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας. ε) Σε βάθος 0,12 μ., λαξευτό φρέαρ διαμ. 0,80-0,90 μ., επιχρισμένο εσωτερικά με κονίαμα, με αβαθείς κοιλότητες στα τοιχώματα για την κάθοδο και τον καθαρισμό του.

7. *Στη διασταύρωση Φιλελλήνων και πλατείας Συντάγματος*. Νεότερος κτιστός αγωγός ομβρίων υδάτων και τοίχωμα φρεατίου καλυμμένου με μαρμάρινη πλάκα σε βάθος 1,30 και 0,72 μ. αντίστοιχα.

8. *Στη διασταύρωση Όθωνος και Αμαλίας, πλατείας Συντάγματος και Μητροπόλεως*. Δύο νεότεροι αγωγοί σε βάθος 0,81 μ. Ο ένας αποτελεί συνέχεια αυτού που εντοπίστηκε στη διασταύρωση Φιλελλήνων και Πλατείας Συντάγματος.

9. *Κατά μήκος της οδού Βασιλέως Γεωργίου Α΄ και στο ανατολικό πεζοδρόμιο του ξενοδοχείου Μεγάλη Βρετάννια*. Μεταξύ νεότερων κτισμάτων (υπόγειοι χώροι, αγωγοί κτλ.) αποκαλύφθηκαν:

α) Σε βάθος που κυμαίνεται από 2,25-2,75 μ. δύο τμήματα τοίχου δομημένου με οπτοπλίνθους και κονίαμα ως συνδετικό υλικό. β) Σε βάθος 1,02-1,57 μ. τοίχος δομημένος με αργούς λίθους, κεραμίδες και πολλά αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση. γ) Τμήμα νεότερου τοίχου, που έχει ενσωματώσει ογκόλιθους σε β΄ χρήση. δ) Σε βάθος 0,80-1,36 μ. δύο αγωγοί, ο ένας κτιστός πειόσχημος καλυμμένος με σχιστολιθικές πλάκες, ο δεύτερος πήλινος πειόσχημος. ε) Σε βάθος 2,48 μ. λάκκος απόθεσης μήκ. 2 μ. και πλ. 0,60 (άνω) και 1,15 μ. (στον πυθμένα). στ) Πήλινος κυλινδρικός αγωγός με ασβέστη στους αρμούς, που χρονολογείται στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

10. *Εγκάρσια στην οδό Πανεπιστημίου (μεταξύ των ξενοδοχείων Μεγάλη Βρετάννια και Αστήρ Παλλάς*. α) Σε βάθος 0,60-1,20 μ. τμήμα τοίχου, δομημένου με οπτοπλίνθους σε επάλληλες σειρές και λευκό κονίαμα ως συνδετικό υλικό. β) Τέσσερις εγχυτρισμοί σε αμφορείς και παραμερισμένες ταφές.

Όπως φαίνεται από τα δέκα ευρήματα των περιφερειακών σκαμμάτων, πρόκειται για αρχαιολογικά λείψανα που συνδέονται άμεσα με όσα αποκαλύφθηκαν στη μεγάλη ανασκαφή της λεωφόρου Αμαλίας και της Πλατείας Συντάγματος.

Οι περισσότεροι τοίχοι χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς και τους υστερορωμαϊκούς χρόνους και σχετίζονται με τις δύο οικοδομικές φάσεις του μεγάλου λουτρικού συγκροτήματος της λεωφόρου Αμαλίας. Οι πολυάριθμοι αγωγοί συνδέονται με το υδραγωγείο του νότιου τμήματος της ανασκαφής και οι αποθηκευτικοί σιροί με το τμήμα της βυζαντινής πόλης στον ίδιο χώρο.

Τέλος, οι τάφοι έξω από το ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετάννια ανήκουν στο μεγάλο νεκροταφείο που ερευνήθηκε στο βόρειο και το δυτικό τμήμα της ανασκαφής στη λεωφόρο Αμαλίας καθώς και στην πλατεία Συντάγματος[6].

ΟΛΓΑ ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ

Περιφερειακό σκάμμα οδού Ξενοφώντος

Πρόκειται για σκάμμα κατά τη νότια πλευρά της οδού Ξενοφώντος (στην πλευρά των μονών αριθμών) από τη λεωφόρο Αμαλίας μέχρι την οδό Φιλελλήνων. Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τμήματα υδρευτικών και αποθηκευτικών κατασκευών καθώς και τμήμα δρόμου βυζαντινής εποχής. Τα καλύτερα σωζόμενα κατάλοιπα είναι:

α) Πήλινος αγωγός ρωμαϊκής εποχής που σώζεται σε δύο τμήματα συνολ. μήκ. 4,20 μ. Η πορεία του είναι Α.-Δ. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,69-0,76 μ. από την επιφάνεια της οδού Ξενοφώντος.

β) Στη συμβολή των οδών Ξενοφώντος και Αμαλίας, σε βάθος 3 μ., αποκαλύφθηκε ένα σύμπλεγμα τριών τοίχων ρωμαϊκής εποχής. Σε έναν από αυτούς, τον τοίχο 3, είχε περικλειστεί μαρμάρινο στόμιο πηγαδιού, διαμ. 0,50 μ., του 2ου αι. π.Χ., το οποίο οι μεταγενέστερες κατασκευές δεν αχρήστευσαν, αντίθετα το προστάτευσαν, όπως φαίνεται από ένα τοιχάριο, που βρίσκεται σε επαφή με τον τοίχο 3, το οποίο είναι κατασκευασμένο από πήλινες οπτοπλίνθους και συνδετικό κονίαμα. Χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ. Μετά το πέρας των εργασιών, το στόμιο του πηγαδιού διατηρήθηκε σε κατάχωση.

γ) Σε βάθος 2,80 μ. αποκαλύφθηκαν τμήματα τεσσάρων σιρών, ύψ. 1 μ. ο καθένας, και ένας εντοιχισμένος πίθος που περιβάλλεται από τοιχάριο. Χρονολογούνται στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια.

δ) Στο ύψος της οδού Ξενοφώντος 9, σε βάθος 2,10 μ., αποκαλύφθηκε τμήμα λιθόστρωτου δρόμου βυζαντινών χρόνων, το οποίο αποτελεί συνέχεια του ίδιου δρόμου που αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή του οικοπέδου της οδού Ξενοφώντος 4[7].

Η κιμηλιά, σε όλο το μήκος του σκάμματος, βρέθηκε από το βάθος των 2,28 έως 4 μ.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΑΤΖΗΠΟΥΛΙΟΥ

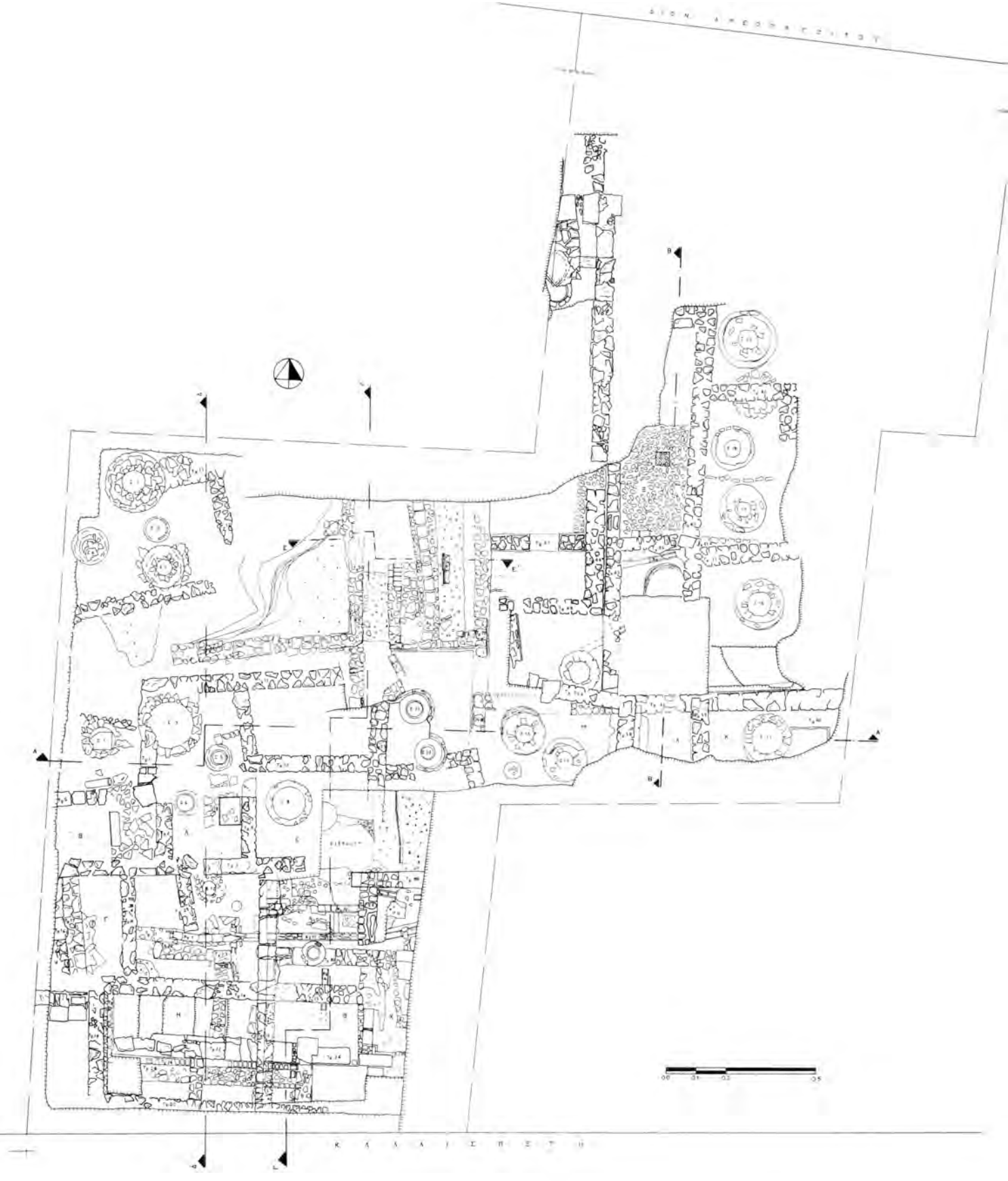
ΑΛΛΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Οδοί Διονυσίου Αρεοπαγίτου 35 και Καλλισπέρη 16 (Σχέδ. 1)

Το παραπάνω οικόπεδο, ιδιοκτησίας Ηλ. Μπαρμπα-

6. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 22.

7. Βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 96, Σχέδ. 33, Α-Α΄.

Σχέδ. 1. Αθήνα. Οδοί Διονυσίου Αρεοπαγίτου 35 και Καλλισπέρη 16. Κάτοψη της ανασκαφής.

λιά, προέκυψε από την ενοποίηση δύο οικοπέδων. Στο μεν βορειοανατολικό εξ αυτών υπήρχε παλαιό νεοκλασικό οίκημα, του οποίου η πρόσοψη επί της οδού Δ. Αρεοπαγίτου είναι διατηρητέα, στο δε νοτιοδυτικό η πρόσοψη βρίσκεται επί της οδού Καλλισπέρη, γειτνιάζει δε άμεσα με την ιδιοκτησία Αφών Αγγελοπούλου επί των οδών Δ. Αρεοπαγίτου - Παρθενώνος - Καλλισπέρη, όπου η Α΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων έφερε στο φως το 1961 σημαντικά αρχαιολογικά ευρήματα από την ΜΕ έως και τη βυζαντινή εποχή[8].

Κατόπιν ανασκαφικής έρευνας που διενεργήθηκε λόγω της αναγκαίας στήριξης της διατηρητέας πρόσοψης του νεοκλασικού κτιρίου, σε δύο ανασκαφικές περιόδους – από 21-5-92 έως 18-1-93 και από 10-5-93 έως 14-10-93 – διαπιστώθηκε έντονη κατοίκηση του χώρου από τη γεωμετρική έως και τη βυζαντινή εποχή, ήλθαν δε στο φως, σε μεγάλη πυκνότητα, σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα όλων σχεδόν των αντίστοιχων περιόδων, σε βάθος από +0,27 μ. έως –5,17 μ. (Πίν. 20 α).

Τα αρχαιότερα αρχαιολογικά στρώματα χρονολογούνται στη γεωμετρική εποχή (8ος αι. π.Χ.) από την οποία έχουμε ενδιαφέρουσα κεραμική· διακρίνονται συνολικά τέσσερις φάσεις αρχιτεκτονικών λειψάνων:

1. *Αρχαιότερη φάση κλασικών χρόνων*. Αυτή περιορίζεται στο νοτιότερο τμήμα του οικοπέδου, όπου σε βάθος –3,95 μ. αποκαλύφθηκε δρόμος με διεύθυνση Α.-Δ. Σώζεται το νότιο ανάλημμά του σε μήκος 5 μ. (Τχ 28). Ο δρόμος αυτός χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. και βρισκόταν σε συνεχή χρήση μέχρι και τη ρωμαϊκή εποχή, οπότε κατασκευάστηκε νεότερο νότιο ανάλημμα (Τχ 22, Τχ 24), το οποίο σώζεται σε μήκος 9,30 μ.

Το βόρειο ανάλημμα του δρόμου στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια αποτελεί ο Τχ30.

2. *Ελληνιστική-πρώιμη ρωμαϊκή φάση*. Αυτή περιλαμβάνει: α) Δρόμο με διεύθυνση Α.-Δ. κατά μήκος της οδού Καλλισπέρη, πάνω στον υστεροκλασικό με τους Τχ 30, Τχ 22, Τχ 24 ως αναλημματικούς τοίχους. β) Σύστημα αγωγών και δεξαμενών στη βόρεια πλευρά του δρόμου (αγ. 10, 11, δάπεδα δεξαμενών σε βάθος –2,35 μ.). γ) Τμήμα οικίας στο βορειοανατολικό χώρο του οικοπέδου (Οικία Α), της οποίας διακρίνονται τμήματα τριών δωματίων με τους τοίχους Τχ 36, Τχ 36Β, Τχ 38, Τχ 39, Τχ 40, οι οποίοι ορίζουν τους χώρους Κ, Λ, Μ. Σώζονται μέρη τοιχογραφιών με απόδοση ορθομαρμάρωσης (Τχ 39) και γραμμική διακόσμηση (Τχ 40), καθώς και δάπεδα από κονίαμα και μικρή λευκή ψηφίδα (χώροι Λ, Μ).

3. *Ρωμαϊκή φάση (2ος-3ος αι. μ.Χ.)* Στη φάση αυτή ανήκουν:

α) Δρόμος με διεύθυνση Β.-Ν. και ομοιόθετο αγωγό στο κέντρο του (αγ. 6, βάθος –2,55 μ.). β) Δύο οικίες (οικία Α και Β), οι οποίες πλαισιώνουν το δρόμο στην ανατολική και τη δυτική πλευρά του. Η ανατολική οικία (Α) ενσωματώνει και εκείνη της προηγούμενης φάσης (Τχ 36, Τχ 39, Τχ 47 Γ) ενώ στην οικία Β ανήκουν οι τοίχοι Τχ 50, Τχ 51, Τχ 33. γ) Σε επόμενη, δηλαδή υστερορωμαϊκή εποχή (3ος αι. μ.Χ.) δημιουργείται ο χώρος με τις τοιχογραφίες (Τχ 45, Τχ 47Α, Τχ 47Β), οι οποίες σώζονται σε μέγιστο ύψος 1,18 μ., καθώς και το λουτρό στη βορειοανατολική γωνία (χώρος Ξ) (Πίν. 20 β).

4. *Παλαιοχριστιανική-βυζαντινή φάση*. Η κατοίκηση του χώρου συνεχίστηκε και σε αυτή την περίοδο, στην οποία ανήκει το κτιριακό σύνολο στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου (χώροι Α, Β, Γ, Ε, Η, Θ) και οι τοίχοι 36Α, 38, 39 (άνω φάση), 41, 42, 43, 44, και Τχ 48 στον Α. Οι χώροι αυτοί χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη 22 σιρών ως αποθηκευτικοί.

Οδός Θησέως 15-17

Στο παραπάνω οικόπεδο, ιδιοκτησίας Ν. και Αριστ. Πιτσιλαδή, η ανασκαφική έρευνα διήρκεσε από 26-5-93 έως 5-7-93 και έφερε στο φως επτά τάφους υστερορωμαϊκής-πρωτοβυζαντινής εποχής, μικρή επιφάνεια ψηφιδωτού καθώς και ημικατεστραμμένο τμήμα δεξαμενής βυζαντινής περιόδου.

Συγκεκριμένα τα στοιχεία που προέκυψαν από τους τάφους ήταν τα εξής:

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος, μερικώς λαξευτός στην κιμηλιά. Διατηρούσε τμήμα των κτιστών στενών πλευρών του, κατασκευασμένων από αργούς λίθους μικρού μεγέθους, κεραμίδες και συνδετικό υλικό κονίαμα. Προσανατολισμός: Α.-Δ. Διαστάσεις: 1,90Χ0,90 μ. Εντοπίστηκε σε βάθος 3,15 μ. από την επιφάνεια του οδοστρώματος της οδού Θησέως και εδραζόταν σε βάθος 3,56 μ. Απέδωσε ελάχιστα άβαφα όστρακα και ένα χάλκινο κρίκο.

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος κτιστός. Εντοπίστηκε σε βάθος 2,94 μ. στην ίδια διεύθυνση με τον Τ1 και στην προς Α. συνέχειά του. Το ανατολικό του τμήμα καταστράφηκε από μεταγενέστερο πηγάδι. Ο σκελετός είχε τοποθετηθεί με το κεφάλι προς Δ. Διαστάσεις: 2,25Χ0,93 μ. Έδραση στην κιμηλιά σε βάθος 3,95 μ. Απέδωσε λίγα άβαφα όστρακα, ένα χάλκινο κρίκο και ένα χάλκινο σταυρό βυζαντινής εποχής.

8. ΑΔ 17 (1961): Μελέτες, σ. 84-85.

Τάφος 3. Κτιστός κιβωτιόσχημος στην προς Α. συνέχεια του Τ2 και ίδιου με αυτόν προσανατολισμού, πολύ κατεστραμμένος. Έδραση στην κιμηλιά σε βάθος 3,93 μ. Η νότια πλευρά του, χτισμένη με αργούς λίθους, κεραμίδες και κονίαμα, σωζόταν σε ύψος 1,13 μ.

Τάφος 4. Νότια του Τ1, κιβωτιόσχημος λαξευτός στην κιμηλιά, σε βάθος 2,98 μ. Προσανατολισμός Α.-Δ. Διαστάσεις 1,90Χ0,60 μ. Έδραση σε βάθος 3,41 μ. Απέδωσε ελάχιστα όστρακα άβαφης κεραμικής και θραύσμα χάλκινου κρίκου.

Τάφος 5. Εντοπίστηκε μεταξύ των τάφων 1 και 4 και στον ίδιο με αυτούς προσανατολισμό (Α.-Δ.). Κιβωτιόσχημος λαξευτός στην κιμηλιά, όπου και η έδρασή του σε βάθος 4,10 μ. Διαστάσεις 1,10Χ0,70 μ. Βρέθηκαν ελάχιστα άβαφα όστρακα, χάλκινο νόμισμα πολύ οξειδωμένο και δύο χάλκινοι κρίκοι.

Τάφος 6. Κιβωτιόσχημος χτισμένος νοτιότερα του Τ3 με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Το ψηλότερο σημείο κορυφής των πλευρών του βρισκόταν σε βάθος 2,87 μ., ενώ το δάπεδό του, διαμορφωμένο με ορθογώνιες κεραμίδες, μερικές των οποίων έφεραν σιγμοειδείς αυλακώσεις πλ. 0,04 μ., αποκαλύφθηκε σε βάθος 3,82 μ. Τα ελάχιστα αποσαθρωμένα οστά δεν έδωσαν ενδείξεις για την τοποθέτηση του νεκρού. Κάτω από την επιφάνεια του δαπέδου αποκαλύφθηκαν τρεις παράλληλες σειρές κεραμίδων (οι δύο εφαπτόμενες στις μακρές πλευρές και η μία στο κέντρο), οι οποίες αποτελούσαν το υπόστρωμα του δαπέδου και εδράζονταν στην κιμηλιά, σε βάθος 3,90 μ. Η βόρεια και η δυτική πλευρά διατηρούσαν ύψος 0,92 μ., η νότια 0,34 μ. και η ανατολική 0,50 μ. Διαστάσεις : 2,20Χ1 μ.

Τάφος 7. Υπάρχουν μόνο ενδείξεις για την ύπαρξή του από το λάξευμα στην κιμηλιά στο βόρειο όριο του οικοπέδου. Λόγω επικινδυνότητας δεν ερευνήθηκε. Από τον καθαρισμό της επίχωσής του προέρχεται χάλκινο ψέλιο αποτελούμενο από κρίκο κυκλικής διατομής και τρεις σφαιρικές ψήφους.

Νότια του Τ2 αποκαλύφθηκε επιφάνεια ψηφιδωτού δαπέδου με λευκές ψηφίδες, καλυμμένο με στρώμα από κουρασάνι πάχ. 0,04 μ. Το δάπεδο κάλυπτε έκταση 2Χ1,40 μ. Σε απόσταση 15,45 μ. από την Ο.Γ. και 6,30 μ. από το νότιο όριο του οικοπέδου ήλθε στο φως κυκλική δεξαμενή της οποίας η δυτική πλευρά ήταν κατεστραμμένη. Το σωζόμενο και ερευνηθέν ύψος της στο κέντρο ήταν 1,80 μ., η μέγιστη διάμετρος κάτω 2,70 μ. και η ελάχιστη πάνω 1,20 μ. Σε βάθος 5 μ. η έρευνα διακόπηκε λόγω των υπόγειων υδάτων που πλημμύριζαν το χώρο.

Η δεξαμενή χρονολογείται στην πρωτοβυζαντινή εποχή, οι δε επιχώσεις της απέδωσαν λίγα όστρακα άβαφης χρηστικής κεραμικής.

Οδοί Τριών Ιεραρχών 196 και Κηφισοδότου

Στο νότιο άκρο του παραπάνω οικοπέδου εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών μεμονωμένη ταφή υστεροελλαδικών χρόνων (ΥΕ ΙΙΙΒ2). Επρόκειτο για λακκοειδή τάφο, τοποθετημένο στο σκληρό αργιλώδες στρώμα από βάθος 2,29 έως 2,60 μ., όπου και η έδρασή του πάνω στην κόκκινη κιμηλιά. Προσανατολισμός Α.-Δ., διαστάσεις 2,10Χ0,90 μ. Ο τάφος βρισκόταν μόνο κατά το ήμισυ περίπου του πλάτους του μέσα στα όρια του οικοπέδου, ενώ το υπόλοιπο εκτεινόταν νοτιότερα κάτω από το πεζοδρόμιο της συμβολής των δύο οδών.

Η εύρεση του μικρού τμήματος γνάθου στη δυτική πλευρά δείχνει ότι ο νεκρός είχε τοποθετηθεί με το κεφάλι προς Δ. Από το υπόλοιπο σκελετικό υλικό βρέθηκαν μόνο λίγα θρυμματισμένα, σαθρά οστά.

Τα κτερίσματα, τα οποία χαρακτηρίζουν την ταφή ως γυναικεία, ήταν τα εξής: δύο ψευδόστομοι αμφορείς, ένα κύπελλο, ένας σκύφος, μία προχοΐσκη, δύο πρόχοι, δύο θήλαστρα, δύο ζωόμορφα ειδώλια, έντεκα πήλινα ειδώλια (τύποι Φ, Ψ, Τ) δύο λίθινα σφονδύλια, εννέα ψέλια (ακέραια και τμήματα) (Πίν. 20 γ-ε).

Οδοί Αμφιαράου 58 και Διοδώρου

Η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο, ιδιοκτησίας Αφών Π. Σιέρρου ΑΕΒΕ, το οποίο βρίσκεται στην περιοχή της Ακαδημίας Πλάτωνος και στο όριο της αρχαιολογικά ελεγχόμενης εκεί περιοχής, διήρκεσε από 16-3-93 έως 7-4-93. Ο ιδιοκτήτης είχε πραγματοποιήσει – χωρίς την άδεια της Υπηρεσίας – γενική εκσκαφή του οικοπέδου και τοποθέτηση μπετόν καθαριότητας σε ολόκληρη σχεδόν την έκτασή του, με εξαίρεση την έκταση του ακαλύπτου στα βόρεια του οικοπέδου. Μετά τη διαπίστωση της ενέργειας αυτής και τη διεξαγωγή αυτοψίας και έρευνας, εντοπίστηκε ταφικός περίβολος ρωμαϊκής εποχής με τρεις κτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους στο εσωτερικό του.

Συγκεκριμένα, στο βορειότερο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα ταφικού περιβόλου πολυγωνικής κάτοψης, του οποίου οι τέσσερις πλευρές σχημάτιζαν μεταξύ τους αμβλείες γωνίες. Ερευνήθηκε μόνο το νοτιοδυτικό τμήμα της κατασκευής, όσο δηλαδή περιλαμβάνονταν εντός των ορίων του οικοπέδου, ενώ αυτή συνεχιζόταν προς ΒΑ. μέσα στην όμορη ιδιοκτησία. Η κορυφή του τοίχου του περιβόλου στο ανατολικό άκρο βρισκόταν σε βάθος 3,88 μ. από το επίπεδο του οδοστρώματος της οδού Αμφιαράου, και το δυτικό σε βάθος 3,16 μ. Ολόκληρη η ερευνηθείσα έκταση του εσωτερικού, της οποίας η επιφάνεια ήταν σε βάθος 5,46 μ.,

καταλαμβανόταν από πώρινες καλυπτήριες σπασμένες πλάκες τριών κιβωτιόσχημων κτιστών τάφων, εκ των οποίων οι δύο (Τ1, Τ2) είχαν προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και ο τρίτος (Τ3) Δ.-Α.

Για την κατασκευή του περιβόλου χρησιμοποιήθηκαν κυβόλιθοι με συνδετικό υλικό κονίαμα. Η εξωτερική του όψη ενισχύθηκε με τοίχο από αργούς λίθους και κονίαμα πλ. 0,40 μ.

Οι τάφοι Τ1 και Τ2 ήταν στις τρεις πλευρές τους (ανατολική, δυτική, νότια) χτισμένοι με επάλληλες σειρές κεραμίδων και κονίαμα, ενώ στις βόρειες πλευρές ήταν τοποθετημένοι ασβεστολιθικοί δόμοι. Τα δάπεδα έφεραν τετράγωνες κεραμίδες. Διαστάσεις Τ1 και Τ2: 2,12x0,60 μ. Ο τάφος Τ3, ο οποίος ερευνήθηκε λόγω επικινδυνότητας μερικώς, είχε κατασκευαστεί με κεραμίδες και κονίαμα.

Και οι τρεις τάφοι ήταν γεμάτοι με επίχωση μέχρι το ύψος των καλυπτηρίων πλακών και απέδωσαν ελάχιστα κτερίσματα ρωμαϊκής εποχής (οινοχοΐσκη, θραύσμα γυάλινου αγγείου), ενώ τα λιγοστά διαταραγμένα και σαθρά οστά δεν έδωσαν στοιχεία σχετικά με τον προσανατολισμό των νεκρών.

Σε δύο δοκιμαστικές τομές που ανοίχθηκαν (μετά την αφαίρεση του μπετόν καθαριότητος) στη νότια και τη δυτική πλευρά του οικοπέδου, διαστ. 3,80x2,60 μ. και 4,20x2,20 μ. αντίστοιχα, και ερευνήθηκαν μέχρι βάθ. 5,83 μ., δεν βρέθηκε κανένα απολύτως ίχνος αρχαίων.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΟΡΦΑΝΟΥ

Ασπρόπυργος (Σχέδ. 2)

Σε σύντομη ανασκαφική έρευνα που έγινε τον Οκτώβριο του 1993 με αφορμή την κατασκευή του ανισόπεδου κόμβου Ασπροπύργου ήλθαν στο φως τμήματα των υποθεμελιώσεων των τοίχων του ομώνυμου μνημείου.

Το μνημείο του Ασπροπύργου, στον οποίο οφείλεται και η ονομασία του σημερινού δήμου, ήταν ήδη γνωστό στην έρευνα από τη δημοσίευση του Δ. Φίλιου στο τέλος του προηγούμενου αιώνα, ο οποίος πρώτος και το ταύτισε με μεσαιωνικό πύργο[9]. Το τετράγωνο αυτό κτίσμα, το οποίο σώζεται σήμερα κατά το ήμισυ, ήταν κατασκευασμένο στην ανωδομή του από μαρμάρινες πλίνθους και πωροπλίνθους σε β΄ χρήση, προερχομένες πιθανότατα από τη διάλυση ταφικού κτίσματος[10] (Πίν. 21 α).

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες του 1993 για τη διάνοιξη βοηθητικής παράπλευρης οδού μπροστά στο μνημείο και την τοποθέτηση αγωγών της ΔΕΗ, εντοπίστηκαν σε βάθος 1 μ. υπολείμματα των υποθεμελιώσεων του μνημείου κατασκευασμένα από ποτάμιους λίθους σε επάλληλες στρώσεις με συνδετικό υλικό χώμα, που σώζονταν σε ύψος 1 μ. Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε το θεμέλιο του τοίχου της νότιας πλευράς, μήκ. 9,30 μ., τμήματα των θεμελίων της ανατολικής και δυτικής πλευράς, καθώς και υπολείμματα του διαχωριστικού τοίχου και βάση μεγάλου αποθηκευτικού πίθου, στο εσωτερικό του κτίσματος. Με τη νέα αυτή ανασκαφική έρευνα προσδιορίστηκαν οι πραγματικές διαστάσεις του μνημείου, που είναι 9,30x9,30 μ., επαληθεύθηκε η ύπαρξη διαχωριστικού έκκεντρου τοίχου και αποθηκευτικών πίθων στο εσωτερικό του, καθώς και οι μεταγενέστερες προσθήκες όπως απεικονίζονται στο σχέδιο του Φίλιου.

Μετά την αποπεράτωση της έρευνας, ορισμένοι ογκόλιθοι που προέρχονται από τη διάλυση των τοίχων επανατοποθετήθηκαν ενδεικτικά, με τη βοήθεια ανυψωτικού μηχανήματος, πάνω στους σωζόμενους τοίχους του μνημείου, σε δύο δόμους, ενώ οι υπόλοιποι διευθετήθηκαν σε σειρές στοιχηδόν εκτός του κτίσματος.

Τέλος, μετά τον καθαρισμό του περιβάλλοντος χώρου, έγινε η περίφραξη του μνημείου με τη συνεργασία του ΥΠΕΧΩΔΕ.

Ελευσίνα[11] (Σχέδ. 3)

1. Οδοί Πίνδου, Αθηνάς και Κολοκοτρώνη (οικόπεδο ΟΣΚ, Ο.Τ. 294)

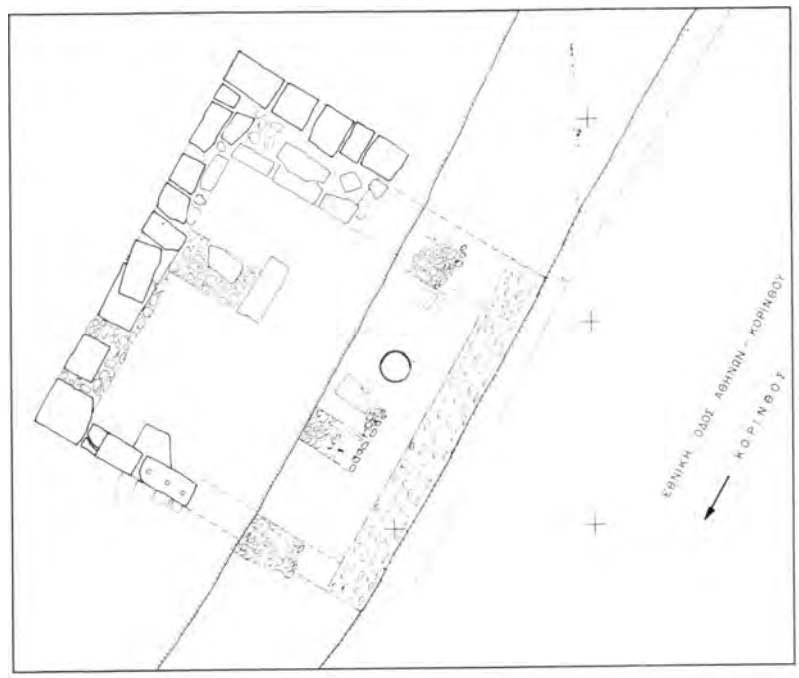
Κατά τις εκσκαφικές εργασίες που διενεργήθηκαν για την κατασκευή της νέας πτέρυγας του 3ου Λυκείου Ελευσίνας στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε μία

9. ΠΑΕ 1892, σ. 35-41.

10. Ογκόλιθοι της νότιας πλευράς και των πλευρικών τοίχων είχαν μεταφερθεί κατά τη διαπλάτυνση της εθνικής οδού το 1970 και είχαν τοποθετηθεί παρά τη βορειοδυτική γωνία του μνημείου (βλ. ΑΕ 1973, σ. 81, πίν. ΝΑ α-β). Αλλά και τα θεμέλια των τοίχων είχαν παραβιαστεί στη συνέχεια κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την τοποθέτηση αγωγών ΔΕΗ, ΟΤΕ, ΕΥΔΑΠ, όπως διαπιστώθηκε και από την έρευνα του 1993.

11. Η αρίθμηση των οικοπέδων δεν έγινε σύμφωνα με τη χρονολογική σειρά διεξαγωγής των ανασκαφών, ούτε με αξιολόγηση της σπουδαιότητος των ευρημάτων, αλλά με τοπογραφικά κριτήρια, αρχίζοντας δηλαδή από Β. και Δ. προς Ν. και Α. (Σχέδ. 3).

Τα ημερολόγια τηρήθηκαν με επιμέλεια από την αρχαιολόγο Χ. Λαναρά, εκτός των υπ' αριθ. 4 και 7 ανασκαφών, των οποίων την

Σχέδ. 2. Ασπρόπυργος. Μεσαιωνικός Πύργος. Κάτοψη.

πώρινη σαρκοφάγος. Στο ίδιο οικόπεδο είχε διεξαχθεί ανασκαφική έρευνα με αφορμή την κατασκευή του 3ου Λυκείου Ελευσίνας και είχαν αποκαλυφθεί το ανατολικό ανάλημμα και οδοστρώματα αρχαίας οδού κλασικών χρόνων (που οδηγούσε με κατεύθυνση Ν.-Β. από την πόλη της Ελευσίνας στους δήμους της Πάρνηθας και των Θηβών) καθώς και ισχυρός αναλημματικός τοίχος με την ίδια κατεύθυνση, ο οποίος ενσωματώθηκε αργότερα στον παλαιότερο τοίχο, για τη διευθέτηση των χειμάρρων της περιοχής[12].

Η πώρινη σαρκοφάγος εντοπίστηκε σε βάθος 1,70 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου της οδού Αθηνάς και σε απόσταση 2 μ. ανατολικά του τοίχου 1[13]. Υπολείμματα καύσης με όστρακα λευκών ληκύθων ανιχνεύθηκαν πάνω στο πώρινο κάλυμμα της σαρκοφάγου που είχε παραβιαστεί και συληθεί κατά την αρχαιότητα.

Κατά τη διάνοιξη δοκιμαστικών τομών στο χώρο ανέγερσης της νέας πτέρυγας του σχολείου δεν βρέθηκαν αρχαία – μόνο μεμονωμένα ίχνη καύσης κάτω από στρώσεις φυσικών ποτάμιων επιχώσεων. Η σαρκοφάγος ανήκε ίσως σε παρόδιο νεκροταφείο που αναπτύχθηκε ανατολικά της αρχαίας οδού[14]. Σε μεταγενέστερους χρόνους η διέλευση κοίτης χειμάρρου κάλυψε το χώρο του νεκροταφείου με στρώσεις φυσικού αμμοχάλικου και υπαγόρευσε την ανάγκη κατασκευής του ισχυρού αναλημματικού τοίχου που ερευνήθηκε στην ανασκαφή του 1992.

Η ανασκαφική έρευνα δεν προχώρησε βαθύτερα, αφού οι εκσκαφές για τη θεμελίωση της νέας πτέρυγας ολοκληρώθηκαν σε βάθος 1,50 μ., ψηλότερα δηλαδή από το επίπεδο εντοπισμού των τάφων, χωρίς να βρεθούν αρχαία[15].

ευθύνη είχε η αρχαιολόγος Μαρία Σκιαδαρέση. Η σχεδιαστική αποτύπωση των ανασκαφών οφείλεται στον αρχιτέκτονα της Εφορείας Κωνστ. Γκιζελή (Σχέδ. 4-5) και των υπολοίπων στην υπομηχανικό Αικ. Συμεώνογλου. Η υπογράφουσα είχε την επίβλεψη των ανασκαφών, τήρησε ανασκαφικά ημερολόγια για σύντομο χρονικό διάστημα και πραγματοποίησε τις λήψεις των ανασκαφικών φωτογραφιών.

12. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 32 κ.ε.

13. Η εκσκαφή προχώρησε εδώ βαθύτερα, επειδή ανάμεσα στους πεσμένους λίθους του τοίχου είχαν εντοπιστεί ίχνη καύσης και όστρακα αγγείων κλασικών χρόνων.

14. Παρόδιο νεκροταφείο αρχαϊκών και κλασικών χρόνων είχε αποκαλυφθεί περίπου 170 μ. νοτιότερα, στο οικόπεδο της οδού Παπαγιάννη (Ο.Τ. 297α)· βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 27-28. Αποτελούσε το βορειότερο νεκροταφείο που είχε εντοπιστεί στην Ελευσίνα, σε απόσταση 500 μ. βόρεια από τον αρχαιολογικό χώρο.

15. Το σκάμμα της σαρκοφάγου επιχώστηκε μετά την έρευνα και παραδόθηκε για την ανέγερση της νέας πτέρυγας του Σχολείου.

1. ΟΔΟΣ ΠΙΝΔΟΥ, ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ (Ο.Τ. 294)
2. ΟΔΟΣ ΗΡΩΩΝ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ 146 (Ο.Τ. 265)
3. ΟΔΟΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΕΩΣ (Ο.Τ. 187)
4. ΟΔΟΣ ΔΗΜΗΤΡΟΣ 9 ΚΑΙ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ (Ο.Τ. 186)
5. ΟΔΟΣ ΠΕΡΣΕΦΟΝΗΣ 17 ΚΑΙ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ (Ο.Τ. 133)
6. ΠΑΡΟΔΟΣ ΣΩΤ. ΓΚΙΟΚΑ 3 (Ο.Τ. 140Α)
7. ΟΔΟΣ ΑΙΣΧΥΛΟΥ 27 (Ο.Τ. 93)
8. ΟΔΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ ΚΑΙ ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΥ (Ο.Τ. 30)

Σχέδ. 3. Ελευσίνα. Γενικός τοπογραφικός χάρτης, όπου σημειώνονται οι ανασκαφέντες χώροι το 1993.

2. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου 146 (Ο.Τ. 265)

Στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Αγγ. Πέππα, στην παραπάνω οδό, κατά τη διάρκεια διάνοιξης πεδίλων στον ακάλυπτο χώρο υπάρχουσας οικοδομής για την επέκτασή της, εντοπίστηκαν αρχαία. Σε σύντομη ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε αποκαλύφθηκαν τα εξής:

Στην ανατολική πλευρά του οικοπέδου ερευνήθηκαν υπολείμματα τριών τοίχων, κατασκευασμένων από αργούς λίθους, πλ. 0,55 μ., εκ των οποίων δύο γωνίαζαν σε ορθή γωνία και αποτελούσαν το νοτιοανατολικό τμήμα κτίσματος, ίσως δεξαμενής, αφού στο εσωτερικό τους οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι με υδραυλικό κονίαμα. Η συνέχεια του κτίσματος προς Δ. είχε προφανώς καταστραφεί από τη διάνοιξη των θεμελίων της παλαιάς οικοδομής. Από τα όστρακα που περισυνελέγησαν οι τοίχοι χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην οικοδομική γραμμή της νότιας πλευράς του οικοπέδου και σε βάθος 0,86 μ. από τη στάθμη της οδού

Ηρώων Πολυτεχνείου αποκαλύφθηκε αρχαίο πηγάδι (Πίν. 21 β). Τα τοιχώματά του ήταν επενδεδυμένα από ελευσινιακούς λίθους μικρού και μεγάλου μεγέθους, που είχαν δουλεμένη την όψη με βελόνι. Η διάμετρός του στο επίπεδο του στομίου ήταν 1,50 μ., στη συνέχεια όμως μειωνόταν σταδιακά και στα 2,10 μ. ήταν 1 μ. Το εσωτερικό του πηγαδιού, που ερευνήθηκε έως το βάθος των 2,50 μ., ήταν γεμισμένο με οικοδομικό υλικό (πέτρες, λιθοπλίνθους και άφθονες κεραμίδες), και όστρακα χρηστικών αγγείων ρωμαϊκών χρόνων.

3. Οδός Εθνικής Αντιστάσεως (Ο.Τ. 187)

Κατά τις εκσκαφικές εργασίες για την ανέγερση νέας οικοδομής στην ιδιοκτησία Μαρίας και Πολυτίμης Φίλη στην παραπάνω οδό εντοπίστηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 2-2,20 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου υπόλειμμα κατεστραμμένου τοίχου και λίγα όστρακα αγγείων υστερογεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων.

Όλο σχεδόν το οικόπεδο κάλυπταν επιχώσεις από φυσικό αμμοχάλικο. Στο νοτιοδυτικό όμως τμήμα του οικοπέδου, σε επίχωση καθαρής άμμου, σε βάθος 2,20 μ. από τη στάθμη της παραπάνω οδού αποκαλύφθηκε υπόλειμμα κατεστραμμένου τοίχου από κροκάλες σε μια σειρά μήκ. 1,70 και πλ. 0,20 μ., κατεύθυνσης Α.-Δ., ενώ σε μικρή απόσταση από τον τοίχο, σε βάθος 2 μ., ερευνήθηκαν σε συστάδες όστρακα αγγείων χρηστικής κυρίως κεραμικής με κροκάλες και ελάχιστα ίχνη καύσης, που χρονολογούνται στον 8ο και 7ο αι. π.Χ.

Το είδος της κεραμικής που περιλαμβάνει κυρίως αγγεία καθημερινής χρήσης και το υπόλοιπο του τοίχου μαρτυρούν περιορισμένη χρήση του χώρου για μικρό χρονικό διάστημα, αφού μονιμότερα ίχνη οικισμού δεν εντοπίστηκαν. Ο χώρος φαίνεται πως εγκαταλείφθηκε γρήγορα λόγω πλημμυρών των χειμάρρων της περιοχής.

4. Οδός Δήμητρος 9 και Νικολαΐδου (Ο.Τ. 186)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ιω. Κολάτα, στην παραπάνω οδό, 500 μ. βόρεια του αρχαιολογικού χώρου της Ελευσίνας, ήλθαν στο φως λείψανα του ρωμαϊκού υδραγωγείου, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο, αφού η πορεία του ήταν ήδη γνωστή από παλαιότερες ανασκαφές[16].

Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε το θεμέλιο του υδραγωγείου, που διέσχιζε το οικόπεδο κοντά στην οικοδομική γραμμή της οδού Δήμητρος, με κατεύθυνση Β.-Ν. και απόκλιση προς ΝΑ. σε μήκος 33,10 μ. (Πίν. 21 γ). Η συνέχειά του είχε αποκαλυφθεί στο όμορο προς Β. οικόπεδο ιδιοκτησίας Μπουραντά[17], ενώ προς Ν. συνεχιζόταν εμφανώς κάτω από το άσκαφτο και κατευθυνόταν προς το ιερό και τον οικισμό της Ελευσίνας.

Ο ισχυρός ενιαίος λίθος του θεμελίου, πάνω στο οποίο εδράζονταν τα ποδαρικά των τόξων, όπως έχει διαπιστωθεί και από άλλες ανασκαφές, εντοπίστηκε σε βάθος 0,50 μ. και είχε ύψος 0,50 μ. Ήταν κατασκευασμένος με χυτή τοιχοποιία από αργούς λίθους, κροκάλες μεσαίου μέγεθους και άφθονο κονίαμα. Στο οικόπεδο Κολάτα εντοπίστηκαν οκτώ βάσεις από τα ποδαρικά των τόξων, που είχαν μήκος 2,20 και πλάτος 1,20 μ., ενώ η μεταξύ τους απόσταση ήταν 2,20-2,40 μ. Από τα τρία βορειότερα είχαν διατηρηθεί υπολείμματα των βάσεων, κυρίως του δεύτερου, ενώ τα υπόλοιπα είχαν αφανιστεί εντελώς και διακρίνονταν μόνο τα αποτυπώματα οπτοπλίνθων πάνω στο θεμέλιο[18].

Λιθορριπή από αργούς λίθους, με κονιάματα και κεραμίδες, που προέρχονταν προφανώς από την κατάρρευση της ανωδομής του υδραγωγείου, αποκαλύφθηκε μπροστά στη δυτική παρειά του τοίχου κοντά στο νότιο όριο του οικοπέδου.

Υπολείμματα τοίχου, από μία σειρά λίθων, με κατεύθυνση Β.-Ν., εντοπίστηκε εντός σκάμματος, σε βάθος 1,48 μ. από την επιφάνεια της οδού Δήμητρος σε επαφή με τον τοίχο του υδραγωγείου, προς Α. Το αποκαλυπτόμενο εντός του σκάμματος μήκος του τοίχου είναι 2,15 μ. Από τα όστρακα που περισυνελέγησαν ο τοίχος χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους. Οδοστρώματα αρχαίας οδού δεν διαπιστώθηκαν.

Εκτός από το θεμέλιο του υδραγωγείου δεν εντοπίστηκαν άλλα αρχαία στο μεγάλης επιφάνειας (2.472,50 τ.μ.) οικόπεδο. Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι η έρευνα περιορίστηκε σε βάθος 0,50 μ., στη στάθμη δηλαδή θεμελίωσης της νέας ελαφράς προκατασκευασμένης σιδηροκατασκευής.

16. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 30 (οικόπεδο Αικ. και Ευαγγ. Λινάρδου)· 42 (1987): Χρονικά, σ. 28-30 (οικόπεδο Δημαρχείου)· 43 (1988): Χρονικά, σ. 46-67, αριθ. 5 (οικόπεδο Νέζη)· 45 (1990): Χρονικά, σ. 53, αριθ. 3 (οικόπεδο Μπουραντά)· 47 (1992): Χρονικά, σ. 34, αριθ. 3 (οικόπεδο Χριστοπούλου και Κωνσταντίνου).

17. Βλ. ό.π. (υποσημ. 16).

18. Για τον τρόπο κατασκευής των βάσεων των ποδαρικών αλλά και του θεμελίου λίθου του υδραγωγείου, βλ. υποσημ. 16 (οικόπεδα Μπουραντά και Χριστοπούλου-Κωνσταντίνου).

Τέλος, μετά την αποπεράτωση της έρευνας, το θεμέλιο του υδραγωγείου διατηρήθηκε εν καταχώσει.

5. Οδός Περσεφόνης 17 και Χατζηδάκη (οικόπεδο Γ. και Μιχ. Πέππα, Ο.Τ. 133) (Σχέδ. 4)

Το πρώτο εξάμηνο του 1993 ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα που είχε αρχίσει τον προηγούμενο χρόνο με αφορμή την ανέγερση νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, 300 μ. βόρεια του αρχαιολογικού χώρου. Κατά την πρώτη ανασκαφική περίοδο[19] αποκαλύφθηκαν αρχαία σε όλη σχεδόν την έκταση του οικοπέδου, ενώ στην τελευταία ανασκαφική περίοδο η έρευνα επεκτάθηκε σε όλο το οικόπεδο και συνεχίστηκε σε βάθος με την αφαίρεση των βαθύτερων επιχώσεων. Συνολικά τα αποτελέσματα της ανασκαφικής έρευνας του οικοπέδου Γεωργ. και Μιχ. Πέππα εκτίθενται αναλυτικά στη συνέχεια.

ΑΡΧΑΙΑ ΟΔΟΣ

Στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου και σε απόσταση 2-3 μ. από τη βόρεια οικοδομική γραμμή, προς την οδό Χατζηδάκη, η έρευνα έφερε σε φως τμήμα αρχαίας οδού με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. (Πίν. 21 δ).

Πρόκειται πιθανότατα για μια κύρια οδική αρτηρία, που συνέδεε τον αρχαίο δήμο των Ελευσινίων με την περιοχή των Θηβών. Τμήματα της ίδιας οδού έχουν εντοπιστεί δυτικότερα σε παλαιότερες σωστικές ανασκαφές, επί της οδού Ηρώων Πολυτεχνείου[20].

Η αρχαία οδός, πλ. 5,15 μ., αποκαλύφθηκε σε μήκος 36 μ. εντός των ορίων του οικοπέδου. Από τις τρεις στρωματογραφικές τομές που ανοίχθηκαν εγκάρσια στην πορεία της εντοπίστηκαν εννέα οδοστρώματα, συνολ. πάχ. 1,20 μ., αποτελούμενα από συμπιεσμένο αμμοχάλικο με πέτρες και κροκάλες. Η επιφάνεια του πρώτου βρέθηκε σε βάθος μόλις 0,24 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου και του τελευταίου σε βάθος 1,44 μ.

Κάτω από την τελευταία οδόστρωση υπήρχε σε βάθος 1,61 μ. στρώμα από ερυθρωπά πηλοχώματα και βαθύτερα, σε βάθος 1,84 μ., λίγα ίχνη καύσης και κροκάλες χειμάρρων με όστρακα γεωμετρικών αγγείων. Τα δύο παλαιότερα στρώματα χρονολογούνται στους γεωμετρικούς χρόνους, τα αμέσως επόμενα πέντε οδοστρώματα στους κλασικούς και τα δύο επιφανειακά στους ρωμαϊκούς.

Από τα δύο αναλήμματα το βόρειο, μήκ. 26 μ., εντοπίστηκε σε βάθος 0,68 μ. και εδραζόταν σε βάθος 1,53 μ. Ήταν κατασκευασμένο από κυανόφαιους ή λευκούς λίθους μεγάλου μεγέθους, συνδεδεμένους με χώμα, ακανόνιστα τοποθετημένους με οδοντώσεις και παρεμβολή βυσμάτων στα κενά. Το νότιο ανάλημμα, μήκ. 30 μ., ανήκε σε δύο οικοδομικές φάσεις. Το ανάλημμα της παλαιότερης φάσης, επιμελημένης κατασκευής με ψευδοπολυγωνική τοιχοποιία, εντοπίστηκε σε βάθος 0,84 μ. Εδραζόταν σε βάθος 1,24 μ. πάνω σε παλαιότερες κλασικές επιχώσεις. Είχε κατεύθυνση Δ.-Α., στο ανατολικό όμως όριο του οικοπέδου παρουσίαζε ελαφρά καμπύλωση και κατευθυνόταν προς Α. Κατασκευάστηκε στους υστεροκλασικούς χρόνους. Σε νεότερη εποχή, σύγχρονη με τα ανώτερα οδοστρώματα, το ανάλημμα επισκευάστηκε και δεν ακολούθησε ακριβώς την ίδια πορεία με το παλαιότερο, αλλά κατευθύνθηκε προς ΒΑ. Είχε δηλαδή την ίδια κατεύθυνση με το βόρειο ανάλημμα.

Υπολείμματα του αρχαιότερου αναλήμματος της οδού εντοπίστηκαν σε μεγάλο βάθος (1,11 έως 1,47 μ.) στην ανατολικότερη στρωματογραφική τομή, σε επαφή με το νότιο ανάλημμα. Η κατασκευή του υπαγορεύθηκε πιθανότατα από την ανάγκη αντιστήριξης του συγκεκριμένου αυτού τμήματος της οδού, που δεχόταν μεγάλες πιέσεις από ποτάμιες ροές. Το αρχαιότερο αυτό ανάλημμα αντιστοιχούσε και στα αρχαιότερα υστεροαρχαϊκά κλασικά οδοστρώματα, τα οποία σύμφωνα με τα δεδομένα των δύο άλλων τομών προϋπήρχαν των κτιστών αναλημμάτων.

ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Βόρεια της αρχαίας οδού αποκαλύφθηκαν 10 τάφοι σε διάφορα βάθη, κυμαινόμενα από 0,30 έως 1,80 μ., ανοιγμένοι σε ποτάμιες αποθέσεις, που περιείχαν γεωμετρικά και κλασικά όστρακα. Οι περισσότεροι ήταν λακκοειδείς κεραμοσκεπείς, ένας κεραμοσκεπής κιβωτιόσχημος και ένας κατεστραμμένος, που χρονολογούνται από τα κτερίσματα στο 2ο αι. μ.Χ.

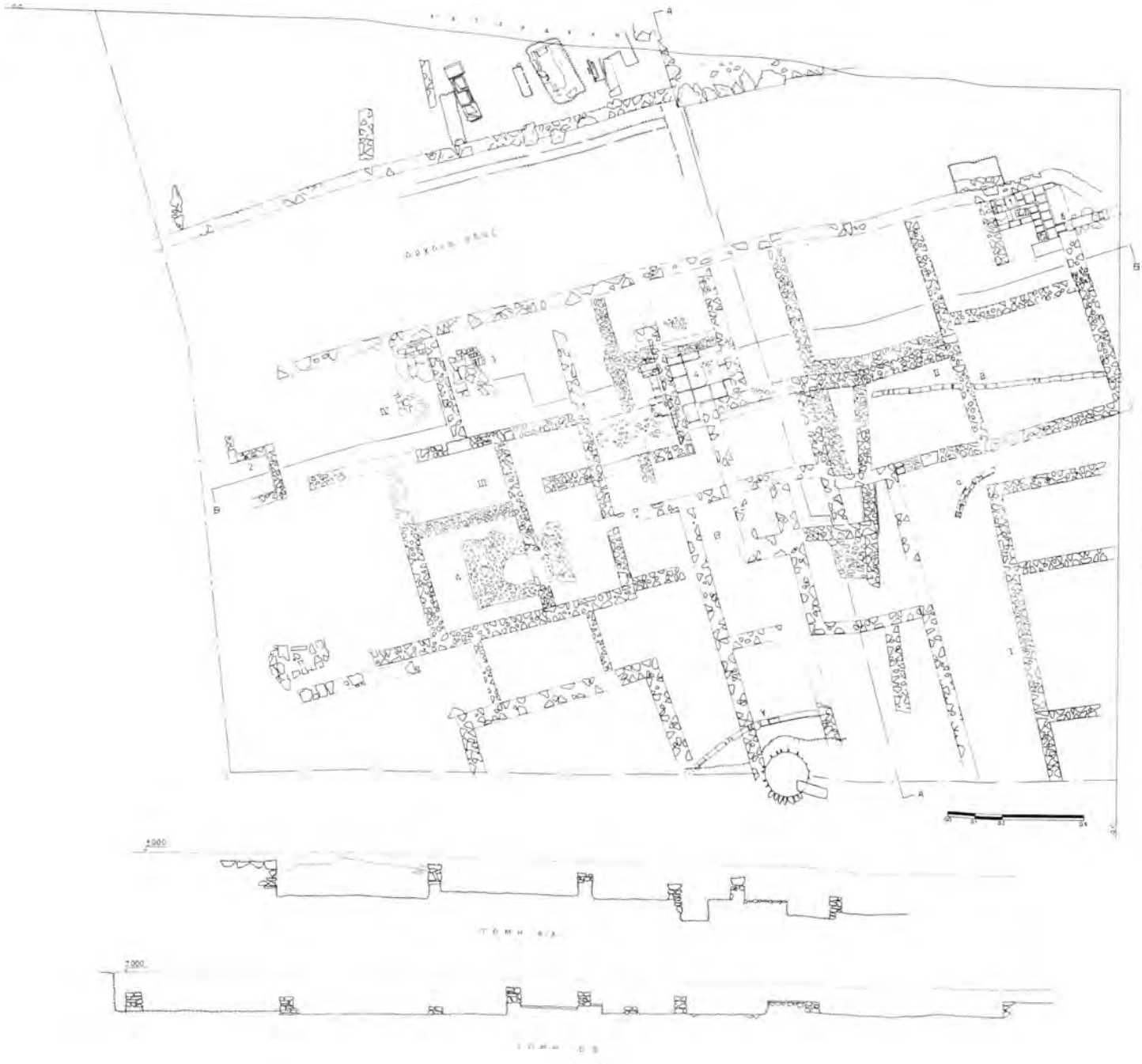
Στο ανατολικότερο τμήμα του βόρειου αναλήμματος επικάθητο θεμέλιο τετράπλευρου παρόδιου ταφικού κτίσματος, διαστ. 2x5,90 μ., το οποίο εμφανώς συνεχιζόταν προς Β. κάτω από την οδό Χατζηδάκη.

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Νότια της αρχαίας οδού, σε όλη την έκταση του οικο-

19. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 38, αριθ. 6, όπου συνοπτική έκθεση της α΄ φάσης της ανασκαφής.

20. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 39 (οικόπεδο ΔΕΗ)· 45 (1990): Χρονικά, σ. 54-56 (οικόπεδο Φιλιππή)· 46 (1991): Χρονικά, σ. 37-40 (οικόπεδο Χάκαλη).

Σχέδ. 4. Ελευσίνα. Οδός Περσεφόνης 17 και Χατζηδάκη. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β.

πέδου, αποκαλύφθηκαν θεμέλια τοίχων, που σχηματίζουν σύμπλεγμα ορθογώνιων χώρων ιδιωτικών οικιών, διατεταγμένων σύμφωνα με την κατεύθυνση της αρχαίας οδού (Πίν. 21 δ). Πρόκειται για οικίες τριών τουλάχιστον οικοδομικών φάσεων, με ανακατασκευές ή επεκτάσεις, χωρίς τροποποίηση του αρχικού ρυμοτομικού σχεδίου, που χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς και υστερορωμαϊκούς-παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Στην α΄ φάση ανήκουν τοίχοι που σώζουν μόνο το χαμηλό θεμέλιο, από κροκάλες μικρού μεγέθους, πυκνά τοποθετημένες σε μία έως τρεις οριζόντιες στρώσεις, με συνδετικό υλικό χώμα ή κονίαμα. Ψηφιδωτά δάπεδα

από υπόλευκες ή φαιές ψηφίδες εντοπίστηκαν σε υπαίθριους χώρους των οικιών σε τρεις περιπτώσεις, Α, Β, Γ, σε βάθη 1,36, 1,11 και 1,15 μ. αντίστοιχα (Σχέδ. 4). Στον οικισμό αυτής της φάσης, που καταλάμβανε μόνο το κέντρο του οικοπέδου, ανήκουν τρεις δεξαμενές 1, 4, 3, και δύο πήλινοι αγωγοί, δ, α, που εντοπίστηκαν κοντά στην αρχαία οδό (Σχέδ. 4). Η ανατολικότερη, δεξαμενή 1, σώζει μόνο το κεραμόστρωτο δάπεδο, διαστ. 2x1,95 μ., που εντοπίστηκε σε βάθος 1,18 μ. και εφάπτεται του νότιου αναλήμματος της οδού. Εδώ κατέληγε αγωγός δ πλ. 0,20 μ., κτιστός πήλινος, που διατηρείται σε μήκος μόλις 1,75 μ. μέσα στο οικόπεδο, με όρθιες ορθογώνιες κεραμίδες για πλευρικά τοιχώματα. Μέσα στον αγωγό βρέθηκε χάλκινο νόμισμα, που χρονολογείται στους αυτοκρατορικούς χρόνους.

Αγωγός α από πήλινα στελέχη διατομής ανεστραμμένου Π, που διατηρείται σε μήκος 8,80 μ., εντοπίστηκε σε βάθος 1,42 μ. Από τα ανατολικά κατευθυνόταν προς το κέντρο και κατέληγε σε άλλη δεξαμενή 4, διαστ. 2,75x2,75 μ., με ψηφιδωτό δάπεδο από ψηφίδες γαλάζιες ή πράσινες, που σχημάτιζαν ρόμβους εγγεγραμμένους σε τετράγωνα. Το δάπεδο έφερε υπόστρωμα από υδραυλικό κονίαμα και πήλινες ορθογώνιες πλάκες. Στην αρχή των τοίχων διασώθηκαν ίχνη ορθομαρμάρωσης. Υπολείμματα τρίτης κατεστραμμένης δεξαμενής 3 εντοπίστηκαν στο δυτικό άκρο του νότιου παλαιότερου αναλήμματος σε βάθος 0,67 μ.

Στη β΄ φάση ο οικισμός επεκτάθηκε προς Α. και Ν. και καταλάμβανε όλο το χώρο του οικοπέδου. Οι παλαιότεροι τοίχοι φαίνεται ότι ανακατασκευάστηκαν πάνω στο θεμέλιο των οικιών της παλαιότερης φάσης με λίθους, κροκάλες και αραιά θραύσματα κεραμιδιών στην ανωδομή, συνδεδεμένα με χώμα ή κονίαμα. Διαφέρουν μόνο τρεις τοίχοι οικίας παρά την ανατολική πλευρά του οικοπέδου, με επιμελέστερη τοιχοποιία κατά το opus mixtum. Δάπεδα αυτής της φάσης εντοπίστηκαν κατά τόπους αλλά ήταν κατεστραμμένα, ενώ παχύ στρώμα καταστροφής με υλικά ανωδομής και κεραμίδες στέγης περιείχαν πολλά νομίσματα. Σε μικρή ιδιωτική οδό δυτικά της προαναφερθείσης οικίας, σε βάθος 1,37 μ., βρέθηκε θησαυρός Ι, 130 χάλκινων νομισμάτων (Σχέδ. 4 · Πίν. 22 α). Φυλάσσονταν αρχικά σε μικρό πήλινο άβαφο αγγείο, που εντοπίστηκε 0,10 μ. βαθύτερα. Από τη μελέτη του «θησαυρού» που περιείχε, όπως περιγράφεται παρακάτω, χάλκινες κοπές αθηναϊκών και λίγες κοπές ρωμαϊκών νομισμάτων αυτοκρατορικών χρόνων (2ου και 3ου αι. μ.Χ.) προκύπτει ότι η αιτία απώλειας ή απόκρυψής του οφείλονταν στην καταστρεπτική εισβολή των Ερούλων το 267 μ.Χ.[21].

Στην τελευταία οικιστική περίοδο, πάνω στο στρώμα καταστροφής, ανακατασκευάστηκαν πρόχειρα οι ισχυρότεροι και μεγαλύτεροι τοίχοι των οικιών με μεγάλους αδρά εργασμένους λίθους συνδεδεμένους με χώμα ή κονίαμα και παρεμβολή μικρών λίθων ή οπτοπλίνθων. Για την ανακατασκευή των οικιών αυτής της φάσης χρησιμοποιήθηκε και υλικό από τη διάλυση παλαιότερων δεξαμενών καθώς και αρχαιότερα αρχιτεκτονικά μέλη (κατώφλια, κιονίσκοι, τμήματα επιστυλίων, ακόμη και αποτμήματα μαρμάρινων αγαλμάτων). Ο οικισμός επεκτάθηκε τώρα προς Δ. με την κατασκευή μιας νέας δεξαμενής με ισχυρό υδραυλικό κονίαμα, που αποκαλύφθηκε κοντά στο δυτικό όριο του οικοπέδου (Πίν. 22 γ).

Στην τελευταία οικιστική περίοδο ανάγονται και τρεις εγχυτρισμοί, δύο παρόδιοι κοντά στο ανατολικό και το δυτικό άκρο της οδού αντίστοιχα και τρίτος κοντά στο νότιο όριο του οικοπέδου, καθώς και αγωγός γ, από πήλινα στελέχη διατομής ανεστραμμένου Π, μήκ. 5,50 μ., που διέσχιζε το νότιο τμήμα του οικοπέδου με κατεύθυνση από Α. προς Δ.

Σε δωμάτια ιδιωτικών οικιών αυτής της τελευταίας φάσης ή σε αύλειο χώρο οικίας και σε βάθη κυμαινόμενα από 0,72-0,88, 0,92-1,32 και 1,14 μ. αντίστοιχα βρέθηκαν τρία μικρά σύνολα νομισμάτων ΙΙ, ΙΙΙ, IV (Πίν. 23), βλ. παρακάτω, σ. 46, που χρονολογούν όπως και τα νομίσματα των επιχώσεων τη χρήση του οικισμού από το τέλος του 4ου αι. μ.Χ. έως το 580 μ.Χ., οπότε εγκαταλείπεται οριστικά η περιοχή πιθανότατα εξαιτίας της εισβολής των Σλάβων[22].

Τα αρχαιότερα λείψανα κατοίκησης του χώρου, εκτός του αρχαιότερου αναλήμματος της οδού, μπορούν να αναζητηθούν: α) σε τοίχο, απέχοντα 0,40 μ. βόρεια του βόρειου αναλήμματος, β) νότια της αρχαίας οδού, σε τοίχο κατασκευασμένο από μεγάλες κροκάλες, ο οποίος εντοπίστηκε σε μεγαλύτερο βάθος (1,41 έως 1,95 μ.) και σε μήκος 3,40 μ., με διαφορετική κατεύθυνση από τους άλλους τοίχους του οικισμού επί του οποίου επικάθηται μεταγενέστερος πήλινος αγωγός β, γ) στο νοτιοδυτικό άκρο του οικοπέδου σε τοίχο από

21. Γενικά για την εισβολή των Ερούλων στην Αττική: Ζώσιμος Ι, 29 και Ζωναράς XXIV, 23. A. Frantz, Late Antiquity: AD 267-700, The Athenian Agora, XXIV, Princeton, N.J. 1988, σ. 1-11. Ειδικά για την Ελευσίνα: Δ. Γ. Ζιρώ, Η κύρια είσοδος του Ιερού της Ελευσίνος, Αθήναι 1991, σ. 287-290, σημ. 668, 669, όπου διατυπώνεται η άποψη ότι οι Έρουλοι, όπως αργότερα οι Γότθοι του Αλαρίχου, ουδέποτε εισέβαλαν στην Ελευσίνα. J. H. Kroll, The Greek Coins, The Athenian Agora, XXVI, Princeton, New Jersey 1993, σ. 118.

22. Hesperia XXXI (1962), σ. 134-157· XL (1971), σ. 241-270· XLII (1973), σ. 395-398. A. Frantz, Late Antiquity, ό.π., σ. 93-94.

πλακοειδείς λίθους, κατευθυνόμενο υπό το άσκαφτο όμορο προς Δ. οικόπεδο δ στο κτιστό πηγάδι, το οποίο βρίσκεται στη νότια πλευρά του οικοπέδου, εν μέρει στην ιδιοκτησία Γεωρ. και Μιχ. Πέππα και εν μέρει στο οικόπεδο Καραγιάννη[23], που χρονολογείται σε προρωμαϊκούς, ίσως και στους κλασικούς χρόνους.

Οι τοίχοι του οικοπέδου ήταν θεμελιωμένοι σε προσχωσιγενή στρώματα ποτάμιων αποθέσεων, που πιστοποιούν, όπως και σε πολλά οικόπεδα της Ελευσίνας, τις συχνές πλημμύρες του Ελευσινιακού Κηφισού.

Τέλος, σε ερευνητικές τομές που ανοίχθηκαν βαθύτερα εντοπίστηκαν μεμονωμένα γεωμετρικά στρώματα αλλά και στρώματα γεωμετρικών χρόνων, τα οποία φαίνεται να παρασύρθηκαν και αποτέθηκαν στο χώρο κατά τη διάρκεια κάποιας πλημμύρας.

Συνοπτικά η ιστορία του χώρου αποκαθίσταται ως εξής: Η αρχαιότερη οικιστική χρήση του οικοπέδου ανάγεται πιθανότατα στους γεωμετρικούς χρόνους, αφού εντοπίστηκαν επιχώσεις με αμιγή γεωμετρικά στρώματα πάνω σε φυσικές γεωλογικές επιχώσεις. Στο τέλος της γεωμετρικής εποχής κοίτη χειμάρρου διέρχεται από την περιοχή και παρασύρει γεωμετρικά στρώματα, που ερευνήθηκαν σε βαθύτερες ανασκαφικές τομές. Στην υστεροαρχαϊκή εποχή –αρχές 5ου αι. π.Χ.– διανοίγεται οδός, η οποία χρησιμοποιείται έως το τέλος της ύστερης αρχαιότητας.

Τρεις τοίχοι και κτιστό πηγάδι κλασικής εποχής μαρτυρούν οικιστική χρήση αυτή την περίοδο. Χρήση του χώρου μαρτυρείται επίσης και στον 1ο αι. π.Χ. κυρίως από τα νομίσματα. Στο 2ο αι. μ.Χ. βόρεια της αρχαίας οδού αναπτύσσεται νεκροταφείο, ενώ ο οικισμός οργανώνεται στους αυτοκρατορικούς χρόνους νότια της οδού με οικίες, που τόσο από το μέγεθος όσο και από τα ευρήματα (π.χ. θησαυρός Ι) δηλώνουν μια ανθηρή οικονομική κατάσταση των κατοίκων του. Στην πρώιμη φάση αυτής της περιόδου (α΄ φάση) οι αγωγοί και οι δεξαμενές μπορούν να συσχετιστούν με το παρακείμενο προς Ν. βαλανείο, που έχει αποκαλυφθεί σε παλαιότερες ανασκαφές[24]. Στην τελευταία οικιστική περίοδο, που συμπίπτει με το τέλος της ύστερης αρχαιότητας και τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, ο ίδιος χώρος καταλαμβάνεται από απλές αγροτικές εγκαταστάσεις, όπως μαρτυρεί ο πρόχειρος τρόπος κατασκευής των οικιών αλλά και τα κινητά ευρήματα (π.χ. τριπτήρες σιτηρών). Δεν λείπουν ωστόσο την εποχή αυτή απλές μονεταριστικές συναλλαγές των κατοίκων, όπως δηλώνει η παρουσία των νομισμάτων (θησαυροί ΙΙ, ΙΙΙ, IV, βλ. παρακάτω, σ. 47 κ.ε.).

Τέλος, ο χώρος ερημώνεται εξαιτίας της επιδρομής των Σλάβων και η ερήμωση αυτή φαίνεται πως διαρκεί αιώνες μέχρι την επαναχρησιμοποίησή του από τους κατοίκους της σύγχρονης Ελευσίνας.

Τα αρχαία λείψανα του οικοπέδου καλύφθηκαν με αμμοχάλικο και διατηρήθηκαν σε κατάχωση, αφού έγινε ριζική αλλαγή του τρόπου θεμελίωσης της νέας οικοδομής με γενική κοιτόστρωση του οικοπέδου.

Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ελευσίνα

Θησαυροί 1993 και μεμονωμένα νομίσματα. Ελληνιστικοί χρόνοι – 6ος αι. μ.Χ.

Τα νομίσματα από την ανασκαφική έρευνα[25] που πραγματοποιήθηκε το 1992-1993 στο οικόπεδο Μ. και Γ. Πέππα, το οποίο βρίσκεται 300 μ. βόρεια του αρχαιολογικού χώρου της Ελευσίνας και έκτασης περίπου ενός στρέμματος, ανέρχονται στον αριθμό των 210 τεμαχίων. Είναι όλα χάλκινες κοπές και χρονολογικά καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα, αφού τα πρωιμότερα αφορούν σε εκδόσεις ελληνιστικές και τα οψιμότερα φθάνουν μέχρι τα τέλη του 6ου αι. μ.Χ., αποτυπώνοντας με άμεσο τρόπο μια εικόνα της περιοχής διαχρονικά.

Ανάμεσα στα μεμονωμένα νομίσματα που προέρχονται από όλη την έκταση του οικισμού που ανασκάφηκε, εντοπίστηκαν και τέσσερα σύνολα-θησαυροί, Ι-IV, με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ιδίως οι Ι και ΙΙ, για διαφορετικούς λόγους ο καθένας.

Μεμονωμένα νομίσματα

Τα μεμονωμένα νομίσματα αφορούν σε κοπές:

1. Ελληνιστικές, όπως π.χ. Αντίγονου Γονατά, Μεγάρων. 2. Αθηνών του 1ου αι. π.Χ. (Πίν. 23, αριθ. 1-3)[26]. 3. Αθηνών, αυτοκρατορικών χρόνων (αρχές 2ου-περί-

23. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 32-34 (οδός Περσεφόνης 15, οικόπεδο Καραγιάννη).

24. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 33 (οδός Θηβών και Περσεφόνης, Ο.Τ. 133, οικόπεδο Μ. Πέππα) και ό.π. (υποσημ. 23).

25. Ευχαριστίες απευθύνονται και από τη θέση αυτή στις ανασκαφείς συναδέλφους Π. Παπαγγελή και Δ. Κυριακού-Ζαφειροπούλου, τόσο για την παροχή του υλικού για μελέτη όσο και για την άριστη συνεργασία. Επίσης στην Έφορο Αρχαιοτήτων Λ. Παρλαμά, προϊσταμένη της Γ΄ ΕΠΚΑ, για διευκολύνσεις που πρόθυμα μου παρείχε κατά τη διάρκεια της μελέτης.

26. Οι φωτογραφίες των νομισμάτων οφείλονται στον φωτογράφο της Γ΄ ΕΠΚΑ Γ. Μαραβέλια, τον οποίο ευχαριστώ για την καλή συνεργασία.

που μέσα 3ου αι. μ.Χ.). 4. Ρωμαϊκές, όπως π.χ. σηστέρτιος Κομμόδου, αντωνιανός Πρόβου. 5. Υστερορωμαϊκές, κυρίως του β΄ ημίσεος του 4ου αι. κ.ε. 6. «Μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι. μ.Χ.».

Θησαυροί

Θησαυρός Ελευσίνας 1992 Ι (χώρος ΙΙ Α, Ν53-Ν182 και Ν208)[27]. Σε μικρό δρόμο του οικισμού που ανασκάφηκε ή και σε αύλειο χώρο των παρακείμενων ιδιωτικών οικιών (Πίν. 22 α) βρέθηκαν 130 χάλκινα νομίσματα. Περί τα 0,05 μ. βαθύτερα, περισυνελέγησαν θραύσματα πήλινου αγγείου, μέσα στο οποίο ο κάτοχος είχε διαφυλάξει τα νομίσματά του (pot hoard). Χαρακτηριστικό είναι ότι το αγγείο εσωτερικά έφερε ίχνη-αποτύπωμα από νόμισμα. Ειδολογικά, τα νομίσματα του θησαυρού συνιστούν δύο άνισες αριθμητικά μεταξύ τους ομάδες, που αφορούν σε κοπές: α) του επίσημου ρωμαϊκού κράτους (6 τεμάχια) και β) της πόλης των Αθηνών κατά τη διάρκεια των αυτοκρατορικών χρόνων (124 τεμάχια).

Από θέση ανατολικά του αρχαιολογικού χώρου της Ελευσίνας προέρχεται και ο παλαιός *θησαυρός Ελευσίνα 1902* (Νομισματικό Μουσείο, Ευρ. 1902/3, ΚΒ. 1-267), 2.000 περίπου τεμαχίων, με ανάλογη σύνθεση – ρωμαϊκών και αθηναϊκών αυτοκρατορικών νομισμάτων – που δημοσίευσε ο Ιω. Σβορώνος[28] και αναψηλάφισε ο J. Kroll[29], κυρίως ως προς το θέμα της χρονολόγησης. Νεότερη σχετική τοποθέτησή του ο τελευταίος ανέπτυξε σε πρόσφατο βιβλίο του[30], όπου παρατίθεται και όλη η σχετική βιβλιογραφία.

Οι ρωμαϊκές κοπές του θησαυρού, 5% του συνόλου, αφορούν σε σηστέρτιους του Αδριανού (117-138 μ.Χ.), του Μάρκου Αυρηλίου (161-180 μ.Χ.), της Φαυστείνας Β΄, μετά το 146 μ.Χ., της Λουκίλλας, μετά το 164 μ.Χ., του Τραϊανού Δέκιου (249-251 μ.Χ.) και τέλος του Πουπιανού (238 μ.Χ.) (Πίν. 23, αριθ. 18). Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι και στο *θησαυρό Ελευσίνα 1902* τελευταία ρωμαϊκή κοπή είναι ένας σηστέρτιος του Γορδιανού Γ΄ (238-244 μ.Χ.).

Η ανεύρεση των λιγοστών έστω αυτών ρωμαϊκών κοπών, που κυκλοφόρησαν παράλληλα με τα νομίσματα των Αθηνών, παρέχει τη δυνατότητα ασφαλέστερης χρονολόγησης ολόκληρου του συνόλου, δεδομένου ότι, ως γνωστό, οι αθηναϊκές κοπές (βλ. παρακάτω) – παρά τον πλούτο των παραστάσεων της οπίσθιας πλευράς – είναι δύσκολο να χρονολογηθούν επακριβώς, εφόσον την εμπρόσθια όψη καλύπτει διαχρονικά η κεφαλή της Αθηνάς, με αττικό ή κορινθιακό κράνος, και όχι το πορτραίτο του εκάστοτε ρωμαίου αυτοκράτορα, όπως σε νομίσματα άλλων ελληνικών πόλεων στα ρωμαϊκά χρόνια. Η μεγάλη ωστόσο ποικιλία σφραγίδων και αυτού του επαναλαμβανόμενου τύπου της εμπρόσθιας όψης οδηγεί στη συλλογιστική ότι η κοπή των αθηναϊκών αυτών νομισμάτων είχε μακρά διάρκεια.

Τα αθηναϊκά νομίσματα των αυτοκρατορικών χρόνων του θησαυρού, που συγκεντρώνουν και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον – μικρές υποδιαιρέσεις από αυτά δεν περιλαμβάνονται στο σύνολο –, καλύπτουν αριθμητικά και το μεγαλύτερο μέρος του συνόλου, 95%. Αυτά, ως προς τον εικονογραφικό τους τύπο, παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Μετά την εξέταση του υλικού, στην παρούσα φάση, ήταν δυνατό να εντοπιστούν οι παρακάτω τύποι στην οπίσθια όψη με περισσότερα του ενός τεμάχια ο καθένας, και σε διάφορες παραλλαγές[31]: Αθηνά Παρθένος (Πίν. 23, αριθ. 4), πίν. 82, Αθηνά του ανατολικού αετώματος (Πίν. 23, αριθ. 5), πίν. 85, Αθηνά Πρόμαχος (Πίν. 23, αριθ. 6), πίν. 86, Αθηνά και ελαία (Πίν. 23, αριθ. 7), πίν. 87.18-20, Αθηνά σε άρμα, πίν. 88.8-22, Αθηνά και Ποσειδών (Πίν. 23, αριθ. 8), πίν. 89, Αμφορεύς και γλαύξ (Πίν. 23, αριθ. 9), πίν. 90.37-39, Αγωνιστική τράπεζα (Πίν. 23, αριθ. 10), πίν. 88.55-61, Ειρήνη και Πλούτος (Πίν. 23, αριθ. 11), πίν. 92.38-44, Απόλλων με τόξο, πίν. 93.8 κ.ε., Ίακχος με δάδα, πίν. 93.32-35, Δήμητρα καθημένη (Πίν. 23, αριθ. 12), πίν. 93.36-42, Δήμητρα ή Τριπτόλεμος σε άρμα συρόμενο από όφεις (Πίν. 23, αριθ. 13), πίν. 94.19-31, Ηρακλής Farnese (Πίν. 23, αριθ. 14), πίν. 95.3-5, Θησεύς και Μαραθώνιος ταύρος, πίν. 95.16-22, Ο Θησεύς ανασηκώνει το βράχο της Τροιζήνας, πίν. 95.25-36, Θεμιστοκλής και τρόπαιο (Πίν. 23, αριθ. 15, 16), πίν. 97.1-14 και 15 κ.ε., Αθηνά και Ασκληπιός, πίν. 98.1-10, Βουκράνιο (Πίν. 23, αριθ. 17), πίν. 99.

Χρονολογικά τα νομίσματα αυτά αναφέρονται και

27. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 39.

28. Πρβλ. Ιω. Σβορώνος, Νομισματικόν Εύρημα Ελευσίνος: Νομίσματα Αθηνών χαλκά ρωμαϊκά, Διεθνής Εφημερίς Νομισματικής Αρχαιολογίας 7 (1904), σ. 107-142.

29. Πρβλ. J. Kroll, The Eleusis Hoard of Athenian Imperial Coins and some Deposits from the Athenian Agora, Hesperia XLII (1973), σ. 312-333.

30. Πρβλ. J. Kroll, The Athenian Agora XXVI, The Greek Coins, Princeton, N. Jersey 1993. Βλ. και A. Walker, A Chronological Study of the Greek Imperial Coinage of Athens Based on the Collection of the Agora Excavations at Athens, 1980, University of Pennsylvania, Ann Arbor 1980, καθώς και το βασικό έργο αναφοράς J.N. Svoronos - B. Pick, Les monnaies d'Athènes, Munich 1923-1926.

31. Οι αναφορές δίδονται στο Svoronos-Pick, ό.π., υποσημ. 30.

στις δύο περιόδους που προτείνει ο Kroll[32]. Πρώτον, στην αδριάνεια-αντωνίνεια περίοδο V, με τρεις υποομάδες (VA, VB, VC): αρχές δεκαετίας του 120 έως το 175 μ.Χ., και δεύτερον, στην περίοδο VI: περίπου 264-267 μ.Χ. Η νέα αυτή κοπή των αθηναϊκών νομισμάτων της περιόδου VI, που πραγματοποιήθηκε ύστερα από ένα μακρύ διάστημα σιωπής, σχετίζεται με το ενδιαφέρον που επέδειξε ο Γαλλιηνός για την επισκευή και ανακατασκευή της οχύρωσης της Αθήνας.

Η παρουσία του θησαυρού αυτής της εποχής στην Ελευσίνα συνδέεται ασφαλώς με το πρόγραμμα ενίσχυσης των τειχών που εφαρμόστηκε και στη γειτονική αυτή με την Αθήνα πόλη, και τη συντήρηση συγχρόνως εκεί σχετικής φρουράς. Με άλλα λόγια, ο θησαυρός μαζί με τα μεμονωμένα νομίσματα της ίδιας εποχής τοποθετούν την άποψη, από νομισματικής πλευράς πάντοτε, για την ύπαρξη σχετικής κινητικότητας και ζωής στην Ελευσίνα κατά το 2ο και 3ο αι. μ.Χ.

Η αιτία ωστόσο της απόκρυψης ή της απώλειας του ενδιαφέροντος αυτού συνόλου του 1992, που εμπλουτίζει τη βιβλιογραφία, σε σχέση και σε συνάρτηση μάλιστα με τον παλαιό του 1902, οφείλεται στον πανικό που κατέλαβε τους κατοίκους από την παρουσία των Ερούλων Γότθων στην περιοχή το 267 μ.Χ., παρουσία η οποία ενέχεται για την κατάχωση και άλλων νομισματικών θησαυρών από την Αττική[33] και όχι μόνο[34].

Θησαυρός Ελευσίνας 1992 II (χώρος VIII, N3-N12 και N20-N27). Σε δωμάτιο ιδιωτικής κατοικίας μέσα στον οικισμό εντοπίστηκε θησαυρός αποτελούμενος από 17 χάλκινες κοπές του 5ου-6ου αι. μ.Χ. Ανήκει στην κατηγορία των λεγόμενων «μικτών» συνόλων της εποχής, που συναντώνται και σε άλλες περιοχές του νοτιοελλαδικού κυρίως χώρου. Και αυτό γιατί περιλαμβάνει, τόσο «μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι. μ.Χ.», τις λεγόμενες και minimi, όσο και μεγάλες χάλκινες μεταρρυθμιστικές κοπές (αριθ. 19-21) του 6ου αι. Ανάμεσά τους καταμετρήθηκε και ένα φθαρμένο υστερορωμαϊκό ασσάριο – μακρά επιβίωση παλαιότερων κοπών –, φαινόμενο χωρίς καθοριστική σημασία, που μαρτυρείται αρκετά συχνά.

Εκτός από τα minimi, το σύνολο περιλαμβάνει χάλκινες κοπές τριών αυτοκρατόρων του 6ου αι. μ.Χ. από τρία διαφορετικά νομισματοκοπεία: Νικομήδειας, Κωνσταντινούπολης και Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα πρόκειται για δύο πρώιμες φόλλεις-τεσσαρακοντανούμμια του Ιουστίνου Α′ και του Ιουστινιανού Α′ και μία μισή φόλλι-εικοσανούμμιο του Ιουστίνου Β′, χρονολογίας κοπής 7ου έτους βασιλείας: 571-572 μ.Χ. Το τελευταίο αυτό νόμισμα προσδίδει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο μικρό σύνολο· αποτελεί το terminus post quem και χρονολογεί την απόκρυψή του, η οποία πρέπει να σχετίζεται με την αναστάτωση που επέφεραν οι κατά κύματα εισβολές των Σλάβων στην περιοχή, στις αρχές της δεκαετίας του 580 μ.Χ.[35].

Κατάλογος:

1. Υστερορωμαϊκό ασσάριο.

2. Ζήνων, 474-491 μ.Χ., «μικρή χάλκινη υποδιαίρεση», μονογράφημα, LRBC, 110.

3. Ιουστινιανός Α′, «μικρή χάλκινη υποδιαίρεση», χρονολογία κοπής 538-542 μ.Χ., μονογράφημα, MIB 178 ή 179.

4-13. «Μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι.» φθαρμένες.

14. Baduila, ηγεμόνας Οστρογότθων, c. 541-549 μ.Χ. «μικρή χάλκινη υποδιαίρεση», μονογράφημα.

15. Ιουστίνος Α′, φόλλις, νομισματοκοπείο Νικομήδειας, off. A, χρονολογία κοπής: 518-522 μ.Χ., πρβλ. MIB 35 (Πίν. 23, αριθ. 19).

16. Ιουστινιανός Α′, φόλλις, νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως, off. E, χρονολογία κοπής: 527-532 μ.Χ., πρβλ. ό.π., 87 (Πίν. 23, αριθ. 20).

17. Ιουστίνος Β′, μισή φόλλις, νομισματοκοπείο Θεσσαλονίκης, χρονολογία κοπής: 7ο έτος βασιλείας: 571-572 μ.Χ. πρβλ. ό.π., 70a-f (Πίν. 23, αριθ. 21).

Τέλος, στον ανασκαπτόμενο οικισμό εντοπίστηκαν δύο ακόμα μικρά σύνολα (III και IV) του 5ου-6ου αι. μ.Χ. που, μαζί με το θησαυρό II, μαρτυρούν την ύπαρξη στην Ελευσίνα, κατά τα παλαιοχριστιανικά χρόνια, κοινωνίας ανθρώπων που είχε ανάγκη για μονεταριστικές συναλλαγές καθημερινής χρήσης:

Θησαυρός Ελευσίνας 1992 III (χώρος XVI, 10-12-92, αριθ. N44-N47, σε υλικό καταστροφής). 1. αρχαίο ελληνικό φθαρμένο, 2. υστερορωμαϊκό φθαρμένο, 3-4. «μικρές χάλκινες υποδιαιρέσεις 5ου-6ου αι. μ.Χ.».

Θησαυρός Ελευσίνας 1992 IV (χώρος XVII, 14-12-

32. Ό.π., σ. 112-126.

33. Ό.π., σ. 117.

34. Ενδεικτικά βλ. Μ. Οικονομίδου, Μία μαρτυρία διά την κάθοδον των Ερούλων εις την Σπάρτην το 267 μ.Χ. Εύρημα νομισμάτων των Λακεδαιμονίων, Χαριστήριον εις Αναστ. Ορλάνδον, Γ′, Αθήναι 1966, σ. 376-382, πίν. CXXI-CXXIII.

35. Για ανάλογους θησαυρούς, τόσο από την Ελευσίνα όσο και από την Αγορά των Αθηνών, κατά κύριο λόγο, βλ. Inventaire des trésors monétaires protobyzantins (VI-VII siècles), Balkans-Asie Mineure, CNRS, Paris, εκδότες: C. Morrison - V. Popović. Υπεύθυνοι για τους θησαυρούς της Ελλάδας: Μ. Οικονομίδου - Γ. Τουράτσογλου, με τη συνεργασία της Μ. Γαλάνη-Κρίκου (υπό εκτύπωση).

1992, N49-N51, σε ψηφιδωτό δάπεδο). 1. Θεοδόσιος Α΄, ασσάριο 4. 2. Αναστάσιος Α΄, μονογράφημα, MIB 40. 3. «μικρή χάλκινη υποδιαίρεση 5ου-6ου αι. μ.Χ.».

ΜΙΝΑ ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

Ελευσίνα

6. Πάροδος Σωτ. Γκιόκα 3 (Ο.Τ. 140α) (Σχέδ. 5)

Οι εκσκαφικές εργασίες για την κατασκευή βόθρου κοντά στο ανατολικό όριο της ιδιοκτησίας Γ. Αδάμ, στην πάροδο Σωτ. Γκιόκα 3, έφεραν στο φως αρχαία λείψανα. Οικιστικά κατάλοιπα όλων των περιόδων είχαν αποκαλυφθεί κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας το 1988 στο ίδιο οικόπεδο[36], το οποίο βρίσκεται στους βόρειους πρόποδες της ακρόπολης της Ελευσίνας, σε άμεση γειτνίαση με τον αρχαιολογικό χώρο προς τα Δ. Στη σύντομη ανασκαφική έρευνα το 1993 εντοπίστηκαν τμήματα δύο τοίχων, μικρό τμήμα πήλινου αγωγού καθώς και οδοστρώματα αρχαίας οδού, που χρονολογούνται στους κλασικούς και τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Αναλυτικότερα, σε απόσταση 2,10 μ. από την Ο.Γ. και 0,94 μ. πάνω από τη στάθμη του πεζοδρομίου, ερευνήθηκε εντός σκάμματος τοίχος (τ1) σε μήκος 3 μ., πλ. 0,50 μ., κατεύθυνσης Β.-Ν., που εμφανώς συνεχιζόταν προς Β. μέσα στο άσκαφτο και ο οποίος κατασκευαστικά διακρινόταν σε δύο οικοδομικές φάσεις: στη νεότερη ο τοίχος ήταν κατασκευασμένος στην κύρια όψη, τη δυτική, σε σωζόμενο ύψος 1,25 μ. από κυανόφαιους λίθους μεσαίου μεγέθους, που εναλλάσσονταν με ορθογώνιες οπτοπλίνθους, σε οριζόντιες στρώσεις, κατά το opus mixtum και στην ανατολική (αθέατη πλευρά), σε σωζόμενο ύψος 0,50 μ. (+0,94 έως +0,38 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου), από λογάδες λίθους και κροκάλες με συνδετικό υλικό κονίαμα. Στην αρχαιότερη φάση ο τοίχος 1 ήταν δομημένος στην ανατολική όψη και σε σωζόμενο ύψος 1,03/0,92 μ. κατά το ακανόνιστο ορθογώνιο σύστημα από κυανόφαιες λιθοπλίνθους, δρομικά τοποθετημένες, με άριστη ένωση των αρμών, που σώζονταν σε ύψος τριών δόμων (από +0,38 έως –0,36 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου). Η υποθεμελίωση, από κροκάλες μεγάλου μεγέθους σε αργολιθοδομή, εξείχε κατά 0,30 μ. περίπου του τοίχου, σχηματίζοντας υποπόδιο.

Δυτικά του τοίχου 1, στο νότιο εντός του σκάμματος αποκαλυφθέν τμήμα, ερευνήθηκε σε μήκος 0,50 μ. δεύτερος τοίχος, διαπλεκόμενος σε ορθή γωνία με τον προηγούμενο, όμοιας τοιχοποιίας με τη νεότερη φάση του τοίχου 1. Αποκαλύφθηκε η βόρεια μόνο όψη του σε ύψος 1,25 μ., χτισμένη από ειργασμένους λίθους σε οριζόντιες στρώσεις με την παρεμβολή μιας οπτοπλίνθου σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια.

Δυτικά του τοίχου 1, στο βόρειο εντός του σκάμματος τμήμα του, εντοπίστηκε πειόσχημος πήλινος αγωγός σε μήκος 1 μ., κατεύθυνσης Δ.-Α., σε βάθος 0,26 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου. Ο αγωγός ήταν σύγχρονος με τη νεότερη φάση του τοίχου 1 και για την κατασκευή του λαξεύθηκε λιθόπλινθος του α΄ δόμου.

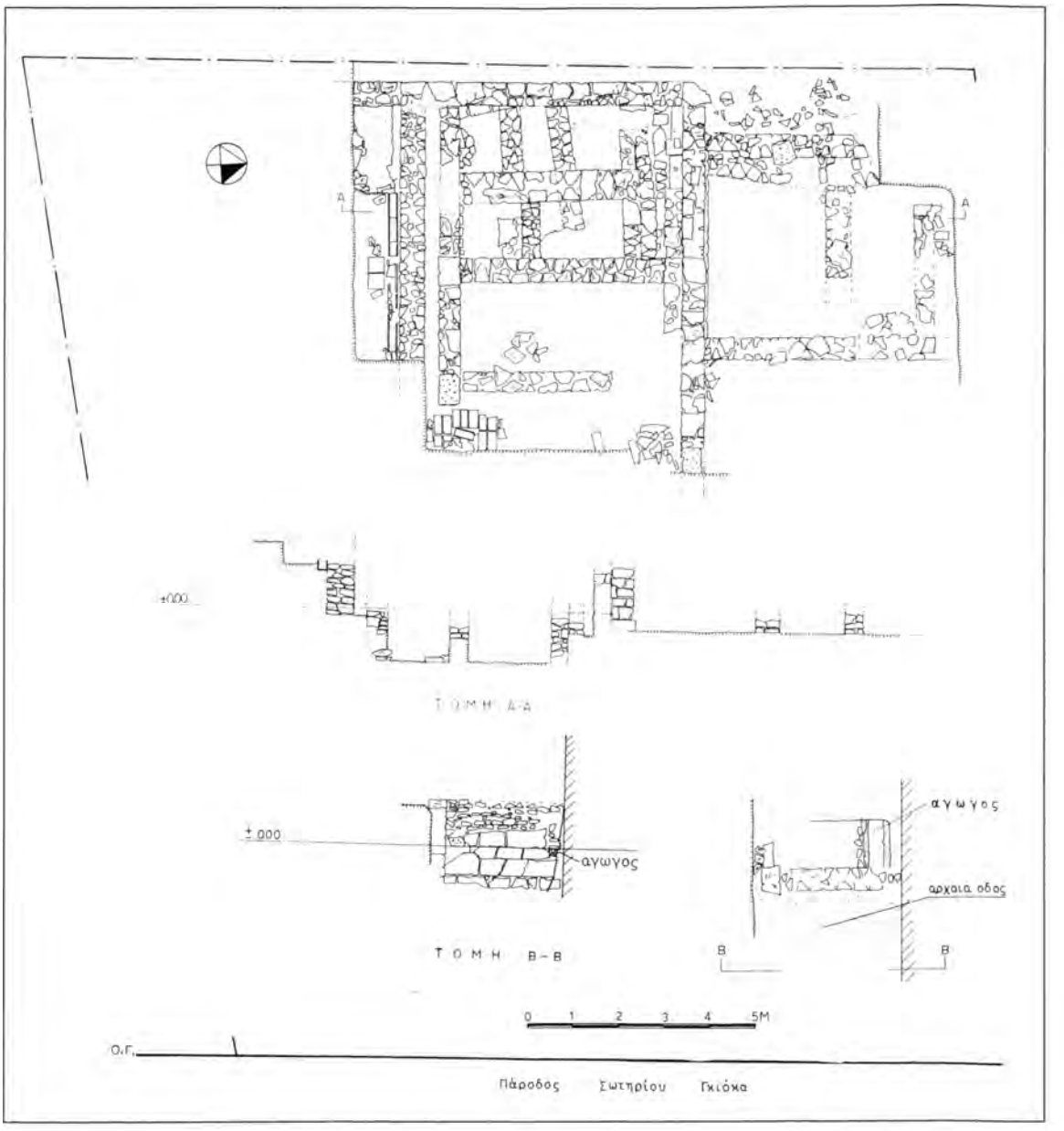
Σε ερευνητική τομή εγκάρσια στον τοίχο 1 προς Α., εντοπίστηκαν οκτώ επάλληλα οδοστρώματα από σκληρό αμμοχάλικο αρχαίας οδού, η οποία κατευθυνόταν από Β.-Ν. Η οδός οδηγούσε προφανώς από τη βόρεια κλιτύ της ακρόπολης προς την πόλη της Ελευσίνας[37]. Το νεότερο οδόστρωμα, +1,06 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου, φαίνεται ότι κάλυπτε τον τοίχο 1 στο νότιο, εντός του σκάμματος, τμήμα του. Τα επόμενα οδοστρώματα, που αποκαλύφθηκαν σε απόσταση 0,50 μ. από τον τοίχο 1, χρονολογούνται στους ρωμαϊκούς, ελληνιστικούς και κλασικούς χρόνους. Είχαν παραβιαστεί, σύμφωνα με τη στρωματογραφία, από την κατασκευή της νεότερης φάσης του τοίχου κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, όπως συμπεραίνεται από τα όστρακα της τάφρου θεμελίωσης του μεταγενέστερου τοίχου. Τα τρία παλαιότερα (–0,15 έως –0,95 μ. από τη στάθμη του πεζοδρομίου) από πυκνό, πολύ σκληρό αμμοχάλικο, χρονολογούνται στους κλασικούς χρόνους. Την ίδια εποχή χρονολογείται και η παλαιότερη φάση του τοίχου 1 από τα όστρακα της τάφρου θεμελίωσης (βάθος 0,95 έως 1,10 μ.). Ο τοίχος εδράζεται σε βάθος 1,25 μ. σε στρώματα ποτάμιων επιχώσεων που έχουν κυλίσει από την ακρόπολη.

Στο ίδιο σκάμμα βαθύτερα εντοπίστηκαν στρώματα γεωμετρικών και μυκηναϊκών χρόνων. Από το τελευταίο, κατά την εκβάθυνση του χώρου με μηχανικό εκσκαφέα, προέρχεται και μυκηναϊκή πρόχους της ΥΕ ΙΙΙ εποχής[38] (Πίν. 22 β). Λόγω της εύρεσης των αρχαί-

36. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 30.

37. Τμήμα αρχαίας οδού με την ίδια κατεύθυνση, Β.-Ν., είχε αποκαλυφθεί λίγα μέτρα βορειότερα στην ιδιοκτησία Μαρκοπούλου, στην οδό Σωτ. Γκιόκα 18 (Ο.Τ. 140), όπου είχε εντοπιστεί μόνο ένα οδόστρωμα υστερορωμαικής εποχής· βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 91-93, Σχέδ. 1, Πίν. 74α, β. Πρόκειται πιθανότατα για την ίδια οδό, που με ορισμένες αποκλίσεις οδηγούσε από τη βόρεια κλιτύ της ακρόπολης προς την πόλη της Ελευσίνας από τους κλασικούς έως και τους υστερορωμαϊκούς χρόνους.

38. Γ. Μυλωνάς, Το Δυτικό Νεκροταφείο της Ελευσίνος, Β, σ. 163 (Λπ. 13-αριθ. 842), Γ, πίν. 171β και 408β.

Σχέδ. 5. Ελευσίνα. Οδός Πάροδος Σωτ. Γκιόκα 3. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές Α-Α, Β-Β.

ων μετατοπίστηκε εκτός του σκάμματος 1 μ. ανατολικότερα η κατασκευή του βόθρου.

7. Οδός Αισχύλου 27 (Ο.Τ. 93)

Μικρή σωστική έρευνα στο οικόπεδο ιδιοκτησίας Ιω. Μπουκουβάλα, στην οδό Αισχύλου 27, έφερε στο φως υπολείμματα αρχαίου τοίχου.

Ο τοίχος, ο οποίος σώζεται αποσπασματικά, εντοπίστηκε σε βάθος 0,55 μ. από τη στάθμη της οδού Αισχύλου. Διέσχιζε το οικόπεδο με κατεύθυνση από Ν.-Β. με απόκλιση προς Δ., συνεχιζόταν δε εμφανώς κάτω από το άσκαφτο στα όμορα οικόπεδα και προς τις δύο κατευθύνσεις. Είχε πλάτος 0,55 μ. και ήταν δομημένος από κυανόφαιους ή λευκούς λίθους μικρού και μεσαίου μεγέθους με βύσματα στα κενά. Μεγάλο τμήμα του ήταν κατεστραμμένο με αποτέλεσμα να διατηρείται σε δύο τμήματα, το βόρειο, σε μήκος 3,35 μ., και το νότιο,

σε μήκος 2,20 μ. Ο τοίχος εδραζόταν σε βάθος 1,05-1,10 μ. πάνω σε καστανέρυθρες αμμώδεις επιχώσεις και ήταν πιθανότατα αντερεισματικός. Όμοιοι τοίχοι απαντώνται στις ανασκαφές των οικοπέδων της Ελευσίνας. Την κατασκευή τους υπαγόρευσε, όπως έχει ήδη διατυπωθεί, η ανάγκη συγκράτησης των χωμάτων, λόγω συχνών πλημμυρών του Ελευσινιακού Κηφισού.

8. Οδός Νικολαΐδου και Πεισιστράτου (Ο.Τ. 30)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για τη θεμελίωση νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο ιδιοκτησίας Π. Γελουσάκη, εντοπίστηκαν αρχαία και ακολούθησε σωστική έρευνα σύντομης διάρκειας, που έφερε στο φως υπολείμματα τριών τοίχων.

Οι δύο τοίχοι, που αποκαλύφθηκαν στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου, κατασκευασμένοι από αργούς λίθους, στο θεμέλιο γώνιαζαν μεταξύ τους σε ορθή γωνία και αποτελούσαν το βορειοδυτικό τμήμα κτίσματος. Ο βόρειος τοίχος του κτίσματος (τχ. 1), που αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,60 μ., εντοπίστηκε σε βάθος 0,88 μ.· έσωζε τμήμα της ανωδομής του επιχρισμένο με κονίαμα. Ο δυτικός (τχ. 2), που έσωζε μόνο το θεμέλιο, αποκαλύφθηκε σε μήκος 4,40 μ. Και οι δύο τοίχοι εκτείνονταν προς Α. και Ν. κάτω από τα οδοστρώματα των οδών Νικολαΐδου και Πεισιστράτου αντίστοιχα.

Ο τχ. 3, που έσωζε μόνο μία σειρά λίθων του θεμελίου, πλ. 0,80 μ., δεν συνδέεται με τους προηγούμενους. Αποκαλύφθηκε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου σε μεγαλύτερο βάθος, 1,35 μ., με κατεύθυνση Ν.-Β. Συνεχίζονταν εμφανώς και προς τις δύο κατευθύνσεις. Το αποκαλυφθέν μέσα στο οικόπεδο μήκος ήταν 4,70 μ.

Λόγω της αποσπασματικής διατήρησης των ευρημάτων και της έλλειψης κεραμικής η ερμηνεία και η χρονολόγηση των αρχαίων λειψάνων δεν ήταν δυνατή.

Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μέγαρα (Σχέδ. 6)

1. Οδός Αγίας Βαρβάρας και Αλεποχωρίου (οικόπεδο Στ. Λουκά)

Η έρευνα στο βόρειο τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 0,60 μ. αποκάλυψε έναν πήλινο αγωγό ύδρευσης με κατεύθυνση από Α. προς Δ. Έχει ελαφρά κλίση προς Δ. Ήταν καλυμμένος με τετράγωνα (0,32Χ0,335 μ.) πήλινα καλύμματα σκούρου κίτρινου χρώματος. Τα σώματα του αγωγού, που ήταν κατασκευασμένα από το ίδιο υλικό, είχαν διατομή ανεστραμμένου Π. Οι διαστάσεις κάθε σώματος είναι 0,57Χ0,25 μ. και έχουν ύψος 0,21 μ. Τα χείλη και οι αρμοί ήταν ενισχυμένοι (Σχέδ. 7). Στον πυθμένα κάθε σώματος και στη θέση των αρμών υπήρχαν στενόμακρες κοιλότητες, πλ. μέχρι 0,045 μ., που είχαν στεγανοποιηθεί με σκληρό υδραυλικό ασβεστοκονίαμα. Εξωτερικά οι αρμοί στηρίζονταν με θραύσματα κεραμίδων. Γύρω από τον αγωγό συνελέγησαν όστρακα της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου.

2. Οδός Ευπαλίνου 19 (οικόπεδο Αγ. Στρατούρη)

Στο παραπάνω οικόπεδο, στα βόρεια της πόλης και έξω από τα τείχη, η αρχαιολογική έρευνα έφερε στο φως ογδόντα ένα τάφους οι οποίοι χρονολογούνται από τον 6ο αι. έως και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους (Σχέδ. 8). Οι περισσότεροι ανήκουν στους ελληνιστικούς χρόνους. Βρέθηκαν σε βάθος από 0,40 μέχρι και 1,50 μ. Οι περισσότεροι τάφοι ήταν σαρκοφάγοι, κατασκευασμένες από κογχυλιάτη λίθο. Οι μεγάλοι είχαν από δύο μέχρι και τέσσερις καλυπτήριες πλάκες από το ίδιο υλικό. Στη μια πλευρά τους είχαν συνήθως από μία λαξευτή χειρολαβή.

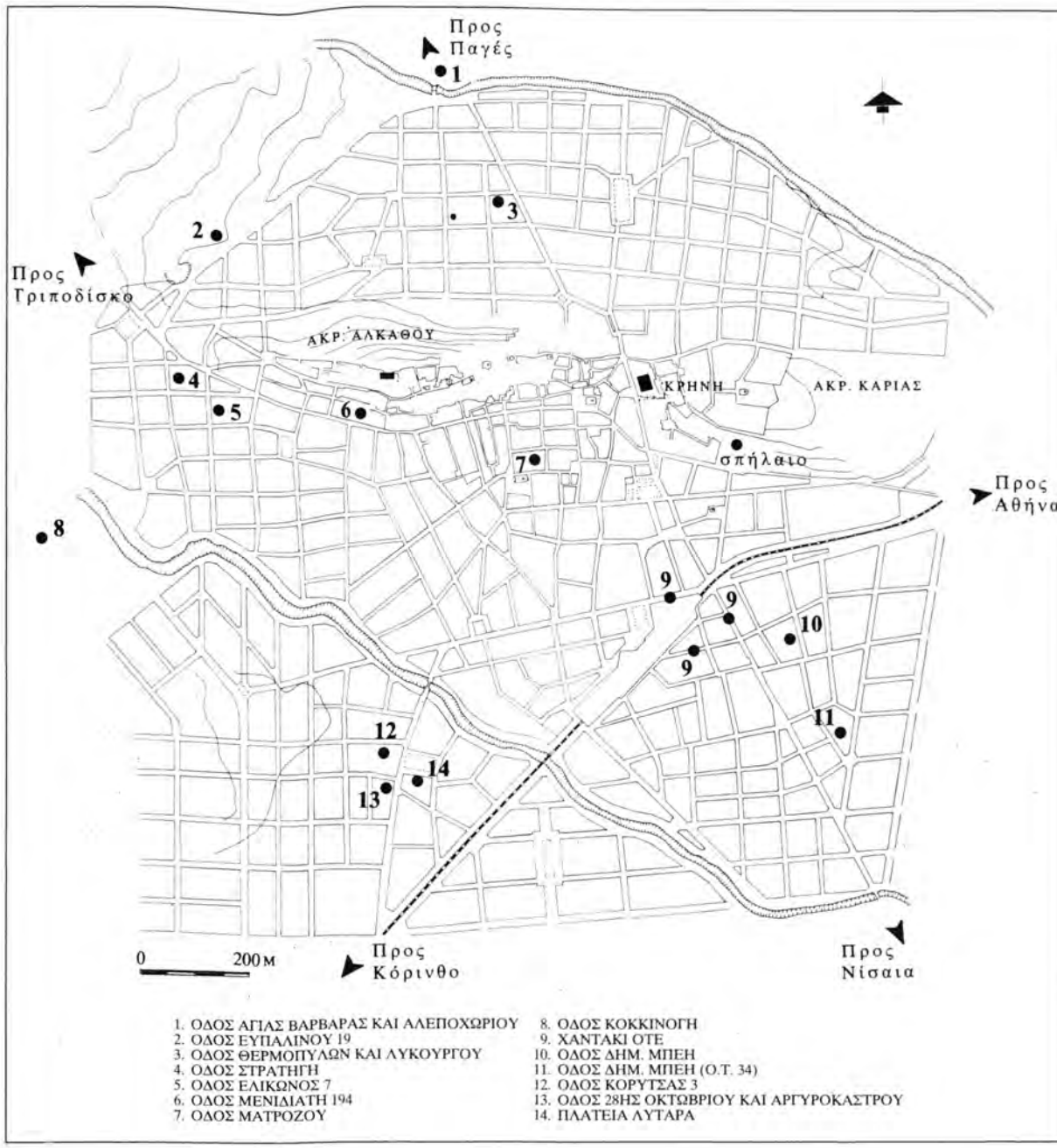
Είκοσι έξι από τις μεγάλες σαρκοφάγους είχαν πολλαπλές ταφές. Εδώ οι νεκροί έφθαναν μέχρι και τους πέντε. Μεταξύ των τάφων υπήρχαν δέκα κιβωτιόσχημοι, δύο εγχυτρισμοί, δύο τεφροδόχες κάλπες και ένας κεραμοσκεπής. Οι είκοσι από τους τάφους ήταν βρεφικοί και οι δεκαέξι παιδικοί. Δέκα σαρκοφάγοι από τους τάφους αυτούς είχαν σφηνοειδή κάτοψη. Στο νεκροταφείο δεν υπήρχε ενιαίος προσανατολισμός.

Από τις ταφές το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εξής:

Τάφος 1. Βρεφική σαρκοφάγος. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,60Χ0,26 μ., ύψος 0,35 μ. Ο λιωμένος σκελετός είχε το κρανίο στα δυτικά. Τα περισσότερα κτερίσματα, που χρονολογούνται γύρω στο 400 π.Χ. περίπου, βρίσκονταν κατά μήκος της βόρειας πλευράς: τέσσερα μελαμβαφή φιαλίδια, μία μελαμβαφής κύλικα, ένας αμφορίσκος, μία σκυφοειδής πυξίδα χωρίς πώμα και ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο.

Τάφος 2. Σαρκοφάγος. Εσωτερικές διαστάσεις: 2Χ 0,58 μ., ύψος 0,51 μ. Είχε ένα νεκρό σε ύπτια στάση με το κρανίο προς ΒΑ. Τα περισσότερα κτερίσματα ήταν γύρω από τα πόδια: μία ερυθρόμορφη πελίκη, ένα φιαλίδιο, ένα ληκύθιο, μία οινοχοΐσκη, ένα μικρό λυχνάρι και ένα μόνωτο κύπελλο. Πιο πάνω υπήρχαν μία λήκυθος και ένα φιαλίδιο.

Τάφος 6. Η σαρκοφάγος είχε τρεις καλυπτήριες πλάκες. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,69Χ0,54 μ., ύψος 0,50 μ. Περιείχε πέντε νεκρούς με τα κρανία στα νότια. Τα οστά ήταν σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης. Από

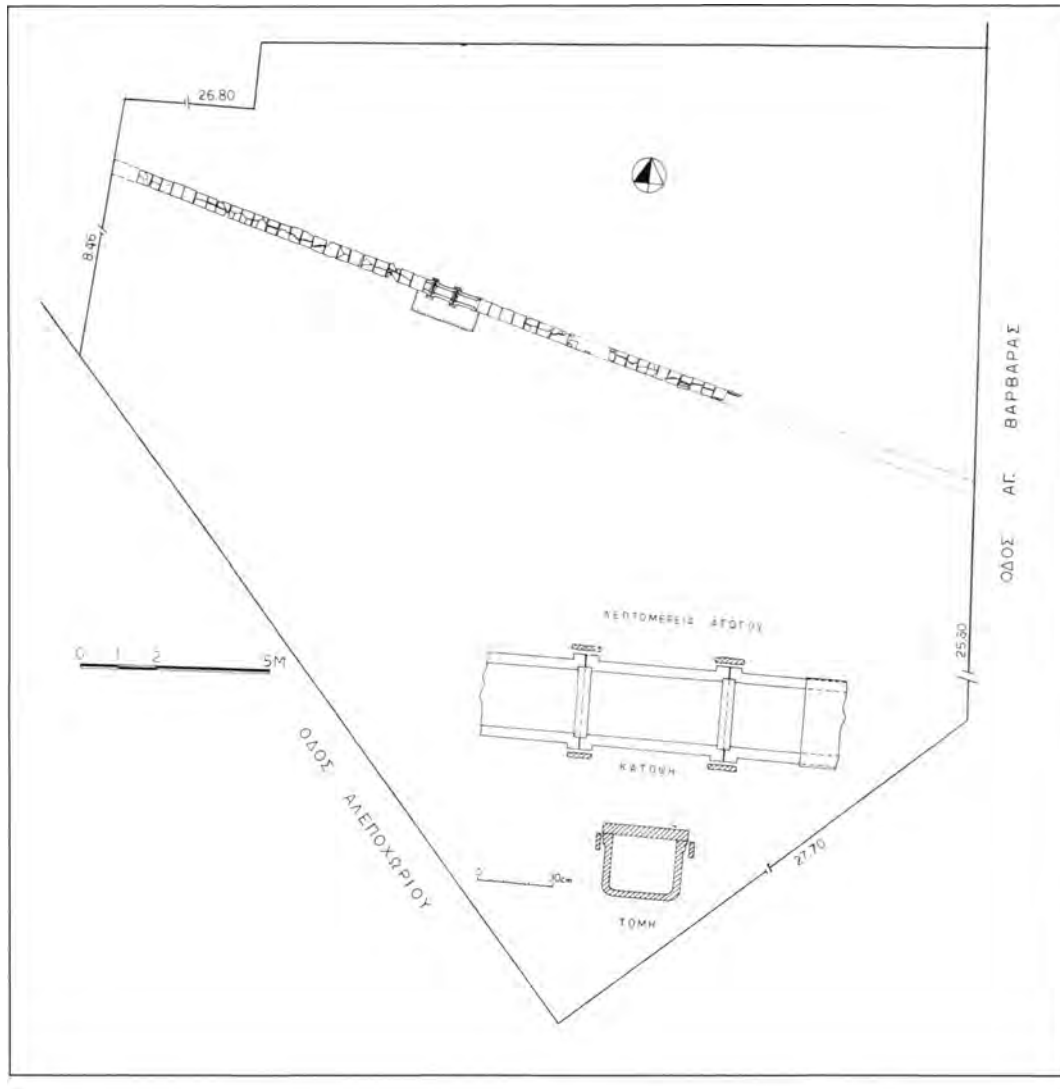

Σχέδ. 6. Μέγαρα. Γενικός τοπογραφικός χάρτης, όπου σημειώνονται οι ανασκαφέντες χώροι το 1993.

τη λεπτή διάπλασή τους φαίνεται να ανήκουν σε γυναίκες. Ήταν ακτέριστος.

Τάφος 13. Σαρκοφάγος. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,55Χ0,45 μ., ύψος 0,52 μ. Λόγω των περιορισμένων διαστάσεων του αρχικού ογκόλιθου η βορειοανατολική γωνία της σαρκοφάγου λαξεύθηκε λοξά. Περιείχε ένα σκελετό σε ύπτια στάση με το κρανίο προς ΝΑ. Κοντά στα πόδια λήκυθος του 6ου αι. π.Χ.

Τάφος 19. Κιβωτιόσχημος. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,80Χ0,57 μ., ύψος 0,55 μ. Είχε δύο λιωμένους σκελετούς με τα κρανία στα βόρεια. Το ένα είχε μετατοπιστεί. Δίπλα στο δεύτερο κρανίο υπήρχε μια πέτρα που

Σχέδ. 7. Μέγαρα. Οδός Αγίας Βαρβάρας και Αλεποχωρίου. Κάτοψη, τομή και λεπτομέρεια του αγωγού.

χρησίμευε ως προσκέφαλο. Κυρίως γύρω από τη θωρακική χώρα υπήρχαν τα εξής κτερίσματα: τρία ερυθρόγραφα αρυβαλλοειδή ληκύθια, δύο τριφυλλόστομες οινοχοΐσκες, ένα χυτροειδές αγγείο με πώμα και τρία λυχνάρια.

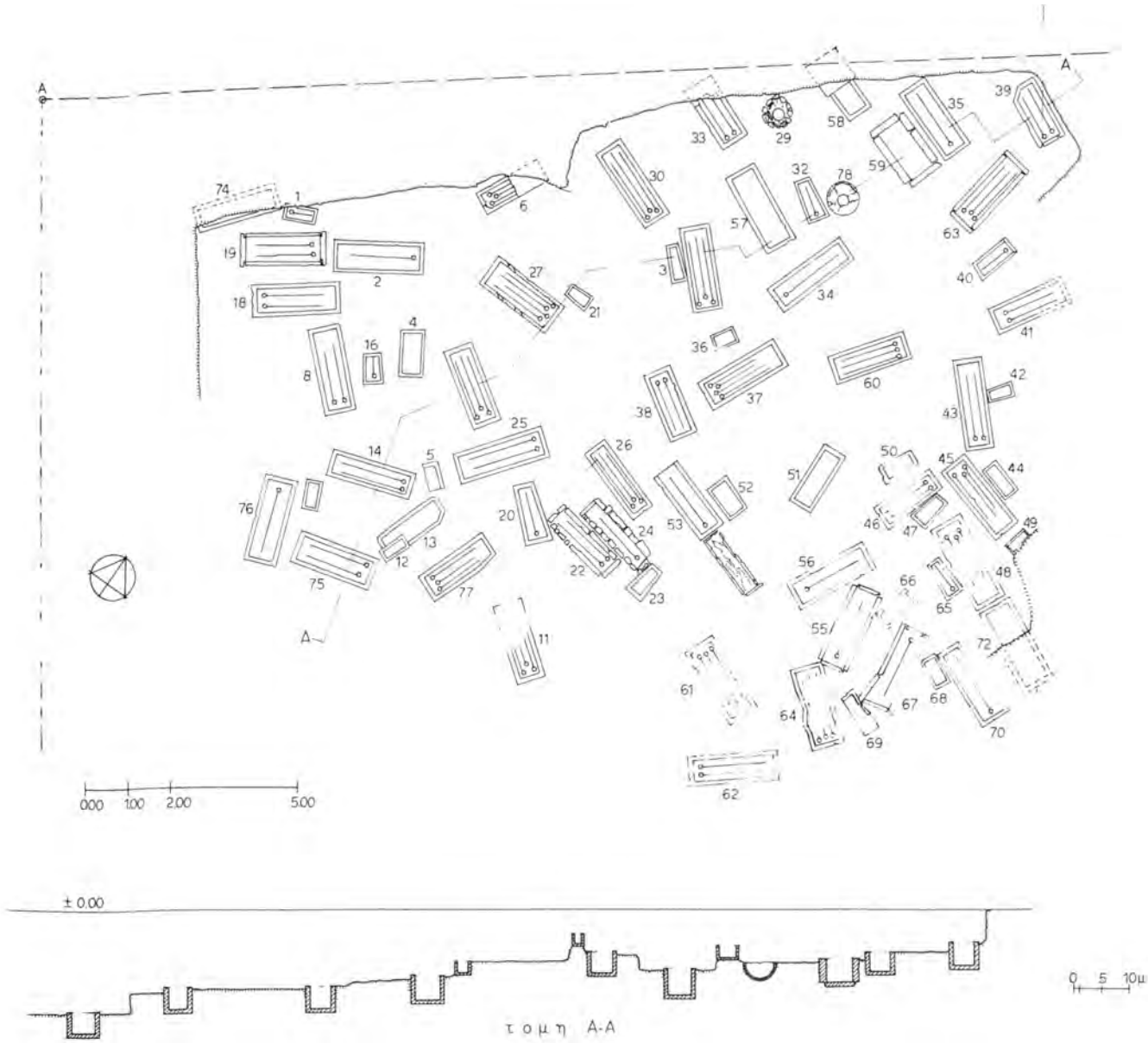
Τάφος 23. Βρεφική σαρκοφάγος με σφηνοειδή κάτοψη. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,58x0,30-0,21 μ., ύψος 0,31 μ. Στη φαρδιά νότια πλευρά είχε διασωθεί τμήμα του κρανίου. Στη θέση του δεξιού βραχίονα υπήρχε λυχνάρι σε σχήμα σαλτσιέρας, του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 24. Κιβωτιόσχημος. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,76x0,38 μ., ύψος 0,47 μ. Ήταν κατασκευασμένος από πολλά θραύσματα πλακών, τουλάχιστον τριών παλαιότερων τάφων. Ο νεκρός ήταν σε ύπτια στάση με το κρανίο στα ανατολικά. Ανάμεσα στα γόνατα υπήρχε αλαβάστρινο αλάβαστρο του 5ου αι. π.Χ.

Τάφος 29. Τεφροδόχος αμφορέας. Ο σπασμένος λαιμός στραμμένος προς Α. Διάμετρος κοιλιάς 0,48 μ. Ήταν τοποθετημένος σε ρηχό λάκκο και στερεωμένος γύρω γύρω με ποταμίσιες, κυρίως, πέτρες. Περιείχε λίγα καμένα οστά, στάχτη, ίχνη από κάρβουνα και ένα δίωτο αγγείο.

Τάφος 30. Σαρκοφάγος. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,91x0,49 μ., ύψος 0,49 μ. Από τους τρεις νεκρούς είχαν διασωθεί μόνο τα κρανία στην ανατολική πλευρά. Στη μέση περίπου του τάφου υπήρχαν τέσσερις υστεροαρχαϊκές κύλικες.

Τάφος 32. Παιδική σαρκοφάγος με σφηνοειδή κάτο-

Σχέδ. 8. Μέγαρα. Οδός Ευπαλίνου 19. Κάτοψη του νεκροταφείου και τομή Α-Α.

ψη. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,90Χ0,30 μ., ύψος 0,27 μ. Είχε δύο καλυμμένους σκελετούς με τα κρανία στα ανατολικά. Ο κάτω νεκρός είχε για κτέρισμα ένα πήλινο ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής (6ος-5ος αι. π.Χ.) και ο επάνω ένα μελαμβαφές φιαλίδιο.

Τάφος 37. Σαρκοφάγος. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,88Χ0,55 μ., ύψος 0,51 μ. Είχε τέσσερις λιωμένους σκελετούς με κρανία προς ΝΑ. Τα σκέλη των δύο νεκρών ήταν λυγισμένα. Δύο από τους νεκρούς ανήκαν σε άτομα νεαρής ηλικίας και μάλλον σε γυναίκες. Τα κτερίσματα ήταν ένα χάλκινο κάτοπτρο, δύο ερυθρόμορφα αρυβαλλοειδή ληκύθια και ένα μελαμβαφές λυχνάρι. Χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ.

Τάφος 39. Σαρκοφάγος. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,37Χ0,51 μ., ύψος 0,56 μ. Λόγω των περιορισμένων διαστάσεων του αρχικού ογκόλιθου η νοτιοδυτική γωνία της σαρκοφάγου είχε λαξευθεί λοξά. Περιείχε δύο νεκρούς με τα κρανία προς Α. Τα άκρα των σκελών

έλειπαν. Δίπλα στη θωρακική χώρα υπήρχε ένας υστεροαρχαϊκός αμφορίσκος και ένας καλαθίσκος.

Τάφος 52. Η βρεφική σαρκοφάγος είχε ελαφρώς σφηνοειδή κάτοψη. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,81x0,43-0,39 μ., ύψος 0,27 μ. Είχε δύο σκελετούς με τα κρανία στα βόρεια. Συνελέγησαν τα εξής κτερίσματα: ένα καθιστό γυναικείο ειδώλιο, διαλυμένο, έγχρωμες χάνδρες από υαλόμαζα, οι οποίες πρέπει να ανήκουν σε βραχιόλι, μία αρυβαλλοειδής λήκυθος, μία χάλκινη ωτογλυφίδα, ένα λυχνάρι, ένας σκύφος, ένα ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής και ένα κέλυφος αβγού. Γύρω στα 500 π.Χ.

Τάφος 54. Κιβωτιόσχημος. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,53x0,36 μ., ύψος 0,49 μ. Τα τοιχώματα και ο πυθμένας ήταν κατασκευασμένα από πολλές πλάκες. Ήταν συληµένος· δεν βρέθηκαν οστά.

Τάφος 55. Η σαρκοφάγος χρησιμοποιήθηκε εδώ για δεύτερη φορά. Το νότιο τμήμα της, που είναι κτιστό, προστέθηκε αργότερα. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,90x 0,56 μ., ύψος 0,54 μ. Διασώθηκαν ελάχιστα οστά των σκελών και τμήμα του κρανίου στα νότια. Για κτερίσματα είχε δύο μυροδοχεία οστρακοειδή, το ένα πολύ μεγάλο, ένα μεγαρικό σκύφο και ένα χάλκινο εξάρτημα από ενώτιο(;).

Τάφος 56. Κιβωτιόσχημος. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,80x0,49 μ., ύψος 0,52 μ. Ήταν παραβιασμένος. Περιείχε τα λίγα διαλυμένα οστά ενός νεκρού με το κρανίο προς Α. Δίπλα σε αυτό υπήρχε ατρακτοειδές μυροδοχείο των ελληνιστικών χρόνων.

Τάφος 57. Σαρκοφάγος. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,87x0,57 μ., ύψος 0,64 μ. Είχε τέσσερις νεκρούς με τα διαλυμένα κρανία προς ΒΑ. Οι τρεις ανήκαν σε άτομα νεαρής ηλικίας. Κάτω από δύο κρανία βρέθηκαν τμήματα από χάλκινες πόρπες· κοντά στα πόδια ένα χυτροειδές αγγείο και μέσα ένας μελαμβαφής σκύφος· στο μέσον του τάφου δύο κορινθιακές κοτύλες και ένα μικρογραφικό φιαλίδιο. Γύρω στο 500 π.Χ.

Τάφος 59. Κιβωτιόσχημος από κίτρινο πωρόλιθο. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,38x0,73 μ., ύψος 0,62 μ. Είχε παχιά τοιχώματα. Μέσα υπήρχαν δύο διαλυμένοι σκελετοί σε συνεσταλμένη στάση με τα κρανία προς ΒΑ. Κοντά στα πόδια βρέθηκαν ένας κορινθιακός αρύβαλλος και τρεις αρυβαλλοειδείς λήκυθοι κορινθιακές. 6ος αι. π.Χ. Ο πυθμένας του τάφου είχε πώρινη πλάκα.

Τάφος 69. Παιδική σαρκοφάγος. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,91x0,40 μ., ύψος 0,29 μ. Δεν βρέθηκαν οστά. Περιείχε τα εξής κτερίσματα του 6ου αι. π.Χ.: τρεις αμφορίσκους, δύο πυξίδες, μία κορινθιακή κοτύλη, μία λήκυθο τύπου Δηιάνειρας και ένα κέλυφος μυδιού.

Ταφή 71. Τεφροδόχος κάλπη. Για κάλυμμα είχε δύο λεκανίδες, τη μία πάνω στην άλλη. Γύρω από την κάλπη είχαν τοποθετηθεί επτά μυροδοχεία με επίπεδη βάση. Το αγγείο περιείχε λίγα καμένα γυναικεία οστά, ένα χάλκινο σκουλαρίκι, μία χάλκινη σπάτουλα και μία μικρή σιδερένια στλεγγίδα. Πρώιμη ελληνιστική περίοδος.

3. Οδός Θερμοπυλών και Λυκούργου (οικόπεδο Σ. Παπαηλία)

Η έρευνα στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 1,14 μ. απέδωσε ένα ακόμη υπόγειο αποθηκευτικό χώρο και δυτικά αυτού τις θεμελιώσεις ενός μικρού ορθογώνιου χώρου (Σχέδ. 9).

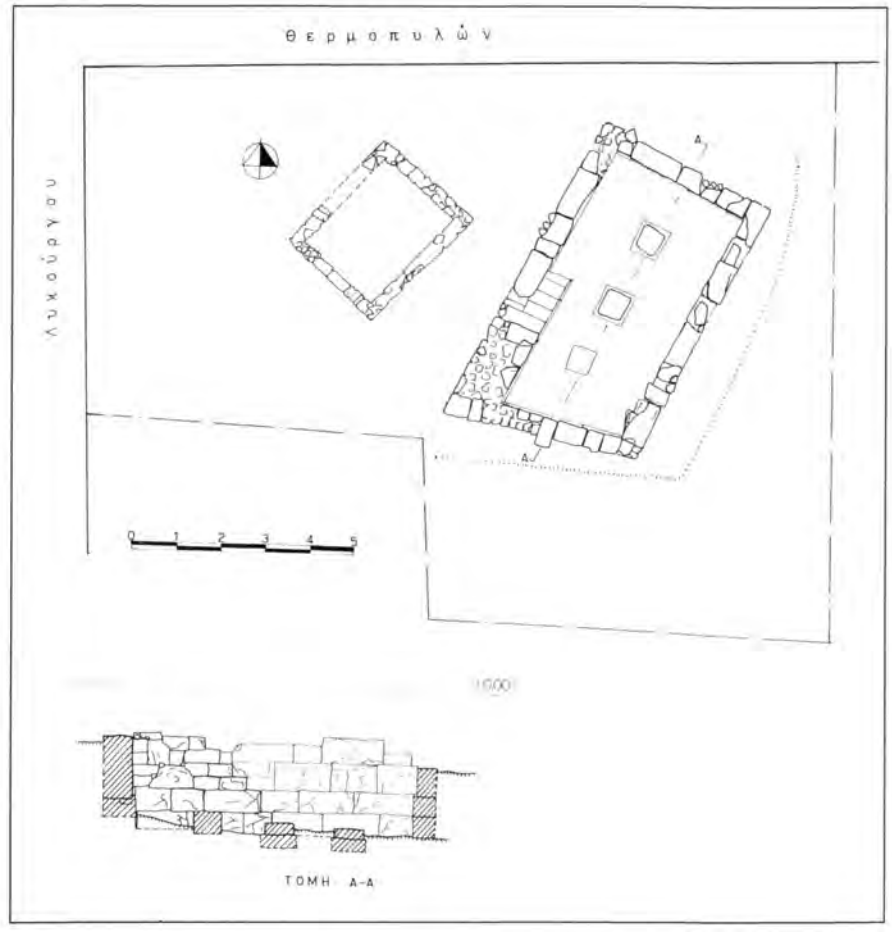
Η κατάβαση στο υπόγειο, που έχει εσωτερικές διαστάσεις 6,10x3,25 μ., γινόταν από τη δυτική πλευρά, όπου υπάρχει το κλιμακοστάσιο, πλ. 0,66 μ. Οι πέντε πώρινες κλίμακες έχουν ύψος από 0,22 έως 0,39 μ. και πλάτος από 0,19 έως 0,32 μ. (Πίν. 22 δ).

Οι τοίχοι, εκτός από το νότιο, είναι κατασκευασμένοι με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους μεταξύ των οποίων όμως παρεμβάλλονται που και που μικρότερα κομμάτια. Σώζονται σε ύψος τεσσάρων δόμων (1,94 μ.). Υπήρχε όμως και άλλος δόμος.

Ο νότιος τοίχος διαφέρει στην κατασκευή· εδώ οι έξι οριζόντιοι δόμοι είναι κατασκευασμένοι από μικρότερες, κυρίως στενόμακρες, πέτρες. Διακόπτονται από ένα κάθετα τοποθετημένο ογκόλιθο. Το δάπεδο του υπογείου ήταν χωμάτινο. Κατά μήκος του μεγάλου άξονα υπήρχαν τρεις πεσσοί, σχεδόν τετράγωνης διατομής, με μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,49 μ. Εδράζονται σε τετράγωνες πέτρινες πλάκες. Οι πεσσοί αυτοί στήριζαν άλλοτε τις δύο σειρές πλάκες από κογχυλιάτη, πάχ. 0,14 μ., που κάλυπταν το υπόγειο. Ήταν τοποθετημένες εγκάρσια πάνω στο μεγάλο άξονα. Μέσα στο υπόγειο βρέθηκαν πέντε από τις πλάκες αυτές. Έχουν μήκος από 1,08 έως 1,81 μ. και πλάτος από 0,43 έως 0,60 μ.

Από τις επιχώσεις του υπογείου συνελέγησαν όστρακα διαφόρων αγγείων, τμήματα λύχνων και κωνικές αγνύθες, που χρονολογούνται από τον 5ο αι. π.Χ. έως την ύστερη ελληνιστική περίοδο. Στα ανατολικά, έξω από το υπόγειο, βρέθηκε και μια μαρμάρινη μικρή ορθογώνια στήλη, διαστ. 0,23x0,05x0,10 μ., που φέρει την επιγραφή: *ΣΠΑΡΤΙΣ*.

Οι τοίχοι του μικρού ορθογώνιου χώρου στα δυτικά, που έχει εσωτερικές διαστάσεις 2,75x2,02 μ., είναι χτισμένοι γενικά με αδούλευτες πέτρες και λάσπη. Σώζονται στο ανώτατο ύψος των 0,54 μ. Επειδή πρόκειται εδώ για θεμελιώσεις, δεν βρέθηκε τίποτα που θα μας βοη-

Σχέδ. 9. Μέγαρα. Οδός Θερμοπυλών και Λυκούργου. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α του υπογείου.

θούσε να καταλάβουμε τον προορισμό του κτίσματος αυτού. Μάλλον πρέπει να χρονολογηθεί στον 4ο αι. π.Χ.

4. Οδός Στρατήγη (οικόπεδο Δ. Κουστέρη)

Η έρευνα στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου και σε βάθος 0,65 μ. απέδωσε ένα μικρό ορθογώνιο κτίσμα (δεξαμενή;) με καμαρωτή σκεπή. Οι εσωτερικές του διαστάσεις είναι 1,16x0,86 μ. Τα τοιχώματα, πάχ. 0,47-0,55 μ., είναι χτισμένα με αδούλευτες πέτρες μικρού και μεσαίου μεγέθους που συνδέονται με ασβεστοκονίαμα. Οι εσωτερικές επιφάνειες των τοιχωμάτων είναι επιχρισμένες με παχύ κονίαμα.

Στο νότιο τοίχωμα, κοντά στην ανατολική γωνία, 0,60 μ. πάνω από τον πυθμένα, που αποτελείται από υπόλευκη κιμηλιά, υπάρχει μια εντοιχισμένη πέτρα που χρησίμευε ως σκαλοπάτι. Από την καμαρωτή σκεπή μικρό τμήμα σώζεται στη νότια πλευρά. Εδώ πρέπει να υπήρχε άνοιγμα για να κατεβαίνει κανείς μέσα. Το πάχος της καμάρας στην κορυφή ελαττώνεται και φθάνει τα 0,18 μ. Διαπιστώνουμε έτσι ότι το εσωτερικό ύψος του κτίσματος ήταν 1,12 μ. Χρονολογείται στους ρωμαϊκούς χρόνους.

5. Οδός Ελικώνος 7 (οικόπεδο Ηρ. Κούρσου)

Εδώ επισημάνθηκαν τα ερείπια δύο τουλάχιστον κτισμάτων που εκτείνονται προς Β. και Α. Χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. μέχρι και τους μέσους ελληνιστικούς χρόνους (Σχέδ. 10). Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με λίθους πελεκημένους, συνήθως μεσαίου μεγέθους, και μεγάλους ορθογώνιους λίθους από κογχυλιάτη που συνδέονται με λάσπη. Σώζονται πάνω από τα δάπεδα σε πολύ χαμηλό ύψος (Πίν. 24 α).

Στην πρώτη φάση ανήκουν οι δύο τοίχοι στο χώρο Β, που σχηματίζουν μεταξύ τους ορθή γωνία, και δύο άλλοι τοίχοι ενός μικρού χώρου με εσωτερικό πλάτος 1,85 μ., έξω από το χώρο Γ. Άλλος ένας τοίχος με κα-

τεύθυνση Α.-Δ., στο χώρο Κ, πρέπει να ανήκει σε αυτή τη φάση.

Από το χώρο Α αποκαλύφθηκε η νοτιοδυτική γωνία. Βρίσκεται σε βάθος 0,35 μ. Εδώ οι ορθογωνισμένοι λίθοι από κογχυλιάτη θεμελιώνονται πάνω σε τρεις σειρές μικρές πέτρες.

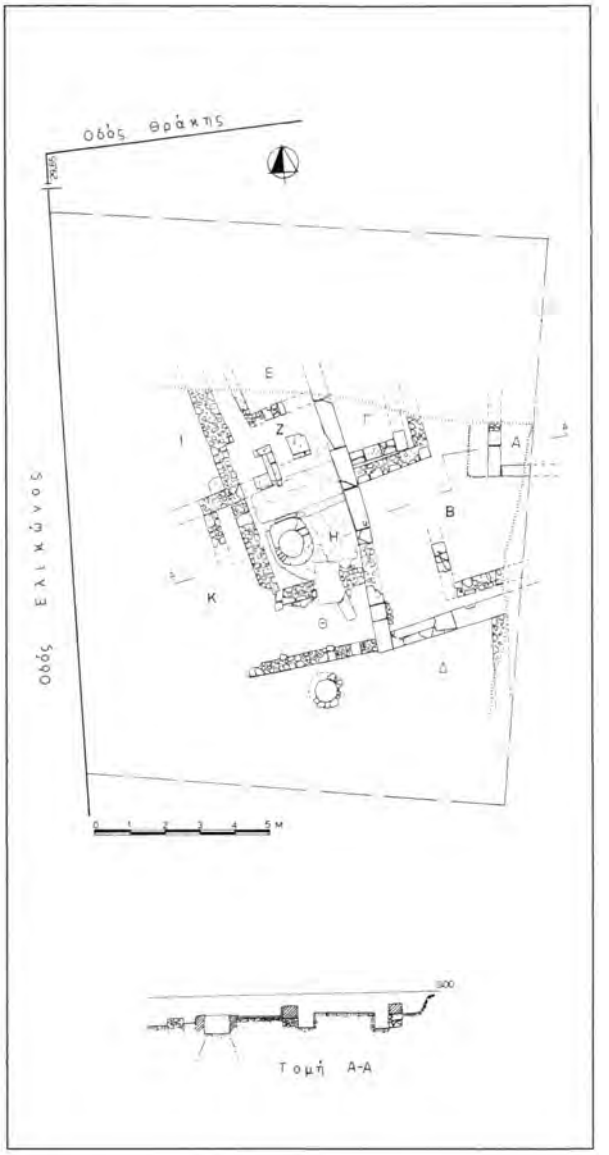
Από το χωμάτινο δάπεδο του μεγάλου ακάλυπτου χώρου Β συνελέγησαν όστρακα από κοτύλες, μυροδοχεία, μεγάλα άβαφα αγγεία, ένα λυχνάρι και τμήμα ενός άλλου μαζί με δύο κωνικά και ένα δισκοειδές υφαντικό βάρος.

Ο μικρός χώρος Γ, με εσωτερικό πλάτος 1,22 μ., εκτείνεται προς Β. Το μεγαλύτερο όμως ενδιαφέρον συγκεντρώνεται στους χώρους Ε, Ζ και Η.

Αποκαλύφθηκε η νοτιοδυτική γωνία της ορθογώνιας δεξαμενής(;) με τον υπερυψωμένο πυθμένα (χώρος Ε), ο οποίος είναι στρωμένος με κονίαμα πάχ. 0,04 μ. Περιέχει πολύ λεπτά χαλίκια, κουρασάνι και λίγο ασβέστη. Οι τοίχοι γύρω διατηρήθηκαν σε ύψος 0,10 μ. Στα δυτικά υπάρχει ανοικτός αγωγός με κατεύθυνση προς Ν., όπου σώζονται τα λίγα λείψανα μιας μικρής τετράγωνης κατασκευής.

Στο χώρο Η (εσωτ. διαστ. 2,80x2,75 μ.) βλέπουμε το κυκλικό στόμιο μιας δεξαμενής, μάλλον απιόσχημης, που ευρύνεται προς τα κάτω. Το δάπεδο γύρω είναι στρωμένο με υδραυλικό κονίαμα που κάλυπτε και τα τοιχώματα του χώρου. Ένα λεπτό τοίχωμα, με κατεύθυνση Α.-Δ., το οποίο δεν σώζεται, χώριζε το χώρο σε δύο άνιση μέρη.

Ο χώρος Θ, πλ. 1,65 μ., ήταν πλινθόστρωτος, όπως δηλώνει ένα μικρό τμήμα του δαπέδου στη βόρεια πλευρά. Ο κατεστραμμένος χώρος Ι στη νοτιοανατολική γωνία του σώζει μικρό τμήμα δαπέδου, στρωμένου με κονίαμα που περιέχει λευκά και μαύρα χαλίκια. Κάτω υπάρχει υπόστρωμα από ποταμίσιες κροκάλες, πάχ. 0,09 μ. Τέλος, στον ακάλυπτο χώρο Δ που εκτείνεται προς Ν., υπάρχει το στόμιο μιας μπαζωμένης δεξαμενής. Η δεύτερη και σπουδαιότερη αυτή φάση των κτισμάτων ανήκει στους ελληνιστικούς χρόνους.

Σχέδ. 10. Μέγαρα. Οδός Ελικώνος 7. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α.

6. Οδός Μενιδιάτη 194 (πρώην Βασ. Γεωργίου, οικόπεδο Ι. Κάρκα)

Στον ακάλυπτο χώρο που βρίσκεται στο βάθος του ακινήτου ήλθαν στο φως τα πενιχρά λείψανα του ανατολικού και του νότιου τοίχου ενός ακόμη υπόγειου αποθηκευτικού χώρου που εδράζεται στην κόκκινη κιμηλιά. Από τον ανατολικό τοίχο, πάχ. 0,40 μ., διασώθηκε ένα μικρό τμήμα ύψ. 1,70 μ. στο βόρειο άκρο. Εδώ βλέπουμε ένα κάθετα τοποθετημένο ορθογώνιο λίθο από κογχυλιάτη να εδράζεται πάνω σε τρεις δόμους ορθογωνισμένων μικρών λίθων. Παρόμοιος ογκόλιθος από το νότιο τοίχο βαίνει σε μια λεπτή στρώση λίθων. Βόρεια αυτού του τοίχου βρέθηκε κατά χώραν και μία από τις κολόνες που στήριζαν την οροφή. Έχει ελλειψοειδή διατομή. Είναι κατασκευασμένη από κογχυλιάτη. Το σωζόμενο ύψος της είναι 0,55 μ.· βαίνει σε πλίνθο (διαστ. 0,47x0,38x0,22 μ.) από το ίδιο υλικό.

Από το χωμάτινο δάπεδο του υπογείου συνελέγησαν όστρακα των γεωμετρικών και κλασικών χρόνων μαζί με δύο σφοντύλια. Τα γεωμετρικά όστρακα έχουν κυλίσει εδώ από το λόφο του Αλκάθους.

7. Οδός Ματρόζου (Ο.Τ. 168, οικόπεδο Α. Μανώλη)

Λείψανα οικοδομημάτων, της πρωτοβυζαντινής κυρίως περιόδου, ήλθαν στο φως στη δυτική πλευρά του οικοπέδου, σε βάθος 2,37 μ. και κάτω. Οι τοίχοι ανήκουν σε θεμελιώσεις που βαίνουν σε κοκκινωπό κιμηλόχωμα. Οι μερικώς αποκαλυφθέντες τρεις χώροι του κτίσματος εκτείνονται προς Δ.

Ο χώρος Α έχει εσωτερικό πλάτος 2,25 μ. Πάνω στον ανατολικό τοίχο τα δύο κατώφλια εισόδου από σκληρό ασβεστόλιθο φαιού χρώματος έχουν τοποθετηθεί σε β΄ χρήση. Εδώ βρέθηκε ένα ημικυκλικό βάθρο στήλης ή γλυπτού από λευκό μάρμαρο (ΒΕ 213). Έχει διάμετρο 0,81 και ύψος 0,39 μ.· στην άνω επιφάνεια υπάρχει τόρμος ορθογώνιος.

Ο μικρός χώρος Β στα βόρεια ορίζεται από ένα περιμετρικό και παχύ (1,28 μ.) τοίχο, χτισμένο με πλάκες από κογχυλιάτη. Μεταξύ αυτών παρατηρούνται και τρεις πλάκες που φέρουν ραβδώσεις κιόνων. Έχουν τοποθετηθεί εδώ σε β΄ χρήση. Ο τοίχος αυτός εκτείνεται προς Α., ότου περιέκλειε ένα μεγάλο ακάλυπτο χώρο. Μια δοκιμαστική τομή δίπλα σε αυτόν τον τοίχο έδειξε ότι το ύψος της θεμελίωσης φθάνει τα 0,90 μ. Οι κάτω δύο δόμοι είναι πελεκημένες ασβεστόπετρες.

Ο χώρος Γ εκτείνεται κάτω από τη νότια μεσοτοιχία. Ο ανατολικός τοίχος, που σώζεται εδώ σε ύψος δύο δόμων, έχει πάχος 0,58 μ. Είναι χτισμένος με μεγάλους πώρινους ορθογωνισμένους λίθους. Μέσα στο χώρο αυτό ανοίχθηκε η τομή η οποία σε βάθος 2,70 μ. αποκάλυψε, κάτω από τον τοίχο, την ύπαρξη ενός άλλου, αρχαιότερου, χτισμένου με πλάκες από κογχυλιάτη. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Με τη βοήθεια των οστράκων χρονολογείται στους κλασικούς χρόνους. Βορειοδυτικά και παράλληλα προς αυτόν, μέσα σε μεγάλο ακάλυπτο χώρο, άλλος ένας τοίχος, μήκ. 4,20 μ., ανήκει στην ίδια χρονική περίοδο.

Τέλος, ο κάτω δόμος ενός μικρού τοίχου, κατασκευασμένου με ορθογώνιους λίθους από κογχυλιάτη, και τμήμα ενός χωμάτινου σκληρού δαπέδου, αποκαλύφθηκαν στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου.

Θέση Κοκκινογή (500 μ. νοτιοδυτικά της πόλης)

Στη διάρκεια εργασιών εκχωμάτωσης στη μπροστινή Σουβάλα, ήλθαν στο φως (σε βάθος από 1,45-2,50 μ.) πέντε τάφοι του 3ου-2ου αι. π.Χ. με προσανατολισμό Α.-Δ. Ο πρώτος ήταν κεραμοσκεπής, οι δε υπόλοιποι κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι από κογχυλιάτη λίθο σε ζεύγη με κοινή μεσοτοιχία. Ήταν καλυμμένοι με τρεις έως πέντε πλάκες από το ίδιο υλικό και είχαν από μία μέχρι και δύο λαξευτές χειρολαβές στη μια πλευρά.

Τάφος 1. Κεραμοσκεπής, παιδικός. Δεν σωζόταν σε καλή κατάσταση. Εσωτερικό μήκος 0,99, σωζόμενο πλάτος 0,22 και ύψος 0,38 μ. Τις κεραμίδες των μακρών πλευρών στήριζαν μικρές πέτρες. Περιείχε ένα μυροδοχείο. Δεν βρέθηκαν οστά.

Τάφος 2. Σεισμοί είχαν σπάσει τα τοιχώματα. Εσωτερικά ήταν επαλειμμένα με κονίαμα, ακόμη και ο χωμάτινος πυθμένας, και βαμμένα με κόκκινο χρώμα. Ο αποσαθρωμένος σκελετός είχε το κρανίο προς Α. Πάνω και γύρω από το σώμα υπήρχαν τριάντα πέντε οστρακοειδή μυροδοχεία, μία πρόχους, ένα χάλινο κάτοπτρο και ένας σκύφος.

Τάφος 3. Είχε δύο λιωμένους σκελετούς με τα κρανία προς Α., όπου και δύο μυροδοχεία. Τα τοιχώματα ήταν επιχρισμένα και βαμμένα με βαθυκόκκινο χρώμα. Τη νότια πλάκα στήριζαν τέσσερις μικρές πέτρες.

Τάφος 4. Ο διαλυμένος σκελετός είχε το κρανίο προς Α. Γύρω από το νεκρό υπήρχαν ένας άβαφος αμφορίσκος, δύο μυροδοχεία, ένας κάνθαρος, ένα μελαμβαφές φιαλίδιο και κάτω από το μηριαίο οστούν ένα χάλκινο κάτοπτρο.

Τάφος 5. Σεισμοί είχαν σπάσει τα τοιχώματά του. Ο σκελετός ήταν σε ύπτια στάση με το αριστερό χέρι πάνω στη λεκάνη. Γύρω από το κεφάλι υπήρχαν οκτώ ατρακτοειδή μυροδοχεία και κοντά στα πόδια ένας αμφορίσκος μελαμβαφής, ένας σκύφος και θραύσματα σιδερένιας στλεγγίδας.

8. Χαντάκι ΟΤΕ

Οι εκσκαφικές εργασίες για τη διάνοιξη χαντακιού πλ. μέχρι 1 μ. στις οδούς 28ης Οκτωβρίου, Μινώας και Σωκράτους αποκάλυψαν τμήμα αρχαίας οδού, τοίχους διαφόρων κτισμάτων και αρκετούς τάφους.

Στην οδό 28ης Οκτωβρίου και δυτικά της οικίας του Ευαγγ. Κιούση, σε βάθος 1,60 μ., αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου δρόμου με το λίθινο αγωγό για τα νερά της βροχής. Έχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Ο αγωγός είναι κατασκευασμένος από σκληρές ασβεστολιθικές πέτρες. Το πλάτος του είναι 0,80 μ. Κατά μήκος του άξονά του υπάρχει αβαθές αυλάκι. Στη βόρεια πλευρά του σώθηκε και τμήμα του οδοστρώματος που περιέχει, εκτός από τις μικρές πέτρες, και αραιό κουρασάνι. Τμήμα αυτού του δρόμου είχε βρεθεί το 1982 λίγα μέτρα ΝΔ[39].

39. Βλ. ΑΔ 37(1982): Χρονικά, σ. 33 κ.ε.

Ανατολικά του αρχαίου δρόμου ήλθαν στο φως τμήματα κτισμάτων των ρωμαϊκών χρόνων, όπου διακρίνονται τέσσερις χώροι.

Στο βόρειο τμήμα της οδού Μινώας, από την οδό Δημοσθένους και πάνω, και σε βάθος που αρχίζει από 1,40 μ., ερευνήθηκαν οι εγκάρσιοι τοίχοι διαφόρων κτισμάτων και ένας κτιστός αγωγός. Προς Β., μεταξύ δύο τοίχων, βρέθηκαν επίσης η γωνία μιας κτιστής δεξαμενής και μία λεκάνη από ασβεστόλιθο, ελλειψοειδούς σχήματος. Και τα λείψανα αυτά ανήκουν στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Στην οδό Παγκάλου, έναντι της οικίας αριθ. 23-25, αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι που χρονολογούνται στον 6ο και τον 5ο αι. π.Χ.:

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος. Προσανατολισμός Α.-Δ. Είχε δύο καλυπτήριες πλάκες από κογχυλιάτη λίθο. Από το ίδιο υλικό ήταν και τα τοιχώματα. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,68x0,45 μ. και ύψος 0,52 μ. Είχε τέσσερις διαλυμένους σκελετούς με τα κρανία προς Α. Είχε τα εξής κτερίσματα: πέντε ομφαλοφόρα φιαλίδια της υστεροαρχαϊκής περιόδου, ένα πώμα, ένα σκυφίδιο σπασμένο, ένα λυχνάρι, ένα ληκύθιο και δύο χάλκινους κρίκους.

Τάφος 2. Η σαρκοφάγος και τα καλύμματά της ήταν από κογχυλιάτη λίθο. Εσωτερικές διαστάσεις 1,63x0,51 μ. και ύψος 0,58 μ. Είχε ένα διαλυμένο σκελετό σε ύπτια στάση με τα χέρια παράλληλα προς το σώμα και το κρανίο στη βορειοδυτική πλευρά. Πάνω στη λεκάνη βρέθηκε κορινθιακός αμφορίσκος.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος από πωρόλιθο κίτρινου χρώματος. Προσανατολισμός Α.-Δ. Η βόρεια πλευρά του έχει καταστραφεί από τον παλαιό αγωγό του δήμου. Μήκος τάφου 1,35 μ. Στο χωμάτινο πυθμένα δεν βρέθηκε ίχνος σκελετού, κοντά στη νοτιοδυτική γωνία όμως υπήρχαν ένας κορινθιακός αρύβαλλος και ένας σκύφος.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Β.-Ν. Τα δύο καλύμματα και τα τοιχώματα ήταν κατασκευασμένα από κογχυλιάτη λίθο. Εσωτερικές διαστάσεις: 1,89x0,52 μ., ύψος 0,56 μ. Περιείχε δύο διαλυμένους σκελετούς με τα κρανία προς Ν. Τα κτερίσματα ήταν μία λεκανίδα, ένα κυάθιο και μία σπασμένη κοτύλη του 5ου αι. π.Χ.

9. Οδός Δημ. Μπέη (Ο.Τ. 63, οικόπεδο ΟΤΕ)

Στο βάθος του παραπάνω οικοπέδου ερευνήθηκαν τα πενιχρά λείψανα μιας δεξαμενής και το στόμιο ενός φρέατος(;).

Από την κυκλική και μάλλον απιόσχημη δεξαμενή διασώθηκε, σε βάθος 3,50 μ., το δυτικό τμήμα του πυθμένα και μέρος του τοιχώματος σε ύψος 1,56 μ. Είναι κατασκευασμένη στο αργιλώδες έδαφος. Ο πυθμένας της, με διάμετρο γύρω στα 3,50 μ., έχει κλίση προς το κέντρο, όπου υπάρχει μια ημισφαιρική κοιλότητα για τη συγκέντρωση των νερών. Στα βόρεια ο πυθμένας έχει και ένα είδος «προχοής» μήκ. 0,58 μ.

Τα τοιχώματα της δεξαμενής ήταν επαλειμμένα με ασβεστοκονίαμα ανοικτού φαιού χρώματος, πάχ. 0,045 μ. Πάνω από τον πυθμένα συνελέγησαν πολλά άβαφα όστρακα μεγάλων αγγείων, κυρίως αμφορέων, με οριζόντιες αυλακώσεις.

Λίγα μέτρα προς Ν. και στο ίδιο βάθος, όπου παρατηρείται μια συνεχής ανάβλυση των υπόγειων νερών, διασώθηκαν δύο μικροί τοίχοι που σχηματίζουν μεταξύ τους ορθή γωνία. Φαίνεται να ανήκουν σε στόμιο φρέατος με εσωτερικές διαστάσεις 1,03x0,88 μ. Τα τοιχάρια αυτά είναι χτισμένα με ορθογώνιους ογκόλιθους από πωρόλιθο καστανού χρώματος, πλ. 0,39-0,47 μ.

10. Οδός Δημ. Μπέη (Ο.Τ. 34, οικόπεδο Γ. Καλλία)

Στο νότιο τμήμα του παραπάνω οικοπέδου και σε βάθος 0,92 μ. ερευνήθηκε η βόρεια παρειά του οχυρωματικού περιβόλου της πόλης σε μήκος 6,78 μ.

Εδώ διασώθηκαν κυρίως οι δόμοι της θεμελίωσης και μικρό τμήμα του κρηπιδώματος στο δυτικό άκρο. Η θεμελίωση είναι κατασκευασμένη με δύο σειρές ορθογώνιων ογκόλιθων από κιτρινωπό πωρόλιθο, συνολ. πάχ. 1,38 και ύψ. 0,90 μ. Στους κάθετους αρμούς του άνω δόμου της θεμελίωσης υπήρχαν κάθετα μοχλοβόθρια.

Το κρηπίδωμα αποτελείται από δύο δόμους ύψ. 0,88 μ. Οι λίθοι εδώ στις τρεις πλευρές έχουν περιτένεια. Από την πλίνθινη ανωδομή δεν σώθηκε τίποτα. Χρονολογείται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.

11. Οδός Κορυτσάς 3 (οικόπεδο Π. Κούρσου)

Σε βάθος 0,93 μ. και κάτω εντοπίστηκε ένα στενόμακρο κτίσμα, με τέσσερις τουλάχιστον χώρους, που εκτεινόταν προς Ν. Οι τοίχοι γενικά ανήκουν σε θεμελιώσεις που βαίνουν σε αμμουδερές επιχώσεις (Σχέδ. 11).

Ο δυτικός και ο νότιος τοίχος του χώρου Α (εσωτ. διαστ. 5,45x4,25 μ.) είναι χτισμένοι με μεγάλους πώρινους ορθογώνιους λίθους. Βαίνουν πάνω σε μικρότερες πέτρες που συνδέονται με λάσπη. Επειδή πρόκειται εδώ για θεμελιώσεις, στους τοίχους δεν υπάρχουν ίχνη εισόδου.

Ο νότιος στενόμακρος χώρος Β (πλ. 1,80 μ.), όπως και οι υπόλοιποι δύο χώροι, διέσωσαν τμήματα μόνο των ανατολικών και νότιων τοίχων. Εδώ η κατασκευή

τους είναι διαφορετική: έχουν χρησιμοποιηθεί αδούλευτες πέτρες μικρού και μεσαίου μεγέθους. Που και που παρατηρούνται εντοιχισμένα κεραμίδια. Για συνδετικό υλικό χρησιμοποιήθηκε το αμμοκονίαμα.

Με τον ίδιο τρόπο έχουν κατασκευαστεί και οι τοίχοι του χώρου Γ (διαστ. 5,45Χ3,20 μ.).

Λόγω της πολύ αποσπασματικής εικόνας που παρουσιάζει ο τελευταίος χώρος, δεν μπορούμε να υπολογίσουμε τις διαστάσεις του.

Το κτίσμα χρονολογείται στους υστερορωμαϊκούς-πρωτοβυζαντινούς χρόνους. Επειδή βρίσκεται έξω από τα τείχη της πόλης δεν αποκλείεται να ανήκει σε κάποιο εργαστήριο.

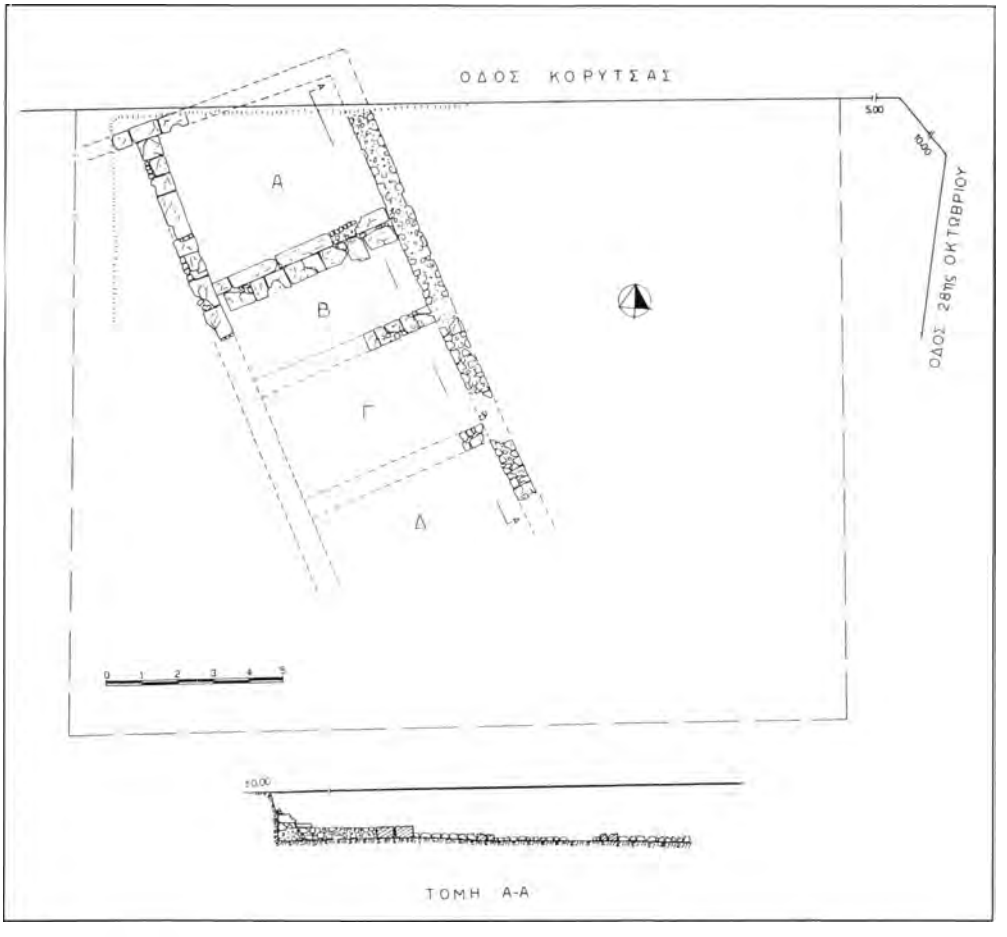
12. Οδός 28ης Οκτωβρίου και Αργυροκάστρου (οικόπεδο Χαρ. Τουμπανιάρη)

Στο παραπάνω οικόπεδο, σε βάθος 1 μ. και κάτω, επισημάνθηκε τμήμα του γνωστού νεκροταφείου της περιοχής. Ερευνήθηκαν συνολικά πέντε κιβωτιόσχημοι τάφοι των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Εκτός από τον πρώτο, που έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ., οι υπόλοιποι έχουν προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. Ήταν κατασκευασμένοι από κογχυλιάτη λίθο και καλυμμένοι με τρεις πλάκες. Ορισμένες στη μία πλευρά τους είχαν λαξευτές χειρολαβές.

Τάφος 1. Ο λιωμένος σκελετός είχε το κρανίο προς ΒΔ. Πάνω στο χωμάτινο πυθμένα βρέθηκαν ένα μυροδοχείο, δύο άβαφες τριφυλλόσχημες οινοχοΐσκες, ένα λυχνάρι και γύρω από τα πόδια τρεις ορειχάλκινοι κρίκοι.

Τάφος 2. Οι εσωτερικές επιφάνειες των τοιχωμάτων, που είχαν ραγίσει λόγω των σεισμών, ήταν επιχρισμένες με λευκό κονίαμα και βαμμένες με κόκκινο χρώμα. Τα τοιχώματα εξωτερικά, στα δυτικά και νότια, στηρίζονταν με μικρές πέτρες. Γύρω από τα σκέλη του εντελώς λιωμένου σκελετού υπήρχαν μία χάλκινη σπάτουλα, ένα μόνωτο αγγείο και ένα φιαλίδιο.

Τάφος 3 . Ο γυναικείος σκελετός ήταν σε ύπτια στάση

Σχέδ. 11. Μέγαρα. Οδός Κορυτσάς 3. Κάτοψη του κτίσματος και τομή Α-Α

με το κρανίο προς ΒΑ. Κοντά στο δεξί γόνατο υπήρχε κυκλικό κάτοπτρο. Το τοίχωμα της δυτικής πλευράς στήριζε εξωτερικά μια μικρή πέτρα. Ανατολικά, σε μικρή απόσταση, βρέθηκε κυλινδρικός κιονίσκος από κογχυλιάτη λίθο, ύψ. 0,35 μ. Ήταν επιχρισμένος με λευκό κονίαμα.

Τάφος 4. Εισχωρούσε κάτω από τη νότια μεσοτοιχία. Ήταν συλημένος. Δεν βρέθηκαν οστά ούτε και κτερίσματα.

Τάφος 5. Το μεγαλύτερο τμήμα του εκτεινόταν κάτω από την οικοδομική γραμμή. Το κρανίο του λιωμένου σκελετού ήταν προς Α. Δίπλα σε αυτό υπήρχε μια άβαφη φιάλη. Τα τοιχώματα του τάφου ήταν επιχρισμένα και βαμμένα με βαθυκόκκινο χρώμα. Στα βόρεια του τάφου βρέθηκε μια επιτάφια στήλη ορθογώνιας διατομής, με δύο βαθμίδες, κατασκευασμένες από κογχυλιάτη λίθο. Έχει ύψος 0,45 μ.

13. Πλατεία Λυτάρα (οικόπεδο Ι. Παπαμιχάλη)

Στο δυτικό μισό τμήμα του παραπάνω οικοπέδου ερευνήθηκαν ένα οδόστρωμα μαζί με τον αναλημματικό του τοίχο, πέντε τάφοι κατασκευασμένοι από κογχυλιάτη λίθο, εκ των οποίων οι τρεις ήταν παιδικοί, συλημένοι, και ένας οικογενειακός τάφος περίβολος με δύο χώρους (Σχέδ. 12).

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος με εσωτερικές διαστάσεις 1,88x0,60 και ύψος 0,57 μ. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,74 μ. Από τις δύο καλυπτήριες πλάκες μόνο η δυτική ήταν στη θέση της. Είχε δύο λαξευτές χειρολαβές στη βόρεια πλευρά. Οι παρειές των τοιχωμάτων του τάφου ήταν επιχρισμένες με υπόλευκο κονίαμα. Ο σκελετός από τη λεκάνη και πάνω είχε λιώσει. Κατά μήκος της νότιας πλευράς του νεκρού υπήρχαν τα εξής κτερίσματα της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου: ένα ατρακτοειδές μυροδοχείο, ένας λύχνος και μία τριφυλλόσχημη οινοχοΐσκη. Κάτω από το νεκρό υπήρχε και παλαιότερη ταφή: μέσα στο λάξευμα της κιμηλιάς, μήκ. 1,20 και βάθ. 0,20 μ., υπήρχε τμήμα κρανίου και λίγα άλλα οστά μαζί με ένα χάλκινο μεγαρικό νόμισμα και τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας.

Τάφος 2. Παιδική σαρκοφάγος. Σωζόταν μόνο ο πυθμένας. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,70x0,20 μ. Δεν βρέθηκαν οστά, ούτε και κτερίσματα.

Τάφος 3. Παιδικός. Σωζόταν το ανατολικό μισό τμήμα του πυθμένα της σαρκοφάγου.

Τάφος 4. Παιδική σαρκοφάγος. Βρέθηκε χωρίς το κάλυμμά του. Τα οστά είχαν λιώσει. Εσωτερικές διαστάσεις: 0,65x0,30 και ύψος 0,24 μ.

Τάφος 5. Αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,84 μ. Είχε τρεις καλυπτήριες πλάκες με λαξευτές χειρολαβές στη νότια πλευρά. Περιείχε δύο νεκρούς με τα κρανία προς Α. Ο κάτω σκελετός είχε διαλυθεί εντελώς. Ο επάνω είχε λεπτή σωματική διάπλαση. Ήταν σε ύπτια στάση με τα χέρια παράλληλα προς το σώμα. Μήκος σκελετού 1,57 μ. Δεν υπήρχαν κτερίσματα. Εσωτερικές διαστάσεις σαρκοφάγου 2,03x0,60 και ύψος 0,57 μ.

Οικογενειακός ταφικός περίβολος. Είχε εξωτερικές διαστάσεις 3,57x2,55 μ. και κάτοψη σε σχήμα Ε. Ανοίγει προς Α. Ήταν προορισμένος για δύο σαρκοφάγους. Χτίστηκε με μεγάλους ορθογώνιους λίθους, πάχ. 0,54 μ., από υπόλευκο πωρόλιθο. Επειδή μέσα στους δύο ορθογώνιους χώρους δεν βρέθηκε κανένα ίχνος τάφής, παρά λίγα όστρακα της πρώιμης ελληνιστικής περιόδου, συμπεραίνουμε ότι ο περίβολος δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ (Πίν. 24 β).

Κοντά στη δυτική μεσοτοιχία και σε βάθος 1,03 μ. αποκαλύφθηκε τμήμα του οδοστρώματος από λεπτές κροκάλες, σε μήκος 8,70 μ. Στα ανατολικά διασώθηκε και τμήμα του κάτω δόμου του αναλημματικού τοίχου, που είναι κατασκευασμένος με μεγάλους ορθογώνιους πωρόλιθους, πάχ. 0,56-0,64 μ. Μέσα από το οδόστρωμα συνελέγησαν πρώιμα ελληνιστικά όστρακα.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΖΟΡΙΔΗΣ

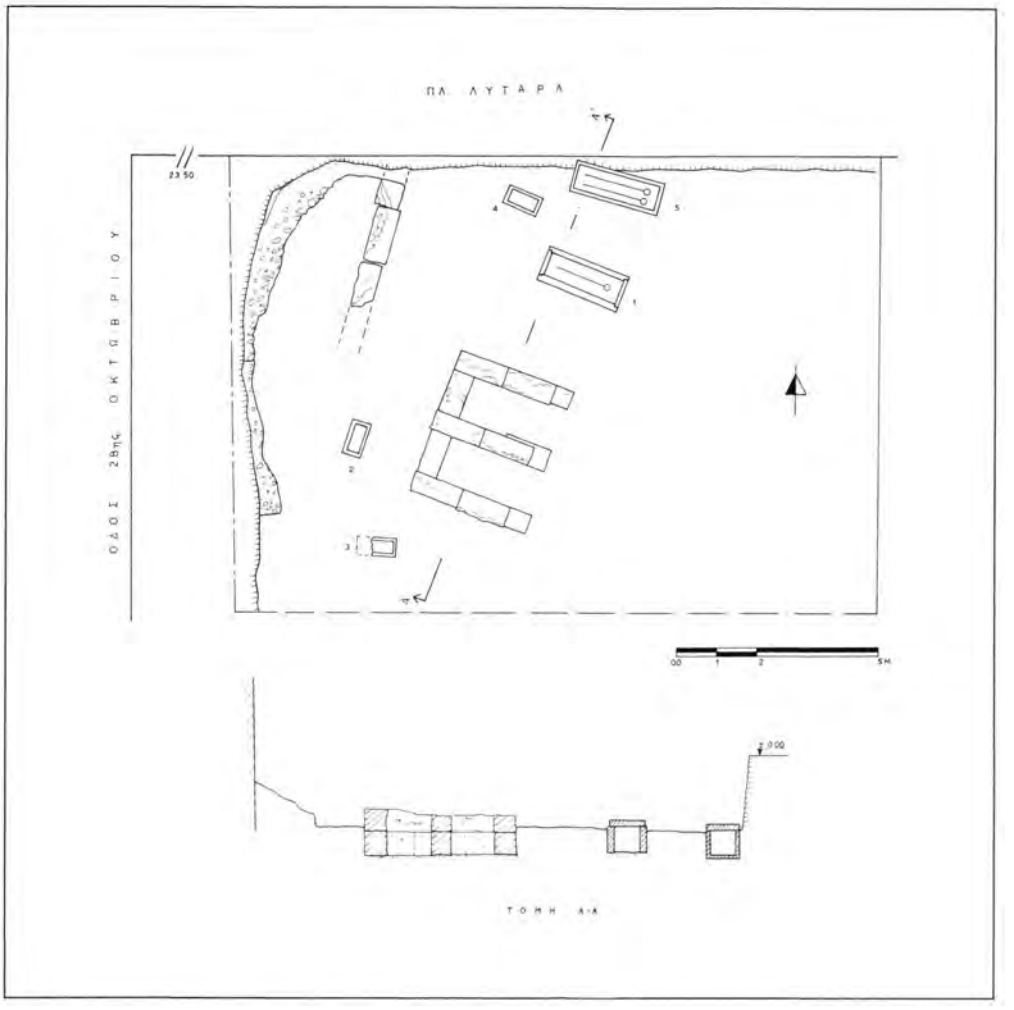
ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Αρχαιολογικό άλσος της Ακαδημίας Πλάτωνος

Κατά το 1993 ολοκληρώθηκαν σχεδόν όλες οι κατεδαφίσεις των απαλλοτριωθέντων ακινήτων από το ΥΠΠΟ ύστερα από ιδιαίτερη καλή συνεργασία της Εφορείας μας με το ΥΠΕΧΩΔΕ, που είχε ως αποτέλεσμα την κατεδάφιση περίπου 120 ακινήτων, αφού προηγήθηκε η διοικητική αποβολή των ενοίκων, που υπήρξε μια διαδικασία ιδιαίτερα δυσχερής. Σημαντική βοήθεια στην πραγματοποίηση των εκκενώσεων των ακινήτων αλλά και των κατεδαφίσεων προσέφερε ο τεχνικός του ΥΠΕΧΩΔΕ Παν. Χουντής.

Στο χώρο του αρχαιολογικού άλσους έχουν απομείνει ελάχιστα απαλλοτριωθέντα ακίνητα, τα οποία για διάφορους λόγους που απαιτούν χρονοβόρες νομικές διαδικασίες δεν συμπεριελήφθηκαν στο πρόγραμμα κατεδαφίσεων.

Στη συνέχεια και ύστερα από πρόταση της Εφορείας προς το δήμο Αθηναίων άρχισε η εκπόνηση κηποτεχνικής μελέτης από την αρμόδια υπηρεσία του δήμου και συγκεκριμένα από την αρχιτέκτονα Νούλη Μελαμπιανάκη για τη διαμόρφωση του αρχαιολογικού άλσους.

Σχέδ. 12. Μέγαρα. Πλατεία Λυτάρα. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α .

Η τεχνική έκθεση της διαμόρφωσης περιορίστηκε σε αυτή τη φάση στη γενική διαμόρφωση του άλσους, η οποία περιλαμβάνει τα ακόλουθα:

α) Επιφανειακή φύτευση του πάρκου με θάμνους, χλωροτάπητα και δενδρύλλια, η οποία είναι δυνατόν να προσαρμόζεται ανά πάσα στιγμή στα αρχαιολογικά δεδομένα που θα προκύπτουν από τις μελλοντικές ανασκαφές. β) Περίφραξη των τριών πιο σημαντικών τμημάτων του αρχαιολογικού χώρου με απλό σιδερένιο και σταθερό κιγκλίδωμα. Έτσι καθορίζονται για πρώτη φορά με σαφήνεια τα όρια του αρχαιολογικού άλσους, αλλά παράλληλα προστατεύεται αποτελεσματικά η εκτεταμένη περιοχή του συνόλου του αρχαιολογικού χώρου της Ακαδημίας.

Μετά την έγκριση της τεχνικής έκθεσης από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο άρχισαν οι εργασίες διαμόρφωσης του αρχαιολογικού άλσους από τη Διεύθυνση Κηποτεχνίας και Πρασίνου του Δήμου Αθηναίων με τη συνεργασία της Εφορείας μας.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΛΥΓΚΟΥΡΗ-ΤΟΛΙΑ

Β΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Λαυρίου

Συνεχίστηκε η τακτοποίηση των αποθηκών και η καταγραφή ευρημάτων. Το αίθριο του κτιρίου διαρρυθμίστηκε και καλύφθηκε με ελαφριά στέγη από dampalon για να περιοριστεί η υγρασία και να δημιουργηθεί χώρος για μια μικρή έκθεση.

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μαραθώνας

Σκόρπιο Ποτάμι ή Ζερβός (αγροτεμάχιο Περικλή Μπουκουβάλα)

Η ανασκαφική έρευνα περιορίστηκε στο νότιο τμήμα του παραπάνω αγροτεμαχίου, στο οποίο είχε κατασκευαστεί χωρίς την άδεια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ο ξύλινος σκελετός θερμοκηπίου. Στο τμήμα αυτό και σε βάθος κατά προσέγγιση 0,80-1,25 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι, οι οποίοι ήταν χτισμένοι χωρίς επιμέλεια με μικρού και μέτριου μεγέθους ακατέργαστους λίθους. Και οι δύο τοίχοι είχαν κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. και ήταν διαλυμένοι κατά τόπους. Ο βόρειος τοίχος ερευνήθηκε μέχρι μήκ. 19,20 μ. και ο νότιος μέχρι μήκ. 39,85 μ. Το πλάτος τους κυμαινόταν από 0,55 έως 0,80 μ. και το σωζόμενο ύψος από 0,38 έως 0,42 μ. Η μεταξύ τους απόσταση ήταν από 3,30 έως 4,20 μ. Και οι δύο τοίχοι συνεχίζονταν στο βόρειο τμήμα του αγροτεμαχίου, το οποίο πρόκειται να ερευνηθεί στο μέλλον. Η λιγοστή κεραμική που συγκεντρώθηκε ανήκει στην ύστερη γεωμετρική περίοδο. Πιθανώς οι δύο τοίχοι ήταν αναλήμματα δρόμου, τα οποία χρησίμευαν συγχρόνως και ως όρια ιδιοκτησιών.

Ένας λιθοσωρός από πολύ μικρούς λίθους, ο οποίος ερευνήθηκε σε σημείο όπου το νότιο ανάλημμα ήταν κατεστραμμένο, ίσως αποτελούσε ένα έρμακα[1]. Η κεραμική από το λιθοσωρό ήταν της ίδιας περιόδου με των αναλημμάτων.

Σεφέρια ή Σκίντζιζα (οικόπεδο Ευαγγέλου Σούρλα)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στη δεξιά (ανατολική) πλευρά της λεωφόρου από την Αθήνα προς το Μαραθώνα και κοντά στο 38ο χλμ. Γύρω στα 60 μ. προς ΒΔ., στην απέναντι πλευρά της λεωφόρου, είναι το οικόπεδο Γ. Μπούσουλα, στο οποίο είχαν αποκαλυφθεί πριν από λίγα χρόνια τμήματα δύο αγροικιών, η μία από τις οποίες ανήκε στους ύστερους ελληνιστικούς και η άλλη στους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους[2]. Στον καθορισμό του αγροτικού χαρακτήρα του υστερότερου κτίσματος είχε συντελέσει η εύρεση σε κοντινή απόσταση και στην ίδια πλευρά της λεωφόρου, όπου και το οικόπεδο Σούρλα, κατά τη διάρκεια κοινοτικών έργων ύδρευσης, ενός μεγάλου λίθινου μύλου για το άλεσμα δημητριακών[3].

Η ανασκαφή στο οικόπεδο Σούρλα, το οποίο έχει μήκος από Α. προς Δ. 53,40-54,20 και πλάτος από Β. προς Ν. 17,50 μ., έφερε στο φως μεγάλο τμήμα αγροικίας της ύστατης αρχαιότητας, με το μακρού άξονα από Α. προς Δ. (Σχέδ. 1). Τα οικοδομικά κατάλοιπα εντοπίστηκαν σε βάθος κατά προσέγγιση 0,80 μ. από την επιφάνεια του οικοπέδου και καταλάμβαναν σχεδόν όλο το πλάτος του. Το δυτικότερο τμήμα του οικοπέδου, σε απόσταση 7 μ. από τη λεωφόρο, στο οποίο διαπιστώθηκε η συνέχεια της αγροικίας, δεν ερευνήθηκε ακόμα, διότι κατά την πρώτη φάση της ανασκαφής χρησιμοποιήθηκε για τη συσσώρευση των χωμάτων. Το ανατολικό πέρας της αγροικίας απείχε 6,30-7,90 μ. από το αντίστοιχο όριο του οικοπέδου. Δοκιμαστικές τομές που έγιναν ανατολικά της αγροικίας δεν οδήγησαν στην επισήμανση αρχαίων λειψάνων και ως εκ τούτου εικάζεται ότι στην περιοχή αυτή θα εκτείνονταν καλλιεργήσιμες εκτάσεις.

Κατά την πρώτη ανασκαφική περίοδο αποκαλύφθηκαν συνολικά δέκα συνεχόμενοι χώροι της αγροικίας και σε επαφή με την εξωτερική βόρεια πλευρά της δύο

1. Για τους έρμακες βλ. Αθηνά 20 (1908), σ. 383-402. BSA 11 (1904-1905), σ. 137-138.

2. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 47-48.

3. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 66-67, Πίν. 30 α-β.

κτιστές συμπαγείς κατασκευές με κλίμακα ανόδου, καθώς και πενιχρά κατάλοιπα τοίχων προγενέστερου κτίσματος (Σχέδ. 1). Η έρευνα ολοκληρώθηκε στους χώρους 5-10, στο ανατολικό τμήμα της αγροικίας, και υπολείπεται η ανασκαφή στο εσωτερικό των χώρων 1-4, στους οποίους έχει γίνει επιφανειακή αποκάλυψη των τοίχων, και στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου.

Οι τοίχοι της αγροικίας, πλ. 0,60 και μεγ. σωζ. ύψ. 0,80 μ., ήταν χτισμένοι με μικρούς και μέτριου μεγέθους ποταμίσιους λίθους, με ελάχιστα κομμάτια κεραμίδων ως βύσματα και με λάσπη ως συνδετικό υλικό, ενώ κατά τόπους είχαν χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση μεγάλα τεμάχια λιθοπλίνθων από ντόπιο μάρμαρο με ευδιάκριτα τα ίχνη της αρχαίας κατεργασίας με το βελόνι.

Ο μεγάλος ορθογώνιος χώρος 7 (Πίν. 25 α), ακριβώς στο ανατολικό άκρο της αγροικίας, μήκ. από Α. προς Δ. 7,60 και πλ. από Β. προς Ν. 5,20 μ., είχε δάπεδο από πατημένη γη. Από την επίχωσή του προήλθαν πολλά άβαφα όστρακα της ύστερης ρωμαϊκής περιόδου.

Στη βόρεια μακρά πλευρά υπήρχε είσοδος, ανοίγματος 1,40 μ., η οποία εξυπηρετούσε την επικοινωνία με το χώρο 8. Ο δυτικός τοίχος, ο οποίος αποτελούσε το μεσότοιχο με το χώρο 6, είχε καταρρεύσει προς το εσωτερικό του χώρου 7. Στο μέσον του χώρου αυτού υπήρχε ένα κτιστός ορθογώνιος πεσσός, σωζ. ύψ. 0,90, μήκ. 1,10 και πλ. 0,60 μ. Σε επαφή με τον πεσσό βρέθηκαν μία άβαφη ευρύστομη οινοχόη και μία δίωτη χύτρα με έντονα ίχνη από κάψιμο. Κατά μήκος του νότιου τοίχου και σε βάθος 0,50 μ. από τη σωζόμενη επιφάνειά του είχε κατασκευαστεί κτιστό πεζούλι πλ. 0,75 και ύψ. 0,30 μ.

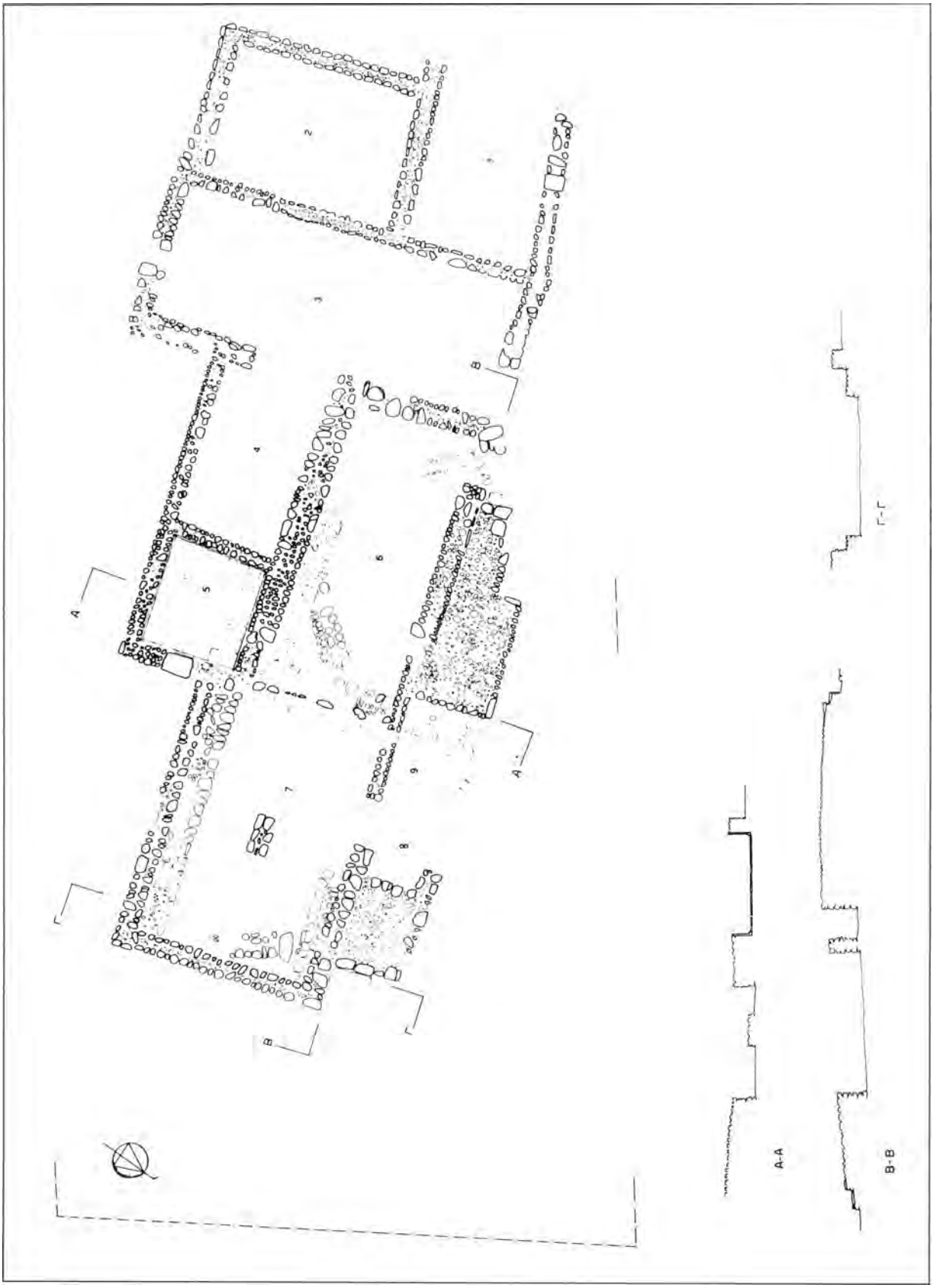
Διαφορετικού προορισμού ήταν ένας εν μέρει διαλυμένος τοίχος, μήκ. 3,70, πλ. 0,70 και μεγ. σωζ. ύψ. 0,80 μ., σε επαφή με το βόρειο τοίχο του χώρου 7, από την εσωτερική βορειοανατολική γωνία του και σχεδόν έως την είσοδο που προαναφέρθηκε. Πιθανώς το κτίσιμο αυτό έγινε σε μεταγενέστερη φάση και αποσκοπούσε στην ενίσχυση και αντιστήριξη του βόρειου τοίχου του χώρου, που εξωτερικά δεχόταν την πίεση μιας τετράπλευρης συμπαγούς κατασκευής με λιθολόγημα εσωτερικά, μήκ. από Α. προς Δ. 2,80 και πλ. από Β. προς Ν. 2,10 μ., η οποία αποτελούσε, ομοίως, μεταγενέστερη προσθήκη. Δύο βαθμίδες για την άνοδο, από πλακοειδείς λίθους, σώζονταν στην ανατολική πλευρά της κατασκευής αυτής.

Ο μικρός ορθογώνιος χώρος 8 (Πίν. 25 γ), μήκ. 2,10 μ. από Α. προς Δ. και πλ. 1,55 μ. από Β. προς Ν., με δάπεδο από πατημένη γη, ήταν σε επαφή με τη δυτική πλευρά της κτιστής κατασκευής και εξυπηρετούσε την επικοινωνία με τους γύρω χώρους, καθότι έφερε εισόδους στις τρεις πλευρές. Μία είσοδος, ανοίγματος 1,50 μ., υπήρχε στη βόρεια πλευρά, ακριβώς απέναντι από την είσοδο της νότιας πλευράς που οδηγούσε προς το χώρο 7, και μία στενότερη, ανοίγματος 0,70 μ., στη δυτική πλευρά, η οποία εξασφάλιζε την επικοινωνία με το χώρο 9 (Πίν. 25 β-γ). Ο τελευταίος, με δάπεδο ομοίως από πατημένη γη, ήταν πολύ μικρός, μήκ. 1,65 μ. από Β. προς Ν. και πλ. 1,35 μ. από Α. προς Δ. Σε μικρό άβαφο όστρακο από το χώρο αυτό υπήρχαν in graffito τα γράμματα *ΑΝ*.

Ο χώρος 10, δυτικά και σε επαφή με το χώρο 9, μήκ. από Β. προς Ν. 1,75 μ. και πλ. από Α. προς Δ. 0,85 μ., ήταν γεμάτος με μικρούς ποταμίσιους λίθους. Στην πραγματικότητα δεν ήταν ιδιαίτερος χώρος, αλλά αρχικά ήταν τμήμα του χώρου 9 και σε μεταγενέστερη φάση αποτέλεσε μικρή προς Α. επέκταση μιας δεύτερης κτιστής και συμπαγούς κατασκευής, η οποία ιδρύθηκε σε επαφή με το βόρειο τοίχο του επιμήκους χώρου 6. Η δεύτερη αυτή κατασκευή (Πίν. 25 β), ίδιας δόμησης με την πρώτη, είχε αρχικό συνολικό μήκος – χωρίς να συμπεριλαμβάνεται η μεταγενέστερη προσθήκη – από Α. προς Δ. 6 μ. Το πλάτος της στο ανατολικό τμήμα ήταν 2,40 μ., ενώ στο δυτικό μειωνόταν στα 1,30 μ. Στη δυτική πλευρά της διαπιστώθηκαν δύο βαθμίδες για την άνοδο, από πλακοειδείς λίθους.

Ο χώρος 6, δυτικά του χώρου 7 και σχεδόν στο μέσο του συγκροτήματος, είχε μήκος από Α. προς Δ. 8,40 μ. και πλάτος από Β. προς Ν. 3,60 μ. Η είσοδος, ανοίγματος 1 μ., βρισκόταν στη βόρεια πλευρά και πλησιέστερα στη βορειοδυτική γωνία. Σε επαφή με την ανατολική κτιστή παραστάδα της εισόδου ήταν η κατώτερη βαθμίδα της κλίμακας, για την άνοδο στη συμπαγή κατασκευή στην εξωτερική πλευρά του βόρειου τοίχου του χώρου αυτού. Το δάπεδό του, από πατημένη γη, βρισκόταν σε λίγο ψηλότερο επίπεδο από το δάπεδο του χώρου 7. Στρώση με κεραμίδες, που αποκαλύφθηκε ψηλότερα από το δάπεδο, μαρτυρεί τον τρόπο στέγασης του χώρου. Χαμηλό κτιστό πεζούλι υπήρχε κατά μήκος του νότιου τοίχου. Λείψανα από πεζούλι διαπιστώθηκαν και κατά μήκος του ανατολικού τοίχου, του μεσότοιχου με το χώρο 7.

Στα κινητά ευρήματα από το χώρο 6 συγκαταλέγονται όστρακα αμφορέων με πυκνή κτενιωτή διακόσμηση, του 6ου-7ου αι. μ.Χ., ένα πήλινο σκαφοειδές σκεύος, ύψ. 0,14, μήκ. 0,54 και πλ. 0,29 μ., πώματα αποθηκευτικών αγγείων, τεμάχιο κυκλικής σχιστολιθικής πλάκας διακοσμημένης με ανάγλυφα τοξωτά στοιχεία και χαρακτά ρομβοειδή θέματα και μία μυλόπετρα διαμ. 0,40 μ.

Σχέδ. 1. Μαραθώνας. Θέση Σεφέρια ή Σκίντζιζα. Οικόπεδο Ευαγγ. Σούρλα. Κάτοψη της αγροικίας και τομές Α-Α, Β-Β, Γ-Γ.

Ο χώρος 5, νότια του χώρου 6, ήταν μια κτιστή ορθογώνια δεξαμενή, μήκ. από Α. προς Δ. 3,20 μ. και πλ. από Β. προς Ν. 2,90 μ., ενώ το σωζόμενο ύψος της έφθανε τα 0,65 μ. (Πίν. 25 δ). Όλοι οι τοίχοι ήταν επιχρισμένοι εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα. Το δάπεδο ήταν επιστρωμένο με μεγάλες πήλινες πλάκες, για τη σύνδεση των οποίων είχε χρησιμοποιηθεί κονίαμα. Ένα πλαίσιο τριγωνικής διατομής από το ίδιο κονίαμα περιέτρεχε τις τέσσερις πλευρές του δαπέδου και κάλυπτε τις γωνίες των τοίχων, ώστε να υπάρχει πλήρης στεγανοποίηση. Στο μέσον της δυτικής πλευράς και στο ύψος του δαπέδου υπήρχε κυκλική οπή, διαμ. 0,10 μ., διά της οποίας τα υγρά διοχετεύονταν προς το χώρο 4, ο οποίος δεν έχει ερευνηθεί ακόμα. Στην επίχωση της δεξαμενής περιεχόταν μεγάλος αριθμός από καμπύλες κεραμίδες στέγης. Στην κεραμική συγκαταλέγονται αρκετά όστρακα με πυκνή κτενιωτή διακόσμηση.

Στα κινητά ευρήματα της ανασκαφής περιλαμβάνονται και τεμάχια ορθογώνιων οπτών πλίνθων, δισκοειδή υφαντικά βάρη, λίγα όστρακα από κυψέλη, γυάλινα θραύσματα και σιδερένια καρφιά.

Ο χώρος 4, δυτικά της δεξαμενής, μήκ. από Α. προς Δ. 4,85 μ. και πλ. από Β. προς Ν. 3 μ., επικοινωνεί με το χώρο 3, μήκ. από Β. προς Ν. 10 μ. και πλ. από Α. προς Δ. 4 μ., ο οποίος έχει είσοδο στη βόρεια στενή πλευρά. Δυτικά του χώρου 3 εκτείνονται ο χώρος 2, μήκ. από Β. προς Ν. 5,50 μ. και πλ. από Α. προς Δ. 3,90 μ., ο οποίος δεν φαίνεται να έχει είσοδο, και ο χώρος 1, πλ. από Β. προς Ν. 3,60 μ. και άγνωστου μέχρι στιγμής συνολικού μήκους. Η ολοκλήρωση της ανασκαφής στους χώρους 1-4 θα προσφέρει πληρέστερη εικόνα της αγροτικής αυτής εγκατάστασης.

Τέλος, πενιχρά λείψανα λίγων τοίχων από κτίσμα προγενέστερο της αγροικίας, της κλασικής ή της ελληνιστικής περιόδου, αποκαλύφθηκαν στους χώρους 6 και7.

ΜΕΛΠΩ ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

Άλιμος

Λεωφόρος Βουλιαγμένης, οδός Γούναρη και Κουμουνδούρου (οικόπεδο ΟΑΕΔ, Ο.Τ. 71Α)

Στο παραπάνω οικόπεδο σώζεται στον ανατολικό του τομέα η κορυφή χαμηλού προϊστορικού λόφου (ύψ. 2,50 μ.), ο οποίος νότια και ανατολικά έχει κοπεί από τη διάνοιξη της οδού Γούναρη και της λεωφόρου Βουλιαγμένης αντίστοιχα, ενώ βόρεια κατέληγε ομαλά στα όμορα οικόπεδα ιδιοκτησίας Ατλάντικ ΑΕ και Αφών Σταυρόπουλου. Στην επιφάνεια των τριών αυτών οικοπέδων (Ο.Τ. 71Α) πρέπει να υπήρχαν ορατά τα ίχνη προϊστορικής κατοίκησης έως και τις αρχές της δεκαετίας του '60[4], οπότε παραβιάστηκαν εν μέρει και καλύφθηκαν από τεράστιους όγκους επιχώσεων, πάχ. έως και 2,50 μ., που συσσωρεύτηκαν εδώ από τη διάνοιξη των παρακείμενων οδών. Αφού απομακρύνθηκαν οι συσσωρευμένες επιχώσεις από το οικόπεδο ΟΑΕΔ, διαπιστώθηκε ύστερα από την ανασκαφική έρευνα ότι στον κεντρικό και το δυτικό του τομέα σώζονταν αποσπασματικά τμήματα τριών μόνο τοίχων, ενώ στον ανατολικό τα οικιστικά κατάλοιπα ήταν εκτεταμένα. Στο χώρο αυτό η ανασκαφή έφερε ακόμη στο φως ένα τμήμα του προϊστορικού οικισμού υστεροελλαδικής και πρωτοελλαδικής περιόδου (Σχέδ. 2· Πίν. 26 α-β), το οποίο συνδέεται άμεσα με το οικιστικό σύνολο του οικοπέδου Ατλάντικ ΑΕ[5].

Πρωτοελλαδική περίοδος. Από τα ευρήματα και κυρίως την κεραμική αλλά και από τη διαμόρφωση του χώρου διακρίνονται δύο φάσεις κατοίκησης κατά την περίοδο αυτή. Στην πρώτη φάση ανήκουν πέντε λάκκοι μη κανονικού σχήματος (Ι, ΙΙ, VI, VII και VIII) και ένας μικρότερος κυκλικός (ΙΙΙ) λαξευμένοι στον κιμηλόβραχο (κιμηλιά με πυκνές κατά τόπους σχιστολιθικές φλέβες), σε παράταξη σχεδόν επί της κορυφής του λόφου (Σχέδ. 2). Οι λάκκοι αυτοί φαίνεται ότι είχαν χρήση εργαστηριακού χαρακτήρα που πιθανώς είχε σχέση με μεταλλουργικές εργασίες. Το απαραίτητο για τις εργασίες νερό προφανώς το προμηθεύονταν από το παρακείμενο ρέμα, την κοίτη του οποίου παρακολουθούμε να διασχίζει το δυτικό χώρο της ανασκαφής με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (Σχέδ. 2). Αργότερα το ρέμα καταχώθηκε και για την κατάχωσή του χρησιμοποιήθηκαν επιχώσεις από τον καθαρισμό του αρχικού χώρου κατοίκησης (α΄ φάση) σε μια προσπάθεια ισοπέδωσης της περιοχής προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για νέα εγκατάσταση (β΄ φάση). Οι επιχώσεις του ρέματος (λιθοβόλημα) καθώς και των λάκκων Ι και ΙΙΙ περιείχαν υπερβολικά άφθονη κεραμική προγενέστερη της ΠΕ ΙΙ περιόδου. Στο σύνολο της κεραμικής αυτής ξεχωρίζουν τα όστρακα αγγείων με σαφή ίχνη μετάλλου στην επιφάνειά τους και πήλινα εργαστηριακά σκεύη που φαίνεται ότι είχαν σχέση με μεταλλουργικές εργασίες.

Στη δεύτερη φάση ανήκουν τα οικιστικά λείψανα που βρέθηκαν στο νότιο-νοτιοδυτικό και βορειοδυτικό το-

4. ΑΕ 1956, σ. 74. Πρόκειται για τη θέση Τράχωνες-Κοντοπήγαδο.

5. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 68-69. Το μεγαλύτερο τμήμα του ανασκαμμένου προϊστορικού οικισμού διατηρείται σήμερα ορατό στο ανοικτό ημιυπόγειο του υπερκαταστήματος Big Atlantic.

μέα της ανασκαφής. Στο νότιο-νοτιοδυτικό τομέα σώθηκε τμήμα δρόμου με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ ανάμεσα στα κατάλοιπα δύο κατοικιών Π1, Π2 (Σχέδ. 2· Πίν. 26 γ). Από την κατοικία Π1 σώζονται τμήματα δύο τοίχων της που σχηματίζουν ορθή γωνία. Από την κατοικία Π2 σώζεται ένα πλήρες δωμάτιο Π2α, το οποίο ονομάσαμε κατά την ανασκαφή «δωμάτιο της σφραγίδας» επειδή βρέθηκε μέσα σε αυτό μια ακέραιη πήλινη σφραγίδα (Πίν. 26 δ). Νοτιοανατολικά του δωματίου Π2α σώζεται κατά το ήμισυ περίπου ένα δεύτερο δωμάτιο Π2β, το οποίο έχει καταστραφεί από τη διάνοιξη της παρακείμενης οδού. Ανατολικά των δωματίων Π2α και Π2β παρατηρήθηκε λιθόστρωτο, το οποίο ορίζεται από τοίχο αμελούς κατασκευής και κατά πάσα πιθανότητα είχε χρήση αυλής.

Στη δεύτερη φάση ανήκουν και τα οικιστικά λείψανα του βορειοδυτικού τομέα της ανασκαφής, χτισμένα σε επαφή με τη δυτική όχθη του ρέματος, το οποίο προφανώς είχε προηγουμένως καταχωθεί. Πρόκειται για τα λείψανα μιας κατοικίας Π3, από την οποία σώζονται μερικώς δύο δωμάτια Π3α και Π3β, για την ασφάλεια και προστασία των οποίων έχει χτιστεί ο διπλός τοίχος 4 με αρκετά μεγάλους και μέτριους λίθους (Σχέδ. 2). Τα λείψανα των δύο τοίχων στα νοτιοδυτικά της κατοικίας Π3 δεν έχουν ακόμα διερευνηθεί.

Οι τοίχοι των κατοικιών του νοτιοδυτικού και του βορειοδυτικού τομέα είναι χτισμένοι από επιλεγμένους πλακοειδείς αλλά και ακατέργαστους λίθους με σαφείς μετασκευές και προσθήκες σε ορισμένα σημεία τους. Τα ευρήματα και κυρίως η κεραμική που βρέθηκε στους χώρους αυτούς χρονολογούν τα οικιστικά λείψανα στην ΠΕ ΙΙ περίοδο. Εκτός από την κεραμική, σε όλο το χώρο της ανασκαφής και ιδιαίτερα σε μια συγκεκριμένη θέση ωοειδούς σχήματος στο βορειοδυτικό τομέα (Σχέδ. 3) βρέθηκε πλήθος απολεπισμάτων οψιανού, τμήματα φολίδων και διαμορφωμένων λεπίδων, ένα μεγάλο τεμάχιο πυρήνα και άλλα τμήματα οψιανού που δηλώνουν την ύπαρξη στο λόφο αυτό «εργαστηρίου» κατασκευής εργαλείων από το πολύτιμο πέτρωμα.

Υστεροελλαδική περίοδος. Τα οικιστικά κατάλοιπα της ΥΕ εποχής βρέθηκαν αμέσως μετά τα επιφανειακά χώματα, στην κορυφή του λόφου. Στο βορειοανατολικό άκρο του σώζεται μεγάλο τμήμα επιμήκους δωματίου Μ1, ο βόρειος τοίχος του οποίου δεν διατηρείται. Νότια του δωματίου Μ1 σώζεται τμήμα τοίχου 7 που ανήκει σε άλλο χώρο Μ2 και νοτιότερα σώζεται επιμήκης χώρος Μ3, ο οποίος με ενδιάμεσους τοίχους χωρίζεται σε τρία δωμάτια, Μ3α, Μ3β και Μ3γ. Ένας μικρότερος χώρος Μ4, αποσπασματικά διατηρημένος, ανήκει επίσης στη μυκηναϊκή εποχή (Σχέδ. 2· Πίν. 26 α-β). Οι τοίχοι των χώρων αυτών σώζονται σε μικρό ύψος και είναι χτισμένοι από ακατέργαστους μικρούς και μεγάλους λίθους.

Τα όστρακα που βρέθηκαν ανήκουν κατά κύριο λόγο στις ΥΕ ΙΙΙΑ2 και ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδους και εκπροσωπούν όλα τα γνωστά σχήματα των οικιακών συνόλων όπως κύλικες, σκύφους, πρόχους, κρατήρες, χύτρες, πίθους κ.ά. Εκτός από τα όστρακα, στο μυκηναϊκό στρώμα βρέθηκαν αρκετοί ακέραιοι και τμήματα λίθινων τριπτήρων, λίθινα εργαλεία και πήλινα σκεύη εργαστηριακού χαρακτήρα. Η διάταξη των μυκηναϊκών χώρων-δωματίων καθώς και τα ευρήματά τους πιθανόν να δηλώνουν εργαστηριακή χρήση των κτισμάτων αυτών. Είναι πολύ πιθανό επίσης να εξυπηρετούσαν τις οικιστικές ανάγκες των εργατών-τεχνιτών του οικισμού, ο κεντρικός πυρήνας του οποίου ήταν η μεγαρόσχημη αίθουσα και τα προσκτίσματά της που έχουν αποκαλυφθεί στο οικόπεδο της Ατλάντικ ΑΕ. Ο κεντρικός οικιστικός πυρήνας επικοινωνούσε με τα κτίσματα της κορυφής του λόφου μέσα από ένα στενό μονοπάτι λαξευμένο στον κιμηλόβραχο.

Οδός Ρώμα, πάροδος Ηγησιπύλης (οικόπεδο Αφών Ν. Λουράντου, Ο.Τ. 272)

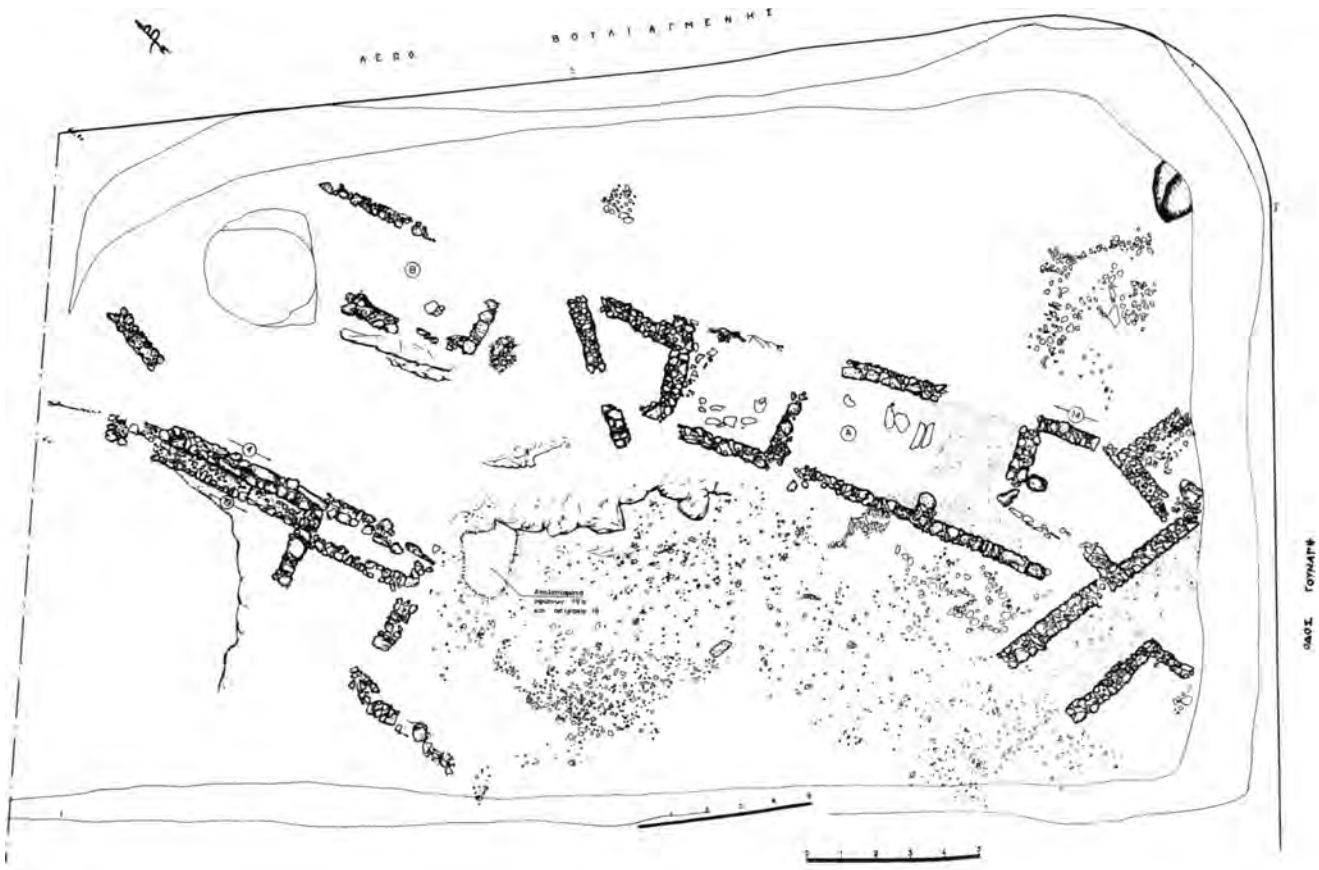
Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στις νότιες υπώρειες του λόφου της Αγίας Άννας στον Άλιμο, όπου τοποθετείται από τους ερευνητές το θεσμοφόριο του Αλιμούντος καθώς και η ομώνυμη παλαιοχριστιανική βασιλική[6].

Πρόκειται για ένα χαμηλό βραχώδη λόφο που υψώνεται μεταξύ της λεωφόρου Αλίμου και της βόρειας πλευράς του Αερολιμένα Ελληνικού, περιοχή η οποία θεωρείται σήμερα, ύστερα από τα ανασκαφικά δεδομένα των τελευταίων χρόνων, ως ο κεντρικός πυρήνας του αρχαίου δήμου που ανήκε στη Λεοντίδα φυλή. Ένα δεύτερο κέντρο του, θρησκευτικού χαρακτήρα, τοποθετείται σε μικρή απόσταση από το λόφο της Αγίας Άννας, επί και προ του ακρωτηρίου Άγιος Κοσμάς, το οποίο με βεβαιότητα έχει ταυτιστεί με την Κωλιάδα Άκρα της αρχαιότητας[7].

Κατά τον έλεγχο των εκσκαφών στο οικόπεδο Λουράντου αποκαλύφθηκαν κατ' αρχήν τρεις διπλοί θρόνοι από πωρόλιθο, οπότε έγινε διακοπή των εργασιών για

6. Για σχετική βιβλιογραφία βλ. Μ. Πετροπουλάκου - Ε. Πεντάζος, Αττική, θέση 30 - Τράχωνες, σ. 133-134.

7. AE 1897, σ. 93-94· 1915, σ. 134-135. C.W. J. Eliot, Coastal Demes of Attica, σ. 6, σημ. 3.

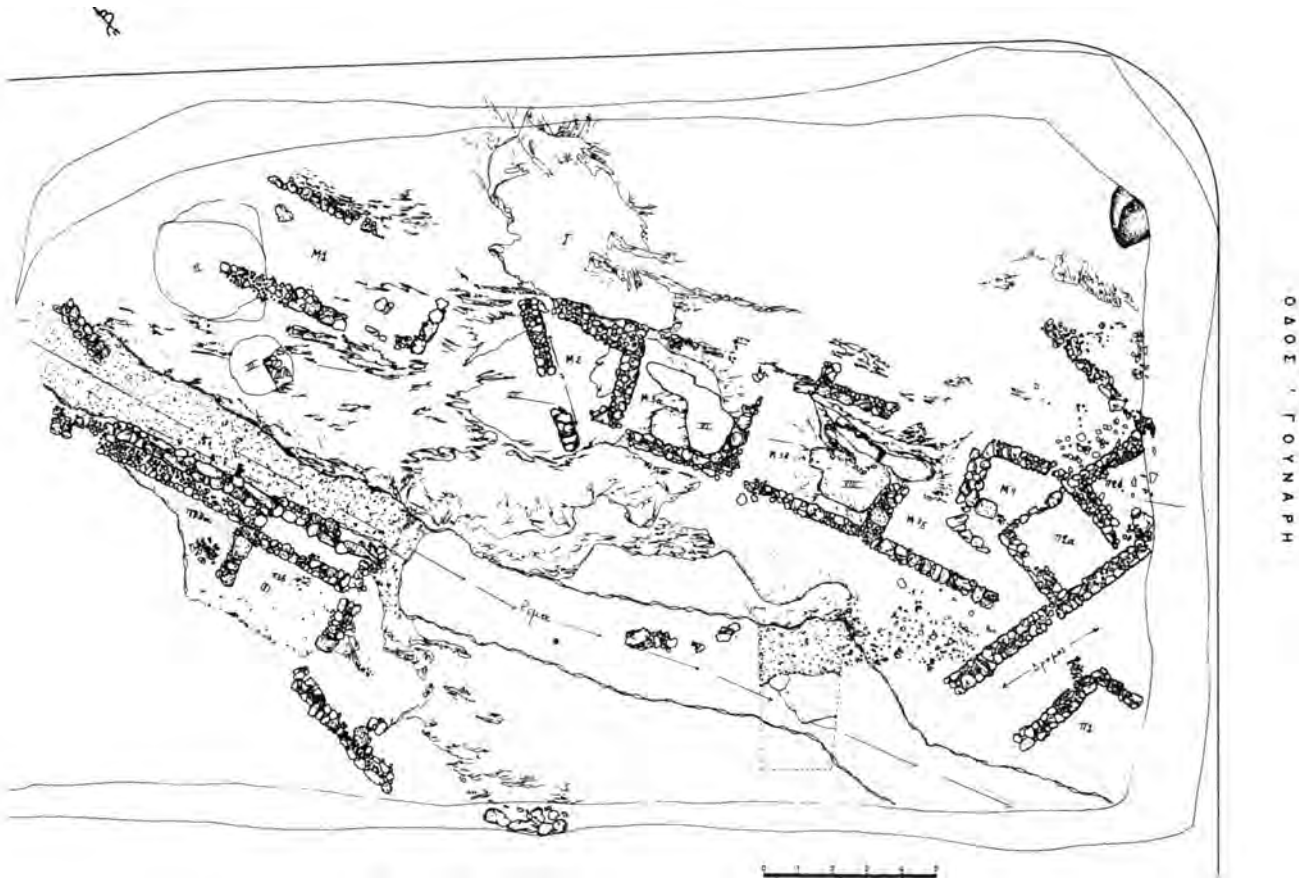
Σχέδ. 2. Άλιμος. Λεωφόρος Βουλιαγμένης, οδός Γούναρη και Κουμουνδούρου. Οικόπεδο ΟΑΕΔ. Κάτοψη της ανασκαφής σε αρχικό στάδιο.

να ακολουθήσει ανασκαφική έρευνα[8]. Η ανασκαφή έφερε στο φως τμήμα του κοίλου και της προεδρίας θεάτρου, το οποίο αποδίδεται με βεβαιότητα, σύμφωνα με τα ευρήματα, στον αρχαίο δήμο του Αλιμούντος.

Την προεδρία αποτελούσαν έξι διπλοί πώρινοι θρόνοι, οι τέσσερις από τους οποίους βρέθηκαν στη θέση τους, οι δύο ελαφρά μετακινημένοι, ενώ διαπιστώθηκε και η θέση ενός έβδομου θρόνου που είχε αφαιρεθεί πριν την ανασκαφή. Οι θρόνοι είχαν τοποθετηθεί σε σειρά, ο ένας σε επαφή με τον άλλο και σε επαφή με το φυσικό βράχο, που είχε κοπεί κάθετα σε μήκος αντίστοιχο με εκείνο που καταλάμβαναν οι θρόνοι, έτσι ώστε να δημιουργηθεί μια κατακόρυφη ομαλή όψη βράχου πάνω στην οποία ακουμπούσε η πλάτη των θρόνων. Οι καλύτερα διατηρούμενοι θρόνοι ήταν ο πρώτος και ο δεύτερος από Α. Διαστ.: μήκ. 1,13, πλ. 0,64 και ύψ. 0,50 μ. (Πίν. 27 α-β).

Πίσω από τους θρόνους είχε λαξευθεί πλατύς διάδρομος και αμέσως ψηλότερα αναπτυσσόταν το κοίλον με προσανατολισμό Ν.-Β. Ως κοίλον χαρακτηρίστηκε το φυσικό πρανές του λόφου που παρουσίαζε μία ομαλή κλίση και είχε συνολικό μήκος 21 μ. (Ν.-Β.) και ανασκαμμένο πλάτος 19,50 μ. (Α.-Δ.). Ανατολικά το κοίλον έχει υποστεί μεγάλη παραβίαση από όρυγμα των Γερ-

8. Ο εντοπισμός και χαρακτηρισμός του ευρήματος ως θεάτρου καθώς και η έναρξη της ανασκαφικής έρευνας έγινε από τη γράφουσα. Η συνέχιση και ολοκλήρωση της ανασκαφής, εξαιτίας υπηρεσιακών αναγκών, ανατέθηκε από την Εφορεία στην έκτακτη αρχαιολόγο Γεωργία Λιβιεράτου. Στη συνέχεια με εισήγηση της Εφορείας δόθηκε από το Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων Στερεάς Ελλάδας έγκριση για ανέγερση οικοδομής στο οικόπεδο (αριθ. πρωτ. 144/12-5-1987, Πράξη 9/11-5-1987) με τον όρο να μεταφερθούν οι θρόνοι στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιά.

Σχέδ. 3. Άλιμος. Λεωφόρος Βουλιαγμένης, οδός Γούναρη και Κουμουνδούρου. Οικόπεδο ΟΑΕΔ. Κάτοψη της ανασκαφής σε τελικό στάδιο.

μανών κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο[9]. Δυτικά φαίνεται ότι συνεχίζεται μέσα στό όμορο οικόπεδο που δεν έχει ακόμα ερευνηθεί. Το σωζόμενο ανασκαμμένο κοίλον χωρίζεται σε δύο άνισα τμήματα από επιμήκη ακτινωτό διάδρομο με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. (μήκ. 13,50 και πλ. 0,70-0,80 μ.) (Πίν. 27 γ). Ο διάδρομος αυτός έχει λαξευθεί σε βάθος 0,40 μ. κατά μέσον όρο από την επιφάνεια του βράχου και φαίνεται ότι συνεχίζεται στο όμορο από δυτικά οικόπεδο. Δεν αποκλείεται στο ανατολικό τμήμα του κοίλου, όπου και η σύγχρονη παραβίαση, να υπήρχε ένας δεύτερος ακτινωτός διάδρομος με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., αντίστοιχος του πρώτου. Μετά την απομάκρυνση των επιχώσεων από την επιφάνεια του βράχου παρατηρήθηκαν κάποιες υποτυπώδεις βαθμίδες καθώς και κοιλότητες λαξευμένες στο βράχο, που προφανώς είχαν σχέση με τις θέσεις των θεατών-ακροατών. Στη βόρεια άκρη του κοίλου σώζονταν αποσπασματικά τμήματα τοίχων που πιθανώς αποτελούσαν την υποθεμελίωση αναλημμάτων ή βοηθητικών κτισμάτων του θεάτρου. Στο δυτικό τομέα του κοίλου παρατηρήθηκε στενός και αβαθής διάδρομος-αύλακα (μήκ. 9,50, πλ. 0,30-0,40 και βάθ. 0,10-0,15 μ.), επίσης λαξευμένος στο βράχο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. που καταλήγει στον ακτινωτό διάδρομο.

Η ανασκαφή συνεχίστηκε στο χώρο νότια των θρόνων για να διαπιστωθούν πιθανά ίχνη ορχήστρας, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Στο σημείο αυτό διέρχεται η σύγχρονη οδός, το κατάστρωμα της οποίας βρισκόταν στο ίδιο ή και χαμηλότερο επίπεδο από εκείνο της έδρασης των θρόνων, με αποτέλεσμα να είναι βέβαιη η κατα-

9. Στην κορυφή του λόφου της Αγίας Άννας σώζονται εκτεταμένες εγκαταστάσεις και πυροβολεία των γερμανικών κατοχικών δυνάμεων.

στροφή αρχαίων λειψάνων στη συγκεκριμένη θέση. Πολύ πιθανό είναι όμως να χρησιμοποιήθηκε ως ορχήστρα η ισοπεδωμένη περιοχή νότια των θρόνων, που ίσως οριζόταν νοτιότερα από ξύλινη σκηνή. Ξύλινα θα ήταν και τα καθίσματα στο πρανές του κοίλου (ικρία), ή μπορεί και να μην υπήρχαν, και οι θεατές σε αυτή την περίπτωση να κάθονταν στις γεμάτες χώμα κοιλότητες του βράχου.

Η κεραμική που βρέθηκε στο χώρο του μνημείου καλύπτει μεγάλη χρονολογική περίοδο από τα τέλη του 7ου έως και τον 4ο αι. π.Χ. Εκτός της κεραμικής αξίζει να αναφέρουμε τα θραύσματα βάθρου, πιθανώς χορηγικού, που βρέθηκαν σε αδιατάρακτο στρώμα του κοίλου. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα μεγάλο τμήμα από τη βάση άλλου βάθρου με εγχάρακτα στεφάνια ελιάς σε τρεις επιφάνειές του (Πίν. 27 δ-ε) καθώς και θραύσματα από το άνω τμήμα στήλης που φέρει επίστεψη γείσου. Στο ένα από αυτά σώζονται γράμματα από δύο στίχους επιγραφής ..... *ΛΙΜΟΥ και* ..... *ΣΑΥ* αντίστοιχα (Πίν. 27 στ). Σ' ένα τρίτο θραύσμα διαβάζουμε ..... *ΟΚΛΕ* .....

Η σημασία των θραυσμάτων αυτών είναι προφανής, αφού τα αποσπασματικά και μόνο στοιχεία της επιγραφής ταυτίζουν το χώρο με το δήμο του αρχαίου Αλιμούντος. Η αποκάλυψη του σημαντικού αυτού μνημείου, που από τα ευρήματα φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα, θα προσθέσει σημαντικότατες πληροφορίες στη γνώμη μας για τον αρχαίο δήμο και θα φωτίσει πολλές πτυχές της δημόσιας ζωής του. Δεν αποκλείεται το μνημείο αυτό να είχε κατ' αρχήν, σε πρώιμη φάση, άμεση σχέση με τα δρώμενα των Θεσμοφορίων του Αλιμούντος και στη συνέχεια να εξελίχθηκε σε θέατρο και παράλληλα τόπο συγκεντρώσεως των Αλιμουσίων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΖΑ-ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

Λαυρεωτική

Βουνό Ριμπάρι

Σε επίπεδη έκταση ανάμεσα στο Μεγάλο και Μεσαίο Ριμπάρι εντοπίστηκε και αποκαλύφθηκε επιφανειακά ένα τετράπλευρο κτίσμα διαστ. 6,70Χ6,80 μ. Σώζεται ο πρώτος δόμος, χτισμένος από μαρμαρόπετρες και άλλες πέτρες. Στη γύρω έκταση υπάρχουν ίχνη τοίχων και διάσπαρτο οικοδομικό υλικό και είναι πιθανό το τετράπλευρο κτίσμα να ανήκει σε ένα μεγαλύτερο συγκρότημα.

Στην κορυφή του βουνού Ριμπάρι σώζεται ένας ισχυρός τοίχος σε μεγάλο μήκος, ο οποίος πιθανώς αποτελεί τον περίβολο του φρουρίου της Βήσας που αναφέρει ο Ξενοφών.

Στεφάνι Θορικού (κτήμα Νταναβοβαγγέλη)

Κατά την εκχέρσωση κτήματος σε πλαγιά των υψωμάτων Στεφάνι κοντά στα αρχαία λατομεία εντοπίστηκαν αρχαιότητες, διακόπηκαν οι εργασίες και άρχισε ανασκαφική έρευνα. Επειδή η έκταση του κτήματος είναι μεγάλη (περίπου 6 στρέμματα) ερευνήθηκε κατ' αρχήν η έκταση των αρχαίων εγκαταστάσεων που καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος του κτήματος. Εντοπίστηκαν τοίχοι και δάπεδα με κονίαμα και διαπιστώθηκε ότι στο συγκρότημα αυτό ανήκει ο τετράπλευρος πύργος που ερευνήθηκε το 1990[10] στο ψηλότερο σημείο της πλαγιάς. Η έρευνα θα συνεχιστεί.

Συντερίνα Καμάριζας (Πίν. 28 α)

Στη διασταύρωση της οδού Αναβύσσου-Καμάριζας με τον αγροτικό δρόμο προς Συντερίνα-Δημολιάκι, στο κτήμα Ευαγγ. Γούλα, μετά από παράνομη εκχέρσωση αποκαλύφθηκε και εν μέρει διαλύθηκε κτίσμα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Πρόκειται για κτίσμα σωζ. ύψ. 2,50 μ., χτισμένο από αρχαιότερο οικοδομικό και άλλο υλικό, τούβλα και κονίαμα. Στο αρχαίο υλικό περιλαμβάνονται, εκτός από μαρμαροπλίνθους, και κομμάτια βάθρων με τόρμους.

Σε μικρή απόσταση από το κτίσμα βρέθηκε τοποθετημένος μέσα στο χώμα αποθηκευτικός πίθος. Στην περιοχή τοποθετείται ένα από τα οικιστικά κέντρα του αρχαίου δήμου της Βήσας και έχουν κατά καιρούς βρεθεί επιγραφές, ανάγλυφα κ.ά.

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

Γέρακας (Σταυρός)

Οδός Σύρου (οικόπεδο Δέσποινας Πονηρίδου)

Σε εκσκαφή του παραπάνω οικοπέδου, χωρίς την άδεια της Υπηρεσίας και χωρίς να γίνει η παρακολούθηση των εργασιών, βρέθηκαν και εν μέρει καταστρά-

10. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 76 κ.ε.

φηκαν (πριν ειδοποιηθούμε) τρεις μαρμάρινες σαρκοφάγοι με αετωματικό κάλυμμα, μία μαρμάρινη κάλπη με καμένα οστά και τμήμα από επιτύμβια στήλη με αέτωμα κλασικών χρόνων με επιγραφή. Βάθος από το δρόμο 0,60 μ. (το πάνω μέρος των σαρκοφάγων). Η πρώτη σαρκοφάγος (σαρκ. 1) είχε προσανατολισμό Β.-Ν. και το κάλυμμά της καθώς και η μία μακριά πλευρά της είχαν σπάσει από το εκσκαφικό μηχάνημα. Διαστάσεις: μήκος 2,17, πλάτος 0,76 και ύψος 0,56 μ. Πάχος τοιχώματος 0,11 μ. Γύρω από το χείλος της σαρκοφάγου υπήρχε αναθύρωση πλ. 0,04 μ. Διαστάσεις καλύμματος: 2,16, πλάτος 0,75 και ύψος 0,20 μ. Πατούρα πλ. 0,05 και μήκ. 0,10 μ. στις μακρές πλευρές. Περιείχε σκελετό σε στάση έκτασης που δεν ήταν κτερισμένος.

Δυτικά της σαρκοφάγου 1 και σε κάθετη σχέση με αυτήν, με προσανατολισμό Α.-Δ. ήταν η σαρκοφάγος 2. Το κάλυμμά της είχε σπάσει από το εκσκαφικό μηχάνημα. Το κάλυμμα ήταν σαμαρωτό. Διαστάσεις 1,87x 0,65 μ. Ύψος 0,47, πλάτος χείλους 0,10 μ. Αναθύρωση 0,04 μ. Ύψος καλύμματος 1,17, πλάτος 0,75, μήκος 2,20 μ. Η σαρκοφάγος περιείχε σκελετό σε στάση εκτάδην με το κεφάλι προς Α., διατηρημένο σε αρκετά καλή κατάσταση. Η ταφή ήταν κτερισμένη με μικρό μελαμβαφές ληκύθιο με ανθέμιο σε μετόπη (4ος αι. π.Χ.). Το ληκύθιο ήταν τοποθετημένο στην κάτω αριστερή γωνία της ταφής.

Αμέσως προς Β. της σαρκοφάγου 2, στη γωνία που σχηματιζόταν από τις δύο σαρκοφάγους, ήταν τοποθετημένη μία μαρμάρινη κάλπη. Το σχήμα της ήταν ημισφαιρικό-κωνικό. Καλυπτόταν με επίπεδη πλάκα. Διάμετρος κάλπης 0,56, πάχος 0,06, ύψος 0,31 μ. Διάμετρος καλύμματος 0,62, ύψος 0,07 μ. Το κομμάτι της μαρμάρινης επιτύμβιας πλάκας με το αέτωμα είχε σωζόμενες διαστάσεις: 1,10 μ. μήκος, 0,28 μ. ύψος και πάχος 0,28 μ. Αναθύρωση αετώματος πλ. 0,04 μ. Τα ακροκέραμα είχαν αποκρουστεί. Στο τύμπανο του αετώματος υπήρχε εγχάρακτη επιγραφή *ΦΙΛΩΝ* (το όνομα του νεκρού).

Κηφισιά

Οδοί Αγίων Θεοδώρων - Αγίου Δημητρίου (Πίν. 28 β)

Στη νοτιοδυτική γωνία του παραπάνω οικοπέδου και σε βάθος 2,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους βρέθηκε ισχυρός τοίχος με κατεύθυνση Β.-Ν., χτισμένος με αργές πέτρες και ασβεστοκονίαμα. Σωζόμενο μήκος 2,30, πλάτος 0,73, ύψος 2,40 μ. Άλλος τοίχος χτισμένος με τούβλα και πέτρες και ωραία πρόσοψη επιχρισμένη με κονίαμα βρέθηκε σύρριζα με το νοτιοδυτικό πέρας του οικοπέδου, παράλληλος με τον τοίχο 1. Είχε κατεύθυνση Β.-Ν. και σωζόταν σε μήκος 2,90 και ύψος 1,50 μ. Το πλάτος του ήταν 0,64 μ. Μέσα στον τοίχο ήταν εντοιχισμένη σε β΄ χρήση μαρμαρόπλακα διαστ. 1x0,36 μ.

Δίπλα στον τοίχο 1, προς τα νοτιοδυτικά και εν μέρει κάτω από αυτόν, υπήρχε ορθογώνια μαρμάρινη πλάκα διαστ. 0,70x0,64x0,27 μ., που θα ανήκε σε παραστάδα πόρτας.

Ο χώρος ήταν μπαζωμένος με μαύρο χώμα και χονδροειδείς κεραμίδες μέσα. Διάσπαρτες στο χώρο βρέθηκαν δύο-τρεις στρογγυλές κεραμίδες από υπόκαυστο βαλανείου. Τα όστρακα που συνελέγησαν ανήκουν στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Εθνική οδός Αθηνών-Λαμίας

Οδός Πηγών

Κατά την εκσκαφή, για τη διέλευση κεντρικού αγωγού υδάτων, παράλληλα της εθνικής οδού, βρέθηκαν και ερευνήθηκαν δύο κτιστοί τάφοι ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Είχαν προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΑ. Βρέθηκαν σε βάθος 1,72-2,69 μ. από το πεζοδρόμιο της οδού. Ήταν κατασκευασμένοι με επιμελημένο χτίσμο με ασβεστολιθικές αργές πέτρες και συνδετικό κονίαμα. Εσωτερικά ήταν επιχρισμένοι. Τα τοιχώματα ήταν συγκλίνοντα. Ο καθένας σκεπαζόταν με τρεις μαρμάρινες πλάκες.

Ο δυτικότερος τάφος είχε διαστάσεις 1,80x0,52 μ. και ύψος 0,85 μ. Οι καλυπτήριες πλάκες είχαν διαστάσεις: α) 0,92x0,74 μ., β) 0,54x0,54 μ., γ) 0,47x0,48 μ. Το πάχος τους ήταν 0.04 μ. Περιείχε τρεις τουλάχιστον σκελετούς τοποθετημένους σε εκτεταμένη στάση. Έλειπαν τα κρανία. Δεν ήταν κτερισμένοι. Στο βόρειο τοίχωμα του τάφου υπήρχε λίγο κάτω από την οροφή μια πέτρα που εξείχε λίγο.

Ο δεύτερος τάφος είχε διαστάσεις 2,20x0,88 μ. και ύψος 0,80 μ. Οι καλυπτήριες πλάκες είχαν διαστάσεις: α) 0,52x0,75 μ., β) 0,37x0,58 μ., γ)0,47x0,53 μ. Πάχος πλάκας 0,15 μ. Περιείχε τρεις επίσης νεκρούς (βρέθηκαν τρία κρανία). Τα οστά ήταν αναμοχλευμένα. Το ένα από τα κρανία ήταν παιδικό και έφερε μικρή οπή στο πίσω μέρος. Στο βόρειο μέρος του τάφου βρέθηκαν δύο ακέραια αγγεία, μια πρόχους ωοειδής, σφαιρική, με φαρδύ κλίνον προς τα έξω χείλος και μια λήκυθος τετράγωνη σχεδόν κατά το σώμα με τροχαλιόσχημο λαιμό και καλυκωτό χείλος, αδιακόσμητα και τα δύο. Χρονολογούνται στο 2ο αι. μ.Χ. Ένας άλλος κεραμοσκεπής τάφος καταστράφηκε από το εκσκαφικό μηχάνημα προς Ν. των άλλων δύο.

Κόκκινος Μύλος

Οδός Θράκης (οικόπεδο Πανουργιά) (Πίν. 28 γ-ζ, 29 α-στ)

Με αφορμή την παράδοση από το μαθητή Σ. Ανδρεαδάκη τριών ακέραιων γεωμετρικών αγγείων, τεσσάρων πωμάτων πυξίδων και δύο τμημάτων χάλκινων πορπών, τα οποία σκαλίζοντας είχε εντοπίσει σε γειτονικό οικόπεδο του σπιτιού του, διεξήχθη ανασκαφική έρευνα.

Το οικόπεδο ερευνήθηκε με τη διάνοιξη κατά μήκος του τετράγωνων λάκκων διαστ. 1,70x1,70 μ., βάθ. 0,65 μ. Δεν εντοπίστηκε καμιά αρχαία κατασκευή ή λάξευμα στο φυσικό βράχο (κιμηλιά).

Στα νότια του οικοπέδου εντοπίστηκε συστάδα 13 γεωμετρικών αγγείων (βάθος 0,65 μ.). Δεν ήταν τοποθετημένα, αλλά βρέθηκαν μέσα στο χώμα (λάκκος 1). Ήταν τρεις μικρές πρόχοι, ωοειδείς, ακέραιες, με διακόσμηση οριζόντιων παράλληλων ταινιών στην κοιλιά, μια ωοειδής ακέραια μικκύλη προχοΐσκη με διακόσμηση επίσης οριζόντιων παράλληλων ταινιών με καστανέρυθρο χρώμα, τέσσερις αμφορίσκοι με μακρύ κυλινδρικό λαιμό και οριζόντιες λαβές τοποθετημένες στο πάνω μέρος της σφαιρικής κοιλιάς τους, και μια μικρή οξυκόρυφη ακέραια κάλαθος με λαβή πάνω από το χείλος και διακόσμηση πλέγματος γραμμών. Κοντά τους βρέθηκαν τμήματα άλλων χάλκινων πορπών και μια χάλκινη λεπίδα (μήκ. 0,04 μ.).

Σε απόσταση περίπου 8,30 μ. βόρεια της πρώτης συστάδας των αγγείων εντοπίστηκαν άλλα τέσσερα γεωμετρικά αγγεία (λάκκος 2), επίσης μέσα στο μαλακό χώμα. Βάθος 0,60 μ. Τα αγγεία ήταν μια ωοειδής πρόχους με πλατειά βάση, ελλιπής κατά τη λαβή και το χείλος, με διακόσμηση οριζόντιων παράλληλων καστανέρυθρων ταινιών σε πυκνές ομάδες, και τρεις μεγάλοι κύαθοι με οριζόντιες λαβές, πλατιά καστανή ταινία εσωτερικά του χείλους και εξωτερικά γύρω από τη βάση, η κοιλιά των οποίων διακοσμείται με κυματοειδή γραμμή γύρω από την περιφέρεια και κουκίδες από τη μία και την άλλη πλευρά της.

Μαζί με τη δεύτερη αυτή συστάδα των αγγείων βρέθηκε ένα σιδερένιο μαχαίρι (μήκ. 0,11 μ.) με ίχνη του ξύλου της λαβής στο ένα του άκρο. Στις υπόλοιπες δοκιμαστικές τομές δεν βρέθηκε κανένα άλλο ίχνος αρχαίων.

Οδός Καμβούνη (οικόπεδο Κωνστ. Ντάντου)

Κατά την εκσκαφή του παραπάνω οικοπέδου εμφανίστηκε στο ανατολικό τμήμα του τμήμα πήλινου αγωγού, σε σχήμα ανεστραμμένου Π. Είχε κατεύθυνση Β.-Ν. Στη βόρεια πλευρά του είχε καταστραφεί, αλλά συνεχιζόταν για άλλα 3,10 μ. ακόμα βορειότερα. Σωζόμενο μήκος 6,70, βάθος 0,85 μ. από το δρόμο. Συνολικό μήκος αγωγού (μαζί με το κατεστραμμένο τμήμα) 12,30 μ. Το πλάτος του αγωγού ήταν 0,105-0,20 μ. και το ύψος του 0,22 μ. Πάχος 0,04 μ. Το μήκος των ορθογώνιων τμημάτων που τον αποτελούσαν κυμαινόταν από 0,50-0,80 μ.

Από τη δυτική πλευρά του σκάμματος σε βάθος 2-2,40 μ. από το δρόμο, προήλθε ομάδα οστράκων μέσα σε μπάζωμα, που δεν συνανήκαν μεταξύ τους, σπασμένα από παλιά. Τα όστρακα ανήκουν σε αγγεία ρωμαϊκών χρόνων.

Μενίδι

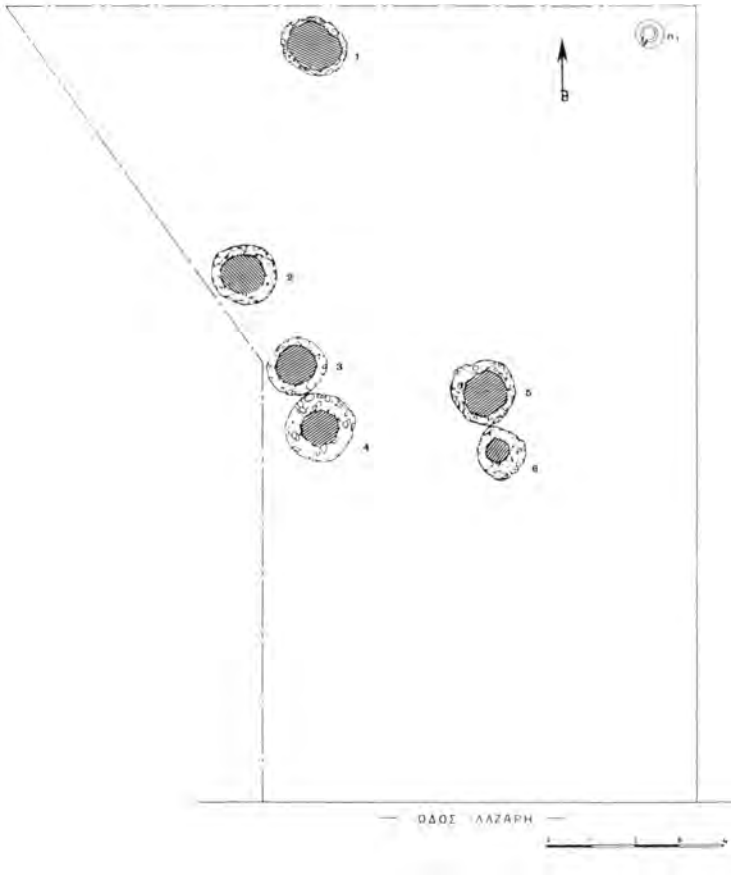
Οδός Αγίου Ιωάννου 2 - Λιοσίων (οικόπεδο Απόστολου-Χρήστου Σίσκα, Ο.Τ. 17) (Σχέδ. 4· Πίν. 30 α-γ)

Στο παραπάνω οικόπεδο βρέθηκε η συνέχεια του ρωμαϊκού βαλανείου που είχε ανασκαφεί το 1987 στο προς ΒΔ. οικόπεδο επί της οδού Λιοσίων ιδιοκτησίας Αφών Σκιαδόπουλων.

Σε βάθος 1,50 μ. από το δρόμο (Αγίου Ιωάννου) εντοπίστηκαν δεξαμενές-πηγάδια νερού με κονίαμα και ένα πιθάρι. Η πρώτη (1), στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, ήταν κυκλική, διάμ. 1,60 και βάθ. 0,80 μ. Πάχος τοιχώματος 0,20 μ. Ήταν κτιστή με επίπεδες κεραμίδες, επενδεδυμένη με υδραυλικό κονίαμα στο εσωτερικό της. Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκε η δεξαμενή 2, επίσης κυκλική. Σωζόμενη εσωτερική διάμετρος 0,90, βάθος 1,53 μ. Πάχος τοιχώματος 0,32 μ. Το δυτικό τμήμα της είχε καταστραφεί. Στο νοτιοδυτικό τοίχωμα της εκσκαφής βρέθηκαν επίσης άλλες δύο κυκλικές δεξαμενές-πηγάδια (3, 4), που εφάπτονταν μεταξύ τους, και τα δύο κτιστά με αργές πέτρες και καλυμμένα με υδραυλικό κονίαμα. Διάμετρος του πηγαδιού 2, 1,60, βάθος 1,20 μ. Πάχος τοιχώματος 0,40 μ. Εσωτερική διάμετρος 1,20 μ. Διάμετρος του πηγαδιού 4 (του βορειότερου) 1,35, βάθος 1,20 μ. Πάχος τοιχώματος 0,40 μ. Εσωτερική διάμετρος 0,86 μ.

Στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου ήταν άλλα δύο όμοια κτιστά πηγάδια (αριθ. 5 και 6). Το 5 είχε εσωτερική διάμετρο χείλους 0,98 μ. Πάχος τοιχώματος 0,23-0,34 μ. Ύψος 1,30 μ. Το 6 είχε εσωτερική διάμετρο χείλους 0,58 μ., εσωτερική διάμετρο κοιλιάς 0,96 μ. Πάχος τοιχώματος 0,32-0,48 μ. Ύψος 1,20 μ.

Πάνω από τον πυθμένα της δεξαμενής 6 εσωτερικά υπήρχαν τρία μικρά στηρίγματα, ίσως για τον καθαρι-

Σχέδ. 4. Μενίδι. Οδός Αγίου Ιωάννου 2 - Λιοσίων. Οικόπεδο Απόστολου-Χρήστου Σίσκα. Κάτοψη δεξαμενών - πηγαδιών νερού.

σμό της. Στο εσωτερικό της, πάνω από το κονίαμα, ήταν επικολλημένα όστρακα από μεγάλα και μικρά αγγεία.

Επιχρισμένος με κονίαμα ήταν και ο πυθμένας όλων των δεξαμενών. Στη νοτιοδυτική γωνία του οικοπέδου εντοπίστηκε σε βάθος 0,86 μ. από το δρόμο πήλινο πιθάρι, διάμ. 0,44-0,60 μ. Ύψος 1,05 μ. Πάχος τοιχώματος 0,04 μ. Πλάτος χείλους 0,07 μ. Ήταν χωμένο στο δάπεδο μέχρι τη μέση περίπου. Το χείλος ένευε ελαφρά προς τα έξω.

Οδός Λιοσίων 45 (οικόπεδο Πολυχρόνη Παπαδόπουλου)

Στο βόρειο τμήμα του παραπάνω οικοπέδου βρέθηκε τμήμα του βαλανείου που είχε ανασκαφεί στα παρακείμενα οικόπεδα (αφών Σκιαδόπουλων προς Δ., και Α. Σίσκα προς Ν.)· στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου δεν υπήρχαν αρχαία.

Μια ελλειψοειδής δεξαμενή επενδεδυμένη με υδραυλικό κονίαμα, σωζ. διάμ. 5,80 μ., βρέθηκε κατά μήκος του βόρειου σκάμματος. Οι τοίχοι της δεξαμενής είχαν πλάτος 0,38 και σωζόμενο ύψος 0,20 μ. Βάθος από το δρόμο 1,05 μ.

Στη βορειοδυτική γωνία του οικοπέδου υπήρχε άλλη δεξαμενή της οποίας βρέθηκαν σε δύο πλευρές, η δυτική και η νότια. Το υπόλοιπο τμήμα της δεξαμενής πέφτει έξω από την οικοδομική γραμμή της οικοδομής. Το σωζόμενο μήκος του νότιου τοίχου ήταν 1,72 και το πλάτος του 0,62 μ. Σωζόμενο ύψος 0,40 μ. Βάθος από το δρόμο 0,91 μ.

Σε ένα σημείο του νότιου τοίχου υπάρχει διαμπερής οπή από όπου περνάει κυκλικός πήλινος αγωγός νερού, διάμ. 0,8-0,10 μ.

ΜΑΡΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Μαραθώνας

Θέση Αρνός

Κατά τις δοκιμαστικές τομές που έγιναν σε αγροτεμάχιο ενοικιασμένο από τον Γ. Κουφόπουλο για την κατασκευή θερμοκηπίου επισημάνθηκε ταφική πυρά και βρέθηκαν τεμάχια από τον κορμό μαρμάρινης στήλης. Προγραμματίστηκε η διεξαγωγή ανασκαφικής έρευνας.

Θέση Ιλάσι

1. Κατά τις δοκιμαστικές τομές σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Ελένης Ψαρού, σε μικρή απόσταση από τον απαλλοτριωμένο αρχαιολογικό χώρο, εντοπίστηκαν αρχαία οικοδομικά κατάλοιπα και περισυνελέγη κεραμική των προϊστορικών, αρχαϊκών και ρωμαϊκών χρόνων. Προγραμματίστηκε η διεξαγωγή ανασκαφικής έρευνας.

2. Σε οικόπεδο άγνωστης ιδιοκτησίας, όμορο με το προηγούμενο, έγινε επιφανειακός καθαρισμός με μηχανικό μέσο χωρίς την άδεια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Στα άκρα του οικοπέδου διαπιστώθηκε συγκέντρωση τεμαχίων από μαρμάρινες πλίνθους με εμφανή τα ίχνη της αρχαίας κατεργασίας και περισυνελέγη τμήμα από αρράβδωτο κίονα από ντόπιο μάρμαρο (αριθ. ευρ. Μουσείου Μαραθώνα Λ 220), σωζ. ύψ. 1,51 και διαμ. 0,37 μ. στην επάνω επιφάνεια, όπου υπάρχει ελλειψοειδής τόρμος.

Θέση Σεφέρια

Κατά την άροση αγροτεμαχίου ενοικιασμένου από τον Βονιφάτιο Στέλλα, κοντά στο 38ο χλμ. της λεωφόρου Αθηνών-Μαραθώνος, βρέθηκε αδρά κατεργασμένη κυκλική βάση από μάρμαρο Αγίας Μαρίνας (αριθ. ευρ. Μουσείου Μαραθώνα Λ 219), ύψ. 0,44 και διαμ. 0,58 μ., με κυκλικό τόρμο στην επάνω επιφάνεια, διαμ. 0,23 και βάθ. 0,06 μ.

ΜΕΛΠΩ ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

ΑΛΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Σούνιο

Από τον Αύγουστο και έως το τέλος του χρόνου το συνεργείο απασχολήθηκε στον καθαρισμό του αρχαιολογικού χώρου του Σουνίου μετά την πυρκαγιά.

Η φωτιά έφθασε μέχρι το πρόπυλο του ιερού του Ποσειδώνα και επηρέασε τα μάρμαρα, τα οποία καθαρίστηκαν και καλύφθηκαν με κόλλα και γάζες για να μη διαλυθούν. Παράλληλα με την απομάκρυνση των καμένων θάμνων έγινε καθαρισμός των νεωσοίκων του δυτικού όρμου και επιφανειακή αποκάλυψη του μικρού οικισμού στη δυτική πλευρά του φρουρίου. Ο δρόμος που διασχίζει τον οικισμό κατηφορίζει από Α.-Δ. προς τη θάλασσα, περίπου παράλληλα με το τείχος. Τα σπίτια που σώζονται στις δύο πλευρές του δρόμου χωρίζονται σε μερικές περιπτώσεις με στενούς δρόμους, διατηρούν τους τοίχους σε αρκετό ύψος, μαρμάρινα κατώφλια, θρανία και άλλες βοηθητικές κατασκευές στο εσωτερικό τους. Ανάμεσα στα σπίτια και το τείχος υπάρχουν δύο πηγάδια και κτίσματα που σχετίζονται με το τείχος και τη φύλαξη.

ΜΑΡΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

στο ΑΔ 47 (1992): Χρονικά

Σελ. 59: ο σωστός υπομνηματισμός του Σχεδίου 1 είναι: Σχέδιο 1. Σαλαμίνα. Αμπελάκια. Περιοχή Καματερού. Οι ταφικοί περίβολοι.

Σελ. 60: ο σωστός υπομνηματισμός του Σχεδίου 2 είναι: Σχέδιο 2. Σαλαμίνα. Πούντα. Λείψανα του τείχους της αρχαίας πόλης.

1η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Σπετσών (Αρχοντικό Χατζηγιάννη Μέξη)

Συνεχίζοντας και φέτος το πρόγραμμα της συντήρησης των εκθεμάτων από την αρχαιολογική, ιστορική και λαογραφική συλλογή του Μουσείου συντηρήθηκαν τα παρακάτω αντικείμενα:

1. Χάλκινος δακτύλιος χωρίς λίθο, διαμ. 0,017 μ. (α/α 94) με πλαστική διακόσμηση. 2. Χάλκινος δακτύλιος, διαμ. 0,016 μ. (α/α 96). 3. Χάλκινο τεμάχιο πώματος αγγείου, διαμ. 0,06 μ., με ανάγλυφη παράσταση (α/α 108). 4. Χάλκινο προσωπείο σε μικρογραφία, ύψ. 0,025 μ. (α/α 154). 5. Χάλκινο βραχιόλι με γραμμική σφυρήλατη διακόσμηση (α/α 167). 6. Χάλκινο κλειδί, μήκ. 0,04 μ. (α/α 171 α).

Τα παραπάνω εκθέματα προέρχονται από την αρχαιολογική συλλογή του Α. Κύρου που έχει δωρηθεί στο Μουσείο από το 1988[1]. Συντηρήθηκαν από τη συντηρήτρια Α. Πρωτοψάλτη.

7. Ρώσικη εικόνα, 18ου αι., διαστ. 0,48x0,40 μ., με παράσταση Σταύρωσης στο μέσον και δεξιά και αριστερά των κεραιών του Σταυρού παράσταση της Θεοτόκου και του αγίου Νικολάου πάνω και από δύο ζευγάρια αγίων που κρατούν ομοίωμα εκκλησίας κάτω (Α.Κ.Μ. 257).

8. Ελαιογραφία 19ου αι. με τίτλο *Η ΙΕΡΑ ΠΑΤΡΙΣ* (Πίν. 31 α) διαστ. 0,97x0,82 μ. (Α.Κ.Μ. 136). Στο κέντρο του πίνακα εικονίζεται η Ελλάδα σαν κόρη με ξέπλεκα μαλλιά και στεφάνι στο κεφάλι, ενώ δεξιά και αριστερά παρατάσσονται οι πρωτεργάτες της απελευθέρωσης σε μια απόλυτα συμμετρική σύνθεση. Πρόκειται για την αλληγορική παράσταση της νεκρανάστασης της Ελλάδας που φιλοτέχνησαν κατά καιρούς Έλληνες και ξένοι ζωγράφοι. Το έργο είναι δωρεά της Μαριάνθης Κατσιμάνη. Τα δύο παραπάνω εκθέματα συντηρήθηκαν από τη Φλωρεντία Ασημάκου.

9. Χαρτώο δίπλωμα απονομής παρασήμου στον Λάζαρο Ματθαίου, έτους 1836, διαστ. 0,33x0,21 μ.

10. Χαρτώο δίπλωμα με την υπογραφή του βασιλέα Όθωνα προς τον Λέκκα Ματρόζο, έτους 1835, διαστ. 0,447x 0,35 μ.

11. Χαρτώο δίπλωμα με την υπογραφή του βασιλέα Όθωνα προς τον Ιωάννη Σάντο, έτους 1835, διαστ. 0,44x0,31 μ. Τα διπλώματα συντηρήθηκαν από το συνεργείο του Αντ. Γκλίνου.

Εκθέσεις

Στα πλαίσια του 13ου Συμποσίου της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας με ειδικό θέμα «Χριστιανική Βοιωτία και Φωκίδα» οργανώθηκε έκθεση με θέμα «Χριστιανική Βοιωτία και Φωκίδα, ανασκαφικές μαρτυρίες» σε αίθουσα του Παλαιού Πανεπιστημίου Αθηνών[2].

Στο υλικό της έκθεσης συμπεριλαμβάνονταν γλυπτά, ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, κεραμικά, νομίσματα, μικροαντικείμενα του καθημερινού βίου, από ανασκαφές στην Άμφισσα, την Αντίκυρα και κυρίως τη Θήβα, αλλά και πλούσιο εποπτικό υλικό αποτελούμενο από χάρτες, σχέδια και φωτογραφίες (Σχέδ. 1).

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΠΕΤΣΕΣ

Σπέτσες (περιοχή Παλιού Λιμανιού)

Παλαιοχριστιανικό λουτρό

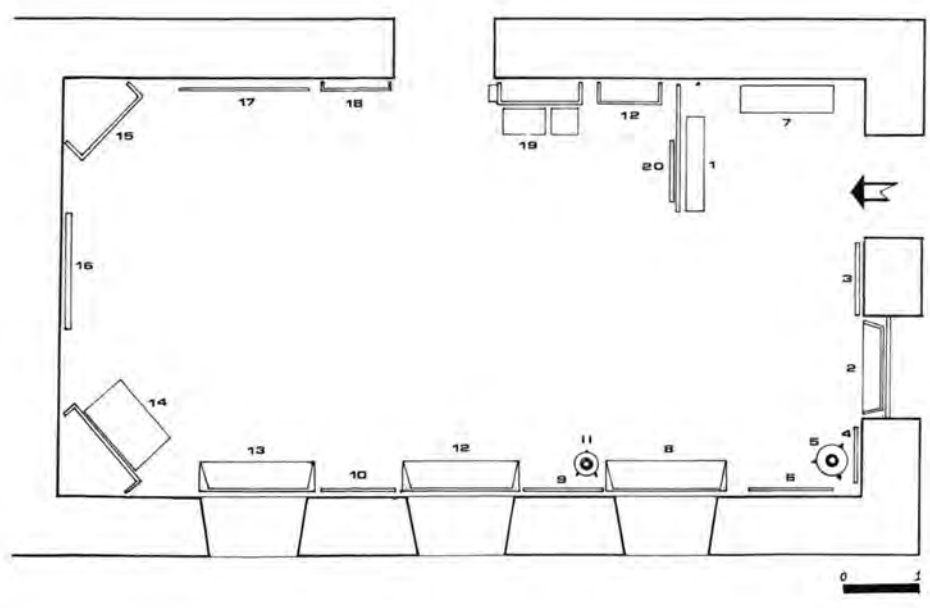
Κατά τη διάρκεια έργου ύδρευσης του δήμου Σπετσών εντοπίστηκε στην παραπάνω περιοχή τμήμα λουτρού (Σχέδ. 2). Ο χώρος βρίσκεται σε άμεση γειτνίαση με την ιδιοκτησία Δημητριάδη, στην οποία το 1992 αποκαλύφθηκε αγωγός[3]. Δυστυχώς ήταν αδύνατη η επέκταση της ανασκαφής δυτικά σε όλο το πλάτος του δρόμου, γιατί το έργο εκτελέστηκε τους θερινούς μήνες, που η κίνηση του νησιού, ως γνωστό, είναι ιδιαίτερα αυξημένη.

Λόγω του σωστικού χαρακτήρα της ανασκαφής δεν ήταν εύκολη και η προς Α. επέκταση στη γειτονική ιδιοκτησία, όπου υπάρχει περίπτωση να επανέλθουμε μελ-

1. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 82.

2. Θερμότατες ευχαριστίες οφείλονται στον Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών Π. Γέμπτο για την παραχώρηση της αίθουσας όσο και στη Διευθύντρια του Μουσείου Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Ι. Γιατρά για την εξαιρετική φιλοξενία και την άριστη συνεργασία μας.

3. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 69.

Σχέδ. 1. Αίθουσα Παλαιού Πανεπιστημίου Αθηνών. Εκθεσιακός χώρος της έκθεσης «Χριστιανική Βοιωτία και Φωκίδα, ανασκαφικές μαρτυρίες».

λοντικά, μετά τις απαραίτητες διαδικασίες και τον προγραμματισμό του έργου.

Αποκαλύφθηκε το χαμηλό υπόγειο τμήμα λουτρού, το γνωστό υπόκαυστο (Πίν. 31 β-γ), που σχηματίζεται με μονολιθικούς κιονίσκους, ύψ. 0,65 μ., που στηρίζουν το δάπεδο, από το οποίο διατηρήθηκε ένα μικρό τμήμα. Αγωγοί τετράγωνης διατομής, πλ. 0,15 μ., χτισμένοι στο πάχος των τοίχων, χρησίμευαν για τη μεταφορά του θερμού αέρα στους χώρους του λουτρού.

Τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής δεν έχουν ακόμη εξεταστεί στο σύνολό τους. Συγκεντρώθηκαν πάντως τμήματα παλαιοχριστιανικών λυχναριών, πήλινα πηνία, πολλά όστρακα αποθηκευτικών και μαγειρικών σκευών, τεμάχια πήλινου τρίποδα (πυροστάτη) που συντηρήθηκε (Πίν. 31 δ), τεμάχια μαρμάρινης τράπεζας, καθώς και λίγα νομίσματα, που πιστοποιούν τη χρήση του χώρου κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους[4].

Σημειώνουμε ότι στην περιοχή του Παλιού Λιμανιού βρίσκουμε στα τέλη του περασμένου αιώνα μνεία της θέσης Λουτρό[5], που δεν γνωρίζουμε όμως αν ταυτίζεται με το πρόσφατα αποκαλυφθέν.

Αναφέρουμε, τέλος, τη γειτνίαση του ανασκαφικού χώρου με το σημερινό ναό της Ευαγγελίστριας, που είναι χτισμένος πάνω σε τμήμα παλαιοχριστιανικής βασιλικής, που ανασκάφηκε το 1937[6].

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Θησαυρός Σπετσών 1993

Κατά τη διάρκεια της σκαφικής έρευνας στο Παλιό Λιμάνι των Σπετσών εντοπίστηκε μικρό σύνολο νομισμάτων-θησαυρός αποτελούμενος από επτά χάλκινες κοπές (φόλλεις, μισή φόλλις, και δεκανούμμιο) 6ου-7ου αι. μ.Χ.[7].

Δύο φόλλεις του Ηρακλείου οριοθετούν χρονολογικά και την απόκρυψη του θησαυρού. Συγκεκριμένα η χρονολογία κοπής του τελευταίου νομίσματος (Ηράκλειος, φόλλις, Νομισματοκοπείο Κωνσταντινουπόλεως, class 3, DOC II, 1,288, αριθ. 89 κ.ε.) μετά το 615 μ.Χ. (το ακριβές έτος βασιλείας πάνω στο νόμισμα είναι τελεί-

4. Τα νομίσματα αυτά εξετάζονται παρακάτω από τη Μίνα Γαλάνη-Κρίκου.

5. Αν. Ορλάνδος, Περί της Νήσου Πέτσας ή Σπετσών, εν Πειραιεί 1877, σ. 8-9.

6. ΠΑΕ 1937, σ. 97-102.

7. Για παλαιοχριστιανικούς θησαυρούς από τις Σπέτσες με χρυσά και χάλκινα νομίσματα, βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 69-71.

ως φθαρμένο) αποτελεί ένα terminus post quem για την απόκρυψη ή απώλεια του μικρού συνόλου, γεγονός το οποίο σχετίζεται με αβαροσλαβική απειλή στο Αιγαίο, η οποία ενέχεται για την απόκρυψη παρόμοιων συνόλων και από άλλες παράλιες και νησιωτικές θέσεις του Αιγαίου[8].

ΜΙΝΑ ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Θήβα

Κατά το 1993 διενεργήθηκαν ανασκαφές σε πέντε συνολικά οικόπεδα, μέσα και έξω από την Καδμεία (Σχέδ. 3).

Όπως και κατά το 1992[9] ενδιαφέρον παρουσίασε η περιοχή του Αγίου Νικολάου, όπου βρίσκονταν τα δύο από τα παραπάνω οικόπεδα. Στις ανασκαφές έλαβαν μέρος πλην της υπογράφουσας και οι αρχαιολόγοι Ελένη-Μαρία Βαβούρη, Καλλιόπη Καραθανάση, Ράινα Πούλη, Μαρία Γιαμαλίδη, Μαρία Γκάτη και Εύη Ζωγράφου.

Παράλληλα έγιναν έρευνες και σε οδούς όπου η Δημοτική Επιχείρηση Ύδρευσης-Αποχέτευσης Θηβών συνεχίζει την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου, που άρχισε από το 1988[10].

Οι ανασκαφές αυτές διεξάγονται υπό την εποπτεία του αρχαιολόγου Νεκτάριου Λαμπρόπουλου που αμείβεται από την παραπάνω επιχείρηση.

Οδός Αγίου Νικολάου (Ο.Τ. 286, οικόπεδο Δικαστικού Μεγάρου)

Βρίσκεται στην περιοχή των Παλαιών Σφαγείων, πολύ κοντά στο βυζαντινό ναό του Αγίου Νικολάου (Σχέδ. 3, αριθ. 1).

Στο παραπάνω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε σε σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα εκτεταμένη ανασκαφική έρευνα, η δαπάνη της οποίας καλύφθηκε εξ ολοκλήρου από την κατασκευάστρια εταιρεία ΕΚΤΕΡ Α.Ε.

Λόγω της μεγάλης έκτασης του οικοπέδου (4.160 τ.μ.) έγινε αρχικά για διερευνητικούς λόγους η διάνοιξη εννέα δοκιμαστικών τάφρων, κατεύθυνσης Α.-Δ., στις περισσότερες από τις οποίες εντοπίστηκαν οικοδομικά κατάλοιπα.

Κατά την εκσκαφή της τελευταίας τάφρου στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα ναού, με υπόγειο ταφικό παρεκκλήσιο (Πίν. 32 α) κατεστραμμένο σε μεγάλο βαθμό από παλαιότερη εκσκαφή, σύμφωνα με πληροφορίες μας.

Ακολούθησε ανασκαφική έρευνα τόσο στο χώρο του παρεκκλησίου, του οποίου αποφασίστηκε από το ΥΠΠΟ η διατήρηση και η επισκεψιμότητα, όσο και του υπόλοιπου οικοπέδου, όπου αποκαλύφθηκε τμήμα του πολεοδομικού ιστού της βυζαντινής Θήβας (Σχέδ. 4· Πίν. 32 β).

Το πλήθος των κινητών ευρημάτων, που βρίσκεται ακόμη στο στάδιο της συντήρησης, δεν επιτρέπει τη λεπτομερή περιγραφή και τη διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για τα αποκαλυφθέντα κτιριακά συγκροτήματα, στα οποία θα αναφερθούμε αλλού, μετά την ολοκλήρωση της έρευνας και της μελέτης. Από μια πρώτη εκτίμηση μπορούμε να αναφέρουμε τα ακόλουθα:

Ο ναός με το υπόγειο ταφικό παρεκκλήσιο ανήκει στους μεσοβυζαντινούς χρόνους. Η τοιχοποιία του είναι πολύ επιμελημένη αποτελούμενη από λαξευμένους ορθογωνισμένους λίθους με συνεχόμενες οριζόντιες σειρές πλίνθων στους αρμούς, ενώ συχνή είναι η χρήση αρχαίου οικοδομικού υλικού (Σχέδ. 5).

Οι τάφοι, καμαροσκεπείς ή κιβωτιόσχημοι, αρκετά κατεστραμμένοι, είχαν χρησιμοποιηθεί για επανειλημμένες ταφές. Συγκεντρώθηκαν νομίσματα 12ου και 13ου αιώνα[11], καθώς και κινητά ευρήματα, από τα οποία περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κοσμήματα (Σχέδ. 6). Από το χώρο του ναού περισυνελέγησαν επίσης σπαράγματα τοιχογραφιών, τα οποία συντηρούνται.

Από τα υπόλοιπα αρχιτεκτονικά λείψανα διακρίνονται ορθογωνισμένες κατόψεις κτιρίων, διαταραγμένες όμως ή από παλαιότερες ανακατασκευές ή από πρόσφατες καταστροφές. Από τη στρωματογραφική έρευνα προκύπτει ότι υπάρχουν δύο στρώματα καταστροφής, το ένα γύρω στα μέσα του 12ου αι. μ.Χ., που πρέπει να σχετίζεται με την επιδρομή του Ρογήρου της Σικελίας, το 1147 μ.Χ., και το άλλο στις αρχές του 13ου αι., εποχή στην οποία ανήκουν και τρεις νομισματικοί θησαυροί που βρέθηκαν.

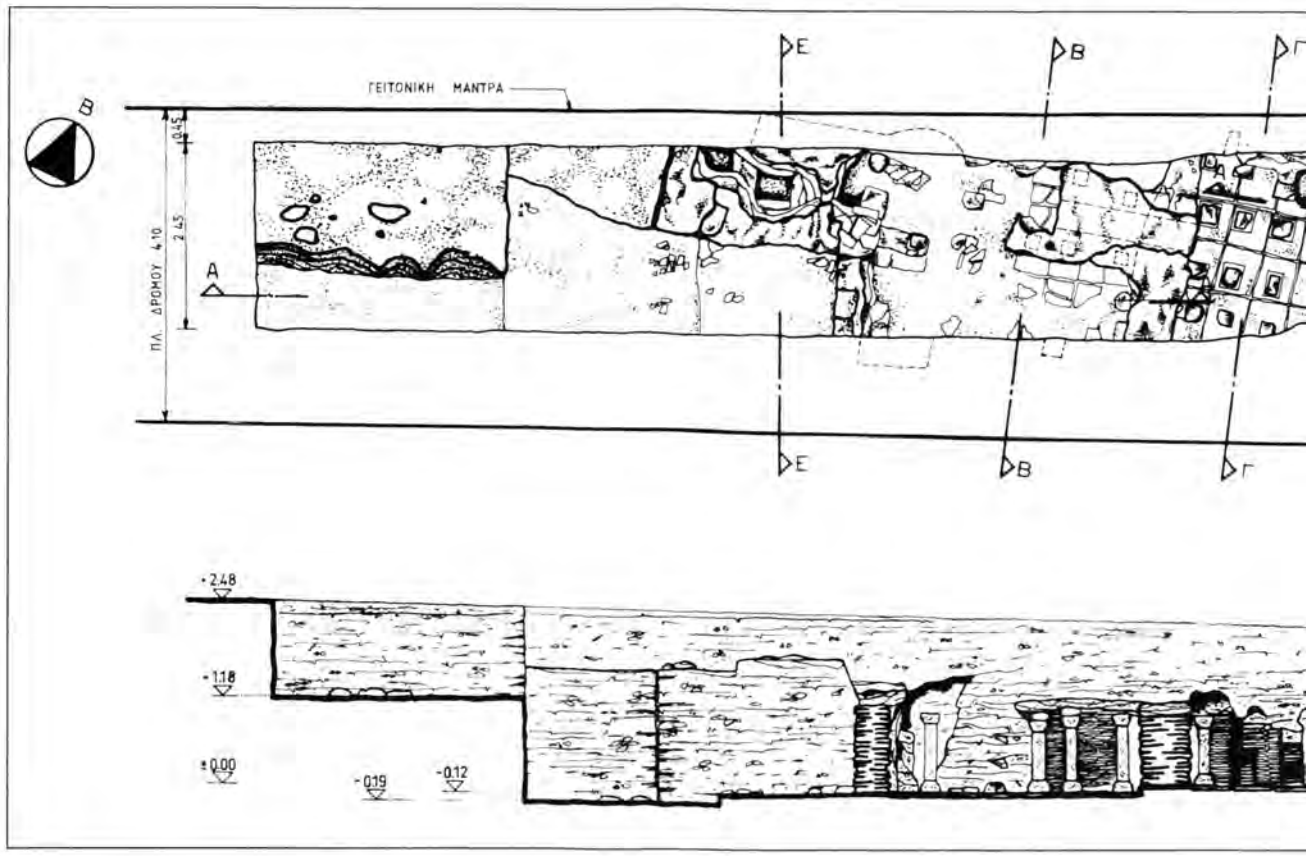
Οι εστίες που εντοπίστηκαν σε αρκετούς χώρους, σε ένα μάλιστα με κατά χώραν τμήμα χύτρας μαζί με ένα

8. D.M. Metcalf, The Aegean Coastlands under Threat: Some Coins and Coin Hoards from the Reign of Heraclius, BSA 57(1962), σ. 14-23.

9. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 72 κ.ε.

10. Βλ. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 97 κ.ε.

11. Βλ. παρακάτω, Νομίσματα, σ. 83 κ.ε.

Σχέδ. 2. Σπέτσες. Περιοχή Παλιού Λιμανιού. Κάτοψη του παλαιοχριστιανικού λουτρού.

μολυβδόβουλλο, αλλά και το πλήθος των μαγειρικών (Σχέδ. 7) και αποθηκευτικών αγγείων, των δοχείων μεταφοράς (Σχέδ. 8), των επιτραπέζιων σκευών καθώς και λυχναριών (Σχέδ. 9-11· Πίν. 32 γ-ε) που συγκεντρώθηκαν, φανερώνουν τον οικιστικό χαρακτήρα των κτιρίων. Στα ευρήματα συγκαταλέγονται πολλά σιδερένια εργαλεία και άλλα εξαρτήματα (Σχέδ. 12), γυάλινα σκεύη, μικρό εικονίδιο από στεατίτη με ανάγλυφη παράσταση έφιππου αγίου (Πίν. 33 α) εξαρτήματα οπλισμού, όπως αιχμές σιδερένιων βελών και τμήμα χάλκινου κρανιοθραύστη[12] (Πίν. 33 β).

Οδός Αγίου Νικολάου (Ο.Τ. 285, οικόπεδο ναού Αγίων Νικολάου και Ρούφου)

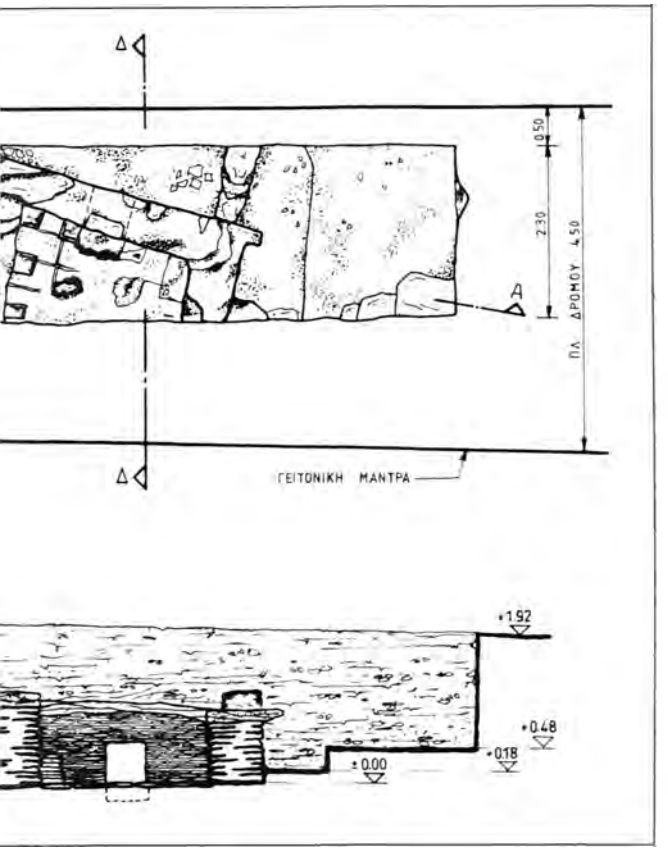
Στο παραπάνω οικόπεδο (Σχέδ. 3, αριθ. 2) που βρίσκεται στην ελάχιστη απόσταση των 5 μ. περίπου από τη νότια πλευρά του βυζαντινού ναού του Αγίου Νικολάου, εγκρίθηκε δυστυχώς, παρά τις επιφυλάξεις της Εφορείας, η ανέγερση νέου, μεγάλων διαστάσεων, ναού προς τιμή του αγίου Νικολάου και του αγίου Ρούφου, πρώτου επισκόπου των Θηβών.

Σε αντίθεση με τα σημαντικά ευρήματα που αποκαλύφθηκαν στο προαναφερθέν οικόπεδο του Δικαστικού Μεγάρου, που βρίσκεται στην ακριβώς απέναντι πλευρά της οδού Αγίου Νικολάου, εδώ τόσο τα κτιριακά λείψανα όσο και τα κινητά ευρήματα ήταν περιορισμένου ενδιαφέροντος.

Στο δυτικότερο τμήμα του οικοπέδου (Σχέδ. 13) αποκαλύφθηκαν λαξευμένες στον πωρόλιθο ταφές ρωμαϊκών χρόνων, από όπου προέρχεται ένα ακέραιο γυάλινο δοχείο (Πίν. 33 γ).

Στην υπόλοιπη έκταση υπήρχαν κτίρια βυζαντινών χρόνων, σε πολύ αποσπασματική μορφή διατηρούμενα και σε μικρό ύψος. Οι πολλές ανακατασκευές δεν επιτρέπουν το σχηματισμό σαφούς εικόνας των κτιρίων και μόνο δύο από αυτά ξεχωρίζουν, που διατηρήθηκαν σε μεγαλύτερες διαστάσεις.

12. Πρβλ. Dinogetia I, Bucuresti 1967, εικ. 182/3, 184/23, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Στο χώρο βρέθηκαν και τρεις αποθέτες, οι δύο (Α1, Α2) σκαμμένοι στο χώμα και ο τρίτος (Α3) λαξευμένος στο βράχο. Είναι προφανές, κρίνοντας από την πολύ πρόχειρη κατασκευή τους με τα αδιαμόρφωτα και ανεπίχριστα τοιχώματα, ότι προορίζονταν για ρίψη απορριμμάτων. Από τον τελευταίο αποθέτη συγκεντρώθηκε ενδιαφέρουσα κεραμική του α΄ μισού του 12ου αι. (Σχέδ. 14 · Πίν. 33 δ).

Από τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα, των οποίων η συντήρηση δεν έχει ολοκληρωθεί, αναφέρουμε δεκαέξι νομίσματα διαφόρων περιόδων που συγκεντρώθηκαν[13]

Οδός Εστίας 5 (Ο.Τ. 181, οικόπεδο Ράπτη)

Κατά τη διάνοιξη θεμελίων στο παραπάνω οικόπεδο (Σχέδ. 3, αριθ. 3) αποκαλύφθηκε μόνο ένας σχετικά μικρός αποθέτης στη νοτιοανατολική γωνία, από τον οποίο συγκεντρώθηκε εφυαλωμένη κυρίως κεραμική των μέσων του 12ου αι. μ.Χ.

Οδός Δίρκης 1 (Ο.Τ. 177, οικόπεδο Θ. Γκόγκου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται μέσα στην Καδμεία (Σχέδ. 3, αριθ. 4) γι' αυτό και η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τμήματα κτιρίων διαφόρων περιόδων από τους ρωμαϊκούς μέχρι τους χρόνους της Τουρκοκρατίας, όπως προκύπτει από την τοιχοποιία και τα κινητά ευρήματα. Η διατήρηση των κτιρίων είναι αποσπασματική και δεν επιτρέπει το σχηματισμό σαφούς εικόνας της αρχικής τους μορφής. Καλύτερα και σε μεγαλύτερη έκταση διατηρήθηκαν οι τοίχοι που ανήκουν σε κτίριο των παλαιοχριστιανικών χρόνων (Σχέδ. 15-16· Πίν. 34 α). Σώζονται σε ύψος από 0,70-1,90 μ. και το πλάτος κυμαίνεται από 0,75-0,80 μ.

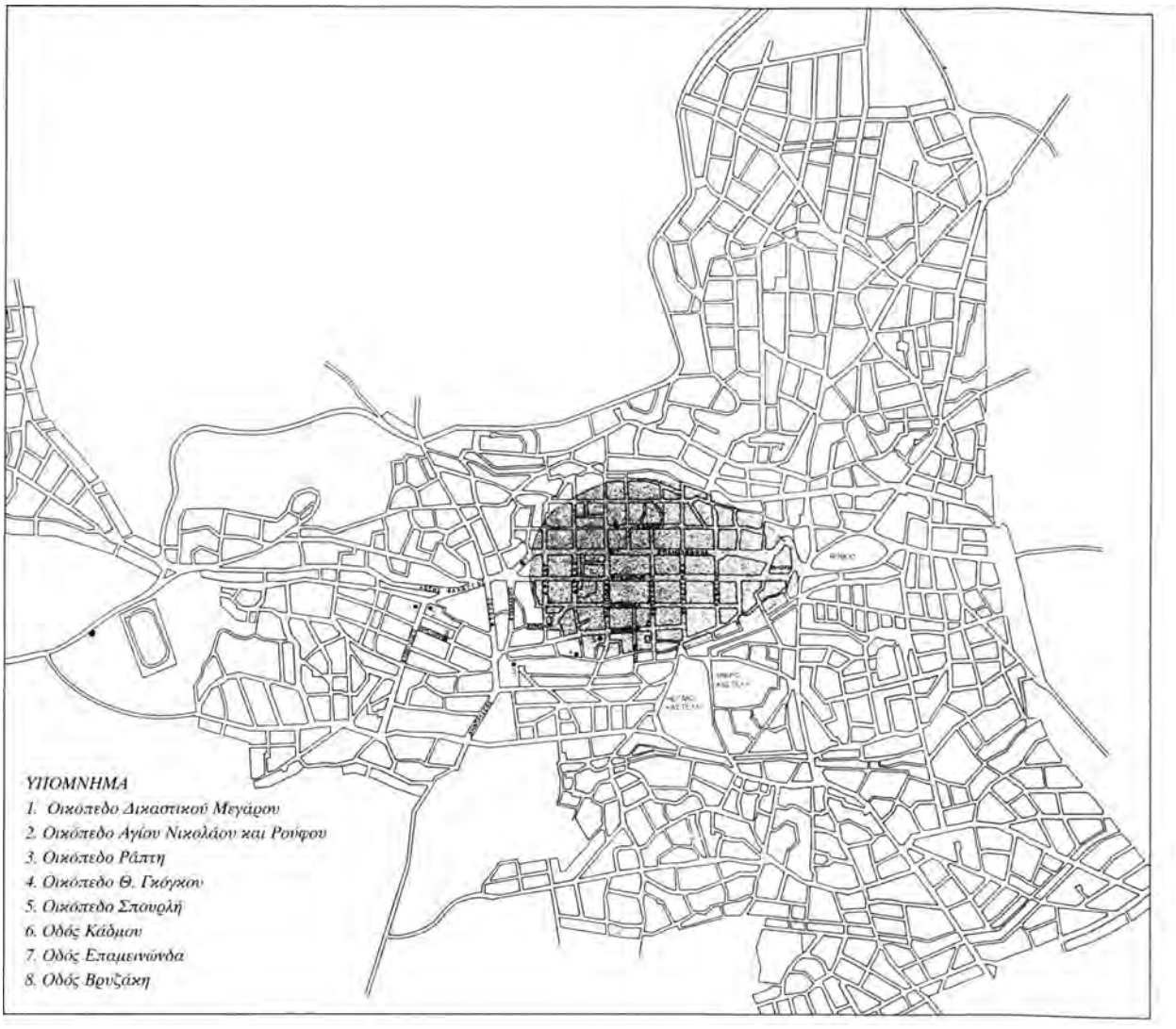
Εντυπωσιακός είναι ο αριθμός των αποθετών (22) που βρέθηκαν μέσα στα κτίρια και ανήκουν σε τέσσερις περιόδους. Οι παλαιότεροι, Α1, Α2, Α3, Α8, Α10, Α16, Α21, Α22, ανήκουν στους υστερορωμαϊκούς χρόνους, είναι λαξευμένοι στο χώμα και επιχρισμένοι εσωτερικά με καστανοκόκκινη λάσπη. Η διατήρησή τους ήταν πολύ κακή, γι' αυτό και οι ακριβείς διαστάσεις του δεν ήταν δυνατό να υπολογιστούν με ασφάλεια. Συνήθως όμως το ύψος τους κυμαινόταν από 1,60-1,90 μ. και η διάμετρος ήταν μικρότερη στο στόμιο και μεγαλύτερη στον πυθμένα. Από τους υπόλοιπους, δύο μόνο βρέθηκαν χτισμένοι με επιμέλεια και επιχρισμένοι με κονίαμα (Α12 και Α14) και φαίνεται πως προορίζονταν για υδατοσυλλογή. Στο χείλος του Α12 ακουμπούσε πήλινο λούκι, που κατέβαινε από παρακείμενο τοίχο.

Η κατασκευή αυτών των δύο δεξαμενών πρέπει να έγινε αρκετά πρώιμα, αν κρίνουμε από την κεραμική που βρέθηκε. Πολύ χαρακτηριστικό είναι ένα σχεδόν ακέραιο καπάκι αγγείου από λευκό πορώδη πηλό με πράσινη εφυάλωση (Σχέδ. 17) όμοιου με ανάλογα παραδείγματα του 10ου αι. μ.Χ. από ανασκαφές της Κωνσταντινούπολης[14]. Η προέλευσή του από την πρωτεύουσα πρέπει να θεωρηθεί βέβαιη, αφού δεν έχουν εντοπιστεί έως τώρα στον ελλαδικό χώρο ντόπια αγγεία με λευκό πηλό.

Όλοι οι άλλοι αποθέτες είναι λαξευμένοι επίσης στο χώμα· σε δύο μάλιστα περιπτώσεις γίνεται επαναχρησιμοποίηση των προγενέστερων, με λάξευση σε μεγαλύτερο βάθος για περισσότερη χωρητικότητα (Α10, Α17).

13. Βλ. παρακάτω, Νομίσματα, σ. 83 κ.ε.

14. Πρβλ. για παράδειγμα IstMitt 27/28 (1977/1978), σ. 395, αριθ. 65, σχέδ. 8, πίν. 134, αριθ. 6.

Σχέδ. 3. Θήβα. Τοπογραφικός χάρτης των ανασκαφών του 1993.

Ο μεγάλος αριθμός ακέραιων σχεδόν αγγείων, κυρίως επιτραπέζιων (Σχέδ. 18· Πίν. 34 β) ή μαγειρικών (Σχέδ. 19), αλλά και αποθηκευτικών που βρέθηκε μέσα σε αυτούς, μας κάνει να πιστεύουμε ότι τα λαξεύματα ανοίχθηκαν πρόχειρα για να δεχθούν τα κατεστραμμένα οικιακά σκεύη, μετά από κάποια θεομηνία ή, το πιθανότερο, βαρβαρική επιδρομή. Ο χρόνος του συμβάντος προσδιορίζεται στις αρχές του 13ου αι. από ορισμένους τύπους αγγείων "Zeuxippus ware" (Σχέδ. 18) και "Aegean ware" (Πίν. 34 β), που έχουν χρονολογηθεί αυτή την εποχή[15].

Αργότερα, στους πρώιμους πιθανώς χρόνους της Τουρκοκρατίας, λαξεύθηκαν οι αποθέτες Α13 και Α15, μέσα στους οποίους βρέθηκαν σχεδόν ακέραια άβαφα αγγεία, κυρίως σταμνία αλλά και λίγα εφυαλωμένα επιτραπέζια σκεύη, της εποχής αυτής.

Από τον ανασκαφικό χώρο συγκεντρώθηκαν τριάντα τέσσερα χάλκινα νομίσματα, που ανήκουν σε διαφορετικές περιόδους[16].

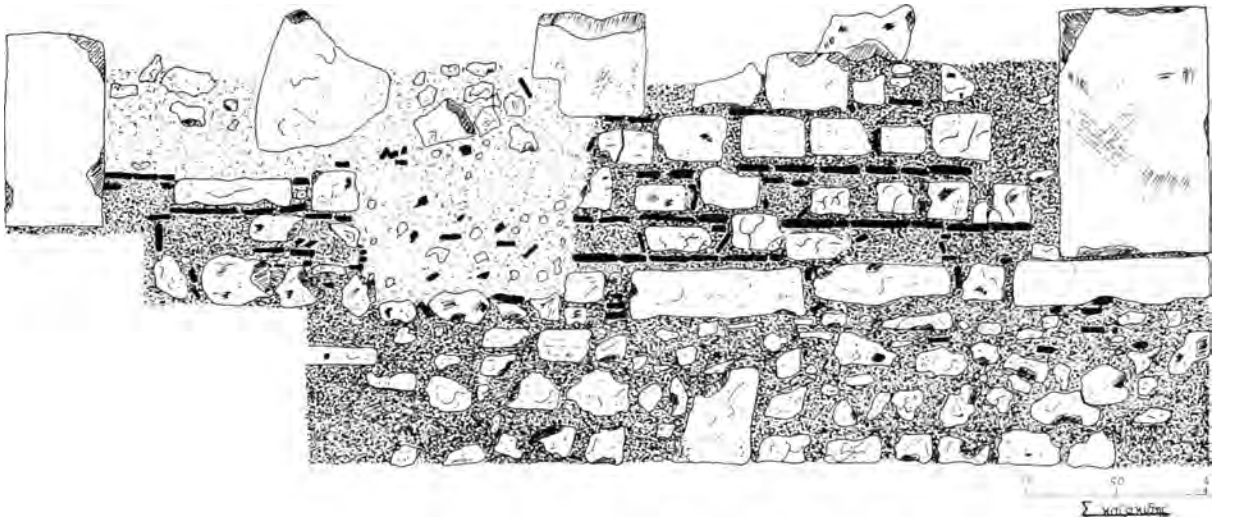
Από τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα αναφέρουμε ορι-

15. BSA 63 (1968), σ. 67-88, πίν. 14-21. A.H.S. Megaw, An Early Thirteenth-century Aegean Glazed Ware, Studies in Memory of David Talbot Rice, Edinburgh 1975, σ. 34-45, πίν. 15-17.

16. Βλ. παρακάτω, Νομίσματα, σ. 83 κ.ε.

Σχέδ. 4. Θήβα. Οικόπεδο Δικαστικού Μεγάρου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 5. Θήβα. Οικόπεδο Δικαστικού Μεγάρου. Όψη του βόρειου τοίχου του ναού, εσωτερικά.

σμένα οστέινα αντικείμενα (κουταλάκι και χτένι), πολλά σιδερένια σε προχωρημένη διάβρωση και ένα χάλκινο σκεύος (Πίν. 34 γ).

Οδός Αμφίωνος 24 και Οιδίποδος (Ο.Τ. 176, οικόπεδο Ευάγγελου Σπουρλή) (Σχέδ. 3, αριθ. 5)

Αυθαίρετες εργασίες του ιδιοκτήτη του παραπάνω οικοπέδου δεν άφησαν πολλά περιθώρια για έρευνα. Μετά την επέμβαση της Εφορείας μας αποκαλύφθηκαν δύο βυζαντινοί τοίχοι, ο ένας σχεδόν παράλληλος με το δυτικό όριο του οικοπέδου, σωζ. μήκ. 9,90, πάχ. 0,65 και ύψ. 0,25-0,45 μ., και ο δεύτερος σε μία τομή που ανοίχτηκε στο νότιο τμήμα του οικοπέδου, με διεύθυνση Β.-Ν. και μήκ. 4,42, πάχ. 0,62 και ύψ. 0,31-1 μ. Εντοπίστηκαν επίσης τμήματα πήλινων αγωγών τόσο στο βόρειο όσο και στο νότιο τμήμα του οικοπέδου. Από τα κινητά ευρήματα συγκεντρώθηκαν λίγα βυζαντινά όστρακα και τρία μαρμάρινα αποτμήματα, το ένα εκ των οποίων φέρει την επιγραφή *ΜΗΔΕΝΑ* με μεγαλογράμματη γραφή.

Η έντονη διατάραξη των στρωμάτων και η αποσπασματική διατήρηση των οικοδομικών καταλοίπων δεν επιτρέπουν τη διεξαγωγή συμπερασμάτων.

Οδός Κάδμου (αποχετευτικό δίκτυο Θηβών)

Στην παραπάνω οδό και στον αριθμό 35, μεταξύ των οδών Οιδίποδος και Δημοκρίτου (Σχέδ. 3, αριθ. 6) αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,45-2,95 μ. από το σημερινό οδόστρωμα, η εσωτερική όψη ημικυκλικής αψίδας ναού, η κόγχη της πρόθεσης και το διακονικό (Σχέδ. 20). Στο μέσο περίπου της αψίδας βρέθηκε πεσμένο προς τα ΝΑ. τμήμα μαρμάρινου κίονα (ύψ. 0,63 και διαμ. 0,33-0,36 μ.), που προφανώς χρησιμοποιήθηκε ως βάση της Αγίας Τράπεζας του ναού. Μαρμάρινα μέλη σε β΄ χρήση ήταν ενσωματωμένα στον ανατολικό τοίχο. Από το αρχικό δάπεδο διατηρήθηκε σε καλή κατάσταση μικρό τμήμα στη νοτιοανατολική γωνία. Αποτελείται από τετράγωνες πήλινες πλάκες, διαστ. 0,20Χ0,20Χ0,02 μ.

Στην αψίδα διασώθηκε πολύ αποσπασματικά η κατώτερη ζώνη του γραπτού διακόσμου της (Σχέδ. 20, τομή Α-Α), η οποία αποτοιχίστηκε από το συντηρητή Σταύρο Παπαγεωργίου και συντηρήθηκε από τους συντηρητές Σ. Κουταβούλη και Γ. Πορτάλιο. Το θέμα είναι διακοσμητικό (Πίν. 34 δ) και αποτελείται από μεγάλους συνεχόμενους τετράφυλλους ρόδακες, με ρόμβους εσωτερικά, που οι γωνίες τους τοποθετούνται στη μέση των φύλλων. Τα διάκενα γεμίζουν ελικοειδείς βλαστοί, που συνήθως εκφύονται από τις γωνίες των ρόμβων. Τα χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι μαύρο για τους ρόδακες, κόκκινο για τους ρόμβους, ενώ στον κάμπο εναλλάσσονται ζώνες με ελεύθερες πινελιές σε αποχρώσεις απαλού κίτρινου, ιώδους και πράσινου.

Το ίδιο θέμα συναντούμε τόσο στην ευρύτερη περιοχή των Θηβών[17], όσο και στην περιοχή των Ιωαννίνων

17. Ναός Αγίου Νικολάου στο Κόκκινο Βοιωτίας βλ. ΑΔ 23 (1968):

σε μνημεία ζωγραφισμένα από τους μεγάλους θηβαίους ζωγράφους του 16ου αι., τους αδελφούς Γεώργιο και Φράγκο Κονταρή[18].

Οδός Επαμεινώνδα (αποχετευτικό δίκτυο Θηβών)

Στο νοτιότερο άκρο της οδού Επαμεινώνδα και στη διασταύρωση με την οδό Σπηλιώτη (Σχέδ. 3, αριθ. 7) αποκαλύφθηκε κατά μήκος του αγωγού και σε βάθος 1,65 μ. από το σημερινό οδόστρωμα τμήμα ισχυρά χτισμένου τοίχου, του οποίου δεν αποκαλύφθηκε το συνολικό πάχος, το δε μήκος του έφθασε τα 15 μ. Είναι πολύ πιθανό η κατασκευή αυτή να αποτελεί τμήμα της οχύρωσης των χρόνων της Φραγκοκρατίας. Σε άμεση σχέση βρίσκεται ο πύργος της ίδιας εποχής που είχε αποκαλυφθεί στο οικόπεδο Κτιστάκη[19].

Στην ίδια οδό και λίγο βορειότερα από τη διασταύρωση με την οδό Οιδίποδος αποκαλύφθηκαν οι τρεις τοίχοι κτιρίου από την επίχωση του οποίου συγκεντρώθηκαν πολλά κομμάτια σηπιόλιθου ακατέργαστα, ημικατεργασμένα ή σε προχωρημένη κατεργασία για την κατασκευή λουλάδων.

Έτσι πιστοποιείται η χρήση του χώρου αυτού ως εργαστηρίου λουλάδων, η θέση των οποίων στην περιοχή της αγοράς αναφέρεται από περιηγητές.

Στην ίδια οδό, επίσης κατά το έργο της αποχέτευσης, βρέθηκαν και το 1991 παρόμοια εργαστήρια[20].

Οδός Βρυζάκη (αποχετευτικό δίκτυο Θηβών)

Ακριβώς δυτικά των οικοπέδων Ι. Λιάκου, Β. Κοροπούλη και Γ. Κατσέλη (Σχέδ. 3, αριθ. 8) που ανασκάφηκαν το 1992 στην παραπάνω οδό[21], αποκαλύφθηκαν συμπλέγματα τοίχων, που η κατασκευή τους και ο προσανατολισμός τους φανερώνουν ότι ανήκουν στα ίδια κτιριακά συγκροτήματα.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Θήβα[22]

ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ 1993

Από την άποψη της νομισματικής μαρτυρίας, η εικόνα που παρουσιάζουν τα τρία νέα οικόπεδα που ανασκάφηκαν κατά το 1993 στη Θήβα (οικόπεδα: Γκόγκου, Αγίου Νικολάου, Δικαστικού Μεγάρου) είναι απόλυτα συμβατή με αυτή που η έρευνα αποκόμισε από τα οικόπεδα Αγία Τριάδα (Α.Τ.) και Πολιτιστικό Κέντρο (Π.Κ.), το νομισματικό υλικό των οποίων αποτέλεσε αντικείμενο ιδιαίτερων δημοσιεύσεων[23].

Οικόπεδο Γκόγκου (οδός Δίρκης, εντός της Καδμείας)

Ήλθαν στο φως 34 χάλκινα νομίσματα, τα οποία καλύπτουν χρονολογικά ευρύτατο διάστημα, από τους υστερορωμαϊκούς χρόνους/5ο-6ο αι. έως το 14ο αι. Μετά τις κοπές του 6ου αι. (φόλλις και 5νούμμιο), επισημαίνεται η απουσία νομισμάτων της εποχής των λεγόμενων «σκοτεινών» χρόνων, απουσία την οποία διαδέχονται οι φόλλεις των Μακεδόνων, Βασιλείου Α΄ και Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού.

Οι κοπές του 11ου (ανώνυμες φόλλεις), του 12ου (μισά τεταρτηρά Κομνηνών) και του 13ου αι. («λατινικές» απομιμήσεις), ακολουθούνται από δείγματα της Φραγκοκρατίας (χάλκινο Κορίνθου) και της Βενετοκρατίας (tornesello 14ου αι.).

Άγιος Νικόλαος (περιοχή παλαιών Σφαγείων, εκτός της Καδμείας)

Τα νομίσματα από το οικόπεδο αυτό, γειτονικό με το επόμενο, προς Ν. της Καδμείας, αν και ολιγάριθμα (16 τεμάχια) παρέχουν ωστόσο σαφές στίγμα της νομισματικής κυκλοφορίας στη Θήβα κατά το 12ο αι. (περίοδο

Χρονικά, Πίν. 177· 28 (1973): Χρονικά, Πίν. 245β. Ναός Αγίου Γεωργίου Ακραιφνίου, βλ. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 116-117, Πίν. 65β και μονή Οσίου Μελετίου.

18. Ναός Αγίου Νικολάου στην Κράψη Ιωαννίνων, που ζωγραφίστηκε το 1563 από τους Γεώργιο και Φράγγο Κονταρή, βλ. Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, Η μονή των Φιλανθρωπηνών και η πρώτη φάση της μεταβυζαντινής ζωγραφικής, Αθήνα 1983, πίν. 89. Ναός Μεταμορφώσεως Σωτήρος στη Βελτσίστα, επώνυμο έργο του ζωγράφου Φράγκου Κονταρή, βλ. Angeliki Stavropoulou-Makri, Les peintures murales de l'église de la Transfiguration à Veltsista (1568) en Épire et l'atelier des peintres Kondaris, Ioannina 1989, εικ. 12α.

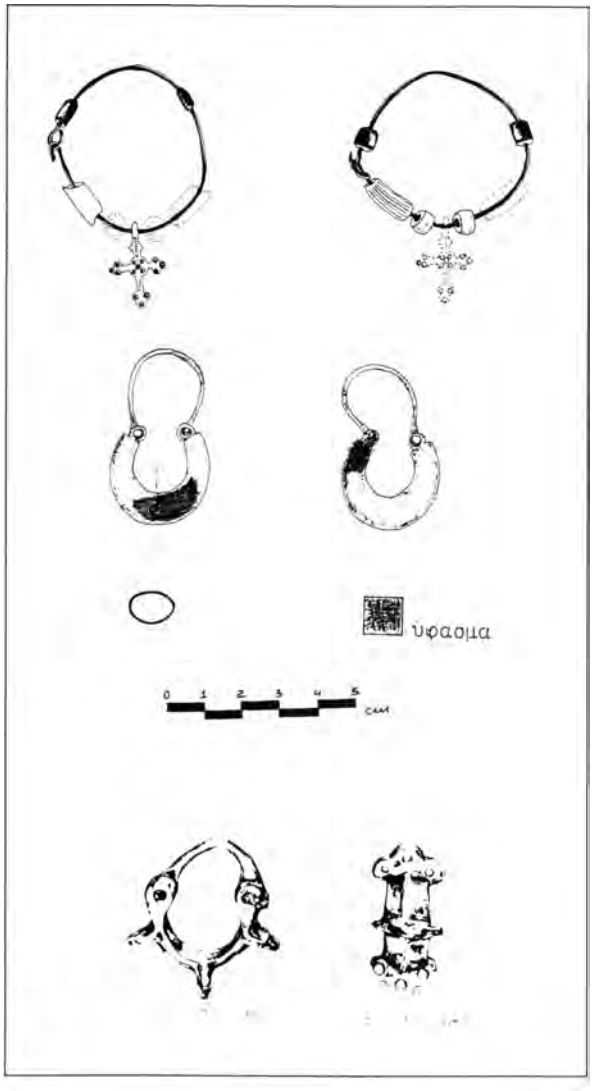
19. ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 187-188, Πίν. 194γ.

20. Ανθή Θεοδώρου-Μαυρομματίδη, Ανασκαφές στο Νέο Αποχετευτικό Δίκτυο Θήβας, Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών, τόμ. Β΄, τεύχ. α΄, Β΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Λιβαδειά 6-10 Σεπτεμβρίου 1992, Ι, Αρχαιολογία, Αθήνα 1995, σ. 523-524, φωτ. 20, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

21. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 72.

22. Ευχαριστίες εκφράζονται στην ανασκαφέα συνάδελφο Χαρ. Κοιλάκου για τη μακρόχρονη συνεργασία.

23. Μ. Γαλάνη-Κρίκου, Θήβα: 10ος-14ος αι. Η νομισματική μαρτυρία από την Αγία Τριάδα, Σύμμεικτα XI, Αθήνα 1997, σ. 113-150. Η ίδια, Θήβα: 6ος-15ος αι. Η νομισματική μαρτυρία από το Πολιτιστικό Κέντρο, Γ΄ Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών, Θήβα. 4-8 Σεπτεμβρίου 1996, Σύμμεικτα XII, Αθήνα 1998 (υπό εκτύπωση).

Σχέδ. 6. Θήβα. Οικόπεδο Δικαστικού Μεγάρου. Χάλκινα ενώτια.

ακμής της πόλης), το 13ο, έως και τις αρχές του 14ου αι. Εκτός των τριών αρχαίων ελληνικών (Βοιωτών, 4ου αι.), τα υπόλοιπα αφορούν σε κοπές Κομνηνών (μισά τεταρτηρά Μανουήλ Α΄ του λεγομένου «αβέβαιου ελλαδικού νομισματοκοπείου», των τύπων Hendy 18.1-2 και 18.3-4)[24], σε «πιστή απομίμηση» (ό.π., 29.1-3) και σε κοπές της Φραγκοκρατίας:

Δουκάτο Αθηνών :

οβολός (N12) Τύπος: πύλη/σταυρός +·*DNS·AThEN·*/ +·*ThEB·CIVI·* πρβλ. Schlumberger[25] XII, 31. (Κατά νεότερη απόδοση[26] Guillaume I de la Roche).

οβολός (N) Τύπος: κρινάνθεμο/σταυρός, +*GDUX· ATENES*/+ *ThEBE CIVIS*, πρβλ. ό.π., XII, 32.

denier tournois του Guillaume I de la Roche (N4) +;ThЄBЄCIVIS + ;G·ЄDUX·ATЄNЄS; πρβλ. ό.π., 338, XIII, 2. (Κατά νεότερη απόδοση[27]: Guy II de la Roche).

Πριγκιπάτο Αχαΐας:

denier tournois φθαρμένο (N3).

Ναύπακτος: denier tournois του Philippe de Tarente, μετά το 1294 (N8) + τ*NEPANTI CIVIS* + ✝*P/ S;P· TAR; DESP*: πρβλ. ό.π., 388.XIII.20.

Δικαστικό Μέγαρο (εκτός της Καδμείας)

Η εκτεταμένη ανασκαφική έρευνα, προς Ν. της Καδμείας, προκειμένου να ανεγερθεί το Δικαστικό Μέγαρο της Θήβας, έφερε στο φως ένα σημαντικό αριθμό νομισμάτων (περίπου 250 τεμάχια), ένα μέρος από τα οποία, μαζί με πλήθος κινητών αντικειμένων, βρίσκονται στα εργαστήρια συντήρησης. Για την ώρα τα μεμονωμένα που ταυτίστηκαν αναφέρονται σε:

α) φόλλι του Θεοφίλου του λεγόμενου «επαρχιακού νομισματοκοπείου» η κατά Metcalf των ποικίλων S και Z[28],

β) φόλλεις Μακεδόνων, Βασιλείου Α΄ και Λέοντος ΣΤ΄του Σοφού,

γ) φόλλεις 11ου αι. ανώνυμες διαφόρων κατηγοριών,

δ) φόλλεις Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη,

ε) μισά τεταρτηρά Κομνηνών, Αλεξίου Α΄ και κυρίως Μανουήλ Α΄ του λεγόμενου «απροσδιόριστου ελλαδικού νομισματοκοπείου»,

στ) «λατινικές απομιμήσεις» σχεδόν αποκλειστικά «small module» διαφόρων τύπων,

ζ) χάλκινες κοπές και deniers tournois της Φραγκοκρατίας,

η) soldini και torneselli βενετικά.

Παράλληλα εντοπίστηκαν και τρία σύνολα-θησαυροί, *Θήβα 1993, Δικαστικό Μέγαρο Ι, Θήβα 1993, Δικα-*

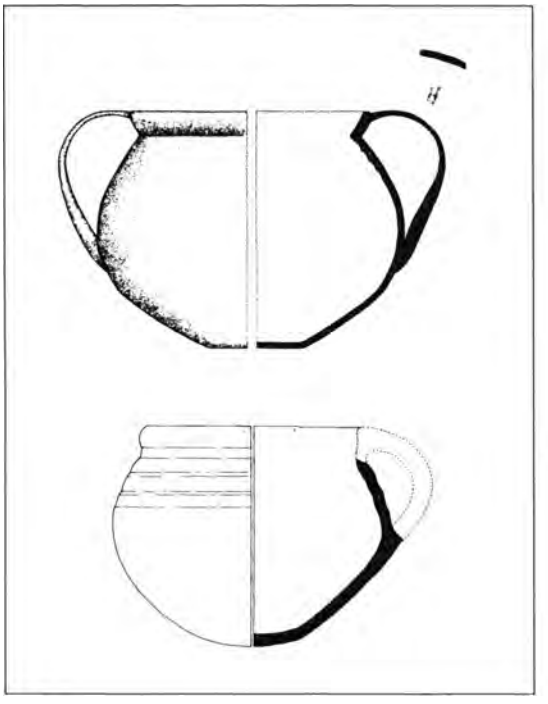
24. M. Hendy, Coinage and Money in the Byzantine Empire, 1081-1261, Washington DC 1969.

25. G. Schlumberger, Numismatique de l'orient latin, Paris 1878-1882.

26. Α. Τζαμαλής, Η πρώτη περίοδος του τορνεζίου. Νέα στοιχεία από ένα παλαιό εύρημα, Νομισματικά Χρονικά 9 (1990), σ. 119-120.

27. Ό.π., σ. 116-118.

28. Για σχόλια και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. Μ. Γαλάνη-Κρίκου, Θήβα, Πολιτιστικό Κέντρο, ό.π. (υποσημ. 23), σημ. 33-39 (υπό εκτύπωση).

Σχέδ. 7. Θήβα. Οικόπεδο Δικαστικού Μεγάρου. Πήλινα μαγειρικά σκεύη.

στικό Μέγαρο ΙΙ, και Θήβα 1993, Δικαστικό Μέγαρο ΙΙΙ, αποθέτης, με 27, 28 και 24 αντίστοιχα νομίσματα του 12ου και του 13ου αι. Εκτός αυτών, η εκτίμηση των νομισμάτων από τους τάφους 13 και 8 (με 16 και 6 τεμάχια αντίστοιχα) και η θεώρησή τους ως μέρη συνόλων (θησαυρών), δεν είναι ευχερής και γίνεται με επιφύλαξη, διότι οι τάφοι βρέθηκαν κατεστραμμένοι· εξάλλου ως προς τη λειτουργία τους έχει πραγματοποιηθεί ανακομιδή λειψάνων. Τα νομίσματα πάντως που περιλαμβάνουν αναφέρονται σε τεταρτηρά Κομνηνών, λατινικές απομιμήσεις και σε, χάλκινες και από κράμα, κοπές της Φραγκοκρατίας.

Εκτός όλων αυτών των νομισμάτων, ήλθε στο φως και ένα μολυβδόβουλλο σπαθαροκανδιδάτου και στρατηγού με το οικογενειακό όνομα Αλακασεύς. Είναι γνωστό το επίθετο αυτό στην περιοχή από το στρατηγό Ιωάννη Αλακασέα, ο οποίος στις αρχές του 11ου αι. συγκρούστηκε στη Βοιωτία με βουλγάρους επαναστάτες[29].

29. Α. Σαββίδης, Η βυζαντινή Θήβα, 996/1204. Ιστορικογεωγραφικά, τόμ. Β΄, Γιάννενα-Θεσσαλονίκη 1988, σ. 37, με σχετική βιβλιογραφία. Βυζαντινά 11 (1991), σ. 233-238.

...Ἀλακασεύς, σπαθαροκανδιδάτος καὶ στρατηγός:

Εμπροσθότυπος: Προτομή κατ' ενώπιον του αρχαγγέλου Μιχαήλ. Επιγραφή φθαρμένη.

Οπισθότυπος: *+ΑΘΕ/...ΑΘΚΑΝ/...ΤΡΑΤΙ/ΤΑΛΑΚΑ/ CEA* ...σπαθ[αρο]. καν[διδάτῳ καὶ] στρατη[γῷ] τ[ὸν] Ἀλακασέα.

Τέλος, η σκαφική έρευνα αποκάλυψε και ένα θησαυράριο 12ου αι. Πρόκειται για πήλινο σφαιρικό αγγείο με σχισμή για τη ρίψη των κερμάτων[30].

ΜΙΝΑ ΓΑΛΑΝΗ-ΚΡΙΚΟΥ

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

ΝΟΜΟΣ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Θήβα

Οικόπεδο Δρακείου Σχολής

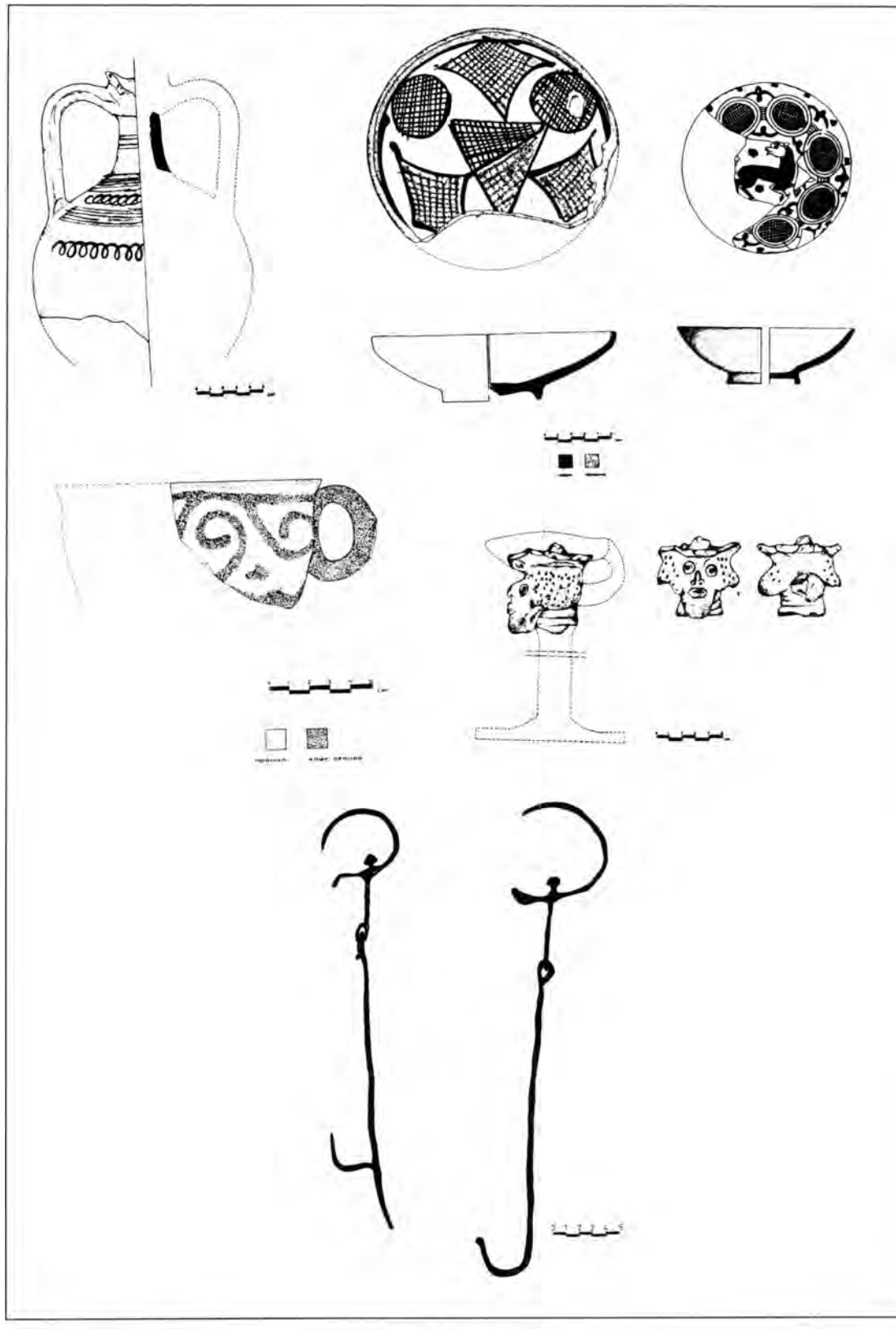
Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στη γωνία των οδών Πινδάρου και Οιδίποδος, στη θέση του σημερινού Δημαρχείου, και ανασκάφηκε περίπου το 1938-1939, σύμφωνα με έμμεση πληροφορία[31]. Σε βάθος 6 μ. περίπου από το δρόμο αποκαλύφθηκε ναός, που θεωρήθηκε βέβαιο ότι επρόκειτο για το ναό της Θεοτόκου, κτίσμα του μητροπολίτη Θηβών Ιωάννη Καλοκτένους. Μια τοιχογραφία με την παράσταση της Βαϊοφόρου, που αποτοιχίστηκε τότε και τοποθετήθηκε σε αποθήκη του Αρχαιολογικού Μουσείου Θηβών, εντοπίστηκε φέτος και μεταφέρθηκε στα εργαστήρια της Εφορείας στην Αθήνα, όπου και συντηρήθηκε από το συντηρητή Ιωάννη Θωμά (Πίν. 35 γ-δ). Διαστάσεις: 1,90Χ1,44 μ. (αριθ. ευρ. 5360).

Στον άξονα της παράστασης, μπροστά από ένα ψηλό βουνό εικονίζεται ο Χριστός επί «πώλου όνου», που έρχεται στην αγία πόλη με τη συνοδεία τριών Αποστόλων αριστερά. Στην πύλη του Κάστρου της Ιερουσαλήμ, που εικονίζεται δεξιά, τον υποδέχονται δύο Εβραίοι. Στο κάτω μέρος της παράστασης δύο παιδάκια, κινούμενα παράλληλα με γοργό βηματισμό, στρώνουν τους μακρυμάνικους χιτώνες τους κάτω από τα πόδια του ζώου.

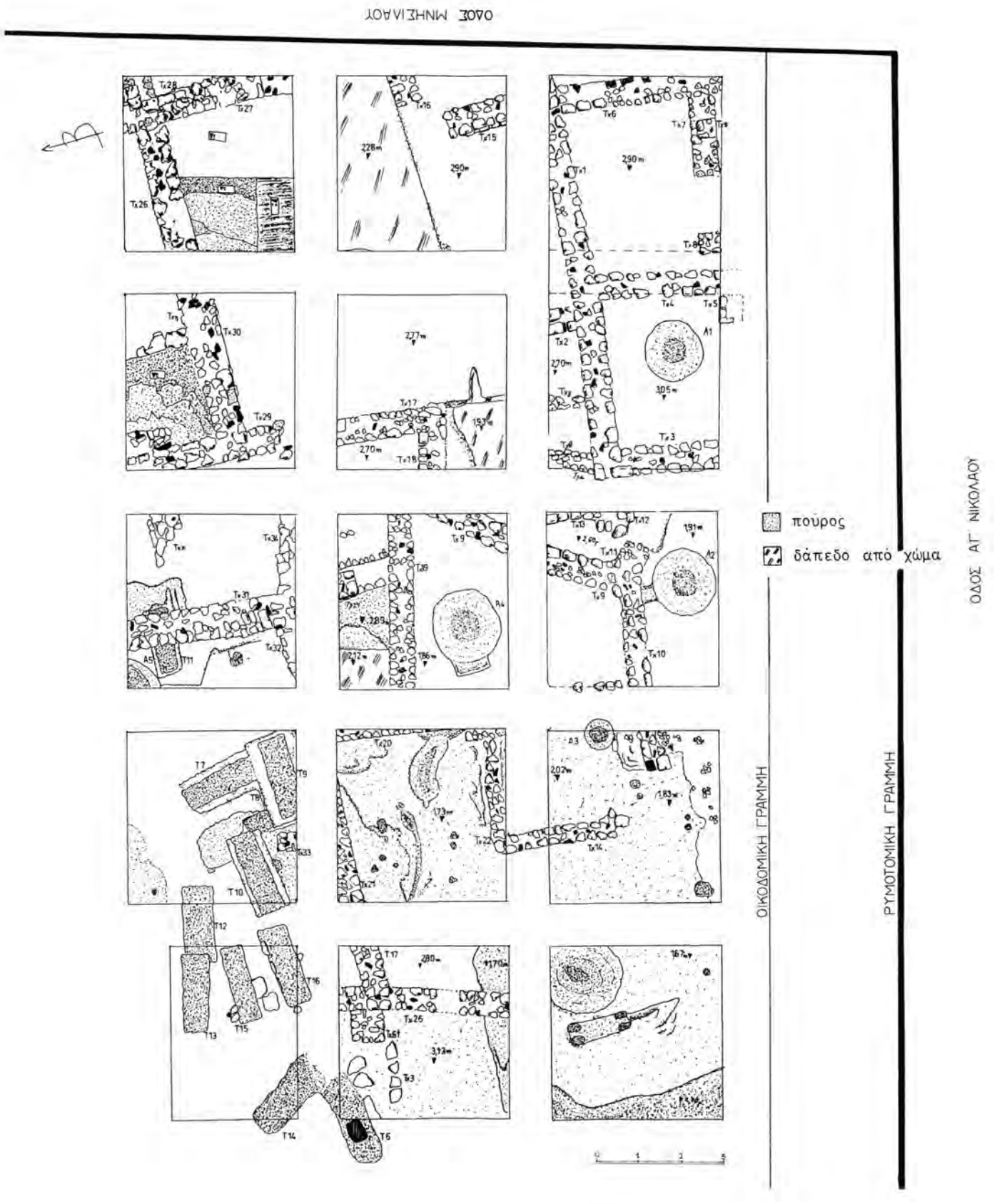
Παρά τις σημαντικές φθορές, τόσο τα εικονογραφικά χαρακτηριστικά και κυρίως η στάση του Χριστού, που

30. Μ. Γαλάνη-Κρίκου, Θήβα, Αγία Τριάδα, ό.π. (υποσημ. 23), σ. 116 και σημ. 16.

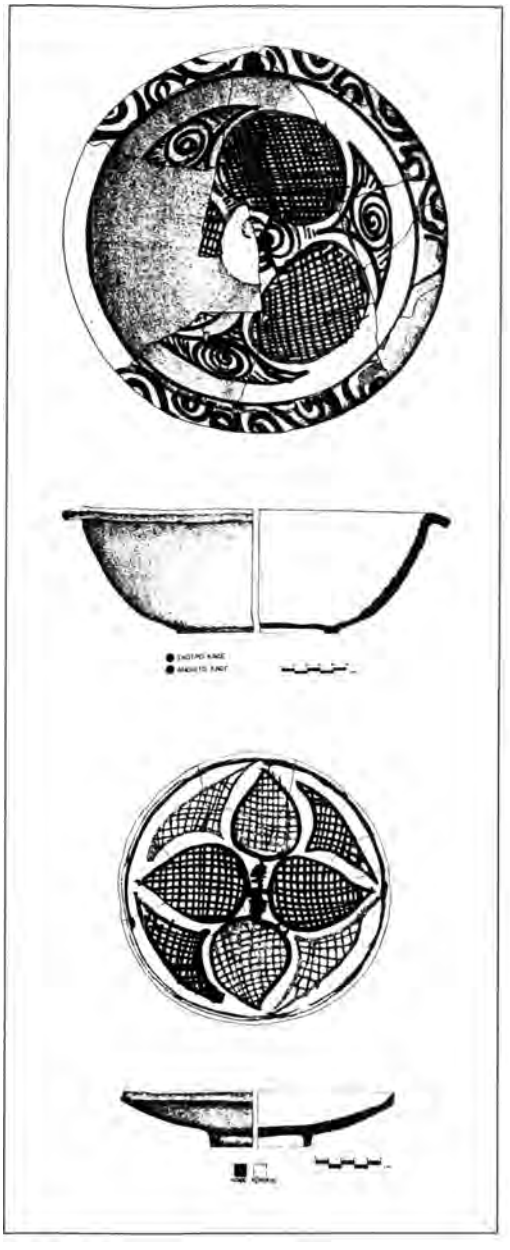
31. Α. Ορλάνδος, Η Αγία Φωτεινή των Θηβών, ΑΒΜΕ, τ.Ε΄, 1939-40, σ. 144, σημ. 1. Β. Δελβενακιώτης, Ο Μητροπολίτης Ιωάννης ο Καλοκτένης και αι Θήβαι, Αθήναι 1970, σ. 71-72.

Σχέδ. 8-12. Θήβα. Ευρήματα από το οικόπεδο Δικαστικού Μεγάρου.

Σχέδ. 13. Θήβα. Οικόπεδο ναού Αγίων Νικολάου και Ρούφου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Σχέδ. 14. Θήβα. Οικόπεδο ναού Αγίων Νικολάου και Ρούφου. Εφυαλωμένα αγγεία.

κοιτάζει το θεατή, αλλά το κεφάλι του είναι καθαρά στραμμένο προς τους μαθητές, ένα στοιχείο που εμφανίζεται το 12ο αι. μ.Χ., όσο και τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά, η περιορισμένη χρωματική κλίμακα, ο ρόλος του τοπίου, που λειτουργεί ως παράγοντας ισορροπίας και αρμονίας στη σύνθεση, και οι αρμονικές τάσεις στη συνύπαρξη ρούχου και σώματος, φανερώνουν ότι η τοιχογραφία αυτή ανήκει στην κομνήνεια παράδοση, όπως αυτή διαμορφώθηκε προς το τέλος του 12ου αι. Είναι πολύ πιθανό επομένως ο ναός στον οποίο ανήκε να είναι ο ναός της Θεοτόκου, που αναφέρεται στο βίο του μητροπολίτη Ιωάννη Καλοκτένους, που πρέπει να πέθανε μεταξύ των ετών 1182-1193[32].

Οικόπεδο Γιαννούτσου

Εκτός από τις τοιχογραφίες με διακοσμητικά θέματα που αποτοιχίστηκαν από τα κάτω μέρη του ναού που ανασκάφηκε στο παραπάνω οικόπεδο[33] και οι οποίες συντηρούνται κατά διαστήματα[34], άρχισε η συντήρηση ορισμένων από τα πολυάριθμα σπαράγματα τοιχογραφιών που συγκεντρώθηκαν από την επίχωση και που αποτελούν αντιπροσωπευτικά δείγματα από τον εξαιρετικής τέχνης διάκοσμο του ανώνυμου ναού.

1. Διαστάσεις 0,30x0,29 μ. (αριθ. ευρ. 5092).

Κεφαλή αγίου στραμμένου κατά τα τρία τέταρτα προς τα αριστερά του. Έχει κοντά σκούρα καστανά μαλλιά και κοντό γένι και περιβάλλεται από φωτοστέφανο. Η μορφή αποδίδεται με πλαστικότητα, καθώς οι σκιές τονίζουν τη σάρκα, το βλέμμα είναι έντονο, η μύτη αρκετά κυρτή και η απόδοση του αυτιού με φωτοσκίαση (Πίν. 35 α).

Ανάλογα χαρακτηριστικά συναντούμε σε μορφές από μνημεία του β΄ μισού του 12ου αι., που ξεχωρίζουν για την ποιότητά τους, όπως της μονής Αγίου Ιωάννου Θεολόγου Πάτμου, του ναού της Κοσμοσώτειρας στις Φέρρες, της μονής Βατοπεδίου κ.ά.

2. Διαστάσεις 0,48x0,39 μ. (αριθ. ευρ. 5093).

Κεφαλή Χριστού στραμμένου ελαφρά προς τα δεξιά. Τα λεπτά χαρακτηριστικά του προσώπου, που αποδίδονται με ζωγραφικό τρόπο, έχουν μια κλασική κομψότητα (Πίν. 35 β). Η μορφή, με το γαλήνιο στοχαστικό βλέμμα, αποπνέει μια σπάνια ευγένεια και εσωτερικότητα, που θυμίζει έντονα το Χριστό του περίφημου ψηφιδωτού της Δέησης στην Αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως.

3. Διαστάσεις 0,23x0,26 μ. (αριθ. ευρ. 5084).

Εικονίζεται τμήμα κλειστού Ευαγγελίου διακοσμημένου στον κατακόρυφο άξονα με ταινία από ελικοειδείς βλαστούς και λίθους λευκούς και πράσινους πάνω στον κάμπο από ώχρα. Διατηρείται τμήμα του χεριού και του ρούχου της μορφής που το κρατεί.

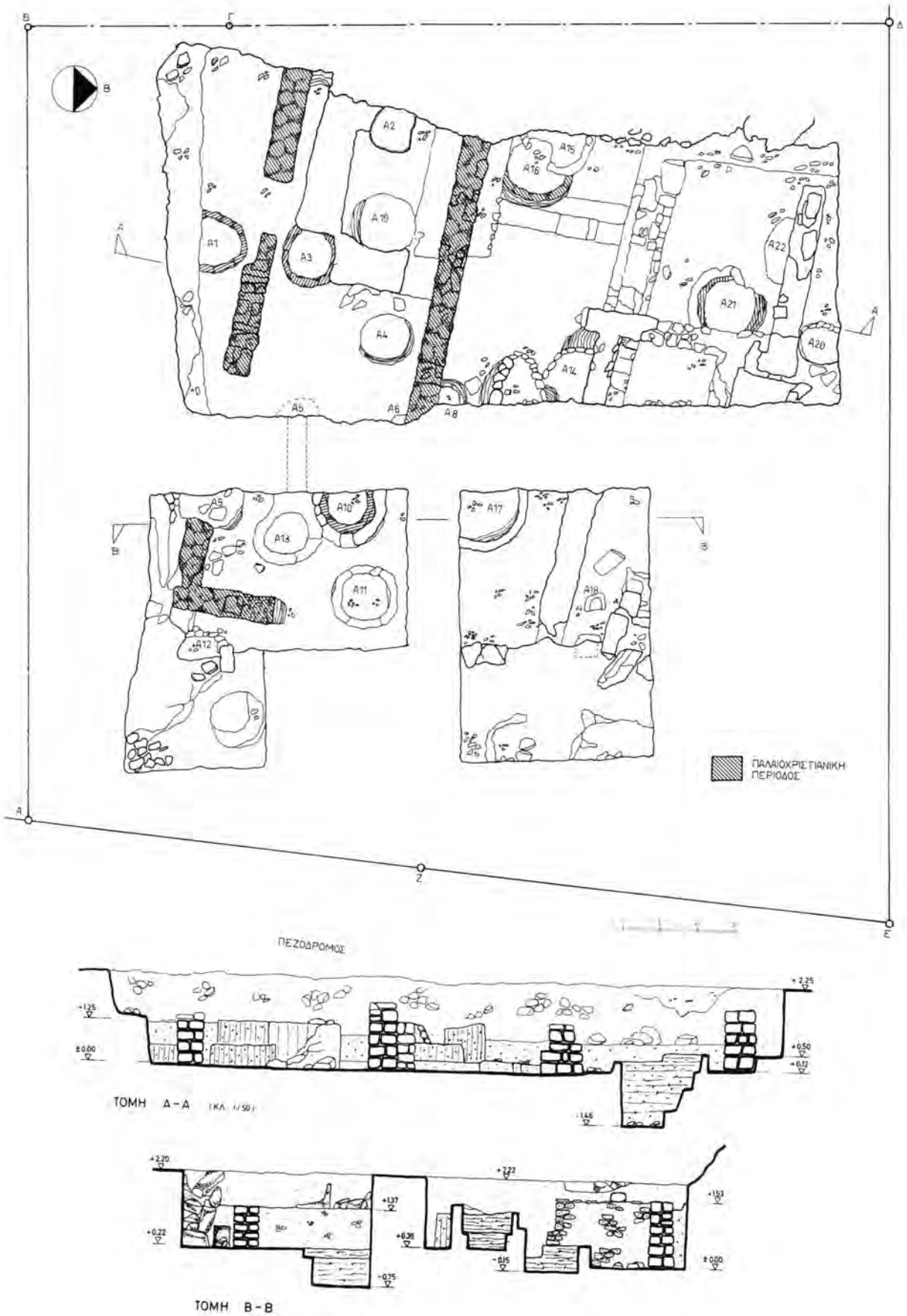
4. Διαστάσεις 0,235x0,205 μ. (αριθ. ευρ. 5085).

Εικονίζεται το μεγαλύτερο μέρος από το δεξί χέρι

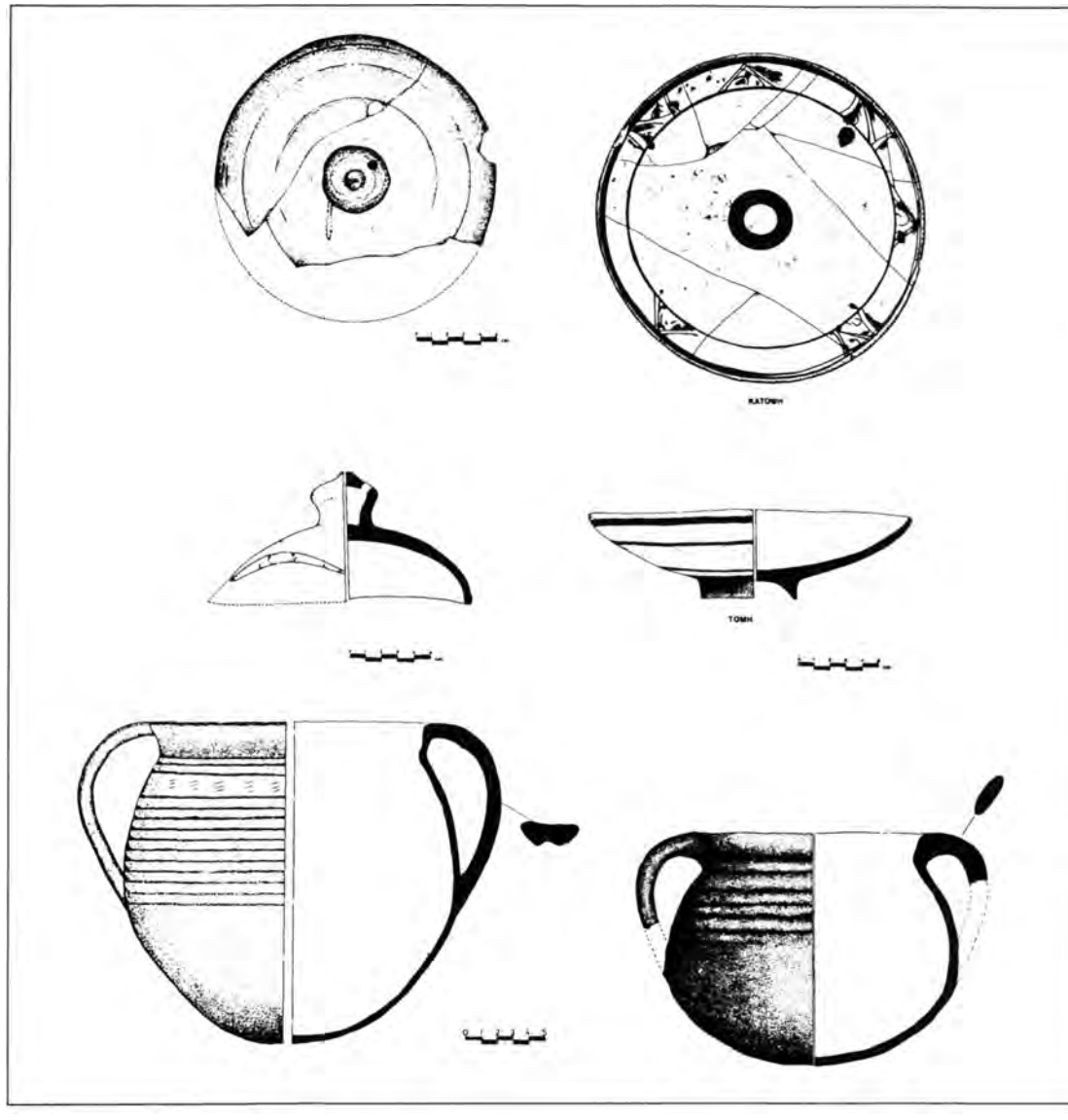
32. Β. Δελβενακιώτης, ό.π., σ. 76.

33. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 247, Πίν. 225 α-β.

34. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 117· 47 (1992): Χρονικά, σ. 63.

Σχέδ. 15 -16. Θήβα. Οικόπεδο Θ. Γκόγκου. Κάτοψη της ανασκαφής. Οι τομές Α-Α, Β-Β.

Σχέδ. 17-19. Θήβα. Οικόπεδο Θ. Γκόγκου. Εφυαλωμένο καπάκι με λευκό πηλό . Εφυαλωμένη κούπα. Πήλινα μαγειρικά σκεύη.

μορφής και τμήμα του θώρακα. Τα ενδύματα αποδίδονται με ανοικτούς θερμούς τόνους.

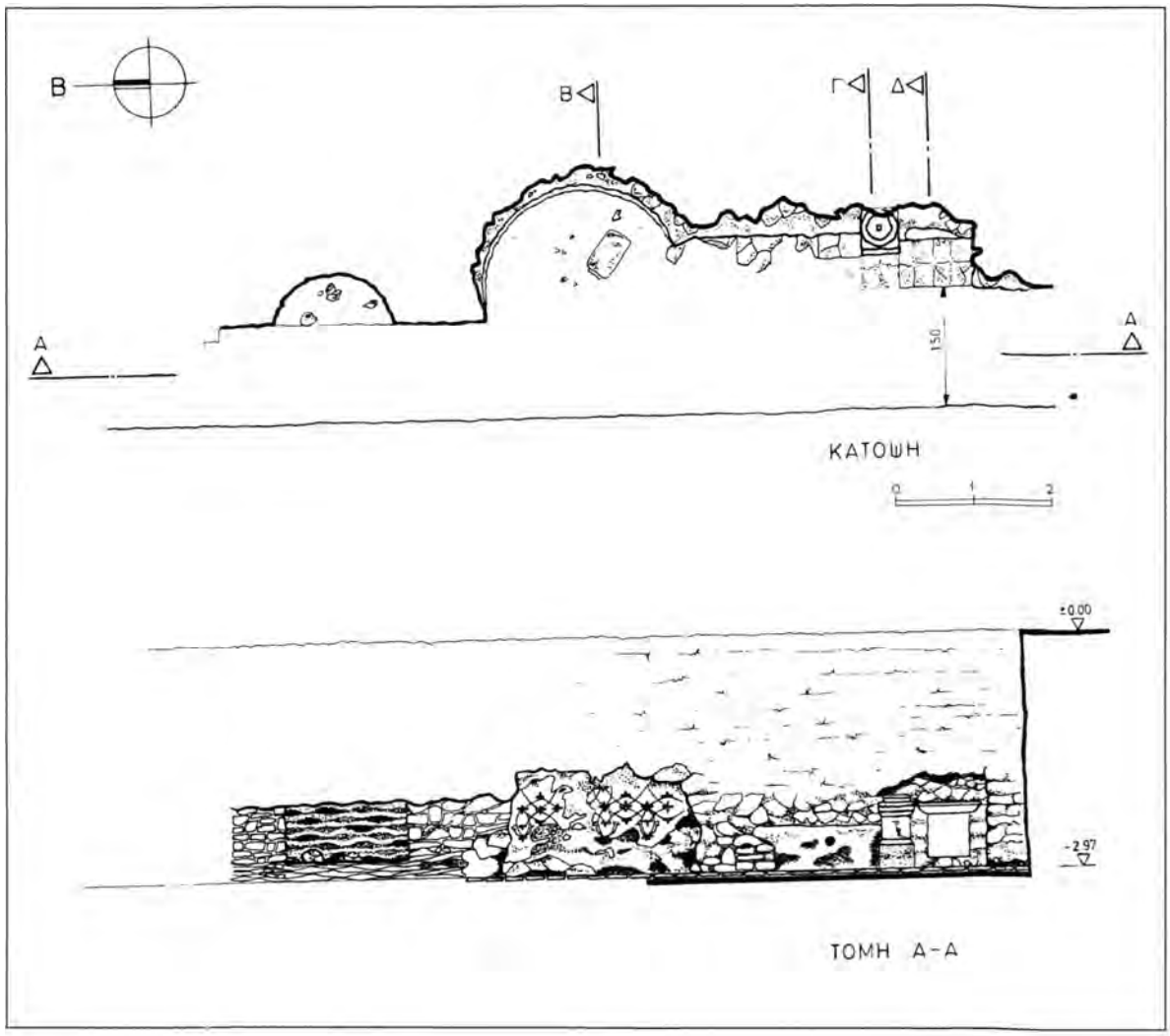
5. Διαστάσεις 0,28x0,29 μ. (αριθ. ευρ. 5086).

Εικονίζεται μορφή μάρτυρα σε μετωπική στάση (Πίν. 36 α). Διατηρείται μέρος από το θώρακα και το δεξί χέρι, που κρατεί το σταυρό. Εντυπωσιάζουν τα χρώματα σε τόνους του κόκκινου, ώχρας, καφέ, λευκού και μαύρου των πλούσια κοσμημένων ρούχων της μορφής, καθώς και το κόκκινο περίγραμμα των δακτύλων.

6. Διαστάσεις 0,32x0,84 μ. (αριθ. ευρ. 5091).

Μέσα σε ταινία με κοκκινωπό κάμπο, σειρά υπόλευκων κύκλων με τετράφυλλα κοσμήματα στο μέσον, σε δύο αποχρώσεις του κόκκινου. Τους κύκλους συνδέει σταυρόσχημο κόσμημα που πάνω και κάτω απολήγει σε τρίφυλλο, ίδιας μορφής με το τετράφυλλο, σε χρώματα μαύρο και ανοικτό πράσινο (Σχέδ. 21). Τα χρώματα του διακοσμητικού αυτού θέματος, που το βρίσκουμε και σε μικρογραφίες[35], είναι επίσης εντυπωσιακά.

35. Πρβλ. μηνολόγιο 12ου αι. ΙΕΕ Η', σ. 186, και κώδικας Ebnerianus του α' μισού του 12 ου αι., I. Hutter, Corpus der byzantinischen Miniaturhandschriften, Oxford, Bodleian Library I, Stuttgart 1977, αριθ. 39.

Σχέδ. 20. Θήβα. Οδός Κάδμου. Κάτοψη τμήματος του ναού και η τομή Α-Α.

7. Διαστάσεις 0,29x0,176 μ. (αριθ. ευρ. 5362).

Μέσα σε ταινία με σκούρο κυανό κάμπο σχηματίζονται λευκά επάλληλα καρδιόσχημα μοτίβα στα οποία περιέχονται λευκά επίσης τρίφυλλα, όρθια και ανεστραμμένα. Πάνω και κάτω από την ταινία ζώνη σε σκούρο κόκκινο χρώμα.

Η συντήρηση των παραπάνω τοιχογραφιών έγινε από τις συντηρήτριες Ελένη Τσαμαντάνη και Κωνσταντίνα Κουνάδη.

Ναός Αγίου Νικολάου ή Αγίας Παρασκευής στη θέση Καναβάρι

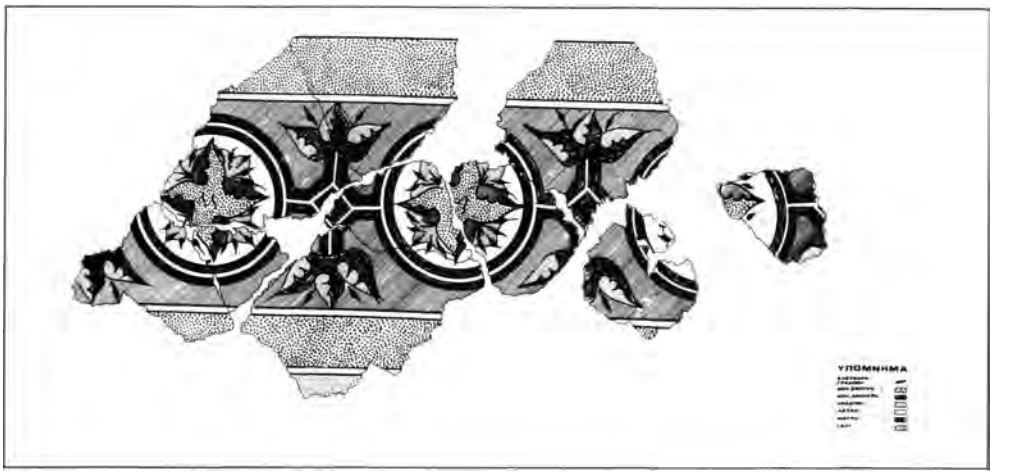
Άρχισε από φέτος η συντήρηση των τοιχογραφιών που είχαν αποτοιχιστεί κατά το παρελθόν, όταν εντοπίστηκε σε ερειπιώδη κατάσταση ο παραπάνω ναός[36]. Συντηρήθηκε ένα τεμάχιο από τη συντηρήτρια Ελένη Τσαμαντάνη.

Διαστάσεις 0,70x0,43 μ. (αριθ. ευρ. 125).

Το διακοσμητικό του θέμα είναι ελισσόμενοι βλαστοί που απολήγουν σε ανθέμια και ημίφυλλα (Πίν. 36 β). Τα χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι ώχρα και βαθυκύανο για τους βλαστούς και ερυθρό για τον κάμπο.

Ταινία επίσης ερυθρού χρώματος, που σώζεται αποσπασματικά, πλασίωνε το θέμα. Παρόμοια διακόσμηση

36. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 247-249.

Σχέδ. 21. Θήβα. Οικόπεδο Γιαννούτσου. Σπάραγμα τοιχογραφίας με διακοσμητικό θέμα.

είναι πολύ συχνή σε επίτιτλα χειρογράφων του 12ου και 13ου αι.

Μητροπολιτικός ναός Παναγίας Λόντζιας

Εικόνα Αγίου Λουκά του Ευαγγελιστή[37]. Διαστάσεις: 0,635Χ0,45Χ0,02 μ.

Στο κέντρο της εικόνας (Πίν. 36 γ) ο Ευαγγελιστής καθισμένος προς τα δεξιά με κλίση της κεφαλής προς τα αριστερά. Αριστερά στο έδαφος εικονίζεται το ζώο που τον συμβολίζει, το μοσχάρι, και δεξιά το τραπέζι, όπου συγγράφει το Ευαγγέλιο. Στην πλαϊνή επιφάνεια του τραπεζιού η επιγραφή του αφιερωτή της εικόνας *+ ΔΕΗΣΙΣ ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ Θ(ΕΟ)Υ ΜΙΧΑΗΛ ΙΕΡΕΩΣ ΤΟΥ ΚΑΒΡΗ*.

Πάνω αριστερά επιβλητικό κτίριο με έντονες δυτικές επιδράσεις. Στην αντίστοιχη θέση δεξιά, η πόλη της Θήβας, όπως φανερώνει η ανορθόγραφη επιγραφή: *θήβρα επτάπυλος κ(αι) περίφημος της Βιοτίας*. Στο κάτω μέρος της εικόνας σε μια ζώνη ύψ. 0,11 μ. σκηνές από τη ζωή του αγίου σε τέσσερα διάχωρα.

Η εικόνα μπορεί να χρονολογηθεί με βάση τα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά της στο 18ο αι. και ίσως προς το τέλος. Ανεξάρτητα από την καλλιτεχνική της αξία είναι σημαντική για την αξιόπιστη απεικόνιση της πόλης της Θήβας αυτή την εποχή, αφού παρέχει τη δυνατότητα ταύτισης μνημείων, γνωστών τόσο από τις πηγές όσο και από τις ανασκαφές, όπως το υδραγωγείο, ένας πύργος, ναοί κ.ά.

Η συντήρηση έγινε από το συντηρητή Σταύρο Παπαγεωργίου.

Κόκκινο

Ναός Αγίου Νικολάου

Μετά από σχετική απόφαση του ΥΠΠΟ αποτοιχίστηκαν από τον παραπάνω ημιερειπωμένο ναό οι μεταβυζαντινές τοιχογραφίες του[38], ώστε να αποφευχθεί η περαιτέρω καταστροφή τους. Μεταφέρθηκαν στα εργαστήρια της Εφορείας, όπου θα ακολουθήσει η συντήρησή τους. Η αποτοίχιση έγινε από τον εμπειρότατο συντηρητή Σταύρο Παπαγεωργίου.

Πρόδρομος

Ξυλόγλυπτο βημόθυρο

Στη θέση Λιαγκσίριζα βρέθηκε από ιδιώτη κρυμμένο ένα βημόθυρο με δύο φύλλα, άγνωστης προέλευσης,

37. Θερμές ευχαριστίες εκφράζουμε στον αιδεσιμότατο εφημέριο του ναού Γεώργιο Παπαγεωργίου που με μεγάλη προθυμία παραχώρησε αυτή την εξαιρετικής σημασίας για την πόλη της Θήβας εικόνα, προκειμένου να παρουσιαστεί στην έκθεση «Χριστιανική Βοιωτία και Φωκίδα» που οργανώθηκε από την Εφορεία μας και παρουσιάστηκε στο Παλαιό Πανεπιστήμιο Αθηνών από 23 Απριλίου-15 Οκτωβρίου 1993.

38. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 226, Πίν. 176β, 177· 27 (1972): Χρονικά, σ. 332· 28 (1973): Χρονικά, σ. 288-290, Πίν. 244-246.

και παραδόθηκε στον Αστυνομικό Σταθμό Δόμβραινας, απ' όπου και το παραλάβαμε. Ακολούθησε η συντήρησή του στα εργαστήρια της Εφορείας από τη συντηρήτρια Κων. Κουνάδη (Πίν. 37 α-β).

Διαστάσεις: 1,25Χ0,775 μ. (αριθ. ευρ. 6132).

Στο μέσον περίπου απεικονίζεται ζωγραφικά η παράσταση του Ευαγγελισμού με τον άγγελο στο αριστερό φύλλο και την Παναγία στο δεξιό, μέσα σε τοξωτό ορθογώνιο πλαίσιο που περιβάλλεται από δύο στρεπτούς κιονίσκους.

Η υπόλοιπη επιφάνεια καλύπτεται με έξεργο ξυλόγλυπτο διάκοσμο, που αποτελείται από πολύφυλλους ρόδακες, φύλλα άκανθας και καρπούς.

Τα χρώματα που αποκαλύφθηκαν, μετά την αφαίρεση της ενιαίου χρώματος επιζωγράφησης, είναι πολύ έντονα, κίτρινο, πορτοκαλί, πράσινο σκούρο και ανοικτό ιώδες. Τόσο τα στοιχεία αυτά όσο και η απόδοση των μορφών, και κυρίως της Παναγίας, που διατηρείται καλύτερα, φανερώνουν ένα λαϊκό έργο, που μπορεί να χρονολογηθεί μέσα στο 19ο αι.

ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΟΛΛΑΚΟΥ

Δ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η Δ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΣΘΜΙΑ

Ανασκαφές του Πανεπιστημίου του Ohio

Κύριος στόχος αυτής της περιόδου ήταν η συνέχιση της συντήρησης του μονόχρωμου μωσαϊκού στο ρωμαϊκό λουτρό, που αποκαλύφθηκε το 1976 και αποκολλήθηκε το 1990. Η επανατοποθέτηση του μωσαϊκού ξεκίνησε το 1992 και 21 από ένα σύνολο 148 τμημάτων του τοποθετήθηκαν στην αρχική τους θέση. Κατά το 1993 η συντήρηση ξεκίνησε στις 17 Μαΐου και συνεχίστηκε μέχρι τις 14 Ιουνίου, ενώ υπήρξε και μια συμπληρωματική περίοδος συντήρησης δύο εβδομάδων στα μέσα Αυγούστου. Η εργασία αυτή έγινε υπό την άμεση επίβλεψη του Ιωάννη Δαγκλή, με τη βοήθεια του Βασίλη Μαρίνου της Δ΄ Εφορείας και των τεχνικών του Τομέα Συντήρησης. Αυτό το χρόνο η εργασία προχώρησε με γρήγορους ρυθμούς και επανατοποθετήθηκαν συνολικά 48 τμήματα του μωσαϊκού αυξάνοντας το συνολικό αριθμό σε 69 – κατά το διάστημα δύο περιόδων – και φθάνοντας, έτσι, στη συμπλήρωση της μισής επιφάνειάς του. Μια εξαιρετικά χρονοβόρα εργασία κατά τη συντήρηση ήταν η επανατοποθέτηση μιας σειράς ψηφίδων μεταξύ των διαφόρων τμημάτων του μωσαϊκού. Το νέο, στερεοποιημένο κονίαμα έπρεπε να αποξυστεί, οι ψηφίδες να επιλεγούν με προσοχή και, συχνά, να κοπούν στο κατάλληλο μέγεθος και στη συνέχεια να τοποθετηθούν σε σειρά, η οποία θα κάλυπτε εντελώς τη συρραφή μεταξύ των αποκατεστημένων τμημάτων. Η συντήρηση προχώρησε γρήγορα αυτό το χρόνο και ελπίζουμε ότι το έργο της επανατοποθέτησης του συνόλου του μωσαϊκού θα μπορούσε να ολοκληρωθεί κατά τη διάρκεια της περιόδου του 1994.

Διενεργήθηκε περαιτέρω υπαίθρια εργασία στην περιοχή του ρωμαϊκού λουτρού, όπου καθαρίστηκαν αρκετές τομές που είχαν ανασκαφεί τα προηγούμενα χρόνια. Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσίασε η τομή GB 70-1/93-2, ακριβώς στα βόρεια του βόρειου τοίχου του λουτρού. Αυτή η τομή είχε ανασκαφεί σε βάθος 4 μ. και πλέον από το επίπεδο της σημερινής επιφάνειας του εδάφους και παρουσίαζε μια σειρά κατάρρευσης χωμάτων που ήταν ευδιάκριτη στο δυτικό πρανές του σκάμματος. Αυτό το πρανές φωτογραφήθηκε προσεκτικά και σχεδιάστηκε, ενώ ερευνήθηκε υλικό από την ανασκαφή του 1970, ώστε να συγκεντρωθούν περισσότερες πληροφορίες σχετικές με τη χρονολόγηση. Στην κορυφή του πρανούς είχε συντελεστεί εκτεταμένη κατάρρευση, στην οποία περιλαμβάνονταν μεγάλες λιθόπλινθοι που παρουσίαζαν σταδιακή κλίση από Ν. προς Β. Η κατάρρευση αυτή χρονολογήθηκε, βάσει της κεραμικής, στον 7ο αι. μ.Χ. και φαίνεται να αντιπροσωπεύει μια σημαντική εγκατάλειψη της οχύρωσης του Εξαμιλίου εκείνη την εποχή. Κάτω από αυτή την επιφανειακή κατάρρευση υπήρχε ένα πεπιεσμένο στρώμα, που θα πρέπει να αποτελούσε την επιφάνεια του εδάφους κατά την εποχή της κατασκευής του Εξαμιλίου, τα πρώτα χρόνια του 5ου αι. Κάτω από αυτό υπήρχε μια άλλη σειρά κεκλιμένων επιχώσεων που αποτελούνταν από τεράστιες ποσότητες λατύπης μαρμάρου, ψηφίδων για μωσαϊκό και σκουπίδια. Οι ψηφίδες έμοιαζαν με αυτές που χρησιμοποιήθηκαν για τα μωσαϊκά δάπεδα του ρωμαϊκού λουτρού. Κατά περίεργο όμως τρόπο το υλικό αυτό βρέθηκε σε ένα κλειστό σύνολο, που χρονολογήθηκε βάσει της κεραμικής, η οποία ανήκει στα μέσα ή στα ύστερα χρόνια του 3ου αι. μ.Χ. Λόγω της κλίσης, όμως, αυτών των επιχώσεων το υλικό αυτό θα πρέπει να έχει πέσει από την κορυφή του βόρειου τοίχου ή από το λουτρό, δείχνοντας έτσι ότι η στέγη του κτιρίου θα πρέπει να απομακρύνθηκε (και προφανώς να επισκευάστηκε) εκείνη την εποχή. Το στοιχείο αυτό μας παρέχει μια ενδιαφέρουσα και, οπωσδήποτε, άγνωστη πληροφορία για ένα γεγονός στην ιστορία του ρωμαϊκού λουτρού. Στη βάση αυτών των κεκλιμένων επιχώσεων υπάρχει ένα άλλο οριζόντιο στρώμα που χρονολογείται από τα μέσα του 2ου αι. και αντιστοιχεί στην επιφάνεια του εδάφους κατά την εποχή που κατασκευάστηκε το ρωμαϊκό λουτρό. Τέλος, κάτω από αυτό το στρώμα υπήρχαν δύο τοίχοι με κατεύθυνση Α.-Δ., σχεδόν παράλληλοι προς το βόρειο τοίχο του ρωμαϊκού λουτρού. Ο ένας από τους δύο (ο βορειότερος) είχε ήδη χτιστεί κατά την εποχή που κατασκευαζόταν το λουτρό, αν και είχε διαλυθεί όταν δημιουργήθηκαν οι κεκλιμένες αποθέσεις του 3ου αι. Αντίθετα, ο νότιος τοίχος δεν είχε καμιά σχέση με το ρωμαϊκό λουτρό και τα θεμέλιά

του είχαν ήδη καλυφθεί με χώμα την εποχή της κατασκευής του λουτρού. Προς το παρόν δεν υπάρχει καμιά ένδειξη σχετικά με το κτίριο στο οποίο ανήκε αυτός ο τελευταίος τοίχος, αν και είναι δελεαστικό να υποθέσουμε ότι θα μπορούσε να ήταν τμήμα της λουτρικής κατασκευής της ελληνικής περιόδου, της οποίας τα κατάλοιπα διακρίνονται νοτιότερα.

Αυτό το χρόνο η έρευνα ξεκίνησε στην περιοχή του ονομαζόμενου «ανατολικού χώρου», ανατολικά του ναού του Ποσειδώνος και δυτικά του βυζαντινού φρουρίου. Η περιοχή αυτή είχε ανασκαφεί μεταξύ των ετών 1970 και 1972 από τον Paul Clement, ο οποίος δεν κατάφερε να καταρτίσει μια τελική έκθεση γι' αυτές τις ανασκαφές. Έτσι, αρχίσαμε με ένα πρόγραμμα μελέτης όλων των αρχιτεκτονικών στοιχείων και του σχετικού υλικού (κεραμική και άλλα ευρήματα) αυτής της περιοχής. Στον ανατολικό χώρο υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός τοίχων κακής ποιότητας που εμφανώς αντιστοιχούν σε περισσότερες της μιας περιόδου ανοικοδόμησης. Αυτοί οι τοίχοι πρέπει να προέρχονται από μικρά κτίρια (οικίες ή άλλες κατασκευές) με χώρους που εξυπηρετούσαν τις ανάγκες για νερό και παρασκευή φαγητού. Ο πρωιμότερος από τους τοίχους πρέπει να χρονολογείται από το 2ο αι. μ.Χ., αν και το μεγαλύτερο μέρος του κεραμικού υλικού φαίνεται να ανήκει στον 3ο αι. και εξής. Συνολικά, υπάρχουν αντικείμενα που προέρχονται από 700 ξεχωριστές στρωματογραφικές ενότητες σε 30 σχεδόν τομές. Από αυτά εξετάστηκαν και αναλύθηκαν αυτή την περίοδο περίπου το ένα τρίτο. Είναι ακόμη πρόωρο να κάνουμε υποθέσεις για τη λειτουργία και την ιστορία αυτής της ενδιαφέρουσας περιοχής, αν και η έρευνα τα επόμενα χρόνια μπορεί σίγουρα να οδηγήσει σε σημαντικά συμπεράσματα.

Εκτός από τις έρευνες αυτές, συνεχίστηκε η μελέτη της αρχιτεκτονικής και των ευρημάτων στην περιοχή του ρωμαϊκού λουτρού. Οι εργασίες για τη δημοσίευση αυτού του σημαντικού μνημείου προχωρούν κανονικά, κάτω από την επίβλεψη της Jeanne Marty (Πανεπιστήμιο Β. Καρολίνας στο Asheville), του Fikret Yegul (Πανεπιστήμιο Καλιφόρνιας στη Santa Barbara) και του γράφοντος. Η αρχιτεκτονική τεκμηρίωση του λουτρού πλησιάζει προς την ολοκλήρωσή της, με την εκπόνηση 11 περίπου σχεδίων, όπου παρουσιάζονται σε τομές τα επίπεδα και υψομετρικά βάθη από όλα τα τμήματα του κτιρίου, καθώς και με ένα σύνθετο σχέδιο των χαρακτηριστικών του ελληνικού λουτρού, του οποίου τα κατάλοιπα βρίσκονται κάτω από τη ρωμαϊκή κατασκευή.

TIMOTHY GREGORY

Ανασκαφές του Πανεπιστημίου του Σικάγου

Η ερευνητική περίοδος άρχισε κατά τα τέλη Μαΐου και συνεχίστηκε μέχρι και το Σεπτέμβριο. Τα κύρια προγράμματα περιλάμβαναν φωτογράφηση, σχεδίαση, προσθήκες στη βάση δεδομένων και σύνταξη και ενημέρωση του υλικού για δημοσίευση.

Οργανώθηκε και προγραμματίστηκε σε Η/Υ το φωτογραφικό αρχείο των ανασκαφών από το 1952.

Επανεξετάστηκαν όλες οι φωτογραφίες και τα σχέδια για τον τόμο «Ισθμία VII: Μεταλλικά αντικείμενα». Πρέπει να φωτογραφηθούν εκ νέου 100 περίπου αντικείμενα και να επανατυπωθούν 150 περίπου αρνητικά.

Έγινε αεροφωτογράφηση του χώρου, με έμφαση στις περιοχές που ανασκάφηκαν το 1989 και στο κτήμα που αγοράστηκε το 1992, μεταξύ του ναού και του λουτρού. Ο οικισμός στη Ράχη φωτογραφήθηκε για πρώτη φορά από τον αέρα.

Ο οικισμός της Ράχης

Ολοκληρώθηκαν τα σχέδια και οι τομές του οικισμού της Ράχης, όπως είναι στην πραγματικότητα και σε αναπαράσταση. Έγιναν 200 σχέδια κεραμικής σε προφίλ (πλάγιες όψεις) και μελανώθηκαν.

Η μελέτη των δαπέδων που αποτέλεσαν την επιφάνεια του χώρου εργασίας, καθώς και η μελέτη των διακοπών της συνέχειας των δαπέδων και των σχετικών λίθινων βαριδιών, σε σύγκριση με παρεμφερείς εγκαταστάσεις άλλων περιοχών, ενισχύει την άποψη ότι τα εργαστήρια χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή ελαιολάδου.

Συγκεντρώθηκαν 78 δείγματα από τον οικισμό για ανάλυση καταλοίπων. Σε αυτά περιλαμβάνονται δείγματα από κυψέλες, από κονίαμα δαπέδων καθώς και από λίθινες δεξαμενές.

Ο αρχαϊκός και ο κλασικός ναός του Ποσειδώνα

Οι λιθόπλινθοι που αποτελούσαν τους τοίχους του σηκού του αρχαϊκού ναού φωτογραφήθηκαν. Έτσι ολοκληρώθηκε η τεκμηρίωση της νέας μελέτης του κτιρίου. Στη συνέχεια οι λιθόπλινθοι τακτοποιήθηκαν στη βόρεια πλευρά του τεμένους, ώστε να χρησιμοποιηθούν για μόνιμη έκθεση. Συνεχίστηκε η μελέτη της λατύπης που προερχόταν από την επεξεργασία ράβδωσης των κιόνων του κλασικού ναού. Τα σημάδια των εργαλείων δείχνουν ότι, πριν στηθεί, κάθε σπόνδυλος είχε λεία επιφάνεια, που προφανώς είχε γίνει στον τόρνο. Κατόπιν ο σπόνδυλος σημειωνόταν με χαρακτηριστικό σημάδι το οποίο υποδείκνυε την ακριβή θέση του στην κιο-

νοστοιχία. Η χρήση τέτοιων σημαδιών, που συναντάται συνήθως σε κτίρια των οποίων οι λιθόπλινθοι αποσυναρμολογούνται για να χτιστούν εκ νέου, υποδεικνύει μια φάση κατασκευής όπου όλοι οι σπόνδυλοι λαξεύονταν ταυτόχρονα αντί να δέχονται την τελική επεξεργασία επιτόπου, κατά τη στιγμή της τοποθέτησης.

Αρχαϊκή κεραμική, 700-550 π.Χ. περίπου

Στο Μουσείο εξετάστηκε η κεραμική κλειστών συνόλων του 1989, ώστε να εντοπιστούν παράλληλα με τα καλύτερα διατηρημένα αγγεία του καταλόγου. Η πλειονότητα των αγγείων του τεμένους είναι κύπελλα, των οποίων τα θραύσματα είναι μικρά και βρέθηκαν διασκορπισμένα σε ευρεία κλίμακα σε όλες τις αποθέσεις. Αντιπροσωπεύονται με πολλά δείγματα οι αναθηματικοί τύποι, ιδίως οι μικρογραφικοί. Επιβεβαιώθηκε η αρχαϊκή χρονολογία της μονόχρωμης κεραμικής που αναφέρθηκε στην έκθεση του 1992 και μας έδωσε κάποια παράλληλα. Πιστεύουμε ότι τα χειροποίητα μικρά κανάτια από τον αρχαϊκό ναό μπορεί να ανήκουν στο τέλος του 8ου ή στις αρχές του 7ου αι. π.Χ.

Για το υλικό που προέρχεται από την Αίγινα και τη Σάμο, συμβουλευθήκαμε το φωτογραφικό αρχείο του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Κατά τις επισκέψεις μας στα Μουσεία Κέρκυρας, Άρτας και Ιωαννίνων ανακαλύψαμε εισηγμένη κορινθιακή κεραμική με παράλληλα στην Ισθμία. Παρά το γεγονός ότι μεγάλες ποσότητες κεραμικής της Κορίνθου εξάγονταν και προς τις δύο περιοχές, αυτές διέθεταν τη δική τους παραγωγή, η οποία αντέγραφε την κορινθιακή αλλά ταυτόχρονα είχε να επιδείξει σημαντική ανεξαρτησία.

Ανατολικό τέμενος

Τα ανατολικά άνδηρα 6 και 7 καθορίστηκαν και εντάχθηκαν στα σχέδια των φάσεων του 400 π.Χ. και του 300 π.Χ. Η έρευνα των ελληνιστικών και ρωμαϊκών δρόμων, καθώς και των επιφανειών χρήσης σε όλη την περιοχή του ανατολικού τεμένους, αποκάλυψε μια σκληρή επιφάνεια πάνω από τους δρόμους, που αναγόταν στην πρώτη ρωμαϊκή περίοδο (50-80/100 μ.Χ. περίπου). Κάποια κυκλοφορία με κάρα θα πρέπει να συνεχιζόταν έως την εποχή που ο τοίχος του ρωμαϊκού τεμένους απέκλεισε, το 80/100 μ.Χ. περίπου, όλους τους δρόμους, οπότε η επιφάνεια υψώθηκε και πάλι. Επανεξετάστηκαν τα σχέδια των φάσεων των περιόδων του Νέρωνος, Αδριανού και Μάρκου Αυρηλίου.

Ενσφράγιστα κεραμίδια

Καταλογογραφήθηκαν περισσότερα από 600 δείγματα, ενώ ολοκληρώθηκαν οι σχετικές πληροφορίες. Φωτογραφήθηκαν 286 κεραμίδια ολοκληρώνοντας την τεκμηρίωση για την τελική δημοσίευση.

Μουσείο Ισθμίας

Συνεχίστηκε η συντήρηση των μεταλλικών αντικειμένων και της κεραμικής. Ο καθαρισμός της σκουριάς από περιμετρικό δακτύλιο ενός σιδερένιου τροχού, που προερχόταν από τον αρχαϊκό ναό, μας επέτρεψε να αναπαραστήσουμε τον τροχό και τον τρόπο κατασκευής του.

ELIZABETH GEBHARD

ΝΕΜΕΑ

Οι εργασίες στη Νεμέα το 1993 επικεντρώθηκαν στην προετοιμασία της δημοσίευσης του σταδίου και στον καλλωπισμό του, προκειμένου να γίνει επισκέψιμο. Ο χώρος καθαρίστηκε από τα χόρτα και τους θάμνους, έτσι ώστε να προσφέρεται καλύτερη θέα του σταδίου από ψηλά. Εγκαταστάθηκαν σωλήνες νερού για πόση και για περίπτωση πυρκαγιάς. Το συρματόπλεγμα επισκευάστηκε σε διάφορα σημεία, όπου κυνηγοί είχαν εισβάλει στο χώρο κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Κατασκευάστηκε το φυλάκιο στην είσοδο του σταδίου, και πλακοστρώθηκε ο χώρος μπροστά του που οδηγεί στο στάδιο.

Καθαρίστηκε ο χώρος στο ιερό του Δία – και κρατήθηκε καθαρός – από χόρτα και απορρίμματα, και επισκευάστηκαν τα μονοπάτια των επισκεπτών, όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο. Ετοιμάστηκαν σχέδια που δείχνουν την αρχαία μορφή και χρήση των λουτρών, ως προκαταρκτικό στάδιο για την ανάπτυξή τους σε αυτόνομο επισκέψιμο χώρο.

Στο μουσείο πραγματοποιήθηκε καταλογογράφηση και μελέτη, ενώ συνεχίστηκε η συντήρηση του κτιρίου. Επισκευάστηκαν οι σπασμένοι σωλήνες νερού στην αίθουσα συντήρησης, επαλείφθηκε με τσιμέντο ο αποχετευτικός αγωγός της αυλής για να εμποδιστεί η εισροή ομβρίων υδάτων στο υπόγειο, και ξύστηκε και βάφτηκε η σιδερένια σχάρα του αγωγού. Ξαναβάφτηκαν τα σημεία και οι τοίχοι όπου είχαν ξεφλουδίσει, και συντηρήθηκαν η πρασιά και ο κήπος του Μουσείου. Επίσης, πάρθηκαν μέτρα κατά της υγρασίας σε πολλές από τις προθήκες του Μουσείου.

Βιντεοσκοπήθηκαν διάφορα μέρη του χώρου και του Μουσείου, προκειμένου να αποτελέσουν μέρος ενός

εκπαιδευτικού προγράμματος της Νεμέας για φοιτητές.

Το πιο ενδιαφέρον ίσως έργο του καλοκαιριού προέκυψε από τη συνεργασία με τον Πάνο Βαλαβάνη από το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Με την υποστήριξη και βοήθεια της Δ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και βασισμένοι στη θεωρητική αναπαράσταση από τον κ. Βαλαβάνη του μηχανισμού εκκίνησης του σταδίου (ύσπληξ), είμασταν σε θέση να φτιάξουμε ένα λειτουργικό πρότυπο αυτού του μηχανισμού, που τοποθετήθηκε στις λίθινες βάσεις της αφετηρίας στο νότιο άκρο του σταδίου. Ξύλινα πλαίσια εγκατεστημένα σε αυτές τις βάσεις συγκρατούσαν σκοινένια περιστραμμένα ελατήρια, τα οποία εξασφάλιζαν την αναγκαία ενέργεια για να ρίξουν τα εμπόδια στο έδαφος, επιτρέποντας έτσι στους αθλητές ταυτόχρονη εκκίνηση. Δοκιμές που έγιναν με τους μαθητές του λυκείου της Νεμέας και ενός λυκείου της Καλιφόρνιας, έδειξαν ότι το πρότυπο λειτουργεί τέλεια και επανακτήθηκε η γνώση του μηχανισμού της ύσπληγος, που ήταν χαμένη για αιώνες.

STEPHEN G. MILLER

ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Κατά το 1993 οι ανασκαφές της Αμερικανικής Σχολής στην αρχαία Κόρινθο επικεντρώθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο ακριβώς προς Ν. του σημερινού Μουσείου. Αυτό το χρόνο ερευνήθηκαν δύο κτίρια της περιόδου της Φραγκοκρατίας που πλαισίωναν μια αυλή από αμμοχάλικο. Η χρήση τους ανάγεται στο 13ο αι. μ.Χ., ενώ η καταστροφή τους, στα 1312 μ.Χ., αποδίδεται στους Καταλανούς. Το ένα από τα δύο κτίρια χαρακτηρίστηκε ως Ενότητα 1, κατά την ανακάλυψή του το 1990, και ορίζει τη δυτική πλευρά της αυλής[1]. Η Ενότητα 2 αποτελείται από τη βορειοδυτική γωνία και τη βόρεια πλευρά της αυλής. Κύριο χαρακτηριστικό της Ενότητας 2 είναι η μικρή τετράγωνη εκκλησία της. Παρά την ανασκαφική δραστηριότητα τεσσάρων ετών, καμιά Ενότητα δεν έχει αποκαλυφθεί πλήρως μέχρι σήμερα.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής περιόδου του 1993 έγινε φανερό ότι η Ενότητα 1 είναι ένα συγκρότημα χτισμένο γύρω από την κεντρική αυλή του, της οποίας η πλακόστρωση έχει τώρα αποκαλυφθεί. Ένα δωμάτιο στη νοτιοανατολική γωνία του κτιρίου καθαρίστηκε αυτόν το χρόνο: ακολουθεί το ίδιο σχέδιο κυκλοφορίας που είναι ήδη γνωστό από τα τέσσερα δωμάτια προς Β. Η πρόσβαση στο δωμάτιο από τη μεγάλη αυλή γίνεται μέσω μιας πόρτας στα ανατολικά και όχι από την πλακοστρωμένη κεντρική αυλή της Ενότητας 1. Αυτό το δωμάτιο που αποκαλύφθηκε πρόσφατα μπορεί να ταυτιστεί με φαρμακείο, λόγω μιας ομάδας κεραμικής που βρέθηκε στο δάπεδο μαζί με τα αρχιτεκτονικά υπολείμματα. Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνονται εγχώριας παραγωγής, αλλά και εισηγμένα, albarella ή φαρμακευτικά αγγεία, καθώς και άλλα δοχεία που το σχήμα τους δεν φαίνεται να εξυπηρετεί επιτραπέζιες ανάγκες.Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα κανάτι «mamluk» χωρίς λαβές, ζωγραφισμένο με επίχρισμα σε τεχνική «ανοιχτό σε σκούρο», που εισήχθη το 13ο αι. από την Αίγυπτο.

Στη νοτιοδυτική γωνία της πλακόστρωτης αυλής υπάρχει ένα φρεάτιο που προφανώς τροφοδοτούσε με νερό όλη την Ενότητα. Πρόκειται για τη μετατροπή ενός λάκκου, που είχε σχεδιαστεί αρχικά ως τμήμα ενός προγενέστερου συστήματος ύδρευσης, προφανώς ελληνικού. Το φρεάτιο χρησιμοποιούνταν και μετά τη Φραγκοκρατία, αφού ο λάκκος μπαζώθηκε με υλικό που πρέπει να ανήκει στο 19ο αι. Ακριβώς προς Δ. του φρεατίου βρέθηκαν τα υπολείμματα ενός κλιμακοστασίου που κάποτε παρείχε πρόσβαση στο δεύτερο όροφο της Ενότητας 1. Κρίνοντας από τους ιδιαίτερα γερούς τοίχους που οριοθετούν τα δωμάτια στη δυτική πλευρά της πλακόστρωτης αυλής, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι το σχέδιο που περιλάμβανε δεύτερο όροφο περιοριζόταν μόνο σε αυτή την πλευρά της Ενότητας.

Ένα δωμάτιο στη βόρεια πλευρά της πλακόστρωτης αυλής, που τμήμα του αποκαλύφθηκε το 1992, μπορεί τώρα να ταυτιστεί με βεβαιότητα με μαγειρείο, όχι μόνο λόγω της μεγάλης εστίας που είναι χτισμένη στο βόρειο τοίχο του, αλλά και λόγω της μεγάλης ποσότητας μαγειρικών σκευών που βρέθηκαν σκορπισμένα σε όλο το δωμάτιο, πάνω στο δάπεδο, που ήταν καλυμμένο με στάχτη. Ένα μικρότερο μαγειρείο, με κτιστή εστία και δάπεδο με επίστρωση πηλού, βρέθηκε κάτω από τη δυτική πλευρά του φράγκικου μαγειρείου. Φαίνεται ότι πρόκειται για κατάλοιπο ενός πρώιμου φράγκικου κτιρίου που βρισκόταν κάτω από το δυτικό τμήμα της Ενότητας 1.

Η ανασκαφή της Ενότητας 1, που συνεχίστηκε το 1993, μας απέδωσε λιγότερες πληροφορίες σχετικά με την αρχιτεκτονική της κατασκευής, από ό,τι για την κεραμική του τέλους του 13ου αι. που χρησιμοποιήθηκε στο συγκρότημα. Το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής μπορεί να συσχετιστεί με τον καθαρισμό της Ενότητας 2, μετά την καταστροφή του 1312 μ.Χ. Επειδή μέσα στα όρια της Ενότητας 2 έχει χτιστεί μια εκκλησία, με κατευθείαν πρόσβαση στα δωμάτια της Ενότητας, πιστεύεται ότι το συγκρότημα είναι ένα ανδρικό ή γυναικείο

1. Βλ. Hesperia 60 (1991), σ. 19-38.

μοναστήρι. Η κεραμική που βρέθηκε σκορπισμένη σε ένα δωμάτιο αυτής της Ενότητας θεωρείται ότι χρησιμοποιήθηκε από τους ενοίκους της. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγήσει τη μεγάλη συγκέντρωση μικρών ανοιχτών δοχείων στον αποθέτη, πολλά από τα οποία φαίνεται ότι αποτελούσαν ζεύγη. Ένα μεγάλο ποσοστό της κεραμικής με γάνωμα, που προέρχεται από τον καθαρισμό, είναι εισηγμένο. Σε αυτό περιλαμβάνονται ανοιχτά δοχεία τεχνικής πρωτο-φαγεντιανής majolica από τη Βενετία και την Κάτω Ιταλία που είναι εξαιρετικά διαδεδομένα. Η αρχαϊκή φαγεντιανή (majolica), επίσης από την Ιταλία, είναι λιγότερο δημοφιλής. Μεταξύ των σκευών για επιτραπέζιες ανάγκες υπάρχει ένας αριθμός τύπων κεραμικής που ο τόπος καταγωγής τους δεν έχει ακόμη καθοριστεί. Μεταλλικά αγγεία, που δεν είναι συνηθισμένα στην Κόρινθο, με τη μορφή μικρών ανοιχτών δοχείων, αντιπροσωπεύονται εδώ, όπως συνήθως, με τη μορφή επιτραπέζιων κανατιών. Από αυτή την απόθεση προέρχεται ένα μόνο albarello, από φαγεντιανή, εισηγμένο από την Εγγύς Ανατολή. Σε αυτή τη συγκέντρωση δεν αναγνωρίστηκε κανένα αγγείο εισηγμένο από την Αίγυπτο.

Σε μια ενδιαφέρουσα σύγκριση μεταξύ της στρωματογραφίας των δύο Ενοτήτων φαίνεται ότι υπάρχουν ελάχιστες ενδείξεις για την ανακατασκευή της Ενότητας 1, μετά την καταστροφή του 1312. Υπάρχουν ωστόσο ενδείξεις διαφόρων περιπτώσεων χρήσης του χώρου από καταληψίες, αλλά είναι ασήμαντες σε ποιότητα και προσπάθεια και φαίνεται ότι δεν ακολούθησαν αμέσως μετά την καταστροφή. Για την Ενότητα 2 υπάρχουν περισσότερες ενδείξεις εκτεταμένων επισκευών, αλλά και πάλι όχι αμέσως μετά την καταστροφή από τους Καταλανούς. Η ανακατασκευή της χαρακτηρίζεται από μια προσπάθεια να οικοδομηθεί σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο της Ενότητας. Και στις δύο περιπτώσεις η ανακατάληψη του χώρου μετά το 1312 μ.Χ. φαίνεται ότι πραγματοποιείται στο τελευταίο τρίτο του 14ου αι. και είναι ίσως το αποτέλεσμα του γεγονότος ότι η Κόρινθος ελεγχόταν τότε από τη φλωρεντινή οικογένεια των Acciajuoli, η οποία κατέβαλε προσπάθειες για να διατηρήσει σταθερότητα στην περιοχή.

C.K. WILLIAMS, II

Ε΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η Ε΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΛΑΚΩΝΙΑ (ΜΑΝΗ)

Σπήλαιο Καλαμάκια

Με την έγκριση του ΥΠΠΟ (ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α3/55554/543 π.έ./21-7-93) άρχισε η ανασκαφική έρευνα στο σπήλαιο Καλαμάκια της Αρεόπολης Λακωνίας[1]. Η έρευνα αυτή διεξάγεται με τη συνεργασία του τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης του Πανεπιστημίου Αθηνών (καθηγητής Χρήστος Ντούμας) και του Εργαστηρίου Προϊστορίας του Musée National d'Histoire Naturelle της Γαλλίας (καθηγητής Henry de Lumley), υπό την εποπτεία της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας του ΥΠΠΟ.

Η πρώτη περίοδος ανασκαφών πραγματοποιήθηκε από τις 28 Ιουνίου έως τις 3 Αυγούστου 1993 από μικτή ελληνογαλλική ομάδα επιστημόνων και φοιτητών, υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Henry de Lumley και του Ανδρέα Ντάρλα.

Ως κύριοι στόχοι αυτής της ανασκαφικής περιόδου είχαν οριστεί η πραγματοποίηση των προκαταρκτικών εργασιών και, στη συνέχεια, η κυρίως ανασκαφή.

Προκαταρκτικές εργασίες

Στις προκαταρκτικές εργασίες αφιερώθηκε το μεγαλύτερο μέρος των φετινών εργασιών.

Αρχικά κινηματογραφήθηκε και φωτογραφήθηκε το σπήλαιο και ο χώρος έξω από αυτό, στην κατάσταση που ήταν πριν από οποιαδήποτε επέμβαση. Κατόπιν εγκαταστάθηκε εναέριος κάναβος, που κατασκευάστηκε από μεταλλικά σύρματα και στερεώθηκε στα τοιχώματα του σπηλαίου[2]. Είναι οριζόντιος, ενώ οι επιμήκεις σειρές του είναι παράλληλες προς τον επιμήκη άξονα του σπηλαίου (Πίν. 38 γ). Τα τετράγωνα που σχηματίζονται έχουν πλευρά 1 μ. και προβάλλονται στην επιφάνεια της ανασκαφής με νήματα της στάθμης. Ο κάναβος δεν καλύπτει όλο το σπήλαιο, αλλά μόνο την έκταση της ανασκαφής. Με τη βοήθειά του, η επιφάνεια αυτή διαιρείται σε τετράγωνα πλευράς 1 μ. και μπορεί να προσδιοριστεί η θέση κάθε αντικειμένου μέσα στο χώρο.

Ακολούθησε γενικός καθαρισμός του σπηλαίου. Αφαιρέθηκαν τα χώματα και οι πέτρες που υπήρχαν στην επιφάνεια, τα οποία αντιπροσώπευαν ένα σημαντικό όγκο ιζημάτων. Όλα αυτά τα ιζήματα κοσκινίστηκαν και συνελέγησαν τα αρχαιολογικά και παλαιοντολογικά αντικείμενα που περιέχονταν σε αυτά: στο βάθος του σπηλαίου υπήρχαν κυρίως οστά από σύγχρονα ζώα (βορά των σαρκοφάγων ζώων που φωλιάζουν εκεί), ενώ στο μπροστινό τμήμα, όπου τα αρχαιολογικά στρώματα έχουν «κολοβωθεί» λόγω της αποσάθρωσης, βρέθηκαν λίθινα εργαλεία και απολιθωμένα οστά.

Στη συνέχεια έγινε λεπτομερής αποτύπωση και σχεδιασμός του σπηλαίου, τόσο της κάτοψης όσο και της αξονικής τομής. Ακολούθησε η μελέτη της στρωματογραφίας των ιζημάτων και λεπτομερής αποτύπωση των δύο φυσικών τομών που υπάρχουν. Με την ευκαιρία του γενικού καθαρισμού, εντοπίστηκαν και μελετήθηκαν υπολείμματα των στρωμάτων, τα οποία έχουν αποσαθρωθεί στο μπροστινό μέρος του σπηλαίου, ενώ διατηρούνται μόνο στο βάθος. Έτσι, φάνηκε καθαρά ότι τα στρώματα συνέχιζαν οριζόντια, έως τη σημερινή είσοδο του σπηλαίου, όπου υπήρχε τοίχωμα, το οποίο συγκρατούσε τα ιζήματα. Το πάχος των τελευταίων ξεπερνούσε τα 7 μ. και η επιφάνειά τους έφτανε μόλις 1 μ. κάτω από την οροφή του σπηλαίου. Όταν το τοίχωμα αυτό κατακρημνίστηκε, τότε άρχισε και η αποσάθρωση των ιζημάτων στο μπροστινό τμήμα του σπηλαίου, με αποτέλεσμα να σχηματιστεί η επικλινής επιφάνεια που υπάρχει σήμερα. Τα στοιχεία που προέκυψαν είναι ση-

1. Η ακριβής ονομασία του σπηλαίου είναι «η μεγάλη σπηλιά στα Καλαμάκια», αφού πρόκειται για το μεγαλύτερο από τα δέκα περίπου «σπηλάκια» που βρίσκονται στην τοποθεσία «στα Καλαμάκια». Τα σπηλαιώδη αυτά ανοίγματα αποτελούν πιθανότατα ό,τι έχει απομείνει από την κατακρήμνιση και τη διάβρωση ενός μεγάλου σπηλαίου που υπήρχε στο μέρος αυτό.

2. Η κατασκευή του κανάβου είναι τέτοια που επιτρέπει την αφαίρεσή του, ώστε να μη φαίνεται καμιά επέμβαση στα τοιχώματα του σπηλαίου, καθώς επίσης και την επανατοποθέτησή του στην ίδια ακριβώς θέση.

μαντικά για τη μελέτη της εξέλιξης του σπηλαίου και της ιζηματογένεσης μέσα σε αυτό.

Συνελέγησαν δείγματα για χρονολόγηση των γεωλογικών σχηματισμών, ώστε να χρονολογηθούν οι διάφορες φάσεις της ιζηματογένεσης, αλλά και της κατακρήμνισης του μπροστινού τμήματος του σπηλαίου και της αποσάθρωσης των στρωμάτων.

Ανασκαφή

Η ανασκαφή ορίστηκε να καταλάβει το χώρο που αρχίζει από την είσοδο του σπηλαίου και προχωρεί σε βάθος 4 μ. (εγκάρσιες σειρές 8-11), σε όλο το πλάτος του σπηλαίου (επιμήκεις σειρές A-G). Η επιφάνεια των ιζημάτων (σημερινού δαπέδου) στο τμήμα αυτό του σπηλαίου είναι επικλινής, ενώ η ανασκαφή γίνεται σε οριζόντιες στρώσεις, ακολουθώντας την οριζόντια επιφάνεια των στρωμάτων. Κατά συνέπεια η έκταση της ανασκαφής ήταν πολύ μικρή στην αρχή, ενώ όσο κατεβαίνει το επίπεδο τόσο αυτή μεγαλώνει. Αυτή την ανασκαφική περίοδο ανοίχτηκαν έξι τετράγωνα, ενώ υπολογίζεται ότι η ανασκαφή θα έχει έκταση 30 τ.μ. περίπου, όταν θα φθάσει σε επίπεδο 2 μ. πιο χαμηλά.

Η μέθοδος που ακολουθείται είναι αυτή της οριζόντιας ανασκαφής: κάθε αρχαιολογικό στρώμα αποκαλύπτεται σε όλη του την επιφάνεια (μέσα στα όρια της έκτασης της ανασκαφής), ενώ γίνεται καταγραφή όλων των αρχαιολογικών ευρημάτων και της θέσης τους, με τον προσδιορισμό των τριών καρτεσιανών συντεταγμένων τους. Σε κάθε τετράγωνο αφαιρούνται, διαδοχικά, ιζήματα πάχ. 0,02-0,03 μ., τα οποία αποτελούν τα «στρώματα». Τα χώματα κάθε στρώματος περνούν από δύο νεροκόσκινα (0,005 και 0,002 μ.) ώστε να συλλέγονται τα αντικείμενα τα οποία ξέφυγαν από την προσοχή των ανασκαφέων καθώς και τα οστά μικροπανίδας, θαλάσσιων οργανισμών κτλ.

Στην αρχή ανασκάφηκαν τα υπολείμματα των ανώτερων στρωμάτων, που είχαν διατηρηθεί μέσα στα όρια της ανασκαφής[3]. Πρόκειται για βραχοποιημένα ιζήματα, πάχ. 0,60 μ. περίπου, που είχαν διατηρηθεί σε μία εσοχή του δυτικού τοιχώματος του σπηλαίου (τετράγωνα F9-F11), πάνω από την υπόλοιπη επιφάνεια των ιζημάτων στο μέρος αυτό. Πρέπει να αναφερθεί ότι δεν αφαιρέθηκαν όλα τα ιζήματα που έχουν διατηρηθεί μέσα στο κοίλωμα, για λόγους ασφάλειας (φόβος για κατάρρευση της οροφής του κοιλώματος).

Στο μέσον του πάχους αυτών των στρωμάτων βρέθηκαν τρία οστά και ένα λίθινο εργαλείο, λείψανα ενός πολύ φτωχού αρχαιολογικού στρώματος που υπήρχε στο επίπεδο αυτό.

Στη συνέχεια (από το επίπεδο των 0,90 μ. και κάτω), η ανασκαφή απλώθηκε σε όλο το πλάτος του σπηλαίου, σχηματίζοντας μια ζώνη μήκ. 5 και πλ. 0,3-1 μ.

Αφαιρέθηκαν τα ιζήματα που υπήρχαν έως το πρώτο αρχαιολογικό στρώμα. Τα ιζήματα αυτά ήταν αργιλώδη και τελείως στείρα. Το γεγονός ότι δεν βρέθηκε σε αυτά ούτε μία πέτρα ούτε ένα οστό μικροπανίδας δείχνει ενδεχομένως ότι το σπήλαιο είχε σφραγιστεί στην περίοδο αυτή.

Περί τα 0,04 μ. πάνω από το πρώτο κύριο αρχαιολογικό στρώμα υπήρχε ένα άλλο, πολύ φτωχό, το οποίο απέδωσε δύο λίθινα εργαλεία, τρία θραύσματα οστών και λίγες πέτρες.

Το πρώτο κύριο αρχαιολογικό στρώμα βρέθηκε σε βάθος 1,25 μ. περίπου κάτω από το επίπεδο του κανάβου. Είναι σχεδόν οριζόντιο, όπως και όλα τα υπερκείμενα στρώματα. Η γεωλογική του σύσταση διαφέρει από αυτή των υπερκείμενων στρωμάτων, αφού περιέχει πολλές πέτρες μικρού και μεσαίου μεγέθους.

Στο ανατολικό άκρο, κοντά στο τοίχωμα του σπηλαίου (τετράγωνα B11-C11), βρέθηκε λίθινη κατασκευή με μορφή μικρού τοίχου. Ανασκάφηκε το ανώτερο μέρος από δύο επάλληλες πλάκες και πάνω σε αυτές μία μεγάλη πέτρα. Δίπλα ακριβώς, μια σειρά από μικρότερες πέτρες σχηματίζει χονδρικά ένα ημικύκλιο. Η κατασκευή αυτή δεν ανασκάφηκε ολόκληρη, αφού προχωρεί σε μεγαλύτερο βάθος από το υπόλοιπο στρώμα και συνεχίζει προς Δ., με τη μορφή στρώσης λίθινων πλακών, μήκ. 1,5 μ. περίπου (ορατή στη φυσική τομή). Προς το παρόν δεν μπορεί να γίνει καμιά ερμηνεία αυτής της κατασκευής.

Στο δυτικό τμήμα (τετράγωνα D11-E11) βρέθηκε μια εστία. Δεν υπήρχε κάποια ιδιαίτερη διευθέτηση του χώρου, αλλά η φωτιά είχε αναφτεί απευθείας πάνω στο χώμα. Στο μέσον υπήρχε γκριζοκίτρινη στάχτη, ενώ στην περιφέρεια είχαν διατηρηθεί τμήματα απανθρακωμένων ξύλων (κάρβουνα).

Τα οστέινα ευρήματα αυτού του στρώματος περιλαμβάνουν ένα ολόκληρο μεταπόδιο και μία σιαγόνα μικρού ελαφοειδούς (Πίν. 38 α), καθώς και σημαντικό αριθμό από θραύσματα οστών, καμένα ή όχι. Τα λίθινα αντικείμενα περιλαμβάνουν μικρό αριθμό εργαλείων και αρκετά μικρά απολεπίσματα (Πίν. 38 β). Ως πρώτη ύλη έχει χρησιμοποιηθεί πιο συχνά ο χαλαζίας και στη συνέχεια ο πυριτόλιθος και ο κροκεάτης λίθος.

Τα λίθινα εργαλεία είναι λίγα και καθόλου χαρακτη-

3. Τα στρώματα αυτά διατηρούνται σε πλήρη ανάπτυξη στο βάθος του σπηλαίου.

ριστικά, ώστε να μας επιτρέψουν κάποια χρονολόγηση του στρώματος. Αναμένοντας περισσότερα στοιχεία από τη συνέχεια της ανασκαφής, θα γίνει προσπάθεια να χρονολογηθεί το στρώμα αυτό με μεθόδους απόλυτης χρονολόγησης, κυρίως με τα κομμάτια από κάρβουνο που βρέθηκαν στο στρώμα φωτιάς.

Προοπτικές

Η επόμενη χρονιά θα αφιερωθεί σχεδόν αποκλειστικά στην ανασκαφή. Προβλέπεται να ολοκληρωθεί η αποκάλυψη του πρώτου αρχαιολογικού στρώματος σε όλη του την έκταση και το πάχος, καθώς και της λίθινης κατασκευής που έχει αναφανεί.

Κατόπιν θα συνεχιστεί η ανασκαφή για την αποκάλυψη των επόμενων αρχαιολογικών στρωμάτων. Σημειώνεται ότι κάτω από το πρώτο κύριο αρχαιολογικό στρώμα, τα επόμενα διαδέχονται το ένα το άλλο, αφού δεν μεσολαβεί άλλο στείρο στρώμα μέχρι τα θαλάσσια ιζήματα που υπάρχουν στο δάπεδο του σπηλαίου.

Συγχρόνως με την ανασκαφή θα συνεχιστεί η μελέτη της στρωματογραφίας των υπολειμμάτων στρωμάτων που διατηρούνται στα τοιχώματα του σπηλαίου, καθώς και η μελέτη της εξέλιξής του. Ιδιαίτερη προσπάθεια θα γίνει ώστε να εντοπιστεί το σημείο όπου βρισκόταν η είσοδος του σπηλαίου στην περίοδο της κατοίκησής του, παράγοντας πολύ σημαντικός τόσο για τις περιβαλλοντικές όσο και για τις αρχαιολογικές μελέτες.

Θα αρχίσει επίσης η αναζήτηση των πηγών των πετρωμάτων που χρησιμοποιήθηκαν ως πρώτες ύλες για την κατασκευή εργαλείων.

HENRY DE LUMLEY - ΑΝΔΡΕΑΣ ΝΤΑΡΛΑΣ

5η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η 5η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

Ζ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στο νέο Μουσείο Ολυμπίας συνεχίστηκε από το γλύπτη Σ. Τριάντη με τη βοήθεια του συντηρητή μαρμάρου της Εφορείας Ν. Πωλογιώργη η προεργασία για την επανέκθεση του αγάλματος της Νίκης του Παιωνίου στην εκθεσιακή του αίθουσα. Τοποθετήθηκε το βάθρο του αγάλματος, αφού έγινε κατάλληλη προεργασία του δαπέδου της αίθουσας με ισχυρό οπλισμό για να εξασφαλιστεί η αντισεισμικότητά του[1].

Στα εργαστήρια της Εφορείας άρχισε ένα πρόγραμμα συντήρησης και συγκόλλησης μεγάλων ταφικών πίθων, που προέρχονται από διάφορες ανασκαφές στους νομούς Ηλείας και Μεσσηνίας.

Για την πληρέστερη καταγραφή των αρχαίων εγκαταστάθηκε στην Εφορεία ηλεκτρονικός υπολογιστής, με πρόγραμμα ειδικά προσαρμοσμένο στις ανάγκες και τις απαιτήσεις του αρχείου καταγραφών. Παράλληλα πραγματοποιήθηκαν οι καταγραφές 700 περίπου αρχαίων αντικειμένων που προέκυψαν από τις τελευταίες ανασκαφές της Εφορείας.

Εξοπλίστηκε το εργαστήριο κεραμικών και χαλκών του Μουσείου Ολυμπίας με στερεομικροσκόπιο και σύστημα μικροφωτογράφησης, καθώς και με θερμαινόμενο ηλεκτρικό κλίβανο μεγάλων διαστάσεων. Επίσης, για τις ανάγκες του εργαστηρίου έγινε αγορά μηχανήματος κοπής ξύλου, αλουμινίου και πλαστικών (πλεξιγκλάς).

Στα εργαστήρια της Εφορείας συνεχίστηκε η συντήρηση των χαλκών και άλλων μικροευρημάτων που εκτίθενται στο Μουσείο της Πύλου, ενώ έγινε γενική τακτοποίηση των προθηκών του Μουσείου Χώρας και αντικαταστάθηκαν όλες οι υπομνηματικές πινακίδες του ίδιου Μουσείου με νέες βελτιωμένες.

Με πρωτοβουλία του δήμου Χώρας και του Δημάρχου Π. Πετρόπουλου τοποθετήθηκε στο προαύλιο του Μουσείου Χώρας η προτομή του αείμνηστου αρχαιολόγου καθηγητή Σπ. Μαρινάτου.

Στο ανασκαφικό και διοικητικό έργο της Εφορείας συμμετείχαν οι μόνιμες αρχαιολόγοι Γ. Χατζή-Σπηλιοπούλου και Ο. Βικάτου, καθώς και η έκτακτη αρχαιολόγος Σ. Ηλιοπούλου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Παληοκριθαριές (Αγιάννης) Ήλιδας

Στην ιδιοκτησία Κ. Γεωργιόπουλου, κατά τη διάνοιξη περιφερειακού χωματόδρομου σε χαμηλό λοφίσκο προκειμένου να εξυπηρετηθούν καλλιεργητικές ανάγκες, αποκαλύφθηκαν στη δυτική πλευρά του δύο ταφικοί πίθοι.

Ο πίθος 1, κατεστραμμένος στο μεγαλύτερο τμήμα του, ήταν τοποθετημένος στο πλάι με προσανατολισμό Β.-Ν. και το στόμιο προς Ν. Οι σωζόμενες διαστάσεις του είναι: ύψος 1,68 και διάμετρος κοιλιάς 1,10 μ. Στο εσωτερικό του πίθου υπήρχε μια ακέραιη δακρυδόχη (Π 2942) και λίγα αποσαθρωμένα οστά.

Βορειότερα, σε απόσταση 200 μ. περίπου, αποκαλύφθηκε και άλλος ταφικός πίθος 2, ο οποίος φαίνεται ότι πρόσφατα είχε καταστραφεί και αναμοχλευθεί εσωτερικά από λαθρανασκαφείς, ενώ δεν αποκλείεται να είχε γίνει αρχαιοκαπηλική ενέργεια και παλαιότερα. Ο πίθος 2 ήταν τοποθετημένος κατά τον ίδιο προσανατολισμό όπως ο προηγούμενος, ενώ το στόμιό του έκλεινε μεγάλη ημικατεργασμένη λίθινη πλάκα. Ο μισός σχεδόν πίθος ήταν κατεστραμμένος, με σωζόμενες διαστάσεις: ύψος 1,80 και διάμετρος κοιλιάς 1,05 μ.

Και οι δύο πίθοι μεταφέρθηκαν στο Μουσείο της Ήλιδας.

Ανατολικά του πίθου 2, στο κάθετα κομμένο από τον εκσκαφέα πρανές του λοφίσκου, βρέθηκαν τα λείψανα κεραμοσκεπούς τάφου, μέσα στον οποίο υπήρχε μικρό ανθεμωτό ληκύθιο (Π 2943).

Το πλήθος κεραμίδων, οστράκων και πώρινων αρχιτεκτονικών μελών που υπάρχουν εγκατεσπαρμένα σε όλη την περιοχή μαρτυρούν την ύπαρξη εκτεταμένου νεκροταφείου στη βόρεια πλευρά του Πηνειού ποταμού.

Αμαλιάδα

Στην πλατεία Αγίου Αθανασίου, επί της οδού Όθωνος και Αμαλίας 10, κατά τη διάρκεια διάνοιξης αποχετευτικού αγωγού αποκαλύφθηκε σε βάθος 1,70 μ.

1. Στη μελέτη κατασκευής της βάσης του αγάλματος της Νίκης συνεργάστηκε με τον Σ. Τριάντη ο έμπειρος μηχανικός από την Ακρόπολη της Αθήνας Κ. Ζάμπας.

από την επιφάνεια του εδάφους, μεγάλος ταφικός πίθος ακέραιος, εσωτ. ύψ. 2,04, εσωτ. διαμ. κοιλίας 1,60 μ.

Ο πίθος ήταν τοποθετημένος στο πλάι κατά χώραν, με προσανατολισμό Α.-Δ., με το στόμιο προς Δ. Σε πολλά σημεία το σώμα του πίθου ήταν σπασμένο και συγκολλημένο ήδη από την αρχαιότητα με μολύβδινους συνδέσμους.

Το στόμιο του πίθου σφραγίζεται με κυκλική κεραμίδα που εφαρμόζει με ακρίβεια στο άνοιγμα. Μέσα στον πίθο υπήρχαν οι ταφές τριών νεκρών, τα οστά των οποίων διατηρήθηκαν σε καλή κατάσταση.

Πολλά υπήρξαν τα κτερίσματα που συνελέγησαν μέσα από τον πίθο: ένας οξυπύθμενος αμφορέας ακέραιος (Π 4646) (Πίν. 39 α), ένας αμφορίσκος ακέραιος (Π 4647) (Πίν. 39 β), δύο πρόχοι με διπλή λαβή (Π 4648, 4649) (Πίν. 39 γ), μία μελαμβαφής οινοχόη (Π 4658) (Πίν. 39 δ), δύο κυάθια (Π 4655, 4656) (Πίν. 139 στ), μία δακρυδόχη (Π 4657), ένα άωτο σκυφίδιο (Π 4653), ένα πινακίδιο (Π 4654) και τρεις λύχνοι (Π 4650-4652).

Ο πίθος χρονολογείται στα τέλη του 3ου αι.-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Μπόρσι Ήλιδας

Στη θέση Ρέρα, στην ιδιοκτησία του Τ. Αθανασόπουλου, κατά τη διάρκεια άροσης του αγρού του, καταστράφηκε ταφικός πίθος, που βρισκόταν σε βάθος μόλις 0,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

Ο πίθος, τοποθετημένος στο έδαφος με προσανατολισμό Β.-Ν. και το στόμιο προς Β., ήταν πολύ κατεστραμμένος και αναμοχλευμένος και όπως διαπιστώθηκε περιείχε στο εσωτερικό του τεμάχια από άλλο μικρότερο πίθο. Οι σωζόμενες διαστάσεις του ήταν: ύψος 1,25 και διάμετρος κοιλιάς 1,08 μ. Μέσα από τον πίθο ο ιδιοκτήτης είχε συλλέξει και μας παρέδωσε δύο κύλικες μελαμβαφείς (Π 2851, 2852), δύο λύχνους ακέραιους (Π 2853, 2854), ένα κυάθιο (Π 2855), μία βάση από μελαμβαφή κύλικα (Π 2857) και ένα τεμάχιο σιδερένιας στλεγγίδας (Μ 2858). Από τον καθαρισμό του πίθου προέκυψε μία προχοΐσκη σπασμένη σε πολλά σημεία (Π 2856) (Πίν. 40 α-β).

Σύμφωνα με τα παραπάνω ευρήματα, ο πίθος χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. Δεν φαίνεται να είναι μεμονωμένη η ύπαρξη του ταφικού πίθου σε αυτό το σημείο, δεδομένου ότι η θέση είναι πολύ χαρακτηριστική (σε ύψωμα με θέα όλη την κοιλάδα του Πηνειού ποταμού), αλλά και οι επιφανειακές ενδείξεις, καθώς και η ύπαρξη χαμηλού τυμβοειδούς εξάρματος λίγα μέτρα δυτικότερα, δείχνουν ότι πρόκειται για εκτεταμένο νεκροταφείο κλασικών χρόνων.

Καλύβια

Κατά τη διάνοιξη πεδίλων για την ανέγερση νέας οικοδομής στην ιδιοκτησία Λ. Πετρόπουλου, που βρίσκεται στη βόρεια πλευρά της επαρχιακής οδού Καλυβίων-Ήλιδας, παραπλεύρως του πρατηρίου βενζίνης ΚΜΟΙΙ, αποκαλύφθηκαν τα λείψανα αρχαίου τοίχου, σε βάθος 1,70 μ. από την επιφάνεια του εδάφους.

Ο τοίχος, κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., είναι κατασκευασμένος από πλακοειδείς αργούς λίθους, χωρίς συνδετικό υλικό και σώζεται σε μήκος 3,45 μ. Το πλάτος του είναι 0,56 μ. και το σωζόμενο ύψος του κυμαίνεται από 0,10 έως 0,40 μ. Στον τοίχο είχε χρησιμοποιηθεί σε β΄ χρήση ένα τμήμα ραβδωτού κίονα και δύο ακόμη τμήματα αρχιτεκτονικών μελών από ψαμμόλιθο.

Συνελέγησαν ελάχιστα χονδροειδή όστρακα ύστερων χρόνων.

Ο τοίχος επεκτείνεται προς ΒΑ. εκτός των ορίων του οικοπέδου.

Σταφιδόκαμπος

Οι εκσκαφικές εργασίες που έγιναν για την ανέγερση του πνευματικού κέντρου της κοινότητας, επί της οδού Ανδραβίδας-Αγίας Μαύρας, έφεραν στο φως τμήμα νεκροταφείου κλασικών χρόνων σε βάθος 1,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους[2].

Το τμήμα αυτό του νεκροταφείου αποτελεί κατά πάσα πιθανότητα μέρος ενός εκτεταμένου νεκροταφείου, το οποίο εκτείνεται κάτω από τα σπίτια του σημερινού χωριού, όπως τουλάχιστον φάνηκε, όταν τον προηγούμενο χρόνο, κατά τη διάρκεια κατασκευής του δικτύου ύδρευσης της κοινότητας, αποκαλύφθηκαν αρκετοί τάφοι, κεραμοσκεπείς και λακκοειδείς, καθώς και ένας πίθος[3].

Στο σχετικά περιορισμένο χώρο του νεκροταφείου αποκαλύφθηκαν κυρίως τρία είδη ταφών: καύσεις, κεραμοσκεπείς τάφοι και ταφικοί πίθοι.

Οι καύσεις, 16 συνολικά, χρονολογούνται στο τέλος του 6ου-αρχές του 5ου αι. π.Χ. και μόνο δύο από αυτές είναι υστερότερες και χρονολογούνται στα μέσα και στο τέλος του 5ου αι. π.Χ. αντίστοιχα.

Οι ορθογώνιοι λάκκοι των πυρών ήταν ανοιγμένοι

2. Ιδιαίτερα πρέπει να αναφερθεί η μεγάλη βοήθεια που μας παρείχε σε όλη τη διάρκεια της ανασκαφής ο πρόεδρος της κοινότητας Ν. Αντίοχος, ο οποίος με κάθε τρόπο προσπάθησε να διευκολύνει το έργο μας.

3. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 113.

στο φυσικό έδαφος με προσανατολισμό Β.-Ν., διευθετημένοι κυρίως σε δύο παράλληλες σειρές, χωρίς να λείπουν και μερικοί μεμονωμένοι. Οι διαστάσεις τους είναι κατά μέσον όρο 2 μ. μήκος, 0,60 μ. πλάτος και βάθος 0,30 μ. περίπου.

Τα κτερίσματα ήταν συνήθως τοποθετημένα στο μέσον της πυράς και περιορίζονταν κυρίως σε δύο τύπους αγγείων: σκύφους και άποδες κύλικες, ενώ σε δύο μόνο περιπτώσεις υπήρχαν δύο αττικές λήκυθοι (Π 4935, 4967) (Πίν. 39 ε).

Οι πυρές που περιέχουν κύλικες είναι πρωιμότερες και χρονολογούνται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., ενώ αυτές με τους σκύφους χρονολογούνται γύρω στα μέσα του 5ου αι. π.Χ.

Οι κεραμοσκεπείς τάφοι, 11 τον αριθμό, καταλαμβάνουν κυρίως το δυτικό τμήμα του οικοπέδου, αλλά δεν παρουσιάζουν την κανονική και οργανωμένη διάταξη των πυρών. Ο τύπος τους είναι κοινός: ανά δύο καμπύλες κεραμίδες στις μακρές πλευρές και από μία μικρότερη που σφραγίζει τα δύο άκρα του τάφου. Οι περισσότεροι έχουν προσανατολισμό Β.-Ν. και χρονολογούνται στο α΄ μισό του 5ου αι. π.Χ., ενώ τρεις μόνο χρονολογούνται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. Ο νεκρός είναι τοποθετημένος πάνω σε καμπύλη κεραμίδα, που χρησιμεύει ως δάπεδο του τάφου, με το κεφάλι συνήθως προς Ν. Στους νεότερους τάφους του 4ου αι. π.Χ. ο νεκρός είναι απευθείας τοποθετημένος στο έδαφος.

Τα κτερίσματα, τοποθετημένα συνήθως στα πόδια του νεκρού, είναι για μεν τους πρωιμότερους τάφους σκύφοι και άποδες κύλικες, ενώ στους νεότερους δεν έλειψαν οι λύχνοι και οι κάνθαροι. Σε μία μόνο περίπτωση υπήρχε νόμισμα στο στόμα του νεκρού (Π 4911-4932).

Όπως διαπιστώθηκε, τέσσερις από τους κεραμοσκεπείς τάφους ανήκουν σε μικρά παιδιά και, μάλιστα, σε μία άποδη κύλικα που ήταν κτέρισμα παιδικού τάφου υπήρχε χαραγμένο το όνομα του παιδιού: *ΑΛΕΞΑΣ* (Π 4911) (Πίν. 40 γ).

Το μοναδικό κτέρισμα στις παιδικές ταφές ήταν η άποδη κύλικα, εκτός από μία ταφή μικρού κοριτσιού, όπου υπήρχε ανθεμωτό ληκύθιο (Π 4926), χάλκινο βραχιόλι με κεφαλάκι φιδιού στα δύο άκρα (Μ 1453) και χάλκινες περόνες στο ύψος των ώμων (Πίν. 40 ε).

Οι ταφικοί πίθοι καλύπτουν τη νεότερη χρονικά φάση του νεκροταφείου, αφού χρονολογούνται στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. Ήταν συγκεντρωμένοι στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου, τοποθετημένοι στο πλάι, ο ένας δίπλα στον άλλο, με προσανατολισμό Α.-Δ. Σε δύο σώζονται τα πώματα, διακοσμημένα με περίτεχνη ανάγλυφη διακόσμηση. Ο νεκρός ήταν πάντα τοποθετημένος με το κεφάλι προς το στόμιο του πίθου, ενώ πολλές φορές στον ίδιο πίθο υπήρχαν περισσότεροι του ενός νεκροί. Το ύψος των πίθων κυμαίνεται στο 1,60 μ. κατά μέσον όρο και η μέγιστη διάμετρος του σώματος στο 1,30 μ.

Τα κτερίσματα των πίθων ήταν πλουσιότερα από των άλλων τάφων.

Ο πρώτος πίθος 1, στον οποίο είχαν ταφεί δύο νεκροί, καταστράφηκε σχεδόν ολοκληρωτικά από το μηχανικό εκσκαφέα.

Δυτικότερα από αυτόν αποκαλύφθηκε συστάδα τριών πίθων, που σχεδόν εφάπτονται μεταξύ τους και έχουν μείνει ασύλητοι.

Ο μεγαλύτερος από αυτούς, πίθος 2 (σωζ. διαστ.: ύψ. 1,80 και διαμ. κοιλιάς 1,50 μ.), περιείχε την ταφή μιας γυναίκας, τοποθετημένης ύπτια, με τα πλούσια κτερίσματα τοποθετημένα ολόγυρά της. Στην αριστερή της πλευρά είχαν εναποτεθεί δύο αρυβαλλόσχημες οινοχόες (Π 4975 και 4976) (Πίν. 40 δ), ένας άβαφος αμφορίσκος με δύο λαβές (Π 4971), μία χύτρα (Π 4977) και ένα μυροδοχείο (Π 4973). Στη δεξιά της πλευρά υπήρχαν τρία φιαλίδια (Π 4968-4970), ένα μυροδοχείο (Π 4972), ένας άωτος σκύφος (Π 4969) και δύο μολύβδινοι δίσκοι (Μ 1445α, β), που προφανώς ήταν ραμμένοι σε ύφασμα ή δέρμα, όπως τουλάχιστον μαρτυρούν οι λεπτότατες οπές που διατρυπούν την περιφέρειά τους. Κοντά στο κρανίο βρέθηκαν πολλές πήλινες επίχρυσες χάνδρες περιδεραίου. Στη δεξιά επίσης πλευρά της νεκρής βρέθηκε ένα χάλκινο πτυκτό κάτοπτρο (Μ 1446), με ανάγλυφη παράσταση τεσσάρων γυμνών λουόμενων νυμφών μέσα σε σπήλαιο.

Στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. χρονολογείται ο πίθος 3, μέσα στον οποίο είχαν ταφεί δύο νεκροί. Τα κτερίσματα ήταν λιγοστά, όπως ένα μελαμβαφές σκυφίδιο (Π 4978), δύο σιδερένιες στλεγγίδες (Μ 1428, 1429) και πολλές πήλινες επίχρυσες χάνδρες περιδεραίου.

Ο πίθος 5 χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και περιείχε τα οστά ενός νεκρού. Τα κτερίσματα ήταν ένα φιαλίδιο (Π 4982), ένας λύχνος (Π 4984), ένας οξυπύθμενος αμφορέας (Π 4979), δύο πρόχοι με δίδυμες λαβές (Π 4980, 4981) και μία σιδερένια στλεγγίδα (Μ 1433).

Στο βόρειο άκρο του οικοπέδου, πλησίον του δρόμου, αποκαλύφθηκε μεγάλος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος των μέσων του 4ου αι. π.Χ., με προσανατολισμό Α.-Δ. και είσοδο προς Δ. Ο τάφος, κατασκευασμένος από ορθογώνιους ογκόλιθους, έχει διαστάσεις 2,55x1,60 και ύψος 1,40 μ. Περιείχε ένα νεκρό, τοποθετημένο ύπτια με την κεφαλή προς Α. και με ένα μελαμβαφή σκύφο τοποθετημένο ανάμεσα στους μηρούς (Π 4934) (Πίν. 40 στ).

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου εντοπίστηκε μεγάλος

αποθέτης, ο οποίος περιείχε μεγάλο αριθμό τμημάτων μελαμβαφών κυλίκων και κανθάρων, καθώς και τεμάχια αρχιτεκτονικών μελών από πωρόλιθο (Λ 1113α, β και 1114)[4], σε ένα από τα οποία σωζόταν τμήμα επιγραφής: ...ΣΑΙ (Λ 1115).

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Αυγείο

Κατά την εκσκαφή θεμελίων σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Β. Λαζάρου, εντός οικισμού Αυγείου, βρέθηκε ταφικός πίθος σε βάθος ±1 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αρκετά κατεστραμμένος. Διατηρούνταν σε ύψος μόλις 0,40 μ. Όπως έδειξε η σωστική ανασκαφή ο πίθος είχε καταστραφεί στο παρελθόν, πιθανότατα από τις διάφορες αγροτικές εργασίες για την καλλιέργεια του κτήματος. Εντός του πίθου βρέθηκαν λίγα όστρακα και δύο πηνία (Π 2961, 2962) ελληνιστικών χρόνων.

Γρύλλος

Στη θέση Ζεργένι της κοινότητας Γρύλλου (επαρχία Ολυμπίας), κατά τη διαπλάτυνση αγροτικού δρόμου, βρέθηκε ταφικός πίθος κατεστραμμένος κατά το ήμισυ (σωζ. ύψ. 0,80 μ.).

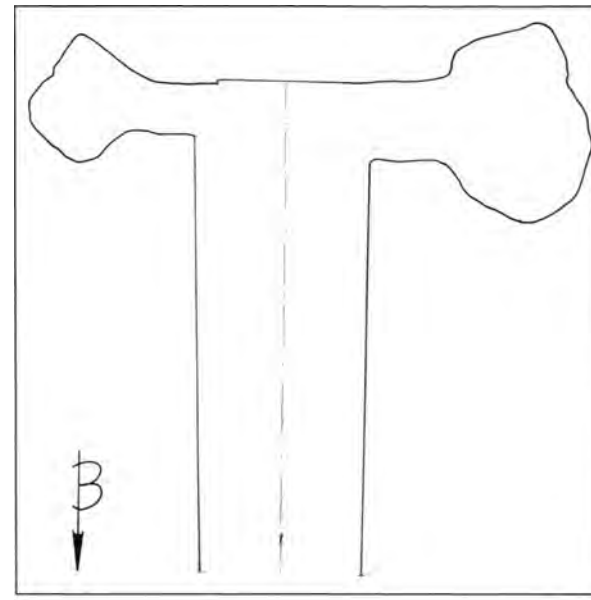
Εντός του πίθου βρέθηκαν όστρακα λεπτότεχνης κεραμικής, λίγα οστά καθώς και δύο αγνύθες: μία τριγωνική (Π 6408) και μία πυραμιδοειδής (Π 6409). Κατά τη διάρκεια της σωστικής ανασκαφής διαπιστώθηκε η ύπαρξη και άλλων πίθων στο χώρο.

Αγία Τριάδα

Στο μυκηναϊκό νεκροταφείο της Αγίας Τριάδας στη θέση Παλιομπουκουβίνα[5] έγιναν μόνο εργασίες διαμόρφωσης του αρχαιολογικού χώρου.

Επίσης, 700 μ. περίπου ανατολικά του νεκροταφείου, κατά τη διάρκεια δοκιμαστικών τομών προκειμένου να χορηγηθεί άδεια καλλιέργειας στον ιδιοκτήτη του αγροκτήματος, στη θέση Σπηλιές βρέθηκε μυκηναϊκός θαλαμοειδής τάφος, με προσανατολισμό Β.-Ν. (Θ.Τ. Ι).

Πρόκειται για τάφο ο οποίος αποτελείται από δρόμο

Σχέδ. 1. Αγία Τριάδα, θέση Σπηλιές. Κάτοψη θαλαμωτού τάφου Ι.

μήκ. 3,80 και πλ. 1,10 μ. Δεν έχει λαξευθεί θάλαμος, αλλά πλησίον του μετώπου, στα πλευρικά τοιχώματα του δρόμου (στο ανατολικό και στο δυτικό) έχουν λαξευθεί δύο κόγχες (Σχέδ. 1).

Η μικρή είσοδος της ανατολικής κόγχης 1, ύψ. μόλις 0,60 μ., φραζόταν με ξερολιθιά. Η κόγχη είχε ωοειδή κάτοψη (διαστ. 0,70Χ0,90 μ.) και εντός αυτής βρέθηκαν: ένα κυάθιο (Π 5056) ελλιπές, όστρακα από αμαυρόχρωμο αγγείο, 18 πλακίδια ακέραια και δέκα ελλιπή τύπου Β[6] από σκούρα μπλέ υαλόμαζα, άριστης διατήρησης (Δ 537).

Απέναντι ακριβώς από την κόγχη 1, είχε λαξευθεί στο δυτικό τοίχωμα του δρόμου μία δεύτερη κόγχη, δυτική κόγχη 2, με ωοειδή κάτοψη (μήκ. 1,35, πλ. 0,97 και ύψ. 0,75 μ.), η οποία όμως είχε συληθεί στο παρελθόν.

Κατά χώραν βρέθηκε ο σκελετός, σε ελαφρώς συνεσταλμένη θέση και με προσανατολισμό Β.-Ν.

Κοσκινά

Στη θέση Κίπερη και σε αγρόκτημα ιδιοκτησίας Τσαπαρδώνη, ο εργάτης της Εφορείας μας Απ. Φωτόπουλος βρήκε μία βάση αγγείου (ΒΕ 577).

4. Μελέτη του παραπάνω νεκροταφείου πρόκειται να δημοσιευθεί στα Πρακτικά του Ε΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών.

5. Βλ. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 113-120· 47 (1992): Χρονικά, σ. 116 κ.ε.

6. Α. Σακελλαρίου, Οι θαλαμωτοί τάφοι των Μυκηνών, 1985, σ. 301, αριθ. 78.

Από τη σωστική ανασκαφή που ακολούθησε, διαπιστώθηκε η καταστροφή τουλάχιστον δύο κεραμοσκεπών τάφων, μετά από διαμόρφωση-ισοπέδωση του αγροκτήματος από τον ιδιοκτήτη. Περισυνελέγησαν μόνο κομμάτια από κεραμίδες, και όστρακα, τα οποία χρονολογούν τους τάφους στα ρωμαϊκά χρόνια.

ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Καπλάνι Πυλίας

Στη θέση Βίγλα, σε δυσπρόσιτο και απομονωμένο λόφο μεταξύ των κοινοτήτων Καπλάνι και Ζιζάνι, εντός της ιδιοκτησίας Ευάγ. Καλόμαλλου, λαθρανασκαφική ενέργεια έφερε στο φως δύο θολωτούς μυκηναϊκούς τάφους. Ο πρώτος είχε σοβαρά αναμοχλευθεί από τους αρχαιοκάπηλους, που είχαν φθάσει στο δάπεδο σχεδόν του μισού τάφου, συσσωρεύοντας πέτρες, όστρακα και οστά στο άλλο μισό.

Ο δεύτερος τάφος, του οποίου διακρινόταν το ανώφλι της εισόδου σε μικρή απόσταση βορειότερα, είχε διαφύγει της προσοχής των λαθρανασκαφέων. Η ανασκαφή του τάφου αυτού διήρκεσε δύο μήνες υπό δύσκολες συνθήκες[7]. Ο θολωτός τάφος που ανασκάφηκε έχει διάμετρο 5,30-5,50 μ. και σώζεται σε μέγιστο ύψος 2,20 μ. (Σχέδ. 2-3).

Η είσοδός του, που βρίσκεται προς ΒΑ., έχει άνοιγμα πλ. 0,40 και ύψ. 1,65 μ., καλύπτεται δε από μονόλιθο κατώφλι διαστ. 1,70x0,90 και πάχ. 0,20 μ.

Ο δρόμος είναι λιθόκτιστος από πλακοειδείς λίθους όπως και η θόλος του τάφου και σώζεται σε μήκος 5,70 μ., το δε πλάτος του είναι 1,20 μ. στο βορειοανατολικό άκρο του και, στενεύοντας προς την είσοδο, καταλήγει στα 0,40 μ. (Πίν. 40 ζ).

Στο φυσικό δάπεδο του τάφου, προς τη δυτική πλευρά του, βρέθηκε ένας λακκοειδής τάφος που περιείχε διπλή ταφή αδιατάρακτη. Οι νεκροί είχαν τοποθετηθεί έτσι ώστε το κεφάλι του ενός να ακουμπά στα πόδια του άλλου. Ο προσανατολισμός του λάκκου ήταν Β.-Ν. και οι διαστάσεις του: μήκος 1,52, πλάτος 0,30 και βάθος 0,20 μ.

Τα ευρήματα ήταν πενιχρά και η κεραμική αποσπασματική, δεδομένου ότι ο τάφος είχε ήδη συληθεί από την αρχαιότητα. Το γεγονός αυτό καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη την ακριβή χρονολόγησή του, που με τις πρώτες εκτιμήσεις τοποθετείται στην ΥΕ ΙΙΑ εποχή.

Από τον καθαρισμό του δαπέδου του τάφου συνελέγησαν λίγα ψήγματα χρυσού, τέσσερις οκτώσχημοι χρυσοί ρόδακες (Δ 4254), μία σφαιρική διάτρητη χάνδρα από γυαλί και μία χάνδρα από φαγεντιανή (Δ 4255, 4256).

Κορώνη

Στη θέση Γερακάδι Κορώνης, εντός του αγροκτήματος Επαμεινώνδα Μαράντου, κατά τη διάρκεια των εργασιών εκσκαφής για τη διάνοιξη βόθρου, αποκαλύφθηκε μεγάλος πίθος, σχεδόν ακέραιος (διαστ.: ύψος 1,80 και περιφέρεια κοιλιάς 4,15 μ.).

Ο πίθος ήταν τοποθετημένος κάθετα στο έδαφος και το χείλος του αποκαλύφθηκε σε βάθος 0,50 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους. Είχε συληθεί και πιθανότατα είχε ξαναχρησιμοποιηθεί από τον ιδιοκτήτη του αγροκτήματος σε άλλες χρήσεις.

Παράλληλα, στη νοτιοδυτική γωνία του σκάμματος του βόθρου παρατηρήθηκαν τα λείψανα κιβωτιόσχημου τάφου, ο οποίος όμως ήταν ολοσχερώς κατεστραμμένος. Σώθηκε μόνο το κρανίο του νεκρού και λιγοστά τεμάχια γυάλινου αγγείου.

Ο πίθος, ο οποίος κατά τη μετακίνησή του έσπασε σε εννέα μεγάλα τμήματα, μεταφέρθηκε στο Μουσείο Καλαμάτας.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

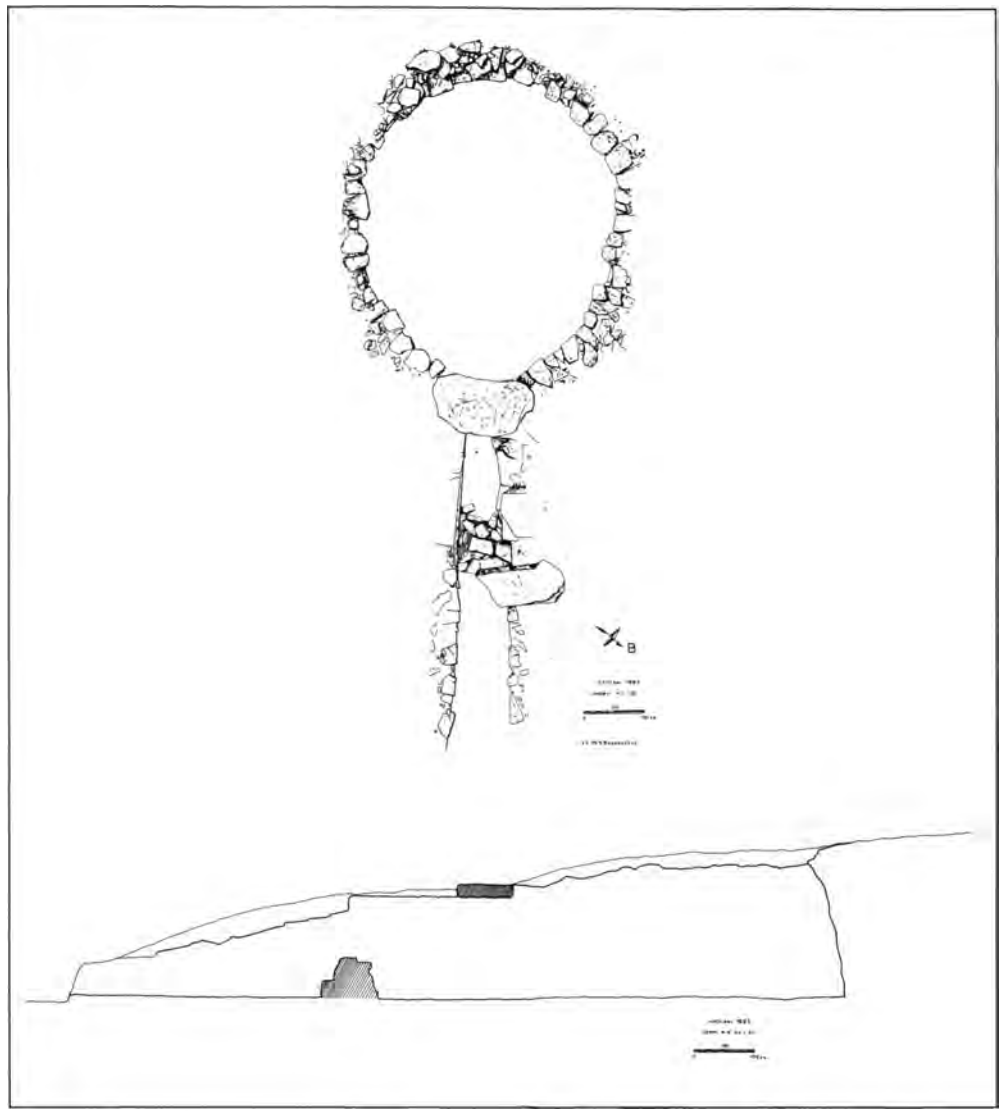
ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Άλτις

Από τον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας παραδόθηκε ένα ειδώλιο βοοειδούς γεωμετρικών χρόνων (ΒΕ 584). Λείπουν τα τρία πόδια και τμήμα του κεφαλιού (μήκ. 0,8 μ.). Το αρχαίο παρέδωσε επισκέπτης στο φύλακα του αρχαιολογικού χώρου Δημήτρη Δούλα.

Επίσης, ανατολικά του ναού του Διός, ο εργάτης της Εφορείας μας Απ. Φωτόπουλος βρήκε ένα χάλκινο χυτό πόδι μικρού τρίποδα (ΒΕ 579) γεωμετρικών χρόνων, σωζ. μήκ. 0,043 και πλ. 0,011 μ.

7. Λόγω της μεγάλης απόστασης των θολωτών τάφων από κατοικημένη περιοχή και της δυσκολίας πρόσβασης σε αυτούς, το συνεργείο της Εφορείας, αποτελούμενο από πέντε εργάτες και το σχεδιαστή Α. Θωμόπουλο, κατασκήνωσε στο χώρο της ανασκαφής, όπου παρέμεινε επί δίμηνο.

Σχέδ. 2 -3. Καπλάνι Πυλίας. Κάτοψη και τομή του θολωτού τάφου.

Κακόβατος

Κατά τον καθαρισμό του αρχαιολογικού χώρου, ο εργάτης της Εφορείας μας Απ. Φωτόπουλος βρήκε ένα μικρό περίαπτο από πρασινωπό λίθο (στεατίτη) (ΒΕ 578), ύψ. 0,01, μέγ. πλ. 0,011 μ.

Λέπρεο

Στη θέση Λίθος και σε αγρό ιδιοκτησίας Σιώρη-Σωτηρόπουλου, κατά τη διάρκεια αυτοψίας περισυνελέγησαν αρκετές κεραμίδες (ΒΕ 575) και μία βάση πίθου (ΒΕ 576), ρωμαϊκών χρόνων.

ΝΟΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Κάτω Μέλπεια

Στη θέση Γκρέμπενη ή Κρεμπενή ο Γεώργιος Κούτρης βρήκε και παρέδωσε τα παρακάτω αρχαία: 1. όστρακα, λαβές και βάσεις αγγείων (ΒΕ 581 α-γ), 2. πήλινο σφονδύλι (ΒΕ 582), 3. δώδεκα αγνύθες δια-

φόρων τύπων (ΒΕ 583 α-ιβ): μία τριγωνική, τέσσερις πυραμιδοειδείς, τρεις ωοειδείς και τέσσερις ελλιπείς.

ΟΛΥΜΠΙΑ ΒΙΚΑΤΟΥ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟ ΑΝΑΚΤΟΡΟ ΤΗΣ ΠΥΛΟΥ

Όπως και κατά το 1991 και 1992, στόχος των εργασιών ήταν ο καθαρισμός της περιοχής της επίχωσης, ώστε να εκπονηθεί ένα σχέδιο στο οποίο θα αποτυπώνονταν οι υπάρχοντες τοίχοι. Απομακρύνθηκαν τα χώματα έως το βάθος του χαμηλότερου δόμου των τοίχων, δηλαδή μέχρι τα στρώματα στα οποία έφθασαν οι πρώτοι ανασκαφείς. Το 1992 αποφασίστηκε να γίνει καθαρισμός των δαπέδων και των τοίχων. Η παρουσία της επίχωσης του C. Blegen ωστόσο καθόριζε και πάλι, σε κάθε περίπτωση, την έκταση των δραστηριοτήτων μας και την έκταση καθαρισμού του χώρου.

Η περίοδος αυτή αφιερώθηκε στον καθαρισμό και την επανεξέταση του συνόλου του βορειοανατολικού τμήματος του χώρου, που βρίσκεται ακριβώς έξω από το κυρίως Ανάκτορο και καλύπτει τις περιοχές 91-104. Στα ΒΑ., πλησίον της μυκηναϊκής εισόδου, καθαρίστηκε σε μικρό μήκος ο αγωγός και η κατασκευή που έχει ταυτιστεί με κλίβανο.

Οι έρευνές μας στην περιοχή γύρω από την Αποθήκη Οίνου το 1992 και ένας ευρύτερος καθαρισμός όλης της περιοχής προς τα ΝΑ. το 1993, οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι τα αναρίθμητα υποκείμενα δάπεδα από λεπτόκοκκο κονίαμα καθώς και η ποικιλία των τοίχων αντιπροσωπεύουν ένα μεγάλο κτίριο ή περισσότερα από ένα μικρά κτίρια προανακτορικής περιόδου. Προκειμένου να μελετηθεί η περιοχή στο σύνολό της, αποφασίστηκε, με το κλείσιμο κάθε περιόδου, οι καθαρισμένες περιοχές να σκεπάζονται με καλύμματα από νάυλον νήματα και, εν συνεχεία, να απλώνεται πάνω τους κοσκινισμένο χώμα από την επίχωση.

Προκαταρκτικά αποτελέσματα

Το 1991 καθαρίστηκαν και σχεδιάστηκαν μόνο οι τοίχοι και όχι τα δάπεδα του Βορειοανατολικού Κτιρίου και μετατέθηκε μέχρι το 1993 ο καθαρισμός του πιο πολύπλοκου και προβληματικού αναβατήρα της δεξαμενής 102, και της σύνδεσης των αυλάκων ύδατος στο 101.Κατά την τελευταία ερευνητική περίοδο έγινε αντιληπτό ότι τα δάπεδα των απομακρυσμένων κτιρίων συχνά παρουσίαζαν χαρακτηριστικά που είχαν περάσει απαρατήρητα από τον C. Blegen. Αυτά τα χαρακτηριστικά απαιτούν ολοκληρωμένη έρευνα, καταγραφή και μελέτη. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε η επιστροφή και ολοκλήρωση αυτού του τμήματος του Βορειοδυτικού Κτιρίου και όσων κατασκευών σχετίζονται με α τό.

Ο διακοσμημένος με χρώματα βωμός 92 από ασβεστοκονίαμα αποκαλύφθηκε για σύντομο χρονικό διάστημα, ώστε να ληφθούν έγχρωμες φωτογραφίες και να εκπονηθούν σχέδια προκειμένου να φανεί μέχρι ποιο σημείο έφθαναν και έως ποιο σημείο περιέβαλλαν αυτή τη διακοσμημένη βάση τα διάφορα επίπεδα των δαπέδων από κονίαμα, τα οποία αντιπροσωπεύουν και διάφορες φάσεις.

Ο C. Blegen ανέσκαψε ένα λακκοειδή τάφο με λίθινη επένδυση στην αίθουσα 97, αλλά δεν σχεδίασε ποτέ κάτοψη ή τομή του. Ο πλατύς, επενδυμένος με κονίαμα αναβατήρας αποτελεί, από απόψεως κατασκευής, ένα εντυπωσιακό έργο. Ο σκοπός του παραμένει άγνωστος. Αντιπροσωπεύει την τελευταία φάση μιας σειράς δαπέδων και εφάπτεται τόσο με τον ακάλυπτο αγωγό ύδατος κατά μήκος της βορειοανατολικής πλευράς, όσο και με τους εξωτερικούς τοίχους των αιθουσών 42 και 47. Σε αρκετά σημεία, όπου τμήματα του ανώτερου στρώματος έχουν καταστραφεί, αποκαλύπτεται σε χαμηλότερο επίπεδο ένα άλλο δάπεδο από κονίαμα. Μικρές επιφάνειες από αυτό το τελευταίο προβάλλουν και κάτω από τους εξωτερικούς τοίχους των αιθουσών 42 και 47. Τα σημεία όπου αυτό γίνεται περισσότερο εμφανές είναι στη νοτιοανατολική γωνία της αίθουσας 47 και στη βορειοανατολική γωνία της αίθουσας 42. Επιπλέον, η περιοχή 102, που ταυτίστηκε από τον C. Blegen με δεξαμενή, είναι στην πραγματικότητα μια μικρή αίθουσα που συνεχίζεται κάτω από το εξωτερικό τμήμα του διπλής κατασκευής τοίχου στην αίθουσα 42. Ο νοτιοδυτικός τοίχος της αίθουσας 102 ενσωματώθηκε αργότερα ως δεύτερη επιφάνεια αυτού του τοίχου της αίθουσας 42. Λίγο πιο πέρα, προς τα ΒΔ., αποκαλύφθηκε εκ νέου η πήλινη λεκάνη και η μεγάλη κυκλική κατασκευή διαμ. 1,4 μ. περίπου. Άλυτο πρόβλημα παραμένει ο λόγος για τον οποίο η λεκάνη εγκαταλείφθηκε στη θέση που βρίσκεται, καθώς και η λειτουργία της κυκλικής βάσης.

Ένας μεγάλος σε μήκος αγωγός ύδατος ξεκινά από την είσοδο στο βορειοανατολικό άκρο της ακρόπολης και συνεχίζει πλάι στο Ανάκτορο στην περιοχή 101, όπου διακλαδώνεται. Το ένα σκέλος συνεχίζει έως την αίθουσα 42, ενώ το άλλο στρέφει προς Ν. και συνεχίζει μέσα στο ακάλυπτο λίθινο κανάλι, κατά μήκος της βάσης του τοίχου των αιθουσών 93-97.

Τα υλικά από τα οποία ήταν κατασκευασμένο το κανάλι αποσυντίθενται σιγά-σιγά, καθώς αυτό πλησιάζει στην κορυφή της πλαγιάς προς τα ΝΔ. Αυτό το σύστημα ύδρευσης θα πρέπει να ερευνηθεί και να μελετηθεί συστηματικότερα. Είναι φανερό ότι διακόπτει καταστρέφοντας το χαμηλότερο και ως εκ τούτου πρωιμότερο επίπεδο του δαπέδου από κονίαμα που βρίσκεται σε αυτήν την περιοχή. Από την άλλη πλευρά, είναι ένα συστατικό στοιχείο της κατασκευής του καλυμμένου με κονίαμα αναβατήρα. Είναι φανερό ότι είναι προγενέστερο της ανοικοδόμησης του νοτιοδυτικού πλευρικού τοίχου του Βορειοανατολικού Κτιρίου. Οπωσδήποτε σχεδιάζεται η αποκάλυψη, κατά την περίοδο 1994, ενός μεγάλου μέρους του καναλιού, ώστε να επιτευχθούν ακριβείς μετρήσεις βάθους και να εκπονηθούν σχέδια που αφορούν στην κατασκευή του, προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα το σχεδιασμό του.

Κατά τη διάρκεια των τριών τελευταίων ερευνητικών περιόδων έγινε αντιληπτό ότι μέσα στην επίχωση, την οποία ο C. Blegen χρησιμοποίησε για προστασία,υπάρχουν θραύσματα πινακίδων Γραμμικής Β γραφής που παραβλέφθηκαν, όπως επίσης και θραύσματα νωπογραφιών.

Πέντε μικρά τεμάχια ψημένου πηλού, τα οποία ταυτίστηκαν με πιθανές πινακίδες Γραμμικής Β, προέρχονταν από την περιοχή γύρω από την αίθουσα 100, όπου ακριβώς είχε εντοπιστεί και μία άλλη πινακίδα το 1991.

Θραύσματα κονιάματος και νωπογραφιών, ωστόσο, φαίνεται να είναι ομοιόμορφα διασκορπισμένα σε όλη την επίχωση που ξανακοσκινίστηκε: από 20 διαφορετικές ενότητες συγκεντρώθηκαν 433 δείγματα. Το πιο ενδιαφέρον θραύσμα αποτελεί μέρος της περίφημης νωπογραφίας του Γρύπα και του Λέοντα από την Αίθουσα της Βασίλισσας, αίθουσα 46[1]. Αυτό το θραύσμα εκτίθεται στο Μουσείο της Χώρας μαζί με άλλα κομμάτια από την ίδια σκηνή. Στο νέο αυτό θραύσμα απεικονίζονται σειρές από φτερά και έτσι μπορεί να καθοριστεί η ακριβής θέση του, κοντά στην ουρά του ζώου. Περαιτέρω μελέτη ίσως να βοηθούσε στον καθορισμό, με μεγαλύτερη ακρίβεια, της θέσης του στο σύνολο της νωπογραφίας.

FREDERICK A. COOPER - MICHAEL C. NELSON

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΥΛΟΥ

Το καλοκαίρι του 1993 ολοκληρώθηκε η δεύτερη περίοδος επιφανειακής έρευνας του αρχαιολογικού προγράμματος της Πύλου (PRAP = Pylos Regional Archaeological Project).

Η ερευνητική ομάδα είχε διεθνή σύνθεση, αφού αντιπροσωπεύονταν περισσότερα από 25 πανεπιστήμια από οκτώ κράτη. Εκτός από τους Αμερικανούς και τους Έλληνες ερευνητές, συμμετείχαν Βρετανοί, Καναδοί, Γάλλοι, Γερμανοί, Ιρλανδοί και Ρώσοι. Επίσης, νέοι από την περιοχή της Τριφυλλίας πρόσφεραν καθημερινά τη βοήθειά τους και αυτό το χρόνο όπως και πέρυσι, τόσο στην υπαίθρια έρευνα όσο και στο Μουσείο. Οι νέοι αυτοί επιδοτήθηκαν από κονδύλια που η Ευρωπαϊκή Κοινότητα παρέσχε στο δήμο της Χώρας.

Το 1993 έγινε εντατική έρευνα σε μια περιοχή 11 τ.χλμ. περίπου. Μελετήθηκαν εννέα θέσεις. Οι ερευνητικές ομάδες κινήθηκαν κυρίως κατά μήκος της ακτής, βόρεια του κόλπου του Ναυαρίνου, μεταξύ της Μπούκας και της Μαραθόπολης και κοντά στον Ρωμανό. Στις παράκτιες περιοχές που συνθέτουν πλειστοκαινικά εδάφη, η ιεραρχία των αρχαίων εγκαταστάσεων δεν φαίνεται να είναι πολύ διαφορετική από αυτήν που μελετήθηκε το 1992 στις λασπώδεις περιοχές. Το πρότυπο κατοίκησης κατά τους παλαιότερους χρόνους κυριαρχείται από μεγάλες, αναπτυσσόμενες γύρω από έναν κεντρικό πυρήνα, εγκαταστάσεις. Θα πρέπει εδώ να τονιστεί ιδιαίτερα η εξαιρετική σπανιότητα ενδείξεων μικρών ιστορικών θέσεων αρχαϊκής-ελληνικής ή βυζαντινής εποχής, όπως αυτές που έχουν ερμηνευθεί ως αγροικίες σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Θέσεις μέτριου μεγέθους της μεσοβυζαντινής εποχής, τόσο συχνές στην ανατολική Πελοπόννησο, είναι επίσης λίγες εδώ. Αντίθετα, σε αυτά τα πανάρχαια εδάφη έχουν εντοπιστεί εκτεταμένα κατάλοιπα της παλαιολιθικής εποχής, μεταξύ των οποίων και μία μικρή υπαίθρια θέση βόρεια της Μπούκας. Άλλες σημαντικές προϊστορικές ανακαλύψεις περιλαμβάνουν δύο μυκηναϊκές θέσεις, καθώς και μία θέση της πρώιμης εποχής του Χαλκού.

Στα βόρεια της μεγάλης πολιτείας του Ρωμανού, που η ζωή της εκτείνεται από την αρχαϊκή έως τη ρωμαϊκή περίοδο και η οποία περιγράφεται στην περυσινή έκθεση, ερευνήθηκαν πολλά κατάλοιπα αρχαίων κτιρίων στο Διαλισκάρι. Σε αυτά περιλαμβάνονται τα υπόκαυστα ενός ρωμαϊκού λουτρού και ένα μωσαϊκό δάπεδο. Το μεγαλύτερο μέρος της κεραμικής που βρέθηκε ανήκει στην περίοδο μεταξύ της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής εποχής. Η ύπαρξη αρκετών από αυτές τις κατα-

1. Βλ. M. Lang, Palace of Nestor, II, 1969, αριθ. ευρ. 21C 46, σ. 111-114, πίν. 54-57 F, P.

σκευές είχε ήδη γίνει αντιληπτή από τον N. Valmin[2]. Στη θέση Ρωμανός οι έρευνες στηρίχθηκαν στις βάσεις που είχαν τεθεί κατά το 1992. Συνελέγησαν συστηματικά δείγματα επιφανείας στις περιοχές όπου, επιφανειακά, είχαν παρατηρηθεί μεγάλες συγκεντρώσεις αντικειμένων (σε 40 εκτάρια περίπου), σύμφωνα με τη στρατηγική που εγκαινιάστηκε για τη συγκέντρωση επιφανειακών ευρημάτων στον Φλειούντα της Κορινθίας[3]. Στο νότιο άκρο της θέσης εντοπίστηκε ένα τμήμα από επιστύλιο μνημειακής κατασκευής, ενώ στο βόρειο άκρο ερευνήθηκε με τη μέθοδο της μαγνητομέτρησης και της ηλεκτρικής ανθεκτικότητας ένα πιθανό νέο νεκροταφείο προϊστορικών θαλαμωτών τάφων.

Στη ράχη του Εγκλιανού, στόχος για το 1993 ήταν να συγκεντρωθούν συμπληρωματικές πληροφορίες, οι οποίες θα επέτρεπαν να αναπαρασταθεί λεπτομερειακά η ιστορία της εγκατάστασης γύρω από το Ανάκτορο του Νέστορος. Ο καθηγητής Cooper και η ομάδα του από το Πανεπιστήμιο της Minnesota εγκατέστησαν μόνιμα έναν κάναβο γύρω από το Ανάκτορο του Νέστορος, ο οποίος χρησίμευε ως βάση για την επιφανειακή δειγματοληψία και τη γεωφυσική έρευνα. Συγκεντρώθηκαν συστηματικά τα αντικείμενα που βρέθηκαν στην επιφάνεια σε καθένα από τα 180 τετράγωνα του κανάβου πλευράς 20 μ. Στη συνέχεια εξετάστηκαν μαγνητομετρικά και με γεωλογικές πυρηνοληψίες αρκετές περιοχές με πυκνές συγκεντρώσεις αντικειμένων, σε μια προσπάθεια να διερευνηθεί εάν υπόγειες αποθέσεις πολιτιστικών καταλοίπων ή και αρχιτεκτονικών λειψάνων είχαν παραμείνει αδιατάρακτες. Δυστυχώς οι έρευνες αυτές δεν έχουν ακόμη παρουσιάσει ενδείξεις εκτεταμένων πολιτιστικών αποθέσεων κατά χώραν κάτω από τη ζώνη άροσης. Η διαμόρφωση ανδήρων για την καλλιέργεια των ελαιοδένδρων έχει προκαλέσει ανεπανόρθωτες ζημιές στην αρχαία θέση, όπως εξάλλου και η συνεχής καλλιέργεια του εδάφους, η οποία έχει επιταχύνει τη διάβρωση των μαλακών αργιλωδών χωμάτων και του φυσικού υπεδάφους. Από την άλλη πλευρά, και πάλι με συνεργασία της ομάδας του Πανεπιστημίου της Minnesota, η μαγνητομετρική έρευνα σε μη ανασκαμμένες περιοχές μέσα στον αρχαιολογικό χώρο του Ανακτόρου του Νέστορος υπήρξε επιτυχής χάρη στον εντοπισμό αρκετών νέων κτιρίων και τοίχων που δεν είχαν ανασκαφεί, και στον καθορισμό της ακριβούς πορείας του επονομαζόμενου «αγωγού», τμήματα του οποίου είχε ανασκάψει ο Blegen βορειοανατολικά του Ανακτόρου.

Τέλος, η προκαταρκτική εργαστηριακή ανάλυση των κόκκων της γύρης, που συγκεντρώθηκαν στη διάρκεια του 1992 από τη λίμνη του Οσμαναγά, έδειξε ότι αυτή είχε διατηρηθεί σε καλή κατάσταση. Μέχρι σήμερα είναι διαθέσιμη μία μόνο χρονολόγηση με ραδιενεργό άνθρακα 14, αλλά το βάθος των πυρήνων που εξήχθησαν με γεώτρηση δείχνει ότι θα πρέπει να αντιπροσωπεύονται τόσο οι προϊστορικές όσο και οι ιστορικές περίοδοι. Η αναγνώριση γύρης από σίκαλη σε ένα πρώιμο, αλλά όχι ακόμη με ακρίβεια χρονολογημένο στρώμα, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

JACK DAVIS

2. N. Valmin, Études topographiques sur la Messénie ancienne, Lund 1930.

3. Hesperia 60 (1991), σ. 421-463.

ΣΤ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Μουσείο Πατρών

Ο καταστρεπτικός σεισμός του Ιουλίου προξένησε σοβαρές ζημιές στο παλαιό νεοκλασικό κτίριο του Μουσείου, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα αφ' ενός μεν την προσωρινή διακοπή της λειτουργίας του Μουσείου, αφ' ετέρου δε την εσπευσμένη μεταφορά των γραφείων της Εφορείας στο νέο τριώροφο ακίνητο της Υπηρεσίας στις οδούς Αλ. Υψηλάντου 197 - Ηφαίστου - Πατρέως.

Συνεχίστηκε η συντήρηση, καταγραφή και τακτοποίηση αρχαιολογικών ευρημάτων παλαιών και νέων ανασκαφών της Πάτρας και της ευρύτερης περιοχής της. Την ευθύνη των καταγραφών είχαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας, ενώ της συντήρησης των ευρημάτων οι συντηρητές Κ. Ηλιογάμβρου, Θεοδ. Χριστόπουλος, Π. Παυλόπουλος (εργαστήριο ψηφιδωτών), Λεων. Παυλάτος, Θεοδ. Ρουγκάλας και Γεωργ. Μπούμπουκας (εργαστήριο συντήρησης αντικειμένων).

Μουσείο Αιγίου

Πραγματοποιήθηκαν συμπληρωματικές εργασίες στο κτίριο της παλαιάς αγοράς, όπου θα στεγαστεί η έκθεση του Μουσείου.

Προχώρησε από το συνάδελφο Μιχάλη Πετρόπουλο η ταξινόμηση και καταγραφή των ευρημάτων των αποθηκών στο υπόγειο του κτιρίου της παλαιάς αγοράς και στην παλαιά αποθήκη της Εφορείας, στην παραλία του Αιγίου, για τη μελλοντική έκθεση.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Έγινε καθαρισμός των αρχαίων που βρίσκονται στα απαλλοτριωμένα ακίνητα της Πάτρας και του Αιγίου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Τις ανασκαφές επόπτευσαν οι αρχαιολόγοι της Εφορείας Αδαμαντία Βασιλογάμβρου, Μαρία Γάτση-Σταυροπούλου, Γεωργία Γεωργοπούλου, Θεοδότα Λουλοπούλου, Λαμπρινή Παπακώστα, Μαρία Πετριτάκη, Μιχάλης Πετρόπουλος, Γεωργία Αλεξοπούλου, Ανδρέας Σωτηρίου, βοήθησαν δε οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Όλγα Χριστακοπούλου και Αναστασία Κούκου.

Την ευθύνη για την ακριβή σχεδίαση και αποτύπωση των κινητών και ακίνητων αρχαιολογικών ευρημάτων της Εφορείας είχαν οι σχεδιαστές Χαράλαμπος Μαρινόπουλος και Ελισάβετ Αλεξοπούλου με την εποπτεία του αρχιτέκτονα Ευθυμίου Αυγούλη, ενώ βοήθησαν και οι σχεδιαστές με σύμβαση ορισμένου χρόνου.

Τις ανασκαφικές εργασίες στην Πάτρα επιστάτευσε ο εμπειρότατος υπάλληλος της Εφορείας Νικόλαος Χριστόπουλος.

Την ευθύνη για κάθε είδους τεχνικό πρόβλημα και εργασία είχε ο υπομηχανικός της Εφορείας Κωνσταντίνος Κατσιδήμας.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

Πάτρα

Οδός Μητροπολίτου Νεοφύτου 10

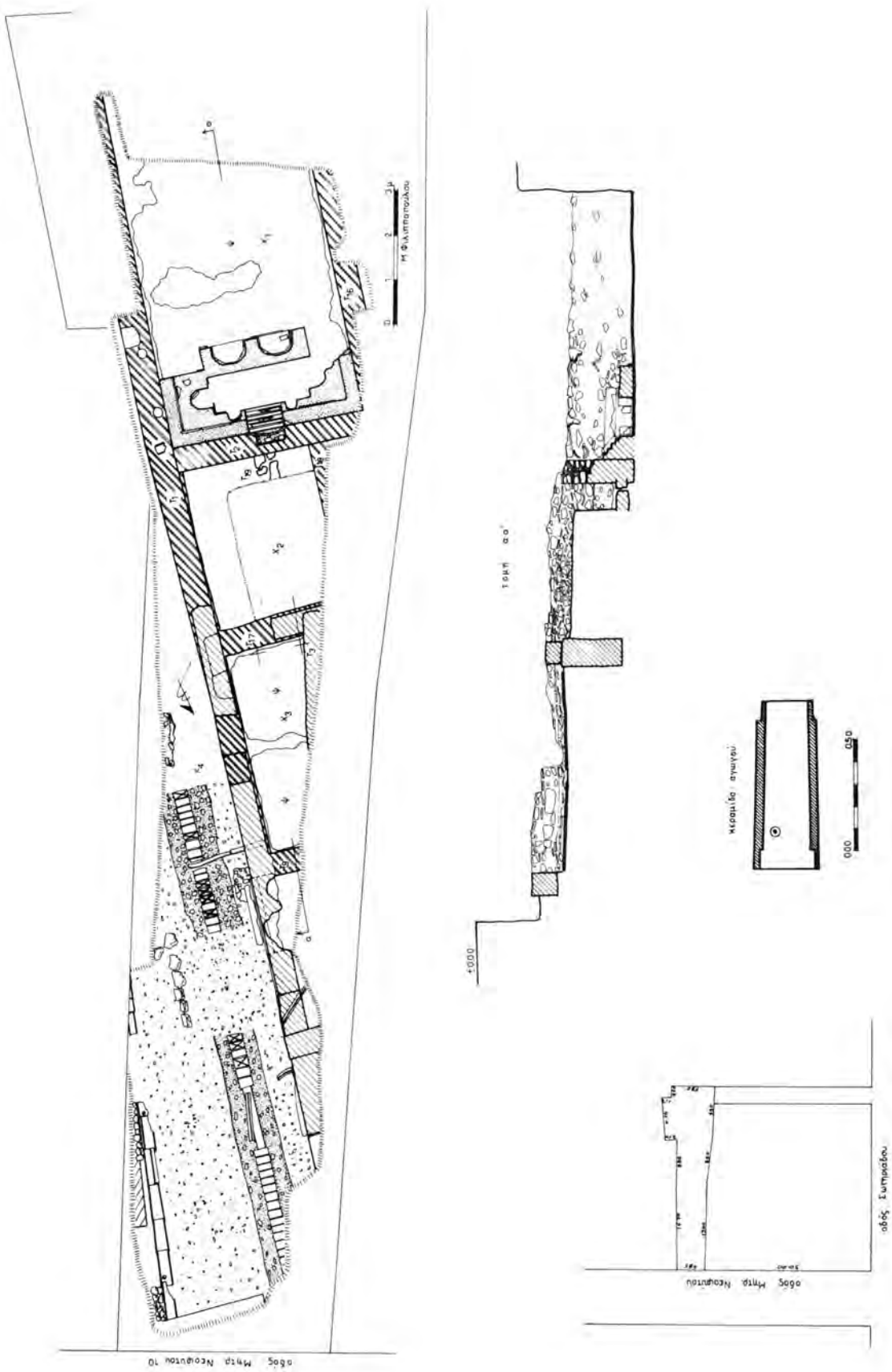
Η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο άρχισε το 1990 και ολοκληρώθηκε ύστερα από μακροχρόνια διακοπή το 1991-1992[1]. Στο χώρο αποκαλύφθηκε τμήμα χαλικόστρωτου δρόμου και λείψανα οικίας της ρωμαϊκής περιόδου (Σχέδ. 1). Ο δρόμος, κατεύθυνσης Β.-Ν. και ορατού πλ. 3,95 μ., αποτελούσε τη συνέχεια παλαιότερου, που εντοπίστηκε στο όμορο οικόπεδο αριθ. 12[2]. Παράλληλα, έφερε κτιστό αγωγό ύδρευσης (πλ. 0,17 μ.), ο οποίος εσωτερικά ήταν επενδεδυμένος με κονίαμα. Η κάλυψή του σχηματιζόταν από ορθογώνιες οπτοπλίνθους με συνδετικό υλικό κονίαμα.

Μολύβδινος σωλήνας, που προερχόταν από τον παρόδιο τοίχο (Τ1) της οικίας, κατέληγε πάνω από τον αγωγό.

Το ανατολικό όριο της οικίας αποτελούσε μεγάλος τοίχος (Τ1), που διέσχιζε διαγώνια το οικόπεδο. Τέσσερις τοίχοι κάθετα σε αυτόν δημιουργούσαν σε ανδη-

1. Για σύντομο χρονικό διάστημα την ευθύνη της ανασκαφής είχε η συνάδελφος Γεωργία Αλεξοπούλου, την οποία και ευχαριστώ για τη συμβολή της.

2. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 130.

Σχέδ. 1. Πάτρα. Οδός Μητροπολίτου Νεοφύτου 10. Κάτοψη της ανασκαφής, τομή α-α΄ και τοπογραφικό διάγραμμα.

ρωτή διάταξη ισάριθμους χώρους, οι οποίοι δυστυχώς εκτείνονται στο όμορο οικόπεδο αριθ. 8.

Οι χώροι Χ3 και Χ1 έφεραν ψηφιδωτά δάπεδα, με σημαντικότερο το δάπεδο του Χ1.

Το ψηφιδωτό του Χ3 σώζεται σε σαθρή κατάσταση. Φέρει πλαίσιο με συνεχόμενη βλαστόσπειρα και γεωμετρικά θέματα (Πίν. 41 α).

Το ψηφιδωτό δάπεδο του Χ1 σώζεται σε καλύτερη κατάσταση, ωστόσο υπάρχουν σημαντικές φθορές στο κέντρο και σε άλλα σημεία του. Είναι τριμερές και περιβάλλεται από συνεχόμενη ζώνη λευκών τετραγώνων πάνω σε μαύρο βάθος. Τα θέματα των δύο ακραίων τμημάτων του (Β. και Ν.) είναι και πάλι γεωμετρικά. Τα αντίστοιχα βασικά θέματά τους είναι συμπλεκόμενοι κύκλοι και τετράγωνα, και τετράγωνα που εγγράφονται σε τετράκτινα αστέρια (το νότιο τμήμα δεν αποκαλύφθηκε εξ ολοκλήρου λόγω τεχνικών δυσκολιών).

Το κεντρικό μέρος, το οποίο πάνω και κάτω ορίζεται από φολιδωτό κόσμημα, φέρει εικονιστική παράσταση με θέμα το κυνήγι του Καλυδωνίου Κάπρου[3]. Στη σκηνή εικονίζονται ο κάπρος, δύο σκυλιά, η Αταλάντη, ο Μελέαγρος και επτά ακόμη κυνηγοί (Πίν. 41 β).

Το ψηφιδωτό δέχθηκε μεταγενέστερες επεμβάσεις, από τις οποίες η μεγαλύτερη έγινε στο βόρειο τμήμα του. Πάνω σε αυτό κατασκευάστηκε δεξαμενή, η οποία στη μία πλευρά φέρει μικρή κλίμακα. Οι παρειές και η άνω επιφάνεια τόσο της δεξαμενής όσο και της κλίμακας ήταν επενδεδυμένες με μικρά τμήματα μαρμάρων (Πίν. 41 γ).

Τέλος, τμήμα ελληνιστικού τοίχου και επιχρίσματα με πορφυρό χρώμα βρέθηκαν σε βαθύτερα στρώματα του οικοπέδου.

Οδός Πεσόντων Αστυνομικών 8

Ήλθε στο φως τοίχος ελληνιστικών χρόνων, κατεύθυνσης ΝΑ.-ΒΔ., μήκ. 8,75, πλ. 0,56-0,76, ύψ. 0,96 μ.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Οδός Νικήτα 8-10

Στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου, που βρίσκεται ΒΑ. της πλατείας των Υψηλών Αλωνίων, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως τμήμα ρωμαϊκού δρόμου με τα λείψανα των παρόδιων κτιρίων. Τη στρώση του δρόμου, που έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και απόκλιση από Β. προς Α. 12°, αποτελεί πατημένο χώμα με χαλίκια, θραύσματα κεραμιδιών και όστρακα. Μια παλαιότερη στρώση του βρέθηκε 0,50 μ. βαθύτερα. Σε όλο του το μήκος διασχίζει το δρόμο κεντρικός κτιστός καμαροσκεπής αποχετευτικός υπόνομος, στον οποίο κατέληγαν οι αγωγοί των παρόδιων κτιρίων. Άλλα τμήματα πιθανότατα του ίδιου δρόμου έχουν αποκαλυφθεί στα οικόπεδα Νικήτα 26-30[4], Νικήτα 26-30 και Καρατζά 8[5] και Νικήτα 34 και Ερενστρώλε[6].

Οι τοίχοι των παρόδιων κτιρίων αποκαλύφθηκαν και στις δύο πλευρές του δρόμου, κυρίως όμως, και σε μεγάλη έκταση, στα ανατολικά του. Από αυτούς στην ελληνιστική περίοδο ανήκουν οι τοίχοι Τ4, Τ6, Τ7, Τ9 και το θεμέλιο του Τ2, χτισμένοι όλοι με λίθους συνδεδεμένους μεταξύ τους με πηλόχωμα. Πάνω στον Τ4 σώζονται τρεις ορθογώνιες κροκαλοπαγείς λιθόπλινθοι (η μία κατά χώραν), οι οποίες ανήκουν σε δόμο ελληνιστικού τοίχου και διατηρήθηκαν σε κατάχωση. Στην περιοχή είχαν αποκαλυφθεί αρκετοί τοίχοι της ελληνιστικής περιόδου χτισμένοι με σειρές μεγάλων κροκαλοπαγών λιθοπλίνθων, οι οποίοι αποδίδονται σε δημόσια κτίρια.

Στη ρωμαϊκή εποχή ανήκουν οι τοίχοι Τ1, Τ2, Τ3, Τ5, Τ8 χτισμένοι όλοι με λίθους, κομμάτια κεραμίδων και πήλινων πλακών και συνδετικό κονίαμα, εκτός από τον Τ2, που αποτελούσε και την πρόσοψη του προς Α. του δρόμου κτιρίου και ήταν χτισμένος με εναλλασσόμενες ζώνες από σειρές λίθων και πήλινων πλακών.

Τα χριστιανικά χρόνια οι χώροι προς Α. του δρόμου χρησιμοποιήθηκαν ως νεκροταφείο. Βρέθηκαν εκεί δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι, ακτέριστοι, με αποσαθρωμένους σκελετούς, από τους οποίους ο ένας ήταν παιδικός.

Η ανασκαφή του οικοπέδου δεν ολοκληρώθηκε εξαιτίας των προβλημάτων που δημιούργησε ο σεισμός της 14ης Ιουλίου στην προς Β. όμορη οικία και που κατέστησαν εξαιρετικά επικίνδυνη τη συνέχιση των ανασκαφικών εργασιών.

Από τα κινητά ευρήματα σημαντικά είναι τα εξής:

1. Μαρμάρινο τραπεζοφόρο αττικού τύπου με διακο-

3. Το παρόν ψηφιδωτό αποτέλεσε το θέμα της ανακοίνωσής μου στο Ε' Διεθνές Συνέδριο Πελοποννησιακών Σπουδών με τίτλο «Ψηφιδωτό με εικονογραφική παράσταση από την Πάτρα».

4. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 364.

5. ΑΔ 30 (1975): Χρονικά, σ. 108.

6. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 160.

σμητικό θέμα τον Διόνυσο αναπαυόμενο σε κορμό κληματαριάς[7], ρωμαϊκών χρόνων (Πίν. 42 β-δ). Λείπουν το δεξί χέρι της μορφής από το μέσο του βραχίονα περίπου και η δεξιά γωνία της βάσης μαζί με τα μπροστινά τμήματα των κάτω άκρων και τα αποκρουσμένα τμήματα του επάνω μέρους της κύριας όψης της (ύψος 0,957 μ.).

2. Μαρμάρινος κορμός Έρωτα (ύψ. 1,75 μ.), σωζόμενος από τους ώμους έως τους μηρούς, του τύπου Éros Funéraire (Έρως-θάνατος), που εικονίζεται στηριζόμενος σε ανεστραμμένη δάδα (Πίν. 42 α). Λείπει το αριστερό χέρι από το μέσον του βραχίονα με την ανεστραμμένη δάδα, που ήταν τοποθετημένη κάτω από την αριστερή μασχάλη, και τα φτερά. Η ανεύρεσή του σε περιοχή όπου τοποθετούνται οι πλούσιες ιδιωτικές κατοικίες της ρωμαϊκής Πάτρας ενισχύει την άποψη για τη συσχέτιση του τύπου αυτού με το βακχικό κώμο και την απόδοση σε αυτόν διακοσμητικού και όχι πάντοτε νεκρικού-συμβολικού χαρακτήρα[8].

3. Μαρμάρινο ακέφαλο αγαλμάτιο παιδικής καθιστής μορφής που κρατά στην αγκαλιά της μικρό ζώο (λιονταράκι;), ελλιπές ως προς το αριστερό σκέλος και το δεξί από το επάνω μέρος του μηρού.

Οδός Αγίου Γεωργίου 42

Στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε βάθος 2,30 μ. από την οδό Αγίου Γεωργίου αποκαλύφθηκε δάπεδο από κροκάλες, ελάχιστα κεραμίδια και σκληρό συνδετικό κονίαμα, πάχ. 0,33 μ.

Τμήματα όμοιου δαπέδου έχουν αποκαλυφθεί κατά την ανασκαφική έρευνα στα προς Ν. οικόπεδα Αγίου Γεωργίου 46[9] και Αγίου Γεωργίου και Ηλ. Μηνιάτη[10].

Τοίχος Χ (μήκ. 3,45, πλ. 0,85, σωζ. ύψ. 0,65 μ.), χτισμένος με αργούς λίθους, λίγα κεραμίδια και συνδετικό κονίαμα, διατρέχει το δάπεδο κατά το πλάτος του, δηλαδή Β.-Ν. και παράλληλα με την οδό Αγίου Γεωργίου.

Στο μέσον περίπου της νότιας παρειάς του οικοπέδου εντοπίστηκε το άκρο ρωμαϊκού τοίχου επιμελημένης κατασκευής κατά το opus quasi reticulatum (πλ. 0,55, συνολ. ύψ. 1,33 και ύψ. ανωδομής 0,78 μ.), με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ., εκτεινόμενο στο προς Ν. όμορο οικόπεδο.

Η επίχωση του χώρου δεν περιείχε όστρακα.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Χείλωνος Πατρέως 23 (ιδιοκτησία Άννας Φωκά)

Αποκαλύφθηκε τμήμα χαλικόστρωτου δρόμου κατεύθυνσης Β.-Ν., ελληνιστικών χρόνων και τον οποίον διέσχιζε κτιστός υπόνομος με την ίδια κατεύθυνση. Τα τοιχώματά του ήταν κτιστά με πέτρες και κεράμους και συνδετικό υλικό τον πηλό, ενώ το δάπεδο ήταν στρωμένο με μεγάλες κοίλες κεραμίδες. Στον κεντρικό αυτό υπόνομο κατέληγαν τέσσερις άλλοι μικρότεροι πήλινοι αγωγοί αποχέτευσης των παρόδιων κτισμάτων. Ο δρόμος αποκαλύφθηκε σε μήκος 11,50 μ. και είχε πλάτος 4,50 μ. Στα δυτικά του δρόμου βρέθηκε παρόδιο κτίριο επίσης ελληνιστικής περιόδου, του οποίου ερευνήθηκαν δύο κύριοι χώροι. Οι τοίχοι του, πλ. 0,45-0,50 μ., ήταν χτισμένοι από πλακοειδείς λίθους και πηλό και σώζονταν σε ύψος 0,50 μ. περίπου. Από τους χώρους αυτούς του κτιρίου συγκεντρώθηκαν 16 αγνύθες σχήματος κόλουρου κώνου, πυραμίδας και φακοειδούς.

Από όλα τα σημεία της ανασκαφής συγκεντρώθηκαν και 15 χάλκινα νομίσματα. Στο ανατολικό όριο του δρόμου βρέθηκαν λείψανα άλλου ελληνιστικού κτιρίου.

Στα ρωμαϊκά χρόνια, μέρος του αγωγού κοντά στο νότιο τμήμα συμπληρώνεται και επισκευάζεται, ενώ αντιστοίχως μέρος από το πλάτος του δρόμου καταλαμβάνεται από ρωμαϊκό κτίριο, με αποτέλεσμα στο σημείο αυτό να μειωθεί το πλάτος του.

Οδός Θεμιστοκλέους 26 και Γ. Ολυμπίου (ιδιοκτησία Νικ. Καπογιαννόπουλου)

Σε βάθος ± 3 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου και κατά μήκος της βόρειας πλευράς του οικοπέδου αποκαλύφθηκε δρόμος ελληνιστικών χρόνων με κατεύθυνση Α.-Δ.

Ο δρόμος, από πατημένο χώμα, μικρές κροκάλες, χαλίκι και κομμάτια κεραμίδων, ερευνήθηκε σε μήκος 10,35 και μέγιστο πλάτος 2,50 μ.

Στα νότια του δρόμου και σε απόσταση 1,20 μ. βρέθηκε τετράπλευρη κατασκευή (δεξαμενή;), εσωτ. διαστ. 1,60x1,15 μ., από πρόχειρο υλικό και δάπεδο από μικρές ποταμίσιες κροκάλες. Δεν βρέθηκε ούτε στα πλευρικά της τοιχώματα ούτε και στο δάπεδο επίχρισμα στεγανοποίησής της (Πίν. 43 α).

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

7. Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβερίου, Τραπεζοφόρα με πλαστική διακόσμηση (Η Αττική Ομάδα), Αθήνα 1993, σ. 93-94.

8. Ό.π., σ. 201-202.

9. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 139.

10. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 126.

ΕΡΓΟ ΙΗΣ ΔΕΚΕ

Οδός Παλαιών Πατρών Γερμανού, 3ου Ορειβατικού και Αγίας Παρασκευής

Στη συμβολή των παραπάνω δρόμων, σε βάθος 2,20-2,30 μ., αποκαλύφθηκε τμήμα πιθανώς δρόμου της Τουρκοκρατίας, διαστ. 1,70Χ0,90 μ., του οποίου το οδόστρωμα σχηματιζόταν από κροκάλες.

Οδός Παλαιών Πατρών Γερμανού 149

Ερευνήθηκαν τμήματα δύο παράλληλων τοίχων, κατεύθυνσης ΝΔ.-ΒΑ. και μεγ. μήκ. 1,50 μ.

Οδός Αραχναίου 8

Μέσα στην τάφρο, πλ. 2 μ. περίπου, και σε βάθος 0,85-1,15 μ. από το οδόστρωμα, αποκαλύφθηκε τμήμα υποκαύστου, το οποίο προς Ν. ορίζεται από τοίχο (κατεύθυνσης Α.-Δ., ορατού μήκ. 2, πλ. 0,60 και μέγ. σωζ. ύψ. 0,95 μ.), που διακόπτεται από είσοδο ανοίγματος 0,50 μ. Στην εξωτερική παρειά των δύο τμημάτων του εφάπτονται δύο άλλοι τοίχοι, οι οποίοι, όπως και ο πρώτος, είναι χτισμένοι κατά το opus testaceum.

Το υπόκαυστο εκτείνεται προς Β. του αρχικού τοίχου και από αυτό σωζόταν τμήμα του δαπέδου του από στρώση τετράγωνων οπτοπλίνθων, πάνω στις οποίες εδράζονται οι στυλίσκοι του υπέρθερμου χώρου. Βρέθηκαν πέντε από αυτούς, οι οποίοι έφεραν ως βάση 1-3 τετράγωνες οπτοπλίνθους, διαστ. 0,29Χ0,29 μ., ενώ το υπόλοιπο ύψος τους συμπληρωνόταν από στρογγυλές, διαμ. 0,24 μ. Του ίδιου χώρου επισημάνθηκε τμήμα του δαπέδου του από χοντρές επιμήκεις τουβλέτες και παχιά στρώση κονιάματος.

Οδός Παπαδιαμαντοπούλου 49-77

Στην παραπάνω οδό αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων, τα σημαντικότερα των οποίων είναι:

Τμήμα πήλινου αγωγού (κατεύθυνσης Ν.-Β., ορατού μήκ. 5,75, πλ. 0,25, βάθ. από το οδόστρωμα ± 1,70 μ.), μέσα σε συμπαγές στρώμα κονιάματος και μικρών λίθων, ήλθε στο φως στο βόρειο τμήμα της τάφρου.

Απέναντι από τους αριθ. 71-75 αποκαλύφθηκε μέρος υποκαύστου (Πίν. 43 γ), το οποίο ορίζεται Δ. και Ν. από τμήματα δύο τοίχων (δυτικός τοίχος: κατεύθυνσης Ν.-Β., μήκ. 3,50, πλ. 0,75, ύψ. 1,20, βάθ. 1,40 μ. από το οδόστρωμα και νότιος τοίχος: κατεύθυνσης Α.-Δ., μήκ. 1,55, πλ. 0,55, ύψ. 0,35, βάθ. 1,50 μ. από το οδόστρωμα), η γωνία των οποίων βρίσκεται στο άσκαφο τμήμα του δρόμου.

Ο δυτικός τοίχος και ο καλύτερα διατηρημένος είναι χτισμένος κατά το opus testaceum, φέρει είσοδο πλ. 0,45 μ. και εσωτερική κόγχη ανοίγματος 0,80 μ. Στο χώρο του υποκαύστου σώζονταν 11 κιονίσκοι, μέγ. σωζ. ύψ. 0,75 μ. (διάμ. οπτοπλίνθων 0,185-0,20 και πάχ. 0,045-0,055 μ.) και ένας πεσσίσκος σωζ. ύψ. 0,22 μ. (διαστ. οπτοπλίνθων 0,29Χ0,29 και πάχ. 0,045-0,055 μ.).

Βόρεια του υποκαύστου, σε απόσταση 2,10 μ., βρέθηκε τμήμα άλλου τοίχου, χτισμένο κατά το opus reticulatum, καλής κατασκευής (κατεύθυνσης Α.-Δ., μήκ. 1,65, πλ. 0,60, ύψ. 0,70, βάθ. 1,80 μ. από το οδόστρωμα).

Οδός Αγράφων

Ερευνήθηκαν οικοδομικά λείψανα των ρωμαϊκών και υστερορωμαϊκών χρόνων.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΠΟΛΗΣ

Αγυιά, πάροδος Στρυμώνος 32 (ιδιοκτησία Απ. Δημητρέλου)

Αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα αγροτικής εγκατάστασης που ερευνήθηκε με τη δημιουργία τομών. Πρόκειται για πολύ μεγάλο και επιμήκη ορθογώνιο χώρο, στη βόρεια γωνία του οποίου είχε προσαρμοστεί δεξαμενή διαστ. 2Χ1,70Χ0,90 (ύψος) μ. επενδεδυμένη εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα. Το εύρημα είναι σημαντικό κυρίως από τοπογραφική άποψη.

Εντάσσεται σε μια σειρά αγροικιών και άλλων εγκαταστάσεων που έχουν αναπτυχθεί κατά μήκος της βόρειας παραλιακής ζώνης της πόλης και μάλιστα έξω από τα όριά της. Έχουν ανασκαφεί μερικά τμήματά τους κατά καιρούς, τα τελευταία όμως χρόνια λόγω της ραγδαίας ανοικοδόμησης της περιοχής ο αριθμός τους αυξάνεται σημαντικά.

Η θέση στην οποία βρίσκονται ενισχύει την άποψη ότι είναι διατεταγμένες κατά μήκος αρχαίας οδικής παραλιακής αρτηρίας που βαίνει περίπου παράλληλα με την πορεία των σημερινών οδών Έλληνος Στρατιώτου-Νοταρά-Αυστραλίας μέχρι Αγυιά[11].

11. Βλ. σχετικά Μιχ. Πετρόπουλος, Αγροικίες Πατραϊκής, Structures rurales et sociétés antiques, Actes du Colloque de Corfu (14-16 Mai 1992), Παρίσι 1994, σ. 405-424 και ειδικότερα σ. 414-415.

Κοτρώνι, πάροδος Προκοπίου 12 (ιδιοκτησία Θ. Βουρλή)

Υπόλοιπα λίγων κεραμίδων και κυρίως η αποκάλυψη στρώσης από μικρούς ποταμίσιους λίθους και μεγαλύτερους πλακοειδείς προϋποθέτουν την ύπαρξη εγκατάστασης στη θέση αυτή. Σε κάποιο σημείο η στρώση των μικρών λίθων θα μπορούσε να συσχετιστεί με την πιθανή ύπαρξη αρχαίου οδοστρώματος.

Στην περίπτωση αυτή ίσως να πρόκειται για την οδική αρτηρία που αποτελεί την έξοδο της πόλης προς το Αίγιο και διέρχεται λίγο ανατολικότερα από τη σημερινή οδό Πανεπιστημίου[12], υπόθεση που θα πρέπει να ενισχυθεί με περισσότερα ανασκαφικά ευρήματα.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Οδός Αρκαδίου 6-8 (οικόπεδο Τζούδα)

Αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων κτιρίων υστερορωμαϊκών χρόνων. Σώζεται μία γωνία και ένας ορθογώνιος χώρος.

Οδός Κορυδαλλέως 66 (οικόπεδο Αργυρού)

Αποκαλύφθηκαν λείψανα τοίχων ελληνιστικών χρόνων, τα περισσότερα των οποίων καταστράφηκαν από το μηχανικό εκσκαφέα, κατά τη γενική εκσκαφή του οικοπέδου.

Αγυιά, οδός Κ. Ουράνη και Αλιάκμονος (οικόπεδο Μαντά)

Κατά τις εργασίες διάνοιξης θεμελίων αποκαλύφθηκαν δύο ταφικά πιθάρια σε οριζόντια θέση, των οποίων το στόμιο ήταν κλεισμένο από μία ορθογώνια ασβεστολιθική πλάκα. Το μήκος τους έφθανε τα 1,90 μ., ενώ η διάμετρος της γάστρας ήταν 0,85 και 1,10 μ. αντίστοιχα. Στο εσωτερικό του μικρότερου πιθαριού βρέθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια θέση με το κεφάλι γερμένο ελαφρά στον αριστερό ώμο, ενώ στο μεγαλύτερο ένα κρανίο και υπολείμματα οστών, ένα ακέραιο γεωμετρικό αγγείο καθώς και τμήματα από χάλκινες περόνες και πόρπες.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

12. Μιχ. Πετρόπουλος, ό.π., σ. 414.

Ζαρουχλέικα, οδός Κομνηνών 17 (ιδιοκτησία Παρασκευά Μπαρδάκη)

Κατά την εκσκαφή του παραπάνω οικοπέδου αποκαλύφθηκαν δύο τμήματα τοίχων των νεότερων χρόνων.

Ζαρουχλέικα, οδός Ζυγοβιτσίου 13 (ιδιοκτησία Ν. Σεφερειάδη)

Ερευνήθηκε τμήμα νεκροταφείου των χριστιανικών χρόνων. Οι τάφοι, συνολικά 26, ήσαν κεραμοσκεπείς πλην τριών, οι οποίοι ήταν κιβωτιόσχημοι και τα τοιχώματά τους χτισμένα από κομμάτια οπτοπλίνθων και κεραμίδων. Ήταν τοποθετημένοι κατά συστάδες σε συνεχόμενες σειρές. Οι περισσότεροι από τους σκελετούς ήταν ακτέριστοι και όλοι με το κεφάλι προς Α.

Κάτω Συχαινά Πατρών, οδός Μαλέα 10 (ιδιοκτησία Ανδρέα Αποσκίτη)

Σε βάθος +1,65 μ. από την επιφάνεια του καταστρώματος της νεοδιανοιχθείσης οδού Μαλέα αποκαλύφθηκε επιμήκης τοίχος ελληνιστικών χρόνων, κατεστραμμένος σε πολλά σημεία κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ., ο οποίος έτεμνε το οικόπεδο σε όλο του το πλάτος. Είχε μήκος 10,75 μ. και ήταν χτισμένος από στρογγυλές ποταμίσιες πέτρες. Σωζόταν σε ύψος 0,30 μ. και είχε μέγιστο πλάτος 0,40 μ.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

Οδός Πανεπιστημίου 88

Κατά τη διάρκεια εργασιών διαμόρφωσης του λόφου στην πίσω όψη της πολυκατοικίας της οδού Πανεπιστημίου 88 βρέθηκε στην παρειά του λόφου κεραμοσκεπής τάφος σε βάθος 0,80 μ. από την κορυφή του λόφου και 1,50 μ. ψηλότερα από το επίπεδο της οδού. Είναι μήκ. 1,90 μ., με προσανατολισμό Β.-Ν., ακτέριστος και με αποσαθρωμένα τα οστά του νεκρού.

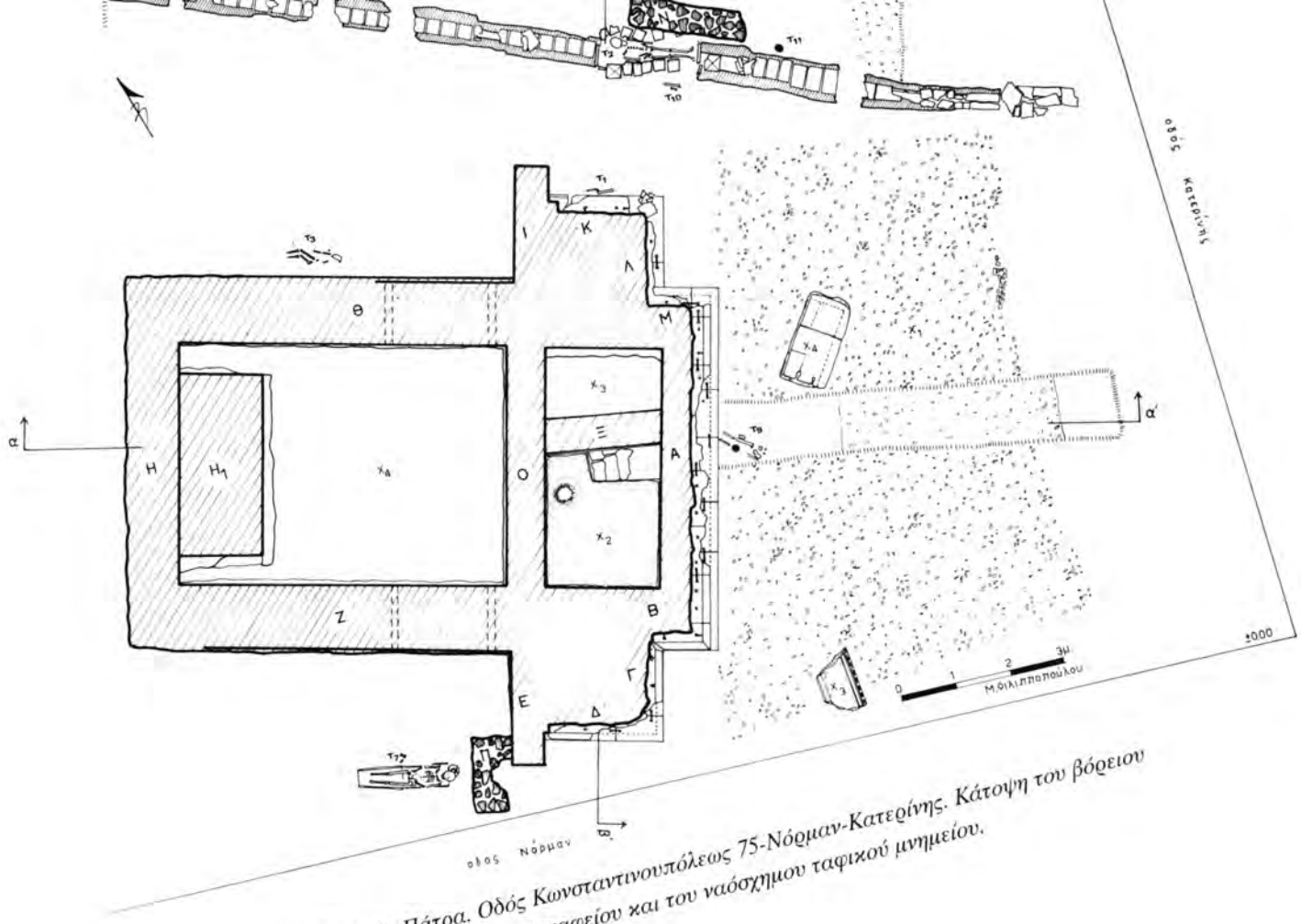
ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΒΟΡΕΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Κωνσταντινουπόλεως 75 - Νόρμαν - Κατερίνης (Σχέδ. 2)

Η ανασκαφή του οικοπέδου ξεκίνησε το 1977 από

οδος Κατερίνης 14-16
T12
T13
T14
T15
T16
T17
T18
T19
T20
T21
T22
T23
B

Σχέδ. 2. Πάτρα. Οδός Κωνσταντινουπόλεως 75-Νόρμαν-Κατερίνης. Κάτοψη του βόρειου νεκροταφείου και του ναόσχημου ταφικού μνημείου.

την 6η ΕΒΑ[13], διότι το εν μέρει ορατό κτίριο, το οποίο ήταν γνωστό ως «Τούμπι» στην περιοχή, είχε θεωρηθεί ως παλαιοχριστιανικό μνημείο. Ύστερα από επιφανειακό καθαρισμό και τη διαπίστωση ότι πρόκειται για ρωμαϊκό ταφικό μνημείο, η ανασκαφή διακόπηκε και ξανάρχισε από τη ΣΤ΄ ΕΠΚΑ το 1983 ύστερα από αίτηση του ιδιοκτήτη για οικοδόμηση. Στα πρώτα στάδια την έρευνα επέβλεψε η συνάδελφος Ελ. Παπάζογλου-Μανιουδάκη και ακολούθως ο υπογράφων. Η ανασκαφή συνεχίστηκε με διαλείμματα το 1984, το 1985 και το 1986 και ολοκληρώθηκε το 1993. Εν τω μεταξύ η εγκριθείσα από το ΥΠΠΟ αρχική πρόταση της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ για απαλλοτρίωση του οικοπέδου αναιρέθηκε με την αριθ. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ06/53206/2719 π.έ./19-6-92 απόφαση και αντί της απαλλοτρίωσης επετράπη η ανέγερση πολυώροφης οικοδομής με τον όρο ότι θα παραμείνει εκτός αυτής ορατό και επισκέψιμο το ρωμαϊκό μνημείο.

Ύστερα από την παραπάνω απόφαση ο ιδιοκτήτης προέβη και στην αγορά του όμορου προς Β. οικοπέδου επί της οδού Κατερίνης 14-16, που συνενώθηκε με το αρχικό. (Βλ. παρακάτω έκθεση ανασκαφής Μαρίας Σταυροπούλου-Γάτση). Και στα δύο οικόπεδα και κατά μήκος της οδού Κατερίνης αποκαλύφθηκε η συνέχεια του ταφικού χαλικόστρωτου δρόμου του βόρειου νεκροταφείου, μέγ. πλ. 6,80 μ., του οποίου το αμέσως προηγούμενο τμήμα είχε εντοπιστεί στο έναντι οικόπεδο Νόρμαν 88[14].

Προς Δ. του δρόμου βρίσκεται το ναόσχημο ταφικό ρωμαϊκό μνημείο. Το σχήμα του, σε μορφή σταυρού, είναι το μοναδικό παράδειγμα από άποψη μορφής για την Πάτρα[15]. Το μήκος και των δύο κεραιών είναι 10,60 μ., ενώ το πλάτος τους 6,50 και 2,75 μ. αντίστοιχα (Πίν. 43 β).

Τα από χυτή τοιχοποιία θεμέλια των τοίχων είναι ισχυρότατα, ύψ. 0,72-1,92 και πλ. 0,83-1,20 μ. Το ανώτερο μέρος τους, ύψ. 0,25-0,30 μ., είναι κατά τμήματα επενδεδυμένο με οπτοπλίνθους (Πίν. 43 δ).

Η ανωδομή, κατά το opus testaceum, εισέχει 0,08-0,15 μ. των θεμελίων (Πίν. 43 ε), εκτός του τοίχου Ι που εξέχει των θεμελίων κατά 0,12 μ. περίπου. Ως προς την κατασκευή των τοίχων προηγήθηκαν οι παρειές, που λειτούργησαν ως ξυλότυποι, και ακολούθησε το γέμισμα με το χυτό υλικό από αργούς λίθους, ασβεστοκονίαμα και ψιλό χαλίκι. Οι οπτόπλινθοι ήταν είτε ορθογώνιες, με διαστάσεις 0,30x0,155x0,04 μ. ή 0,28x 0,145x0,38 μ. ή 0,25 μ. μήκ. και 0,03 μ. πάχ., είτε τριγωνικές, διαστ. 0,225x0,12x0,038 μ. Το πάχος του συνδετικού κονιάματος κυμαίνεται μεταξύ 0,025 και 0,03 μ. Το πάχος των οπτοπλίνθων και του συνδετικού κονιάματος υποδεικνύει μια χρονολόγηση μεταξύ του τέλους του 1ου αι. μ.Χ. και του τέλους του 2ου αι. μ.Χ.[16].

Στο εσωτερικό του Χ4 και σε ύψος 1,47 μ. από την αρχή της ανωδομής διατρέχει τους τοίχους Θ και Ζ οριζόντια διακοσμητική ζώνη παχύτερων οπτοπλίνθων, διαστ. 0,285x0,285x0,055 μ. Η ζώνη επαναλαμβάνεται και εξωτερικά. Στον τοίχο Θ, που σώζεται σε μεγαλύτερο ύψος από τους λοιπούς, και κατά 0,51 μ. ψηλότερα από την πρώτη ζώνη, υπάρχει και δεύτερη όμοια[17].

Στους ίδιους τοίχους, πάνω στην πρώτη σειρά των παχύτερων οπτοπλίνθων υπάρχουν αντικριστά από δύο ορθογώνιες διαμπερείς οπές, διαστ. 0,13-0,17x0,10-0,12 μ. Πρόκειται για δοκοθήκες που χρησίμευαν στη στήριξη της ξύλινης σκαλωσιάς[18].

Εσωτερικά δημιουργείται ένας ορθογώνιος χώρος, διαστ. 8,60x4,25 μ., που χωρίζεται με τον τοίχο Ο σε δύο μικρότερους χώρους, τον Χ2-Χ3 και τον Χ4, δηλαδή στο κτίριο υπάρχει πρόδομος και σηκός. Είσοδος δεν διαπιστώθηκε σε καμιά πλευρά διότι η σωζόμενη σε αρκετό ύψος ενιαία ανωδομή δεν επιτρέπει ανοίγματα. Η υπόθεση ότι θα μπορούσε η είσοδος να βρισκόταν στην πίσω δυτική πλευρά, δηλαδή στον τοίχο Η, ο οποίος είναι λεπτότερος από τους υπόλοιπους (πλ. 0,83 μ.) και του οποίου έχει σωθεί μόνο το θεμέλιο, αποδυναμώνεται από την παρουσία του τοίχου (;) Η1 ακριβώς μπροστά και σε επαφή με αυτόν, διαστ. 3,26x1,56x0,80 μ., ο οποίος δεν επιτρέπει την παρουσία θύρας, ενώ εξάλλου τα κενά μεταξύ των απολήξεων του Η1 και των τοίχων Θ και Ζ δεν έχουν ικανό πλάτος, μό-

13. Η ανασκαφή αυτή δεν δημοσιεύθηκε στα Χρονικά του ΑΔ.

14. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 166.

15. Βλ. παρόμοιο παράδειγμα στο ναό της Ίσιδας της Πομπηίας, που χρονολογείται μετά το 62 μ.Χ. στο J.P. Adam, La construction romaine, Paris 1984, σ. 163, πίν. 357. Το σχήμα του δικού μας προσεγγίζει και το ταφικό μνημείο της οδού Ερμού 80-82, με τα δύο πλαϊνά βάθρα, αλλά αυτά αφ' ενός εξέχουν ως προς την πρόσοψη, αφ' ετέρου η τελευταία διαμορφώνεται σε εξέδρα με πάγκο. Βλ. Ιφ. Δεκουλάκου, Ρωμαϊκό Μαυσωλείο στην Πάτρα, Στήλη, Τόμος εις μνήμην Νικολάου Κοντολέοντος, 1980, σ. 559.

16. H. Dodge, Brick Construction in Roman Greece and Asia Minor, στο Roman Architecture in the Greek World, S. Macready - F.H. Thompson, London 1987, σ. 107, πίν. 1.

17. Βλ. σχετικά J.P. Adam, ό.π., σ. 88, πίν. 184, μέσα 2ου αι. μ.Χ.

18. J.P. Adam, ό.π., σ. 86 κ.ε. G.T. Rivoira, Roman Architecture, N. York 1972, σ. 87, εικ. 94. J.B. Ward-Perkins, Roman Imperial Architecture, 1981, σ. 228, πίν. 138.

λις 0,50 μ., για να δικαιολογήσουν ανοίγματα θυρών.

Η λειτουργία του Η1 είναι δυσερμήνευτη. Μπορεί να πρόκειται για βάθρο, για βωμό ή για βάση λίθινης σαρκοφάγου. Πιθανότερη είναι η τελευταία υπόθεση, διότι το μεγάλο ύψος των θεμελίων του, 0,72 μ., δείχνει ότι στήριζε μεγάλο βάρος, ενώ οι δύο πρώτες υποθέσεις επιβάλλουν χώρο προσπελάσιμο.

Είναι χαρακτηριστικό ότι τάφοι δεν βρέθηκαν στο εσωτερικό του κτιρίου, αλλά η ταφική του χρήση είναι ασφαλής. Πιθανότατα οι τάφοι είχαν καταστραφεί επειδή το μνημείο ήταν πάντοτε ορατό και είχε ξαναχρησιμοποιηθεί στους νεότερους χρόνους, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ξεχωριστό ενδιαφέρον προυσιάζουν οι τοίχοι Ε, Δ, Γ, Β, Α, Μ, Λ, Κ, Ι, οι οποίοι στην πραγματικότητα αποτελούν έναν ενιαίο τοίχο με οδοντώσεις, που διαμορφώνουν την πρόσοψη του κτιρίου, και είναι οργανικά συνδεδεμένος με τους υπόλοιπους τοίχους. Διατηρήθηκε μόνον το γέμισμά του από χυτή τοιχοποιία σωζ. ύψ. 1,10 μ., η οποία τοποθετήθηκε κατά στρώσεις, πάχ. από κάτω προς τα πάνω 0,40, 0,30 και 0,20 μ. Μεταξύ τους υπήρχαν λεπτότερες στρώσεις από τα απολεπίσματα της τελικής λάξευσης των ασβεστολιθικών πλακών-ορθοστατών της πρόσοψης[19], πράγμα που υποδηλώνει: α) ότι τουλάχιστον η τελική επεξεργασία των λίθινων μελών γινόταν επιτόπου, μετά την τοποθέτησή τους, και β) ότι οι ασβεστολιθικοί ορθοστάτες τοποθετήθηκαν πριν από το γέμισμα του τοίχου, ώστε να χρησιμεύσουν ως καλούπια. Μόνο στους τοίχους Δ και Ι υπάρχει κενό, πάχ. 0,10 μ., ανάμεσα στους ορθοστάτες και το χυτό υλικό, που έχει γεμίσει με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων. Οι ασβεστολιθικοί ορθοστάτες, πάχ. 0,14 μ., βρίσκονται στις όψεις των τοίχων Ε, Δ, Γ, Β, Α, Μ, Λ, Κ, Ι. Έχουν πάχος 0,14 μ. και μόνο μικρό τμήμα τους, σωζ. ύψ. 0,43 και πλ. 0,23 μ., σώζεται στη γωνία Ε και Δ.

Το κρηπίδωμα αποτελείται από δύο σειρές ασβεστολιθικών πλακών Αστακού, πάχ. 0,205 μ., από τις οποίες η ανώτερη διαμορφώνεται σε λοξότμητο κυμάτιο[20] (Πίν. 44 α). Στην πάνω σειρά σώζονται ορθογώνιοι τόρμοι για τη σύνδεση με τους ορθοστάτες. Οι τόρμοι σώζουν τμήματα των σιδερένιων συνδέσμων και τη μολυβδοχόηση.

Οι λίθοι του κρηπιδώματος συνδέονται μεταξύ τους με πειόσχημους συνδέσμους, μήκ. 0,24 μ., και το μήκος τους κυμαίνεται από 0,80 έως 1 μ. στην πάνω σειρά και από 1,20 έως 1,80 μ. στην κάτω. Από τα αποτυπώματα που άφησαν στο χυτό υλικό οι πλάκες του ορθοστάτη φαίνεται ότι και αυτών το πλάτος δεν ήταν σταθερό, κυμαινόταν όμως γύρω στα 0,90 μ.

Η θεμελίωση του κρηπιδώματος κατά το opus testaceum αποκαλύφθηκε μέχρι βάθος 0,35 μ.

Δάπεδο στο εσωτερικό του μνημείου δεν διασώθηκε. Αν κρίνουμε όμως από το σημείο επαφής θεμελίων και ανωδομής, αυτό, τουλάχιστον στον προθάλαμο, θα βρισκόταν 0,65 μ. ψηλότερα από την πάνω επιφάνεια του κρηπιδώματος.

Στην πρόσοψη του μνημείου, πάνω από το πόδιο που δημιουργείται από τους ορθοστάτες, δεν πρέπει να υπήρχαν κίονες, διότι κανένα θραύσμα τους δεν βρέθηκε στην ανασκαφή. Προφανώς συνεχιζόταν ο τοίχος κατά το opus testaceum[21], ενδεχομένως με μία ψευδόθυρα και ασφαλώς με δικλινή εξωτερικά στέγη, όπως αποδεικνύει η δεξιά γωνία μαρμάρινου αετώματος (αριθ. ευρ. Λ 2986), που βρέθηκε πεσμένο στο αρχαίο οδόστρωμα μπροστά από το μνημείο (Πίν. 44 β). Κοντά σε αυτό βρέθηκε και τμήμα οριζόντιου γείσου (Πίν. 44 γ).

Τα πεσμένα αρχιτεκτονικά μέλη αποδεικνύουν ότι το κτίριο καταστράφηκε από σεισμό, πιθανώς στον 6ο αι. μ.Χ.[22]. Οι οδοντώσεις Δ-Γ και Λ-Κ δημιουργούν δύο πλευρικά πτερύγια[23], τα οποία πιθανώς έφεραν απλές, μονόριχτες προς τα πλάγια, στέγες.

Στο εσωτερικό, τουλάχιστον ο πίσω μεγάλος χώρος ήταν καμαροσκεπής.

Το μνημείο, με βάση τις διαστάσεις των οπτοπλίνθων του, τα αρχιτεκτονικά παράλληλα και την ανάγλυφη διακόσμηση των αρχιτεκτονικών μελών του, θα πρέπει να κατασκευάστηκε το 2ο αι. μ.Χ.

Σε νεότερους χρόνους ο προθάλαμος χωρίστηκε σε δύο μικρότερους και μετατράπηκε σε ληνό και υπολήνιο. Στο δεύτερο σώζεται η κλίμακα καθόδου για τον καθαρισμό και η κοιλότητα καθαρισμού του (Πίν. 44 δ).

19. Βλ. παρόμοιο παράδειγμα J.P. Adam, ό.π., σ. 116, πίν. 241, εποχής Δομιτιανού μετά το 81 μ.Χ.

20. Το κυμάτιο του σημαντικού ταφικού μνημείου του 1ου αι. μ.Χ. στην οδό Ερμού 80-82 στην Πάτρα είναι κοιλόκυρτο· βλ. Ιφ. Δεκουλάκου, ό.π., σ. 561-563.

21. Βλ. ταφικό κτίριο Via Appia, εποχής Αντωνίνων, και τον ψευδοναό του Rediculus, στην πραγματικότητα ταφικό μνημείο, των μέσων του 2ου αι. μ.Χ. J.P. Adam, ό.π., σ. 162, πίν. 354, 355. J.B. Ward-Perkins, ό.π., σ. 133, πίν. 151 και G.T. Rivoira, ό.π., σ. 153, πίν. 182.

22. Τα αρχιτεκτονικά μέλη βρέθηκαν σε στρώματα καταστροφής του 5ου-6ου αι. μ.Χ. Από τις πηγές είναι γνωστός ένας μεγάλος σεισμός που έπληξε την Αχαΐα το 552 μ.Χ. Βλ. Φλωρεντία Ευαγγελάτου-Νοταρά, «Και τα πολλά της Πελοποννήσου... σεισμού γεγόνασιν παρανάλωμα...», Πρακτικά Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1987-1988, Β΄, σ. 437-438.

23. Βλ. υποσημ. 5.

Κτιστός αγωγός νερού για τις ανάγκες του νεκροταφείου βρίσκεται προς Β. του κτιρίου (Πίν. 44 ε).

Μετά την ανέγερση της οικοδομής το μνημείο διατηρήθηκε ορατό και επισκέψιμο.

Στο γύρω από το μνημείο χώρο βρέθηκαν λείψανα δύο λιθόκτιστων τοίχων (ΤΝ και ΤΠ) και έντεκα τάφοι κεραμοσκεπείς, από τους οποίους οι αριθ. 9 και 11 είναι ελληνιστικοί και οι υπόλοιποι ρωμαϊκοί. Ο τάφος 7 βρισκόταν μέσα σε κτιστό περίβολο (τοίχος Π). Βρέθηκε ακόμη ένα τεφροδόχο αγγείο (ΤΑ1). Τα κτερίσματα των δύο ελληνιστικών τάφων ήταν τρία αγγεία, θραύσματα χάλκινης επίχρυσης ταινίας, χάλκινο νόμισμα και αστράγαλοι, ενώ των ρωμαϊκών ήταν φτωχότερα, μία γυάλινη δακρυδόχος και δύο χρυσά σκουλαρίκια-κρίκοι.

Ο ελληνιστικός χαλικόστρωτος δρόμος ήταν στενότερος του ρωμαϊκού, ο οποίος διαπλατύνθηκε καλύπτοντας τους ελληνιστικούς τάφους.

Από τα υπόλοιπα κινητά ευρήματα σημειώνουμε μολύβδινο ζύγι, πήλινα αγγεία, εννέα νομίσματα, μικρά λίθινα θραύσματα από τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη του μνημείου και χάλκινα μικροαντικείμενα.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Οδός Κατερίνης 14-16

Το οικόπεδο αυτό αποτελεί την προς Β. συνέχεια του οικοπέδου της οδού Κωνσταντινουπόλεως 75-Νόρμαν-Κατερίνης (βλ. παραπάνω έκθεση ανασκαφής Μιχ. Πετρόπουλου), με το οποίο τελικώς συνενώθηκε.

Αποκαλύφθηκε σημαντικό τμήμα του βόρειου νεκροταφείου· συγκεκριμένα, η προς Β. συνέχεια της γνωστής ταφικής χαλικόστρωτης οδού, όχι σε όλο της το πλάτος (λόγω της λοξής σε σχέση με τη σημερινή οδό Κατερίνης φοράς της κάτω από την οποία βρίσκεται ένα τμήμα της), καθώς και 21 τάφοι στα δυτικά της, χρονολογούμενοι από τα ύστερα κλασικά έως τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια (Πίν. 45 α).

Οι τάφοι της τελευταίας ρωμαϊκής περιόδου εντάσσονταν σε θάλαμο, όπως έδειξε τοίχος (Ρ στο σχέδιο) που είχε διατηρηθεί αποσπασματικά. Οι τάφοι ανήκαν στους γνωστούς τύπους των κεραμοσκεπών, λακκοειδών, κιβωτιόσχημων με κτιστά τοιχώματα η κατασκευασμένων με πήλινες πλάκες.

Επίσης ερευνήθηκαν λάκκοι με υπόλοιπα παραμερισμένων ταφών, δευτερογενείς καύσεις καθώς και τεφροδόχα αγγεία, και τρεις σαρκοφάγοι εκ των οποίων οι δύο είχαν στην εξωτερική τους επιφάνεια διακόσμηση από οριζόντιες ταινίες (Πίν. 45 β) και αποτελούν προϊόντα τοπικού εργαστηρίου, κατά τον συνάδελφο Μιχάλη Πετρόπουλο. Χαρακτηριστική υπήρξε η περίπτωση επέμβασης ήδη στα ελληνιστικά χρόνια στη μία από τις τρεις σαρκοφάγους, της οποίας είχε καταστραφεί τμήμα του πλευρικού τοιχώματος και του πυθμένα σε τέτοιες διαστάσεις όσο ήταν απαραίτητο για τη δημιουργία άλλου λακκοειδούς τάφου. Περισυνελέγησαν αξιολογότατα κτερίσματα όπως πήλινα, χάλκινα, γυάλινα σκεύη και αγγεία, νομίσματα, χρυσά κοσμήματα και άλλα πολύτιμα αντικείμενα.

Οδός Κορίνθου 132 και Βαλτετσίου

Αποκαλύφθηκε τμήμα του ήδη γνωστού βόρειου νεκροταφείου. Το νεκροταφείο ήταν οργανωμένο σε ταφικούς θαλάμους. Ερευνήθηκαν δύο ορθογώνιοι χώροι και μικρό τμήμα ενός τρίτου, διατεταγμένοι σε ένα μακρό άξονα με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. (Σχέδ. 3). Οι εσωτερικές διαστάσεις των δύο θαλάμων ήταν 5Χ3,60 και 4,85Χ2,70 μ.

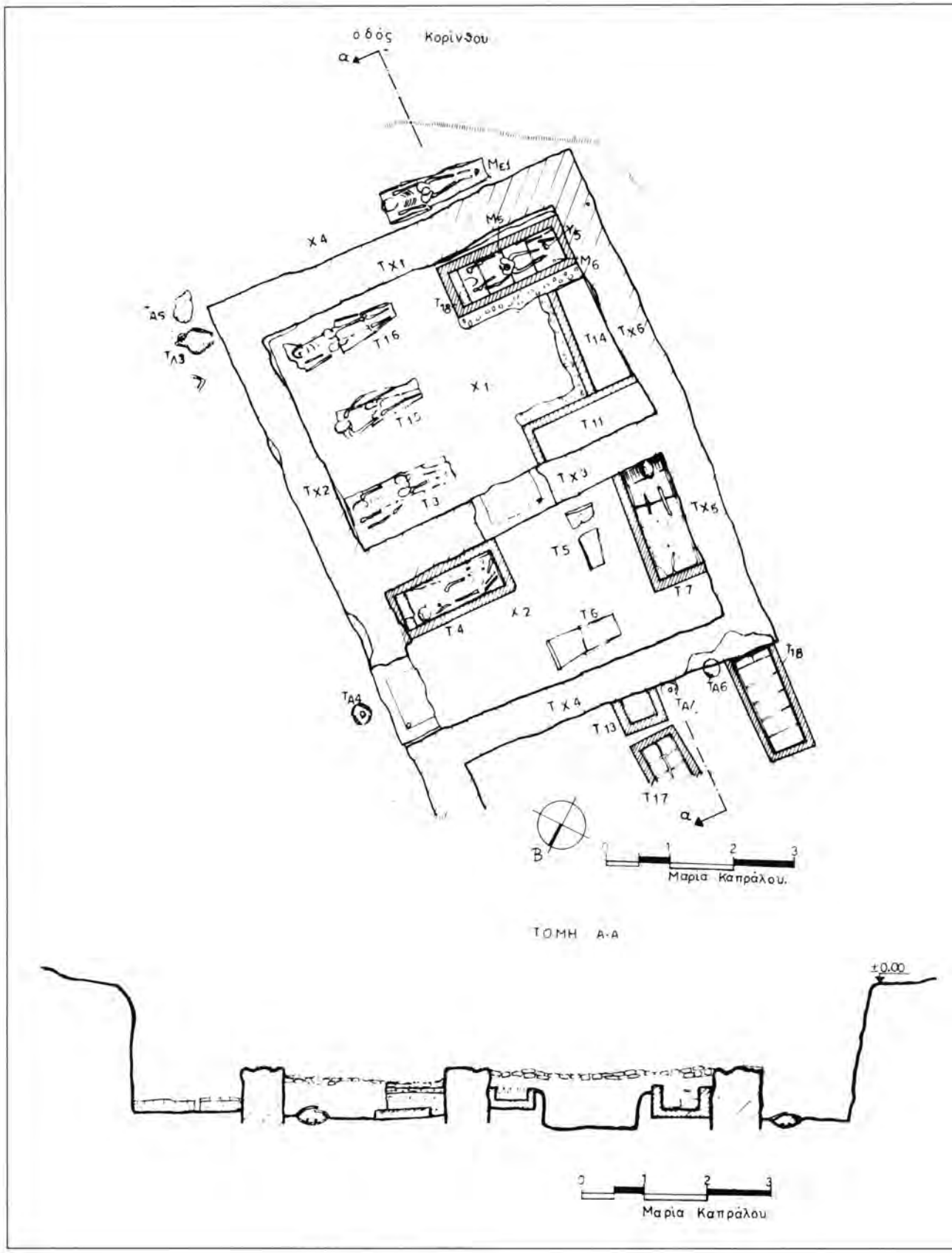
Οι τοίχοι, πλ. 0,60-0,70 μ., ήταν χτισμένοι από αργούς λίθους και κομμάτια κεραμίδων. Αξιοσημείωτα υπήρξαν δύο λίθινα κατώφλια προφανώς χρησιμοποιημένα για δεύτερη φορά στους χώρους τους νεκροταφείου.

Οι τάφοι που ερευνήθηκαν, κεραμοσκεπείς και κιβωτιόσχημοι, χρονολογούνται από τα πρώιμα έως τα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια. Περισυνελέγησαν λίγα συνήθη κτερίσματα.

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Οδός Πουκεβίλ 22

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκε και ερευνήθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα του δίδυμος, κτιστός, κιβωτιόσχημος τάφος (Πίν. 45 γ) των υστερορωμαϊκών χρόνων. Ο πρώτος, ΤΙ (προσανατολισμού ΝΑ.-ΒΔ. εσωτ. διαστ.: μήκ. 1,70, πλ. 0,50, βάθ. 1,10 μ.), περιείχε λίγα οστά συσσωρευμένα στη νότια γωνία και ένα σπασμένο γυάλινο αγγείο στο μέσον περίπου της νοτιοδυτικής μακράς πλευράς, και ο δεύτερος, ΤΙΙ (προσανατολισμού ΝΑ.-ΒΔ., εσωτ. διαστ.: μήκ. 1,70, πλ. 0,55, βάθ. 0,95 μ.), ελάχιστα οστά και ένα σιδερένιο οξειδωμένο καρφί στο νοτιοανατολικό τμήμα του. Τα τοιχώματα και η μεσοτοιχία των τάφων ήταν χτισμένα κατά το opus testaceum. Οι καλυπτήριες πλάκες και οι πλάκες δαπέδου ήταν σε β′ χρήση, αφού πρόκειται για αρχιτεκτονικά μέλη και δύο ενεπίγραφες στήλες με λατινικούς χαρακτήρες: α) ορ-

Σχέδ. 3. Πάτρα. Οδός Κορίνθου 132 και Βαλτετσίου. Κάτοψη τμήματος του βόρειου νεκροταφείου και τομή Α-Α.

θογώνια ασβεστολιθική, διαστ.: ύψ. 0,89, πλ. 0,74 μ. κάτω, 0,71 μ. πάνω, πάχ. 0,095 μ. Φέρει την επιγραφή:

PFVLVIVSQFQVIR VET
LECXIIMED CVS

και β) η επίσης ορθογώνια ασβεστολιθική στήλη (αριθ. ευρ. 2952), με συμφυή αετωματική επίστεψη και με έμβολο. Ελλιπής. Φέρει την επιγραφή:

MATTIOFAVSTO
FORENS | ET
ATTIAETERTIÆ
LIBERTAEETVXOR |
EIVS
CLEMENSFRATER

Αμέσως ΒΑ. και παράλληλα των τάφων αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, χτισμένο κατά το opus testaceum, με πατούρα (κατεύθυνσης ΝΑ.-ΒΔ., ορατών διαστ.: μήκ. 3,60, πλ. 0,75, ύψ. 1,68, πλ. πατούρας 0,14 μ.).

Οδός Παξών και Κωνσταντινουπόλεως

Από τη συμβολή των παραπάνω δρόμων και σε απόσταση 25 μ. περίπου επί της οδού Παξών μέσα σε τάφρο αποχέτευσης αποκαλύφθηκαν υπολείμματα δύο κτιστών κιβωτιόσχημων τάφων και τμήμα άλλου ταφικού μνημείου, το οποίο υπέστη ζημιές από εκσκαφή προηγούμενων χρόνων. Πιθανώς επρόκειτο για διώροφο τάφο.

Οδός Κορίνθου 130

Ερευνήθηκε τμήμα τοίχου (κατεύθυνσης Ν./ΝΑ.-Β./ΒΔ. διαστ.: μήκ. 10,90, πλ. 0,40-0,50, ύψ. 0,10 μ.) των υστερορωμαϊκών χρόνων.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Οδός Βασιλειάδου 18-22 και Γ. Ολυμπίου (ιδιοκτησία Κων. Καπογιαννόπουλου)

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου ερευνήθηκαν γωνία ταφικού περιβόλου, πέντε κεραμοσκεπείς τάφοι και τέσσερις κιβωτιόσχημοι, κτιστοί από πρόχειρο υλικό, της ύστερης Ρωμαιοκρατίας. Ήταν εν μέρει κατεστραμμένοι και ανήκουν στο νότιο νεκροταφείο της πόλης.

Οδός Σολωμού 25 (ιδιοκτησία Κούλη)

Κατά τη διάρκεια δοκιμαστικής τομής, που έφθασε σε βάθος ±3,50 μ. από την επιφάνεια του καταστρώματος της οδού, εντοπίστηκαν αρχαιότητες ρωμαϊκών χρόνων. Η ανασκαφή τους δεν πραγματοποιήθηκε λόγω της επικινδυνότητας των ομόρων, αφού τρεις μόλις ημέρες νωρίτερα είχε λάβει χώρα ο καταστρεπτικός σεισμός της Πάτρας.

Οδός Σολωμού 51 (ιδιοκτησία Παύλου Μούλια)

Σε βάθος 1,60 μ. από την επιφάνεια του πεζοδρομίου αποκαλύφθηκε γωνία δύο παρακείμενων ταφικών θαλάμων ρωμαϊκών χρόνων. Δεν ερευνήθηκαν, διότι η συνέχειά τους βρισκόταν κάτω από το πεζοδρόμιο. Στα ανατολικά των ταφικών θαλάμων και σε τομή, λόγω του μικρού πλάτους (5,30 μ.) του οικοπέδου, αποκαλύφθηκε δρόμος χαλικόστρωτος κατεύθυνσης Β.-Ν. (μεγ. πλ. 4,30 μ.). Πρόκειται για τη συνέχεια του ίδιου δρόμου που είχε ερευνηθεί στα οικόπεδο Σολωμού 30 και Σολωμού 7-9[24].

Ακόμη ανατολικότερα του δρόμου εντοπίστηκε τοίχος ελληνιστικών χρόνων, πλ. 1 μ., από δουλεμένους λίθους, κατεύθυνσης Β.-Ν.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΤΡΩΝ

Βούντενη Πατρών

Κατά τη διαμόρφωση του νοτιοδυτικού τμήματος του γνωστού νεκροταφείου της μυκηναϊκής εποχής στη θέση Αμυγδαλιά, ερευνήθηκαν άλλοι δύο τάφοι, οι 28 και 29, οι οποίοι έχουν προσανατολισμό Β.-Ν. και διατηρούνταν σε πολύ καλή κατάσταση.

Από τους τάφους, ο 28 κατά το δάπεδο του θαλάμου του είναι σχεδόν κυκλικός με διάμετρο ±2,42 μ., κατά δε την οροφή του θολωτός, με ύψος 1,92 μ. Εντός του θαλάμου βρέθηκαν στην ανατολική πλευρά λίγα σαθρά σκελετικά λείψανα ακτέριστα, ενώ ελάχιστα άλλα οστά ταφής αναμοχλευμένα που υπήρχαν στο βάθος του θαλάμου συνοδεύονταν από έξι ψευδόστομους αμφορίσκους, ένα χάλκινο μαχαίρι, δύο στεάτινα σφονδύλια και πολλές χάντρες από κορναλίνη και υαλόμαζα.

Ο τάφος 29, τετράπλευρος κατά το δάπεδο και τα τοιχώματά του, έχει διαστάσεις 3,75Χ4,90Χ3,20 μ., η δε οροφή του είναι τετράριχτη, κατ' απομίμηση στέγης οι-

24. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 138· 34 (1979): Χρονικά, σ. 139, αντίστοιχα.

κίας. Είναι από τους μεγαλύτερους του νεκροταφείου με πλούσια κτερίσματα. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του δαπέδου υπήρχαν δύο όχι καλά διατηρημένες πρωτογενείς κτερισμένες ταφές, των οποίων οι νεκροί είχαν ταφεί σε συνεσταλμένη στάση. Οστά παραμερισμένων ταφών, πλην της βορειοανατολικής, βρέθηκαν στις γωνίες του τάφου, καθώς και στο κέντρο αυτού. Τα κτερίσματα ήταν 32 ψευδόστομοι αμφορείς διαφόρων μεγεθών, τρεις απιόσχημοι πιθαμφορείς, τρία αρτόσχημα και δύο κυλινδρικά αλάβαστρα, τρεις επικασσιτερωμένες κύλικες, μόνωτη προχοΐσκη, κύαθος με προχοή, αρύταινα, χάλκινο επίσημα ασπίδας, τρία χάλκινα μονόστομα μαχαίρια, ξυρός, χάλκινη σμίλη, δισκάριο ελεφαντόδοντου, πολλά πήλινα και στεάτινα σφονδύλια και μερικά πλακίδια από υαλόμαζα με ενδιαφέροντα σχέδια.

Τα κτερίσματα του τάφου χρονολογικά τοποθετούνται στην ΥΕ ΙΙΙΑ-Γ περίοδο.

Πόρτες

Από πληροφορία που έφθασε στην υπηρεσία έγινε αυτοψία στη θέση Κεφαλόβρυσο Πορτών, στη νότια παρυφή του βραχώδους ορεινού όγκου Σκόλλις, όπου διαπιστώθηκε ευρείας έκτασης λαθρανασκαφή σε άγνωστο μυκηναϊκό νεκροταφείο. Το έργο των αρχαιοκαπήλων σύμφωνα με πληροφορίες ξεκίνησε στις αρχές της δεκαετίας του '60, αλλά φαίνεται να συνεχίστηκε περιστασιακά καθ' όλη τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, όταν μετά από πυρκαγιά στην πευκόφυτη περιοχή αποκαλύφθηκαν αρκετοί τάφοι. Κατά τον παρελθόντα χειμώνα έγινε και η τελευταία λαθρανασκαφή με τη σύληση μεγάλου κιβωτιόσχημου τάφου. Ο τάφος διατηρεί τις τρεις μεγάλες και βαριές καλυπτήριες πλάκες του, ενώ είναι χτισμένος με μικρές ασβεστολιθικές πλάκες της περιοχής. Από τον κάτοικο Πορτών Χρ. Ράπτη ανασύρθηκε από τα μπάζα της λαθρανασκαφής και παραδόθηκε κατάγραπτο ένθρονο γυναικείο ειδώλιο μυκηναϊκών χρόνων. Άλλοι κιβωτιόσχημοι τάφοι χάσκουν ανοιχτοί και κατεστραμμένοι στο πλάτωμα του λόφου, όπου είναι ακόμα ορατοί δύο τουλάχιστον βυθισμένοι και μάλλον συληθέντες θαλαμωτοί τάφοι. Αρκετοί ακόμα θαλαμωτοί έχουν συληθεί στην περιφέρεια του λόφου. Από το χώρο του νεκροταφείου συγκεντρώθηκε μυκηναϊκή αλλά και μεσοελλαδική κεραμική.

Από επιφανειακή έρευνα στην περιοχή εντοπίστηκε και ο εκτεταμένος μυκηναϊκός οικισμός που καταλαμβάνει την πλαγιά δυτικά της πηγής του Κεφαλόβρυσου. Είναι ορατά εκεί θεμέλια οικιών και πλήθος λακκοειδών τάφων και οστράκων, αλλά λόγω της κλίσης του εδάφους και της συνεχούς διέλευσης αιγοπροβάτων, ελάχιστα στοιχεία θα πρέπει να διατηρήθηκαν κατά χώραν. Στα δυτικά του μυκηναϊκού οικισμού υπάρχει ευρύχωρο σπήλαιο γνωστό στους ντόπιους ως Καλογερότρυπα, που ίσως κατοικήθηκε τα προϊστορικά χρόνια και στο οποίο μάλιστα διατηρείται και δυσκολοπρόσιτο αταύτιστο ναΰδριο μεταβυζαντινών χρόνων. Υπεράνω του σπηλαίου και στη ρίζα του όρους Σκόλλις εκτείνεται οχυρωμένο ευρύ άνδηρο. Σε όρυγμα που δημιουργήθηκε από την υποχώρηση μεγάλου δένδρου διαπιστώθηκε στρωματογραφία τουλάχιστον 2 μ., με κεραμική από τα βυζαντινά χρόνια, την ελληνιστική περίοδο και τους μυκηναϊκούς χρόνους, ενώ το κατώτερο τμήμα του χάσματος, πάχ. 0,60 μ., κατείχε στρώμα ΠΕ χρόνων. Είναι λοιπόν πρόδηλη η σπουδαιότητα και η σημασία του χώρου, στον οποίο η Υπηρεσία ανέλαβε την κατά νόμο προστασία και προγραμματίζει τη διενέργεια ανασκαφής.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

Χαλανδρίτσα

Θέση Άγιος Βασίλειος

Μετά από νέα απόπειρα λαθρανασκαφής στο γνωστό μυκηναϊκό νεκροταφείο[25] ερευνήθηκε ένας ακόμη τάφος, ο τάφος 26, που όμως σύντομα αποδείχθηκε ότι ήταν ανεσκαμμένος ήδη από τον Ν. Κυπαρίσση[26] και με την πάροδο του χρόνου είχε επιχωθεί.

Ο δρόμος του τάφου ήταν κοντός – είχε μήκος 2,85 και πλάτος 0,85-1,02 μ.· ο θάλαμος ήταν τετράπλευρος διαστ. 2,53x2,86x1,44 μ.

Ο τάφος καθαρίστηκε, και από τα χώματα του δρόμου περισυνελέγησαν λίγα όστρακα που χρονολογούνται από την ΥΕ ΙΙΒ έως την υπομυκηναϊκή περίοδο.

Βραχνέικα

Θέση Ρετουνιώτη (οικόπεδο Θεοφ. Σαγιά)

Αποκαλύφθηκε τμήμα οδού από βότσαλα και μικρές κροκάλες και τα εκατέρωθεν αυτής παρόδια κτίρια ρωμαϊκών χρόνων. Η οδός, πλ. 5,90 μ., η οποία ερευνήθηκε σε μήκος 12,50 μ., παρουσίασε δύο κύριες οδοστρώσεις και είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

25. Βλ. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 147.
26. ΠΑΕ 1930, σ. 81 κ.ε., εικ. 1.

Ερευνήθηκαν ορθογώνιοι χώροι του προς Δ. παρόδιου κτιρίου διατεταγμένοι σε άξονα κατά μήκος της οδού. Σημαντικότερο υπήρξε το προς Α. παρόδιο κτίριο. Πρόκειται για επιμήκη τοίχο που όριζε αποθηκευτικό χώρο, του οποίου σώθηκαν κατά χώραν δύο πιθάρια. Η εγκατάσταση αποτελεί μέρος της ρωμαϊκής αγροικίας που έχει αποκαλυφθεί πολύ κοντά, στα νότια, στο οικόπεδο Καρανικόλα[27]. Στο υπό συζήτηση οικόπεδο τα λείψανα αυτά αποτελούν το όριο της παραπάνω αγροικίας προς την αποκαλυφθείσα οδό. Η τελευταία από τοπογραφική άποψη είναι σημαντική.

Αν δεν πρόκειται για ένα νέο, άγνωστο οικισμό στη θέση αυτή των Βραχνέικων, τότε αποτελεί πιθανότατα την παραλιακή οδό που οδηγούσε προς την αρχαία Δύμη[28].

ΜΑΡΙΑ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ

Αίγιο

Οδός Μελετοπούλων 30-36 (οικόπεδο ΣΤΕΓΗ ΑΕ) (Πίν. 45 δ)

Στο κέντρο περίπου του παραπάνω οικοπέδου αποκαλύφθηκε και ερευνήθηκε ομάδα αγωγών με κατεύθυνση Δ.-Α. και κλίση προς Α., η οποία το διασχίζει κατά το μεγαλύτερό του άξονα και συνεχίζεται και προς τις δύο κατευθύνσεις κάτω από τα όμορα οικόπεδα, και δρόμος προς Δ. και Α. αντίστοιχα. Πρόκειται για τουλάχιστον τέσσερις αγωγούς αποσπασματικά διατηρημένους, ο μεγαλύτερος των οποίων φθάνει σε μήκος τα 27,70 μ., είναι κτιστός, ενώ στο δυτικότερο τμήμα του αποκαλύφθηκε φρεάτιο επίσκεψης. Αξιοσημείωτος είναι ο τρόπος κατασκευής του αγωγού αυτού με προσεκτικό εσωτερικό επίχρισμα παντού, ενώ αλλεπάλληλες επεμβάσεις στο χτίσιμό του φανερώνουν τη συνεχή του χρήση και τις απαραίτητες επισκευές, που συχνά έπρεπε να γίνουν για τη σωστή του λειτουργία. Εκατέρωθεν αποκαλύφθηκαν και οι υπόλοιποι αγωγοί, χτισμένοι με πήλινους σωλήνες, στα σημεία συνοχής των οποίων υπάρχει ενίσχυση με ασβεστοκονίαμα, ενώ τα περισσότερα από αυτά φέρουν οπές με τα αντίστοιχα καπάκια για τον καθαρισμό τους. Τα παραπάνω θα πρέπει να ανήκουν σε τμήμα του υδραγωγείου της αρχαίας πόλης του Αιγίου, το οποίο προφανώς τοποθετείται σε κάποιο σημείο νοτιότερα της πόλης[29].

Στο νότιο τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε συγκρότημα κτιριακών λειψάνων (τμήματα τοίχων καθώς και κυκλική κατασκευή που ονομάζουμε με επιφύλαξη κλίβανο, μιας και το μεγαλύτερο τμήμα της εκτεινόταν στην προς Α. όμορη οικοδομή και ήταν αδύνατο να ερευνηθεί), τα οποία ανήκαν πιθανώς σε εργαστήριο.

Δοκιμαστικές τομές, που έγιναν στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου και σε κατά 0,50 μ. περίπου βάθος χαμηλότερα από το επίπεδο έδρασης των αγωγών αποκάλυψαν τμήματα τοίχων αποσπασματικά διατηρημένα καθώς και κατασκευές, που έμοιαζαν με απόπειρες για κτίσιμο τοίχων, αρκετά κατεστραμμένες χωρίς άλλα στοιχεία. Στον ίδιο χώρο ερευνήθηκε τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου σε μήκος 5,86 μ., ενώ το υπόστρωμά του βρέθηκε σε πολύ πιο μεγάλη έκταση.

Τα όστρακα που προέρχονται από την ανασκαφή ανήκουν σε αγγεία ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων. Η ανασκαφή έδωσε επίσης 23 χάλκινα νομίσματα, καθώς και τμήματα μεγάλων αγγείων, τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί ποικιλοτρόπως για τις ανάγκες του υδραγωγείου.

Οδός Βασ. Κωνσταντίνου και Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Μπάμπαλη) (Πίν. 45 ε)

Λείψανα κτιρίου τετράγωνης κάτοψης, υστερορωμαϊκών χρόνων, αποκαλύφθηκαν στο βορειοανατολικό άκρο του οικοπέδου, ενώ συνεχίζονται και κάτω από το δρόμο. Το κτίριο έχει προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με αργούς λίθους, κομμάτια κεραμίδων και χώμα. Αναφέρονται ενδεικτικά οι διαστάσεις του ενός τοίχου (ΤΑ) που σώζεται ακέραιος: 4,90x 0,50x0,20 μ. Στο εσωτερικό του κτιρίου βρέθηκε στρώμα καταστροφής με κεραμίδες στέγης.

Οδός Ταξιαρχών και Ελίκης (οικόπεδο ναού Ταξιαρχών) (Σχέδ. 4· Πίν. 46 α)

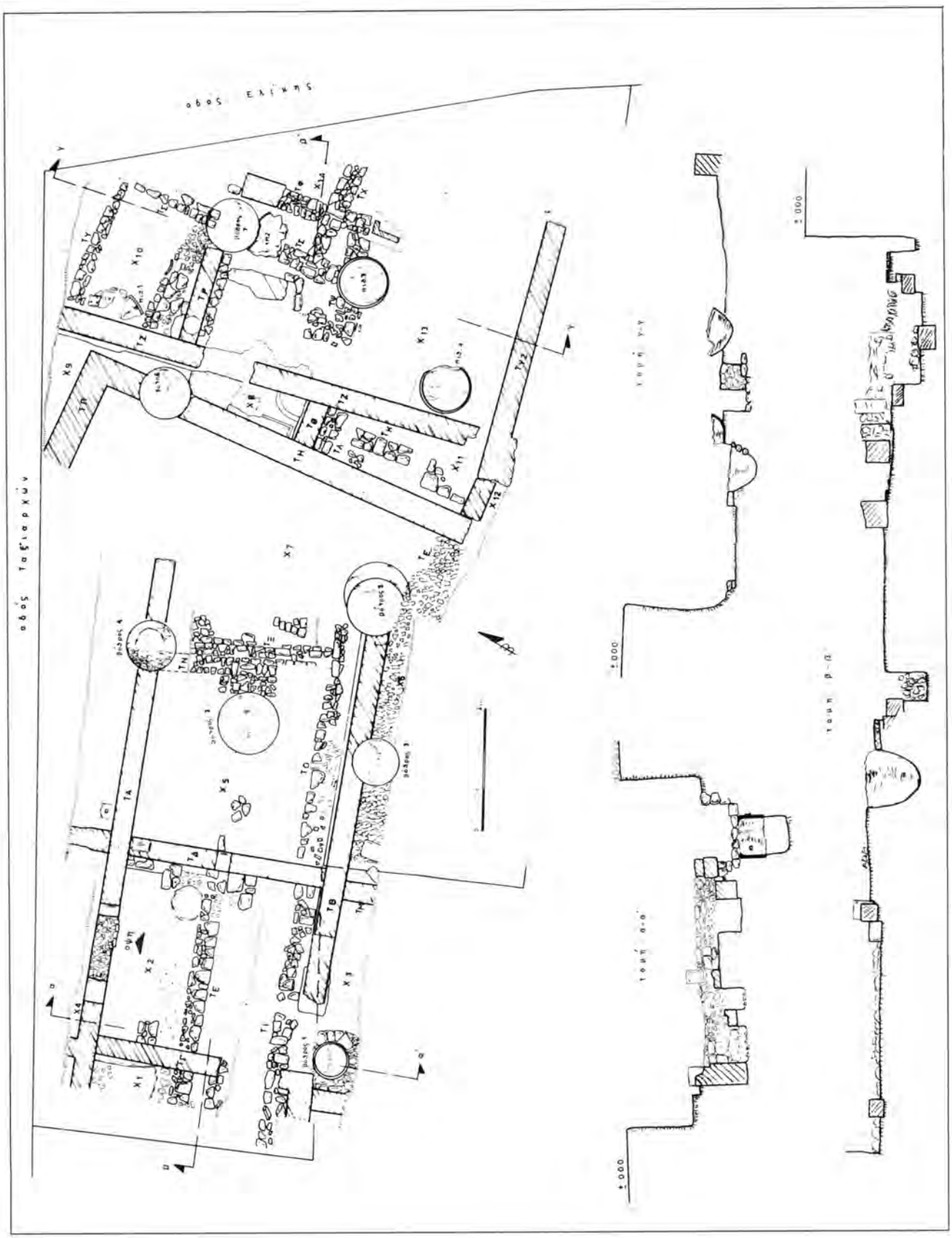
Αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα κτιρίων που ανήκουν σε τέσσερις οικοδομικές φάσεις.

Τρεις τοίχοι, μία γωνία κτιρίου και ένας βόθρος που ανήκαν στην εποχή της Τουρκοκρατίας αφαιρέθηκαν

27. Βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά σ. 131.

28. Βλ. σχετικά Μιχ. Πετρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 11), σ. 405 και 424 και ειδικότερα 411, 415.

29. Βλ. Λ. Παπακώστα, Παρατηρήσεις σχετικά με την τοπογραφία του αρχαίου Αιγίου, Μελετήματα, Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία, Αθήνα 1991, σ. 236.

Σχέδ. 4. Αίγιο. Οδός Ταξιαρχών και Ελίκης. Οικόπεδο ναού Ταξιαρχών. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές α-α΄, β-β΄, γ-γ΄.

σε επίπεδο λίγο χαμηλότερο από αυτό της σημερινής επιφάνειας των δρόμων.

Στην πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο ανήκουν τα αρχιτεκτονικά λείψανα που καταλαμβάνουν όλη την έκταση του οικοπέδου 1 μ. περίπου κάτω από το δρόμο. Πρόκειται για δύο κτίρια με διαφορετικό προσανατολισμό, το ένα πλάι στο άλλο, των οποίων η κάτοψη χαρακτηρίζεται από τετράγωνα δωμάτια στη σειρά, μεγάλων διαστάσεων και ακαθόριστης για τη συγκεκριμένη περίοδο χρήσης. Σε μια δεύτερη φάση της ίδιας περιόδου όλοι ανεξαιρέτως οι χώροι και των δύο κτιρίων χρησιμοποιούνται ως αποθηκευτικοί, αφού τουλάχιστον τέσσερις κατασκευές κυκλικής κάτοψης, των οποίων τα τοιχώματα συγκλίνουν προς το βάθος, δημιουργούνται στο δυτικό κτίριο καταστρέφοντας σε δύο περιπτώσεις τους τοίχους. Ίσως στο εσωτερικό τους να τοποθετούνταν πιθάρια ή αγγεία για την αποθήκευση σιτηρών, υγρών ή άλλων τροφίμων. Στο ανατολικό κτίριο την ίδια περίοδο στηρίζονται πάνω σε μικρές κατασκευές χτισμένες με τούβλα, κομμάτια από κεραμίδες, κουρασάνι και ασβέστη, τέσσερα μεγάλα πιθάρια κομμένα στο ύψος περίπου της κοιλιάς σωζ. ύψ. 0,55 και διαμ. 1-1,20 μ. Στην ίδια εποχή θα πρέπει να ανήκουν όμοιας χρήσης κατασκευές, ύψ. 1,55 μ. περίπου και διαμ. 1,10 μ., των οποίων η ιδιομορφία έγκειται στο ότι τα τοιχώματά τους είναι χτισμένα με αργούς λίθους και κουρασάνι. Μια γενική παρατήρηση για όλες τις παραπάνω κατασκευές και τα πιθάρια είναι ότι σε όλα ανεξαιρέτως και στο επίπεδο της βάσης τους καθώς επίσης και ως επί το πλείστον στην ανατολική τους πλευρά, υπάρχει κατασκευή σαν δάπεδο μικρών διαστάσεων (αναφέρουμε ενδεικτικά 1x0,60x0,15 ή 0,85x0,70x0,55 μ.) χτισμένη με φροντίδα για την εξυπηρέτηση προφανώς των αναγκών τους.

Στα ελληνιστικά χρόνια χρονολογούνται αρχιτεκτονικά λείψανα ενός χώρου στο δυτικό μισό του οικοπέδου, ο οποίος θα πρέπει να ανήκει σε εργαστήριο. Αξιοσημείωτη είναι μια μικρή ωοειδής κατασκευή επενδυμένη με παχιά στρώση πηλού, διαμ. 0,90 (0,73 μ.) και βάθ. 0,15 μ. σε επαφή με το βόρειο τοίχο του, καθώς επίσης και πηγάδι στο δυτικό του άκρο, του οποίου το περιχείλωμα έγινε με δύο σειρές αργών λίθων με φροντισμένη την εσωτερική τους όψη ώστε να είναι λεία, ενώ συνεχίζει με πήλινο περιστόμιο ύψ. 0,63 και πάχ. 0,06 μ. με τρεις μικρές κόγχες, το οποίο μάλιστα έσπασε στην αρχαιότητα και έχει επισκευαστεί με σιδερένιους αρμούς. Το πηγάδι θα πρέπει να χρησιμοποιήθηκε και στα ρωμαϊκά χρόνια.

Στα ύστερα κλασικά χρόνια ή το πολύ στα πρώιμα ελληνιστικά χρονολογούνται λείψανα κτιρίου τετράγωνης κάτοψης, εσωτ. διαστ. 3,80x2x0,40 μ., που αποκαλύφθηκε στη βορειοανατολική γωνία του οικοπέδου, χωρίς όμως να καθοριστεί η χρήση του. Διατηρήθηκε στο υπόγειο της οικοδομής και είναι επισκέψιμο.

Από τα κινητά ευρήματα σημειώνουμε πήλινα αγγεία, οκτώ αρχιτεκτονικά μέλη, 50 χάλκινα νομίσματα, 26 μικροαντικείμενα (οστέινα, πήλινα, σιδερένια) κ.ά.

Οδός Ν. Σολιώτη και Ερμού

Κατά τη διάρκεια εργασιών του δήμου καταστράφηκαν δύο τοίχοι παράλληλοι μεταξύ τους, με κατεύθυνση Α.-Δ., χτισμένοι με αργούς λίθους και χώμα. Στις παρειές του σκάμματος διακρίναμε μόνο την απόσταση μεταξύ τους, που φθάνει τα 0,70 μ. Το χτίσιμό τους έγινε με αργούς λίθους και χώμα. Δεν κατέστη δυνατό να καθοριστεί το πλάτος τους. Από τα χώματα της εκσκαφής περισυνελέγησαν όστρακα ύστερων ρωμαϊκών χρόνων και οστά. Προφανώς πρόκειται για τάφο.

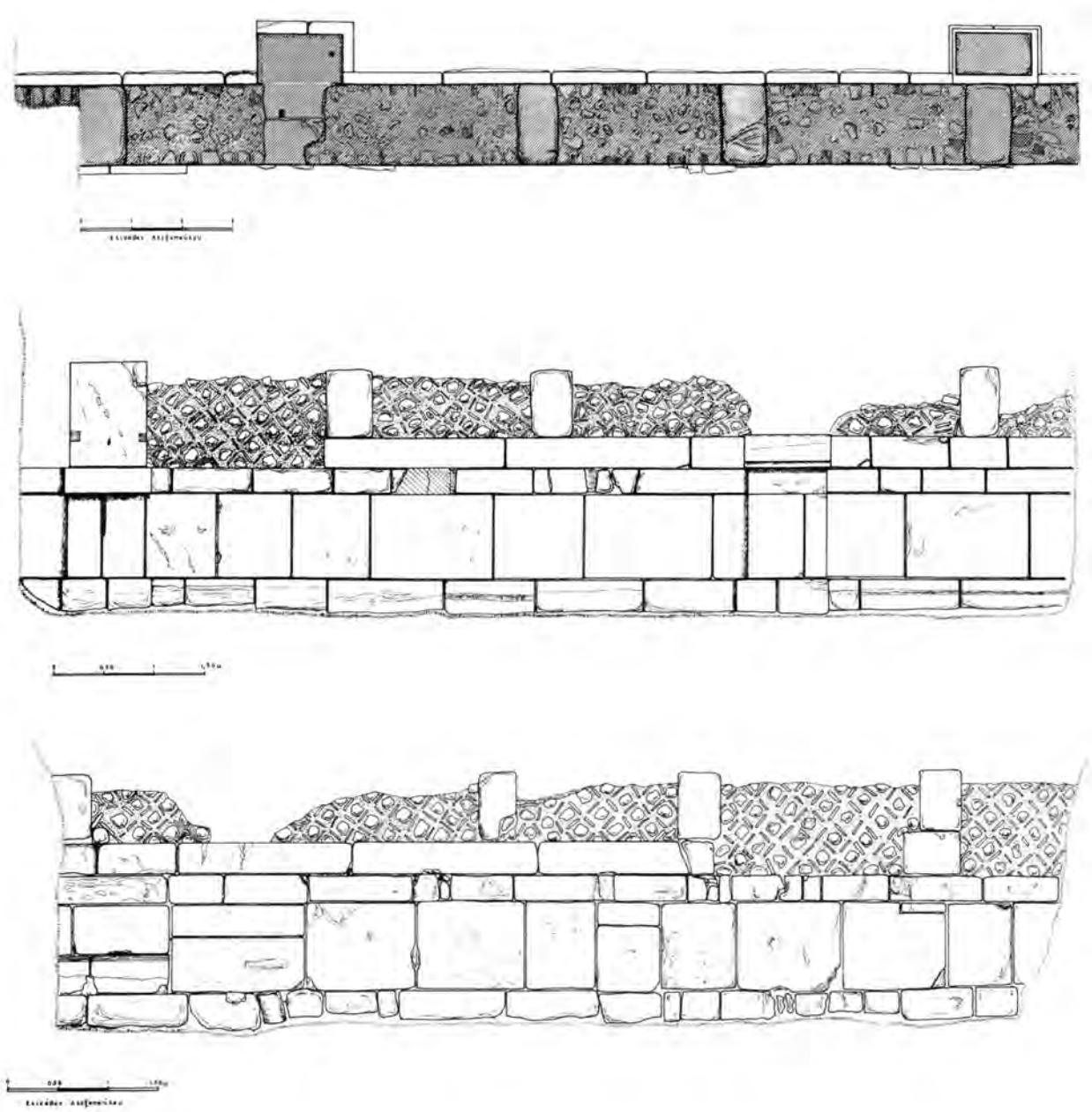
Οδός Ν. Πλαστήρα 50 και Λεωνίδου (ιδιοκτησία Αθ. Κανέλλη)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για διάνοιξη θεμελίων και σε βάθος 3 μ. περίπου από το δρόμο, στη νότια παρειά του οικοπέδου, βρέθηκε ταφικό πιθάρι, σωζ. εσωτ. μήκ. 1,50 μ., κατεστραμμένο στο βόρειο τμήμα του από την αρχαιότητα, διαμ. κοιλιάς 0,80 και πάχ. τοιχωμάτων 0,04 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκε σκελετός ενήλικα με το κεφάλι προς Α. και όστρακο από λαβή λυχναριού ρωμαϊκών χρόνων.

Ένα δεύτερο μικρό πιθάρι βρέθηκε σε απόσταση 1,40 μ. ανατολικά του πρώτου, σωζ. μήκ. 0,70 και διαμ. κοιλιάς 0,50 μ.

Οδός Ν. Σολιώτη 6 (Σχέδ. 5-6· Πίν. 46 β-δ)

Αποκαλύφθηκε τοίχος που διασχίζει το οικόπεδο κατά το μήκος του και συνεχίζεται κάτω από τον ακάλυπτο χώρο προς Ν. και κάτω από το σημερινό κατάστρωμα της οδού Ν. Σολιώτη. Είναι χτισμένος με πολύ φροντίδα από υλικά σε β' χρήση, που μαρτυρούν την ύπαρξη σπουδαίου κτίσματος στην περιοχή, όπου άλλωστε εντοπίζεται και η αγορά της αρχαίας πόλης κατά την περίοδο των ελληνιστικών χρόνων. Το μνημείο είναι σημαντικό αφ' ενός λόγω του τρόπου χτισίματός του, αφ' ετέρου λόγω του ότι είναι ένα από τα δύο ή τρία που σώζονται σε τέτοιο ύψος για τα δεδομένα του Αιγίου μέχρι σήμερα. Οι συνολικές του σωζόμενες διαστάσεις είναι 9,80x0,80x2,52 μ.

Σχέδ. 5-6. Αίγιο. Οδός Ν. Σολιώτη 6. Κάτοψη του τοίχου και όψεις Α, Β.

Το οικοδόμημα εδράζεται πάνω σε ευθυντηρία ύψ. 0,30 μ., η οποία εξέχει κατά 0,13 μ. Ακολουθούν τρεις δόμοι χτισμένοι κατά το ψευδοϊσόδομο οικοδομικό σύστημα συνολ. ύψ. 1,30 μ.

Παραστάδες αποτελούμενες από λιθοπλίνθους στο ύψος των δόμων αποκαλύφθηκαν σε απόσταση 0,50 και 7,25 μ. αντίστοιχα από το νοτιοανατολικό του άκρο και στη δυτική του πλευρά.

Το χτίσιμο του τοίχου συνεχίζεται κατά το opus reticulatum, ενώ σε αποστάσεις περίπου κάθε 1,50 μ. διακόπτεται από ορθογώνιες λιθοπλίνθους τοποθετημένες κατά το πλάτος του, προφανώς για την ενίσχυση της τοιχοδομίας του.

Οικισμός Ροκά, οδός Θαλή (έργα δήμου)

Σε βάθος 1,40 μ. από την επιφάνεια του δρόμου βρέθηκε κτιστός τάφος υστερορωμαϊκής περιόδου.

Στο εσωτερικό του βρέθηκε ακέραιος σκελετός, ακτέριστος, με το κρανίο τοποθετημένο στα δυτικά, σωζ. μήκ. 1,10 μ.

Οικισμός Κουλούρας 100, κεντρικός δρόμος (έργα ΔΕΥΑΑ)

Κατά τη διάρκεια εργασιών του δήμου Αιγίου για την κατασκευή αποχετευτικής αύλακας, στον κεντρικό δρόμο του οικισμού της Κουλούρας και περίπου στο ύψος της διασταύρωσής του με την οδό Χ. Τρικούπη, μπροστά στο καφενείο ιδιοκτησίας Παναγιώτη Αντωναρόπουλου και σε βάθος 2 μ. από το σημερινό επίπεδο της επιφάνειας του καταστρώματος του δρόμου, ερευνήθηκαν τρεις τάφοι κτιστοί, κιβωτιόσχημοι, με προσανατολισμό Β.-Ν., ελληνιστικών χρόνων. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος χτισίματος: οι τέσσερις κάθετες πλευρές και η κάλυψή τους είναι κατασκευασμένες με πέντε μονόλιθους από αμμόλιθο. Στο εσωτερικό τους βρέθηκε από ένας σκελετός ενήλικα κατεστραμμένος κατά το μεγαλύτερο τμήμα του.

Οδός Μάρκου Μπότσαρη 17 (εργασίες ύδρευσης)

Κατά τη διάρκεια εργασιών για ύδρευση και σε βάθος 0,75 μ. από την επιφάνεια του δρόμου αποκαλύφθηκε βάση μαρμάρινου ιωνικού κίονα, ύψ. 0,15 και μέγ. διαμ. 0,52 μ., η οποία στο άνω τμήμα της έφερε τόρμο κυκλικό. Από τον ίδιο χώρο προέρχεται χάλκινο νόμισμα.

Οδός Κλεομένους Οικονόμου (έργα ΟΤΕ)

Με αφορμή την κάλυψη της διάσκεψης κορυφής ηγετών της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έγινε στην Κέρκυρα, ο ΟΤΕ πραγματοποίησε κατεπείγουσα εγκατάσταση τηλεφωνικού καλωδίου οπτικών ινών, το οποίο διέσχισε την πόλη του Αιγίου ακολουθώντας την οδό Κλεομένους Οικονόμου. Θα αναφέρουμε επιγραμματικά τα αρχιτεκτονικά λείψανα που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της ταχύτατης εκσκαφής, σημειώνοντας ότι οι εργασίες γίνονταν ακόμα και κατά τη διάρκεια βροχής, ενώ η τάφρος είχε βάθος 2,50 μ. περίπου και το πλάτος ήταν 0,80 μ.

Αριθ. 30. Σε βάθος 1,20 μ. από το δρόμο και σε όλο το πλάτος του σκάμματος βρέθηκε κατασκευή πάχ. 0,40 μ., χτισμένη με αργούς λίθους και κομμάτια κεραμιδιών πάνω σε καθαρό χώμα.

Αριθ. 32. (Μπροστά στο κοσμηματοπωλείο ιδιοκτησίας Σαββέρη). Σε βάθος 0,50 μ. από το δρόμο βρέθηκε τοίχος, πλ. 0,60 μ., κατεύθυνσης Α.-Δ., χτισμένος με τούβλα και κόκκινη αμμοκονία. Πλάι στον τοίχο βρέθηκε μία κολώνα από αμμόλιθο σωζ. μήκ. 0,70 και διαμ. 0,38 μ., η οποία μεταφέρθηκε στην αποθήκη του Μουσείου.

Αριθ. 32δ. (Μπροστά στο κατάστημα ιδιοκτησίας Καρκατσέλου, στο πλάτος της στοάς της πολυκατοικίας και στο κατάστημα Miss Zannet). Ρωμαϊκός τοίχος, πλ. 0,60 μ., κατασκευασμένος με τούβλα και κίτρινη αμμοκονία, με κατεύθυνση Α.-Δ. Το σωζόμενο ύψος του έφθανε τα 2,10 μ. Ακριβώς στη νότια πλευρά του μία παχιά στρώση από καμένα χώματα καταλαμβάνει όλο το πλάτος της τάφρου και προχωρεί σε μήκος 2,20 μ. Προφανώς βρισκόμαστε σε χώρο υποκαύστου, του οποίου λείψανα παρακολουθούμε μέσα στην τάφρο κατά το πλάτος της και σε συνολικό μήκος 12 μ.

Αριθ. 34. (Πολυκατοικία ιδιοκτησίας Ασπρούκου). Μπροστά στο κατάστημα «Η Κιβωτός» βρέθηκε και άλλος τοίχος με κατεύθυνση Α.-Δ., πάχ. 0,80 και ύψ. 2,20 μ., χτισμένος με οπτοπλίνθους και αμμοκονία, ενώ όμοιός του σε διαστάσεις και κατεύθυνση, σε απόσταση 6 μ. νότιά του μπροστά στο κατάστημα Μιμόζα.

Γωνία Κλεομένους Οικονόμου και Βαλφούρ. Μπροστά στο κατάστημα ιδιοκτησίας Τσινούκα, σε βάθος 0,70 μ. περίπου από το δρόμο, βρέθηκε κτιστός αγωγός με οπτοπλίνθους και κουρασάνι, καμαροσκεπής, με κατεύθυνση Β.-Ν., τον οποίο ακολουθούμε σε μήκος 2 μ. περίπου. Το ύψος του εσωτερικά φθάνει το 1 μ. Ένας άλλος μικρός ανοιχτός κτιστός αγωγός με κατεύθυνση Α.-Δ. αποκαλύφθηκε μπροστά στο κατάστημα Bambino, ενώ πλάι του σε βάθος 1,40 μ. από το δρόμο βρέθηκε παχύ στρώμα με κουρασάνι (πάχ. 0,60 μ.), που καταλάμβανε όλο το πλάτος του σκάμματος. Κατά την αποκάλυψή του βρέθηκαν μία στρογγυλή αγνύθα διαμ. 0,60 μ. και όστρακα από δύο bowl Δυτικής κλιτύος.

Αριθ. 62. Σε βάθος 0,95 μ. από το δρόμο βρέθηκε πλακοειδής λίθος Αστακού διαστ. 0,80Χ0,60Χ0,13 μ. πάνω σε στρώμα καταστροφής από πλήθος οστράκων ρωμαϊκών χρόνων και χώμα.

Διασταύρωση οδών Κλεομένους Οικονόμου και Αιγιαλέως. Σε βάθος 2,60 μ. από το δρόμο βρέθηκε σαρκοφάγος από αμμόλιθο, εσωτ. διαστ. 1,10Χ0,65Χ 0,46 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Κλειτορία Καλαβρύτων

Αρχαίος Κλείτωρ (αρδευτικό κοιλάδας Αροάνιου)

Η πρόοδος των εργασιών του αρδευτικού έργου της

κοιλάδας του Αροάνιου, στο πλαίσιο του οποίου εντάχθηκε και η άρδευση τμήματος της πεδιάδας της αρχαίας πόλης του Κλείτορος, είχε ως αποτέλεσμα τη συνέχεια της αρχαιολογικής έρευνας η οποία προέκυψε απ' αφορμή του, ακολουθώντας τους εκσκαπτόμενους χάνδακες σωληνώσεων, τις αποστραγγιστικές τάφρους και τις διανοιγόμενες αγροτικές οδούς.

Παρ' ότι η έρευνα περιορίστηκε αυστηρά στο χώρο κάλυψης του έργου, κατά περίπτωση και εφόσον υπήρχε δυνατότητα έγινε διερεύνηση κάποιων ανασκαφικών μετώπων, με απότοκο τη διαμόρφωση διατηρηθέντων αρχαιολογικών θυλάκων, χρήσιμων σημείων αναφοράς για την κατανόηση του πολεοδομικού ιστού της πόλης και ανοικτών για περαιτέρω έρευνα στο μέλλον.

Τομέας Η (ΒΔ. της πόλης)

Οι μικρής κλίμακας συμπληρωματικές εργασίες που διενεργήθηκαν ενίσχυσαν τη γενική εικόνα της δυτικής πύλης του τείχους που είχαμε εντοπίσει κατά το παρελθόν έτος με κατάλοιπα δύο κυκλικών πύργων, καθόρισαν την οδό, βασική αρτηρία της πόλης, στην οποία είχε ενταχθεί, και έδωσαν στοιχεία για την εκ μετασκευής οικιακή χρήση του χώρου κατά τη ρωμαϊκή περίοδο και την ταφική που ακολούθησε σποραδικά επάνω στα λείψανα των δύο προηγούμενων φάσεων.

Τομέας Γ (Α. της πόλης)

Στο νεκροταφείο των κλασικών-ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων που είχαμε ήδη εντοπίσει έξω από τον οχυρωματικό περίβολο όπως υποθέτουμε, εργασίες αποστράγγισης των νερών στον αγροτικό δρόμο, ανατολικά του, έδωσαν ενδείξεις επέκτασής του προς αυτή την κατεύθυνση.

Τομέας Λ (Α. της πόλης)

Εντός των ορίων της ίδιας αποστραγγιστικής τάφρου ανασκάφηκαν τέσσερα μέτωπα.

Στο βόρειο τμήμα και μέσα σε στρώμα ποτάμιων αποθέσεων βρέθηκαν λείψανα τάφων. Στο νότιο αποκαλύψαμε τα κατάλοιπα σπιτιού των ρωμαϊκών χρόνων με υπολήνιο και λείψανα τοίχων των υστεροελληνιστικών χρόνων. Από τα στοιχεία που διαθέτουμε βρισκόμαστε οριακά έξω από τον οχυρωματικό περίβολο.

Τομέας Μ

Σε αποστραγγιστική τάφρο ανατολικά του Φραγκοκκλησιού, του εκκλησιδίου της Παναγιάς που δεσπόζει στο χώρο και σηματοδοτεί το πέρασμα των Φράγκων από την περιοχή, εντοπίστηκε τμήμα της αψίδας παλαιοχριστιανικής βασιλικής του 4ου αι. μ.Χ., η οποία προϋπήρχε στο χώρο. Νότια της αψίδας που προχωράει στο άσκαπτο, αποκαλύφθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι των υστερορωμαϊκών χρόνων με δομικό υλικό σε β΄ χρήση, σε ορισμένες περιπτώσεις ενεπίγραφο. Σε παλαιότερες φάσεις χρήσης της θέσης διαπιστώθηκαν υπολείμματα τοίχων της ρωμαϊκής και ελληνιστικής περιόδου. Η εντόπιση του μνημείου ενισχύει και επιβεβαιώνει άποψή μας η οποία άρχισε πολύ έγκαιρα να υιοθετείται με βάση τα στοιχεία που μας παρέχει το δομικό υλικό του Φραγκοκκλησιού, σε συνδυασμό με αυτά τα οποία απέδωσαν δοκιμαστικές τομές περιμετρικά του παλαιότερα. Η αποκάλυψή του στο μέλλον ελπίζουμε ότι θα φωτίσει πολλές πτυχές του θέματος. Αρχιτεκτονικά μέλη και θραύσματα υαλοπινάκων από τους φεγγίτες των παραθύρων συνιστούν το στρώμα καταστροφής εξωτερικά της αψίδας. Ακόμη βρέθηκαν νομίσματα του 4ου αι. μ.Χ. αλλά και ένας ανώνυμος βυζαντινός φόλλις επικεκομμένος σε άλλο νόμισμα του 9ου-10ου αι. μ.Χ. που προέρχεται από το αναμοχλευμένο στρώμα των τάφων και σηματοδοτεί την πολύ υστερότερη επέμβαση στο χώρο επίσης.

Το Φραγκοκκλήσι πρόσκειται σε παλαιό αγροτικό δρόμο ο οποίος αποτελεί επιβίωση βασικής αρτηρίας της αρχαίας πόλης του Κλείτορος. Στον ίδιο αυτό αυτό δρόμο πρέπει να ήταν ενταγμένη και η εντοπισθείσα παλαιοχριστιανική βασιλική. Είναι προφανές ότι η ύπαρξή της προϋποθέτει την οργάνωση κάποιου οικισμού την αντίστοιχη χρονική περίοδο. Απ' όσο τουλάχιστον διαπιστώσαμε με την ευκαιρία των εργασιών του αρδευτικού αξίζει να σημειώσουμε ότι έχουμε αποσπασματικά οικιστικά κατάλοιπα από την πόλη του Κλείτορος αυτής της περιόδου. Το γεγονός ότι ευθύς μετά έχουμε διακοπή της συνέχειας της αρχαίας πόλης θέτει το θέμα της μετατόπισης του κέντρου της οικιστικής της οργάνωσης προς Δ., όπως υποθέτουμε, στην περιοχή του σημερινού Κλείτορος. Αλλά αυτό, σε συνδυασμό με τη μνεία επισκόπου Κλείτορος που προέρχεται από το Τακτικό του Παρισινού Κώδικα 1555Α των αρχών του 8ου αι., θα μας απασχολήσει στην ειδική εκτενή αναφορά μας για τη συγκεκριμένη θέση.

Στην ίδια αποστραγγιστική τάφρο του Φραγκοκκλησιού, βορειότερα σε άλλο μέτωπο, ερευνήσαμε τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου της πόλης, στοιχειοθετώντας σιγά-σιγά την οριογραμμή της περιμέτρου του. Πρόκειται για ανατειχισμένο τμήμα σε σχέση με την αρχική φάση του.

Τομέας Ξ (στην κοίτη του ποταμού Καρνέσιου)

Τα τμήματα του ανατολικού και βόρειου σκέλους του τείχους της πόλης έχουν δεχθεί τις καταστρεπτικές συ-

νέπειες του ποταμού Καρνέσιου, ο οποίος διασχίζοντας στη σύγχρονη εποχή την καρδιά της πόλης με κατεύθυνση Β.-Ν., με τη συχνή μεταβολή της κοίτης του και τις υπερχειλίσεις, αφού διέβρωσε στη συνέχεια επιχωμάτωσε ο,τιδήποτε συνάντησε στο δρόμο του. Στην τωρινή κοίτη, τη δυτικότερη όλων, αλλά και τις παλαιότερες, εντοπίζει κανείς τάφους, κτιριακά λείψανα και αρχιτεκτονικά μέλη, από τα οποία άλλα είναι δομημένα και βρίσκονται κατά χώραν και άλλα έχουν παρασυρθεί από την ορμητικότητα του νερού.

Με αφορμή μερική διευθέτηση της κοίτης του ποταμού προς αποφυγή πλημμυρών και χωρίς να θιγεί ο ορίζοντας των αρχαίων, πέρα από τις εργασίες αποτύπωσης και φωτογράφησης που έγιναν, επιδιώξαμε, εντοπίσαμε και αποκαλύψαμε ανάμεσα στις αποθέσεις του αμμοχάλικου ημικυκλικό πύργο του ανατολικού βραχίονα της οχύρωσης ο οποίος είχε καταχωθεί εδώ και πολλά χρόνια (Πίν. 46 ε). Στην προσπάθειά μας να τον διατηρήσουμε ορατό εκτός κοίτης πλέον πραγματοποιήθηκε μικρή εκτροπή τμήματος του ποταμού και οδηγηθήκαμε όπως ήταν αναμενόμενο στην προέκταση του τείχους, το οποίο τέμνει κάθετα το ποτάμι (Πίν. 46 στ). Στην τωρινή κοίτη, στην οποία σημειωτέον ο ποταμός έρεε και παλαιότερα, όπως διαπιστώθηκε από τη διάστρωση των αποθέσεων, το αποκαλυφθέν τμήμα του τείχους σύμφωνα με εκπονηθείσα μελέτη θα προστατευθεί μελλοντικά με τσιμενταύλακα και θα εξασφαλιστεί η ενοποίησή του με τον προαναφερθέντα πύργο.

Τείχος και πύργος περισώζουν τη λίθινη κρηπίδα. Διατηρούνται συνολικά τρεις δόμοι εκ των οποίων ο ένας συνιστά το θεμέλιο. Η τοιχοδομία είναι κατά το ακανόνιστο ανισόδομο σύστημα, με τοίχους στις εξωτερικές επιφάνειες από πλίνθους ντόπιου αμυγδαλίτη λίθου και στο μεταξύ αυτών κενό με κροκάλες και λατύπη. Κατά διαστήματα συμπληρώνεται από εγκάρσιους τοίχους, τα ζεύγματα, οι οποίοι έδεναν τις εξωτερικές παρειές. Το εποικοδόμημα του λιθόκτιστου τμήματος ήταν από πλίθρες. Αυτό έχει επιβεβαιωθεί από τη συστηματική έρευνα που πραγματοποιείται στην οχυρωματική εγκατάσταση της νοτιοδυτικής πύλης, όπου εντοπίσαμε τα κενά από τους προϋπάρχοντες εγκάρσιους ξύλινους ενδέσμους που συγκρατούσαν το σώμα των ωμών πλίθρων.

Τομέας Ν (δυτικά του Φραγκοκκλησιού)

Στο βόρειο τμήμα αποστραγγιστικής τάφρου που διέρχεται από νεοανοιγέντα αγροτικό δρόμο, εντοπίσαμε μέσα σε στρώμα ποτάμιων αποθέσεων κατάλοιπα του οχυρωματικού περιβόλου της πόλης. Με κατεύθυνση Α.-Δ., το τείχος προχωράει στο άσκαπτο, συνδεόμενο σε απόσταση με επιφανειακές κατά τόπους ενδείξεις δηλωτικές της πορείας του. Στις εξωτερικές του πλευρές είναι χτισμένο από τοίχους με αργούς λίθους και στον κατεστραμμένο πυρήνα του από κροκάλες. Πρόκειται για τμήμα των ελληνιστικών χρόνων που ανήκει στη μετασκευασμένη φάση της οχύρωσης.

Στον έξω του περιβόλου χώρο και σε μικρή απόσταση από αυτό αποκαλύψαμε μεμονωμένο ταφικό πίθο. Ακτέριστος, χτισμένος εξωτερικά με κροκάλες, είχε τοποθετηθεί μέσα σε ποτάμιες προσχώσεις, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνει τη ροή του ποταμού εγγύς της πόλης και βόρειά της.

Στον εντός του περιβόλου χώρο της πόλης διαπιστώσαμε λείψανα των σπιτιών της. Επειδή περιοριστήκαμε αυστηρά στο πλαίσιο της τάφρου, η εικόνα μας είναι απλά ενδεικτική και πολύ αποσπασματική. Σε μία περίπτωση έχουμε μέρος δωματίου σπιτιού του 3ου αι. π.Χ. Σε άλλη φάση, πλην της ελληνιστικής, έχουμε στρώμα καταστροφής του 4ου αι. μ.Χ. και μάλιστα με αρχιτεκτονικά μέλη μεταφερμένα κατά πάσα πιθανότητα από το κοντινό Φραγκοκκλήσι.

Ο χώρος των παραπάνω ανασκαφικών μετώπων της αποστραγγιστικής τάφρου, περιφραγμένος όπως και οι άλλοι πυρήνες, ελπίζουμε να αποτελέσει στο μέλλον το έναυσμα για περαιτέρω έρευνα.

ΜΑΡΙΑ ΠΕΤΡΙΤΑΚΗ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

Αίγιο

Κατά τη διάρκεια παρακολούθησης εκσκαφικών εργασιών στην πόλη του Αιγίου περισυνελέγησαν από την οδό Αριστοτέλους 7 τμήμα αγγείου ρωμαϊκών χρόνων από τη φύλακα αρχαιοτήτων κ. Νίκου, ένα μεγάλο όστρακο από σκύφο του 1ου αι. μ.Χ. από το φύλακα κ. Καραβά, από τη γενική εκσκαφή του οικοπέδου στη γωνία των οδών Σολωμού και Ρούβαλη, πλάι στο υπέργειο διατηρητέο κτίριο[30], ενώ κατά τη διάρκεια εργασιών του ΟΤΕ στην Τρίγωνη πλατεία παραδόθηκε στο φύλακα αρχαιοτήτων Π. Σπηλιωτόπουλο ένα χάλκινο νόμισμα.

30. ΠΑΕ 1954, σ. 287-290.

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Δρόμος προς Καθολικό - Άγιο Γεώργιο Καθολικού - Τράπεζα

Με αφορμή αυτοψία για χορήγηση οικοδομικής άδειας από την Υπηρεσία μας και στις παρειές του δρόμου που οδηγεί προς το Καθολικό της Τράπεζας Αιγιαλείας, κοντά στην εκκλησία του Αϊ-Γιώργη, εντοπίσαμε δύο κτιστούς κιβωτιόσχημους τάφους κατεστραμμένους από πρόσφατη διάνοιξη δρόμου, καθώς και έναν κεραμοσκεπή.

Περιοχή Λάκκας και Τούμπας Αιγιαλείας

Στο κτήμα ιδιοκτησίας Αποστολόπουλου, 150 μ. περίπου προς Δ. της εκκλησίας της Παναγίας, παρατηρήθηκε εκτεταμένη καταστροφή αρχαίων, η οποία έγινε προφανώς κατά τη διάρκεια άροσης του κτήματος και χωρίς την άδεια της Υπηρεσίας μας. Συγκεκριμένα παρακολουθήσαμε λείψανα ενός κυκλικού κτίσματος, πάχ. 0,70, πλ. 0,60 μ. ενώ η σωζόμενη διάμετρός του έφτανε τα 6 μ. περίπου. Κοντά βρέθηκαν και δύο μαρμάρινοι κίονες, μήκ. 1,51 και διαμ. 0,21, και 0,80 και διαμ. 0,33 μ. αντίστοιχα.

Μεϊντανά Ροδοδάφνης

Περί τα 4 χλμ. προς Δ. της σημερινής πόλης του Αιγίου, κοντά στο χωριό Δημητρόπουλο, δημιουργήθηκε ένας νέος οικισμός με την ονομασία Μεϊντανά από τη συνάθροιση των χωριών Τούμπα Λάκκα, Γρηγόρι, Μυρόβρυση, Μάγειρα, Βερίνο.

Κατά τη διάρκεια αυτοψίας για έγκριση άδειας εκσκαφής θεμελίων σε νεοχαραγμένο δρόμο, νότια της νεόδμητης οικίας ιδιοκτησίας Γιάννη Στούμπου, και στην παρειά του εντοπίσαμε τυχαία λείψανα τοίχων χτισμένων με μεγάλες στρογγυλές πέτρες και χώμα, καθώς και τμήμα δαπέδου κατασκευασμένου με μεγάλες ποταμίσιες κροκάλες μέτριου μεγέθους πάνω σε σκληρό υπόστρωμα (πάχ. 0,10-0,12 μ.) από ισχυρό υδραυλικό κονίαμα, το οποίο παρακολουθήσαμε μετά από πρόχειρο καθαρισμό σε μήκος 2 μ. περίπου. Σε ολόκληρο το γύρω χώρο συναντήσαμε αρκετά κομμάτια από κεραμίδες στέγης και μερικά όστρακα από μεγάλα άβαφα αγγεία, μάρτυρες της ύπαρξης ενός οικισμού στη συγκεκριμένη περιοχή, από τον οποίο μέχρι στιγμής μόνο αυτά τα στοιχεία έχουμε στη διάθεσή μας.

Παλαιά Κερύνεια

Περίπου 2 χλμ. από το σημερινό χωριό και στα κτήματα ιδιοκτησίας Μπαλάσκα πάνω από τη βυζαντινή εκκλησία του Αϊ-Γιάννη, μετά από ειδοποίηση του φύλακα αρχαιοτήτων κ. Βαγενά, ερευνήθηκε χτιστός κιβωτιόσχημος τάφος, που ήταν ορατός στην παρειά του λόφου μετά από κατολίσθηση. Είχε εσωτερικές διαστάσεις 2,04Χ0,64Χ0,67 μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκε σκελετός ενήλικα σε ύπτια στάση με το κρανίο στα ανατολικά, ενώ κρανία από τουλάχιστον επτά σκελετούς βρέθηκαν σε μία γωνία του τάφου προς Δ. Στα κινητά ευρήματα σημειώνουμε δύο μικρές ακέραιες οινοχόες και όστρακα λυχναριού ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

Μετά από σύντομη έρευνα στο γύρω χώρο εντοπίσαμε εύκολα την ύπαρξη και άλλων τάφων, που προφανώς ανήκουν σε υστερορωμαϊκό νεκροταφείο σύγχρονο του οικισμού, που θα πρέπει να αναζητηθεί στην ευρύτερη περιοχή.

Με αφορμή αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα λίγους μήνες αργότερα, καθαρίστηκε και δεύτερος τάφος προς Ν. του πρώτου, εσωτ. διαστ. 2,10Χ0,58Χ0,67 μ., ο οποίος ήταν ακτέριστος.

Νικολέικα Αιγίου

Θέση Ψωριαρού

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την κατασκευή δεξαμενής από την κοινότητα Νικολέικων στο ορεινό συγκρότημα του Προφήτη Ηλία, στη θέση Ψωριαρού, στα όρια των κοινοτήτων Νικολέικων και Κερύνειας, κατεστράφηκε μυκηναϊκός, θαλαμοειδής προφανώς, τάφος, από τα ευρήματα του οποίου ο γραμματέας της κοινότητας Νικολέικων παρέδωσε τμήμα μυκηναϊκού αμφορέα της ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου.

Η παραπάνω θέση εντάσσεται στην ευρύτερη ζώνη του λόφου του Αγίου Γεωργίου ή Μπρούμα της κοινότητας Κερύνειας, η οποία ταυτίζεται με την ακρόπολη της αρχαίας Ελίκης[31].

ΛΑΜΠΡΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

Εποπτεία ερευνών αρχαίας Ελίκης

Οι έρευνες για τον εντοπισμό της αρχαίας Ελίκης πραγματοποιήθηκαν στο διάστημα 2-22/7/93 από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών και υπό τη διεύ-

31. Βλ. Μ. Πετρόπουλος, Αρχαιολογικές έρευνες στην Αχαΐα, Τόμος τιμητικός Κ.Ν. Τριανταφύλλου, Α'. Πάτρα 1990, σ. 510-513.

θυνση της Ντόρας Κατσωνοπούλου και του Steven Soter.

Οι φετινές έρευνες διεξήχθησαν τόσο στη θάλασσα υπό την εποπτεία της Εφορείας Εναλίων Αρχαιοτήτων, όσο και στο χερσαίο τμήμα μεταξύ Τέμενης και Νικολείκων υπό την εποπτεία της ΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

Κατά τις έρευνες στο χερσαίο τμήμα έγιναν συνολικά 17 γεωτρήσεις βάθ. 10-25 μ. Μόνο σε πέντε από αυτές βρέθηκαν ελάχιστα όστρακα.

Αναλυτικά τα αποτελέσματα των ερευνών εκθέτει παρακάτω η Ντ. Κατσωνοπούλου.

Κερύνεια Αιγιαλείας

Θέση Μπρούμα

1. *Γεωφυσικές έρευνες*. Στο λόφο Αγίου Γεωργίου, πρόβουνο του όρους Προφήτης Ηλίας, πάνω από το Ριζόμυλο, όπου το 1985 διεξήχθη σωστική ανασκαφή κατά την οποία ήλθαν στο φως τα λείψανα ενός μικρού ελληνιστικού ναού[32] (Σχέδ. 7, Ζ), πραγματοποιήθηκαν εφέτος έρευνες με μαγνητόμετρο GEOMETRICS G816 και όργανο μέτρησης της ηλεκτρικής αντίστασης GEOSCAN RM4. Η επιλογή της συγκεκριμένης θέσης οφείλεται στο γεγονός ότι αυτή ταυτίζεται πιθανότατα με την ακρόπολη της αρχαίας Ελίκης[33] (Πίν. 47 α). Η έρευνα πραγματοποιήθηκε ύστερα από παράκληση των υπευθύνων για τον εντοπισμό της αρχαίας Ελίκης Ντ. Κατσωνοπούλου και St. Soter[34], δεδομένου ότι τα στοιχεία που θα προέκυπταν θα ήταν αφ'ενός μεν χρήσιμα και για τις δικές τους έρευνες στην παραλία, αφ' ετέρου δε θα τους δινόταν η δυνατότητα ελέγχου της απόδοσης των παραπάνω οργάνων, σε ένα χώρο όπου χάρη στα επιφανειακά αρχαία λείψανα θα ήταν ευχερής η ερμηνεία των ενδείξεων.

Η πρότασή μου ήταν η έρευνα να κατευθυνθεί κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ταυτόχρονα να διαπιστωθεί η έκταση του αρχαιολογικού χώρου και η πορεία του τείχους, εκεί όπου δεν ήταν ορατό. Για το λόγο αυτό ορίστηκε στο χάρτη ένας μεγάλος σταυρός κατά τους μεγαλύτερους άξονες του λόφου, δηλαδή ΒΑ.-ΝΔ. και Α.-Δ. (Σχέδ. 7, Β.-Ν., Α.-Δ.). Κατά τη φετινή περίοδο, που διήρκεσε από 12-20 Οκτωβρίου 1993, ολοκληρώθηκε μόνον ο πρώτος στόχος, ΒΑ.-ΝΔ., συνολ. μήκ. 260 μ. (Σχέδ. 8). Καθ' όλο το μήκος της διαδρομής, οι μετρήσεις λαμβάνονταν ανά μέτρο και έδωσαν σαφείς ενδείξεις για την παρουσία αρχαιολογικών καταλοίπων, οι οποίες ήταν εντονότερες σε πέντε σημεία (Σχέδ. 9, η μαγνητική ανωμαλία ενός εκ των σημείων). Στο νοτιότερο τμήμα, όπου δημιουργείται εκτεταμένο πλάτωμα διαστ. 130x125 μ., στην κορυφή χαμηλού εξάρματος, ιδιοκτησίας Τασ. Μαχαίρα (Σχέδ. 7, Γ), υψόμ. 300,70 μ., η έρευνα επεκτάθηκε δεξιά και αριστερά του άξονα με τη βοήθεια κανάβου και δειγματοληψία ανά 1 μ. και έφθασε, ακολουθώντας το ήπιο πρανές έως τα όρια του αρχαίου ναού, νότια του οποίου έδειξε ισχυρή μαγνητική ανωμαλία (Σχέδ. 10, L ο ναός, BLOCK 1-3 και 4-7 οι ερευνηθείσες περιοχές).

Στο μικρό πλάτωμα που ερευνήθηκε σχεδόν ολόκληρο, οι ενδείξεις του μαγνητομέτρου ήταν σχετικά ομαλές, σε αντίθεση με του οργάνου ηλεκτρικής αντίστασης που έδειξαν την παρουσία ενός επιμήκους όγκου σε βάθος 1-2 μ.· είναι άγνωστο όμως αν πρόκειται για φυσικό βράχο ή για αρχαίο τοίχο. Επιφανειακά όστρακα ή κεραμίδες δεν διαπιστώθηκαν σε αυτό, ούτε στα χώματα πρόσφατης λαθρανασκαφής στην κορυφή του, διαστ. 1x0,50x0,50 μ. Αντιθέτως λίγες κεραμίδες εμφανίζονται στα δυτικά πρανή του εξάρματος και άφθονες στα βόρεια, οι οποίες συνεχίζονται πλέον πυκνότερα έως τη βόρεια οφρύ του λόφου του Αγίου Γεωργίου. Φαίνεται ότι το έξαρμα αυτό αποτελεί το νοτιότερο όριο του αρχαιολογικού χώρου και λόγω της ομαλής κλίσης προς Ν., από εδώ γινόταν και η πρόσβαση προς την ακρόπολη, δεδομένου ότι οι άλλες τρεις πλευρές του λόφου, δυτική, βόρεια και ανατολική, είναι απόκρημνες.

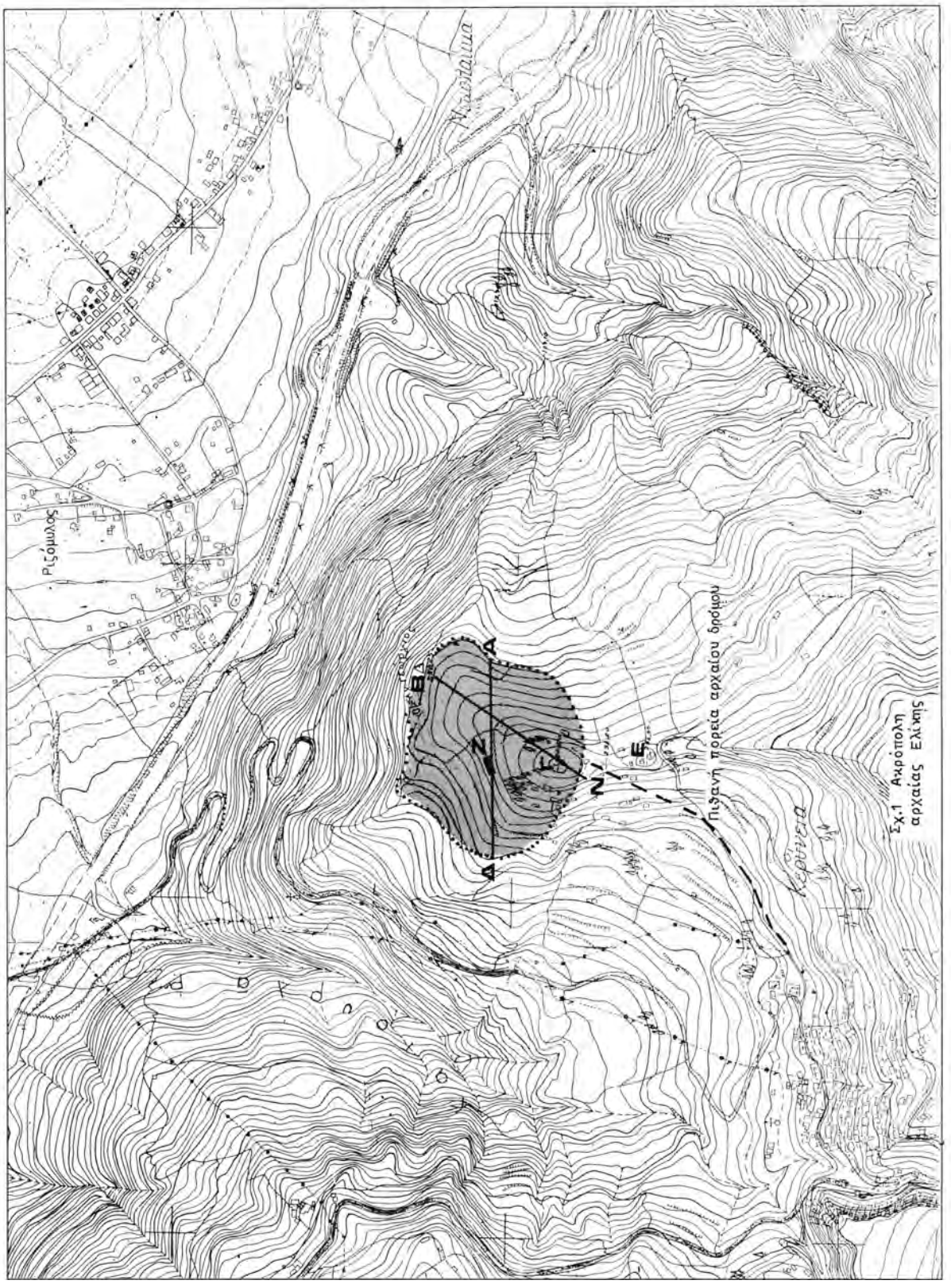
Ένα χαμηλότερο έξαρμα προς Ν. του προηγούμενου (Του Σγούρου το Καλύβι) (Σχέδ. 7, Ε) δεν παρουσιάζει ορατά αρχαία και βρίσκεται εκτός αρχαιολογικού χώρου. Ο μικρός αυχένας όμως που βρίσκεται ανάμεσα στα δύο εξάρματα πρέπει να αποτελούσε την αρχή του αρχαίου δρόμου επικοινωνίας της ακρόπολης με την κάτω πόλη, δηλαδή την Ελίκη, η οποία σήμερα πρέπει να βρίσκεται στην ξηρά και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή της κοινότητας του Ριζόμυλου[35]. Ο δρόμος θα ακολουθούσε τη δυτική πλαγιά του λόφου, όπως και ο σύγχρονος.

32. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 123-127.

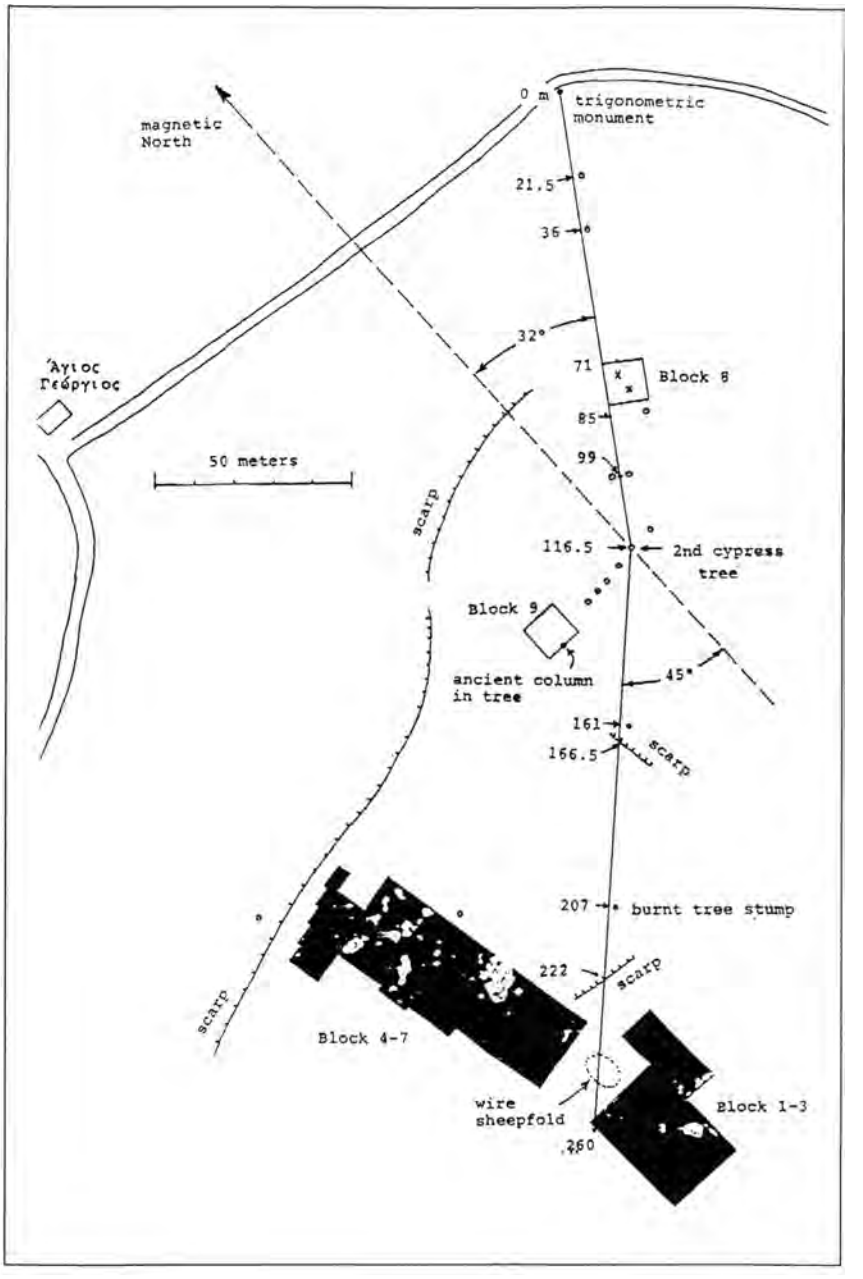
33. Αρχαιολογία 9 (1983), σ. 78-79. Μ. Πετρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 31), σ. 510-513.

34. Οι ανωτέρω όχι μόνον διέθεσαν δωρεάν τα όργανα, αλλά συμμετείχαν και προσωπικά στην έρευνα, ενώ η επεξεργασία των στοιχείων έγινε από τον St. Soter σε Η/Υ στην Αμερική. Τους ευχαριστώ και από αυτή τη θέση, όπως και τους φύλακες αρχαιοτήτων Παν. Σπηλιωτόπουλο και Κ. Βαγενά.

35. Μ. Πετρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 31), σ. 513.

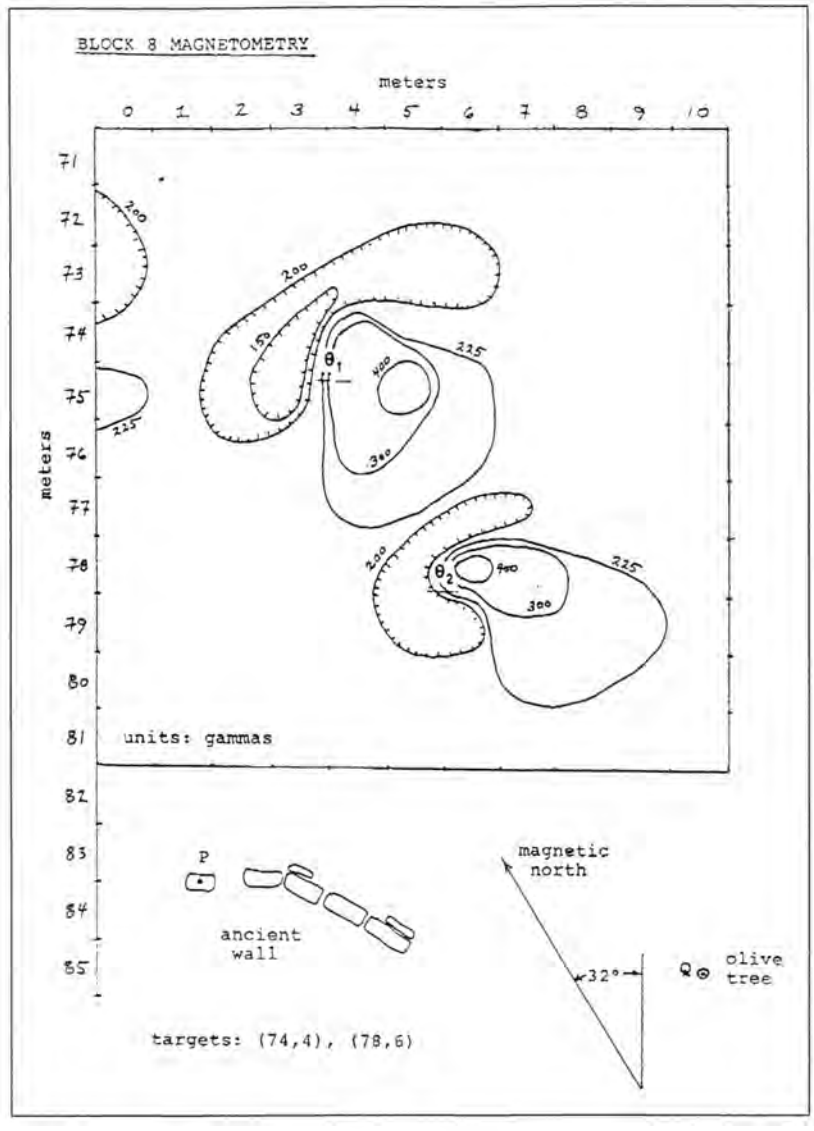
Σχέδ. 7. Κεφάνεια Αιγιαλείας. Θέση Μπρούμα. Ακρόπολη αρχαίας Ελίκης.

Σχέδ. 8. Κερύνεια Αιγιαλείας. Θέση Μπρούμα. Ακρόπολη αρχαίας Ελίκης. Τοπογραφικό σχέδιο έρευνας, στόχος ΒΑ.-ΝΔ.

Δεδομένου ότι τα αποτελέσματα της έρευνας δεν ήταν τα αναμενόμενα και οι ανωμαλίες που έδειξαν τα όργανα δεν ήταν σαφείς, αν δηλαδή επρόκειτο για αρχαιολογικά κατάλοιπα, πράγμα που ήταν και το ζητούμενο, κρίθηκε από την πλευρά μου σκόπιμο να μη συνεχιστούν οι έρευνες το επόμενο έτος κατά τον άξονα Α.-Δ. όπως παρακάλεσε η ερευνητική ομάδα του εντοπισμού της παράλιας αρχαίας Ελίκης, δεδομένου ότι τα ορατά λείψανα προσφέρουν σαφώς περισσότερα στοιχεία.

2. *Επιφανειακή έρευνα*. Με την ευκαιρία της μαγνητικής επισκόπησης έγινε παράλληλα εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα από τον υπογράφοντα σε ολόκληρο τον αρχαιολογικό χώρο, στον οποίο σώζονται αρκετά πυκνά λείψανα αρχαίων τοίχων, κατασκευασμένων από κροκαλοπαγείς λίθους. Υπόλοιπο φυσικής φλέ-

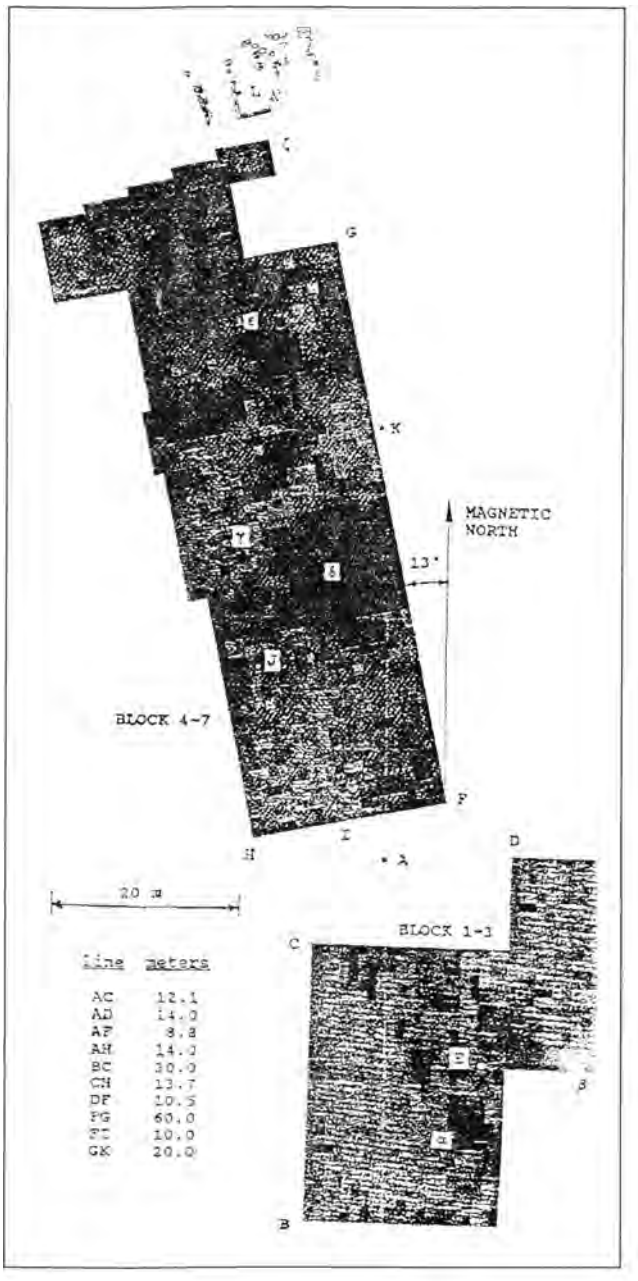

Σχέδ. 9. Κερύνεια Αιγιαλείας. Θέση Μπρούμα. Ακρόπολη αρχαίας Ελίκης. Μαγνητική ανωμαλία BLOCK 8.

βας κροκαλοπαγούς βράχου, που σώζει ακόμη τα ίχνη της εκλατόμευσης στην αρχαιότητα, βρίσκεται δυτικά του εξάρματος Του Σγούρου το Καλύβι και αριστερά του δρόμου προς την κοινότητα της Κερύνειας, μέσα στο κτήμα ιδιοκτησίας Κόλλια. Χαρακτηριστικό είναι το όνομα της θέσης Του Κόλλια η Κοτρώνα. Κατά τον πρόεδρο της κοινότητας την ίδια φλέβα μπορεί να ανιχνεύσουμε και νοτιότερα προς τη θέση Πρίνος του όρους του Προφήτη Ηλία. Κατά τον ίδιο στη θέση Αλπόβρυση λίγο χαμηλότερα και προς τα ΒΑ. της κορυφής του Προφήτη Ηλία υπάρχει φυσική πηγή από την οποία ξεκινούσε αγωγός από πήλινους σωλήνες με κατεύθυνση την ακρόπολη της Ελίκης. Η πληροφορία διασταυρώθηκε και από αλλού και φαίνεται ότι η πηγή χρησίμευε για την ύδρευση της Ακρόπολης, η οποία βρίσκεται πολύ χαμηλότερα (Σχέδ. 11, αριθ. 6).

Τα σημαντικότερα ορατά λείψανα της ακρόπολης, εκτός από τον εν μέρει ανασκαφέντα αρχαίο ναό, είναι τα εξής:

Στο κτήμα του Παν. Ηλιόπουλου, στην ανατολική πλευρά του λόφου του Αγίου Γεωργίου, που χωρίζεται με τον ποταμό Κερυνίτη από την αρχαία Κερύνεια (σημερινή Μαμουσιά), σώζεται τμήμα τείχους, από ογκώδεις κροκαλοπαγείς βράχους, διακρινόμενο σε μήκος

Σχέδ. 10. Κερύνεια Αιγιαλείας. Θέση Μπρούμα. Ακρόπολη αρχαίας Ελίκης. Έρευνα νότιου εξάρματος ιδιοκτησίας Τ. Μαχαίρα.

17 μ. και σωζόμενο σε ύψος δύο δόμων ή 1,50 μ. περίπου. Σήμερα χρησιμεύει ως αναλημματικός τοίχος για τη στήριξη εδαφών καλλιέργειας. Στο βόρειο άκρο του στρέφεται προς Δ. σε μήκος 3,50 μ. περίπου. Το πλάτος του δεν διακρίνεται, γιατί καλύπτεται από το καλλιεργούμενο έδαφος. Ανατολικά του τείχους υπάρχουν άφθονα κεραμίδια στέγης που εκτείνονται σε αρκετή έκταση λόγω και του επικλινούς του εδάφους.

Στο κτήμα Σπ. Γουλιμή, που βρίσκεται στη δυτική πλευρά του λόφου προς στο ρέμα Κατουρλά, σώζεται εν μέρει αρχαίος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος, ο οποίος κατά τον ιδιοκτήτη αποκαλύφθηκε τυχαία τη δεκαετία του '70 και περιείχε πέντε σκελετούς και πολλά αγγεία, τα οποία παρέδωσε στο Α.Τ. Ελίκης, αλλά ουδέποτε παραδόθηκαν στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Τρεις σωροί ακόμη από κροκαλοπαγείς λίθους κατά τον ιδιοκτήτη ανήκουν σε κατεστραμμένους τάφους.

Λείψανα τοίχων σώζονται ακόμη στα κτήματα Παν. Κλώτσα, Παν. Σγούρδου, Παν. Κιντή, Αθαν. Τσινούκα, Δημ. Τσινούκα, Παν. Μητρόπουλου και Μιχ. Καλαντζόπουλου. Στου τελευταίου υπάρχει και αναλημματικός τοίχος που συγκρατεί το πάνω από τον αρχαίο ναό προς Ν. άνδηρο και συνεχίζεται και στο κτήμα Σπ. Γουλιμή.

Στο κτήμα του Ι. Μαχαίρα προς Δ. της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, σώζονται τοίχος καλής κατασκευής από κροκαλοπαγείς λιθοπλίνθους και πολλά θραύσματα μυλόλιθων.

Ο ίδιος μας παρέδωσε χάλκινο ρωμαϊκό νόμισμα[36], που βρήκε κατά την άροση του κτήματός του και ισχυρίζεται ότι στο χώρο του αρχαίου ναού είχαν βρεθεί παλαιότερα σπόνδυλοι κιόνων.

Στο κτήμα του Ηλ. Ηλιόπουλου, ΒΑ. του πλατώματος ιδιοκτησίας Τάσου Μαχαίρα και σε απόσταση 150 μ. περίπου, βρέθηκε όχι κατά χώραν τμήμα αρράβδωτου κίονα από κροκαλοπαγή λίθο, μήκ. 1,15 μ. και διαμ. 0,50 μ. κάτω από ένα μεγάλο θάμνο.

Περί τα 100 μ. νοτιοανατολικά του τριγωνομετρικού σημείου (υψόμ. 258 μ., προς Α. της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου) και στο ίδιο κτήμα του Ηλ. Ηλιόπουλου βρέθηκαν άφθονα κομμάτια αποθηκευτικών(;) πίθων και μεγάλη κροκαλοπαγής λιθόπλινθος, διαστ. 1,05x0,75 μ. και ορατού ύψ. 0,45 μ.· ακόμη όστρακα κλασικών μελαμβαφών αγγείων, μαγειρικών σκευών και άφθονα κεραμίδια στέγης.

Η διαμόρφωση του εδάφους από τη βόρεια οφρύ του λόφου έως το νοτιότερο έξαρμα γίνεται με συνεχή τεχνητά άνδηρα· σε ορισμένα σώζονται τμήματα λιθόκτιστων τοίχων κτιρίων και αναλημματικών.

36. Σύμφωνα με την ταύτιση του Νομισματικού Μουσείου πρόκειται για φόλλι του αυτοκράτορα Λικινίου Α΄ (RIC VII, πίν. 22, αριθ. 2, σ. 643) νομισματικοπείου Κυζίκου (;) και χρονολογίας κοπής 313-315 μ.Χ. Κατά την εκτίμηση του Νομισματικού Μουσείου ο Ι. Μαχαίρας έλαβε αμοιβή 2.000 δρχ. Το νόμισμα κατεγράφη με αριθ. ευρ. ΒΕ 1122 Μουσείου Πατρών και ΑΝ 26 Μουσείου Αιγίου.

Σχέδ. 11. Κερύνεια Αιγιαλείας. Θέση Μπρούμα. Τοπογραφικός χάρτης της αρχαίας Ελίκης.

Τα αρχαία λείψανα του λόφου του Αγίου Γεωργίου ήταν γνωστά από παλαιά. Ο Π.Κ. Ξινόπουλλος, βασιζόμενος και σε παλαιότερους περιηγητές, ταύτισε τη θέση με την ακρόπολη της αρχαίας Ελίκης, η οποία, κατά την άποψή του, αργότερα ανεξαρτητοποιήθηκε από την Ελίκη και μετονομάστηκε σε Κερύνεια[37]. Ο Ε. Meyer[38] απέρριψε όλες τις απόψεις που είχαν εκφραστεί παλαιότερα[39], ταύτισε τη θέση με την αρχαία αχαϊκή πόλη Κάλλισται και χρονολόγησε τη χρήση του χώρου ασφαλώς από τον 6ο αι. π.Χ. και έως την αυτοκρατορική περίοδο. Οι χωρικοί, όμως, του είχαν επιδείξει και νεολιθικά εργαλεία. Εξάλλου αναφέρονται και μυκηναϊκά ευρήματα[40].

Η περαιτέρω έρευνα της ακρόπολης και με ανασκαφή ασφαλώς θα λύσει πολλά προβλήματα.

Διάφορες θέσεις (Σχέδ. 11)

Με την ευκαιρία επιφανειακών ερευνών στην περιοχή της ακρόπολης της αρχαίας Ελίκης[41], ο πρόεδρος της κοινότητας Κερύνειας Παν. Σκούρας μου υπέδειξε σημαντικές θέσεις με λείψανα αρχαίων στην κορυφή του Προφήτη Ηλία και στην Αλπόβρυση (Σχέδ. 11).

1. Στην κορυφή του λόφου Προφήτη Ηλία (υψόμ. 581 μ.) (Σχέδ. 11, αριθ. 5) όπου δημιουργείται μικρό πλάτωμα 10x10 μ. περίπου και βρίσκεται 10 μ. περίπου ψηλότερα από το αμέσως προς Δ. ναΰδριο του Προφήτη Ηλία, εντοπίστηκε πρόσφατο σκάμμα λαθρανασκαφής, διαστ. 0,80x0,50x0,50 μ. Όστρακα στα χώματα της λαθρανασκαφής δεν διαπιστώθηκαν. Αντιθέτως ορθογώνια κροκαλοπαγής λιθόπλινθος, ίσως κατά χώραν, μόλις διακρινόμενη της επιφανείας του εδάφους, μαρτυρεί την πιθανή παρουσία αρχαίου κτιρίου. Ο έλεγχος δεν ήταν ευχερής, διότι ο λόφος καλύπτεται από πουρνάρια. Το πλάτωμα αυτό έχει άμεση οπτική επαφή με την ακρόπολη της Ελίκης (Σχέδ. 11, αριθ. 2 · Πίν. 47 β) και την παραλιακή πεδιάδα προς Β., με την κοιλάδα της Φτέρης προς Ν. και με την αρχαία Κερύνεια (σημ. Μαμουσιά) (Σχέδ. 11, αριθ. 10) προς τα ΝΑ. Στο δυτικό πρανές της κορυφής προς Α. του ναϋδρίου βρέθηκαν σε έκταση 30x20 μ. περίπου άφθονα κεραμίδια στέγης με ερυθρό ή πορτακαλί χρώμα, ελάχιστα χονδροειδή όστρακα και αρκετά θραύσματα πειρραντηρίων της ελληνιστικής περιόδου. Η θέση προσφέρεται για την εγκατάσταση παρατηρητηρίου για τον έλεγχο της παραλιακής και μεσόγειας ζώνης[42], αλλά και του αρχαίου δρόμου, ο οποίος, συνεχίζοντας προς Ν. από την ακρόπολη της αρχαίας Ελίκης, περνούσε μέσα από τη σημερινή κοινότητα της Κερύνειας στην αριστερή όχθη του ρέματος του Κατουρλά και κατέληγε στον Προφήτη Ηλία ακολουθώντας την πορεία του σημερινού αγροτικού δρόμου. Η παρουσία πάντως οστράκων πειρραντηρίων καθιστά πολύ πιθανή επίσης την ταύτισή του με αγροτικό ιερό. Ο σημερινός δρόμος συνεχίζεται και πέραν της θέσης αυτής προς Ν. και φθάνει έως την Κάτω Φτέρη. Ίσως στην αρχαιότητα συνέχιζε προς Καλάβρυτα (αρχ. Κύναιθα) μέσω Φτέρης και Δροσάτου.

Η δημιουργία μικρής πλατείας μεταξύ της κορυφής του Προφήτη Ηλία και του ναϋδρίου, η οποία έγινε με εκσκαφή του δυτικού πρανούς της κορυφής, πρέπει να κατέστρεψε οικοδομικά λείψανα, όπως συμπεραίνουμε από τα άφθονα κεραμίδια. Προς Β. της κορυφής και από το επίπεδο του Προφήτη Ηλία και πέρα δημιουργείται ένα εκτεταμένο πρανές με ήπια προς Β. κλίση, στο οποίο εξακολουθούν τα κεραμίδια σε μήκος τουλάχιστον 80 μ. Αν πρόκειται για κάποιον οικισμό ή ένα μεμονωμένο κτίριο μόνο η ανασκαφή μπορεί να το αποδείξει, διότι τα επιφανειακά ευρήματα δεν είναι ενδεικτικά.

2. Περί τα 400 μ. ΒΔ. της κορυφής του Προφήτη Ηλία (ή Τούρλα) ή 3,5 χλμ. προς Ν. της ακρόπολης της Ελίκης, ο αρχαίος δρόμος διέρχεται προς Α. του υστεροαρχαϊκού νεκροταφείου των κιβωτιόσχημων από κογχυλιάτη λίθο τάφων που ανεσκάφη το 1978 στη θέση Διάσελο[43] (Σχέδ. 11, αριθ. 4). Παρά τις έρευνες η θέ-

37. Π.Κ. Ξινόπουλλος, Το Αίγιον διά μέσου των αιώνων, Αθήνα 1912, σ. 21 κ.ε. Για το λόγο αυτό το χωριό Γαρδενά μετονομάστηκε σε Κερύνεια. Συνοπτική αναφορά για το θέμα βλ. και Ν.Κ. Μουτσόπουλος, Αρχιτεκτονικά μνημεία της περιοχής της αρχαίας Βούρας, Αθήναι 1958, σ. 4 κ.ε., με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία. R. Baladié, Le Péloponnèse de Strabon, Παρίσι 1980, σ. 145 κ.ε. A.D. Rizakis, Achaie I, Sources textuelles et histoire regionale, Athènes 1995, σ. 204, αριθ. 311.

38. E. Meyer, Peloponnesische Wanderungen, Ζυρίχη 1939, σ. 127-130 και 141-142, και Neue Peloponnesische Wanderungen, Βέρνη 1957, σ. 80 κ.ε.

39. Π.χ. ο M.E. Puillon-Boblaye, Recherches géographiques sur les ruines de la Morée, Παρίσι 1836, σ. 25 κ.ε., είχε αποδώσει τα αρχαία λείψανα επίσης στην Κερύνεια. Η Κερύνεια, όμως, ταυτίζεται με βάση επιγραφική μαρτυρία, εύρημα της Ιφιγ. Δεκουλάκου, με τη σημερινή Μαμουσιά.

40. A. Papadopoulos, Mycenaean Achaea, Götteborg 1980, σ. 36, αριθ. 65.

41. Μ. Πετρόπουλος, ό.π. (υποσημ. 31), σ. 510-513.

42. Το ίδιο πιστεύει και ο J.K. Anderson, E. Meyer, Neue Peloponnesische Wanderungen, Βέρνη 1957, σ. 81.

43. ΑΔ 33 (1978) : Χρονικά, σ. 100. Από παραδρομή οι τάφοι αναφέρονται ως ελληνιστικοί. Στην επίσκεψή μας διαπιστώθηκε πρόσφατη λαθρανασκαφή, η οποία μάλλον δεν απέδωσε.

ση του οικισμού στον οποίο ανήκουν οι τάφοι δεν εντοπίστηκε. Είναι πιθανό να βρίσκεται παρά τον Προφήτη Ηλία.

3. Συνεχίζοντας ο δρόμος προς την ακρόπολη της Ελίκης συναντά στα νότια όρια της κοινότητας Κερύνειας, στη δεξιά απόκρημνη όχθη του ρέματος Κατουρλά στη θέση Τριλίχτρες, περί τα 100 μ. προς ΝΑ. της σημερινής Κρήνης (Σχέδ. 11, αριθ. 3), άφθονους κροκαλοπαγείς ογκόλιθους από κατεστραμμένο τοίχο. Η διαμόρφωση του εδάφους, με έντονη κλίση προς Δ., υποδεικνύει ότι επρόκειτο για αναλημματικό μάλλον παρά για οχυρωματικό τοίχο. Η παρουσία, όμως, των οικιών της κοινότητας δεν επέτρεψε την επιφανειακή διερεύνηση της περιοχής.

Η ύπαρξη των αρχαίων κατά μήκος του σύγχρονου αγροτικού δρόμου βοηθά στην αποκατάσταση της πορείας και του αρχαίου δρόμου, ο οποίος θα ξεκινούσε από την παραλιακή αρχαία Ελίκη (Σχέδ. 11, αριθ. 1), θα ακολουθούσε προς Ν. το σημερινό δρόμο κατά μήκος της δεξιάς όχθης του ρέματος του Κατουρλά και του δυτικού πρανούς της ακρόπολης της Ελίκης (Σχέδ. 11, αριθ. 2), προς την οποία θα κατευθυνόταν με μικρό παρακαμπτήριο, θα διερχόταν από τις θέσεις Τριλίχτρες (Σχέδ. 11, αριθ. 3), Διάσελο (Σχέδ. 11, αριθ. 4) και Προφήτης Ηλίας (Σχέδ. 11, αριθ. 5) και θα κατευθυνόταν προς την Κοιλάδα της Κάτω Φτέρης που διαρρέεται από τον παραπόταμο του Κερυνίτη, Κρεμαστό ρέμα, και από εκεί προς το εσωτερικό. Το δρόμο αυτόν αναφέρει και ο Ε. Meyer[44] και πιστεύει ότι πρόκειται για το δρόμο που ακολουθούσαν οι δελφικοί θεωροί, ταυτίζοντας όμως λανθασμένα την ακρόπολη της αρχαίας Ελίκης με τις Κάλλιστες.

Έναν άλλον δρόμο μπορούμε να υποθέσουμε ότι ακολουθεί ο σημερινός αγροτικός δρόμος ο οποίος ξεκινά από την πλατεία της Κερύνειας και κατευθύνεται στη θέση Άγιος Ιωάννης (Σχέδ. 11, αριθ. 7), του όρους Κολοκοτρώνη, αριστερά του ρέματος Κατουρλά, όπου η Υπηρεσία ανέσκαψε εφέτος τμήμα υστερορωμαϊκού νεκροταφείου[45].

Η παρουσία του μυκηναϊκού νεκροταφείου στη θέση Ψωριαρού ή Καλλιθέα[46] (Σχέδ. 11, αριθ. 8) στις βορειοανατολικές υπώρειες του Προφήτη Ηλία, το οποίο πρέπει να ανήκει στους μυκηναϊκούς οικισμούς που είχαν αναπτυχθεί στη θέση της ακρόπολης της αρχαίας Ελίκης, αλλά και στα πλατώματα που δημιουργούνται στις κορυφές των απολήξεων του όρους Προφήτης Ηλίας προς Β. και Α.[47], υποδηλώνει την παρουσία ενός δρόμου ακόμη, ο οποίος θα συνέδεε την ακρόπολη με το νεκροταφείο. Το μυκηναϊκό νεκροταφείο φανερώνει ότι το πλάτωμα στο λόφο του Αγίου Γεωργίου είχε χρησιμοποιηθεί από τη μυκηναϊκή τουλάχιστον περίοδο, στοιχείο που ενισχύει ακόμη περισσότερο την ταύτισή του με την ακρόπολη της αρχαίας Ελίκης.

4. Η ύδρευση της τελευταίας πρέπει να γινόταν από την πηγή Αλπόβρυση του Προφήτη Ηλία (Σχέδ. 11, αριθ. 6), κοντά στην οποία και με κατεύθυνση προς την ακρόπολη είχαν βρεθεί παλαιότερα πήλινοι σωλήνες ύδρευσης.

Η περιοχή που έλεγχε η Ελίκη πρέπει να περιοριζόταν μεταξύ των ποταμών Σελινούς και Κερυνίτης, που αποτελούσαν τα φυσικά της όρια. Πρόκειται για ορεινή περιοχή με μικρά οροπέδια και ήπιες πλαγιές, που θα μπορούσαν να καλλιεργηθούν. Η εύφορη παραλιακή πεδιάδα πρέπει να είχε πολύ μικρό πλάτος στην αρχαιότητα. Μία ακόμη θέση με μυκηναϊκά ευρήματα, στην Αχλαδιά, θέση Αχούρι[48] (Σχέδ. 11, αριθ. 9), πρέπει να αποτελούσε μικρό οικισμό που ανήκε στην επικράτεια της Ελίκης.

Η εικόνα που μας έδωσε η επιφανειακή έρευνα, είναι ότι η αρχαία Ελίκη αποτελούνταν από μικρούς οικισμούς μάλλον, παρά από ένα μεγάλο αστικό κέντρο.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συνεχίστηκαν και φέτος οι εργασίες καταγραφής αρχαιολογικών ευρημάτων στα Μουσεία Αγρινίου, Θέρμου, Θυρρείου και στην Αρχαιολογική Συλλογή Ναυπάκτου.

44. Ε. Meyer, ό.π. (υποσημ. 38), σ. 81.

45. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 131. Το όνομα Κολοκοτρώνης αποδόθηκε στο πρόβουνο αυτό του Κλωκού λόγω της διέλευσης ή της στρατοπέδευσης εκεί του Γενναίου Κολοκοτρώνη τον Αύγουστο του 1827 στις επιχειρήσεις κατά του Ιμπραήμ και του Νενέκου. Βλ. Αρ. Σταυρόπουλος, Ιστορία της πόλεως Αιγίου, Πάτραι 1954, σ. 403. Στον Θεόδ. Κολοκοτρώνη, αντιθέτως, αποδίδει την ονομασία του όρους ο Π.Κ. Ξινόπουλλος, Το Αίγιον διά μέσου των Αιώνων, Αθήνα 1912, σ. 108, σημ. 3.

46. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 131.

47. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 156.

48. ΠΑΕ 1939, σ. 103. Κ. Συριόπουλος, Η Προϊστορία της Πελοποννήσου, Αθήνα 1964, σ. 108, 484, 506. P. Alin, Das Ende der mykenischen Fundstätten auf dem griechischen Festland, Lund 1962, σ. 63.

Στο εργαστήριο συντήρησης στο Μουσείο Αγρίνιου συνεχίστηκε η συντήρηση παλαιών και νέων ευρημάτων της περιοχής.

Την ευθύνη είχε η συντηρήτρια Αναστασία Μπέκου.

Έγινε επισκευή της στέγης του Μουσείου Θυρρείου.

ΕΡΓΑΣΙΕΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

Έγινε περίφραξη τμημάτων των αρχαιολογικών χώρων Οινιαδών και Στράτου και πραγματοποιήθηκε η κατεδάφιση πολλών από τα σπίτια του παλαιού χωριού, που βρίσκονται μέσα στον αρχαιολογικό χώρο Στράτου. Τέλος η πυρκαγιά που εκδηλώθηκε κοντά στο σημερινό χωριό διήλθε μέσα από τον αρχαιολογικό χώρο, αποτέφρωσε σημαντικά τμήματα του φυσικού περιβάλλοντός του, καθώς και ένα απαλλοτριωμένο παλαιό ακίνητο, που χρησιμοποιούνταν από την Εφορεία ως ξενώνας και ως αποθήκη οστράκων και σημαντικού εξοπλισμού.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στις ανασκαφές του νομού Αιτωλοακαρνανίας συνέβαλε αποφασιστικά ολόκληρο το φυλακτικό και εργατοτεχνικό προσωπικό της Εφορείας, ιδιαίτερο δε ζήλο επέδειξε ο εμπειρότατος αρχιφύλακας Χρ. Κοσμάς.

Την ευθύνη της σχεδίασης και αποτύπωσης των αρχαίων της περιοχής είχαν ο Ευθύμιος Αυγούλης, αρχιτέκτονας της Εφορείας, καθώς και οι σχεδιαστές Χαράλαμπος Μαρινόπουλος και Κ. Στασινού.

Τις ανασκαφικές εργασίες στις διάφορες θέσεις καθώς και την επιφανειακή έρευνα στη στρατική γη επόπτευσαν οι έκτακτοι αρχαιολόγοι Ανδρονίκη Χρυσάφη, Μαρία Λίτινα, Ιωάννης Μόσχος, Ιωάννα Ευσταθίου, στη δε Ναυπακτία η Φωτεινή Σαράντη. Η σχεδιαστική αποτύπωση και η φωτογράφηση πραγματοποιήθηκαν από το σχεδιαστή της Εφορείας Χαράλαμπο Μαρινόπουλο.

Στενό Αγγελόκαστρου

Κατά τις εργασίες κοινοτικής γεώτρησης κοντά στο Αγγελόκαστρο και στην πορεία του δρόμου προς Λυσιμάχεια, ήλθε στο φως κιβωτιόσχημος τάφος ελληνιστικών χρόνων. Δύο μεγάλες καλυπτήριες πλάκες διατηρήθηκαν κατά χώραν, ενώ μια τρίτη μετακινημένη καταστράφηκε από τη γεώτρηση μαζί με τμήμα της μιας στενής πλευράς. Ο τάφος ήταν χτισμένος από μονοκόμματες όρθιες ασβεστολιθικές πλάκες και είχε εσωτερικές διαστάσεις 1,82x0,78x0,91 μ. Ήταν πλήρης επιχώσεων, αλλά τα στρώματα είχαν συληθεί και από παλαιά, ίσως κατά τη χάραξη του δρόμου. Στην περιοχή υπάρχουν και άλλοι συλημένοι τάφοι. Ο τάφος διατηρήθηκε σε κατάχωση.

Νέα Πλευρώνα

Σε συνεργασία με το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, υπό τον Σ. Γώγο, υφηγητή στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης, καθαρίστηκαν και σχεδιάστηκαν συλημένοι τάφοι μακεδονικού τύπου κατά τη νότια εξωτερική πλευρά του τείχους της αρχαίας πόλης. Έγινε επίσης καθαρισμός του αρχαίου θεάτρου και μικρή δοκιμαστική τομή στο εσωτερικό πύργου, ο οποίος χρησιμοποιήθηκε ως σκηνή του.

Δρυμώνας Αρχοντοχωρίου

Εντοπίστηκε ιερό Αρτέμιδος στη θέση Δρυμώνας Αρχοντοχωρίου, περί τα 5 χλμ. προς Α. του Μύτικα. Από το ιερό αυτό προέρχονται πεντακόσια και πλέον αρχαία αντικείμενα, τα οποία κατείχαν οι συλληφθέντες το παρελθόν έτος θρασύτατοι αρχαιοκάπηλοι από την ίδια περιοχή, που σύλησαν και κατέσκαψαν το ιερό και τον αποθέτη του και οι οποίοι αρνήθηκαν κάθε πληροφορία για την προέλευση των αρχαίων.

Στο χώρο του ιερού η σύληση ήταν εκτεταμένη. Βρέθηκαν πολλά βάθρα, μερικά από τα οποία ενεπίγραφα, πήλινα ειδώλια, μαρμάρινα και πώρινα αγαλματίδια, χάλκινα νομίσματα και μερικά πήλινα αγγεία (λύχνοι, μυροδοχεία, πυξίδες).

Ο αποθέτης βρίσκεται προς Ν. του ιερού και σε χαμηλότερο επίπεδο, καταλαμβάνοντας χώρο διαστ. 12x15 μ. Βρέθηκαν εδώ χιλιάδες θραύσματα ειδωλίων, αποτμήματα μαρμάρινων αγαλμάτων, ενσφράγιστα τμήματα κορινθιακών στρωτήρων, κυρίως με το εθνικό *ΑΛΥΖΕΙΩΝ*, χάλκινα και ασημένια νομίσματα, πολλά πήλινα μυροδοχεία και βάθρα διαφόρων μεγεθών από ασβεστόλιθο και πωρόλιθο.

Το ιερό χρονολογείται από την πρώιμη κλασική περίοδο, ακμάζει στους ελληνιστικούς χρόνους και εγκαταλείπεται το 2ο-3ο αι. μ.Χ.

Η ανασκαφή συνεχίζεται.

Επιφανειακή έρευνα «στρατικής γης»

Για τρίτη συνεχή χρονιά διοργανώθηκε συστηματική επιφανειακή έρευνα στη «στρατική γη», με τη συνεργασία της ΣΤ′ Εφορείας, του Deutsches Archäologisches Institut, Berlin, και των Πανεπιστημίων Freiburg, Münster και Heidelberg. Η έρευνα συμπεριέλαβε περίπου 6.000 στρ. πεδινής έκτασης στις περιοχές των κοι-

νοτήτων Στράτου, Σφήνας και Λεπενούς. Η έρευνα απέφερε στοιχεία κατοίκησης από την προϊστορική περίοδο έως τον περασμένο αιώνα. Πλησίον και προς Δ. της αρχαίας πόλης της Στράτου αλλά στα διοικητικά όρια της κοινότητας Λεπενούς, στη θέση Γκιόνια, εντοπίστηκε πληθώρα ειδωλίων αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, που ήλθαν στο φως εξαιτίας της βαθιάς άρσης. Μάλλον προέρχονται από τον αποθέτη αγροτικού ιερού, καθώς στον περιβάλλοντα χώρο υπάρχουν μετακινημένοι ασβεστόλιθοι, τόσο από την άρση όσο και από τη χάραξη αγροτικών δρόμων ή τη θεμελίωση των καναλιών άρδευσης.

Σπάθαρη Λεπενούς (Πίν. 48 α)

Στη θέση Σπάθαρη και μετά από προσπάθεια αυθαίρετης εκχέρσωσης της ιδιοκτησίας όπου βρίσκεται ο εντοπισθείς κατά το παρελθόν έτος ναός, υποχρεωθήκαμε στη διενέργεια σωστικής ανασκαφής για τη διάσωση του μνημείου. Ο ναός έχει εξωτερικές διαστάσεις 8x12 μ. και είσοδο από Α. Σε όλο το μήκος της βόρειας πλευράς διατηρείται η ευθυντηρία και ο τοιχοβάτης, κατά τμήματα δε ο τοίχος και η εξωτερική επένδυσή του με πλάκες. Η ανωδομή ήταν από ωμές πλίνθους. Στη δόμηση χρησιμοποιήθηκαν ασβεστόλιθοι της περιοχής – εντοπίστηκαν μάλιστα δύο χώροι λατόμευσης προς Β. του ναού. Η κορινθιακού τύπου κεράμωση της στέγης χρονολογείται στους αρχαϊκούς χρόνους, ενώ η επιδιόρθωσή της έγινε κατά την ελληνιστική περίοδο. Από την αρχαϊκή κεράμωση διατηρήθηκαν γραπτά ακροκέραμα, γραπτές μετόπες και γείσα, καθώς και τεμάχια της σίμης με λεοντοκεφαλές άριστης πλαστικής απόδοσης. Από την ελληνιστική κεράμωση διασώθηκαν ακροκέραμα του ίδιου τύπου με αυτά που κατά καιρούς έχουν βρεθεί στο Αγγελόκαστρο και τη Στράτο.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

Θέρμο

Σε οικόπεδο ιδιοκτησίας της Μητρόπολης, στη νότια πλευρά του ναού Κοίμησης της Θεοτόκου, ανασκάφηκε τμήμα ταφικού περιβόλου των ελληνιστικών χρόνων (Σχέδ. 12). Βρέθηκε κατά τις ανασκαφικές εργασίες στο ανατολικότερο μέρος του οικοπέδου σε βάθος 3,45 μ. από την κεντρική οδό. Αποτελείται από δύο παράλληλους μακρούς τοίχους, κατεύθυνσης Β.-Ν. (Τ1 και Τ3) και έναν κάθετο σε αυτούς τοίχο (Τ2) προς Ν., που σχηματίζουν τρεις ορθογώνιους χώρους, τα πέρατα των οποίων δεν εντοπίστηκαν, αφού ο περίβολος εκτείνεται προς Β. κάτω από το ναό, προς Ν. στην αγροτική οδό και προς Α. καταστράφηκε από το μηχανικό εκσκαφέα. Οι τοίχοι του περιβόλου είναι κατασκευασμένοι με σειρές ορθογώνιων ασβεστολιθικών ογκόλιθων, ύψ. 0,30 μ., και πλακών, ύψ. 0,12 μ., διαφόρων διαστάσεων.

Την πρόσοψη του περιβόλου αποτελεί ο καλύτερα διατηρούμενος δυτικός μακρός τοίχος (Τ1), μήκ. 12,10, πλ. 0,45-0,60 και ύψ. 0,72 μ., από τον οποίο σώζονται οι δύο κατώτερες στρώσεις των ορθογώνιων ογκόλιθων και μία ανώτερη των πλακών, μερικές από τις οποίες βρίσκονται εδώ σε β΄ χρήση, όπως φανερώνουν οι διατηρούμενοι σε αυτές στρογγυλοί τόρμοι.

Στο εσωτερικό του περιβόλου βρέθηκαν θραύσματα ορθογώνιων ασβεστολιθικών πλακών και κεραμίδων, οστά νεκρών, τεμάχια ενός μεγάλου πίθου συγκολλημένα μεταξύ τους με μολύβδινους συνδέσμους, όστρακα ελληνιστικών χρόνων, τρία θραυσμένα πήλινα μυροδοχεία και χάλκινα νομίσματα.

Οι τάφοι είχαν καταστραφεί κατά τη διάρκεια χρήσης του χώρου ως νεκροταφείου στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας.

Το τμήμα αυτό του περιβόλου, που διατηρήθηκε σε πλήρη κατάχωση, πρέπει να συσχετιστεί με τους τοίχους που αποκαλύφθηκαν σε παλαιότερη ανασκαφή στο προς Β. του ναού οικόπεδο, οι οποίοι ανήκουν και αυτοί πιθανότατα σε ταφικό περίβολο[49].

ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΝΑΥΠΑΚΤΙΑΣ

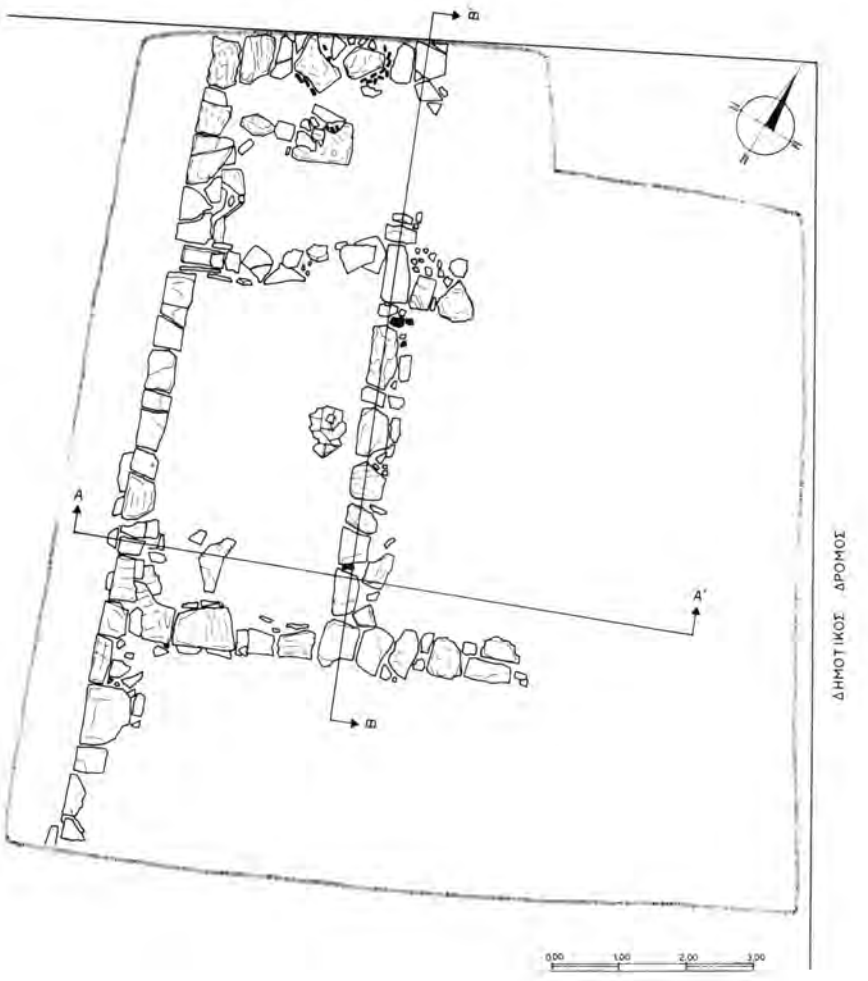
Μακύνεια (Σχέδ. 13)

Παράλληλα με καθαρισμούς που πραγματοποιήθηκαν στον αρχαιολογικό χώρο, καθαρίστηκαν και ανασκάφηκαν δοκιμαστικά τμήματα κτιρίων που διακρίνονταν στο βόρειο τμήμα του πλατώματος της ακρόπολης[50]. Στο βορειοδυτικό τμήμα της ακρόπολης και συγκεκριμένα κοντά στην προεξοχή Γ2 του L. Lerat[51] καθαρίστηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος του ένα κτίριο (κτίριο Α) (19x7,50x10,10 μ.) με προσανατολισμό Α.-Δ., καθώς και ένα πρόχειρο πρόσκτισμα του τείχους από μεγάλες πέτρες, μεταγενέστερο του κτιρίου Α (κτίριο Β). Το κτίριο Α είχε τοίχους πάχ. 0,45 μ., από τους οποίους σώζονταν κυρίως τα θεμέλια, και η βόρεια

49. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 318.

50. Βλ. πρόσφατα Ναυπακτιακά ΣΤ΄ (1992-1993), σ. 79-95.

51. L. Lerat, Les Locriens de l'Ouest, I, Παρίσι 1952, σ. 34, 82-84.

Σχέδ. 12. Νομός Αιτωλοακαρνανίας. Θέρμο. Νότια του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Κάτοψη τμήματος ταφικού περιβόλου.

πλευρά του απείχε 1,70-2,50 μ. από την εσωτερική γραμμή του τείχους. Με τομές στο ανατολικό του τμήμα διαπιστώθηκαν εσωτερικοί τοίχοι που όριζαν μικρούς χώρους.

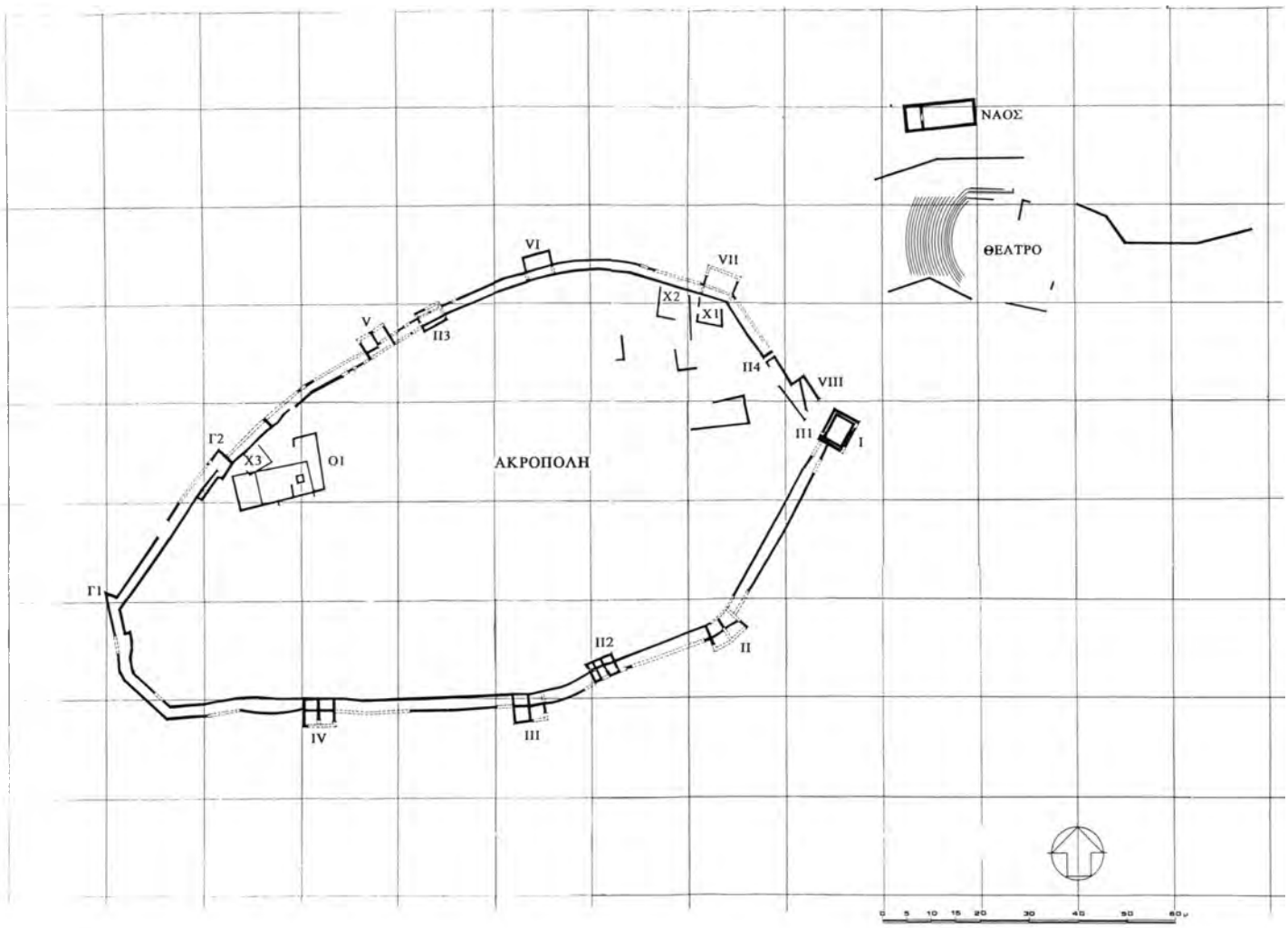
Στο βορειοανατολικό τμήμα της ακρόπολης, πλησίον του πύργου VII, καθαρίστηκαν κατάλοιπα ενός κυρίως κτιρίου (κτίριο Γ), με προσανατολισμό Α.-Δ., του οποίου σωζόταν σαφέστερα η μία γωνία. Στο εσωτερικό του αποκαλύφθηκε ανοιχτός αγωγός με κτιστά λίθινα τοιχώματα και πυθμένα από λίθινες πλάκες.

Η κεραμική που συνελέγη από την παραπάνω περιορισμένη έρευνα ανήκε κυρίως στην ελληνιστική περίοδο. Τα κτίρια, απλής κατασκευής, μπορούν να ερμηνευθούν ως στρατιωτικά μάλλον καταλύματα.

Κρυονέρι

Θέση Γλύφα

Κατά τις εργασίες του ΟΤΕ για την τοποθέτηση υπόγειων τηλεφωνικών καλωδίων, και σε τμήμα της τάφρου που απείχε 25-30 μ. από τη θάλασσα, αποκαλύφθηκε κατασκευή από τουβλέτες σε επάλληλα τόξα. Άρχιζε από την επιφάνεια του εδάφους και συνέχιζε σε βάθος, ενώ φαίνεται ότι εκτεινόταν σε αρκετό μήκος. Πιθανότατα πρόκειται για γεφύρι, άλλοτε ορατό σύμφωνα με τους ντόπιους. Έλεγχος πραγματοποιήθηκε και από την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Σχέδ. 13. Επαρχία Ναυπακτίας. Μακύνεια. Κάτοψη της αρχαίας Μακύνειας.

Ναύπακτος

Θέση Αλωνάκι

Κατά την τοποθέτηση υδρευτικών σωλήνων σε αδιέξοδο δρόμο προς Δ. της οδού Εθνικής Αντιστάσεως, αποκαλύφθηκε και παραμερίστηκε αρχαίο υλικό, προφανώς από τάφο ή τάφους, αφού στην περιοχή αυτή εντοπίζεται ένα από τα αρχαία νεκροταφεία της πόλης[52]. Το έργο έγινε χωρίς την επίβλεψη της Υπηρεσίας και η καταστροφή διαπιστώθηκε ενώ πλέον το σκάμμα είχε καταχωθεί. Ο μεγαλύτερος από τους παραμερισμένους λίθους, πλακοειδής, διαστ. 1,26Χ2,23Χ0,23 μ., φαίνεται ότι αποτελούσε καλυπτήρια πλάκα τάφου. Μικρότεροι λίθοι και θραύσματα κεραμιδιών διαπιστώθηκαν σε άλλα σημεία κατά μήκος του καταχωμένου σκάμματος.

Κάστρο (θέση Λασπούλα)

Βόρεια της άνω ακρόπολης της μεσαιωνικής οχύρωσης, κατά την κατασκευή τμήματος της περιφερειακής οδού της πόλης, για την επίβλεψη της οποίας η Υπηρεσία δεν ειδοποιήθηκε, έγινε καταστροφή αρχαίων. Στη βόρεια πλευρά του λόφου του Δασυλλίου όπου τοποθε-

52. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 319· 28 (1973): Χρονικά, σ. 391-393.

τείται το ιερό της Πολιάδος Αθηνάς[53], και συγκεκριμένα στη νότια πλευρά του διαμορφωμένου δρόμου, διαπιστώθηκαν λιθόπλινθοι κατά χώραν, καθώς και άλλες που είχαν παρασυρθεί από το εκσκαφικό μηχάνημα. Σε μικρή απόσταση δυτικά τους υπήρχαν υπολείμματα δύο κτιστών τάφων από μεσαίες πλακοειδείς πέτρες, οι οποίοι είχαν καταστραφεί κατά το πλάτος τους. Διαπιστώθηκε επίσης υπόλειμμα πήλινου αγωγού κυκλικής ή ημικυκλικής διατομής, κατεύθυνσης Β.-Ν., βυζαντινών μάλλον χρόνων. Τα στοιχεία αυτά δεν μπορούν λόγω της αποσπασματικής τους διατήρησης να συσχετιστούν.

Οδός Λοκρών (Ο.Τ. 113, οικόπεδο Γεωργ. Ράπτη - θέση Βατόβρυση)

Μικρός ανασκαφικός έλεγχος πραγματοποιήθηκε μετά την ολοκλήρωση της εκσκαφής, η οποία έγινε παράνομα. Ελάχιστες ενδείξεις είχαν διασωθεί στο βάθος που σταμάτησε η εκσκαφή, οι οποίες οδηγούσαν βόρεια, εκτός των ορίων του οικοπέδου.

Οδός Μεσσηνίων (οικόπεδο Ιωάννη και Σωτήρη Κόγγου) (Σχέδ. 14)

Σε όλο το μήκος του οικοπέδου, μήκ. 19,85 μ. (Α.-Δ.), αποκαλύφθηκε ισχυρός τοίχος (Τ1), πλ. 1,50 μ., με παρειές από λιθοπλίνθους και ενδιάμεσο γέμισμα από αδούλευτες πέτρες. Ο τοίχος συνεχιζόταν προς Δ. και Α. και η βόρεια πλευρά του ήταν ενισχυμένη σχεδόν κάθε 3 μ. με αντηρίδες ίσων διαστάσεων, στην προέκταση των οποίων είχαν διαμορφωθεί σε β΄ φάση περίπου συμμετρικοί χώροι με την κατασκευή εγκάρσιων τοίχων (Πίν. 48 β). Βόρεια των κτιρίων αυτών διερχόταν αρχαίος δρόμος κατεύθυνσης Α.-Δ. από πατημένο χώμα, χαλίκια και θραύσματα κεραμιδιών.

Μικρό τμήμα του Τ1 είχε ανασκαφεί και στο βορειοδυτικό τμήμα γειτονικού οικοπέδου[54], ενώ ένα τμήμα του ίδιου έργου, ανάλογου μήκους, είναι προφανές ότι είχε ανασκαφεί το 1976 ανατολικότερα, στο κτήμα Νόβα, όπου σήμερα το ξενοδοχείο Ξενία[55]. Πιθανότατα ο Τ1 ανήκε στο παραθαλάσσιο σκέλος της οχύρωσης της Ναυπάκτου, το οποίο, όπως συνάγεται από τα ιστορικά στοιχεία, υπήρχε ήδη κατά το 426 π.Χ.

Ο Τ1 σωζόταν σε όλο του το μήκος στο ίδιο ύψος (1,70 μ.), ενώ πάνω στο κεντρικό περίπου τμήμα του είχε κατασκευαστεί μεταγενέστερη τετράπλευρη κατασκευή από λατύπη και κονίαμα, η οποία είχε καταστρέψει και μία από τις αντηρίδες. Στην ίδια περίπου φάση με αυτή ανήκει ένα πηγάδι από αδούλευτες πέτρες, το οποίο ακουμπούσε στη βορειοανατολική γωνία της, καθώς και ο τοίχος 6.

Η έρευνα στο εσωτερικό των κτιρίων απέδωσε αρκετά ευρήματα, ανάμεσα στα οποία και σπαράγματα βοτσαλωτών δαπέδων με κόκκινο πεδίο. Η κεραμική ανήκε στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια και η πλειονότητά της προέρχεται από οικιακά σκεύη, γεγονός που υποδηλώνει ότι οι αναφερόμενοι χώροι χρησίμευαν μάλλον ως καταλύματα. Βρέθηκε επίσης μεγάλος αριθμός από αγνύθες διαφόρων σχημάτων, νομίσματα, μία πήλινη κεφαλή αλόγου, οστέινα εργαλεία, καθώς και θραύσμα κεραμίδας με την επιγραφή *ΝΑΥΠΑΚΤΙΩΝ*.

Οδός Κοζώνη (έργο ύδρευσης - θέση Βατόβρυση)

Κατά την τοποθέτηση σωλήνων ύδρευσης κατά μήκος της ανατολικής πλευράς της οδού Κοζώνη, ακριβώς στην προέκταση της οδού Καπορδέλη, αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου κατεύθυνσης ΒΑ.-ΝΔ. Ο τοίχος, από αδροδουλεμένους λίθους, διαπιστώθηκε σε μέγιστο μήκος 6,90 μ. Καταλάμβανε όλο το πλάτος του σκάμματος, 0,60 μ., και αποκαλύφθηκε σε μέγιστο ύψος 0,45 μ. Λόγω του περιορισμένου πλάτους του σκάμματος δεν ήταν δυνατές περισσότερες διαπιστώσεις.

Οδός Πλαστήρα και Άρεως (οικόπεδο Ειρ. Καρβούνη - συνοικισμός Αφροδίτης)

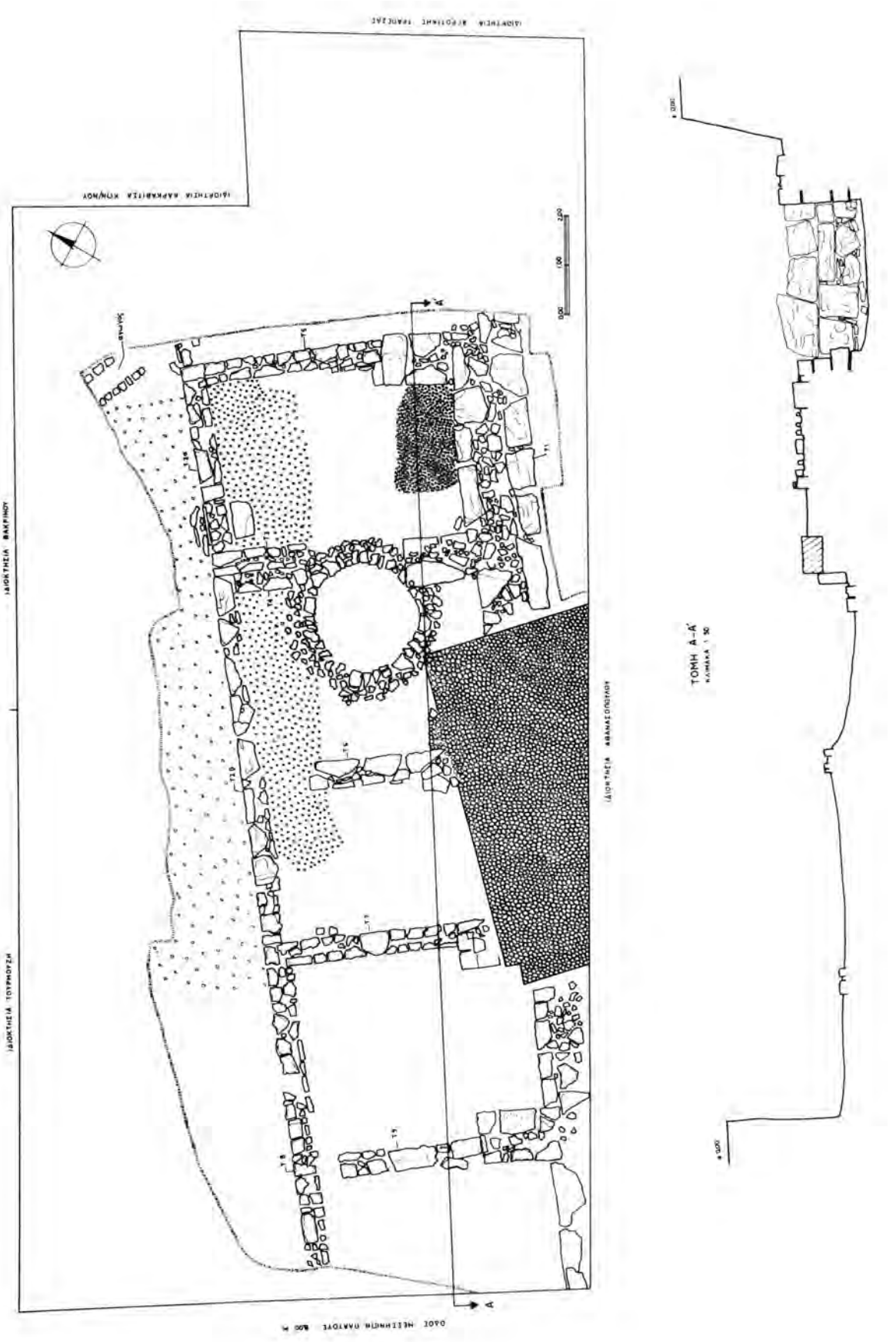
Κατά μήκος του οικοπέδου και σε βάθος 2,26-2,60 μ. από το επίπεδο της οδού Πλαστήρα αποκαλύφθηκε τοίχος κατεύθυνσης Β.-Ν. από μεγάλες αδρές λιθοπλίνθους. Βρισκόταν μέσα σε ποταμίσια απόθεση που έχει δημιουργηθεί από τη ροή του χειμάρρου Σκα, που σήμερα ρέει ανατολικότερα. Ο τοίχος είχε όψη προς Δ. και συνεχιζόταν τόσο προς Β. όσο και προς Ν. (μήκος 11,20, πλάτος 0,75-1, ύψος 0,80 μ.). Ήταν μεμονωμένος και δεν σχετιζόταν με άλλα λείψανα και κατά την έρευνά του δεν βρέθηκε κεραμική ή άλλα ευρήματα. Πιθανώς πρόκειται για την υποδομή κάποιου έργου διευθέτησης της ροής του χειμάρρου. Στην ίδια οδό βορειότερα έχουν ανασκαφεί τμήματα του ίδιου μάλλον έργου[56].

53. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 295· 23 (1968): Χρονικά, σ. 279.

54. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 142-143.

55. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 165.

56. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 142· 47 (1992): Χρονικά, σ. 152.

Σχέδ. 14. Ναύπακτος. Οδός Μεσογείων. Οικόπεδο Ιω. και Σωτ. Κόγιον. Κάτοψη της ανασκαφής και τομή Α-Α΄.

Οδός Καπορδέλη (οικόπεδο Π. Πιτσιάκα - θέση Βατόβρυση)

Τα κατάλοιπα που αποκαλύφθηκαν ήταν διατεταγμένα κλιμακωτά προς ΝΑ., ακολουθώντας τη φυσική κλίση του εδάφους. Ανήκουν σε ένα ή περισσότερα παρόδια κτίσματα κατασκευασμένα σε τεχνητό άνδηρο, για το οποίο λειτουργούσε ως αναλημματικός τοίχος και το αρχαίο τείχος[57] της πόλης, το οποίο αποκαλύφθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Δυτικά του τείχους διερχόταν αρχαίος δρόμος με κατεύθυνση Β.-Ν. Είχε πλάτος τουλάχιστον 3 μ. και για την κατασκευή του είχε χρησιμοποιηθεί γέμισμα με λατυπικό υλικό, το οποίο απέδωσε ένα ερυθρόμορφο όστρακο με παράσταση μορφής που κρατά κλαδί.

Το τείχος είχε πλάτος 3, μέγιστο μήκος 11 μ. και ήταν κατασκευασμένο με γκριζόλευκο ασβεστόλιθο. Ιδιαίτερα έντονη ήταν η παρουσία αλάτων τόσο στο γέμισμά του, όσο και στην ανατολική όψη του, η οποία ήταν κατά τόπους σχεδόν αλλοιωμένη. Η δυτική του παρειά ήταν κατασκευασμένη από αργούς λίθους, ενώ η ανατολική του ήταν κανονικά χτισμένη με ορθογώνιες και τραπεζιόσχημες λιθοπλίνθους σε ψευδοϊσόδομο σύστημα, οι οποίες είχαν αγροτική λάξευση στην όψη και επιμελέστερα δουλεμένους τους αρμούς. Παλαιοχριστιανικό πρόσκτισμα υπήρχε στην ανατολική πλευρά του τείχους, ενώ στην ίδια περίοδο ανήκε και το ανώτερο τμήμα του γεμίσματός του, το οποίο απέδωσε κτενωτή κεραμική και εξείχε πάνω στην ανώτερη σωζόμενη επιφάνεια της αρχαίας φάσης του τείχους.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα μιας ιδιωτικής οικίας, η οποία ήταν κατεστραμμένη προς Α., και κατά το μεγαλύτερο μέρος της εκτεινόταν εκτός του οικοπέδου, ώστε δεν μπορεί να αποκατασταθεί η διάταξή της. Οι χώροι 1 και 2 (Σχέδ. 15) ανήκαν σε ένα ενιαίο αρχικά δωμάτιο (συνολ. μεγ. σωζ. διαστ. 3,55Χ5,20 μ.), τον ανδρώνα της οικίας, που έφερε δάπεδο με ελαφρά υπερυψωμένο πλαίσιο, πλ. 0,88 μ., και ήταν εσωτερικά επιχρισμένο με κονίαμα. Μπροστά από την είσοδο που υπήρχε στη νότια πλευρά υπήρχε ως έμβλημα μια θαυμάσια και καλοδιατηρημένη παράσταση αντιμέτωπων κριών (Πίν. 48 γ), σχηματισμένη με ψιλά λευκά βότσαλα για το σώμα των ζώων και γαλαζωπά βότσαλα για την υποδήλωση των κεράτων τους. Βορειότερα στον ίδιο χώρο υπήρχε παράσταση τετράκτινου τροχού, διαμ. 1,25 μ., και δύο δυσδιάκριτες μορφές, ίσως κεφαλές αλόγων.

Η ανασκαφή απέδωσε πολλά ενδιαφέροντα μικροευρήματα, ανάμεσα στα οποία διάφορα χάλκινα εργαλεία, μικκύλα αγγεία, κεφαλή ειδωλίου με πόλο, πήλινη ανθεμωτή ακροκέραμο και μια βυζαντινή κωνική σφραγίδα.

Οδός Ν. Μπότσαρη (Ο.Τ. 142 οικόπεδο Παν. Τριανταφύλλου)

Στο οικόπεδο αυτό το πρόβλημα των υπόγειων νερών, συχνότατο στη Ναύπακτο, ήταν ιδιαίτερα έντονο, ώστε παρά τη συνεχή αποστράγγισή τους με αντλίες, τα αρχαία καλύπτονταν διαρκώς με λάσπες και νερά. Η ανασκαφή περιορίστηκε γι' αυτό στην αποκάλυψη και αποτύπωσή τους, ενώ οι τομές για τη διαπίστωση του ύψους των τοίχων έγιναν με πολύ μεγάλη δυσκολία. Τα κτιριακά λείψανα που αποκαλύφθηκαν, σε βάθος 1,60-1,85 μ. από το επίπεδο του δρόμου, σώζονταν στο ίδιο ύψος και ανήκαν στην ελληνιστική (τ. 2, 6, 7, 8) και παλαιοχριστιανική περίοδο (τ. 1, 3, 4, 5), συνδέονται δε άμεσα με κατάλοιπα που ανασκάφηκαν στο όμορο προς Α. οικόπεδο[58].

ΦΩΤΕΙΝΗ ΣΑΡΑΝΤΗ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΑΛΛΙΚΗΣ

Κοινότητα Κουβαλάτων

Οικισμός Λειβάδι (θέση Κιόνια, αγροτεμάχιο Λεωνίδα Δελαπόρτα)

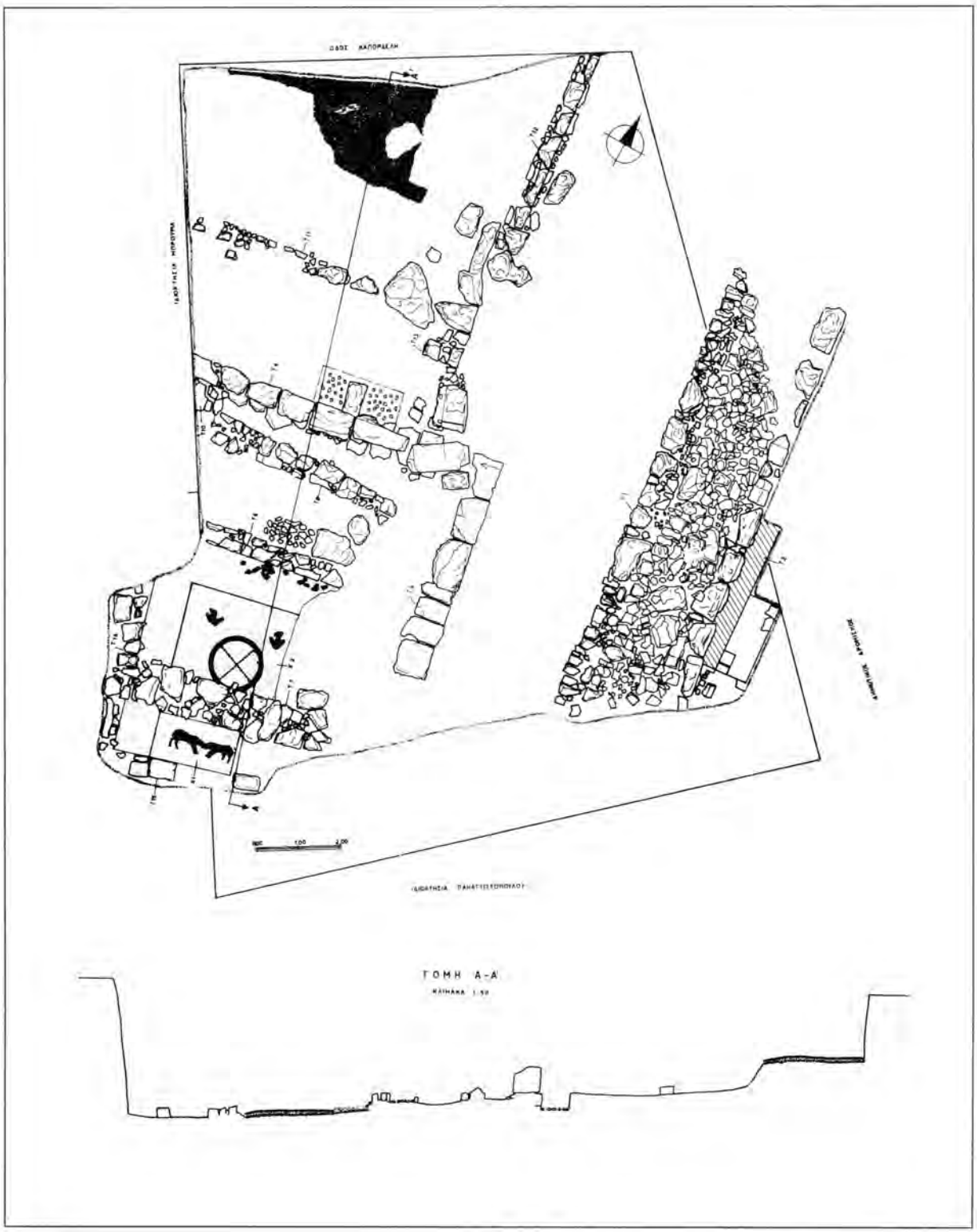
Αρχικά, στο παραπάνω αγροτεμάχιο, που βρίσκεται πλησίον της εκκλησίας του Αγίου Διονυσίου, είχαν επισημανθεί αρχιτεκτονικά μέλη, τα οποία προέρχονταν από βόθρο της προσεισμικής οικίας (1953).

Οι δοκιμαστικές τομές, που έγιναν με χρηματοδότηση του Δήμου Ληξουρίου, απέδωσαν πενιχρά οικιστικά λείψανα της υστερορωμαϊκής περιόδου. Παρ' όλα αυτά, η παρουσία τους υποδηλώνει, για πρώτη φορά στην περιοχή, την ύπαρξη αρχαίας εγκατάστασης.

Τα αρχιτεκτονικά μέλη δεν ανήκουν στα προαναφερθέντα λείψανα. Αναμφίβολα προέρχονται από κάποιο

57. Αποτελεί συνέχεια του τμήματος που είχε ανασκαφεί σε μικρή απόσταση βορειοανατολικά, βλ. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 170-172.

58. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 143.

Σχέδ. 15. Ναύπακτος. Οδός Καπορδέλη. Κάτοψη οικίας και τομή Α- Α΄.

μεγάλο και επιβλητικό δημόσιο οικοδόμημα, η θέση του οποίου παραμένει άγνωστη. Πρόκειται για κιονόκρανα και τμήματα κιόνων δωρικού ρυθμού (Πίν. 48 δ), όλα από πωρόλιθο.

Εκτός των παραπάνω, στο ιερό ερειπωμένης εκκλησίας του Αϊ-Λιά, που βρίσκεται 300 μ. περίπου ΒΑ. της ανασκαφής, ως βάση της Αγίας Τράπεζας χρησιμοποιήθηκε κίονας δωρικού ρυθμού, διαμ. 0,51 και ύψ. 0,70 μ., με εννέα σωζόμενες ραβδώσεις. Η θέση αυτή, όπως και η γνωστή θέση Ελληνικά, οι οποίες για πρώτη φορά τοπογραφήθηκαν και φωτογραφήθηκαν, μου υποδείχθηκαν από τα αδέλφια Άρη και Δημήτρη Στεφανάτου, η βοήθεια των οποίων υπήρξε πολύτιμη και κατά την ανασκαφή.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΡΑΝΑΙΑΣ

Οικισμός Μαζαρακάτων

Της ανασκαφικής έρευνας στο ήδη γνωστό ελληνιστικό-ρωμαϊκό νεκροταφείο των Μαζαρακάτων[59] προηγήθηκε λαθρανασκαφή. Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από το Σύλλογο Αρχαιοφίλων Κεφαλονιάς, τον οποίο ευχαριστώ θερμά, και κυρίως τον πρόεδρό του Μαρίνο Κοσμετάτο.

Ερευνήθηκαν συνολικά οκτώ τάφοι, εκ των οποίων οι δύο ήταν ασύλητοι. Πρόκειται για λαξευτούς, σκαμμένους στο φυσικό βράχο, με ή χωρίς πατούρα για την τοποθέτηση των καλυπτήριων πλακών, οι οποίες όμως δεν σώθηκαν. Έχουν γενικό προσανατολισμό Ν.-Β. και είναι διατεταγμένοι ανά συστάδες. Βάσει των διαστάσεών τους μπορούν να ταξινομηθούν σε δύο ομάδες: σε αυτούς με μεσαίες διαστάσεις, 1,84Χ0,58 μ., και τους άλλους με μεγαλύτερες, με μέσο όρο 2,70Χ1,36 μ. Μέσα στους τάφους σώζονταν καθόλου ή ελάχιστα οστά, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατό να προσδιοριστεί ο προσανατολισμός των νεκρών.

Χάλκινοι κρίκοι, πήλινα αγγεία, αγνύθες, ειδώλια, χρυσά ενώτια, χάλκινος καθρέπτης κ.ά. είναι μερικά από τα ευρήματα των τάφων.

Κοινότητα Μεταξάτα

Θέση Λιθοκούλουμα (αγροτεμάχιο Θεμιστοκλή Γαρμπή)

Συστάδα οκτώ τάφων (Πίν. 49 α) ερευνήθηκε στο βορειοανατολικό τμήμα του αγροτεμαχίου κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών. Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. και ήταν παρατεταγμένοι ο ένας δίπλα στον άλλο. Μόνον ένας ήταν κεραμοσκεπής. Οι υπόλοιποι ορίζονταν από ακατέργαστους λίθους.

Ορισμένοι έφεραν καλυπτήριες πλάκες. Οι ταφές ήταν ακτέριστες και τα οστά διατηρούνταν σε πολύ σαθρή κατάσταση. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα ή όστρακα και έτσι η χρονολόγησή τους δεν προσδιορίζεται επακριβώς. Από την αρχιτεκτονική μορφή μπορούν να χρονολογηθούν σε μεταγενέστερη της ρωμαϊκής εποχή.

Οι τάφοι αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου νεκροταφείου, αφού διαπιστώθηκαν και άλλοι εκτός οικοδομικής γραμμής, προς ΒΑ.

Ενημερώθηκε σχετικά η 6η ΕΒΑ.

Κοινότητα Μαρκόπουλο

Οικισμός Κ. Κατελειός (οικόπεδο Παρ. Ξενόπουλου)

Στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται επί της παραλίας του Κ. Κατελειού και σε εκβολή χειμάρρου[60], κατά τις εκσκαφικές εργασίες διαπιστώθηκαν οικοδομικά λείψανα των ρωμαϊκών χρόνων.

Δοκιμαστική τομή, που έγινε στα δυτικά της οικοδομικής γραμμής, αποκάλυψε τμήμα αποθηκευτικού χώρου, ο οποίος οριζόταν από δύο τοίχους χτισμένους με ημίεργους λίθους και συνδετικό υλικό χώμα. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν κατά χώραν δύο πίθοι και εκτεταμένο στρώμα καταστροφής αγγείων (Πίν. 49 β). Από βαθύτερα στρώματα συγκεντρώθηκαν ελάχιστα όστρακα ελληνιστικής περιόδου.

Με το χώρο σχετίζεται κατεστραμμένο ψηφιδωτό δάπεδο, στα ΒΑ. της υπό ανέγερση οικοδομής, από το οποίο μαζεύτηκαν ψηφίδες λευκού και μαύρου χρώματος. Στην ίδια κατεύθυνση επισημάνθηκαν δύο τοίχοι χτισμένοι με λίθους και κονίαμα.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στον οικισμό του Κ. Κατελειού είναι η πρώτη φορά που εντοπίζονται αρχαία οικοδομικά λείψανα (ήδη κατά τον παρελθόντα χρόνο αναφέρθηκαν τάφοι). Αυτά δεν αποτελούν μεμονωμένη εγκατάσταση, αλλά εντάσσονται σε έναν ευρύτερο οικισμό, όπως διαπιστώθηκε από την επιφανειακή έρευνα (βλ. παρακάτω, σ. 153).

59. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 167-168.

60. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 168.

Κοινότητα Πόρου

Θέση Κάναλλος (αγροτεμάχιο Μιχ. Αγγούρια)

Έγιναν δοκιμαστικές τομές στο παραπάνω αγροτεμάχιο και συγκεκριμένα εντός και γύρω του οικοδομήματος που εντοπίστηκε κατά τον παρελθόντα χρόνο[61].

Διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για μεγάλο ορθογώνιο τριμερές οικοδόμημα, εσωτ. διαστ. 27,75x9,90 μ. και προσανατολισμού Β.-Ν., με τρεις τουλάχιστον οικοδομικές φάσεις, που αντιστοιχούν στη μεσαιωνική(;), ελληνιστική και προϊστορική περίοδο.

Στην ελληνιστική φάση ανήκουν οι εξωτερικοί τοίχοι, πλ. 0,85 μ. περίπου, καθώς και οι δύο εγκάρσιοι στο εσωτερικό του. Οι δύο τελευταίοι στο κέντρο τους έφεραν από μία είσοδο. Η δυτική μακρά πλευρά του οικοδομήματος δεν σωζόταν καθ'όλο το μήκος της, ούτε επίσης η βορειοδυτική γωνία. Οι τοίχοι είναι διπλής όψης, χτισμένοι με ημίεργους λίθους. Τμήμα όμως της εξωτερικής παρειάς του νότιου τοίχου είναι χτισμένο κατά το πολυγωνικό σύστημα, με κάθετη την εξωτερική επιφάνεια των ασβεστόλιθών του. Στρώμα πυράς χωρίς ευρήματα διαπιστώθηκε κατά μήκος και κάτω από τον τοίχο αυτό. Τα όστρακα που αντιστοιχούν στη φάση αυτή είναι ελάχιστα.

Κατά τη μεσαιωνική φάση η είσοδος του νότιου εγκάρσιου τοίχου φράσσεται με τοίχο και ο μεσαίος χώρος του οικοδομήματος καλύπτεται από δάπεδο ασβεστοκονιάματος.

Στην προϊστορική περίοδο αντιστοιχεί στρώση μικρών ακανόνιστων λίθων και αρκετά όστρακα τροχήλατης και χειροποίητης κεραμικής. Τα παραπάνω προέρχονται από βαθύτερα στρώματα.

Πόρος

Στο χώρο της Λιμνοδεξαμενής 2, πλησίον του δρόμου Πόρου-Αργοστολίου, βρέθηκε και ερευνήθηκε κιβωτιόσχημος τάφος (προσανατολισμού Β.-Ν. εσωτ. διαστ. 1,66x0,43 μ.) με καλυπτήριες πλάκες, ο οποίος όμως ήταν διαταραγμένος. Οι πλευρές του αποτελούνται από μεγάλες ψαμμολιθικές πλάκες. Τα άκρα των μακρών πλευρών, προς Ν., έφεραν εγκοπές για την καλύτερη στήριξη με τη στενή πλευρά του τάφου.

Υπολείμματα της λεκάνης και των κάτω άκρων δείχνουν ότι ο νεκρός είχε τοποθετηθεί με προσανατολισμό Ν.-Β.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Τρεις αποθηκευτικοί σιροί είναι λαξευμένοι στο φλύσχη πλησίον της ακτής, βόρεια και κοντά στο σύγχρονο λιμάνι του Πόρου. Σύμφωνα με τους ντόπιους υπάρχουν κι άλλοι πλησίον αλλά καλύπτονται πλέον από το μπετόν παραθαλάσσιου εξώστη κέντρου αναψυχής. Ανάλογοι σιροί ερευνήθηκαν από τον Σπ. Μαρινάτο στα μυκηναϊκά νεκροταφεία Λακκίθρας και Μαζαρακάτων, με άδηλη χρήση.

Τζαννάτα

Επιφανειακή έρευνα που διενεργήθηκε στην κοιλάδα των Τζαννάτων Πόρου απέφερε στοιχεία κατοίκησης της περιοχής από την ΠΕ περίοδο, τους κλασικούς και ελληνιστικούς χρόνους, την παλαιοχριστιανική περίοδο και την περίοδο της Βενετοκρατίας. Δοκιμαστικές τομές που έγιναν στο λόφο Άνω Κατσιβελάτα για τον έλεγχο της στρωματογραφίας απέδωσαν ένα και μοναδικό στρώμα με κεραμική και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αγροικίας των μεσαιωνικών χρόνων.

Στη νότια πλαγιά του λόφου Αρές, στη θέση Πλαϊράχι, 300 μ. περίπου ΒΑ. του θολωτού τάφου[62], εντοπίστηκαν με την επιφανειακή έρευνα πυριτολιθικά εργαλεία και χειροποίητη οικιακή κεραμική ΠΕ χρόνων. Σωστική ανασκαφή που έγινε εδώ έφερε στο φως τμήμα τοίχου ΠΕ οικίας σε βάθος 0,40 μ., με διαπιστωμένο μήκος 6 και πλάτος 0,65 μ. Λεπτό ωχροκίτρινο στρώμα χωρίς όστρακα πάνω από τα θεμέλια φανέρωνε την εγκατάλειψη ύστερα από πυρκαγιά, καθώς το εσωτερικό της οικίας κάλυπτε πυκνό στρώμα στάχτης. Μικρό τμήμα του δαπέδου που ερευνήθηκε απέδωσε λίγα καμένα οστά ζώου, κομμάτια καμένου ξύλου, όστρακα από έξι τουλάχιστον αγγεία, τρεις πυριτολιθικές λεπίδες, μερικές φολίδες, έναν πυρήνα από τον οποίο είχαν αποκοπεί εργαλεία και έναν σφαιρικό λίθινο κρουστήρα. Ο οικισμός φαίνεται να καταλαμβάνει ολόκληρη την απότομη νότια πλαγιά του λόφου, πιθανώς και την ανατολική, ενώ πολύ πιθανή είναι η οργάνωση οικιών στην κορυφή του λόφου, όπου υπάρχουν στενά άνδηρα με θέα προς το φαράγγι του Πόρου και στη θάλασσα.

Συνεχίστηκαν επίσης οι εργασίες στο μεγάλο βασιλικό θολωτό τάφο (Πίν. 50 α). Στην κεντρική κτιστή θήκη βρέθηκε ένας ακόμα κυκλικός φακοειδής σφραγιδόλιθος από ορεία κρύσταλλο με θέμα λέοντα να κατασπαράζει ελάφι, αρκετές χρυσές χάντρες, πλακίδια υαλόμαζας στο σχήμα της οκτώσχημης ασπίδας και άλλα με διακόσμηση κρίνων και ροδάκων, και επενδεδυμένο

61. ΑΔ, ό.π.

62. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 154-157.

με φύλλο χρυσού μικρό χάλκινο κέρατο ταύρου, πιθανώς από ταυρόσχημο ρυτό ή ειδώλιο ταύρου, το έτερο κέρατο του οποίου βρέθηκε κατά την περυσινή περίοδο στον ίδιο χώρο. Στο βόρειο τμήμα του δαπέδου της θήκης και κάτω από τη στενή πλευρά της διαπιστώθηκε η ύπαρξη χαλαρής επίχωσης, η οποία κάλυπτε βαθύ λάκκο με εγκάρσιο προς την κεντρική θήκη προσανατολισμό. Ο πλήρης έλεγχος του λάκκου ήταν αδύνατος, καθώς προϋπέθετε την καταστροφή της υπερκείμενης κεντρικής κτιστής θήκης. Διαπιστώθηκε πάντως ότι ο πυθμένας του λάκκου ξεπερνά σε βάθος τα 4,50 μ. από το δάπεδο του θόλου. Στις επιχώσεις βρέθηκε χρυσό διακοσμητικό ένθεμα στον τύπο του ζεύγους ενωμένων στη βάση τους ναυτίλων, άλλα μικρότατα χάλκινα και χρυσά ελάσματα, λίγα θραύσματα πλακιδίων υαλόμαζας και πολλά σπασμένα τεμάχια οστών. Ο λάκκος ανήκει σε άλλον μικρότερο θολωτό τάφο, ο οποίος για άγνωστο λόγο καθαιρέθηκε εκ θεμελίων και αντικαταστάθηκε από τον υπάρχοντα. Στο δομικό υλικό του θολωτού τάφου διακρίνονται σαφώς οι ενσωματωμένοι πωρόλιθοι του πρωιμότερου θολωτού.

Εξωτερικά του θολωτού τάφου, στα ΝΔ. και σε απόσταση 6 μ., ήλθε στο φως ορθογώνιος κτιστός τάφος με εσωτερικές διαστάσεις 3,70x1,65 μ. Στον τάφο οδηγεί υποτυπώδης στενός και κοντός δρόμος από ΝΔ. Το ατείχιστο στόμιο αποτελεί συνέχεια του δρόμου, αλλά ορίζεται σαφώς από τοποθετημένο ως κατώφλι πλακοειδή ασβεστόλιθο. Οι ευθύγραμμες και κατακόρυφες πλευρές του τάφου χτίστηκαν με αργούς λίθους της περιοχής, το δε σωζόμενο ύψος ξεπερνά τα 0,70 μ. στην οπίσθια στενή πλευρά. Καλυπτήριες πλάκες, αν υπήρχαν, δεν διατηρήθηκαν. Στον τάφο είχαν μεταφερθεί και τοποθετηθεί ατάκτως τα οστά 72 νεκρών, τα οποία επικαλύφθηκαν με ασβέστη. Ο τάφος λοιπόν χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για ανακομιδές και επέχει θέση οστεοφυλακίου του θολωτού τάφου. Τις ταφές συνόδευαν τα κτερίσματά τους. Από τα είκοσι και πλέον πήλινα αγγεία υπερτερούν οι μόνωτες προχοΐσκες. Λόγω της κακής διατήρησης κατέστη δυνατή η ανασυγκρότηση μόνο ενός άωτου σταμνίσκου, μιας μόνωτης προχοΐσκης, δύο τρίωτων πιθαμφορίσκων και ενός ψευδόστομου αμφορίσκου που χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΑ-Β περίοδο. Βρέθηκαν ακόμα γυναικείο ειδώλιο τύπου Φ, δύο αποσπασματικά ειδώλια ζώων, άριστα διατηρημένο χάλκινο μονόστομο μαχαίρι, τέσσερα φυλλόσχημα ξυράφια της ΥΕ ΙΙΙΑ περιόδου και έτερο στον τύπο του μαχαιροπέλεκυ, δύο λίθινα ακόνια, δύο χάλκινες περόνες, τμήμα μιας ελεφαντοστέινης ατράκτου με εγχάρακτη διακόσμηση, πολλά στεάτινα κωνικά σφονδύλια, λίγα πήλινα σφαιρικά, κωνικά και αμφικωνικά, πολλές σφαιρικές και αμυγδαλόσχημες χάντρες από κορναλίνη, μερικές από υαλόμαζα, μια χρυσή παπυρόσχημη χάντρα και έξι φακόσχημοι σφραγιδόλιθοι με κερασφόρα ζώα και γραμμικά θέματα. Τέλος, το δάπεδο το οστεοφυλακίου ήταν στρωμένο με βότσαλα από τον παραρρέοντα χείμαρρο Βόχινα.

ΛΑΖΑΡΟΣ ΚΟΛΩΝΑΣ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΑΜΗΣ

Οικισμός Σάμης

Οικόπεδο Δημ. Δελαπόρτα (Ο.Τ. 23, τεμ. 111)

Στο παραπάνω οικόπεδο, το οποίο απέχει μόλις 35 μ. από την παραλία, αποκαλύφθηκε τμήμα κτιρίου (εσωτ. διαστ. 5,70x3,10 μ.), το οποίο συνεχίζεται κάτω από την όμορη οικία προς Δ. Αυτό ορίζεται από τρεις συμπαγείς τοίχους (πλ. 1,10-1,25, μέγ. ύψ. 1,10 μ.) χτισμένους με μικρούς λίθους αλλά και λιθόπλινθους σε β΄ χρήση, με συνδετικό υλικό κονίαμα έντονα κόκκινου χρώματος. Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα.

Σάμη

Οδός Διχαλίων (οικόπεδο Γεωργ. Αποστολάτου)

Το οικόπεδο βρίσκεται στη θέση Λουτρό, στις δυτικές παρειές της Μεγάλης Ακρόπολης, η οποία αποτελεί τη μία από τις δύο ακροπόλεις, της αρχαίας Σάμης[63]. Οι ακροπόλεις, αν και ήταν τειχισμένες, συνδέονταν ταυτόχρονα με δύο άλλα σκέλη τειχών. Το νότιο και το ανατολικό παρακολουθείται σχεδόν σε όλο το μήκος του, ενώ από το βόρειο και το δυτικό μόνο το βόρειο τμήμα του. Το δυτικό, το οποίο θα διερχόταν από τη θέση Λουτρό, ακολουθούσε προφανώς παράλληλη πορεία με την παραλία, αν και μέχρι σήμερα δεν έχει εντοπιστεί πουθενά.

Στην ίδια θέση διακρίνεται πλήθος αναλημματικών τοίχων χτισμένων κατά το ορθογώνιο ή τραπεζιόσχημο ψευδοϊσόδομο σύστημα ή το πολυγωνικό. Σε αρκετές περιπτώσεις οι τοίχοι συνδέονται μεταξύ τους δημιουργώντας χώρους και γι' αυτό δεν αποκλείεται να λειτουργούν παράλληλα και ως τοίχοι κατασκευών.

Στο παρόν αγροτεμάχιο επισημάνθηκαν παρόμοιοι τοίχοι, ενώ στο προς οικοδόμηση τμήμα του, οικιστικές

63. Ι. Παρτς, Κεφαλληνία και Ιθάκη, 1892, σ. 173.

φάσεις της ρωμαϊκής-υστερορωμαϊκής περιόδου. Συγκεκριμένα, κατά τον 3ο αι. τμήμα του λειτούργησε ως νεκροταφείο. Αποκαλύφθηκε κατεστραμμένος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος και αμφορέας, που περιείχε τέφρα, χάλκινο νόμισμα και τμήμα οστέινης περόνης.

Κατά την υστερορωμαϊκή περίοδο ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για κατοίκηση. Για την κατασκευή των τοίχων των οικοδομών χρησιμοποιήθηκαν σε β΄ χρήση αρχαίες λιθόπλινθοι (που προέρχονται από τους αναλημματικούς τοίχους που αναφέρθηκαν πιο πάνω) (Πίν. 50 β), διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη καθώς και μαρμάρινα τμήματα γλυπτών της ελληνιστικής-ρωμαϊκής περιόδου.

Μεταξύ των τελευταίων συγκαταλέγεται μεγάλη μαρμάρινη λιθόπλινθος, στη μία επιφάνεια της οποίας αποδίδονται ανάγλυφες πτυχές υφάσματος. Στις άλλες επιφάνειες φέρει τόρμους σύνδεσης. Αναμφίβολα, προέρχεται από μια μεγαλύτερη σύνθεση, που ενδεχομένως αποτελούσε διακοσμητικό στοιχείο κάποιου αρχιτεκτονήματος, τη θέση του οποίου αγνοούμε.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει μια αναθηματική στήλη των κλασικών χρόνων, που βρέθηκε σε πηγάδι. Φέρει παράσταση δύο γυναικείων θεοτήτων (Περσεφόνη και Δήμητρα;), βωμού και κοινής θνητής. Επίσης επιγραφή που αναφέρεται στη Δίκη.

Οικισμός Φισκάρδου

Στο Φισκάρδο, στον όρμο του Αγίου Ανδρέα και επί του παραλιακού δρόμου, κατά τη διάρκεια εκτέλεσης έργων από τον ΟΤΕ, εντοπίστηκαν αρχικά τέσσερις τάφοι. Η έρευνα που ακολούθησε και η οποία βρίσκεται σε εξέλιξη αποκάλυψε τμήμα εκτεταμένου νεκροταφείου του 2ου, 3ου και 4ου αι. μ.Χ., το οποίο, όπως διαπιστώθηκε, συνεχίζεται κάτω και εκατέρωθεν του δρόμου σε απόσταση 150 μ. περίπου. Η χρηματοδότηση της έρευνας έγινε από κονδύλι της Νομαρχίας που διέθεσε ο νομάρχης κ. Πολίτης.

Μέχρι τώρα ήλθαν στο φως δύο ορθογώνιοι ταφικοί περίβολοι και ερευνήθηκαν συνολικά 19 τάφοι.

Ο κατά μήκος άξονας των περιβόλων έχει προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. Οι περίβολοι είναι παράλληλοι μεταξύ τους και χαρακτηρίζονται για την οργάνωση του χώρου, την επιμελημένη κατασκευή τους και τη συμμετρική διάταξη των τάφων μέσα σε αυτούς, σε αντίθεση με τους τάφους που αποκαλύφθηκαν εκτός αυτών.

Ο πρώτος, εσωτ. διαστ. 8,50Χ4 μ., διαιρείται με δύο εγκάρσιους τοίχους σε τρεις ισομερείς χώρους. Οι τοίχοι λειτουργούν και ως αναλημματικοί, δημιουργώντας έτσι μια κλιμακωτή διαμόρφωση του περιβόλου. Μέσα σε αυτόν ερευνήθηκαν δέκα τάφοι.

Ο δεύτερος περίβολος, εσωτ. διαστ. 5,20Χ4,40 μ., περικλείει τρεις τάφους. Οι τοίχοι του σώζονται σε αρκετό ύψος και είναι επιχρισμένοι. Η έρευνα σε αυτόν δεν ολοκληρώθηκε, ωστόσο διαπιστώθηκε ότι το δάπεδό του σχηματίζεται από μεγάλες λίθινες πλάκες.

Οι τάφοι, στην πλειονότητά τους, κατατάσσονται στην κατηγορία των κτιστών κιβωτιόσχημων, με ή χωρίς καλυπτήριες πλάκες, κατασκευασμένοι είτε σε λάκκους που ανοίγονται στο φυσικό βράχο είτε στον ελεύθερο χώρο. Οι πλευρές τους είναι χτισμένες με οπτοπλίνθους και με συνδετικό υλικό κονίαμα. Μερικοί φέρουν κτιστό μαξιλάρι. Το δάπεδό τους σχηματίζεται από το φυσικό ανώμαλο βράχο ή με στρώση οπτοπλίνθων.

Κατά χώραν βρέθηκαν και δύο μονολιθικές σαρκοφάγοι, οι οποίες ανήκουν στον Τ.Π.2. Εξωτερικά φέρουν ανάγλυφες παραστάσεις με εσχατολογικά θέματα (γιρλάντα, βουκράνια, ρόδακα). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σαρκοφάγος Ι, στην οποία αποδίδεται η αρπαγή της Περσεφόνης. Στη σκηνή, εκτός του Πλούτωνα και της Κόρης, που την κρατά από τη μέση, συμμετέχουν η Αθηνά και η Άρτεμις. Βρέθηκαν και τμήματα των αετωματικών καλυμμάτων τους.

Για στατικούς λόγους η επίχωση γύρω από αυτές δεν απομακρύνθηκε εξ ολοκλήρου.

Στο χώρο υπάρχουν δύο ακόμη σαρκοφάγοι, οι οποίες ήταν πάντα ορατές, αλλά παραμένει άγνωστη η αρχική τους θέση.

Η πρώτη βρίσκεται στην αυλή του κοινοτικού περιπτέρου, ΒΑ. του ανασκαφέντος χώρου. Είναι μαρμάρινη, ελλιπής και φέρει tabula ansata. Η άλλη, με το κάλυμμά της, βρίσκεται αμέσως ΝΔ. του Τ.Π.2, μέσα σε μπάζα.

Όλοι σχεδόν οι τάφοι χρησιμοποιήθηκαν επανειλημμένως. Τα οστά των προηγούμενων νεκρών είτε παραμερίζονται κατά μήκος των πλευρών των τάφων, είτε ρίχνονται πρόχειρα πάλι, μετά από κάθε ταφή, μέσα στον τάφο. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι νεκροί τοποθετούνται επάλληλα.

Τα κτερίσματα ήταν τα κοινά των χρόνων αυτών: χάλκινα νομίσματα, δανάκες, χρυσά κοσμήματα, λυχνάρια με υπογραφές κεραμέων, γυάλινα αγγεία και ελάχιστα πήλινα αγγεία.

Ο αντίστοιχος οικισμός του νεκροταφείου από επιφανειακή έρευνα διαπιστώθηκε ότι βρίσκεται στη θέση Τηγάνια, όπου και η θέση του σημερινού οικισμού. Η αποκάλυψη για πρώτη φορά κατά χώραν λειψάνων της Ρωμαιοκρατίας στο Φισκάρδο αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, σε συνδυασμό με την άποψη του Πάρτς[64] και

64. Ι. Παρτς, ό.π., σ. 159.

άλλων ερευνητών που ταυτίζουν το Φισκάρδο με τον αρχαίο Πάνορμο.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΕΠΑΡΧΙΑ ΙΘΑΚΗΣ

Οικισμός Πηλικάτων

Οικόπεδο Αθ. Σόμπολα

Οι εκσκαφικές εργασίες στο οικόπεδο αυτό έγιναν στα όρια προσεισμικής κατεστραμμένης οικοδομής. Εκτός οικοδομικής γραμμής και προς Α., κατά μήκος φυσικού βράχου (διαστ. 3,45Χ1,15 μ.), αποκαλύφθηκε στρώμα λίθων και κεραμικής (τροχήλατης και χειροποίητης) της προϊστορικής περιόδου.

Στην προέκταση του βράχου ερευνήθηκε αποθέτης (διαστ.: μήκ. 1,35, πλ. 0,85 μ. περίπου και βάθ. 0,50 μ.), από τον οποίο προήλθαν πολλά συνανήκοντα όστρακα. Κατά μήκος του βράχου υπήρχε λάκκος, με διάμετρο χείλους 1,50 και πυθμένα 0,90 μ., ο οποίος περιείχε σε επάλληλες στρώσεις λίθους, ελάχιστα όστρακα και κάρβουνα. Χειροποίητο αγγείο, ελλιπές και σπασμένο, βρέθηκε μεταξύ του αποθέτη και του λάκκου.

Οικόπεδο Σπύρου Ραυτόπουλου

Κατά τη διάρκεια χειρωνακτικών εργασιών που γίνονταν στον κήπο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου από τέσσερις ημίεργους λίθους, συνολ. μήκ. 2,40, πλ. 0,52 και ύψ. 0,27 μ.

Η τομή κατά μήκος αυτού αποκάλυψε στρώμα καταστροφής, συνολικής έκτασης 4Χ1,80 μ., από το οποίο συγκεντρώθηκαν όστρακα, λίθινα και οστέινα εργαλεία της προϊστορικής περιόδου. Σε μια δεύτερη τομή βρέθηκε σπασμένο αγγείο με μαύρο γάνωμα και επίθετες πλαστικές λαβές. Ίχνη πυράς υπήρχαν γύρω από αυτό. Στις υπόλοιπες τομές (συνολικά πέντε) δεν βρέθηκε απολύτως τίποτα.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ 1992-1993

Κατά τους μήνες Οκτώβριο και Νοέμβριο του 1992 και του 1993 αντίστοιχα έγινε στο ανατολικό μέρος της Κεφαλονιάς (η περιοχή προς Δ. ορίζεται από τον άξονα που ενώνει τους κόλπους Μύρτου και Λουρδά) επιφανειακή έρευνα σε συνεργασία της Εφορείας και του Ινστιτούτου Δανίας Αθηνών. Η συνεργασία είναι τριετής και τα αποτελέσματα θα εκδοθούν σε ειδικό τόμο.

Εξαιτίας της μεγάλης έκτασης, η κύρια προσπάθεια επικεντρώθηκε στις ευρύτερες περιοχές των Μαυράτων, Πάστρας, Πόρου και Σάμης. Η έρευνα απέδωσε νέες, άγνωστες μέχρι τώρα θέσεις, που από πρώτες εκτιμήσεις χρονολογικά καλύπτουν το διάστημα από την παλαιολιθική μέχρι και τη βυζαντινή περίοδο. Πρόκειται για θέσεις από τις οποίες συγκεντρώθηκαν κυρίως ποσότητες πυριτόλιθου και κεραμικής και σε μερικές άλλες επισημάνθηκαν αξιόλογα αρχιτεκτονικά σύνολα.

Σημειώνεται ότι στην περίπτωση της ντόπιας χειροποίητης κεραμικής των προϊστορικών χρόνων υπήρξε πάντα προβληματική η ακριβής χρονολόγηση. Αυτό οφείλεται βασικά στη διαλυμένη κατάσταση των οστράκων και στις εξαιρετικά μικρές διαστάσεις τους. Ο πηλός τους, πάντως, είναι ο τυπικός πηλός της Κεφαλονιάς (χοντρός με ξένες προσμίξεις, όχι καλά ψημένος). Σε ελάχιστες περιπτώσεις διαπιστώθηκε ένα είδος βαφής.

Προβληματική, όμως, είναι και η ακριβής χρονολόγηση των λίθινων εργαλείων πυριτόλιθου. Ασφαλή χρονολογικά συμπεράσματα θα προκύψουν μετά τη συστηματική μελέτη τους.

Επιφανειακή έρευνα έγινε και σε γνωστές θέσεις, από τις οποίες προέκυψαν ενδιαφέροντα στοιχεία.

Παράλληλα, και στα πλαίσια της έρευνας, έγιναν αποτυπώσεις, όπως και στις περιπτώσεις των τειχών των Πρόννων, του Πόρου, της Σάμης και αλλού.

Προς το παρόν παρατίθενται σύντομες αναφορές των σημαντικότερων θέσεων που εντοπίστηκαν.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΚΡΑΝΑΙΑΣ

Κοινότητα Πλαταιών, θέσεις μονής Υπαπαντής Θεοτόκου Σισσίων και Λεύκα

Σε διάφορα σημεία των παραπάνω θέσεων βρέθηκαν όστρακα και θραύσματα κεραμίδων των ελληνιστικών ρωμαϊκών χρόνων.

Οικισμός Κουράτων

Νότια-νοτιοδυτικά του οικισμού Κουράτων και κοντά στην ακτή βρέθηκε μελαμβαφές πλατύ χείλος κρατήρα, πιθανώς των αρχαϊκών χρόνων. Επίσης όστρακα μεταγενέστερης εποχής.

Κοινότητα Μαρκόπουλο

α) Θέση Χαρερά Ράχη. Η θέση βρίσκεται 800 μ. περίπου Β.-ΒΑ. του μυκηναϊκού θολωτού τάφου των Μαυράτων[65]. Πρόκειται για φυσική οχυρωματική θέση, στους πρόποδες της οποίας απλώνονται οι πεδιάδες των Μαυράτων και Κατελειού. Σύμφωνα με την κεραμική που συγκεντρώθηκε, ο χώρος χρησιμοποιήθηκε τόσο κατά την προϊστορική όσο και κατά την ιστορική περίοδο.

β) Οικισμός Κ. Κατελειός[66]. Κατά τη φετινή επιφανειακή έρευνα διαπιστώθηκε ότι η περιοχή που ορίζεται δυτικά από το χείμαρρο, βόρεια από το δρόμο Κ. Κατελειού-Αργοστολίου-Σκάλας και νότια από την παραλία, είναι διάσπαρτη με όστρακα της ρωμαϊκής περιόδου. Επισημάνθηκαν, επίσης, οικοδομικά λείψανα (εκτός των ήδη αναφερθέντων βλ. παραπάνω, σ. 148). Πρόκειται μάλλον για τον πυρήνα του αρχαίου οικισμού.

γ) Λόφος Γιουλάκι. Στην κορυφή του λόφου εντοπίστηκαν τοίχοι, πιθανώς αγροικίας, και θραύσματα κεραμίδων της βυζαντινής περιόδου.

δ) Άνω Κατελειός. Βόρεια του σημερινού οικισμού, σε χαμηλό λόφο, βρέθηκαν ποσότητες πυριτόλιθου, πιθανώς της παλαιολιθικής περιόδου.

ε) Οικισμός Αργίνια, θέση Καμπούλια. Επισημάνθηκε οικοδόμημα, διαστ. 7,5x6 μ., που ίσως αποτελεί πύργο. Είναι χτισμένος με μεγάλους ογκόλιθους.

Κοινότητα Σκάλας

α) Ακρωτήρι Μούντα[67]. Γύρω από το τριγωνομετρικό σημείο του Στράτου, και κυρίως Β.-ΒΔ. αυτού, μαζεύτηκαν ποσότητες πυριτόλιθου (πιθανώς παλαιολιθική-μεσολιθική εγκατάσταση), κεραμική προϊστορικών χρόνων (χειροποίητη και τροχήλατη) και λεπίδες οψιανού (σπάνιες στην Κεφαλονιά).

β) Θέση Αγραπιδούλα. Η θέση βρίσκεται μεταξύ του οικισμού Σκάλας και της θέσης Άγιος Γεώργιος Γραδού. Συγκεντρώθηκε ποσότητα πυριτόλιθου. Πιθανή παλαιολιθική-μεσολιθική εγκατάσταση.

γ) Λοφοσειρά Αησλιάς. Στα ανατολικά πρανή της λοφοσειράς και περίπου κάτω από την κορυφή βρέθηκε κεραμική της προϊστορικής και ρωμαϊκής περιόδου. Η θέση βρίσκεται 500 μ. περίπου Δ. της θέσης Βούρτεψη[68], όπου πέρυσι εντοπίστηκε ακανόνιστο ορθογώνιο οικοδόμημα. Φέτος η έρευνα στην ίδια θέση απέδωσε λίγα μελαμβαφή όστρακα.

Κοινότητα Πάστρας-ακρόπολη

Η επιφανειακή έρευνα στην αρχαία ακρόπολη[69] απέδωσε αρκετά νέα ενδιαφέροντα στοιχεία. Σύμφωνα με την κεραμική, η κατοίκηση σε αυτήν χρονολογείται ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους. Εκτός της κεραμικής βρέθηκαν λίθινα εργαλεία, αρχιτεκτονικά μέλη και επιτύμβιες στήλες. Παράλληλα έγινε για πρώτη φορά αποτύπωση των τειχών. Στο σχέδιο εντάχθηκαν και αναλημματικοί τοίχοι.

Οικισμός Αννινάτων, περιοχή Διπόλια

Σε διάφορα σημεία της έκτασης αυτής επισημάνθηκαν θέσεις από τις οποίες περισυνελέγη αρκετή κεραμική των ιστορικών χρόνων[70].

Κοινότητα Πόρου

α) Θέση Στου Λανί τον Κάμπο[71]. Επισημάνθηκαν οικοδομικά λείψανα, που πιθανολογούν εκτεταμένη εγκατάσταση των κλασικών-ελληνιστικών χρόνων.

β) Οικισμός Πόρου. Έγινε για πρώτη φορά η λεπτομερής αποτύπωση των τειχών του Πόρου, που βρίσκονται δυτικά του σημερινού οικισμού[72]. Από την αποτύπωση προέκυψαν στοιχεία που αφορούν το τείχος του Πόρου (πύλη, αναλημματικοί τοίχοι). Παράλληλα, η έρευνα απέδωσε κεραμική των ιστορικών χρόνων και επίσης ποσότητες πυριτόλιθου που πιθανολογούν νεολιθική εγκατάσταση κατά μήκος του ποταμού Βόχινα.

γ) Λοφοσειρά Πυροβουνίου. Στην κορυφή και προς Α. της συγκεκριμένης λοφοσειράς (μεταξύ των άλλων στην θέση Κάναλλος έγινε ανασκαφή από τον υπογράφοντα, βλ. παραπάνω, σ. 149) βρέθηκαν μελαμβαφή όστρακα.

ΕΠΑΡΧΙΑ ΣΑΜΗΣ

Οικισμός Ανδριολάτα, θέση Καστρί

Η θέση αναφέρεται από τον Παρτς[73], ο οποίος όμως

65. BCH 60 (1936), σ. 472.

66. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 168.

67. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 41.

68. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 168.

69. Ι. Πάρτς, ό.π., σ. 186-187. ΑΔ 24 (1969): Χρονικά σ. 271· 46 (1991): Χρονικά, σ. 168.

70. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 169.

71. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 168.

72. Ι. Παρτς, ό.π., σ. 188-189. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 168.

73. Ι. Παρτς, ό.π., σ. 185.

δεν την επισκέφθηκε. Διαπιστώθηκε η ύπαρξη κυκλικού πύργου με είσοδο. Παρόμοιος πύργος υπάρχει και στη θέση Άγιος Νικόλαος του οικισμού Διγαλέτου.

Οικισμός Διγαλέτο

Από το γνωστό Κάστρο του Σορδάτου[74] προέρχονται αρκετά όστρακα, μεταξύ των οποίων και προϊστορικά.

Κοινότητα Κουλουράτων, θέσεις Ράχη Κουλουράτων και Καστρί

Οι θέσεις ανήκουν σε ενιαίο ανισοϋψή ορεινό όγκο. Στην πρώτη, την οποία αναφέρει ο Πάρτς[75], υπάρχουν δύο μικρά κάστρα, ενώ στη δεύτερη ένας κυκλικός πύργος, ο περίβολος του οποίου είναι χτισμένος με μικρούς λίθους.

Η παρουσία πάντως τόσων οχυρωματικών έργων σε μία περιορισμένη έκταση από τα Ανδριολάτα-Διγαλέτο μέχρι τα Κουλουράτα ενισχύει την άποψη του Παρτς ότι η περιοχή αποτελούσε την παραμεθόριο των αρχαίων πόλεων Σάμης και Πρόννων. Η διαφορετική τεχνοτροπία κατασκευής των τειχών όμως και η κεραμική, που χρονολογείται από την προϊστορική περίοδο έως την ελληνιστική, υποδηλώνουν ότι τα έργα δημιουργήθηκαν σε διαφορετικές περιόδους και χρησιμοποιήθηκαν επανειλημμένως. Μόνο το Καστρί θα πρέπει να χρονολογείται σε πολύ μεταγενέστερη της αρχαίας εποχή (βυζαντινή;).

Γριζάτα

Βρέθηκαν ποσότητες πυριτόλιθου (μεσολιθική εγκατάσταση;).

Κοινότητα Χαλιωτάτων, θέσεις Πελεκητά Λιθάρια και Στερνούλες[76]

Εκτός από θραύσματα κεραμίδων η φετινή έρευνα δεν απέδωσε τίποτα ενδιαφέρον.

Κοινότητα Σάμης

Έγινε συστηματική έρευνα, χωρίς να ολοκληρωθεί όμως, στις ακροπόλεις της αρχαίας Σάμης. Βορειοανατολικά της μεγάλης ακρόπολης βρέθηκε μεγάλη συγκέντρωση (αποθέτες;) κακοψημένων οστράκων της υστερορωμαϊκής περιόδου. Η λεπτομερής αποτύπωση των τειχών προβλέπεται για τον επόμενο χρόνο[77]. Πάντως από την έρευνα προέκυψαν νέα στοιχεία για το ίδιο το τείχος (πύλες, πορεία). Παράλληλα έγινε μια πρώτη καταγραφή όλων των αναλημματικών τοίχων.

Κοινότητα Αγίας Ευφημίας

α) Θέσεις Παλάτια, Δρακοπουλάτα[78]. Η έρευνα απέδωσε όστρακα των ελληνιστικών-ρωμαϊκών χρόνων.

β) Θέση Ελληνικά. Επισημάνθηκε οικοδόμημα, διαστ. 9Χ7 μ., όμοιας κατασκευής με τα οικοδομήματα στα Δρακοπουλάτα[79]. Η θέση εντοπίστηκε αρχικά από τον υπογράφοντα σε αυτοψία.

Οικισμός Χαλιωτάτων

Νότια του οικισμού επισημάνθηκαν λείψανα αγροικίας μεσαιωνικής περιόδου. Από το χώρο συγκεντρώθηκαν όστρακα προϊστορικής και ελληνιστικής περιόδου και ποσότητα πυριτόλιθων.

Κοινότητα Καραβόμυλου, λόφος Αγίων Θεοδώρων

Στις ανατολικές και δυτικές παρειές του συγκεκριμένου λόφου[80] βρέθηκαν όστρακα ελληνιστικής-ρωμαϊκής περιόδου και ποσότητα πυριτόλιθου.

Οικισμός Τουλιάτων

Συγκεντρώθηκε ποσότητα λίθινων εργαλείων πιθανώς νεολιθικής περιόδου.

Οικισμός Χαλικερή

Παρατηρήθηκε μεγάλη συγκέντρωση οστράκων, που χρονολογούνται από την ελληνιστική έως την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο και τη μεσαιωνική.

Φισκάρδο, θέσεις Χερσόνησος, Θρονί, Σπηλιόβουνο

Από τις παραπάνω θέσεις συγκεντρώθηκαν λίθινα εργαλεία και όστρακα ελληνιστικής-ρωμαϊκής περιόδου.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

74. Ι. Παρτς, ό.π., σ. 183-184.
75. Ι. Παρτς, ό.π., σ. 182-183.
76. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 169.
77. Ι. Παρτς, ό.π., σ. 172-181, Χάρτης 1.
78. Ι. Παρτς, ό.π., σ. 168-170. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 169.
79. ΑΔ, ό.π.
80. ΑΕ 1964, σ. 23.

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΙΚΗ

Θέση Βαλιμίτικα-Ριζόμυλος

Τον Ιούλιο του 1991, στη διάρκεια της έρευνας για την αρχαία Ελίκη, πραγματοποιήθηκαν πέντε γεωτρήσεις στην παράκτια πεδιάδα μεταξύ του Σελινούντα και του Κερυνίτη. Ελήφθησαν οργανικά δείγματα από ιζηματικούς πυρήνες για ραδιοχρονολόγηση με C 14, η οποία διενεργήθηκε στο Εθνικό Κέντρο Ερευνών Δημόκριτος στην Αθήνα. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο κλασικός ορίζοντας στην περιοχή έχει βάθος λιγότερο από 12 μ.

Κατά τη συνέχιση των εργασιών, τον Ιούλιο του 1993, πραγματοποιήθηκαν 17 ακόμη γεωτρήσεις ανάμεσα στο Τεμένι και στα Νικολέικα, με ελάχιστο βάθος 10 και μέγιστο βάθος 25 μ. Σε πέντε από αυτές τις οπές εντοπίστηκαν θραύσματα και ίχνη κεραμικής, κυρίως σε βάθος που κυμαινόταν από 3 έως 7 μ. Σε τρεις οπές, σε απόσταση ίδιου βάθους, εντοπίστηκαν απανθρακωμένοι σπόροι και στελέχη αμπέλου.

Θεωρούμε ότι το υλικό αυτό μαρτυρεί ύπαρξη αρχαίας κατοίκησης σε μια περιοχή που εκτείνεται πάνω από 1 χλμ., αλλά πρέπει να τονιστεί ότι η μαρτυρία δεν αποτελεί ανακάλυψη ή ταύτιση της αρχαίας Ελίκης. Ο χρονολογικός προσδιορισμός του υλικού άρχισε με τα πρώτα δείγματα που απεστάλησαν στο εργαστήριο του Δημόκριτου για ραδιοχρονολόγηση με C 14.

Θα αναλυθούν δείγματα όλων των πυρήνων για δείκτες του αρχαίου περιβάλλοντος, για χημικά ινοστοιχεία και για μαγνητικές διαταραχές, οι οποίες χαρακτηρίζουν περιοχές με αρχαία κατοίκηση. Αυτές οι ενδείξεις, σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα της ραδιοχρονολόγησης, θα πρέπει να προσδιορίσουν την έκταση και την ηλικία αυτού του επιπέδου κατοίκησης.

ΝΤΟΡΑ ΚΑΤΣΩΝΟΠΟΥΛΟΥ - STEVEN SOTER

6η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 1993 υπηρέτησαν στην 6η ΕΒΑ εκτός από την υπογράφουσα οι αρχαιολόγοι Κωνσταντίνα Σκαρμούτσου στην Αρχαία Κόρινθο, Αφέντρα Μουτζάλη και Αναστασία Κουμούση στην Πάτρα και Ζωή Μυλωνά στη Ζάκυνθο και εκθέτουν η καθεμιά τα έργα στην περιοχή της αρμοδιότητάς τους. Η Δ. Ρηγάκου απουσίασε με εκπαιδευτική άδεια.

Η έλλειψη μόνιμου τεχνικού προσωπικού αλλά και η καθυστέρηση έναρξης της χρηματοδότησης των έργων δημιούργησε πολλά προβλήματα στην υλοποίηση των προγραμματισθέντων έργων, το συνολικό έργο όμως της Εφορείας που εκτίθεται παρακάτω, ανασκαφικό, στερεωτικό-αναστηλωτικό και συντήρησης, στα δύο εργαστήρια της Εφορείας στην Πάτρα και στο Μουσείο Ζακύνθου, υπήρξε σημαντικό. Συνεχίστηκε επίσης η καταλογογράφηση και φωτογράφηση στο Μουσείο Ζακύνθου.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Μουσείο Ζακύνθου

Από 18 Σεπτεμβρίου μέχρι 31 Οκτωβρίου στο Μουσείο Ζακύνθου πραγματοποιήθηκε τιμητική έκθεση αγιογραφίας και ζωγραφικής του Κώστα Μπάρμπα. Ο ζωγράφος (1928-1983), που είχε σπουδάσει στην Αθήνα και τη Ρώμη και είχε αγιογραφήσει πολλούς ναούς σε όλη την Ελλάδα, τα τελευταία χρόνια της ζωής του εργαζόταν ως συντηρητής στο Μουσείο Ζακύνθου.

Από τον Ιούλιο μέχρι τον Οκτώβριο συνεχίστηκε η καταγραφή των εικόνων που φυλάσσονται στις αποθήκες του Μουσείου από την αρχαιολόγο Αικατερίνη Δεμέτη.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΣΤΕΡΕΩΤΙΚΕΣ - ΑΝΑΣΤΗΛΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Πάτρα

Φρούριο

Κατά το 1993 οι εργασίες επικεντρώθηκαν στα θέματα ασφαλείας. Έτσι, εκτός από τους συστηματικούς καθαρισμούς, έγιναν στερεωτικές επεμβάσεις και ανακτίσεις σε τμήματα του βόρειου και του ανατολικού τείχους, από όπου υπήρχε δυνατότητα πρόσβασης στο εσωτερικό.

Ειδικότερα στο ανατολικό τμήμα έγιναν αποχωματώσεις εξωτερικά, αλλά και προς το εσωτερικό του τείχους που κλείνει την τάφρο του εσωτερικού περιβόλου, εργασίες υποθεμελίωσης σε ορισμένα τμήματα και ανάκτιση, ώστε να αποκλειστεί η προσπέλαση από το σημείο αυτό (Πίν. 51 α).

Ρίο

Φρούριο

Συνεχίστηκαν οι στερεωτικές επεμβάσεις στο βόρειο τείχος, που υφίσταται συνεχή καταπόνηση από τις έντονες φυσικές συνθήκες. Στον κεντρικό πολυγωνικό πύργο έγινε αποχωμάτωση περιμετρικά, ώστε να διευθετηθεί η αποστράγγιση των ομβρίων, αλλά και εσωτερικά, ώστε να αποκαλυφθεί η αρχική στάθμη του δαπέδου και να συνταχθεί μελέτη αποτύπωσης και στερέωσης.

Πόρτες

Σπήλαιο Αγίου Γεωργίου (Πίν. 51 β-γ)

Ο ορεινός όγκος Σκόλλις με τις πολλές σπηλαιώδεις διαμορφώσεις του φιλοξένησε σημαντικό αριθμό ασκητών από τη μεσοβυζαντινή εποχή και μετά. Σε ένα από τα μεγαλύτερα σπήλαια λαξευμένα στο βράχο, από τον οποίο βγαίνει νερό σχεδόν όλο το χρόνο, σώζονται δύο τοιχογραφημένα ναΰδρια. Έγιναν γνωστά πρόσφατα στην Υπηρεσία μας και με τη διάνοιξη δρόμου από την κοινότητα έγινε δυνατή η εκτέλεση εργασιών καθαρισμού, στερέωσης και διαμόρφωσης του χώρου, ώστε να είναι επισκέψιμος. Οι εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών δεν έχουν ολοκληρωθεί ακόμη. Ο ναός στη στάθμη εισόδου του σπηλαίου είναι αφιερωμένος στην Παναγία. Στη μικρή λαξευτή κόγχη σώζονται αποσπασματικά δύο ιεράρχες και αφιερωτική επιγραφή. Στη νότια πλευρά απεικονίζονται η Θεοτόκος ένθρονη Βρεφοκρατούσα, η Κοίμηση και πάνω τα Εισόδια και το Γενέσιο της Θεοτόκου. Στο δυτικό τοίχο επάνω εικονίζεται η Σταύρωση και κάτω σε ολόσωμη μετωπική πα-

ράσταση ο άγιος Νικόλαος και έφιπποι οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος. Το νότιο τοίχο καταλαμβάνει η αγία Μαρίνα και άλλη αδιάγνωστη αγία. Άλλη μια αφιερωτική επιγραφή υπάρχει κάτω από την παράσταση των στρατιωτικών αγίων.

Το δεύτερο ναΰδριο, που βρίσκεται σε κοίλωμα του βράχου 5 μ. ψηλότερα, έχει μικρότερες διαστάσεις. Στη βόρεια πλευρά διαμορφώνεται αβαθής τοξωτή κόγχη που καλύπτεται από την πολύ κατεστραμμένη σήμερα παράσταση του αγίου Γεωργίου έφιππου. Απέναντι εικονίζεται η Δέηση και στο δυτικό τμήμα η Σταύρωση. Στην κόγχη του Ιερού σώζεται μόνο δίσκος με προτομή του Χριστού Εμμανουήλ. Ακόμη διατηρούνται ο άγγελος του Ευαγγελισμού, στην οροφή ο Χριστός μέσα σε δόξα, προφανώς από την παράσταση της Ανάληψης, και σπαράγματα από ολόσωμες παραστάσεις αγίων. Στον τοίχο της εισόδου εικονίζεται ολόσωμη μια μοναχή.

Οι τοιχογραφίες δεν είναι όλες σύγχρονες ούτε έργο του ίδιου ζωγράφου. Πολλές μορφές και συνθέσεις μαρτυρούν τεχνίτη καλό και γνώστη της τεχνοτροπίας και εικονογραφίας της εποχής του, άλλες όμως είναι αφελείς και λαϊκότροπες· θεωρούμε όμως ότι όλες μπορούν να χρονολογηθούν μέσα στο 13ο αι. Στο εικονογραφικό πρόγραμμα παρατηρούνται κοινά χαρακτηριστικά με πολλά άλλα ασκηταριά της Πελοποννήσου της βυζαντινής περιόδου. Η απεικόνιση της μοναχής στο ναΰδριο του Αγίου Γεωργίου αλλά και η ανάγνωση μιας από τις αφιερωτικές επιγραφές μαρτυρούν ότι το σπήλαιο ήταν γυναικεία μονή, τουλάχιστον την εποχή της αγιογράφησής του.

Στους σπηλαιώδεις ναούς έγινε ανασκαφική έρευνα στο δάπεδο που, πλην λίγων παραχωμένων οστών, δεν απέδωσε τίποτε. Με καθαρισμό και αρμολόγημα της λιθοδομής στερεώθηκαν τα κτιστά τμήματα και το δάπεδο διαμορφώθηκε με πέτρινες πλάκες.

Φρούριο Χλεμούτσι

Εκτός από το συστηματικό καθαρισμό εσωτερικά του Φρουρίου και περιμετρικά των τειχών από την εξωτερική πλευρά, άρχισε το έργο του ηλεκτροφωτισμού του Κάστρου, που χρηματοδοτήθηκε από τον ΕΟΤ. Στερεωτικά οι εργασίες συνεχίστηκαν στο δυτικό τμήμα με αποχωματώσεις, αρμολογήματα της τοιχοποιίας και ανακτίσεις, όπου απαιτείται για λόγους στερέωσης ή για λόγους ασφαλείας των επισκεπτών, αλλά και του χώρου, όπου υπήρχε δυνατότητα ανεξέλεγκτης πρόσβασης προς το εσωτερικό.

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Μανωλάδα

Ναός Παλαιοπαναγιάς

Συνεχίστηκαν οι στερεωτικές εργασίες του βυζαντινού ναού. Μετά την ολοκλήρωση της αποκάλυψης του τοιχογραφικού διακόσμου στο Ιερό έγινε καθαρισμός της λιθοδομής και αρμολόγημα, έτσι ώστε να μείνει η τοιχοποιία ανεπίχριστη στα τμήματα που δεν σώζεται ο ζωγραφικός διάκοσμος.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ[1]

Πύργος Δομενεγίνη στην κοινότητα Αργασίου

Συνεχίστηκαν οι εργασίες στερέωσης της τοιχοποιίας. Πραγματοποιήθηκαν καθαιρέσεις σαθρών επιχρισμάτων, τοπικά αρμολογήματα, εσωτερικά και εξωτερικά, σφράγιση ρωγμών, τοποθέτηση λίθινων κλειδιών. Έγινε τοποθέτηση νέων κουφωμάτων από ξύλο ιρόκο. Διαμορφώθηκε η στάθμη του εξωτερικού χώρου με κατάλληλες κλίσεις για την απορροή των ομβρίων και κατασκευάστηκε περίφραξη από λιθοδομή. Στο χώρο του περιβόλου κατασκευάστηκε απορροφητικός βόθρος.

Κωδωνοστάσιο ναού Αγίου Νικολάου του Μώλου

Πραγματοποιήθηκε καθαίρεση του πάνω τμήματος, δηλαδή της δεύτερης και τρίτης ζώνης, του κωδωνοστασίου, προκειμένου να ανακατασκευαστεί. Έγινε αρίθμηση των γωνιόλιθων και φυλάχθηκαν όσα λίθινα μέλη ήταν δυνατόν να επαναχρησιμοποιηθούν.

Ναός Κυρίας των Αγγέλων στην πόλη

Ανακατασκευάστηκε η στέγη με τοποθέτηση στεγανωτικής μεμβράνης. Κατασκευάστηκε λιθόστρωτο στον περίβολο του ναού με διαμόρφωση κλίσεων προς τον υπάρχοντα αγωγό ομβρίων υδάτων και εγκαταστάθηκε σύστημα αποστράγγισης των υδάτων περιμετρικά του ναού.

1. Υπεύθυνη των εργασιών ήταν η αρχιτέκτων Άννα Ζαγκότση.

Κωδωνοστάσιο ναού Παναγίας Λαγκαδιώτισσας στο Άνω Γερακάριο

Συνεχίστηκαν οι εργασίες αναστήλωσης της τρίτης ζώνης του κωδωνοστασίου.

Ναός Παναγίας Δερματούσας στο Τραγάκι

Πραγματοποιήθηκαν προκαταρκτικές εργασίες προκειμένου να αρχίσει η στερέωση του καθολικού της μονής. Μετά την απομάκρυνση των επιχωματώσεων αποκαλύφθηκε το λίθινο πλακόστρωτο προαύλιο και η στάθμη θεμελίωσης του ναού. Καθαιρέθηκε η στέγη και τμήματα της ξύλινης οροφής (ουρανίας) και απομακρύνθηκαν τα στασίδια. Οι εργασίες στερέωσης άρχισαν με καθαίρεση των ετοιμόρροπων λιθοδομών και τοπικές ανακτίσεις.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

Στο εργαστήριο της Εφορείας στην Πάτρα εργάστηκαν οι συντηρητές Απόστολος Θεοδωρακόπουλος, Ζώης Γκρίλλας, Γεωργία Σοφακίνη, Μαρία Αργυροπούλου και Νίκος Κατσαΐτης.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ

Το συνεργείο εργάστηκε στη συντήρηση τοιχογραφιών στα παρακάτω μνημεία.

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Ξυλόκαστρο

Ναός Αγίου Βλασίου

Στον πληγέντα από το σεισμό του 1981 νεοκλασικό ναό του Αγίου Βλασίου άρχισαν στερεωτικές εργασίες μετά από εγκεκριμένη από τη ΔΑΒΜΜ μελέτη, που περιλάμβαναν σε όλη τη λιθοδομή τσιμεντενέματα. Στο εσωτερικό του ναού διατηρούνται τοιχογραφίες σε τέμπερα του Σπ. Βασιλείου. Η τεχνική που είχε δουλευτεί παρουσίασε σημαντικά προβλήματα, διότι εκτός της κονιορτοποίησης της προετοιμασίας τα χρώματα παρουσιάζονταν εξίτηλα στο νερό.

Γι' αυτό κρίθηκε απαραίτητο να γίνει στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας και φιξάρισμα των χρωμάτων πριν την εκτέλεση των ενεμάτων, εργασία που πραγματοποίησε το συνεργείο συντήρησης της Εφορείας.

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Πόρτες

Σπήλαιο Αγίου Γεωργίου

Οι τοιχογραφημένες επιφάνειες του βράχου παρουσίαζαν τεράστια κενά και φουσκώματα που οφείλονται στην παρουσία ενός εντόμου (αγριομέλισσα). Στην προετοιμασία της τοιχογραφίας είχε χρησιμοποιηθεί είδος χόρτου το οποίο και αποτέλεσε στοιχείο έλξης των εντόμων αυτών, που είχαν δημιουργήσει τεράστιες φωλιές πίσω από τη ζωγραφική επιφάνεια. Για τη στερέωση των τοιχογραφιών απαιτήθηκε συστηματικό «πρεσσάρισμα» και στεφάνωμα των τοιχογραφημένων τμημάτων που έγινε σταδιακά και ακόμη δεν έχει ολοκληρωθεί.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

Περιθώρι

Μονή Αγίων Αποστόλων

Το καθολικό της μονής, λιθόκτιστο κτίσμα του 17ου αι., είναι μονόχωρη βασιλική, καμαροσκέπαστη αρχικά, με σύγχρονο νάρθηκα και τρίπλευρη εξωτερικά αψίδα. Η επικοινωνία ανάμεσα στο νάρθηκα και τον κυρίως ναό γίνεται με τρίβηλο. Τις μακρές πλευρές και την αψίδα διατρέχει διπλή οδοντωτή ταινία (Πίν. 52α).

Εσωτερικά ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες, τις οποίες, σύμφωνα με επιγραφή που δεν σώζεται σήμερα, φιλοτέχνησε το 1621 ο Γεώργιος Μόσχος, ζωγράφος από το Ναύπλιο. Η εικονογράφηση του ναού είναι διατεταγμένη σε ζώνες. Στην πρώτη, την κατώτατη, γραμμικό διακοσμητικό θέμα μιμείται ύφασμα. Στη δεύτερη εικονίζονται ολόσωμοι άγιοι. Ακολουθεί η τρίτη με σκηνές από βίους και μαρτύρια αγίων και τέλος η τέταρτη ζώνη με παραστάσεις από το χριστολογικό κύκλο. Τμήμα των τοιχογραφιών της τέταρτης ζώνης έχει καταστραφεί από τη μετατροπή της στέγης σε ξυλόστεγη. Στο Ιερό εικονίζεται ένθρονη Πλατυτέρα ανάμεσα σε σεβίζοντες αγγέλους.

Ο Γεώργιος Μόσχος μένει πιστός στα πρότυπα της κρητικής ζωγραφικής, χωρίς πρωτοτυπία όμως και προσπάθεια ανανέωσης. Μεταφέρει στον τοίχο τα χαρακτηριστικά των φορητών εικόνων. Η τάση για απλούστευση και σχηματοποίηση των παλαιών προτύπων, ο αφηγηματικός και διακοσμητικός χαρακτήρας των τοιχογραφιών προσδίδει λαϊκή χροιά στο έργο του. Ικανός προσωπογράφος, υστερεί στις συνθέσεις, στις οποίες οι

μορφές με αυστηρή έκφραση και χωρίς έντονη σωματικότητα κινούνται συμβατικά μπροστά στο λιτό τοπίο, φυσικό και αρχιτεκτονικό (Πίν. 52 β-γ).

Οι τοιχογραφίες των Αγίων Αποστόλων είναι το προτελευταίο γνωστό έργο του Γεωργίου Μόσχου, ο οποίος, μόνος ή μαζί με τον αδελφό του Δημήτριο, έχει αγιογραφήσει πολλές εκκλησίες στην Πελοπόννησο.

Έγινε συντήρηση των τοιχογραφιών (στερέωση αποκολλημένων τμημάτων, καθαρισμός και αισθητική αποκατάσταση).

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

Τζάιλο (Χαραυγή)

Ερείπια ναού Παναγίας

Τα σπαράγματα τοιχογραφιών μεταφέρθηκαν στο εργαστήριο της 6ης ΕΒΑ προς αποκατάστασή τους.

Ήταν πέτρες λαξευτές της τοιχοδομίας του ναού, οι οποίες με μια λεπτή προεργασία είχαν τοιχογραφηθεί. Ήταν από διαφορετικά μέρη του ναού και δεν στάθηκε δυνατή η σύνθεση κάποιας παράστασης. Αφού αποσπάστηκαν από τις πέτρες μεταφέρθηκαν σε τελάρα ζωγραφικής κατάλληλα προετοιμασμένα και έγινε η αποκατάστασή τους.

ΝΟΜΟΣ ΗΛΕΙΑΣ

Μανωλάδα

Παλαιοπαναγιά

Συνεχίστηκε η στερέωση και ο καθαρισμός των τοιχογραφιών του βορειοδυτικού διαμερίσματος. Στο φουρνικό που καλύπτει το χώρο αποκαλύφθηκε πολύ φθαρμένη υπερμεγέθης προτομή του Χριστού Παντοκράτορα. Στον ανατολικό τοίχο σώζεται μορφή του αρχαγγέλου Γαβριήλ ως φύλακα και αποσπασματικά μορφές διακόνων. Στο βόρειο τοίχο, εκτός από την υπερφυσικού μεγέθους προτομή του αγίου Νικολάου, που είχε αποκαλυφθεί από ετών, σώζονται τέσσερις παραστάσεις του βίου του αγίου: η Γέννηση, ο άγιος στο σχολείο, η σκηνή με την απελευθέρωση των τριών στρατηγών και η Κοίμηση. Στο νότιο τοίχο υπάρχει παράσταση Δέησης, ο άγιος που σώζει τους τρεις νέους, η προικοδότηση των παρθένων και το θαλασσινό θαύμα (Πίν. 53 α). Οι τοιχογραφίες είναι καλής τέχνης, όπως φαίνεται κυρίως στα πρόσωπα του αρχαγγέλου και της Δέησης, ενώ οι αφηγηματικές σκηνές είχαν ένα λαϊκότερο χαρακτήρα και μπορούν να χρονολογηθούν στα τέλη του 12ου ή στις αρχές του 13ου αι.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Στο εργαστήριο της Εφορείας στην Πάτρα συντηρήθηκαν κατά τους χειμερινούς μήνες εικόνες από ναούς της Πάτρας, από την περιοχή του Αιγίου και από τη μονή της Αγίας Λαύρας, σημαντικότερες από τις οποίες είναι οι παρακάτω:

1) Φιλοθέου Σκούφου, εικόνα αγίου Γεωργίου, 1669. Προέλευση: Ναός Αγίας Τριάδας Πατρών. Διαστάσεις: 0,37x0,28 μ. Συντηρήτρια: Αργυροπούλου Μαρία.

Ο άγιος Γεώργιος καβάλα σε άσπρο άλογο εικονίζεται τη στιγμή που φονεύει το φτερωτό δράκο. Τη σκηνή παρακολουθούν ο βασιλιάς και η συνοδεία του, στρατιώτες και σαλπιγκτές από τις επάλξεις κυκλικού πύργου στο δεξιό τμήμα της εικόνας. Στο βάθος αριστερά υψώνεται τειχισμένη πολιτεία. Μπροστά της σε μικρή κλίμακα ζωγραφισμένη η πριγκιποπούλα στρέφει και χαιρετά τον άγιο σωτήρα της (Πίν. 53 β).

Στη σύνθεση κυριαρχούν δύο διαγώνιοι άξονες που ορίζονται από το υψωμένο χέρι του αγίου με το ακόντιο και την ορμητική κίνηση του αλόγου που, σηκωμένο στα δύο πόδια, γυρίζει το κεφάλι προς τα πίσω. Ο δράκος παριστάνεται πεσμένος ανάσκελα στο έδαφος. Τα χρώματα είναι ζωηρά: κυριαρχούν το λευκό και το άλικο κόκκινο, ενώ το βάθος είναι χρυσό. Χαρακτηριστική είναι η διακόσμηση του θώρακα του αγίου με την παράσταση των δύο αγγέλων που κρατούν σταυρό σε χρυσογραφία.

Στο κέντρο κάτω από το δράκο υπάρχει η επιγραφή *Φιλοθέου ΑΧΞΘ*. Η συγκριτική εξέταση της υπογραφής, αλλά και της τεχνοτροπίας της εικόνας, επιβεβαιώνουν την απόδοσή της στον Φιλόθεο Σκούφο, κρητικό ιερέα και ζωγράφο, ο οποίος μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους στα 1669 έζησε στην Κέρκυρα, στη Βενετία και στη Ζάκυνθο. Μεγάλος είναι ο αριθμός των ενυπόγραφων έργων του, παρ' ότι πολλές υπογραφές έχουν θεωρηθεί πλαστές. Συντηρητικός ζωγράφος, επαναλαμβάνει συνήθως τύπους παλαιότερων ζωγράφων και κυρίως του Μιχαήλ Δαμασκηνού. Στην αδημοσίευτη εικόνα του ναού της Αγίας Τριάδας χρησιμοποιεί μια παραλλαγή της δρακοντοκτονίας συνηθισμένη το 17ο και 18ο αι. στην κρητική και την επτανησιακή ζωγραφική. Ανάλογα εικονογραφικά στοιχεία

έχουν οι εικόνες του Εμμ. Τζάνε στο Βυζαντινό Μουσείο και στο Μουσείο Μπενάκη, του Θεοδώρου Πουλάκη στην Κέρκυρα, του Α. Καραντινού στο Αργοστόλι και ανυπόγραφες εικόνες των Μουσείων Ζακύνθου και Αντιβουνιώτισσας, ενώ πανομοιότυπη είναι η εικόνα του Μουσείου Μόσχας, που έχει χρονολογηθεί στο α΄ μισό του 17ου αι. Ο τύπος ακολουθεί παλαιότερο πρότυπο, δεν λείπουν όμως και τα χαρακτηριστικά της τέχνης του Μ. Δαμασκηνού, όπως η χρυσογραφία στο θώρακα του αγίου. Η εικόνα δεν έχει ιδιαίτερα προβλήματα συντήρησης. Έγινε απεντόμωση του ξύλου σε θάλαμο με βρωμιούχο μεθύλιο και στερέωσή του, αλλαγή των κατεστραμμένων τρέσσων, καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας και αισθητική αποκατάσταση.

2) Εικόνα αγίου Γεωργίου έφιππου. Προέλευση: Ναός Αγίου Νικολάου Ροδιάς Αιγίου. Διαστάσεις: 0,93Χ0,58 μ. Συντηρητής: Απόστ. Θεοδωρακόπουλος.

Η εικόνα, λαϊκού ζωγράφου των μέσων του 18ου αι., απεικονίζει τον άγιο Γεώργιο έφιππο. Το πιο παλιό στρώμα ζωγραφικής ανάγεται στις αρχές του 18ου αι. Είναι ενδιαφέρουσα για τα προβλήματα που παρουσιάζει στη συντήρησή της, προβλήματα που κεντρίζουν το ενδιαφέρον του συντηρητή.

Εικονίζεται ο άγιος, με το γνωστό αγιογραφικό τρόπο, έφιππος, που στρέφει το σώμα του δεξιά και πίσω για να σκοτώσει το δράκο, που βρίσκεται στο αριστερό άκρο της εικόνας. Ο κάμπος της εικόνας είναι περασμένος με κίτρινο ώχρας. Δεξιά και πάνω φαίνονται τα τείχη της πόλης και στην είσοδό της στέκεται η βασιλοπούλα με μια κίνηση χαρακτηριστική. Πάνω στα τείχη διακρίνεται μια ομάδα κατοίκων. Στο πίσω μέρος του αλόγου κάθεται και ο υπηρέτης που κρατεί δοχείο, πετσέτα που κρέμεται στους ώμους και φέρει στο κεφάλι του χαρακτηριστικό σκούφο (φέσι) (Πίν. 53 γ).

Η εικόνα έφερε επιζωγραφήσεις, ιδιαίτερα στο φόντο και στο έδαφος κάτω από το άλογο. Σε κάποια σημεία υπήρχαν ενδείξεις δεύτερου στρώματος ζωγραφικής. Αφού έγινε καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας και αφαίρεση των επιζωγραφήσεων, έγινε ακτινογράφηση και διαπιστώθηκε η ύπαρξη δεύτερου στρώματος ζωγραφικής. Τα αποτελέσματα ήταν θετικά. Έτσι αποφασίστηκε ο διαχωρισμός των δύο στρωμάτων της ζωγραφικής. Τα χαράγματα που διακρίνονται στην εικόνα προέρχονται από το ζωγράφο που ζωγράφησε τη νεότερη εικόνα προκειμένου να «πιάσει» η προετοιμασία πάνω στην παλαιά ζωγραφική (Πίν. 53 δ).

Στο παλαιότερο στρώμα ζωγραφικής αποκαλύφθηκε το χρυσό βάθος της εικόνας και ο δράκος με κίτρινο χρώμα στο κέντρο. Έχουν διαφορετική στάση και ο άγιος και η βασιλοπούλα, αλλά ουσιαστικά η εικονογραφία παραμένει η ίδια.

Το νεότερο στρώμα ζωγραφικής μεταφέρθηκε σε άλλο ξύλο, αποτελούμενο από τρία μέρη, κατάλληλα προετοιμασμένο.

3) Εικόνα Παναγίας Οδηγήτριας. Προέλευση: Μητροπολιτικό Μουσείο Αιγίου. Διαστάσεις: 0,50Χ0,40 μ. Συντηρητές: Α. Θεοδωρακόπουλος - Μ. Αργυροπούλου.

Σε χρυσό βάθος η Παναγία εικονίζεται σε προτομή Βρεφοκρατούσα. Κρατεί τον Χριστό στο αριστερό χέρι και φέρει το δεξί μπροστά στο στήθος, στη γνωστή κίνηση της Οδηγήτριας· το κεφάλι της όμως με τον υψηλό λαιμό γέρνει ελαφρά προς το παιδί και το βλέμμα της πλανάται μακριά, πέρα από τον προσκυνητή. Φέρει σκουρόχρωμο χιτώνα με χρυσό σειρήτι, που περιτρέχει τη βάση του λαιμού, ενώ το κοκκινοκάστανο μαφόριο με τη χρυσή παρυφή πλαισιώνει μαλακά το πρόσωπο και σταυρώνει στο στήθος αφήνοντας ένα τριγωνικό άνοιγμα.

Από τη μορφή του Χριστού σώζεται μικρό μόνο τμήμα, παρέχει όμως αρκετά στοιχεία για τον τύπο της παράστασης. Αποδίδεται μικρόσωμος, με ελαφρά στροφή προς τη μητέρα του. Κρατεί κλειστό ειλητάριο που ακουμπά όρθιο στο αριστερό του γόνατο, ενώ με το δεξιό του χέρι ευλογεί. Σκουρόχρωμος με χρυσοκοντυλιές λώρος καλύπτει τον τράχηλο και τους ώμους, τυλίγεται στη μέση, στους μηρούς και κάτω από τα γόνατα (Πίν. 54 α).

Εικονογραφικά η παράσταση ταυτίζεται με μια παραλλαγή του τύπου της Οδηγήτριας που απαντά σε σειρά κρητικών εικόνων του 15ου και των αρχών του 16ου αι., τύπου που πιθανώς δημιουργήθηκε από τον Ανδρέα Ρίτζο. Χαρακτηριστικά του είναι η κλίση του κεφαλιού της Παναγίας, το βαθιά θλιμμένο βλέμμα, το τριγωνικό άνοιγμα του μαφορίου, που προέρχονται από την εικονογραφία της Παναγίας του Πάθους. Ιδιομορφία του εικονογραφικού αυτού σχήματος αποτελεί η μικροσκοπική απόδοση του Χριστού και η χρήση του λώρου, στοιχεία που έχουν δεχθεί διάφορες ερμηνείες από τους μελετητές.

Η τεχνοτροπία και η στικτή και χαρακτή με ρόδακες διακόσμηση των φωτοστεφάνων απαντά στην ίδια ομάδα εικόνων και ειδικότερα βρίσκεται κοντά στην εικόνα αριθ. Λ154 - ΣΠ153 του Βυζαντινού Μουσείου, σε ιδιωτική εικόνα που παρουσιάστηκε στην έκθεση για τα 100 χρόνια της ΧΑΕ, ιδιοκτησίας Κ. Ανδρουλιδάκη, σε εικόνες του Μουσείου Ερμιτάζ της Πετρούπολης, όλες χρονολογημένες μέχρι τα τέλη του 15ου αι. Το ρευστό πλάσιμο του προσώπου με τους ρόδινους τόνους και τα διάχυτα φώτα μας οδηγούν σε μια χρονολόγηση της εικόνας γύρω στο 1500.

Η εικόνα έχει εκτελεστεί σε ύφασμα πάνω σε ξύλο. Αποτελείται από τρία κάθετα και ένα οριζόντιο ξύλο

(στο πάνω μέρος της εικόνας) χωρίς συνοχή, με κατεστραμμένα τρέσσα. Το δεξιό τμήμα του ξύλου και η ζωγραφική είναι νεότερα. Έγινε αποκόλληση της εικόνας, επανατοποθετήθηκαν στην αρχική τους θέση τα ξύλα, απεντομώθηκαν, στερεώθηκαν και τοποθετήθηκαν καινούργια τρέσσα. Έγινε καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας και αισθητική αποκατάσταση.

4) Εικόνα Παναγίας Οδηγήτριας, 1711. Προέλευση: Μονή Αγίας Λαύρας. Διαστάσεις 0,91x0,65 μ. Συντηρητής Γκρίλλας Ζώης.

Σε χρυσό βάθος η Παναγία σε προτομή, αριστεροκρατούσα, εικονίζεται σχεδόν μετωπική με ελαφρά κλίση του σώματος προς τα δεξιά και του προσώπου προς το θεατή. Ο Χριστός, μετωπικά αποδοσμένος, κρατεί κλειστό ειλητάριο και με το δεξί χέρι ευλογεί. Καστανό πορφυρό το μαφόριο της Παναγίας, με απλή χρυσή ταινία στις παρυφές, αφήνει να φαίνεται ο γαλαζοπράσινος κεφαλόδεσμος. Οι πτυχές στον ώμο είναι σκληρές, γεωμετρικές, χωρίς βάθος. Κεραμιδής ο χιτώνας και το ιμάτιο του Χριστού, καλύπτουν άνετα το σώμα μέχρι την άκρη των γυμνών του πελμάτων. Οι φωτοστέφανοι έχουν στικτό περίγραμμα και χαρακτή διακόσμηση με βλαστούς και καλυκόσχημα άνθη. Στο ένσταυρο φωτοστέφανο του Χριστού αναγράφεται *Ο ΩΝ*. Δύο κόκκινοι κύκλοι στις άνω γωνίες περικλείνουν τις βραχυγραφίες Μήτηρ Θεού, με φόντο διακοσμημένο με απομίμηση χρυσογραφίας. Από κάτω η επιγραφή *Η ΟΔΗΓΗΤΡΙΑ* και αριστερά *Η ΚΥΡΑ Η ΛΑΥΡΙΩΤΙΣΣΑ* (Πίν. 54 β-γ).

Το πλάσιμο των μορφών είναι μαλακό, ρευστό χωρίς έντονα περιγράμματα· αντίθετα οι πτυχές των ενδυμάτων είναι γραμμικές και συνοπτικές. Ο χιτώνας και το ιμάτιο του Χριστού έχουν μια χαρακτηριστική μονοχρωμία που δεν διασπάται ούτε από τις συνηθισμένες χρυσοκονδυλιές. Ο τύπος της εικόνας είναι ο κλασικός της Οδηγήτριας που κατάγεται από την περίφημη εικόνα της μονής των Οδηγών της Κωνσταντινούπολης και είναι ο κατ' εξοχήν τύπος που επιδέχεται διάφορες ονομασίες, όπως η επωνυμία Λαυριώτισσα. Στο κάτω πλαίσιο της εικόνας με κιννάβαρι, όπως και στις άλλες επιγραφές, σώζεται η χρονολογία *ΑΨΙΑ*=1711. Η ομοιότητα του χρώματος και των γραμμάτων στις επιγραφές, αλλά και η τεχνοτροπία της εικόνας, συμφωνούν με τη χρονολόγηση.

Στα φωτοστέφανα και τα χέρια του Χριστού και της Παναγίας είχαν τοποθετηθεί ασημένια καλύμματα που πάντα προξενούν καταστροφές στις εικόνες. Τα πρόσωπα του Χριστού και της Παναγίας έφεραν εμφανείς επιζωγραφήσεις, καθώς επίσης και τα ενδύματα. Ο κάμπος χρυσός και σε μετάλλια διακοσμημένα τα μονογράμματα *ΜΡ ΘΥ*.

Έγινε απεντόμωση της εικόνας με βρωμιούχο μεθύλιο σε θάλαμο απεντόμωσης και στερέωση του ξύλου της εικόνας.

Επίσης αφαιρέθηκαν προσεκτικά οι επιζωγραφήσεις από τα πρόσωπα, που είχαν γίνει για να καλυφθούν φθορές που είχαν προξενηθεί από αιχμηρά αντικείμενα (μαχαιριές). Ιδιαίτερα στα πρόσωπα της Παναγίας και του Χριστού οι επιζωγραφήσεις δημιούργησαν παραμόρφωση, ήταν κακότεχνες και οι ψιμυθίες του ζωγράφου χοντρές. Ταυτόχρονα έγινε καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας. Τοποθετήθηκε νέο βερνίκι, και αποκαταστάθηκε αισθητικά η εικόνα.

5) Εικόνα Χριστού Παντοκράτορα. Προέλευση: Μονή Αγίας Λαύρας. Διαστάσεις: 0,93x0,67 μ. Συντηρητής: Απόστ. Θεοδωρακόπουλος.

Ο Χριστός εικονίζεται σε προτομή. Υψώνει το δεξί του χέρι τυλιγμένο στο ιμάτιο και ευλογεί με την παλάμη γυρισμένη στο στήθος. Στο αριστερό του χέρι κρατεί ανοικτό Ευαγγέλιο, όπου διαβάζεται η περικοπή από το κατά Ιωάννη Ευαγγέλιο (κεφ. ΙΕ, 26): *ΟΤΑΝ ΔΕ ΕΛΘΗ Ο ΠΑΡΑΚΛΗΤΟΣ ΩΝ ΕΓΩ ΠΕΜΨΩ ΥΜΙΝ ΠΑΡΑ ΤΟΥ Π(ΑΤ)Ρ(Ο)Σ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ Ο ΠΑΡΑ ΤΟΥ Π(ΑΤ)Ρ(Ο)Σ ΕΚΠΟΡΕΥΕΤΑΙ ΕΚΕΙΝΟΣ ΜΑΡΤΥΡΗΣΕΙ ΠΕΡΙ ΕΜΟΥ*.

Ο Κύριος φορεί κατακόκκινο χιτώνα και ανοικτό γαλάζιο ιμάτιο με πυκνές υπόλευκες γραμμώσεις που μιμούνται χρυσοκονδυλιές. Οι πτυχές είναι σκληρές και γραμμικές, τα φώτα στα ρούχα αποδίδονται με γεωμετρικά σχήματα (Πίν. 55 α-β).

Το πλάσιμο του προσώπου πάνω στο σκουρόχρωμο πρόπλασμα γίνεται ελεύθερα χωρίς περιγράμματα. Η παράσταση επιγράφεται με κόκκινα γράμματα στο χρυσό κάμπο: *Ο ΣΩΤΗΡ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ*. Ο ένσταυρος φωτοστέφανος που περιγράφεται με στικτό κύκλο έφερε χαρακτή διακόσμηση, ανάλογη με εκείνη της Οδηγήτριας, πολύ φθαρμένη όμως σήμερα. Στις κεραίες του σταυρού αναγράφεται *Ο ΩΝ*, ενώ κόκκινοι κύκλοι με χρυσογραφία περικλείουν τις βραχυγραφίες *ΙC ΧC*, δεξιά και αριστερά της κεφαλής.

Ο τύπος του Παντοκράτορα, στον οποίο ανήκει η εικόνα, με το κοντό γένι και τα μαλλιά που πέφτουν στο δεξιό ώμο, το δεξί χέρι τυλιγμένο στο ιμάτιο, την κίνηση ευλογίας με την παλάμη προς τα μέσα, διαμορφώνεται από τις αρχές του 14ου αι., όπως μαρτυρεί η δεσποτική εικόνα του αγίου Γεωργίου της Βενετίας, επαναλαμβάνεται δε αρκετά συχνά από το 16ο αι. και μετά με παραλλαγές ως προς την επωνυμία του Κυρίου και το κείμενο του Ευαγγελίου που παρατίθεται. Οι ομοιότητες στο ξύλο, στις διαστάσεις, στην πλαισίωση της εικόνας με κόκκινη ταινία, στα γράμματα των επιγραφών αλλά και στα χρώματα και στην τεχνοτροπία της ζω-

γραφικής, καθιστούν ασφαλή την απόδοση της εικόνας στο ζωγράφο της πάρισής της δεσποτικής εικόνας της Παναγίας Οδηγήτριας που φέρει τη χρονολογία 1711.

Η εικόνα παρουσίαζε τα ίδια προβλήματα συντήρησης με αυτή της Παναγίας της Λαυριώτισσας.

Ο ίδιος ζωγράφος, για να καλύψει τις φθορές που δημιουργήθηκαν από το ίδιο το ξύλο αλλά και από κάποιο αιχμηρό αντικείμενο (ίσως μαχαίρι), επιζωγράφησε το πρόσωπο, τα χέρια και το χιτώνα του Χριστού.

Έγινε απεντόμωση του ξύλου με βρωμιούχο μεθύλιο σε θάλαμο αερίων και στερέωσή του, προσεκτική αφαίρεση των επιζωγραφήσεων με χημικό και μηχανικό τρόπο και αισθητική αποκατάσταση.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Στο εργαστήριο του Μουσείου συντηρήθηκαν εικόνες από τις αποθήκες του, από ναούς της Ζακύνθου και από ιδιωτικές συλλογές. Συντηρητές: Μαρίνα Ραζή, Αντώνης Ραζής, Άννα Μάνεση, Δημήτρης Σταμίρης.

1) Από το ναό Αγίου Νικολάου στην κοινότητα Φιολίτι έγιναν στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας, καθαρισμός οξειδώσεων, στοκαρίσματα και αισθητική αποκατάσταση σε τέσσερις εικόνες: Ανάσταση (διαστ. 0,68x0,42 μ.), Πεντηκοστή (διαστ. 0,70x0,40 μ.), Αποκαθήλωση, θύρα τέμπλου (διαστ. 1,43x0,85 μ.) (Πίν. 55 γ-δ) και άγιος Νικόλαος (διαστ. 0,82x0,68 μ.).

2) Από τη μονή Αγίου Διονυσίου συντηρήθηκαν οι εικόνες: Ανάσταση (διαστ. 0,47x0,47 μ.), Βάπτιση (διαστ. 0,47x0,47 μ.), Γέννηση (διαστ. 0,47x0,47 μ.) και άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 1,04x0,80 μ.). Έγινε αφαίρεση των οξειδώσεων και αισθητική αποκατάσταση. Στη Βάπτιση και τη Γέννηση αντικαταστάθηκαν τα σαθρά τρέσσα.

3) Από το ναό Αγίας Μαρίνας της ομώνυμης κοινότητας πραγματοποιήθηκαν στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας και καθαρισμός οξειδώσεων στις εικόνες: Παναγία η Πάντων Ελπίς (διαστ. 1,06x0,60 μ.) (Πίν. 56 α-β), αγία Άννα με Παναγία (διαστ. 0,89x0,57 μ.), άγιος Σπυρίδωνας (διαστ. 0,89x0,56 μ.), αγία Βαρβάρα (διαστ. 0,89x0,59 μ.) και Χριστός Μέγας Αρχιερεύς (διαστ. 1,05x0,60 μ.). Στις τρεις πρώτες έγινε αντικατάσταση των τρέσσων και παρκετάζ.

4) Από το ναό της Ανάληψης στην πόλη πραγματοποιήθηκαν εργασίες στερέωσης της ζωγραφικής επιφάνειας, αφαίρεση επιζωγραφήσεων και αισθητική αποκατάσταση στις εικόνες: Παναγία Βρεφοκρατούσα (διαστ. 1,34x1,04 μ.), Άγιοι Τεσσαράκοντα (διαστ. 0,91x0,65 μ.), Παναγία Μήτηρ Θεού (διαστ. 1,05x0,68 μ.) και Θαύμα του Ιησού (διαστ. 0,67x0,47 μ. χωρίς το πλαίσιο).

5) Από το ναό Τριών Μαρτύρων στην κοινότητα Μπόχαλη συντηρήθηκε η εικόνα των Τριών μαρτύρων (διαστ. 0,61x0,49 μ.). Απεικονίζονται οι άγιος Γεώργιος, αγία Λουκία, άγιος Αναστάσιος ο Πέρσης. Στο κάτω δεξί μέρος της εικόνας η επιγραφή: *ΑΨΚΔ΄ ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΛΛΕΡΓΗ* (Πίν. 56 γ). Αφαιρέθηκαν τα σαθρά ξύλα στο πίσω μέρος της εικόνας και αντικαταστάθηκαν με νέα τεμάχια ξύλου. Επίσης έγινε αντικατάσταση των τρέσσων, καθαρισμός των οξειδώσεων, στερεώσεις και αισθητική αποκατάσταση. Ανάλογες εργασίες πραγματοποιήθηκαν σε τρίμορφο του ίδιου ναού.

6) Από τη μονή Θεοτόκου Υπεραγάθου συντηρήθηκαν οι εικόνες: τα Εισόδια της Θεοτόκου (διαστ. 0,88x0,50 μ.) και αγία Αικατερίνη (διαστ. 1,17x0,67 μ.). Στο κάτω αριστερό μέρος της εικόνας σώζεται σπάραγμα επιγραφής: *...ΕΡΜΑΝΟΥ ...ΕΝ ΜΗΝΙ ΙΟΥΝΙΟΥ ...ΟΣ ΠΕΤ ...ΙΕΡΕΟΣ.*

Ο Ντίνος Κονόμος, στο βιβλίο του Εκκλησίες και μοναστήρια στη Ζάκυνθο, Αθήναι 1967, σ. 172, αναφέρει ακέραιη την επιγραφή: *μνίσθιτι. κύριε. γερμανοῦ: θύτου / σιναιτου. αωδ. ἐν μηνί. ἰουνίου α./ διά χιρός πέτρου ἱερέος.* Και στις δύο εικόνες πραγματοποιήθηκαν ξυλουργικές εργασίες, στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας, αφαίρεση οξειδώσεων και αισθητική αποκατάσταση.

7) Από το ναό Υπεραγίας Θεοτόκου κοινότητας Λαγκαδακίων συντηρήθηκαν οι εικόνες: Βάπτιση (διαστ. 0,57x0,34 μ.), Ανάσταση (διαστ. 0,57x0,35 μ.) και άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος (διαστ. 1,11x0,71 μ.).

8) Από το ναό Αγίου Ιωάννου στο Γαλάρο Ζακύνθου έγιναν στερεώσεις της ζωγραφικής επιφάνειας, αφαίρεση οξειδώσεων και αισθητική αποκατάσταση στις εικόνες: αγία Παρασκευή (διαστ. 0,86x0,65 μ.) και Θεοτόκος Μήτηρ Θεού (διαστ. 0,85x0,43 μ.).

9) Από το μητροπολιτικό ναό του Αγίου Νικολάου των Ξένων συντηρήθηκε Εσταυρωμένος διαστ. 0,80x 0,75 μ.

10) Σε εικόνα με την παράσταση της Παναγίας Βρεφοκρατούσας (διαστ. 1,14x0,85 μ.), από το ναό Ευαγγελίστριας στην κοινότητα Κάτω Γερακαρίου, έγινε απεντόμωση του ξύλου, αντικατάσταση των τρέσσων, στερέωση της ζωγραφικής επιφάνειας, αφαίρεση των οξειδώσεων και αισθητική αποκατάσταση.

Επίσης, στο εργαστήριο του Μουσείου συντηρήθηκαν δεκατέσσερις ιδιωτικές εικόνες και δύο από τις αποθήκες του.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΠΕΡΙΟΔΕΙΕΣ - ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ - ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Ζάχολη (Ευρωστίνη)

Μονή Προφήτη Ηλία

Η μονή βρίσκεται λίγο έξω από τη Ζάχολη και αποτελείται από το καθολικό, συγκρότημα κελιών και τον περίβολο. Η ακριβής χρονολογία ιδρύσής της παραμένει άγνωστη. Σε έγγραφο που σώζεται στο αρχείο της μονής υπάρχει σφραγίδα με την επιγραφή: *ΙΕΡΑ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΗ ΜΟΝΗ ΖΑΧΟΛΗΣ ΠΡΟΦΗΤΟΥ ΗΛΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΣΒΙΤΟΥ 1616.*

Το μοναστήρι καταστράφηκε από σεισμό και ανακτίστηκε στα μέσα του 18ου αι. Το καθολικό είναι μονόχωρη ξυλόστεγη βασιλική με πεντάπλευρη αψίδα διακοσμημένη με πέντε τυφλά αβαθή αψιδώματα. Είναι χτισμένο με αμελείς τετραγωνισμένους πωρόλιθους σε συνεχείς οριζόντιες στρώσεις. Τα κελιά, διώροφα σήμερα, περιβάλλουν το καθολικό από Β., Ν. και Δ. Το ισόγειο και η τοξοστοιχία της στοάς είναι, όπως μαρτυρεί η τοιχοποιία τους, σύγχρονα με το καθολικό.

Ο πυλώνας είναι καμαροσκέπαστος με υπόγειο χώρο, ο δε περίβολος, με αντηρίδες εξωτερικά, σώζει τμήμα της ζεματίστρας πάνω από την πύλη εισόδου.

Στο εσωτερικό του ναού σώζεται αξιόλογο ξυλόγλυπτο τέμπλο που φέρει επιγραφή: *ΑΨΝΗ΄. Διὰ συνδρομῆς Νεοφύτου ἱερομονάχου καὶ πνευματικοῦ.* Οι εικόνες είναι έργα ίδιας εποχής του *Ἀθανασίου ἱεροδιακόνου Κρητός.*

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Ζαρούχλα

Αγία Τριάδα (Πίν. 57 α)

Ο ναός βρίσκεται έξω από το χωριό. Πρόκειται για μονόχωρη καμαροσκέπαστη τρουλαία βασιλική με σύγχρονο νάρθηκα. Ο τρούλος ανατολικά και δυτικά στηρίζεται στην κατά μήκος καμάρα του ναού, ενώ βόρεια και νότια το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν δύο τυφλά ημικυκλικά τόξα που ανοίγονται στο πάχος των αντίστοιχων τοίχων.

Το τύμπανο, τυφλό αρχικά (μεταγενέστερα ανοίχθηκαν τα δύο πολεμιστροειδή παράθυρα), ψηλό και οκτάπλευρο, διακοσμείται με τυφλά αψιδώματα. Ίδιας μορφής αψιδώματα διαμορφώνονται και στην πεντάπλευρη αψίδα.

Η τοιχοποιία είναι αργολιθοδομή και το τελείωμα των τοίχων περιτρέχει πώρινο γείσο και οδοντωτή ταινία. Στα νότια του ναού υπάρχει ανοικτή στοά και μεταγενέστερο καμπαναριό.

Στο εσωτερικό σώζεται το κτιστό τέμπλο, ενώ τρία οξυκόρυφα ανοίγματα οδηγούν στο νάρθηκα. Ο ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες καλής τέχνης που μπορούν να χρονολογηθούν στο 18ο αι. Το εικονογραφικό πρόγραμμα, διατεταγμένο σε τέσσερις ζώνες, είναι το σύνηθες στους μεταβυζαντινούς ναούς. Εντύπωση προκαλεί η πλούσια χρωματική κλίμακα των συνθέσεων. Επιγραφή στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού πληροφορεί ότι: *Κατὰ τὸ 1860 ἀνήχθισαν τὰ παράθυρα... καὶ προσέφερεν ὁ Π. Οἰκονόμος δραχμὰς 100. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1863 τὰ ξευτισμένα μέρη τοῦ ναοῦ ἐκ ζωγράφου ἐπιδιορθόθεισαν καὶ ἐχρωματίσθησαν... ἐπιτροπεύοντος τοῦ Γεωργίου Δασκαλόπουλου. Ἀπό δὲ κτίσεως τοῦ ναοῦ... ἔτος ...*

Άγιος Δημήτριος

Λιθόκτιστος, κοιμητηριακός σήμερα, ναός ίδιου αρχιτεκτονικού τύπου με την Αγία Τριάδα. Δύο οδοντωτές ταινίες περιτρέχουν το οκταγωνικό τύμπανο του τρούλου (η μία κάτω από τη στέγη και η άλλη περίπου στο μέσο του τυμπάνου), στο οποίο ανοίγονται τέσσερα στενά μονόλοβα παράθυρα. Η θύρα εισόδου ανοίγεται στο νότιο τοίχο και έχει υπέρθυρο και παραστάδες από λαξευτούς πωρόλιθους.

Οι ομοιότητες στον αρχιτεκτονικό τύπο του μνημείου με την Αγία Τριάδα συνηγορούν για μια χρονολόγησή του στο 18ο αι.

Κοίμηση Θεοτόκου

Μονόχωρη θολοσκέπαστη βασιλική με ημικυκλική αψίδα και μεταγενέστερο ισοπλατή νάρθηκα. Χτισμένη με αργολιθοδομή, λαξευμένους γωνιόλιθους και ξυλοδεσιές, σώζει εσωτερικά τοιχογραφίες λαϊκής τεχνοτροπίας του τέλους του 18ου αι. Το εικονογραφικό πρόγραμμα έχει προσαρμοστεί στον αρχιτεκτονικό τύπο του μνημείου.

Πύργος Παπαδημητροπούλου

Λίγα μέτρα προς Β. της Αγίας Τριάδας υψώνεται μισοερειπωμένος ο πύργος Παπαδημητροπούλου (Πίν. 57 α).

Πρόκειται για τριώροφο αρχοντικό πυργόσπιτο των χρόνων της Τουρκοκρατίας, που συνδυάζει τη λειτουργία της κατοικίας με την οχυρωματική κατασκευή. Έχει

ορθογώνια κάτοψη, είναι λιθόκτιστος με λαξευμένους γωνιόλιθους και φέρει ίχνη από ξυλοδεσιές.

Πέτρινη σκάλα οδηγεί στον πρώτο όροφο όπου και η κύρια είσοδος του πύργου, διακοσμημένη με οδοντωτή ταινία. Σώζεται η ζεματίστρα που προστάτευε την είσοδο. Τα παράθυρα είναι ελάχιστα, μικρά, τοξωτά, με πώρινα υπέρθυρα και λαμπάδες

Ο πύργος Παπαδημητροπούλου με τα υπόλοιπα αρχοντικά της Ζαρούχλας (Φωτήλα, Χαραλάμπη) αποτελεί ένα χαρακτηριστικό σύνολο κοσμικής αρχιτεκτονικής της ορεινής Πελοποννήσου των χρόνων της Τουρκοκρατίας.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

Ρίο

Παρεκκλήσιο Αγίας Λουκίας οικογένειας Ζαΐμη

Η ιστορική οικογένεια Ζαΐμη έχτισε το 1934 στο κτήμα της που βρίσκεται στην περιοχή Ρίου Πατρών ένα κομψό παρεκκλήσιο στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο ναού και με ταφική κρύπτη για τη Λουκία Α. Ζαΐμη και τους κατοπινούς απογόνους της οικογένειας. Η αγιογράφηση του ναϋδρίου τελείωσε το 1935 και είναι έργο του Φώτη Κόντογλου.[2]

Οι τοιχογραφίες του μικρού παρεκκλησίου στο Ρίο Πατρών ανήκουν στην αρχή της δημιουργικής δεκαετίας του ζωγράφου (1930-1940). Η Αγία Λουκία είναι η πρώτη εκκλησία που ζωγράφησε ο Κόντογλου. Η αφιέρωση του παρεκκλησίου στην αγία Λουκία, ο οικογενειακός και ταφικός του χαρακτήρας, προσδιόρισαν τη θεματολογία του, στη γενική εικονογραφική διάταξη όμως ακολουθείται το παραδεδομένο πρόγραμμα. Στον τρούλο εικονίζεται ο Παντοκράτωρ και χαμηλότερα η Παναγία, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος και οι Ουράνιες Δυνάμεις. Στο τύμπανο εικονίζονται οι προφήτες και στα λοφία οι τέσσερις Ευαγγελιστές. Στο τεταρτοσφαίριο της αψίδας η Παναγία με το Χριστό μπροστά στο στήθος της ως Εμμανουήλ. Από το Δωδεκάορτο ζωγράφισε μόνο τρεις σκηνές: τον Ευαγγελισμό στη δυτική καμάρα, τη Μεταμόρφωση και την Ανάσταση στα τύμπανα της εγκάρσιας κεραίας.

Η κύρια εικονογράφηση του ναού αναφέρεται στην αγία Λουκία. Η τόσο αγαπητή στη Δύση σικελικής καταγωγής παρθενομάρτυς δεν έχει ανάλογη απήχηση στην Ανατολή. Η εικονογραφία της είναι πολύ περιορισμένη – σχεδόν άγνωστη – στην ανατολική ορθόδοξη εκκλησία. Ο Κόντογλου, βασιζόμενος στο Συναξάρι, δημιούργησε ουσιαστικά την εικονογραφία της αγίας έχοντας ως πρότυπα ανάλογες σκηνές μαρτυρίου άλλων αγίων, όπως π.χ. της αγίας Αικατερίνης, του αγίου Γεωργίου κ.ά. Έτσι παριστάνεται η αγία Λουκία μπροστά στον ηγεμόνα, συρόμενη υπό βοών, επί της πυράς και τέλος η σκηνή του αποκεφαλισμού της, με την οποία κλείνει ο κύκλος του μαρτυρίου.

Η εικονογράφηση του ναού συμπληρώνεται με τις παραστάσεις των αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ στην ανατολική καμάρα. Υπάρχει ακόμη και η σύνθεση των Αγίων Επτά Παίδων εν Εφέσω, καθώς και οι μορφές των αγίων Γεωργίου, Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Νικολάου και του Θεοδόχου Συμεών.

Στην τοιχογραφία του δυτικού τοίχου, πάνω από την πόρτα, οι έξι Ζαΐμηδες με επικεφαλής το γηραιό Πρόεδρο της Δημοκρατίας κρατούν ομοίωμα της εκκλησίας, ενώ η Λουκία Ζαΐμη ανέρχεται στους ουρανούς, όπου την υποδέχονται τρεις γεροντικές μορφές.

Παριστάνεται ακόμη η παραλία του Ρίου, η θάλασσα και ο απέναντι ορεινός όγκος της Βαράσοβας. Όπως πολύ εύστοχα σημειώνει ο μελετητής του έργου του Φώτη Κόντογλου καθηγητής της Ιστορίας της Τέχνης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Νίκος Ζίας: «Η ζωγραφική του Ρίου είναι ένα έργο αυθεντικό των προθέσεων του Κόντογλου, των αφετηριών και των στόχων του».

Εφέτος, με την Υ.Α. Β1/Φ 31/14995/311 που δημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 348/Β'/17.5.1993, το παρεκκλήσιο της Αγίας Λουκίας στο κτήμα Ζαΐμη στο Ρίο Πατρών χαρακτηρίστηκε ως κτίσμα που χρειάζεται ειδική κρατική προστασία.

Ρωμανός Πατρών

Μετά την κατεδάφιση του Αγίου Δημητρίου στο νεκροταφείο Ρωμανού Πατρών και τη μικρής κλίμακας ανασκαφική έρευνα που ακολούθησε κάτω από το επίπεδο του δαπέδου του, δεν βρέθηκαν ίχνη παλαιότερης χρήσης του χώρου.

Λειβάρτζι

Το χωριό έχει μεσαιωνικό πυρήνα, όπως προκύπτει από πληροφορία τουρκικού καταστίχου τιμαρίων της βορειοδυτικής Πελοποννήσου, που φυλάγεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη «Κύριλλος και Μεθόδιος» της Σόφιας, όπου εμφανίζεται κατά τα έτη 1461-1463 κατοι-

2. Ν. Ζίας, Φώτης Κόντογλου, ζωγράφος, Αθήνα 1991, σ. 69-72, πίν. 149-164. Αφέντρα Γ. Μουτζάλη, Αγία Λουκία: Παρεκκλήσιο οικογενείας Ζαΐμη στο Ρίο, εφημ. Πελοπόννησος, φ. 26-8-1993.

κούμενο αποκλειστικά από Έλληνες και αποτελούμενο από 28 φορολογικές μονάδες.

Το 1700, όπως μας πληροφορεί η απογραφή Grimani, είχε 369 κατοίκους. Στη σημερινή του μορφή ο οικισμός κατανέμεται χωροταξικά σε τέσσερις συνοικίες: α) την απάνω ή απανάκρη, β) τη συνοικία του Αγίου Ιωάννη, γ) τη συνοικία των Περ(ι)τσαίων (οικογένεια Περίτση), και, δ) την κάτω συνοικία του Μεσοχωρίου.

Εκτός από τους ναούς των Αγίων Θεοδώρων και του Αγίου Γεωργίου, ενοριακό ναό του χωριού που χτίστηκε το 1768, ενδιαφέρον παρουσιάζει η μονή της Αγίας Τριάδος, που βρίσκεται λίγο πιο έξω από το χωριό, προς τα ΝΑ., στους πρόποδες του βουνού Κούρου.

Το καθολικό της Αγίας Τριάδος Λειβαρτζίου αρχιτεκτονικά ανήκει στον τύπο του σταυροειδούς εγγεγραμμένου τετρακιόνιου ναού και κοσμείται με τοιχογραφίες των μέσων του 18ου αι., που οφείλονται στον Αντώνιο από τα Νεζερά.

Το καθολικό και οι τοιχογραφίες του δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερα προβλήματα, λόγω και των εργασιών συντήρησης που έκανε παλαιότερα η Υπηρεσία μας, ενώ τα κελιά της μονής, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες των ντόπιων, έχουν σχεδόν ερειπωθεί.

Τριπόταμα

Η μονή της Κοίμησης της Θεοτόκου των Τριποτάμων βρισκόταν εντός των τειχών της αρχαίας Ψωφίδος και στην τοιχοποιία της είχε ενσωματωθεί αρχαίο οικοδομικό υλικό, όπως σε πολλά σπίτια του χωριού.

Το μοναστήρι των Τριποτάμων σχετίζεται με τη δραστηριότητα του τυχοδιώκτη μοναχού Ευγενίου από την Ιθάκη, γνωστού ως Παπουλάκη. Το 1826 ο Ιμπραήμ πασάς κατέστρεψε τη μονή. Ο σημερινός ομώνυμος ναός έχει χτιστεί στη θέση του παλαιού καθολικού, αλλά έχει αλλοιωθεί η μορφή του από τις αλλεπάλληλες επισκευές και «ανακαινίσεις».

Σοπωτόν

Στους δυτικούς πρόποδες του βουνού Τάρταρος και σε υψόμετρο 908 μ., στην άκρη μιας μακρόστενης κοιλάδας, ΝΔ. των Καλαβρύτων, βρίσκεται το Σοπωτόν.

Το τοπωνύμιο είναι σλαβικό (sopot σημαίνει πτώση υδάτων και νερά πηγών, που αφθονούν στην περιοχή).

Δύο χλμ. προς Δ. του Σοπωτού, σε υψόμετρο 1.000 μ., βρίσκονται τα ερείπια της μονής της Παναγίας της Φανερωμένης, που, όπως μας πληροφορεί η επιγραφή, χτίστηκε το 1616 στη θέση προϋπάρχοντος μοναστηριού.

Μονή Γέννησης της Θεοτόκου Δάφνης (Στρέζοβας)

Δυτικά της Δάφνης, στο όρος Καρακοφωλιά και σε υψόμετρο 927 μ., σώζονται τα ερείπια της μονής του Ευαγγελισμού που, όπως μας πληροφορεί έγγραφο του αρχείου Grimani, ήταν μετόχι της μονής Κουτλουμουσίου του Αγίου Όρους.

Η μονή έχει φρουριακό χαρακτήρα και το καθολικό της, μια θολοσκέπαστη βασιλική με νάρθηκα και τοιχογραφίες του 17ου αι., καταλαμβάνει το νοτιοανατολικό τμήμα του περιβόλου.

Πάος ή Σκούπι Καλαβρύτων

Τα ερείπια της αρχαίας πολίχνης της Πάου[3], που την αναφέρει ο Ηρόδοτος αλλά που στα χρόνια του Παυσανία ήταν ήδη ερειπωμένη, βρίσκονται στη θέση Σκουπίτσιο της κτηματικής περιφέρειας Σκουπίου. Στον οικισμό Μπάφι και στην ευρύτερη περιοχή του Αγίου Δημητρίου εντοπίστηκαν ερείπια οικιών και τάφοι, που ανήκουν σε μεσαιωνικό οικισμό.

Στην κορυφή του Αγίου Αθανασίου, σε υψόμετρο 1.200 μ., υπάρχουν τα εκτεταμένα ερείπια φράγκικου οχυρού, από όπου ελέγχονται οπτικά τα Τριπόταμα, το Σοπωτό, η Δάφνη (Στρέζοβα) και το Σκούπι.

Από τις εκκλησίες του παλαιού Σκουπίου ενδιαφέρον παρουσιάζει η Παναγία η Καθολική, που χτίστηκε το 1882 στη θέση παλαιότερου ναού, και ο ναός των Αγίων Θεοδώρων ως χαρακτηριστικό δείγμα εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής μετά την Άλωση.

Στη μέση σχεδόν του Σκουπέικου κάμπου, στους Χαλιάδες και ειδικότερα στη θέση Ομπιλές, υπήρχαν ερείπια παλαιού μοναστηριού, που κατεδαφίστηκε το 1862 για να χτιστεί το ναΰδριο του Αγίου Ανδρέα.

ΑΦΕΝΤΡΑ Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ ΧΩΡΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Πραγματοποιήθηκε ο ετήσιος καθαρισμός του ενετι-

3. Γ. Παπανδρέου, Ιστορία του Σκουπίου και της Πάου των Καλαβρύτων, Αθήνα 1925.

κού φρουρίου Ζακύνθου και του περιβάλλοντος χώρου του Πύργου του Δομενεγίνη στην κοινότητα Αργασίου.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΑΧΑΪΑΣ

Τζάιλο (Χαραυγή)

Ερείπια ναού στη θέση Παναγιά

Στην ορεινή περιοχή της Δύμης, κοντά στη σημερινή κοινότητα Χαραυγής, στην παραπάνω θέση, υπήρχαν ερείπια ναού, που ισοπέδωσαν εργασίες κατοίκου της περιοχής φερόμενου ως ιδιοκτήτη του κτήματος, με σκοπό την καλλιέργεια. Όταν επενέβη η Υπηρεσία μας ήταν ήδη αργά. Η ανασκαφή που έγινε στο χώρο αποκάλυψε μόνο το δυτικό τμήμα ναού από τη στάθμη του δαπέδου και κάτω, ενώ ο κυρίως ναός και η αψίδα είχαν τελείως ξεθεμελιωθεί. Έτσι δεν στάθηκε δυνατό να αποκατασταθεί η κάτοψή του, περισυνελέγησαν όμως δόμοι από λαξευτό πωρόλιθο που έφεραν τοιχογραφίες. Κάποιοι δόμοι είχαν ελαφρά καμπυλωμένη τη μία επιφάνεια, ώστε φαίνεται πιθανό να ανήκαν σε θολωτή κατασκευή. Η καταστροφή πάντως του κτίσματος είχε γίνει προ πολλών ετών και πάνω στο οικοδομικό υλικό που σώθηκε είχε φυτρώσει ένα μεγάλο πουρνάρι. Σε επαφή με τους τοίχους υπήρχαν κιβωτιόσχημες ταφές ακτέριστες. Στο δάπεδο υπήρχε μαρμαροθέτημα από αμυγδαλόσχημα τετράγωνα και ρομβοειδή τεμάχια λευκού μαρμάρου σε αμελές σχέδιο, με κύκλους και τετράφυλλα μοτίβα, ενώ τα κενά του βάθους πληρούνταν από ακανόνιστες γκριζωπές πέτρες και βότσαλα (Πίν. 57 β). Δύο ορθογώνια διάχωρα ασύμμετρα τοποθετημένα είχαν παραστάσεις πτηνών, σε χονδροειδές ψηφιδωτό. Καλύτερα διατηρημένο, το βόρειο είχε παράσταση αετού αποδομένου μόνο με σκουρόχρωμο περίγραμμα (Πίν. 57 γ).

Από τους τοιχογραφημένους δόμους μόνο τρεις διέσωζαν πρόσωπα, ενώ οι άλλοι είχαν αποσπάσματα από ενδύματα και διακοσμητικά θέματα και σε ένα υπήρχε η επιγραφή *Γένησης*. Από τα ελάχιστα αυτά αποσπάσματα του τοιχογραφικού διακόσμου και κυρίως από τα τρία πρόσωπα, που ανήκουν το ένα ασφαλώς στην Παναγία (Πίν. 58 α), πιθανώς από παράσταση Ευαγγελισμού, το δεύτερο στον Χριστό και το τρίτο σε Απόστολο (Πέτρος;) (Πίν. 58 β) φαίνεται ότι χάθηκε ένα μνημείο καλής τέχνης πιθανώς του 11ου αι., χρονολόγηση που παράλληλα με το σύνολο των ευρημάτων αρμόζει και για το μαρμαροθέτημα.

Η θέση αλλά και το άφθονο κατεστραμμένο οικοδομικό υλικό σε όλη την πλαγιά του λόφου υποβάλλουν τη σκέψη ότι κάποτε υπήρχε στη θέση αυτή μονή.

Πάτρα

Οδός Λόντου

Κατά τη διάρκεια εργασιών του δήμου στο τμήμα της οδού Λόντου από την οδό Γερμανού έως την οδό Παντοκράτορος αποκαλύφθηκαν αρχαία εντελώς αποσπασματικά, περιορισμένα στα στενά όρια του σκάμματος (πλ. 0,80 μ.) που ανοίχθηκε στο μέσον του οδοστρώματος.

Πρόκειται για τμήμα τοίχων που βαίνουν σχεδόν παράλληλα με κατεύθυνση Β.-Ν. και έχουν μέσο πλάτος 0,60 μ. Είναι χτισμένοι με αργούς λίθους οι οποίοι εναλλάσσονται με δύο ή τρεις σειρές επάλληλων πλίνθων (πάχος πλίνθου 0,04 μ.) και ισχυρό συνδετικό κονίαμα. Περισυνελέγησαν δύο ακέραια αγγεία και ένα χάλκινο νόμισμα.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

Θ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το έργο της Θ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Θηβών, η οποία έχει στην αρμοδιότητά της το μέγιστο τμήμα του σημερινού νομού Βοιωτίας, τα όρια του οποίου συμπίπτουν και με την αρχαία (Σχέδ. 1) – εκτός των περιοχών του Διστόμου και της Αράχωβας, οι οποίες και στην αρχαιότητα ήταν φωκικές –, καθώς και την περιοχή της Λάρυμνας από το νομό Φθιώτιδας, υπήρξε κατά το 1993 πολύπλευρο και εξαιρετικά αποδοτικό. Το έργο της αναδιοργάνωσης της Εφορείας, το οποίο άρχισε το 1993, επεκτάθηκε σε όλους τους τομείς αρμοδιοτήτων και ευθύνης της και ελπίζεται ότι στο μέλλον θα αποδώσει καρπούς, το επωμίστηκε το ολιγάριθμο μόνιμο και έκτακτο επιστημονικό, τεχνικό και εργατοτεχνικό προσωπικό με επικεφαλής τον υπογράφοντα και με πολύτιμους συνεργάτες τους μόνιμους αρχαιολόγους Ε. Μεθοδίου, Α. Χαραμή και Ε. Ανδρίκου, τους έκτακτους Ν. Σακκά, Α. Θεοδώρου, Ουρ. Δεληγιάννη, Ν. Λαμπρόπουλο, Ν. Σαραντοπούλου και Λ. Κωστάκη, τον παλαίμαχο συντηρητή έργων τέχνης Π. Βαλμά, τους έκτακτους σχεδιαστές Μ. Βασιλείου και Σπ. Μπατσούλη και τους έκτακτους εργατοτεχνίτες Π. Κοντογιάννη και Π. Μάρτση. Στο προσωπικό διοικητικής υποστήριξης της Θ΄ ΕΠΚΑ αναφέρουμε την έκτακτη λογίστρια Ι. Παπανικολάου, που με παραδειγματική φιλοπονία αντιμετώπισε τα δύσκολα προβλήματα του τομέα της. Αντίθετα, αρκετές θέσεις φυλακτικού προσωπικού στα Μουσεία Θηβών, Χαιρώνειας και Σχηματαρίου καθώς και στους περιφερειακούς αρχαιολογικούς χώρους της καλύφθηκαν ήδη από το 1991 με νέα και ικανά, ως επί το πλείστον, άτομα.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Όπως αναφέρθηκε, από την αρχή του έτους άρχισαν οι γενικές επισκευές των εσωτερικών και εξωτερικών χώρων του Μουσείου Θηβών και των λοιπών βοηθητικών εγκαταστάσεων, ώστε το σύνολο να αποβεί ικανοποιητικό αισθητικά, κατάλληλο για την ασφαλή φύλαξη, τη συντήρηση και την προβολή των αρχαιοτήτων και συγχρόνως ικανό να εξυπηρετήσει τη διοίκηση και τις στοιχειώδεις συνθήκες εργασίας του προσωπικού της συστεγαζόμενης Εφορείας. Συγκεκριμένα, τα παραπάνω κτίρια επιχρωματίστηκαν εσωτερικά και εξωτερικά, οι στέγες μονώθηκαν, δεκάδες υαλοπίνακες αντικαταστάθηκαν, όλα τα κιγκλιδώματα των παραθύρων ενισχύθηκαν, τα περικαλλή αλλά ημικατεστραμμένα μάρμαρα των αύλειων χώρων ξηλώθηκαν και τοποθετήθηκαν εξαρχής. Η ελαττωματική και αντιαισθητική υπέργεια ηλεκτρική εγκατάσταση του Μουσείου Θηβών αντικαταστάθηκε με άλλη υπερσύγχρονη (υπόγεια). Παράλληλα, η τοποθέτηση τροχογραφείου σε απαλλοτριωμένο οικόπεδο απέναντι από την πλατεία Αντ. Κεραμοπούλλου, η έναρξη κατασκευής ενός ευρύχωρου υποστέγου στη βόρεια αυλή καθώς και ριζικές διαρρυθμίσεις στο εργαστήριο και στο πλυντήριο κεραμικής επέλυσαν, τουλάχιστον προσωρινώς και ενόψει της εγκεκριμένης μελλοντικής ανέγερσης των νέων πτερύγων του Μουσείου, άκρως πιεστικά ζητήματα στέγασης του προσωπικού και φύλαξης του αρχαιολογικού υλικού. Βοήθησαν εξάλλου να συνεχιστούν απρόσκοπτα οι διαδικασίες συντήρησης και μελέτης των παλαιών και των πρόσφατων ανασκαφικών συνόλων ευρημάτων.

Ανάλογες επισκευές, σε πολύ μικρότερη όμως κλίμακα, άρχισαν στο Μουσείο της Χαιρώνειας, καθώς τα προβλήματα που παρουσιάζει το κτίριο και ιδίως η στέγη του από τις επιπτώσεις του σεισμού του 1981 απαιτούν πλέον ειδική κτιριακή μελέτη. Προς το παρόν τοποθετήθηκε σύστημα συναγερμού, ανακαινίστηκαν οι τουαλέτες και εξωραΐστηκε ο αύλειος χώρος, του οποίου συμπληρώθηκε η περίφραξη με συμπαγή (μασίφ) κιγκλιδώματα της ίδιας ποιότητας με αυτά της αυλής του Μουσείου Θηβών.

Συστήματα ασφαλείας τοποθετήθηκαν και στο Μουσείο Σχηματαρίου, όπου σημειώθηκε απόπειρα κλοπής κατά τις παραμονές των Χριστουγέννων του 1992, καθώς και στο νέο περικαλλές κτίριο του μελλοντικού Μουσείου Θεσπιών. Στο κτίριο αυτό μεταφέρθηκε ήδη η μικρή συλλογή αρχαίων από το επισφαλές κοινοτικό κατάστημα, στο οποίο επίσης έγινε απόπειρα κλοπής, ευτυχώς χωρίς αποτέλεσμα. Εξάλλου, τόσο στο νέο Μουσείο Θεσπιών όσο και στο Μουσείο Σχηματαρίου εκτελέστηκαν οικοδομικές εργασίες. Στο μεν πρώτο κατασκευάστηκαν χώροι υγιεινής και τοίχος για την προστασία των θεμελίων από την επίδραση των νερών της βροχής και ενισχύθηκαν τα παράθυρα με σιδερένια κιγκλιδώματα. Στο δεύτερο έγινε πλήρης ανακατασκευή του περιβόλου της πρόσοψης λόγω διαπλάτυνσης του κοινοτικού δρόμου, ενώ προσεχώς θα αρχίσουν εργασίες για την ενίσχυση της εξωτερικής τοιχοποιίας, την επικονίαση στο εσωτερικό του, την επισκευή της στέγης, την κατασκευή κιγκλιδωμάτων και τη μερική

Σχέδ. 1. Βοιωτία. Χάρτης με τις αρχαίες τοποθεσίες.

καθαίρεση του ύψους του παλαιού περιβόλου, καθώς και για τον εσωτερικό υδροχρωματισμό και την ανανέωση της ηλεκτρικής του εγκατάστασης.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Συνέπεια των αιτήσεων των ιδιωτών αλλά και των δημόσιων και δημοτικών φορέων για οικοδομικές και άλλες εργασίες ήταν να προκύψουν αρκετές σωστικού χαρακτήρα ανασκαφές. Τα προκαταρκτικά αποτελέσματα όσων διεξήχθησαν εκτίθενται με απόλυτη συντομία στα κείμενα που ακολουθούν και υπογράφονται από τους αρχαιολόγους της Εφορείας, στους οποίους ανατέθηκε η ευθύνη της άμεσης διεξαγωγής, και επιστημονικής παρακολούθησης, μελέτης και τελικής δημοσίευσής τους. Το ανασκαφικό έργο της Εφορείας επηρεάστηκε, όπως σημειώθηκε, από τις πενιχρές κρατικές επιχορηγήσεις και περιορίστηκε στις απολύτως αναγκαίες περιπτώσεις. Έτσι αναβλήθηκαν για το νέο οικονομικό έτος 1994 αρκετές σωστικές ανασκαφές. Αντιθέτως, στα εργοτάξια των μεγάλων έργων συνεχίστηκαν με πλήρη σχεδόν χρηματοδότηση εκ μέρους των εργοδοτών ή με μερική κάλυψη των δαπανών μέσα από τη διάθεση εκσκαπτικών μηχανημάτων, μεταφορά χωμάτων, περίφραξη ασφαλείας κτλ., οι ανασκαφές, εφόσον από την παρακολούθηση των εργασιών ή τις δοκιμαστικές τομές είχαν προκύψει ενδείξεις για την ύπαρξη αρχαιοτήτων.

Τάχι (αρχαίες Ποτνιαί)

Εργατικές κατοικίες οικισμού Θήβα ΙΙ

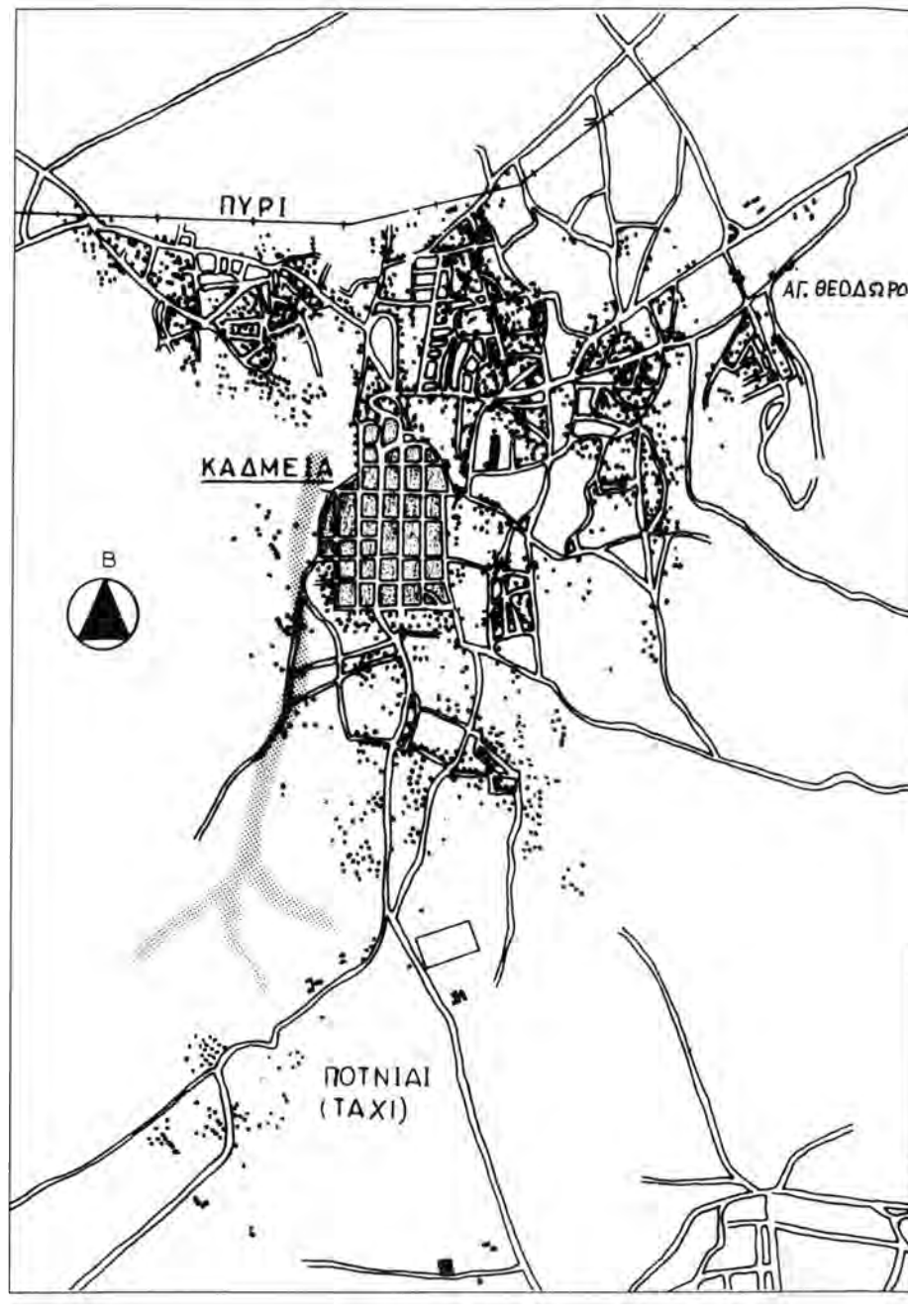
Οι δοκιμαστικές έρευνες στο χώρο του νέου υπό ανέγερση οικισμού ξεκίνησαν το τέλος του 1992, σύμφωνα με τους όρους της εγκριτικής απόφασης του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου για την κατασκευή δύο συγκροτημάτων εργατικών κατοικιών στο προάστειο των Θηβών Τάχι, που ταυτίζεται με ασφάλεια με «τας Ποτνιάς» της αρχαιότητας (Σχέδ. 2). Μόνο στο πρώτο από τα δύο συγκροτήματα (Θήβα ΙΙ), που βρίσκεται κοντά στην κεντρική πλατεία του προαστείου και πάνω στο δρόμο προς το Μελισσοχώρι, εντοπίστηκαν αρχαιότητες κατά τις δοκιμαστικές τομές, ενώ στο δεύτερο (Θήβα ΙΙΙ), που βρίσκεται χαμηλότερα στην κοιλάδα και προς την κοίτη του ξακουστού από τη μυθολογία ποταμού της Δίρκης, οι ενδελεχείς έρευνες του συνόλου σχεδόν της έκτασης του οικισμού δεν απέδωσαν μέχρι στιγμής καρπούς.

Από τον Οκτώβριο του 1992 μέχρι τα μέσα του Φεβρουαρίου του 1993 αποκαλύφθηκαν στον οικισμό Θήβα ΙΙ συνολικά 25 τάφοι, που ερευνήθηκαν από την Α. Ανδρειωμένου, προϊσταμένη τότε της Θ΄ ΕΠΚΑ. Οι τάφοι αυτοί, όπως και όσοι ερευνήθηκαν από τον υπογράφοντα το 1993, ανήκαν στους ύστερους γεωμετρικούς και στους πρώιμους αρχαϊκούς χρόνους και ήταν κτερισμένοι με αρκετά κεραμικά και μετάλλινα αντικείμενα[1]. Στην περιοχή του νεκροταφείου αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα αγωγού, σκεπασμένου με λίθινες πλάκες, ίσως λίγο μεταγενέστερου της χρήσης του νεκροταφείου, με το οποίο η γειτνίαση και η σχέση φαίνεται μάλλον τυχαία και οφείλεται περισσότερο στην παρουσία στην περιοχή των πηγών και των ρυακιών που στην αρχαιότητα σχημάτιζαν το πολυύμνητο, από τον Πίνδαρο και τους τραγικούς ποιητές, ποτάμι της Δίρκης.

Με την επίβλεψη του υπογράφοντος ερευνήθηκαν, το Φεβρουάριο και το Μάρτιο του 1993, τέσσερις τάφοι του τέλους της γεωμετρικής περιόδου. Ο Τ. 26 ήταν εγχυτρισμός σε πιθαμφορέα (διαστ. 0,65x0,40 μ.) και ακτέριστος. Ο Τ. 27 ήταν ορθογώνιος λάκκος. Στο εσωτερικό του βρέθηκε άτεχνη λίθινη λάρνακα (διαστ. 0,95x0,57 και ύψ. 0,18 μ.) σκεπασμένη με κάλυμμα από το ίδιο υλικό. Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν και έξι μικρά αγγεία (κάνθαρος, οινοχόη, πρόχους, καλαθίσκος και κύπελλα). Ο τρίτος και ο τέταρτος τάφος της συστάδας (Τ. 28 και 29) περιείχαν ταφικούς πίθους, τοποθετημένους με τα στόμια προς Α. Περιείχαν και οι δύο αγγεία, που είχαν τοποθετηθεί κυρίως στο εξωτερικό των πίθων (ο Τ. 29 περιείχε 9 αγγεία), ενώ στο εσωτερικό τους, εκτός από μερικά αγγεία (ο Τ. 29 περιείχε δύο πήλινα αγγεία και έναν αρύβαλλο από φαγεντιανή), βρέθηκαν και ορισμένα μετάλλινα μικροαντικείμενα.

Όπως αναφέρθηκε, στην περιοχή των τάφων ανιχνεύθηκαν και υδραυλικά έργα σχετιζόμενα με τη διοχέτευση νερού από παρακείμενες πηγές ή ρέματα σε ένα σύστημα από αγωγούς και πηγάδια. Κατά το 1993 οι εκσκαφές προχώρησαν στη συστηματική αποχωμάτωση τμημάτων του μεγάλου ακινήτου προς κατεύθυνση αντιδιαμετρική σε σχέση με τα σημεία ανεύρεσης των τάφων

1. Η ανασκαφή συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια και συνεχίζεται μέχρι και το 1997. Μέχρι τώρα δεν έχουν δημοσιευθεί ειδήσεις, έστω και συνοπτικές, για τους 25 τάφους της ανασκαφής. Η Α. Παπαδάκη, βοηθός στην ανασκαφή από το 1995, παρουσίασε ανακεφαλαίωση των αρχαίων μαρτυριών και των ανασκαφικών ερευνών στην περιοχή του σημερινού Ταχίου στην εργασία της Τοπογραφικά των αρχαίων Ποτνιών, που θα δημοσιευθεί στα Πρακτικά του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών (Θήβα 1996). Το σύνολο του υλικού της ανασκαφής πρόκειται να δημοσιευθεί πλήρως και σε προσεχή μελέτη με τη συνεργασία της αρχαιολόγου Α. Παπαδάκη.

Σχέδ. 2. Θήβα. Η ακρόπολη Καδμεία και το προάστειο Ποτνιαί (Τάχι).

και των αγωγών και δεν απέδωσαν άλλα ευρήματα.

Οι λιγοστοί τάφοι που αναφέρονται εδώ, μαζί με τους άλλους 25 που βρέθηκαν στο ίδιο οικόπεδο, είτε στην ίδια είτε σε άλλη συστάδα, αποτελούν σημαντική πηγή πληροφοριών για την τέχνη και τη ζωή της Θήβας στο τέλος της γεωμετρικής προς την αρχή της ανατολίζουσας, αρχαϊκής περιόδου.

Θήβα

Οδός Πελοπίδου 28 (αρχείο πινακίδων Γραμμικής Β)

Η εκσκαφή για την τοποθέτηση αποχετευτικού αγωγού της Δημοτικής Επιχείρησης Ύδρευσης και Αποχέτευσης Θήβας (ΔΕΥΑΘ) στην οδό Πελοπίδου, και συγκεκριμένα στο τμήμα της που περιλαμβάνεται μεταξύ

των κάθετων σε αυτήν οδών Δολόγλου και Ζεγγίνη και των αριθμών 28 και 35, έφερε στο φως σημαντικά ευρήματα τριάντα ακριβώς χρόνια μετά την ανασκαφή της καλούμενης «Οπλοθήκης» του μυκηναϊκού ανακτόρου[2]. Η ανασκαφή του οικοπέδου Παυλογιαννοπούλου το 1963-1964 απέδωσε, εκτός του οπλισμού και των εξαρτύσεων αλόγων και αρμάτων, 24 θραύσματα πινακίδων Γραμμικής γραφής Β και πολύτιμα αντικείμενα από μέταλλο και ελεφαντόδοντο[3]. Τα ευρήματα αυτά, τα οποία σε συνδυασμό και με τις ανακαλύψεις στο περίφημο «Δωμάτιο του Θησαυρού», προκάλεσαν τη συγκίνηση και το ενδιαφέρον των ειδικών και μη, επιβεβαίωσαν την αίγλη του μυκηναϊκού ανακτόρου της Καδμείας και σύμφωνα με ορισμένους και την ανατολική καταγωγή του Κάδμου, του μυθικού ιδρυτή των Θηβών[4].

Στο διάστημα που μεσολάβησε από τότε στο οικόπεδο Δημ. Παυλογιαννοπούλου και στην προέκτασή του (οικόπεδο Ζεγγίνη), που απαλλοτριώθηκε όπως και το προηγούμενο για τη δημιουργία ενός ενιαίου αρχαιολογικού χώρου, έγιναν, εκτός από τις στοιχειώδεις εργασίες διαμόρφωσης με περιφράξεις και στερεώσεις πρανών, και συμπληρωματικές τομές είτε δοκιμαστικές είτε και κατ' επέκταση της παλαιάς ανασκαφής. Στην επέκταση της τομής προς Α. κατά το 1970 προστέθηκαν τρία ακόμη τεμάχια πινακίδων, των οποίων η προέλευση, που υποδεικνυόταν άλλωστε και από το περιεχόμενό τους, ταυτίστηκε οριστικά τελευταία[5]. Δοκιμαστικές τομές κατά το 1974 και το 1980 έφεραν στο φως διαταραγμένα εν πολλοίς μυκηναϊκά στρώματα και τμήματα του μεσοελλαδικού νεκροταφείου, το οποίο είχε έλθει στο φως και το 1963-1964, τμήμα εκτεταμένων νεκροταφείων κιβωτιόσχημων κυρίως τάφων[6]. Απέναντι ακριβώς από τον αρχαιολογικό χώρο της «Οπλοθήκης» ερευνήθηκαν το 1980 όσα μυκηναϊκά και μεσοελλαδικά αρχιτεκτονικά λείψανα άφησε ο εκσκαφέας, που με εντολή του ιδιοκτήτη Μελέτη Λούκου πραγματοποίησε αποχωματώσεις στο κεντρικό αυτό σημείο της Καδμείας. Τα κινητά ευρήματα των μυκηναϊκών χρόνων, το πλήθος ελεφαντοστέινων κατεργασμένων και άχρηστων κομματιών και η σειρά από λίθινα μικρά σταθμία, πρωτοφανούς ακρίβειας μέχρι και μερικών δεκάτων του γραμμαρίου, υποπολλαπλασίων του ταλάντου σε εξηκονταδική βάση, υποδεικνύουν τη χρήση των χώρων ως ανακτορικών εργαστηρίων ελεφαντοστέινων αντικειμένων[7]. Μερικά έτοιμα κτένια βρέθηκαν μαζί με τα άλλα ποικιλόμορφα κομμάτια από το πολύτιμο υλικό που, σύμφωνα με τα μυκηναϊκά κείμενα σε Γραμμική γραφή Β, υπολογιζόταν σε μονάδες βάρους όπως ακριβώς τα μέταλλα και το μαλλί.

Το Νοέμβριο του 1993, κατά την εκσκαφή τομής πλ. 1 και βάθ. 3 μ. στο μέσον του οδοστρώματος, αποκαλύφθηκε ένα τμήμα, μικρότερο από το ένα τέταρτο, από μεγάλη σελιδόσχημη πινακίδα Γραμμικής γραφής Β[8]. Το σχήμα, το μέγεθος και το περιεχόμενό της ήταν πρωτόγνωρα για τη Θήβα. Το σχήμα και το μέγεθος προκύπτουν εύκολα από το σωζόμενο τμήμα (Πίν. 59 α). Είναι φανερό ότι πρόκειται για μέρος πινακίδας σε σχήμα δέλτου συνολικού μεγέθους περίπου 0,10x0.12 μ. Το

2. Ευχαριστίες απευθύνονται από τη θέση αυτή στο Διοικητικό Συμβούλιο της εταιρείας και στο διευθυντή της Ι. Βενιζέλο για τη συνεργασία και την υπομονή τους σε όλη τη διάρκεια της ανασκαφής. Υποδειγματική ήταν και η συμπεριφορά των πολιτών της Θήβας, αφότου πληροφορήθηκαν τη σημασία των ευρημάτων για την ελληνική γλώσσα και ιστορία και για το μακρινό παρελθόν της πόλης τους. Αντίθετα, η τότε δημοτική αρχή με επικεφαλής το δήμαρχο Ν. Σβίγκο προσπάθησε να σταματήσει την έρευνα η οποία έπρεπε να διεξαχθεί σύμφωνα με τους όρους του ΚΑΣ. Οι προσπάθειες διάσωσης των νέων αρχείων Γραμμικής Β υποστηρίχθηκαν από την πολιτική ηγεσία του ΥΠΠΟ, τον Γεν. Γραμματέα Γ. Θωμά, τον Διευθυντή Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Γ. Τζεδάκι και την προϊσταμένη του Τμήματος Αρχαιολογικών Χώρων Μ. Πάντου. Σε όλους εκφράζονται ευγνώμονες ευχαριστίες.

3. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 197· 20 (1965): Χρονικά, σ. 233-235. N. Platon - E. Touloupa, Ivories and Linear B from Thebes, ILN (5-12-1964). J. Chadwick, The Linear B Tablets from Thebes, Minos 10 (1969), σ. 115-137.

4. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 194-195· 20 (1965): Χρονικά, σ. 230-232· 26 (1971): Χρονικά, σ. 202-206. N. Platon - E. Touloupa, Oriental Seals from the Palace of Kadmus. Unique Discoveries in Boeotian Thebes, ILN (28-11-1964). E. Porada, The Cylinder Seals Found at Thebes in Boeotia, AfO 28 (1981-1982), σ. 1-78.

5. ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 209. V. Aravantinos - L. Godart - A. Sacconi, Sui nuovi testi del palazzo di Cadmo a Tebe, Rend. Mor. Acc. Lincei, serie 9, 6 (1995), σ. 809-845, ειδικά σ. 810, σημ. 2 και 4. V. Aravantinos, New Archaeological and Archival Discoveries at Mycenaean Thebes, BICS 41 (1996), σ. 135-136.

6. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 441· 35 (1980): Χρονικά, σ. 215-220.

7. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 215-220. BCH 109 (1985), σ. 21-29. Β. Αραβαντινός, Μυκηναϊκά σταθμά από τη Θήβα, Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συνεδρίου Βοιωτικών Μελετών (Θήβα 1992), ΕΕΒΜ 2 (1996), σ. 96-137.

8. Την πινακίδα αυτή, που αποτέλεσε την αφετηρία ανακάλυψης ολόκληρου αρχείου την αμέσως επόμενη ανασκαφική περίοδο, βρήκε κατά τον έλεγχο των χωμάτων της τάφρου του σωλήνα αποχέτευσης της ΔΕΥΑΘ ο συμβασιούχος αρχαιολόγος Ν. Λαμπρόπουλος και την προσκόμισε αμέσως στο γραφείο μου. Η πινακίδα αυτή, όπως και η Αν 101, έχει περιληφθεί σε αριθμό δημοσιεύσεων (βλ. υποσημ. 5 και 9), αφού πρώτα εμφανίστηκε στην Καθημερινή της Κυριακής 15-1-1995. Βλ. επίσης V. Aravantinos, Old and New Evidence for the Palatial Society of Mycenaean Thebes, Aegaeum 12 (1995), σ. 613-622.

περιεχόμενό της, που παραθέτουμε αμέσως σε μεταγραφή, βρίσκει σε γενικές γραμμές άριστα παράλληλα στα αρχεία της Κνωσού, της Πύλου και των Μυκηνών και προσφέρει νέα σημαντικά στοιχεία στο μικρό θηβαϊκό corpus κειμένων Γραμμικής Β[9].

Αν 100
.1] *vestigia*
.2], po-te-we , si-to , ku-na-ki-si GRA V 2 Z 2
.3]to-so , / si-to GRA 3
a] VIR 1 MUL 1
.4 b]no pa-ro , zo-wa , e-re-u-te-ri
.5] wi-ri-ne-u VIR 1

Η αναφορά ποσοτήτων (τόσο) σιτηρών που αντιπροσωπεύονται από το λογόγραμμα σίτος και το ιδεόγραμμα GRA(NUM), σε συνδυασμό με τα ιδεογράμματα για τον άνδρα (VIR) και τη γυναίκα (MUL) και τα ονόματα που δηλώνουν ασχολία (κυνηγίδες, ποντεύς, ελευθήρ, ρινεύς), υποδεικνύουν και την ταξινόμηση και κατά συνέπεια και την ερμηνεία του νέου θηβαϊκού κειμένου. Έτσι μπορεί να τοποθετηθεί αβίαστα ανάμεσα σε κείμενα με παροχές καρπών με τη μορφή σιτηρεσίων ή με τη μορφή προσφορών στα ιερά και το πολυώνυμο προσωπικό τους. Η πρακτική αυτή ήταν συνηθισμένη τότε – το 13ο αι. π.Χ. – στην περιοχή της Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής και απαντά στα περισσότερα κείμενα που βρέθηκαν τον επόμενο χρόνο στην ίδια περιοχή καθώς και σε αρκετά άλλα από τα αρχεία των τριών μεγάλων μυκηναϊκών κέντρων που προαναφέραμε.

Ένα δεύτερο κείμενο (Αν 101) της ίδιας κατηγορίας και του ίδιου γραφέα (διαστ. 0,08x0,025 μ.), που βρέθηκε και αυτό το Νοέμβριο του 1993 στην επέκταση ΙΙ της αρχικής τομής Ι της ΔΕΥΑΘ, είναι γραμμένο σε τμήμα από το κάτω μέρος μιας πολύ μεγάλης σελιδόσχημης πινακίδας. Αναφέρεται ομοίως σε σιτηρά και σε ονόματα ή ομάδες λειτουργών της λατρείας ή ανθρώπων στην υπηρεσία των ιερών ή των ανακτόρων (ποιμένες, αγορόδαμος, ταρπηφόροι, ko-ru-we, ma-di-je), που λαμβάνουν ορισμένες ποσότητες προϊόντων, που τελικά αθροίζονται (ξυν+στροφά).

Από το ανακτορικό κέντρο της Θήβας ήταν μέχρι τώρα γνωστές σύντομες επιγραφές, επιζωγραφισμένες σε 68 μεγάλους ψευδόστομους αμφορείς. Υπάρχουν επίσης συνολικά 43 αποσπασματικές πινακίδες. Οι 27 βρέθηκαν λίγα μόλις μέτρα ανατολικότερα της ανασκαφής της οδού Πελοπίδου (1964, 1970) και οι άλλες 16 κοντά στην κεντρική πλατεία της πόλης σε χώρο που πρέπει να ταυτιστεί με αποθήκη μαλλιού (1970)[10]. Από νεότερες σωστικές ανασκαφές στην Καδμεία προέρχονται και 56 ενεπίγραφα σφραγίσματα[11]. Η ανεύρεση νέων πολύστιχων κειμένων με αναφορές σε ποικίλο προσωπικό, που συνδέεται σαφέστατα με το χώρο της λατρείας αλλά και με ονόματα γνωστά από τα αποσπασματικά και σκοτεινά κείμενα που βρέθηκαν λίγα μέτρα ανατολικότερα στην «Οπλοθήκη», ανοίγει νέους ορίζοντες για τη γνώση της γλωσσολογίας και της γραμματικής της μυκηναϊκής, ελληνικής διαλέκτου, για την πρώιμη θρησκεία, την κοινωνία, τις επαφές και γενικώς για την ιστορία των Θηβών. Οι διαπιστώσεις αυτές αποδείχθηκαν τον επόμενο χρόνο, όταν εκατοντάδες νέες πινακίδες βρέθηκαν στην περιοχή της οδού Πελοπίδου πιστοποιώντας την ύπαρξη ενός μεγάλου αρχείου. Τμήμα του αρχείου αυτού βρέθηκε άθικτο, όπως έμεινε κατά τη στιγμή της καταστροφής του στην ΥΕ ΙΙΙΒ2, κάποια στιγμή μετά τα μέσα του 13ου αι. π.Χ.[12].

Οι δυσμενέστατες καιρικές συνθήκες του τέλους του 1993 προκάλεσαν τη διακοπή της έρευνας στην τομή ΙΙ. Η ανασκαφή και το κοσκίνισμα των χωμάτων των τομών Ι και ΙΙ, που κρατήθηκαν σε ειδικούς ταμιευτήρες, θα συνεχιστεί όταν το επιτρέψουν οι καιρικές συνθήκες και τα οικονομικά της Εφορείας κατά την άνοιξη του 1994. Η ανασκαφή των δύο πρώτων τομών έγινε με επέκταση στο αρχικό, στενό και βαθύ αυλάκι προς Α. στην

9. V. Aravantinos, Mycenaean Texts and Contexts at Thebes: The Discovery of New Linear B Archives on the Kadmeia, Floreant Studia Mycenaea. Akten des 10. Mykenologischen Kolloquium, Salzburg 1995 (υπό δημοσίευση). Ο ίδιος, Tebe micenea: recenti scoperte epigrafiche ed archeologiche (1993-1995), SMEA XXXVIII (1996), σ. 179-190. Ο ίδιος, New Archaeological and Epigraphic Discoveries in Mycenaean Thebes, BICS 41 (1995), σ. 135-136.

10. Th. Spyropoulos - J. Chadwick, The Thebes Tablets II, Suppl. Minos 4 (1975). Για τη λειτουργική ταύτιση του χώρου, βλ. V. Aravantinos, ό.π. (υποσημ. 8), όπου και προηγούμενες αναφορές.

11. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 191· 38 (1983): Χρονικά, σ. 131-134. V. Aravantinos, The Mycenaean Inscribed Sealings from Thebes: Preliminary Notes, Tractata Mycenaea, 1987, σ. 13-27. Ο ίδιος, The Mycenaean Inscribed Sealings from Thebes: Problems of Content and Function, Aegeaum 5 (1990), σ. 149-170. BCH 114 (1990), σ. 103-184.

12. Η χρονολόγηση οφείλεται στην προκαταρκτική μελέτη της κεραμικής του στρώματος των πινακίδων από τη συνάδελφο Ε. Ανδρίκου (The Pottery from the Destruction Layer of the Linear B Archive in Pelopidou Street, Thebes. A Preliminary Report, Floreant Studia Mycenaea. Akten des 10. Mykenologischen Kolloquium, Salzburg 1995 (υπό δημοσίευση). Η έκδοση με το σχολιασμό του περιεχομένου των πινακίδων, τη μελέτη της κεραμικής και των λοιπών συνευρημάτων της ανασκαφής προετοιμάζεται από διεθνή ομάδα εργασίας και θα παρουσιαστεί σε ξεχωριστό συμπληρωματικό τόμο του BCH.

τομή ΙΙ. Έως το βάθος των πολλαπλών διαταραχών, που έφθανε το 1,50 μ. περίπου, η ανασκαφή προχώρησε με ταχύτερους ρυθμούς. Από το σημείο αυτό και μετά την εμφάνιση μυκηναϊκής κεραμικής της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου ανασκάφηκε στρώμα με πολλές παραβιάσεις και βόθρους που έφθαναν συχνά σε πολύ μεγαλύτερο βάθος, έως τα μεσοελλαδικά στρώματα. Το πρώτο βέβαιο δάπεδο διαπιστώθηκε στο βάθος των 2,15 μ. και φαίνεται πως είναι και το νεότερο της μυκηναϊκής κατοίκησης. Κάτω από το δάπεδο αυτό ακολουθεί στρώμα με έντονα ίχνη καταστροφής σπουδαίων και πλούσιων οικοδομημάτων. Περιέχει νησίδες καμένων ξύλων, πλίνθους, πολλά τμήματα φύλλων μολύβδου, τμήματα στρωτήρων και καλυπτήρων κεράμων στέγης, νησίδες τεφρού πηλού. Στο στρώμα της καταστροφής αυτής, συνήθως πάνω από το δάπεδο στο οποίο έχει συσσωρευθεί, θεμελιώνονται τοίχοι που δεν της ανήκουν αλλά την αναμόχλευσαν έχοντας διασκορπίσει προς όλες τις κατευθύνσεις, όπως επίσης και οι πολύ μεταγενέστερες παραβιάσεις, μικρά τεμάχια πινακίδων. Το στρώμα αυτό και τα δάπεδά του, σε βάθος 2,90-3,10 μ., φιλοξενούν τις πινακίδες, που έρχονται σιγά σιγά στο φως και ανήκουν στη φάση των τοίχων που θεμελιώνονται χαμηλότερα. Στα αμιγώς μυκηναϊκά στρώματα, εκτός από τα συνήθη μικροαντικείμενα, σημειώνονται λεπίδες οψιανών και πυριτολίθων, μικρά τεμάχια οστέινων και ελεφαντοστέινων αντικειμένων, τριβεία και τριπτήρες, κολουροκωνικά σφονδύλια ή κουμπιά από στεατίτη, πήλινα ειδώλια, τμήματα κοσμημάτων από υαλόμαζα, τεμάχια μολύβδου και χαλκού. Στην τομή ΙΙ βρέθηκε επίσης μικρή νηόσχημη πυξίδα από σηπιόλιθο.

Παρατηρείται, τέλος, ότι οι τοίχοι της φάσης της μεγάλης καταστροφής, αλλά και εκείνοι που θεμελιώνονται στα πεσμένα υλικά και στις στάχτες της, ακολουθούν κατεύθυνση πλάγια προς το σημερινό οδικό δίκτυο της πόλης, συνακόλουθα και προς την οδό Πελοπίδου, αλλά την ίδια κατεύθυνση με τους τοίχους της «Οπλοθήκης» του οικοπέδου Παυλογιαννοπούλου και του «Εργαστηρίου των Ελεφαντοστών» του οικοπέδου Μελ. Λούκου. Το ζήτημα ελπίζεται να διευκρινιστεί με τη συνέχιση των ανασκαφών την προσεχή άνοιξη.

Β. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Οδός Αμφίωνος και Οιδίποδος (οικόπεδο Θ. Σπουρλή) (Σχέδ. 3-4)

Κατά τον έλεγχο θεμελίωσης οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο διενεργήθηκαν δύο δοκιμαστικές τομές. Η πρώτη ερευνήθηκε από την 1η ΕΒΑ, ενώ η δεύτερη από τη Θ΄ ΕΠΚΑ.

Στην τομή, διαστ. 3,30x4 μ., που ερευνήθηκε από την Εφορεία μας, εντοπίστηκαν από βάθος 4 μέχρι 4,74 μ. πέντε τμήματα τοίχων, οι οποίοι δεν παρουσιάζουν οργανική σύνδεση μεταξύ τους και είναι κατασκευασμένοι, ως επί το πλείστον, με αργολιθοδομή, χωρίς συνδετικό υλικό (Πίν. 59 β).

Οι επιχώσεις ήταν διαταραγμένες και περιείχαν βυζαντινή και ελληνιστική κυρίως κεραμική στα άνω στρώματα και μυκηναϊκή κυρίως στα κατώτερα στρώματα, από βάθος 5,20 μ.

Το χαρακτηριστικό της ανασκαφής ήταν η αποκάλυψη μεμονωμένων τμημάτων ή συστημάτων αγωγών σε επάλληλα στρώματα, που υποδείκνυε ότι στη συγκεκριμένη θέση υπήρχε ανάγκη αποχετευτικών κατασκευών για την απομάκρυνση των υδάτων (Πίν. 59 γ-δ). Συγκεκριμένα, αγωγοί αποκαλύφθηκαν σε βάθος 4, 4,65 και 5,60 μ. Ο ένας από αυτούς ήταν μολύβδινος, προστατευμένος με αργούς λίθους εκατέρωθεν και καλυμμένος με σκληρό κονίαμα. Οι υπόλοιποι ήταν πήλινοι, σπονδυλωτοί, κυκλικής διατομής.

Η ανασκαφή έφθασε μέχρι βάθ. 6,70 μ., όπου βρέθηκε ο φυσικός βράχος (πούρος).

Εκτός από κεραμική βυζαντινών, ελληνιστικών και μυκηναϊκών χρόνων, στις επιχώσεις βρέθηκαν χάλκινα και σιδερένια ελάσματα, θραύσματα γυαλιών, δεκαεπτά χάλκινα νομίσματα πολύ εφθαρμένα, δύο αμφικωνικές αγνύθες, μία χάλκινη και δύο οστέινες βελόνες.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΡΑΜΗ

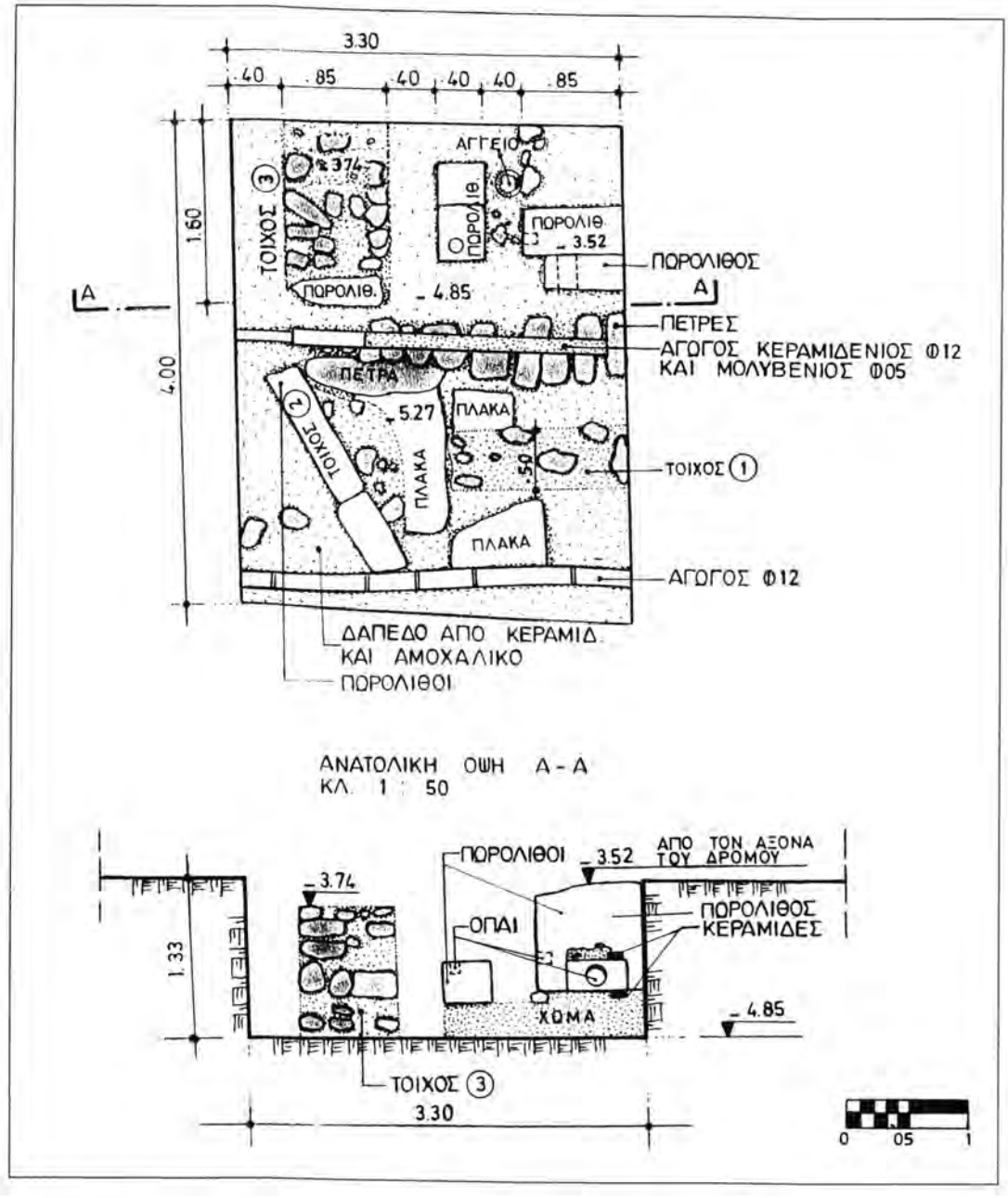
Οικόπεδο Δημ. Λάμπρου (γωνία οδών Λίρκης 8 και αδιεξόδου Στ. Βρυζάκη, Ο.Τ. 314)[13] (Σχέδ. 5-6)

Η ανασκαφή έγινε με έξοδα του ιδιοκτήτη, κατόπιν αιτήματός του για ανοικοδόμηση. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου διανοίχθηκε από την 1η ΕΒΑ τομή διαστ. 4x3 μ. Η ανασκαφή της συνεχίστηκε από τη Θ΄ ΕΠΚΑ από βάθ. 3,90 μ.[14]. Διακρίθηκαν τέσσερα στρώματα:

1ο στρώμα, από βάθ. 3,90 έως 4,20 μ. Αποκαλύφθηκε η βορειοδυτική γωνία δωματίου (τοίχοι Τ1, Τ2/3). Σε

13. Για οικόπεδα με ανάλογη στρωματογραφία σε γειτνίαση με το οικόπεδο Λάμπρου βλ. ΑΔ 30 (1975): Μελέτες, σ. 44-89, κυρίως σ. 47, Σχέδ. 1. S. Symeonoglou, The Topography of Thebes from Bronze Age to Modern Times, New Jersey 1985, sites 16, 88, 166, 184, 186, 246, 268.

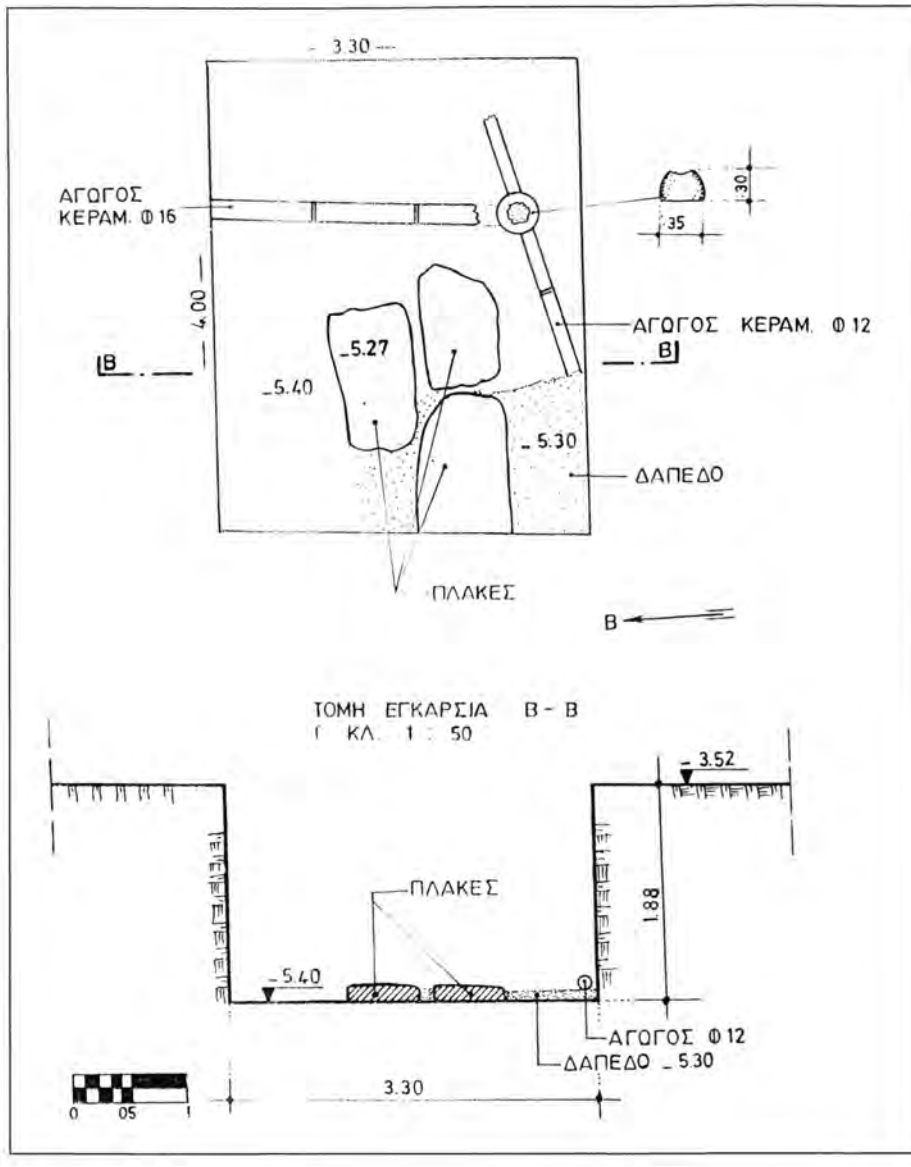
14. Το σημείο μέτρησης των βαθών βρίσκεται στην επιφάνεια του οδοστρώματος στο σημείο τομής των αξόνων των οδών Λίρκης και Στ. Βρυζάκη.

Σχέδ. 3. Θήβα. Οδός Αμφίωνος και Οιδίποδος. Οικόπεδο Θ. Σπουρλή. Κάτοψη της ανασκαφικής τομής και ανατολική όψη Α-Α.

βάθος 4,20 μ. αναφάνηκε δάπεδο κτυπητής γης, το οποίο είχε εν μέρει καταστραφεί, όπως και ο Τ2/3, από βόθρο διαμ. 1,90/2,05 μ. Περιείχε πλήθος θραυσμάτων κεραμίδων και οστά ζώων. Στο βόθρο κατέληγε προφανώς πήλινος αγωγός από αρθρωτούς κυλίνδρους μήκ. 0,65 και διαμ. 0,12 μ., που συνέχιζε πέραν των ορίων της τομής προς ΒΑ. Εκτός της κεραμικής που προέρχεται από αγγεία ακόσμητα ρωμαϊκών χρόνων (χτενωτά, λύχνους, μελαμβαφή) αλλά και υστεροελλαδικά, στα ευρήματα του στρώματος συγκαταλέγονται επτά χάλκινα νομίσματα πολύ διαβρωμένα, θραύσματα γυάλινων αγγείων, τμήμα οστέινου οπέα (Β.Ε. 28244), τμήμα ανάγλυφου ελεφάντινου πλακιδίου (Β.Ε. 28251) και δύο κομβία από στεατίτη (Β.Ε. 28248-28249).

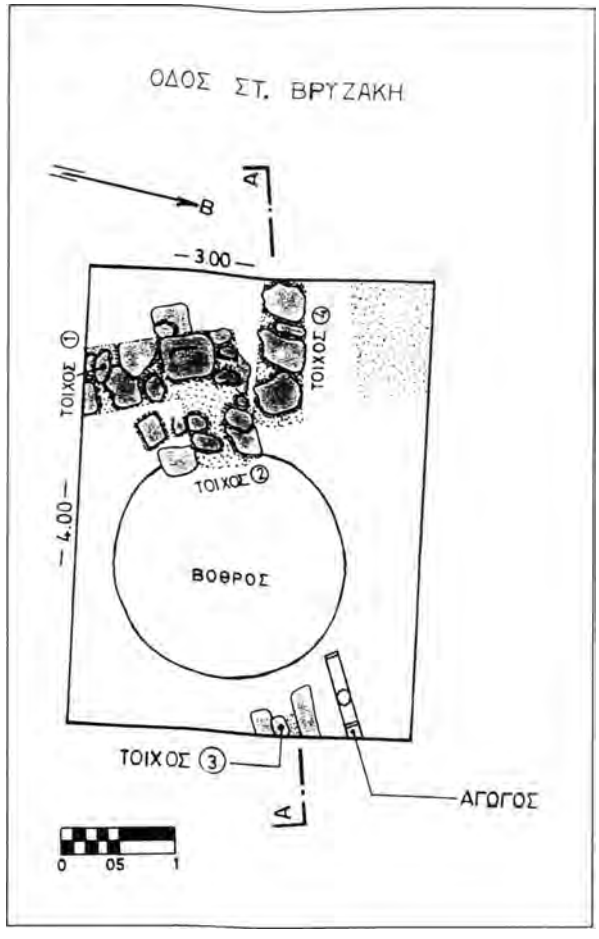
2ο στρώμα, από βάθ. 4,20 έως 4,75 μ. Πρόκειται για τα υπολείμματα του μυκηναϊκού (ΥΕ ΙΙΙΑ2/ ΙΙΙΒ) στρώ-

Σχέδ. 4. Θήβα. Οδός Αμφίωνος και Οιδίποδος. Οικόπεδο Θ. Σπουρλή. Κάτοψη της ανασκαφικής τομής και τομή εγκάρσια Β-Β.

ματος. Στο δυτικό τμήμα της τομής εμφανίστηκε σπάραγμα τοίχου (Τ4) κάτω από τον τοίχο Τ3. Στα ευρήματα περιλαμβάνεται κυλινδρική ψήφος από φαγεντιανή (Β.Ε. 28242).

3ο στρώμα, από βάθ. 4,75 έως 5,45 μ. Στο ανατολικό τμήμα της τομής διαπιστώθηκαν δύο αλλεπάλληλα δάπεδα από πορτοκαλόχρωμο πηλόχωμα ανάμικτο με μαύρα χαλίκια σε βάθος 4,75 και 5,20 μ. αντίστοιχα. Και τα δύο είχαν μερικώς καταστραφεί από το βόθρο του 1ου στρώματος. Η κεραμική προέρχεται από αγγεία μεσοελλαδικής περιόδου με αρκετά τεφρά μινύεια και ελάχιστα γραπτά αμαυρόχρωμα. Σε βάθος 5,45 μ. και στην ίδια με τα προηγούμενα περιοχή αποκαλύφθηκε τρίτο δάπεδο από τεφρό πηλό. Η βορειοδυτική γωνία της τομής καταλαμβανόταν από βάθ. 5,15 έως 5,93 μ. από κιβωτιόσχημο τάφο με δάπεδο από πηλόχωμα και μαύρα χαλίκια. Ο νεκρός ήταν ακουμπισμένος στο αριστερό πλευρό και σε συνεσταλμένη στάση. Κοντά στο κρανίο βρέθηκε το μοναδικό κτέρισμα, μία χάλκινη αιχμή ακοντίου (Β.Ε. 28252) μήκ. 0,18 μ., στην

Σχέδ. 5. Θήβα. Οικόπεδο Δ. Λάμπρου. Κάτοψη της ανασκαφικής τομής.

υποδοχή στειλεώσεως της οποίας σώζονται ίχνη ξύλου[15].

4ο στρώμα, από βάθ. 5,45 μ. Το 4ο στρώμα έφθανε μέχρι του φυσικού βράχου (πούρου), που εμφανίστηκε σε βάθος 6,18 μ. στα βόρεια παρουσιάζοντας έντονη κλίση προς Ν. μέχρι βάθ. 7,43 μ. Αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι ασύνδετοι μεταξύ τους, ο Τ5 και ο Τ6, θεμελιωμένοι σε βάθος 5,90 και 5,80 μ. αντίστοιχα. Με αυτούς συνδυάζεται προφανώς δάπεδο από τεφρό πηλό σε βάθος 5,67 μ., που διατηρήθηκε σε νησίδες ανατολικά του Τ5 και σε ενιαία επιφάνεια νότια του Τ6. Στην κεραμική επιχώσεως του δαπέδου περιλαμβάνεται ανθρωπόμορφη λαβή λεκάνης (Β.Ε. 28237) (Πίν. 60 α). Τό δάπεδο διαδέχθηκε στο νοτιοδυτικό τμήμα της τομής στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά (καμένα ξύλα, διαλυμένες πλίνθοι) μέχρι βάθ. 6,45 μ., το οποίο κάλυπτε πηλόχριστη υποδοχή πασσάλου διαμ. 0,16 μ. σωζόμενη κατά το ήμισυ και δύο βόθρους (Βόθρος 2: διάμετρος 1, βάθος 0,70 μ., και Βόθρος 3: διάμετρος 0,60, βάθος 0,45 μ.). Το στόμιο του Βόθρου 3 σφραγιζόταν από στρώση τεφρού πηλού, ελλειψοειδούς σχήματος (0,70x0,90 μ.). Τρίτος βόθρος (Βόθρος 1: διάμετρος 0,65, βάθος 0,30 μ.) εντοπίστηκε κάτω από το βορειότερο αποκαλυφθέν τμήμα του Τ5. Οι βόθροι, τα τοιχώματα των οποίων ήταν επίσης πηλόχριστα, περιείχαν θραύσματα αγγείων, οστά ζώων, δύο οστέινους οπείς και σπάτουλα (Β.Ε. 28244-28246), απολέπισμα οψιανού (Β.Ε. 28241) και όστρακα μεταποιημένα σε σφονδύλια (Β.Ε. 28236). Το περιεχόμενο των βόθρων 2 και 3 ήταν καμένο. Η κεραμική τους χαρακτηρίζεται από θραύσματα κλειστών αγγείων με διακόσμηση επίθετη σχοινοειδή και γραπτή σκοτεινή επί ανοικτού, κυπέλλων με εξώστροφο χείλος ολόβαφο ή εντρίπτων και φιαλών με εσώστροφο χείλος και γλωσσοειδείς αποφύσεις[16]. Νησίδες δαπέδου εντοπίστηκαν στο νοτιοδυτικό τμήμα σε βάθος 6,90 και 7 μ. Κάτω από το δάπεδο διαπιστώθηκαν κατάλοιπα κατοίκησης συνοδευόμενα από κεραμική που φαίνεται να ανταποκρίνεται στην ομάδα Β της κατάταξης της Ντ. Κόνσολα[17].

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΥ

Ακραίφνιο

Αγρός Δ. Μωραΐτη

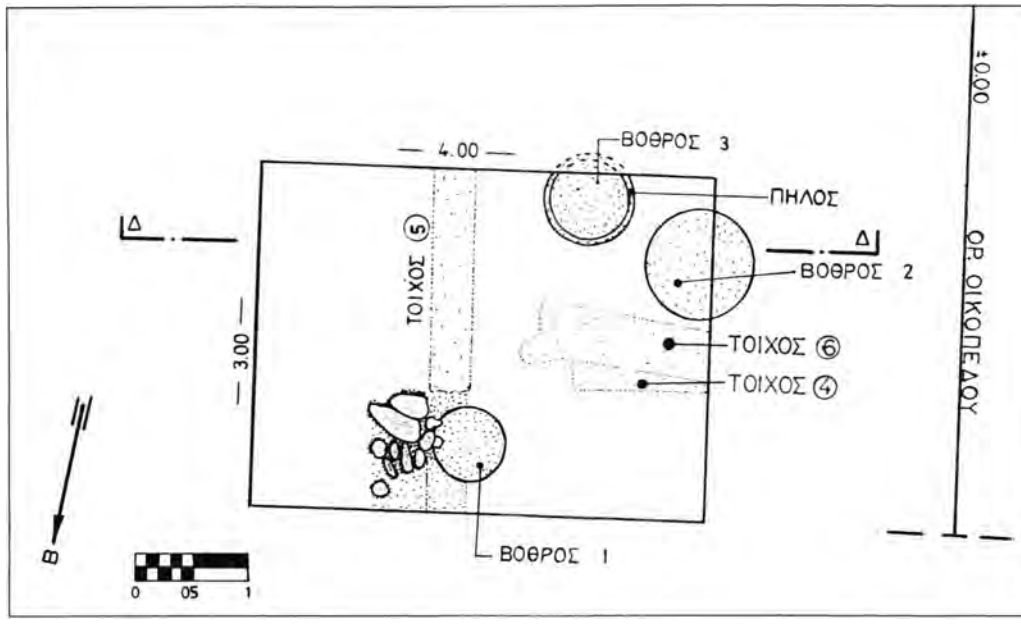
Κατά την άροση του παραπάνω αγρού βρέθηκε λίγο βαθύτερα από το επιφανειακό, καλλιεργούμενο χώμα (humus) και σε κάθε περίπτωση σε βάθος όχι μεγαλύτερο των 0,25-0,30 μ. ακέραιο και άριστης τέχνης επιτύμβιο ανάγλυφο με ανθεμωτή επίστεψη (ΜΘ. 28200)[18]. Παριστάνει ένα γυμνό αγόρι να βαδίζει προς τα αριστερά κρατώντας στο δεξί του χέρι πετεινό και στο άλλο άνθος λωτού που το μυρίζει. Το ανάγλυφο τούτο αποκαλύφθηκε στην εντατικά καλλιεργούμενη αγροτι-

15. Ανήκει στον τύπο 1 της κατάταξης R.A.J. Avila, Bronzene Lanzen- und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit, PBF 5.1, 1983, που χρονολογείται στη ΜΕ ΙΙ - ΥΕ ΙΙ.

16. Ντ.Ν. Κόνσολα, Προμυκηναϊκή Θήβα. Χωροταξική και οικιστική διάρθρωση (διδ. διατριβή), Αθήνα 1981, σ. 117 κ.ε. Η κεραμική των βόθρων συσχετίζεται με την ομάδα Γ.

17. Ό.π.

18. Βλ. παρακάτω υποσημ. 25.

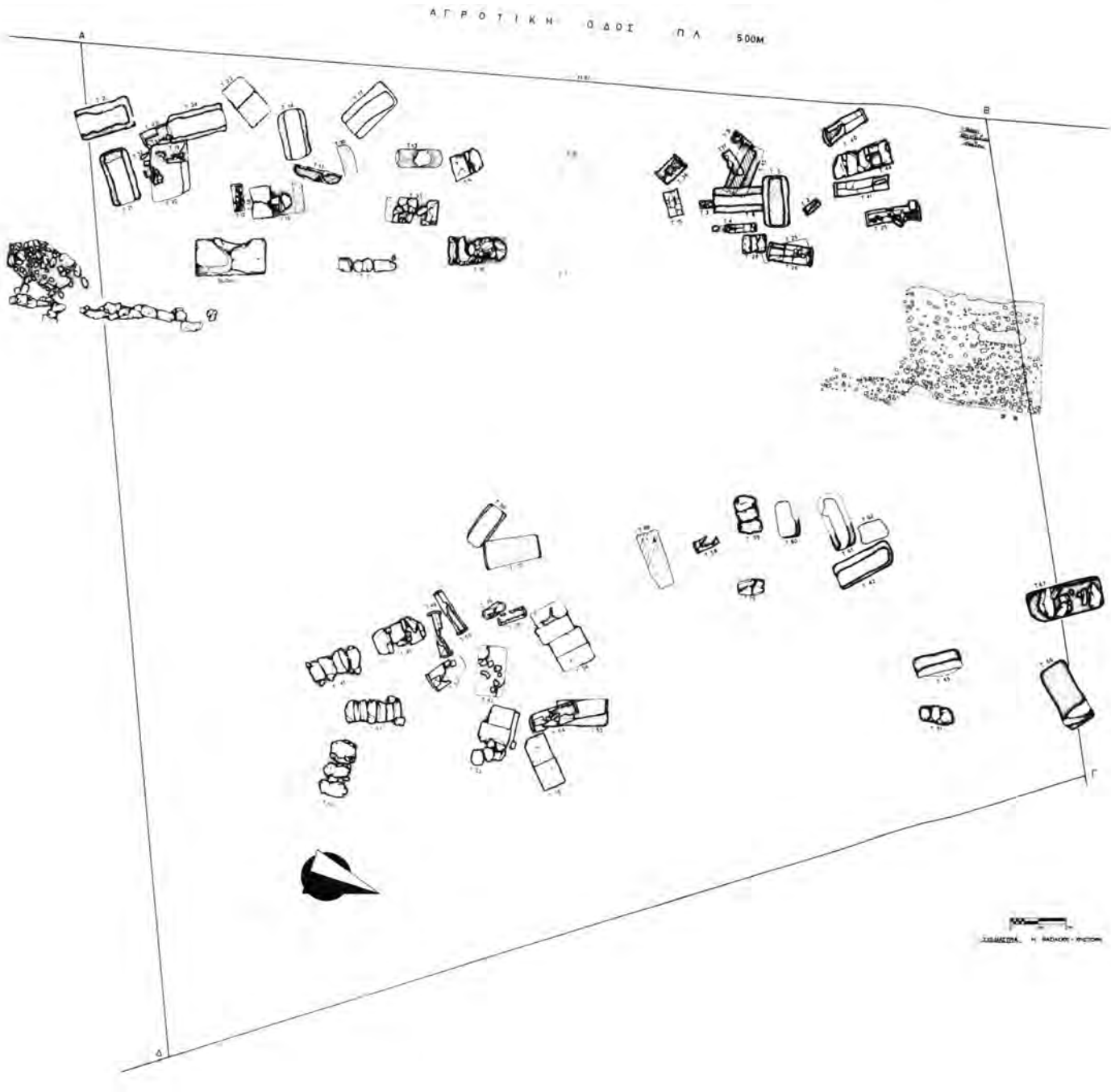
Σχέδ. 6. Θήβα. Οικόπεδο Δ. Λάμπρου. Κάτοψη της ανασκαφικής τομής.

κή περιοχή των νεκροταφείων της Γκράβας Ακραιφνίου και παραδόθηκε από τον ιδιοκτήτη του αγρού Δ. Μωραΐτη στον αρχαιοφύλακα Αθ. Γεωργίου, που ειδοποιήθηκε αμέσως και μετέβη επί τόπου. Εν συνεχεία η στήλη μεταφέρθηκε πρώτα στο Ακραίφνιο και αμέσως κατόπιν, μετά την εντολή της Διεύθυνσης της Εφορείας, στο αρχαιολογικό Μουσείο Θηβών. Εκτίθεται προσωρινά και εν όψει νέας ταξινόμησης στην αίθουσα των αρχαϊκών γλυπτών, μετά την πρόσφατη συντήρησή του στα εργαστήρια του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.

Η άμεση σωστική ανασκαφική επέμβαση στο αγροτεμάχιο Δημ. Μωραΐτη (Σχέδ. 7) έγινε με εντολή του ΥΠΠΟ για λόγους πρόληψης λαθρανασκαφών και για τη διερεύνηση των συνθηκών και του τάφου προέλευσης της παραπάνω σημαντικής ανάγλυφης και ενεπίγραφης στήλης. Το μνημείο αυτό περιγράφεται, στο επίγραμμα που το συνοδεύει, ως αξιόλογο και στημένο πάνω στο δρόμο, ο οποίος προφανώς οδηγούσε από το Ακραίφνιο στη Θήβα και αντιστρόφως και όπως είναι γνωστό πλαισιωνόταν από εκτεταμένα νεκροταφεία. Το αγροτεμάχιο Μωραΐτη βρίσκεται στη νότια πλευρά της νέας εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας, 250 μ. περίπου από το νότιο κράσπεδο του δρόμου και νοτιοανατολικά της ακρόπολης του αρχαίου Ακραιφνίου.

Η πρώτη ανασκαφική περίοδος έλαβε χώρα μέσα στο 1993 και κράτησε από τα μέσα περίπου Ιουλίου έως το τέλος Οκτωβρίου. Συμπληρωματική έρευνα πρόκειται να διεξαχθεί και κατά το 1994. Εξαρχής αναφέρεται ότι, όπως και σε άλλα αγροκτήματα της περιοχής, πριν από τη σύγχρονη άροση του αγρού και τη σωστική ανασκαφή, είχε προηγηθεί εκτεταμένη σύληση των τάφων, που πρέπει να τοποθετείται χρονικά τουλάχιστον πριν από αρκετές δεκαετίες. Τότε οι λαθρανασκαφές σε ολόκληρη τη Βοιωτία, από την Τανάγρα έως τον Έξαρχο (Αβαί) και από τις Θεσπιές έως τη Λάρυμνα, είχαν λάβει μορφή επιδημική και ενδημική. Το γεγονός ότι μεγάλο μέρος από τους τάφους που αποκαλύφθηκαν στο αγρόκτημα Μωραΐτη, και μάλιστα οι πλουσιότεροι και παλαιότεροι από αυτούς, δηλαδή οι αρχαϊκοί λακκοειδείς με αναβαθμούς, καλυπτήριες πλάκες και κτερίσματα στο εσωτερικό και εξωτερικό τους, είχαν υποστεί σύληση ωθεί το γράφοντα στην υπόθεση ότι το μεγάλο επιτύμβιο αρχαϊκό ανάγλυφο είχε μετακινηθεί από την αρχική του θέση και είχε απορριφθεί από τους ανίδεους τυμβωρύχους ως περιττό βάρος σχεδόν επιφανειακά και κατά πάσα πιθανότητα ανεστραμμένο, ευτυχώς χωρίς καν να τεμαχιστεί. Τα επιπόλαια χώματα των αναμοχλευμένων τάφων και η ρηχή κατοπινή καλλιέργεια το είχαν κρατήσει αφανές, αν και σε μικρό βάθος, μέχρις ότου η πρόσφατη, βαθύτερη κάπως, καλλιέργεια του αγρού με τρίυνο μηχανικό άροτρο το έφερε στην επιφάνεια.

Η υπόθεση αυτή ενισχύεται και από το ότι κατά τις πρώτες ημέρες της έρευνας και κατά την αφαίρεση των

Σχέδ. 7. Ακραίφνιο. Αγρός Δ. Μωραΐτη. Κάτοψη τμήματος του νεκροταφείου.

χωμάτων της καλλιέργειας ανευρέθησαν δύο ακόμη ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες, κατόπιν όμως κανένα απολύτως επιτύμβιο μνημείο δεν βρέθηκε στην ανασκαφή. Η μία από τις δύο στήλες (Μ.Θ. 32235), διαστ. 1,30x0,55x0,11μ., είναι από λευκό μάρμαρο και έχει αετωματική απόληξη. Η επιφάνειά της έχει δουλευτεί με βελόνι, ενώ περιμετρικά και στο σημείο της αναγραφής των ονομάτων των νεκρών *ΕΥΤΕΛΙΑ, ΘΙΟΓΙΤΩΝ* υπάρχει λειασμένη ταινία. Από τη μορφή των γραμμάτων, τα οποία έχουν ύψος 0,025 μ., και από το σχήμα

και τη λοιπή επεξεργασία της στήλης προκύπτει και η χρονολόγησή της στην ελληνιστική περίοδο, μάλλον στον πρώιμο 3ο αι. π.Χ.[19].

Στην ίδια εποχή πρέπει να ανήκει και η πολύ πιο άτεχνη, επίσης ακέραια στήλη (Μ.Θ. 32129). Πρόκειται για απλό, ορθογώνιο λίθο, διαστ. 0,44x0,27x0,13 μ., με το όνομα του νεκρού *ΜΕΝΑΝ-ΔΡΟΣ* σε δύο στίχους στο επάνω μέρος του, προφανώς λόγω στενότητας χώρου. Το ύψος των γραμμάτων είναι 0,035 μ., αλλά η άτεχνη χάραξή τους τα καθιστά δυσδιάκριτα. Οι παραπάνω στήλες και οι τάφοι της ίδιας εποχής δεν αποκλείεται να ανήκουν στις τελευταίες ταφές στο ανασκαμμένο τμήμα του νεκροταφείου. Σε μεταγενέστερες από τον αιώνα αυτόν περιόδους οι νεκροί θάπτονταν στα πρανή της αρχαίας ακρόπολης, που σχηματίζουν μεγάλη, φυσική κόγχη, την οποία εν μέρει καταλαμβάνει το σημερινό ανθηρό χωριό Ακραίφνιο (αρχαία Ακραιφία).

Καθώς όμως είναι γνωστό, από την έως τώρα ανασκαφή περισσότερων από 2.000 τάφων στην παραλίμνια περιοχή της Κωπαΐδας, τα μεγάλα νεκροταφεία, που ανήκαν στη βοιωτική πόλη Ακραιφία και χρονολογούνται από τους πρώιμους γεωμετρικούς χρόνους μέχρι και τον 3ο αι. π.Χ., είχαν ιδρυθεί κατά μήκος του δρόμου που, ακολουθώντας τις όχθες της ελώδους λίμνης, οδηγούσε προς τη Θήβα. Ο δρόμος, η *όδός* του επιγράμματος της αρχαϊκής ανάγλυφης στήλης, εντοπίστηκε στη βορειοδυτική πλευρά του αγροτεμαχίου. Αποτελείται από λιθόστρωτο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Ήταν κατασκευασμένο από ασβεστολιθικές πέτρες μικρών διαστάσεων και κομμάτια κεραμίδων χωρίς συνδετικό υλικό, εκτός από το πατημένο χώμα. Σώζεται σε μήκ. 7,90 και πλ. 3,95 μ. Τη συνέχειά του φαίνεται να αποτελεί ανάλογη κατασκευή που βρίσκεται στην ίδια ευθεία γραμμή στη νοτιοανατολική πλευρά του αγροτεμαχίου. Στο σημείο αυτό αποκαλύφθηκε βάθρο (μήκ. 2,50, πλ. 1,15 και ύψ. 0,85 μ.), από καλοδουλεμένους, ισοδομικά χτισμένους, ορθογώνιους πωρόλιθους σε δύο στρώσεις και στην ίδια κατεύθυνση με το δρόμο (Σχέδ. 7). Στα βορειοανατολικά του βάθρου και σε απόσταση 1,24 μ. από αυτό αποκαλύφθηκε περίβολος πρόχειρης κατασκευής από μεγάλους, αδρά δουλεμένους πωρόλιθους, ακανόνιστου σχήματος (σωζ. μήκ. 4,95 και ύψ. 0,28 μ.). Κοντά στον περίβολο, στα ανατολικά και νοτιοανατολικά του, εντοπίστηκε κατασκευή από μικρούς αργούς πωρόλιθους και ασβεστόλιθους διαστ. 3,30x1,85 μ.

Κατά την ανασκαφική περίοδο του 1993 αποκαλύφθηκαν συνολικά περί τους 70 τάφους, οι οποίοι ανήκουν σε δύο κύριες συστάδες και στις εξής κατηγορίες: α) Κεραμοσκεπείς (24), από τους οποίους 7 είχαν αναμοχλευθεί από την καλλιέργεια ή είχαν συληθεί στο παρελθόν. Από τους 24 οι 9 τάφοι ήταν παιδικοί.. β) Παιδικές λάρνακες (2). γ) Κιβωτιόσχημοι (4), με πλευρές και σκέπασμα από πωρόλιθους. δ) Λακκοειδείς (22), από τους οποίους 10 ήταν συλημένοι ή κατεστραμμένοι. Οι 11 τάφοι είχαν καλυπτήριες πλάκες και αναβαθμούς, οι 8 είχαν καλυπτήριες χωρίς αναβαθμούς ενώ ένας τάφος αποτελούνταν από απλό λάκκο με αναβαθμούς. Σε δύο τάφους με αναβαθμούς δεν έγινε δυνατή η διαπίστωση καλυπτηρίων. Αντίθετα, στα τοιχώματα ορισμένων τάφων διαπιστώθηκαν οπές και κόγχες. ε) Πυρές (18), από τις οποίες 15 έφεραν αναβαθμούς. Σε πολλές περιπτώσεις διαπιστώθηκαν οπές στα τοιχώματα των λάκκων. στ) Δύο αμφίβολες περιπτώσεις, που έλαβαν αριθμούς τάφων. Εκ των υστέρων αποδείχθηκε ότι αποτελούσαν αντιστοίχως σημείο απόθεσης κτερισμάτων και λάκκο προσφορών προς τιμήν των νεκρών των πλησιέστερων τάφων. Οι ανασκαφέντες τάφοι αποτελούσαν, όπως φαίνεται, δύο κύριες συστάδες κατά μήκος της νοτιοδυτικής και της βορειοανατολικής πλευράς του αγρού, δηλαδή κατά μήκος των κρασπέδων του αρχαίου δρόμου, που είχε την κατεύθυνση αυτή. Κατά κανόνα περιείχαν ένα νεκρό σε ύπτια θέση και, όπου τούτο ήταν δυνατό να εξακριβωθεί, το κρανίο βρισκόταν προς Β. ή προς Α.

Οι πλουσιότεροι σε κτερίσματα τάφοι ήταν οι αρχαϊκοί λακκοειδείς με καλυπτήριες πλάκες (Πίν. 60 β-γ). Περιείχαν κυρίως αγγεία, μερικοί αρκετές δεκάδες, στο εσωτερικό ή εξωτερικά πάνω στις πλάκες, καθώς επίσης και ειδώλια. Συνηθέστερος τύπος αγγείων ήταν ο σφαιρικός αρύβαλλος και ακολουθούν τα κύπελλα, οι κοτύλες, οι σκύφοι, οι πυξίδες, οι κύλικες, τα εξάλειπτρα. Από τα ειδώλια οι συνηθέστεροι τύποι ήταν τα σανιδόμορφα, οι καθιστές γυναικείες μορφές, οι ίπποι με ή χωρίς αναβάτη, καθώς και τα ειδώλια ταύρου, χελώνας, περιστεριού, πετεινού κ.ά. Άλλο είδος κτερισμάτων ήταν οι στλεγγίδες και οι σφηκωτήρες.

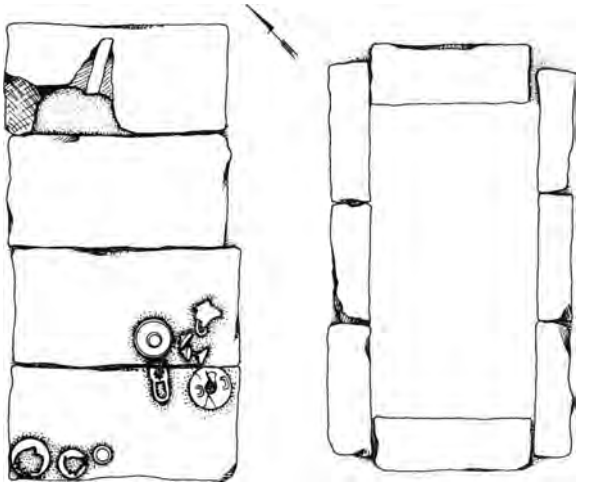
Οι κεραμοσκεπείς τάφοι, και ιδιαίτερα οι παιδικοί, περιείχαν αρκετά κτερίσματα τοποθετημένα κυρίως εξωτερικά του τάφου (Πίν. 60 δ-ε). Τα αγγεία και τα ειδώλια ήταν και εδώ το πιο συνηθισμένο είδος κτερισμάτων. Απαντούν κατά σειρά συχνότητας σφαιρικοί αρύβαλλοι, κοτύλες, σκύφοι, κύπελλα, κάνθαροι, οινο-

19. Ευχαριστίες εκφράζονται στην αρχαιολόγο της Θ΄ ΕΠΚΑ Ελ. Βλαχογιάννη για τη βοήθειά της στη χρονολογική τοποθέτηση των επιγραφών του αγρού Μωραΐτη. Για τα χαρακτηριστικά στυλιστικά στοιχεία της πρώτης στήλης βλ. P. M. Fraser - T. Rönne, Boeotian and West Greek Tombstones, 1957, σποραδικά και πίν. 16,1,2.

χόες, λυχνάρια, μυροδοχεία. Οι τύποι των ειδωλίων δεν διαφέρουν από αυτούς των λακκοειδών. Άλλα κτερίσματα ήταν οι χάντρες, οι σφηκωτήρες, τα ελάσματα και οι κρίκοι. Ανάλογα με το είδος των κτερισμάτων τους οι κεραμοσκεπείς τάφοι χρονολογούνται στην αρχαϊκή, την κλασική και την πρώιμη ελληνιστική περίοδο.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι, που ανήκουν στον 4ο και τον πρώιμο 3ο αι. π.Χ., ήταν κυρίως κτερισμένοι με μικρό αριθμό αγγείων. Εξαίρεση παρουσιάζει ο Τ. 34 (Σχέδ. 8· Πίν. 61 α). Αν και συληµένος, απέδωσε 16 αγγεία, που βρέθηκαν εξωτερικά του, ενώ ένα μόνο απέμεινε στο εσωτερικό του. Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζουν δύο ελλιπείς καλυκόσχημοι κρατήρες και μία ελλιπής επίσης πελίκη, η τελευταία από το εσωτερικό του τάφου, με εξαίρετες παραστάσεις σατύρων και ηρώων του μύθου. Η τεχνική είναι ερυθρόμορφη με προσθήκη λευκού επίθετου χρώματος. Από τους άλλους τύπους αγγείων ξεχωρίζουν τα κύπελλα και οι οινοχόες. Σιδερένιες και χάλκινες στλεγγίδες και άλλα μετάλλινα μικροαντικείμενα συνόδευαν συχνά τους νεκρούς.

Στις πυρές είναι φαινόμενο συνηθισμένο το πλήθος των οστράκων από επίτηδες σπασμένα αγγεία (βοιωτικοί κάνθαροι και κύλικες, σκύφοι, κύπελλα και μυροδοχεία), αλλά και λυχνάρια και ειδώλια (σανιδόμορφα, όρθιες γυναικείες μορφές, ζώα και πουλιά) (Πίν. 61 β). Απαντούν επίσης χάνδρες, χάλκινα ελάσματα, σφηκωτήρες και σιδερένια καρφιά. Χρονολογικά οι πυρές, όπως και οι κεραμοσκεπείς, καλύπτουν μεγάλο μέρος από το διάστημα της χρήσης του τμήματος του νεκροταφείου της ανασκαφής μας, δηλαδή από τα αρχαϊκά έως τα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια.

Σχέδ. 8. Ακραίφνιο. Αγρός Δ. Μωραΐτη. Κάτοψη του κιβωτιόσχημου τάφου 34.

Αγωγός φυσικού αερίου ΔΕΠΑ

Το μεγάλο έργο της διέλευσης του φυσικού αερίου από τη Βοιωτία με κατεύθυνση την Αθήνα θα επηρεάσει ασφαλώς αποφασιστικά τον προγραμματισμό των δράσεων της Θ΄ ΕΠΚΑ τα προσεχή χρόνια. Αποτελεί στην ουσία μια τεράστια δοκιμαστική ανασκαφή, που θα διασχίσει τη Βοιωτία με κατεύθυνση από ΒΔ. (περιοχή Δαύλειας και Βοιωτικού Κηφισού στο Μαυρονέρι) προς ΝΑ. (περιοχή Δερβενοχωρίων και Πάρνηθας) με παρακάμψεις στη βιομηχανική ζώνη των Οινοφύτων και προς την Αυλίδα-Χαλκίδα. Ο αγωγός, βάθ. πάνω από 2 και πλ. 1 μ., προϋποθέτει και ζώνη ασφαλείας πλ. 16 μ. περίπου, για την οποία δεσμεύονται προσωρινώς οι όμορες ιδιοκτησίες. Με την επίβλεψη της Ε. Μεθοδίου, αρχαιολόγου της Θ΄ ΕΠΚΑ υπεύθυνης για το έργο στην επαρχία Λιβαδειάς, και με τη βοήθεια της συμβασιούχου αρχαιολόγου της ΔΕΠΑ Μ. Φαρμάκη, άρχισε από το τέλος του καλοκαιριού του 1993 η παρακολούθηση της διάνοιξης του αγωγού και η τήρηση ημερολογίου. Έτσι, έγινε επιφανειακός καθαρισμός στο κτήμα Ι. Γαλανού, στο 106ο χλμ. του αγωγού, κοντά στη Χαιρώνεια, όπου υπήρχαν επιφανειακές ενδείξεις αρχαιοτήτων, και βρέθηκε επιτύμβια στήλη με την επιγραφή *Ε]ΠΙ ΚΑΛΟΝΗ ΑΡΙΣΤΟΝΙΚ[ΟΥ*. Η επιτύμβια στήλη μεταφέρθηκε στο Μουσείο Χαιρώνειας. Η ανασκαφή στο σημείο άρχισε κατά το τέλος Αυγούστου και αποκάλυψε σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους την κάτοψη κτίσματος πρόχειρης μάλλον κατασκευής, ίσως χριστιανικού μικρού ναού. Στην περιοχή εξάλλου του χωριού Θουρίου, νότια της γέφυρας, και στο 105+540 μ. σημείο του αγωγού, εντοπίστηκε λιθόστρωτο από μικρές πέτρες, το οποίο πρέπει να ανήκε σε αρχαίο δρόμο, που συνέδεε μεταξύ τους οικισμούς της περιοχής. Η κατασκευή παρακολουθήθηκε σε μήκος 35 περίπου μ. και το πλάτος της είναι 3,90 μ. στο σημείο που αυτό σώθηκε. Η κεραμική, απλή και άβαφη, δεν μελετήθηκε ακόμη ώστε να προσδιοριστεί έστω και κατά προσέγγιση η χρονολόγησή της. Στο 104ο χλμ. του αγωγού, λίγο πριν το χωριό Θούριο, κάτω από το ύψωμα με τον αρχαίο πύργο στην κορυφή του, στη θέση Κουμούλια, ανοίχθηκε τομή που απέδωσε άβαφη και μελαμβαφή κεραμική και κακής κατασκευής τοίχους εγκάρσιους προς τον αγωγό του φυσικού αερίου. Η μελέτη της κεραμικής και των λιγοστών νομισμάτων θα βοηθήσει στη χρονολόγηση των παραπάνω πενιχρών κατασκευών, των οποίων η έρευνα θα συνεχιστεί και μετά το τέλος του 1993.

Β. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

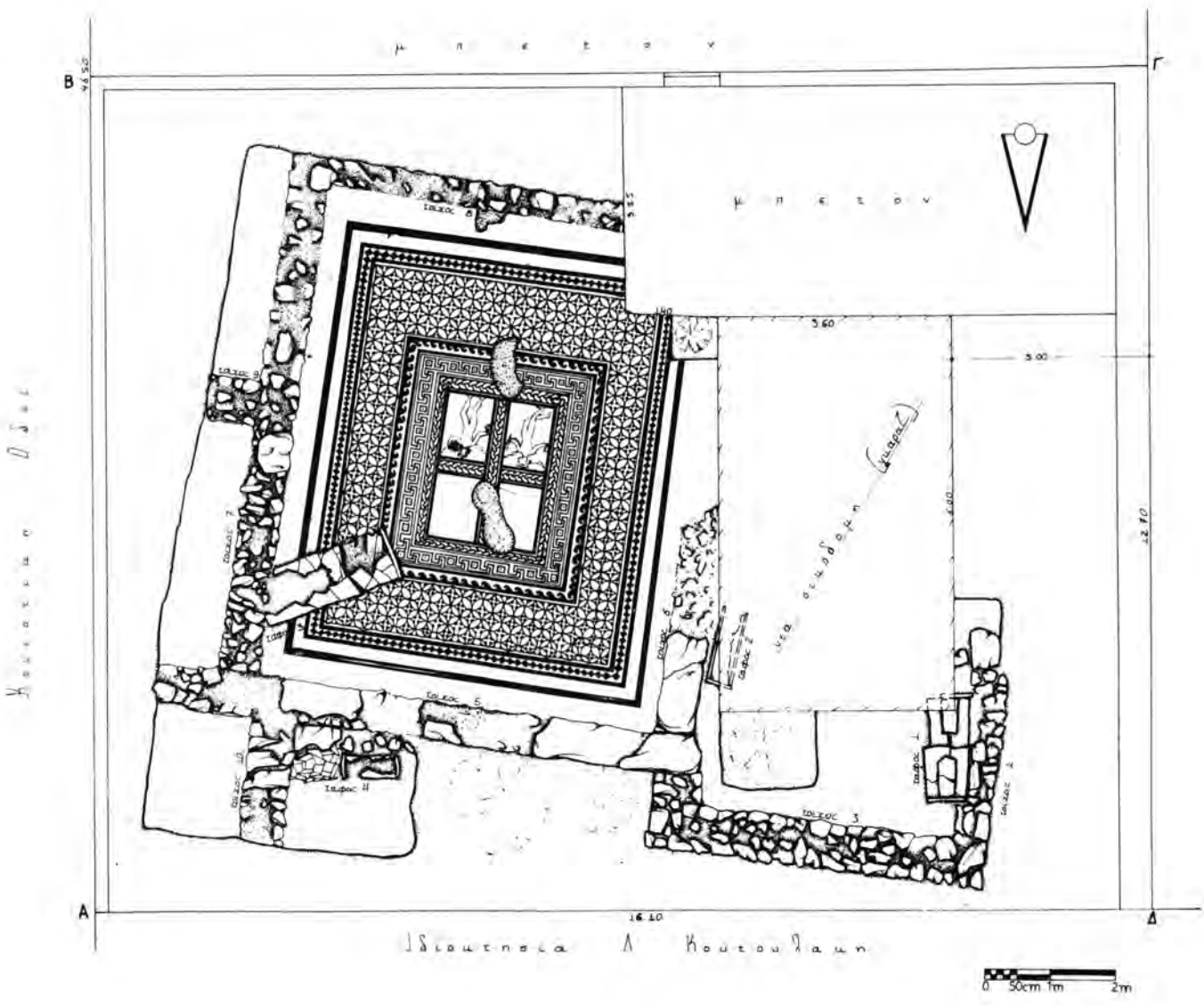
Χαιρώνεια

Οικόπεδο Αν. Παπανικολάου (Σχέδ. 9· Πίν. 61 γ-δ)

Μετά την κατασκευή παράνομου κτίσματος (γκαράζ), διαστ. 6x3,60 μ., δίπλα στη διώροφη οικία του Αν. Παπανικολάου, επενέβη η Εφορεία μας διενεργώντας δοκιμαστική τομή στον ελεύθερο χώρο του οικοπέδου, ο οποίος είχε διαστάσεις 11,50x10,50 μ. περίπου. Το οικόπεδο βρίσκεται επί των οδών Αρχαίου Θεάτρου και Μεγάλου Αλεξάνδρου, σε απόσταση 150 μ. περίπου από το αρχαίο θέατρο.

Κατά την ανασκαφική έρευνα, η οποία διήρκεσε δύο περίπου μήνες (Ιούνιο-Ιούλιο 1993), ήλθαν στο φως λείψανα κτιρίου, η κυριότερη φάση του οποίου χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Συγκεκριμένα, σε βάθος 0,45 μ. περίπου από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκαν δύο ορθογώνιοι χώροι: ο πρώτος, βόρεια του παράνομου κτίσματος, εσωτ. διαστ. 4,40x2,50 μ., και ο δεύτερος ανατολικά του παράνομου κτίσματος, εσωτ. διαστ. 6,30x7,40 μ. Από τον πρώτο χώρο δεν αποκαλύφθηκε ο νότιος τοίχος, επειδή συνεχίζεται κάτω από τα θεμέλια του σύγχρονου κτίσματος, ενώ οι υπόλοιποι, πάχ. 0,50-0,60 μ., είναι χτισμένοι με αργολιθοδομή χωρίς συνδετικό υλικό και με ενδιάμεση σειρά κεραμίδων ή με κομμάτια κεραμί-

Σχέδ. 9. Χαιρώνεια. Οικόπεδο Αν. Παπανικολάου. Κάτοψη ρωμαϊκού κτιρίου και του ψηφιδωτού δαπέδου του.

δων τοποθετημένα σαν σφήνες για τη συμπλήρωση των κενών. Το μέγιστο ύψος των τοίχων αυτών είναι 0,50 μ. Στον πρώτο αυτό χώρο ανοίχτηκαν μεταγενέστερα δύο κεραμοσκεπείς τάφοι, ακτέριστοι, η χρονολόγηση των οποίων δεν καθίσταται δυνατή.

Ο δεύτερος χώρος φαίνεται να είναι μεταγενέστερος, γιατί η βορειοδυτική γωνία του «κόβει» τον ανατολικό τοίχο του πρώτου χώρου. Οι τοίχοι του είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή, ενδιάμεσα κομμάτια κεραμίδων και με λαξευτές λιθοπλίνθους κατά διαστήματα. Ο βόρειος, δυτικός και νότιος τοίχος έχουν ως συνδετικό υλικό κονίαμα, ενώ ο ανατολικός δεν έχει συνδετικό υλικό. Το πλάτος τους κυμαίνεται από 0,50-0,60 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος τους είναι 0,30 μ.

Από το χώρο αυτό δεν αποκαλύφθηκε η νοτιοδυτική γωνία, γιατί βρίσκεται κάτω από το σύγχρονο κτίσμα.

Ο δεύτερος αυτός χώρος ήταν στρωμένος με ψηφιδωτό δάπεδο, εμβαδού 45 τ.μ. περίπου, το οποίο φέρει πλούσια γεωμετρική διακόσμηση σε ζώνες (ταινίες, ρόμβους, τεμνόμενους κύκλους, σπείρες, μαιάνδρους).

Τα γεωμετρικά μοτίβα αποδίδονται με μαύρες λίθινες ψηφίδες, ενώ το βάθος του ψηφιδωτού με υπόλευκες διαστ. 0,012Χ0,015 μ. Η διακόσμηση αυτή, πλ. 2,50 μ. περίπου, πλαισιώνει έναν κεντρικό ορθογώνιο χώρο, διαστ. 2,15Χ2,65 μ., ο οποίος χωρίζεται με ταινίες πλοχμού σε τέσσερα ίσα διάχωρα, σε καθένα από τα οποία παριστάνεται, πάνω σε ουδέτερο υπόλευκο βάθος, μία φτερωτή γυμνή μορφή εν κινήσει.

Στον κεντρικό αυτό χώρο τόσο οι διαχωριστικές ταινίες πλοχμού όσο και οι φτερωτές μορφές αποδίδονται με μικρές πολύχρωμες ψηφίδες, διαστ. 0,006Χ0,008 μ., που δίνουν μια ζωγραφική εντύπωση. Με μικρές επίσης ψηφίδες αποδίδεται και το υπόλευκο ουδέτερο βάθος των διαχώρων.

Τα χρώματα που χρησιμοποιούνται είναι κυρίως το κεραμιδί, το ερυθρωπό, το ροζ, το κίτρινο, ενώ οι πτέρυγες και ορισμένες λεπτομέρειες των μορφών αποδίδονται με μικρές ψηφίδες από μπλε, γαλάζια και πράσινη υαλόμαζα.

Το υπόστρωμα στο οποίο έχουν στερεωθεί οι ψηφίδες του δαπέδου είναι από συνεκτικό κονίαμα (κουρασάνι), πάχ. 0,050 μ. περίπου, και εδράζεται σε αργιλώδες έδαφος, επιρρεπές σε καθιζήσεις. Παρά ταύτα το ψηφιδωτό βρέθηκε σε αρκετά καλή κατάσταση διατήρησης με εξαίρεση το κεντρικό τμήμα του, που παρουσιάζει ρωγμές και καθιζήσεις σε δύο σημεία, με αποτέλεσμα από τις δύο προς Β. φτερωτές μορφές μόνο σπαράγματα να έχουν σωθεί.

Εκτός από τις φθορές αυτές, στη βορειοανατολική γωνία του είχε παραβιαστεί το δάπεδο σε μεταγενέστερη φάση για να κατασκευαστεί κεραμοσκεπής τάφος, ο οποίος όμως ήταν ακτέριστος.

Αν και δεν έχει γίνει ακόμη η μελέτη του ψηφιδωτού σε επίπεδο δημοσίευσης, μπορεί να γίνει η ταύτιση των φτερωτών μορφών με σχετική ευκολία: πρόκειται για τις προσωποποιήσεις των τεσσάρων εποχών του έτους, καθεμιά από τις οποίες κρατούσε στο χέρι και το αντίστοιχο attributum. Οι τοίχοι του δωματίου με το ψηφιδωτό δάπεδο πρέπει να ήταν επιχρισμένοι με χρωματιστά κονιάματα, κομμάτια των οποίων βρέθηκαν κατά μήκος τους. Πάνω από το ψηφιδωτό δάπεδο υπήρχε στρώμα καταστροφής με κεραμίδες στέγης.

Εκτός από τους δύο χώρους που αναφέραμε, στα βόρεια και ανατολικά του δωματίου με το ψηφιδωτό δάπεδο αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο ακόμη τοίχων δομημένων με αργολιθοδομή και συνδετικό υλικό κονίαμα, οι οποίοι φαίνεται να συνεχίζονται και πέραν των ορίων του οικοπέδου, προς το δρόμο και προς το διπλανό οικόπεδο. Κατά συνέπεια το κτίριο πρέπει να εκτεινόταν προς Α. και προς Β., υπόθεση που ενισχύεται και από το γεγονός ότι κατά τον έλεγχο των θεμελίων της οικίας Παπανικολάου, που βρίσκεται στα νότια της ανασκαφής, δεν είχαν εντοπιστεί αρχαιότητες.

Στις επιχώσεις της ανασκαφής βρέθηκαν, εκτός από όστρακα ρωμαϊκών χρόνων, τρεις πυραμιδόσχημες αγνύθες, πέντε χάλκινα νομίσματα, τα δύο εκ των οποίων είναι του 3ου αι. μ.Χ. και φέρουν τη μορφή του αυτοκράτορα Αλεξάνδρου Σεβήρου, ένα μαρμάρινο ακέφαλο αγαλμάτιο Ερμαφρόδιτου και διάφορα χάλκινα και σιδηρά μικροαντικείμενα, καθώς και γυάλινα θραύσματα.

Μια πρώτη μελέτη των ευρημάτων της ανασκαφής και της τεχνοτροπίας του ψηφιδωτού μας οδηγεί, με κάθε επιφύλαξη, στη χρονολόγησή του στο α΄ μισό του 3ου αι. μ.Χ.

Για να προληφθεί ο άμεσος κίνδυνος καταστροφής του αποκαλυφθέντος ψηφιδωτού δαπέδου, η αρμόδια Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαιοτήτων του ΥΠΠΟ έστειλε, κατόπιν έγγραφης ειδοποίησής μας, ειδικευμένο συνεργείο συντηρητών με επικεφαλής τον Ι. Δαγκλή, για να ελέγξει την κατάστασή του και να λάβει τα απαραίτητα για την άμεση προστασία του μέτρα. Πραγματοποιήθηκαν ορισμένες επείγουσες στερεωτικές εργασίες και το Σεπτέμβριο του 1994 το ίδιο συνεργείο, βάσει της αριθ. ΥΠΠΟ/ΣΥΝΤ/Φ23/575/3421/24.5.1994 απόφασης, απέσπασε το ψηφιδωτό, το οποίο μεταφέρθηκε για συντήρηση και φύλαξη στο Μουσείο Χαιρώνειας.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΡΑΜΗ

Ορχομενός

Δημοτικά έργα ύδρευσης

Με αφορμή την εγκατάσταση νέου υδρευτικού δικτύου στον Ορχομενό πραγματοποιήθηκε ολιγοήμερη σωστική ανασκαφή στο τέρμα της οδού Νικηταρά, μεταξύ των Ο.Τ. 73 και 80, νότια από το ναό της Παναγίας Σκριπούς και το μυκηναϊκό ανάκτορο[20] και νοτιοανατολικά του αρχαίου θεάτρου. Οι αρχαιότητες εμφανίστηκαν σε βάθος 0,45-0,75 μ. από το κράσπεδο της οδού. Ανασκάφηκαν τμηματικά τρία δωμάτια κτιρίου (Κτίριο Ι) με προσανατολισμό Α.-Δ. και 1,50 μ. βορειότερα η εξωτερική γωνία άλλου κτιρίου (Κτίριο ΙΙ) με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. Ανάμεσά τους αποκαλύφθηκε σε μήκος 2,30 μ. αγωγός, εν μέρει πήλινος και εν μέρει λίθινος, κάτω από στρώμα πεσμένων κεραμίδων (βάθος 1,40 μ.) (Πίν. 62 α). Εντοιχισμένα στα κτίρια βρέθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση, όπως βάση κίονα. Τα κτίρια χρονολογούνται στη ρωμαϊκή περίοδο από την κεραμική και δύο χάλκινα νομίσματα – Κορίνθου εποχής Κλαυδίου και σηστέρτιος του Αδριανού – που βρέθηκαν στις επιχώσεις. Στα ευρήματα περιλαμβάνονται επίσης χάλκινο νόμισμα της Φωκίδας χρονολογούμενο μετά το 339 π.Χ.[21] και δύο οστέινες περόνες. Στο Δωμάτιο 1 του Κτιρίου Ι σε δοκιμαστική τομή εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής από πυρκαγιά σε βάθος 2,45 μ. Η κεραμική περιλαμβάνει και διακοσμημένα όστρακα γεωμετρικών χρόνων. Σε βάθος 2,85 μ. ανέβλυσε νερό.

Βοιωτικός Κηφισός

Έργα διευθέτησης του ρου του ποταμού

Κατά την εκτέλεση έργων για τη διαπλάτυνση και ευθυγράμμιση του ρου του ποταμού Κηφισού ανασκάφηκε αρχαίο νεκροταφείο σε τέσσερις συστάδες, 1η έως 4η, στις όχθες ή και στον πυθμένα του ποταμού[22] (Σχέδ. 10-12· Πίν. 62 β).Οι συστάδες αποκαλύφθηκαν σε μήκος 2 χλμ. περίπου στην περιοχή του χωρίου Ακοντίου και της γέφυρας Χαιρώνειας-Ακοντίου, από βάθ. 1,50 μέχρι 2,90-3 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Η μεγαλύτερη συγκέντρωση τάφων διαπιστώθηκε σε βάθος 1,80 έως 2,50 μ. Η ανασκαφή υπήρξε δύσκολη, καθώς οι επιχώσεις που κάλυπταν τους τάφους ήταν προσχώσεις του ποταμού ιδιαίτερα σκληρές όταν ξεραίνονταν και κολλώδεις όταν υγραίνονταν, γεγονός όχι σπάνιο εξαιτίας του ποταμού και των βροχών. Σε αρκετές περιπτώσεις, η συνέχισή της κατέστη δυνατή μετά την προσωρινή παροχέτευση των νερών του ποταμού. Οι συστάδες χρονολογούνται στα υστερογεωμετρικά-αρχαϊκά[23] και κλασικά χρόνια. Για συνοπτική περιγραφή του νεκροταφείου βλ. Πίν. Ι.

Πίν. Ι. Συνοπτικός πίνακας περιγραφής των συστάδων του νεκροταφείου στο Βοιωτικό Κηφισό.

ΕΙΔΟΣ	1η Συστάδα χλμ. θ. 6600		2η Συστάδα χλμ. θ. 7300		3η Συστάδα χλμ. θ. 7400		4η Συστάδα χλμ. θ. 8480		Σύνολο
	ΥΓ/Αρχ	Κλασ.	ΥΓ/Αρχ.	Κλασ.	ΥΓ/Αρχ.	Κλασ.	ΥΓ/Αρχ.	Κλασ.	
Κιβωτιόσχημος	34		10		4	4	1	1	54
Εγχυτρισμός	8	-	3	-	-	-	-	-	11
Ενταφιασμός σε λάκκο	-	13	1	-	1	5	-	1	21
Πυρά	-	1	-	-	-	13	-	6	20
Κεραμοσκεπής	-	-	-	-	-	9	-	2	11
Λάρνακες πήλινες	-	-	-	-	-	1	-	1	2
Σύνολο	42	14	14	-	5	32	1	11	119
Περίβολοι	1	-	1	-	-	1	-	-	3
Λιθοκατασκευές	-	-	-	-	1	-	-	1	2

Υστερογεωμετρική-αρχαϊκή περίοδος

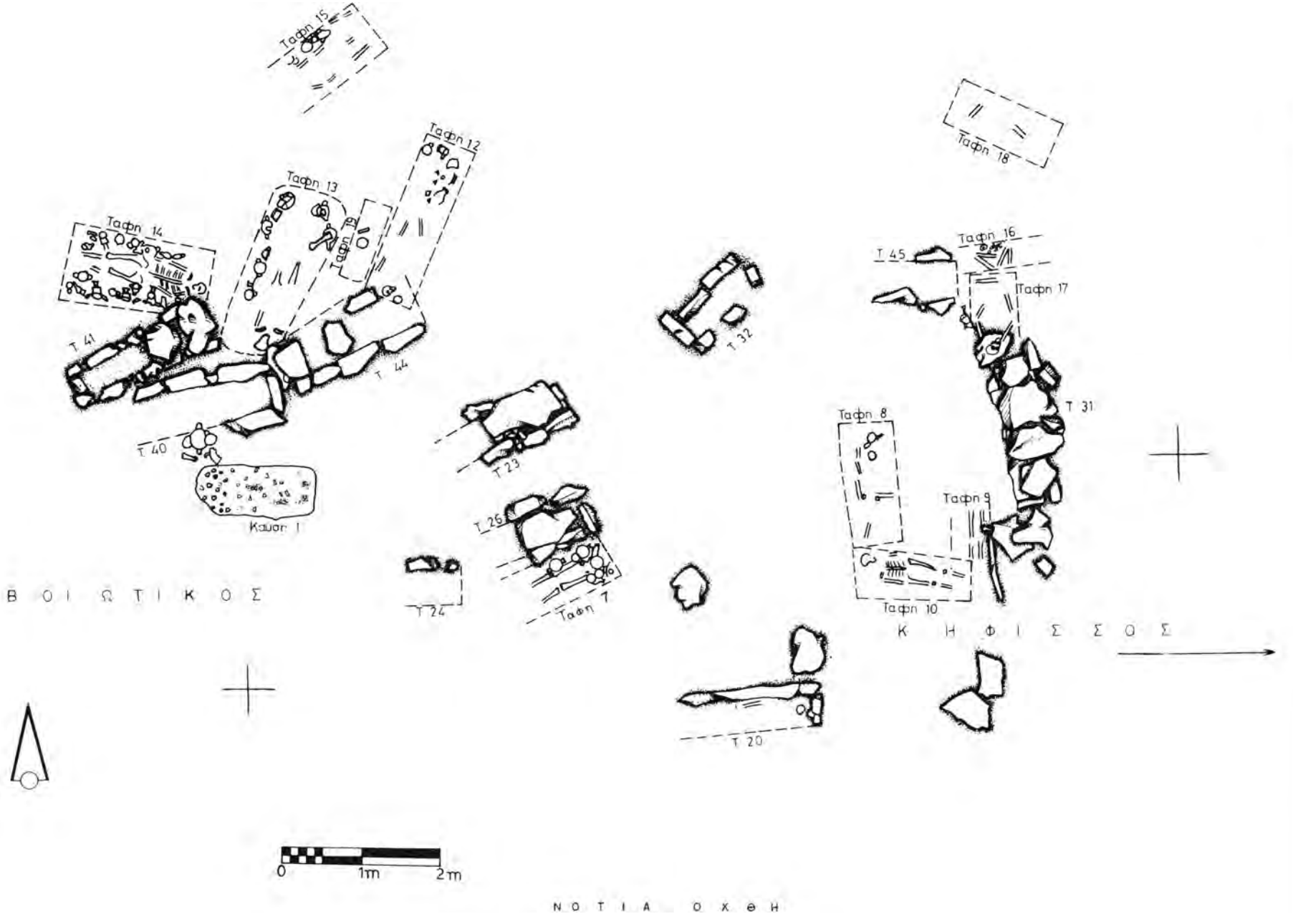
Κιβωτιόσχημοι τάφοι. Η συχνότερη μέθοδος ενταφιασμού, όπως φαίνεται από το σύνολο των 49 τάφων αυτής της περιόδου. Έχουν ενδεικτικές εξωτερικές διαστάσεις 1,90-2Χ0,80 μ. Τα τοιχώματα επενδύονται από μεγάλους αργούς πλακωτούς λίθους. Συνήθως τέσσερις παρόμοιοι λίθοι χρησιμοποιούνται ως καλυπτήριοι. Μικρότεροι λίθοι συμπληρώνουν τα κενά. Στον πυθμένα του τάφου υπήρχε χώμα, εκτός τριών περιπτώσεων που ήταν λιθόστρωτοι. Οι νεκροί ύπτιοι και εκτάδην με τα χέρια παράλληλα στο σώμα ή σταυρωμένα στο υπογάστριο, με τυχαίο προσανατολισμό. Αρκετοί ήταν ακτέριστοι. Γενικά όμως η κτέριση ήταν λιτή με ένα-δύο αγγεία (συνήθως αρυβάλλους απιόσχημους και σφαιρι-

20. ΑΑΑ VII (1974), σ. 313-324.

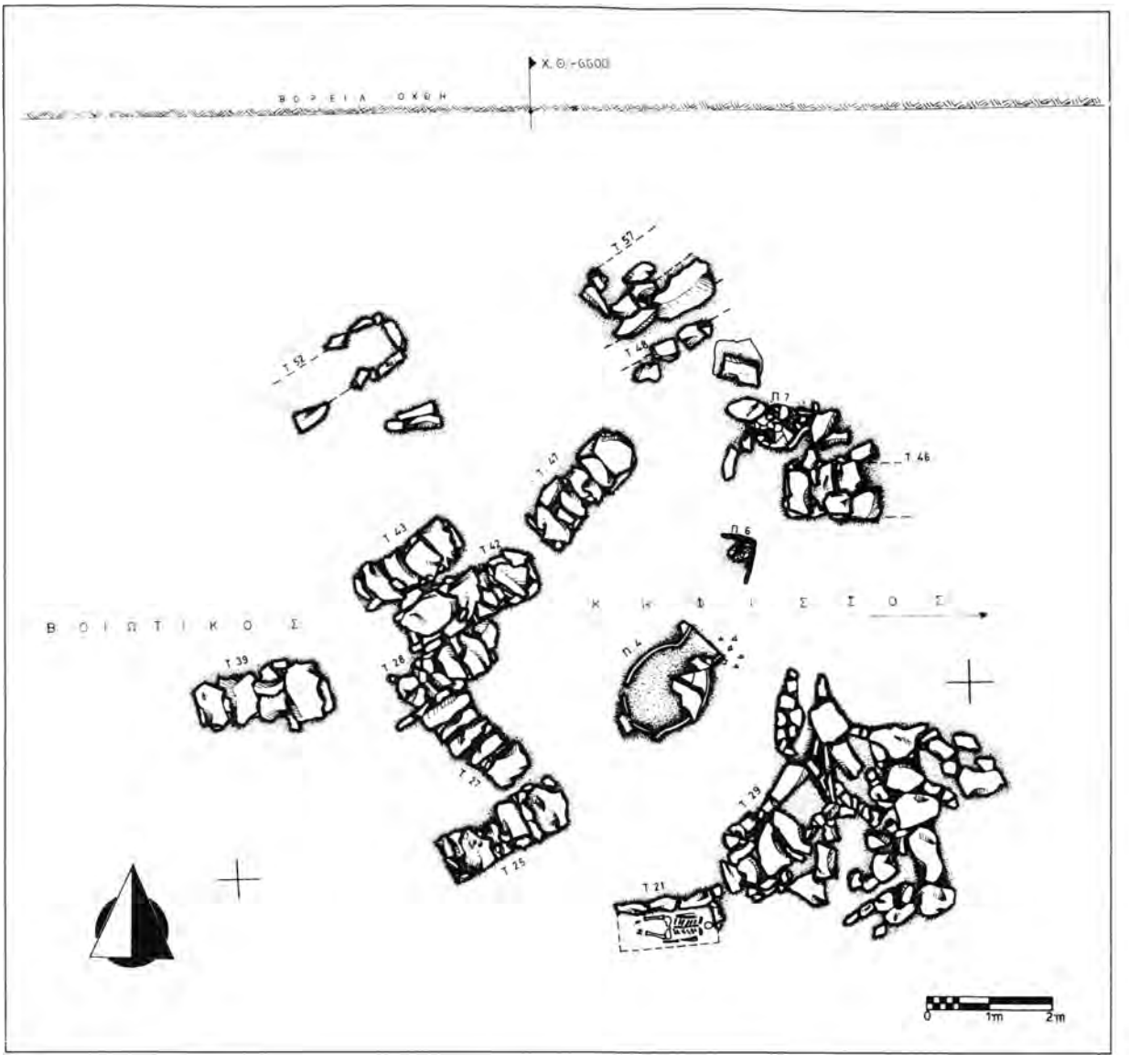
21. Ευχαριστώ τη συνάδελφο Ελ. Βλαχογιάννη για την ταύτιση των νομισμάτων. Για τα νομίσματα πρβλ. α) Amandry, BCH Suppl. XV, πίν. 31, β) BMC, 440 αριθ. 1348, πίν. 83.3, και γ) SNG Cop 133.

22. Οι αναφερόμενες χιλιομετρικές θέσεις (χ.θ.) σχετίζονται με το συγκεκριμένο έργο διευθέτησης του Βοιωτικού Κηφισού και σημειώνονται στο τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής.

23. Τη μελέτη της κεραμικής της γεωμετρικής-αρχαϊκής περιόδου έχει αναλάβει η συνεργάτις της ανασκαφής Νότα Σαραντοπούλου, η οποία ήδη έκανε μια πρώτη παρουσίασή της στο Γ΄ Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών το Σεπτέμβριο του 1996 στη Θήβα.

Σχέδ. 10. Βοιωτικός Κηφισός. Ακόντιο. Κάτοψη του 1ου επιπέδου της 1ης συστάδας του νεκροταφείου.

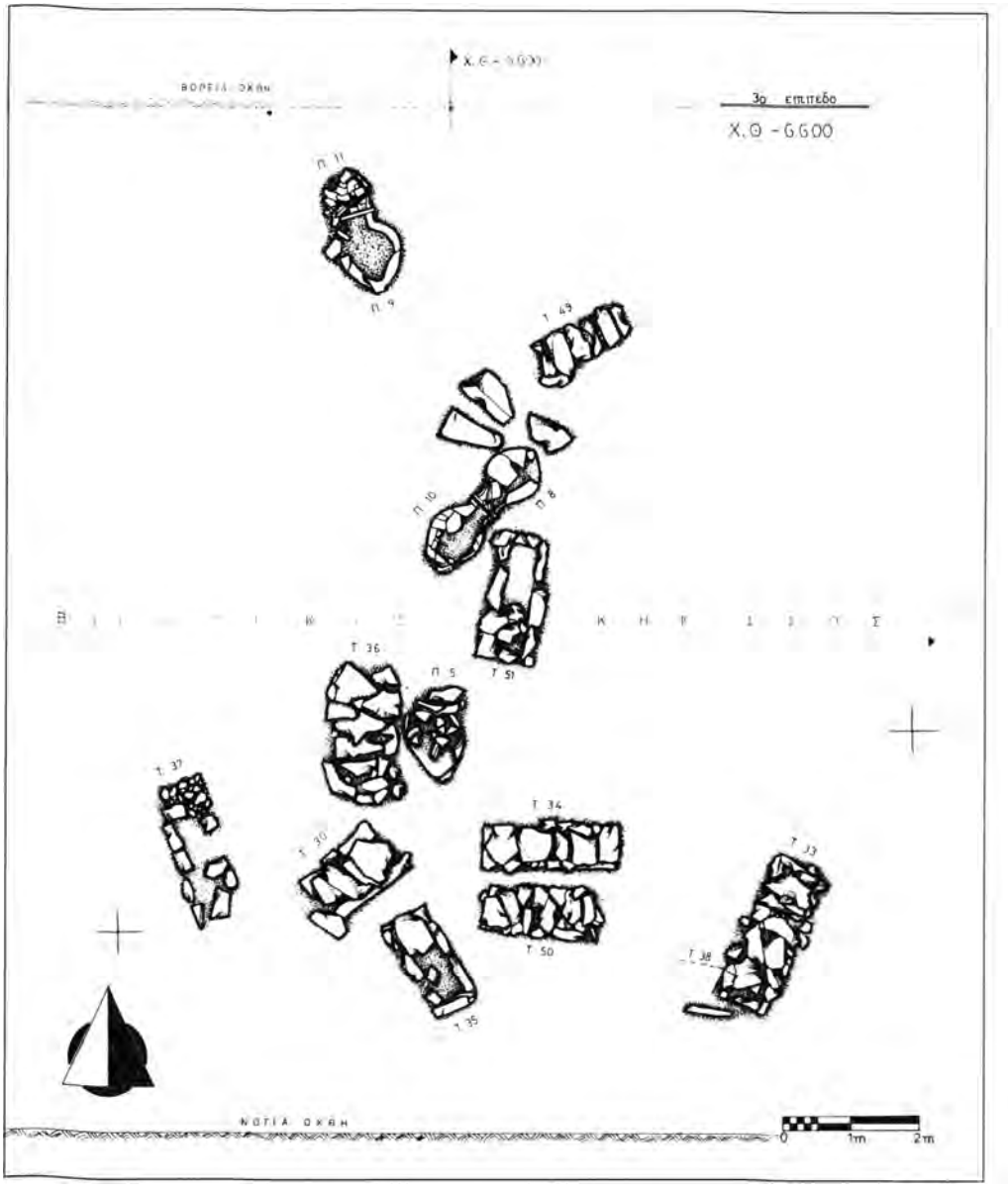
Σχέδ. 11. Βοιωτικός Κηφισός. Ακόντιο. Κάτοψη του 2ου επιπέδου της 1ης συστάδας του νεκροταφείου.

κούς και μικρά αλάβαστρα κορινθιακής προέλευσης) και σπανιότερα χάλκινες περόνες ή δακτυλίδια και σε μία περίπτωση με βαρύ σιδερένιο εγχειρίδιο (Πίν. 62 γ). Ήδη από την αρχαιότητα, πιθανώς για την εξοικονόμηση υλικού, κάποιοι τάφοι είχαν μερικώς καταστραφεί.

Εγχυτρισμοί. Σε πίθους ύψ. 1 - 2 μ. και σε μία περίπτωση σε αμφορέα ύψ. 1,30 μ. (Πίν. 62 β). Το στόμιο έκλεινε με πλακωτό λίθο. Εξαιρείται περίπτωση μεγάλου πίθου που έκλεινε με μικρότερο κρατηροειδές αγγείο και δύο μεγάλων πίθων τοποθετημένων σε ευθεία με τα στόμιά τους να εφάπτονται. Ο νεκρός ακτέριστος ή λιτά κτερισμένος με τα αγγεία μέσα ή έξω από τον πίθο.

Ενταφιασμοί σε λάκκο. Δύο μόνο περιπτώσεις διαπιστώθηκαν. Η μία εντελώς ακτέριστη, σφηνωμένη ανάμεσα σε δύο τάφους. Η δεύτερη εν μέρει κάτω από το τοίχωμα τάφου. Επρόκειτο προφανώς για ταφή παιδιού με τη μητέρα του, στην οποία ανήκουν δύο χάλκινοι σφηκωτήρες. Απρόσμενο κτέρισμα ένα σιδερένιο εγχειρίδιο. Πιθανώς όμως να πρόκειται για το περιεχόμενο κιβωτιόσχημου τάφου, οι λίθοι του οποίου ξαναχρησιμοποιήθηκαν.

Περίβολοι και λιθοκατασκευές. Στην 1η και 2η συστάδα αποκαλύφθηκαν σειρές ογκόλιθων εν είδει περιβόλου, στη μία ευθύγραμμου και στην άλλη σε σχήμα Γ (Πίν.

Σχέδ. 12. Βοιωτικός Κηφισός. Ακόντιο. Κάτοψη του 3ου επιπέδου της 1ης συστάδας του νεκροταφείου.

62 β). Στην 3η συστάδα, κάτω από κιβωτιόσχημους τάφους αναφάνηκε ορθογώνια τραχιά λιθόστρωτη επιφάνεια εμβαδού περί τα 2 τ.μ., άγνωστης προς το παρόν τουλάχιστον χρήσης.

Κλασική περίοδος (β΄ τρίτο 5ου αι. π.Χ.)

Κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ανασκάφηκαν πέντε τάφοι, οι οποίοι σαφώς διαφοροποιούνται κατασκευαστικά από τους αρχαϊκούς. Τα τοιχώματα αλλά και ο πυθμένας επενδύονται με ισοπαχείς ορθογώνιες κατεργασμένες πλάκες. Μία ή δύο πλάκες χρησιμοποιούνται ως καλυπτήριες. Ενδεικτικές εξωτερικές διαστάσεις 2,10Χ0,80 μ. Δύο από αυτούς βρέθηκαν αδιατάρακτοι και διαπιστώθηκε ότι ο νεκρός ήταν εκτάδην και κτερισμένος με πλήθος αγγείων (κυρίως μελαμβαφείς κανθάρους και κύλικες και ανθεμωτές κύλικες) (Πίν. 62 δ) σε στήλες έξω από τον τάφο και στον έναν διάσπαρτα και στο εσωτερικό του.

Πυρές νεκρών. Όλες οι πυρές είναι πρωτογενείς. Η καύση του νεκρού εφαρμοζόταν συγχρόνως και με την ίδια συχνότητα με τον ενταφιασμό σε απλό λάκκο. Ανοιγόταν όρυγμα, συνήθως διαστ. 2x1,30 μ., τα τοιχώματα του οποίου επιχρίονταν με ερυθρό πηλό. Σε μερικές περιπτώσεις στο μέσον υπήρχε δεύτερο στενότερο όρυγμα, στο οποίο βρίσκονταν και τυχόν υπολείμματα των οστών. Οι σταθερές συνθήκες υγρασίας του περιβάλλοντος συνέτειναν στην άρτια διατήρηση του πλέγματος των ξύλων της πυράς (Πίν. 63 α). Τέσσερα δείγματα από αυτά, μήκ. πάνω από 1 μ., μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Θηβών και κατόπιν εξετάσεως διαπιστώθηκε ότι πρόκειται για κλαδιά δρυός[24]. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι εκτάδην με ποικίλο προσανατολισμό. Η κτέριση στις πυρές ήταν πλουσιότατη σε αγγεία (μελαμβαφείς κανθάρους, κύλικες, κοτύλες, σκύφους, ανθεμωτές κύλικες, ληκύθους μελανόμορφες) και κυρίως σε ειδώλια, στη συντριπτική τους πλειοψηφία κορών αλλά και ζώων (βοοειδών, αγριοχοίρων), πτηνών (περιστεριών και πετεινών) και σπανιότερα νέων, ανακεκλιμένων ανδρών, αγοριών (τύπος temple-boy) και προτομών γυναικείων και Διονύσου (Πίν. 63 β-γ). Σε μία περίπτωση το νεκρό συνόδευε χάλκινη στλεγγίδα και σε δύο άλλες δακτυλίδι και πιθανώς σιδερένιο κλειδί αντίστοιχα. Τα κτερίσματα είχαν τοποθετηθεί περιμετρικά και εντός των ορίων του ορύγματος, προφανώς μετά την καύση του νεκρού, καθώς τα περισσότερα από αυτά δεν ήταν καμένα. Λίγα είχαν κυλίσει στα κατώτερα επίπεδα της πυράς και βρέθηκαν καμένα. Δεν διαπιστώθηκαν αεραγωγοί. Πλευρικές κόγχες ανευρέθησαν σε δύο μόνο πυρές παρά τη γέφυρα Χαιρώνειας-Ακοντίου (4η συστάδα), οι οποίες υπερέβαλλαν σε μέγεθος και πλούτο τις υπόλοιπες. Σε μία από αυτές βρέθηκαν και πυρήνες ελαιών.

Ενταφιασμοί σε απλούς λάκκους. Τα όρια των λάκκων δεν διαπιστώθηκαν σε καμιά περίπτωση. Οι νεκροί ύπτιοι και εκτάδην και πάλι χωρίς ενιαίο προσανατολισμό. Κτερισμένοι με τις ίδιες κατηγορίες αγγείων όπως στις πυρές (Πίν. 64 α) και με ελάχιστα ειδώλια. Σε άμεση σχέση με το σκελετό σπάνια βρίσκονταν αντικείμενα, όπως στλεγγίδες και λήκυθοι. Σε όσες ταφές υπήρχε πλούσια εναπόθεση αγγείων αυτά ήταν τοποθετημένα σε στήλες συγκεντρωμένες στη μία στενή πλευρά (συνήθως αυτή της κεφαλής), αφού ο νεκρός είχε καλυφθεί με χώμα, ή στο ίδιο επίπεδο με αυτόν αλλά σε κάποια απόσταση.

Κεραμοσκεπείς τάφοι. Χρησίμευαν μόνο για παιδικές ταφές. Βρέθηκαν στα άκρα δύο μόνο από τις τέσσερις συστάδες στις οποίες κυρίως εφαρμοζόταν η καύση των νεκρών. Αποτελούνταν από τρεις ή τέσσερις κεραμίδες. Σε όσους ήταν κτερισμένοι, στο εσωτερικό είχαν αποτεθεί μικρογραφικά αγγεία και στο εξωτερικό ειδώλια κορών και ζώων και αστράγαλοι μικρών ζώων. Παρόμοια ήταν κτερισμένες και δύο πήλινες παιδικές λάρνακες, λουτηροειδείς και σκεπασμένες με κεραμίδα (Πίν. 64 β).

Περίβολοι και λιθοκατασκευές. Στην 3η συστάδα, η μία μακρά πλευρά πυράς οριζόταν από σειρά όρθιων πλακωτών λίθων που εδράζονταν περίπου στο επίπεδο του χείλους του ορύγματος. Σχετικά απομονωμένη από τις πυρές της 4ης συστάδας βρέθηκε πεταλόσχημη συμπαγής κατασκευή από αργούς λίθους. Στοιχεία ενδεικτικά για τη χρήση της δεν διαπιστώθηκαν.

Τέλος, πιθανώς με τις ταφικές πρακτικές σχετίζεται ακανόνιστη κυκλική επιφάνεια στρωμένη με μικρούς λίθους και καλυμμένη με στρώμα στάχτης που εντοπίστηκε ανεξάρτητη από τις συστάδες των τάφων στη χιλιομετρική θέση 7500. Όπως και για τις άλλες λιθοκατασκευές, η ερμηνεία είναι προβληματική.

Στη χιλιομετρική θέση 7100 εντοπίστηκε το μόνο μη ταφικό εύρημα. Ίσως πρόκειται για αεραγωγό κλιβάνου, αχρονολόγητο λόγω της παντελούς απουσίας κεραμικής και άλλων αντικειμένων.

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΥ

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Στο εργαστήριο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου ολοκληρώθηκε η συντήρηση ενός μοναδικού αποκτήματος του Μουσείου Θηβών. Πρόκειται για ένα σχεδόν ακέραιο επιτύμβιο ανάγλυφο εφήβου (Β.Ε. 28800), αρχαϊκών χρόνων, το οποίο βρέθηκε τυχαία κατά την απογευματινή άροση αγρού του Δ. Μωραΐτη, στην περιοχή Γκράβα Ακραιφνίου, όπου εδώ και χρόνια ανασκάπτονται τα εκτεταμένα και πλούσια νεκροταφεία της αρχαίας Ακραιφίας, τα οποία χρονολογούνται από την πρώιμη γεωμετρική έως την ελληνιστική περίοδο. Σύμφωνα με τα στοιχεία που μέχρι τώρα

24. Ευχαριστίες εκφράζονται προς την κ. Παρασκευοπούλου του Ινστιτούτου Δασικών Ερευνών για την εξέταση των δειγμάτων και τη γνωστοποίηση του πορίσματος. Επίσης, προς τη συνάδελφο Β. Σαμπετάι για τη βοήθειά της στην ακριβέστερη χρονολόγηση των κλασικών τάφων. Ο κύριος όγκος της κεραμικής παραμένει ασυντήρητος και των ειδωλίων ακαθάριστος.

έχουν δοθεί στη δημοσιότητα[25], το νέο πολύτιμο απόκτημα του Μουσείου Θηβών χρονολογείται στο τέλος του 6ου αι. π.Χ. και φέρει επίγραμμα με το όνομα του νεκρού και του αναθέτη. Το όνομα του γλύπτη, κατά πάσα πιθανότητα αττικού, αναγράφεται μαζί με το ρήμα *έποίεσεν* κάτω από το στενό κανόνα στον οποίο βαδίζει ο νέος κρατώντας πετεινό και μυρίζοντας άνθος λωτού σε μια στάση γεμάτη από συμβολισμό, χάρη, νοσταλγία και συγκρατημένη αλλά ζωντανή θλίψη για την επίγεια βραχύτατη ζωή του, που το τρυφερό νήμα της έκοψε ο αμείλικτος και άκαιρος θάνατος (mors immatura). Τα παραπάνω στοιχεία τονίζονται άριστα με το εξαίσιο εικονιστικό ανάγλυφο αλλά και με το περιεχόμενο του επιγράμματος που χαράχθηκε μπροστά από τις κνήμες του νεκρού. Η ανάγλυφη επιτύμβια στήλη του Ακραιφνίου κοσμεί από την άνοιξη του 1993 την 1η αίθουσα των αρχαϊκών και κλασικών γλυπτών του Μουσείου Θηβών.

Σε όλη τη διάρκεια του 1993 συνεχίστηκαν ο καθαρισμός και η συντήρηση ευρημάτων από τις σωστικές ανασκαφές στη Θήβα και την υπόλοιπη Βοιωτία. Συντηρήθηκαν έτσι αρκετά ευρήματα από τις τρέχουσες σωστικές ανασκαφές και λιγότερα από εκείνες των περασμένων ετών, καθώς ο μόνος συντηρητής του Μουσείου συχνά έσπευδε να συντηρήσει στο εργαστήριο ή στο ανασκαφικό πεδίο ιδιαιτέρως ευαίσθητα αντικείμενα των νέων σωστικών ανασκαφών, που διέτρεχαν άμεσο κίνδυνο διάλυσης. Στα πλαίσια της προσπάθειας για την αναβάθμιση των χώρων και των Μουσείων της Εφορείας, αποδόθηκε πρωτεύουσα σημασία στον καθαρισμό πήλινων και μεταλλικών αντικειμένων που εκτίθενται στα Μουσεία Θηβών, Χαιρώνειας και Σχηματαρίου. Τα αντικείμενα αυτά με τον καιρό, λόγω και των ακατάλληλων συνθηκών θερμοκρασίας και υγρασίας ή της κακής αρχικής συντήρησης, παρουσίασαν αλλοιώσεις και φθορές, που με δεξιοτεχνία αποκαταστάθηκαν. Ορισμένα από τα αγγεία, που στο παρελθόν είχαν αποκατασταθεί με αδεξιότητα και ακατάλληλες κόλλες, διαλύθηκαν σε τεμάχια και συγκολλήθηκαν εξαρχής.

ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ

Παράλληλα με τη συντήρηση κτιρίων και αντικειμένων σε όλα τα Μουσεία της Εφορείας, πραγματοποιήθηκε καταγραφή κυρίως νέων, αλλά και μερικών παλαιών ευρημάτων. Στο Μουσείο Σχηματαρίου καταγράφηκαν και ταυτίστηκαν κεραμικά και γλυπτά αντικείμενα εν όψει των επισκευών που προγραμματίζονται για τη νέα χρονιά. Καταγράφηκαν επίσης και αρκετά ακατάγραφα μικροαντικείμενα που είχαν τοποθετηθεί είτε στην έκθεση του Μουσείου Θηβών ή στον κενό, κατώτερο χώρο των προθηκών. Τα εκτεθειμένα στις προθήκες του Μουσείου Θηβών αντικείμενα φωτογραφήθηκαν είτε μαζικά στη θέση τους είτε και μεμονωμένα για την ασφαλή τεκμηρίωσή τους. Εκτός από τις παραπάνω, οι καταγραφές περιορίστηκαν σε μερικές εκατοντάδες αντικείμενα από τις νέες σωστικές ανασκαφές της Εφορείας στη Θήβα, στο Ακραίφνιο, στο Βοιωτικό Κηφισό, στη Χαιρώνεια και στην Τανάγρα. Παραμένει άλυτο το μέγιστο πρόβλημα του Μουσείου και πάγιο αίτημα της Εφορείας για την κατασκευή νέων αποθηκών με την ακόλουθη εκκένωση του μεσαιωνικού πύργου του Σαιντομέρ και την καταγραφή των αρχαιοτήτων, που για πολλές δεκαετίες φυλάσσονται εκεί, μερικές μάλιστα συσκευασμένες και σωρηδόν από τις παραμονές του τελευταίου πολέμου. Ασφαλώς μόνο η ολοκλήρωση της επέκτασης του Μουσείου, όνειρο γενεών αρχαιολόγων, που προωθείται πλέον ως αίτημα υλοποιήσιμο από τη Γενική Γραμματεία της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας σε συνεργασία με το ΥΠΠΟ, θα επιτρέψει την ουσιαστική καταγραφή και φωτογράφηση του αρχαίου υλικού. Άλλωστε το υλικό αυτό χωρίς την εξασφάλιση κατάλληλων χώρων παραμένει απροσπέλαστο και απειλείται με εξαφάνιση.

Η Εφορεία, εκτός των άλλων, προχώρησε αμέσως και με γοργούς και συντονισμένους ρυθμούς στην οργάνωση και στον εμπλουτισμό των αρχείων της (σχεδίων, φωτογραφικού, χαρτών και ημερολογίων).

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Η συντήρηση του ιερού των Καβίρων και η προετοιμαζόμενη συντήρηση και στερέωση του ανωφλίου και η στεγανοποίηση του πλευρικού ταφικού δωματίου του μυκηναϊκού θολωτού τάφου του Ορχομενού, του γνωστού καλύτερα ως «θησαυρού του Μινύου», με τη σωζόμενη εξαιρετική διακόσμηση του πλευρικού ταφικού θαλάμου, εγκαινίασαν την έναρξη της υλοποίησης ενός μεγάλου προγράμματος συντήρησης, αναστήλωσης και ανάπλασης. Το 1993 άρχισε η τμηματική στερέωση του Καβιρείου ιερού, του θολωτού τάφου του «Μινύου» στον Ορχομενό και του μνημειώδους θαλαμωτού τάφου «των Οιδίποδος παίδων» στη Θήβα.

25. Έργον 1992, σ. 58-59. ΠΑΕ 1992, σ. 138. Η στήλη παρουσιάστηκε σε εκτενή ανακοίνωση της Α. Ανδρειωμένου στο Γ΄ Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών,Θήβα 1996, η οποία θα δημοσιευθεί στα Πρακτικά του.

Οι στερεωτικές εργασίες στο ιερό των Καβίρων έγιναν με μελέτη της ΔΑΑΜ, που ανέλαβε και την επίβλεψή της από κοινού με την αρχαιολόγο της Θ΄ ΕΠΚΑ Ελ. Μεθοδίου. Στερεώθηκε τμήμα του περιβόλου του κοίλου του θεάτρου ή τελεστηρίου των ρωμαϊκών χρόνων με την εφαρμογή κονιαμάτων, ενεμάτων και συμπληρώσεων στα διάκενα. Παράλληλα έγινε αντιστήριξη και υποστύλωση ενός τμήματος με τοποθέτηση νέας μεταλλικής δοκού. Πραγματοποιήθηκε επίσης αύξηση των μηχανικών αντοχών στους δόμους του ναού και του κοίλου του θεάτρου και μερικών εδωλίων με ενέματα εστέρα πυριτικού οξέος (Πίν. 64 γ). Εξάλλου με τη διαμόρφωση κλίνης από λεπτή στρώση κονιάματος πάνω σε πλαστική μεμβράνη εξασφαλίστηκε η απορροή των νερών της βροχής σε τμήμα του αρχαιολογικού χώρου. Η υλοποίηση της β΄ φάσης της μελέτης προβλέπει λεπτομερή καθαρισμό του αρχαιολογικού χώρου, στερέωση και αποστράγγιση με επισκευή και ενεργοποίηση των αρχαίων αποστραγγιστικών συστημάτων.

Η διαμόρφωση των αρχαιολογικών χώρων της Εφορείας, εκτός των απαραίτητων καθαρισμών από τη βλάστηση, των αποχωματώσεων από κατολισθήσεις, καθώς και ορισμένων επιδιορθώσεων τοίχων που υπέστησαν ζημιές από την επίδραση της βροχής και του χιονιού, συνεχίστηκε και φέτος με την ολοκλήρωση των καλαίσθητων περιφράξεων των περιβόλων των Μουσείων Θηβών, Χαιρώνειας, Θεσπιών και Σχηματαρίου και με την εξαρχής περίφραξη απαλλοτριωμένων χώρων στη Θήβα και στις Λιθαρές, καθώς και στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο του ελληνιστικού θεάτρου και του προϊστορικού νεκροταφείου του Ορχομενού. Οι περιφράξεις των χώρων αυτών έγιναν με ισχυρή μεν αλλά ημιμόνιμη περίφραξη, με την προϋπόθεση της σύντομης ολοκλήρωσης των ανασκαφών και την επακόλουθη επέκταση των περιβόλων τους. Οι τελευταίες προοπτικές θα τους εξασφαλίσουν μονιμότερη και προσεκτικά μελετημένη ανάπλαση εν όψει και της δυνατότητας επισκεψιμότητάς τους στο άμεσο μέλλον.

Δυσκολότερη πάντως ήταν και κατά το 1993 η προσπάθεια για την προστασία των αρχαιοτήτων γενικώς (υπέργειων και υπόγειων) από την εντατική καλλιέργεια, τα μεγάλα και κοινωφελή δημόσια έργα, την αλλαγή χρήσης γης, τη μεταφορά εμποροβιομηχανικών δραστηριοτήτων από την περιοχή των Αθηνών στη Βοιωτία, από τις λαθρανασκαφές καθώς και από την παράνομη αναζήτηση θησαυρών, καμιά φορά κοντά ή και μέσα στα ίδια τα αρχαιολογικά μνημεία. Δραστήρια αντιμετωπίστηκε το ζήτημα της σταδιακής κήρυξης των αρχαιολογικών χώρων και της δημιουργίας ζωνών προστασίας τους και χρήσης γης στην περιοχή τους, όπου τούτο κρίθηκε αναγκαίο και αποδοτικό. Σε περιοχές όπου καίρια και χρόνια απειλείται η μεγάλη και πανάρχαια ιστορική κληρονομιά της Βοιωτίας από τη δημιουργία θερέτρων (Λιβαδόστρα, Αλυκή, Δήλεσι), τη βαθιά άροση (Θεσπιές, Πλαταιές, Κορώνεια, Εύτρηση), την εκβιομηχάνιση (Τανάγρα, Θήβα), την επέκταση των σχεδίων οικισμών σε βάρος υφιστάμενων αρχαιοτήτων (Άρμα, Ακραίφνιο, Ορχομενός, Αλίαρτος), την αυθαίρετη δόμηση ή την εγκατάσταση σταύλων και παραπηγμάτων (Αλυκή, Δήλεσι, Αλίαρτος, Θίσβη, Εύτρηση, Πλαταιές) και τέλος από την αυθαίρετη επέκταση λατομείων (Ακόντιο, Τανάγρα), τα προβλήματα αντιμετωπίστηκαν κατά σειρά απόλυτης προτεραιότητας και με γνώμονα τη θεσμική θωράκιση και την αποτελεσματική προστασία των αρχαίων. Το εγχείρημα τούτο κατορθώθηκε στο σύνολο σχεδόν των παραπάνω περιπτώσεων. Η απόκτηση υπηρεσιακού αυτοκινήτου διευκόλυνε το έργο της προστασίας των αρχαιοτήτων στις εσχατιές της Βοιωτίας και στη Λάρυμνα και κατέστησε αποτελεσματικές τις ενέργειες που παραπάνω περιγράψαμε. Η κατανομή της Θ΄ ΕΠΚΑ σε γεωγραφικές και ιστορικές ενότητες και η ανάθεση της ευθύνης καθεμιάς τους στους μόνιμους αρχαιολόγους αναλόγως των προσόντων και ενδιαφερόντων τους αποδείχθηκε μέτρο εξαιρετικά αποτελεσματικό και αποδοτικό από επιστημονική και διοικητική άποψη και θα εφαρμοστεί συστηματικά και στο μέλλον.

Β. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

ΙΑ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το 1993 υπήρξε εξαιρετικά σημαντικό το ανασκαφικό έργο της Εφορείας, δεδομένου ότι το ελάχιστο μόνιμο προσωπικό ενισχύθηκε από έκτακτο ωρομίσθιο. Την ευθύνη οικοδομικού ελέγχου των περιοχών είχαν εκτός από τις δύο επιμελήτριες Αικ. Βλαβιανού και Αμ. Καραπασχαλίδου, οι δύο επί συμβάσει αρχαιολόγοι Α. Κορωνάκης και Β. Νικολόπουλος, οι οποίοι είχαν και την ευθύνη περισσότερων μουσειακών εργασιών, του καθαρισμού των χώρων, του φωτογραφικού αρχείου βοηθούμενοι από τον έκτακτο αρχαιολόγο Κ. Μπουκάρα. Για τις αποτυπώσεις και τις σχεδιαστικές εργασίες σημαντική ήταν η βοήθεια της σχεδιάστριας Δ. Χρήστου.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Χαλκίδα

Οικόπεδο Κοροβέση (Σχέδ. 1)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή του Α. Ιωάννη, οδός Ζωής 34. Στο οικόπεδο αυτό εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών λείψανα ρωμαϊκού οικοδομήματος με οκτώ χώρους. Το κτίσμα ανήκει σε δύο οικοδομικές φάσεις, μία της ύστερης ελληνιστικής-πρώιμης ρωμαϊκής περιόδου, και μία δεύτερη, της ύστερης ρωμαϊκής.

Οι αρχαιότεροι τοίχοι (τ. 5-7) είναι χτισμένοι με πέτρες μεσαίου μεγέθους. Οι νεότεροι τοίχοι (τ. 1-4) είναι κατασκευασμένοι από λίθους μικρού μεγέθους με στρώσεις κεράμων σε ενδιάμεσες σειρές. Το πλάτος όλων των τοίχων κυμαίνεται μεταξύ 0,45-0,50 μ.

Οι χώροι του κτίσματος δεν έχουν ανασκαφεί καθ' ολοκληρίαν διότι η μία και οι δύο πλευρές στην περιφέρεια του οικοπέδου εκτείνονται προς την κατεύθυνση των διπλανών ιδιοκτησιών. Ο χώρος Ι είναι πιθανότατα βιοτεχνικός. Στο βορειοδυτικό τμήμα του ανευρέθη τμήμα λίθινης κίστης και γύρω και χαμηλότερα από αυτή κοιλότητα, λαξευμένη στο φυσικό βράχο. Η εγκατάσταση ενθυμίζει ελαιοπιεστήριο ή σταφυλοπιεστήριο. Η κεραμική του στρώματος καταστροφής ανήκει στον 4ο αι. μ.Χ. Ένα πήλινο αρχιτεκτονικό (ανθέμιο) που βρέθηκε στον ίδιο χώρο ανήκει επίσης σε αυτή την περίοδο.

Ο χώρος ΙΙ είναι μεγαλύτερος από όλους τους χώρους της οικίας και ίσως ήταν αυλή. Ένα άνοιγμα, πλ. 1,90 μ. τον συνδέει με το χώρο IV. Στο κέντρο του χώρου βρέθηκε τμήμα λίθινου αγωγού με οπή στη μία πλευρά, ο οποίος κατασκευάστηκε από παλαιότερο πώρινο βάθρο ή στήλη. Ίσως ο αγωγός αυτός έχει σχέση με το πιεστήριο του δωματίου Ι. Η κεραμική – terra sigillata, λύχνοι και χύτρες – είναι κυρίως του 1ου-3ου αι. μ.Χ., ενώ στην επίχωση υπάρχουν αρχαιότερες φάσεις, όπως δείχνει η κεραμική, η οστέινη περόνη κτλ.

Στο τμήμα του χώρου ΙΙΙ που ανεσκάφη εμφανίστηκε πυρά στη βορειοανατολική πλευρά. Κεραμική ρωμαϊκών χρόνων, όπως terra sigillata, περγαμινή ή σαμιακή κεραμική, μακρά λαβή τηγανιού και δισκοειδές υφαντικό βάρος, είναι η χαρακτηριστική κεραμική του δωματίου.

Ο χώρος IV συνδέεται άμεσα με το χώρο ΙΙ, μέσω ευρείας θύρας, οι παραστάδες της οποίας είναι πωρολιθικές. Τμήμα του δαπέδου, που εδώ διασώθηκε, ήταν από πατημένο πηλό και λιθαράκια. Η κεφαλή πήλινου ειδωλίου που βρέθηκε στο σημείο αυτό υποδηλώνει ίσως κάποια επισημότερη χρήση του χώρου.

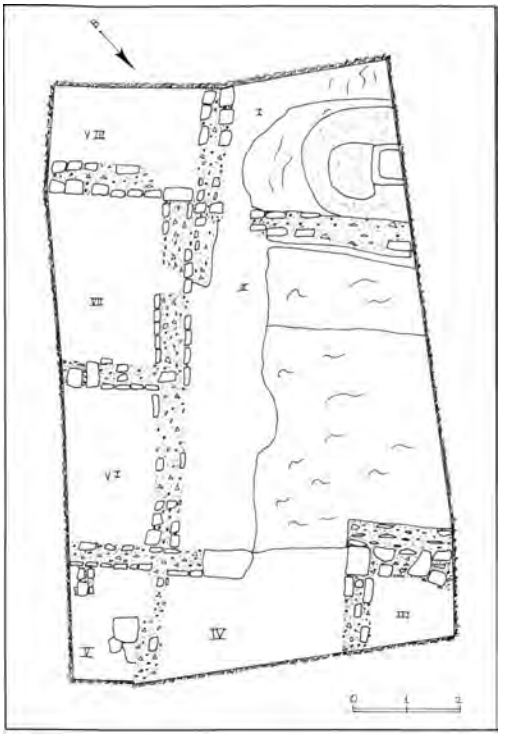
Ο χώρος V, μικρό τμήμα του οποίου ανεσκάφη, απέδωσε λίγη ρωμαϊκή κεραμική.

Ο χώρος VI, ίσως ήταν επίσης βιοτεχνικός, αφού βρέθηκαν δύο μυλόλιθοι και ένα υφαντικό βάρος.

Ο χώρος VII έδωσε άφθονη κεραμική του 1ου-3ου αι. μ.Χ., ενώ φαίνεται ότι καταστράφηκε τον 4ο αι. μ.Χ. Η υπόθεση ενισχύεται από την εύρεση νομισμάτων του Μ. Κωνσταντίνου (280-337 μ.Χ.) (Πίν. 65 α) και του Κωνστάντιου (317-361 μ.Χ.). Τα νομίσματα αυτά έχουν ιδιαίτερη σημασία για την καταστροφή και μετασκευή των τοίχων ιδιαίτερα του Τ.2, στον οποίο βρέθηκε εντοιχισμένο το σημαντικότερο εύρημα της ανασκαφής, η κεφαλή ενός αρχαϊκού κούρου του 6ου αι. π.Χ., για το οποίο θα γίνει λόγος πιο κάτω.

Του χώρου VIII ανασκάφηκε επίσης μικρό τμήμα, που απέδωσε κεραμική του 1ου-2ου αι. π.Χ.

Το ρωμαϊκό κτίσμα του οικοπέδου Π. Κοροβέση εδράζεται, όπως έδειξε η κεραμική και τα νομίσματα, σε αρχαιότερο κτίσμα ελληνιστικής περιόδου εφόσον βρέθηκε κεραμική Δυτικής κλιτύος, τμήματα μεγαρικών σκύφων και τμήμα ιχθυοπινάκιου (fish plate) επίσης του 3ου αι. π.Χ. Η αρχαιότερη επίχωση του κτίσματος, όπως φαίνεται επίσης από τα λείψανα της κεραμικής, υποδηλώνει τη χρήση του χώρου στην κλασική (τμήματα μελαμβαφών αγγείων με εμπίεστη διακόσμηση, λύχνων και ληκυθίου του πρώιμου 5ου αι. π.Χ.), την αρχαϊκή (π.χ. τμήμα από αρύβαλλο του 6ου αι. π.Χ.), την πρωτογεωμετρική και γεωμετρική περίοδο ενώ

Σχέδ. 1. Χαλκίδα. Οδός Κάτω Πανιωνίων και Ανώνυμος. Κάτοψη ρωμαϊκού κτιρίου.

βρέθηκε και ένας ίσως προϊστορικός λίθινος πέλεκυς. Η αρχαιότερη αυτή επίχωση διαπιστώνεται σε όλους τους χώρους έστω και αποσπασματικά. Έτσι, είναι πιθανόν η κεφαλή του κούρου (Πίν. 65 β-γ) που βρέθηκε εντοιχισμένη στο ρωμαϊκό τοίχο 2 του χώρου VI να μην μεταφέρθηκε από αλλού αλλά να επέζησε στο χώρο μέσα από τις αλλεπάλληλες καταστροφές και να προέρχεται από ναό που βρισκόταν εκεί. Το στοιχείο αυτό κρίνεται εξαιρετικά σημαντικό διότι αποδεικνύει ότι ένα από τα σπουδαιότερα ευρήματα των τελευταίων χρόνων στη Χαλκίδα είναι δημιούργημα καλλιτεχνών που έζησαν στο νησί. Σημειώνεται ότι οι δύο άλλες κεφαλές κούρων, οι οποίες εκτίθενται στο Μουσείο Χαλκίδας (παλαιότερα εκθέματα του Μουσείου αριθ. 44, 45) δεν έχουν προέλευση επομένως δεν φώτιζαν το χαρακτήρα της τέχνης της περιόδου στην Εύβοια. Ο «κούρος της Χαλκίδας», όπως θα πρέπει να ονομάζεται στο εξής το εύρημα αυτό, επιβεβαιώνει την ύπαρξη υψηλής πλαστικής στην Εύβοια, 50 ίσως τουλάχιστον χρόνια πριν από τη σύνθεση του αετώματος του Δαφνηφόρου Απόλλωνος στην Ερέτρια και επιβεβαιώνει την ύπαρξη καλλιτεχνών, οι οποίοι εργάστηκαν στην Εύβοια.

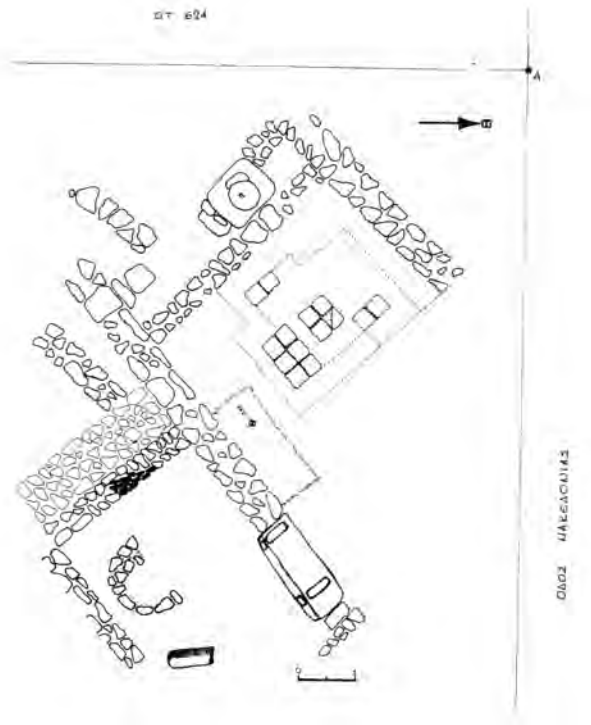
Η κεφαλή, σωζ. ύψ. 0,37 μ., πρέπει να θεωρηθεί ότι ανήκει σε έναν από τους μεγαλύτερους κούρους, αμέσως μετά από το μεγάλο κούρο του Διπύλου. Η επιμελής κόμμωση και η ταινία που την κοσμεί με το γνωστό ηράκλειον άμμα καθώς και η πλαστική του προσώπου, το κατατάσσουν ανάμεσα στα αριστουργήματα της τέχνης του 6ου αι. π.Χ.

Οικόπεδο Νικολάου Νεοφώτιστου

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στο Ο.Τ. 624 της Χαλκίδας, επί της οδού Μακεδονίας, δίπλα ακριβώς στο οικόπεδο Μπαλάκα. Και τα δύο οικόπεδα βρίσκονται πλησίον των Εργατικών Κατοικιών, όπου είναι γνωστό από ανασκαφές ένα σημαντικό τμήμα της αρχαίας πόλης.

Μέσα στα όρια του χώρου της υπό ανέγερση οικοδομής ανασκάφηκαν έξι τοίχοι, οι οποίοι ορίζουν δύο δωμάτια (Σχέδ. 2). Οι τοίχοι ανήκουν πιθανότερα σε δύο οικοδομικές φάσεις. Το βόρειο δωμάτιο σώζει πλακόστρωτο δάπεδο. Σε επαφή με τη δυτική παρειά του δυτικού τοίχου αποκαλύφθηκε πηγάδι με μονολιθικό στόμιο.

Από το δεύτερο δωμάτιο (νοτιοανατολικό) αποκαλύφθηκαν ο βόρειος, ο νότιος και ο δυτικός τοίχος. Το

Σχέδ. 2. Χαλκίδα. Οδός Μακεδονίας. Οικόπεδο Νεοφώτιστου. Κάτοψη δύο δωματίων.

υπόλοιπο βρίσκεται στο άσκαφο μέρος του οικοπέδου. Στο νότιο τμήμα του αποκαλύφθηκε λίθινη ημικυκλική κατασκευή με ίχνη έντονης πυράς στο εσωτερικό της κοιλότητας. Τμήμα αρράβδωτου κίονα βρέθηκε στη νοτιοανατολική γωνία. Το πιο αξιόλογο αρχιτεκτονικό στοιχείο είναι πώρινο κατώφλι στο βόρειο τοίχο του δεύτερου δωματίου.

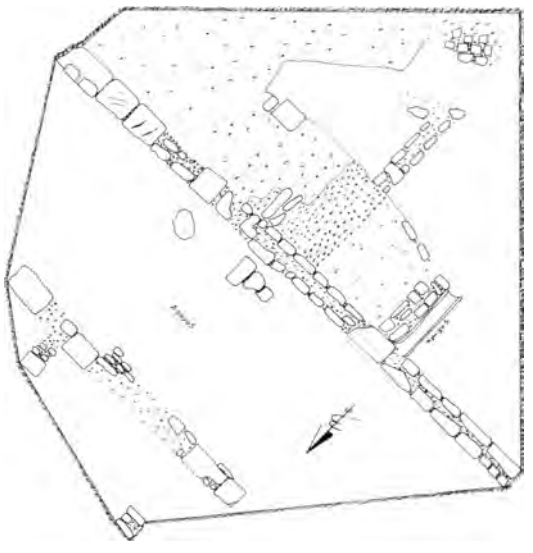
Από ολόκληρο το χώρο συνελέγησαν δύο αγνύθες, ένα σφονδύλι, ένα χάλκινο νόμισμα, ένας δίμυξος λύχνος και ένας τριπτήρας. Τα κινητά ευρήματα, καθώς και τα όστρακα (κυρίως αμφορέων και λύχνων) τοποθετούν και τις δύο φάσεις των κτιρίων στα ρωμαϊκά χρόνια.

Μια τομή εις βάθος που έγινε προς Β. του βόρειου τοίχου του δεύτερου δωματίου για τη διερεύνηση παλαιότερων φάσεων δεν απέδωσε τίποτα.

Οικόπεδο Ιω. Μπαλάκα

Κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας που έγινε στο παραπάνω οικόπεδο στο Ο.Τ. 624 της Χαλκίδας (Σχέδ. 3) επί της οδού Μακεδονίας (πλησίον των Εργατικών κατοικιών) αποκαλύφθηκαν τα εξής:

Μέσα στα όρια του χώρου της υπό ανέγερση οικοδομής ανασκάφησαν οκτώ τοίχοι (Τ1, Τ2, Τ3, Τ4, Τ5, Τ6, Τ3′, Τ4′. Οι τοίχοι ανήκουν σε τέσσερις οικοδομικές φάσεις και είναι διαφόρων εποχών από την αρχαϊκή μέχρι την ελληνιστική. Ρωμαϊκή κεραμική υποδηλώνει τέλος τη χρήση του χώρου και σε αυτή την περίοδο.

Σχέδ. 3. Χαλκίδα. Οδός Μακεδονίας. Οικόπεδο Ιω. Μπαλάκα. Κάτοψη της ανασκαφής.

Οι τοίχοι Τ1 και Τ2, παράλληλοι μεταξύ τους, ανήκουν στην ελληνιστική εποχή. Αποτελούνται από μεγάλους και μικρούς λίθους ενώ κατά τμήματα χρησιμοποιούνται πωρόλιθοι. Οι τοίχοι αυτοί ορίζουν δύο διαφορετικά οικοδομικά συγκροτήματα και πλαισιώνουν δρόμο, πλ. 3,60, σωζ. μήκ. 12 μ., κατασκευασμένο από πατημένο χώμα, όστρεα, χαλίκια και κεραμίδια. Το σωζόμενο μήκος του Τ1 είναι 6,25 μ. και το πλάτος του φτάνει τα 0,50 μ. Το πλάτος του Τ2 είναι 0,64 μ.

Λίγο χαμηλότερα από αυτούς, βρίσκονται οι τοίχοι Τ5 και Τ4′. Ο τοίχος Τ5 βρέθηκε στο δρόμο, είναι σχεδόν παράλληλος με τον Τ2 και απέχει από αυτόν 0,20 μ. περίπου. Ο τοίχος Τ5 φάνηκε κατά τη διάνοιξη μικρής τομής στο δρόμο, πλ. 1 μ., γι' αυτό και το αποκαλυφθέν μήκος του είναι 1 μ. Το σωζόμενο ύψος του φτάνει τα 0,40, το πλάτος του 0,50 μ. και βρίσκεται κατά 0,15-0,25 μ. χαμηλότερα από τον Τ2.

Ο τοίχος Τ4 είναι κάθετος στον Τ1, πιθανώς σύγχρονος του Τ5. Έχει σωζ. μήκος 1,10 και πλάτος 0,50 μ.

Οι τοίχοι Τ3 και Τ4 βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο μεταξύ τους και 0,35 μ. χαμηλότερα από τον Τ1 και Τ2. Είναι κάθετοι στον Τ2 και μεταξύ τους παράλληλοι. Ο τοίχος Τ4 έχει σωζόμενο μήκος 0,74 μ. περίπου και πλάτος 0,30 μ. Διατηρεί κονίαμα. Ο τοίχος Τ3 έχει σωζόμενο μήκος 1,60 και πλάτος 0,45 μ. Οι τοίχοι αυτοί αποτελούνται από μικρούς λίθους. Δίπλα στον Τ3 βρίσκεται αγωγός μήκ. 1,55 και πλ. 0,25 μ. περίπου. Οι δύο τοίχοι είναι σύγχρονοι.

Ακόμη χαμηλότερα (κατά 0,75 μ. χαμηλότερα από τους Τ1 και Τ2) βρίσκεται ο τοίχος Τ6 και ο σύγχρονός του Τ3′ που ανήκουν στην παλαιότερη χρονολογικά φάση. Αποτελούνται από αργούς λίθους. Ο Τ3′ έχει μήκος 0,50 και πλάτος 0,40 μ. και είναι παράλληλος με τον Τ4′. Ο Τ6 (σωζ. μήκος 2,10 μ.) διατηρείται σε ύψος 0,25 μ.

Νότια του Τ2 και ανατολικά του Τ3 σε χώρο μεταξύ του Τ3 και Τ4 βρέθηκε δάπεδο με μωσαϊκό που σε άλλα σημεία σώζεται καλά ενώ σε άλλα σώζεται μόνο το υπόστρωμά του. Το δάπεδο συνεχίζεται και ανατολικά του Τ4.

Οι τοίχοι που βρέθηκαν στο οικόπεδο αυτό δεν φαίνεται να έχουν σχέση με τους τοίχους των δωματίων που ανασκάφησαν στο διπλανό οικόπεδο (οικ. Νεοφώτιστου), αν και μερικοί χρονολογικά ανήκουν στην ίδια φάση, γιατί οι τοίχοι και ο δρόμος που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο Ιω. Μπαλάκα βρίσκονται έξω από τον ανασκαφέντα χώρο στο οικόπεδο Νεοφώτιστου.

Ενδιαφέρουσα είναι η κεραμική του οικοπέδου, η οποία δείχνει τη χρονική διάρκεια του κτιρίου:

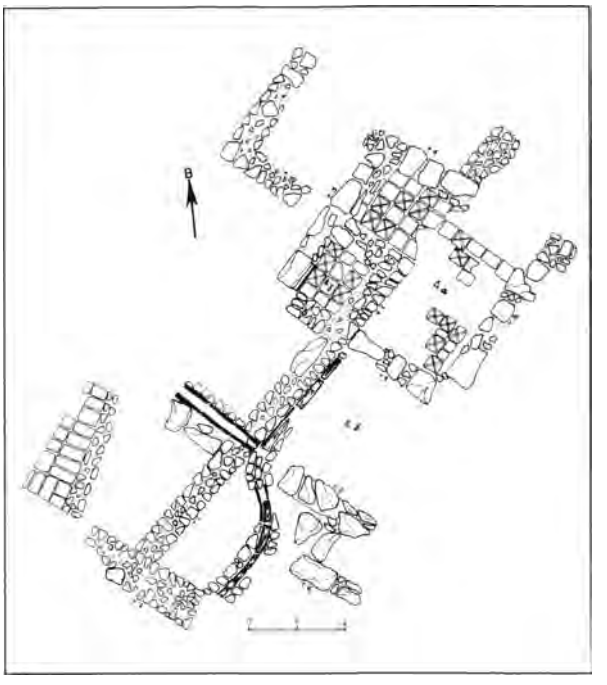
Ο χώρος ανατολικά του αρχαϊκού τοίχου 6 έδωσε ρωμαϊκή κεραμική του 2ου αι. μ.Χ. (υφαντικά βάρη, λαβή τηγανιού κτλ.), ελληνιστική (τμήματα μεγαρικών σκύφων), κλασικά (ένα όστρακο από μελανόμορφη λήκυθο με διακόσμηση κισσού) (Πίν. 65 δ), ελάχιστα αρχαϊκά όστρακα και τμήμα ειδωλίου ζώου.

Ο χώρος που εκτείνεται ανατολικά από τον τοίχο 4 έδωσε επίσης ελληνιστική (West slope) κεραμική και ρωμαϊκή στα ανώτερα στρώματα.

Σε σημείο κοντά στον τοίχο 2 και σε τομή που έγινε για να διαπιστωθεί η ύπαρξη αρχαιότερων φάσεων βρέθηκε αρχαϊκή (Πίν. 65 ε) και κλασική κεραμική.

Ο χώρος μεταξύ των τοίχων 3 και 4, ο οποίος περιλαμβάνει δύο στρώσεις μωσαϊκών έδωσε επίσης κεραμική αρχαιότερων φάσεων (αρχαϊκή-κλασική). Η κύρια φάση του είναι η ελληνιστική, ενώ υπάρχει επίχωση ρωμαϊκή στα ανώτερα στρώματα.

Σε τομές που έγιναν στον αρχαίο δρόμο διαπιστώθηκαν οι ίδιες φάσεις.

Σχέδ. 4. Χαλκίδα. Πάροδος οδού Ερέτριας. Οικόπεδο Ευαγγ. και Μαρ. Αθανασίου. Κάτοψη οικίας.

Οικόπεδο Ευαγγ. και Μαρ. Αθανασίου

Στο παραπάνω οικόπεδο (πάροδος οδού Ερετρίας Ο.Τ. 391) ανασκάφηκε όλος σχεδόν ο οικοδομήσιμος χώρος, ο οποίος έδωσε λείψανα οικίας της οποίας ανασκάφηκαν τρεις χώροι (Σχέδ. 4) που ανήκουν σε δύο φάσεις. Στο δωμάτιο Β βρέθηκε πήλινος αγωγός που συνεχίζεται σε αψιδοειδές σχήμα προς Ν.

Στα δωμάτια α και γ, σε βάθος από 0,85-1 μ. εμφανίστηκαν δάπεδα από κεραμίδες.

Η κεραμική ήταν λίγη σχετικά και είναι ανάμεικτη, ύστερη ελληνιστική (μυροδοχεία κτλ.), ρωμαϊκή (λυχνάρια, terra sigillata) αλλά και πρώιμα βυζαντινά (λυχνάρι).

Οικόπεδο Μπρατσιώτη

Στο παραπάνω οικόπεδο που βρίσκεται στο Ο.Τ. 694, της Χαλκίδας βρέθηκαν δύο τάφοι: ο ένας (Τ1) ήταν ελλειψοειδούς σχήματος μικρός (0,90x0,58 μ.) λαξευμένος στον πώρο με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Βρέθηκε σχεδόν επιφανειακά (0,20 μ.). Οστά δεν διατηρήθηκαν. Αγνύθες, θραύσματα από λεκανίδες και μικρογραφική πρόχους ήταν μερικά από τα ευρήματα του τάφου. Νοτιοανατολικά του τάφου 1 αποκαλύφθηκε νεότερο πηγάδι. Στη βορειοανατολική πλευρά του αποκαλύφθηκε τάφος συλημένος (Τ2) και κατεστραμμένος στην αρχαιότητα με κατεύθυνση Β.-Ν. και διαστ. 1,70x0,60 μ. Κατά μήκος της μακριάς πλευράς του διασώθηκαν μερικές κεραμίδες. Περιείχε λίγα οστά, τμήμα μυροδοχείου και λίγα όστρακα. Ο τάφος 2 είχε σκαλιστεί στο μαλακό πώρο, όπως και ο προηγούμενος (Τ1).

Λόφος Αγίας Μαρίνας

Κατά τη διάρκεια κατασκευής της νέας περιφερειακής οδού στη Χαλκίδα, από τη νέα υψηλή γέφυρα στον Εύριπο και στο λόφο της Αγίας Μαρίνας μέχρι τον Άγιο Στέφανο εντοπίστηκαν κεραμοσκεπείς και λαξευμένοι στο βράχο τάφοι κλασικών χρόνων.

Στον κεραμοσκεπή τάφο Ι, διαστ. 1,80x0,50 μ. βρέθηκαν λίγα οστά, μελαμβαφή αγγεία (μία τριφυλλόσχημη οινοχόη) καθώς και μία στλεγγίδα.

Κεραμοσκεπής τάφος ΙΙ, διαστ. 0,45x1,70 μ. Το κεφάλι του νεκρού βρέθηκε στο νότιο τμήμα. Συνοδευόταν από σιδερένια αντικείμενα ισχυρά οξειδωμένα.

Κεραμοσκεπής τάφος ΙΙΙ. Παιδικός τάφος, διαστ. 1x0,20 μ. Τα οστά ήταν αποσαθρωμένα. Τρία άβαφα αγγεία (μικρογραφική υδρία, δίωτος σκύφος και πώμα αγγείου) ήταν τα κτερίσματα.

Τάφος ΙV. Είναι λαξευμένος στο βράχο, διαστ.

1,44x0,64 μ. Βρέθηκαν λίγα όστρακα και τμήμα σιδερένιας στλεγγίδας.

Τάφος V. Λαξευμένος στο βράχο, διαστ. 1,05x0,80 μ. Τμήμα από χάλκινο αγγείο, τρία ακέραια αγγεία δακρυδόχοι και ένα νόμισμα συνόδευαν το νεκρό, τα οστά του οποίου ήταν συγκεντρωμένα στο δυτικό τμήμα του τάφου.

Τάφος VI. Λαξευμένος στο βράχο, μικρός τάφος, διαστ. 0,70x0,65 και ύψος 0,80 μ. Δεν βρέθηκαν οστά και άλλα κτερίσματα πλην ελαχίστων τεμαχίων σιδερένιων αντικειμένων.

Τάφος VII. Λαξευμένος στο βράχο μικρός τάφος, διαστ. 2,20x0,80, ύψ. 0,80-1,40 μ. Ο τάφος ήταν συλημένος. Βρέθηκαν μόνο ελάχιστα όστρακα και μολύβδινο πώμα.

Ο κεραμοσκεπής τάφος VIII καταστράφηκε από το μηχάνημα διάνοιξης του δρόμου. Συνελέγησαν διάφορα όστρακα αγγείων.

Ο κεραμοσκεπής τάφος IX, είναι κατεστραμμένος κατά το ήμισυ. Ένα γυναικείο ειδώλιο καθιστό και ένα πώμα ακέραιο ήταν τα διασωθένα κτερίσματα.

Ο τάφος X είναι λαξευμένος στο βράχο. Έχει διαστάσεις 0,80x0,70 μ. και περιλαμβάνει τρία κρανία. Ήταν μάλλον οστεοφυλάκιο.

Ο κεραμοσκεπής τάφος XI, διαστ. 1,10x0,60 μ. περιελάμβανε μόνο οστά. Ο λαξευτός τάφος XII ήταν εν μέρει συλημένος. Περιελάμβανε τρεις ταφές. Συνελέγησαν ένα δαχτυλίδι και μία πόρπη βυζαντινών χρόνων. Τρεις (XIII-XV) λαξευμένοι στο βράχο τάφοι βρέθηκαν κατεστραμμένοι από τον εκσκαφέα. Συνελέγησαν μερικά όστρακα. Το νεκροταφείο της Αγίας Μαρίνας είναι γνωστό ότι είναι από τα σημαντικότερα της Χαλκίδας.

Μάνικα

Οικόπεδο Π. Ελληνικού

Με αφορμή οικοδομικές εργασίες άρχισε από το 1992[1] ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο στην οδό Περικοκλάδας στη Μάνικα (Σχέδ. 5· Πίν. 65 στ).

Η ανασκαφική έρευνα αποκάλυψε πέντε δωμάτια και μία αυλή ΠΕ οικίας. Τα θεμέλια του κτίσματος είναι κατασκευασμένα από αργούς λίθους και διατηρούνται, σε πολλά σημεία, στο ύψος των τεσσάρων δόμων. Η ανωδομή ήταν από πλίνθους.

Δύο από τους χώρους ήταν αποθηκευτικοί. Εντύπωση προξενεί ο αριθμός των πηγαδιών (τέσσερα) που υποδηλώνει ίσως κάποιες ειδικές λειτουργίες της οικίας.

Η κεραμική που βρέθηκε είναι η συνήθης της ΠΕ ΙΙ ή ΠΕ ΙΙΙ περιόδου. Συνίσταται σε θραύσματα χονδροειδών σκευών καθημερινής χρήσης και ραμφόστομες φιάλες (sauce-boat) με σκούρο επίχρισμα, και ένα πώμα πυξίδας από πηλό, με γραπτή διακόσμηση και δύο γραπτά όστρακα (Πίν. 65 ζ) κτλ. που χρονολογούν την οικία στην ΠΕ ΙΙ-ΙΙΙ περίοδο. Σημαντική επίσης είναι η εύρεση ενός μαρμάρινου υψίποδου αγγείου, μιας μαρμάρινης φιάλης, δύο σχηματοποιημένων ειδωλίων (ένα από λίθο (Πίν. 65 η) και ένα από θαλάσσιο βότσαλο) και ενός ζωόμορφου ειδωλίου ελλιπούς κατά το ήμισυ, με ίχνη κόκκινου επιχρίσματος. Αξιόλογο εύρημα τέλος ήταν και η εύρεση από την ίδια οικία μιας σφραγίδας από οφίτη λίθο[2] (Πίν. 65 θ).

Η ΠΕ αυτή οικία είναι από τις σημαντικότερες του οικισμού της Μάνικας.

Ερέτρια

Θέση Αγία Παρασκευή

Στην περιοχή Αγίας Παρασκευής Ερετρίας κατά την ανασκαφική έρευνα της 1ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων αποκαλύφθηκαν τάφοι, οστεοφυλάκιο και περίβολοι. Κατά την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκε αρχαίο υλικό, όπως πώρινοι δόμοι και επιτύμβιες στήλες. Στους τοίχους των περιβόλων χρησιμοποιήθηκαν σπόνδυλοι (ο ένας ραβδωτός) και ένα μικρό κιονόκρανο.

Οικόπεδο Κουβελιώτη

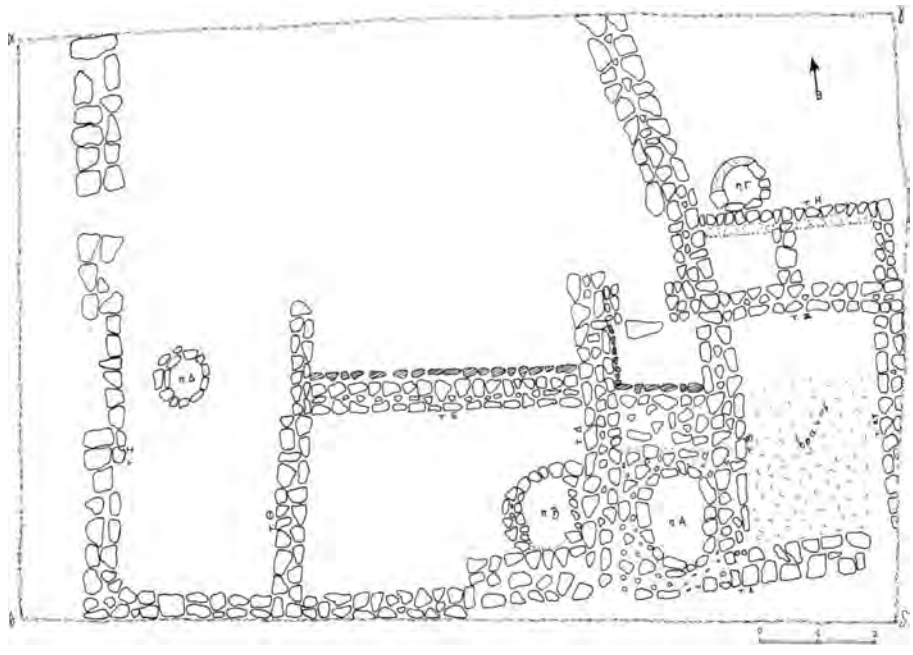
Επιτύμβια στήλη βρέθηκε στις εκσκαφές των θεμελίων του παραπάνω οικοπέδου (οδού Φιλ. Μενεδήμου), μέσα σε μπάζα. Η στήλη είναι από μάρμαρο γκρίζο. Οι διαστάσεις της είναι: σωζ. ύψ. 0,31, πλ. 0,23, πάχ. 0,55 μ. Έχει απλή αετωματική απόληξη και φέρει δίστιχη επιγραφή: *--ΞΟΙ/ΞΕΝΟΚΡΑΤΥ.*

Οικόπεδο Διαμαντή Γεωργούλη

Βρίσκεται κοντά στην Τούμπα Ερετρίας. Κατά τη διάρκεια γεωργικών εργασιών περισυνελέγησαν ένα ληκύθιο και ένα όστρακο ερυθρόμορφο.

1. Βλ. ΑΔ 47(1992): Χρονικά, σ. 177.

2. Ό.π., Πίν. 57δ.

Σχέδ. 5. Μάνικα. Οδός Περικοκλάδας. Οικόπεδο Π. Ελληνικού. Κάτοψη ΠΕ οικίας.

Λευκαντί

Στις βορειοανατολικές υπώρειες του λόφου της Ξηρόπολης Λευκαντί[3] και σε οικόπεδο που ανήκε στον Π. Πολάλη, κατά τη διάρκεια αγροτικών εργασιών που προκάλεσαν την αποκοπή τμήματος χαμηλού λόφου, παρατηρήθηκαν αρχαιοκαπηλικές επεμβάσεις σε αποκαλυφθέντα εκεί τάφο. Ο λόφος αυτός αποτελεί πρόβουνο του κυρίως λόφου της Ξηρόπολης.

Η Εφορεία, στα πλαίσια σωστικών ανασκαφών ανέλαβε τις εργασίες καθαρισμού και μικρής έρευνας στο χώρο για την οποία συνεργάστηκε με την Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή, η οποία έχει την ευθύνη των ανασκαφών της Ξηρόπολης.

Η ανασκαφή έγινε κυρίως στο σημείο που είχε εντοπιστεί η επέμβαση των αρχαιοκαπήλων ενώ μικρότερες δοκιμαστικές τομές έγιναν στα τοιχώματα του αποκοπέντος λόφου και κυρίως δύο σταυροειδείς τομές στο επίπεδο του τάφου για να διαπιστωθεί αν υπάρχουν άλλοι τάφοι στην ίδια ευθεία με τον συληθέντα, χωρίς όμως σημαντικά θετικά αποτελέσματα.

Ο συλημένος τάφος (τάφος Α) συνδεόταν με ένα δεύτερο (τάφος Β), ο οποίος πρέπει να είχε συληθεί στην αρχαιότητα, όπως θα καταδειχθεί πιο κάτω. Σε διάφορα σημεία, ΒΔ. των δύο τάφων παρατηρήθηκαν τα ακόλουθα: 1,50 μ., περίπου από τον τάφο Β και στο ύψος του δαπέδου του τάφου αυτού διαπιστώθηκε στρώμα τεφρού χώματος, όπως ακριβώς και κάτω από τους τάφους Α και Β (βλ. παρακάτω). Ακόμη δυτικότερα, μεταξύ των δύο σταυροειδών τομών αποκαλύφθηκε δάπεδο που συνδέεται με στρώμα λίθων ίσως άλλου κατεστραμμένου τάφου. Στο δεξιό σκέλος του πρώτου από αριστερά σταυρού αποκαλύφθηκε: α) τμήμα ακατέργαστου μετάλλου που υποδηλώνει κάποιες μεταλλουργικές εργασίες στο χώρο αυτόν, σε μεταγενέστερες των τάφων περιόδους και β) δεξιότερα του δεξιού σταυρού και σε χαμηλότερο επίπεδο αποκαλύφθηκε ακέραιο πρωτογεωμετρικό αγγείο (αριθ. 1 στον κατάλογο). Οι παραπάνω ενδείξεις αποδεικνύουν τις επεμβάσεις, στην περιοχή σε μεταγενέστερες της χρήσης των τάφων περιόδους, και την πιθανή πρώτη σύλησή τους στην πρώιμη εποχή του σιδήρου αν όχι στην τελευταία μυκηναϊκή περίοδο.

Τάφος Α. Είναι κτιστός σε σχήμα τετράπλευρο, σχεδόν τραπεζίου, ο οποίος κατασκευάστηκε μετά από λάξευση του κατώτερου μέρους του βράχου. Η κατασκευή

3. M. Popham, H. Sackett κ.ά., Lefkandi, London 1980.

του είναι εξαιρετικά επιμελημένη: οι δύο μακρές και η μία στενή πλευρά είναι κατασκευασμένες από μικρού και μεσαίου μεγέθους λίθους, οι οποίοι εδράζονται σε βάση από μεγαλύτερους λίθους, διαστ. 0,45x1, 1,70x0,80, 1,40x0,40 μ.) ακανόνιστου σχήματος. Η τέταρτη πλευρά (είσοδος) θα έκλεινε με μεγάλη πλάκα, σπασμένη σήμερα. Οι διαστάσεις του είναι: μήκος 2,80-3, ύψος 1,40 και πλάτος 0,70-1 μ.

Τον τάφο κάλυπταν τρεις μεγάλες πλάκες διαστ. 1,80x1,20, 1,55x0,80 και 1,40x0,40 μ. Το πάχος τους ήταν 0,22 μ. Η τελευταία πλάκα υπερκάλυπτε τη μία από τις πλάκες του τάφου Β που εντοπίστηκε δίπλα σε αυτόν και ίσως αποδεικνύει ότι ο τάφος αυτός ιδρύθηκε συγχρόνως με τον τάφο Β, εφόσον ο τελευταίος συνδέεται με τον πρώτο κατασκευαστικά.

Σωρός λίθων γύρω από τον τάφο υποδηλώνει ότι οι τοίχοι του τάφου περιβάλλονταν από σειρά λίθων. Πάνω από τις πλάκες του τάφου διαπιστώθηκε λιθοσωρός, ο οποίος καλυπτόταν από στρώμα ερυθροκάστανου χώματος, πάχ. 0,26 μ. Στο εσωτερικό του τάφου Α βρέθηκαν ελάχιστα οστά και όστρακα ΜΕ περιόδου.

Τάφος Β. Βρίσκεται σε επαφή με τον τάφο Α και στη μία στενή πλευρά του συνδέεται με αυτόν μέσω ανοίγματος 0,60 μ. Οι δύο τάφοι, οι οποίοι ουσιαστικά αποτελούν ένα, σχηματίζουν μία γωνία. Ο τάφος Β είναι κιβωτιόσχημος κατασκευασμένος από πλάκες στις λοιπές τρεις πλευρές.

Η πλάκα της εισόδου έχει διαστάσεις 0,40x1,15 μ. Η νότια πλάκα έχει μήκος 1,35 μ. Η εξωτερική βόρεια πλευρά ορίζεται με μία πλάκα διαστ. 1x0,83μ. και μικρότερους λίθους. Ο τάφος είχε διαστάσεις 1,15-1,40x0,60-0,70 και ύψος 1,10 μ.

Ο τάφος Β καλυπτόταν από δύο μεγάλες πλάκες διαστάσεων: η πρώτη 1,70x0,80 και πάχος 0,17 μ., ενώ η δεύτερη είχε διαστάσεις 1,30-1,36x0,42 και πάχος 0,15 μ. Στο σημείο της σύνδεσής τους με τον τάφο Α, στη νοτιοδυτική γωνία του, δύο μικρότερες πλάκες καλύπτουν το κενό που υπάρχει μεταξύ της μεγαλύτερης πλάκας και του τάφου αυτού. Ίσως στη θέση αυτή υπήρχε μία ακόμη πλάκα την οποία έσπασαν οι συλητές του τάφου, ήδη στην αρχαιότητα.

Και ο τάφος αυτός περιβάλλεται από λίθους που είναι περισσότεροι στο σημείο σύνδεσής του με τον τάφο Α. Ήταν θεμελιωμένος όπως και ο Α, σε στρώμα από ερυθρό χώμα που περιείχε λίγα πρωτοελλαδικά όστρακα, όπως π.χ. ένα κηλιδωτό (mottled) όστρακο (αριθ. 4) αλλά και ερυθρή ή τεφρή μινύεια κεραμική. Κάτω από το στρώμα αυτό υπάρχει ένα τεφρό στρώμα. Πάνω από τις πλάκες υπήρχε σωρός λίθων και πάνω από αυτές χώμα ερυθροκάστανο, πάχ. 0,10 μ. Το εσωτερικό του τάφου Β βρέθηκε σχεδόν κενό, από κεραμική αλλά και από οστά. Από τα ελάχιστα όστρακα που βρέθηκαν αξίζει να σημειωθούν τμήματα από κίτρινη και ερυθρή μινύεια κεραμική (κυρίως από κανθάρους) και πολύ περισσότερα τμήματα τεφρών μινύειων καθώς και δύο τριπτήρες (αριθ. 44).

Είναι βέβαιο ότι ο τάφος συλήθηκε κατά τη μυκηναϊκή περίοδο όπως δείχνουν τα πάνω από αυτόν λείψανα μυκηναϊκών χρόνων ανάμεσα από τους λίθους (αριθ. 30-32, 35-38, 40).

Οι δύο τάφοι Α και Β καλύπτονται από σωρό λίθων μεσαίου μεγέθους, όμοιου δηλαδή με αυτούς που τους περιβάλλουν. Πάνω από το σωρό των λίθων υπάρχει στρώμα ερυθροκάστανου χώματος. Το στρώμα του σωρού των λίθων απέδωσε ΜΕ όστρακα κυρίως ερυθρά, τεφρά και κίτρινα μινύεια καθώς και ελάχιστα ΥΕ περιόδου. Το στρώμα του χώματος που κάλυπτε τον σωρό των λίθων απέδωσε ΥΕ ΙΙΙΒ κεραμική ανάμεικτη με ελάχιστα πρωτοελλαδικά δείγματα (λαβή αριθ. 2) και ΜΕ μινύεια. Είναι πιθανό λοιπόν η σύληση των τάφων να έγινε ήδη στην τελευταία μυκηναϊκή περίοδο.

Καστρί Λιχάδας (Πίν. 66 α)

Τον Μάιο 1993 έγινε επίσκεψη ομάδας αρχαιολόγων της Εφορείας με σκοπό την αυτοψία στη θέση Καστρί, αγροτικής περιοχής Λιχάδας, όπου, οι υπηρεσίες του Υπουργείου Γεωργίας επρόκειτο να κατασκευάσουν λιμνοδεξαμενή για την ύδρευση της περιοχής, και είχαν προβεί αυθαίρετα σε έναρξη εργασιών.

Η πρώτη γενική εντύπωση στο χώρο, είναι ότι έχει προκληθεί αλλοίωση του τοπίου στις υπώρειες του λόφου Καστρί, όπου η αρχαία ακρόπολη. Σε έκταση αρκετών στρεμμάτων έχει αφαιρεθεί η βλάστηση και έχουν εκριζωθεί ελαιόδεντρα, οι ρίζες των οποίων προχωρούσαν σε αρκετό βάθος. Η απογύμνωση του εδάφους είχε ως αποτέλεσμα να έρθουν στην επιφάνεια πλήθος πήλινων πλακών και οστράκων που ανήκουν σε τύπους αγγείων τουλάχιστον τριών περιόδων, από το τέλος των γεωμετρικών έως τα ελληνιστικά χρόνια.

Για την εκτέλεση των παραπάνω εργασιών είναι πλέον σαφές ότι χρησιμοποιήθηκαν βαριά μηχανικά μέσα, εφ' όσον σε διάφορα σημεία, εκτός από την αποψίλωση, έχουν διανοιγεί τάφροι από όπου υποθέτουμε ότι θα περνούσαν αγωγοί για τις ανάγκες της λιμνοδεξαμενής. Αυτού του είδους οι επεμβάσεις είχαν ως αποτέλεσμα να συσσωρευθούν κατά μήκος των τάφρων και αλλού μεγάλες ποσότητες λίθων, πιθανότατα κατεστραμμένο οικοδομικό υλικό το οποίο, ως φαίνεται, βρισκόταν στα επιφανειακά ήδη στρώματα και παρα-

μένει τώρα κατά χώραν ανάμεικτο με μεγάλες ποσότητες κεραμικής, ως τεκμήριο καταστροφής κτιρίων και αρχαιολογικών πληροφοριών, το μεγέθος της οποίας δεν είναι δυνατόν να εξακριβωθεί επακριβώς. Εκτός από την εμφανή καταστροφή άγνωστου αριθμού κτιρίων και άλλων στοιχείων, η αυθαίρετη αυτή επέμβαση στο χώρο είχε ως αποτέλεσμα να διαπιστωθεί – καίτοι με τον πιο αντιεπιστημονικό τρόπο αφού αγνοήθηκε η Αρχαιολογική Υπηρεσία–η σε μεγάλη έκταση ύπαρξη αρχαίων λειψάνων, όχι μόνο στις υπώρειες του λόφου Καστρί αλλά και στο μικρό λεκανοπέδιο, νότια του λόφου.

Αιδηψός

Οικόπεδο Λ. Γκάνη (Λουτρά Αιδηψού, Ο.Τ. 18)

Στο παραπάνω οικόπεδο κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών ανεφάνη τοίχος ρωμαϊκών χρόνων. Στο λοιπό τμήμα του οικοπέδου δεν βρέθηκαν παρά ελάχιστα όστρακα.

Οικόπεδο Τ. Παλιά (Λουτρά Αιδηψού, Ο.Τ. 107)

Στο παραπάνω οικόπεδο ανασκάφηκαν τέσσερις κεραμοσκεπείς τάφοι. Οι δύο από αυτούς (Τ. ΙΙΙ και IV) ήταν διαταραγμένοι. Ο τάφος ΙΙΙ ήταν κατασκευαμένος από επίπεδες καλυπτήριες κεράμους. Οι τάφοι Ι και ΙΙ ήταν εντελώς κατεστραμμένοι.

Οικόπεδο Ευθ. Κατσίκα (Λουτρά Αιδηψού, Ο.Τ. 34)

Στη διάρκεια εκσκαφών βρέθηκαν στο οικόπεδο αυτό τοίχοι υστερορωμαϊκών χρόνων, τμήμα κίονα, σωζ. ύψ. 0,50 και διαμ. 0,30 μ., καθώς και άλλων αρχιτεκτονικών λειψάνων. Το οικόπεδο είχε υποστεί και παλαιότερα επεμβάσεις από την προϋπάρχουσα οικοδομή.

Ωρεοί

Οικόπεδο Δ. Ζησίμου (Ο.Τ. 12, τομή Β)

Κατά τις εκσκαφές αποκαλύφθηκαν τοίχοι κλασικής και ελληνιστικής περιόδου.

Ροβιές

Κατά τη διαμόρφωση της αυλής του σχολείου της περιοχής ανευρέθη το κατώτερο τμήμα (άκροι πόδες και βάση) αγάλματος (Πίν. 66 β). Σε έρευνα που διεξήχθη στη θέση αυτή αποκαλύφθηκε τμήμα τοίχου, ο οποίος προφανώς κατεστράφη παλαιότερα κατά τις εκσκαφές που είχαν γίνει για την οικοδόμηση του σχολείου.

ΒΟΙΩΤΙΚΕΣ ΑΚΤΕΣ

Ανθηδόνα

Θέση Καστρί (ιδιοκτησία Βασ. Λιοπύρη)

Ύστερα από άροση στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκε τάφος κατασκευασμένος από πώρινους δόμους και κονίαμα στο μεταξύ τους διάστημα, καθώς και πώρινες καλυπτήριες πλάκες, οι οποίες είχαν μετακινηθεί. Περιείχε δύο νεκρούς. Τα κτερίσματα ήταν: τρία άβαφα προχοΐδια, ένα μικρογραφικό χάλκινο κουδούνι και μικρός χάλκινος κρίκος. Γύρω από τον τάφο βρέθηκαν θαλάσσια όστρεα και θραύσματα άβαφων αμφορέων.

ΣΚΥΡΟΣ

Οικόπεδο Γ. Ι. Ευσταθίου

Στη θέση Παπαλαγούδη ή Λίμνα κοντά στον Κάμπο αποκαλύφθηκε, κατά τη διάρκεια εργασιών αποχέτευσης, πώρινος γεωμετρικός τάφος διαστ. 2,10x0,75 μ. Οι καλυπτήριες πλάκες έλειπαν. Στον τάφο είχαν ταφεί δύο νεκροί. Τρεις πόρπες βοιωτικού τύπου και δύο περόνες από ελεφαντόδοντο ήταν τα διασωθέντα κτερίσματα του τάφου.

Οικόπεδο Α. Περσίδη (Κάμπος)

Στον κιβωτιόσχημο τάφο που ανεσκάφη στο παραπάνω οικόπεδο βρέθηκαν χρυσό δαχτυλίδι, τέσσερα νομίσματα και τμήμα γυάλινου αγγείου, τα οποία αποτελούσαν τα κτερίσματα του νεκρού.

Οικόπεδο Κ. Μέγκου (θέση Μπασάλες)

Στο παραπάνω οικόπεδο ανευρέθη κατά τη διάρκεια σκαπτικών εργασιών και ανεσκάφη ασύλητος μυκηναϊκός θαλαμοειδής τάφος, διαστ. 5,50x2,55 και ύψ. 2,20 μ. Ο τάφος που χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΒ-Γ περίοδο είχε δίριχτη οροφή και θύρα στο κέντρο της μίας μακράς πλευράς.

Περιμετρικά στα τοιχώματα και στο κέντρο του θαλάμου αποκαλύφθηκαν οκτώ κόγχες που χρησίμευαν ως χώροι ταφής και οστεοφυλάκια. Τα κτερίσματα ήταν πλούσια: 80 περίπου αγγεία (Πίν. 66 δ), χρυσός σφηκτήρας, χάντρα από χρυσό και άλλη από σάρδιο κτλ.

Η εύρεση του τάφου αυτού είναι εξαιρετικά σημαντική διότι υποδεικνύει την ακριβή θέση του μυκηναϊκού νεκροταφείου από το οποίο (ένδειξη Μπάσαλες) είχαν παραδοθεί μυκηναϊκά αγγεία παλαιότερα στο Μουσείο Σκύρου.

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Ωρεοί (Πίν. 66 γ)

Στεγάστηκε ο περίφημος ταύρος των Ωρεών, ταφικό μνημείο της ελληνιστικής περιόδου, σε καλαίσθητο οικίσκο, από γυαλί και ξύλο.

ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Από τον Ε. Χαλιώτη, κατοίκου Βασιλικού παραδόθηκαν στην ΙΑ΄ Εφορεία τα παρακάτω αντικείμενα:
1)Μαρμάρινη «κολυμβήθρα» βυζαντινής (;) εποχής, 2) πώρινο δωρικό κιονόκρανο, 3) ακέραιο λυχνάρι της ελληνιστικής εποχής (200 π.Χ. περίπου), 4) ακέφαλο και ακρωτηριασμένο άγαλμα νέου που θα είχε ένθετο κεφάλι. Σωζ. ύψος 0,50 μ. Ρωμαϊκής περιόδου (Πίν. 66 ε).

Κήρινθος

Ο συλλέκτης Κ. Παπαγγελής παρέδωσε σφραγίδα μυκηναϊκή, η οποία κατά δήλωσή του προέρχεται από το λόφο Καστρί ή Πέλεκι Κηρίνθου (Πίν. 66 στ).

Αγία Κυριακή Ωρεών

Ο Α. Κουρούπης παρέδωσε αγγείο (οστεοθήκη) από τη γνωστή θέση Αγία Κυριακή Ωρεών. Στο ίδιο σημείο είχε βρει το 1992 ο ιδιώτης Καλούτσος παρόμοια οστεοθήκη.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

ΙΔ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λαμία

Οικόπεδο Φ. Σφυρή

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή της προς Ν. επέκτασης του σχεδίου πόλεως της Λαμίας, που είναι γνωστή στους κατοίκους με το όνομα «Βαλόγουρνα», η οποία προηγουμένως ήταν αδόμητη και κατείχετο από καλλιεργούμενες εκτάσεις. Μετά την επέκταση και εκεί του σχεδίου πόλεως άρχισε εντατικά η οικοδόμησή της και η διάνοιξη των προβλεπόμενων οδών, που ακόμη σε μεγάλο μέρος είναι αδιαμόρφωτοι. Οι εκσκαφές που συνεπάγονται τέτοιες δραστηριότητες υπήρξαν η αφορμή αποκάλυψης νέων αρχαιολογικών ευρημάτων, απρόσμενων γενικά, που μας υποχρεώνουν να αναθεωρήσουμε τις ισχύουσες θεωρίες για την τοπογραφία της αρχαίας Λαμίας[1].

Η περιοχή δεν είχε αποδώσει αρχαιολογικά ευρήματα, ούτε διακρίνονταν επιφανειακά ενδείξεις για την ύπαρξή τους.

Ο ιδιοκτήτης του οικοπέδου, μη τηρώντας τους όρους της άδειας οικοδόμησης που του χορηγήθηκε από τη ΙΔ΄ ΕΠΚΑ, διενήργησε εκσκαφές με μηχανικά μέσα και κατέστρεψε αρχαία οικοδομικά λείψανα, πράξεις για τις οποίες υπέστη τις κατά νόμον κυρώσεις. Ανασκαφική διερεύνηση στο οικόπεδο, που ανελήφθη μετά τον εντοπισμό της παράνομης εκσκαφής, αποκάλυψε τα εναπομείναντα τμήματα δύο τοίχων από αργολιθοδομή, των οποίων η νοητή επέκταση μας επιτρέπει το συμπέρασμα ότι σχημάτιζαν ορθή γωνία και ανήκαν σε κάποιο κτίσμα που προφανώς εκτείνεται κάτω από το άσκαφτο πέραν των ορίων του οικοπέδου. Ο χώρος που όριζαν αυτοί οι τοίχοι φαίνεται ότι ήταν αποθήκη, όπως συμπεραίνεται από την παρουσία εκεί ενός αποθηκευτικού πίθου και κατάλοιπα περισσοτέρων (τριών τουλάχιστον), που απέμειναν στη θέση τους μετά την καταστροφική επέμβαση του εκσκαπτικού μηχανήματος.

Η χρονολόγηση του κτιρίου στην υστεροελλαδική περίοδο είναι ασφαλής, χωρίς όμως να είναι δυνατόν να οριστεί ακριβέστερα, επειδή τα συγκεντρωθέντα όστρακα από τις διαταραγμένες επιχώσεις κυμαίνονται χρονολογικά από την ΥΕ ΙΙΑ μέχρι την πρώιμη ΥΕ ΙΙΓ.

Οδός Αμφικτυόνων

Κατά την εκσκαφή για τη θεμελίωση νέας οικοδομής στο οικόπεδο Κ. Ζωγράφου, στη νότια παρειά του βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος, ο οποίος εκτεινόταν στο όμορο οικόπεδο Γ. Ανδρίτσου.

Ο τάφος, τυπικός για την περιοχή, ήταν κατασκευασμένος από πλάκες πωρόλιθου, επιμελώς λαξευμένες κατά την όψη τους προς το εσωτερικό του τάφου και αδροκομμένες εξωτερικά και καλυπτόταν από δύο όμοιες πλάκες. Εδραζόταν στο στέρεο με προσανατολισμό Α.-Δ. Ήταν γεμάτος χώματα. Στον πυθμένα του διατηρούνταν οστά δύο νεκρών, που είχαν ταφεί εκτάδην, ο ένας δίπλα στον άλλο, με την κεφαλή προς Δ. Κάτω από τα κρανία υπήρχε άβαφο αλάβαστρο. Πάνω στις καλυπτήριες πλάκες βρέθηκαν θραύσματα πήλινων ειδωλίων· διακρίνονται δύο κεφαλές γυναικείες και το κάτω τμήμα ορθής μορφής με κοντό χιτώνα.

Ο τάφος χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Οδός Πλαταιών

Κατά τις εργασίες διάνοιξης της οδού Πλαταιών στην περιοχή της νέας προς Ν. επέκτασης του σχεδίου πόλεως της Λαμίας κοντά στη διασταύρωσή της με την οδό Τανάγρας αποκαλύφθηκαν και μερικώς καταστράφηκαν από το μηχανικό προωθητήρα τέσσερις τάφοι των ελληνιστικών χρόνων.

Δύο από τους τάφους (Ι και ΙΙ) ήταν κιβωτιόσχημοι με πλευρές από πλάκες πωρόλιθου και κάλυψη από όμοιες πλάκες. Είχαν κατασκευαστεί με προσανατολισμό Α.-Δ. σε διαμορφωμένο αβαθές λάξευμα του μαλακού βράχου («σαπορόκι» στη ντόπια διάλεκτο), που αποτελούσε και τον πυθμένα του τάφου. Κατακλύζονταν από διαταραγμένες επιχώσεις μέσα στις οποίες βρέθηκαν στον ένα μεν (ΙΙ) λίγα σαθρά οστά ενός νεκρού στον άλλον δε (Ι) οστά περισσότερων του ενός νεκρών, όπως βεβαιώνεται από τα κρανία που υπήρχαν εντός του, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να λεχθεί τίποτε για τον τρόπο ενταφιασμού.

Οι δύο άλλοι (ΙΙΙ και ΙV) ήταν επίσης κιβωτιόσχημοι αλλά με πλευρές από κεραμικές πλάκες, με τον ίδιο προσανατολισμό, από τις οποίες τμήματα μόνο ή απο-

1. Βλ. παρακάτω, ανασκαφές οδών Αμφικτυόνων, Πλαταιών και δημοτικής οδού νότια της οδού Πλαταιών.

τυπώματά τους διασώθηκαν που μας βοηθούν στην αποκατάσταση της μορφής τους. Από τα χώματα και γύρω μέσα σε αυτούς συγκεντρώθηκαν ελάχιστα οστά.

Μερικά από τα κτερίσματα των νεκρών διασώθηκαν αποσπασματικά ανακατεμένα με τα χώματα γύρω και μέσα σε αυτούς.

Έτσι έξω από τον τάφο Ι βρέθηκαν όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκε ερυθροβαφής πρόχους, κανθαρόσχημο ελλιπές μελαμβαφές κύπελλο[2] και το κάτω τμήμα πήλινου ειδωλίου ιστάμενης μορφής με κοντό χιτώνα (Άρτεμις;). Από τον τάφο ΙΙ προήλθε οστέινος αστράγαλος και από τον ΙΙΙ ελλιπές μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο[3].

Δημοτική οδός

Κατά τη διάνοιξη νέας Δημοτικής οδού νοτίως και αμέσως παράλληλα της οδού Πλαταιών, στην περιοχή της νέας επέκτασης του σχεδίου πόλεως της Λαμίας προς Ν. αποκαλύφθηκε συστάδα αρχαίων τάφων, που προφανώς ανήκουν στο ίδιο νεκροταφείο στο οποίο εντάσσονται και οι τάφοι της οδού Πλαταιών[4].

Ερευνήθηκαν δώδεκα τάφοι που κλιμακώνονται χρονολογικά από τους ύστερους πρωτογεωμετρικούς μέχρι τους ελληνιστικούς χρόνους.

Από αυτούς οι εννέα (Ι, ΙΙ, ΙΙΙ, IV, V, VII, IX, XI, XII) ήταν κιβωτιόσχημοι και οι τρεις (VI, VIII, X) κεραμοσκεπείς-καλυβίτες.

Από τους κιβωτιόσχημους οι δύο (ΙΙΙ, IV) ήταν πολύ μικροί (παιδικοί) από ακατέργαστες μονόλιθες ασβεστολιθικές πλάκες, που στερεώνονται εξωτερικά με αργούς λίθους και είχαν κάλυμμα από όμοιες πλάκες. Είχαν προσανατολισμό Β.-Ν. με μικρή απόκλιση προς ΒΔ. και χρονολογούνται στους ύστερους πρωτογεωμετρικούς χρόνους. Οι υπόλοιποι τάφοι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και σε όσους διατηρούνταν σκελετοί έδειχναν ότι οι νεκροί είχαν ταφεί εκτάδην με την κεφαλή προς Δ.

Από τους κιβωτιόσχημους οι τρεις (Ι, VII, IX) ήταν κατασκευασμένοι από παχιές πλάκες πωρόλιθου με κάλυψη από όμοιες πλάκες, ο ένας (ΙΙ) είχε πλευρές και κάλυμμα από πήλινες κεραμίδες, κορινθιακούς στρωτήρες, και οι τρεις (V, XI, XII) είχαν πλευρές και κάλυμμα από κεραμικές τετράγωνες πλάκες.

Οι κεραμοσκεπείς ήταν κατασκευασμένοι στις μακρές πλευρές από κυρτές κεραμίδες, στρωτήρες λακωνικούς, τοποθετημένες ώστε να σχηματίζουν τρίγωνο, η κορυφή δε καλυπτόταν από όμοιου τύπου καλυπτήρες. Οι στενές πλευρές έκλειναν με κάθετα τοποθετημένες κεραμίδες. Εξωτερικά οι κεραμίδες στη βάση τους στηρίζονταν ενίοτε από αργούς λίθους.

Κτερίσματα δεν διασώθηκαν σε όλους τους τάφους, ενώ όπου αποκαλύφθηκαν ήταν κυρίως αγγεία, που βρέθηκαν σε όστρακα. Τα ευρήματα κατά τάφο είναι τα εξής:

Τάφος Ι. Χάλκινος λεπτός μικρός κρίκος από κάποιο κόσμημα.

Τάφος ΙΙ. α) Μελαμβαφές φιαλίδιο[5], β) μόνωτο μελαμβαφές σκυφίδιο[6], γ) μελαμβαφής οξυπύθμενος αμφορίσκος με διακόσμηση εμπίεστων ανθεμίων[7], δ) από συγκόλληση οστράκων δύο μελαμβαφείς σκύφοι, εκ των οποίων ο ένας έχει χάραγμα (grafitto)[8], ε) από όστρακα συγκολληθείσα ολόκληρη «λυκινική» πυξίδα με πώμα και εκροή (Πίν. 67 α)[9], στ) από συγκόλληση οστράκων σώμα άβαφης λεκανίδας από ωχροκίτρινο πηλό[10], ζ) από συγκόλληση οστράκων μόνωτη ελλιπής φιάλη, από τεφρό πηλό, κακής όπτησης[11], η) από συγκόλληση οστράκων το κάτω τμήμα πρόχου μελαμβαφούς. Από τα ευρήματα ο τάφος χρονολογείται περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος ΙΙΙ. Μόνωτο κύπελλο με υψηλή κωνική βάση, μελαμβαφές, με διακόσμηση τεθλασμένης γραμμής σε εξηρημένη ζώνη παρά το χείλος (Σχέδ. 1)[12] και χάλκινος κρίκος (δακτύλιος).

Τάφος IV. Μόνωτο κύπελλο όμοιο με αυτό του τάφου ΙΙΙ και δακτύλιος με αναδιπλούμενα άκρα.

Τάφος V. Μελαμβαφής ακέραιος σκύφος (Πίν. 67 β)[13].

2. Βλ. Médéon de Phocide V, Ph. Bruneau, La céramique des tombes hellénistiques, σ. 68, πίν. 131 και 132, των αρχών του 3ου αι. π.Χ.

3. Βλ. Médéon V, ό.π., σ. 70, πίν. 133-134, του α΄ μισού του 3ου αι. π.Χ.

4. Βλ. σχετική έκθεση ανασκαφής.

5. Ath. Agora XII, αριθ. 887, σ. 299, πίν. 9, 350-325 π.Χ.

6. Ath. Agora XII, αριθ. 762, σ. 290, πίν. 31, 350-325 π.Χ.

7. Ό.π., αριθ. 1159, σ. 317, πίν. 39, 48, αρχές 4ου αι. π.Χ.

8. Ό.π., αριθ. 350, σ. 260, πίν. 16, 375-350 π.Χ.

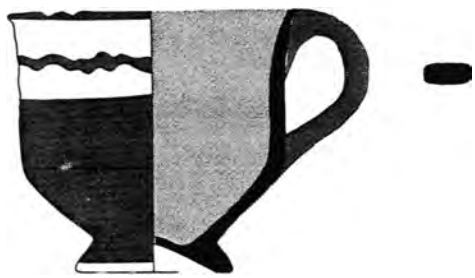
9. Ό.π., σ. 168 κ.ε. Ο τύπος φθάνει μέχρι τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ή και λίγο μετά.

10. Corinth XIII, σ. 148, group iii, αριθ. X-228, πίν. 16, 4ος αι. π.Χ.

11. Ath. Agora XII, αριθ. 761, σ. 290, πίν. 31, και αριθ. 762, σ. 290, πίν. 31, 350-325 π.Χ.

12. Lefkandi I, σ. 295, εικ. 7F, υστεροπρωτογεωμετρικό.

13. Corinth VII, Part III, αριθ. 331, σ. 70, πίν. 13, 50, περί το 300 π.Χ. Médéon V, αριθ. 115 bis 2, σ. 68, πίν. 129, 139, α΄ μισό 3ου αι. π.Χ.

Σχέδ. 1. Λαμία. Δημοτική οδός. Τάφος ΙΙΙ. Μόνωτο κύπελλο.

Τάφος VIII. α) Ελλιπής μελαμβαφής λύχνος[14], β) «λυκινική» πυξίδα με πώμα από συγκόλληση οστράκων[15].

Τάφος Χ. α) Μικρή άβαφη υδρία, β) από συγκόλληση οστράκων άβαφη «κουδουνίστρα».

Τάφος XI. Ακέραιη ευρύστομη πρόχους με ίχνη μελανών ταινιών στο χείλος και την κοιλιά[16] και θραύσματα πηλίνων ειδωλίων.

Οδοί Βύρωνος και Έσλιν

Στό παραπάνω οικόπεδο υπήρχε παλαιά διώροφη οικία ιδιοκτησίας της Μητροπόλεως Φθιώτιδος, που προήλθε από κληροδότημα και επρόκειτο να χρησιμοποιηθεί ως εκκλησιαστικό γηροκομείο ανακατασκευαζόμενη και επεκτεινόμενη στο μέχρι τότε χώρο της αυλής.

Κατά την εκσκαφή για θεμελίωση της επέκτασης του υπάρχοντος κτιρίου, που έγινε χωρίς να ειδοποιηθεί η Υπηρεσία μας σε μη εργάσιμες ώρες, βρέθηκε και μερικώς καταστράφηκε τμήμα του εξωτερικού οχυρωματικού περιβόλου της αρχαίας Λαμίας. Για τις βλάβες που προκλήθηκαν υπεβλήθη μήνυση κατά των υπευθύνων.

Το τείχος διασχίζει το οικόπεδο με κατεύθυνση Α.-Δ. και φαίνεται ότι είχε καταστραφεί και κατά την ανέγερση της παλαιάς παραδοσιακής μορφής οικίας. Αποτελείται από δύο παράλληλες σειρές λιθοπλίνθων εδραζομένων στο παρθένο βραχώδες έδαφος στο σημείο αυτό, σε βάθος 0,57 μ. από τη στάθμη της σύγχρονης οδού, και σώζεται σε ύψος ενός δόμου (0,40 μ.). Το μεταξύ των δύο σειρών είχε γέμισμα από χώμα. Στο ανατολικό άκρο του υπάρχει κάθετο σκέλος της αυτής τοιχοποιίας μήκ. 5 και σωζ. ύψ. 0,53 μ., που και αυτό εδράζεται στο ίδιο περίπου βάθος και φαίνεται ότι ανήκει σε τετράγωνο πύργο, που εκτείνεται κάτω από την γειτονική προς Α. οικία.

Το τείχος, τμήματα του οποίου έχουν βρεθεί κατά το παρελθόν[17], από τον τρόπο δόμησης και τα ελάχιστα όστρακα που βρέθηκαν στις επιχώσεις γύρω και πάνω από αυτό χρονολογείται στην ελληνιστική εποχή.

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΛΑΚΟΡΩΝΙΑ

Οδός Αιγίνης (έργα ΔΕΥΑΛ)

Εκσκαπτικές εργασίες της ΔΕΥΑΛ στην αρχή της οδού Αιγίνης, κοντά στην Παιδαγωγική Ακαδημία, είχαν ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη και την ανασκαφή ενός τάφου του τέλους 4ου-αρχών 3ου αι. π.Χ. Η θέση εμπίπτει στα όρια του βόρειου νεκροταφείου της αρχαίας Λαμίας, τμήματα του οποίου έρχονται κατά καιρούς στο φως με αφορμή παρόμοιες δραστηριότητες[18].

Ο τάφος ήταν κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ. και εσωτερικές διαστάσεις 1,87Χ0,60Χ0,95 μ. Οι πλάγιες πλευρές ήταν μονοκόμματες πωρολιθικές πλάκες και οι δύο καλυπτήριες πλάκες από το ίδιο υλικό. Οστά σαθρά. Κτερίσματα: ένα άωτο σκυφίδιο και δύο μελαμβαφή λυχνάρια κοντά στη βόρεια γωνία.

Οδός Αινιάνων

Με αφορμή την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση κτιρίου του ΟΤΕ σε οικόπεδο ιδιοκτησίας του στην οδό Αινιάνων αποκαλύφθηκαν αρχαία. Συγκεκριμένα βρέθηκε η προς Δ. συνέχεια οικοδομήματος, τμήματα του οποίου είχαν ανασκαφεί κατά το παρελθόν στα δύο προς Α. οικόπεδα ιδιοκτησίας: α) Δήμου Λαμιέων[19] και β) Αθ. Χαλβαντζή[20]. Το οικοδόμημα προεκτείνεται βόρεια και δυτικά έξω από τα όρια του οικοπέδου και του οικοδομήσιμου χώρου, αντίστοιχα (Πίν. 67).

Οι δύο παράλληλοι τοίχοι από ορθογώνιες λαξευτές λιθοπλίνθους, που ανασκάφηκαν στο οικόπεδο του Δήμου (και διατηρήθηκαν ορατοί στο υπόγειο του κτιρίου

14. Ath. Agora IV, τύπος 25B prime, σ. 74 κ.ε., αριθ. 323, σ. 76, πίν. 11, 38, τέλος 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

15. Ό.π., υποσημ. 9.

16. Ath. Agora XII, σ. 204-205 και αριθ. 1618, σ. 350, πίν. 73, 350-320 π.Χ.

17. ΑΔ 28 (1987): Χρονικά, σ. 280-281· 45 (1990): Χρονικά, σ. 167.

18. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 131· 43 (1988): Χρονικά, σ. 208.

19. ΑΔ 40 (1985): Χρονικά, σ. 155 κ.ε.

20. ΑΔ 27 (1972): Χρονικά, σ. 326 κ.ε.

μετά την ανέγερσή του) διέσχιζαν και το οικόπεδο του ΟΤΕ στο μέσον του με κατεύθυνση Α.-Δ. Εδώ αποκαλύφθηκαν σε μήκος 20 μ. περίπου. Ανήκουν στη νότια πλευρά του οικοδομήματος που θα πρέπει να εκτεινόταν προς Β. και εδράζονταν σε βάθος 5 μ. στο φυσικό βράχο, την κλίση του οποίου παρακολουθούσαν. Διατηρούνταν σε μέγιστο ύψος έξι δόμων (3 μ.) στα δυτικά. Η νότια όψη του νότιου τοίχου ακουμπά καθ' όλο το μήκος της στο μαλακό βράχο, ο οποίος υψώνεται απότομα σε αυτή την πλευρά και είχε υποστεί την κατάλληλη διαμόρφωση για την υποδοχή του τοίχου. Η πρόσβαση στο κτίριο θα πρέπει να επιτυγχανόταν, λόγω της έντονης κλίσης του εδάφους, από τα βόρεια ή τα ανατολικά.

Η μεταξύ των δύο τοίχων απόσταση ήταν 2 μ. και κύρια όψη τους η εσωτερική. Στο χώρο ανάμεσά τους βρέθηκε στρώμα καταστροφής από κεραμίδες λακωνικού τύπου που θα πρέπει να προέρχονταν από τη στέγη του κτιρίου. Πιθανή αιτία καταστροφής του οικοδομήματος είναι η πυρκαγιά, όπως υποδηλώνουν τα έντονα ίχνη καύσης ανάμεσα στις κεραμίδες.

Ο ένας από τους δύο τοίχους, και συγκεκριμένα αυτός που βρέθηκε στα βόρεια, γώνιαζε λίγο πριν το ανατολικό πέρας του με ένα κάθετο τοίχο όμοιας δόμησης με τους προηγούμενους (τοίχος Ι). Ο τοίχος αυτός κατευθυνόταν προς Β., αποκαλύφθηκε σε μήκος 15 μ. και σωζόταν σε μέγιστο ύψος τεσσάρων δόμων. Ήταν προφανώς ένας εσωτερικός διαχωριστικός τοίχος του οικοδομήματος, παράλληλος με τους δύο τοίχους που βρέθηκαν στο οικόπεδο Χαρμαντζή. Λείψανα κάποιων άλλων τοίχων που δεν είναι δυνατόν να συσχετισθούν με τους υπόλοιπους λόγω της αποσπασματικότητάς τους, βρέθηκαν κατά τη διάνοιξη πεδίλων εκατέρωθεν των δύο παράλληλων τοίχων κοντά στο δυτικό όριο. Σοβαροί λόγοι αντηστήριξης δεν επέτρεψαν την επέκταση της έρευνας στο τμήμα αυτό του οικοπέδου.

Ο μεγαλύτερος όγκος των οστράκων από τις επιχώσεις ανήκει στους ελληνιστικούς χρόνους (μελαμβαφή, λίγα Δυτικής κλιτύος, λαβές κανθάρων και λιγότερες από κύλικες-σκύφους, θραύσματα οξυπύθμενων αμφορέων και λυχναριών, μεγαρικοί σκύφοι με εικονιστικές παραστάσεις ή φυτικά μοτίβα). Ελάχιστα ευρήματα, όπως ένα λυχνάρι από την τάφρο θεμελίωσης του βόρειου τοίχου, είναι κλασικών χρόνων, ενώ ένα ποσοστό της κεραμικής ανήκει στους ρωμαϊκούς χρόνους (τμήματα μυροδοχείων 1ου αι. π.Χ.-1ου αι. μ.Χ., θραύσματα λύχνων με ανάγλυφη διακόσμηση). Οι διαστάσεις και η επιμέλεια στη δόμηση των τοίχων καθώς και η κάτοψη του οικοδομήματος αποκλείουν την περίπτωση ιδιωτικού κτίσματος, ενώ η θέση εύρεσης του κάνει απίθανη την ταύτισή του με τμήμα του αρχαίου τείχους[21] όπως έχει προταθεί κατά το παρελθόν[22]. Η ταύτισή του με ένα δημόσιο οικοδόμημα του κέντρου της πόλης, ενδεχομένως Γυμνάσιο ή Παλαίστρα, θα πρέπει να θεωρηθεί πιθανή. Σημειώνεται, εκτός των άλλων, η ανεύρεση ενός πώρινου ορθογώνιου λουτήρα στο διπλανό οικόπεδο καθώς και των τριών συνεχόμενων από Β.-Ν. χώρων στο οικόπεδο Χαλβαντζή που αντιστοιχούν στην ανατολική πτέρυγα του κτιρίου[23].

Στους ρωμαϊκούς χρόνους ο βορειότερος από τους δύο παράλληλους τοίχους επισκευάστηκε καθ' ύψος με στρώσεις λίθων και κεραμιδιών εναλλάξ και διαμορφώθηκαν στα βόρειά του τρεις συνεχόμενοι από Α.-Δ. χώροι με την προσθήκη δύο κάθετων σε αυτόν τοίχων που εδράζονταν πάνω σε μπάζα. Στη νοτιοδυτική γωνία του μεσαίου χώρου αποκαλύφθηκε κυκλικό λάξευμα, διαμ. 0,70 μ. (0,35 μ. στον πυθμένα) και ύψ. 0,44 μ., με επένδυση από υδραυλικό κονίαμα και επίστρωση του χείλους του με κομμάτια κεραμίδων. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν κεραμίδες, όστρακα, μεταξύ των οποίων μελαμβαφή, και δύο σιδερένια καρφιά. Η κατασκευή αυτή, που θα πρέπει να σχετίζεται με την αρχική οικοδομική φάση, καλύφθηκε αργότερα με δάπεδο από τετράγωνες πήλινες πλάκες στερεωμένες σε υπόστρωμα από ισχυρό κονίαμα. Τμήμα του δαπέδου αυτού σωζόταν σε καλή κατάσταση στο μεσαίο χώρο. Στο ίδιο υπόστρωμα, στα ανατολικά του δαπέδου, είχε πακτωθεί μια μικρή πήλινη λεκάνη με εκροή. Δίπλα στον ανατολικότερο από τους δύο κάθετους στον ΤΙΙΙ τοίχους, αλλά σε ψηλότερο επίπεδο από αυτούς, βρέθηκε ένας ακόμη τοίχος. Ήταν κατασκευασμένος από χαλαρή αργολιθοδομή και κομμάτια κεραμίδων, εδραζόταν σε μπαζώματα και ανήκει σε επόμενη οικοδομική φάση. Σε τρία διαφορετικά σημεία, σε επαφή με το βορειότερο από τους δύο παράλληλους τοίχους και με τον τοίχο Ι αποκαλύφθηκε στρώση αργών λίθων. Δεν είναι σαφές αν οι πέτρες αυτές αποτελούσαν στρώμα καταστροφής ή υπόστρωμα καταστραφέντος δαπέδου.

Στο νότιο άκρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,50 μ. ένας τοίχος αμελούς δόμησης – αργολιθοδομή με ενσωματωμένους λαξευτούς λιθοπλίνθους σε β' χρήση και λίγες κεραμίδες – με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ.

---

21. Fr. Staehlin, Das hellenische Thessalien, Stuttgart 1924, σ. 213-215. Μ.-Φ. Παπακωνσταντίνου, Το Κάστρο της Λαμίας, Αθήνα 1994, εικ. 5 και σ. 12.

22. ΑΔ 27, ό.π.

23. W. Mueller-Wiener, Η αρχιτεκτονική στην Αρχαία Ελλάδα (ελλην. μετάφραση), 1995, σ. 179 κ.ε. Στην υποσημ. 45 η σχετική βιβλιογραφία.

Είχε μεγάλη υψομετρική διαφορά από όλους τους προηγούμενους και εδραζόταν σε βάθος 2,16 μ. από τη στάθμη του δρόμου. Από τον τρόπο δόμησης και τα όστρακα με εφυάλωση που βρέθηκαν στις επιχώσεις του θα πρέπει να χρονολογηθεί στους βυζαντινούς χρόνους. Δοκιμαστικές τομές στο τμήμα μεταξύ του τοίχου αυτού και του οικοδομήματος είχαν ως μοναδικό αποτέλεσμα την αποκάλυψη του βράχου.

Από τις επιχώσεις του οικοδομήματος συγκεντρώθηκαν χάλκινα νομίσματα, τμήματα χάλκινων, σιδερένιων και μολύβδινων αντικειμένων, χάλκινο αγγείο σε τεμάχια, τεμάχια γυάλινης δακρυδόχου, τεμάχια ειδωλίων, αγνύθες, όστρεα, τμήματα ελληνιστικών και ρωμαϊκών λυχναριών, λυχνάρι κλασικών χρόνων, μελαμβαφές λυχνάρι τέλους 4ου-αρχών 3ου αι. π.Χ., λυχνάρι τέλους 3ου-αρχών 2ου αι. π.Χ., όλπη, μελαμβαφής προχοΐσκη, μελαμβαφής κάνθαρος β΄ τέταρτου 3ου αι. π.Χ. σε τεμάχια, μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο, βαθιά ερυθροβαφής φιάλη, πινάκιο 2ου αι. π.Χ., μικκύλο αγγείο μόνωτο και αγγείο βυζαντινών χρόνων με προχοή.

Οδός Αλαμάνας (έργα ΔΕΥΑΛ)

Με αφορμή εκσκαπτικές εργασίες της ΔΕΥΑΛ για την τοποθέτηση αποχετευτικού αγωγού στην οδό Αλαμάνας αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν τάφοι του νοτιοανατολικού νεκροταφείου της πόλης[24].

Συγκεκριμένα ανασκάφηκαν εννέα κιβωτιόσχημοι τάφοι κατασκευασμένοι από πλάκες πωρόλιθου, ανά μία σε κάθε πλευρά, με κατεύθυνση Α.-Δ. Από αυτούς, οι επτά αποτελούν μια συστάδα στα νότια, ενώ οι άλλοι δύο που βρέθηκαν βορειότερα είναι μεμονωμένοι.

Τάφος Ι. Αποκαλυφθέν μήκος 1,40, πλάτος 0,60, ύψος 0,83 μ. Το δυτικό τμήμα του προχωρούσε κάτω από το οικόπεδο Τρ. Καραδήμα και δεν στάθηκε δυνατό να ερευνηθεί. Οι καλυπτήριες έλειπαν. Σαθρά οστά και ίχνη κρανίου στα ανατολικά. Κτερίσματα: δύο πρόχοι (Πίν. 67 γ), ένα λυχνάρι και δύο χάλκινα αντικείμενα. Τέλος 2ου-1ος αι. π.Χ.

Τάφος ΙΙ. Εσωτερικές διαστάσεις 1,95Χ0,62Χ0,93 μ. Σωζόταν το μεγαλύτερο τμήμα των καλυπτηρίων του. Δεν περιείχε οστά. Κτερίσματα: οξυπύθμενος αμφορέας και δύο μυροδοχεία. Γύρω στα 300 π.Χ.

Τάφος ΙΙΙ. Αποκαλύφθηκε τμήμα της καλυπτήριας. Η διερεύνησή του δεν στάθηκε δυνατή γιατί το μεγαλύτερο τμήμα του βρίσκεται κάτω από την οικοδομή της οδού Αλαμάνας 10.

Τάφος ΙV. Ερευνήθηκε το δυτικό μισό του. Το πλάτος του ήταν 0,65 και το ύψος του 0,86 μ. Σωζόταν μία καλυπτήρια στα ανατολικά. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν καμένα οστά και ένα άωτο σκυφίδιο α΄ μισού 3ου αι. π.Χ.

Τάφος V. Οι καλυπτήριες δεν σώζονταν. Εσωτερικές διαστάσεις 2Χ0,60Χ0,87 μ. Περιείχε διπλή ταφή: σκελετό με το κρανίο στα δυτικά και ένα κρανίο βαθύτερα στα ανατολικά. Κτερίσματα: αμφορέας μέσων 2ου αι. π.Χ., ερυθροβαφής λάγυνος τέλους 2ου - αρχών 1ου αι. π.Χ., μυροδοχείο αρχών 2ου αι. π.Χ., τμήματα δύο μυροδοχείων αρχών 3ου αι. π.Χ., ένα θήλαστρο και μια σιδερένια στλεγγίδα.

Τάφος VI. Οι καλυπτήριες – δύο πλάκες από πωρόλιθο – βρέθηκαν στη θέση τους. Η εσωτερική επιφάνεια των πλευρών του έφερε λευκό και ερυθρό επίχρισμα. Εσωτερικές διαστάσεις 1,82Χ0,56Χ0,81 μ. Οστά σαθρά. Κτερίσματα: δύο λεκανίδες με τα πώματά τους και ένας λύχνος 4ου αι. π.Χ. στο ανατολικό άκρο του τάφου.

Τάφος VII. Η βόρεια πλευρά του και οι καλυπτήριες ήταν κατά το ήμισυ κατεστραμμένες. Η εσωτερική επιφάνεια των πλευρών του έφερε λευκό επίχρισμα. Εσωτερικές διαστάσεις 1,75Χ0,60Χ0,74 μ. Οστά σαθρά. Βρέθηκε μία λεκανίδα με διακόσμηση τύπου Δυτικής κλιτύος. Από τα όστρακα που περισυνελέγησαν από το εσωτερικό του τάφου συγκολλήθηκε ένας αρυτήρας 3ου-2ου αι. π.Χ. Επίσης βρέθηκαν όστρακα κλειστού αγγείου (πρόχους;) και τμήματα μυροδοχείων 3ου αι. π.Χ.

Τάφος VIII. Βρέθηκε στη διασταύρωση των οδών Αλαμάνας και Τσακάλωφ σε μεγάλη απόσταση από τους προηγούμενους. Σωζόταν η ανατολική καλυπτήρια. Η βόρεια πλευρά του είχε υποστεί παραμόρφωση οφειλόμενη πιθανά σε σεισμό. Εσωτερικές διαστάσεις 2Χ0,18-0,40Χ0,32 μ. Δεν βρέθηκε σκελετός ούτε κτερίσματα. Από τη νοτιοανατολική γωνία της καλυπτήριας συγκεντρώθηκαν όστρακα μεγάλου μελαμβαφούς αγγείου.

Τάφος IX. Βρέθηκε στη διασταύρωση των οδών Αλαμάνας και Ξάνθου. Οι καλυπτήριες έλειπαν. Σαθρά οστά και κρανίο στα δυτικά. Εσωτερικές διαστάσεις 1,82Χ0,60Χ0,84 μ. Κτερίσματα: δέκα μυροδοχεία 3ου αι. π.Χ., δύο μυροδοχεία και δύο λάγυνοι 2ου αι. π.Χ., ένας αμφορέας και μία πρόχους σε όστρακα.

Οδός Αμφικτυόνων (έργα ΔΕΥΑΛ)

Με αφορμή εκσκαπτικές εργασίες της ΔΕΥΑΛ για την κατασκευή του αποχετευτικού δικτύου στη νότια επέκταση του σχεδίου πόλης της Λαμίας, αποκαλύφθη-

24. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 162-163· 42 (1987): Χρονικά, σ. 217-218.

κε συστάδα τάφων που καταστράφηκαν εν μέρει από τον εκσκαφέα.

Οι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι με πλευρές κατασκευασμένες από μικρές πλακοειδείς πέτρες. Είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. Δεν απέδωσαν κτερίσματα αλλά από την κατασκευή τους φαίνεται να ανήκουν στους βυζαντινούς χρόνους[25].

Τάφος Ι. Διαστάσεις 1,74x0,50 μ. Το κεντρικό τμήμα του είχε καταστραφεί από τον εκσκαφέα. Στο δυτικό άκρο του βρέθηκαν δύο κρανία και το άνω τμήμα των σκελετών και στο ανατολικό τμήματα των οστών των κάτω άκρων των νεκρών.

Τάφος ΙΙ. Διαστάσεις 1,05x0,25 μ. Σώζονταν οι στενές και μικρό τμήμα των μακρών πλευρών του στα ανατολικά. Βρέθηκε τμήμα λίθινου αγγείου.

Τάφος ΙΙΙ. Σωζόμενο μήκος 0,35, πλάτος 0,29 μ. Βρέθηκαν λίγα οστά άκρων και όστρακα.

Τάφος IV. Διαστάσεις 1,73x0,40x0,38 μ. Απείχε 35 μ. από τους προηγούμενους τάφους και ήταν όμοιου τύπου με αυτούς. Έλειπε η ανατολική στενή πλευρά του. Περιείχε σκελετό με το κρανίο στα δυτικά.

Τάφος V. Ερευνήθηκε μόνο το τμήμα που ενέπιπτε στα όρια της τάφρου. Από το σκελετό σώζονταν ελάχιστα οστά άκρων και πλευρών.

Οδός Αμφικτυόνων (οικόπεδο Αθ. Τερτίγκα - Ε. Λιάρτη)

Το οικόπεδο βρίσκεται δίπλα στο 14ο Δημοτικό Σχολείο όπου αποκαλύφθηκαν στο παρελθόν τάφοι ελληνιστικών χρόνων[26]. Η περιοχή εμπίπτει στη νότια επέκταση του σχεδίου πόλεως της Λαμίας, όπου με αφορμή εκσκαπτικές εργασίες για την ανέγερση νέων οικοδομών, αλλά και δημοτικών έργων για την εγκατάσταση αποχετευτικού δικτύου, έχουν έρθει στο φως τα τελευταία χρόνια λείψανα μυκηναϊκής κατοίκησης και άγνωστα μέχρι πρόσφατα νεκροταφεία γεωμετρικών, κλασικών, ελληνιστικών και βυζαντινών χρόνων.

Κατά την εκσκαφή θεμελίων για το χτίσιμο σπιτιού στο ανωτέρω οικόπεδο εντοπίστηκε και ανασκάφηκε στο νότιο όριο του οικοδομήσιμου χώρου ένας κιβωτιόσχημος τάφος. Ήταν κατασκευασμένος από μονοκόμματες πλάκες πωρόλιθου ανά μία σε κάθε πλευρά, επιχρισμένες εσωτερικά, με δύο όμοιες καλυπτήριες πλάκες που βρέθηκαν στη θέση τους. Προσανατολισμός Α.-Δ., εσωτερικές διαστάσεις 1,95x0,65x0,95 μ. Από το σκελετό σώζονταν ελάχιστα οστά κάτω άκρων. Τα κτερίσματα, δύο οξυπύθμενοι αμφορείς, δύο μυροδοχεία, τρία άωτα σκυφίδια, ένα λυχνάρι και μία λεκανίδα με το πώμα της, ήταν στην πλειονότητά τους συγκεντρωμένα στα ανατολικά και χρονολογούν την ταφή στο τέλος του 3ου ή στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. (Πίν. 67 ε).

Οδός Βύρωνος (οικόπεδο «Λαμιακής Δομικής ΟΕ»)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για την ανέγερση νέας οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν δύο τάφοι και τμήμα ενός τοίχου.

Το οικόπεδο βρίσκεται κοντά στην πορεία του νοτιοδυτικού σκέλους του ελληνιστικού τείχους της αρχαίας Λαμίας, τμήματα του οποίου έχουν φέρει στο φως οι σωστικές ανασκαφές των τελευταίων ετών[27]. Έξω από αυτό το τμήμα του τείχους έχουν επίσης εντοπιστεί τάφοι που ανήκουν στο νοτιοδυτικό νεκροταφείο της πόλης[28].

Ο τοίχος βρέθηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Αποκαλύφθηκε σε μήκος 10,60 μ., είχε πλάτος 0,80 και ύψος 0,50 μ. Ήταν κατασκευασμένος από ορθογώνιες λαξευτές λιθόπλινθους από πωρόλιθο τοποθετημένες μπατικά και σωζόταν σε ύψος ενός δόμου. Είχε κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Νοτιοδυτικά φαινόταν να συνεχίζεται κάτω από την όμορη οικοδομή, ενώ προς ΒΑ. είχε καταστραφεί. Εδραζόταν σε βάθος 1,30 μ. από τη στάθμη του δρόμου στην επιφάνεια του βραχώδους εδάφους που λαξεύτηκε για τη θεμελίωσή του.

Οι τάφοι βρέθηκαν στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου. Ήταν και οι δύο κιβωτιόσχημοι από πλάκες πωρόλιθου, ανά μία σε κάθε πλευρά, με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ.

Τάφος Ι. Εσωτερικές διαστάσεις 1,95x0,60x0,75 μ. Οι καλυπτήριες έλειπαν. Ήταν συλημένος. Στο εσωτερικό του βρέθηκε σκωρία και τεμάχια σιδερένιου αντικειμένου.

Τάφος ΙΙ. Εσωτερικές διαστάσεις 0,91x0,50x0,58 μ. Στα ΝΔ. βρέθηκε ένα κρανίο και σώμα λεκανίδας γ' τέταρτου του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 67 στ). Κάτω από το κρανίο βρέθηκε πήλινος επιχρυσωμένος ρόδακας.

25. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 219· 44 (1989): Χρονικά, σ. 164-165. Για τα νεκροταφεία και τα πρόσφατα ευρήματα στην περιοχή βλ. παραπάνω, οδό Αμφικτυόνων, οικ. Αθ. Τερτίγκα -Ε. Λιάρτη.

26. ΑΔ 36 (1981): Χρονικά, σ. 208.

27. Βλ. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 59 και στον παρόντα τόμο, σ. 201 (οδοί Βύρωνος και Έσλιν).

28. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 182.

Οδός Καραϊσκάκη (Έργα ΔΕΥΑΛ)

Με αφορμή εκσκαπτικές εργασίες της ΔΕΥΑΛ αποκαλύφθηκαν, στο τέρμα της οδού Καραϊσκάκη, στην περιοχή του γηπέδου Λαμίας, λείψανα ενός κιβωτιόσχημου τάφου, του συνηθισμένου για την περιοχή τύπου. Σώζονταν δύο από τις πλευρές του, ενώ οι υπόλοιπες είχαν καταστραφεί και το εσωτερικό του είχε διαταραχθεί από ανάλογες εργασίες της ΔΕΗ και του ΟΤΕ παλαιότερα. Προσανατολισμός ΒΔ.-ΝΑ.[29].

Οδός Μαλιέων (οικόπεδο Γ. Σαμανίδη)

Κατά την εκσκαφή του ανωτέρω οικοπέδου για την κατασκευή προσθήκης κατ' επέκταση στο υπάρχον κτίσμα αποκαλύφθηκαν στην ανατολική παρειά του δύο κεραμοσκεπείς καλυβίτες τάφοι. Για την κατασκευή τους είχαν διανοιχθεί ορθογώνια ορύγματα στο βραχώδες έδαφος, μέσα στα οποία τοποθετήθηκαν στη συνέχεια οι κεραμίδες. Είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. Κατά την εκσκαφή καταστράφηκε το δυτικό τμήμα τους.

Τάφος Ι. Σώζονταν εν μέρει οι δύο μακρές πλευρές και η ανατολική στενή. Εσωτερικές διαστάσεις: μήκος 0,60, πλάτος 0,40 και ύψος 0,50 μ. Ως δάπεδο του χρησίμευε το βραχώδες έδαφος. Δεν περιείχε χώμα, ούτε οστά. Στο ανατολικό άκρο του βρέθηκαν δύο μυροδοχεία.

Τάφος ΙΙ. Η ανατολική στενή πλευρά του ήταν κατεστραμμένη από εργασίες της ΔΕΗ στο παρελθόν. Στο δάπεδό του βρέθηκαν λίγα σαθρά οστά, σιδερένια καρφιά και τρία μυροδοχεία. Ένα ακόμη μυροδοχείο περισυνελέγη από τα μπάζα της εκσκαφής.

Από τα κτερίσματα οι τάφοι χρονολογούνται στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. και αποτελούν τμήμα του βόρειου νεκροταφείου της αρχαίας Λαμίας[30].

Καλύβια Λαμίας

Οικόπεδο Αλιμέντα Τετράς ΑΕΒΕ

Κατά τις εργασίες εκσκαφών για την ανέγερση Super Market σε οικόπεδο ιδιοκτησίας της Αλιμέντα Τετράς Α.Ε.Β.Ε. στη δεξιά πλευρά του επαρχιακού δρόμου Λαμίας-Καρπενησίου αποκαλύφθηκαν δύο ημικατεστραμένοι τάφοι. Ο ένας ήταν κεραμοσκεπής καλυβίτης και ο άλλος κιβωτιόσχημος από ασβεστολιθικές πλάκες. Είχαν και οι δύο προσανατολισμό Α.-Δ. και δεν έδωσαν κτερίσματα.

Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή όπου το 1992 εντοπίστηκε νεκροταφείο[31].

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Μόδι

Θέση Άγιος Αθανάσιος

Κατά το 1993 συνεχίστηκε η έρευνα στην παραπάνω θέση, όπου κατά το παρελθόν έτος εντοπίστηκε άγνωστο πρωτογεωμετρικό νεκροταφείο[32]. Διανοίχθηκαν τομές διαστ. 5Χ5 μ. γύρω από την περυσινή τομή με τους τάφους και μόνο δυτικά αυτής βρέθηκαν και ερευνήθηκαν άλλοι τέσσερις τάφοι. Καθ' όλες τις λοιπές κατευθύνσεις η έρευνα δεν απέφερε ευρήματα, αποδεικνυόμενου έτσι ότι αυτή η συστάδα των δώδεκα συνολικά τάφων, εάν είχε συνέχεια, αυτή θα ήταν προς Α. και οι τάφοι που πιθανώς υπήρχαν καταστράφηκαν κατά το παρελθόν, όταν διανοίχθηκε ο αγροτικός δρόμος, που διέρχεται από εκεί.

Από τους τάφους που ανασκάφηκαν το 1993 δύο ήταν κιβωτιόσχημοι (ΙΧ και ΧΙ) μικρού μεγέθους, όμοιας κατασκευής με εκείνους του 1992. Είχαν κατασκευαστεί μέσα σε λαξεύματα στο μαλακό πωρόλιθο της περιοχής και είχαν προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ.

Ο τάφος ΙΧ είχε δεχθεί νεκρό σε έντονα συνεσταλμένη στάση με την κεφαλή προς ΒΑ., συνοδευόμενο από ένα μελαμβαφή αμφορίσκο και τρία μελαμβαφή κύπελλα, και στον τάφο ΧΙ είχε ταφεί νεκρός συνεσταλμένος με την κεφαλή προς ΒΑ., στα πόδια του οποίου είχαν τοποθετήσει ακέραιο μεγάλο αμφορέα χειροποίητο. Ένας από τους τάφους ήταν απλή ταφή στο χώμα νεκρού θαμμένου σε έντονα συνεσταλμένη στάση με την κεφαλή προς ΒΑ. και κτερισμένου με μία χειροποίητη πρόχου μπροστά στο πρόσωπο.

Ο τέταρτος τάφος (ΧΙΙ) ήταν ένας ορθογώνιος λάκκος στο σκληρό παρθένο έδαφος, του οποίου η μία πλευρά ήταν επενδεδυμένη με ξερολιθιά και η άλλη με ακατέργαστη πλάκα, καλυπτόταν δε από σειρά πλακαρών λίθων και ήταν γεμάτος χώματα. Στο δάπεδό του σκελετός νεκρού θαμμένου με την κεφαλή προς ΒΑ. σε

29. Σχετικά με το νεκροταφείο βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 201 (τάφος στην οδό Αιγίνης).

30. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 215.

31. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 185.

32. ΑΔ 47, ό.π., σ. 200.

έντονα συνεσταλμένη στάση και μπροστά στο πρόσωπό του μελαμβαφής σκύφος με διακόσμηση μετόπης εξηρημένης με μαίανδρο, μέσα στον οποίο υπήρχε μελαμβαφής ευρύστομος αμφορίσκος. Επίσης έφερε πλατύ χάλκινο δακτύλιο και στον ώμο σιδερένια περόνη. Μέσα στον τάφο βρέθηκε και χάλκινο κυλινδρικό έλασμα. Από τα όστρακα που περισυνελέγησαν από τις επιχώσεις του τάφου προήλθε και μελαμβαφές κύπελλο.

Δυτικά της τομής με τους τάφους σε μία από τις τομές ήλθε στο φως τμήμα ρωμαϊκού λουτρού (Πίν. 68 α).

Συγκεκριμένα αποκαλύφθηκε η αψίδα ενός caldarium με τα υπόκαυστα στη θέση τους[33]. Το δάπεδο πάνω από αυτά δεν διασώθηκε. Στο κέντρο της αψίδας υπάρχει αγωγός ο οποίος βρέθηκε γεμάτος καμένα χώματα και στάχτες και οδηγεί από το χώρο των υποκαύσεων σε ένα δεύτερο χώρο που εκτείνεται προς Α. και του οποίου μόνο ένας τοίχος βρέθηκε στο χώρο της τομής. Ενδέχεται ο χώρος αυτός, ο οποίος θα ερευνηθεί στο μέλλον, να είναι ένα tepidarium[34]. Είναι προφανές ότι ο αγωγός, πλ. 0,37 μ., έφερε το θερμό αέρα από το χώρο των υποκαύσεων στον προς Α. χώρο.

Οι τοίχοι του λουτρού σώζονται σε μέγιστο ύψος 0,60 μ. και ήταν χτισμένοι με χυτή τοιχοποιία από αργούς λίθους και κονίαμα και σειρές οπτοπλίνθων.

Κινητά ευρήματα από το χώρο του λουτρού εκτός από όστρακα αποτελούν πήλινο στήριγμα κλιβάνου, χάλκινο φθαρμένο νόμισμα, τεμάχια οστέινων περονών, σιδερένιο καρφί, μικρή σιδερένια αξίνα, θραύσματα γυάλινων σκευών, έλασμα μολύβδου και έλασμα χαλκού.

Αγρός Π. Λιαράκη

Στον παραπάνω αγρό μετά από υπόδειξη ιδιώτου εντοπίστηκε η θέση ενός άγνωστου μέχρι τότε μυκηναϊκού νεκροταφείου. Διακρίνονταν ορατοί δύο θαλαμωτοί τάφοι, στους οποίους είχαν γίνει απόπειρες λαθρανασκαφής.

Ο αγρός όπου εντοπίστηκε το νεκροταφείο βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο του ομώνυμου οικισμού.

Κατά το 1993 ερευνήθηκαν τρεις τάφοι θαλαμωτοί. Και οι τρεις βρίσκονταν σε μία σειρά με προσανατολισμό Β.-Ν. Είχαν ευρύχωρους θαλάμους ελλειψοειδούς κάτοψης και είσοδο στα νότια τοιχώματά τους, στην οποία οδηγούσε μακρύς δρόμος με έντονα συγκλίνοντα προς τα άνω τοιχώματα.

Χαρακτηριστικό και των τριών είναι ότι η είσοδός τους, τραπεζιόσχημη, δεν είχε παραστάδες αλλά είχε ακριβώς το πλάτος του δρόμου. Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι ότι από το δρόμο και την είσοδο προς το θάλαμο δεν σχηματίζεται σκαλοπάτι, αλλά η άκρη του δρόμου, η είσοδος και το δάπεδο του θαλάμου είναι στο ίδιο επίπεδο. Οι είσοδοι και των τριών έκλειναν με ξερολιθιά. Και οι τρεις βρέθηκαν γεμάτοι χώματα στα ανώτερα στρώματα των οποίων υπήρχαν κεραμίδες, δείγμα ότι είχαν ήδη από παλιά παραβιαστεί. Παρά ταύτα όλοι απέδωσαν χαρακτηριστικά ευρήματα.

Μόνο στον ένα από αυτούς (Ι) βρέθηκε αδιατάρακτη ταφή ενός νεκρού σε συνεσταλμένη θέση με την κεφαλή προς Β. Η πρακτική του παραμερισμού των σκελετών και των ευρημάτων προς τα τοιχώματα του θαλάμου βεβαιώθηκε στους δύο από αυτούς (Ι, ΙΙΙ). Λάκκοι για δευτερογενείς ταφές στους θαλάμους δεν βρέθηκαν, σε δύο όμως από τους τάφους (Ι και ΙΙΙ) βρέθηκαν στο δρόμο μία κόγχη (Ι) και δύο λάκκοι (ΙΙΙ) έμπροσθεν της εισόδου, που χρησίμευσαν για δευτερογενείς ταφές.

Από την κεραμική των τάφων συμπεραίνεται ότι αυτοί διανοίχθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά στην ΥΕ ΙΙΙΒ1, η χρήση τους όμως συνεχίστηκε μέχρι την ύστατη φάση της ΥΕ ΙΙΙΓ και την υπομυκηναϊκή περίοδο.

Τα κινητά ευρήματα κατά τάφο είναι τα ακόλουθα:

Τάφος Ι. Δύο ψευδόστομοι αμφορίσκοι, δύο τρίωτα και ένα δίωτο αλάβαστρα, έξι προχοΐσκες, ένας σταμνίσκος, δεκαοκτώ χάλκινοι κρίκοι, χάλκινο δακτυλίδι με σπειρωτά άκρα, δώδεκα χάλκινες πόρπες, από τις οποίες εννέα φυλλόσχημες (Πίν. 68 β), δύο δοξαρωτές και μία τοξωτή, ένα χάλκινο στρεπτό, δέκα «κουμπιά» από στεατίτη, από τα οποία επτά είναι κωνικά, δύο αμφικωνικά και ένα με περιχείλωμα, χάνδρες διαφόρων σχημάτων από διάφορες ύλες (αχάτης, στεατίτης, υαλόμαζα, καρνεόλη, φαγεντιανή, ήλεκτρο), δύο σφραγιδόλιθοι από υαλόμαζα, δύο από στεατίτη και ένας από ορεία κρύσταλλο.

Τάφος ΙΙ. Ένας χάλκινος κρίκος, δύο πήλινα κωνικά σφονδύλια, ένα κωνικό «κουμπί» από στεατίτη και χάνδρες από υαλόμαζα.

Τάφος ΙΙΙ. Τρεις προχοΐσκες (Πίν. 68 γ), δίωτο αλάβαστρο, πέντε κωνικά «κουμπιά» από στεατίτη, δύο χάλκινοι κρίκοι, δύο χάλκινα στρεπτά, ένα χάλκινο σκουλαρίκι, χάνδρες διαφόρων σχημάτων από υαλόμαζα, στεατίτη και φαγεντιανή και ένας σφραγιδόλιθος από στεατίτη.

33. Fikret Yegül, Baths and Bathing in Classical Antiquity, 1992, σ. 50 κ.ε.

34. Werner Heing, Römische Thermen, 1983, σ. 178 κ.ε.

Κολάκα (Κυρτώνη)

Αγρός Τσαμπά

Δίπλα στην επαρχιακή οδό Αταλάντης-Κολάκας, κοντά στη διασταύρωση με τον αγροτικό δρόμο προς Άγιο Νικόλαο, στο δυτικό κράσπεδο του δρόμου, μετά από ισχυρή βροχόπτωση αποκαλύφθηκε κατεστραμμένος ταφικός πίθος κλασικών χρόνων. Ο τύπος αυτός τάφου αποτελεί την κυρίαρχη μορφή τάφου στην ανατολική Λοκρίδα κατά την κλασική περίοδο[35].

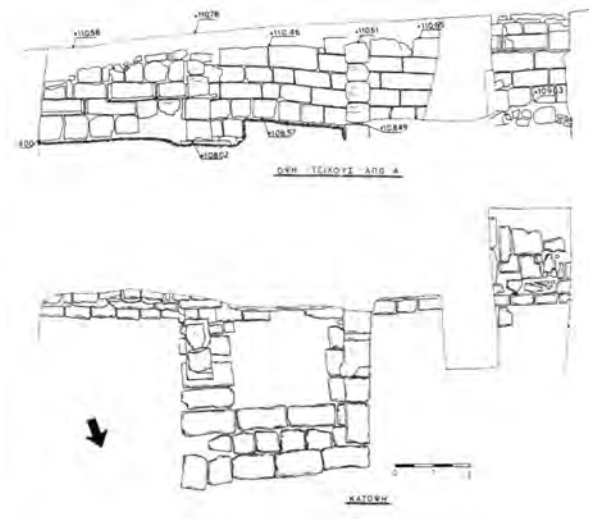
Μεταξύ των θραυσμάτων του πίθου υπήρχαν οστά και μερικά αγγεία, τα περισσότερα σε όστρακα, αλλά και τρεις λήκυθοι, εκ των οποίων η μία μελαμβαφής και οι δύο με διακόσμηση ορθών ανθεμίων στο σώμα. Μεταξύ των οστράκων διακρίνονται κορινθιακές κοτυλίσκες και μελαμβαφείς μικκύλοι κάνθαροι.

Αγρός Κ. Κυριάκου

Κατά τη διάρκεια εργασιών διαπλάτυνσης του επαρχιακού δρόμου Αταλάντης-Κολάκας, στο 11,5 χλμ. του εν λόγω δρόμου και στη δεξιά πλευρά του, στο ύψος του αγρού ιδιοκτησίας Κ. Κυριάκου της κτηματικής περιφέρειας Κολάκας, αποκαλύφθηκε από το μηχανικό εκσκαφέα μεγάλος ταφικός πίθος του 5ου αι. π.Χ. από τον οποίο σωζόταν το ήμισυ.

Ο πίθος ήταν πλάγια τοποθετημένος με το στόμιο προς Δ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν οστά ενός νεκρού, που είχε ταφεί συνεσταλμένος με την κεφαλή προς το στόμιο και είχε κτεριστεί με πολλά αγγεία, τα περισσότερα των οποίων περισυνελέγησαν σε όστρακα επειδή θραύστηκαν λόγω διέλευσης από εκεί του εκσκαφέα. Ακέραια σώθηκαν ένα μελαμβαφές πινάκιο, ένα μελαμβαφές μόνωτο κύπελλο, μία άβαφη αρυβαλλόσχημη λήκυθος, και ένα ειδώλιο οκλάζουσας μορφής. Ελλιπείς διατηρούμενες βρέθηκαν δύο βοιωτικές κύλικες με διακόσμηση μελανών ανθεμίων και ένας σκύφος αττικού τύπου. Τα όστρακα κατά κύριο λόγο προέρχονται από όμοια αγγεία.

Τάφοι αυτού του τύπου βρίσκονται συχνά στην ανατολική Λοκρίδα και αποτελούν την κυρίαρχη μορφή τάφου κατά την κλασική εποχή[36].

Σχέδ. 2. Λιβανάτες. Θέση Παληοκάστρα. Κάτοψη και όψη του οχυρωματικού περιβόλου.

Λιβανάτες

Θέση Παληοκάστρα

Μετά από λαθρανασκαφή στην παραπάνω θέση, που βρίσκεται στο νότιο κράσπεδο της αγροτικής οδού Λιβανατών-Παληοκάστρας περί τα 3 χλμ. Δ.-ΝΔ. του οικισμού των Λιβανατών, διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή μικρής διάρκειας το αποτέλεσμα της οποίας ήταν να έλθει στο φως η βόρεια όψη καλά διατηρημένου οχυρωματικού περιβόλου και ένας ορθογώνιος πύργος που ανήκει σε αυτόν (Σχέδ. 2· Πίν. 68 δ). Η θέση Παληοκάστρα ήταν γνωστή από παλαιά και ένας επιμήκης λόφος, όπου σε διάφορα σημεία διακρίνονται μικρά τμήματα οχύρωσης. Ο λόφος έχει ταυτιστεί με την ομηρική Καλλίαρο μόνο με βάση τις αρχαίες πηγές και ασθενείς ενδείξεις, μη πειστικές[37].

Στις πλαγιές του λόφου κατά το παρελθόν έχουν γίνει πολλές σωστικές ανασκαφές με ευρήματα που καλύπτουν χρονικά μια μακρά περίοδο από την ΥΕ ΙΙΙΒ εποχή μέχρι τους κλασικούς και τους ελληνιστικούς χρόνους[38].

Το αποκαλυφθέν τμήμα της οχύρωσης, το οποίο συνεχίζεται και κατά τα δύο άκρα του πέραν των ορίων

35. ΑΔ 34 (1979): Μελέτες, σ. 56 κ.ε.

36. Βλ. ΑΔ 34, ό.π.

37. W. Oldfather, RE X 1613-1615 λήμμα Kalliaros. Hesperia 62 (1993), σ. 115 κ.ε.

38. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 244-246· 36 (1981): Χρονικά, σ. 220· 37 (1982): Χρονικά, σ. 181 κ.ε.

της ανασκαφής, είναι χτισμένο κατά ψευδοϊσόδομο σύστημα τοιχοποιίας με μεγάλες λαξευτές λιθοπλίνθους από μαλακό ασβεστόλιθο (πώρος)[39], σώζεται σε μέγιστο ύψος έξι δόμων, ήτοι 2,50 μ., και έχει αποκαλυφθεί σε μήκος 14 μ. Ο πύργος έχει διαστάσεις 4,80x4 μ.

Το τείχος εδράζεται στο στέρεο, το οποίο έχει κατάλληλα λαξευθεί για την υποδοχή των λιθοπλίνθων.

Από τον τρόπο δόμησης και τα συγκεντρωθέντα από την ανασκαφή όστρακα το τείχος χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Εκτός οστράκων η ανασκαφή δεν απέδωσε άλλα κινητά ευρήματα.

Αγρός Γεωργιάδη

Σε απόσταση 110 μ. ΝΑ. του τείχους που ανασκάφηκε στη θέση Παληοκάστρα παρά τον αγροτικό δρόμο[40], μετά από βαθιά άροση του αγρού ιδιοκτησίας Γεωργίου Γεωργιάδη αποκαλύφθηκε συστάδα ελληνιστικών τάφων.

Κατά το 1993 άρχισε η ανασκαφική διερεύνηση του χώρου με τομές ξεκινώντας από το σημείο εμφάνισης των τάφων. Η έρευνα ολοκληρώθηκε σε μία τομή αρχικά 5x5 μ., η οποία με επέκταση κάλυψε έκταση 7x7,50 μ., όπου βρέθηκαν επτά τάφοι. Από αυτούς τρεις είναι ταφικοί πίθοι (I, II, V), μία πήλινη λάρνακα με κάλυμμα από κορινθιακούς στρωτήρες ηγεμόνες με σίμες με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση και λεοντοκεφαλές, μία πλάκα από πωρόλιθο (III), ένας κιβωτιόσχημος (IV) και δύο ορθογώνιοι λάκκοι με κάλυμμα από πλάκες πωρόλιθου (VI, VII).

Οι πίθοι ήταν πλάγια τοποθετημένοι με το στόμιο προς Α., το οποίο έκλεινε σε μία κεραμίδα κάθετα τοποθετημένη που στηριζόταν εξωτερικά με πέτρες. Το χείλος της λάρνακας είχε εγχάρακτη διακόσμηση από τεθλασμένη γραμμή. Όλοι οι τάφοι έχουν προσανατολισμό Α.-Δ. εκτός του VII, ο οποίος είχε προσανατολισμό Β.-Ν. Όλοι οι τάφοι είχαν δεχθεί περισσότερους του ενός νεκρούς σε διαδοχικές περιόδους. Βεβαιώθηκε δηλαδή ανασκαφικά ότι παραμέριζαν τα οστά των προηγούμενων νεκρών για να θάψουν ένα νέο ή τακτοποιούσαν τα οστά σε σωρό στο χείλος του τάφου κάτω από μία κεραμίδα μαζί με μερικά από τα κτερίσματα και επαναχρησιμοποιούσαν τον τάφο (τάφοι III[41] και VI). Σε δύο από τους ταφικούς πίθους εκτός των σκελετών βρέθηκαν ανά ένα άβαφα οικιακά αγγεία (χυτροειδή) με καμένα οστά και κτερίσματα. Από τα συγκεντρωθένα κτερίσματα η χρήση των τάφων εκτείνεται χρονολογικά από τις αρχές του 2ου αι. π.Χ. μέχρι τα μέσα του 1ου αι. π.Χ. και είναι κατά τάφο τα εξής:

Τάφος I. Χυτροειδές άβαφο, τρία μελαμβαφή ομφαλωτά πινάκια, απιόσχημο δακρυδόχο, φιαλίδιο μελαμβαφές, λάγυνος από terra sigillata και πήλινα ειδώλια σε θραύσματα αλλά και τέσσερα ακέραια, από τα οποία το ένα είναι μια πεπλοφόρος ορθή γυναικεία μορφή, το άλλο είναι μια αγελάδα, το τρίτο παριστά δύο αντωπούς πετεινούς σε κοινή βάση και το τέταρτο έρωτα πάνω στην πλάτη ενός πετεινού.

Τάφος II. Δύο ομφαλωτά πινάκια, το ένα άβαφο και το άλλο μικρό μελαμβαφές, ακέραιος λύχνος και θραύσματα κακοψημένου ειδωλίου έξω από το στόμιο του πίθου. Δύο άβαφοι αμφορείς, άβαφο χυτροειδές, δύο άβαφα ομφαλωτά πινάκια, τρεις «λοκρικές» πρόχοι[42], τέσσερα ατρακτόσχημα δακρυδόχα από τεφρό πηλό, μικρό μελαμβαφές φιαλίδιο, δύο σιδερένιες στλεγγίδες και θραύσματα κακοψημένων πήλινων ειδωλίων μέσα στον ταφικό πίθο.

Τάφος III. Δέκα πέντε δακρυδόχα, έξι ομφαλωτά πινάκια, κάνθαρος ρωμαϊκός, ελλιπές προχοΐδιο, ακέραιη άβαφη μόνωτη φιάλη (Πίν. 68 ε)[43].

Τάφος IV. Μικρός άβαφος αμφορέας και χάλκινο νόμισμα.

Τάφος V. Μέσα στον πίθο ένα ατρακτόσχημο δακρυδόχο. Έξω από τον πίθο τρεις άβαφες πρόχοι, ομφαλωτό πινάκιο και δύο ακέραια λυχνάρια.

Τάφος VI. Τεμάχια οστέινων περονών.

Τάφος VII. Μόνο οστά περισσοτέρων του ενός νεκρών χωρίς κτερίσματα.

Αταλάντη

Οδός Ανδρούτσου

Κατά την εκσκαφή με μηχανικό μέσο για τη διάνοιξη νέου βόθρου στην αυλή του Δημοτικού Νηπιαγωγείου Αταλάντης στην παραπάνω οδό ανεφάνησαν αρχαία

39. Α. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, Β', 1958, σ. 230 κ.ε.

40. Βλ. παραπάνω, σ.207 (θέση Παληοκάστρα).

41. Φ. Δακορώνια, Σύνολα κεραμικής από τάφους με νομίσματα από την Ανατολική Λοκρίδα, Πρακτικά Δ' Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική (Μυτιλήνη 1994), Αθήνα 1997, σ. 41-49.

42. Ό.π.

43. Τα ευρήματα του τάφου III έχουν μελετηθεί και δημοσιευθεί βλ. ό.π. (υποσημ. 41).

οικοδομικά λείψανα. Η σύντομη ανασκαφική διερεύνηση στον περιορισμένο χώρο του βόθρου αποκάλυψε τμήματα τριών τοίχων μη συνδεόμενων μεταξύ τους, σε διαφορετικά επίπεδα θεμελιωμένων και διαφορετικού είδους τοιχοποιίας, τριών ίσως οικοδομικών φάσεων. Ο παλαιότερος, με κατεύθυνση Β.-Ν., ήταν θεμελιωμένος στο στέρεο και χτισμένος κατά το ισόδομο σύστημα με λαξευτές λιθοπλίνθους δρομικά και μπατικά τοποθετημένες και επιμελημένη όψη και αρμογή των λίθων, σωζόταν δε σε ύψος τριών δόμων. Ο δεύτερος τοίχος, με κατεύθυνση Α.-Δ., εδραζόταν σε επιχώσεις σε υψηλότερο επίπεδο και ήταν οικοδομημένος και αυτός με λαξευτές λιθοπλίνθους και τμήμα λιθοπλίνθων σε β΄ χρήση και μικρότερους αργούς λίθους στα κενά. Ο τρίτος τοίχος, σε ακόμη υψηλότερο επίπεδο, με κατεύθυνση Α.-Δ., παράλληλα και νότια του προηγούμενου, ήταν αμελούς κατασκευής από χαλαρή αργολιθοδομή χωρίς συνδετικό υλικό.

Λόγοι στατικοί του ήδη υπάρχοντος κτιρίου δεν επέτρεψαν την πέραν των ορίων του βόθρου επέκταση της ανασκαφής με αποτέλεσμα να μην καθίσταται δυνατόν να συμπεράνουμε το είδος και την κάτοψη των κτιρίων στα οποία ανήκαν. Τα κινητά ευρήματα πάντως υποδεικνύουν ότι τα κτίρια είχαν οικιακό και εργαστηριακό χαρακτήρα και συνίστανται σε όστρακα, η πλειονότητα των οποίων προέρχεται από αγγεία μεγάλα άβαφα οικιακής χρήσης (αμφορείς, μαγειρικά κ.ά.). Μεταξύ των οστράκων υπάρχει και ικανός αριθμός μελαμβαφών, κυρίως αγγείων πόσης όπως κύπελλα, κάνθαροι, σκύφοι κτλ., και λύχνων, που κλιμακώνονται χρονολογικά από τον 5ο αι. π.Χ. μέχρι το 2ο αι. π.Χ. Επίσης βρέθηκαν αριθμός αγνύθων, αρτόσχημων και πυραμιδόσχημων, και μάζες από καύση κεραμικού κλιβάνου. Από τα όστρακα συγκολλήθηκαν ελλιπές περιρραντήριο και επίσης ελλιπής ηθμός.

Τραγάνα

Συνεχίστηκε κατά το 1993 η ανασκαφική διερεύνηση του μυκηναϊκού νεκροταφείου που αποκαλύφθηκε κατά το παρελθόν έτος μετά από λαθρανασκαφή[44].

Εντοπίστηκαν και ερευνήθηκαν άλλοι έξι θαλαμωτοί τάφοι. Ανήκουν στον κλασικό τύπο θαλαμωτού τάφου με δρόμο, είσοδο που έκλεινε με ξερολιθιά και θάλαμο ορθογώνιο ακανόνιστο ή στρογγυλό ακανόνιστο. Χαρακτηριστικό όλων των τάφων της Τραγάνας είναι ο μακρύς δρόμος και οι μικροί σχετικά θάλαμοι, γεγονός που ίσως οφείλεται στη σκληρότητα του βράχου μέσα στον οποίον είχαν διανοιγεί.

Η ποιότητα του βράχου είναι τέτοια ώστε και τα τοιχώματα των θαλάμων είναι ανώμαλα, διότι αυτός, αν και σκληρός, αποκόβεται σε φλούδες (σχιστολιθικός). Η ποιότητα του βράχου ίσως υπαγόρευσε την κατασκευή τοίχων αντιστήριξης από ξερολιθιά στο εσωτερικό του τάφου V, που συγχρόνως στήριζε και την οροφή (Σχέδ. 3).

Εκτός ενός (ΙΙΙ), οι τάφοι είχαν προσανατολισμό Β.-Ν. με μικρές αποκλίσεις προς ΒΔ. και την είσοδό τους στο βόρειο τοίχωμα του θαλάμου. Ο τάφος ΙΙΙ είχε την είσοδο και το δρόμο στη δυτική πλευρά.

Από τους τάφους δύο (IV και VIII) διατηρούν την οροφή τους, ενώ των υπολοίπων είχε καταπέσει κατά το ήμισυ κατά τρόπο που αφήνει την εντύπωση ότι η πτώση οφείλεται σε κάποιο γεωλογικό φαινόμενο (σεισμός;). Η πτώση της οροφής και κάλυψη των δαπέδων με κομμάτια βράχου και χώμα περιέσωσε τις ταφές και τα κτερίσματα στους περισσότερους από αυτούς.

Οι τάφοι δέχθηκαν περισσότερους του ενός νεκρούς, ελάχιστοι των οποίων βρέθηκαν στη θέση τους αφ' ενός λόγω διαταραχής από τους αρχαιοκαπήλους, αφ' ετέρου λόγω πτώσεως των οροφών. Όσοι βρέθηκαν στη θέση τους δείχνουν ότι είχαν ταφεί με την κεφαλή προς Ν., αντίθετα της εισόδου δηλαδή και με τα πόδια συνεσταλμένα. Σε πολλούς από τους τάφους εξάλλου στο δάπεδο υπήρχαν λάκκοι με δευτερογενείς ταφές. Οι λάκκοι ήταν ακάλυπτοι, σε έναν όμως τάφο (ΙΙΙ) υπήρχε λάκκος με πρωτογενή ταφή μικρού παιδιού που καλυπτόταν από πλακαρή πέτρα.

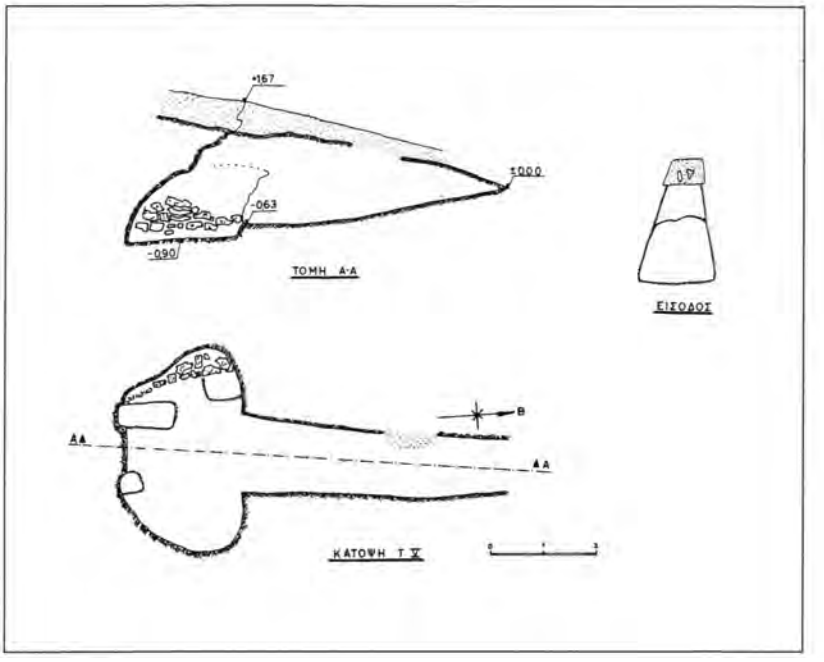
Τα κτερίσματα κατά τάφο ήταν τα εξής:

Τάφος ΙΙΙ. Τρεις ψευδόστομοι αμφορίσκοι, μία πρόχους, ένα κύπελλο (Πίν. 68 στ), έξι κωνικά «κουμπιά» από στεατίτη, χάνδρες από υαλόμαζα και φαγεντιανή, πήλινο ειδώλιο πτηνού και όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκε ελλιπές ολόβαφο δίωτο αλάβαστρο.

Τάφος IV. Επιμελώς συλημένος, απέδωσε από κοσκίνισμα των χωμάτων ένα σφραγιδόλιθο με παράσταση γυναικείας μορφής (θεότητα), μία χάνδρα και ένα κωνικό κουμπί από στεατίτη και ένα μικκύλο ελλιπή δακτυλιόσχημο ασκό από τεφρό πηλό.

Τάφος V. Δύο μόνωτα κύπελλα, ένα θήλαστρο, μία ολόβαφη πρόχους, χάλκινη σφαιρική χάνδρα και όστρακα από τα οποία συγκολλώνται τρία ελλιπέστατα αλάβαστρα. Η κεραμική κλιμακώνεται από ΥΕ ΙΙΙΑ1 - ΥΕ ΙΙΙΒ2· παρά ταύτα ο τάφος V είναι ο μόνος που δείχνει να επαναχρησιμοποιήθηκε μετά την ΥΕ ΙΙΙΒ και μάλιστα στην υπομυκηναϊκή εποχή, όπως μαρτυρεί χαρακτηριστικός αμφορίσκος που βρέθηκε στο κέντρο

44. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 205.

Σχέδ. 3. Τραγάνα. Τάφος V. Κάτοψη, τομή Α-Α και είσοδος του τάφου.

περίπου του θαλάμου. Μεταξύ των κτερισμάτων του τάφου καταλέγονται και όστρεα.

Τάφος VI. Τρίωτος πιθαμφορίσκος, ελλιπές τρίωτο αλάβαστρο, μόνωτο αλαβαστροειδές, ακέραιο τρίωτο αλάβαστρο, ελλιπής άβαφη κύλικα με χαμηλό πόδι, κωνικό άβαφο άωτο κύπελλο, θραύσματα τριών τουλάχιστον χάλκινων τριχολαβίδων και τεμάχιο μολύβδου.

Τάφος VII. Ελλιπής ψευδόστομος αμφορίσκος, άβαφος αμφορέας, μικρός ασκός από τεφρό πηλό, πρόχους με οπισθότμητο στόμιο, τμήμα χάλκινου μαχαιριού, τμήμα χάλκινης τριχολαβίδας, χάνδρες από υαλόμαζα και φαγεντιανή.

Τάφος VIII. Όστρακα από τα οποία συγκολλήθηκαν ελλιπής στενόλαιμη πρόχους, μικρός αμφορέας, μόνωτο άβαφο κύπελλο και χάλκινο δακτυλίδι με σπειρωτά άκρα, σφραγιδόλιθος από στεατίτη, καρδιόσχημη χάνδρα από φαγεντιανή και ελλιπές πήλινο ειδώλιο ζώου.

Η κεραμική των τάφων δείχνει ότι η χρήση του νεκροταφείου αρχίζει στην ΥΕ ΙΙΙΑ1 και διαρκεί μέχρι και την ΥΕ ΙΙΙΒ2 με εξαίρεση την περίπτωση του τάφου V, που χρησιμοποιήθηκε και μεταγενέστερα.

Ελάτεια

Θέση Λιβάδι

Στον κηρυγμένο αρχαιολογικό χώρο της Ελάτειας 120 μ. νοτιοδυτικά της δεξαμενής ύδρευσης, κατά τις εργασίες επισκευής του υδρευτικού δικτύου που εκτελούσε ο δήμος Ελάτειας βρέθηκε μισοκατεστραμμένος κιβωτιόσχημος τάφος, ο οποίος λόγω βλάβης του δικτύου ήταν γεμάτος νερό.

Ο τάφος είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και στο εσωτερικό του διατηρούνταν σκελετός κατά χώραν, εκτάδην, με την κεφαλή προς Δ. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα. Ήταν γεμάτος χώματα, από τα οποία περισυνελέγησαν λίγα όστρακα μη συγκολλώμενα διαφόρων εποχών και χρήσης (π.χ. από μεγαρικό σκύφο, από μεγάλα οικιακά αγγεία κτλ.).

Οι πλευρές του τάφου αποτελούνταν από αδρά επεξεργασμένες χονδρές πλάκες πωρόλιθου. Το κάλυμμά του ήταν μία μονόλιθη πλάκα πώρινη, στην ανώτερη επιφάνεια της οποίας υπήρχε κονίαμα πάνω στο οποίο είχαν στρωθεί οπτόπλινθοι.

Στις επιχώσεις γύρω από τον τάφο βρέθηκαν όστρακα διαφόρων εποχών κλιμακούμενα από την κλασική περίοδο μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους. Μέσα σε αυτό το ευρύ χρονικό πλαίσιο πρέπει να τοποθετηθεί χρονολογικά και ο τάφος.

Σε άλλο σημείο του έργου, νοτιότερα του τάφου, σε απόσταση από τη δεξαμενή, στη θέση Κολοκούρα ή Βαλτοκουλούρα βρέθηκαν όστρακα που έδωσαν τρεις ελλιπείς αττικούς μελαμβαφείς σκύφους του 5ου αι.

π.Χ. Στην παραπάνω θέση κατά το παρελθόν είχαν βρεθεί και ανασκαφεί τρεις τάφοι κλασικών χρόνων[45].

Αγία Παρασκευή

Αγρός Γ. Τριφύλη

Κατά τη διάνοιξη χάνδακα για την τοποθέτηση του αγωγού φυσικού αερίου στην παραπάνω θέση, που βρίσκεται 400 μ. προς ΝΑ. της γνωστής προϊστορικής μαγούλας της Αγίας Μαρίνας[46], βρέθηκαν και σε μεγάλη έκταση καταστράφηκαν από το μηχανικό εκσκαφέα τάφοι και οικοδομήματα. Η έρευνα περιορίστηκε στον καθαρισμό όσων απέμειναν στις παρειές του χάνδακα.

Βεβαιώθηκε η ύπαρξη έξι κεραμοσκεπών τάφων από τους οποίους μόνον ο ένας (Τ1) σωζόταν άθικτος. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και ήταν κατασκευασμένος με λακωνικούς στρωτήρες αντιθετικά τοποθετημένους και στην κορυφή σειρά λακωνικών αγελαίων καλυπτήρων. Οι κεραμίδες στο σημείο έδρασής τους στηρίζονταν εξωτερικά από μικρού και μετρίου μεγέθους πέτρες. Οι στενές πλευρές του έκλειναν με κάθετα τοποθετημένες κεραμίδες.

Ο τάφος περιείχε το σκελετό ενός νεκρού εκτάδην με την κεφαλή προς Α. Ο νεκρός ήταν ακτέριστος και στα χώματα του τάφου βρέθηκαν ελάχιστα χονδροειδή όστρακα αδιάγνωστα.

Παρόμοιας κατασκευής ήταν και οι υπόλοιποι, όπως συμπεραίνεται από τα κατάλοιπά τους.

Οι τάφοι βρέθηκαν μεταξύ οικοδομημάτων από τα οποία απέμειναν σπαράγματα τοίχων οικοδομημένων με αργούς λίθους, θραύσματα κεραμίδων και χαλαρό κονίαμα ή λάσπη ως συνδετικό υλικό.

Από τα οικοδομήματα τα οποία υπήρχαν εκεί, σε πιο ολοκληρωμένη μορφή σώθηκε τμήμα υδατοδεξαμενής, σωζ. ύψ. 0,50 μ., της οποίας οι τοίχοι ήταν οικοδομημένοι με σειρές επάλληλων οπτοπλίνθων και κονίαμα και ήταν εσωτερικά επιχρισμένοι με σκληρό υδραυλικό κονίαμα, το οποίο καλύπτει και το δάπεδό της. Όπως διακρινόταν σε τομή στην παρειά, το υπόστρωμα του δαπέδου ήταν κεραμικές τετράγωνες πλάκες στερεωμένες με κονίαμα πάνω σε στρώμα από πέτρες και κεραμίδες. Νότια της δεξαμενής και σε επαφή με αυτήν βρέθηκε τμήμα δαπέδου από κάθετα τοποθετημένα κομμάτια κεραμίδων που λειτουργούσαν σαν ψηφίδες μπηγμένες σε κονίαμα που πατούσε πάνω σε στρώμα λίθων.

Τα όστρακα που βρέθηκαν στις επιχώσεις της δεξαμενής και γύρω από τα λοιπά οικοδομικά λείψανα ανήκουν στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο (2ος-3ος αι. μ.Χ.) και ως εκ τούτου αποτελούν terminus post quem για τους τάφους, οι οποίοι φαίνεται κατασκευάστηκαν εκεί μετά την καταστροφή των οικοδομημάτων.

Μεξιάτες

Έργα άρδευσης

Στην κτηματική περιφέρεια της κοινότητας Μεξιατών, 500 μ. Α.-ΒΑ. του ορίου του οικισμού και βόρεια της επαρχιακής οδού Κομποτάδων-Μεξιατών κατά τις εκσκαφές για την κατασκευή αρδευτικού δικτύου, στο τμήμα του που διέρχεται από τον αγρό ιδιοκτησίας Λένας Ταξιαρχοπούλου αποκαλύφθηκε τμήμα αρχαίου νεκροταφείου, άγνωστου μέχρι τότε, του οποίου η χρήση εκτείνεται από τους αρχαϊκούς μέχρι τους ελληνιστικούς χρόνους.

Ανασκάφηκαν συνολικά δεκατέσσερις τάφοι, από τους οποίους οι τέσσερις ήταν θαλαμωτοί (Ι, ΙΙΙ, VII, VIII), οι οκτώ ήταν απλοί ορθογώνιοι λάκκοι λαξευμένοι στο μαλακό βράχο με προσανατολισμό Α.-Δ. με περιχείλωμα για τη στερέωση του καλύμματός τους, και ένας ενταφιασμός (XII) είχε διενεργηθεί στο δρόμο του θαλαμωτού τάφου Ι.

Μερικοί τάφοι βρέθηκαν κενοί και χωρίς κάλυμμα· σε όσους διατηρούνταν το κάλυμμα (VI, X, XI, XIII, XIV), αυτό ήταν από μία έως τρεις χονδρές αδροκομμένες πλάκες από πωρόλιθο. Σε έναν από τους λάκκους (IV) βρέθηκαν τεμάχια κεράμων, που πιθανόν προέρχονταν από ανάλογο κάλυμμα του τάφου.

Οι εκσκαφές του έργου άρχισαν χωρίς να ειδοποιηθεί η Υπηρεσία μας, με αποτέλεσμα μερικοί από τους τάφους να καταστραφούν κατά μεγάλο μέρος και μόνο από τα εναπομείναντα τμήματά τους έγινε δυνατή η τυπολογική ταύτισή τους. Από αυτούς (ΙΙ, ΙΙΙ, IV, V, VIII) δεν προήλθε κανένα εύρημα, εκτός λίγων θραυσμένων οστών, κεραμιδιών και ελάχιστων οστράκων.

Ένας από τους τάφους (IX) είχε εμφανώς συληθεί παλαιότερα, διότι βρέθηκε χωρίς κάλυμμα, με αδιατάρακτο το σκελετό ενός νεκρού, που θάφτηκε εκτάδην με την κεφαλή προς Α. και χωρίς κτερίσματα.

Οι τάφοι που απέδωσαν κινητά ευρήματα παρουσίασαν την εξής εικόνα:

Τάφος Ι. Θαλαμωτός, κατεστραμμένος κατά το δυτικό του ήμισυ. Είχε είσοδο τετράγωνη ακανόνιστη στο

45. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 180 κ.ε.

46. R. Hope Simpson, A Gazeteer and Atlas of Mycenaean Sites, London 1965, σ. 135, αριθ. 456. P. Alin, Das Ende der mykenischen Fundstäten auf dem griechischen Festland, SIMA I, 1962, σ. 134. F. Schober, Phokis, 1924, σ. 45,47. ΠΑΕ 1910, σ. 159-167· 1911, σ. 205-235. Κ. Συριόπουλος, Η προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος, 1968, σ. 26.

ανατολικό τοίχωμα του θαλάμου, η οποία έκλεινε με δύο ακατέργαστες ασβεστολιθικές πλάκες. Είχε δρόμο πλατύ και κοντό, στο δάπεδο του οποίου βρέθηκαν συσσωρευμένα οστά ενός νεκρού (ΤΧΙΙ) που συνοδεύονταν από μία όλπη του τέλους του 5ου αι. π.Χ.[47]. Στο κέντρο του δαπέδου του θαλάμου υπήρχαν σαθρά οστά περισσότερων του ενός νεκρού σε σωρό. Το σκελετικό υλικό συνίσταται κυρίως από οστά των κάτω άκρων. Μεταξύ των οστών βρέθηκαν εννέα χάλκινες περόνες (Πίν. 69 β), κλιμακούμενες χρονολογικά από τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. μέχρι τις αρχές του 6ου αι. π.Χ.[48], ελλιπής χάλκινη πόρπη θεσσαλικού τύπου χρονολογούμενη από το τέλος του 8ου αι. π.Χ. έως τα μέσα του 7ου αι. π.Χ.[49], θραύσματα χάλκινων σφηκωτήρων και δύο χάλκινοι δακτύλιοι, απλοί κρίκοι με ελεύθερα άκρα, περασμένοι σε οστά δακτύλου.

Τάφος VI. Στο δρόμο του θαλαμωτού τάφου VII (βλ. παρακάτω) προφανώς μετά την εγκατάλειψή του, διανοίχθηκε λάκκος ορθογώνιος με περιχείλωμα όπου στηρίζονταν οι δύο παχιές πλάκες του καλύμματος του, πάνω στο οποίο βρέθηκαν διασκορπισμένα οστά, θραύσματα κεραμίδων, μερικά όστρακα και μια χάλκινη περόνη. Τα παραπάνω ίσως ήταν προϊόντα μιας άλλης ταφής. Στον πυθμένα του λάκκου αποκαλύφθηκε νεκρός εκτάδην με το κρανίο προς Δ. και ένας μελαμβαφής κάνθαρος των μέσων του 3ου αι. π.Χ.[50], κωνική πήλινη αγνύθα, άβαφη πρόχους και μικρός άβαφος αμφορέας «μακεδονικού» τύπου[51].

Τάφος VII. Θαλαμωτός, κάτοψης ακανόνιστου ορθογωνίου με είσοδο στην ανατολική πλευρά του θαλάμου, που έκλεινε από παχιά αδροκομμένη πλάκα πωρόλιθου (Πίν. 69 γ). Η είσοδος αμελής. Ο δρόμος κοντός και πλατύς. Στο άκρο του ξερολιθιά, που απομόνωνε το λάκκο-τάφο VI από την είσοδο.

Στο δάπεδο του θαλάμου, που βρισκόταν 0,60 μ. βαθύτερα της στάθμης του δρόμου, βρέθηκε σκελετός ενός νεκρού που είχε ταφεί εκτάδην, με την κεφαλή προς Ν. Δίπλα στο κρανίο είχε εναποτεθεί μικρός μελαμβαφής σκύφος του β΄ μισού του 5ου αι. π.Χ.[52] και άβαφη πρόχους με πεπιεσμένο σφαιρικό σώμα. Στο δρόμο παρά την είσοδο βρέθηκε άβαφος λύχνος χρονολογούμενος από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. έως το α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.[53] και σιδερένια στλεγγίδα.

Τάφος X. Λάκκος μικρός με περιχείλωμα για στερέωση του καλύμματος, το οποίο εδώ ήταν μία πλάκα πωρόλιθου αδροκομμένη. Προσανατολισμός Α.-Δ. Εντός αυτού βρέθηκαν πέντε αγγεία αλλά κανένα ίχνος οστών.

Τα αγγεία ήταν: α) μία τριφυλλόσχημη οινοχόη[54], β) δίωτο σκυφίδιο μελαμβαφές[55] γ) άωτο φιαλίδιο[56], δ) ελλιπές ληκύθιο με διακόσμηση ανθεμίου στην κοιλιά[57], και ε) μελαμβαφές ακέραιο λυχνάρι[58].

Τάφος XI. Λάκκος ορθογώνιος με πλατύ περιχείλωμα για στήριξη των καλυπτηρίων πλακών πωρόλιθου, προσανατολισμού Α.-Δ. Βρέθηκε κενός οστών αλλά περιείχε τρία αγγεία: α) μελαμβαφή σκύφο των μέσων του 4ου αι. π.Χ.[59], β) μελαμβαφές φιαλίδιο[60] της εποχής 350-325 π.Χ., και γ) άβαφη ελλιπή πρόχου με σφαιρική πεπιεσμένη κοιλιά.

Τάφος XIII. Λάκκος χωρίς όμως περιχείλωμα, με κάλυψη από μία πλάκα πωρόλιθου. Εντός του λάκκου υπήρχε χώμα χωρίς ίχνος οστών ή κτερίσματα. Έξω από την καλυπτήρια, στη βορειοανατολική γωνία της, αποκαλύφθηκαν ακέραιη άβαφη στενόλαιμη μικρή πρόχους και ένα μελαμβαφές λυχνάρι[61]. Στη νοτιοανατολική γωνία της καλυπτήριας αρυβαλλοειδές ελλιπές ληκύθιο με διακόσμηση εξηρημένου ανθεμίου του τέλους του 5ου ή των αρχών του 4ου αι. π.Χ. (βλ. παραπάνω όμοιο τάφο Χ).

Τάφος XIV. Λάκκος με περιχείλωμα καλυπτόμενος από τρεις πωρολιθικές πλάκες. Μέσα στο λάκκο υπήρχαν χώματα χωρίς ίχνος οστών και τα εξής αγγεία: α) άβαφη στενόλαιμη μικρή πρόχους, β) ελλιπές αρυ-

47. Kerameikos IX, αριθ. 302, 6, σ. 154-155, πίν. 78, 4.

48. Imma Kilian-Dirlmeier, Nadeln der frühhelladischen bis archaischen Zeit von der Peloponnes, PBF XIII, 8, 1984, σ. 209 κ.ε. (τύπος Α) και σ. 219 κ.ε. (τύπος Β).

49. C. Blinkenberg, Fibules grecques et orientales, 1926, σ. 119, τύπος VI, 18. Kl. Kilian, Fibeln in Thessalien von der mykenischen bis zur archaischen Zeit, PBF XIV, 2, 1975, αριθ. 443 και 444, σ. 50, πίν. 15.

50. Corinth VII, III, σ. 76, αριθ. 379, πίν. 52.

51. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροιας, 1980, σ. 117 κ.ε., 3ος-2ος αι. πΧ.

52. Corinth XIII, σ. 303, αριθ. D11-d, πίν. 53.

53. Ath. Agora IV, σ. 97 κ.ε. (τύπος 30Β).

54. Ath. Agora XII, σ. 243, αριθ. 103, εικ. 2, πίν. 5. Το σχήμα εμφανίζεται περί το 450 π.Χ. (Βλ. ό.π., σ. 60), η συνύπαρξή της όμως στον τάφο Χ με ευρήματα μεταγενέστερα αποδεικνύει ότι το σχήμα διατηρείται μέχρι τα τέλη του 5ου ή την αρχή του 4ου αι. π.Χ., τουλάχιστον στα επαρχιακά κέντρα.

55. Ό.π., σ. 275, αριθ. 556, πίν. 24, των αρχών του 4ου αι. π.Χ.

56. Ό.π., σ. 301, αριθ. 915, πίν. 34, 425-400 π.Χ.

57. Corinth XIII, σ. 277, αριθ. 433,4, πίν. 73, του τέλους του 5ου αι. π.Χ. ή των αρχών του 4ου αι. π.Χ.

58. Isthmia III, τύπος VI, αριθ. 85, πίν. 2,16 του τέλους του 5ου αι. π.Χ. ή των αρχών του 4ου αι. π.Χ.

59. Ath. Agora XII, σ. 260, αριθ. 351, πίν. 17.

60. Ό.π., σ. 295, αριθ. 832, εικ. 8, πίν. 33.

61. Ath. Agora IV, τύπος 21C, αριθ. 172, πίν. 6 και 35, του τέλους του 5ου αι. π.Χ. ή των αρχών του 4ου αι. π.Χ.

βαλλοειδές ληκύθιο με ανθέμιο στην κοιλιά (βλ. παραπάνω τάφο Χ), και γ) μελαμβαφής σκύφος[62].

Έξαρχος

Θέση Σμίξη

Στην παραπάνω θέση, που βρίσκεται στη νότια πλαγιά του λόφου που ανήκει στον ορεινό όγκο όπου και η ακρόπολη των αρχαίων Αβών, Β.-ΒΑ. του αγρού Σανιδά, όπου κατά το παρελθόν η Υπηρεσία μας είχε ανασκάψει λείψανα ΜΕ οικισμού[63], βρέθηκαν με αφορμή λαθρανασκαφή τέσσερις θαλαμωτοί μυκηναϊκοί τάφοι.

Οι τάφοι είχαν μικρούς θαλάμους κυκλικής κάτοψης με δρόμους μακρείς και στενούς με έντονα συγκλίνοντα προς τα άνω τοιχώματα.

Οι είσοδοι έκλειναν με ξερολιθιά (Σχέδ. 4). Οι τάφοι είχαν υποστεί σοβαρές ζημιές από τους αρχαιοκαπήλους με αποτέλεσμα οι είσοδοι να είναι τελείως κατεστραμμένες σε βαθμό ώστε να μη διακρίνεται το ακριβές περίγραμμά τους, το οποίο έδειχνε να είναι ορθογώνιο και ευρύχωρο. Βρέθηκαν γεμάτοι χώματα και φυσικά κενοί από ευρήματα. Στα μπάζα που τους κατέκλυζαν υπήρχαν πολλά οστά ανακατεμένα περισσότερων του ενός νεκρών. Μερικά οστά και ελάχιστα όστρακα βρέθηκαν στους δρόμους.

Στο δρόμο ενός από τους τάφους (Ι) βρέθηκε αβαθής λάκκος με σωρό οστών δευτερογενών ταφών μεταξύ των οποίων υπήρχαν δύο κωνικά «κουμπιά» από στεατίτη, μία ακέραιη προχοΐσκη (Πίν. 69 α) και το ήμισυ χειροποίητης μικρής πρόχου.

Σοφιάδα Δομοκού

Σε απόσταση 2 χλμ. από την κοινότητα Ν. Μοναστηρίου, στην ανατολική πλευρά του επαρχιακού δρόμου που συνδέει την παραπάνω κοινότητα με την κοινότητα Σοφιάδας διαγράφεται χαμηλός γήλοφος (μαγούλα). Η θέση καλείται Παληοχώρι, και εκεί, κατά τη διενέργεια εκσκαφής το έτος 1992 στο ανατολικό άκρο της μαγούλας και για τη διαμόρφωση αγρού ιδιοκτησίας Ν. Παπαθανασίου, βρέθηκαν δύο τάφοι κιβωτιόσχημοι. Η εκσκαφή έγινε χωρίς άδεια και παρακολούθηση από τη ΙΔ΄ ΕΠΚΑ. Ο ιδιοκτήτης του αγρού, που διατηρεί εκεί εγκατάσταση σταυλισμού αιγοπροβάτων, περισυνέλεξε το περιεχόμενο των τάφων και παρέδωσε τα ευρήματα στην Υπηρεσία μας. Πρόκειται για αγγεία υποπρωτογεωμετρικά από τεφρό πηλό (θήλαστρα, κύπελλο κ.ά.)[64].

Μετά τη γνωστοποίηση του ευρήματος κατά το 1993 ξεκίνησε η ανασκαφική διερεύνηση του χώρου με τομές. Ερευνήθηκαν τρεις τομές διαστ. 5x5 μ., οι οποίες περιέλαβαν και τους δύο κιβωτιόσχημους τάφους.

Οι τάφοι είχαν προσανατολισμό Α.-Δ. και είχαν κατασκευαστεί από αδροκομμένες ασβεστολιθικές πλάκες, από δύο σε κάθε μακρά πλευρά και μία στη στενή. Το κάλυμμά τους ήταν από όμοιες πλάκες μερικές των οποίων είχαν διατηρηθεί στη θέση τους. Στον πυθμένα τους, που ήταν ο φυσικός βράχος, βρέθηκαν σαθρά οστά νεκρών, ανά ένας σε κάθε τάφο, που είχαν ταφεί με την κεφαλή προς Α. Από τα χώματα που τους κατέκλυζαν προήλθαν όστρακα και λεπίδα οψιανού.

Οι δύο αυτοί τάφοι ήταν μεμονωμένοι και δεν βρέθηκαν άλλα δείγματα στις άλλες τομές ώστε να λεχθεί ότι υπήρχε εκεί οργανωμένο νεκροταφείο.

Η διερεύνηση του υπόλοιπου χώρου, η οποία έφθασε μέχρι το φυσικό βράχο, που βρέθηκε σε βάθος 2,50 μ., απέδειξε έντονη χρήση του χώρου από την ύστερη νεολιθική εποχή μέχρι την ΠΕ Ι περίοδο, χωρίς όμως κτιριακά κατάλοιπα.

Σε βάθος 0,70 μ. διαπιστώθηκαν κατάλοιπα ταφών στο χώμα, γύρω από τις οποίες ορθοί πλακαροί λίθοι ακατέργαστοι (σήματα;), ένας δε νεκρός βρέθηκε κάτω από σωρό τέτοιων πλακαρών λίθων (τυμβίσκος;). Οι νεκροί ήταν κτερισμένοι με λεπίδες οψιανού ή πυριτόλιθου και όστρεα.

Σε βαθύτερο επίπεδο βρέθηκαν μόνο κάποιες βαθύνσεις στο στέρεο (μικροί βόθροι) και ένας βόθρος επίσης στο στέρεο γεμάτος καμένα χώματα, οστά, όστρεα και όστρακα.

Μία από τις βαθύνσεις, η μεγαλύτερη, είχε κυκλικό σχήμα και ήταν στρωμένη με πλακαρούς λίθους. Ακριβώς πάνω από αυτούς βρέθηκαν οι σκελετοί δύο ζώων (ίσως σκύλων) αντωπά θαμμένων.

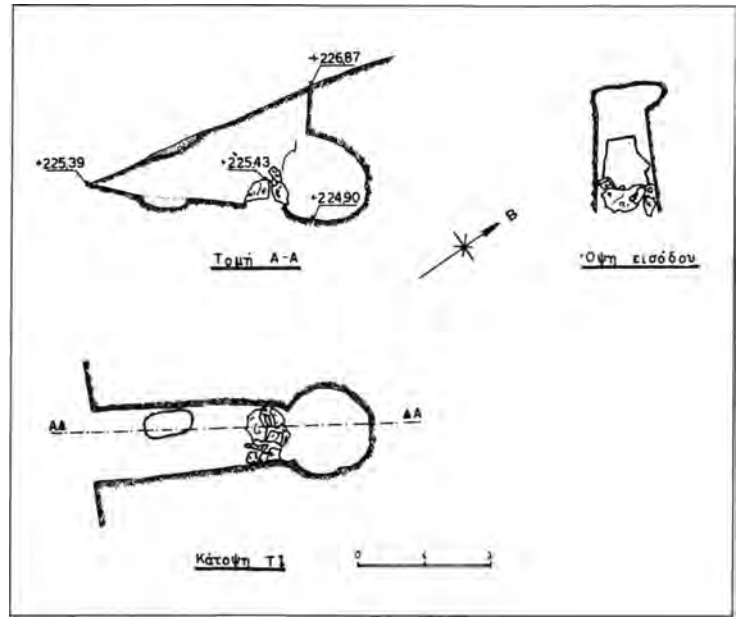
Τα ευρήματα συνηγορούν ότι ο χώρος ανήκε σε οικιστικό σύνολο στην αρχική του χρήση, ενώ στα ανώτερα και νεότερα στρώματα χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά ως χώρος ενταφιασμών (νεκροταφείο;).

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Επαρχιακή οδός Υπάτης-Αμαλώτας

Κατά τη διάνοιξη του επαρχιακού δρόμου Υπάτης-Αμαλώτας στα βόρεια του αγρού ιδιοκτησίας Κ. Ξυθά-

62. Ath. Agora XII, σ. 260, αριθ. 350, πίν. 16, των ετών 375-350 π.Χ.
63. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 186.
64. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 212.

Σχέδ. 4. Έξαρχος. Θέση Σμίξη. Τάφος Ι. Κάτοψη και τομή Α-Α.

λη ο μηχανικός εκσκαφέας έφερε στο φως δύο τάφους και κατέστρεψε εν μέρει τρεις πίθους.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος από πλάκες πωρόλιθου με καλυπτήριες όμοιες πλάκες. Είχε προσανατολισμό Α.-Δ. και εσωτερικές διαστάσεις 1,80Χ0,60Χ0,82 μ. Περιείχε διπλή ταφή και τα εξής κτερίσματα: δύο σφαιρικές άβαφες πρόχους, δύο μελαμβαφείς κύλικες-σκύφους, δύο άωτα σκυφίδια, δύο λυχνάρια, στλεγγίδα σε τεμάχια και τμήμα χάλκινου αντικειμένου. Βρέθηκαν τμήματα σιδερένιου καρφιού. Έξω από τον τάφο βρέθηκαν τεμάχια ειδωλίων. Από τα κτερίσματα ο τάφος χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

Τάφος ΙΙ. Κεραμοσκεπής καλυβίτης, διαστ. 1,02Χ 0,47Χ0,40 μ. Προσανατολισμός Α-Δ. Σαθρά οστά και ένα κρανίο στα ανατολικά. Κτερίσματα: δύο μυροδοχεία και ένα μελαμβαφές κύπελλο που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. Έξω από τον τάφο βρέθηκαν όστρακα, αστράγαλοι, ελλιπές μυροδοχείο και ένα σιδερένιο καρφί.

Οι πίθοι ήταν κάθετα τοποθετημένοι και απείχαν 60-95 μ. από τον τάφο Ι. Το ανώτερο τμήμα τους καταστράφηκε από τον εκσκαφέα.

Πίθος Ι. Μέγιστη διάμετρος 0,88 μ., σωζόμενο ύψος 0,88 μ. Περιείχε οστά και όστρακα μεγάλων αγγείων.

Πίθος ΙΙ. Μέγιστη διάμετρος 1,20 μ., σωζόμενο ύψος 0,92 μ. Περιείχε οστά και όστρακα.

Πίθος ΙΙΙ. Μέγιστη διάμετρος 0,94 μ., σωζόμενο ύψος 0,60 μ. Περιείχε όστρακα, μεταξύ των οποίων χειροποίητα και λαβές μελαμβαφών αγγείων.

Νέο Μοναστήρι

Οικόπεδο Κων. Πατσιαλίδη

Εκσκαπτικές εργασίες για την κατασκευή προσθήκης κατ' επέκταση στην υπάρχουσα οικοδομή είχαν ως αποτέλεσμα την αποκάλυψη ενός τάφου και τμήματος αρχαίου λατομείου.

Ο τάφος βρέθηκε στο νότιο πρανές του οικοδομήσιμου χώρου, σε βάθος 0,36 μ. από τη στάθμη του εδάφους. Ήταν κεραμοσκεπής καλυβίτης διαστάσεων: 0,76Χ0,63Χ0,49 μ. Προσανατολισμός ΒΔ.-ΝΑ. Το βόρειο τμήμα του είχε κοπεί από τον εκσκαφέα. Περιείχε σκελετό εκτάδην από τον οποίο διασώθηκε το άνω τμήμα με το κρανίο νοτιοανατολικά. Δάπεδό του το φυσικό έδαφος.

Στο βορειοανατολικό άκρο του οικοδομήσιμου χώρου αποκαλύφθηκε τμήμα του φυσικού βράχου που έφερε λαξεύματα. 3 μ. δυτικότερα εμφανίστηκαν κομμένες πλάκες από το ίδιο υλικό, οι οποίες προφανώς παρέμειναν εκεί πριν προλάβουν να μεταφερθούν και να χρησιμοποιηθούν.

Αχινός

Οικόπεδο Δημ. Κυρίτση

Το οικόπεδο βρίσκεται στη νότια πλαγιά του λόφου της αρχαίας ακρόπολης του Εχίνου όπου, σύμφωνα με τα αποτελέσματα των ανασκαφών των τελευταίων

ετών[65], θα πρέπει να εκτεινόταν το κέντρο της πόλης κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους. Η ανασκαφή έγινε σε δύο στάδια:

Αρχικά αποκαλύφθηκε στο μέσον του βόρειου τμήματος του οικοδομήσιμου χώρου ένα ορθογώνιο βάθρο συντάγματος ή βωμού, διαστ. 3,40x4,80 μ. (Πίν. 69 δ). Ήταν κατασκευασμένο από μια στρώση ορθογώνιων λαξευτών λιθοπλίνθων, με πατούρα περιμετρικά στην ανώτερη επιφάνειά τους, πάνω στις οποίες εδράζονταν δύο λιθόπλινθοι τοποθετημένες παράλληλα προς τον κατά μήκος άξονα της κατασκευής (Α.-Δ.). Η μία από αυτές βρέθηκε μετακινημένη από την αρχική της θέση στα νότια του βάθρου μαζί με μία ακόμη λιθόπλινθο που θα πρέπει να προέρχεται από τη νοτιοανατολική γωνία του. Ολόκληρη η κατασκευή εδραζόταν σε υπόστρωμα από μικρές πέτρες και ισχυρό κονίαμα.

Στη συνέχεια ερευνήθηκε το υπόλοιπο τμήμα του οικοδομήσιμου χώρου, στα νότια του βάθρου, και αποκαλύφθηκαν κτιριακά λείψανα σε όλη του την έκταση.

Στα δυτικά βρέθηκε ένα ορθογώνιο δωμάτιο (Α), διαστ. 4,25x5 μ. Η προς Δ. συνέχειά του βρισκόταν έξω από τα όρια του οικοδομήσιμου χώρου και δεν παρακολουθήθηκε. Ο βόρειος τοίχος του, ο οποίος προεκτεινόταν πέρα από τον ανατολικό, ήταν χτισμένος κατά το ακανόνιστο σύστημα. Επρόκειτο προφανώς για παλαιότερο αναλημματικό τοίχο, ο οποίος εντάχθηκε στο οικοδόμημα και επιχρίστηκε κατά την εσωτερική του όψη με κονίαμα με διακόσμηση ιχθυάκανθας. Ο ανατολικός τοίχος ήταν χτισμένος από αδρά λαξευμένους λίθους και κατέληγε στα νότια σε κατώφλι, μάλλον σε β΄ χρήση. Το δάπεδο ήταν από κουρασάνι με διακόσμηση από βοτσαλωτό χαλαρής κατασκευής πάνω σε υπόστρωμα από μικρές πέτρες. Στα βορειοδυτικά υπήρχε κυκλική οπή, διαμ. 1,20 μ. και στο μέσον του χώρου μετάλλιο με 5άκτινο αστέρι μέσα σε δύο διαδοχικά ορθογώνια πλαίσια. Στα νότια και ανατολικά του χώρου αυτού σε βαθύτερο επίπεδο βρέθηκε ένα πρωιμότερο ψηφιδωτό δάπεδο σωζόμενο αποσπασματικά. Ήταν κατασκευασμένο με μεγαλύτερη επιμέλεια και έφερε παράσταση 16άκτινου αστεριού, το οποίο προφανώς είχε αποτελέσει το πρότυπο για τη σύνθεση ανάλογου μοτίβου στο μεταγενέστερο δάπεδο του δωματίου Α (Πίν. 69 ε). Οι τοίχοι του χώρου στον οποίο ανήκε το ψηφιδωτό δεν σώζονταν.

Στα νότια και στη συνέχεια του δωματίου Α αναπτυσσόταν ένας ακόμη χώρος (Β), του οποίου το μεγαλύτερο τμήμα βρισκόταν έξω από τα όρια του οικοδομήσιμου χώρου και δεν ερευνήθηκε. Ο ανατολικός τοίχος του ήταν κατασκευασμένος από ορθογώνιες λαξευτές λιθοπλίνθους σε β΄ χρήση και σωζόταν σε ύψος ενός δόμου. Πάνω στον τοίχο εδραζόταν η βάση ενός πώρινου ιωνικού κίονα. Ο τοίχος αυτός διερχόταν πάνω από το ψηφιδωτό και από έναν πήλινο αγωγό που ερχόταν από τα δυτικά (χώρος Β) και κατέληγε κάτω από το μετάλλιο του ψηφιδωτού. Στα ανατολικά του ψηφιδωτού, λίγο ψηλότερα από αυτό, στο χώρο μπροστά από το βάθρο, βρέθηκε τμήμα ενός άλλου δαπέδου από κομμάτια κεραμίδων και κουρασάνι. Κάτω από τα τρία αυτά δάπεδα βρέθηκαν, μετά την αποκόλλησή τους, αρχιτεκτονικά μέλη και λείψανα πολλών τοίχων προγενέστερων οικοδομικών φάσεων, τα οποία δεν δίνουν, λόγω της αποσπασματικής τους διατήρησης, σαφή εικόνα των χώρων τους οποίους διέγραφαν. Σημειώνουμε δύο μόνο χώρους, έναν ο οποίος αναπτυσσόταν προς Ν. κάτω από τη λιθόπλινθο στην οποία εδραζόταν η βάση του κίονα και οριζόταν από δύο τοίχους που γώνιαζαν στα βορειοανατολικά και ένα δεύτερο που θα πρέπει να βρισκόταν κάτω από το μεγαλύτερο τμήμα του δωματίου Α. Σπαράγματα τοίχων από ακατέργαστες πέτρες που εμφανίστηκαν στα βαθύτερα στρώματα ανήκουν πιθανά σε κατεστραμμένα κτίρια μεσοελλαδικής περιόδου. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για τα πρώτα οικοδομικά κατάλοιπα της εποχής του Χαλκού στην περιοχή του Αχινού.

Το νότιο τμήμα του οικοδομήσιμου χώρου κατελάμβαναν τοίχοι από αργολιθοδομή, συχνά με λίγα κομμάτια κεραμίδων, σε πυκνή διάταξη. Οι τοίχοι αυτοί διέγραφαν πολλούς χώρους περιορισμένων διαστάσεων, σώζονταν σε ύψος μέχρι 1,50 μ. και εδράζονταν σε βάθος 1,40-2 μ. Οι περισσότεροι χώροι αναπτύσσονταν στα νότια τοίχου με κατεύθυνση Α.-Δ. που αποκαλύφθηκε σε όλο το πλάτος του ερευνηθέντος χώρου σε μήκος 15,25 μ.

Στα ανατολικά βρέθηκαν τέσσερις συνεχόμενοι από Β.-Ν. χώροι, σύγχρονοι με αυτούς του νότιου τμήματος. Στο δεύτερο από Ν. χώρο βρέθηκε ένας αρράβδωτος κίονας από πωρόλιθο και στους δύο επόμενους προς Β. τα κατώτερα τμήματα δύο πίθων, προφανώς ταφικών. Από το εσωτερικό του ενός συγκεντρώθηκαν λίγα οστά και όστρακα ρωμαϊκών χρόνων, αλλά και αρκετά μελαμβαφή καθώς και Δυτικής κλιτύος. Επίσης βρέθηκαν όστρεα και ένα χάλκινο νόμισμα εφθαρμένο.

Από τις επιχώσεις των κτιρίων προήλθαν διάφορα κινητά ευρήματα και μικροαντικείμενα από τα οποία σημειώνονται: λίθινοι τριπτήρες, μαρμάρινη βάση αγαλματιδίου, τμήμα μαρμάρινης λεκάνης, οστέινη περόνη,

65. ΑΔ 35 (1980): Χρονικά, σ. 238· 36 (1981): Χρονικά σ. 222· 43 (1988): Χρονικά, σ. 211.

χάλκινα δαχτυλίδια, λύχνοι και θραύσματα λύχνων, οι περισσότεροι 1ου αι. π.Χ. - 1ου αι. μ.Χ., αγγεία ελλιπή σε τεμάχια, τεμάχια ειδωλίων, αγνύθες, τεμάχια γυάλινων αγγείων και τμήματα μετάλλινων αντικειμένων (χάλκινων, σιδερένιων και μολύβδινων). Τέλος, 17 χάλκινα νομίσματα και θησαυρός χάλκινων και αργυρών νομισμάτων μεταξύ των οποίων: Αντιγόνου Γονατά 277-239 π.Χ., *ΦΑΛΑΝΝΑΙΩΝ* 300-190 π.Χ., Φιλίππου Ε΄ 220-179 π.Χ., Κοινού Θεσσαλών 196-1ος αι. π.Χ., *ΒΟΙΩΤΩΝ* 196-146 π.Χ. και ευβοϊκής πόλεως (Ιστιαίας;) 196-146 π.Χ.

Η κεραμική αποτελείται στο μεγαλύτερο ποσοστό της από όστρακα ύστερων ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων (άβαφα και red ware). Στα βαθύτερα στρώματα εμφανίστηκαν σε όλο τον ανασκαμμένο χώρο μελαμβαφή όστρακα και λίγα Δυτικής κλιτύος, ενώ αξιοσημείωτη είναι η παρουσία τεφρών μινύειων (λαβές κυπέλλων - βάσεις και πόδια κυλίκων) και χειροποίητων, κυρίως από χονδρόκοκκο ακάθαρτο πηλό, που υποδηλώνουν τη χρήση του χώρου κατά τη μεσοελλαδική περίοδο.

Οικόπεδο Αθ. Παλεξοπούλου

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην είσοδο του χωριού, στα αριστερά της ΠΕΟ Λαμίας-Βόλου και εμπίπτει στα όρια του νότιου νεκροταφείου του αρχαίου Εχίνου[66].

Με αφορμή εκσκαπτικές εργασίες για την ανέγερση νέας οικοδομής αποκαλύφθηκαν και ερευνήθηκαν επτά τάφοι. Από αυτούς, οι πέντε ήταν κιβωτιόσχημοι κατασκευασμένοι από μονοκόμματες πλάκες πωρόλιθου με δάπεδο το στέρεο έδαφος. Επίσης βρέθηκαν ένας κεραμοσκεπής καλυβίτης και ένας λαξευτός θαλαμωτός.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,94x0,69x0,70 μ. με προσανατολισμό Α.-Δ. Σώζονταν δύο από τις καλυπτήριες πλάκες του στα ανατολικά. Ήταν συλημένος. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν όστρακα, κεραμίδες και τεμάχια ειδωλίων. Έξω από τη βορειοδυτική γωνία του βρέθηκε σώμα λεκανίδας.

Τάφος ΙΙ. Κεραμοσκεπής καλυβίτης, ύψ. 0,40 και πλ. 0,32 μ. Προσανατολισμός Α.-Δ. Βρέθηκε στο βορειοδυτικό πρανές του οικοδομήσιμου χώρου. Ημικατεστραμμένος. Περιείχε σαθρά οστά, τεμάχια ειδωλίων και ένα μελαμβαφές λυχνάρι 5ου αι. π.Χ.

Τάφος ΙΙΙ. Λαξευτός θαλαμωτός. Είχε κατεύθυνση Α.-Δ. με την είσοδο και το δρόμο στην ανατολική πλευρά του θαλάμου. Ορθογώνιος θάλαμος, διαστ. 2,05x1,70x1,60 μ. Η οροφή ήταν ακανόνιστη θολωτή και είχε καταπέσει στα ανατολικά από τον εκσκαφέα, όπως και τμήμα της εισόδου και της νότιας πλευράς του δρόμου. Στο σημείο που διατηρήθηκε ο βράχος φαίνεται ότι ο δρόμος είχε μήκος 0,92 μ. Η πλάκα που έφραζε την είσοδο βρέθηκε μετατοπισμένη από τη θέση της, στα μπάζα. Η πρόσβαση στο θάλαμο γινόταν με ένα λαξευτό αναβαθμό. Στο κέντρο του θαλάμου υπήρχε ορθογώνιο όρυγμα στο εσωτερικό του οποίου βρέθηκαν όστρακα, τεμάχια ειδωλίων, ειδώλιο πτηνού, ένα μυροδοχείο, ένα πινάκιο και τμήμα χάλκινου αντικειμένου. Από τις επιχώσεις του θαλάμου περισυνελέγησαν διάσπαρτα οστά, όστρακα, κεραμίδες και τα εξής αντικείμενα που χρονολογούνται στο χρονικό διάστημα από το 2ο αι. π.Χ. μέχρι τον 1ο αι. μ.Χ.: δύο μυροδοχεία, δύο πινάκια, λάγυνος και όστρακα ερυθροβαφούς λαγύνου με εγχάρακτη διακόσμηση. Από τα όστρακα συγκολλήθηκαν δέκα πινάκια.

Τάφος ΙV. Κιβωτιόσχημος με προσανατολισμό Α.-Δ. Βρέθηκε στη βόρεια παρειά του οικοδομήσιμου χώρου και δεν στάθηκε δυνατόν να ερευνηθεί διότι υπήρχε κίνδυνος κατάρρευσης του υπερκείμενου υδραύλακα.

Τάφος V. Κιβωτιόσχημος, εσωτ. διαστ. 2x0,92x0,69 μ. Προσανατολισμός Α.-Δ. Σωζόταν μια από τις καλυπτήριες θραυσμένη στα δυτικά. Οστά δεν βρέθηκαν. Τα κτερίσματα, ένας φακοειδής λύχνος ΗΤ 29Α, δ΄ τέταρτου 4ου - β΄ τέταρτου 3ου αι. π.Χ., ένας ελλιπής αμφορέας και πέντε μυροδοχεία 2ου αι. π.Χ. καθώς και τρία ειδώλια ήταν συγκεντρωμένα στα δυτικά. Από το εσωτερικό του περισυνελέγησαν επίσης τεμάχια ειδωλίων. Έξω από τη νοτιοανατολική γωνία του τάφου βρέθηκε μυροδοχείο του 1ου αι. π.Χ. - 1ου αι. μ.Χ.

Τάφος VI. Κιβωτιόσχημος, εσωτ. διαστ. 2,14x1x0,68 μ. Προσανατολισμός ΒΔ.-ΝΑ. Σώζονταν δύο από τις καλυπτήριες. Οστά σαθρά. Στα δυτικά βρέθηκε ένα ακέφαλο ειδώλιο, ένα χάλκινο νόμισμα, ένα χάλκινο αντικείμενο και δύο αστράγαλοι. Από τα όστρακα συγκολλήθηκαν δύο ελλιπή πινάκια. Έξω από τον τάφο βρέθηκε ένα μυροδοχείο 2ου αι. π.Χ. και ένα θραυσμένο αγγείο.

Τάφος VII. Κιβωτιόσχημος, εσωτ. διαστ. 2,25x0,92x 0,74 μ. Προσανατολισμός ΒΔ.-ΝΑ. Οι καλυπτήριες δεν σώζονται. Σε επαφή με τη βορειοανατολική πλευρά του εξωτερικά βρέθηκαν δύο τετράγωνες κεραμίδες σε κατακόρυφη θέση. Ήταν συλημένος. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν διάσπαρτα οστά, όστρακα, τεμάχια θραυσμένων κεραμίδων και ειδωλίων.

Στα νότια του τάφου V μέσα σε στρώμα στάχτης βρέθηκε πήλινη υδρία (Πίν. 70 α). Από διάφορα σημεία

66. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 171.

της εκσκαφής περισυνελέγησαν ένας οξυπύθμενος αμφορέας, μία μελαμβαφής κύλικα-σκύφος 5ου αι. π.Χ., ένα δίωτο κύπελλο μέσων 5ου αι. π.Χ., μία όλπη, ένα μελαμβαφές λυχνάρι ΗΤ 25Α β΄ τέταρτου 4ου - β΄ τέταρτου 3ου αι. π.Χ., τρία αρυβαλλοειδή ληκύθια μέσων 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 70 β), ένα άωτο σκυφίδιο, ένα μυροδοχείο 3ου αι. π.Χ., τεμάχια μυροδοχείων 2ου αι. π.Χ., τεμάχια γυάλινου αγγείου και ένα αγγείο σε τεμάχια.

Οικόπεδο Αθ. Χαρίση

Με αφορμή την εκσκαφή βόθρου στο παραπάνω οικόπεδο, όπου και στο παρελθόν ήλθε στο φως τμήμα του νεκροταφείου του αρχαίου Εχίνου (ΑΔ 45 (1990) : Χρονικά, σ. 171-172), αποκαλύφθηκε ένας τάφος. Ήταν κιβωτιόσχημος από μονοκόμματες πλάκες πωρόλιθου με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Οι καλυπτήριες βρέθηκαν μετακινημένες. Περιείχε σκελετό από τον οποίο σώζονταν τα οστά των άκρων και το κρανίο στα Δ. Ίχνη κρανίου σώζονταν και στη νοτιοανατολική γωνία. Από το εσωτερικό του συγκεντρώθηκαν όστρακα, τεμάχια ειδωλίων και ένα νόμισμα.

Οικόπεδο Χρήστου Χαρίση

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην είσοδο του χωριού επί της ΠΕΟ Λαμίας Βόλου. Η περιοχή εμπίπτει στα όρια του νότιου νεκροταφείου του αρχαίου Εχίνου[67] και συνορεύει με το οικόπεδο Αλ. Παπαδημητρίου[68]. Με αφορμή εκσκαπτικές εργασίες για τη διάνοιξη τάφρου αποκαλύφθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου συστάδα τεσσάρων τάφων, από τους οποίους οι τρεις κιβωτιόσχημοι από πλάκες πωρόλιθου του συνήθους για τον Αχινό τύπου και ο ένας κεραμοσκεπής. Είχαν όλοι προσανατολισμό Α.-Δ. και εδράζονταν στον ημίβραχο σε βάθος 3,11-3,46 μ. από τη στάθμη του δρόμου. Κανένας δεν έσωζε όλες τις καλυπτήριες στη θέση τους.

Τάφος Ι. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,88Χ0,66Χ0,73 μ. Οστά σαθρά και διάσπαρτα ίχνη κρανίου. Χωρίς κτερίσματα.

Τάφος ΙΙ. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,80Χ0,57Χ0,72 μ. Οστά σαθρά. Βρέθηκαν όστρακα και τμήμα πήλινου ειδωλίου.

Τάφος ΙΙΙ. Κεραμοσκεπής, προφανώς καλυβίτης. Οι κεραμίδες των μακρών πλευρών είχαν καταπέσει στο εσωτερικό του τάφου και η μία από τις στενές πλευρές είχε καταστραφεί από τον εκσκαφέα. Περιείχε ελάχιστα σαθρά οστά και όστρακα μελαμβαφούς αγγείου.

Τάφος ΙV. Κιβωτιόσχημος, διαστ. 1,88Χ0,60Χ0,77 μ. Οστά δεν σώζονται. Στη βορειοανατολική γωνία του βρέθηκε μια σιδερένια στλεγγίδα. Από τα μπάζα της εκσκαφής περισυνελέγη μία σιδερένια στλεγγίδα, ένας αμφορίσκος τέλους 1ου - αρχών 2ου αι. μ..Χ. και άνω τμήμα ενός ακόμα αγγείου του ίδιου τύπου.

Γλύφα

Θέση Φανός (αγροί Κ. Σχοινά και Ι. Μελαχροινάκη)

Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής του τύμβου Α[69], οι εργασίες επεκτάθηκαν στα βορειοδυτικά του. Σκοπός της έρευνας ήταν να αποσαφηνιστεί ο ρόλος των μεγάλων λίθων που ανάμεσα στους θάμνους φαίνονταν να έχουν κυκλική διάταξη και δημιουργούσαν υποψίες για την ύπαρξη περιβόλου. Κατ' αρχήν έγινε αποψίλωση του χώρου και στη συνέχεια διανοίχθηκε δοκιμαστική τομή, διαστ. 10Χ7 μ. (συντεταγμένες Α-Ι και 101-107 του κανάβου των προηγουμένων ετών). Αφαιρέθηκαν διαδοχικά στρώματα πάχ. 0,10 μ. το καθένα και αποκαλύφθηκαν τέσσερις τάφοι υστερορωμαϊκών χρόνων. Ήταν όλοι ορθογώνιοι λάκκοι με προσανατολισμό ΒΔ.-ΝΑ. Κάθε τάφος περιείχε ένα σκελετό τοποθετημένο εκτάδην με το κρανίο στα βορειοδυτικά. Όλοι οι νεκροί ήταν ακτέριστοι, εκτός από αυτόν του τάφου IV που είχε ταφεί φορώντας ένας ζεύγος χάλκινων σκουλαρικιών. Σε βάθος 0,60 μ. βρέθηκε το στέρεο, το οποίο γίνεται βραχώδες, ολοένα και πιο σκληρό όσο προχωράμε προς την κορυφή του λόφου και ως εκ τούτου εντελώς ακατάλληλο για λάξευση. Με την ολοκλήρωση των εργασιών στη διανοιχθείσα τομή διαπιστώθηκε ότι οι πέτρες που έμοιαζαν να σχηματίζουν περίβολο δεν ήταν παρά κομμάτια βράχων σε τυχαίες θέσεις καθώς η ποιότητα του εδάφους στην κορυφή του λόφου δεν επέτρεψε την κατασκευή τύμβων ούτε την επέκταση του υστερορωμαϊκού νεκροταφείου στην κατεύθυνση αυτή.

Στη συνέχεια η έρευνα μεταφέρθηκε στα νοτιοδυτικά του τύμβου Α όπου σωζόταν ορατό τμήμα περιβόλου. Η ανασκαφή έγινε και εδώ με κάναβο 1Χ1 μ. (συντεταγμένες Κ-Σ και 86-99) και έφερε στο φως το μεγαλύτερο

67. Βλ. σχετ. οικόπεδο Αθ. Χαρίση, ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 171-172 και αμέσως παραπάνω.

68. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 196.

69. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 193.

τμήμα ενός ακόμη τύμβου (τύμβος Β). Αποκαλύφθηκαν έξι κιβωτιόσχημοι τάφοι μικρών διαστάσεων, όμοιου τύπου οι περισσότεροι με αυτούς του τύμβου Α, σε ακτινωτή διάταξη. Από τον τάφο Ι έλειπε η μία μακρά πλευρά, ενώ στον τάφο V είχε μετακινηθεί τμήμα της ανατολικής μακράς πλευράς προκειμένου να δημιουργηθεί ένας ακόμη τάφος με αντίθετη κατεύθυνση. Οι τάφοι Ι και ΙΙΙ ήταν συλημένοι. Μέσα στον τάφο V και έξω από αυτόν βρέθηκαν ανακομιδές. Τα κτερίσματα ήταν ανάλογα με του τύμβου Α – οκτώ πήλινα αγγεία (κύπελλα, αμφορίσκοι, κάνθαρος), τρία σφονδύλια και χάλκινα σκουλαρίκια-κρίκοι. Τα οστά, όπου σώζονταν, δεν ήταν καλά διατηρημένα ή είχαν μετακινηθεί από την αρχική τους θέση. Πάντως οι νεκροί θα πρέπει να είχαν ταφεί σε συνεσταλμένη θέση με τα κρανία προς το κέντρο του κύκλου.

Εκτός από τους κιβωτιόσχημους τάφους της πρώιμης μυκηναϊκής εποχής ερευνήθηκαν 13 λάκκοι υστερορωμαϊκών χρόνων, όμοιου τύπου και προσανατολισμού με τους λάκκους του τύμβου Α. Οι νεκροί ήταν τοποθετημένοι εκτάδην με τα κρανία προς ΒΔ., συνήθως ακτέριστοι και σπανιότερα κτερισμένοι με χάλκινα σκουλαρίκια, μία χάλκινη πόρπη ή μία πρόχου. Η ανασκαφή θα συνεχιστεί.

ΜΑΡΙΑ-ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Μελιταία

Κατά την εκσκαφή για την ανέγερση νέας οικοδομής σε οικόπεδο ιδιοκτησίας Αθανασίου Καλαμάρα στην κοινότητα Μελιταίας αποκαλύφθηκαν αρχαία οικοδομικά λείψανα και επακολούθησε ανασκαφή, που κάλυψε όλη την έκταση του οικοπέδου.

Αποκαλύφθηκε μικρός ναός, κάτοψης απλού «οίκου», αποτελούμενος από πρόναο και κυρίως ναό. Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής ο ναός βεβαιώθηκε ότι ήταν αφιερωμένος στην Αρτέμιδα[70].

Ο ναός μετά από γνωμοδότηση του Τοπικού Συμβουλίου Μνημείων Στερεάς Ελλάδας διατηρήθηκε ορατός και επισκέψιμος στο υπόγειο της νέας οικοδομής.

Κύνος

Οι εργασίες στο χώρο της συστηματικής ανασκαφής του Κύνου κινήθηκαν σύμφωνα με τις αποφάσεις που επέβαλαν τα ανασκαφικά δεδομένα και οι κίνδυνοι από το βάθος της εκσκαφής[71]. Όπου μας επέτρεπαν τα κενά μεταξύ των τοίχων των διαφόρων κτισμάτων της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου προχωρήσαμε σε βάθος.

Η ανασκαφή ήταν μικρής κλίμακας με μόνο τέσσερις εργάτες και έναν αρχαιολόγο. Η φύση της ανασκαφής και η περιορισμένη έκταση των προς ανασκαφή προσφερόμενων χώρων δεν επιδέχεται την απασχόληση πολυάριθμων συνεργείων, που είναι απαγορευτική λόγω χαμηλών διαθέσιμων οικονομικών πόρων.

Στην τομή Α ερευνήσαμε βαθύτερα του σημείου όπου σταμάτησε η ανασκαφή το 1992, και σε επίπεδο χαμηλότερο από τα λείψανα της ΥΕ ΙΙΙΒ περιόδου βρέθηκε σαθρός σκελετός νεκρού, που είχε ταφεί σε συνεσταλμένη στάση με την κεφαλή προς Β. μέσα σε χώρο τετράγωνου περιγράμματος οριζόμενου από μία σειρά μέτριου μεγέθους λίθων. Ο νεκρός είχε κτεριστεί με ένα κύπελλο της ΥΕ ΙΙΒ περιόδου[72] και ήταν τοποθετημένος πάνω στην καλυπτήρια ενός κιβωτιόσχημου τάφου, ο οποίος περιείχε διαταραγμένα οστά ενός νεκρού, του οποίου το κρανίο βρέθηκε προς Ν.

Ο πυθμένας του τάφου ήταν στρωμένος με μικρού μεγέθους λίθους. Η χρονολόγηση του τελευταίου αυτού τάφου στους μεσοελλαδικούς χρόνους μπορεί να θεωρηθεί ασφαλής λόγω της ύπαρξης μεσοελλαδικών οστράκων το άμεσο περιβάλλον του και της ομοιότητας κατασκευής με τους άλλους βεβαιωμένους μεσοελλαδικούς τάφους του Κύνου[73].

Στην τομή Β νότια του τοίχου με τις πλίνθους και το μεταλλουργικό κλίβανο(;)[74] προχωρήσαμε σε βάθος, όπου επιβεβαιώθηκαν και εκεί οι διαδοχικές χρήσεις του χώρου, όπως και προς Β. αυτού[75]. Επειδή το βάθος εκσκαφής ήταν μεγάλο στα μεταξύ των τοίχων κενά, μετά το τέλος της έρευνας επιχώσαμε την τομή με αδρανές υλικό λατομείου (3Α) μέχρι του σημείου έδρασης των πλινθόκτιστων τοίχων για να αποφευχθεί η κατάρρευσή τους.

Στην τομή Η ανασκάπτοντας σε βάθος βρέθηκε τμήμα δαπέδου κεραμικού κλιβάνου (Πίν. 70 γ), πάνω στο οποίο εδραζόταν τοίχος του ΥΕ ΙΙΙΓ ύστερου κτιρίου. Στο ίδιο επίπεδο εκατέρωθεν του κλιβάνου αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά διάφορα θεμέλια τοίχων από αργολιθοδομή, το κάτω τμήμα οξυπύθμενων χειροποίη-

70. Διεξοδική μελέτη του ευρήματος από την υπογράφουσα με τίτλο «Άρτεμις - Ασπαλίς» έχει δοθεί για δημοσίευση στον τιμητικό τόμο για την Όλγα Αλεξανδρή-Τζάχου, πρώην Διευθύντρια του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, τον οποίο θα εκδώσει το ICOM Ελλάδος.

71. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 208 κ.ε.

72. P. Mountjoy, Mycenaean Decorated Pottery, 1986, σ. 42, εικ. 45.

73. ΑΜ 102 (1987), σ. 55-64. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 194-195.

74. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 224· 44 (1989): Χρονικά, σ. 171.

75. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 194-195.

των πίθων στερεωμένων στο έδαφος, σωροί άψητων πηνίων με ισχυρά ίχνη καύσης, ίσως στηρίγματα για την όπτηση αγγείων, και αποτυχημένα από όπτηση αγγεία, στοιχεία, που στηρίζουν την άποψη ύπαρξης οργανωμένου εργαστηρίου κεραμικής, το οποίο από τα όστρακα του περιβάλλοντός του χρονολογείται περί τη μέση ΥΕ ΙΙΙΓ περίοδο.

Στο ανατολικό τμήμα του διαδρόμου[76] όπου η επίχωση με τα εικονιστικά όστρακα, μετά την εξάντληση αυτού του στρώματος, το οποίο σε όλο το βάθος του είναι ενιαίο, όπως αποδείχθηκε στρωματογραφικά[77], βρέθηκε βαθύτερα ένα στείρο στρώμα χωρίς όστρακα ή ευρήματα και κάτω από αυτό λείψανα τοίχων κτιρίων άλλου προσανατολισμού που είχαν εντοπιστεί σε παρακείμενο χώρο στο παρελθόν[78] και χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙΙΒ. Βαθύτερα, σε στρώμα με μεσοελλαδικά όστρακα, βρέθηκε άλλος τοίχος εδραζόμενος σε στρώμα από βότσαλα και άμμο που απλωνόταν πάνω σε ένα κιτρινωπό σκληρό στρώμα με λίγες πέτρες, το οποίο έχει βεβαιωθεί σε άλλο σημείο της ανασκαφής ότι κάλυπτε τους μεσοελλαδικούς τάφους[79].

Στο βορειοδυτικό τμήμα του ανασκαπτόμενου χώρου προεκτάθηκε η τομή μέχρι το τείχος[80], όπου συνεχίζονται τα οικοδομήματα της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου με την ίδια διαδοχή φάσεων που καταγράφηκε στην υπόλοιπη ανασκαφή, και απεδείχθη εκ νέου ότι κατά την οικοδόμηση του τείχους καταστράφηκαν τα μυκηναϊκά κτίρια που χρησιμοποιήθηκαν εδώ και ως υποθεμελίωσή του[81].

Συνεχίστηκε τέλος ο καθαρισμός και η στερέωση των υστεροελλαδικών τοίχων από ξερολιθιά στο πλαίσιο διαμόρφωσης του χώρου.

ΚΗΡΥΞΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Κατά το 1993 συμπληρώθηκαν οι σχετικοί φάκελλοι με τα απαιτούμενα στοιχεία, υποβλήθηκαν και εξετάστηκαν από το Τοπικό Συμβούλιο Μνημείων Στερεάς Ελλάδας οι προτάσεις κηρύξεως έξι αρχαιολογικών χώρων, οι οποίες και υλοποιήθηκαν με τη δημοσίευση των αντίστοιχων Υπουργικών Αποφάσεων στο ΦΕΚ.

Οι κηρυχθέντες χώροι είναι οι εξής:

α) Ο χώρος που καταλαμβάνει η ελληνιστική οχύρωση στη θέση Μακεδονικά Αταλάντης, την οποία αποκάλυψε με ανασκαφή η ΙΔ΄ ΕΠΚΑ[82] σε μήκος 340 μ. (Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/35069/1473/28.7.93, ΦΕΚ 604/Β/12-8-93).

β) Ο λόφος του Αγίου Παντελεήμονα της κτηματικής περιφέρειας της Κοινότητας Κάψης, όπου σε σωστική ανασκαφή της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ βρέθηκαν λείψανα εκτεταμένου οικισμού της ελληνιστικής εποχής[83] (Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/22958/936/17.5.93, ΦΕΚ 384/Β/28.5.93).

γ) Ο λόφος Αγίου Δημητρίου στο Καρπενήσι, όπου στο παρελθόν είχαν βρεθεί κεραμική και εργαλεία προϊστορικών και ιστορικών χρόνων[84] (Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/29357/1208/5.7.93, ΦΕΚ 535/Β/20.7.93).

δ) Επανακήρυξη με τοπογραφική οριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου της Μενδενίτσας, όπου σώζονται σε καλή κατάσταση και μεγάλο ύψος τα τείχη πόλης των ελληνιστικών χρόνων, συμπληρωμένα και επισκευασμένα κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, όταν εκεί ήταν η έδρα της ομώνυμης μαρκιωνίας. Το όνομα της πόλης των ελληνιστικών χρόνων παραμένει άγνωστο. Κατ' άλλους εδώ τοποθετείται η ομηρική πόλη Αυγειαί[85] και κατ' άλλους η πόλη Φαρύγαι, που διαδέχθηκαν την ομηρική Τάρφη[86] (Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/38252/1628/2-8-93, ΦΕΚ 617/Β/13-8-93 και ΦΕΚ 698/Β/9-9-3).

ε) Ο γήλοφος στα όρια της κοινότητας Αμουρίου, ανατολικά του προϊστορικού οικισμού του Λειανοκλαδίου, ο οποίος από επιφανειακές έρευνες και εκσκαπτικές επεμβάσεις έχει αποδειχθεί ότι καλύπτει προϊστορικό οικισμό[87] (Υ.Α. ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/22957/937/18-5-93, ΦΕΚ 384/Β/28-5-93 και ΦΕΚ 576/Β/2-8-93).

στ) Η νήσος Αταλάντη στο Βόρειο Ευβοϊκό, όπου

76. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 208 κ.ε.

77. Δηλαδή αυτός ο διάδρομος μετά την καταστροφή από φωτιά των οικοδομικών λειψάνων και του εργαστηρίου της ΥΕ ΙΙΙΓ μέσης εποχής, δέχθηκε τα μπάζα της καταστροφής, τα οποία ισοπεδώθηκαν και ο χώρος επανακτίστηκε.

78. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 208-211.

79. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 194-195.

80. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 208-211.

81. Ό.π.

82. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 62 κ.ε.· 42 (1987): Χρονικά, σ. 228.Λάντη, 1991, σ. 66-68.

83. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 194-195.

84. ΑΑΑ II (1969), σ. 358-364· IV (1971), σ. 196-200.

85. ΑΔ 1920, σ. 143.

86. V. Burr, Νεών Κατάλογος, Klio, Beiheft 49, σ. 35. R. Hope Simpson, ό.π. (υποσημ. 46), σ. 139. R. Hope Simpson - J.F. Lazenby, Catalogue of Ships in Homer's Iliad, Oxford 1970, σ. 49 και σε άλλες δημοσιεύσεις.

87. A. Wace - M. Thompson, Prehistoric Thessaly, 1912, σ. 107. D.H. French, Notes on Prehistoric Pottery Groups from Central Greece, 1972, εικ. 9, 11, 14. R. Hope Simpson - O. Dickinson, A Gazeteer of Aegean Civilization in the Bronze Age, τόμ. I, 1979, σ. 294.

σώζονται λείψανα αρχαίας οχύρωσης και οικοδομημάτων, η οποία υπήρξε οχυρό ορμητήριο των Αθηναίων κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο[88].

Εκκρεμεί η δημοσίευση στο ΦΕΚ της σχετικής Υπουργικής Απόφασης.

ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΩΝ

Οι παραδόσεις αρχαίων και οι υποδείξεις νέων αρχαιολογικών θέσεων από ιδιώτες κινήθηκαν κατά το 1993 σε ικανοποιητικό επίπεδο, αν και παρουσιάζουν κάποια κάμψη αριθμητικά τα τελευταία χρόνια επειδή καθυστερεί η καταβολή των αμοιβών που εγκρίθηκαν από τα αρμόδια όργανα σε δικαιούχους παρελθόντων ετών, με αποτέλεσμα αυτό να έχει γίνει γνωστό και να αντιμετωπίζεται η Υπηρεσία με καχυποψία και δυσπιστία.

Και για τις παραδόσεις που αναφέρονται κινήθηκε η νόμιμη διαδικασία για τη χορήγηση της αμοιβής στους παραδώσαντες ή υποδείξαντες τα αρχαία μετά από αίτησή τους.

Ο Αθ. Μαντζούκας βρήκε στον αγρό του στη θέση Τζοάνια Μελιταίας και παρέδωσε μαρμάρινη ανθεμωτή επίστεψη επιτύμβιας στήλης του 2ου αι. π.Χ. και χειροποίητη πρωτογεωμετρική ραμφόστομη πρόχου.

Ο Στέργιος Ζητούδης από περισυλλογή σε αγρούς της περιοχής κοινότητας Ν. Μοναστηρίου παρέδωσε μεγάλο αριθμό αρχαίων αντικειμένων, τα περισσότερα των οποίων σώζονται αποσπασματικά, όπως αριθμό οστράκων ομηρικών σκύφων, τμήματα χάλκινων αντικειμένων (κυρίως από πόρπες ή περόνες), τμήματα ειδωλίων κτλ. Μεταξύ των παραδοθέντων σε καλύτερη κατάσταση και πιο ολοκληρωμένη μορφή ήταν τα εξής: α) πήλινη μικκύλη μελαμβαφής υδρία, β) ακέραιο δακρυδόχο, γ) πήλινο λυχνάρι, δ) το κάτω τμήμα πήλινου ειδωλίου ιθυφαλλικού σατύρου, ε) μαρμάρινο χέρι από άγαλμα φυσικού μεγέθους ελλιπές στα δάκτυλα, στ) τρεις χάνδρες (μία πήλινη, μία λίθινη και μία από γυαλί), ζ) χάλκινο γεωμετρικό ψέλλιο η) χάλκινη πόρπη γεωμετρικής εποχής[89], θ) δεκαέξι χάλκινα νομίσματα, ι) χάλκινη ελλιπής περόνη γεωμετρικής περιόδου.

Ο Κωνσταντίνος Σταυρομήτρου παρέδωσε τμήμα ενεπίγραφης μαρμάρινης βάσης την οποία βρήκε στη θέση Μαχαλά της κοινότητας Πετρωτού. Διατηρείται η επιγραφή σε δύο στίχους: *ΝΗΑΙΕΥΜΑΤΙΑ---ΓΡΑΚΑΗΝ .....ΔΟΣ/-ΤΑΚΑΙΝΟΣΕΣΤΑΣΟΔΟΥ-ΤΑΣΠΛΑΓΙΑ-ΣΕΤΤΟΝΛΙΟΙΝΟΜΠΙ* -. Ως πιθανή χρονολόγηση της επιγραφής προτείνεται η ελληνιστική περίοδος.

Ο Γεώργιος Μπούρδας βρήκε στον αγρό του στην κτηματική περιφέρεια της Μελιταίας τμήμα ενεπίγραφης μαρμάρινης βάσης η οποία σώζει επιγραφή σε εννέα στίχους ως εξής: .... *ΔΑΣ ---Μ--ΤΡΑΙΟΣ/.... ΡΑΤΕΟΣ ΝΙΚΟΣΤΡΑΤΟΥ/....ΝΙΑΣ ΓΛΑΥΚΟΣ/. ... ΝΙΑΣΩΠΑΤΡΟΥ/.....ΕΠΟΛΙΣ ΜΕΝΕΒΟΥΛΟΣ/.... ΚΡΑ-ΤΕΟΣΧΑΡΙΞΕΝΟΥ/.... ΑΡΜΟΔΙΟΥ[ΟΥ]/ .... ΣΤΟΜΗΔΕΟΣ ΑΡΜΟΔΙΟ[Υ]/..... ΕΝΗΣ.....*

Από τον τύπο των γραμμάτων η επιγραφή μπορεί να χρονολογηθεί στο 2ο αι. π.Χ.

Ο Ν. Σαμαράς βρήκε στη θέση Καμπινίτσα της κτηματικής περιφέρειας της κοινότητας Δρυμαίας λίθινο τριπτήρα πρώιμης εποχής Χαλκού και τον παρέδωσε στη ΙΔ΄ ΕΠΚΑ. Ο τριπτήρας εκτίθεται ήδη στην αντίστοιχης εποχής προθήκη του Αρχαιολογικού Μουσείου Λαμίας.

Ο Κωνσταντίνος Αυγίκος παρέδωσε ακέφαλο μικρό μαρμάρινο άγαλμα γυναίκας, ύψ. 0,245 μ., το οποίο περισυνέλεξε σε μπάζα στην περιοχή Υπάτης (Πίν. 70 δ).

Ο Βασίλειος Τριανταφύλλου βρήκε κατά την άροση αγρού στη θέση Σκαμνιά της κοινότητας Καλαποδίου μαρμάρινο ιγδίο ελληνιστικών χρόνων[90], το οποίο και παρέδωσε στην Εφορεία μας.

Ο Π. Κεράτσου κατά την άροση του αγρού του στην κτηματική περιφέρεια Παλιοχωρίου βρήκε και παρέδωσε χάλκινο ψέλιο γεωμετρικών χρόνων[91].

Ο Δ. Κατσούλας βρήκε στη θέση Καναπίτσα της κοινότητας Μοδίου και παρέδωσε τμήμα ενεπίγραφης στήλης με επιγραφή διατεταγμένη ημικυκλικά *ΕΠΙΘΕΟΔΟΡΟ* (Πίν. 70 ε). Η μορφή των γραμμάτων είναι προευκλείδεια και ο επιγραφικός τύπος συναντάται σε επιτύμβιες στήλες από τη γειτονική Βοιωτία[92].

Ο Κλεομένης Δαμάστας περισυνέλεξε από αγρούς της κτηματικής περιφέρειας της κοινότητας Παλαιοχω-

88. Θουκυδίδης, ΙΙ, 32,1· ΙΙΙ, 89, 3· V,18,7. Διόδωρος XII,44,1. W. Oldfather, RE, λήμμα Lokris. Lexicon der historischen Stätten, 1989, λήμμα Αταλάντη. Μ. Χριστοφόρου, Η Οπουντία Λοκρίδα και η Αταλάντη, 1991, σ. 66-68.

89. Για τον τύπο βλ. K. Kilian, βλ. (υποσημ. 49), σ. 76, πίν. 30, 805.

90. Délos XVIII, 1938, σ. 106, τύπος g.

91. K. Kilian, ό.π. (υποσημ. 49), σ. 172-173, πίν. 67, 3.

92. P. M. Fraser - T. Rönne, Boeotian and West Greek Tombstones, 1957, σ. 92 και 98 κ.ε.

ρίου και παρέδωσε: α) τμήμα επιτύμβιας στήλης με την επιγραφή *ΞΕΝΥΤΑΣ*, β) επιτύμβια στήλη από ασβεστολιθική ακατέργαστη πλάκα με την επιγραφή *ΝΕΑΝDRO*, γ) ακατέργαστη ασβεστολιθική πλάκα, ίσως επιτύμβια, με δυσανάγνωστη επιγραφή ..... *QA*, δ) επτά τεμάχια μαρμάρινων σπονδύλων κιόνων με ραβδώσεις, ε) τμήματα δεκαπέντε μαρμάρινων αγελαίων και τριών μαρμάρινων ηγεμόνων κορινθιακού τύπου.

Οι επιγραφές συγκαταλέγονται μεταξύ των ελάχιστων δειγμάτων γραφής από την αρχαία Δωρίδα και έχουν γραφεί σε ένα αρχαΐζον αλφάβητο που επιχωριάζει στην περιοχή και η χρήση του συνεχίζεται μέχρι και τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους[93].

Ο Π.Κ. Παπαναγιώτου από την περιοχή Λιβανατών περισυνέλεξε και μας παρέδωσε δύο λίθινα τριβεία και τμήμα αρράβδωτου κίονα από πωρόλιθο.

Ο Γεώργιος Κουμπούρας βρήκε σε αγρό στη θέση Πουρναράκι της κοινότητας Μελιταίας και παρέδωσε: α) έναν ακέραιο μελαμβαφή κυλικόσχημο σκύφο[94], β) ακέραιη λήκυθο με διακόσμηση ανθεμίων και πλέγματος, γ) λήκυθο ελλιπή κατά τη βάση με διακόσμηση φύλλων κισσού, δ) ακέραιο ατρακτόσχημο δακρυδόχο από τεφρό πηλό, και ε) πήλινο σφονδύλι.

Ο Αθανάσιος Μπαλατσούρας κατά την άροση του αγρού του στη θέση «Λίμνη» Κορομηλιάς βρήκε και παρέδωσε: α) χάλκινη αιχμή δόρατος, β) χάλκινη σμίλη, γ) πτηνόμορφο χειροποίητο άβαφο ασκό, δ) σκυφοειδές αγγείο άβαφο, και ε) μελαμβαφές λυχνάρι. Τα α, β, και γ αντικείμενα χρονολογούνται στην υστεροελλαδική ΙΙΙ εποχή και αποτελούν τις πρώτες ενδείξεις μυκηναϊκής παρουσίας στην περιοχή[95].

ΦΑΝΟΥΡΙΑ ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΛΕΣ ΛΟΚΡΙΔΟΣ

Είκοσι ένα άτομα συμμετείχαν, σε μακροπρόθεσμη βάση, στη μελέτη της περιόδου 1993 και τα περισσότερα από αυτά ασχολήθηκαν για ολόκληρη την περίοδο των έξι εβδομάδων, που διήρκεσε η περίοδος μελέτης.

Συγκεκριμένα, οι μελέτες που πραγματοποιήθηκαν για τη νεολιθική περίοδο ήσαν οι παρακάτω: μελέτη της στρωματογραφίας και της σχετικής κεραμικής της Περιοχής F, παλαιοεθνοβοτανική μελέτη και ανάλυση χρήσης – φθοράς λατύπης, καθώς και μελέτη παλαιοζωολογίας.

Οι μελέτες που πραγματοποιήθηκαν για την αρχαϊκή και την ελληνιστική περίοδο περιλάμβαναν τη στρωματογραφία και την κεραμική της Περιοχής Α. Μελετήθηκαν επίσης τα ύστερα ρωμαϊκά βυζαντινά κατάλοιπα. Κατά τη διάρκεια της μελέτης των αρχιτεκτονικών καταλοίπων εντοπίστηκε ένας τάφος μέσα στην εκκλησία (προφανώς χρονολογείται στον 12ο ή 13ο αι. μ.Χ.) που υπήρχε κίνδυνος να καταστραφεί εξαιτίας της διάβρωσης. Με την άδεια της Φ. Δακορώνια της ΙΔ΄ ΕΠΚΑ, ο τάφος καθαρίστηκε και ο σκελετός απομακρύνθηκε.

Ομάδα του προσωπικού ασχολήθηκε με την κεραμική, την καταγραφή και τη συντήρηση των ευρημάτων και τη στρωματογραφία της ελληνιστικής και ύστερης ρωμαϊκής περιόδου από την Περιοχή Η.

Τα προβλήματα προστασίας και παρουσίασης της θέσης και η μακροπρόθεσμη φύλαξη των κινητών ευρημάτων απαίτησαν μεγάλη προσοχή. Σχεδόν όλοι όσοι συμμετείχαν στο πρόγραμμα ασχολήθηκαν επί αρκετές ώρες ημερησίως με το κόψιμο των αγριόχορτων και γενικότερα τον καθαρισμό της θέσης. Το μωσαϊκό από την πρώιμη εκκλησία καλύφθηκε με στρώματα από περλίτη και κροκάλες βάθ. 0,40 μ. περίπου, προκειμένου να σταθεροποιηθεί μέχρι να αποκαλυφθεί εντελώς και να συντηρηθεί. Επίσης, αποφασίστηκε η κάλυψη ορισμένων τομών με στέγαστρα και η ενίσχυση της εκκλησίας με σιδερένιους στύλους.

JOHN COLEMAN

93. BCH 114 (1990), σ. 454.

94. Ath. Agora XII, σ. 107-108, αριθ. 548-551, πίν. 24.

95. Φ. Δακορώνια, Μυκηναϊκά ευρήματα από την Αχαΐα Φθιώτιδα, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών, 6-7/5/1995 (υπό έκδοση).

Ι΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Γαλαξείδι

Θέση Πελεκάρη (οικόπεδο Αριάδνης Κουμάρη)

Κατά τη διάρκεια εκσκαφών για ανέγερση οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο, στη νοτιοδυτική έξοδο του Γαλαξειδίου και στα δεξιά της εθνικής οδού προς Ναύπακτο, εντοπίστηκε τοίχος από αργές πέτρες με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., μήκ. 8, πλ. 0,60-0,80 και ύψ. διατήρησης 0,30-0,40 μ. Από τα όστρακα που περισυνελέγησαν ο τοίχος χρονολογείται στην πρώιμη εποχή του Χαλκού και πρέπει να ανήκει στον εκτεταμένο προϊστορικό οικισμό που είχε εντοπιστεί σε παλαιότερες έρευνες ένθεν και ένθεν της εθνικής οδού[1].

Στο ίδιο οικόπεδο είχε ανασκαφεί παλαιότερα προϊστορικός κιβωτιόσχημος τάφος[2].

Δίστομο

Οικόπεδο Ι. Πανουργιά και Σ. Καΐλη (γωνία Οσίου Λουκά και Τάκη Λάππα)

Κατά τις εργασίες ανέγερσης οικοδομής στο παραπάνω οικόπεδο εντοπίστηκε τμήμα της οχύρωσης της αρχαίας Αμβρόσσου (σημερινό Δίστομο), το οποίο σχηματίζει γωνία. Είναι κατασκευασμένο με κυβόλιθους από ντόπιο ασβεστόλιθο, οι οποίοι σώζονται σε ύψος ενός δόμου (0,40-0,50 μ.) και εδράζονται απευθείας στο φυσικό.

Η μία πλευρά του, που ακολουθεί πορεία παράλληλη της οδού Οσίου Λουκά, αποκαλύφθηκε σε μήκος 5,5 μ., ενώ η άλλη σε μήκος 5 μ. Εσωτερικά τους διατηρήθηκε μέρος του γεμίσματος του τείχους από αργές ασβεστολιθικές πέτρες τοποθετημένες στο φυσικό πέτρωμα (θράμι) της περιοχής.

Το αποκαλυφθέν τμήμα, κατασκευαστικά όμοιο με άλλα τμήματα που βρέθηκαν στην οδό Οσίου Λουκά και αλλού, πρόκειται πιθανότατα για πύργο της οχύρωσης-επέκτασης της αρχαίας πόλης.

Τα όστρακα που περισυνελέγησαν ήταν λιγοστά και αδιάγνωστα.

1. BCH 88 (1964), σ. 558 κ.ε.
2. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 205.

Γήπεδο

Στη βορειοανατολική γωνία του γηπέδου Διστόμου και με την ευκαιρία διάνοιξης οδού βρέθηκε ταφικός περίβολος σχήματος Π, με μέτωπο προς Α. Το μήκος της μακράς πλευράς του ήταν 7,80 μ., ενώ των κεραιών του 1,10 μ. (βόρεια) και 0,90 μ. (νότια). Αποτελούνταν από τρεις δόμους ορθογώνιας ψευδοϊσόδομης τοιχοδομίας (συνολ. ύψ. 1,20 μ.) από καλοδουλεμένες λιθοπλίνθους με ίχνη από βελόνι στην επιφάνειά τους. Στο εσωτερικό του περιβόλου βρέθηκαν τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι, κατασκευασμένοι στο φυσικό σκληρό πέτρωμα της περιοχής (καφεκόκκινο θράμι). Οι τρεις από αυτούς είχαν επενδεδυμένα τα τοιχώματά τους με ασβεστολιθικές πλάκες, ενώ όμοιες πλάκες αποτελούσαν την κάλυψη όλων των τάφων.

Σημαντικά ήταν τα κτερίσματα που περιείχαν:

Αριθμό από τρίλοβα και δίλοβα λογχόσχημα φύλλα χρυσού, με έκτυπες νευρώσεις στην επιφάνειά τους, τα οποία ανήκουν μάλλον σε δύο στεφάνια (Αριθ. Ευρ. Μ. Δελφών: 17610, 17611). Χρυσό περιδέραιο από αμφικωνικές ψηφίδες (χάντρες), μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται διακοσμητικά οκτώσχημα λογχοειδή στελέχη από στρεπτό έλασμα, που στο κέντρο φέρουν κυκλική υποδοχή για την τοποθέτηση ημιπολύτιμου λίθου (Αριθ. Ευρ. Μ. Δελφών: 17608) (Πίν. 71 α). Δύο χάλκινα πτυκτά κάτοπτρα με ανάγλυφες παραστάσεις στα καλύμματά τους. Συγκεκριμένα το ένα φέρει γυναικεία κεφαλή σε κατατομή με κυματοειδή κόμη, ενώ το άλλο δύο φτερωτές μορφές με σώμα λέοντος, κεφαλή και ράχη δράκοντα σε εραλδική στάση, όρθιες στα πίσω πόδια με τα κεφάλια στραμμένα προς τα πίσω να πατούν πάνω σε φυτικό μοτίβο, αποτελούμενο από φύλλα άκανθας και έλικες (Αριθ. Ευρ. Μ. Δελφών: 17606, 17607) (Πίν. 71 β-γ).

Επίσης, ένα αρυβαλλοειδές ληκύθιο, επτά μυροδοχεία, ένα μόνωτο κύπελλο, δύο οινοχόες, δύο λυχνάρια, ένα θήλαστρο, τέσσερις οξυπύθμενους αμφορείς, δύο λαγύνους, έναν κάνθαρο και μία δίωτη λοπάδα.

Οι τάφοι χρονολογούνται από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. έως και το 2ο αι. π.Χ.

Αντίκυρα

Οικόπεδο Χαρ. Δροσερού

Κατά τη διάρκεια ανασκαφικής έρευνας στο παρα-

πάνω οικόπεδο, στη θέση Παλάτια Αντίκυρας, όπου εκτείνονται τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης, ήλθαν στο φως ένας κιβωτιόσχημος και δύο καλυβίτες τάφοι των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Ο κιβωτιόσχημος είχε τοιχώματα πάχ. 0,40-0.50 μ., από αργές πέτρες, κεραμίδες και χώμα, ενώ στο δάπεδο έφερε επάλειψη από ασβεστοκονίαμα. Οι δύο καλυβίτες ήταν κατασκευασμένοι από επάλληλες στρώσεις κεραμίδων, ενώ γύρω τους είχαν τοποθετηθεί αργές πέτρες. Οι τάφοι ήταν ακτέριστοι, βρέθηκαν δε ένθεν και ένθεν τοίχου αμελούς κατασκευής από αργούς λίθους (περίβολος;), κατεύθυνης Β.-Ν. και συνολ. μήκ. 7 μ.

Λίλαια

Θέση Σεντούκα

Στη δεξιά όχθη του Αγοριανίτη ποταμού, στη θέση Σεντούκα, με αφορμή τη διάνοιξη δρόμου προς γεώτρηση καταστράφηκε κιβωτιόσχημος τάφος, σωζ. μήκ. (ανατολική πλευρά) 2,15, πλ. 0,80 και ύψ. 0,90 μ. Τα τοιχώματά του ήταν επενδυμένα με πλακοειδείς επιμήκεις σχιστολιθικές πέτρες (μεγ. διαστ. 0,50Χ0,10 μ.) και κεραμίδες ανάμεσά τους, ενώ ασβεστοκονίαμα είχε χρησιμοποιηθεί ως συνδετικό υλικό και επίχρισμα της εσωτερικής επιφάνειας των τοιχωμάτων. Το δάπεδό του ήταν από πατημένο χώμα. Η κάλυψή του πρέπει να αποτελούνταν από σχιστόπλακες που καταστράφηκαν, πλην μιας που βρέθηκε πεταμένη στην όχθη του ποταμού, διαστ. 1,30Χ0,75 μ. Το περιεχόμενο του τάφου είχε διασκορπιστεί: ολόγυρα βρέθηκαν οστά, ανάμεσά τους και δύο κρανία, ένα σιδερένιο καρφί και όστρακα δύο πινακίων ρωμαϊκής περιόδου.

Πολύδροσο

Γυμνάσιο

Στο βορειοανατολικό πρανές της αυλής του Γυμνασίου Πολυδρόσου με αφορμή κατολίσθηση χωμάτων βρέθηκαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι. Ο βορειότερος, προσανατολισμού Α.-Δ. και διαστ. 2,30Χ0,90 μ., έφερε ως επένδυση των τοιχωμάτων του μεγάλου και μεσαίου μεγέθους σχιστόπλακες, ενώ την κάλυψή του αποτελούσαν πέντε ογκώδεις πλάκες από το ίδιο υλικό. Ο σκελετός βρέθηκε ακέραιος, τοποθετημένος εκτάδην με την κεφαλή στα δυτικά και ελαφρά στραμμένη προς Ν.

Ο δεύτερος τάφος, 1 μ. περίπου νοτιότερα του άλλου και ίδιου προσανατολισμού και κατασκευής με αυτόν, βρέθηκε κατά το ήμισυ κατεστραμμένος.

Στην περιοχή του Γυμνασίου είχε ανασκαφεί παλαιότερα γεωμετρικός τάφος[3].

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Πολύδροσο

Ιερό Δήμητρας

Στο ανασκαμμένο από τον αείμνηστο Χρ. Καρούζο την περίοδο 1928-1934 ιερό της Δήμητρας Ερώχου, στη βορεινή έξοδο του χωριού, συνεχίστηκαν οι εργασίες απομάκρυνσης ικανού όγκου συσσωρευμένων χωμάτων και μπάζων. Ο χώρος περιφράχθηκε, ενώ κόπηκαν και άλλα δένδρα που είχαν φυτευθεί επάνω στα αρχαία. Η απομάκρυνση των χωμάτων έφερε στο φως μέρος της κάτοψης του ιερού που είχε αποκαλύψει ο Χρ. Καρούζος. Διαπιστώθηκε λιθολόγηση κάποιων τμημάτων του περιβόλου του.

Η Εφορεία σκοπεύει να προχωρήσει στην αποκατάσταση του χώρου και στη δημιουργία αρχαιολογικού πάρκου.

Λίλαια

Θέση Σιδερόπορτο

Καθαρίστηκε ο χώρος εκτός των τειχών της αρχαίας Λίλαιας στη θέση Σιδερόπορτο, ο οποίος είχε μεταβληθεί σε χώρο εναπόθεσης μπάζων της ευρύτερης περιοχής. Ο χώρος περιφράχθηκε και τοποθετήθηκαν ενημερωτικές πινακίδες.

ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΕΛΦΟΙ

Ρωμαϊκή αγορά και Νοτιοανατολική Έπαυλη

Η ανασκαφή διήρκεσε από 28 Ιουνίου ως 30 Ιουλίου. Στη ρωμαϊκή αγορά διενεργήθηκαν τομές τόσο μεταξύ του στυλοβάτη και του πλακόστρωτου όσο και στα βόρεια του στυλοβάτη. Ήλθαν στο φως τρεις ισοπεδωμένοι τοίχοι και συγκεκριμένα: α) ένας τοίχος με λευκό

3. ΑΑΑ XVI (1982), σ. 76-85.

συνδετικό κονίαμα λοξός σε σχέση με τη σημερινή πρόσοψη της αγοράς, που ανήκει στην ίδια χρονολογικά φάση με τον λεγόμενο «λοξό τοίχο» που είχε ήδη επισημανθεί στη βορειοανατολική γωνία της αγοράς[1], β) ένας τοίχος με συνδετικό κονίαμα χρώματος ερυθρωπού, προσκολλημένος στον προηγούμενο αλλά με ελαφρώς διαφορετική κατεύθυνση, πιο κοντινή στη τελευταία φάση και γ) στα βόρεια του στυλοβάτη διακρίνεται άλλος ένας τοίχος ανάλογος με τον προηγούμενο, χωρίς όμως να είναι εντελώς κάθετος προς αυτόν. Στον τρίτο αυτόν τοίχο ακουμπά παράλληλα ένας υπόγειος αγωγός.

Η φετινή ανασκαφή επιβεβαίωσε ορισμένα από τα συμπεράσματα των προηγούμενων ετών σχετικά με τις τρεις διαδοχικές οικοδομικές φάσεις της αγοράς, αλλά η στενότητα του χώρου και η πυκνότητα των οικοδομικών λειψάνων δεν επέτρεψαν να ανασκαφούν σε αρκετό βάθος οι αποκαλυφθέντες τοίχοι, ώστε να φανεί η τοιχοδομία τους και να περισυλλεγεί υλικό για χρονολόγηση.

Στη Νοτιοανατολική Έπαυλη η ανασκαφή έλαβε χώρα τόσο στο τμήμα των Θερμών (ανατολικά) όσο και στο χώρο της δυτικής αψιδωτής αίθουσας που είχε εν μέρει ανασκαφεί πέρυσι.

Αποκαλύφθηκαν διαδοχικά από Ν. προς Β. τα παρακάτω τμήματα των Θερμών: α) το praefurnium, πολύ κατεστραμμένο, β) ένας μικρός μαρμαροστρωμένος λουτήρας ζεστού νερού, ακριβώς επάνω από την είσοδο του ζεστού αέρα με αποχέτευση προς τα δυτικά. Στηριζόταν σε τέσσερις στυλίσκους από τους οποίους δεν σώζεται παρά το αποτύπωμα ενός από αυτούς σε μία πλίνθο πάνω από το δάπεδο από ωμή άργιλο και γ) το υπόκαυστο (Πίν. 72 α), διαστ. 2x2,50 μ. με δάπεδο από ωμή άργιλο, πάνω στο οποίο έχουν στερεωθεί 16 πλίνθοι που στήριζαν ισάριθμους στυλίσκους (σώζονται οι οκτώ). Οι στυλίσκοι αυτοί είναι ενός σπάνιου τύπου (στην ουσία πρόκειται για έναν μονοκόμματο κύλινδρο, κενό εσωτερικά με δύο οπές στο μέσον του ύψους του) και ο καθένας τους στηρίζει τέσσερις πλίνθους που συνδέονται με άργιλο και πιο πάνω μια μεγαλύτερη πλίνθο, που με τη σειρά της στήριζε το πλακόστρωτο της υπερκείμενης αίθουσας (sudarium).

Στα βόρεια της τελευταίας αίθουσας μια άλλη, μικρότερη, επιτρέπει την επικοινωνία με το υπόλοιπο τμήμα των Θερμών. Προς Β. είναι ήδη γνωστή η ύπαρξη του λουτήρα κρύου νερού, ενώ νοτιότερα από αυτήν ήλθε φέτος στο φως μια μεγάλη αίθουσα με δάπεδο από κομμάτια μαρμάρου. Στο νοτιότερο τμήμα της αποκαλύφθηκε κάθετος σωλήνας που συλλέγει τα νερά από το λουτήρα ζεστού νερού και που επικοινωνεί με υπόγειο αγωγό, στον οποίο καταλήγουν τα νερά από το λουτήρα κρύου νερού που βρίσκεται στα βόρεια.

Οι χώροι που βρίσκονται αμέσως προς Δ. και Ν. της μεγάλης αίθουσας είναι πολύ κατεστραμμένοι για να συμπεράνουμε κάτι για τη χρήση τους. Το στρώμα επάνω από τα δάπεδα βρίθει κεραμικής. Πρόκειται μάλλον για αποθέτη και όχι για στρώμα καταστροφής.

Στην περιοχή της δυτικής αψιδωτής αίθουσας η ανασκαφή έφερε στο φως ένα σημαντικό αριθμό φάσεων και κατασκευών που δυσκολεύουν πολύ τη στρωματογραφική ανάλυση. Προς Β. της αψίδας, εκεί όπου βρισκόταν ο επάνω όροφος, αναγνωρίστηκαν: α) λείψανα δαπέδου αναμεμιγμένα με επίτοιχα κονιάματα, β) ελάχιστα πιο ψηλά μια επιφάνεια από πατημένο χώμα αναμεμιγμένο με κονίαμα που προς Α. φέρει ένα μικρό πλακόστρωτο (εστία), και γ) πάνω σε μια επίχωση 1 μ. μια μικρή δεξαμενή.

Η μεγάλη αψίδα περιστοιχίζεται από δύο κόγχες προς Α. και Δ. ενώ ήλθε στη φως και μια μεγάλη αίθουσα στα ανατολικά της αψιδωτής. Οι οικοδομικές φάσεις του κτιρίου που νομίζουμε ότι μπορούν να διακριθούν είναι οι παρακάτω:

1. Στην πρώτη ανήκουν ένας τοίχος που περνά μπροστά από την αψίδα και άλλοι παράλληλοι ή κάθετοι προς αυτόν, λείψανα δαπέδου, ένα μικρό τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου καθώς και η αίθουσα που αποκαλύφθηκε προς Α. της αψιδωτής και που εξακολούθησε να χρησιμοποιείται και στη β΄ φάση. Το συνδετικό κονίαμα που χρησιμοποιείται στη φάση αυτή είναι κιτρινωπό.

2. Στη φάση αυτή ισοπεδώθηκαν ορισμένοι από τους τοίχους και δόθηκε στην κυρίως αίθουσα το σχήμα που βλέπουμε ακόμα και σήμερα με την προσθήκη της αψίδας, των δύο κογχών προς Α. και Δ. της τελευταίας και τοίχων που επέκτειναν την αίθουσα προς Ν. και Δ. Το συνδετικό κονίαμα εδώ είναι λευκό.

3. Ένα δάπεδο από πλίνθους, αισθητά ψηλότερα από αυτό της προηγούμενης φάσης, οργανώνεται γύρω από δύο βαθιές τάφρους (Πίν. 72 β) που φέρουν επίχρισμα από λεπτό κονίαμα. Η χρήση τους παραμένει προς το παρόν ανεξήγητη.

4. Στη βορειοανατολική πλευρά της αψίδας δημιουργήθηκε ένα μικρό φρεάτιο από πλίνθους, από το οποίο ξεκινά ένας αγωγός τετράγωνης διατομής που καλύπτεται από μία σειρά πλίνθων και μία λίθων. Για την κατασκευή τους καταστράφηκε το πλίνθινο δάπεδο στο σημείο αυτό. Η ανατολική κόγχη κλείνεται σε αυτή τη

1. BCH 115 (1991), σ. 701-702· 116 (1992), σ. 709.

φάση ως ένα ύψος με ενα τοιχάριο και επιχρίζεται με υδραυλικό κονίαμα.

5. Στην ανατολική πλευρά της αψίδας κατασκευάζεται ο κεραμικός κλίβανος που ήρθε στο φως πέρυσι. Έχει κατεύθυνση Β.-Ν. με την υπερυψωμένη του είσοδο προς Ν. Το δάπεδό του είναι από ωμή άργιλο που καλύπτεται από ασβέστη. Τρία τόξα (στην ουσία κομμάτι από χείλη πίθων) στηριζόμενα σε πλίνθους στηρίζουν την οροφή του θαλάμου καύσης, που διαθέτει οπές για το πέρασμα του θερμού αέρα. Ο επάνω όροφος δεν σώζεται.

6. Ένας τοίχος από αργολιθοδομή που τέμνει κατά πλάτος την αψίδα. Περιείχε σε β΄ χρήση ένα τμήμα κίονα και ένα πόδι από γυναικείο άγαλμα σε φυσικό μέγεθος.

Η έλλειψη καθαρού στρώματος καταστροφής στην αψιδωτή αίθουσα εξηγείται εν μέρει από τη συνεχή χρήση, κυρίως επαγγελματική από τη φάση 3 και ύστερα, του χώρου. Αντίθετα, στη διπλανή αίθουσα η στέγη κατέρρευσε πάνω στο δάπεδο από πατημένο χώμα, δημιουργώντας έτσι ένα καθαρό στρώμα καταστροφής πλούσιο σε κεραμικά ευρήματα. Μόνο στη νοτιδυτική γωνία της κατασκευάσθηκε ένας κεραμικός κλίβανος από τον οποίο όμως ελάχιστα σώζονται.

VINCENT DÉROCHE - ΠΑΛΑΤΩΝ ΠΕΤΡΙΔΗΣ

Επιφανειακή έρευνα

Στη συνέχεια της επιφανειακής έρευνας που πραγματοποιήθηκε το 1989 από τους J. Oulhen και D. Rousset στο νότιο τμήμα της Φωκίδας (Εφορεία Δελφών), καθώς και σε δύο φάσεις, τον Μάιο του 1990 και τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1992 στα εδάφη των φωκικών πόλεων (Εφορεία Λαμίας), προστέθηκε μια τρίτη περίοδος έρευνας των αρχιτεκτονικών λειψάνων στις κοινότητες: Προφήτης Ηλίας, Ανθοχώρι, Παρόρι, Μαυρονέρι, Άγιος Βλάσιος, Δαύλεια και Κυριάκι (άδεια ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α3/56465/547), στο διάστημα 1-6 Σεπτεμβρίου 1993.

Σύμφωνα με το πρόγραμμα επισκεφθήκαμε το σύνολο των θέσεων που αναφέρονται ως σήμερα στη βιβλιογραφία. Εδώ γίνεται λόγος μόνο για τα κατάλοιπα που είναι ελάχιστα γνωστά ή ανέκδοτα.

Προφήτης Ηλίας και γύρω περιοχή

Στα νοτιοανατολικά του χωριού εντοπίστηκαν αρχαίες λιθόπλινθοι σε λιθοσωρό στα όρια δύο χωραφιών. Η παρουσία κεραμικής και το μέγεθος ορισμένων λιθοπλίνθων υποδεικνύουν ότι η αρχαία θέση, από την οποία προέρχονται, δεν πρέπει να βρισκόταν πολύ μακριά.

Αν και η έρευνα των αρχιτεκτονικών λειψάνων στο Τσάρεσι, Άγιο Νικόλαο, που επισημαίνονται από τον Φ. Ντάσιο[2], στάθηκε άκαρπη, μπορέσαμε, ωστόσο να εντοπίσουμε σε μπάζα δίπλα στο Μπογδανόρεμα ένα σωρό πωρολίθων, που προέρχονται ασφαλώς από αρχαίο κτίριο (Πίν. 72 γ).

Ανθοχώρι και γύρω περιοχή

Ερευνήθηκαν τα αρχαία λείψανα στον Τσικνιά, 1,5 χλμ. βορειοανατολικά του χωριού: σχηματίζουν ένα τετράπλευρο 25Χ25 μ., ορισμένα τμήματα του οποίου είναι σίγουρα κατά χώραν (Πίν. 73 α).

Παρόρι

Με την ευκαιρία της επίσκεψης στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου, ανακαλύφθηκε στο λόφο Γκουρίτσα ένας οχυρωματικός περίβολος, διαμ. 100 μ., που σώζεται στο ύψος του πρώτου δόμου, αποτελούμενος από κυκλώπιες λιθοπλίνθους (Πίν. 73 β).

Μαυρονέρι

Εντοπίστηκαν αρχαίες λιθόπλινθοι κοντά στην εκκλησία του Αγίου Ιωάννη, στις πηγές του Μαυρονερίου. Στην τάφρο του καναλιού που βρίσκεται δυτικά της εκκλησίας υπάρχουν κατά χώραν λιθόπλινθοι που αποτελούν θεμέλια ενός κτιρίου.

Άγιος Βλάσιος

Στη δυτική έξοδο του χωριού, το χείλος ενός πηγαδιού φέρει σε β΄ χρήση μία επιτάφια πλάκα[3].

Η εκκλησία της Παναγίας είναι χτισμένη με λιθοπλίνθους σε β΄ χρήση, αλλά η επιγραφή IG IX 1,76, που είδε ο H. Lolling, δεν είναι πια ορατή.

Από τις δύο επιγραφές, IG IX 1,74 και 75, που είχαν εντοπιστεί στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, διακρίνεται μόνον η δεύτερη.

600 μ. ανατολικά του Αγίου Βλάσιου ερευνήθηκε

2. Φωκικά Χρονικά 4 (1992), σ. 46.

3. Βλ. ΑΔ 6 (1920/1921), σ. 145.

ένας λόφος, οι δυτικές πλαγιές του οποίου είναι γεμάτες όστρακα.

Ερευνήθηκε η ακρόπολη του Πανοπέως και έγιναν έκτυπα των αναθηματικών επιγραφών που είναι χαραγμένες στα βράχια και που είχαν επισημανθεί πριν χρόνια από τους ταξιδιώτες.

Δαύλεια και γύρω περιοχή

Ερευνήθηκε και πάλι η αρχαία θέση Φωκικό, στην κοιλάδα του Πλατανιά, όπου βρέθηκε ενεπίγραφος λίθος, πιθανότατα επιτάφιος[4].

Κυριάκι

Στη νότια άκρη του βραχώδους λόφου με το όνομα Μακριά Πεζούλα, που δεσπόζει πάνω από τις απότομες πλαγιές στα δυτικά και τα ανατολικά, βρίσκεται ένα αρχαίο κτίσμα (Πίν. 73 γ), που επισημαίνει ο Φ. Ντάσιος[5].

Το κεντρικό κτίριο, με τοίχους πάχ. 0,65 μ., και τραπεζιόσχημη οδοντωτή τοιχοδομία, είναι ένας πύργος διαστ. 6,15Χ6,10 μ.· στη νότια πλευρά του υπάρχει είσοδος, πλ. 0,95 μ. Στο κάτωφλι είναι ορατή μια τετράγωνη οπή εντορμίας. Από αυτή την είσοδο πρέπει να προέρχεται ένα υπέρθυρο, που βρίσκεται λίγο πιο κάτω.

Από τη βορειοδυτική γωνία του πύργου ξεκινάει λοξά ένας τοίχος μήκ. 3,65 μ., που σχηματίζει γωνία με έναν άλλο τοίχο μήκ. 8,10 μ., παράλληλο στη δυτική πλευρά του πύργου. Σχηματίζεται έτσι ένας τραπεζοειδής χώρος. Τέλος, κάτω από τη νότια πλευρά του πύργου απλώνονται κλιμακωτά δύο άνδηρα, το ένα πλ. 1,85 και μήκ. 9,90 μ., το άλλο με διαστάσεις 7 μ. περίπου πλάτος και 8,45 μ. μήκος.

Μετά από το μικρό χωριό Ταρσός φθάνει κανείς σε μια μικρή κοιλάδα με ελαιόδενδρα. Στη μέση της πλαγιάς, που την πλαισιώνει προς Β. και τη χωρίζει από το χωριό, βρίσκεται ένας αρχαίος πύργος, διαστ. 6,10Χ6 μ., με τραπεζιόσχημη οδοντωτή τοιχοποιία, του οποίου σώζονται τρεις ή τέσσερις δόμοι[6] (Πίν. 74 α).

Αξιοσημείωτο είναι το μέγεθος των λιθοπλίνθων που χρησιμοποιήθηκαν, με πάχος τέτοιο που να μη χρειάζεται διπλή παρειά στον τοίχο. Στην ανατολική πλευρά, και σε απόσταση 1,70 μ. από τη νοτιοδυτική γωνία ανοίγεται μια είσοδος πλ. 1,05 μ. Στο εσωτερικό του πύργου, στη βάση του βόρειου τοίχου βρίσκεται μία δεξαμενή, ενώ η δυτική πλευρά φέρει εγκοπή πλ. 0,25 και βάθ. 0,30 μ., για την εγκατάσταση, ίσως, ενός μοχλού πιεστηρίου.

Πενήντα περίπου μέτρα από τον ορμίσκο του Γραμματικού (νότια του εργοστασίου Πεσινέ) στις πρώτες πλαγιές που ανεβαίνουν προς τα νοτιοανατολικά βρίσκεται μια οχύρωση, που είχαν επισημάνει οι Lolling και Kirsten[7]. Πρόκειται για έναν τοίχο με πολυγωνική τοιχοποιία (Πίν. 74 β), από τον οποίο σώζονται δύο τμήματα που σχηματίζουν ορθή γωνία.

JACQUES OULHEN - DENIS ROUSSET -
ΛΟΥΚΑΣ ΖΩΓΡΑΦΟΣ

4. Studies Presented to Sterling Dow on His Eightieth Birthday, Durham 1984, σ. 95, αριθ. 9.

5. Φωκικά Χρονικά 4 (1992), σ. 71.

6. Ό.π., σ. 69.

7. Ό.π., σ. 70.

ΙΓ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΜΑΓΝΗΣΙΑΣ

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Έκθεση «Δασοοικονομία στην αρχαία Κύπρο»

Η ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το Goethe Institut Θεσσαλονίκης φιλοξένησε στην αίθουσα περιοδικών εκθέσεων του Αρχαιολογικού Μουσείου του Βόλου την Έκθεση «Δασοοικονομία στην αρχαία Κύπρο» κατά το χρονικό διάστημα Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου 1993.

Το περιεχόμενο της έκθεσης, βασισμένο στα πορίσματα των γερμανικών ανασκαφών στην Ταμασσό της κεντρικής Κύπρου υπό τη διεύθυνση του καθηγητή H.-G. Buchholz, αλλά και αρχαιομετρικών ερευνών, συγκριτικών μελετών δειγμάτων από διάφορες περιοχές κ.ά., αφορούσε τη βλάστηση, την εκμετάλλευση της ξυλείας και τη δασοοικονομία στη Μεγαλόνησο κατά την αρχαιότητα, και συγκεκριμένα κατά την αρχαϊκή, την κλασική και την ελληνιστική εποχή. Το ποικίλο υλικό (φωτογραφίες, χάρτες, σχέδια, επεξηγηματικά κείμενα), οργανωμένο σε ενότητες (π.χ. ανασκαφές, ορυχεία, αρχαίες μαρτυρίες, αρχιτεκτονική, ναυπηγική. φυτά, ζώα, ανατομία ξύλου κτλ.) ήταν προσαρμοσμένο σε 16 μεγάλους πίνακες αριθμημένους, που τοποθετήθηκαν στη σειρά μέσα στην αίθουσα. Στους επισκέπτες διανεμήθηκε ενημερωτικό φυλλάδιο που ετοίμασαν οι ανασκαφείς, μεταφρασμένο στα ελληνικά.

Η διοργάνωση της έκθεσης έγινε με πρωτοβουλία και με τη συνεργασία της συναδέλφου αρχαιολόγου Ζ. Μαλακασιώτη.

Έκθεση φωτογραφίας αρχαιολογικών ευρημάτων των Φερών

Η ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων σε συνεργασία με το δήμο Βελεστίνου, επί δημαρχίας Γαρ. Γεροβασίλη, διοργάνωσε έκθεση φωτογραφίας αρχαιολογικών ευρημάτων των Φερών σε αίθουσα του Δημαρχείου Βελεστίνου, στα πλαίσια των «Ρηγείων», των τοπικών πολιτιστικών εκδηλώσεων του Αυγούστου του 1993.

Σκοπός της έκθεσης ήταν να δοθεί η ευκαιρία κυρίως στους Βελεστινιώτες, που υφίστανται καθημερινά τις συνέπειες των σωστικών ανασκαφών και γίνονται συχνά μάρτυρες της αποκάλυψης αρχαιοτήτων, να γνωρίσουν καλύτερα και πιο συστηματικά ένα μικρό αντιπροσωπευτικό δείγμα της πλούσιας αρχαιολογικής κληρονομιάς του τόπου τους, δεδομένου ότι στο Βελεστίνο δεν υπάρχει μέχρι σήμερα ούτε μία έστω επισκέψιμη Αρχαιολογική Συλλογή.

Η έκθεση περιλάμβανε γύρω στις 70 φωτογραφίες, έγχρωμες και ασπρόμαυρες, καθώς και σχέδια, που συνοδεύονταν από μικρά επεξηγηματικά κείμενα. Το υλικό ήταν οργανωμένο κατά χρονολογικές και θεματικές ενότητες, ώστε να παρουσιάζονται χαρακτηριστικές πτυχές της ζωής και της δραστηριότητας των Φεραίων και να διαγράφεται η πορεία της εξέλιξης της αρχαίας πόλης των Φερών, από την αρχική εγκατάσταση των κατοίκων κατά την τελική νεολιθική περίοδο έως την εγκατάλειψή της κατά τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους. Το περιεχόμενο της έκθεσης καθιστούσε φανερή την αναγκαιότητα και τη σκοπιμότητα ίδρυσης ενός μικρού Αρχαιολογικού Μουσείου στο Βελεστίνο και παράλληλα έδινε μια πρώτη ιδέα για το υλικό που μπορεί να περιλάβει και για τον τρόπο οργάνωσής του.

Για την προετοιμασία της έκθεσης συνεργάστηκαν οι συνάδελφοι Π. Αραχωβίτη, αρχαιολόγος, Θ. Μακρή, τοπογράφος, καθώς και οι εργατοτεχνίτες του Βελεστίνου. Με χρηματοδότηση του Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών εκδόθηκε έγχρωμο πολύπτυχο σχετικό με το περιεχόμενο της έκθεσης, η οποία διήρκεσε έναν περίπου χρόνο.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Δημητριάδα

Αρχαίο θέατρο

Συνεχίστηκε φέτος η ανασκαφή στο θέατρο της αρχαίας Δημητριάδας. Στόχος και της φετινής ανασκαφικής περιόδου ήταν η αποκάλυψη των παλαιότερων φάσεων της ελληνιστικής σκηνής του θεάτρου, που είχε ξεκινήσει κατά τα προηγούμενα έτη.

Η περιοχή που ανασκάφηκε ήταν το βόρειο τμήμα της ελληνιστικής σκηνής, όπου για πρώτη φορά πραγματοποιήθηκε ανασκαφή. Κατά τη διάρκεια της έρευνας αποκαλύφθηκε το σωζόμενο σε 8 μ. περίπου τμήμα της υποθεμελίωσης του βόρειου τοίχου της ελληνιστι-

κής σκηνής, που βρίσκεται σε αντίστοιχη θέση με τον αποκαλυφθέντα το 1991 νότιο τοίχο της. Στην ίδια αρχιτεκτονική φάση είναι πιθανόν ότι ανήκουν οι πέντε σχεδόν τετράγωνες κτιστές υποθεμελιώσεις κιόνων ή πεσσών, διατεταγμένες σε δύο σειρές, που αποκαλύφθηκαν στο εσωτερικό του βόρειου δωματίου της ελληνιστικής σκηνής, και οι οποίοι θα στήριζαν τα δοκάρια της οροφής ή του δαπέδου του ορόφου στην περίπτωση που η ελληνιστική σκηνή είχε και πρώτο όροφο.

Μέσα στο χώρο του ίδιου δωματίου βρέθηκε η βορειοανατολική γωνία ενός μικρότερου κτιρίου, του οποίου η χρονολόγηση δεν στάθηκε δυνατή.

Τα κινητά ευρήματα που βρέθηκαν στην περιοχή του βόρειου δωματίου της ελληνιστικής σκηνής περιορίζονται σε όστρακα άβαφων κυρίως αγγείων (βρέθηκαν και λίγα μελαμβαφή) και σε αρκετά κομμάτια κεραμίδων κορινθιακού και λακωνικού τύπου. Τα κεραμίδια δεν βρέθηκαν μέσα σε αδιατάρακτο στρώμα καταστροφής και έτσι δεν μπορούν να συσχετιστούν άμεσα με τα αποκαλυφθέντα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Τα περισσότερα κομμάτια κεραμιδιών είχαν απορριφθεί μέσα σε μια περιοχή του δωματίου μαζί με πέτρες από διαλυμένους τοίχους, πιθανώς μετά την καταστροφή της ελληνιστικής σκηνής. Ορισμένα από τα κεραμίδια λακωνικού τύπου φέρουν το γνωστό σφράγισμα με το μονόγραμμα που σχηματίζουν τα γράμματα *ΒΑ*, το οποίο αποδίδεται στην περίοδο των Μακεδόνων βασιλέων. Ανάλογα σφραγίσματα έχουν βρεθεί σε παλαιότερες ανασκαφές τόσο από τη Δημητριάδα όσο και από την πρωτεύουσα του μακεδονικού βασιλείου, την Πέλλα.

Το βόρειο δωμάτιο της ελληνιστικής σκηνής καταστράφηκε στο ανατολικό του τμήμα από την κατασκευή ενός άλλου μεγάλου μεταγενέστερου κτιρίου, από το οποίο αποκαλύφθηκε μόνο ένα μικρό τμήμα της υποθεμελίωσης του δυτικού τοίχου του. Η ανεύρεση του μικρού αυτού τμήματος της υποθεμελίωσης οδήγησε την ανασκαφή βορειότερα από τη σκηνή του θεάτρου, στην περιοχή ανατολικά του αναλημματικού τοίχου του κοίλου του θεάτρου, όπου ήταν από παλιά ορατό τμήμα τοίχου από μεγάλους γωνιόλιθους του οποίου η πορεία προς ΒΔ. φαινόταν να έχει την ίδια κατεύθυνση με την υποθεμελίωση που αποκαλύφθηκε στην περιοχή του βόρειου δωματίου της σκηνής. Με την πρόοδο της ανασκαφής διαπιστώθηκε ότι πραγματικά ο τοίχος αυτός (αποκαλύφθηκε σε μήκος 28 μ.) ανήκε σε ένα μεγάλο κτίριο, πιθανώς στοά, την ύπαρξη του οποίου αγνοούσαμε μέχρι σήμερα και το οποίο κατασκευάστηκε μετά την καταστροφή του βόρειου τουλάχιστον δωματίου της ελληνιστικής σκηνής.

Πάνω στο βόρειο αποκαλυφθέν τμήμα του τοίχου αυτού σώθηκε μέρος ενός μεταγενέστερου τοίχου, στο θυραίο άνοιγμα του οποίου βρέθηκε ένα ατρακτοειδές ληκύθιο μέσα στο οποίο είχε τοποθετηθεί ένας νομισματικός θησαυρός που αποτελείται από 67 ασημένια νομίσματα του Κοινού των Θεσσαλών και ένα ασημένιο νόμισμα του Κοινού των Μαγνήτων (Πίν. 75 α). Η μελέτη του νομισματικού αυτού θησαυρού, που είναι ο πρώτος που βρίσκεται στην περιοχή της αρχαίας Δημητριάδας, θα δώσει πολλά καινούργια στοιχεία όχι μόνο για την ιστορία του θεάτρου και των κτιρίων που υπήρχαν στην περιοχή του, αλλά και για την ιστορία της ίδιας της αρχαίας πόλης.

Συμπερασματικά θα σημειώναμε ότι με τη φετινή ανασκαφή διαπιστώθηκε και στη βόρεια πλευρά της σκηνής του αρχαίου θεάτρου η ύπαρξη διαδοχικών αρχιτεκτονικών φάσεων, αντίστοιχων με εκείνες που βρέθηκαν στη νότια πλευρά, και οι οποίες ανήκουν στην ελληνιστική περίοδο. Οι κατόψεις των αλλεπάλληλων αυτών φάσεων δεν μπορούν να σχεδιαστούν ακόμη, αφού δεν έχει ερευνηθεί μέχρι σήμερα το κεντρικό τμήμα της σκηνής που καταλαμβάνει η σκηνή της ρωμαϊκής φάσης. Τέλος, η αποκάλυψη του μεγάλου μνημειακού κτιρίου προς Β. της σκηνής έδωσε νέες προοπτικές στην ανασκαφή του θεάτρου, αφού φαίνεται ότι στον ίδιο χώρο λειτούργησαν και άλλα δημόσια κατά πάσα πιθανότητα κτίρια της αρχαίας Δημητριάδας.

ΜΠΑΜΠΗΣ Γ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Ανάκτορο

Η ανασκαφή στο ανάκτορο της Δημητριάδας συνεχίστηκε το 1993 με χρηματοδότηση του ΠΕΠ Θεσσαλίας. Οι εργασίες συνεχίστηκαν και επικεντρώθηκαν στον καθαρισμό του κεντρικού χώρου της περίστυλης αυλής.

Στη βορειοδυτική γωνία της αυλής βρέθηκε η αρχή του μεγάλου αποχετευτικού αγωγού που είχε ήδη αποκαλυφθεί στο χώρο της βόρειας στοάς. Μέσα στη βορειοδυτική γωνία της αυλής, σκαμμένη στο φυσικό βράχο, υπάρχει συλλεκτήρια λεκάνη στο βόρειο άκρο της οποίας φθάνει ο αποχετευτικός αγωγός. Ο αγωγός είναι κατασκευασμένος από ογκώδεις πώρινους κυβόλιθους στα πλάγια και ο πυθμένας είναι στρωμένος με σχιστόπλακες.

Στην περιοχή αυτή της αυλής εκτός από την κεραμική, τυπική του 3ου και του α΄ μισού του 2ου αι. π.Χ., το πιο κοινό εύρημα είναι οι πήλινες χοάνες για το χύσιμο των μετάλλων στα καλούπια για την κατασκευή χάλκινων αντικειμένων στον παρακείμενο χαλκουργικό κλίβανο.

Το δάπεδο της δυτικής στοάς, από πατημένο πηλόχωμα και χαλίκια, έχει εντοπιστεί σε ορισμένα σημεία, αλλά στη μεγαλύτερη έκταση είναι κατεστραμμένο. Επίσης στο βορειοδυτικό άκρο της αυλής δεν σώζεται ο στυλοβάτης ούτε η θεμελίωση της δυτικής και της βόρειας κιονοστοιχίας. Αντίθετα υπάρχουν υπολείμματα λιθόκτιστου θεμέλιου τοίχου και στις δύο πλευρές. Ίσως κατά την τελευταία φάση κατοίκησης του ανακτόρου είχε κλείσει με τοίχο το βόρειο και δυτικό τμήμα του περιστυλίου προς τη βορειοδυτική γωνία.

Το δάπεδο της αυλής εντοπίστηκε σε όλες τις τομές.

Διαπιστώθηκε ότι ο φυσικός βράχος της περιοχής[1] ισοπεδώθηκε σε όλη την έκταση που καταλαμβάνει η αυλή και η λατύπη του, αναμεμιγμένη με χώμα, πατήθηκε και αποτέλεσε το δάπεδο της αυλής.

Πολλά ήταν τα επιχρίσματα λευκού, κόκκινου και κίτρινου (ώχρα) χρώματος, κεραμίδες στέγης με το γνωστό τύπο σφραγίσματος με το μονόγραμμα του βασιλέως Αντιγόνου σε έγκοιλο τετράγωνο, πώρινα τυφλά κομμάτια από αρχιτεκτονικά μέλη επιχρισμένα με μαρμαροκονίαμα.

Η κεραμική σε όλους τους τομείς της αυλής που σκάφτηκαν περιλαμβάνει μονόχρωμη κεραμική καθημερινής χρήσης, όστρακα από μεγάλα αγγεία (αμφορείς), όστρακα λύχνων, όστρακα μελαμβαφών και ερυθροβαφών αγγείων, ομφαλωτά πινάκια, κανθάρους, σκυφίδια με χείλος που νεύει προς τα μέσα, μεγαρικούς σκύφους με φυτική διακόσμηση αλλά και παραστάσεις, όστρακα με διακόσμηση Δυτικής κλιτύος. Στη βορειοανατολική γωνία της αυλής σώζεται στο ανατολικό μισό της βόρειας κιονοστοιχίας ο στυλοβάτης. Σε βαθύτερο επίπεδο από το δάπεδο της αυλής υπάρχουν τα αρχιτεκτονικά λείψανα προγενέστερης φάσης του ανακτόρου, τα οποία αποκαλύφθηκαν εν μέρει και θα ερευνηθούν λεπτομερέστερα και σε ευρύτερη έκταση στην επόμενη ανασκαφική περίοδο.

Ο στυλοβάτης της νότιας κιονοστοιχίας είναι κατεστραμμένος προς τη νοτιοδυτική πλευρά πριν από τη γωνία. Πολλά ήταν τα λευκά επιχρίσματα και σε αυτή την πλευρά της αυλής.

Βρέθηκαν 20 χάλκινα νομίσματα και ένα αργυρό δηνάριο Μάρκου Αντωνίου νομισματοκοπείου Κυρηναϊκής (κοπής 31 π.Χ.). Τα χάλκινα περιλαμβάνουν νομίσματα Εύβοιας, Μεγάρων, Κοινού Θεσσαλών, Κοινού Μαγνήτων, Φαλάννης, Ιστιαίας, Λάρισας, Αντιγόνου Γονατά και Φιλίππου Ε΄ που χρονολογούνται από το 360 (τα παλαιότερα) έως το 146 π.Χ. (Κοινού των Μαγνήτων).

Μετά το πέρας της ανασκαφής όλα τα παλαιά φθαρμένα στέγαστρα που προστατεύουν τις κιονοστοιχίες αντικαταστάθηκαν για την προστασία των πώρινων τοιχωμάτων του αγωγού (Πίν. 75 β).

Οικόπεδο Φωτ. Χούτα

Στο παραπάνω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή εν όψει της εκτέλεσης οικοδομικών εργασιών. Το οικόπεδο βρίσκεται σε αδόμητη περιοχή μεταξύ του θεάτρου και του ιπποδρόμου.

Η ανασκαφή αποκάλυψε τμήμα ελληνιστικής οικίας που ορίζεται από ισχυρό εξωτερικό τοίχο στα ανατολικά. Ο τοίχος αυτός καταστράφηκε εν μέρει καθ' ύψος από τον εκσκαφέα. Κατά μήκος αυτού του εξωτερικού τοίχου αποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια και μέρος τρίτου. Στα δυτικά αυτών των χώρων αποκαλύφθηκε πλακόστρωτη αυλή με πηγάδι και αποχετευτικό αγωγό.

Αναλυτικότερα και αρχίζοντας από βορειοανατολικά οι χώροι της οικίας έχουν ως εξής:

Το ορθογώνιο δωμάτιο (στα βορειοανατολικά) ήταν χώρος εργαστηρίου, αφού εδώ βρέθηκαν μεγάλες ποσότητες από πλάκες μολύβδου και αγγεία συγκολλημένα με μολύβδινους συνδέσμους, καθώς και πολλά νομίσματα του Κοινού των Μαγνήτων (196-146 π.Χ.), Αντιγόνου Γονατά, Ηράκλειας Τραχίνιας (εποχή Αιτωλικής Συμπολιτείας, 279-168 π.Χ.), Λάρισας (305-197 π.Χ.), Χαλκίδας (3ου αι. π.Χ.), Αμφίπολης (187-31 π.Χ.).

Στα νότια αυτού του χώρου υπάρχει δωμάτιο με προθάλαμο, όπου βρέθηκαν κατά χώραν, αλλά πεσμένες, τοιχογραφίες κόκκινου και γκρίζου χρώματος. Στον προθάλαμο υπήρχαν τμήματα από μεγάλα αγγεία (αμφορείς) και μαρμάρινο γουδί.

Δυτικά του μαρμάρινου κατωφλιού του προθαλάμου υπάρχει σκαλί από πατημένο χώμα και χαλίκι που οδηγεί στην πλακόστρωτη αυλή. Στα δύο άκρα του μαρμάρινου κατωφλιού υπάρχουν πειόσχημες βαθύνσεις, ίσως για τη στήριξη και τοποθέτηση ξύλινων παραστάδων, και τρεις τόρμοι για τη στήριξη της θύρας.

Νοτιότερα στον τρίτο και μεγαλύτερο χώρο, ο οποίος συνεχίζεται στο όμορο προς Ν. οικόπεδο, υπάρχει κτιστή εστία στη βορειοανατολική του γωνία, όπου βρέθηκε τμήμα χονδρού αγγείου (μικρό πιθάρι). Στο βόρειο τοίχο του δωματίου υπάρχει ορθογώνια κόγχη. Το μαρμάρινο κατώφλι οδηγεί στην πλακόστρωτη αυλή.

Κάτω από τις πλάκες της αυλής ένας πήλινος αγωγός καλυμμένος με πλάκες έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και αποχετεύει τα νερά του πηγαδιού που βρίσκεται μέσα σε

1. Βλ. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 207-208.

ορθογώνιο κτιστό χώρο – δεξαμενή(;) – που είναι επαλειμμένος με υδραυλικό κονίαμα. Ο χώρος αυτός ήταν στεγασμένος μόνο στα νοτιοανατολικά. Το πηγάδι έχει πήλινο στόμιο σε ένα σημείο συγκολλημένο με μολύβδινο σύνδεσμο – είναι άδειο μέχρι βάθ. 17 μ., είναι λαξευμένο στο βράχο και κτιστό με πέτρες μόνο στο επάνω μέρος.

Οικόπεδο Κωνσταντίνας Κατσώνη

Στο παραπάνω οικόπεδο πραγματοποιήθηκε σωστική ανασκαφή εν όψει της εκτέλεσης οικοδομικών εργασιών. Το οικόπεδο βρίσκεται σε αδόμητη περιοχή μεταξύ του θεάτρου και του ιπποδρόμου.

Η ανασκαφή αποκάλυψε τμήμα ελληνιστικής οικίας, που αποτελεί το δυτικό τμήμα αυτής που είχε αποκαλυφθεί στο οικόπεδο Χούτα. Στο οικόπεδο Κατσώνη αποκαλύφθηκε η αυλή της οικίας, ένα οικιακό ιερό, δωμάτια και πιθανότατα το προστώο.

Το ιερό βρίσκεται στα νότια της αυλής. Έχει δάπεδο στρωμένο με παχιές μαρμάρινες πλάκες, μία από τις οποίες έχει στρογγυλή κοιλότητα, που σχετίζεται πιθανότατα με την τελετουργία. Πάνω στο κτιστό θρανίο βρέθηκε πώρινος βωμίσκος με χαρακτή διακόσμηση και αγγεία. Εμπρός από το βωμίσκο, σε μια κοιλότητα, ένα θυμιατήρι και αγγεία ελαφρά καμένα.

Τα δύο δωμάτια στα δυτικά της οικίας ήταν πλούσια σε κεραμική και άλλα ευρήματα, όπως νομίσματα Κοινού Μαγνήτων, Αντιγόνου Γονατά, αλλά και Ιστιαίας, Βοιωτίας Λοκρών, Λάρισας, Φαλάννης, πρώιμα ρωμαϊκά (169-158 π.Χ.) και ασημένιο αθηναϊκό τετράδραχμο (154/3 π.Χ.), πολλά μολύβδινα βάρη κ.ά.

Ο τοίχος που βαίνει σχεδόν παράλληλα με τη βόρεια πλευρά του οικοπέδου είναι επιχρισμένος με κονίαμα σε όλο του το μήκος.

Οι ανασκαφές στα οικόπεδα Φωτ. Χούτα και Κωνστ. Κατσώνη αποκάλυψαν μια τυπική ελληνιστική οικία της Δημητριάδας οργανωμένη γύρω από την κεντρική αυλή, στην οποία βρισκόταν το οικιακό ιερό, το πηγάδι, ο αποχετευτικός αγωγός, τα δωμάτια για τις δραστηριότητες της οικογένειας (εργαστήριο συγκόλλησης αγγείων με μολύβδινους συνδέσμους και δωμάτιο με αργαλειό) αλλά και δωμάτια με εστίες στις γωνίες και κονιάματα.

Η οικία συνεχίζεται προς Ν. σε όμορο οικόπεδο και προς Β. κάτω από την οδό. Το τμήμα της οικίας που αποκαλύφθηκε έχει διαστάσεις 15 μ. στον άξονα Β.-Ν. και 17,20 μ. στον άξονα Α.-Δ. Στα ανατολικά της οικίας περνούσε μάλλον αρχαίος δρόμος, ο οποίος καταστράφηκε σε μεγάλο μέρος από τον εκσκαφέα αλλά προς Β. του οικοπέδου Χούτα, όπου σώθηκε, ήταν στρωμένος με χοντρό χαλίκι.

Τα νομίσματα, η κεραμική και τα λοιπά ευρήματα χρονολογούν τη διάρκεια κατοίκησης του χώρου από την αρχή του 3ου αι. π.Χ. έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., δηλαδή από την ίδρυση της Δημητριάδας έως λίγα χρόνια (154/3 π.Χ.) μετά την κατάληψή της από τους Ρωμαίους (168 π.Χ.). Ο πλούτος των νομισματικών τύπων αποδεικνύει για άλλη μια φορά το χαρακτήρα της πόλης ως εμπορικού και διοικητικού κέντρου της εποχής.

Και τα δύο οικόπεδα απαλλοτριώθηκαν.

Οικόπεδο κληρονόμων Καραδήμα

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται πάνω στην οδό Βόλου-Αθηνών, στα νότια του ρωμαϊκού υδραγωγείου. Η δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα άρχισε μετά από αίτηση των ιδιοκτητών. Η πρώτη δοκιμαστική τομή έγινε στο ύψος του ένατου πεσσού του ρωμαϊκού υδραγωγείου, σε απόσταση 100 μ. περίπου από αυτό και με κατεύθυνση Β.-Ν.

Η τομή αυτή δεν απέδωσε αρχαιολογικό στρώμα, διότι το έδαφος ήταν πολύ διαταραγμένο από την καλλιέργεια και περιείχε μόνο ελάχιστα όστρακα. Η δεύτερη δοκιμαστική τομή έγινε στο ανατολικό άκρο του αγρού, όπου κατά την επιφανειακή έρευνα εντοπίστηκε μαρμάρινο κατώφλι. Εδώ αποκαλύφθηκε τμήμα οικοδομήματος με δύο κατώφλια κατά χώραν, τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου, πήλινος αγωγός, κονιάματα τοίχων λευκού χρώματος και πιθάρι κατά χώραν. Η κεραμική και τα νομίσματα (Αντιγόνου Γονατά, Κοινού Θεσσαλών, Χαλκίδας) χρονολογούν το οικοδόμημα στον 3ο-α΄ μισό 2ου αι. π.Χ.

Αγρός Γεωργίου - Γιασεμής Δενελάβα

Στον παραπάνω αγρό, έκτασης 13 στρεμμάτων, πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές τομές ύστερα από αίτημα των ιδιοκτητών. Ο αγρός βρίσκεται προς ΝΑ. του μακεδονικού ανακτόρου, σε επαφή με το νότιο τείχος της Δημητριάδας, και ανήκει σε περιοχή του αρχαιολογικού χώρου, όπου επιτρέπεται μόνο γεωργική χρήση γης. Για την ανασκαφική έρευνα επιλέχθηκαν σημεία, στα οποία σύμφωνα με την αποτύπωση της αρχαίας πόλης και την υπόθεση των γερμανών αρχαιολόγων θα ήταν αναμενόμενα τα όρια αρχαίων οικοδομικών νησίδων.

Με το σκεπτικό αυτό ορίστηκαν τρεις δοκιμαστικές τομές στη δυτική πλευρά του αγρού για να διαπιστωθεί η ύπαρξη ή όχι της αρχαίας οδού Χ-ΧΙ. Σε αυτές τις το-

μές, σε βάθος 0,60-0,70 μ., αποκαλύφθηκε ένα μικρό τμήμα λιθόστρωτου με μικρές και μεγάλες πλάκες και μια σειρά από όρθιες, που θυμίζουν ρείθρο οδού.

Στο κέντρο του αγρού και σε σημείο όπου σύμφωνα με τα σχέδια θα ήταν αναμενόμενη η γωνία οικοδομικής νησίδας και οδός, ορίστηκε η δοκιμαστική τομή 4, η οποία δεν απέδωσε κανένα στοιχείο από αρχιτεκτονικής πλευράς έως βάθος 0,80 μ., παρά μόνο ελάχιστα όστρακα.

Στην ανατολική πλευρά του αγρού ορίστηκε η δοκιμαστική τομή 5, και πάλι σε σημείο όπου θα περιμέναμε τη γωνία οικοδομικής νησίδας. Η τομή αυτή απέδωσε αρκετή ποσότητα κεραμικής, αλλά σε βάθος 0,60-0,70 μ. αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι τα αποτελέσματα των πέντε δοκιμαστικών τομών δεν είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Από αρχιτεκτονικής πλευράς μόνο στα δυτικά του αγρού βρέθηκαν κάποια ελάχιστα στοιχεία λιθόστρωτου που ανήκουν πιθανώς στη χάραξη αρχαίας οδού, η οποία φαίνεται ότι δεν ολοκληρώθηκε.

Συνεπώς το σημείο αυτό της πόλης δεν οργανώθηκε πολεοδομικά και φαίνεται ότι ήταν ακατοίκητο.

ΑΝΘΗ ΜΠΑΤΖΙΟΥ-ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ

Νέα Ιωνία Βόλου (Καπακλί)

Οδός Κολοκοτρώνη (Έργο ΔΕΥΑΜΒ)

Κατά τη διάνοιξη του δρόμου για την κατασκευή έργου αποχέτευσης της Δημοτικής Επιχείρησης Ύδρευσης και Αποχέτευσης του Βόλου αποκαλύφθηκαν το Νοέμβριο του 1993 έξι τάφοι, οι οποίοι ανήκουν στο ευρύτερο νεκροταφείο της Ν. Ιωνίας που, όπως είναι γνωστό, καλύπτει χρονικά σχεδόν ολόκληρη την αρχαιότητα στην περιοχή του Βόλου.

Οι τάφοι βρέθηκαν μέσα σε όρυγμα πλ. 1,75 μ., το οποίο σκάφτηκε κατά μήκος της οδού Κολοκοτρώνη σε μικρή απόσταση από τους δύο θολωτούς τάφους που αποκαλύφθηκαν στην περιοχή στις αρχές του αιώνα[2] και κοντά στις εργατικές πολυκατοικίες, όπου κατά τη διάρκεια της εκσκαφής για τη θεμελίωσή τους αποκαλύφθηκαν 99 τάφοι[3]. Από τους έξι τάφους οι τρεις ήταν κιβωτιόσχημοι χτισμένοι με το συνηθισμένο τρόπο, δηλαδή με σχιστολιθικές πλάκες. Μόνο ένας κιβωτιόσχημος ξεχώριζε διότι περιείχε δύο ταφές, η μία από ανακομιδή με χώρισμα στη μέση και κτερίσματα ένα ολόκληρο αγγείο, μία χάνδρα και τέσσερα μεταλλικά αντικείμενα. Από τους άλλους δύο, ο ένας περιείχε μόνο τα κάτω άκρα μιας ταφής και ένα ληκύθιο και ο άλλος δεν περιείχε τίποτε.

Επίσης βρέθηκε ένας λακκοειδής τάφος με αποσπασματικά σωζόμενο σκελετό, καθώς και ένας του οποίου σώζονταν μόνον οι καλυπτήριες πλάκες.

Για τον έκτο κατά σειρά τάφο αξίζει να κάνουμε ιδιαίτερη μνεία, μιας και πρόκειται για σπάνιο εύρημα:

Τάφος 6[4] (Σχέδ. 1-2· Πίν. 75 γ, 76 α-γ). Σε τμήμα της διάνοιξης του δρόμου για την τοποθέτηση φρεατίου αποχέτευσης και σε απόσταση μόλις 1,50 μ. από τη μάντρα του εργοστασίου οινοπνεύματος, εμφανίστηκε σωρός από μεγάλες πέτρες, οι οποίες έδιναν την εντύπωση καλυπτηρίων πλακών κιβωτιόσχημου τάφου.

Με την αφαίρεση των πρώτων λίθων αποκαλύφθηκαν αγγεία και θραύσματα αγγείων, τα οποία ήταν τοποθετημένα σε στρώσεις δίπλα από κάποια κατασκευή που θύμιζε τοίχο κτιρίου. Η πορεία όμως των εργασιών εκσκαφής απέδειξε ότι επρόκειτο για κάποιο μεγάλο ταφικό μνημείο του οποίου η παραπάνω κατασκευή αποτελούσε τμήμα. Στη συνέχεια, επειδή υπήρχαν πολλές πέτρες που εισχωρούσαν στο εσωτερικό της παρειάς του φρεατίου και εμπόδιζαν την ανασκαφή, έγινε μεγαλύτερη διάνοιξη του χαντακιού και αποκαλύφθηκε το κάτω τμήμα της θόλου ψευδοθολωτού τάφου με μέγιστη εσωτερική διάμετρο 4,30 μ. Ήταν χτισμένη με αργούς λίθους και σώζεται σε ύψος 1,20 μ. στο βόρειο τμήμα και 0,60 μ. στο νότιο. Ο τάφος φέρει μικρό δρόμο στα δυτικά, μήκ. 2,72 και πλ. 1,10 μ.

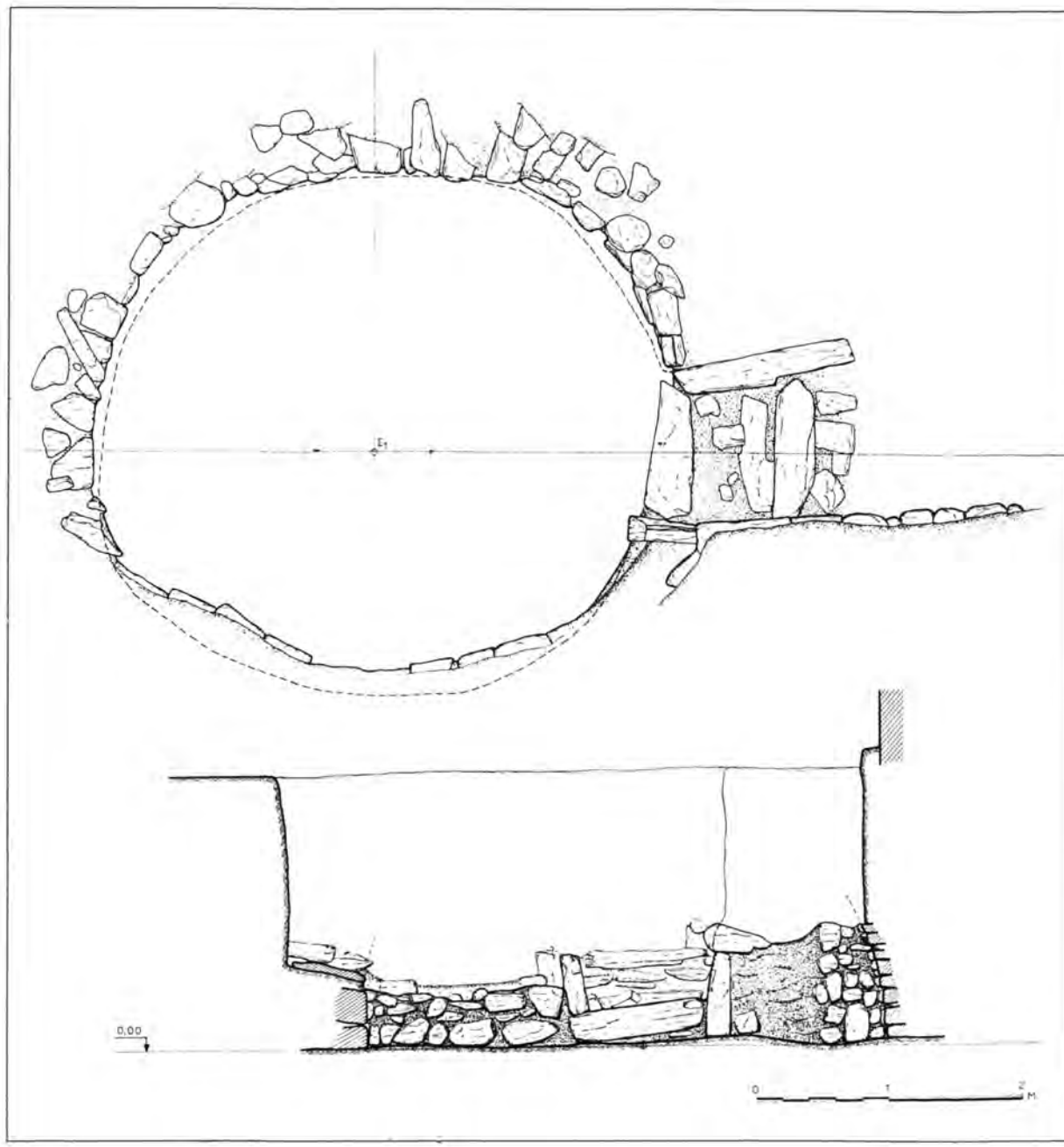
Από το χτίσιμο του δρόμου σώζονται δύο μεγάλες σχιστολιθικές πλάκες, καθώς και μία-δύο σειρές από πέτρες στη βόρεια παρειά του.

Η είσοδος του τάφου ήταν φραγμένη αρχικά με μία μεγάλη σχιστολιθική πλάκα ακριβώς εκεί όπου οι πλάκες του δρόμου τέμνουν τη θόλο, ενώ θα πρέπει να υπέ-

2. Βλ. ΠΑΕ 1905 και ΑΕ 1906 και 1914.

3. Βλ. ΑΔ 42 (1987): Χρονικά, σ. 254.

4. Οφείλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο συνεργείο της ανασκαφής αποτελούμενο από τις έκτακτες αρχαιολόγους Πέγκυ Τριανταφυλλοπούλου και Βούλα Γιονανίδου και ιδιαίτερα τους μόνιμους υπαλλήλους Κ. Κοσκινιώτη και Σ. Σαμαρά, δεινούς «ταφικούς» εργατοτεχνίτες, καθώς και τους έκτακτους εργατοτεχνίτες Σ. Δρόσο, Γ. Μπορτσέλη και Θ. Σταμούλη. Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω θερμά τις συντηρήτριες του Μουσείου Ε. Παπαδογιάννη, Ε. Ασδεράκη και Γ. Ζαχαρίου. Πολύτιμη υπήρξε η προσφορά και βοήθεια του φύλακα αρχαιοτήτων του Μουσείου Βόλου, Χαράλαμπου Σάλτη, ο οποίος συνέβαλε τα μέγιστα στον εντοπισμό του τάφου.

Σχέδ. 1-2. Νομός Μαγνησίας. Νέα Ιωνία (Καπακλί) Βόλου. Η άνω όψη του θολωτού τάφου. Η δυτική όψη και η τομή Δ-Δ.

στη και δεύτερο φράξιμο σε απόσταση μόλις 0,5 μ. από την κύρια είσοδό του με μικρότερες πέτρες.

Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, η οποία κράτησε μόλις δέκα ημέρες –είχε σωστικό χαρακτήρα και έγινε κάτω από πολύ άσχημες καιρικές συνθήκες– διαπιστώθηκαν τα εξής:

1. Ο τάφος ήταν ομαδικός και ασύλητος. Τα κρανία και τα οστά ήταν πάρα πολλά, αλλά λόγω της λάσπης δεν στάθηκε δυνατόν να διατηρηθούν.

2. Η χρήση του τάφου εντοπίζεται σε δύο διαφορετικές εποχές. Σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής δεδομένα φαίνεται ότι αρχικά χρησιμοποιήθηκε κατά την πρωτο-

γεωμετρική περίοδο, ενώ αργότερα στα όψιμα κλασικά χρόνια τα πρωτογεωμετρικά κτερίσματα παραμερίστηκαν στο νότιο τμήμα του τάφου και κλασικά κτερίσματα πήραν τη θέση τους.

3. Στους κλασικούς χρόνους η κύρια είσοδος του τάφου δεν ανοίχτηκε. Αντ' αυτής δημιουργήθηκε μικρή οπή στο βορειοδυτικό τμήμα της θόλου, μία δε σχιστολιθική πλάκα χρησιμοποιήθηκε ως δάπεδο, προφανώς λόγω του νερού που υπήρχε μέσα στον τάφο. Στην εποχή αυτή θα πρέπει να τοποθετηθεί και η κυκλική κατασκευή στο βορειοανατολικό τμήμα του τάφου, η οποία οριζόταν με ποταμίσιες κροκάλες και περιείχε αποκλειστικά αγγεία της περιόδου αυτής, καθώς και οστά ενός αλόγου πιθανώς με τα χαλινάρια του.

4. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής και ενώ η αρχική εικόνα ήταν ότι οστά και κτερίσματα βρίσκονταν κατά χώραν, διαπιστώσαμε ότι το εσωτερικό πλημμύρισε[5] και το νερό προκάλεσε διαταραχή με αποτέλεσμα να υπάρχει σήμερα μια συγκεχυμένη εικόνα της αρχικής τους θέσης στον τάφο. Αυτό διαπιστώθηκε κυρίως από τη συντήρηση και συγκόλληση των αγγείων.

Ο τάφος ήταν πολύ πλούσιος σε κτερίσματα και ως προς αυτό ανήκει στην ίδια κατηγορία με τους άλλους δύο θολωτούς τάφους που βρέθηκαν στο Καπακλί και ανασκάφηκαν από τους Κ. Κουρουνιώτη και Α. Αρβανιτόπουλο[6]. Τα κτερίσματα και τα οστά πρωτοεμφανίστηκαν σε βάθος 1,60 μ. και έφθασαν στα 2,20 μ. βάθος, όπου ο τάφος ήταν στρωμένος με φερτή άμμο, πιθανώς από τον ποταμό Κραυσίδωνα.

Βρέθηκαν αγγεία[7], το μεγαλύτερο ποσοστό των οποίων ανήκει στην πρωτογεωμετρική και το μικρότερο στην κλασική περίοδο (Πίν. 77 α-ε). Στα κτερίσματα του ίδιου τάφου ανήκουν επίσης 112 μεταλλικά αντικείμενα (δαχτυλίδια, πόρπες, περόνες, σφηκωτήρες, αλυσίδες, δόρατα, ξίφη, διάφορα ελάσματα), καθώς και πήλινα πηνία και χάνδρες. Επίσης βρέθηκαν 12 νομίσματα σε δύο ομάδες.

Οικόπεδο Π. και Α. Κωστούλα

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής οικοπέδου για την ανέγερση οικοδομής στην οδό Λ. Κατσώνη στην περιοχή Καπακλί Βόλου, αποκαλύφθηκε το Νοέμβριο του 1993 μια σειρά από τάφους που ανήκουν στο ευρύτερο νεκροταφείο της Ν. Ιωνίας, το οποίο ως γνωστόν καλύπτει ένα ευρύ φάσμα εποχών της αρχαιότητας.

Αποκαλύφθηκαν 16 τάφοι σε μικρή απόσταση μεταξύ τους και σε διαφορετικά επίπεδα σε βάθος 1-2 μ. Από αυτούς εννέα ήταν κιβωτιόσχημοι με καλυπτήριες πλάκες, χτισμένοι με τον τρόπο που είναι συνήθης στο νεκροταφείο της Ν. Ιωνίας. Βρέθηκαν επίσης δύο κεραμοσκεπείς τάφοι, ένας λακκοειδής, του οποίου ο λάκκος ορίζεται από μία σειρά ποταμίσιες κροκάλες, καθώς και μία σαρκοφάγος από πωρόλιθο με αμφικλινές κάλυμμα. Δύο κατασκευές είναι αμφίβολο αν πρόκειται για τάφους, ενώ ένας άλλος έσωζε μόνο τις καλυπτήριες πλάκες του.

Η ανασκαφή των τάφων υπήρξε προβληματική κυρίως λόγω του υδροφόρου ορίζοντα, αλλά και λόγω του ότι πολλοί από αυτούς βρέθηκαν σε αποσπασματική κατάσταση στις παρειές του οικοπέδου. Οι υπόλοιποι βρέθηκαν σε υπερυψωμένο «πατάρι» στα ανατολικά του οικοπέδου.

Οι περισσότεροι από τους τάφους δεν περιείχαν οστά ή, όταν υπήρχε σκελετός, αυτός ήταν αποσπασματικός, πράγμα που σημαίνει ότι ή ήταν ενωμένοι ή είχαν υποστεί κάποια διαταραχή. Στους τάφους βρέθηκαν δύο ολόκληρα αγγεία (ένα μόνωτο κύπελλο και ένα θήλαστρο) και τμήματα άλλων, που μάλλον ανήκουν στην κλασική εποχή.

Η ανασκαφή άρχισε υπό την επίβλεψη της υπογράφουσας και τη συνέχισε η αρχαιολόγος Παρασκευή Γιονανίδου, η οποία και την ολοκλήρωσε.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΡΟΝΤΗΡΗ

Φθιώτιδες Θήβες

Αρχαίο θέατρο (σκηνικό οικοδόμημα) (Σχέδ. 3· Πίν. 78 α-β, δ)

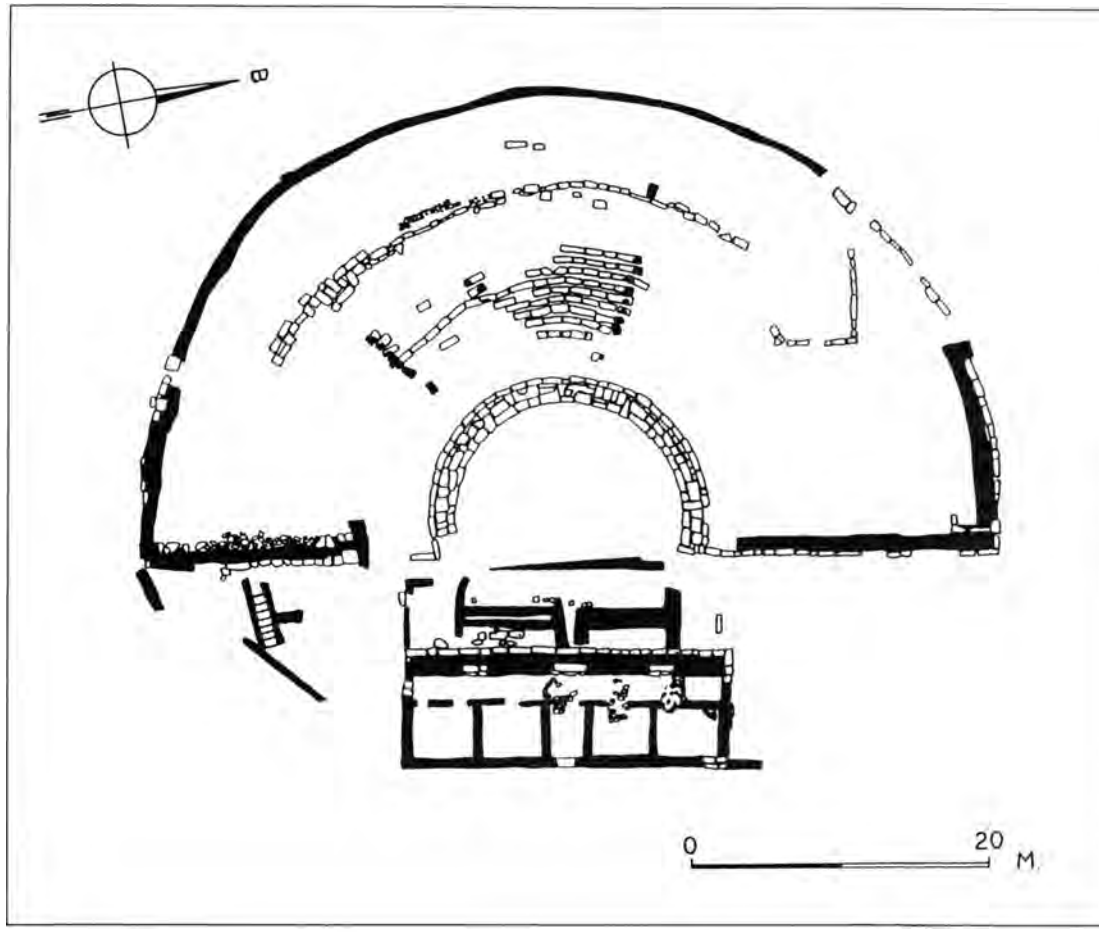
Στις αρχές του 1992, στα πλαίσια των εργασιών κατασκευής δεξαμενών υγρών καυσίμων, καθώς και του αγωγού μεταφοράς τους για τις ανάγκες του αεροδρομίου της 111 Πτέρυγας Ν. Αγχιάλου, ξεκίνησε η έρευνα στο χώρο που από παλιά μας ήταν η γνωστή η ύπαρξη ενός αρχαίου θεάτρου[8]. Στη διάρκεια αυτής της πρώτης ανασκαφικής περιόδου ήλθαν στο φως τα ερείπια ενός αρχαίου θεάτρου από το οποίο αποκαλύφθηκε το κοίλο, οι πάροδοι, η πλακόστρωση περιμετρικά της ορχή-

5. Είναι γνωστό ότι στην περιοχή ο υδροφόρος ορίζοντας συμπίπτει με το βάθος των τάφων.

6. Βλ. παραπάνω (υποσημ. 2).

7. Τα αγγεία βρίσκονται ακόμη στο στάδιο της συντήρησης και καταγραφής γι' αυτό και δεν είναι δυνατή η οποιαδήποτε περιγραφή τους.

8. W. M. Leake, Travels in Northern Greece, IV, 1835, σ. 358.

Σχέδ. 3. Νομός Μαγνησίας. Φθιώτιδες Θήβες. Κάτοψη του αρχαίου θεάτρου.

στρας καθώς και ο ρωμαϊκός τοίχος της πρόσοψης της σκηνής με τις τρεις πόρτες προς την ορχήστρα. Η έρευνα σταμάτησε τον Ιούνιο του 1992 χωρίς να αποκαλυφθεί πλήρως το κτίριο της σκηνής.

Το Μάρτιο του 1993 άρχισε πάλι η έρευνα και αποκαλύφθηκε όλο το κτίριο της σκηνής, όπως είχε αυτό διαμορφωθεί στην τελευταία φάση της χρήσης του θεάτρου, η οποία τοποθετείται στα ύστερα ρωμαϊκά χρόνια. Η σκηνή έχει μήκος 22,60 και πλάτος 7,40 μ. Αποτελείται από τέσσερις κύριες αίθουσες, δύο δεξιά και δύο αριστερά, και στη μέση υπάρχει ένας φαρδύς διάδρομος πλ. 2,5 μ. που βρίσκεται ακριβώς στον άξονα του θεάτρου. Μπροστά από τις αίθουσες αυτές υπάρχει ένας στενός διάδρομος πλ. 1,70 μ. Μια στενή πόρτα στη νότια πλευρά του διαδρόμου αυτού χρησίμευε αποκλειστικά στη διακίνηση των ηθοποιών.

Οι τοίχοι των αιθουσών της σκηνής σώζονται σε ύψος 1,20 μ. και είναι χτισμένοι από μικρές ακατέργαστες πέτρες και πλίνθους. Οι αίθουσες είχαν ξύλινα πατώματα και υπόγεια, όπου φυλάσσονταν τα αναγκαία αντικείμενα για τους ηθοποιούς, χρησίμευαν δηλαδή ως σκευοθήκες, ενώ στα χρόνια της ρωμαιοκρατίας ίσως φυλάσσονταν τα ζώα για τις θηριομαχίες.

Οι αίθουσες επικοινωνούσαν με το διάδρομο με πόρτες που έφεραν τοξωτά υπέρθυρα με πλίνθους στο επάνω μέρος, τα οποία σώζονται στο σύνολό τους πεσμένα στο διάδρομο.

Ο ρωμαϊκός τοίχος της πρόσοψης της σκηνής έχει τρεις πόρτες προς την ορχήστρα. Η κεντρική πόρτα έχει πλάτος 2,30 μ. και έκλεινε με δίφυλλη θύρα, ενώ οι δύο πλευρικές είναι μικρότερες με άνοιγμα 1,70 μ. σε απόσταση 4,40 μ. από την κεντρική. Τα κατώφλια των θυρών είναι μονοκόμματα, μαρμάρινα και διαπιστώνουμε ότι η πρόσοψη του κτιρίου της ρωμαϊκής σκηνής είναι χτισμένη με μνημειακό τρόπο και με ακριβή συμμετρία. Είναι φανερό ότι στα ρωμαϊκά χρόνια το κτίριο της σκηνής ήταν εντυπωσιακό, μάλλον διώροφο, με επιμελημένη πρόσοψη.

Μπροστά από το ρωμαϊκό τοίχο, σε απόσταση 0,80 μ., είναι χτισμένος ένας δεύτερος τοίχος. Ο τοίχος αυτός είναι χτισμένος με λαξευτούς κυβόλιθους σε β΄ χρήση και ακόμα δεν είμαστε σίγουροι για τη χρησιμότητά του. Ίσως εκεί πατούσε η εξέδρα της σκηνής ή, το πιθανότερο, κάποια κιονοστοιχία. Σε απόσταση 2 μ. από την πρόσοψη υπάρχει το προσκήνιο, το οποίο έχει υποστεί αλλοιώσεις, επειδή αργότερα προστέθηκε στη θέση αυτή ένας τοίχος στον οποίο ήταν εντοιχισμένα μαρμάρινα ρωμαϊκά ιωνικά κιονόκρανα, που προέρχονται από τη διακόσμηση της πρόσοψης της σκηνής. Αριστερά και δεξιά από το προσκήνιο προστέθηκαν δύο δωμάτια, τα παρασκήνια, τα οποία όμως δεν ερευνήθηκαν ακόμα.

Ένας φαρδύς αγωγός, 0,40Χ0,60 μ., εντοπίστηκε στον άξονα της σκηνής και οδηγεί έξω από το προσκήνιο. Ο αγωγός αυτός ασφαλώς έγινε στα ρωμαϊκά χρόνια, εκεί όπου στην ελληνιστική εποχή θα υπήρχε η Χαρώνεια κλίμακα. Στο χώρο αυτό, έξω από το προσκήνιο, βρέθηκε τμήμα πήλινης πλίνθου με εγχάρακτο το όνομα *ΘΗΒ* (ΘΗΒ[ΑΙ] ή ΘΗΒ[ΩΝ]). Θεωρούμε το εύρημα ιδιαίτερα σημαντικό, επειδή είναι η πρώτη επιγραφή που βρέθηκε πάνω στο λόφο, στο εσωτερικό της πόλης, και μας ταυτίζει πλέον με βεβαιότητα ότι η πόλη αυτή στα ελληνιστικά χρόνια ονομάζεται Θήβαι (Πίν. 78 γ).

Στα δωμάτια της σκηνής βρέθηκαν αρκετά χάλκινα νομίσματα. Από αυτά ξεχωρίζουμε ένα νόμισμα Θηβαίων (ΒΕ 10569), ένα Μαγνήτων (ΒΕ 10577), αρκετά του Κοινού των Θεσσαλών, αρκετά ρωμαϊκά (Καρακάλλα, Γορδιανού, Γαλλιηνού) καθώς και ένα Ιουστινιανού Α΄ (νομισματοκοπείου Θεσσαλονίκης), 527-565 μ.Χ., που σηματοδοτεί και την εποχή μέχρι την οποία κατοικούνταν ο λόφος των αρχαίων Φθιωτίδων Θηβών.

Αγρός Σακομήτρου - δυτικό νεκροταφείο

Το φθινόπωρο του 1992, κατά τη διάρκεια σκαπτικών εργασιών για την τοποθέτηση αγωγού υγρών καυσίμων στα πλαίσια του έργου ΕΚ/362, αποκαλύφθηκε τμήμα του δυτικού νεκροταφείου των Φθιωτίδων Θηβών. Στις 21.12.1992 η ανασκαφική έρευνα σταμάτησε λόγω κακοκαιρίας, αφού έφερε στο φως 42 τάφους. Οι τάφοι ήταν σε πυκνή διάταξη κατά συστάδες και είναι φανερό ότι ανήκαν σε ένα καλά οργανωμένο νεκροταφείο[9].

Στις 16.3.1993 συνεχίστηκε η ανασκαφική έρευνα στον ίδιο χώρο και αποκαλύφθηκαν άλλοι 27 τάφοι στους ήδη υπάρχοντες τομείς, αλλά και στο τμήμα του δρόμου προς τις δεξαμενές όπου γίνονταν σκαπτικές εργασίες διαμόρφωσης του χώρου.

Οι τάφοι που αποκαλύφθηκαν ήταν διαφόρων τύπων. Βρέθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι κατασκευασμένοι από ντόπιο ηφαιστειακό λίθο, οι οποίοι είχαν υποστεί σοβαρές αλλοιώσεις στο σχήμα τους ίσως λόγω των σεισμών που είναι γνωστό ότι ήταν σε έξαρση στην περιοχή από την αρχαιότητα, τάφοι κεραμοσκεπείς, πήλινες λάρνακες και ,τέλος, λακκοειδείς τάφοι με πήλινη κάλυψη ή με κάλυψη από επιτύμβιες στήλες σε β΄ χρήση. Από το σύνολο των 27 τάφων που ερευνήθηκαν στη δεύτερη ανασκαφική έρευνα οι 22 ανήκαν σε ενήλικες και οι πέντε σε παιδιά.

Κιβωτιόσχημοι τάφοι

Ερευνήθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι τάφοι. Οι δύο περιείχαν περισσότερους του ενός νεκρούς και φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. και πάλι στο 2ο αι.-1ο αι. π.Χ.

Τάφος 56. Κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 2Χ1 μ. Περιείχε τρεις νεκρούς. Οι δύο σε έκταση με το κεφάλι ανατολικά και ένας σε συνεσταλμένη θέση στην ανατολική πλευρά. Περιείχε 16 κτερίσματα, κυρίως αγγεία, πήλινα ειδώλια, χάλκινα ελάσματα και τρίλοβα φύλλα χρυσού. Τα παλαιότερα αγγεία που κτέρισαν την αρχική ταφή χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αι.-αρχές 3ου αι. π.Χ., όπως δύο μυροδοχεία (ΒΕ 10892, 10893), μια πήλινη λεκάνη (ΒΕ 10900) και ένα άωτο σκυφίδιο (ΒΕ 10904). Στις μεταγενέστερες ταφές ανήκουν τμήμα ομφαλωτού πινακίου (ΒΕ 10905), ακέραια πήλινα ειδώλια που παριστάνουν όρθιες γυναικείες μορφές ντυμένες καθώς και τμήματα παρόμοιων ειδωλίων (ΒΕ 10916, 10919, 10920, 10928), όπως επίσης και τρίλοβα φύλλα χρυσού.

Τάφος 57. Κιβωτιόσχημος τάφος με προσανατολισμό Α.-Δ. και διαστάσεις 2,20Χ1,40 μ. Οι πλαϊνές πλάκες του τάφου είχαν μετακινηθεί λόγω ισχυρού σεισμού, με αποτέλεσμα να πλησιάσει η βορινή μακριά πλάκα την αντίστοιχη νότια και να συνθλιβούν οι σκελετοί των τριών νεκρών καθώς και τα κτερίσματα. Η απόσταση μεταξύ των δύο μακριών πλακών του τάφου δεν ξεπερνούσε τα 0,15 μ. Ο τελευταίος νεκρός είχε ταφεί με το κεφάλι ανατολικά. Η ταφή αυτή από τα κτερίσματα που τη συνόδευαν, δύο γυάλινα κωδωνόσχημα μυροδοχεία (ΒΕ 10824, 10825) και ένα χάλκινο ρωμαϊκό δίδραχμο τοποθετημένο στο στόμα του νεκρού, χρονολογείται στα ρωμαϊκά χρόνια. Κάτω από τα οστά του προηγούμενου νεκρού βρέθηκαν τα οστά του δεύτερου, που είχε τοποθετηθεί με το κρανίο στα δυτικά, ενώ από τον

9. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 225-229.

τρίτο νεκρό βρέθηκε μόνο το κρανίο στη μέση του τάφου. Τα κτερίσματα που συνόδευαν τις αρχικές ταφές είναι κυρίως πήλινα μυροδοχεία (ΒΕ 10882, ΒΕ 10883, ΒΕ 10888), ένας μελαμβαφής λύχνος (ΒΕ 10895) και ένας μελαμβαφής κάνθαρος (ΒΕ 10897), που χρονολογούνται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 78 ε).

Κεραμοσκεπείς τάφοι

Ερευνήθηκαν 16 κεραμοσκεπείς τάφοι. Περιείχαν όλοι από ένα νεκρό και από τα κτερίσματά τους χρονολογούνται από τον 4ο αι.-1ο αι. π.Χ. Στον κεραμοσκεπή παιδικό τάφο 54 βρέθηκαν ένα πήλινο ειδώλιο που παριστάνει ανδρική ενδεδυμένη μορφή που κρατά βολβόσχημο μυροδοχείο (ΒΕ 10927) (Πίν. 79 α) και ένα πήλινο ειδώλιο περιστεριού (ΒΕ 10923), που χρονολογούνται στον 1ο αι. π.Χ.

Πήλινες λάρνακες

Βρέθηκαν τέσσερις ταφές σε πήλινες λάρνακες. Περιείχαν όλες από ένα νεκρό και από τα κτερίσματα χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αι.-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Λακκοειδείς τάφοι

Βρέθηκαν τέσσερις λακκοειδείς ταφές. Στο λακκοειδή τάφο 67 χρησιμοποιήθηκαν ως καλυπτήριες πλάκες ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες από παλαιότερους τάφους του δυτικού νεκροταφείου. Οι στήλες αυτές, που βρέθηκαν σε β΄ χρήση, περιγράφονται παρακάτω.

Επιτύμβιες στήλες

Στο δυτικό νεκροταφείο βρέθηκαν και έξι επιτύμβιες στήλες (οι πέντε ενεπίγραφες) που είχαν χρησιμοποιηθεί κυρίως ως καλυπτήριες πλάκες σε λακκοειδείς τάφους. Οι ενεπίγραφες στήλες από τη μορφή των γραμμάτων μπορούν να χρονολογηθούν στα ελληνιστικά χρόνια.

ΒΕ 11473. Τμήματα μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης (6 τμήματα). Σε β΄ χρήση στον τάφο 21. Έχει σχήμα παραλληλόγραμμο με αετωματική απόληξη. Φέρει επιγραφή σε ένα στίχο:

ΘΑΛΕΙΑ ΛΕΟΝΤΟΣ

Σωζ. μήκος 0,76, σωζ. πλάτος 0,45, ύψος γραμμάτων 0,02 μ.

ΒΕ 11474 (Πίν. 78 στ). Μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη με ανθεμωτή επίστεψη. Βρέθηκε σε β΄ χρήση στον τάφο 67. Έχει σχήμα παραλληλόγραμμο και είναι ελλιπής στο κάτω άκρο. Φέρει επιγραφή σε δύο στίχους:

ΜΝΑΣΙΓΟΝΑ
ΑΡΧΙΑ

Σωζ. μήκος 1,2, πλάτος 0,425, πάχος 0,21, ύψος γραμμάτων 0,02 μ.

ΒΕ 11475 (Πίν. 78 ζ). Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από ηφαιστειακό λίθο. Σώζεται σε δύο τμήματα. Βρέθηκε σε β΄ χρήση στον τάφο 67 ως καλυπτήρια. Έχει σχήμα παραλληλόγραμμο με ημικυκλική απόληξη. Φέρει επιγραφή σε τρεις στίχους:

ΑΦΘΟΝΗΤ
ΟΣ ΑΨΕΥΔ
Ο ΝΟΣ

Μήκος 1,16, πλάτος 0,56, πάχος 0,08, ύψος γραμμάτων 0,06 μ.

ΒΕ 11476. Τυχαίο εύρημα. Τμήμα στήλης από ηφαιστειακό λίθο χωρίς επιγραφή. Σωζ. μήκος 0,31, σωζ. πλάτος 0,40, πάχος 0,08 μ.

ΒΕ 11477. Ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη από ηφαιστειακό λίθο. Βρέθηκε σε β΄ χρήση στον τάφο 67 ως καλυπτήρια πλάκα. Έχει σχήμα παραλληλόγραμμο με τριγωνική απόληξη, αλλά είναι σπασμένη στην κορυφή του τριγώνου. Φέρει επιγραφή σε δύο στίχους:

ΤΟΛΜ
ΑΨΟΣ

Σωζ. μήκος 0,90, πλάτος 0,51, πάχος 0,13 μ.

ΒΕ 11478. Τμήμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης από ηφαιστειακό λίθο. Βρέθηκε σε β΄ χρήση στον τάφο 67 ως καλυπτήρια πλάκα. Σχήμα παραλληλόγραμμο με τριγωνική απόληξη. Φθαρμένη και αποκεκρουσμένη. Η επιγραφή δεν διαβάζεται.

Σωζ. μήκος 0,95, σωζ. πλάτος 0,47, πάχος 0,13 μ.

Μεγάλη Βελανιδιά

Οικόπεδο Συρβανίδη

Στο παραπάνω οικόπεδο, που βρίσκεται στην ανατολική παρειά του λόφου της Μ. Βελανιδιάς, αρχίσαμε τον Ιούνιο του 1993 δοκιμαστική ανασκαφική τομή ύστερα από αίτηση του ιδιοκτήτη για χορήγηση άδειας οικοδομής. Ο λόφος της Μ. Βελανιδιάς είναι κηρυγμένος αρχαιολογικός χώρος από τον Δ.Ρ. Θεοχάρη, όπου περιγράφεται ως προϊστορικός οικισμός με επάλληλους τοίχους. Σε επιφανειακή έρευνα που πραγματοποιήσαμε στο οικόπεδο πριν από την ανασκαφή, διαπιστώσαμε επιφανειακά λείψανα αρχαίων τοίχων και συλλέξαμε κεραμική και ένα ειδώλιο τύπου Ψ μυκηναϊκών χρόνων.

Στο κτήμα, που έχει έντονη κλίση προς τη θάλασσα,

επρόκειτο να χτιστούν δύο οικίες. Χαράξαμε τέσσερις δοκιμαστικές τομές στο χώρο ανέγερσης της πρώτης οικίας και, αφού αφαιρέθηκε η επιφανειακή επίχωση, εμφανίστηκαν επάλληλοι αντερεισματικοί τοίχοι σε βάθος 0,30 μ. από την επιφάνεια. Οι τοίχοι ήταν χτισμένοι με αργούς λίθους χωρίς συνδετική ύλη και ήταν σε επαφή ο ένας με τον άλλον και σε χαμηλότερο επίπεδο μεταξύ τους, ακολουθώντας βαθμιδωτά την κλίση του εδάφους. Προχωρώντας σε βάθος δεν εμφανίστηκαν άλλα αρχιτεκτονικά λείψανα εκτός από πέτρες (μπάζα), που προέρχονται από κατάρρευση κτιρίων ή τοίχων, που πιθανώς βρίσκονταν σε υψηλότερο σημείο. Σε βάθος 0,70 μ. συναντήσαμε το στέρεο έδαφος.

Η κεραμική που περισυνελέγη από τις τομές αυτές, δηλαδή σκύφοι με μελαμβαφές εσωτερικό, κύπελλα βαμμένα εσωτερικά, πόδια κυλίκων κτλ., χρονολογείται κυρίως στα μυκηναϊκά χρόνια (προχωρημένηΥΕ ΙΙΙΓ). Η κεραμική αυτή δεν είναι βέβαιο ότι συνδέεται με τους αντερεισματικούς τοίχους, οι οποίοι δεν είναι σαφές πότε θεμελιώθηκαν και αν λειτουργούσαν σε όλη τη χρονική διάρκεια του οικισμού. Στην κεραμική που βρέθηκε στα μπάζα και κάτω από αυτά αναγνωρίστηκαν όστρακα μεσοελλαδικά (γκρίζα μινύεια), μυκηναϊκά (σκύφος FS 385), και λίγα πρωτογεωμετρικά. Από τα λιγοστά κινητά ευρήματα, κυρίως πήλινα πηνία και σφονδύλια, ξεχωρίζει ένα αρχαϊκό νόμισμα Αίγινας (BE 15452) που χρονολογείται στα 550-530 π.Χ.

Επίσης πάνω σε έναν αντερεισματικό τοίχο βρέθηκε μια ταφή. Ο νεκρός ήταν σε ύπτια θέση με το κεφάλι ανατολικά και φαίνεται ότι η ταφή έγινε σε εποχή που ο τοίχος δεν ήταν σε χρήση. Ο τάφος δεν ήταν διαμορφωμένος, αλλά έγινε ελεύθερη ταφή και υπήρξε πρόνοια μόνο για το κεφάλι, που ακούμπησε στις καθαρές πέτρες του τοίχου.

Η έρευνα στο χώρο της πρώτης οικίας σταμάτησε στο σημείο που εμφανίστηκε ο φυσικός βράχος και συνεχίστηκε στο χώρο ανέγερσης της δεύτερης οικίας. Μόλις αφαιρέθηκε η πρώτη επίχωση εμφανίστηκε η ίδια κατάσταση με τα πρώτα σκάμματα, δηλαδή μικρές κατακυλισμένες άμορφες πέτρες και ένα τμήμα λιθόκτιστου τοίχου με κατεύθυνση Β.-Ν. που είναι κατεστραμμένος και δεν συνδέεται με άλλη αρχιτεκτονική κατασκευή.

Η κεραμική που συνελέγη από τη δεύτερη τομή είναι κυρίως πρωτογεωμετρική, δηλαδή όστρακα μελαμβαφή από σκύφους, όστρακα από μεγάλα πιθάρια και αμφορείς, τροχήλατα με καφέ ταινίες ή ζίκ-ζακ γραμμές σε κόκκινο φυσικό φόντο κτλ.

Επειδή στο οικόπεδο Συρβανίδη, λόγω της καλλιέργειας και της μεγάλης κλίσης του εδάφους, δεν ήταν δυνατόν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα και επειδή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, πιστεύουμε ότι η θέση χρειάζεται περαιτέρω έρευνα. Όμως είναι ιδιαίτερα σημαντικό ότι στην πρώτη ανασκαφική έρευνα που πραγματοποίησε η ΙΓ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο λόφο της Μ. Βελανιδιάς βρέθηκε κεραμική από τα μεσοελλαδικά έως τα γεωμετρικά και ίσως έως τα αρχαϊκά χρόνια. Το αρχαϊκό νόμισμα που βρέθηκε, μαζί με την ελάχιστη αρχαϊκή κεραμική στα μπάζα, αποτελούν μια σαφή ένδειξη για χρήση του χώρου την εποχή αυτή.

Ο λόφος της Μ. Βελανιδιάς να ερευνηθεί ευρύτερα και να γίνει μια έρευνα σε συνδυασμό και με τον απέναντι επίσης κηρυγμένο λόφο του Αγίου Γεωργίου Κυνηγών, ο οποίος φαίνεται ότι κατοικήθηκε οπωσδήποτε και κατά τα αρχαϊκά χρόνια, καθώς και σε συνδυασμό με το λόφο στον οποίο βρίσκονται οι δεξαμενές υγρών καυσίμων Μαμιδάκη, όπου επιφανειακά υπάρχει άφθονη μυκηναϊκή κεραμική.

Δεν γνωρίζουμε ποια πόλη ή κώμη υπήρχε στην αρχαιότητα στη θέση αυτή, όμως νομίζουμε ότι αξίζει τον κόπο να ερευνηθεί η πιθανότητα να ταυτιστεί ο λόφος της Μ. Βελανιδιάς και του Αγίου Γεωργίου με μια γνωστή αρχαϊκή θέση. Δεν είναι δυνατόν σήμερα, με όσα στοιχεία διαθέτουμε, να προχωρήσουμε στην ταύτιση αυτή. Όμως είναι πιθανό οι αρχαίες Αμφανές να βρίσκονταν στο χώρο αυτό. Το νόμισμα της Αίγινας, τα λίγα όστρακα αυτής της εποχής, αλλά κυρίως η κατοίκηση σε δύο λόφους (ένας οικισμός που φαίνεται σε δύο κορυφές: αμφί-φαίνομαι) αποτελούν μια αφορμή για έρευνα με σκοπό την ταύτιση αυτή.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΔΡΥΜΗ-ΣΙΣΜΑΝΗ

Βελεστίνο

Οικόπεδο Βασ. Μπόλια

Το οικόπεδο βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της σύγχρονης πόλης του Βελεστίνου, στην περιοχή Αυλαγάδια, και εντάσσεται στο νότιο τμήμα της αρχαίας πόλης των Φερών. Είναι σε μικρή απόσταση από το νότιο τείχος και σε άμεση επαφή με το οικόπεδο Νικ. Σταμούλη, στο οποίο αποκαλύφθηκαν στο παρελθόν αρχιτεκτονικά λείψανα του 4ου αι. π.Χ. καθώς και εργαστήριο κεραμικής ελληνιστικών χρόνων[10].

Το 1992, κατά την εκσκαφή θεμελίων για την ανέγερση οικίας, ήλθαν στο φως τμήματα αρχαίων τοίχων

10. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 146· 40 (1985): Χρονικά, σ. 191. Αργ.

και αμέσως αποφασίστηκε η διεξαγωγή ανασκαφικής έρευνας σε τμήμα του οικοπέδου που ολοκληρώθηκε το 1993. Με την ανασκαφή αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά τμήματα κτιρίων που ανήκουν σε δύο επάλληλες οικοδομικές φάσεις και με βάση τα κινητά ευρήματα χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα καταλαμβάνουν το νότιο, νοτιοδυτικό και βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου ενώ ανάμεσά τους εκτείνεται αρκετά μεγάλος υπαίθριος χώρος που χαρακτηρίζουμε με βεβαιότητα ως αυλή (Πίν. 79 β). Το δάπεδό της εντοπίστηκε σε ικανοποιητική έκταση και ήταν από κοκκινωπό, χαλικώδες, καλά πατημένο χώμα. Από το ίδιο υλικό είχαν κατασκευαστεί και τα δάπεδα των εσωτερικών χώρων.

Οι τοίχοι ήταν κατασκευασμένοι από μικρές ακατέργαστες πέτρες και λάσπη από χώμα, ενώ ενδιάμεσα είχαν χρησιμοποιηθεί τμήματα κεραμίδων. Το πλάτος τους ήταν 0,50 μ. και το ύψος κυμαινόταν από 0,20-0,70 μ. Ο προσανατολισμός τους ήταν Β.-Ν. ακολουθώντας τη γενικότερη αντίληψη οργάνωσης του πολεοδομικού ιστού των αρχαίων Φερών στα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια, όπως αυτή προκύπτει από τη μέχρι τώρα έρευνα[11]. Η θεμελίωση των τοίχων της παλαιότερης οικοδομικής φάσης έγινε σε επιχώσεις που περιείχαν κεραμική ελληνιστικών αλλά και κλασικών χρόνων. Το φυσικό έδαφος εντοπίστηκε σε μικρό σχετικά βάθος, ±0,60 μ., κάτω από το επίπεδο θεμελίωσης των τοίχων. Τα κτίσματα της β΄ οικοδομικής φάσης θεμελιώθηκαν, κατά το μεγαλύτερο τμήμα τους, απευθείας πάνω σε εκείνα της παλαιότερης φάσης. Η πολύ αποσπασματική διατήρηση των τοίχων δεν απέδωσε καμιά ολοκληρωμένη κάτοψη των χώρων στους οποίους ανήκαν. Ο συσχετισμός τους ωστόσο με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του νοτιότερα ευρισκόμενου οικοπέδου ιδιοκτησίας Νικ. Σταμούλη συνηγορεί για την απόδοσή τους στο ίδιο κτιριακό σύνολο, του κεραμικού εργαστηρίου, που αποκαλύφθηκε εκεί (Σχέδ. 4).

Για την άποψη αυτή συνηγορούν και ορισμένα από τα κινητά ευρήματα που προήλθαν από την ανασκαφή, όπως οι ακέραιες μήτρες λυχναριών[12], που βρέθηκαν σε μικρό αποθέτη στο δάπεδο του υπαίθριου χώρου, καθώς και τμήματα από μήτρες ειδωλίων. Από τα κινητά ευρήματα αναφέρουμε επίσης την παρουσία ικανοποιητικού αριθμού πήλινων πυραμιδόσχημων αγνύθων, χάλκινων νομισμάτων καθώς και τμήματος πήλινης κεραμίδας στέγης λακωνικού τύπου με το σφράγισμα *ΚΕΡΔΩΝ[ΟΣ]* μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο.

ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΡΑΧΩΒΙΤΗ

Πλάτανος Αλμυρού

Βουλοκαλύβα (Αγρός Δ. Δεσποτόπουλου)

Συνεχίστηκε και αυτή τη χρονιά η ανασκαφική έρευνα στο γεωμετρικό νεκροταφείο των τύμβων στη θέση Βουλοκαλύβα[13], για την αποκάλυψη και του τρίτου ταφικού τύμβου που υπήρχε στον αγρό Δ. Δεσποτόπουλου.

Μορφολογικά στοιχεία. Ο τύμβος Γ ήταν ένα αρκετά ψηλό έξαρμα, ορατό από μακριά. Το αρχικό του μέγεθος ήταν πολύ μεγαλύτερο από το πραγματικό, επειδή επάνω σε αυτόν συσσωρεύονταν πέτρες και χώματα, που προέρχονταν από τον ετήσιο καθαρισμό και την καλλιέργεια του αγρού. Όταν με τη βοήθεια σκαπτικού μηχανήματος απομακρύνθηκαν τα επιφανειακά μπάζα και προχωρήσαμε στην αποκάλυψη του λίθινου «μανδύα» που κάλυπτε τους λάκκους με τις πυρές, η περίμετρος του τύμβου ήταν 73,24 μ. και τα σωζόμενα λείψανά του εμφανίστηκαν από βάθος 0,25 έως 0,97 μ. από την επιφάνεια του σύγχρονου αγροτικού δρόμου που διέρχεται δίπλα στη βόρεια παρυφή του τύμβου. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας αποκαλύφθηκαν στο χώρο του ταφικού τύμβου κάτω από το λιθοσωρό (μανδύα) πέντε θολωτοί τάφοι, 34 λάκκοι που περιείχαν τα υπολείμματα της καύσης των νεκρών και ακόμη 20 παιδικοί τάφοι.

Οι θολωτοί τάφοι του τύμβου Γ είχαν τα ίδια μορφολογικά στοιχεία με τους θολωτούς τάφους που είχαν αποκαλυφθεί στους τύμβους Α και Β του ίδιου αγρού[14]. Τα τοιχώματά τους αποτελούνταν από ογκώδεις μεγά-

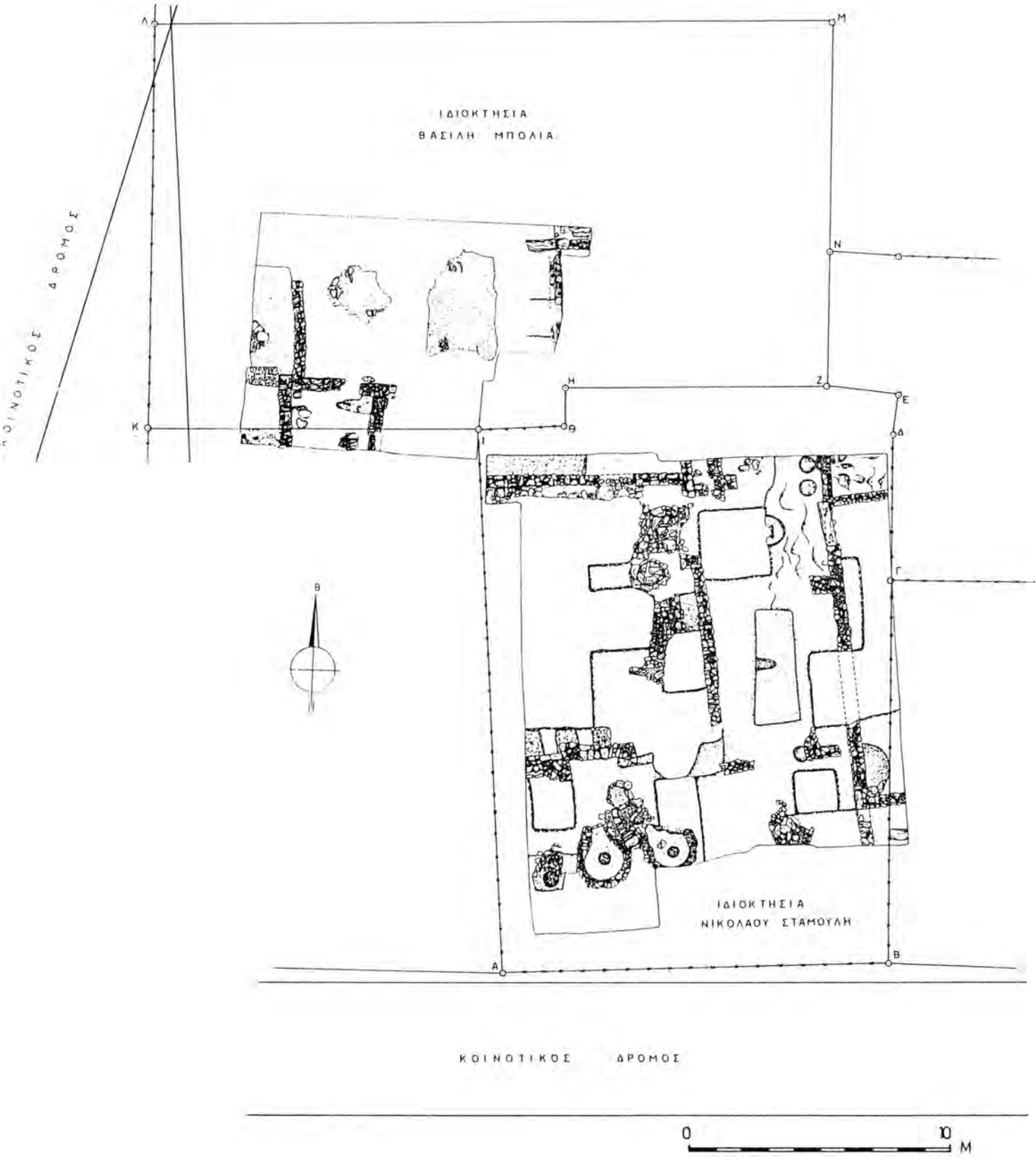
Ιντζεσίλογλου, Εργαστήρια Κεραμεικής ελληνιστικής εποχής στην αρχαία πόλη των Φερών στα Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου για την Αρχαία Θεσσαλία, Μνήμη Δ. Ρ. Θεοχάρη, Αθήνα 1992, σ. 437-447, πίν. 92-95, και Πρακτικά Β΄ Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμεική, Αθήνα 1990, σ. 121-136, πίν. 69-76.

11. Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Θεσσαλία, Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας 1975-1990, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών 17-22 Απριλίου 1990, Αθήνα 1994, τόμ. Β, σ. 81.

12. Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Πρακτικά Γ΄ Επιστημονικής Συνάντησης για την Ελληνιστική Κεραμική (Θεσσαλονίκη 1991), Αθήνα 1994, σ. 378-379, 385, πίν. 291.

13. BSA 18 (1912), σ. 1-29.

14. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 229-234.

Σχέδ. 4. Νομός Μαγνησίας. Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Μπόλια και Νικ. Σταμούλη. Κάτοψη της ανασκαφής.

λες και μικρές ασβεστολιθικές πέτρες τοποθετημένες έτσι ώστε να σχηματίζουν θόλο. Είσοδος που να οδηγούσε στο εσωτερικό τους δεν διαπιστώθηκε και η κορυφή τους βρέθηκε κατεστραμμένη ή διαταραγμένη. Συγκεκριμένα στους θολωτούς τάφους δ και ε βρέθηκε κατεστραμμένο και τμήμα της τοιχοποιίας τους.

Οι θολωτοί τάφοι δεν βρέθηκαν όλοι στο κέντρο της συνολικής έκτασης του τύμβου Γ, αλλά διάσπαρτοι. Οι θολωτοί τάφοι α, β και δ σώζονταν σε αρκετό ύψος, μέχρι 0,95 μ., και είχαν διάμετρο γύρω στα 3 μ. Ο θολωτός τάφος γ, που είχε και τη μεγαλύτερη διάμετρο, 6 μ. περίπου, έσωζε μόνο την πρώτη σειρά δόμων και αυτή ελλιπή σε μερικά σημεία (Σχέδ. 5). Η επίχωσή τους αποτελούνταν από καμένο χώμα, στάχτες, ανθρακίδια και μέσα από αυτή συνελέγησαν όστρακα κεραμικής, σιδερένια όπλα και εργαλεία, απανθρακωμένοι καρποί, καμένες ύλες και οστά σε μικρές ποσότητες.

Οι λάκκοι που περιείχαν τις καύσεις των νεκρών αποτελούνταν από μικρές και μεγάλες ασβεστολιθικές πέτρες και κροκάλες, από τον παρακείμενο μικρό ποταμό Άμφρυσο· τοποθετημένες σε μονή ή πολλαπλή σειρά, σχημάτιζαν λάκκους πεταλόσχημους, ελλειψοειδείς ή κυκλικούς, άλλοτε κλειστούς και άλλοτε ανοικτούς σε κάποιο τμήμα των τοιχωμάτων τους (Σχέδ. 5· Πίν. 79 γ).

Οι παιδικοί τάφοι ήταν κυρίως κιβωτιόσχημοι με μικρές σχιστόπλακες, μία ή δύο στην κάθε πλευρά, και ορισμένοι λακκοειδείς σκαμμένοι στο σκληρό χώμα, όλοι καλυμμένοι με μία μονοκόμματη πλάκα ή περισσότερες της μιας μικρότερες. Οι παιδικοί τάφοι στην πλειονότητά τους δεν ήταν κτερισμένοι, αλλά μερικές φορές περιείχαν λίγα όστρακα αγγείων και το σκελετικό υλικό τις περισσότερες φορές ήταν σαθρό ή τελείως κατεστραμμένο. Από τα πέτρινα κατάλοιπα του τύμβου, φαίνεται ότι οι θολωτοί τάφοι, καθώς και μερικοί από τους λίθινους λάκκους με τις καύσεις των νεκρών, αποτελούσαν τον κύριο κορμό του τύμβου (Σχέδ. 5). Η μακρόχρονη χρήση του φαίνεται ότι επέβαλε την επέκτασή του πέρα από τα αρχικά όριά του, τα οποία καθορίζονταν από μεγάλες και μικρές ασβεστολιθικές ή κροκαλοειδείς πέτρες σε μονή ή πολλαπλές σειρές.

Οι παιδικοί τάφοι, που στην πλειονότητά τους βρέθηκαν στα εξωτερικά όρια (παρυφές) του τύμβου και περιείχαν μόνο ενταφιασμούς, φαίνεται ότι ανήκουν σε μεταγενέστερη χρονικά χρήση του τύμβου .

Το σημαντικότερο όμως στοιχείο του τύμβου Γ, το οποίο και τον διαφοροποιεί από τους άλλους τύμβους, Α και Β, του αγρού Δεσποτόπουλου, ήταν η αποκάλυψη 14 λίθινων κατασκευών, που προορίζονταν προφανώς για τελετουργική χρήση (νεκρικές προσφορές) (Πίν. 79 δ). Αυτές οι τράπεζες προσφορών βρέθηκαν στα εξωτερικά όρια του τύμβου, ανάμεσα στους ταφικούς λάκκους και στους παιδικούς τάφους, με μεγαλύτερη πυκνότητα στο νοτιοδυτικό και το νοτιοανατολικό τμήμα του. Αποτελούνταν από μία μεγάλη ασβεστολιθική πλάκα κάθετη σε μία άλλη τοποθετημένη οριζόντια, σε σχήμα L (Σχέδ. 5-6).

Είναι πιθανό οι κάθετες πλάκες να αποτελούσαν συγχρόνως και ταφικά σήματα (Πίν. 79 δ). Σε μία από αυτές βρέθηκαν στη θέση τους τοποθετημένα επάνω στην οριζόντια πλάκα ελάχιστα υπολείμματα στάχτης, όστρακα αγγείου και τμήμα χάλκινου αντικειμένου, πιθανώς λοπάδας.

Η έρευνα του τύμβου θα συνεχιστεί και τον επόμενο χρόνο σε λεπτομέρειες που αφορούν κυρίως τα λίθινα κατάλοιπά του. Η χρήση του αρχίζει από τα πρωτογεωμετρικά χρόνια και συνεχίζει έως τα αρχαϊκά. Λεπτομερέστερη χρονολόγηση θα είναι δυνατόν να δοθεί μετά το πέρας της ανασκαφικής έρευνας και κυρίως μετά τη συντήρηση έστω και μέρους των περισυλλεγέντων ευρημάτων.

ΖΩΗ ΜΑΛΑΚΑΣΙΩΤΗ

ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

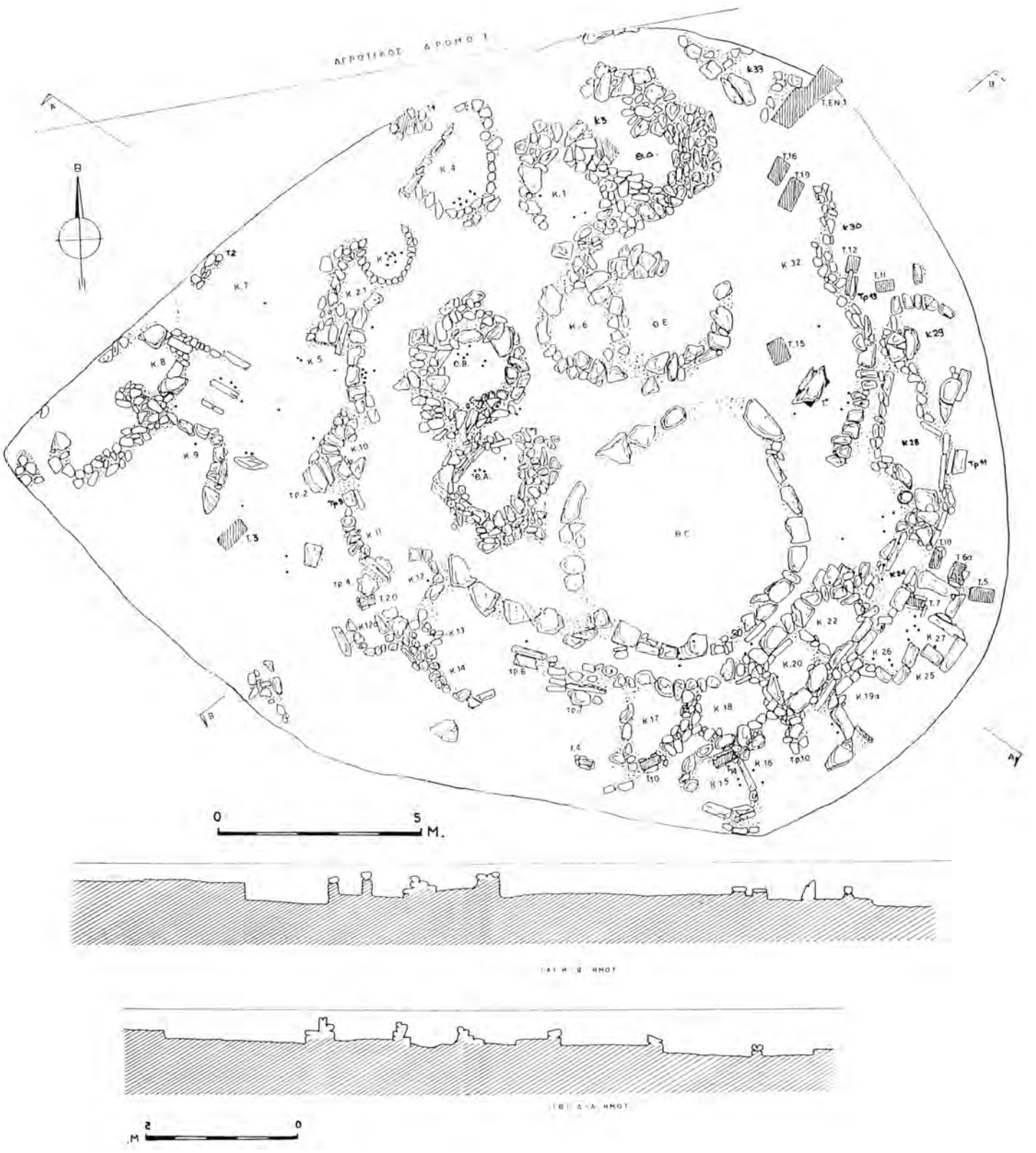
Περιοχή Βελεστίνου (αρχαίων Φερών)

Κατά τα έτη 1992 και 1993 συνεχίστηκε, με την έγκριση του Υπουργείου Πολιτισμού, το ελληνοϊταλικό πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών στην ευρύτερη περιοχή του Βελεστίνου (αρχαίων Φερών), που είχε ξεκινήσει το 1989[15]. Στο πρόγραμμα συμμετέχουν εκ μέρους της ΙΓ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων εκ περιτροπής οι αρχαιολόγοι Αργ. Ιντζεσίλογλου, Β. Αδρύμη-Σισμάνη, Π. Αραχωβίτη, Ευ. Σκαφιδά και Ελ. Νικολάου, ενώ από πλευράς της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής ο ερευνητής M. Di Salvatore.

Παραλιακή ζώνη προς ΒΔ. του Παγασητικού κόλπου

Συνεχίστηκε με πιο εντατικό ρυθμό και πιο συστηματικά η έρευνα στην παραλιακή περιοχή του Παγασητικού κόλπου, μεταξύ της Χρυσής Ακτής Παναγίας (Κα-

15. Βλ. ΑΔ 44 (1989): Χρονικά, σ. 228-229· 45 (1990): Χρονικά, σ. 210-211· 46 (1991): Χρονικά, σ. 218.

Σχέδ. 5-6. Νομός Μαγνησίας. Πλάτανος Αλμυρού. Θέση Βουλοκαλύβα. Αγρός Δ. Δεσποτόπουλου. Κάτοψη του τύμβου Γ. Τομές του τύμβου Γ: (Α) Β.-Ν. και (Β) Α.-Δ., όπου δηλώνονται οι τράπεζες προσφορών.

ντήρ-Αγά) και του ακρωτηρίου Αγκίστρι με τους ίδιους στόχους, όπως κατά την περίοδο του 1991.

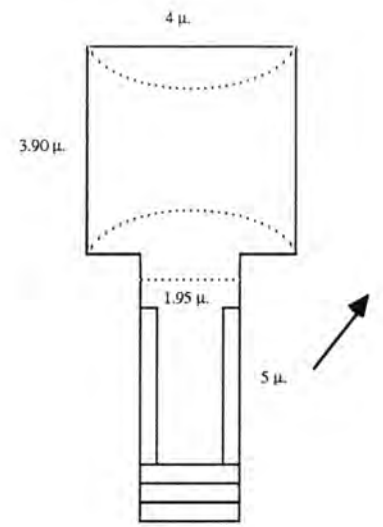
α) Εκτός από τους ήδη γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους στις μικρές χερσονήσους του Αγίου Γεωργίου Κυνηγών και της Μεγάλης Βελανιδιάς δεν εντοπίστηκαν στην παραλιακή αυτή ζώνη άλλες θέσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Διαπιστώθηκε μόνο η ύπαρξη διάσπαρτων οστράκων απροσδιόριστης εποχής, ιδιαίτερα στους όρμους Μάραθος και Κριθαριά. Στην ίδια περιοχή, στην τοποθεσία Πετρωτό, σώζεται δίχωρο λιθόκτιστο οίκημα με τρουλωτή στέγη, μεταβυζαντινών χρόνων, όμοιο με τα κτίσματα που εντοπίστηκαν κατά την έρευνα του 1991 στο οροπέδιο Σουβάλα (Πίν. 80 α).

β) Στο ύψωμα Σωρός, στα νότια-νοτιοδυτικά του γνωστού αρχαιολογικού χώρου των Αμφανών, όπου σήμερα είναι εγκατεστημένες πολλές κεραίες τηλεοπτικών καναλιών, τηλεπικοινωνιακών μέσων κτλ., υπάρχουν διάσπαρτα αρκετά μικρά λατομεία μαρμάρου, σχιστόλιθου και γκρίζου ασβεστόλιθου. Πρόκειται πιθανότατα για αρχαία λατομεία που σχετίζονται με την κοντινή αρχαία πόλη των Αμφανών. Στο ίδιο ύψωμα εντοπίστηκαν τα ερείπια δύο αρχαίων πύργων λιθόκτιστων. Ο πρώτος πύργος, ορθογώνιος, διαστ. 12x15 μ. περίπου, είναι αρκετά διαταραγμένος από τις σύγχρονες εγκαταστάσεις των κεραιών. Ο δεύτερος πύργος, τετράγωνος, πλευράς 6 μ. περίπου, σώζεται σε καλή κατάσταση και η κατασκευή του είναι πιο επιμελημένη (Πίν. 80 β). Οι εξωτερικοί του τοίχοι, χτισμένοι με μικρούς γωνιόλιθους, έχουν πλάτος 0,90 μ., ενώ το ορατό σωζόμενο ύψος τους φθάνει τα 0,50 μ. Οι πύργοι προφανώς ανήκουν στους κλασικούς ή ελληνιστικούς χρόνους.

Σε όλη την έκταση του υψώματος διακρίνονται λείψανα τοίχων, είτε αρχαίων κτισμάτων είτε μεταγενέστερων εγκαταστάσεων κτηνοτρόφων.

γ) Στο ακρωτήριο Αγκίστρι (αρχαία Άκρα Πύρρα), όπου σήμερα βρίσκονται εγκαταστάσεις του Βιολογικού Καθαρισμού Βόλου, εντοπίστηκε θαλαμωτός τάφος ελληνιστικών χρόνων λαξευμένος στο φυσικό βράχο (Σχέδ. 7), παρόμοιος με τους αντίστοιχους τάφους της Μακεδονίας (Βέροιας, Πέλλας κτλ.)[16].

Ο τάφος έχει προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. Ο θάλαμός του είναι τετράγωνης κάτοψης, με πλευρά 4 μ. περίπου, καμαροσκεπής, και διατηρεί το μεγαλύτερο μέρος της επίχωσής του. Η είσοδος του θαλάμου βρίσκεται στη νοτιοανατολική πλευρά του και είναι απλή, ορθογώνια,

Σχέδ. 7. Νομός Μαγνησίας. Ακρωτήριο Αγκίστρι Σωρού. Σκαρίφημα κάτοψης λαξευτού τάφου.

ενώ πάνω της διαμορφώνεται απλό κατακόρυφο μέτωπο, ύψ. 1 μ. περίπου, λαξευμένο στο βράχο (Πίν. 80 γ). Εμπρός από την είσοδο υπάρχει ακάλυπτος, λαξευτός επίσης, δρόμος, μήκ. 4,50 μ. περίπου και πλ. 1,90 μ., στο νοτιοανατολικό άκρο του οποίου διακρίνονται τρία σκαλοπάτια. Πυκνή βλάστηση καλύπτει ολόκληρο το ακρωτήριο και το καθιστά δυσπρόσιτο, ωστόσο ο τάφος φαίνεται ότι έχει υποστεί πολλές λαθρανασκαφές. Γύρω του διασώζεται ακόμη μέρος λιθορριπής και επίχωσης του τύμβου του, ενώ και άλλα ίχνη λαξευμάτων διακρίνονται στην ευρύτερη περιοχή του[17].

Παλιούρι

Το χωριό Παλιούρι βρίσκεται μεταξύ των κοινοτήτων Διμηνίου και Σέσκλου, λίγο νοτιότερα από αυτές. Πρόκειται για παραδοσιακό οικιστικό σύνολο σχεδόν άθικτο από νεότερες επεμβάσεις, που τα τελευταία χρόνια αρχίζει να αναβιώνει. Στα δυτικά του Παλιουρίου, στο ύψωμα Άγιος Νικόλαος, όπου βρίσκεται ομώνυμος σύγχρονος ναΐσκος, ερευνήθηκε επιφανειακά οικισμός νεολιθικών χρόνων. Στη νότια πλαγιά του ίδιου υψώματος σώζεται ακέραιο λιθόκτιστο οίκημα κυκλικής κάτο-

16. Βλ. Στ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα 1980 και Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας, Αθήνα 1994.

17. Πιθανώς πρόκειται για το «λαξευτόν σπήλαιον» που αναφέρει ο Ν. Ι. Γιαννόπουλος στο Δελτίον της Φιλαρχαίου Εταιρείας Όθρυος 7 (1908-1911), σ. 48-49, 53 ή για άλλο παρόμοιο μνημείο στην ίδια περιοχή.

ψης με τρουλωτή στέγη και με λιθόκτιστους επίσης περιβόλους, ανάλογης κατασκευής με τα παρόμοια λιθόκτιστα συγκροτήματα που εντοπίστηκαν πιο νότια στις θέσεις Σουβάλα και Πετρωτό. Προφανώς και στην περίπτωση αυτή πρόκειται για εγκατάσταση κτηνοτρόφων μεταβυζαντινών χρόνων (Πίν. 80 δ).

Γουρουνόσταυλος ή Πολυζέικα

Πρόκειται για μικρό σύγχρονο οικισμό που βρίσκεται σε λοφίσκο αμέσως προς ΝΑ. του γνωστού αρχαιολογικού χώρου Κάστρο Δερβίση περιοχής Αερινού, όπου έχει διαπιστωθεί συνεχής κατοίκηση από τους νεολιθικούς χρόνους έως και την περίοδο της ρωμαιοκρατίας. Η έρευνα επεκτάθηκε προς Α. και ΝΑ. του χώρου αυτού και είχε ως στόχο την ανίχνευση ύπαρξης διόδων προς τη βορειοδυτική παραλιακή ζώνη του Παγασητικού κόλπου. Συγκεντρώθηκαν σοβαρές ενδείξεις ότι πιθανή αρχαία οδός ακολουθούσε τη μια όχθη του χειμάρρου Δέρβιση ή Λαχανόρεμα και κατέληγε στην αρχαία πόλη των Φθιωτίδων Θηβών, όπως συνέβαινε και στα νεότερα χρόνια. Διαπιστώθηκε επίσης ότι διάσπαρτα ίχνη αρχαίων εγκαταστάσεων διαφόρων εποχών, κυρίως όστρακα, υπάρχουν σε μεγάλη έκταση προς Α. και ΝΑ. του Κάστρου Δερβίση, και ιδιαίτερα στη θέση του οικισμού Γουρουνόσταυλος ή Πολυζέικα και στο ύψωμα Νέστορας.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΚΑΤΑΣΧΕΣΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Κατασχέθηκαν από τον Βασίλειο Δημητριάδη και παραδόθηκαν στο Μουσείο Βόλου τα παρακάτω αρχαία νομίσματα: χάλκινο νόμισμα Ιουστινιανού, 527-565 μ.Χ. (ΒΕ 11960), χάλκινο νόμισμα βυζαντινών χρόνων φθαρμένο (ΒΕ 11961), αργυρό νόμισμα παλαιολόγειας περιόδου (ΒΕ 11962), χάλκινο νόμισμα Μαρώνειας 400-350 π.Χ. (ΒΕ 11963), χάλκινο νόμισμα Πόντου ή Παφλαγονίας[18] τέλους 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ. (ΒΕ 11964).

Σύμφωνα με πληροφορία του κατόχου τα νομίσματα προέρχονται από την περιοχή Γιαννιτσών.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

18. D. Sear, Greek Coins and their Values, II, Asia and North Africa, σ. 341, αριθ. 3653, και σ. 347, αριθ. 3709.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΡΔΙΤΣΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Ζαΐμι

Αγρός Αθαν. Μπαλιάκου

Στον παραπάνω αγρό διενεργήθηκε σωστική ανασκαφική έρευνα, μετά από τη μερική ισοπέδωση της υπάρχουσας εκεί μαγούλας. Η μαγούλα βρίσκεται στη θέση Νερολάκκα, προς Α. του ποταμού Καλέντζη, σε περιοχή όπου υπάρχουν τρεις ακόμη μαγούλες, μία εκ των οποίων είναι ο οικισμός 56 που αναφέρει ο Χρ. Τσούντας[19]. Στη διαμορφωμένη από την καλλιέργεια επιφάνεια του αγρού υπήρχαν διάσπαρτα όστρακα, λίθινα εργαλεία, έντονα στοιχεία καύσης (μαύρο χώμα, μάζες καμένου πηλού). Η ανασκαφική έρευνα διεξήχθη σε τρεις τομές, διαστ. 4x4 μ. Στις δύο πρώτες τομές η έρευνα δεν προχώρησε πέραν των 0,20 μ. Υπήρχαν έντονα ίχνη καύσεων, καμένων πηλών, ελάχιστα όστρακα και τμήματα λίθινων εργαλείων. Στην τρίτη τομή η έρευνα προχώρησε σε βάθος 2,58 μ., χωρίς να φθάσουμε στο φυσικό έδαφος (Πίν. 81 α). Τα στρώματα κατοίκησης πρέπει να συνεχίζονται.

Ήδη από την επιφάνεια του εδάφους υπήρχαν και εδώ έντονα τα στοιχεία καύσης έως το βάθος των 0,60 μ. Πολλά ήταν τα κομμάτια ωμοπλίνθων και επιχρισμάτων τοίχων, από τα οποία ορισμένα διέσωζαν τα αποτυπώματα των πασσάλων του σκελετού των τοίχων. Αποκαλύφθηκαν ελάχιστα όστρακα, και αυτά σε κακή κατάσταση, τμήματα λίθινων αξίνων και ορισμένοι πυριτόλιθοι.

Ίχνη καύσεων υπήρχαν έως το βάθος των 2,58 μ. Το χώμα στο σύνολό του ήταν αναμιγμένο με καμένα πλιθιά και στάχτες κατά τόπους, ενώ τμήματα καμένων πασσάλων αποκαλύφθηκαν σε δύο περιπτώσεις, η πρώτη σε βάθος 1,21 μ. και η άλλη σε βάθος 1,98 μ. Τα τμήματα αυτά αφαιρέθηκαν και μεταφέρθηκαν στα εργαστήρια του Μουσείου Βόλου (Πίν. 81 β).

Διαπιστώθηκε ακόμη η ύπαρξη δύο δαπέδων, ενώ έγιναν υποθέσεις για την ύπαρξη και άλλων. Το πρώτο δάπεδο βρέθηκε σε βάθος 1,33 μ.· σωζόταν σε μικρή έκταση και αποτελούνταν από ξανθό, σκληρό χώμα. Το δεύτερο παρουσιάστηκε σε βάθος 1,80 μ. σε μεγαλύτερη έκταση· παρουσίαζε κατηφορική προς τα ΒΑ. κλίση και αποτελούνταν από καστανοκίτρινο σκληρό χώμα.

Η κεραμική δεν ήταν ιδιαίτερα άφθονη. Στο σύνολό

19. Χρ. Τσούντας, Διμήνι-Σέσκλο, Αθήναι 1908, σ. 10, αριθ. 56.

τους τα όστρακα ήταν μονόχρωμα, χειροποίητα, πολλά δε από αυτά καλοψημένα (Πίν. 81 γ-δ).

Ελάχιστα ήταν τα γραπτά όστρακα, αλλά και σε αυτά η διακόσμηση ήταν αρκετά φθαρμένη (Πίν. 81 ε). Τα γραπτά όστρακα αποκαλύφθηκαν από το βάθος των 1,05 μ. και κάτω. Η διακόσμηση ήταν τεθλασμένες γραμμές (κόκκινο σε καστανό), ενώ ορισμένα όστρακα διατηρούσαν κάποιο υπόλειμμα υπόλευκου χρώματος. Μερικά όστρακα με εμπίεστη διακόσμηση διαπιστώθηκαν σε μεγαλύτερα βάθη. Η κεραμική στο σύνολό της ανάγεται στη μέση νεολιθική περίοδο.

Από τα 192 κινητά ευρήματα τα περισσότερα ήταν απολεπισμένα και τμήματα λεπίδων πυριτόλιθου, τμήματα λίθινων εργαλείων, λίθινα σφονδύλια και πλάθανο, λιγότερα τα οστέινα και πολύ λίγα (οκτώ) πήλινα ειδώλια. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα πήλινο κεφάλι ειδωλίου, ανδρικής ενδεχομένως μορφής, ύψ. 0,12 μ., από καστανό καλοψημένο πηλό. Σώζει και τμήμα του λαιμού, στενεύει στην κορυφή του κεφαλιού και μοιάζει να καταλήγει σε πεπλατυσμένη ταινία. Σώζει επίσης το ένα μάτι, το οποίο δηλώνεται με μικρό πλαστικό εξόγκωμα στο οποίο υπάρχει οριζόντια εντομή, και το ένα αυτί, το οποίο επίσης δηλώνεται πλαστικά και είναι ιδιαίτερα καλοσχηματισμένο.

Συγκεντρώθηκαν ακόμη όσα οστά ζώων αποκαλύφθηκαν. Η ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας στις δοκιμαστικές τομές στον αγρό Αθαν. Μπαλιάκου και η μελέτη της κεραμικής και του άλλου υλικού θα ενισχύσει ουσιαστικά τις γνώσεις μας για την ανάπτυξη των οικισμών της προϊστορικής περιόδου στο τμήμα αυτό της δυτικής Θεσσαλίας. Στην ανασκαφική έρευνα στο Ζαΐμι συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Ανθή Κώνστα.

Ερμήτσι

Οικόπεδο Χρ. Κουτσιούμπα

Η ανασκαφική έρευνα στο παραπάνω οικόπεδο έγινε στο χώρο όπου επρόκειτο να κατασκευαστεί νέα οικοδομή των ιδιοκτητών. Η ανασκαφική τομή κατέλαβε τη συνολική σχεδόν έκταση, 140 τ.μ., της υπό ανέγερση οικοδομής, που χωρίστηκε σε έξι τομές 4,70x6 μ. Μετά την απομάκρυνση της αναμοχλευμένης επιφανειακής επίχωσης αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά οικοδομικά λείψανα των ύστερων κλασικών και των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Στη νοτιοδυτική πλευρά των τομών αποκαλύφθηκαν τμήματα δύο τοίχων με κατεύθυνση Α.-Δ., που απείχαν μεταξύ τους περί τα 2,70 μ. Ο πρώτος σωζόταν σε μήκος 1,50 μ., ο δεύτερος 1,15 μ. και είχαν πλάτος 0,50 μ. Ήταν κατασκευασμένοι από μικρές αργές πέτρες και κομμάτια κεραμίδων. Ίδιας κατασκευής ήταν άλλα δύο τμήματα τοίχων με κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ., χωρίς κάποια σύνδεση μεταξύ τους, ο ένας στη βορειοδυτική περιοχή των τομών – διασώζονται σε μήκος 1,75 μ. – και ο άλλος στο μέσο των ανασκαφικών τομών – μήκ. 3 και πλ. 0,50 μ. Σε διάφορες θέσεις υπήρχαν έντονα ίχνη καύσεων και τμήματα δαπέδων σε διάφορα βάθη έως τα 0,96 μ., παλαμισμένων ή κατασκευασμένων από πηλό, μικρές πέτρες και χαλίκια.

Πάρα πολλή ήταν η κεραμική που περισυνελέγη. Όστρακα ως επί το πολύ από αγγεία καθημερινής χρήσης, μονόχρωμα, καθώς επίσης όστρακα μελαμβαφή, με γραμμική διακόσμηση, μεγαρικών σκύφων με σκηνές από τον τρωϊκό κύκλο στα οποία αναγνωρίζονται τα ονόματα – *ΜΕΝΩΝ, ΑΧΙΛΛ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ* και *ΔΙΗΦΟΒΟΣ* μαζί, ερυθρόμορφα κ.ά. Πολύ μεγάλος ήταν επίσης ο αριθμός των μικρών κινητών ευρημάτων και μικροαντικειμένων, όπως υφαντικά βάρη (αγνύθες) – αρκετά μάλιστα διακοσμημένα –, πηνία, οστέινα και λίθινα εργαλεία, διάφορα οστά και όστρεα, σιδερένια καρφιά και μαχαιρίδια, μολύβδινα και χάλκινα ελάσματα και σύνδεσμοι, χάλκινα και ασημένια νομίσματα, όπως Μεγάλου Αλεξάνδρου, Αντιγόνου Γονατά, Πύδνας, Μαγνήτων, Λάρισας, Φαρσάλων, Πεπαρήθου, Κορίνθου κ.ά. Ιδιαίτερα μνημονεύουμε την ανεύρεση πολλών κομματιών κεραμίδων λακωνικού τύπου όπου σώζονται διάφορα γράμματα και λέξεις όπως *Η, ΜΝΑ, ΦΙ, ΦΙΛ, Π ΕΙ ΡΑ ΣΙ* (μάλλον των αρχαίων Πειρασιών), *]ΣΑΜΑΔ* επί τα λαιά *(ΔΗΜΟΣΙΟΥ)* (Πίν. 82 α), καθώς επίσης την ύπαρξη αρκετών κυκλικών πήλινων δίσκων με διάφορες παραστάσεις, ίππου ή γρύπα κ.ά. (Πίν. 82 β), και πολλών τμημάτων ειδωλίων (Ειδώλιο 238, Π 126) με δακτυλικά αποτυπώματα του κατασκευαστή.

Στις επόμενες οικιστικές φάσεις από πλευράς οικοδομικής αναφέρουμε την αποκάλυψη ενός τοίχου σε μήκος 3,25, πλ. 0,52 μ., με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. κατασκευασμένου από κατεργασμένες πέτρες, δύο από τις οποίες είναι αρχιτεκτονικά μέλη σε β΄ χρήση, και τμήματα δαπέδων από πηλό κιτρινωπό. Αξιοσημείωτο όμως ήταν η αποκάλυψη δύο πηγαδιών και ενός ιπνού. Ο ιπνός, διαμ. 1,38 και βάθ. 0,90 μ., ήταν στα νότια των τομών, σε μικρή απόσταση από το πηγάδι, φτιαγμένος με πηλόχωμα. Στο εσωτερικό είχε πολύ μαλακό χώμα (και στάχτες) έντονα καμένο. Το ένα πηγάδι, που ήταν και το καλύτερα διατηρημένο (Πίν. 82 γ), είχε κατασκευαστεί από πήλινους αγωγούς διαμ. 0,68 και ύψ. 0,61 μ. ο καθένας, ειδικά κατασκευασμένους γι' αυτή τη χρήση, οι οποίοι κατά διαστήματα έφεραν ημικυκλικές οπές. Το πηγάδι αποτελούνταν από επτά αγωγούς έως το βάθος των 4,76 μ. όπου φθάσαμε, χωρίς να μπορέ-

σουμε να συνεχίσουμε πιο κάτω. Εξωτερικά οι πήλινοι αγωγοί ήταν καλυγωμένοι σε πάχος 0,10-0,15 μ., από κομμάτια κεράμων και όστρακα μεγάλων αγγείων. Στην εξωτερική πλευρά των οπών υπήρχαν τοποθετημένα μεγάλα τμήματα κεράμων. Μετά την ανασκαφική έρευνα οι πήλινοι αγωγοί αφαιρέθηκαν και μεταφέρθηκαν στον αύλειο χώρο του Κονακιού στον Πρόδρομο του νομού Καρδίτσας, όπου υπάρχει μικρή συλλογή της Εφορείας. Ένα δεύτερο πηγάδι ήταν στη βορειοανατολική πλευρά των τομών (Πίν. 82 δ). Ήταν κατασκευασμένο εξ ολοκλήρου με κομμάτια κεραμίδων, έως το βάθος των 3 μ.

Σημειώνουμε ακόμη την ύπαρξη ενός αποθέτη διαμ. 2,75 μ. στη νοτιοδυτική γωνία των τομών, από το βάθος των 1,44-2,36 μ., όπου ανάμεσα στο μεγάλο αριθμό κεράμων, κεραμικής, ανθράκων και καμένων πηλών αποκαλύφθηκαν 19 μεγάλα ως επί το πολύ αγγεία – υδρίες, οξυπύθμενοι αμφορείς –, τα πιο πολλά με φανερά τα σημάδια δυσμορφίας και κακοψησίματος.

Και στις στρώσεις από το βάθος των 0,96-1,70 μ., πολλή ήταν η κεραμική από αγγεία μονόχρωμα καθημερινής χρήσης, ερυθρόμορφα όστρακα και μελανόμορφα και, το πιο σημαντικό, αρκετά όστρακα αρχαϊκά και ορισμένα γεωμετρικά. Σε όλη την έκταση της ανασκαφής υπήρχαν κατά σωρούς πολλά κομμάτια κεραμίδων - πολλές μάλιστα ενεπίγραφες *] ΥΠΕΡΕ, ΦΙΛΟΔ[.]ΜΟΥ* (Πίν. 83 α) – κυκλικά πήλινα πλακίδια (Πίν. 83 β) με διάφορες παραστάσεις (π.χ. Γοργώ) και τμήματα ειδωλίων. Και εδώ αποκαλύφθηκαν πολλά υφαντικά βάρη, αρκετά πηνία οστέινα και λίθινα εργαλεία, μάζες σιδήρου και σιδερένια αντικείμενα, χάλκινα ελάσματα και χάλκινα νομίσματα – όπως Κραννώνας, Άτραγος, κ.ά.

Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο του Χρ. Κουτσιούμπα υπήρξε πολύ ενδιαφέρουσα και απέδωσε πολλά πλούσια σε πληροφορίες μικρά κινητά ευρήματα. Επιβεβαιώθηκε η κατοίκηση του οικισμού από τα γεωμετρικά έως τα ελληνιστικά χρόνια και προσδιορίζει ίσως την ύπαρξη μιας ονομαστής αρχαίας πόλης της περιοχής αυτής.

Στην ανασκαφική αυτή έρευνα συνεργάστηκε η αρχαιολόγος Ανθή Κώνστα.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Π. ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

Μυρίνη

Οικόπεδο ναού Αγίου Δημητρίου

Στο χώρο κατασκευής αποθήκης στα βορειοδυτικά του ναού έγινε δοκιμαστική τομή η οποία έφθασε μέχρι το στέρεο έδαφος, που βρέθηκε σε βάθος 3,90 μ. από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους.

Η ανασκαφή αποκάλυψε τμήμα τοίχου νεότερων χρόνων όπως συνάγεται από την κεραμική που συγκεντρώθηκε γύρω από αυτόν. Ο τοίχος, μήκ. 7,80 μ., είχε κατεύθυνση Α.-Δ. και η ανώτερη επιφάνειά του βρέθηκε σε βάθος 0,10-0,20 μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Άλλα οικοδομικά λείψανα δεν επισημάνθηκαν μέχρι το στέρεο έδαφος, προήλθε όμως από την ανασκαφή κεραμική και αριθμός χάλκινων νομισμάτων που χρονολογούνται στον 4ο και τον 3ο αι. π.Χ.

Πύργος Κιερίου

Οικόπεδο Θωμά Κεφαλά

Κατά τη γενική εκσκαφή στο παραπάνω οικόπεδο για τη θεμελίωση νέας οικοδομής προκλήθηκε καταστροφή αρχαιοτήτων. Ωστόσο ερευνήθηκε μικρό τμήμα του ακάλυπτου χώρου του οικοπέδου με σκοπό τη συλλογή πληροφοριών για την κατοίκηση στην περιοχή αυτή της αρχαίας πόλης.

Αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίων τοίχων από αργούς λίθους, που δεν δίνουν ολοκληρωμένη εικόνα για τα κτίρια στα οποία ανήκουν (Πίν. 83 γ).

Η κεραμική που συνελέγη κατά τη διάρκεια της ανασκαφής χρονολογείται από τα όψιμα αρχαϊκά έως τα ελληνιστικά χρόνια.

Από τα άλλα κινητά ευρήματα σημειώνονται: χάλκινα νομίσματα Λάρισας 360-325 π.Χ., Σαλαμίνας 339-318 π.Χ., Κασσάνδρου 317-297 π.Χ., Αντιγόνου Γονατά 277-234 π.Χ., Κοινού Θεσσαλών 296-146 π.Χ., οστέινο κουταλάκι, κεραμίδες με σφραγίσματα, πήλινες αγνύθες, ειδώλια του β΄ μισού του 6ου και του 5ου αι. π.Χ. και λυχνάρια του τέλους του 2ου-αρχών του 1ου αι. π.Χ.

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ορφανά

Έργο ΟΣΕ (Πίν. 84 α-β)

Με αφορμή τη χάραξη και κατασκευή νέας σιδηροδρομικής γραμμής του ΟΣΕ η οποία θα συνδέει την Αθήνα με τη Θεσσαλονίκη, πραγματοποιήθηκε ανασκαφή 500 μ. περίπου προς Α. του χωριού Ορφανά. Στο χώρο αυτό πληροφορίες ανέφεραν ότι υπήρχε αρχαίος οικισμός ο οποίος, με τη διέλευση του επαρχιακού δρόμου και με τη συνεχή άροση, υπέστη μεγάλη καταστροφή

που συνειδητοποιήσαμε από την πρώτη στιγμή: η επίχωση ήταν πολύ μικρή και τα στρώματα των φάσεων κατοίκησης του χώρου πολύ διαταραγμένα. Με τη σιγουριά ότι το έργο του ΟΣΕ θα ολοκλήρωνε την καταστροφή αποφασίσαμε να διασώσουμε έγκαιρα ό,τι είχε απομείνει από τον οικισμό.

Η ανασκαφή του 1992 στα Ορφανά υπήρξε πολύ μικρής κλίμακας. Το προσωπικό ήταν ολιγάριθμο, η πορεία των εργασιών αργή, αλλά τα αποτελέσματα αρκετά ικανοποιητικά. Μέσα στα διαταραγμένα στρώματα των ανασκαφικών τομών αποκαλύφθηκε ένα εύρημα αρκετά σπάνιο για τη Θεσσαλία: ένας κεραμικός κλίβανος. Ήταν τετράγωνης κάτοψης, πλευράς 3 μ., διώροφος, με είσοδο για τα καύσιμα πλ. 1 μ. στο ισόγειο, η οποία φραζόταν με μια μεγάλη κεραμίδα. Ο κλίβανος σωζόταν αποσπασματικά και διατηρούσε τον ενδιάμεσο τοίχο του ορόφου, πάνω στον οποίο στηριζόταν η διάτρητη σχάρα για την τοποθέτηση των αντικειμένων που προορίζονταν για το ψήσιμο. Στη μία από τις τέσσερις γωνίες ο κλίβανος είχε οπή, μάλλον τεχνητή, για τον έλεγχο της θερμοκρασίας. Η ανασκαφή στο εσωτερικό του κλιβάνου απέδωσε πολλά πλιθιά από την ανωδομή του, η οποία ήταν μάλλον θολωτή, καθώς και αρκετές κεραμίδες, που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι μπορεί να χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή κεραμίδων και όχι αγγείων. Τέλος, αποκαλύφθηκαν παρά πολλές πήλινες σφήνες για τη στήριξη των αντικειμένων πάνω στη σχάρα, αλλά και για τη διατήρηση της απόστασης μεταξύ τους, ώστε να μην επηρεάζονται στο ψήσιμο. Επίσης βρέθηκαν μικροί πήλινοι τρίποδες ως βάσεις στήριξης των πήλινων αντικειμένων.

Ο κεραμικός κλίβανος των Ορφανών, σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής στοιχεία της ανασκαφής αλλά και των άλλων ανασκαφών, θα πρέπει να ανήκει στα κλασικά χρόνια. Την εποχή αυτή, καθώς και κατά τα ελληνιστικά χρόνια, οι κλίβανοι είναι στρογγυλοί, τετράγωνοι ή πεταλόσχημοι, κατασκευασμένοι με πλιθιά και επιχρισμένοι με πηλό. Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι τα τοιχώματα του κλιβάνου στα Ορφανά έχουν υποστεί υαλοποίηση εξαιτίας της μεγάλης θερμοκρασίας που αναπτυσσόταν στο εσωτερικό του.

Η ανασκαφή του 1993 έγινε κατά το μεγαλύτερο μέρος της με χρηματοδότηση του ΟΣΕ. Το γεγονός αυτό μας έδωσε την ευκαιρία να ερευνήσουμε σε μεγαλύτερη έκταση το χώρο, έτσι ώστε να καλύψουμε μια περιοχή 750 τ.μ. βορειοδυτικά του κλιβάνου. Οι εργασίες έφεραν στο φως μια σειρά από κατασκευές με αργούς λίθους ιδιόρρυθμης κάτοψης. Στον ανασκαμμένο χώρο και χωρίς να τηρούνται κάποιοι κανόνες στην κατανομή τους, βρέθηκαν τέσσερις κυκλικές κατασκευές στρωμένες με μία έως δύο σειρές λίθων, ενώ οι δύο από αυτές περιβάλλονταν από αψιδωτά κτίσματα. Τα θεμέλια του μεγαλύτερου κτιρίου σχημάτιζαν και αυτά αψιδωτή κάτοψη, ενώ ένας λάκκος υπήρχε αμέσως έξω από τον τοίχο του. Ο λάκκος αυτός περιείχε μεγάλη ποσότητα κεραμικής.

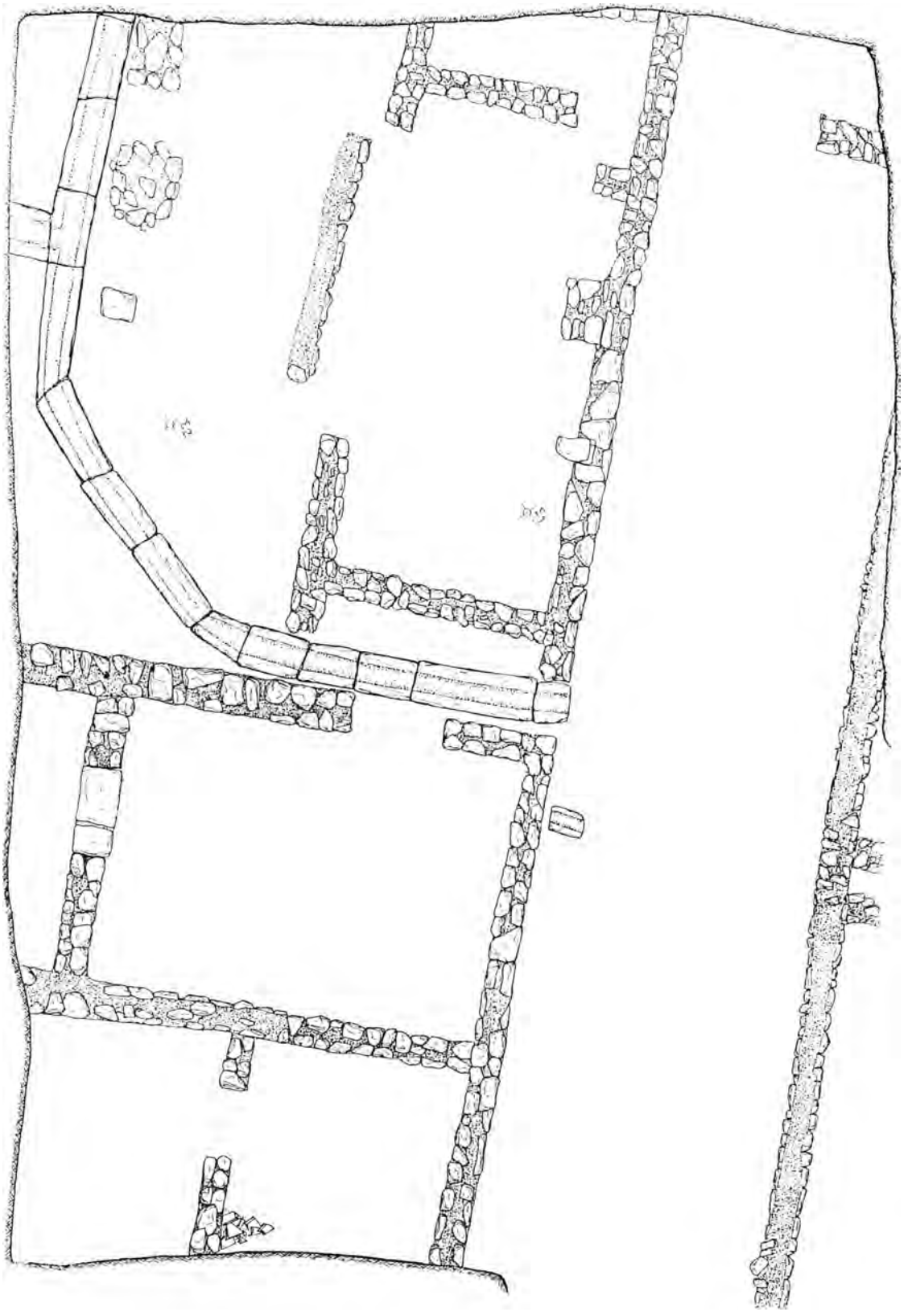
Αξίζει να σημειώσουμε ότι η αψίδα του κτιρίου διακοπτόταν από ένα πιθάρι κατά χώραν το οποίο περιείχε οστά ζώων, λίθινο τριπτήρα – εξάρτημα μυλολίθου – καθώς και το καπάκι του πιθαριού.

Τέλος, προς Α. του κτιρίου και έξω από αυτό βρέθηκε γυναικεία ταφή τοποθετημένη απλά στο χώμα με ένα χάλκινο βραχιόλι, ένα ζευγάρι σκουλαρίκια από το ίδιο μέταλλο, μια μικρή πόρπη και τρεις χάνδρες.

Τα ευρήματα των Ορφανών, αν και όχι πολλά σε αριθμό, καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα ανθρώπινης δραστηριότητας. Πέρα λοιπόν από τα κοσμήματα του τάφου αποκαλύφθηκαν: τμήμα από πυθμένα αγγείου που σώζει επιγραφή αρχαίου ονόματος με την κατάληξη *ΡΡΙΧΟS*. Αρκετά πήλινα πηνία, υφαντικά βάρη, σφονδύλια. Και τα τρία αυτά είδη μας φανερώνουν τη σχέση του οικισμού με την υφανική τέχνη. Ένας πήλινος πεσσός, ένα λίθινο εργαλείο. Σε αυτά, εάν προσθέσουμε και τον τριπτήρα, θα έχουμε κάποια στοιχεία αγροτικής οικονομίας. Από τα αγγεία θα αναφέρουμε τμήμα αρυβάλλου κορινθιακού εργαστηρίου, ένα θήλαστρο, μια τριφυλλόσχημη οινοχόη με μαύρο χρώμα, δύο λυχνάρια, καθώς και τμήμα λαβής με σφράγισμα σε σχήμα σταφυλιού. Επίσης βρέθηκαν τμήματα ειδωλίων που αφορούν τη λατρεία κάποιων γυναικείων θεοτήτων, καθώς και ένα μικρό ζωόμορφο ειδώλιο, αφιέρωμα ίσως σε κάποια θεότητα. Τέλος, αποκαλύφθηκε και τμήμα χρυσού περιδεραίου.

Στα ευρήματα αυτά ας προσθέσουμε το ασημένιο νόμισμα Φαλάννης που βρέθηκε σε περισυλλογή στον αγρό του Καλλιώρα, δίπλα από το χώρο της ανασκαφής, αλλά και τα αντικείμενα που μας παρέδωσε ο Απόστολος Φιρφιρής από τον οικισμό πριν ακόμη γίνει η ανασκαφή. Επίσης ένα θραύσμα αγγείου με τμήμα επιγραφής *ΑΛΛΙΞ*, ένας λίθινος πεσσός και ένας πήλινος δίσκος με εγχάρακτη ανθρώπινη μορφή, εύρημα πολύ σπάνιο που δημιουργεί προβληματισμούς.

Από τα ευρήματα αλλά και από τα αρχιτεκτονικά στοιχεία που αποκάλυψε η ανασκαφή στα Ορφανά συμπεραίνουμε ότι ο οικισμός έχει ως χαρακτηριστικό του τη διαχρονικότητα. Αρχίζει να κατοικείται στα αρχαϊκά χρόνια του 6ου αι. π.Χ. και φθάνει μέχρι τις αρχές και τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., χωρίς να ξεχνάμε βέβαια ότι, σύμφωνα με τα ευρήματα από τη Μαγούλα, η περιοχή κατοικείται από την προϊστορική εποχή.

Σχέδ. 8. Νομός Καρδίτσας. Μητρόπολη. Οικόπεδο Βασ. Τασιόπουλου. Κάτοψη της ανασκαφής.

Είναι πολύ νωρίς ακόμη να ερμηνεύσουμε το ρόλο των κτισμάτων που βρέθηκαν στα Ορφανά, γιατί θα πρέπει να γίνει μια πιο εμπεριστατωμένη μελέτη και έρευνα του χώρου, ίσως και μια ακόμη πιο εκτεταμένη ανασκαφή. Μπορούμε μόνο να υποθέσουμε την ύπαρξη ενός περιφερειακού οικισμού αγροτικής ή εμποροβιοτεχνικής μορφής, ή ακόμη και ενός ιερού, αν αναφερθούμε στο αψιδωτό κτίριο, που ανήκαν, ίσως, σε μία από τις μεγάλες θεσσαλικές πόλεις, όπως το Φύλλο, το Ευύδριο ή η Φάρσαλος. Ο οικισμός αυτός ή η πόλη στην οποία ανήκε είχε συνάψει εμπορικές ή άλλες σχέσεις με άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου, όπως μαρτυρούν το νόμισμα και τα κορινθιακά αγγεία.

Μητρόπολη

Οικόπεδο Βασ. Τασιόπουλου (Σχέδ. 8· Πίν. 84 γ)

Την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1993 σε μικρή απόσταση προς Α. του οικοπέδου Τσέα με τα ψηφιδωτά και στον ίδιο κοινοτικό δρόμο έγινε ανασκαφή στο οικόπεδο του Βασιλείου Τασιόπουλου.

Η ανασκαφή αποκάλυψε τμήμα μεγάλου δρόμου μήκ. 21 και πλ. 4,5 μ. με κατεύθυνση ΝΑ.-ΒΔ. και κτίσματα κατά μήκος του, σε βάθος 1,50 μ. Το νοτιοδυτικό τμήμα του δρόμου μας δίνει καλύτερη εικόνα του χώρου απ' ό,τι το βορειοανατολικό: εκεί αποκαλύφθηκε μέρος μιας οικίας με εσωτερικό υπαίθριο χώρο και πέντε ή έξι δωμάτια γύρω από αυτόν. Τα δωμάτια επικοινωνούν μεταξύ τους, ενώ ο υπαίθριος χώρος φέρει πεσσοστοιχία πιθανώς για τη στήριξη ξύλινου υπόστεγου. Ένας αποχετευτικός αγωγός, μάλλον μεταγενέστερος, συνδέει τον υπαίθριο χώρο με το δρόμο και είναι κατασκευασμένος από ψαμμόλιθο και ασβεστόλιθο.

Η ανασκαφή έφερε στο φως αξιόλογα ευρήματα. Στα πήλινα συγκαταλέγονται αγγεία όπως αμφορείς, λύχνοι, μεγαρικοί σκύφοι, μυροδοχεία, πινάκια άβαφα, μελαμβαφή ή και με ανάγλυφη διακόσμηση, καθώς επίσης και πλήθος από κεραμίδες, ενσφράγιστες ή μη. Επίσης βρέθηκαν ειδώλια ανατολικής προέλευσης, πλακίδια με ανάγλυφη διακόσμηση, αγνύθες αρτόσχημες και πυραμιδόσχημες και πηνία.

Στα χάλκινα ανήκουν τα νομίσματα, τα καρφιά, τα ελάσματα, μία πόρπη, μία αλυσίδα και μία περόνη. Επίσης βρέθηκαν και λίθινα εργαλεία.

Τα αντικείμενα υποδηλώνουν καθημερινές ασχολίες των κατοίκων, ενώ δεν αποκλείεται και η ύπαρξη μικρού ιερού.

Σύμφωνα με τα ευρήματα η ανασκαφή παρουσιάζει μια διαχρονικότητα καλύπτοντας την περίοδο ανάμεσα στην ύστερη ελληνιστική περίοδο του 2ου αι. π.Χ. και τη ρωμαϊκή περίοδο του 2ου αι. μ.Χ.[20].

ΒΑΣΩ ΡΟΝΤΗΡΗ

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Η έρευνα στη Θεσσαλία πραγματοποιήθηκε μεταξύ 7 και 27 Ιουνίου 1993, με τη συμμετοχή των B. Helly, διευθυντή του προγράμματος UPR 310, L. Darmezin, J.-C. Decourt και G. Lucas. Σύμφωνα με την αίτηση που κατατέθηκε τον Οκτώβριο του 1992 και την άδεια που δόθηκε από το ελληνικό Υπουργείο Πολιτισμού, η έρευνα αφιερώθηκε στον τομέα της επιγραφικής. Έγινε λοιπόν η ταξινόμηση, φωτογράφηση, λήψη εκτύπων των επιγραφών, που βρίσκονται στα Μουσεία ή τις αποθήκες της Λάρισας, των Φαρσάλων, των Τρικάλων, της Ελασσόνας, του Βόλου και του Αλμυρού.

Όπως συνήθως, η υποδοχή του προσωπικού της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στο Βόλο και τη Λάρισα ήταν πολύ εγκάρδια.

BRUNO HELLY

20. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τη συνάδελφο Φωτεινή Λέκκα, το φύλακα αρχαιοτήτων Προδρόμου Δημήτρη Αραμπατζή, τους εργατοτεχνίτες Βάιο Κατσιούφα, Γιώργο Κωστόπουλο, Σπύρο Μπούτα, Βασίλη Χανή, Μιλτιάδη Κρομμύδα, Σεραφείμ Νταβάγγελο, τις συντηρήτριες του Μουσείου Βόλου Ελένη Ασδεράκη, Γιούλικα Ζαχαρίου και Έφη Παπαδογιάννη, τον καθηγητή Απόστολο Φιρφιρή καθώς και τον Οργανισμό Σιδηροδρόμων Ελλάδας για την πολύτιμη συνεργασία και βοήθεια.

ΙΕ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Τρίκαλα

Γωνία οδών 25ης Μαρτίου και Τζωρτζοπούλου

Σωστική ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο οικόπεδο του Γρηγορίου Κάλφα, στη γωνία των οδών 25ης Μαρτίου και Τζωρτζοπούλου στα Τρίκαλα, για την πλήρη αποκάλυψη αρχαιοτήτων, που εμφανίστηκαν κατά την εκσκαφή θεμελίων. Το οικόπεδο αυτό βρίσκεται βορειοανατολικά του συγκροτήματος του Ασκληπιείου Τρίκκης και αμέσως βόρεια του οικοπέδου της Μαρίας Ίτσιου, του οποίου είχε αποφασιστεί η αναγκαστική απαλλοτρίωση.

Σε βάθος 2 μ. από το κατάστρωμα της οδού Τζωρτζοπούλου βρέθηκε διαγώνια του οικοπέδου τμήμα ενός ισχυρού τοίχου, ο οποίος αποτελεί τη βορειοανατολική συνέχεια του μεγάλου ελληνιστικού οικοδομήματος με ψηφιδωτά δάπεδα που είχε αποκαλυφθεί παλαιότερα στον κυρίως χώρο του Ασκληπιείου[1] (Σχέδ. 1). Ο χώρος αυτός, μετά από τμηματικές αναγκαστικές απαλλοτριώσεις της Υπηρεσίας, είναι σήμερα ενοποιημένος και περιφραγμένος. Ο τοίχος στο οικόπεδο του Γρ. Κάλφα έχει κατεύθυνση ΝΔ.-ΒΑ. και η προέκτασή του προς ΒΑ. βρίσκεται κάτω από το κατάστρωμα της οδού 25ης Μαρτίου.

Το εσωτερικό του οικοδομήματος, όπου θα υπήρχε ασφαλώς ψηφιδωτό δάπεδο, βρίσκεται κάτω από το κατάστρωμα της οδού Τζωρτζοπούλου, και ιδιαίτερα στη συμβολή της με την οδό 25ης Μαρτίου.

Αποκαλύφθηκε σε μήκος 7,10 μ., έχει πλάτος 0,60 μ. και σωζόμενο ύψος 1,34 μ. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του είναι ο ντόπιος μαλακός ψαμμιτόλιθος υποπράσινου χρώματος.

Επάνω από την υποθεμελίωσή του κατασκευάστηκε ευθυντηρία ύψ. 0,21 μ., της οποίας αποκαλύφθηκαν στη σειρά οκτώ δόμοι. Στην ευθυντηρία βαίνει ο τοιχοβάτης, πλ. 0,86 και ύψ. 0,33 μ., ο οποίος αποτελείται από ψαμμιτολιθικούς κυβόλιθους χωρίς συνδετικό υλικό. Απεναντίας, στην πάνω επιφάνειά τους παρατηρούνται τόρμοι γόμφων. Επί του τοιχοβάτου, κατά τη νοτιοδυτική πλευρά του τοίχου, βαίνουν ορθοστάτες από το ίδιο υλικό, ύψ. 0,80 μ., από τους οποίους αποκαλύφθηκαν ένας ολόκληρος και ένας εν μέρει (Πίν. 85 α). Οι βάσεις μιας πεσσοστοιχίας, που βρέθηκε παλαιότερα στον κυρίως χώρο του Ασκληπιείου και στο οικόπεδο της Μαρίας Ίτσιου μπροστά από τον ισχυρό αυτόν ελληνιστικό τοίχο, δεν επισημάνθηκαν στο οικόπεδο του Γρ. Κάλφα. Θεωρείται σχεδόν βέβαιο ότι οι βάσεις αυτές βρίσκονται στο αμέσως προς Α. γειτονικό οικόπεδο.

Τα άφθονα όστρακα κεραμικής στη θεμελίωση καθώς και ορισμένα χάλκινα νομίσματα χρονολογούν την κατασκευή του ισχυρού αυτού τοίχου στον 1ο αι. π.Χ. Από τα κινητά ευρήματα της ανασκαφής μνημονεύουμε τμήμα χείλους πίθου με επιγραφή του 5ου αι. π.Χ., το οποίο βρέθηκε σε τυχαία θέση σε βάθος 3 μ.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

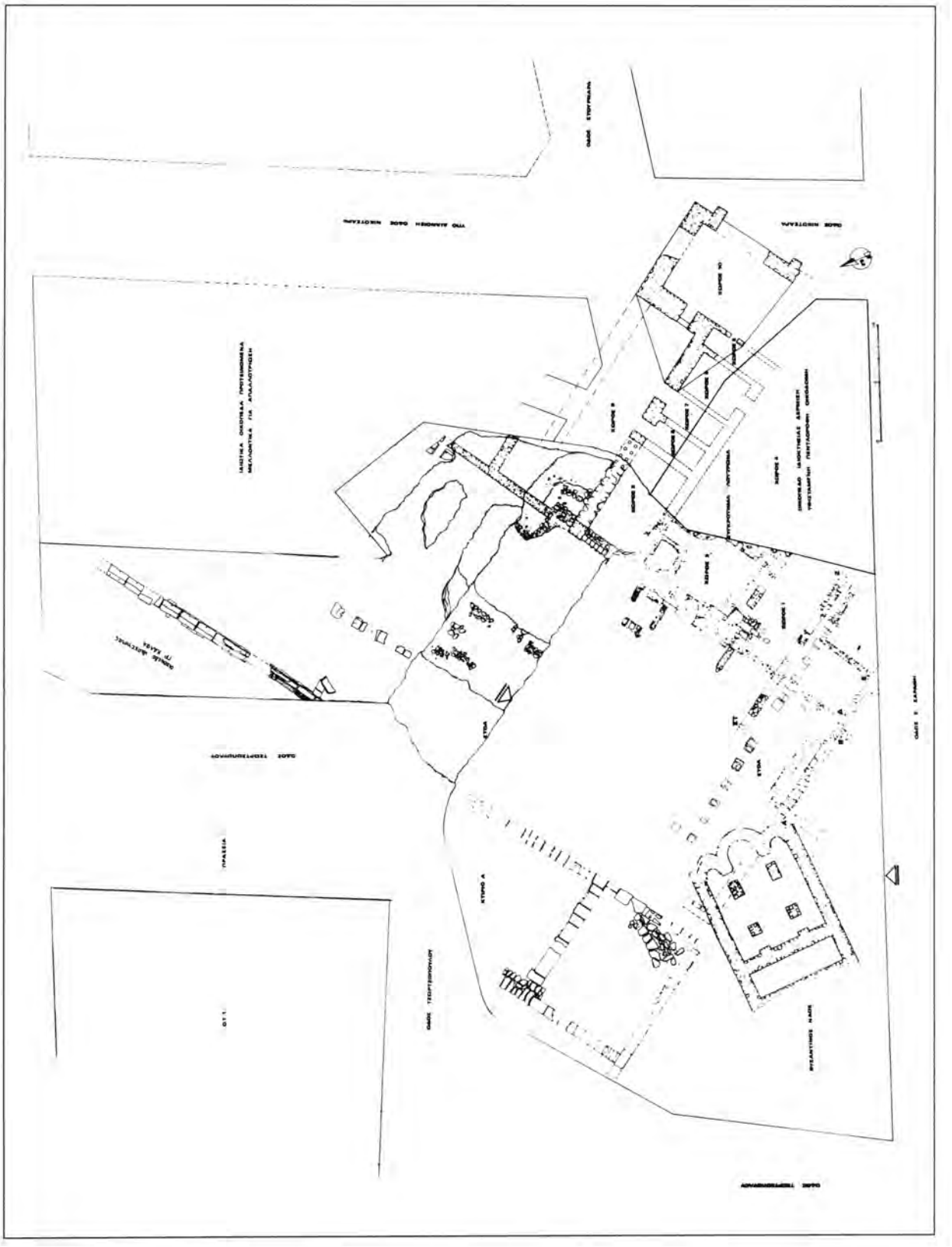
Γυρτώνη

Σωστική ανασκαφική έρευνα πραγματοποιήθηκε σε αγρό της κτηματικής περιφέρειας του οικισμού Γυρτώνης Λάρισας για την πλήρη αποκάλυψη αρχαίου κτιρίου, το οποίο ήλθε στο φως κατά την εκτέλεση εργασιών βαθιάς άροσης. Ο αγρός αυτός, ιδιοκτησίας της Ένωσης Γεωργικών Συνεταιρισμών Λάρισας και συνολικής έκτασης 200 στρεμμάτων περίπου, βρίσκεται στη θέση Δεξαμενή Παπαγεωργίου της κτηματικής περιφέρειας του οικισμού Γυρτώνης, κοινότητας Μακρυχωρίου νομού Λαρίσης. Η θέση του αγρού ήταν γνωστή στην Εφορεία, διότι το μεγαλύτερο τμήμα του περιλαμβάνει τα λείψανα ενός προϊστορικού οικισμού καθώς και ερείπια αρχαίων κατοικήσεων από τον 4ο αι. π.Χ. μέχρι τα παλαιοχριστιανικά χρόνια.

Συνολικά ερευνήθηκε έκταση 200 τ.μ. περίπου, η οποία αποκάλυψε μεγάλο μέρος ενός αυτοτελούς συγκροτήματος ρωμαϊκού βαλανείου διαστ. 18x9,80 μ. Για λόγους προστασίας της ανασκαφής δεσμεύθηκε από την Εφορεία μια έκταση 4 στρεμμάτων του αγρού, η οποία έχει ήδη περιφραχθεί. Τα ευαίσθητα τμήματα του βαλανείου καλύφθηκαν με λαμαρίνες για την προστασία τους από δυσμενείς καιρικές συνθήκες.

Το βάθος των αρχιτεκτονικών λειψάνων είναι πολύ μικρό και κυμαίνεται από 0,60 μέχρι 1,30 μ. από την αρ-

1. Για το Ασκληπιείο Τρίκκης βλ. Πρακτικά 1ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών, Τρικαλινά 8 (1988), σ. 171-218.

Σχέδ. 1. Τρίκαλα.Γωνία οδών 25ης Μαρτίου και Τζωρτζοπούλου. Κάτοψη του συγκροτήματος του Ασκληπιείου Τρίκκης.

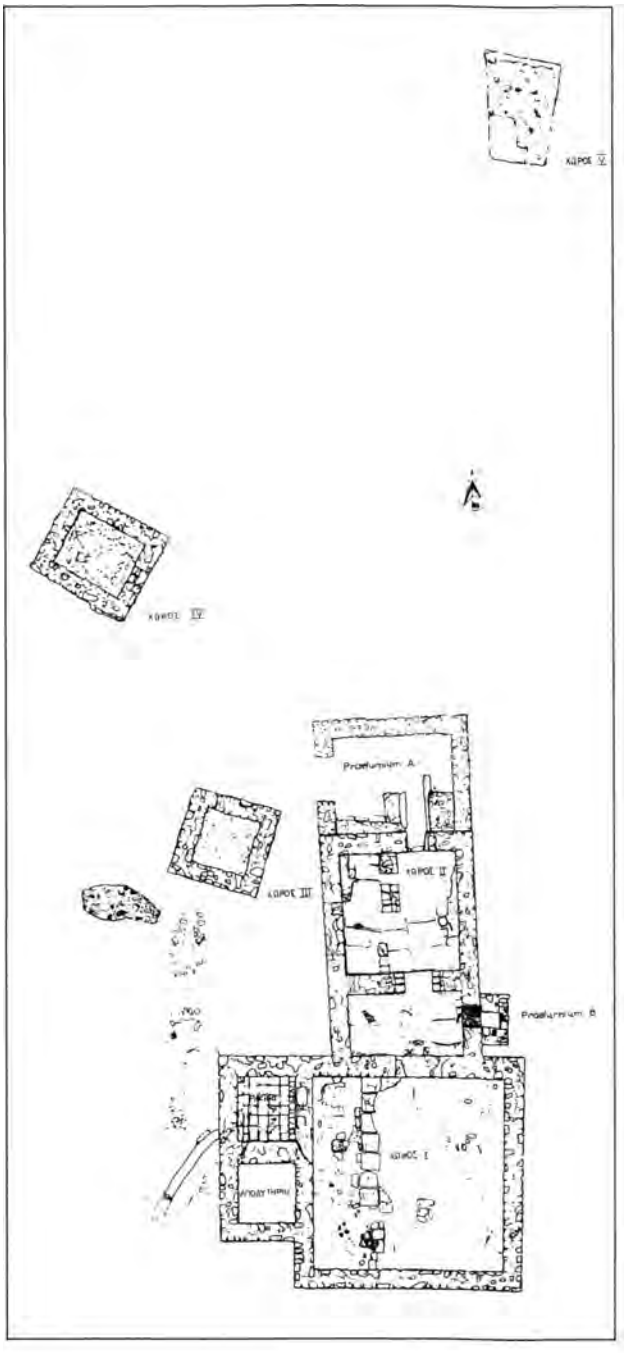
χική επιφάνεια του εδάφους. Ανασκάφηκαν συνολικά πέντε λειτουργικοί χώροι του βαλανείου και επισημάνθηκαν πέραν του συγκροτήματος δύο ανεξάρτητες τετράγωνες κατασκευές, που δεν ερευνήθηκαν ακόμη. Οι χώροι του βαλανείου, οι οποίοι περιλαμβάνουν υπόκαυστα, χώρο ψυχρού λουτρού και αναπαυτηρίου, περιγράφονται στη συνέχεια με τη σειρά που εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν (Σχέδ. 2· Πίν. 85 β, στ).

Χώρος Ι. Αναπαυτήριο-χώρος συγκέντρωσης. Καλύπτει το νότιο τμήμα του συγκροτήματος και έχει εσωτερικές διαστάσεις 6x8,30 μ. Οι τοίχοι του έχουν διατηρηθεί σε ύψος μόνο 0,50 μ., καθόσον ο χώρος αυτός έχει υποστεί αρκετές φθορές από τη βαθιά άροση του αγρού. Το δάπεδό του είναι κατασκευασμένο με τετράγωνες πήλινες πλάκες, διαστ. 0,56x0,58 και πάχ. 0,05 μ., από πλακαρές σχιστολιθικές πλάκες, ορισμένες στρογγυλές οπτοπλίνθους σε β΄ χρήση και από μια σειρά ενεπίγραφων πλακών σε β΄ χρήση επίσης. Από τις επιγραφές αυτές επτά περιλαμβάνουν ψηφίσματα της αρχαίας θεσσαλικής πόλης Μόψιον. Η θέση του Μοψίου δεν είχε ταυτιστεί μέχρι τώρα από την επιστημονική έρευνα.

Ως υποδομή του δαπέδου χρησιμοποιήθηκαν αργές πέτρες, τεμάχια τετράγωνων οπτοπλίνθων και τεμάχια κεραμιδιών στέγης. Οι πλάκες και οι επιγραφές στερεώθηκαν στο δάπεδο με παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο πέρας της πλακόστρωσης και σε επαφή με τους τοίχους κατασκευάστηκε μια παχιά ενιαία στρώση ασβεστοκονιάματος πλ. 0,08-0,10 μ. Η κεραμική και τα άλλα ανασκαφικά στοιχεία πείθουν ότι η αίθουσα αυτή ήταν χώρος συγκέντρωσης επισκεπτών ή αναπαυτήριο.

Στοιχεία εισόδου δεν έχουν βρεθεί. Αυτό οφείλεται ίσως στο γεγονός ότι οι τοίχοι σώθηκαν μόνο μέχρι το ύψος του δαπέδου. Υποθέτουμε δηλαδή ότι από κάποιο ψηλότερο σημείο των τοίχων υπήρχε είσοδος, η οποία με κλίμακα καθόδου επέτρεπε την είσοδο των επισκεπτών στην αίθουσα αυτή. Η εσωτερική επιφάνεια των τοίχων πρέπει να είχε ορθομαρμάρωση. Αυτό τεκμαίρεται από το γεγονός ότι στην επίχωση του δαπέδου βρέθηκαν τεμάχια πλακιδίων από υπόλευκο μάρμαρο. Η στέγαση της αίθουσας αυτής γινόταν ασφαλώς με καμάρα και όχι με επικλινή στέγη. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγεί η παντελής έλλειψη κεραμιδιών στέγης και η παρουσία άφθονων τεμαχίων οπτοπλίνθων, που ήταν εμβαπτισμένες σε παχύ στρώμα κονιάματος.

Piscina-λουτήρας (frigidarium). Στο βορειοδυτικό τμήμα του χώρου Ι βρέθηκε η κτιστή piscina ψυχρού νερού, η οποία έχει διαστάσεις 1,95x2,03 και βάθος 0,86 μ. (Πίν. 85 ε). Κατά μήκος της ανατολικής πλευράς υπάρχει κτιστό θρανίο ύψ. 0,30, πλ. 0,20 μ., το οποίο

Σχέδ. 2. Λάρισα. Αγρός στον οικισμό Γυρτώνης. Κάτοψη του ρωμαϊκού βαλανείου.

ήταν επενδυμένο με λευκά πλακίδια. Το θρανίο αυτό χρησίμευε τόσο για την κάθοδο των επισκεπτών στην piscina όσο και για να κάθονται οι λουόμενοι. Το δάπεδο είναι κατασκευασμένο από τετράγωνες πήλινες πλάκες, διαστ. 0,30x0,30x0,30 μ. οι οποίες είχαν αρμούς από παχύ στρώμα υπόλευκου ασβεστοκονιάματος.

Πολλές από τις πλάκες αυτές είχαν διακόσμηση από χαρακτές οριζόντιες ή χιαστές διπλές γραμμές. Τα σημεία επαφής του δαπέδου με τους τοίχους καλύπτονται με παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Οι εσωτερικές επιφάνειες των τοίχων έχουν επίσης επένδυση από παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος για να μη διαποτίζονται από τον καταιονισμό των νερών.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στα πέρατα του κτιστού θρανίου βρέθηκαν υπολείμματα δύο πεσσίσκων, οι οποίοι είναι χτισμένοι με τετράγωνα τούβλα. Οι πεσσίσκοι αυτοί είχαν προορισμό να συγκρατούν την ξύλινη θύρα εισόδου στο χώρο της piscina.

Στη βορειοδυτική γωνία του δαπέδου βρέθηκε ένας αγωγός κυκλικής διατομής για την απομάκρυνση των νερών (το δάπεδο έχει αισθητή κλίση προς την κατεύθυνση αυτή). Το στόμιό του αποτελείται από μολύβδινο σωλήνα. Ο αγωγός αυτός διαπερνά το δυτικό τοίχο της piscina και οδηγεί τα νερά προς τα ΝΔ. Αποτελείται εξ ολοκλήρου από στρογγυλούς πήλινους σωλήνες εμβαπτισμένους σε παχύ στρώμα υπόλευκου ασβεστοκονιάματος, έχει δε αποκαλυφθεί με την ανασκαφή σε μήκος 3,45 μ.

Αποδυτήριο. Αμέσως νότια και σε επαφή με την piscina υπάρχει ένας τετράγωνος χώρος διαστ. 1,90x1,90 μ. (Σχέδ. 2). Δεν έχουν βρεθεί αρκετά ανασκαφικά στοιχεία που να μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε τη λειτουργικότητά του. Υποθέτουμε μόνο ότι ο χώρος αυτός θα ήταν δυνατό να χρησιμοποιούνταν ως αποδυτήριο των επισκεπτών του λουτρού.

Χώρος II. Υπόκαυστο του caldarium. Ορθογώνιος χώρος με διαστάσεις 6,40x3,70 μ. Οι τοίχοι του, που σώθηκαν σε ύψος 1,30 μ., έχουν κατασκευαστεί με τον ακόλουθο τρόπο: στο κατώτατο σημείο τους υπάρχει μια σειρά μαρμάρινων γωνιόλιθων που ασφαλώς προέρχονται από αρχαιότερα κτίρια. Στη συνέχεια τοποθετήθηκαν οι αργοί λίθοι από ασβεστόλιθο ή σχιστόλιθο. Κατά διαστήματα και για να πληρωθούν τα κενά των λίθων χρησιμοποιήθηκαν κατά διαστήματα σφήνες από σπασμένες οπτοπλίνθους, χωρίς βέβαια να διαμορφώνεται κανένα δομικό μοτίβο. Ως συνδετικό υλικό των λίθων χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά και μόνο ασβεστοκονίαμα υπόλευκου χρώματος.

Το δάπεδο του χώρου αυτού έχει κατασκευαστεί με τον ακόλουθο τρόπο: έχουν τοποθετηθεί 21 μαρμάρινοι γωνιόλιθοι σε β΄ χρήση, οι οποίοι πιθανότατα προέρχονται από την ευθυντηρία κάποιου αρχαιότερου δημόσιου οικοδομήματος.

Τα μεταξύ των πλακών αυτών κενά (αρμοί) καλύφθηκαν με μικρές πέτρες, σπασμένα κεραμίδια και ασβεστοκονίαμα. Οι παλαιοί τόρμοι γόμφων ή οι φθορές των γωνιόλιθων καλύφθηκαν επίσης με ασβεστοκονίαμα. Τα πέρατα του δαπέδου, σε επαφή σχεδόν με τους τοίχους, καλύφθηκαν με μία στρώση από τεμάχια πήλινων πλακών, οι οποίες στερεώθηκαν με ασβεστοκονίαμα. Πρέπει να διευκρινιστεί στο σημείο αυτό ότι οι γωνιόλιθοι του δαπέδου, πάχ. 0,20 μ., στηρίζονται απευθείας στο χώμα χωρίς άλλη υποδομή. Πάνω στο δάπεδο πατούν ένας τετράγωνος και τρεις επιμήκεις πεσσοί, οι οποίοι είχαν προορισμό να στηρίζουν το δάπεδο του ισογείου. Οι πεσσοί αυτοί είναι κατασκευασμένοι με τετράγωνα τούβλα και αργούς λίθους. Η στέγαση του υποκαύστου γινόταν με καμάρα, όπως πιστοποιείται από το πλήθος των σπασμένων τούβλων που βρέθηκε στις επιχώσεις του και την παντελή απουσία κεραμιδιών στέγης. Στο βόρειο τοίχο του χώρου αυτού υπάρχει μία τοξωτή είσοδος, η οποία οδηγεί στο praefurnium A.

Praefurnium A. Ορθογώνιος χώρος, διαστ. 3,90x2,80 μ., στεγασμένος με μονοκλινή μάλλον στέγη. Κατασκευάστηκε ασφαλώς σε β΄ οικοδομική φάση του λουτρώνα. Οι τοίχοι του είναι χτισμένοι με αργούς λίθους, που συνδέονται με λάσπη και διατηρήθηκαν σε ύψος 1,30 μ. Στο δυτικό τοίχο του praefurnium υπάρχει είσοδος, από όπου μεταφέρονταν τα ξύλα για την πυρά. Εξωτερικά από την τοξωτή είσοδο του caldarium προς το χώρο του praefurnium A δημιουργούνται δεξιά και αριστερά δύο τοιχάρια, ύψ. 0,90 και πλ. 0,17 μ. Είναι κατασκευασμένα με μια σειρά γωνιόλιθων, οι οποίοι συνδέονται με υπόλευκτο ασβεστοκονίαμα. Τα τοιχάρια αυτά είχαν προορισμό να διευκολύνουν το θερμό αέρα από την πυρά να εισέρχεται στο υπόγειο χώρο του caldarium και να στηρίζουν το μεγάλο χάλκινο λέβητα με το καυτό νερό. Από το λέβητα, από τον οποίο δεν σώθηκε κανένα ίχνος, πήλινοι σωλήνες οδηγούσαν το ζεστό νερό στο δάπεδο του ισογείου του χώρου II, όπου γινόταν η εφίδρωση των λουομένων. Πρέπει να σημειωθεί ότι το δάπεδο του ισογείου του caldarium, το οποίο ήταν κατασκευασμένο με τετράγωνες πήλινες πλάκες, κατέρρευσε στο σύνολο του στο δάπεδο του υπογείου.

Praefurnium B. Στον ανατολικό τοίχο του χώρου II υπάρχει δεύτερη τοξωτή είσοδος, η οποία οδηγεί στο praefurnium B. Το praefurnium καθώς και η τοξωτή είσοδος δεν έχουν ανασκαφεί ακόμη.

Χώρος III. Πρόκειται για τετράγωνο χώρο, διαστ. 2,90x2,90 μ. Οι τοίχοι του αποτελούνται από αργές πέτρες, οι οποίες συνδέονται με κουρασάνι. Δεν έχει διευκρινιστεί ακόμη ο προορισμός και ο χαρακτήρας του κτίσματος αυτού.

Χώρος IV. Τετράγωνος επίσης χώρος, διαστ. 3x3 μ.

Και του χώρου αυτού δεν έχει αποσαφηνιστεί ακόμη η μορφή και ο προορισμός.

Χώρος V. Πρόκειται για χαλικόστρωτο δάπεδο, το οποίο επισημάνθηκε σε βάθος 0,50 μ. από την αρχική επιφάνεια του εδάφους και δεν έχει ανασκαφεί ακόμη.

Παρ' όλο που η ανασκαφική έρευνα δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί, τα μέχρι τώρα αρχαιολογικά δεδομένα οδηγούν σε μια χρονολόγηση του βαλανείου γύρω στον 3ο αι. μ.Χ.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

Ανατολή Αγιάς

Κατά τη διάρκεια εργασιών του δασαρχείου στην ορεινή θέση Τούφαινα της κοινότητας Ανατολής, εντοπίστηκε και ερευνήθηκε τάφος των αρχαϊκών χρόνων. Πρόκειται για πρόχειρη ταφή σε λάκκο, ανοιγμένο στη φυσική ερυθρόχρωμη χαλαρή επίχωση, διαστ. 0,50Χ 1,80 μ. κατά προσέγγιση, και προσανατολισμό Δ.-Α. Τη βόρεια μακρά πλευρά του λάκκου ενίσχυε σχιστολιθική πλάκα διαστ. 0,70Χ0,30 μ. Ως καλυπτήριες είχαν χρησιμοποιηθεί δύο σχιστολιθικές πλάκες, από τις οποίες η μία, διαστ. 0,70Χ0,40 μ., βρέθηκε κατά χώραν. Ο τάφος περιείχε ένα νεκρό σε ύπτια εκτεταμένη στάση με την κεφαλή στο δυτικό πέρας του λάκκου. Από τα κτερίσματα (δύο χάλκινα ψέλια με έντυπη στιγμιωτή διακόσμηση, ζεύγος χάλκινων ενωτίων και ένα χάλκινο δακτυλίδι με εγχάρακτη σχηματική παράσταση ανθρώπινης μορφής) χρονολογείται στον 6ο αι. π.Χ.

Η ταφή ανήκει στο οργανωμένο ανατολικό νεκροταφείο εκτεταμένου οικισμού των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, τα ίχνη του οποίου εντοπίστηκαν με αφορμή την ανεύρεση του τάφου σε όλη την έκταση του λόφου Τούφαινα.

Πύθιο Ελασσόνας

Στον αγρό Νικ. Αγγελάκη, 200 μ. νοτιοδυτικά του λόφου των Αγίων Αποστόλων, όπου εκτείνεται η ακρόπολη του αρχαίου Πυθίου, επισημάνθηκε κατά τη διάρκεια άρδευσης μαρμάρινος κιβωτιόσχημος τάφος σε βάθος 0,40 μ. από την επιφάνεια και με προσανατολισμό Δ.-Α. Ήταν κατασκευασμένος από τέσσερις ορθογώνιες λειασμένες πλάκες (μία για κάθε πλευρά), ενώ για τη διαμόρφωση του χείλους χρησιμοποιήθηκε αρχιτεκτονικό υλικό σε β΄ χρήση (τμήματα ανωφλίων και επιστυλίων). Οι γενικές του διαστάσεις ήταν μήκος 2,08 και πλάτος 1,02 μ. Το δάπεδο αποτελούσαν τρεις αδροκατεργασμένες πλάκες· αδροκατεργασμένες ήταν και οι τρεις καλυπτήριες, από τις οποίες κατά χώραν βρέθηκαν οι δύο. Τις τέσσερις πλευρές του τάφου εσωτερικά περιέτρεχε γραπτή ερυθρή ταινία πάχ. 0,10 μ., που στο μέσον κάθε πλευράς έφερε στο άνω μέρος της φθαρμένο εικονιστικό ομοιόχρωμο θέμα· στην ανατολική στενή πλευρά αναγνωρίστηκε πτηνό.

Από το εσωτερικό του τάφου – που ανήκει στο νότιο νεκροταφείο της αρχαίας πόλης του Πυθίου – συνελέγησαν μόνο ελάχιστα φθαρμένα οστά. Στοιχεία χρονολόγησης δεν προέκυψαν καθώς ήταν συλημένος από παλιά.

ΑΝΝΑ ΖΑΟΥΡΗ

ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ - ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΑΡΧΑΙΩΝ

Στο Μουσείο της Λάρισας μεταφέρθηκαν από διάφορους αρχαιολογικούς χώρους της Εφορείας αρκετές αρχαιότητες, οι οποίες αποκαλύφθηκαν κατά την εκτέλεση γεωργικών ή οικοδομικών εργασιών και παραδόθηκαν από ιδιώτες ή τις αστυνομικές αρχές. Παρακάτω δίνονται τα στοιχεία των αξιολογότερων από αυτές.

ΝΟΜΟΣ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

Άτραξ

1. (ΑΕΜΛ 92/3). Πάνω τμήμα αναθηματικής στήλης από άσπρο μάρμαρο. Στο μέσον της μπροστινής πλευράς έχει τετράγωνο τόρμο. Ύψ. 0,60, πλ. 0,30, πάχ. 0,10 μ.

2. (ΑΕΜΛ 92/5).Τμήμα αναθηματικής στήλης από λευκόφαιο μάρμαρο με αετωματική επίστεψη.

[----------] Σουσικρ[άτει----]

Ύψ. 0,53, πλ. 0,48, πάχ. 0,06 μ. Ύψ. γραμμ. 0,04 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

3. (ΑΕΜΛ 92/6). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από λευκόφαιο μάρμαρο. Όλες οι πλευρές της έχουν αδρή εργασία λάξευσης εκτός μία λεπτή λειασμένη ταινία της μπροστινής επιφάνειάς της, όπου είναι χαραγμένο το κοινό στον Άτραγα όνομα της νεκρής:

Ἄβρα

Ύψ. 0,65, πλ. 0,36, πάχ. 0,21 μ. Ύψ. γραμμ. 0,04 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

4. (ΑΕΜΛ 92/7). Απότμημα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με υπόλειμμα επιγραφής:

ΚΡΙΤ [-------]

Ύψ. 0,50, πλ. 0,43, πάχ. 0,15 μ. Ύψ. γραμμ. 0,07 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

5. (ΑΕΜΛ 92/8). Πάνω μέρος τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο (Πίν. 85 γ) με την επιγραφή:

Ἵππαιχνος

Ύψ. 0,27, πλ. 0,18, πάχ. 0,10 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

6.(ΑΕΜΛ 92/10). Επιτύμβια στήλη από άσπρο χοντρόκοκκο μάρμαρο, σπασμένη στο πάνω μέρος. Στην κύρια όψη της, μέσα σε ρηχό βάθυσμα, έχει ανάγλυφη παράσταση γυναικείας μορφής σε προτομή κατ' ενώπιον. Η μορφή φορεί χιτώνα και ιμάτιο, που αναδιπλώνεται στους ώμους με αραιές και σχηματοποιημένες κάθετες πτυχώσεις. Κάτω από την εικονιστική παράσταση είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Φρό νας.*ντων Πρωτίω-*
νος νας.*χρη* νας.*τέ χαῖρ-*
ρε.

Κάτω από την επιγραφή έχει εγχάρακτη παράσταση ερμαϊκής στήλης.

Ύψ. 0,62, πλ. 0,53, πάχ. 0,10 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

7. (ΑΕΜΛ 92/11). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο. Στο κάτω μέρος φέρει έμβολο για την ένθεσή της στη βάση.

Ύψ. 0,62, πλ. 0,53, πάχ. 0,10 μ.

8. (ΑΕΜΛ 92/12). Τεμάχιο ναϊσκόσχημης αναθηματικής στήλης από άσπρο μάρμαρο.

Ύψ. 0,16, πλ. 0,19, πάχ. 0,03 μ.

9. (ΑΕΜΛ 92/13). Τμήμα ναϊσκόσχημης αναθηματικής στήλης από άσπρο μάρμαρο με την επιγραφή:

ΠΟΡΠΟΘΕΙ[-]

Ύψ. 0,15, πλ. 0,18, πάχ. 0,03 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

10. (ΑΕΜΛ 92/15). Ενεπίγραφος βωμός από άσπρο μάρμαρο με μεγάλες φθορές στην επίστεψή του. Στη μπροστινή επιφάνειά του μετά δυσκολίας διακρίνεται η ακόλουθη επιγραφή:

Πολύ[χ]αρμος κυναγός

Ύψ. 0,59, πλ. 0,68, πάχ. 0,37 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

11. (ΑΕΜΛ 92/16). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με ελαφρές αποκρούσεις στην πάνω απόληξη της επίστεψης. Η κύρια όψη και οι στενές πλευρές της έχουν επιμελημένη εργασία λάξευσης, ενώ η πίσω είναι αδρά δουλεμένη με χοντρό βελόνι. Το κατώτατο τμήμα της (ύψ. 0,27 μ.), που έμπαινε στο έδαφος, έχει αφεθεί εντελώς άπεργο. Ο κορμός της στήλης παρουσιάζει έντονη μείωση προς τα πάνω. Στην κύρια επιφάνειά της είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Σουσικράτεις
Πολυδάμειος

Ύψ. 1, πλ. 0,41, πάχ. 0,15 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

12. (ΑΕΜΛ 92/17). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με την επιγραφή:

Ἱππόμαχος
Εὐφόρβειος

Ύψ. 0,95, πλ. 0,63, πάχ. 0.16 μ. Ύψ. γραμμ. 0,04 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

13. (ΑΕΜΛ 92/18). Αναθηματικός φαλλός από το ιερό του Διονύσου (αγρός Κωνσταντίνου Ζαχαρή). Μήκ. 0,40, διάμ. 0,12 μ.

14. (ΑΕΜΛ 92/19). Πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο. Η τοξωτή επίστεψή της, η οποία εξέχει ελαφρά από τον κορμό της, διακοσμείται με ανάγλυφο ανθέμιο. Κάτω από την επίστεψη είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Πέτθαλος Λεουνίδαιος

Κάτω από την επιγραφή έχει δύο εγχάρακτα ασπίδια.

Ύψ. 0,95, πλ. 0,43, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

15. (ΑΕΜΛ 92/20). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Η πίσω επιφάνεια είναι αδρά κατεργασμένη με χοντρό βελόνι, ενώ οι υπόλοιπες έχουν επιμελημένη λείανση. Φέρει την επιγραφή:

Κοττύφα

Ύψ. 0,95, πλ. 0,30, πάχ. 0,14 μ. Ύψ. γραμμ. 0,04 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

16. (ΑΕΜΛ 92/21). Τμήμα επιτύμβιας στήλης από άσπρο μάρμαρο (Πίν. 85 δ) με την επιγραφή:

Εὐφάμα

Ύψ. 0,32, πλ. 0,30, πάχ. 0,07 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

17. (ΑΕΜΛ 92/22). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης (Πίν. 86 α). Η κύρια όψη και οι στενές πλευρές της είναι λειασμένες, ενώ η πίσω έχει αδρή εργασία λάξευσης με χοντρό βελόνι. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειάς της είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Ἀριστονόα

Ύψ. 0,52, πλ. 0,40, πάχ. 0,18 μ. Ύψ. γραμμ. 0,025 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

18. (ΑΕΜΛ 92/24). Επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με ελαφρές αποκρούσεις στην τοξωτή επίστεψή της. Το κάτω μέρος της είναι εντελώς άπεργο. Στην μπροστινή επιφάνειά της έχει την επιγραφή:

Ὄπλουνος

Ύψ. 0,83, πλ. 0,45, πάχ. 0,18 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

19. (ΑΕΜΛ 92/38). Επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Η τοξωτή επίστεψή της εξέχει ελαφρά

από τον κορμό της. Κάτω από την επίστεψη, στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειάς της, είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Δικαία

Ύψ. 1,50, πλ. 0,48, πάχ. 0,14 μ. Ύψ. γραμμ. 0,06 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

20. (ΑΕΜΛ 92/39). Τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από άσπρο μάρμαρο με υπόλειμμα επιγραφής:

[-----]πολις

Ύψ. 0,50, πλ. 0,30, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

21. (ΑΕΜΛ 92/40). Τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με την επιγραφή:

Πέθθα[λος;]

Ύψ. 0,50, πλ. 0,21, πάχ. 0,17 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

22. (ΑΕΜΛ 92/41). Επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο με ελαφρές αποκρούσεις στο πάνω μέρος της τοξωτής επίστεψής της. Το κάτω μέρος, ύψ. 0,28 μ., είναι εντελώς άπεργο. Στην μπροστινή επιφάνειά της έχει την επιγραφή:

Ἀστοφυλίδας

Ύψ. 0,90, πλ. 0,18, πάχ. 0,13 μ. Ύψ. γραμμ. 0,035 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

23. (ΑΕΜΛ 92/42). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο με την επιγραφή:

Σίμα

Ύψ. 0,84, πλ. 0,33, πάχ. 0,13 μ. Ύψ. γραμμ. 0,04 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

24. (ΑΕΜΛ 92/43). Επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Η τοξωτή επίστεψή της, η οποία εξέχει ελαφρά από τον κορμό της, είναι σπασμένη στην πάνω απόληξή της. Το κάτω μέρος, ύψ. 0,28 μ., είναι άπεργο. Στην κύρια όψη έχει την επιγραφή:

Λυσίχα
Κριτολαεία

Ύψ. 0,93, πλ. 0,37, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

25. (ΑΕΜΛ 92/44). Τμήμα επιτύμβιας στήλης από άσπρο μάρμαρο. Στην μπροστινή επιφάνειά της έχει την επιγραφή:

Μενεκράτης
Νικονίδας
ἄρχοντες

Ύψ. 0,44, πλ. 0,23, πάχ. 0,09 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

26. (ΑΕΜΛ 92/45). Τμήμα μαρμάρινου γείσου αρχαίου κτιρίου πιθανώς ναΐσκου ή βωμού. Στο μέτωπό του, που διακοσμείται με κυμάτιο, είναι χαραγμένη η επιγραφή:

ὀνέθεικε

Ύψ. 0,16, πλ. 1,37, πάχ. 0,60 μ. Ύψ. γραμμ. 0,04 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

27. (ΑΕΜΛ 93/24). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη από άσπρο μάρμαρο. Έχει μεγάλη φθορά στον αριστερό κρόταφο από την άροση. Στο κάτω μέρος σώζει το έμβολο για την ένθεσή της στη βάση. Η μπροστινή και οι πλαϊνές της πλευρές έχουν επιμελημένη εργασία λάξευσης με την ξοΐδα, ενώ η πίσω είναι αδρά δουλεμένη με το βελόνι. Στην κύρια επιφάνειά της έχει υπολείμματα γραπτής παράστασης με ερυθρό χρώμα (καθήμενη γενειοφόρος μορφή προς τα αριστερά) και την αποσπασματική επιγραφή:

[----]ΞΕΝΟΣ Διὶ Καταιβάτᾳ

Ύψ. 0,37, πλ. 0,28, πάχ. 0,04 μ. Ύψ. γραμμ. 0,01 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

28. (ΑΕΜΛ 93/26). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο. Όλες οι επιφάνειές της είναι αδρά δουλεμένες με χοντρό βελόνι, εκτός από μια λεπτή λειασμένη ταινία (ύψ. 0,07 μ.) της κύριας όψης, όπου είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Θεμιστόπολις

Ύψ. 1,07, πλ. 0,32, πάχ. 0,17 μ. Ύψ. γραμμ. 0,025 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

29. (ΑΕΜΛ 93/27). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης με την επιγραφή:

Σάτυρος

Ύψ. 1,07, πλ. 0,32, πάχ. 0,17 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

30. (ΑΕΜΛ 93/28). Πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης με πλούσιο ανάγλυφο ανθέμιο στην τοξωτή επίστεψή της (Πίν. 86 β). Όλες οι επιφάνειές της είχαν επιμελημένη εργασία λάξευσης. Στην μπροστινή επιφάνεια, κάτω από τον οριζόντιο κανόνα που όριζε την επίστεψη από τον κυρίως κορμό της, είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Διομείδεις

Ύψ. 0,82, πλ. 0,42, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,04 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

31. (ΑΕΜΛ 93/29). Επιτύμβια στήλη, σπασμένη στην τοξωτή επίστεψή της. Όλες οι πλευρές της είναι αδρά κατεργασμένες εκτός από μία λεπτή λειασμένη ταινία (ύψ. 0,09 μ.) της μπροστινής επιφάνειάς της, όπου έχει την επιγραφή:

Κορμὶς

Ύψ. 0,64, πλ. 0,29, πάχ. 0,11 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

32. (ΑΕΜΛ 93/30). Απότμημα τοξωτής επιτύμβιας στήλης με την επιγραφή:

Λέαιν[α]

Ύψ. 0,64, πλ. 0,29, πάχ. 0,11 μ. Ύψ. γραμμ. 0,12 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

33. (ΑΕΜΛ 93/31). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης με την επιγραφή:

Νικαία Θρασιππεία

Ύψ. 0,46, πλ. 0,34, πάχ. 0,11 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

34. (ΑΕΜΛ 93/32). Επιτύμβια στήλη σπασμένη στην τοξωτή επίστεψή της. Το κάτω μέρος, το οποίο έμπαινε στο έδαφος και δεν ήταν ορατό, είναι εντελώς άπεργο. Η μπροστινή επιφάνεια και οι κρόταφοί της είναι λειασμένοι, ενώ η πίσω πλευρά είναι αδρά δουλεμένη. Στην κύρια όψη έχει την επιγραφή:

Λακρατίδας
Ἐπικράτειος

Ύψ. 1,06, πλ. 0,31, πάχ. 0,10 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

35. (ΑΕΜΛ 93/36). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από άσπρο μάρμαρο. Το κάτω, μη ορατό τμήμα της είναι εντελώς άπεργο. Στην κύρια όψη είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Κρανοὺ

Ύψ. 0,59, πλ. 0,18, πάχ. 0,08 μ. Ύψ. γραμμ. 0,025 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

36. (ΑΕΜΛ 93/37). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο (Πίν. 86 γ). Το κάτω μέρος, που έμπαινε στο έδαφος, είναι άπεργο. Έχει την επιγραφή:

Θεμισστοὺ

Ύψ. 0,62, πλ. 0,20, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,025 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

37. (ΑΕΜΛ 93/47). Τμήμα ναϊσκόσχημης αναθηματικής στήλης με την επιγραφή:

Σώστρατο[ς]

Ύψ. 0,22, πλ. 0,19, πάχ. 0,07 μ. Ύψ. γραμμ. 0,01 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

38. (ΑΕΜΛ 93/61). Ναϊσκόσχημη αναθηματική στήλη. Κάτω από την επίστεψη έχει την επιγραφή:

Ἀρτέμιδι Σωτείρα Σωσὶς
Ἐπαίνου εὐξαμένη

Ύψ. 0,30, πλ. 0,26, πάχ. 0,07 μ. Ύψ. γραμμ. 0,01 μ. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

39. (ΑΕΜΛ 93/62). Τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ανθέμιο. Κάτω από την επίστεψη είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Πέλεια

Ύψ. 0,67, πλ. 0,40, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

40. (ΑΕΜΛ 93/63). Ακέραιη τοξωτή επιτύμβια στήλη με την επιγραφή:

Εὔδικος
Ἡρακλείδαιος

Ύψ. 0,63, πλ. 0,33, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,025 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

41. (ΑΕΜΛ 93/68)[2]. Επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο. Στη δεξιά στενή πλευρά έχει την επιγραφή:

[h] υβρίστα ἐμὶ μνᾶμα.

Ύψ. 1,67, πλ. 0,33, πάχ. 0,24 μ. Ύψ. γραμμ. 0,06 μ.

ΝΟΜΟΣ ΛΑΡΙΣΑΣ

Αγιά

42. (ΑΕΜΛ 92/2). Αετωματική επίστεψη αναθηματικής στήλης από άσπρο μάρμαρο. Στο τύμπανο του αετώματος έχει ανάγλυφο μακεδονικό ασπίδιο, ενώ τα μέτωπα και οι κρόταφοι των ακρωτηρίων έχουν φυτική διακόσμηση. Διασώζεται η ταινία με τρίγλυφα και μετόπες και κάτω από αυτήν το επιστύλιο, όπου είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Σαράπιδι, Ἴσιδι, Ἀννούβιδι Ἀντιβοΐδης Δικαίου

Ύψ. 0,18, πλ. 0,64, πάχ. 0,10 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται μετά τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Καστρί Τυρνάβου (αρχαία Φάλαννα)

43. (ΑΕΜΛ 92/25). Ακέραιη επιτύμβια στήλη από λευκό χοντρόκοκκο μάρμαρο με αετωματική άνω απόληξη. Στο πάνω μέρος της κύριας όψης μέσα σε έγκοιλο ορθογώνιο έχει ανάγλυφη παράσταση μιας γενειοφόρου ανδρικής μορφής, δεξιά, και δύο γυναικείων μορφών, στο μέσον και αριστερά, σε προτομή κατ' ενώπιον. Η ανδρική μορφή και η γυναικεία στο μέσον φορούν χιτώνα και ιμάτιο. Τα μαλλιά της γυναικείας μορφής, αριστερά, χωρίζονται στη μέση και φέρονται προς τα πίσω με σχηματοποιημένους κυματισμούς. Της δεύτερης γυναικείας μορφής η κόμμωση είναι «πεπονοειδής» (melon coiffure), της δε ανδρικής τα μαλλιά είναι κοντά με λεπτούς βοστρύχους. Το σχήμα των προσώπων και των τριών μορφών είναι ελλειπτικό με εξογκωμένα ζυγωματικά. Τα μαλλιά είναι ασύμμετρα τοποθετημένα, τα χείλη σαρκώδη χωρίς επιμελημένη λάξευση, ενώ τα αυτιά είναι αποδομένα κακότεχνα κατ' ενώπιον. Κάτω από το βάθυσμα με την εικονιστική

2. Η επιτύμβια στήλη ήταν εντοιχισμένη στο προαύλιο ιδιωτικής κατοικίας στο χωριό Πηνειάδα Τρικάλων. Αποτοιχίστηκε και μεταφέρθηκε στις αποθήκες του Μουσείου της Λάρισας. Είχε πρωτοδημοσιευθεί από τον W. Peek. Βλ. W. Peek, Ein Weihgedicht für die Nymphen und drei andere Inschriften aus Atrax, ZPE 11 (1974), σ. 28.

παράσταση των τριών μορφών είναι χαραγμένη η ακόλουθη τρίστιχη επιγραφή:

Γλαυκίας Νίκαν τὴν αἱαυτοῦ
θυγατέραν μνήμης χάριν
ἥρως χρηστὲ χαῖρε.

Κάτω από την επιγραφή έχει εγχάρακτη παράσταση ερμαϊκής στήλης. Ύψ. 1,55, πλ. 0,61, πάχ. 0,14 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

Η μορφή της στήλης (ύψος, αετωματική επίστεψη, εγχάρακτη παράσταση ερμαϊκής στήλης) και τα τυπικά χαρακτηριστικά των ανάγλυφων μορφών (σχηματοποιημένη κόμμωση, οριζόντια χείλη, εξογκωμένα ζυγωματικά, κακότεχνα κατ' ενώπιον αυτιά) την κατατάσσουν στη μεγάλη σειρά των επιτύμβιων στηλών στη Θεσσαλία, μέτριας ποιότητας.

44. (ΑΕΜΛ 93/57). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ανθέμιο. Στην κύρια όψη της είναι χαραγμένη δίστιχη δυσδιάκριτη επιγραφή:

Ἀρχίας Ἄρχωνος
Νικὼ Ἀρχίου

Ύψ. 0,97, πλ. 0,53, πάχ. 0,11 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

Σκοτούσσα

45. (ΑΕΜΛ 92/26). Επιτύμβια στήλη από γκρίζο μάρμαρο, σπασμένη στο πάνω μέρος της τοξωτής επίστεψής της. Ο κορμός της παρουσιάζει έντονη μείωση προς τα κάτω. Η μπροστινή και οι πλαϊνές πλευρές είναι δουλεμένες με ξοΐδα, ενώ η πίσω έχει αδρή εργασία λάξευσης με βελόνι. Στο πάνω μέρος της κύριας όψης έχει μέσα σε λεπτή λειασμένη ταινία την επιγραφή:

Ἀττύλα Ἐπινι-
κεία.

Κάτω από την επιγραφή είναι χαραγμένη ερμαϊκή στήλη ύψ. 0,16 μ. Ύψ. 0,81, πλ. 0,32, πάχ. 0,10 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

46. (ΑΕΜΛ 92/27). Μαρμάρινος κυβόλιθος με την ακόλουθη απελευθερωτική επιγραφή:

Ταμιεύοντος τῆς πόλεως Νεικοκράτους τοῦ Ἱπποκράτους ταγευόντων Σωσάνδρου τοῦ Ἀρκεσιλάου, Αἰγιαλοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου, Ἰουλίου τοῦ Φιλίππου, στρ(ατηγοῦντος) Ἀριστοκράτους, μην(ὸς) Ὁμολώου λοι(πῶν)
ε̄· Ἀπολλωνία, ἡ ἀπηλευθερωμένη ὑπὸ Κρατησιμ[ά]χου καὶ Ἀπολλωνίου, ἔδωκε τῇ πόλει τὰ γεινόμενα δ(ηνάρια) κ [β̄]<

Μήκ. 0,68, ύψ. 0,19, πλ. 0,28 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ.

47. (ΑΕΜΛ 92/28). Τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με την επιγραφή:

Δάμαρχος
Λοκρός βου-
μελιταιεύ-
ς----------

Ύψ. 0,73, πλ. 0,48, πάχ. 0,13 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

48. (ΑΕΜΛ 92/51). Τμήμα της αριστερής κνήμης ανδριάντα ελληνιστικών χρόνων από άσπρο μάρμαρο.

Ύψ. 0,30, πλ. 0,15, πάχ. 0,13 μ.

49. (ΑΕΜΛ 92/52). Τμήμα ανάγλυφης ανδρικής μορφής ελληνιστικών χρόνων από άσπρο μάρμαρο.

Ύψ. 0,15, πλ. 0,12, πάχ. 0,03 μ.

50. (ΑΕΜΛ 92/53). Τμήμα μικρού ανάγλυφου ελληνιστικών χρόνων από άσπρο μάρμαρο, από το οποίο σώζεται το αριστερό πόδι γυναικείας μορφής.

Ύψ. 0,12, πλ. 0,07, πάχ. 0,06 μ.

51. (ΑΕΜΛ 92/54). Τμήμα ναϊσκόσχημης αναθηματικής στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο με την επιγραφή:

Σουφρόν[α----]
Ποτειδουνι

Ύψ. 0,14, πλ. 0,15, πάχ. 0,05 μ. Ύψ. γραμμ. 0,01 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

52. (ΑΕΜΛ 92/29). Κάτω τμήμα επιτύμβιας στήλης από άσπρο μάρμαρο. Στην κύρια όψη της είχε ανάγλυφη παράσταση δύο ανδρικών μορφών, από την οποία σώθηκε μόνο το κάτω μέρος των ποδιών.

Ύψ. 0,50, πλ. 0,78, πάχ. 0,13 μ.

Γόννοι

53. (ΑΕΜΛ 92/30). Πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκρίζο μάρμαρο με οριζόντια επίστεψη. Στο πάνω μέρος της μπροστινής επιφάνειάς της είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Ἐπίνους Μανίγχου
Εὐνόμα Φιλινίου Ἐπίνου γυνή.

Ύψ. 0,65, πλ. 0,65, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

Συκούριο

54. (ΑΕΜΛ 93/20). Αετωματική επιτύμβια στήλη. Στην κύρια όψη φέρει ανάγλυφη γυναικεία προτομή. Κάτω από την προτομή έχει την επιγραφή:

Μάξιμος Φιλή-
την τὴν ἰδίαν σύ-
μβιον κὲ γλυκυτάτην
μνίας χάριν· ἥρως
χρηστὲ χαῖρε.

Ύψ. 0,87, πλ. 0,40, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

55. (ΑΕΜΛ 93/55). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ανθέμιο. Κάτω από την επίστεψη είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Πο[λυ]φίλα Σατύρα
Πα[σι]φιλεία Ἀντιγενεία

Ύψ. 0,75, πλ. 0,45, πάχ. 0,14 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

56. (ΑΕΜΛ 93/56). Τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης με ανάγλυφο ανθέμιο. Έχει την ακόλουθη επιγραφή:

[Ἔπα]ρσις Μνασιππεία
[Καλ]λίστα Μελανπυρεία
[Παρ]μένουν Ἀγαθόκλειος

Ύψ. 0,78, πλ. 0,41, πάχ. 0,09 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

Ευαγγελισμός

57. (ΑΕΜΛ 93/48). Πάνω τμήμα τοξωτής επιτύμβιας στήλης. Στη μπροστινή της επιφάνεια φέρει ανάγλυφη προτομή γυναικείας μορφής. Κάτω από την γυναικεία μορφή είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Δημοφίλα Σωπάτρου
[χρ]ηστὴ χαῖρε

Ύψ. 0,57, πλ. 0,36, πάχ. 0,12 μ.

58. (ΑΕΜΛ 92/32). Μαρμάρινο τραπεζοφόρο με τη μορφή κιονίσκου, σπασμένο στην επίστεψή του, όπου θα στηριζόταν ο άβακας. Έχει συμφυή κυκλική βάση και παρουσιάζει έντονη μείωση προς το πάνω μέρος. Η μπροστινή και η πίσω επιφάνειά του διακοσμούνται με ανάγλυφο ανθέμιο, ενώ οι πλαϊνές πλευρές με ανάγλυφους έλικες. Στην κύρια όψη, πάνω από τη φυτική διακόσμηση, είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Ὑψίστῳ
Τρόφιμος καὶ
Λεύκιος
δῶρον
ὑπὲρ ἀγαθῶν.

Ύψ. 0,44, διάμ. 0,13, διάμ. βάσης 0,18 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ.

59. (ΑΕΜΛ 92/34). Τοξωτή επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο σπασμένη λοξά στο κάτω μέρος (Πίν. 86 δ). Στην μπροστινή επιφάνειά της έχει τη λατινική επιγραφή:

T. Serveni
T.L. Hilari

Ύψ. 0,98, πλ. 0,31, πάχ. 0,08 μ. Ύψ. γραμμ. 0,05 μ.

60. (ΑΕΜΛ 92/35). Πάνω τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο (Πίν. 86 ε). Η τοξωτή επίστεψή της, ύψ. 0,27 μ., εξέχει ελαφρά από τον κορμό της. Η στήλη έχει μεγάλες φθορές στην πάνω δεξιά της πλευρά από την άροση του αγρού, όπου βρέθηκε. Στην κύρια όψη της έχει την επιγραφή.

Κοραιν[έτ]α
Καλλια[ι]α
γ vac.*υνά.*

Ύψ. 0,86, πλ. 0,38, πάχ. 0,09 μ. Ύψ. γραμμ. 0,035 μ. Χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.

61. (ΑΕΜΛ 92/36). Τμήμα επιτύμβιας στήλης από γκριζόλευκο μάρμαρο (Πίν. 86 στ). Η τοξωτή επίστεψή της, ύψ. 0,37 μ., εξέχει κατά 0,02 μ. από τον κορμό της. Στην επίστεψη και στον κορμό της είναι χαραγμένη πολύστιχη επιγραφή:

[Πρ]οσδεκτὴ
Κασσάνδρῳ τῷ
ἰδίῳ ἀνδρὶ <μνή>
μνήμης χάριν.
[Ἐὰ]ν δέ τις [ἀ]νορύ-
[ξ]ῃ δώσε[ιτῷ τ]α-
μείῳ (δηνάρια)′ β. Ἥρως
χρηστὲ χαῖρε.

Ύψ. 0,70, πλ. 0,39, πάχ. 0,08 μ. Ύψ. γραμμ. 0,025 μ. Χρονολογείται μάλλον στο 2ο αι. μ.Χ.

62. (ΑΕΜΛ 92/37). Αναθηματική στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με οριζόντια επίστεψη, η οποία διακοσμείται με μια σειρά φύλλων. Είναι σπασμένη σε δύο συνανήκοντα τεμάχια και έχει φθορές στο κάτω μέρος. Πλαισιώνεται δεξιά-αριστερά με δύο δωρικούς ημικίονες, οι οποίοι στηρίζουν το επιστύλιο όπου είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Ἀσκαλαπιοῦ Χαρίξενος Εὐπαλάμενος ἰατρεία καὶ λειτορεύσας

Στην μπροστινή της επιφάνεια είχε στην αρχαιότητα ζωγραφική παράσταση από την οποία όμως δεν σώθηκε κανένα ίχνος.

Ύψ. 1,04, πλ. 0,17, πάχ. 0,16 μ. Ύψ. γραμμ. 0,02 μ. Χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

63. (ΑΕΜΛ 93/21). Τμήμα επιτύμβιας στήλης από λευκό μάρμαρο με ανάγλυφη παράσταση όρθιας ανδρικής μορφής προς τα δεξιά. Η μορφή φορεί χιτώνα και ιμάτιο. Η κοντή κόμη της αποδίδεται με οριζόντιες κυματοειδείς γραμμές.

Ύψ. 0,78, πλ. 0,26, πάχ. 0,10 μ.

64. (ΑΕΜΛ 93/22). Επιτύμβια στήλη από γκριζόλευκο μάρμαρο με τοξωτή επίστεψη, η οποία εξέχει ελαφρά από τον κορμό της. Είναι σπασμένη διαγώνια στο κάτω μέρος και φέρει αποκρούσεις στο δεξιό κρόταφό της. Οι πλαϊνές πλευρές και η κύρια όψη έχουν επιμελημένη εργασία λάξευσης, ενώ η πίσω είναι κατεργασμένη με χοντρό βελόνι. Η επίστεψή της διακο-

σμείται με ρηχό ανάγλυφο ανθέμιο από δύο έλικες και φύλλα άκανθας. Στην μπροστινή επιφάνεια, κάτω από τον οριζόντιο κανόνα που όριζε την επίστεψη από τον κυρίως κορμό της, έχει την επιγραφή:

Ἡρίλαος Ἡροδώρου
Καλχηδόνιος
τὸν ξεῖνον ἁ Λάρισα τᾶι Πελασγίδι
κάλυψε βώλωι καὶ ποταγορήσατο.
Τὸν Ἡροδώρου προφρόνως ἐδεξάμαν.
Ἡρίλαον ἦ γὰρ οἶδα τὰν Καλχηδόνα
εὔξεινον οὖσαν, ἃς πάτρας ἀείδετο,
αὐτόν τε πάντα πρὸς χάριν τετραμμένον.

Στο κάτω μέρος της ίδιας όψης είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Ἑρμῆι χθονίωι

Ύψ. 1,69, πλ. 0,40, πάχ. 0,095 μ. Ύψ. γραμμ. 0,01-0,02 μ. Χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ.

65. (ΑΕΜΛ 93/23). Απότμημα ενεπίγραφης στήλης με την αποσπασματική επιγραφή:

[----.]Ι ΝΙΟΙΣ
[----]ΠΕΡ ΓΥΡΤΟ-
[----]ΤΙΜΟΙΣ ΚΑΙ
[----]ΑΝΤΕ
[----] ΕΛ

Ύψ. 0,10, πλ. 0,12, πάχ. 0,065 μ.

66. (ΑΕΜΛ 93/51). Τμήμα μαρμάρινου αγαλματιδίου γυμνής ανδρικής μορφής. Σώζεται από τους μηρούς μέχρι το λαιμό. Στον αριστερό του ώμο διακρίνεται τμήμα χιτωνίσκου.

Ύψ. 0,28, πλ. 0,23 μ.

67. (ΑΕΜΛ 93/52). Επιτύμβια στήλη με οριζόντια επίστεψη. Το αριστερό τμήμα της επίστεψης είναι σπασμένο, ενώ το υπόλοιπο φέρει αποκρούσεις. Στο κάτω μέρος σώζει το έμβολο, ύψ. 0,34 μ., για την ένθεσή της στη βάση. Στην κύρια όψη έχει μέσα σε τετράγωνο βάθυσμα ανάγλυφη προτομή νεανικής γενειοφόρου μορφής κατ' ενώπιον. Η μορφή φορεί χιτώνα και ιμάτιο. Στην επίστεψη είναι χαραγμένη επιγραφή από την οποία σώζονται ελάχιστα ίχνη:

ΗΚΑ[----]ΙΩΝΙ
ἐτῶν ΙΘ [---]

Ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

Στον κάτω οριζόντιο κανόνα έχει την επιγραφή:

Ἥρως χρηστὲ χαῖρε

Ύψ. γραμμ. 0,045 μ. Διαστ.: ύψ. 0,77, πλ. 0,57, πάχ. 0,14 μ.

68. (ΑΕΜΛ 93/54). Τμήμα κιονίσκου με επιτύμβιο επίγραμμα, το οποίο σώθηκε σε οκτώ ελλιπείς στίχους. Στην κάτω πλευρά του έχει τετράγωνο τόρμο για τη στερέωση πιθανόν επιτυμβίου αναθήματος.

[----------]
[----]ΚΑΤΗΜ[----------]
[--]ΑΝΤΑ κλεινόν ΕΠΙΘ[------]
[--]ΕΙΝ δίκας τ' ἀδίκοις τε δικαίοις
[--]Α καλῶν πρηκτῆρα τε ἔργων
[--]Ν ἰδίον ὑειὸν Ἐλπὶς ἄκοιτις
[--]Ην λύγρ' ὀλοφυρομένη
[--φθ]ιμένοισι παρ' εἰδίαν ἀρετ[--]
[-----]ΤΟΛΙ[----------]

Ύψ. 0,28, διάμ. 0,30 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

69. (ΑΕΜΛ 93/58). Τοξωτή επιτύμβια στήλη με φθορές στο δεξιό κρόταφο. Στο κάτω μέρος σώζει το έμβολο για τη στερέωση της στη βάση. Στην επίστεψη φέρει ανάγλυφη παράσταση Θράκα ιππέα προς τα δεξιά. Στην κύρια όψη είναι χαραγμένη η επιγραφή:

Πρωτίωνα
Ἡ γυνὴ /Λαμία/μνίας
χάριν ἀνέστη-
σε ἐκ τῶν ἰδίων.
Ἀποθανόντος γὰρ
σου οἱ δαίμονες ἐγγδε-
δίκηνται ὅτι σοι οὐκ ὑ-
πηρέτησα ἄλλους
μὴ θελησάσις --κ[----]
ΛΙΝ ἐμὲ ἔβαλες [----]
Ἥρως χάριν

Ύψ. 1,17, πλ. 0,40, πάχ. 0,12 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

70. (ΑΕΜΛ 93/59). Τμήμα επιτύμβιας στήλης με αετωματική επίστεψη. Η δίστιχη επιγραφή, που υπήρχε κάτω από την επίστεψη, έχει αποξεστεί.

Ύψ. 0,53, πλ. 0,35, πάχ. 0,08 μ.

71. (ΑΕΜΛ 93/69). Τμήμα επιτύμβιας στήλης με την επιγραφή:

Σεραπίων καὶ Ἀντω-
νείνα, οἱ γονεῖς, Σερα-
πίωνα τὸν ἴδιον υἱὸν μνείας
χάριν. ἥρως χρηστὲ
χαῖρε.

Ύψ. 1,43, πλ. 0,45, πάχ. 0,14 μ. Ύψ. γραμμ. 0,03 μ.

ΑΛΛΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Λάρισα

Α′ αρχαίο θέατρο

Μετά από μακρόχρονες προσπάθειες της Εφορείας, του δήμου και των λοιπών πολιτιστικών φορέων της Λάρισας ολοκληρώθηκαν οι σχετικές διαδικασίες για την αναγκαστική απαλλοτρίωση εννέα ακινήτων στο χώρο του Α′ αρχαίου θεάτρου. Αρκετός χρόνος απαι-

τήθηκε για τη διοικητική αποβολή των ενοικιαστών εμπόρων, η οποία έγινε με ένδικα μέσα. Με ειδική χρηματοδότηση του ΤΑΠ διενεργήθηκε πανελλήνιος μειοδοτικός διαγωνισμός και για τις κατεδαφίσεις.

Έτσι ο μειοδότης εργολάβος μετά από πεντάμηνη εργασία πραγματοποίησε την κατεδάφιση των ακινήτων αυτών, ανάμεσα στα οποία ήταν και μια πενταώροφη πολυκατοικία. Επίσης με δαπάνες του δήμου της Λάρισας κατεδαφίστηκαν το παλαιό επισκοπικό μέγαρο και το δημοτικό ρολόι της πόλης, που ενέπιπταν στο επιθέατρο.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

7η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Σημ. τ. Συντ. Η 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων δεν κατέθεσε έκθεση για τα Χρονικά μέχρι την εκτύπωση του παρόντος τόμου του ΑΔ.

ΙΒ΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Οι πολυπληθείς σωστικές ανασκαφές στους τέσσερις νομούς αρμοδιότητας της ΙΒ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (νομοί Ιωαννίνων, Άρτας, Πρέβεζας, Θεσπρωτίας) απορρόφησαν το μεγαλύτερο μέρος των δραστηριοτήτων του επιστημονικού και λοιπού προσωπικού. Παράλληλα καταβλήθηκε προσπάθεια για τη συντήρηση, ταξινόμηση, ασφαλή φύλαξη και επιστημονική καταγραφή των κινητών ευρημάτων στις αποθήκες των τοπικών Μουσείων και Αρχαιολογικών Συλλογών. Την ευθύνη για τον προγραμματισμό και την υλοποίηση όλων των έργων της Εφορείας είχε η υπογράφουσα με την αγαστή συνεργασία των τριών μόνιμων αρχαιολόγων Παρασκευής Καρατζένη, Κωνσταντίνου Ζάχου και Ευανθίας Τέγου, οι οποίοι συντόνιζαν και επέβλεπαν κατά περιοχή τις διάφορες εργασίες, παράλληλα με τη γραφειοκρατική διεκπεραίωση των διαφόρων υποθέσεων που αφορούσαν τους πολίτες. Η επιτυχής υλοποίηση των έργων που είχαμε προγραμματίσει οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στη δυνατότητα πρόσληψης έκτακτου επιστημονικού και λοιπού προσωπικού από τις χρηματοδοτήσεις του ΛΟΤΤΟ και το Κοινοτικό Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Ανέργων Νέων. Σε ανασκαφικές κυρίως εργασίες αλλά και στην καταγραφή των κινητών αρχαίων ευρημάτων, προσέφεραν περιοδικά τις υπηρεσίες τους οι πτυχιούχοι αρχαιολογίας Ανθή Αγγέλη, Γεωργία Πλιάκου, Ιουλία Κατσαδήμα, Ντορίτα Κοντογιάννη, Μαρία Μαχαιράκη, Υπατία Φάκλαρη, Αικατερίνη Δάκαρη, Μαρία Βλάχου, Ιωάννης Στόγιας, Μαρία Σκανδάλη, Βικτωρία Μολώνη, Κλειώ Τσόγκα, Χρήστος Μεράντζας, Θάλεια Κύρκου, Ανδρομάχη Κατωπόδη, Δημήτριος Κοντογιώργος, Μαριάνα Μωραΐτη, Αναστασία Γεωργίου και Σοφία Γκάρτζιου. Η αποτύπωση των αρχιτεκτονικών λειψάνων που αποκάλυψαν οι ανασκαφές οφείλεται στο μόνιμο σχεδιαστή Αγησίλαο Μαστοράκη, στους συμβασιούχους Αθηνά Κουτσογιώργου και Δημήτριο Ρούσσο και στους ωρομίσθιους Νικόλαο Βαγενά, Βιολέτα Μπατσή και Θεοδώρα Γεροβασίλη. Η φωτογράφηση των κινητών ευρημάτων οφείλεται στο φωτογράφο της Εφορείας Βασίλειο Πτηνόπουλο. Το έργο της συντήρησης των κινητών ευρημάτων, τα οποία συρρέουν στα εργαστήρια του Μουσείου Ιωαννίνων από τους τέσσερις νομούς αρμοδιότητας της Εφορείας, καθώς και τις τεχνικές μικροεργασίες της περιοδικής έκθεσης που οργανώθηκε στις αίθουσες του Μουσείου Ιωαννίνων, ανέλαβαν με ζήλο οι συντηρητές της Εφορείας Κωνσταντίνος Σακκάς, Παναγιώτης Σύμπας και Γαλάτεια Γιαννούλη.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

Στα κτιριακά συγκροτήματα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων και των Αρχαιολογικών Συλλογών Άρτας, Νικόπολης και Λευκάδας έγιναν οι απαραίτητες ετήσιες εργασίες συντήρησης και επισκευής των ηλεκτρικών και υδραυλικών συστημάτων καθώς και των συστημάτων συναγερμού. Σε ορισμένους χώρους του Μουσείου Ιωαννίνων έγιναν εσωτερικοί και εξωτερικοί αναχρωματισμοί. Επίσης έγινε διαμόρφωση του κήπου του Μουσείου και τμηματικές συμπληρώσεις στη λίθινη επένδυση του περιβόλου.

Για την καλύτερη προστασία του Μουσείου Ιωαννίνων, κατόπιν ειδικής μελέτης, τοποθετήθηκε περιμετρικά του περιβόλου αυτόματο σύστημα ηλεκτροφωτισμού, με φωτιστικά σώματα τοίχου ή κορυφής σε σιδηροϊστούς και προβολείς με λάμπες ιωδίου.

Πάνω σε μαρμάρινη βάση, στην Α΄ αίθουσα του Μουσείου Ιωαννίνων, εκτέθηκε ο χειροπέλεκυς Αχελαίας τεχνολογίας, ο οποίος αποκαλύφθηκε στον Κοκκινοπηλό κατά τη διάρκεια της ελληνοαμερικανικής συνεργατικής έρευνας το θέρος του 1991.

Στα εργαστήρια του Μουσείου Ιωαννίνων συντηρήθηκαν περίπου 1.000 αρχαία αντικείμενα, ενώ στα πλαίσια του προγράμματος καταγραφής-φωτογράφησης, κατεγράφησαν στα αντίστοιχα Ευρετήρια κατά Μουσείο περίπου 770 νέα αντικείμενα.

Στη βιβλιοθήκη του Μουσείου Ιωαννίνων από αγορές ή δωρεές προστέθηκαν 18 τόμοι βιβλίων, 75 περιοδικών και 7 ανάτυπα.

Περιοδικές εκθέσεις

Συνεχίζοντας την παράδοση που εγκαινιάσαμε από το 1988, οργανώθηκε στις αίθουσες του Αρχαιολογικού Μουσείου Ιωαννίνων έκθεση ζωγραφικής και ψηφιδωτού του ηπειρώτη καλλιτέχνη Γιάννη Κολέφα, στα πλαίσια των εκδηλώσεων του Δήμου Ιωαννιτών για τον εορτασμό των 80 χρόνων από την απελευθέρωση της πόλης. Ο Γιάννης Κολέφας έχει αξιολογηθεί από τους ειδικούς ως ο καλλιτέχνης που γνώριζε να αφομοιώνει δημιουργικά στοιχεία από την αρχαία, βυζαντινή και

λαϊκή παράδοση. Ο Γιάννης Κολέφας είναι όμως γνωστός και για την πολυσήμαντη προσφορά του στη διάσωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Ως εξαίρετος ψηφιδογράφος, εργάστηκε με σεβασμό και αφοσίωση στη συντήρηση και αποκατάσταση ψηφιδωτών που κοσμούν πολυάριθμα βυζαντινά μνημεία στη χώρα μας.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ακρόπολη Μεγάλου Γαρδικίου

Ο κωνικός λόφος του Μεγάλου Γαρδικίου (υψόμ. 761 μ.), λόφος Καστρί, υψώνεται κυριαρχικά βορειοδυτικά των Ιωαννίνων στο 10ο-11ο χλμ. της αμαξιτής οδού προς Ηγουμενίτσα και δεσπόζει της λοφοσειράς που εκτείνεται προς Δ. και ΒΔ. των Ιωαννίνων. Η κορυφή του λόφου περιβάλλεται με ισχυρό πολυγωνικό τείχος περιμέτρου 800 μ., εντός του οποίου είναι ορατά αρχιτεκτονικά λείψανα αρχαίας ακρόπολης (Σχέδ. 1). Η θέση ταυτίζεται από τον Σ. Δάκαρη[1] με την αρχαία Πασσαρώνα, πρωτεύουσα των Μολοσσών και έδρα του βασιλικού οίκου των Αιακιδών. Ο λόφος έχει υποστεί επεμβάσεις κατά την περίοδο των Βαλκανικών πολέμων 1912-13, όταν κατασκευάστηκαν ισχυρά οχυρωματικά έργα από σκυροκονίαμα από τον στρατηγό Von Golez και τον αρχηγό του οθωμανικού πυροβολικού Βεχήπ Βέη. Οι επανειλημμένες λαθρανασκαφές στο χώρο της ακρόπολης κατά τους τελευταίους χρόνους, από τους λάκκους των οποίων προήλθε μεγάλη ποσότητα κεραμικής, στάθηκαν η αφορμή για μικρής έκτασης διερευνητική ανασκαφική έρευνα κατά το 1991 στη βόρεια πλευρά της ακρόπολης. Η ανασκαφή κατά το 1991 περιορίστηκε στο χώρο πέριξ των λάκκων που είχαν ανοίξει οι λαθρανασκαφείς, όπου και εντοπίστηκαν κυκλικές κατασκευές-πολυβολεία της περιόδου των Βαλκανικών πολέμων (Σχέδ. 1: Τομέας Γ και Σχέδ. 2). Η θεμελίωση των πολυβολείων είχε διαταράξει τις αρχαίες επιχώσεις, όπως διαπιστώθηκε από την εύρεση τμήματος αρχαίου κτιρίου (βόρεια γωνία) και την ύπαρξη αρκετής ποσότητας θραυσμάτων κεράμων στέγης, πίθων και άλλων αγγείων ελληνιστικής περιόδου.

Το 1993 διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή σε δύο τομείς της ακρόπολης, στον Τομέα Β και στον Τομέα Α (Σχέδ. 1).

Στον Τομέα Β, στο κέντρο περίπου της ακρόπολης, αποκαλύφθηκε τμήμα ενός κτιρίου –Κτίριο Α–, κατά πάσα πιθανότητα οικίας (Σχέδ. 3). Η τοιχοποιία του, σωζόμενη σε επίπεδο θεμελίωσης, είναι κατασκευασμένη από ακανόνιστες λιθοπλίνθους και εδράζεται πάνω στο φυσικό βράχο. Στη βόρεια πλευρά του κτιρίου βρέθηκε κατά χώραν μονολιθικό κατώφλι θύρας, το οποίο διασώζει τους τόρμους για τη στερέωση του θυρώματος. Εντός του κτιρίου διαπιστώθηκε στρώμα καταστροφής, από το οποίο προέρχεται οικιακή χρηστική κεραμική του 3ου αι. έως το α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. (πινάκια, άωτα σκυφίδια, αρυτήρες κ.ά.) και θραύσματα κεράμων κορινθιακού και λακωνικού τύπου. Από τα κινητά ευρήματα της ελληνιστικής επίχωσης ξεχωρίζουν ένα σιδερένιο κοπτικό εργαλείο – κοινώς κασσάρα – και ένα σιδερένιο κλειδί[2]. Από τον ανασκαμμένο χώρο του κτιρίου Α προέρχονται επίσης λίγα νομίσματα, τα περισσότερα εκ των οποίων είναι Αμβρακίας (233/2-168 π.Χ.)[3], ένα αργυρό νόμισμα Κέρκυρας (229-48 π.Χ.)[4] και ένα χάλκινο νόμισμα Μακεδονίας εποχής Περσέως[5]. Τα κινητά ευρήματα είναι ενδεικτικά της χρονολόγησης, χρήσης και εγκατάλειψης του κτιρίου, το οποίο φαίνεται ότι καταστράφηκε γύρω στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Στον Τομέα Α αποκαλύφθηκε ο περιμετρικός τοίχος (τμήματα του οποίου ήταν ορατά) κτιρίου – Κτίριο Β –, ορθογώνιας κάτοψης και διαστ. 35x17 μ. (Σχέδ. 4). Ανασκάφηκε το βορειοδυτικό τμήμα του κτιρίου, όπου και εντοπίστηκαν πέντε εσωτερικοί χώροι (Πίν. 87α). Η τοιχοδομία του κτιρίου, που εδράζεται πάνω στο φυσικό βράχο, είναι κατασκευασμένη από ανισομεγέθεις λιθοπλίνθους. Στο χώρο Α (ορθογώνιας κάτοψης, διαστ. 3,90x4,50 μ.) εντοπίστηκε ισχυρό στρώμα καταστροφής. Στα κινητά ευρήματα από το χώρο Α ανήκουν θραύσματα οικιακών χρηστικών αγγείων (πινάκια[6], αρυτήρες[7], μαγειρικά αγγεία, οινοχόες κ.ά.), τα οποία

1. Σ. Δάκαρης, Αρχαιολογικές Μελέτες στο Λεκανοπέδιο Ιωαννίνων, στο Αφιέρωμα εις την Ήπειρον εις μνήμην Χρίστου Σούλη, 1956, σ. 46-80.

2. Για κλειδιά όμοιου τύπου βλ. Corinth XII, σ. 137-138, πίν. 70 (967-969).

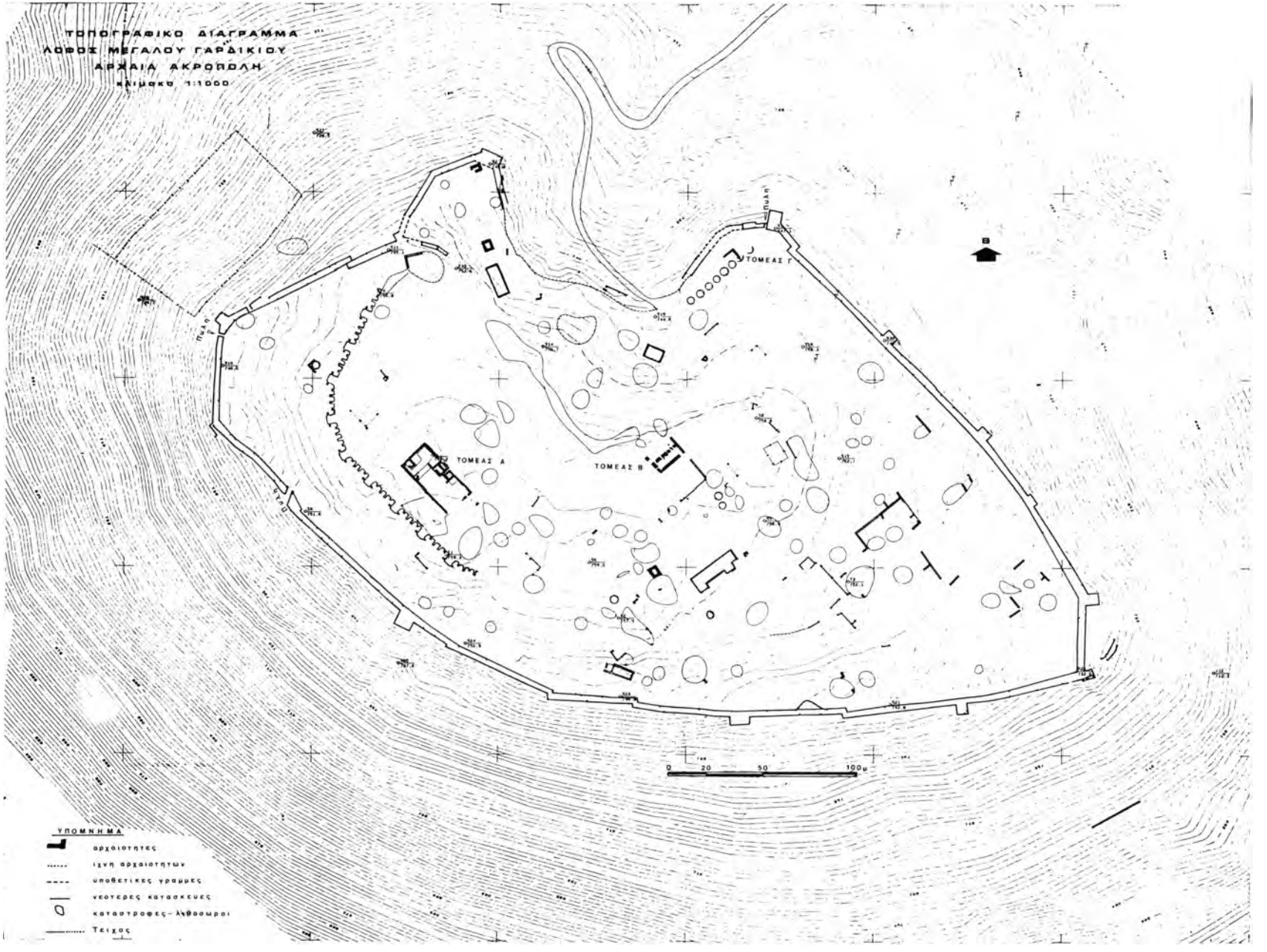
3. SNG Cop. III, Epirus-Acarnania, πίν. I αριθ. 23.

4. BMC Thess., σ. 137 (372), πίν. XXIV, 4.

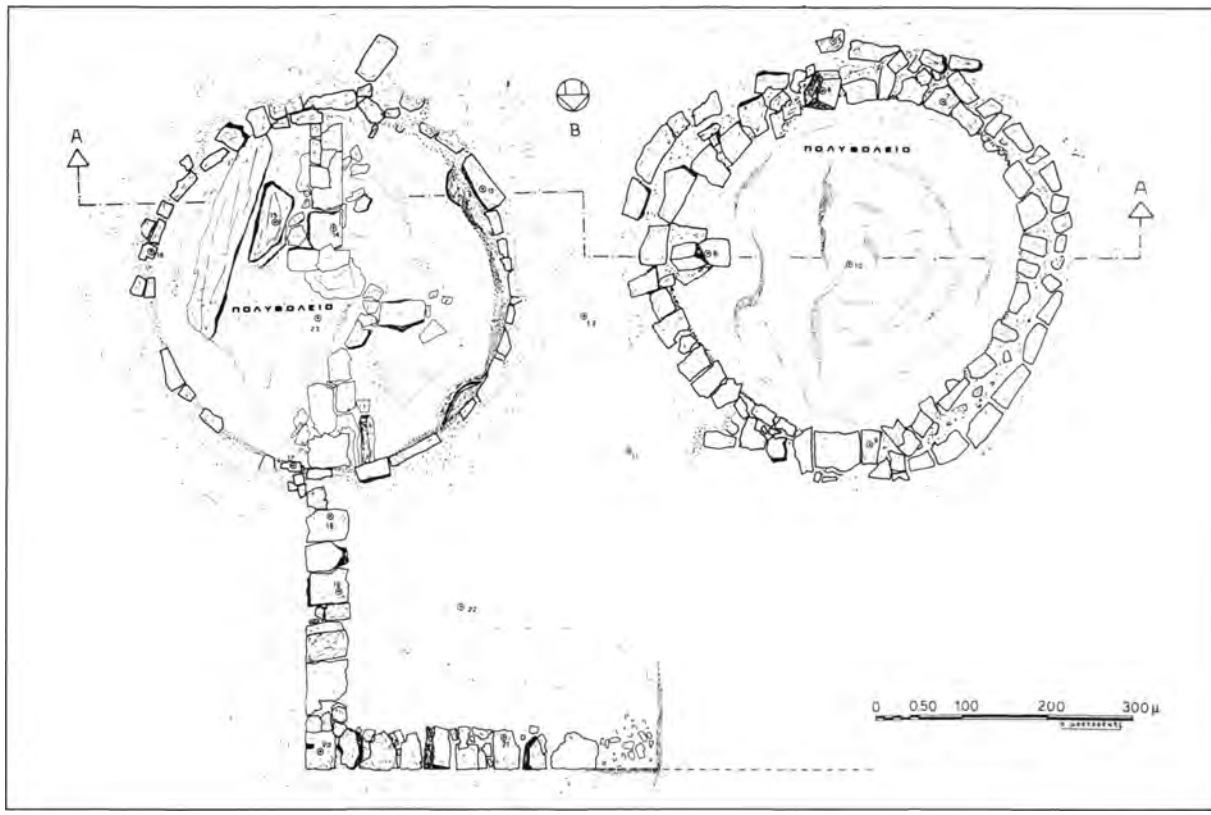
5. D. Sear, Greek Coins and their Values, 2, 1979, σ. 633 (6807).

6. Τα πινάκια χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ. Βλ. Corinth VII, part III, σ. 36-37, πίν. 45 (104-105).

7. Για τους αρυτήρες βλ. Σ. Δρούγου - Γ. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα 1980, σ. 120-122, πίν. 9 (1237).

Σχέδ. 1. Νομός Ιωαννίνων. Αρχαία ακρόπολη Μεγάλου Γαρδικίου. Τοπογραφικό διάγραμμα, όπου σημειώνονται οι ανασκαμμένοι τομείς κατά το 1991 και 1993.

Σχέδ. 2. Νομός Ιωαννίνων. Ακρόπολη Μεγάλου Γαρδικίου. Κάτοψη της ανασκαφής στον τομέα Γ.

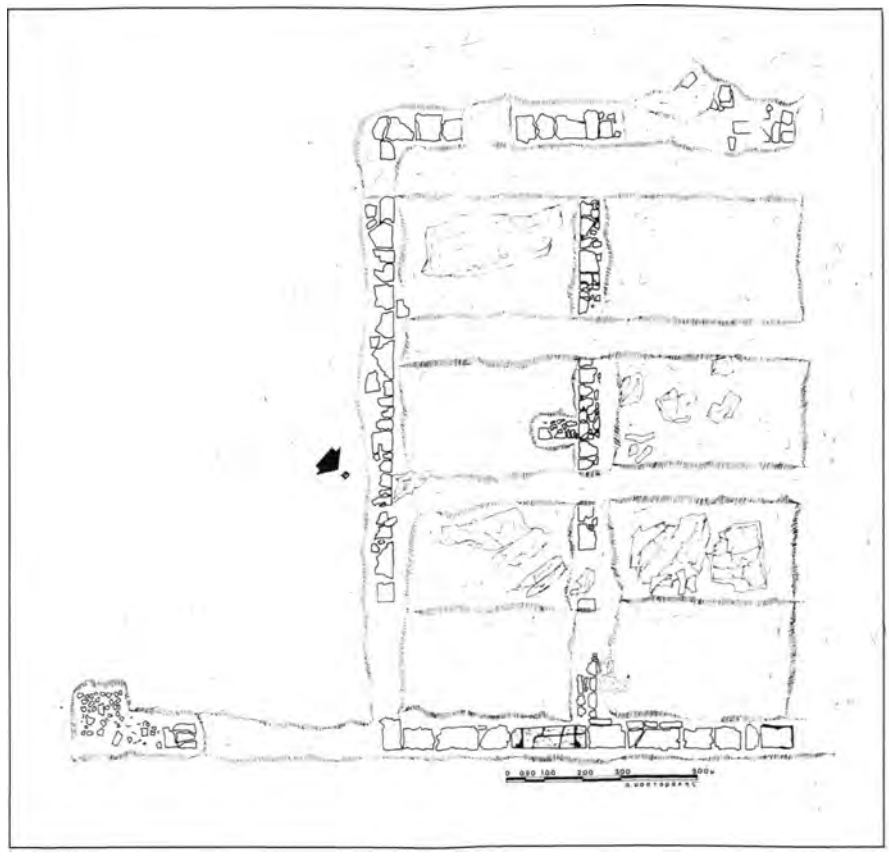
χρονολογούνται από τις αρχές του 3ου αι. έως το α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. Αυτή η χρονολόγηση επιβεβαιώνεται και από δύο χάλκινα νομίσματα, ένα Αμβρακίας (233/2-168 π.Χ.) και ένα του Πύρρου κοπής Μακεδονίας[8] (288-277 π.Χ.). Από τα κινητά ευρήματα ξεχωρίζει ένας ωοειδής δακτυλιόλιθος από καρνεόλη με έγγλυφη παράσταση κεφαλής Ερμή.

Στον παραπλεύρως χώρο Β διαπιστώθηκαν δύο επάλληλα στρώματα καταστροφής. Στην αρχαιότερη οικοδομική φάση, που χρονολογείται από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. έως το αε μισό του 2ου αι. π.Χ., ανήκουν οι τοίχοι Τ8, Τ9, Τ10 και ο εξωτερικός τοίχος Τ1, οι οποίοι σχηματίζουν ένα σχεδόν τετράγωνο υπόγειο χώρο διαστ. 6,50Χ6 μ. Η κεραμική που προέρχεται από το βαθύτερο στρώμα καταστροφής (προφανώς κατέπεσε στο υπόγειο από το ισόγειο του κτιρίου) αντιπροσωπεύεται από θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης, τα περισσότερα ανοιχτά (μελαμβαφή πινάκια, άωτα σκυφίδια, μαγειρικά αγγεία), αρυτήρες κ.ά. Από τα αγγεία ξεχωρίζουν ένα πινάκιο[9] με διακόσμηση τύπου Δυτικής κλιτύος (AMI 7635) (Πίν. 87 β), το οποίο χρονολογείται έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ., ένα πλαστικό αγγείο σε μορφή κεφαλής νέγρου (AMI 7659) (Πίν. 87 γ), και ένα θραύσμα μεγαρικού σκύφου με ανάγλυφη παράσταση τρίτωνος στον πυθμένα. Αξιοσημείωτη είναι η εύρεση ενσφράγιστων θραυσμάτων κεράμων στέγης. Σε δύο θραύσματα κεράμων συναντάται εντός ορθογωνίου πλαισίου η ανάγλυφη επιγραφή *ΣΩΣΙΒΙΟΥ* (AMI 7649) (Πίν. 87 δ), ένα θραύσμα κεράμου φέρει ανάγλυφο ρόδακα σε κυκλικό πλαίσιο και μία κέραμος διακοσμείται με εγχάρακτη παράσταση ιχθύος, πιθανώς δελφινιού. Από το χώρο Β προέρχονται και τέσσερα σιδερένια αγροτικά εργαλεία: ένα υνί αρότρου[10] (AMI

8. BMC Thess., σ. 113 (38-39).

9. Βλ. Β΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμεική, Αθήνα 1990, σ. 77-78, πίν. 53 (Β10).

10. Για άροτρα βλ. Ch. Singer - E.J. Holmyard - A.R. Hall - T.I. Williams, A History of Technology, II, The Mediterranean Civilisations and the Middle Ages, Oxford 1979, σ. 85-87.

Σχέδ. 3. Νομός Ιωαννίνων. Ακρόπολη Μεγάλου Γαρδικίου. Κάτοψη του κτιρίου Α.

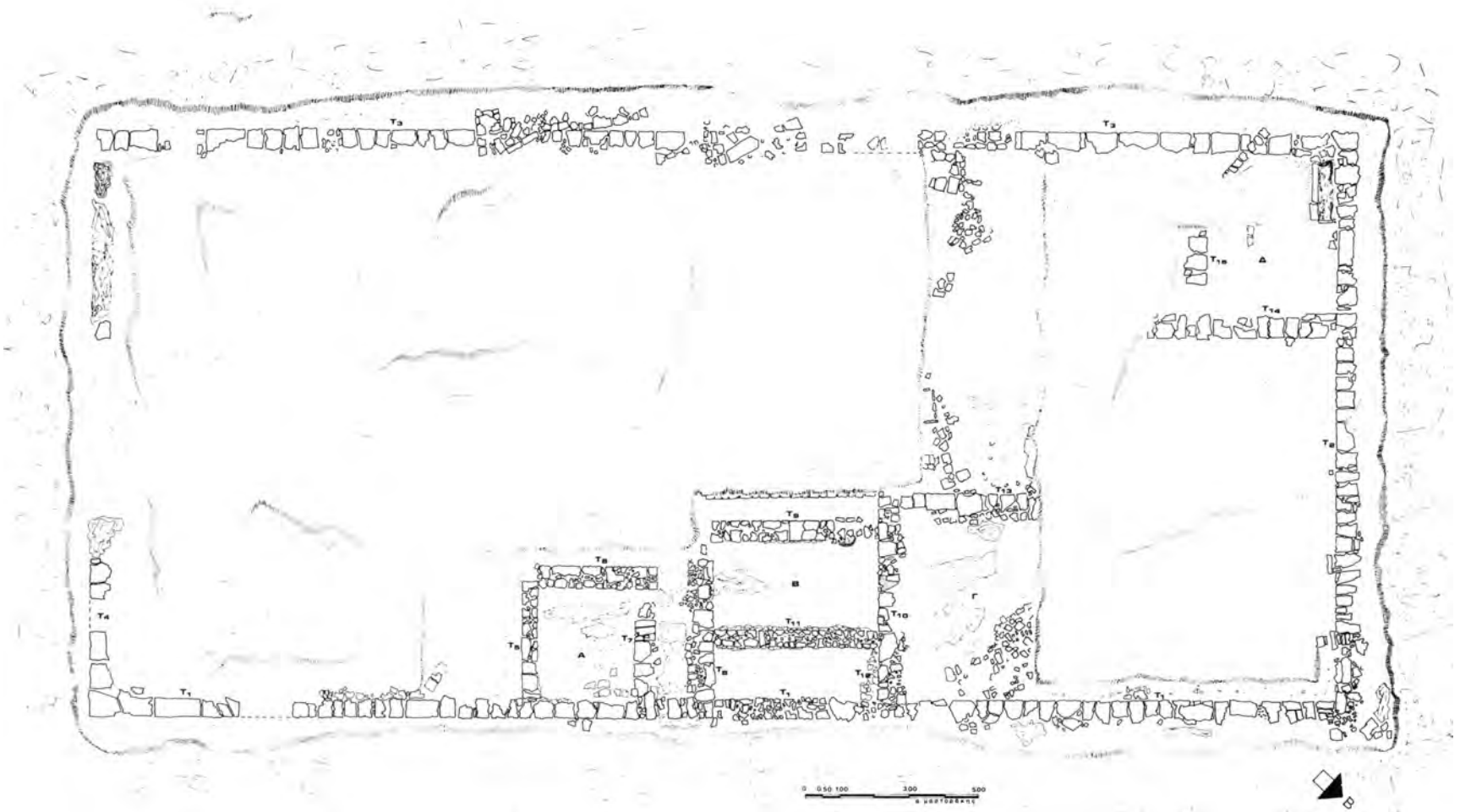
7854) (Πίν. 87 ε), ένα δρεπάνι, ένας αξινοπέλεκυς και ένα μικρό πτυόσχημο εργαλείο (ΑΜΙ 7860) (Πίν. 87 στ). Από τα νομίσματα που βρέθηκαν αναγνωρίζονται ένα Αμβρακίας (233/2-168 π.Χ.) και δύο χάλκινα Μακεδονίας εποχής Περσέως (179-168 π.Χ.)[11]. Στη νεότερη φάση του κτιρίου, που με βάση την ελάχιστη κεραμική χρονολογείται στον 1ο αι π.Χ.-1ο αι. μ.Χ., ανήκουν οι τοίχοι Τ11 και Τ12, θεμελιωμένοι πάνω στο βαθύτερο στρώμα καταστροφής και κατασκευασμένοι από μικρότερες ανισομεγέθεις λιθοπλίνθους. Μεταξύ του χώρου Α και του χώρου Β μεσολαβεί ένας στενός διάδρομος πλ. 1 μ. Η κεραμική από το διάδρομο χρονολογείται από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. έως τα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Στις ρηχές επιχώσεις του χώρου Γ εντοπίστηκε επίσης στρώμα καταστροφής, πάνω σε τμηματικά σωζόμενο πλακόστρωτο δάπεδο, το οποίο χρονολογικά ταυτίζεται με το αρχαιότερο στρώμα καταστροφής του χώρου Β.

Στο νοτιοδυτικό τμήμα του κτιρίου ερευνήθηκε ο ορθογώνιος χώρος Δ (διαστ. 4,80x6 μ.), στον οποίο διασώζονται τμήματα πλακόστρωτου δαπέδου. Στις επιχώσεις του χώρου αυτού αναγνωρίστηκαν δύο διαδοχικά στρώματα καταστροφής. Το αρχαιότερο στρώμα ανήκει στον 3ο αι. με α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. Αξιοπρόσεκτη είναι η εύρεση ενός σημαντικού αριθμού σιδερένιων εργαλείων (σπάτουλες, ξυστήρες, κολαπτήρες, γραφίδες, λίστρα κ.ά.) και ενός πήλινου σφραγίσματος με ανάγλυφη κεφαλή του Δωδωναίου Διός[12]. Η χρονολόγηση αυτού του στρώματος επιβεβαιώνεται και από την εύρεση λίγων χάλκινων νομισμάτων Αμβρακίας

11. D. Sear, ό.π. (υποσημ. 5).

12. Η παράσταση είναι όμοια με τον εμπροσθότυπο των νομισμάτων του Ηπειρωτικού Κοινού, 238-168 π.Χ. Βλ. BMC Thess., σ. 91, πίν. XVII, 10 και XVIII, 8.

Σχέδ. 4. Νομός Ιωαννίνων. Ακρόπολη Μεγάλου Γαρδικίου. Κάτοψη του κτιρίου Β.

(233/2-168 π.Χ.) και ενός αργυρού νομίσματος Απολλωνίας (229-100 π.Χ.)[13]. Με το νεότερο στρώμα καταστροφής, που χρονολογείται στον 1ο αι. π.Χ.-1ο αι. μ.Χ., συνδέεται η εύρεση άφθονης ερυθροβαφούς κεραμικής, κυρίως πινακίων terra sigillata – δύο από αυτά φέρουν τα σφραγίσματα *SEX/AFRI*[14] και *RASIN/SOLLII* –, καθώς και αρκετών άβαφων μαγειρικών αγγείων. Στο ίδιο στρώμα βρέθηκαν και λίγα ρωμαϊκά νομίσματα, δύο εξ αυτών Νικοπόλεως εποχής Αυγούστου[15]. Στη νοτιοδυτική γωνία του χώρου Δ αποκαλύφθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος, τα τοιχώματα του οποίου αποτελούν οι τοίχοι Τ9 και Τ10, καθώς και ένα λίθινο κατώφλι σε β΄ χρήση. Εντός του τάφου βρέθηκαν πέντε σκελετοί, ένα ζεύγος αργυρών ενωτίων και ένα χάλκινο ψέλιο. Ως πυθμένας του τάφου έχουν χρησιμοποιηθεί θραύσματα κεράμων. Ο τάφος χρονολογείται στους μεσαιωνικούς χρόνους. Η περίμετρος του κτιρίου Β, τμήματα του οποίου ανασκάφηκαν, ορίζει ένα οικοδομικό τετράγωνο της αρχαίας ακρόπολης, στο οποίο περιλαμβάνονται μία ή δύο οικίες. Σύμφωνα με τα ευρήματα της ανασκαφής το κτίριο οικοδομήθηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και δηώθηκε στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., όπως και ολόκληρη η ακρόπολη, προφανώς από τα στρατεύματα του Αιμιλίου Παύλου. Ο χώρος επαναχρησιμοποιήθηκε στους χρόνους του Αυγούστου, όπως διαφαίνεται τόσο από την κεραμική όσο και από τους τοίχους που εδράζονται πάνω στο ελληνιστικό στρώμα καταστροφής.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Λ. ΖΑΧΟΣ

Θέση Κακολάγκαδο Πλαισίων

Στα νοτιοανατολικά της πόλης των Ιωαννίνων, στη θέση Κακολάγκαδο της κοινότητας Πλαισίων, εντοπίστηκε σε αρδευτική τάφρο και κοντά σε ήδη ορατή γωνία περιβόλου ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη. Η στήλη βρέθηκε να προεξέχει κατά τα 3/4 από την επίχωση του πρανούς της τάφρου, σε βάθος 3 μ. περίπου από το κράσπεδο του χωματόδρομου που οδηγεί στην παρακείμενη μονή Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου. Πάνω από τη στήλη, πακτωμένοι στην επίχωση του πρανούς, αποκαλύφθηκαν ύστερα από λαθρανασκαφή τρεις δουλεμένοι ογκόλιθοι με επιμήκη λαξεύματα και τόρμους.

Η στήλη μεταφέρθηκε στο Μουσείο Ιωαννίνων, όπου και σύντομα έλαβε τη θέση της μεταξύ των εκθεμάτων του Μουσείου με στοιχεία ΑΜΙ 7416. Ανήκει στο γνωστό τύπο των στηλών βορειοδυτικής Ελλάδας[16] και συνδυάζει φυτικά θέματα με παραστάσεις έμβιων όντων (γρύπες και εφορμών ταύρος) (Πίν. 88 γ). Η διακόσμηση αποδίδεται σε πρόστυπο ανάγλυφο και συνεχίζεται στους κροτάφους, όπου συμπληρώνεται με τις παραστάσεις δωδεκάκτινου ήλιου-άστρου και αμφορίσκου. Το όνομα της νεκρής, *ΑΜΜΙΛΩ*, και το πατρώνυμο σε γενική, *ΣΙΜΙΑ*, έχουν γραφεί με επιπεδόγλυφους χαρακτήρες μέσα σε έγκοιλα ορθογώνια με διπλό πλαίσιο.

Η εύρεση της στήλης στην περιοχή αυτή έδωσε το έναυσμα για τη διενέργεια ολιγοήμερης ανασκαφικής έρευνας (25/8-3/9/93), που έφερε στο φως μια δεύτερη στήλη, καθώς και τμήμα της εσωτερικής διαρρύθμισης του περιβόλου.

Ο περίβολος, παρά το γεγονός ότι δεν αποκαλύφθηκε ολόκληρος, ανήκει στην κατηγορία των πειόσχημων. Έχει κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και σώζεται σε ύψος δύο δόμων. Οι δόμοι προβάλλονται διαγώνια ως προς την κοίτη και έχουν μήκος 4,30 μ.

Στην εσωτερική γωνία του περιβόλου αποκαλύφθηκαν σε παράλληλη διάταξη ένας κιβωτιόσχημος τάφος και μία ταφική θήκη. Ο τάφος, με διαστάσεις 0,90x1,37 μ., είχε συληθεί και συγχρόνως μισοδιαλυθεί από τα νερά του χειμάρρου. Κατά την αφαίρεση της εσωτερικής του επίχωσης βρέθηκε απότμημα επιτύμβιας στήλης (ΑΜΙ 7615), με κυματιοφόρο γείσο και φυτική διακόσμηση (βλαστόσπειρα και κλάδοι βελανιδιάς).

Η θήκη βρέθηκε ασύλητη. Έχει διαστάσεις 0,58x0,80 μ. και είναι κατασκευασμένη από τέσσερις όρθιες ασβεστολιθικές πλάκες ύψ. 1,28 μ. Από αυτές η ανατολική συνεχίζει στην επίχωση του πρανούς της αύλακας, γεγονός που δεν επέτρεψε τη συνέχιση της ανασκαφής προς αυτή την κατεύθυνση. Η θήκη περιείχε έναν ενταφιασμό και μία καύση. Στην περίπτωση του πρώτου τα οστά βρέθηκαν διασκορπισμένα σε βάθος 1,14 μ. Στα κτερίσματα που συνόδευαν το νεκρό συγκαταλέγονται τρία μυροδοχεία, δύο σιδερένιες στλεγγίδες με χάλκινο

13. Εμπρ.: Αγελάδα προς δ., που στρέφει και κοιτά το μικρό της καθώς θηλάζει· άνω *ΙΕΡΩΝ*. Οπ.: Δύο διπλά σχηματοποιημένα ανθέμια μέσα σε διπλό τετράγωνο· άνω η επιγραφή *ΑΠΟΛ* και περιφερικά *ΙΠ-ΠΑΝ-ΘΟΥ*. Γενικά για το νομισματικό τύπο βλ. BMC Thess., σ. 56-60.

14. Για τον τύπο του σφραγίσματος, που μπορεί να σχετιστεί με αρετινό εργαστήριο βλ. V.R. Anderson-Stojanović, Stobi, The Hellenistic and Roman Pottery, I, 1992, σ. 73, πίν. 58 (c 498, 499, 501) και πίν. 172 (498, 500).

15. Βλ. BMC Thess., σ. 103, πίν. XIX, 2.

16. P.M. Fraser - T. Ronne, Boeotian and West Greek Tombstones, Lund 1957, σ. 111-196. OpAth X (1971), σ. 53-83.

δακτύλιο ανάρτησης, μία σιδερένια περόνη και ένα ρωμαϊκό δηνάριο.

Ο τεφροδόχος αμφορέας με τα καμένα οστά βρέθηκε σε βάθος 1,28 μ., στη νοτιοδυτική γωνία της θήκης. Τον συνόδευαν τρία μυροδοχεία (AMI 8531, AMI 8529, AMI 8530), μία πυξίδα (AMI 8532), μία σιδερένια σπάτουλα (AMI 8524), ένα χάλκινο δακτυλίδι (AMI 8525) και δύο μικρά χάλκινα εξαρτήματα (AMI 8526, AMI 8527) (Πίν. 88 α). Με βάση τα ευρήματα, ταφή και καύση χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ.

Σε μικρή απόσταση από τον περίβολο (6 μ.) και κατά μήκος της αρδευτικής τάφρου εντοπίστηκαν διάσπαρτα λείψανα ταφικών κατασκευών. Στο νότιο πρανές αποκαλύφθηκε μικρή ταφική θήκη συλημένη και κάτω από αυτή ακτέριστος κεραμοσκεπής τάφος (1,65x0,45 μ.) με προσανατολισμό ΝΔ.-ΒΑ. Βορειότερα, σε απόσταση 90 μ. από τον περίβολο, εντοπίστηκαν κομμάτια από λιθόπλακες, προερχόμενα από τις πλευρές κιβωτιόσχημου τάφου.

ΙΟΥΛΙΑ ΚΑΤΣΑΔΗΜΑ

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Άρτα

Κρίθηκε σκόπιμο πριν από την απαρίθμηση των σωστικών ανασκαφών οικοπέδων στην Άρτα να προταχθεί ο χάρτης με τα εντός σχεδίου οικοδομικά τετράγωνα της πόλης (Σχέδ. 5), έτσι ώστε να διευκολυνθεί ο αναγνώστης στον εντοπισμό του εκάστοτε περιγραφόμενου οικοπέδου και στο συσχετισμό των οικοδομικών λειψάνων των οικοπέδων μεταξύ τους. Οι αριθμοί που σημειώνονται στο χάρτη αντιπροσωπεύουν το έως σήμερα επιτελεσθέν σωστικό ανασκαφικό έργο της Εφορείας στην Άρτα, που άρχισε με αργό ρυθμό στη δεκαετία 1950 και συνεχίστηκε με προοδευτικά αυξανόμενο ρυθμό σύμφωνα με την επιταχυνόμενη ανοικοδόμηση της πόλης.

Αριθ. χάρτη 147, συμβολή των οδών Αράχθου και Μανωλιάσσης (οικόπεδο Β. Βαγγέλη)

Στο παραπάνω οικόπεδο, συνολικού εμβαδού 409,72 μ., διενεργήθηκε κατά το 1993 σωστική ανασκαφή, η οποία ολοκληρώθηκε το 1994. Αποκαλύφθηκαν τα αρχιτεκτονικά λείψανα δύο οικιών, τις οποίες διέσχιζε αρχαίος δρόμος. Στη βόρεια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα παρόδου και τμήμα της εσωτερικής παρειάς της οχύρωσης της αρχαίας Αμβρακίας (Σχέδ. 6).

Ο αρχαίος δρόμος, παράλληλος του δρόμου που αποκαλύφθηκε το 1986 στο παρακείμενο οικόπεδο ιδιοκτησίας Μέλιου - Φούντα[17], αποτελεί μία από τις παράλληλες λεωφόρους ανά 30 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν., του Ιπποδάμειου συστήματος της αρχαίας Αμβρακίας. Κατά το μήκος του ανατολικού ορίου του δρόμου σώζεται πλακόστρωτο πεζοδρόμιο πλ. 1 μ. Το οδόστρωμά του αποτελεί συμπαγές στρώμα από αμμοχάλικο, λατύπη και θραύσματα κεραμίδων. Η κεραμική που προέρχεται από τις επιχώσεις του δρόμου, πάνω στον οποίο εντοπίστηκε και στρώμα καταστροφής, χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ. έως τις πρώτες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ. Τα χάλκινα νομίσματα που προέρχονται από τις επιχώσεις του δρόμου ανήκουν στους γνωστούς νομισματικούς τύπους της Αμβρακίας[18] του 233/2-168 π.Χ. Σποραδικά στα ανώτερα στρώματα του δρόμου βρέθηκαν θραύσματα αγγείων του 1ου αι. π.Χ. και του 1ου αι. μ.Χ., ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζει όστρακο πινακίου terra sigillata με την επιγραφή *PHFRI* εντός ορθογωνίου πλαισίου, και ένα χάλκινο νόμισμα εποχής Αυγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.) κοπής Νικοπόλεως[19].

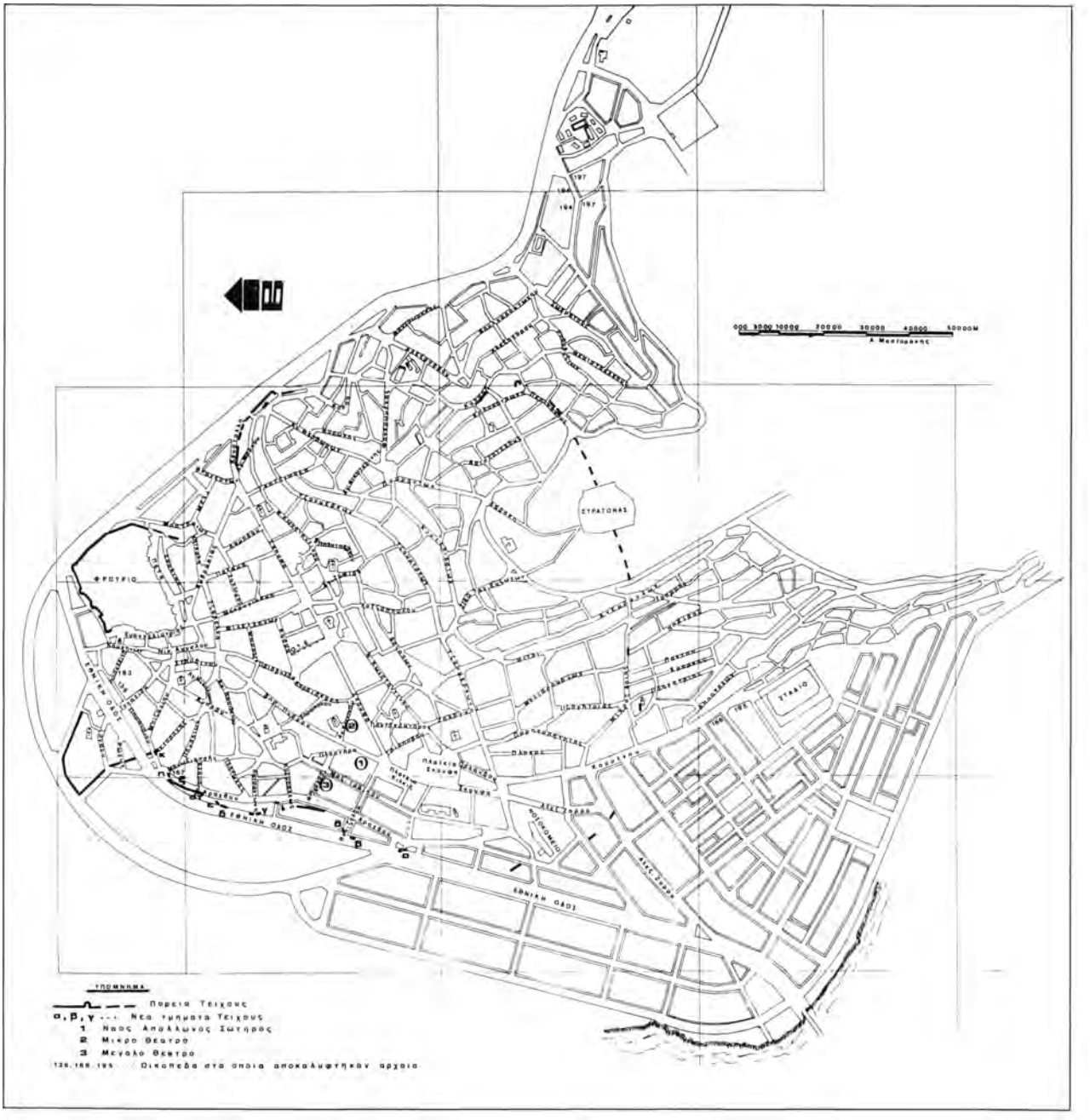
Η δυτική οικία αποτελείται από δύο χώρους αποσπασματικά ανασκαμμένους. Ο εξωτερικός τοίχος της, Τρ, που αποτελεί και το δυτικό όριο του δρόμου, είναι κατασκευασμένος από ανισομεγέθεις ορθογωνισμένες λιθοπλίνθους από ασβεστόλιθο και από γκριζωπούς ποταμίσιους λίθους. Η εξωτερική του όψη είναι αρκετά επιμελημένη, ενώ στην εσωτερική αμελέστερη όψη του παρατηρήθηκε κατά τόπους ασβεστοκονίαμα. Στο νότιο πέρας του τοίχου Τρ βρέθηκε μονολιθικό κατώφλι κατά χώραν, με τόρμους για τη στερέωση του δίφυλλου θυρώματος. Έμπροσθεν του κατωφλίου από την πλευρά του δρόμου ήταν τοποθετημένη μεγάλη ασβεστολιθική πλάκα για την ομαλή πρόσβαση προς το νότιο χώρο της οικίας. Στο εσωτερικό του νότιου χώρου της οικίας παραπλεύρως της εισόδου βρέθηκε εντός λάκκου ένας μεγάλος αριθμός μικκύλων αγγείων (Πίν. 88 β: αντιπροσωπευτικό δείγμα), των οποίων η απόθεση σχετίζεται με την ανέγερσή της. Μεταξύ των αγγείων ξεχωρίζουν δύο μικκύλοι σκύφοι[20], οι οποίοι χρονολο-

17. Βλ. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 110-112.

18. α) Απόλλων ακτινοστεφής/Δίας κεραυνοβολών, β) Διώνη /βαίτυλος του Απόλλωνος Αγυιέως, γ) Ηρακλής/Απόλλων Άκτιος, και δ) Δίας/γρύπας.

19. Μ. Καραμεσίνη-Οικονομίδου, Η Νομισματοκοπία της Νικοπόλεως, Αθήνα 1975, σ. 68 κ.ε., πίν. 5 (1-6).

20. Agora XII, i, 1970, σ. 258 (325) και πίν. 15. Corinth XIII, 1964, σ. 289 (485-2), πίν. 76.

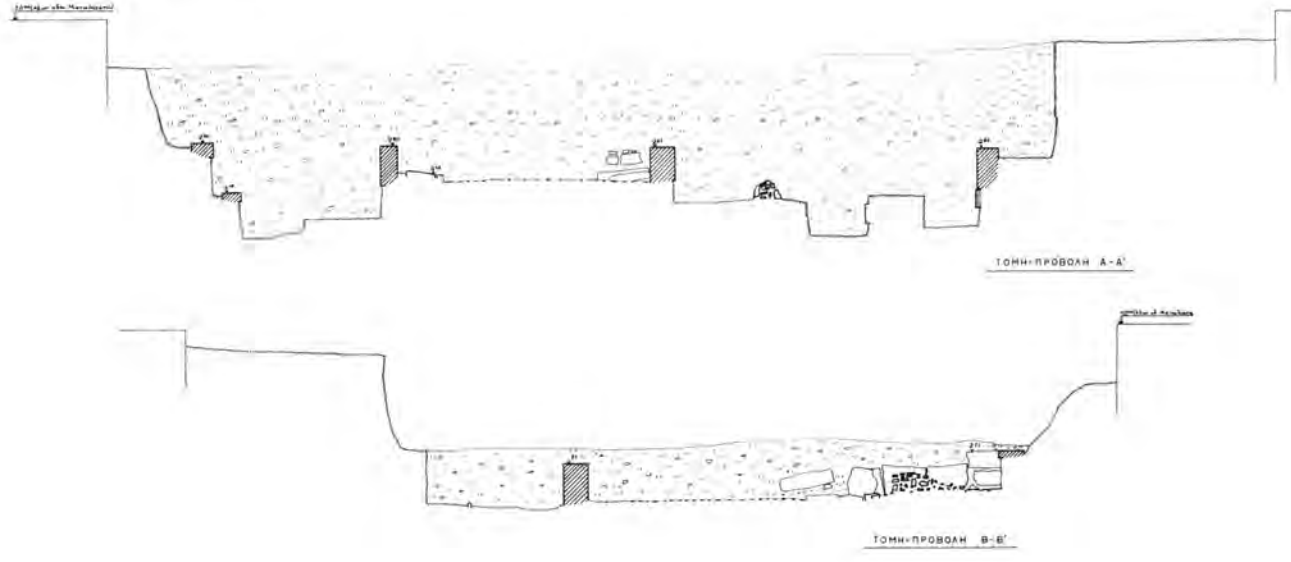

Σχέδ. 5. Άρτα. Τοπογραφικός χάρτης, όπου σημειώνονται τα ανασκαμμένα οικόπεδα του 1993.

γούνται προς το τέλος του 4ου αι. π.Χ. και δίνουν μια ασφαλή χρονολόγηση για το χρόνο ανέγερσης της οικίας. Στην εξωτερική πλευρά του τοίχου Τρ και εφαπτόμενο σε αυτόν, πλησίον της εισόδου, βρέθηκε μαρμάρινο αγαλμάτιο Αφροδίτης και Έρωτος (Πίν. 88 δ). Ο νότιος χώρος της οικίας επικοινωνεί με το βόρειο χώρο της με άνοιγμα στο μέσον του τοίχου Τη. Στο βόρειο χώρο της οικίας διασώθηκε τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου, ενώ περί το μέσον του χώρου εντοπίστηκε τμήμα ορθογώνιας εστίας, κατασκευασμένης από ασβεστολιθικές πλάκες, η οποία σε συνδυασμό με την κεραμική που βρέθηκε στον ίδιο χώρο επιτρέπει την ερμηνεία του ως μαγειρείο-οπτάνιον. Στα επάλληλα στρώματα απόθεσης κεραμικής, που διαπιστώθηκαν στην οικία,

Σχέδ. 6. Άρτα. Συμβολή των οδών Αράχθου και Μανωλιάσσης. Οικόπεδο Β. Βαγγέλη. Κάτοψη της ανασκαφής και τομές-προβολές Α-Α', Β-Β'.

αναγνωρίζονται δύο οικοδομικές φάσεις. Με την αρχαιότερη φάση συνδέεται ο τοίχος Τσ, που χρονολογείται από τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. και καλύπτει και τμήμα του 4ου αι. π.Χ., με βάση την κεραμική. Στην αρχαιότερη φάση της οικίας ανήκει και ένα πήλινο ανθεμωτό ακροκέραμο[21] (Πίν. 89 α).

Στα κινητά ευρήματα της νεότερης φάσης, που χρονολογείται από το τέλος του 4ου αι. π.Χ., έως τις πρώτες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ., ανήκουν θραύσματα οικιακών χρηστικών αγγείων, όπως σκύφων, λύχνων[22], πινακίων (ορισμένα από αυτά της κατηγορίας grey ware), χάλκινα νομίσματα Αμβρακίας (233/2-168 π.Χ.) και ένα θραύσμα πήλινου ανθεμωτού ακροκεράμου[23], που χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι.-αρχές του 3ου αι. π.Χ. (Πίν. 89 β).

Η ανατολική οικία ανασκάφηκε αποσπασματικά και αποκαλύφθηκαν τα αρχιτεκτονικά λείψανα τριών χώρων. Οι δύο εξωτερικοί τοίχοι, ο ΤΞΟ, ανατολικό όριο του δρόμου, και ο Τ2, το νότιο όριο της παρόδου, είναι κατασκευασμένοι από αδρά δουλεμένους ογκόλιθους που εδράζονται πάνω σε μια σειρά αργών λίθων και σώζονται στο ύψος ενός ή δύο δόμων. Εσωτερικά ήταν επιχρισμένοι με κονίαμα, όπως διαπιστώνεται από την εύρεση υπολειμμάτων του, που κατά τόπους φέρει ίχνη ερυθρού ή τεφρού χρώματος. Η είσοδος της οικίας βρισκόταν από την πλευρά του δρόμου με δύο ανοίγματα κατά μήκος του ΤΞΟ. Ο εξωτερικός τοίχος ΤΞΟ και οι τοίχοι Τω και Τυ ορίζουν ένα χώρο στον οποίο διαπιστώθηκαν δύο οικοδομικές φάσεις. Στην αρχαιότερη φάση ανήκει ο τοίχος Τχ, που βρέθηκε σε βαθύτερο στρώμα και εισχωρεί κάτω από τον ΤΞΟ, αποδεικνύοντας ότι τα όρια του δρόμου δεν είχαν παγιωθεί κατά τον 5ο αι. π.Χ. Από το ίδιο στρώμα προέρχεται και αρκετή κεραμική του α΄ μισού του 5ου αι. π.Χ. (όπως σκύφοι[24], λύχνοι[25] κ.ά). Για την κατασκευή του Τω, που θεμελιώνεται πάνω στον Τχ, χρησιμοποιήθηκαν λιθόπλινθοι διαφόρων διαστάσεων και αρχιτεκτονικά μέλη παλαιότερου κτιρίου. Στα κινητά ευρήματα από τις ελληνιστικές επιχώσεις ανήκουν θραύσματα αγγείων οικιακής χρηστικής κεραμικής (λύχνοι[26], ιχθυοπινάκια[27], σκύφοι, άωτα σκυφίδια κ.ά.), μικκύλα αγγεία και αρκετά χάλκινα νομίσματα. Στο χώρο που ορίζεται από τους τοίχους ΤΞΟ, Τω και Τ4 αποκαλύφθηκε τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου και κυκλική εστία. Ο χώρος ερμηνεύεται ως μαγειρείο, άποψη που ενισχύεται και από την εύρεση άφθονης κεραμικής μαγειρικών αγγείων. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν και πινάκια της κατηγορίας grey ware[28] και λίγα θραύσματα μεγαρικών σκύφων. Στο χώρο που ορίζεται από τους τοίχους Τ4, Τ2, Τ1 και τον εξωτερικό τοίχο ΤΞΟ αποκαλύφθηκαν τρία επάλληλα δάπεδα, αποσπασματικά σωζόμενα, που χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο. Το ανώτερο δάπεδο είναι πλακόστρωτο, ενώ τα δάπεδα των βαθύτερων στρωμάτων είναι βοτσαλωτά με υπόστρωμα από συμπαγές κονίαμα. Οι επάλληλες φάσεις των δαπέδων αποδεικνύουν ότι στο χώρο έγιναν επισκευές και ανακατασκευές καθ' όλη τη διάρκεια χρήσης του από τα τέλη του 4ου αι. έως και το α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. Σε αυτές τις μεταγενέστερες επεμβάσεις στο χώρο ανήκει και ο τετράγωνος χώρος διαστ. 2,30Χ2,10 μ. που ορίζεται από τους τοίχους Τ7, Τ5 και τους προϋπάρχοντες τοίχους Τ2 και ΤΞΟ. Οι δύο μεταγενέστεροι τοίχοι Τ7 και Τ5 εδράζονται πάνω στο ανώτερο πλακόστρωτο δάπεδο και είναι κατασκευασμένοι από μικρούς ασβεστόλιθους και παλαιότερο δομικό υλικό σε β΄ χρήση. Στη βορειοδυτική γωνία του χώρου βρέθηκε μικρή τετράγωνη κατασκευή από κάθετες ασβεστολιθικές πλάκες μέσα στην οποία υπήρχαν όστρακα, θραύσματα κεράμων και καμένα οστάρια. Προφανώς αποτελούσε το «εγκαίνιο θεμελίωσης». Στα κινητά ευρήματα που προέρχονται από το χώρο ανήκουν θραύσματα οικιακών χρηστικών αγγείων που χρονολογούνται από τα τέλη του 4ου αι. έως το α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ., με επικράτηση των άβαφων αμφορέων και λεκανών, χάλκινα νομίσματα, τα περισσότερα Αμβρακίας, και αρκετές κωνικές αγνύθες. Στα ευρήματα ανήκει ένα θραύσμα πή-

21. Ch. Le Roy, Fouilles de Delphes, II, Topographie et architecture, Paris 1967, σ. 140 (A66), πίν. 53.

22. Οι λύχνοι χρονολογούνται στα τέλη του 4ου αι.-αρχές του 3ου αι. π.Χ. Βλ. D.M. Bailey, A Catalogue of the Lamps in the British Museum, London 1975, σ. 50-51 και 58, πίν. 15 (70) και 18 (92).

23. Βλ. Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, Ηγεμόνες και κορυφαίοι κέραμοι με διακόσμηση από την Ήπειρο (τύπος «άνθους λωτού-ελίκων») (διδ. διατριβή), Ιωάννινα 1986, σ. 127, πίν. 10. Ch. Le Roy, ό.π., σ. 183, πίν. 77 (S.94, A89).

24. Οι σκύφοι χρονολογούνται στις αρχές του 5ου αι. π.Χ. Βλ. Corinth XII, σ. 221 (275-1), πίν. 39.

25. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα λύχνου ανήκει στον τύπο 20 κατά Howland. Βλ. Agora IV, σ. 43-44 (149), πίν. 34.

26. Τα αντιπροσωπευτικά δείγματα λύχνων χρονολογούνται στο τέλος του 4ου αι. και στον 3ο αι. π.Χ. Βλ. σχετικά Agora IV, σ. 70-71 και 74-76, πίν. 38 (290, 323).

27. Τα ιχθυοπινάκια χρονολογούνται στο 2ο αι. π.Χ. Βλ. Hesperia 3 (1934), σ. 434-435, πίν. 116 (E21).

28. V. Anderson-Stojanović, Stobi, ό.π. (υποσημ. 14), σ. 23-24, πίν. 11 (57-59).

λινου ανθεμωτού ακροκεράμου[29], που χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. (Πίν. 89 γ), και ένα θραύσμα πήλινου ανάγλυφου δίσκου με θρησκευτικά σύμβολα (Πίν. 89 δ).

Βόρεια της ανατολικής οικίας αποκαλύφθηκε σε μήκος 3,80 μ. τμήμα μίας στενής παρόδου πλ. 1,30 μ. Το νότιο όριο της παρόδου αποτελεί ο εξωτερικός τοίχος Τ2 της οικίας Β και το βόρειο όριό της τμήμα του τείχους της αρχαίας Αμβρακίας. Το οδόστρωμα της παρόδου αποτελούνταν από λατύπη, θρυμματισμένα κεραμίδια, όστρακα και πατημένο αμμοχάλικο. Η κεραμική που προέρχεται από τα βαθύτερα στρώματα της παρόδου χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., ενώ στα ανώτερα στρώματα βρέθηκε μικρή ποσότητα ερυθροβαφούς κεραμικής του 1ου αι. π.Χ.-1ου αι. μ.Χ. Η εσωτερική παρειά του τείχους της Αμβρακίας σώζεται σε μήκος 3,80 μ. και μέγιστο σωζόμενο ύψος 1 μ. Η υποθεμελίωσή του αποτελείται από μία στρώση αργών λίθων πάχ. 0,40 μ. που στηρίζει δύο σειρές λιθοπλίνθων, χωρίς ιδιαίτερη επεξεργασία στην κάθετη όψη τους και με αδρό δούλεμα στην άνω επιφάνειά τους. Το αποκαλυφθέν τμήμα του τείχους εδράζεται πάνω σε πλακόστρωτο πεζοδρόμιο και σε έναν παλαιότερο τοίχο Τ6 με κατεύθυνση Β.-Ν., σωζόμενο στο ύψος δύο δόμων. Ο Τ6 αποτελεί το ανατολικό όριο δρόμου της κλασικής περιόδου, ο οποίος είχε την ίδια κατεύθυνση με αυτόν της ελληνιστικής περιόδου. Το πεζοδρόμιο είναι κατασκευασμένο με τεφρές ασβεστολιθικές πλάκες και σώζεται σε μήκος 1,80 μ. με πλάτος 0,60 μ. Η θεμελίωση αυτού του τμήματος του τείχους πάνω σε ένα δρόμο της κλασικής περιόδου, καθώς επίσης και η κεραμική που βρέθηκε στο οδόστρωμα της παρόδου, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το συγκεκριμένο τμήμα του τείχους κατασκευάστηκε μέσα στον 4ο αι. π.Χ.

Αριθ. χάρτη 194, ανώνυμη δημοτική οδός, περιοχή Κουτσομύτα (οικόπεδο Μερκοβίτη)

Κατά τις εργασίες αποχωμάτωσης του παραπάνω οικοπέδου, στην περιοχή Κουτσομύτα Άρτας, όπου εντοπίζεται η ανατολική νεκρόπολη της αρχαίας Αμβρακίας, βρέθηκαν λείψανα αρχαίων τάφων στο βορειοανατολικό τμήμα του οικοπέδου. Στο μεγαλύτερο τμήμα του, το νοτιοδυτικό, αποκαλύφθηκε ο φυσικός βράχος της περιοχής. Στους πρόποδες του βράχου και σε φυσικές κοιλότητες αυτού βρέθηκαν συνολικά εφτά κιβωτιόσχημοι τάφοι, πέντε θήκες και μία λακκοειδής ταφή με προσανατολισμό ΝΑ.-ΒΔ. (με μικρές αποκλίσεις), εκτός από τον τάφο 6, ο οποίος έχει προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ.

Ως προς την κατασκευή, οι τάφοι 1, 3, 5, 7 είναι κτιστοί με ασβεστολιθικές πέτρες και κεραμίδες λακωνικού τύπου. Οι θήκες, αμελώς κατασκευασμένες, αποτελούνται από ασβεστολιθικές πλάκες και πέτρες.

Συγκεκριμένα, ο τάφος 1 ήταν συλημένος και έδωσε δύο αποτμήματα ανάγλυφου πλακιδίου (στο ένα απεικονίζεται το κατώτερο μέρος γυναικείας ενδεδυμένης μορφής, ενώ η παράσταση του δεύτερου είναι δυσδιάγνωστη), καθώς και όστρακα άβαφου κυλινδρικού αλαβάστρου[30] του 3ου αι. π.Χ.

Η θήκη 1 περιείχε έναν τεφροδόχο αμφορέα[31] σε θραύσματα και λαβή σιδερένιας στλεγγίδας.

Η θήκη 2 ήταν συλημένη. Περιείχε μόνο μερικά οστά κρανίου. Πάνω από τις θήκες 1 και 2 περισυνελέγησαν τα όστρακα άβαφου αρυτήρα, μελαμβαφούς αμφορέα, σκύφου και μελαμβαφούς λεκανίδας με πώμα που έφερε διακόσμηση τύπου Δυτικής κλιτύος.

Στη θήκη 3 βρέθηκαν θραύσματα επιπωματισμένου τεφροδόχου αμφορέα με στιλπνό μελανό γάνωμα[32].

Η θήκη 4 περιείχε έναν τεφροδόχο αμφορέα[33] με πώμα, το οποίο έφερε εγχάρακτη επιγραφή μερικώς σωζόμενη: *ΙΗ Ε*.

Ο τάφος 2 ήταν συλημένος. Βρέθηκαν μόνο λίγα άβαφα όστρακα και ελάχιστα οστά διασκορπισμένα.

Στον τάφο 3 βρέθηκε μόνο ένα μυροδοχείο, ενώ στον τάφο 4 ένας μελαμβαφής σκύφος σε όστρακα μαζί με άλλα άβαφα και μελαμβαφή υστεροκλασικά όστρακα, και χάλκινο νόμισμα Αμβρακίας (233/32-168 π.Χ.).

Ο τάφος 5 ήταν σε άριστη κατάσταση και περιείχε μια παιδική ταφή. Βρέθηκαν λίγα οστά, όστρακα λύχνου και θηλάστρου. Ο τάφος 6, κάθετος στον τάφο 2, ήταν συλημένος.

Η λακκοειδής ταφή έφερε καλυπτήριες πλάκες και περιείχε μία κωνική αγνύθα, όστρακα τριών αγγείων (μελαμβαφούς κυάθου[34], 350-325 π.Χ., μελαμβαφούς κύλικας χωρίς πόδι με έντυπα ανθέμια, μελαμβαφούς σκύφου) και απότμημα μικρού πήλινου ανθρωπόμορ-

29. Για όμοιο ακροκέραμο βλ. Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, ό.π. (υποσημ. 23), σ. 92, 99, πίν. 9α.

30. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Θεσσαλονίκη 1991, Α΄, σ. 62, Β΄, πίν. 28α.

31. ΗπειρΧρον 29 (1988-1989), σ. 100 και σημ. 59, 61.

32. Ό.π.

33. Ό.π.

34. Agora XII, Part 1, σ. 296, Part 2, πίν. 33 (838).

φου ειδωλίου. Από τα κτερίσματα συμπεραίνεται ότι πρόκειται για γυναικεία ταφή.

Στον τάφο 7 βρέθηκαν τα όστρακα ενός μυροδοχείου και ενός μελαμβαφούς σκύφου.

Η θήκη 5 χωρίζεται με εγκοπές στις δύο μακρές πλευρές σε δύο επιμέρους θήκες 5α και 5β. Η θήκη 5α περιείχε έναν τεφροδόχο αμφορέα[35] με διακόσμηση ερυθρών και καστανομέλανων ταινιών (τέλος 3ου-α΄ μισό 2ου αι. π.Χ.) και τα αποτμήματα του μολύβδινου πώματός του, μία μελαμβαφή υδρίσκη (Πίν. 89 ε), μία πυξίδα με πώμα διακοσμημένη με καστανομέλανες ταινίες, ένα θήλαστρο[36] (Πίν. 89 στ) και θραύσματα μελαμβαφούς εσωτερικά και άβαφης εξωτερικά λεκανίδας[37] (350-325 π.Χ.).

Στη θήκη 5β ανακαλύφθηκε ακέραιος τεφροδόχος αμφορέας[38] με μολύβδινο πώμα, ο οποίος περιείχε τέσσερις οστέινες πλαγγόνες.

Στο βορειοανατολικό άκρο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τοίχος Τ1, με κατεύθυνση Α.-Δ., ο οποίος αποτελείται από αργούς λίθους και εδράζεται πάνω στο φυσικό βράχο. Ίσως πρόκειται για την υποθεμελίωση κάποιου ταφικού περιβόλου.

Από το χώρο μεταξύ των τάφων προέρχονται τα εξής ευρήματα: ελληνιστικό αλάβαστρο του 3ου αι. π.Χ., ένα χάλκινο νόμισμα Αμβρακίας (233/32-168 π.Χ.), ένας πίθος θραυσμένος, δύο πήλινα αποτμήματα ειδωλίων, θραύσμα μελαμβαφούς όλπης, δύο αποτμήματα επιτύμβιων στηλών με διακόσμηση αστραγάλων και γεισηπόδων, καθώς και κεραμική των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων (μέσα 5ου-τέλη 3ου αι. π.Χ).

Αριθ. χάρτη 197, ανώνυμη δημοτική οδός, περιοχή Κουτσομύτα (οικόπεδο Κοκκινέλη)

Κατά τη διάρκεια παράνομων εργασιών αποχωμάτωσης στο παραπάνω οικόπεδο στην περιοχή Κουτσομύτα Άρτας διαπιστώθηκε καταστροφή αρχαίου τάφου (ΤΙ), ίχνη του οποίου ήταν ορατά στη νότια παρειά του οικοπέδου. Οι εργασίες διακόπηκαν και ακολούθησε σωστική ανασκαφική έρευνα, στη διάρκεια της οποίας αποκαλύφθηκαν λείψανα αρχαίων τοίχων (Τ1, 2, 3), τριών τάφων (ΤΙΙ, ΙΙΙ, ΙV) και τριών θηκών (ΘΙ, ΙΙ, ΙΙΙ).

Τα τρία τμήματα τοίχων εδράζονται στο φυσικό χώμα, σώζονται στο ύψος της υποθεμελίωσης και αποτελούνται από μικρούς αργούς λίθους. Δίνουν την εντύπωση πρόχειρων κατασκευών και αποτελούν είτε τμήματα ταφικών περιβόλων είτε τοίχων αντιστήριξης.

Οι τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι (ΤΙ-IV) που ερευνήθηκαν βρέθηκαν συληµένοι, με ελάχιστα έως καθόλου ευρήματα.

Πιο συγκεκριμένα, στον τάφο ΙΙ σώζονται μόνο οι δύο κάθετες πλευρές του από ασβεστολιθικές πλάκες (ανατολική και δυτική). Βρέθηκαν λίγα οστά και ένα κρανίο, και λίγα θραύσματα μικκύλου αγγείου.

Ο τάφος ΙΙΙ ήταν κτιστός κιβωτιόσχημος με κάλυμμα από κεραμίδες, χωρίς ευρήματα.

Ο τάφος IV, με προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ., ήταν κατασκευασμένος με ασβεστολιθικές πλάκες. Βρέθηκε μόνο το κρανίο και λίγα οστά συγκεντρωμένα στο νότιο άκρο του τάφου.

Η κάλυψη και οι τέσσερις κάθετες πλευρές των θηκών ΙΙ και ΙΙΙ ήταν κατασκευασμένες επιμελώς από ασβεστολιθικές πλάκες.

Η θήκη Ι ήταν πολύ πρόχειρα κατασκευασμένη από μικρούς ακατέργαστους ασβεστόλιθους. Περιείχε τεφροδόχο αγγείο θραυσμένο.

Η θήκη ΙΙ σωζόταν σε άριστη κατάσταση. Περιείχε θραυσμένο επιπωματισμένο τεφροδόχο αμφορέα[39] (Πίν. 89 ζ) των ελληνιστικών χρόνων με γραπτή ταινιωτή διακόσμηση. Στο εσωτερικό μέρος του πώματος φέρει εγχάρακτη τρίστιχη επιγραφή (Πίν. 89 η) :

ΔΙΚΑΙΑ
ΠΟΛΙΑΓΡΟΥ
ΧΑΙΡΕ

Η θήκη ΙΙΙ περιείχε ακέραιο επιπωματισμένο τεφροδόχο αμφορέα[40] των ελληνιστικών χρόνων με γραπτή ταινιωτή διακόσμηση. Βρέθηκε επίσης χάλκινο κάτοπτρο θραυσμένο.

Από τον ευρύτερο ανασκαφικό χώρο προέρχονται τα παρακάτω ευρήματα: χάλκινη λαβή στλεγγίδας, αποτμήματα πήλινων ειδωλίων και κεραμική των ελληνιστικών χρόνων (όστρακο λύχνου, οινοχόης, μελαμβαφούς κανθάρου, κανθάρου με ριπιδωτή διακόσμηση του 4ου-3ου αι. π.Χ., σκύφου του 4ου-3ου αι. π.Χ., αρυβαλλοειδής λήκυθος με ίχνη μελανού γανώματος μεταλλικής υφής[41] του 4ου-3ου αι. π.Χ.).

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

35. Ό.π. (υποσημ. 31).
36. Agora XII, Part 1, σ. 320, Part 2, πίν. 39 (1197).
37. Agora XII, Part 1, σ. 322, Part 2, πίν. 40 (1223).
38. Ό.π. (υποσημ. 31).
39. Ό.π.
40. Ό.π.
41. Illyria I (1971), σ. 205, πίν. XXIII (7).

Αριθ. χάρτη 193, οδός Ηρακλείτου (οικόπεδο Ι. Χρόνη)

Το οικόπεδο βρίσκεται στην οδό Ηρακλείτου, πάροδο της οδού Μελανέως, όπου είχαν ανασκαφεί τα οικόπεδα Θάνου[42] και Χουλιάρα[43] (αριθ. χάρτη 136 και 148 αντίστοιχα). Κατά τη σωστική ανασκαφική έρευνα αποκαλύφθηκαν τμήματα του οχυρωματικού περιβόλου της Αμβρακίας, αρχαία λεωφόρος και μικρό τμήμα παρόδιας οικίας, σε βάθος κυμαινόμενο από 3,20-5,30 μ. από το πεζοδρόμιο της σύγχρονης οδού.

Στην αρχαιότερη σωζόμενη οικοδομική φάση ανήκει τοίχος υστεροαρχαϊκών-πρώιμων κλασικών χρόνων που διασχίζει το νότιο τμήμα του οικοπέδου με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο τοίχος, θεμελιωμένος σε παχύ στρώμα πλημμύρας, σώζεται σε ύψος 0,53 μ., και έχει πλάτος 1,20-1,30 μ. Οι παρειές του, από τις οποίες η δυτική φαίνεται ότι αποτελούσε την κύρια όψη του, είναι κατασκευασμένες από σχετικά μεγάλους αδροδουλεμένους λίθους, ενώ το εσωτερικό του έχει γεμιστεί με μικρούς αργόλιθους. Παρόμοιας κατασκευής και χρονολόγησης τοίχος, με το ίδιο ασύνηθες πλάτος, είχε αποκαλυφθεί στο παρακείμενο οικόπεδο Θάνου. Σύμφωνα με τα έως τώρα γνωστά στοιχεία για την οικοδομική της Αμβρακίας, οι κατασκευές αυτές δεν θα πρέπει να ανήκουν σε ιδιωτικές οικίες, όπου το πάχος των τοίχων δεν ξεπερνά συνήθως τα 0,50-0,60 μ. Η ερμηνεία της χρήσης καθώς και της θέσης τους στον πολεοδομικό ιστό δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί.

Κατά την επόμενη φάση χρήσης του χώρου κατασκευάστηκε το αποκαλυφθέν τμήμα του αρχαίου τείχους. Στο βόρειο όριο του οικοπέδου αποκαλύφθηκε η εσωτερική παρειά του οχυρωματικού περιβόλου (Πίν. 90 α), σε μήκος 6 και ύψος 1,85 μ. Έχει κατεύθυνση Α.-Δ. και αποτελεί την προς Α. συνέχεια του σκέλους του περιβόλου που είχε εντοπιστεί στο οικόπεδο Χουλιάρα, 45 μ. περίπου δυτικότερα. Η παρειά, αμελούς κατασκευής, αποτελείται από μεγάλες ορθογωνικές αδροδουλεμένες λιθοπλίνθους, διατεταγμένες σε ανισοϋψείς δόμους. Αποκαλύφθηκαν οι τέσσερις δόμοι της όψης, ενώ από τον πέμπτο χαμηλότερο δόμο, που προεξέχει ελαφρά σε σχέση με τους υπερκείμενους και πιθανότατα αποτελεί τη θεμελίωση, στάθηκε δυνατόν να αποκαλυφθεί μόνο η επιφάνεια. Σε επαφή με το τείχος και στο ύψος των δύο κατώτερων δόμων του αποκαλύφθηκε ορθογώνια κατασκευή, πλ. 1,80 μ. Αποτελείται από μεγάλες ασβεστολιθικές λιθοπλίνθους, σώζεται σε ύψος 0,50 μ. περίπου και το εσωτερικό της καλυπτόταν από παχύ στρώμα λίθων και κεράμων. Πρόκειται πιθανότατα για κλιμακοστάσιο που θα εξυπηρετούσε την πρόσβαση στο τείχος. Το μήκος του κλιμακοστασίου παραμένει άγνωστο, δεδομένου ότι προς Δ. η κατασκευή συνεχίζει εκτός του οικοδομήσιμου χώρου.

Μπροστά ακριβώς από το τείχος, σε χώρο όπου δεν υπήρχαν οικίες, βρέθηκε μέσα σε στρώμα καταστροφής μεγάλη ποσότητα κεραμίδων στέγης. Οι κεραμίδες ανήκουν ασφαλώς στο καταστέγασμα του περιβόλου, η ανωδομή του οποίου ήταν πλίνθινη[44]. Παρ' ότι λόγω λιμναζόντων υδάτων δεν στάθηκε δυνατόν οι διερευνητικές τομές να φθάσουν έως τη θεμελίωση, το γεγονός ότι στο ύψος του κατώτερου ορατού δόμου εντοπίστηκε κεραμική του 4ου αι. π.Χ. οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το τείχος μαζί με το πρόσκτισμα πιθανότατα κατασκευάστηκαν πριν από την εποχή αυτή[45].

Το χώρο νότια του τείχους διασχίζει πλατιά λεωφόρος, κατεύθυνσης Α.-Δ. Κάτω από το ελληνιστικό οδόστρωμα αποκαλύφθηκε άλλο αρχαιότερο, με ποταμίσια βότσαλα, άμμο και θρυμματισμένα όστρακα πρώιμου 5ου αι. π.Χ. πακτωμένα μέσα σε πατημένο πρασινωπό χώμα πλημμύρας. Η κλασική οδός, τα όρια και η έκταση της οποίας παραμένουν άγνωστα, εντοπίστηκε στο ύψος του τέταρτου δόμου (από επάνω προς τα κάτω) του τείχους και φαίνεται ότι η κατασκευή τους είτε είναι σύγχρονη είτε – εάν το οδόστρωμα είναι πρωιμότερο – η οδός εξακολούθησε να χρησιμοποιείται μετά την κατασκευή του περιβόλου.

Στο β' μισό του 3ου αι. π.Χ. ο χώρος προς Ν. του τείχους και το κλιμακοστάσιο φαίνεται ότι μπαζώθηκαν με παχύ στρώμα λιθαριών και διαμορφώθηκε σε ψηλότερο επίπεδο το νεότερο κατάστρωμα της λεωφόρου. Η ελληνιστική λεωφόρος αφήνει ορατούς μόνο τους δύο ανώτερους δόμους της εσωτερικής παρειάς του τείχους και σώζει πεζοδρόμιο από ασβεστολιθικές πλάκες πλ. 0,90 μ. κατά μήκος της νότιας πλευράς της. Το οδόστρωμα αποτελείται από πατημένο χώμα με χαλίκι και θρυμματισμένα όστρακα στο νότιο τμήμα της, ενώ στο υπόλοιπο πλάτος της χρησιμοποιήθηκε ως υποτυπώδες οδόστρωμα η επιφάνεια των πακτωμένων λίθων του μπαζώματος.

42. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 271-273.

43. ΑΔ 47, ό.π., σ. 264-265.

44. ΗπειρΧρον 28 (1986-1987), σ. 13.

45. Σε κατασκευαστική φάση προγενέστερη εκείνης του 4ου αι. π.Χ. χρονολογείται και η προς Δ. συνέχεια του ίδιου σκέλους του τείχους που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο Χουλιάρα.

Παρ' ότι η λεωφόρος αποτελεί την προς Α. συνέχεια του δρόμου που τμηματικά είχε αποκαλυφθεί στα οικόπεδα Λιαπάτη[46], Καρανίκα-Λιώλιου[47] και Θάνου, δεν ακολουθεί εντός του οικοπέδου Χρόνη την ίδια ακριβώς κατεύθυνση, αλλά διαμορφώνει σε σχέση με τα προαναφερθέντα τμήματα αμβλεία γωνία. Το μεγαλύτερο πλάτος της εξάλλου, που κυμαίνεται από 6,5-7,5 μ., καθώς και η ύπαρξη πεζοδρομίου οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για διαφορετική οδό. Ο πολεοδομικός ιστός με το πλέγμα των παράλληλων και κάθετων μεταξύ τους δρόμων είναι φυσικό να παρουσιάζει ιδιαιτερότητες στα όρια της πόλης, σε τμήματα που γειτνιάζουν με το τείχος, δεδομένου ότι η πορεία του τελευταίου δεν ταυτίζεται πάντοτε με το συνήθη προσανατολισμό των οδών. Η πλατιά λεωφόρος που αποκαλύφθηκε στο οικόπεδο ακολούθησε στο σημείο αυτό την πορεία του τείχους, ώστε μεταξύ οχύρωσης και οικιών να παρεμβάλλεται κοινόχρηστος χώρος.

Από την παρόδια οικία, μικρό τμήμα της οποίας ανασκάφηκε στο νότιο όριο του οικοδομήσιμου χώρου, αποκαλύφθηκαν μόνο ο εξωτερικός βόρειος τοίχος, παράλληλος και σε επαφή με το πεζοδρόμιο, καθώς και μικρότερος, σχεδόν κάθετος σε αυτόν, που ορίζει δύο χώρους εκατέρωθεν. Και οι δύο τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από μικρών διαστάσεων ασβεστόλιθους χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια και θεμελιώνονται επάνω στον πλατύ υστεροαρχαϊκό τοίχο. Η οικία θα πρέπει να κατασκευάστηκε στον ύστερο 3ο αι. π.Χ., συγχρόνως με το πεζοδρόμιο και την οδό. Το στρώμα καταστροφής που κάλυπτε ολόκληρο τον ερευνηθέντα χώρο χρονολογεί την εγκατάλειψή του στο β΄ μισό του 2ου-1ο αι. π.Χ.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΠΛΙΑΚΟΥ

Αριθ. χάρτη 166, οδός Κομμένου (οικόπεδο Ι. Θεοδώρου)

Συνεχίστηκε φέτος η ανασκαφή του παραπάνω οικοπέδου επί της δυτικής πλευράς της οδού Κομμένου, στην περιοχή του νοτιοδυτικού νεκροταφείου της αρχαίας Αμβρακίας, η οποία άρχισε το 1992[48]. Παράλληλα με την ανασκαφή από την Εφορεία μας, ερευνήθηκε από την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων το ανατολικό άκρο του οικοπέδου, όπου αποκαλύφθηκαν δύο δωμάτια βυζαντινής οικίας, στα οποία είχε χρησιμοποιηθεί και αρχαίο δομικό υλικό, και τα οποία απομακρύνθηκαν προκειμένου να ερευνηθούν οι τάφοι κάτω από αυτά.

Η εξάμηνη έρευνα της Εφορείας μας έφερε στο φως τη συνέχεια της μνημειακής αρχαίας λεωφόρου που είχε αποκαλυφθεί κατά την παρελθούσα δεκαετία σε σειρά οικοπέδων[49] που βρίσκονται στον ίδιο άξονα (Σχέδ. 7). Η ταφική αυτή οδός, που διασχίζει κατά μήκος το οικόπεδο, έχει κατεύθυνση Β.-Ν., αποκαλύφθηκε σε μήκος 44,5 μ. (συνεχίζει και από τις δύο πλευρές) και έχει πλάτος κατά μέσο όρο 11 μ. Έχει την ίδια κατασκευή όπως και στα προαναφερθέντα οικόπεδα: το ανατολικό τμήμα του καταστρώματός της καλύπτεται με πλακόστρωτο λειασμένων ασβεστολιθικών πλακών και φέρει πεζοδρόμιο πλ. 1-1,15 μ., επίσης από ασβεστολιθικές πλάκες, ενώ στο δυτικό της τμήμα αποτελείται από ένα συμπαγές στρώμα χαλικιών, τριμμένου κεραμιδιού και ασβεστολιθικής λατύπης. Εκατέρωθέν της υψώνονται δύο αναλημματικοί τοίχοι, ύψ. 1,10-2 μ. ο δυτικός και 0,40-1,05 μ. ο ανατολικός, κατασκευασμένοι από ασβεστολιθικούς ογκόλιθους, οι οποίοι ορίζουν το νεκροταφείο. Οι δύο τοίχοι χωρίζονται σε τμήματα, τα οποία ορίζουν προφανώς περιβόλους, και των οποίων η επιμέλεια της κατασκευής ποικίλλει: αλλού οι ογκόλιθοι είναι αδροδουλεμένοι και αλλού φέρουν επιμελημένη λάξευση.

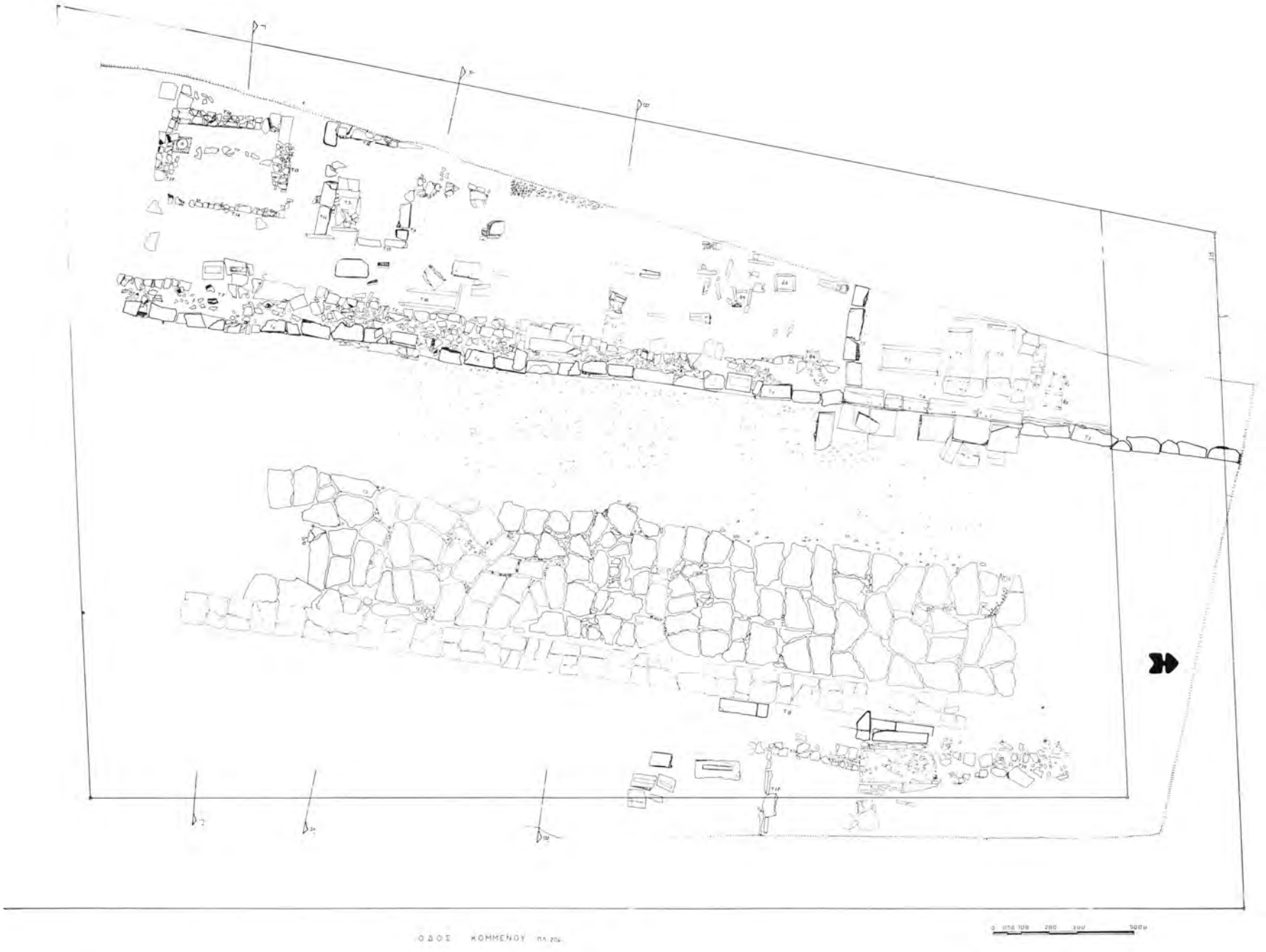
Κάθετα στο δυτικό ανάλημμα αποκαλύφθηκαν δύο τοίχοι (Τ2 και Τ5), οι οποίοι ορίζουν δύο πειόσχημους περιβόλους στο βόρειο άκρο του. Άλλοι περίβολοι ευκρινώς ορισμένοι δεν υπάρχουν μέχρι τώρα, είναι όμως βέβαιο ότι θα αποκαλυφθούν και άλλοι κάθετοι τοίχοι όταν η ανασκαφή προχωρήσει σε βάθος. Στην περιοχή του δυτικού αναλήμματος ερευνήθηκαν έξι τάφοι και πέντε ταφικές θήκες. Όλοι οι τάφοι ήταν κιβωτιόσχημοι, οι πέντε επιμελημένης κατασκευής, με κάθετες πλευρές που αποτελούνται από μία ενιαία επιμελώς λαξευμένη ασβεστολιθική πλάκα, ενώ ο τάφος VII ήταν πιο πρόχειρα κατασκευασμένος από πολλές μικρές ακανόνιστες πλάκες. Οι τάφοι Ι και ΙΙ είχαν προσανατολισμό Β.-Ν. και οι υπόλοιποι Α.-Δ. Οι θήκες ήταν επίσης επιμελώς κατασκευασμένες από ασβεστολιθικές πλάκες.

46. ΗπειρΧρον 31 (1994), σ. 21.

47. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 252 κ.ε.

48. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 260-261.

49. ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ.180 (οικόπεδο Γιαννούλα)· 41 (1986): Χρονικά, σ. 103 (οικόπεδο Χαρίτου-Μανάρα)· 47 (1992): Χρονικά, σ. 262-264 (οικόπεδο Σεργιάννη).

Σχέδ. 7. Άρτα. Οδός Κομμένου. Οικόπεδο Ι. Θεοδώρου. Κάτοψη της ταφικής οδού.

Τάφος Ι. Κατά μήκος της νότιας και της ανατολικής πλευράς των καλυπτήριων πλακών είχε τοποθετηθεί σειρά από ατρακτόσχημα μυροδοχεία. Ο τάφος περιείχε τρεις ταφές: δύο ενταφιασμούς και μία καύση μέσα σε ένα αργυρό λεβητοειδές αγγείο. Το αγγείο έφερε πώμα που σώζει σε μορφή έκτυπων στιγμών το όνομα και το πατρώνυμο του νεκρού: *-ΑCIMAΧΟC [Π]ΕΛΕΟΣ*. Όλες οι ταφές βρίσκονταν στο ίδιο βάθος. Τα οστά των ενταφιασμών ήταν πολύ αποσαθρωμένα και ήταν αδύνατον να αποδοθούν τα κτερίσματα σε συγκεκριμένες ταφές. Τα κτερίσματα ήταν τα εξής: δύο χρυσά ελασμάτινα ενώτια, έξι χρυσά δαχτυλίδια, τρία χρυσά ψέλια, ένα περίτμητο χρυσό περιδέραιο, ένα ελασμάτινο χρυσό διάδημα με εγχάρακτη και στικτή διακόσμηση (ΑΜΑ 4495) (Πίν. 90 β), μία χρυσή πόρπη, δύο χρυσές περόνες, τέσσερις χρυσές δανάκες, πολλά χρυσά φύλλα ελιάς, δρυός και μυρτιάς, χρυσοκλωστές από τη διακόσμηση του ιματίου του νεκρού, πέντε μυροδοχεία, ένας αμφορέας, δύο σκύφοι και μία λάγυνος. Τα κτερίσματα χρονολογούν τη μία ταφή στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., τη δεύτερη στο γ' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. και την τρίτη στα τέλη του 2ου-αρχές του 1ου αι. π.Χ.

Τάφος ΙΙ. Περιείχε μία ταφή κτερισμένη με ένα οξειδωμένο χάλκινο νόμισμα και ένα μελαμβαφή λύχνο, που χρονολογεί τον τάφο στα μέσα του 2ου αι. π.Χ.

Τάφος ΙΙΙ. Περιείχε μία ταφή κτερισμένη με τέσσερα μελαμβαφή αγγεία: μία τριφυλλόστομη οινοχόη (ΑΜΑ 4539) (Πίν. 90 γ), μία φιάλη με ανάγλυφο προσωπείο Διονύσου στο κέντρο και εξίτηλη διακόσμηση τύπου Gnathia, και δύο σκύφους κορινθιακού τύπου (Πίν. 90 δ) (ΑΜΑ 4538), δύο σιδερένιες στλεγγίδες και πήλινες επιχρυσωμένες χάντρες περιδεραίου. Ο τάφος χρονολογείται στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.

Τάφος ΙV. Περιείχε μία ταφή κτερισμένη με μία μελαμβαφή κύλικα χωρίς πόδι, ένα μελαμβαφή σκύφο κορινθιακού τύπου, ένα μελαμβαφές άωτο σκυφίδιο και έναν άβαφο αρυτήρα, που χρονολογούν τον τάφο στον 4ο αι. π.Χ.

Τάφος V. Περιείχε τρεις ενταφιασμούς, δύο ενηλίκων και ενός μικρού παιδιού. Τα κτερίσματα, που δεν είναι δυνατό να αποδοθούν σε συγκεκριμένες ταφές, ήταν τα εξής: δύο βολβόσχημα μυροδοχεία, μία πυξίδα, ένα πινάκιο, ένας λύχνος, ένα μικκύλο σε όστρακα, ένας αρυτήρας και δύο λάγυνοι. Χρονολογούνται από τον 3ο έως τον 1ο αι. π.Χ.

Τάφος VII. Περιείχε τουλάχιστον δύο διαταραγμένες ταφές, κτερισμένες με ένα μυροδοχείο και ένα πινάκιο, που τις χρονολογούν στα μέσα-β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Θήκη Ι. Περιείχε έναν πήλινο τεφροδόχο αμφορέα με σκουρόχρωμη διακόσμηση πάνω σε ανοιχτό βάθος, του β΄ μισού του 2ου αι. π.Χ.

Θήκη ΙΙ. Περιείχε μία καύση μέσα σε χάλκινη τεφροδόχο με μολύβδινο πώμα, κτερισμένη με μία άβαφη λεκανίδα και μία μελαμβαφή λεκανίδα με διακόσμηση τύπου Δυτικής κλιτύος στο πώμα (ΑΜΑ 4528) (Πίν. 90 ε), που χρονολογούνται στο α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Θήκη ΙΙΙ. Περιείχε μία καύση μέσα σε χάλκινη τεφροδόχο με μολύβδινο πώμα, κτερισμένη με ένα ατρακτόσχημο μυροδοχείο, ένα χρυσό διάλιθο δαχτυλίδι και ένα ζεύγος χρυσών ενωτίων. Χρονολογείται στο βæ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Θήκη IV. Περιείχε έναν μελαμβαφή τεφροδόχο αμφορέα με διακόσμηση τύπου Δυτικής κλιτύος (ΑΜΑ 4550) (Πίν. 91 α), και με πήλινο πώμα που έφερε εγχάρακτο το όνομα του νεκρού: *ΜΕΝΕΚΚΑΣ ΕΝΕΔΑ*. Χρονολογείται στα τέλη του 3ου-αρχές του 2ου αι. π.Χ.

Θήκη V. Περιείχε ένα μελαμβαφή τεφροδόχο αμφορέα με μολύβδινο πώμα, που χρονολογείται στο β΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.

Στην περιοχή του ανατολικού αναλήμματος ερευνήθηκαν δύο τάφοι, ο κεραμοσκεπής VI και ο κιβωτιόσχημος επιμελημένης κατασκευής Ι, καθώς και μία ταφική θήκη. Σε επίπεδο λίγο ψηλότερο από αυτό των τάφων αποκαλύφθηκε μια ορθογώνια ρωμαϊκή κατασκευή από πλίνθους, της οποίας το εσωτερικό θα ερευνηθεί την επόμενη ανασκαφική περίοδο. Κάθετα σε αυτή βαίνουν δύο αμελούς κατασκευής τοίχοι, οι Τ18 και Τ19, ενώ κάθετα στον Τ18 βαίνει ο Τ17. Και οι τρεις τοίχοι χρονολογούνται επίσης στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Τάφος VI. Περιείχε μία καύση μέσα σε πήλινο αμφορέα με μολύβδινο πώμα, κτερισμένη με ένα σκύφο, μία μικρή λάγυνο και ένα ατρακτόσχημο μυροδοχείο, που τη χρονολογούν στο 2ο αι. π.Χ. Μέσα στον αμφορέα βρέθηκαν δύο χρυσές δανάκες.

Τάφος Ι. Περιείχε δύο πολύ διαταραγμένους ενταφιασμούς, τον ένα κτερισμένο με ένα σκύφο του β΄ μισού του 4ου αι. π.Χ. και τον άλλο με μία λάγυνο λευκού βάθους από το β΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Θήκη Ι. Περιείχε πήλινο τεφροδόχο αμφορέα με μολύβδινο πώμα που έφερε εγχάρακτο το όνομα του νεκρού: *ΚΑΛΛΙΣΤΡΑΤ[ΟΣ]*. Η καύση ήταν κτερισμένη με ένα πινάκιο και τρία χρυσά φύλλα δρυός και χρονολογείται στο 2ο αι. π.Χ.

Εκτός από τα κτερίσματα των τάφων, η ανασκαφή απέδωσε και άλλα κινητά ευρήματα, τόσο από την περιοχή εσωτερικά των δύο αναλημματικών τοίχων όσο και από τον καθαρισμό της ταφικής οδού. Τα πιο σημαντικά από αυτά είναι τα τμήματα επιτύμβιων στηλών τύπου βορειοδυτικής Ελλάδας, διακοσμημένων με κλάδους δρυός, μυρτιάς ή κισσού, καθώς και με αρχιτεκτονικά στοιχεία (αετώματα, γεισήποδες, αστραγάλους).

Σε αρκετές από αυτές σώζονται τα ονόματα ή τμήματα των ονομάτων των νεκρών. Σημαντικά είναι, τέλος, και 50 αποτμήματα πήλινων ειδωλίων, τα περισσότερα από τα οποία είναι γυναικείες κεφαλές με περίτεχνη δήλωση της κόμης, που χρονολογούνται στον 3ο-2ο αι. π.Χ. Η έρευνα του οικοπέδου θα συνεχιστεί την επόμενη ανασκαφική περίοδο.

Αριθ. χάρτη 195, οδός Κομμένου (οικόπεδο Σχολικών Κτιρίων)

Στο οικόπεδο στο οποίο πρόκειται να ανεγερθούν σχολικά κτίρια επί της οδού Κομμένου αποκαλύφθηκε σε δοκιμαστική τομή η συνέχεια της ταφικής οδού, η οποία έχει ανασκαφεί και σε άλλα οικόπεδα κατά μήκος της οδού Κομμένου[50]. Το οικόπεδο είναι όμορο με το οικόπεδο Θεοδώρου και τα χωρίζει μία δημοτική οδός, η οποία δεν έχει ακόμη διανοιχθεί πλήρως. Η ανασκαφική έρευνα διήρκεσε πέντε μήνες και αποκάλυψε κάτω από παχύ στρώμα πλημμυρών του Αράχθου, σε βάθος 7 μ. από τον άξονα της οδού Κομμένου, τμήμα της αρχαίας λεωφόρου και των αναλημματικών τοίχων που ορίζουν ταφικούς περιβόλους εκατέρωθέν της (Σχέδ. 8). Η λεωφόρος έχει την ίδια ακριβώς κατασκευή όπως και στο οικόπεδο Θεοδώρου, πλ. 10-12 μ. και αποκαλύφθηκε σε μήκος 46,60 μ. Οι τοίχοι εκατέρωθέν της είναι κατασκευασμένοι από ασβεστολιθικούς ογκόλιθους επιμελημένης λάξευσης, που σώζονται σε ύψος από 0,20-1,30 μ. Στην επίχωση του δρόμου δεν βρέθηκαν αμιγή στρώματα κεραμικής και τα όστρακα χρονολογούνται από τον πρώιμο 5ο αι. π.Χ. έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι επιτύμβιες στήλες που βρέθηκαν στην επίχωση της λεωφόρου. Όλες οι στήλες (11 ακέραιες), εκτός από μία που φέρει αετωματική επίστεψη, ανήκουν στο γνωστό τύπο των στηλών βορειοδυτικής Ελλάδας και χρονολογούνται στον 3ο-2ο αι. π.Χ. Φέρουν ανάγλυφη διακόσμηση που αποτελείται από πάνω προς τα κάτω από: επίστεψη, κυμάτιο, γεισήποδες, αστραγάλους, δύο αντιτιθέμενους κλάδους κισσού, δύο αντιτιθέμενους κλάδους δρυός, ελιάς, μυρτιάς ή δάφνης και επιγραφή με το όνομα του νεκρού μέσα σε ορθογώνιο πλαίσιο:

ΦΙΛΩΤΑΣ
ΛΥΚΙΣΚΟΥ (ΑΜΑ 4620)
ΝΙΚΑΙΟΣ
ΜΟΣΧΟΥ (ΑΜΑ 4623)
ΜΝΑΣΙΜΑΧΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ (ΑΜΑ 4626)
ΓΟΡΓΙΣ
ΑΝΤΙΜΕΔΟΝΤΟΣ (ΑΜΑ 4629)
ΑΡΙΣΤΟΚΛΕΑΣ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΕΟΣ
ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΗΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ (ΑΜΑ 4630)
ΑΓΕΛΟΧΟΣ
Α Γ Ι Α (ΑΜΑ 4635)
ΓΑΛΑΤΕΙΑ ΑΓΙΑ (ΑΜΑ 4639)
ΕΥΚΛΕΙΩΝ (ΑΜΑ 4646)

Στην επίχωση της οδού βρέθηκε επίσης τμήμα πήλινης κεράμου που φέρει κυκλική σφραγίδα με οβελίσκο στο κέντρο και γύρω από αυτόν την επιγραφή *ΠΟΛΙΟΣ* (Πίν. 91 β).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν, τέλος, και τα θραύσματα ειδωλίων πήλινων που βρέθηκαν σε αφθονία στη λεωφόρο, και ιδιαίτερα οι γυναικείες κεφαλές που χρονολογούνται στον 3ο αι. π.Χ. (Πίν. 91 γ).

Η έρευνα στους ταφικούς περιβόλους του οικοπέδου θα γίνει την επόμενη ανασκαφική περίοδο. Ύστερα από συμφωνία με το δήμο Αρταίων άρχισε η κατασκευή των Σχολικών Κτιρίων στο χώρο του οικοπέδου όπου δεν βρίσκονται αρχαία λείψανα και ο αρχαιολογικός χώρος παραχωρήθηκε στην Εφορεία μας προκειμένου να ανασκαφεί, όταν το επιτρέψουν οι δυνατότητές μας σε προσωπικό και πιστώσεις.

ΑΝΘΗ ΑΓΓΕΛΗ

ΑΠΟΧΕΤΕΥΤΙΚΟ ΕΡΓΟ

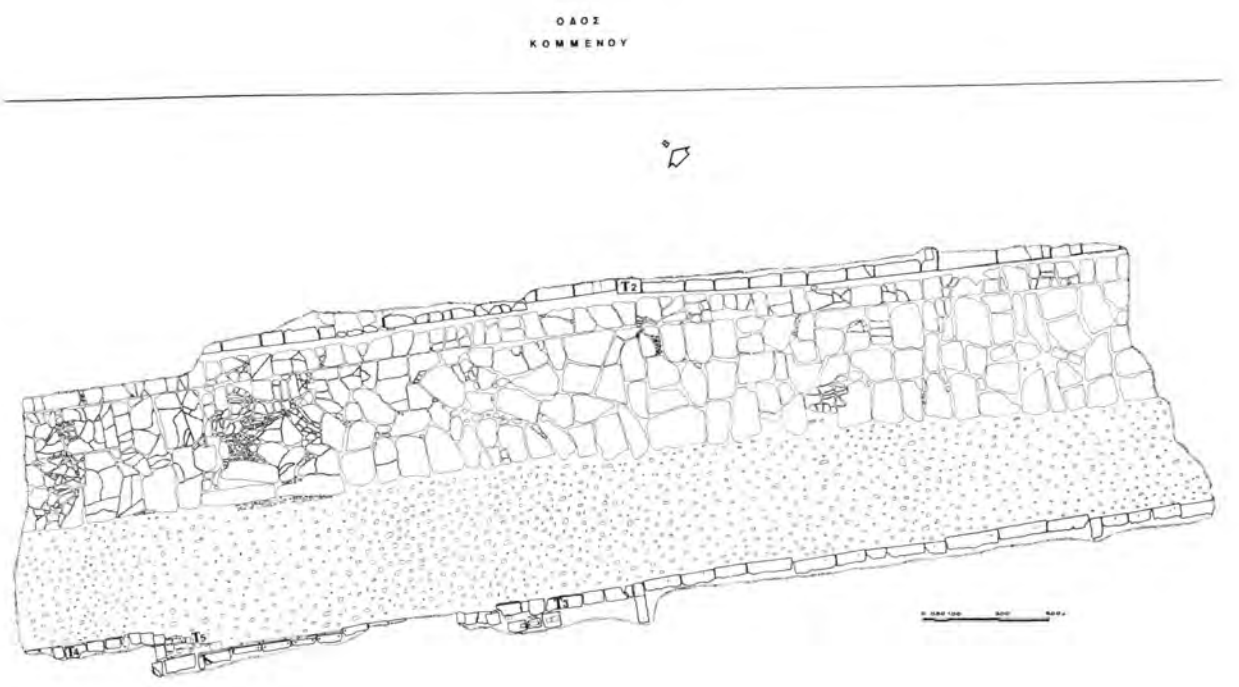
Οι εργασίες κατασκευής σύγχρονου αποχετευτικού δικτύου στην πόλη της Άρτας συνεχίστηκαν σε μεμονωμένες οδούς στο κέντρο της πόλης και επεκτάθηκαν κυρίως στο δυτικό και βορειοδυτικό τμήμα της.

Εθνική Περιφερειακή οδός

Βρέθηκαν πέντε τμήματα του τείχους της Αμβρακίας, τα οποία διαγράφουν την πορεία της οχύρωσης της πόλης στο δυτικό και το βορειοδυτικό όριό της, ακολουθώντας τη ροή του ποταμού Αράχθου (Σχέδ. 5, νέα τμήματα του τείχους: α-ε).

α) Στη συμβολή της Εθνικής Περιφερειακής οδού με την οδό Μάρκου Μπότσαρη βρέθηκε τμήμα του τείχους, πλ. 4,90-5 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Η ιδιαίτερα επιμελημένη εξωτερική παρειά, μήκ. 11,70 μ., σώζεται στο ύψος των ορθοστατών και της κρηπίδας, σε ύψος 1,80 μ. Οι ορθοστάτες αποτελούνται από ασβεστολιθικούς ογκόλιθους, ύψ. 1,20 και πλ. 0,70 μ., οι οποίοι φθάνουν σε μήκος μέχρι 4 μ. (Πίν. 91 δ). Η εσωτερική πα-

50. Βλ. παραπάνω, σ. 275 (οικόπεδο Θεοδώρου).

Σχέδ. 8. Άρτα. Οδός Κομμένου. Οικόπεδο Σχολικών κτιρίων. Κάτοψη της ταφικής οδού.

ρειά του τείχους, αποσπασματικά σωζόμενη, αποτελείται από τρεις ογκώδεις, αδρά δουλεμένους, ασβεστολιθικούς δόμους, ύψ. 1,90 και πλ. 1-1,30 μ. Το μεταξύ των παρειών του τείχους εσωτερικό γέμισμα αποτελείται από πλακοειδείς και αργούς λίθους.

β) Στη συμβολή της Εθνικής Περιφερειακής οδού με την οδό Ελ. Βενιζέλου βρέθηκε μικρό τμήμα του τείχους, πλ. 4 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Αποτελείται από δύο παρειές αδρά λαξευμένων ασβεστολιθικών δόμων, μήκ. 3,40 μ.

Στο τμήμα της Εθνικής Περιφερειακής οδού μεταξύ των οδών Μ. Μπότσαρη και Ελ. Βενιζέλου βρέθηκαν τοίχοι αρχαίων κτισμάτων σε άμεση γειτνίαση με το τείχος και μικρό τμήμα δρόμου με κατεύθυνση Β.-Ν.

Σε δημοτικό χώρο στάθμευσης αυτοκινήτων επί της Εθνικής Περιφερειακής οδού, μεταξύ των οδών Πλάτωνος και Αράχθου (Ο.Τ. 427), έγιναν τρεις διερευνητικές τομές που αποκάλυψαν αντίστοιχα τμήματα του τείχους στα νότια των ορατών τμημάτων που βρίσκονται «σε ελεύθερη νησίδα μεταξύ Εθνικής Περιφερειακής οδού και Αράχθου»[51] (Σχέδ. 5, τμήματα: στ και ζ).

γ) Στο νοτιοδυτικό άκρο του προαναφερθέντος χώρου βρέθηκε τμήμα του τείχους, πλ. 4,10 μ., με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. Η εξωτερική παρειά, μήκ. 7,30 μ., σώζεται στο ύψος τρίβαθμης κρηπίδας, ύψ. 1,30 μ. Ο βορειοδυτικός ογκώδης δόμος της κρηπίδας, σχεδόν τετράγωνος σε κάτοψη, διαστ. 2,28x2,22 μ., αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της εξωτερικής παρειάς του τείχους, που στο σημείο αυτό σχηματίζει θλάση και συνεχίζει με κατεύθυνση Β.-Ν. Η εσωτερική παρειά του τείχους αποτελείται από δύο ανισοϋψείς, αδρά λαξευμένους ασβεστολιθικούς δόμους, συνολ. ύψ. 1 μ. Το εσωτερικό γέμισμα μεταξύ των παρειών αποτελείται από πλακοειδείς και αργούς λίθους με λατύπη.

δ) Σε απόσταση 45 μ. προς Β. βρέθηκε η ανώτερη επιφάνεια μικρού τμήματος του τείχους, πλ. 5,10 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν.

ε) Στο βορειοδυτικό άκρο του δημοτικού χώρου στάθμευσης αυτοκινήτων βρέθηκε τρίτο τμήμα του τείχους, πλ. 3,50 μ., με κατεύθυνση Β.-Ν. Σχηματίζει ελαφρά θλάση προς Α. από το προηγούμενο τμήμα, από το οποίο απέχει 15 μ. (προς Β.). Η εξωτερική παρειά, μήκ. 6,65 μ., σώζεται στο ύψος των ορθοστατών και της πρώτης δομοσειράς, συνολ. ύψ. 2,04 μ., με επιμελημένη την δυτική – εξωτερική – όψη. Οι ορθοστάτες έχουν ύψος 1,30 και πλάτος 0,65-0,70 μ. Η εσωτερική παρειά απο-

51. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 110 (οδός Αράχθου: οικόπεδα Κωνστ. Φούντα και Αν. Μέλιου).

τελείται από τρεις ανισοϋψείς, αδρά δουλεμένους δόμους, ύψ. 1,20 μ.

Νεότερες επεμβάσεις και επιχώσεις, σύγχρονες με την κατασκευή της Εθνικής Περιφερειακής οδού (1960-1962) έχουν σε άλλα σημεία διαταράξει και σε άλλα καλύψει την επίχωση του ποταμού Αράχθου, ο οποίος μέχρι πρότινος διερχόταν από τη θέση της σημερινής οδού.

Προέκταση οδού Αράχθου

Σε διερευνητική τομή στην προέκταση προς Β. της οδού Αράχθου, στα δυτικά του οικοπέδου Βαγγέλη[52], αποκαλύφθηκε η επιμελημένη δυτική όψη της εξωτερικής παρειάς του τείχους, σε μήκος 4,20 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (Σχέδ. 5, τμήμα: η). Σώζεται στο ύψος των ορθοστατών και της πρώτης δομοσειράς, ύψ. 2,04 μ., και απέχει των ορατών τμημάτων του τείχους που βρίσκονται «σε ελεύθερη νησίδα μεταξύ της Εθνικής Περιφερειακής οδού και Αράχθου»[53] προς Β. κατά 13 μ.

Οδός Ελευθερίου Βενιζέλου

Στη συμβολή της οδού Ελ. Βενιζέλου και της Εθνικής Περιφερειακής οδού βρέθηκε μικρό τμήμα του τείχους, πλ. 3,40 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (Σχέδ. 5, τμήμα: θ). Αποτελείται από δύο παρειές αδρά πελεκημένων ασβεστόλιθων μήκ. 1,20 μ. και απέχει κατά 20 μ. προς ΒΑ. του αντίστοιχου τμήματος της Εθνικής Περιφερειακής οδού. Μεταξύ των δύο τμημάτων σχηματίζεται ελαφρά θλάση του τείχους προς Α.

Στη συμβολή των οδών Ελ. Βενιζέλου και Αράχθου βρέθηκαν αποσπασματικά τοίχοι αρχαίων κτισμάτων και τμήμα δαπέδου, που συνδέονται με το παρακείμενο οικόπεδο Γελαράκη[54].

Στο τμήμα της οδού μεταξύ των οδών Αράχθου και Μαξίμου Γραικού αποκαλύφθηκε ο φυσικός ασβεστολιθικός βράχος σχεδόν επιφανειακά.

Ανώνυμη Δημοτική οδός

Στη συμβολή της ανώνυμης οδού (νότια της οδού Πλάτωνος) με την οδό Αράχθου εντοπίστηκε τμήμα του τείχους της Αμβρακίας κάτω από σύγχρονο πλακοσκεπή αγωγό ομβρίων υδάτων (Σχέδ. 5, τμήμα: ι). Η εξωτερική παρειά του τείχους ελάχιστα διακρίνεται, ενώ από την εσωτερική παρειά διαφάνηκε η ανατολική – εσωτερική – όψη, σε μήκος 1,62 και ύψος 1,45 μ. Αποτελείται από τρεις αδρά πελεκημένους ασβεστολιθικούς δόμους με σχεδόν ακατέργαστη όψη.

Προς Α. του τείχους βρέθηκαν δύο τοίχοι, κάθετοι μεταξύ τους και όμοιας τοιχοποιίας με την εσωτερική παρειά του τείχους. Ορίζουν τμήμα στιβαρής κατασκευής σε επαφή σχεδόν με το τείχος και μπορούν να συσχετιστούν με τα αρχιτεκτονικά λείψανα των οικοπέδων Πανταζή[55], επί της οδού Κορυδαλλέως, και Κολιού[56], στην 3η πάροδο Αράχθου. Από τα μέχρι τώρα ανασκαφικά και τοπογραφικά δεδομένα δεν έγινε δυνατή η ερμηνευτική ταύτισή τους είτε ως ισχυρών τοίχων σημαντικού κτιρίου δίπλα στο τείχος είτε ως συμπληρωματικών προστατευτικών αναλημμάτων του τείχους.

Οδός Μητροπολίτου Πορφυρίου

Βρέθηκε μικρό τμήμα πλακόστρωσης από ανισομεγέθεις ασβεστολιθικές πλάκες.

Οδός Αετοράχης

Στη συμβολή των οδών Αετοράχης και Μητροπολίτου Πορφυρίου βρέθηκε τμήμα του τείχους, πλ. 3,40 μ., με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. (Σχέδ. 5, τμήμα: κ). Αποτελείται από δύο παρειές ογκωδών ασβεστολιθικών δόμων με ιδιαίτερα επιμελημένη τη βόρεια όψη της εξωτερικής παρειάς. Το εσωτερικό γέμισμα μεταξύ των παρειών του τείχους αποτελείται από αργούς και πλακοειδείς λίθους με λατύπη.

Οδός Μπιζανίου

Βρέθηκαν τοίχοι και τμήματα δαπέδων αρχαίων κτιρίων (οικιών), τρεις αποχετευτικοί διάδρομοι (αγωγοί) με κατεύθυνση Α.-Δ. και τρεις παράλληλοι δρόμοι με κατεύθυνση Β.-Ν. Ο προς Α. δρόμος, στη συμβολή των οδών Μπιζανίου και Κύπρου, αποτελεί τη συνέχεια του αποκαλυφθέντος δρόμου στο οικόπεδο Πανούτσου - Σμύρη[57], ενώ σε απόσταση 60 μ. προς Δ. βρέθηκε τμή-

52. Βλ. παραπάνω, σ. 268.

53. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 110 (οδός Αράχθου: οικόπεδα Κωνστ. Φούντα και Αν. Μέλιου).

54. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 244.

55. ΑΔ 34 (1979): Χρονικά, σ. 240.

56. ΑΔ 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 590.

57. ΑΔ 31 (1976): Χρονικά, σ. 204.

μα του δρόμου που είχε αποκαλυφθεί στα οικόπεδα Ι. Κατσιώρα[58] και Χρ. Παπαγιάννη[59].

Στο τμήμα της οδού μεταξύ των οδών Στουδίτου και Κύπρου βρέθηκαν σε μικρό βάθος, τρία λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη: α) Τετράγωνο σε κάτοψη βάθρο, διαστ. 0,93x0,93 μ., αποτελούμενο από δύο ασβεστολιθικούς δόμους, ύψ. 0,57 μ. Ο κατώτερος αποτελείται από δύο ορθογώνιους εφαπτόμενους λίθους, επιμελώς λαξευμένους, με ίχνη λεπτής περιτένειας. β) Κυκλική ασβεστολιθική βάση κίονα, διαμ. 0,68 και ύψ. 0,13 μ., με τμήμα κορμού κίονα, διαμ. 0,55 και ύψ. 0,14 μ. (συνολ. ύψ. 0,28 μ.). γ) Τμήμα κορμού κίονα από εύθριπτο πωρόλιθο, μήκ. 0,70 και διαμ. 0,35-0,40 μ., ελαφρώς ελλειψοειδούς διατομής.

Οδός Στουδίτου

Στο νότιο τμήμα της οδού βρέθηκαν τέσσερις τοίχοι κτισμάτων βυζαντινής περιόδου.

Οδός Αγίου Μάρκου

Βρέθηκε ο φυσικός ασβεστολιθικός βράχος σχεδόν επιφανειακά. Στη συμβολή των οδών Αγίου Μάρκου, Σκουφά και Κρυστάλλη βρέθηκε τμήμα τοίχου νεότερης κατασκευής με χρήση αρχαίου υλικού.

Οδός Σταματελοπούλου

Αποκαλύφθηκε μικρό τμήμα της πλακοστρωμένης λεωφόρου που είχε αποκαλυφθεί κατά την εκσκαφή του αποχετευτικού αγωγού στην οδό Σκουφά[60]. Επίσης βρέθηκε μικρό τμήμα δρόμου με κατεύθυνση Β.-Ν., πλ. 4,30 μ., και εκατέρωθεν τοίχοι και λείψανα δαπέδων αρχαίων κτισμάτων.

Οδός Μάτσου

Στη συμβολή των οδών Μάτσου και Σκουφά βρέθηκε τοίχος που σώζεται σε ύψος δύο ασβεστολιθικών λιθοπλίνθων και ορίζει από Δ. αρχαίο δρόμο, με κατεύθυνση Β.-Ν., κάθετο προς τη λεωφόρο της οδού Σκουφά[61].

Οδός Αγίου Κωνσταντίνου

Στο ανατολικό τμήμα της οδού βρέθηκαν, σε μικρό βάθος, δύο τοίχοι κτισμάτων βυζαντινής περιόδου.

ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗ

Κοινότητα Δημαριού

Κατά τη διάρκεια εργασιών διάνοιξης αύλακας ύδρευσης στη θέση Αλαμουρέ της κοινότητας Δημαριού Άρτας καταστράφηκαν μερικώς δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι. Τα σκελετικά λείψανα και τα κτερίσματα των τάφων είχαν αφαιρεθεί και φυλάσσονταν στο Κοινοτικό Γραφείο Δημαριού, από όπου παραδόθηκαν στη ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Ακολούθησε σωστική ανασκαφή κατά την οποία αποκαλύφθηκαν άλλοι τέσσερις κιβωτιόσχημοι τάφοι.

Οι τάφοι Ι, ΙΙ, κείμενοι ο ένας δίπλα στον άλλον, καθώς και οι τάφοι ΙΙΙ, IV και V βρίσκονται στη νοτιοδυτική κλιτύ κάτω από το δημόσιο δρόμο που οδηγεί στην κοινότητα Δημαριού, αποτελώντας δύο μικρές συστάδες. Ο τάφος VI βρίσκεται σε αρκετή απόσταση από τους υπόλοιπους, στη βορειοανατολική πλευρά του δημόσιου δρόμου και πλησιέστερα της κοινότητας. Οι τάφοι είναι κατασκευασμένοι από αμμόπλακες και έχουν κοινό προσανατολισμό ΒΑ.-ΝΔ.

Οι τάφοι Ι και ΙΙ (των οποίων τα κτερίσματα φυλάσσονταν στην κοινότητα Δημαριού) περιείχαν δύο ερυθρόμορφες ληκύθους[62] του γ΄ τετάρτου του 4ου αι. π.Χ. με παράσταση γυναικείων μορφών πλαισιωμένων από σχηματοποιημένα φυτικά κοσμήματα (Πίν. 91 ε), δύο άωτα μελαμβαφή σκυφίδια, ένα μόνωτο μελαμβαφή σκύφο[63] (425/400 π.Χ.), δύο μελαμβαφείς λύχνους[64] (Πίν. 91 στ), μία κωνική αγνύθα θραυσμένη, ένα σφαιρικό μυροδοχείο (Πίν. 91 ζ) και δύο θραύσματα μελαμβαφούς αρυβαλλοειδούς ληκυθίου.

Ο τάφος ΙΙΙ, με μονολιθικό κάλυμμα, περιείχε δύο ταφές. Κτερίσματα: δύο μελαμβαφείς λύχνοι[65] (α΄-β΄ τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), ένας μόνωτος μελαμβαφής σκύφος[66] (350 π.Χ.) και μία κωνική αγνύθα θραυσμένη.

58. ΑΔ 41 (1986): Χρονικά, σ. 110.
59. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 256-258.
60. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 268-269.
61. Ό.π.
62. Gli ori di Taranto in età ellenistica, σ. 378 (αριθ. ευρ. 4.555, 4.557).
63. Agora XII, Part 1, σ. 291, Part 2, πίν. 31 (772).
64. D.M. Bailey, ό.π. (υποσημ. 22), σ. 56, πίν. 16,17 (Q 87) .
65. Agora IV, σ. 59-60, πίν. 36 (230).
66. Agora XII, Part 1, σ. 290, Part 2, πίν. 31 (761).

Ο τάφος IV, με μονολιθικό κάλυμα επίσης, περιείχε τρεις ταφές. Κτερίσματα: ένας μελαμβαφής λύχνος[67] (τελευταίο τέταρτο του 4ου ή α΄ τέταρτο του 3ου αι. π.Χ.), ένα λύχνος με καστανέρυθρο γάνωμα (τέλος 4ου με α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ.) και δύο άωτα μελαμβαφή σκυφίδια[68] (2ος αι. π.Χ.).

Ο τάφος V, η καλυπτήρια πλάκα του οποίου δεν διασωζόταν, περιείχε δύο ταφές. Κτερίσματα: δύο λύχνοι (ο ένας[69] χρονολογείται στο α΄ μισό του 4ου αι. π.Χ. και ο άλλος[70] στο β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ.), μόνωτος μελαμβαφής σκύφος και δύο άωτα σκυφίδια.

Ο τάφος VI είχε μικρές διαστάσεις και περιείχε μάλλον παιδική ταφή, τα οστά της οποίας δεν βρέθηκαν. Περισυνελέγησαν δύο λύχνοι (ένας ακέραιος[71], που χρονολογείται στο 380 π.Χ., και ένας σε θραύσματα) και τα όστρακα ανοιχτού αγγείου, πιθανότατα σκύφου.

Κοινότητα Στρογγυλής

Η ύπαρξη αρχιτεκτονικών λειψάνων ρωμαϊκής περιόδου (ψηφιδωτών δαπέδων, πολυγωνικού κτιρίου και εγκατάστασης ελαιοτριβείου) προς Β. της κοινότητας Στρογγυλής, στους πρόποδες του όρους Μαυροβούνι ή Βίγλα, ήταν γνωστή ήδη από το 1946[72] (Σχέδ. 9). Το καλοκαίρι του 1992 ειδικευμένο συνεργείο συντηρητών με επικεφαλής τον Α. Χιώτη προέβη σε καθαρισμό, στερέωση και στέγαση των ορατών ψηφιδωτών δαπέδων στην κορυφή του υψώματος Ποδαρούλι. Κατά το 1993 πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα με σκοπό την αποκάλυψη του οικοδομικού συγκροτήματος με το οποίο σχετίζονται τα ψηφιδωτά δάπεδα. Συγκεκριμένα, αποκαλύφθηκαν τα αρχιτεκτονικά λείψανα ενός κτιρίου με δύο πτέρυγες κύριων και βοηθητικών χώρων, ορισμένοι από τους οποίους ανασκάφηκαν πλήρως, ενώ σε άλλους έγινε δειγματοληπτική έρευνα για όσο το δυνατόν σαφέστερη εικόνα της κάτοψης του κτιρίου (Σχέδ. 10).

Από την κύρια πτέρυγα του κτιρίου αποκαλύφθηκαν εννέα χώροι: ο ενιαίος επιμήκης Χώρος 8, που ανεσκάφη τμηματικά, έκλεινε την πρόσοψη του κτιρίου με κιονοστοιχία ή τοίχο και διευκόλυνε την επικοινωνία των δωματίων. Το δάπεδό του αποτελείται από τριμμένες κεραμίδες που συνέχονται με τριμμένο στουρνάρι και αργόλιθους. Στα κινητά ευρήματα από το χώρο ανήκουν λίγα σιδερένια καρφιά, ένα χάλκινο νόμισμα Νικοπόλεως, πιθανώς κοπής Καρακάλλα[73] (198-217 μ.Χ.), και λίγα θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης, όπως φιάλες, πινάκια, σκύφοι. Μεταξύ αυτών βρέθηκε και θραύσμα ανάγλυφου κορινθιακού σκύφου με παράσταση από τον κύκλο του Ηρακλή[74]. Βορειοανατολικά του Χώρου 8 βρίσκεται ο επιμήκης Χώρος 3, ο οποίος χρησίμευε ως διάδρομος, μέσω του οποίου επικοινωνούν τα δωμάτια της νότιας κύριας πτέρυγας του κτιρίου, καθώς και αυτής προς Β., με τους βοηθητικούς χώρους. Στο βορειοανατολικό, το νοτιοδυτικό και το βορειοδυτικό τοίχο του βρέθηκε από ένα κατώφλι κατά χώραν. Τα μονολιθικά κατώφλια, με έξεργη ταινία στην εσωτερική τους πλευρά, φέρουν τόρμους για τη στερέωση του θυρώματος, εξαιρουμένου του κατωφλιού της νοτιοδυτικής θύρας, γεγονός που οδηγεί στο συμπέρασμα πως ο διάδρομος ήταν ανοιχτός προς το Χώρο 8. Στα κινητά ευρήματα ανήκουν θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης του 3ου αι. μ.Χ., θραύσματα γυάλινων αγγείων, σιδερένια καρφιά και λίγα οστά ζώων. Από το Χώρο 3 γίνεται η είσοδος στο Χώρο 5. Τα κινητά ευρήματα από αυτόν το χώρο δεν διαφοροποιούνται ως προς την ποιότητα από αυτά του Χώρου 3. Βορειοδυτικά του Χώρου 5 βρίσκονται οι Χώροι 7, 9 και 10, που ανασκάφηκαν τμηματικά. Στο Χώρο 7 οι διερευνητικές τομές έδειξαν ψηφιδωτό δάπεδο κατεστραμμένο στο βορειοδυτικό τμήμα του και πάνω από αυτό στρώμα καταστροφής. Από το Χώρο 7 περισυνελέγησαν ελάχιστα θραύσματα γυάλινων αγγείων, λίγα θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης και ένα τμήμα μαρμάρινου κιγκλιδώματος παραθύρου με ρομβοειδή ανοίγματα. Στο Χώρο 9, ο οποίος επικοινωνεί με τους Χώρους 8 και 10, οι εργασίες περιορίστηκαν στην εμφάνιση των τοίχων του. Στα κινητά ευρήματα από το Χώρο 10 ανήκουν λίγα θραύσματα γυάλινων αγγείων και θραύσματα αγγείων

67. D.M. Bailey, ό.π., σ. 85, πίν. 16 (Q85).

68. Σ. Δρούγου - Ι. Τουράτσογλου, Ελληνιστικοί λαξευτοί τάφοι Βεροίας, Αθήνα 1980, σ. 131, σχέδ. 21, πίν. ΙΙ (Π.1269).

69. D.M. Bailey, ό.π. (υποσημ. 22), σ. 321, πίν. 126 (Q688).

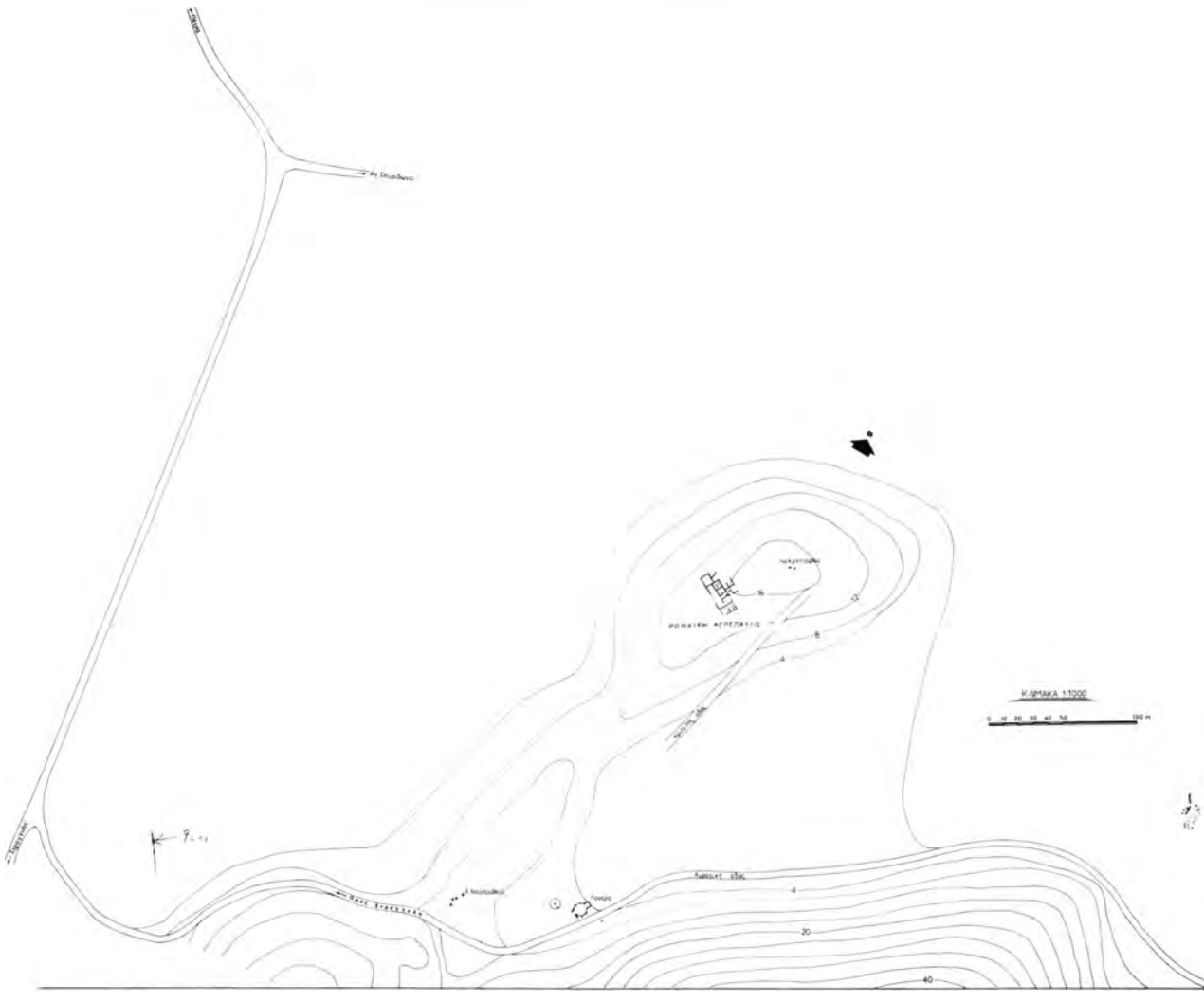
70. Agora IV, σ. 60-61, πίν. 36 (230).

71. Σ. Δρούγου, Ανασκαφή Πέλλας 1957-1964. Οι πήλινοι λύχνοι, Αθήνα 1992, σ. 34, πίν. 6 (22).

72. Βλ. ΑΕ 1950-1951, Χρον., σ. 40-41. N.G.L. Hammond, Epirus, 1967, σ. 71. S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, 1971, σ. 59, 95. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 294-295.

73. Το νόμισμα δεν ανήκει στους γνωστούς δημοσιευμένους τύπους κοπής Νικοπόλεως. Τοποθετείται στα χρόνια του Καρακάλλα με βάση την απόδοση των χαρακτηριστικών στην προσωπογραφία του εμπροσθότυπου.

74. Πρβλ. Hesperia 11 (1942), σ. 168, εικ. 6f.

Σχέδ. 9. Νομός Άρτας. Κοινότητα Στρογγυλής. Τοπογραφικό διάγραμμα του αρχαιολογικού χώρου.

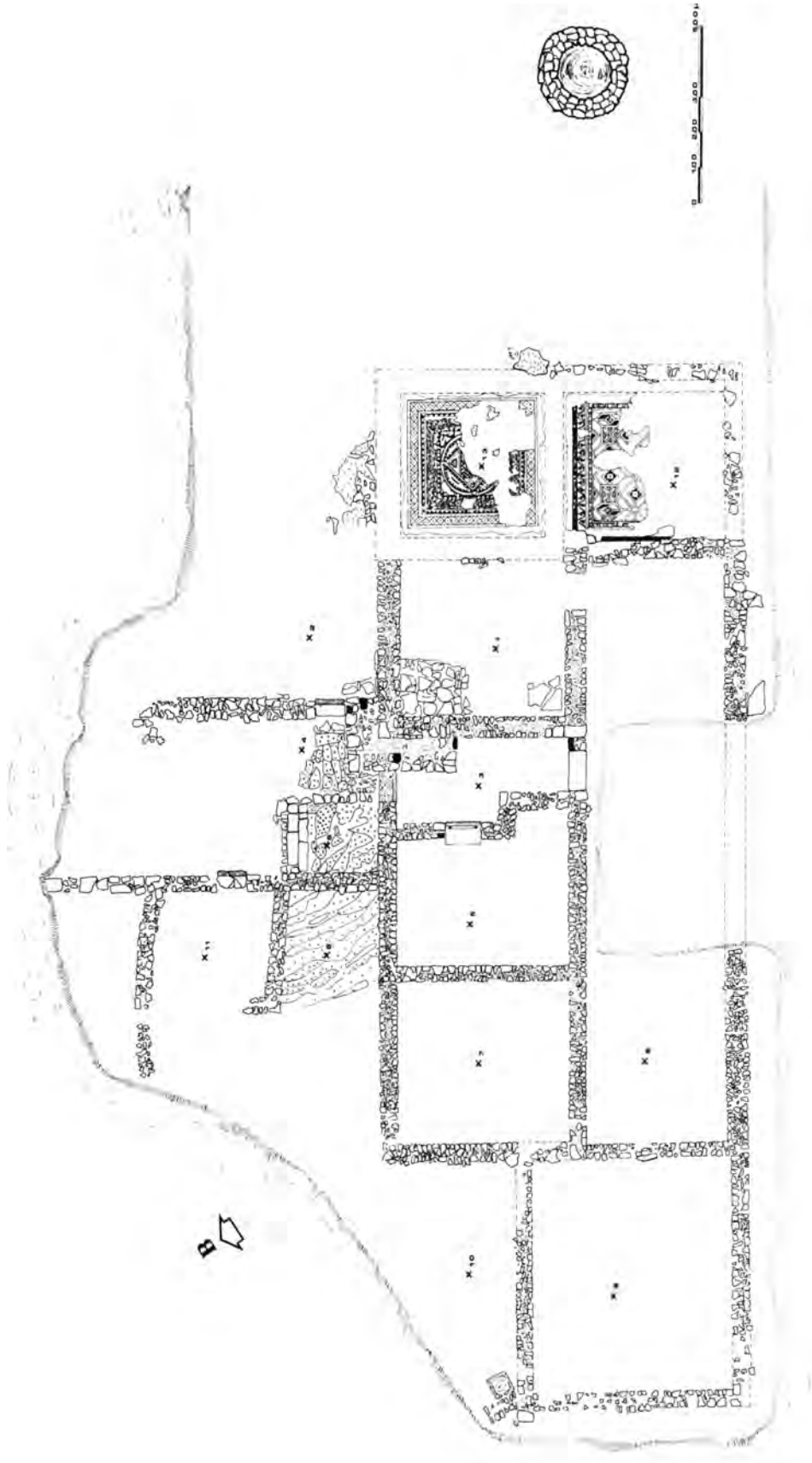
οικιακής χρήσης, όπως πινάκια, αμφορείς, λύχνοι και σκύφοι[75].

Οι Χώροι 1, 12, και 13 καταλαμβάνουν το νοτιοανατολικό τμήμα της κύριας πτέρυγας του κτιρίου. Στο εσωτερικό του Χώρου 1 βρέθηκαν πολλά τμήματα ψηφιδωτού δαπέδου και θραύσματα αγγείων που δίνουν την εντύπωση βίαιης καταστροφής του χώρου. Η επανατοποθέτηση, όμως, τμημάτων ψηφιδωτού στη βόρεια γωνία του δείχνει την προσπάθεια επαναχρησιμοποίησής του. Το ψηφιδωτό δάπεδο αποτελείται από λίθινες ψηφίδες χρώματος λευκού, τεφρού, ροδαλού και κίτρινου που σχηματίζουν μονόχρωμες ταινίες, ρόδακες, σχηματοποιημένα αγγεία και γεωμετρικά σχέδια. Στα κινητά ευρήματα του χώρου αυτού συγκαταλέγονται πολλά σιδερένια καρφιά, που βρέθηκαν κυρίως κοντά στους τοίχους, θραύσματα γυάλινων αγγείων, οστά ζώων, όστρεα και αρκετά θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης.

Οι Χώροι 12 και 13 διακοσμούνται με ψηφιδωτά δάπεδα, τα οποία, όπως αναφέραμε, συντηρήθηκαν κατά χώραν και σκεπάστηκαν με στέγαστρο το καλοκαίρι του 1992.

Το ψηφιδωτό δάπεδο του Χώρου 12 αποτελείται πε-

75. Χαρακτηριστικό είναι ένα όστρακο από βάση ανάγλυφου σκύφου· πρβλ. Hesperia 11 (1942), σ. 167, εικ. 12.

Σχέδ. 10. Νομός Άρτας. Κοινότητα Στρογγυλής. Κάτοψη της ρωμαϊκής αγοέπαυλης.

ριμετρικά από δύο ταινίες με διακόσμηση κισσοφύλλων και αστραγάλου, ενώ το κυρίως διακοσμητικό θέμα συνίσταται από ρόμβους και τετράγωνα. Το εσωτερικό των ρόμβων πληρούται επίσης με ρόμβους, ενώ των τετραγώνων με σχηματοποιημένα φυτικά κοσμήματα. Στο Χώρο 13 το ψηφιδωτό δάπεδο φέρει περιμετρικά πλοχμό, ο οποίος πλαισιώνεται εκατέρωθεν από μια σειρά τριγώνων. Στο μέσον εγγράφεται κύκλος, στο εσωτερικό του οποίου εγγράφονται δύο ενάλληλα τετράγωνα. Τα κενά της σύνθεσης πληρούνται με σχηματοποιημένα αγγεία και φυτικά κοσμήματα.

Οι τοίχοι των χώρων της κύριας πτέρυγας είναι χτισμένοι με την τεχνική opus incertum και επιχρισμένοι με κονίαμα, όπως διαπιστώθηκε από την εύρεση τμημάτων κονιάματος στο εσωτερικό των χώρων.

Διαφοροποίηση στην τοιχοποιία παρατηρείται στους τοίχους της βόρειας πτέρυγας του κτιρίου, όπου εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν τμηματικά τέσσερις χώροι. Οι τοίχοι είναι χτισμένοι με απλή ξερολιθιά και θεμελιώνονται πάνω στον εξομαλυσμένο φυσικό βράχο. Η ατελέστερη κατασκευή αυτής της πτέρυγας μαρτυρεί τη δευτερεύουσα σημασία των χώρων της, που προφανώς λειτουργούσαν ως βοηθητικοί του κυρίως κτιρίου.

Συγκεκριμένα, ο Χώρος 4 ήταν αρχικά ενιαίος, επιμήκης, πιθανώς αυλή, με δάπεδο τον εξομαλυσμένο φυσικό βράχο, και είχε είσοδο από το Χώρο 3 της νότιας πτέρυγας. Από αυτόν το χώρο γινόταν η άνοδος στο δεύτερο όροφο της οικίας με κλιμακοστάσιο τοποθετημένο στη βορειοδυτική πλευρά του, καθώς και η είσοδος στους Χώρους 11 και 2. Κατά τη διάρκεια επισκευής του κτιρίου κλείστηκε η δυτική γωνία του Χώρου 4, με αποτέλεσμα την κατάργηση του κλιμακοστασίου και τη δημιουργία ενός ξεχωριστού Χώρου 6. Από το κλιμακοστάσιο σώζονται τρεις αναβαθμοί, χτισμένοι με την τεχνική opus testaceum. Στα κινητά ευρήματα που προέρχονται από τη νότια πτέρυγα ανήκουν θραύσματα γυάλινων αγγείων και οικιακή χρηστική κεραμική (αμφορείς[76], λύχνοι[77], σκύφοι[78] κ.ά.), που χρονολογείται από τον 1ο αι.-3ο αι. μ.Χ. Ξεχωρίζουν επίσης το κατώτερο τμήμα πήλινης γλάστρας[79], δύο οστέινα ωτογλύφανα, μία χάλκινη λαβίδα με σιδερένιες απολήξεις (Πίν. 92 β) και πέντε χάλκινα ρωμαϊκά νομίσματα[80].

Σε απόσταση 7 μ. από το ανατολικό άκρο του κτιρίου εντοπίστηκε κυκλική λιθόκτιστη κατασκευή, της οποίας η διάμετρος στενεύει σταδιακά προς τα κάτω και σε βάθος 1,50 μ. κλείνει με μικρούς, αδρά πελεκημένους λίθους. Λόγω της απουσίας ευρημάτων η χρονολόγηση της κατασκευής είναι αμφίβολη. Σε απόσταση 2 μ. από το Χώρο 12 βρέθηκε αργυρό νόμισμα (antonianus) εποχής Γαλλιηνού[81] (260-268 μ.Χ.).

Από το χώρο της ανασκαφής περισυνελέγησαν θραύσματα κεραμίδων λακωνικού και κορινθιακού τύπου με εμπίεστα διακοσμητικά μοτίβα, λαξευμένοι κυματιοφόροι ασβεστόλιθοι, μαρμάρινα θραύσματα αρχιτεκτονικών μελών, θραύσματα ψηφιδωτών δαπέδων καθώς και μεμονωμένες ψηφίδες.

Το οικοδόμημα είναι μία αγρέπαυλη (villa rustica)[82] των χρόνων της Ρωμαιοκρατίας, η οποία αποτελούσε την κατοικία πλούσιου γαιοκτήμονα και τον πυρήνα μιας εκτεταμένης εγκατάστασης με ελαιοτριβεία και άλλα οικοδομήματα, όπως μαρτυρούν τα λίθινα τριβεία προς Ν. και τα ερείπια πολυγωνικού κτιρίου (πιθανώς βαλανείου) προς ΝΑ. Με βάση τα κινητά ευρήματα και την τεχνοτροπία των ψηφιδωτών δαπέδων[83] η χρήση της έπαυλης χρονολογείται από τον 1ο αι. έως τον 3ο αι. μ.Χ., στο πέρασμα των οποίων δέχθηκε επισκευές και τροποποιήσεις του αρχικού της σχεδίου.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Τμήμα υδρευτικού αγωγού στην περιοχή Καλλιγονίου-Καρυωτών

Η διάνοιξη αύλακας για την τοποθέτηση υδρευτικού αγωγού στην περιοχή Καλλιγονίου-Καρυωτών στάθηκε αφορμή για τη διενέργεια σωστικής ανασκαφής, με

76. Χαρακτηριστικό είναι τμήμα αμφορέα που χρονολογείται στον 2ο-3ο αι. μ.Χ.· πρβλ. Agora V, σ. 69 (K114), πίν. 15, και Corinth XVIII, II, σ. 116-117 (254), πίν. 15.

77. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν θραύσματα λύχνων με ανάγλυφη φυτική διακόσμηση και μία βάση με την υπογραφή του κεραμέως *ΠΩCΦΟ/ΡΟΥ* (Πίν. 91 η). Βλ. Corinth XVIII, II, σ. 29 (24), πίν. 2, και 33 (47), πίν.74, και Μ.Θ. Πετρόπουλος, Τα εργαστήρια των ρωμαϊκών λυχναριών της Πάτρας και το Λυχνομαντείο (Διδακτορική Διατριβή), 1994, σ. 144-145, εικ. 46 (Β17), εικ. 47 (Β20).

78. Χαρακτηριστικά είναι όστρακα ανάγλυφων κορινθιακών σκύφων με λατρευτική παράσταση από το διονυσιακό κύκλο (Πίν. 92 α)· πρβλ. Hesperia 11 (1942), σ. 162-192, εικ. 16 a, n, o, m, t.

79. Πρβλ. AJA 83 (1979), σ. 406, εικ. 10.

80. Για τα νομίσματα βλ. Μ. Καραμεσίνη-Οικονομίδου, Η Νομισματοκοπία της Νικοπόλεως, Αθήνα 1975, πίν. 26 (9), 4 και 31 (9).

81. D. Sear, Roman Coins and Their Values, σ. 253, αριθ. 2888.

82. Ανήκει στον τύπο έπαυλης με διάδρομο ή στοά· πρβλ. J. Persival, The Villa in Italy and the Provinces: Roman World, II, σ. 531, 532, εικ. 20.3-c, και σ. 535, εικ. 20.5-c.

83. Αντίστοιχα ψηφιδωτά δάπεδα με γεωμετρικά σχέδια που χρο-

έξοδα του φορέα εκτέλεσης του έργου, κατά μήκος της δυτικής πλευράς της επαρχιακής οδού Λευκάδας-Νυδρίου, η οποία διασχίζει τον αρχαιολογικό χώρο της αρχαίας Λευκάδας από Β. προς Ν. Ερευνήθηκε έκταση μήκ. 1.200 και πλ. 1 μ. περίπου, μεγ. βάθ. 1,60 μ. κατά την πορεία του υδρευτικού αγωγού. Κατά μήκος του σκάμματος του αγωγού εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα οικοδομημάτων πιθανότατα ιδιωτικών, δύο αγωγών καθώς και ενός κτιστού τάφου ρωμαϊκής περιόδου. Λόγω του μικρού πλάτους του σκάμματος, τα σωζόμενα οικοδομικά λείψανα είναι αποσπασματικά, έτσι ώστε καθίσταται δύσκολη η συναγωγή συμπερασμάτων τόσο για τη μορφή των οικοδομημάτων όσο και για τη θέση τους στον πολεοδομικό ιστό της πόλης, καθώς και για τη σαφή χρονολόγησή τους. Εξαιτίας του μεγάλου αριθμού των αποκαλυφθέντων οικοδομικών λειψάνων (σύνολο 61 τμημάτων τοίχων, όλα σε επίπεδο θεμελίωσης), θα επιχειρηθεί η παρουσίαση ορισμένων τμημάτων όμορων τοίχων, που κατά πάσα πιθανότητα ανήκουν στο ίδιο κτιριακό συγκρότημα.

Σε απόσταση 137,50-159,20 μ. από τη στροφή Καλλιγονίου της επαρχιακής οδού Λευκάδας-Νυδρίου (βρίσκεται εντός των ορίων του ομώνυμου οικισμού) αποκαλύφθηκαν τρία τμήματα τοίχων (Τ2, Τ4, Τ5), τα οποία είναι κατασκευασμένα από ανισομεγέθεις ορθογωνισμένες λιθοπλίνθους και ανήκουν προφανώς σε ένα οικοδομικό συγκρότημα (Σχέδ. 15). Ο Τ2 έχει κατεύθυνση Β.-Ν. και μέγιστο σωζόμενο μήκος 6,30 μ., ενώ οι Τ4 και Τ5 έχουν κατεύθυνση Α.-Δ. και σωζόμενο μήκος 0,80 μ. Πλησίον του Τ5 εντοπίστηκαν θραύσματα ασβεστοκονιάματος με ερυθρό επίχρισμα. Σε αυτόν τον τομέα διαπιστώθηκε στρώμα καταστροφής, ορατό και στις παρειές του σκάμματος, με μεγάλη ποσότητα θραυσμάτων κεράμων κορινθιακού τύπου. Στα κινητά ευρήματα από το στρώμα καταστροφής ανήκουν όστρακα ομφαλωτών πινακίων, άωτων σκυφιδίων, αμφορέων, σκύφων[84] και άλλων χρηστικών αγγείων, και ένα ειδώλιο περιστεράς. Η κεραμική χρονολογείται από το τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. έως το α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.

Σε απόσταση 8,80-39,60 μ. από τον προαναφερθέντα Τ5, εμφανίστηκαν δύο τοίχοι (Τ6, Τ7) όμοιας κατασκευής με τους προηγούμενους. Ο Τ7, με κατεύθυνση Β.-Ν., σώζεται σε μήκος 13,30 μ. και εδράζεται στο φυσικό βράχο. Και σε αυτόν το χώρο εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής. Η κεραμική δεν παρουσιάζει διαφοροποίηση από αυτήν του προηγούμενου τομέα, εκτός από την επικράτηση άβαφων αμφορέων και μαγειρικών αγγείων χρονολογούμενων από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. έως το α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ. Βρέθηκαν επίσης δύο αγνύθες και αρκετά θραύσματα πήλινων ανάγλυφων πλακιδίων με παράσταση νεκρόδειπνου στα περισσότερα.

Στον επόμενο τομέα, ο οποίος βρίσκεται σε απόσταση από 14 έως 60,60 μ. από το πέρας του Τ8, αποκαλύφθηκαν επτά τοίχοι (Τ10, Τ11, Τ12, Τ13, Τ14, Τ15, Τ16) με κατεύθυνση Β.-Ν. που ανήκουν σε περισσότερες από μία οικίες. Οι τοίχοι είναι κατασκευασμένοι από ανισομεγέθεις τετραγωνισμένες λιθοπλίνθους, που εδράζονται στο φυσικό βράχο. Στο εντοπιζόμενο στρώμα καταστροφής απαντάται κεραμική ελληνιστικής περιόδου. Μεταξύ των κινητών ευρημάτων βρέθηκαν δύο θραύσματα χείλους λεκανών[85], μία ενσφράγιστη λαβή αμφορέα (Πίν. 92 γ) και μία ενσφράγιστη δισκοειδής αγνύθα[86] (Πίν. 92 ε).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο επόμενος τομέας, όπου οι έξι συνολικά αποκαλυφθέντες τοίχοι (Τ20, Τ22, Τ24, Τ25, Τ26,Τ37) ανήκουν πιθανώς σε συγκρότημα οικιών μεταξύ των οποίων διέρχεται αποχετευτικός αγωγός. Ο αγωγός (Τ21), που αποκαλύφθηκε σε μήκος 0,80 και πλάτος 1,30 μ., έχει κατεύθυνση Α.-Δ. Αποτελείται από ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί για τα τοιχώματα και για την κάλυψή του. Η αρχή του αγωγού θα πρέπει να αναζητηθεί στα πρανή του λόφου του Κούλμου προς Δ. και η κατάληξή του στη θάλασσα προς Α. Προς Ν. του αγωγού και σε απόσταση 2,65 μ. εντοπίστηκε τμήμα ορθογωνισμένου λίθου με τόρμο, πιθανώς από κατώφλι θύρας της παρακείμενης οικίας. Η κεραμική που συγκεντρώθηκε σε αυτόν τον τομέα δεν παρουσιάζει σημαντική διαφοροποίηση ως προς τη χρονολόγηση και την ποιότητά της από τους προηγούμενους τομείς, εκτός από μία επικράτηση άβαφων αμφορέων. Διαφορετική τοιχοδομία από τους προαναφερθέντες τοίχους παρουσιάζουν οι Τ26 και Τ27, οι οποίοι βαίνουν κάθετα στο σκάμμα. Είναι κατασκευασμένοι από μία στρώση ασβεστολιθικών ορ-

84. Οι σκύφοι ανήκουν στον τύπο με βαθύ σώμα, που χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.-αρχές 3ου αι. π.Χ.· βλ. Corinth VII, II, σ. 66-70 αριθ. 330, 331, πίν. 13. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 202, πίν. 150.

85. Τα χείλη λεκανών προέρχονται από το 14ο τμήμα τοίχου και χρονολογούνται από το α΄ τέταρτο του 3ου αι. έως το β΄ τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.· βλ. σχετικά Corinth VII, III, σ. 110-111, αριθ. 625, 626 και πίν. 22,59.

86. Σε ορθογώνια δέλτο, διαστ. 0,034x0,009 μ.· φέρει ενσφράγιστη επιγραφή *ΩΙΜΗΗ*.

θογωνισμένων λίθων, μεγάλων διαστάσεων, πάνω στους οποίους εδράζονται όμοιοι λίθοι που εισέχουν ελαφρώς. Πρόκειται για τη θεμελίωση των τοίχων, που σώζεται σε ύψος δύο δόμων. Πιθανώς ο Τ27 αποτελεί το στυλοβάτη περιστυλίου υπαίθριου χώρου. Όμοιος σε κατασκευή είναι και ο Τ36, που βρίσκεται σε απόσταση 269,10 μ. από τον Τ27 με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Κάθετα προς τον Τ36 βρέθηκε κιβωτιόσχημη κατασκευή (σωζ. μήκ. 0,50 και πλ. 1,30 μ.) κτισμένη από ορθογώνιες οπτοπλίνθους που συνδέονται με ερυθρωπό κονίαμα (διαστ. πλίνθων 0,30Χ0,20 μ.). Πρόκειται προφανώς για κιβωτιόσχημο τάφο[87] ρωμαϊκών χρόνων, ο οποίος βρέθηκε συλημένος. Η κεραμική που συνελέγη από την περιοχή γύρω από τον Τ36 ανήκει στους ελληνιστικούς χρόνους[88].

Στοιχεία για το πολεοδομικό σχέδιο της αρχαίας Λευκάδας συνάγουμε από τον επόμενο τομέα, κατά την ανασκαφή του οποίου αποκαλύφθηκαν δέκα τοίχοι. Ο Τ46 και ο Τ47, με κατεύθυνση Α.-Δ., ορίζουν ένα δωμάτιο οικίας μήκ. 9,50 μ. Μεταξύ αυτών αποκαλύφθηκε δάπεδο επιστρωμένο με ψιλό χαλίκι και κιτρινωπό κονίαμα σε μήκος 6,30 και μέγιστο πλάτος 0,50 μ. Σε απόσταση 15,60 μ. από τον Τ47 αποκαλύφθηκε τμήμα λίθινου αγωγού (Τ49), μήκ. 0,80 και πλ. 0,70 μ. και με κατεύθυνση Α.-Δ., όμοιας κατασκευής με τον προηγούμενο αγωγό. Προς Ν. του αγωγού, σε απόσταση 7,40 και 26 μ. αντίστοιχα, αποκαλύφθηκαν οι βορειοδυτικές γωνίες δύο κτιρίων, προφανώς οικιών. Από τη διάταξη των αποκαλυφθέντων λειψάνων των οικιών συμπεραίνεται ότι αυτές ήταν χτισμένες παράλληλα μεταξύ τους σχηματίζοντας οικοδομικά τετράγωνα και ανάμεσά τους διερχόταν αποχετευτικός αγωγός. Στα κινητά ευρήματα από αυτόν τον τομέα ανήκει κεραμική κλασικών χρόνων[89], λίγη ελληνιστική κεραμική, καθώς και μία ενσφράγιστη λαβή αμφορέα (Πίν. 92 δ).

Οι τοίχοι Τ57 και Τ58, που βρίσκονται σε απόσταση 28,60 και 34,50 μ. αντίστοιχα από τον Τ56, αποτελούν τη συνέχεια προς Α. των αποκαλυφθέντων τοίχων στο προς Δ. του δρόμου κείμενο οικόπεδο ιδιοκτησίας της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας[90]. Οι τοίχοι, μήκ. 0,90 και πλ. 0,60 μ., αποτελούνται από ορθογώνιες λαξευτές λιθοπλίνθους, μεγάλων διαστάσεων, που εδράζονται πάνω σε μικρούς ακανόνιστους λίθους. Πιθανώς ο τοίχος Τ57 αποτελεί στυλοβάτη κιονοστοιχίας υπαίθριου χώρου οικίας.

Σε απόσταση 77,60-119,60 μ. από τον Τ58 αποκαλύφθηκαν τέσσερις τοίχοι (Τ60, Τ61, Τ62, Τ63), οι οποίοι αποτελούν τοίχους όμορων οικιών. Οι Τ62 και Τ63 έχουν όμοια κατασκευή με τον Τ58 και βαίνουν κάθετα στο σκάμμα. Η κεραμική που προέρχεται από τον τομέα είναι κυρίως άβαφη ελληνιστικών χρόνων.

Η σχεδιαστική αποτύπωση και φωτογράφηση των αποσπασματικά αποκαλυφθέντων αρχιτεκτονικών λειψάνων κατά μήκος του υδρευτικού αγωγού Καλλιγονίου-Καρυωτών θα συμβάλει μελλοντικά στην αποτελεσματικότερη προστασία των μνημείων, καθώς οι αιτήσεις για ανοικοδόμηση σύγχρονων κατασκευών στην περιοχή πληθαίνουν κατά τα τελευταία χρόνια.

Περιοχή Τσεχλιμπού δήμου Λευκάδας (οικόπεδο Γρ. και Ελπ. Βουκελάτου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται προς Δ. της επαρχιακής οδού Λευκάδος-Νυδρίου, στη θέση Τσεχλιμπού, όπου έχουν εντοπιστεί τελευταία και ανασκάπτονται τμήματα του βόρειου νεκροταφείου της Λευκάδας[91]. Το οικόπεδο βρίσκεται παραπλεύρως του οικοπέδου Ελ. Ανυφαντή και Χριστ. Λάζαρη, στο οποίο βρέθηκαν το 1976 τάφοι κατά τη διάνοιξη του υδρευτικού αγωγού, και νοτιοδυτικά του οικοπέδου Σπ. Κουνιάκη, στο οποίο το 1992 ανασκάφηκαν 26 τάφοι.

Στο οικόπεδο Ελπ. και Γρηγ. Βουκελάτου αποκαλύφθηκαν 14 αρχαίοι τάφοι, εκ των οποίων οι 11 ήταν κιβωτιόσχημοι και οι τρεις κεραμοσκεπείς (Σχέδ. 11).

Μεταξύ των τάφων εντοπίστηκαν διάσπαρτα θραύσματα ασβεστολιθικών πλακών, που πιθανώς προέρχονται από κατεστραμμένους τάφους.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι ήταν κατασκευασμένοι από μονολιθικές ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες στα εσωτερικά άκρα των μακρών πλευρών φέρουν εγκοπές-

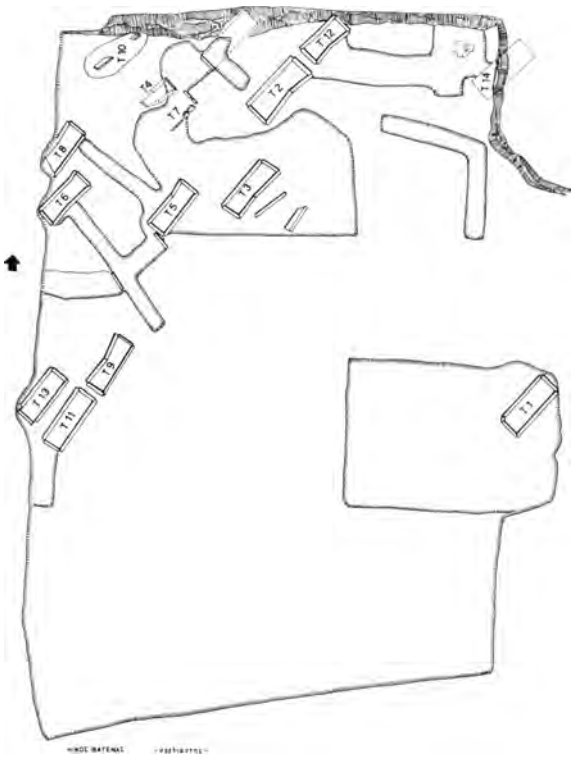
87. Τάφοι παρόμοιας κατασκευής έχουν βρεθεί στο ανατολικό νεκροταφείο της Πάτρας· βλ. ΑΔ 43 (1988): Χρονικά, σ. 162.

88. Από την περιοχή του Τ36 προέρχεται μία μικκύλη κύλικα που χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 3ου αι. π.Χ. με α΄ μισό του 2ου αι. π.Χ.· βλ. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π. (υποσημ. 84), σ. 207, πίν. 159, αριθ. 104.

89. Η κλασική κεραμική αντιπροσωπεύεται από θραύσματα αγγείων οικιακής χρήσης. Μεταξύ αυτών ένα θραύσμα πινακίου που χρονολογείται στον 4ο αι. π.Χ.· πρβλ. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π., σ. 164-165, πίν. 93, αριθ. 19-25. Agora XII, I, σ. 367, αριθ. 1860, πίν. 89.

90. Βλ. σχετικά ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 357-358.

91. Βλ. ΑΔ 23 (1968): Χρονικά, σ. 321· 24 (1969): Χρονικά, σ. 278· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 590· 42 (1987): Χρονικά, σ. 320· 47 (1992): Χρονικά, σ. 278 κ.ε.

Σχέδ. 11. Νομός Λευκάδας. Θέση Τσεχλιμπού. Οικόπεδο Γρ. και Ελπ. Βουκελάτου. Κάτοψη της ανασκαφής.

υποδοχές σε σχήμα Γ για τη σταθερότερη συναρμογή τους με τις στενές πλευρές. Την κάλυψή τους αποτελούσαν δύο ορθογώνιες πλάκες, που η καθεμιά έφερε στην κάτω όψη ζεύγος μεγάλων κοίλων τόρμων για τη διευκόλυνση της μετακίνησης και επανατοποθέτησης της πλάκας. Μονολιθικό κάλυμμα είχαν οι Τ3, Τ8, Τ12. Στους κιβωτιόσχημους τάφους εντάσσεται και ο Τ4, του οποίου η κάθε μακρά πλευρά αποτελούνταν από δύο επιτύμβιες στήλες και οι στενές πλευρές από κεράμους. Ο προσανατολισμός των τάφων ακολουθεί τον άξονα ΒΑ.-ΝΔ.

Οι τρεις αποκαλυφθέντες κεραμοσκεπείς τάφοι, Τ7, Τ10, Τ14, ήταν εν μέρει κατεστραμμένοι. Ωστόσο από τα λείψανά τους συμπεραίνουμε ότι είχαν την εξής μορφή: δάπεδο από κορινθιακούς στρωτήρες και κάλυμμα από στρωτήρες τοποθετημένους δικλινώς. Περιείχαν από μία ταφή και είχαν τον ίδιο προσανατολισμό με τους κιβωτιόσχημους.

Τάφος 1. Κιβωτιόσχημος. Περιείχε τρεις ταφές με τα οστά διασκορπισμένα και τα κρανία συγκεντρωμένα στη βορειοανατολική γωνία. Εξωτερικά και παραπλεύρως του τάφου παρατηρήθηκαν ίχνη καύσεων. Κτερίσματα: δύο άβαφες οινοχόες τύπου Β[92] (ΑΜΛ 2214 και ΑΜΛ 2324) (Πίν. 92 ζ), τρεις μελαμβαφείς λύχνοι[93], ατρακτόσχημο μυροδοχείο, άβαφη τριφυλλόσχημη οινοχόη (ΑΜΛ 2326), χάλκινο πτυκτό κάτοπτρο με επίθετη ανάγλυφη παράσταση Ηρακλέους φονεύοντος τη Λερναία Ύδρα και χάλκινο νόμισμα φθαρμένο (πιθανώς Ακαρνανικού Κοινού, 229-168 π.Χ., ή Οινιαδών, 219-211 π.Χ.).

Τάφος 2. Κιβωτιόσχημος. Περιείχε δύο ταφές. Η νεότερη ταφή βρέθηκε κατά χώραν σε ύπτια θέση με την κεφαλή προς ΒΑ. Κτερίσματα: μελαμβαφής λύχνος[94] και δύο άβαφες οινοχόες τύπου Β.

Τάφος 3. Κιβωτιόσχημος. Περιείχε τρεις ταφές, με τα οστά διασκορπισμένα. Στη δυτική γωνία της καλυπτήριας πλάκας του αποκαλύφθηκαν δύο τμήματα ενεπίγραφων επιτύμβιων στηλών, πιθανώς σήματα του τάφου:

α) Τμήμα από το πάνω αριστερό μέρος επιτύμβιας στήλης, που διασώζει επίστεψη με κοιλόκυρτο κυμάτιο. Η στήλη (ΑΜΛ 1936) διασώζει την επιγραφή:

$$\Sigma\ T\ E\ _\ _$$
$$E\ Y\ _\ _\ _$$

β) Ορθογώνια στήλη χωρίς επίστεψη, θραυσμένη στις πλευρές της και στο κατώτερο μέρος. Η στήλη (ΑΜΛ 1944) φέρει την επιγραφή:

$$\ldots\ldots\ \Gamma\ \Omega\ P\ \ldots\ldots$$

Κτερίσματα: άβαφη οινοχόη τύπου Β, μελαμβαφής λύχνος, πυξιδίσκη, πυραμιδόσχημη αγνύθα, κωνική αγνύθα, σιδερένια στλεγγίδα και χάλκινο κάτοπτρο.

Τάφος 4. Κιβωτιόσχημος. Δεν βρέθηκε κάλυμμα. Η κάθε μακρά πλευρά του είναι κατασκευασμένη από δύο επιτύμβιες στήλες. Μία ταφή σε ύπτια θέση με την κεφαλή προς ΒΑ. Στη νοτιοανατολική πλευρά του τάφου εντοπίστηκαν ίχνη καύσης.

Επιτύμβιες στήλες ως τοιχώματα του τάφου:

α) Ορθογώνια στήλη με επίπεδη ταινία και κοιλόκυρτο

92. Το σχήμα αναφέρεται και ως λήκυθος· βλ. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π. (υποσημ. 84), σ. 200. Για παλαιότερα παράλληλα βλ. Corinth XIII, σ. 136-137, και Agora XII, 2, πίν. 38.

93. Οι δύο λύχνοι ΑΜΛ 2325 και ΑΜΛ 2329 (Πίν. 92 στ), σύνηθες σχήμα στη Λευκάδα, πιθανώς προϊόντα τοπικού εργαστηρίου, βρίσκονται κοντά στον τύπο VII της Κορινθου· βλ. Corinth IV, II, σ. 45, πίν. 21, και σ. 40, πίν. 65. Ο τρίτος λύχνος ΑΜΛ 2334 (Πίν. 92 η) βρίσκεται κοντά στον τύπο 29Α κατά Howland· βλ. Agora IV, σ. 94-95, αριθ. 409-410.

94. Ο λύχνος ΑΜΛ 2217 είναι όμοιος με τους λύχνους ΑΜΛ 2325 και ΑΜΛ 2329.

κυμάτιο ως επίστεψη (ΑΜΛ 1937). Φέρει την επιγραφή:

ΓΛΑΥΚΙΑ

β) Ακέραιη με ταινία και κοιλόκυρτο κυμάτιο ως επίστεψη (ΑΜΛ 1939). Φέρει την επιγραφή:

ΦΙΛΙΣΤΑ

γ) Ακέραιη με κοιλόκυρτο κυμάτιο ως επίστεψη (ΑΜΛ 1940). Φέρει την επιγραφή:

ΑΡΙΣΣΤΑΡΕΤΑ

δ) Σώζεται το άνω τμήμα θραυσμένο στη βάση της επίστεψης. Φέρει τη δίστιχη επιγραφή:

*_ _ΑΤ_*

*_ΩΠΥΡ_*

Κτερίσματα: δύο νομίσματα Λευκάδας προς το τέλος του 4ου αι. π.Χ. (α/ε 654, 655). Εμπροσθότυπος: κεφαλή Αθηνάς με κορινθιακό κράνος προς αρ. Οπισθότυπος: Χίμαιρα.

Τάφος 5. Κιβωτιόσχημος. Στον πυθμένα του τάφου βρέθηκαν θραύσματα κεράμων. Πιθανώς οι δύο ταφές που περιείχε είχαν αποτεθεί σε δάπεδο από κέραμο. Τα οστά ήταν διασκορπισμένα. Κτερίσματα: μελαμβαφής λύχνος[95] (ΑΜΛ 2219) (Πίν. 92 θ), δύο άβαφες οινοχόες τύπου Β (ΑΜΛ 2220, 2221) (Πίν. 93 α-β), λήκυθος με διακόσμηση καστανόχρωμων ταινιών[96].

Τάφος 6. Κιβωτιόσχημος. Περιείχε δύο ταφές, με τα οστά διασκορπισμένα. Κτερίσματα: μελαμβαφής λύχνος[97] και άβαφη οινοχόη τύπου Β.

Τάφος 7. Κεραμοσκεπής κατεστραμμένος εν μέρει. Μία ταφή. Κτερίσματα: άβαφο ληκύθιο και τέσσερα χάλκινα νομίσματα Λευκάδας του ίδιου τύπου, 4ος αι. π.Χ.[98].

Τάφος 8. Κιβωτιόσχημος, κατεστραμμένος στη νοτιοδυτική πλευρά του. Μία ταφή με τα οστά διασκορπισμένα. Πάνω στο κάλυμμά του εντοπίστηκαν οστά. Πιθανώς η καλυπτήρια πλάκα του τάφου χρησιμοποιήθηκε ως πυθμένας νεότερης ταφής σε κεραμοσκεπή τάφο[99]. Κτερίσματα: άβαφη οινοχόη τύπου Β, μελαμβαφής λύχνος, μελαμβαφής σκύφος, άβαφο ληκύθιο και ένα ημίδραχμο Κορίνθου, 350-338 π.Χ. (αριθ. ευρ. 660[100]). Πάνω στο κάλυμμα του τάφου βρέθηκε μελαμβαφής λύχνος, ο οποίος μάλλον ανήκει στην υπερκείμενη ταφή.

Τάφος 9. Κιβωτιόσχημος. Περιείχε έξι ταφές με τα οστά διασκορπισμένα. Κτερίσματα: τμήμα άβαφης οινοχόης τύπου Β, μυροδοχείο με οριζόντιες καστανομέλανες ταινίες[101] (ΑΜΛ 2336) (Πίν. 93 γ).

Τάφος 10. Κεραμοσκεπής κατεστραμμένος. Κτερίσματα: τρία χάλκινα νομίσματα Λευκάδας ίδιου τύπου, 4ος αι. π.Χ. (αριθ. ευρ. 661, 662, 663)[102].

Τάφος 11. Κιβωτιόσχημος. Μία ταφή. Ως κτέρισμα άβαφη οινοχόη τύπου Β.

Τάφος 12. Κιβωτιόσχημος. Περιείχε δύο ταφές, με τα οστά διασκορπισμένα. Εξαιτίας των μικρών διαστάσεών του (1,37x0,74 μ.) εικάζεται ότι χρησιμοποιήθηκε για παιδικές ταφές. Κτερίσματα: άβαφη οινοχόη τύπου Β, λύχνος[103] (ΑΜΛ 2337) (Πίν. 93 δ).

Τάφος 13. Κιβωτιόσχημος. Δύο ταφές, με τα οστά διασκορπισμένα. Κτερίσματα: λύχνος, οινοχόη τύπου Β, ειδώλιο γυναικείας γυμνής μορφής (Αφροδίτης;), χάλκινο κουδουνάκι.

Τάφος 14. Κεραμοσκεπής κατεστραμμένος. Δεν βρέθηκαν κτερίσματα.

Στο χώρο της ανασκαφής μεταξύ των τάφων βρέθηκαν: τρεις λύχνοι, μελαμβαφής κύαθος, μυροδοχείο, πώμα λεκανίδας, αρυτήρας, άβαφη λάγυνος, τρεις οινοχόες (οι δύο του γνωστού τύπου Β και μία με κυκλικό στόμιο) και θραύσμα ενός μεγαρικού σκύφου. Τα παραπάνω ευρήματα πιθανότατα προέρχονται από κατεστραμμένους τάφους, εφόσον ανάμεσα στους τάφους βρέθηκαν θραύσματα ασβεστολιθικών πλακών[104].

Η χρήση του νεκροταφείου χρονολογείται από το β΄ μισό του 5ου αι. π.Χ., με έμφαση στο τελευταίο τρίτο του 4ου αι. έως και τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. Τα περισσότερα αγγεία είναι κατασκευασμένα σε τοπικά εργαστήρια με επικρατέστερα σχήματα τις οινοχόες τύπου Β και τους λύχνους, που γνωρίζουν ιδιαίτερη διάδοση από το β΄ μισό του 4ου αι. έως τον 3ο αι. π.Χ.

Θέση Σπασμένη Βρύση Καρυωτών (οικόπεδο Παν. Ζαβιτσάνου)

Η σωστική ανασκαφική έρευνα στο οικόπεδο, που βρί-

95. Χρονολογείται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ.· πρβλ. D.M. Bailey, ό.π. (υποσημ. 22), σ. 50, Q 70, πίν. 14.

96. Ανήκει στην κατηγορία των Band-Lekythoi της Κορίνθου, που παράγονταν στην Κόρινθο κατά τον 5ο και 4ο αι. π.Χ.· βλ. Corinth XIII, σ. 140-141 και σ. 273, αριθ. 423-426.

97. Ο λύχνος είναι όμοιος με τον ΑΜΛ 2219.

98. Βλ. BMC Thess., σ. 178 αριθ. 68-76.

99. Παρόμοια χρήση διαπιστώθηκε και στους τάφους Τ2, Τ9, Τ13, στο οικόπεδο Σπ. Κουνιάκη· βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 281-285.

100. Βλ. BMC Corinth, σ. 24 αριθ. 234, 235, πίν. IX,13.

101. Χρονολογείται προς το τέλος του 4ου αι.-αρχές του 3ου αι. π.Χ.· βλ. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π., σ. 95-96, πίν. 45γ.

102. Βλ. BMC Thess., σ. 175 αριθ. 26-31.

103. Βρίσκεται κοντά στον τύπο Howland 21B· βλ. Agora IV, σ. 47, αριθ. 167, πίν. 34. Χρονολογείται περί τα μέσα με τέλη του 5ου αι. π.Χ.

104. Βλ. ό.π., παραπάνω.

σκεται περί τα 25 μ. προς Α. του επαρχιακού δρόμου προς Νυδρί και δυτικά από τους αποκαλυφθέντες τάφους το 1971 στο οικόπεδο Κ. Ζαβιτσάνου[105], κάλυψε έκταση 300 τ.μ. από το συνολικό εμβαδόν 1.500 τ.μ. του οικοπέδου (Σχέδ. 12). Αποκαλύφθηκαν τέσσερις αρχαίοι τάφοι, εκ των οποίων οι τρεις είναι κιβωτιόσχημοι και ο ένας κεραμοσκεπής.

Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι Τ1 και Τ3 ήταν κατασκευασμένοι από ασβεστολιθικές πλάκες. Οι πλάκες των στενών πλευρών του Τ1 έχουν στα εσωτερικά τους άκρα εγκοπές-υποδοχές σε σχήμα Γ για τη σταθερότερη συναρμογή τους με τις μακρές πλευρές, ενώ στον Τ3 οι εγκοπές-υποδοχές βρίσκονται στα άκρα των μακρών πλευρών. Ο κιβωτιόσχημος Τ2 έχει ως μακρές πλευρές πήλινες πλάκες, σωζόμενες τμηματικά. Κάλυμμα βρέθηκε μόνο στον Τ2, το οποίο ήταν μονολιθικό. Ο κεραμοσκεπής τάφος Τ4 ήταν κατεστραμμένος, έτσι ώστε η μορφή του ήταν ασαφής. Το κάλυμμά του πιθανώς αποτελούνταν από στρωτήρες τοποθετημένες δικλινώς. Οι τάφοι Τ1, Τ2 και Τ4 έχουν τοποθετηθεί με το μακρό άξονα σε προσανατολισμό Α.-Δ., ενώ ο Τ3 με προσανατολισμό Β.-Ν. Και στους δύο καλά σωζόμενους τάφους Τ1 και Τ3 παρατηρήθηκε θραύση των μακρών πλευρών και σύγκλιση προς τα έσω[106].

Οι τάφοι ήταν φτωχοί σε κτερίσματα. Στον Τ1 σημειώθηκε απουσία σκελετού και κτερισμάτων.

Ο Τ2 περιείχε μία ταφή με την κεφαλή προς Α. και όστρακα σκύφου και οινοχόης τύπου Β[107], που χρονολογούνται προς το τέλος του 4ου αι. με αρχές 3ου αι. π.Χ.

Ο Τ3 περιείχε μία ταφή και τέσσερα χάλκινα νομίσματα: δύο ακαρνανικά φθαρμένα και δύο Μακεδονίας επί Δημητρίου Πολιορκητή[108].

Ο Τ4 εκτός των σκελετικών λειψάνων μιας ταφής περιείχε ένα λύχνο[109] (Πίν. 93 στ) και δύο χάλκινα νομίσματα: ένα Οινιαδών (219-211 π.Χ.) και ένα ακαρνανικό φθαρμένο.

Στο χώρο μεταξύ των τάφων βρέθηκε ελάχιστη κεραμική του 5ου και του 4ου αι. π.Χ., γεγονός που δείχνει τη χρήση του χώρου στην κλασική περίοδο, και μία πλαγγόνα (Πίν. 93 ε).

Οι τάφοι Τ1, Τ2 και Τ4 αποτελούν μια μικρή συστάδα που χρονολογείται προς το τέλος του 4ου με 3ο αι. π.Χ. Παρόμοιες μικρές συστάδες τάφων εντοπίστηκαν και σε άλλες θέσεις της περιοχής[110]. Πρόκειται για οικογενειακούς τάφους ενοίκων αγροικιών εκτός των τειχών, στις νότιες παρυφές του πυρήνα της νότιας νεκρόπολης της Λευκάδας. Ο Τ3, στη νοτιοδυτική γωνία του ανασκαφέντος χώρου και μακρύτερα των υπολοίπων τάφων, πιθανώς ανήκει σε μια δεύτερη συστάδα εκτεινόμενη προς Ν.-ΝΔ.

Λυγιά Κατούνας (οικόπεδο Αρ. και Π. Φατούρου)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην παραθαλάσσια ζώνη της Λυγιάς, 1 χλμ. περίπου προς Ν. των τειχών της αρχαίας Λευκάδας. Το 1991 έγινε προκαταρκτική εκσκαφή, ενώ η σωστική ανασκαφική του έρευνα άρχισε το 1992 και ολοκληρώθηκε το 1993. Στην ανασκαφική έρευνα του 1992[111] διαπιστώθηκε ισχυρό στρώμα καταστροφής και αποκαλύφθηκαν λείψανα συμπλέγματος εκτεταμένων τοίχων, οι οποίοι ερευνήθηκαν δειγματολογικά ως προς την πορεία και τη χρονολόγησή τους. Κατά το 1993 ολοκληρώθηκε η ανασκαφική έρευνα του οικοπέδου προχωρώντας σε βάθος έως τη θεμελίωση των ήδη αποκαλυφθέντων τοίχων, οι οποίοι αποτελούν τμήμα κτιριακού συγκροτήματος (Σχέδ. 13).

Συγκεκριμένα, στη βορειοανατολική πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε το νοτιοδυτικό τμήμα του κτιρίου Α, το οποίο ορίζεται από Ν. και Δ. από τους τοίχους Τ1 και Τ2 αντίστοιχα, και εκτείνεται πέραν των ορίων του ανασκαμμένου χώρου προς Β. και Α. Οι τοίχοι Τ1 και Τ2 σώζονται σε δύο δόμους, βιαίως κατακρημνισμένους, με εξαίρεση το νότιο τμήμα του Τ1, που έχει ολοσχερώς εξαφανιστεί. Η τοιχοποιία τους ήταν ιδιαίτερα επιμελημένη, κατασκευασμένη από ορθογώνιους λαξευτούς ασβεστόλιθους, μεγάλων διαστάσεων. Η υποθεμελίωσή τους συνίσταται από μία σειρά αργών λίθων, ισχυρώς μετακινημένη, που εδράζεται στο φυσικό πηλώδες έδαφος. Στην εσωτερική πλευρά του Τ1 σώζεται κατά τόπους κονίαμα με ερυθρό επίχρισμα. Το δάπεδο του κτιρίου ήταν βοτσαλωτό, όπως διαπιστώνεται από τα λιγοστά υπολείμματά του. Στην ανωδομή του κτιρίου ανήκουν: ένα θραύσμα σίμης[112] με ανάγλυφη

105. Βλ. σχετικά ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 351 κ.ε.

106. Βλ. σχετικά ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 253 και υποσημ. 20.

107. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π. (υποσημ. 84), σ. 200.

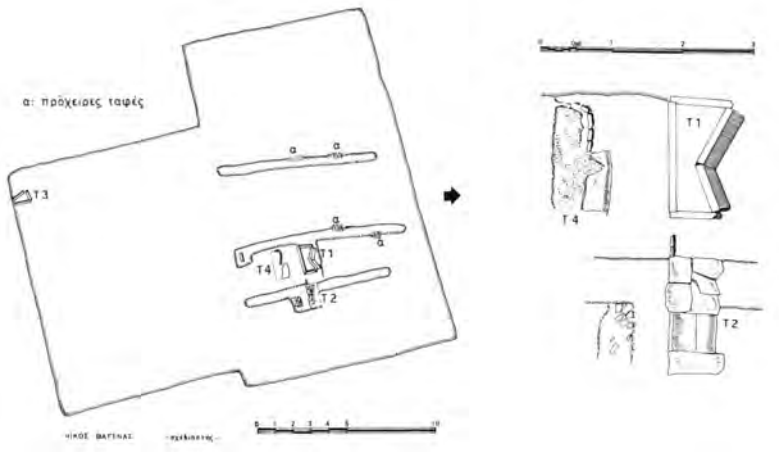
108. Βλ. SNG, Evelpidis, XXXIX, 1421-1425.

109. Χρονολογείται προς το τέλος του 4ου αι.-α΄ μισό του 3ου αι. π.Χ. Βρίσκεται κοντά στον τύπο VII του Broneer· βλ. Corinth VI, II, σ. 45, εικ. 21, και σ. 40, εικ. 65.

110. Βλ. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά σ. 329.

111. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 289-291.

112. Ως προς τον τύπο έχει ομοιότητες με σίμες από την Αμφίπολη (τύπος Σ V), που χρονολογείται στην τελευταία εικοσαετία του 4ου αι.

Σχέδ. 12. Νομός Λευκάδας. Θέση Σπασμένη Βρύση Καρυωτών. Οικόπεδο Παν. Ζαβιτσάνου. Κάτοψη της ανασκαφής.

διακόσμηση, δύο θραύσματα ηγεμόνων στρωτήρων[113] με γραπτή διακόσμηση και ένα θραύσμα πήλινου ακροκεράμου σε σχήμα ανθεμίου, στο μέσον του οποίου εικονίζεται ανάγλυφος αμφορέας[114] που περιβάλλεται από άκανθα. Τόσο εντός του κτιρίου όσο και στο χώρο πέριξ αυτού εντοπίστηκε παχύ στρώμα καταστροφής, το οποίο περιλάμβανε κυρίως θραύσματα κεράμων λακωνικού και κορινθιακού τύπου και θραύσματα οξυπύθμενων αμφορέων. Ορισμένα από τα θραύσματα κεράμων διασώζουν σφράγισμα με το μονόγραμμα *ΔΑ*[115] (Δαμόσιον) (Πίν. 93 ζ). Μεταξύ των θραυσμάτων αμφορέων, που οι περισσότεροι ανήκουν στον εξελιγμένο Β τύπο της Κορίνθου[116] του 4ου και 3ου αι. π.Χ., βρέθηκε και ένας μεγάλος αριθμός ενσφράγιστων λαβών (Πίν. 93 η: αντιπροσωπευτικά δείγματα). Στο χώρο του κτιρίου βρέθηκε ελάχιστη κοινή οικιακή κεραμική χρηστικού χαρακτήρα του β΄ μισού του 4ου αι. και του 3ου αι. π.Χ., η οποία περιλαμβάνει στην πλειονότητά της θραύσματα σκύφων[117], άωτων σκυφιδίων, πινακίων, λύχνων[118] και λεκανών. Βρέθηκαν επίσης χάλκινα καρφιά, λίγα πήλινα ειδώλια, ανάγλυφα πλακίδια, χάλκινα νομίσματα Λευκάδας[119] (4ος αι. π.Χ.), Κέρκυρας[120] (300-229 π.Χ.), Οινιαδών[121] (219-211 π.Χ.) και Αμβρακίας[122] (233/2-168 π.Χ.). Στα κινητά ευρήματα από το δυτικό εξωτερικό χώρο του κτιρίου, πλησίον του Τ1, ανήκουν και τα ευρήματα που παρουσιάζονται επιλεκτικά στους Πίν. 94 γ-ε:

Πίν. 94 γ: πόδι τρίποδα(;) σε σχήμα λεοντοπόδαρου, το οποίο φέρει ανάγλυφη σχηματοποιημένη ανθρώπινη μορφή.

Πίν. 94 δ: ανάγλυφο πλακίδιο που εικονίζει κεφαλή σατύρου, πιθανώς επίθετο σε κυρτή επιφάνεια.

Πίν. 94 ε: πήλινη σφραγίδα με έγγλυφη παράσταση ζωόμορφου μιξογενούς όντος.

π.Χ. Βλ. Ν. Καλτσάς, Πήλινες διακοσμημένες κεραμώσεις από τη Μακεδονία, Αθήνα 1988, σ. 59, 94-95.

113. Χρονολογείται στο γ΄ τέταρτο με τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.· βλ. Α. Βλαχοπούλου-Οικονόμου, Ηγεμόνες και κορυφαίοι κέραμοι με διακόσμηση από την Ήπειρο (τύπους άνθους-ελίκων) (διδ. διατριβή), Ιωάννινα 1996, σ. 91.

114. Αμφορέας ως διακοσμητικό στοιχείο σε ακροκέραμο δεν είναι έως τώρα γνωστός. Έχει ομοιότητες ως προς το σχήμα με τους αμφορείς του τύπου Β της Κορίνθου, που συναντώνται σε ενσφράγιστες λαβές· βλ. Hesperia 51 (1982), σ. 289, πίν. 78, αριθ. 14-16.

115. Βλ. Β΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π. (υποσημ. 9), σ. 57, πίν. 26δ.

116. Για τον τύπο γενικά βλ. C.G. Koehler, Corinthian A and B Transport Amphoras (Διδακτορική Διατριβή), Πανεπιστήμιο του Princeton, 1978). Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι το σχήμα είναι κερκυραϊκής παραγωγής· βλ. I.K. Whitebread, Greek Transport Amphorae, 1995, σ. 258-261.

117. Τα θραύσματα των σκύφων αντιπροσωπεύουν όλη την τυπολογική εξέλιξη του σχήματος από το 350/325 π.Χ. έως το 250 π.Χ.· βλ. Corinth VII, III, σ. 66-71.

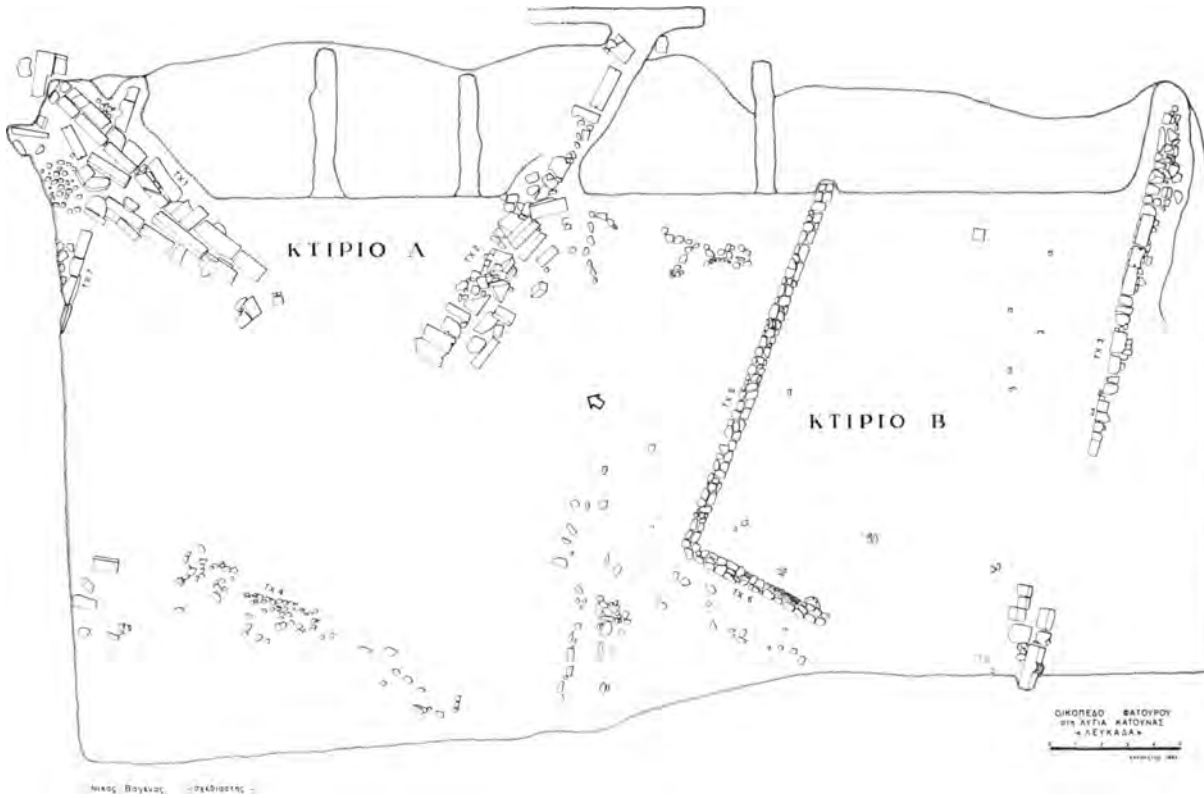
118. Πίν. 94 α: ο λύχνος χρονολογείται στον 3ο αι. π.Χ. και ανήκει στον τύπο Howland 28β· βλ. Agora IV, σ. 93-94. Πίν. 94 β: ο λύχνος ως σχήμα απαντάται συχνά στη Λευκάδα κατά τον 3ο αι. π.Χ.· βλ. Γ΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π. (υποσημ. 84), σ. 200, 204, πίν. 145β.

119. BMC (Thessaly) Leukas, αριθ. 26-31, 68-76, 32-53.

120. BMC (Thessaly) Kerkyra, αριθ. 205, 206.

121. SNG Cop. III, πίν. 9, αριθ. 400-403.

122. BMC (Thessaly) Ambracia, αριθ. 5-9.123. Βλ. Β΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π., σ. 55, πίν.22α.

Σχέδ. 13. Νομός Λευκάδας. Λυγιά Κατούνας. Οικόπεδο Αρ. και Π. Φατούρου. Κάτοψη τμήματος κτιριακού συγκροτήματος.

Εξωτερικά του κτιρίου προς Δ. βρέθηκαν τρία μολύβδινα σταθμία, αξιόλογα για το σταθμιστικό σύστημα της αρχαίας Λευκάδας. Το ένα σταθμίο (Πίν. 94 στ) έχει κωνικό σχήμα με κοίλη την κάτω επιφάνεια, όπου και φέρει τέσσερις στιγμές που σχηματίζουν Τ. Ζυγίζει 82,4 γρ. Το δεύτερο σταθμίο είναι επίπεδο τετράπλευρου σχήματος. Φέρει στη μία επιφάνειά του το εγχάρακτο γράμμα *Κ* (Πίν. 94 ζ) και στο μέσον της άλλης πλευράς του δύο εγχάρακτες παράλληλες γραμμές (Πίν. 94η). Ζυγίζει 165,5 γρ. Το τρίτο έχει φακοειδές σχήμα. Στην κάτω επίπεδη επιφάνειά του (Πίν. 94 θ), όπου και εμβάθυνση στο μέσον, φέρει εγχάρακτο *Δ*, ενώ στην άνω κυρτή επιφάνειά του (Πίν. 94 ι), δύο λοξές εγχάρακτες γραμμές. Ζυγίζει 214,2 γρ.

Όπως διαπιστώνεται τόσο από την κεραμική όσο και από τα νομίσματα, το κτίριο Α οικοδομήθηκε μεταξύ του τρίτου με τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. και η χρήση του διήρκεσε καθ' όλο τον 3ο αι. π.Χ. έως τις αρχές περίπου του 2ου αι. π.Χ.

Στη δυτική γωνία του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα κατεστραμμένου τοίχου Τ4 με κατεύθυνση Β.-Ν., όμοιας κατασκευής με τους Τ1 και Τ2, όπως διαπιστώνεται από τα λείψανά του. Ο τοίχος αυτός πρέπει να ανήκει σε άλλο κτίριο σύγχρονο με το κτίριο Α που εκτεινόταν προς Δ. του οικοπέδου. Εκατέρωθεν του Τ4 βρέθηκε παχύ στρώμα επιχώσεων, στο οποίο υπήρχε άφθονη κεραμική όμοιας ποιότητας με αυτή του κτιρίου Α. Μεταξύ του τοίχου Τ4 και της δυτικής πλευράς του κτιρίου Α δημιουργείται ένας πλατύς, επιμήκης υπαίθριος χώρος, στον οποίο θα πρέπει να ήταν τοποθετημένοι αμφορείς, όπως διαπιστώνεται από την εύρεση μεγάλου αριθμού θραυσμάτων συμπεριλαμβανομένων και ενσφράγιστων λαβών.

Στη νότια πλευρά του οικοπέδου αποκαλύφθηκε τμήμα ενός άλλου κτιρίου (κτίριο Β), το οποίο ορίζεται προς Β. και Δ. από τους τοίχους Τ5 και Τ6, αντίστοιχα. Οι τοίχοι Τ5 και Τ6, σωζόμενοι σε δύο δόμους, είναι κατασκευασμένοι από ακανόνιστους αργόλιθους, που εδράζονται στο φυσικό πηλώδες έδαφος. Και στο χώρο του κτιρίου Β εντοπίστηκε παχύ στρώμα καταστροφής.

Τα κινητά ευρήματα από το κτίριο Β δεν διαφοροποιούνται ως προς την ποιότητα και τη χρονολόγηση από αυτά του υπόλοιπου ανασκαμμένου χώρου. Αφθονούν τα θραύσματα αμφορέων του εξελιγμένου Β τύπου της Κορίνθου (4ος-3ος αι. π.Χ.) και ενσφράγιστες λαβές με ποικίλα σφραγίσματα (επικρατέστερο το ανάγλυφο *Ο* εντός τριγωνικού πλαισίου[123]), ενώ η παρουσία της κοινής οικιακής κεραμικής χρηστικού χαρακτήρα είναι ελάχιστη: σκύφοι 4ου-3ου αι. π.Χ., άωτα σκυφίδια[124] κ.ά. Ανάμεσα σε άλλα ευρήματα αναφέρονται χάλκινα καρφιά, χάλκινα εργαλεία[125] (Πίν. 95 β), χάλκινες αιχμές (Πίν. 95 γ) και λίγα χάλκινα νομίσματα (μεταξύ αυτών δύο Φλειούντος[126] του 360-322 π.Χ. και ένα Συρακουσών εποχής Ιέρωνος Β΄[127]). Προς τη νότια πλευρά του Κτιρίου Β βρέθηκε ένα μολύβδινο σταθμίο, που ζυγίζει 375,9 γρ. Έχει φακοειδές σχήμα με οκτώ ομόκεντρους κύκλους στην κυρτή του επιφάνεια και δυσδιάκριτη εγχάρακτη επιγραφή *ΛΕΥΚΑΔ* στην επίπεδη επιφάνειά του. Η οικοδόμηση του κτιρίου Β τοποθετείται περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ., ενώ η χρήση του φαίνεται πως συνεχίζεται καθ' όλη τη διάρκεια του 3ου αι. π.Χ. Μεταξύ του τοίχου Τ5 του κτιρίου Β και του Τ2 του κτιρίου Α δημιουργείται ένας πλατύς υπαίθριος χώρος όπου θα πρέπει επίσης να αποθηκεύονταν αμφορείς, όπως μαρτυρεί η ανεύρεση μεγάλου αριθμού θραυσμάτων τους.

Στο νότιο όριο του ανασκαμμένου χώρου αποκαλύφθηκε ο τοίχος Τ3 με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. Για την κατασκευή του χρησιμοποιήθηκαν δομικά στοιχεία παλαιότερου κτιρίου (μονολιθικές παραστάδες, κυματιοφόρα γείσα κ.ά.) και επιτύμβιες στήλες[128], οι οποίες ασφαλώς είχαν μεταφερθεί από το χώρο του κοντινού νότιου νεκροταφείου της Λευκάδας. Αν και τα κινητά ευρήματα που προέρχονται από την περιοχή του Τ3 δεν διαφοροποιούνται όσον αφορά στην ποιότητα και στη χρονολόγηση από του υπόλοιπου ανασκαμμένου χώρου (μέσα 4ου αι. και 3ο αι. π.Χ.), ωστόσο η χρονολόγηση της οικοδόμησής του καθώς και η χρήση του παραμένουν προβληματικές. Ο Τ3 πιθανώς ανήκει σε οικοδόμημα που εκτεινόταν προς Ν. του ερευνηθέντος οικοπέδου ή, το πιθανότερο, να αποτελεί μεμονωμένη κατασκευή, χτισμένη βιαστικά, προκειμένου να προφυλάξει τα υπόλοιπα οικοδομήματα του χώρου.

Η εύρεση άφθονων θραυσμάτων αμφορέων του τύπου Β της Κορίνθου με ενσφράγιστες λαβές (περίπου 100) οδηγούν στο συμπέρασμα πως το κτιριακό συγκρότημα του οικοπέδου Αρ. και Π. Φατούρου σχετιζόταν με την αποθήκευση και το εμπόριο κρασιού[129] κατά τον 4ο και 3ο αι. π.Χ., δημοσίου χαρακτήρα, όπως μαρτυρούν οι ενσφράγιστες κέραμοι με το μονόγραμμα *ΔΑ* (δαμοσιον) καθώς και η μνημειακή κατασκευή τουλάχιστον του κτιρίου Α. Η θέση των οικοδομημάτων στην παραθαλάσσια ζώνη της Λευκάδας πλησίον του νοτίου λιμένος[130], εκτός των τειχών, κρίνεται ως η πλέον κατάλληλη για την ανέγερση εγκαταστάσεων, που σχετίζονται με το διαμετακομιστικό εμπόριο του νησιού.

Τα διάφορα οικοδομήματα του συγκροτήματος φαίνεται πως καταστράφηκαν κατά την περίφημη πολιορκία του νησιού το 197 π.Χ. από τα ρωμαϊκά στρατεύματα με επικεφαλής τον Ύπατο Τίτο Φλαμινίνο. Την άποψη αυτή ενισχύει και η εύρεση ενός λίθινου βλήματος (πιθανώς από καταπέλτη), που βρέθηκε στο στρώμα καταστροφής του κτιρίου Α.

Θέση Μαχαιρέικα περιοχής Καρυωτών (οικόπεδο Χαρ. Χαλικιά)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην πεδιάδα Μαχαιρέικα στην περιοχή Καρυωτών, πλησίον του νότιου σκέλους του τείχους της αρχαίας Λευκάδας. Κατά το 1993 διενεργήθηκε σωστική ανασκαφή, στην οποία ερευνήθηκε έκταση 22x20 μ. Αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα όμορων οικιών με αγωγό ανάμεσά τους και λείψανα τμήματος αρχαίου δρόμου.

Συγκεκριμένα, τη βόρεια πλευρά του ανασκαμμένου χώρου διατρέχει τμήμα αρχαίου δρόμου με κατεύθυνση Α.-Δ. και παράλληλα προς το δρόμο σε απόσταση 14,50 μ. διέρχεται αποχετευτικός αγωγός. Προς Β. και Ν. του

123. Βλ. Β΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π. (υποσημ. 9), σ. 55, πίν. 22α.

124. Ενδεικτικό παράδειγμα στον Πίν. 95 α που χρονολογείται περί τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.· βλ. Corinth VII, III, αριθ. 39 (σ. 32, πίν. 2, 44), αριθ. 97 (σ. 35, πίν. 3, 44).

125. Βρέθηκαν συνολικά τέσσερα εργαλεία με διχαλωτά άκρα, τα οποία χρησίμευαν πιθανώς για την επισκευή των δικτύων αλίευσης και όχι ως ιατρικά όπως αναφέρονται στο βιβλίο των M. Comstock - C. Vermeule, Greeek, Etruscan and Roman Bronzes, Boston 1971, σ. 434, αριθ. 635.

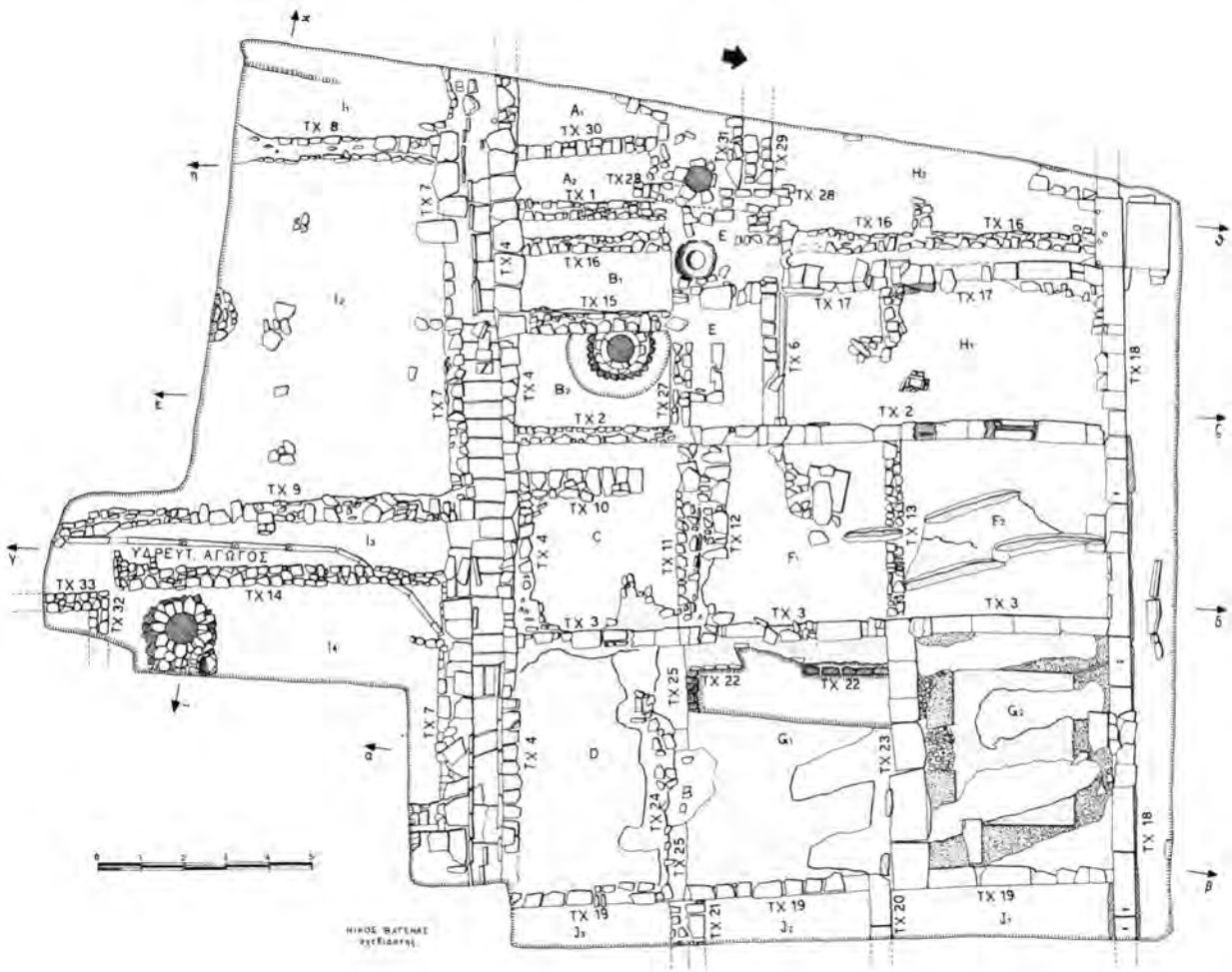
126. SNG Cop. III, πίν. 1, αριθ. 16.

127. SNG Cop. I, πίν. 18, αριθ. 841.

128. Οι σπουδαιότερες αναφέρονται στο ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 291.

129. Από το γιατρό Απολλόδωρο (3ος αι. π.Χ.) ο λευκαδίτικος οίνος επαινείται ως ένας από τους καλύτερους της εποχής του (Plin., NH, 14, 76).

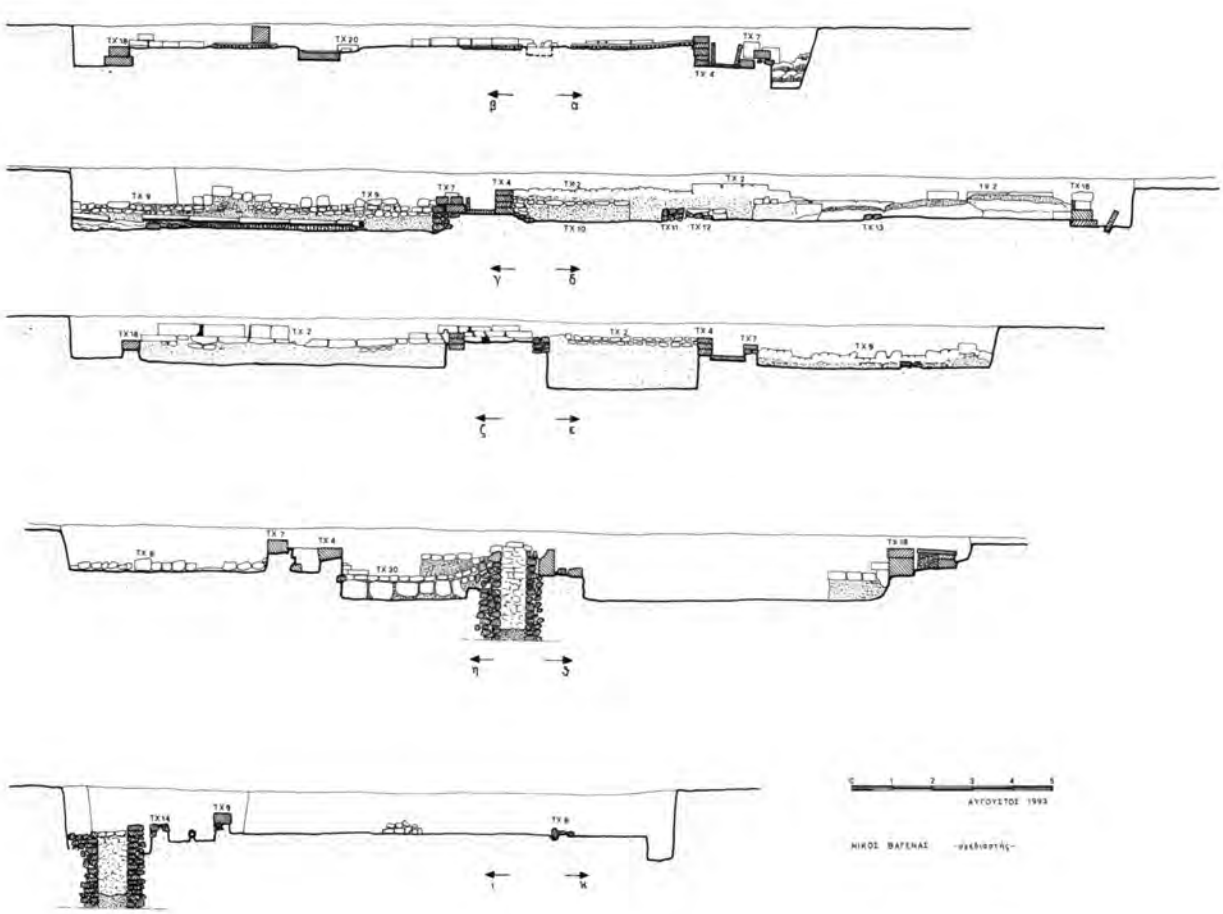
130. Για το νότιο λιμένα βλ. W.M. Murray, The Coastal Sites of Western Acarnania, A Topographical-Historical Survey (διδ. διατριβή), 1982, σ. 226 κ.ε.

Σχέδ. 14. Νομός Λευκάδας. Θέση Μαχαιρέικα Καρυωτών. Οικόπεδο Χαρ. Χαλικιά. Κάτοψη της ανασκαφής.

αγωγού διατάσσονται τα αρχιτεκτονικά λείψανα των οικιών, που συνιστούν τμήμα μιας οικοδομικής νησίδας (Σχέδ. 14). Στις οικίες διαπιστώθηκαν διαδοχικές οικοδομικές φάσεις από την κλασική έως και την ύστερη ελληνιστική περίοδο (Σχέδ. 15). Η τοιχοποιία των οικιών, σωζόμενη σε επίπεδο θεμελίωσης, είναι κατασκευασμένη κυρίως από λαξευτούς ορθογωνισμένους ασβεστόλιθους, ενώ στην πρώιμη φάση συναντάται ενίοτε αργολιθοδομή.

Το δυτικό τμήμα του ανασκαμμένου χώρου, μεταξύ του αγωγού και του δρόμου, καταλαμβάνει τμήμα μιας οικίας, της οποίας ανασκάφηκαν οι χώροι Η1, Η2, Ε, Α1, Α2, Β1 και Β2. Διαπιστώθηκαν δύο φάσεις, μία των ελληνιστικών και μία των κλασικών χρόνων. Στη νεότερη, ελληνιστική φάση, η είσοδος βρισκόταν νότια από την πλευρά του δρόμου και οδηγούσε στο χώρο Η2, ο οποίος μπορεί να χαρακτηριστεί ως προθάλαμος ή αίθριο. Νότια του προθαλάμου αποκαλύφθηκε ένα φρέαρ. Ο χώρος Η1, ο οποίος βρίσκεται προς Α. του χώρου Η2, έχει ορθογώνια κάτοψη και σώζει κατά μήκος των τοίχων υπολείμματα βοτσαλωτού δαπέδου. Στη νοτιοδυτική γωνία του αποκαλύφθηκε ένας υδρευτικός αγωγός, χαρακτηριστικός για τους ανδρώνες. Ωστόσο ο χώρος Η1 μπορεί να ερμηνευθεί και ως χώρος υποδοχής. Στο νότιο τμήμα της οικίας διατάσσεται μια σειρά από μικρούς χώρους, εκ των οποίων ο ένας χρησίμευε ως αποθήκη, όπως συμπεραίνεται από την εύρεση ενός πίθου. Οι σωζόμενοι τοίχοι της πρωιμότερης κλασικής φάσης είτε έχουν χρησιμοποιηθεί ως θεμελίωση της νεότερης τοιχοποιίας ή διέρχονται παράλληλα με τους νεότερους τοίχους σε βαθύτερο επίπεδο. Αλλαγές παρατηρήθηκαν κατά τη νεότερη φάση μόνο στο εσωτερικό

Σχέδ. 15. Νομός Λευκάδας. Θέση Μαχαιρέικα Καρυωτών. Οικόπεδο Χαρ. Χαλικιά. Τομές α-β, γ-δ, ε-ζ, η-θ, ι-κ.

της οικίας. Έτσι οι χώροι Η1 και Η2, που αρχικά αποτελούνταν από δύο μικρότερους χώρους, ενοποιήθηκαν σε έναν ενιαίο χώρο ο καθένας.

Στο ανατολικό τμήμα του ανασκαμμένου χώρου μεταξύ του αγωγού και του δρόμου ανασκάφηκε κατά το μεγαλύτερο τμήμα της μια δεύτερη οικία. Αποτελείται από εννέα χώρους, διατεταγμένους σε τρεις ζώνες (C, F1, F2, D, G1, G2, J1, J2, J3). Οι τρεις χώροι προς Α. (J1, J2, J3) έχουν ανασκαφεί εν μέρει. Σε τέσσερις από τους χώρους διαπιστώθηκε η ύπαρξη υπολειμμάτων βοτσαλωτού δαπέδου (F1, F2, G1, G2). Στο χώρο G2 αποκαλύφθηκε περιμετρικά των τοίχων μια ελαφρώς υπερυψωμένη ζώνη, χαρακτηριστική για τους ανδρώνες. Η δυτική πλευρά της ζώνης παρουσίαζε ελαφρό βύθισμα, προφανώς από τη συνεχή χρήση, γεγονός που μας οδηγεί στην υπόθεση πως η είσοδος στο χώρο G2 γινόταν από το χώρο G1. Στους χώρους F1 και F2 αποκαλύφθηκαν υπολείμματα δαπέδου σε ισχυρώς κεκλιμένη θέση.

Νότια του αγωγού τα οικοδομικά λείψανα παρουσιάζουν έναν άλλο χαρακτήρα σε σχέση με τις οικίες που περιγράφηκαν. Αποκαλύφθηκαν αποσπασματικά οι χώροι Ι2, Ι3 και Ι4. Ο χώρος Ι2 είναι ορθογώνιος και ορίζεται από τους τοίχους Τ8, Τ7 και Τ9. Εντός του χώρου υπήρχαν τέσσερις λίθινες βάσεις κιόνων διατεταγμένες παρατακτικά και παράλληλα προς τον Τ7. Ο χώρος Ι4 ορίζεται από τους τοίχους Τ14 και Τ7 προς Δ. και Β. αντίστοιχα. Στη νότια πλευρά του Ι4 αποκαλύφθηκε ένα φρέαρ· έτσι, ο χώρος Ι4 πιθανώς αποτελεί το αίθριο μιας τρίτης οικίας. Μεταξύ των δύο χώρων δημιουργείται ένας επιμήκης διάδρομος (Ι3) – περίστασις

– πλ. 1 μ. Κατά μήκος του διαδρόμου διέρχεται ένας πήλινος κυλινδρικός αγωγός, ο οποίος πριν καταλήξει στον κεντρικό αγωγό αλλάζει κατεύθυνση και διέρχεται από τη βορειοδυτική γωνία του χώρου Ι4.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα των οικιών του οικοπέδου προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για την πολεοδομική οργάνωση της αρχαίας πόλης της Λευκάδας. Σύστημα παράλληλων δρόμων με κατεύθυνση Α.-Δ. και κάθετων με κατεύθυνση Β.-Ν. διέτρεχε την πόλη, δημιουργώντας οικοδομικές νησίδες πλ. 30 μ. και αρκετά επιμήκεις[131]. Τις όμορες οικίες διέτρεχε αγωγός από ασβεστολιθικές πλάκες με κατεύθυνση Α.-Δ., οδηγώντας τα όμβρια ύδατα προς τη θάλασσα, που έβρεχε τις ανατολικές παρυφές της πόλης. Αν και η πρωιμότερη οικοδομική φάση των λειψάνων στο οικόπεδο Χαλικιά χρονολογείται στους πρώιμους κλασικούς χρόνους, η ανεύρεση στις βαθύτερες επιχώσεις κεραμικής αρχαϊκών χρόνων πιστοποιεί τη χρήση του χώρου και σε αυτούς τους χρόνους. Η εύρεση κεραμικής του 1ου αι. π.Χ.-πρώιμου 1ου αι. μ.Χ. οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι οικίες εγκαταλείφθηκαν σε αυτούς τους χρόνους. Η εγκατάλειψή τους προφανώς σχετίζεται με την ίδρυση της Νικόπολης από τον Οκταβιανό Αύγουστο, εφόσον η πόλη Λευκάδα αναφέρεται ως μία από τις πόλεις που συνέβαλαν στον αναγκαστικό συνοικισμό της Νικόπολης.

Εκτός από την πλούσια κεραμική βρέθηκαν επίσης περί τα 700 μεταλλικά, λίθινα και οστέινα κινητά ευρήματα. Μεταξύ αυτών βρέθηκαν θραύσματα ακροκεράμων ελληνιστικών χρόνων, ένα θραύσμα οπαίας κεράμου[132], ένα θραύσμα από ιωνικό κιονόκρανο, ένα δωρικό κιονόκρανο, τετράγωνες οπτόπλινθοι με διαμπερείς οπές[133], καθώς επίσης και θραύσματα λίθινου κιγκλιδώματος παραθύρου[134]. Βρέθηκε επίσης και μία μολύβδινη γραφίδα[135].

Η εύρεση περισσότερων από 160 αγνύθες ποικίλων τύπων, πήλινων μητρών, ειδωλίων και αγγείων, μυλόλιθων, ενός λίθινου ελαιοπιεστηρίου, λίθινων βαρών[136] (Πίν. 95 δ) και πολλών χάλκινων αγκίστρων παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για τις ενασχολήσεις των κατοίκων και την οικονομία. Ενδιαφέρον για το σταθμιστικό σύστημα παρουσιάζει η εύρεση τριών μολύβδινων σταθμών. Το ένα[137] από αυτά έχει σχήμα ορθογώνιο και στη μία πλευρά του φέρει το εγχάρακτο μονόγραμμα της πόλης Λευκάδας (Πίν. 95 ε) και στην άλλη πλευρά του ένα σύστημα διασταυρούμενων εγχάρακτων γραμμών (Πίν. 95 στ). Τα άλλα δύο μολύβδινα βάρη ζυγίζουν 133 γρ. και 219,8 γρ. αντίστοιχα. Τα 83 νομίσματα που περισυνελέγησαν κατά την ανασκαφή ανήκουν κυρίως στους ελληνιστικούς χρόνους. Την ύπαρξη λατρευτικών χώρων εντός των οικιών μαρτυρεί η εύρεση περί των 60 πήλινων ειδωλίων και ανάγλυφων πλακιδίων, και δύο λίθινων βωμίσκων. Αξιομνημόνευτο είναι ένα όστρακο με ερυθρόμορφη παράσταση αθλητή (5ος αι. π.Χ.) (Πίν. 95 ζ). Από το χώρο της ανασκαφής προέρχεται και μια ενεπίγραφη στήλη πιθανώς οροθετική με την επιγραφή:

...ΑΠΟΤΟΥΡ...
...ΚΑΙΤΑΣΔΙΦΥΡΑΣ....
....ΠΑΑΟΔΟΣΑΕΙΣΤΟ...
....ΡΟΝΕΝΕΥΡΕΙΠ...
...ΔΕΚΑΕΞΣΥ.....
...ΦΟΝΤΙΙΔΙ....

Στην περιοχή του ανασκαμμένου χώρου βρέθηκαν διασκορπισμένα τέχνεργα και λεπίδες από πυριτόλιθο της μέσης παλαιολιθικής εποχής.

Θέση Κουλούρι του Τσάντου περιοχής Καλλιγονίου (οικόπεδο Σπ. Λογοθέτη)

Το παραπάνω οικόπεδο βρίσκεται στην τοποθεσία Κουλούρι του Τσάντου στην περιοχή Καλλιγονίου, στο κέντρο περίπου του πολεοδομικού ιστού της αρχαίας πόλης. Κατά το 1993[138] άρχισε σωστική ανασκαφή, η

131. Από τα μέχρι τώρα ανασκαφικά πορίσματα δεν μπορεί να οριστεί το μήκος των οικοδομικών νησίδων.

132. Πρβλ. Olynthus XII, 1946, πίν. 38. Th.Wiegand - H.Schrader, Priene, 1904. Α.Κ. Ορλάνδος, Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων, 1955, σ. 107-108 (με παράδειγμα οικιών από την Πριήνη και την Όλυνθο.

133. Πρβλ. από τη Λευκάδα: ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 358, Πίν. 337 ε. Όμοιες έχουν βρεθεί στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο και χρονολογούνται στον ύστερο 4ο αι. π.Χ. : W. Hoepfner - E.L. Schwandner, Haus und Stadt im klassischen Griechenland, 1994, σ. 155, εικ. 328. H. Dodge, Brick Construction in Roman Greece and Asia Minor: Roman Architecture in the Greek World, 1987, σ. 106 κ.ε.

134. Πρβλ. K. Reber, Eretria VIII, 1988, σ. 72-73, σχέδ. 81. J. Charmonard, Le Quartier du Théâtre, Délos VIII, 2, 1924, σ. 290.

135. Βλ. ΑΑ 1984, σ. 409, πρβλ. την κριτική του W. Schiering, Olympische Forschungen 18 (1991), σ. 164.

136. Τα λίθινα βάρη χρησιμοποιούνταν σε ελαιοτριβεία· πρβλ. S. Hadjisavvas, Olive Oil, Processing in Cyprus from the Bronze Age to the Byzantine Period, 1992, σ. 63 κ.ε.

137. Το βάρος ζυγίζει 248,4 γρ. Για το σχήμα και το σχέδιο της μιας όψης πρβλ. L.H. Sackett, Knossos, 1992, σ. 377, πίν. 310, 313.

138. Εξαιτίας της σπουδαιότητας της ανασκαφής για τις πληροφορίες που παρέχει για την πολεοδομική οργάνωση της αρχαίας πόλης της Λευκάδας κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιαστούν ολοκληρωμένα τα αρχιτεκτονικά λείψανα, όπως βρέθηκαν μετά την περάτωση της ανασκαφής το 1995.

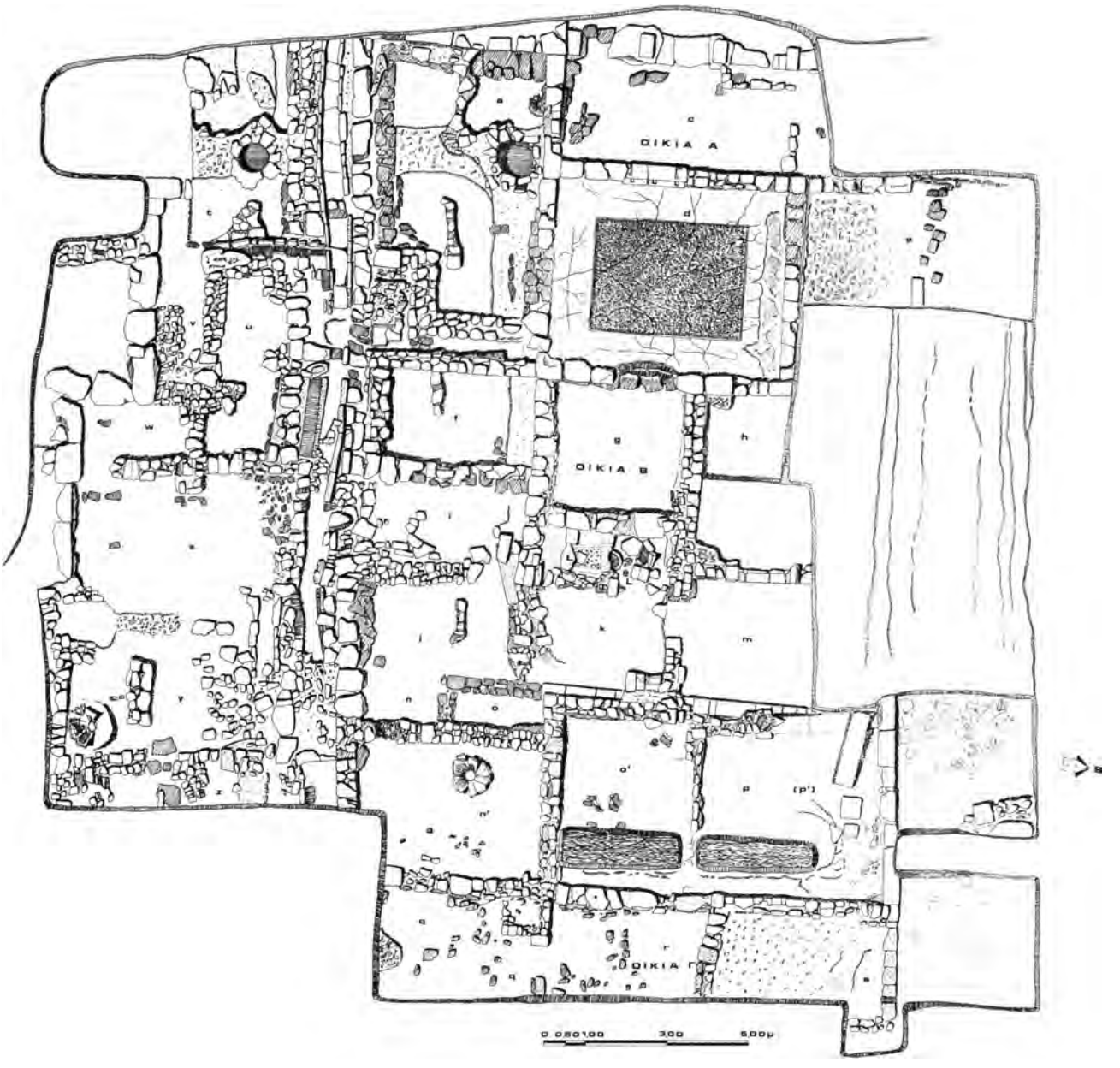
οποία συνεχίστηκε και τα επόμενα έτη 1994 και 1995. Ερευνήθηκε έκταση εμβαδού 25x25 μ. όπου αποκαλύφθηκε τμήμα οικοδομικής νησίδας, την οποία όριζε προς Β. αρχαίος δρόμος με κατεύθυνση Α.-Δ. (Σχέδ. 16). Προς Ν. του δρόμου και παράλληλα προς αυτόν σε απόσταση 14,50 μ. διέρχεται αποχετευτικός αγωγός, κατασκευασμένος από ασβεστολιθικές πλάκες. Εκατέρωθεν του αγωγού διατάσσονται τα αρχιτεκτονικά λείψανα «ομότοιχων» οικιών κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Βόρεια του αγωγού μία οικία ερευνήθηκε πλήρως (οικία Β, χώροι f, g, h, i, k, m, n, o, p) και δύο τμηματικά (οικία Α, χώροι a, c, d, e, και οικία Γ, χώροι q, r, s). Η περιορισμένης έκτασης έρευνα στην περιοχή προς Ν. του αγωγού και η αποσπασματική διατήρηση των αρχιτεκτονικών λειψάνων δεν επιτρέπει τη συναγωγή συμπερασμάτων ως προς τον αριθμό και τη διάταξη των οικιών. Οι τοίχοι των οικιών της πρώιμης φάσης, σωζόμενοι σε επίπεδο θεμελίωσης, είναι κατασκευασμένοι από λαξευμένους πολυγωνικούς ασβεστόλιθους, καθώς και από μικρούς αργόλιθους. Κατά τη νεότερη οικοδομική φάση οι τοίχοι των οικιών είναι κατασκευασμένοι από μεγάλες ορθογωνισμένες λιθοπλίνθους σε συνδυασμό με αργόλιθους, κυρίως στους εσωτερικούς τοίχους. Ως δομικά υλικά χρησιμοποιήθηκαν ασβεστόλιθος, αμμόλιθος, «πλάκα» από την παραθαλάσσια περιοχή της Γύρας και αρχιτεκτονικά μέλη παλαιότερων κτιρίων.

Η οικία Β (διαστ. 14,50x13,50 μ.), η οποία αποτελείται από εννέα χώρους (f, g, h, i, k, m, n, o, p), είχε υποστεί αλλαγές στη διαρρύθμιση των χώρων κατά τη διάρκεια της μακραίωνης χρήσης της από τους υστεροκλασικούς χρόνους έως τον 1ο αι. μ.Χ., όταν και εγκαταλείπεται. Η καλή διατήρηση της τοιχοποιίας της πρωιμότερης φάσης επιτρέπει την πλήρη αποκατάσταση της μορφής της οικίας. Στο μέσον της οικίας από την πλευρά του δρόμου θα πρέπει να βρισκόταν η κύρια είσοδός της (το τμήμα αυτό του οικοπέδου δεν έχει ανασκαφεί), από την οποία διαμέσου ενός προθαλάμου (χώρος m) οδηγούσε στον κεντρικό υπαίθριο χώρο k, όπως συμπεραίνεται από την ανεύρεση σε αυτόν ενός λιθόκτιστου φρέατος. Ο χώρος k επικοινωνούσε προς Δ. με το χώρο h του ανδρώνα με τη χαρακτηριστική έκκεντρη θέση της εισόδου. Το δάπεδο του ανδρώνα ήταν επιστρωμένο με πατημένο πηλό. Ο χώρος g, προς Ν. του ανδρώνα, με τις επάλληλες επιχρίσεις του δαπέδου του ερμηνεύεται ως χώρος διαμονής (καθιστικό). Προς Ν. του αιθρίου και του χώρου g διατάσσονται τρεις βοηθητικοί χώροι (f, i, j). Αρχικά οι χώροι i και j αποτελούσαν έναν ενιαίο ορθογώνιο χώρο, πάνω από τους οποίους φαίνεται πως υπήρχε δεύτερος όροφος. Το ανατολικό τμήμα της οικίας, αποτελούμενο από τους χώρους n, p και o, υπέστη στους υστερότερους χρόνους αρκετές μετατροπές. Οι χώροι o και p ενοποιήθηκαν κατά τους υστεροελληνιστικούς χρόνους, σχηματίζοντας έναν ορθογώνιο χώρο, τον εργασιακό χαρακτήρα του οποίου μαρτυρούν οι μυλόλιθοι που βρέθηκαν κατά χώραν. Ο χώρος n θα χρησίμευε ως αποθηκευτικός, όπως συμπεραίνεται από τα θραύσματα ενός πίθου που βρέθηκε σε αυτόν. Ο δυτικός τοίχος του χώρου p και κατά ένα μέρος του χώρου o θεμελιώνεται πάνω σε έναν αρχαιότερο τοίχο. Σε αυτό το σημείο, η κεραμική που περισυνελέγη από τα βαθύτερα στρώματα χρονολογείται στους ύστερους αρχαϊκούς χρόνους. Στους ελληνιστικούς χρόνους πραγματοποιήθηκαν αλλαγές και στην εσωτερική αυλή k, στο δυτικό τμήμα της οποίας δημιουργήθηκε ένας μικρότερος ορθογώνιος χώρος με βοτσαλωτό δάπεδο και λουτήρα από πηλό, του οποίου σώζονται υπολείμματα των τοιχωμάτων. Προφανώς ήταν ο λουτρώνας της οικίας, στον οποίο διαπιστώθηκε και νεότερη φάση, κατά την οποία προστίθεται νέος λουτήρας[139] με πήλινα τοιχώματα και το τυπικό βύθισμα στον πυθμένα του πάνω στον οποίο βρέθηκε κατά χώραν μία τετράγωνη μαρμάρινη πλάκα[140] με έντυπο κύκλο και τονισμένο κέντρο στην κάτω πλευρά της. Το αποχετευτικό αυλάκι της οικίας βρισκόταν στην πίσω νότια πλευρά του λουτρώνα και οδηγούσε στον κεντρικό αποχετευτικό αγωγό.

Δυτικά της οικίας Β αποκαλύφθηκε άλλη «ομότοιχη» οικία Α της οποίας αποκαλύφθηκαν τέσσερις χώροι: ο ανδρώνας d, ένας βοηθητικός χώρος e, ο προθάλαμος c με πεσσοστοιχία και νότια το αίθριο a με λιθόκτιστο φρέαρ. Ο εννεάκλινος ανδρώνας d (διαστ. 5,60x4,50 μ.) είχε δάπεδο σε δύο ζώνες: μία περιμετρική πάχ. 0,80 μ. από κονίαμα και λεπτό χαλίκι και μία εσωτερική από κονίαμα και χονδρό βότσαλο (Πίν. 96 α). Η είσοδος στον ανδρώνα γίνεται από τον προθάλαμο c και ήταν έκκεντρη. Στο βοηθητικό χώρο e διασώθηκε τμήμα δαπέδου κατασκευασμένο από θραύσματα κεραμίδων. Στο δυτικό τμήμα του αιθρίου a σώζεται πλακόστρωτο δαπέδο, ενώ στη νοτιοανατολική γωνία του διαμορφωνόταν ένας μικρός ορθογώνιος χώρος διαστ. 2 x0,90 μ., στον οποίο εντοπίστηκε μια κατασκευή αποτελούμενη από δύο στρώσεις κεράμων κορινθιακού τύπου. Πιθανώς αποτελούσαν τη βάση λουτήρα. Τα κινητά ευρήμα-

139. Λουτήρες αυτού του τύπου δεν είναι γνωστοί έως τώρα από οικίες· πρβλ. BCH 76 (1952), σ. 541 κ.ε., και H. Schleif, Die Badeanlagen am Kladeos, IV. Olympiabericht, 1944, σ. 32 κ.ε.

140. Βλ. σχετικά Olynthos XII, 1946, πίν. 148 και N. Allegro - D. Belvedere κ.ά., Himera II, 1976, πίν. 101, σχέδ. 4.

Σχέδ. 16. Νομός Λευκάδας. Θέση Κουλούρι του Τσάντου περιοχής Καλλιγονίου. Οικόπεδο Σπ. Λογοθέτη. Κάτοψη τμήματος οικοδομικής νησίδας.

τα από το λουτρό χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους. Η πρωιμότερη φάση της οικίας Α, όπως διαπιστώνεται από τα κινητά ευρήματα, χρονολογείται στον 5ο αι. π.Χ.

Ανατολικά της οικίας Β αποκαλύφθηκαν τα αρχιτεκτονικά λείψανα του δυτικού τμήματος της οικίας Γ, το οποίο αποτελείται από τρεις χώρους. Στο βόρειο χώρο s εντοπίστηκε δάπεδο κατασκευασμένο από θραύσματα κεράμων, το οποίο χρονολογείται από τα κινητά ευρήματα στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Ο χώρος r είχε βοτσαλωτό δάπεδο, σωζόμενο τμηματικά, και χρονολογείται στην ίδια περίοδο. Στο δάπεδο είχε διαμορφωθεί μια κοιλότητα πάνω στην οποία βρέθηκε ασβεστολιθική βαθμιδωτή πλάκα με διαμπερή οπή, στην οποία προσαρμοζόταν ο κάτω λίθος ελαιοπιεστηρίου. Ο χώρος r επικοινωνεί με το χώρο q στον οποίο

βρέθηκε μια τετράπλευρη εστία. Προφανώς ο χώρος q αποτελούσε το μαγειρείο-οπτάνιον[141].

Προς Ν. του αγωγού εντοπίστηκε τμήμα οικοδομικού συγκροτήματος, το οποίο εκτείνεται πέραν του ανασκαμμένου χώρου προς Ν. και ανασκάφηκε εν μέρει. Στο χώρο t – κείμενο προς ΝΔ. του ανασκαμμένου χώρου – βρέθηκε τμήμα πλακόστρωτου δαπέδου και λιθόκτιστο φρέαρ. Ο χώρος t μπορεί να ερμηνευθεί ως αίθριο. Ένα αποχετευτικό αυλάκι οδηγούσε από το αίθριο στον κεντρικό αγωγό. Στα ανατολικά του αιθρίου (t) εντοπίζονται μικρότεροι χώροι (v, u, w, x). Στο χώρο (y) βρέθηκε το κατώτερο τμήμα ενός πίθου, που ερμηνεύει το χώρο ως πιθεώνα. Στη δυτική πλευρά του χώρου z, ο οποίος δεν ανασκάφηκε πλήρως, κατά μήκος του τοίχου αποκαλύφθηκαν τρεις κτιστές κατασκευές, σε μία εκ των οποίων βρέθηκε τμήμα δαπέδου από σκληρό κονίαμα. Η αποσπασματική έρευνα στο χώρο δεν επιτρέπει τη σαφή ερμηνεία των κατασκευών ο χώρος μπορεί να ερμηνευθεί ως εργαστηριακός.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα των οικιών στο οικόπεδο Σ. Λογοθέτη και στο οικόπεδο Χαρ. Χαλικιά[142], καθώς διατάσσονται εκατέρωθεν ενός αποχετευτικού αγωγού, ο οποίος διέρχεται παράλληλα με το δρόμο, δίνουν επαρκή στοιχεία για το πολεοδομικό σύστημα της Λευκάδας. Συγκεκριμένα, πυκνοί παράλληλοι δρόμοι ανά 30 μ. διέρχονταν από Δ. προς Α. με κεντρικό αγωγό ανάμεσά τους σε απόσταση 14,50 μ. από τον κάθε δρόμο και όριζαν το μήκος των οικοδομικών νησίδων, οι οποίες καθώς φαίνεται είναι αρκετά επιμήκεις[143]. Τα όρια των δρόμων πιθανώς ήταν παγιωμένα ήδη από τους ύστερους κλασικούς χρόνους, πιθανώς και πρωιμότερα.

Η μορφή των οικιών, με τους χώρους οργανωμένους γύρω από το αίθριο σχηματίζοντας τρεις σειρές, έχει ομοιότητες με οικίες από την Αμβρακία[144] και την Κασσώπη[145]. Η πρωιμότερη οικοδομική φάση των οικιών ανάγεται στον πρώιμο 5ο αι. π.Χ., πιθανώς και πρωιμότερα, και η ύστερη φάση τους μπορεί να χρονολογηθεί στους υστεροελληνιστικούς χρόνους με εγκατάλειψή τους στον 1ο αι. π.Χ.-1ο αι. μ.Χ. Η εγκατάλειψή τους πρέπει να σχετίζεται με τον αναγκαστικό συνοικισμό της Νικοπόλεως. Χρήσιμα αρχιτεκτονικά μέλη των οικιών πρέπει να αφαιρέθηκαν και να μεταφέρθηκαν, όταν εγκαταλείφθηκαν οι οικίες. Κατά χώραν αποκαλύφθηκε σωρός από κεράμους στέγης, οι οποίες προοριζονταν ίσως για μεταφορά[146].

Από την ανασκαφή του χώρου προήλθε ένας μεγάλος αριθμός κινητών ευρημάτων μαζί με την κεραμική. Μεταξύ των αρχιτεκτονικών μελών συγκαταλέγονται ανθεμωτά ακροκέραμα και μία υδρορρόη κλασικών χρόνων, καθώς επίσης και κέραμοι με τα σφραγίσματα *ΑΓΕΑ*, *ΟΝΑ*[147], *ΕΥΕΝ*[148], *ΛΕΩΝ* και *ΔΑΜ*[149] και ένα δωρικό κιονόκρανο[150] των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Επίσης, βρέθηκαν θραύσματα ημικιόνων από παράθυρα[151] και τμήμα λίθινου κιγκλιδώματος παραθύρου[152]. Περίπου 180 πήλινες αγνύθες διαφόρων τύπων, πήλινες μήτρες και αγγεία, υπολείμματα σκωρίας χαλκού και σιδήρου, τριβεία για σιτηρά, ένας λίθος από ελαιοπιεστήριο, ένα λίθινο βάρος[153] (Πίν. 96 β), χάλκινα άγκιστρα και ένας κόχλος (πουρούδα-μπουρού)[154] είναι αντιπροσωπευτικά για τις ενασχολήσεις των ενοίκων και τις οικονομικές δραστηριότητές τους. Ενδιαφέρον για τις εμπορικές δραστηριότητες παρουσιάζουν οι ενσφράγιστες λαβές και τα πώματα αμφορέων με ανάγλυφα γράμματα ή σύμβολα, και δύο μικρά μολύβδινα σταθμία με βάρος 22 γρ. και 88 γρ. αντίστοιχα. Στις ενσφράγιστες λαβές διακρίνονται τα σφραγίσματα *ΛΕΥΚΑΔ*, ...*ΛΙΠΠΟΥ*, *λ.Σ*, ή *Λ.Μ.*[155], διπλό *Λ* και *Χ*. Στα πώματα διακρίνονται τα ανάγλυφα γράμματα *ΕΥ*, *Λ* και ανάγλυφη τρίαινα. Σε ένα θραύσμα ρωμαϊκού αγγείου (terra sigillata) σώζεται η υπογραφή του κεραμέα

141. Βλ. Olynthos VIII, 1938, πίν. 52 και W. Hoepfner - E.L. Schwandner, ό.π. (υποσημ. 133), 1994, σχέδ. 211.

142. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 293.

143. Στοιχεία που επιβεβαιώνονται και από παλαιότερες ανασκαφές· βλ. σχετικά ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 357-358, Σχέδ. 4· 27 (1972): Χρονικά, σ. 486, Σχέδ. 5· 29 (1973-1974): Χρονικά, σ. 591· 39 (1984): Χρονικά, σ. 187-188 κ.α.

144. Βλ. ΑΔ 37 (1982): Χρονικά, σ. 260 κ.ε., Σχέδ. 1, και Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, Αμβρακία, 1992, σ. 31 κ.ε.

145. Βλ. W. Hoepfner - E.L. Schwandner, ό.π., σ. 146 κ.ε.

146. Για ανάλογο παράδειγμα βλ. Hoepfner-Schwandner, ό.π. (υποσημ. 133), σ. 155.

147. Πρβλ. Β΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π. (υποσμ. 9), σ. 56, πίν. 23δ.

148. Πρβλ. ΑΜ 47 (1902), σ. 359, αριθ. 542.

149. Β΄ Επιστημονική Συνάντηση, ό.π. (υποσημ. 9), σ. 57, πίν. 26δ, και παραπάνω, σ. 290 (οικόπεδο Φατούρου).

150. K. Reber, Eretria VIII, σ. 55 κ.ε., σχέδ. 60. Olynthos XII, ό.π., (υποσημ. 140), σ. 244, πίν. 34 κ.ε., και 209 κ.ε.

151. Πρβλ. K. Reber, ό.π., σ. 61-62, σχέδ. 68.

152. Ό.π., σ. 72-73, σχέδ. 81. J. Charmonard, Le Quartier du Théâtre, Délos VIII 2, 1924, σ. 290, σχέδ. 161.

153. Λίθινα βάρη πιθανώς χρησιμοποιούνταν σε ελαιοπιεστήρια· πρβλ. S. Hadjisavvas, ό.π. (υποσημ. 136), σ. 63 κ.ε.

154. Για τη χρήση του βλ. M. Wegner, Das Musikleben der Griechen, 1949, σ. 67.

155. Πρβλ. ό.π. (υποσημ. 9), σ. 56, πίν. 26α.

ΕΠΙΜΙ. Από το πλήθος των νομισμάτων που βρέθηκαν, τα περισσότερα είναι κοπές Λευκάδας του 4ου αι. π.Χ. και κοπές μετά το 168 π.Χ. Στοιχεία για τη λατρεία εντός των οικιών παρέχουν τα δέκα ειδώλια που βρέθηκαν στο χώρο της ανασκαφής καθώς και ένας βωμίσκος. Στα θεμέλια δύο τοίχων εντοπίστηκαν σύνολα μικκύλων αγγείων. Προφανώς πρόκειται για «εγκαίνιο» θεμελίωσης. Ευρήματα άξια αναφοράς είναι ένας χάλκινος κάδος, ένα θραύσμα ερυθρόμορφου αγγείου με παράσταση γυναικείας μορφής που κρατά στην αγκαλιά της ένα παιδί, καθώς και ένας σφραγιδόλιθος με έγγλυφη παράσταση της Ευρώπης καθήμενης σε ταύρο[156].

Τέχνεργα από πυριτόλιθο της μέσης παλαιολιθικής εποχής βρέθηκαν διασκορπισμένα σε όλο τον ανασκαφικό χώρο εντός των αρχαίων στρωμάτων, όπως και στο οικόπεδο Χαλικιά.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Καστρί (οικόπεδο Σ. Νικολάου)

Στην κοινότητα Καστρίου Πρέβεζας στο παραπάνω οικόπεδο, επί της επαρχιακής οδού Πάργας-Καναλακίου, αποκαλύφθηκαν κατά τις εργασίες κατασκευής χώρου στάθμευσης οι τρεις από τις τέσσερις πλευρές πύργου. Ο πύργος, με διαστάσεις 4,50Χ4,50 μ., αποτελεί τμήμα του εξωτερικού περιβόλου του τειχισμένου οικισμού που έχει εντοπιστεί στο λόφο Καστρίου και έχει ταυτιστεί με την Πανδοσία, αποικία των Ηλείων[157]. Οι πλευρές του, που σώζονται στη βορειοανατολική του γωνία στο ύψος των δύο δόμων, είναι κατασκευασμένες με μεγάλες ασβεστολιθικές πλίνθους. Είναι θεμελιωμένες απευθείας στο φυσικό βράχο και ακολουθούν την κλίση του από Β. προς Ν.

Κατά τον καθαρισμό της βόρειας πλευράς, η οποία συμπίπτει με την εξωτερική πλευρά του τείχους του οχυρωματικού περιβόλου, αποκαλύφθηκε κατώφλι, διαστ. 0,92Χ0,55 μ. Σε άμεση επαφή με το κατώφλι βρέθηκε σε β΄ χρήση επιμελώς λαξευμένη λιθόπλακα (0,40Χ0,46 μ.) με περιτένεια, κωνικό κοίλωμα (διαστ. 0,012Χ0,08 μ.) και στον ίδιο άξονα με αυτό διαμπερή οπή, διαμ. 0,20 μ. (Πίν. 96 γ).

Σε βάθος 0,48 μ. από την επιφάνεια του κατωφλιού αποκαλύφθηκε λεπτή στρώση κιτρινωπού αργιλώδους χώματος και κάτω από αυτή διάσπαρτα θραύσματα οπτοπλίνθων και λατύπης (πάχ. 0,07 μ.). Τα όστρακα που συγκεντρώθηκαν κατά την αφαίρεση του στρώματος χρονολογούνται στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους.

ΙΟΥΛΙΑ ΚΑΤΣΑΔΗΜΑ

ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΙ - ΣΤΕΡΕΩΣΕΙΣ - ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εκτός από τις ετήσιες εργασίες αποψίλωσης του αρχαιολογικού χώρου της Δωδώνης, στο θέατρο και στην Ιερά Οικία, έγιναν συγκολλήσεις αρχιτεκτονικών μελών από ασβεστόλιθο, τα οποία απολεπίζονται και διαλύονται εξαιτίας της κακής ποιότητας του λίθου και των δυσμενών καιρικών συνθηκών της περιοχής. Στον ίδιο χώρο έγιναν στερεώσεις τοιχαρίων σε διάφορα οικοδομήματα και συμπληρώσεις στο περιμετρικό τοιχάριο αντιστήριξης του αύλειου χώρου προς Α. του εκδοτηρίου. Επίσης αγοράστηκαν και τοποθετήθηκαν κινητοί πυροσβεστήρες σε διάφορα σημεία, εφόσον ο χώρος δεν διαθέτει οργανωμένο σύστημα πυρασφάλειας. Εργασίες αποψίλωσης πραγματοποιήθηκαν και στον αρχαιολογικό χώρο Βίτσας-Ζαγορίου.

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Εργασίες αποψίλωσης και καθαρισμού πραγματοποιήθηκαν στον αρχαϊκό ναό του Απόλλωνα και στο μικρό θέατρο της αρχαίας Αμβρακίας.

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Στο νομό Πρέβεζας εργασίες αποψίλωσης πραγματοποιήθηκαν στους αρχαιολογικούς χώρους Κασσώπης, Νεκρομαντείου και Νικόπολης. Στη Νικόπολη ειδικότερα οι αποψιλώσεις επικεντρώθηκαν στα αγροτεμάχια αριθ. 65-68 και 77-81 (θέσεις Κουμάσια και Μάντζαρι, διανομής Μύτικα 1930) προς Β. του ρωμαϊκού τείχους, όπου εκτείνεται η βόρεια νεκρόπολη. Κατά τη διάρκεια των εργασιών εντοπίστηκαν και εν μέρει απο-

156. Για ανάλογες παραστάσεις σε σφραγιδόλιθους βλ. A. Dierichs, Antike Welt, 1995, σ. 415, και LIMC, IV, 1988, σ. 81 κ.ε., Europa I. (M. Robertson).

157. S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, Athens 1971, σ. 164 κ.ε.

καλύφθηκαν 13 μαυσωλεία, ορισμένα από τα οποία διατηρούνται σε αξιόλογο ύψος από την επιφάνεια του εδάφους. Ακολούθησε λεπτομερής περιγραφή και φωτογράφηση των αρχιτεκτονικών λειψάνων.

Θέση Φραγκοκκλησιά κοινότητας Ριζών (αγροτεμάχιο αφών Αθανασίου)

Με αφορμή την καταστροφή αρχαίων λειψάνων με τη χρήση μηχανικού προωθητήρα στον παραπάνω αγρό πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού και αποτύπωσης των ερειπίων οικοδομήματος ρωμαϊκών χρόνων, γνωστού στους ντόπιους ως «Φραγκοκκλησιά». Κατά τον καθαρισμό αποκαλύφθηκαν ερείπια κτιρίων σε συνάφεια με το γνωστό πολυγωνικό οικοδόμημα (χώρος Α, δεκαγωνικό οικοδόμημα εγγεγραμμένο σε τετράγωνο με θολωτή κάλυψη), το οποίο διατηρείται σε αξιόλογο ύψος από τη σημερινή επιφάνεια του εδάφους[158] (Σχέδ. 17). Στη νοτιοδυτική πλευρά του πολυγωνικού οικοδομήματος μπροστά από την κύρια είσοδό του εντοπίστηκε ορθογώνιος χώρος Β (Πίν. 96 δ). Προς τη βορειοδυτική και νοτιοανατολική πλευρά του χώρου Β εντοπίστηκαν τμήματα τοίχων που ορίζουν διάφορους χώρους, των οποίων η ολοκληρωμένη κάτοψη δεν είναι δυνατόν να αποδοθεί χωρίς ανασκαφική έρευνα. Δοκιμαστική ανασκαφική τομή σε μικρή απόσταση από την νοτιοανατολική γωνία του χώρου Β αποκάλυψε σε βάθος μόλις 0,20 μ. στρώση οπτοπλίνθων, που φαίνεται να ανήκουν σε δάπεδο, και τμήμα πήλινου αγωγού. Σε απόσταση 25 μ. περίπου από το πολυγωνικό οικοδόμημα οι αυθαίρετες επεμβάσεις έφεραν στο φως επιπλέον ερείπια, τα οποία μετά τον καθαρισμό παρουσίασαν την εξής εικόνα: προς το νότιο τμήμα αυτής της περιοχής εντοπίστηκε χώρος (Γ) σχεδόν τετράγωνος, με μεγάλο άνοιγμα στη βορειοανατολική πλευρά του. Ο χώρος αυτός φαίνεται να αποτελούσε το πρόπυλο του όλου οικοδομικού συγκροτήματος, ενώ τμήμα μαρμάρινης πλάκας από ορθομαρμάρωση, που βρέθηκε στον ίδιο χώρο, μαρτυρεί φροντισμένη κατασκευή. Νοτιοανατολικά του χώρου Γ διάφοροι τοίχοι ορίζουν έναν ορθογώνιο (χώρος Δ) και στη συνέχεια έναν τετράγωνο χώρο (χώρος Ε) σε μικρή απόσταση από τον οποίο συγκεντρώθηκαν λευκές ψηφίδες κατεστραμμένου ψηφιδωτού δαπέδου.

Ως προς την κατασκευή των διαφόρων τοίχων που αποκαλύφθηκαν κατά τον καθαρισμό, παρατηρήθηκαν οι τεχνικές του opus testaceum και του opus mixtum[159]. Στις οπτοπλίνθους του χώρου Γ παρατηρήθηκαν εγχαράξεις παράλληλων και χιαστί γραμμών για την καλύτερη προσαρμογή του κονιάματος. Η λιγοστή κεραμική που συγκεντρώθηκε από όλους του χώρους του συγκροτήματος χρονολογείται σε αδρές γραμμές από τον 1ο αι. μ.Χ. έως τον 3ο αι. μ.Χ.

Ο επιμελής καθαρισμός στο αγροτεμάχιο αποκάλυψε την ύπαρξη ενός εκτεταμένου οικοδομικού συγκροτήματος, το οποίο δεν περιορίζεται μόνο στο έως σήμερα γνωστό δεκαγωνικό οικοδόμημα. Η πολυτελής κατασκευή του συγκροτήματος, κτισμένου σε πανοραμική θέση πάνω από το γραφικό όρμο Αρτολίθια, δίπλα σε πλούσια πηγή νερού, συγκεντρώνει όλες τις προϋποθέσεις μιας αγροικίας ενός πλούσιου ασφαλώς γαιοκτήμονα, του οποίου η μόνιμη κατοικία θα πρέπει να βρισκόταν στην κοντινή Νικόπολη. Η περισυλλογή από την περιοχή του αγροκτήματος τμήματος κυκλικής οπτοπλίνθου υποκαύστου μαρτυρεί ασφαλώς την ύπαρξη βαλανείου στο συγκρότημα, τμήμα του οποίου αποτελούσε το πολυγωνικό οικοδόμημα (χώρος Α) καθώς βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την πηγή.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΗ - ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ - ΕΝΤΟΠΙΣΜΟΣ ΝΕΩΝ ΘΕΣΕΩΝ

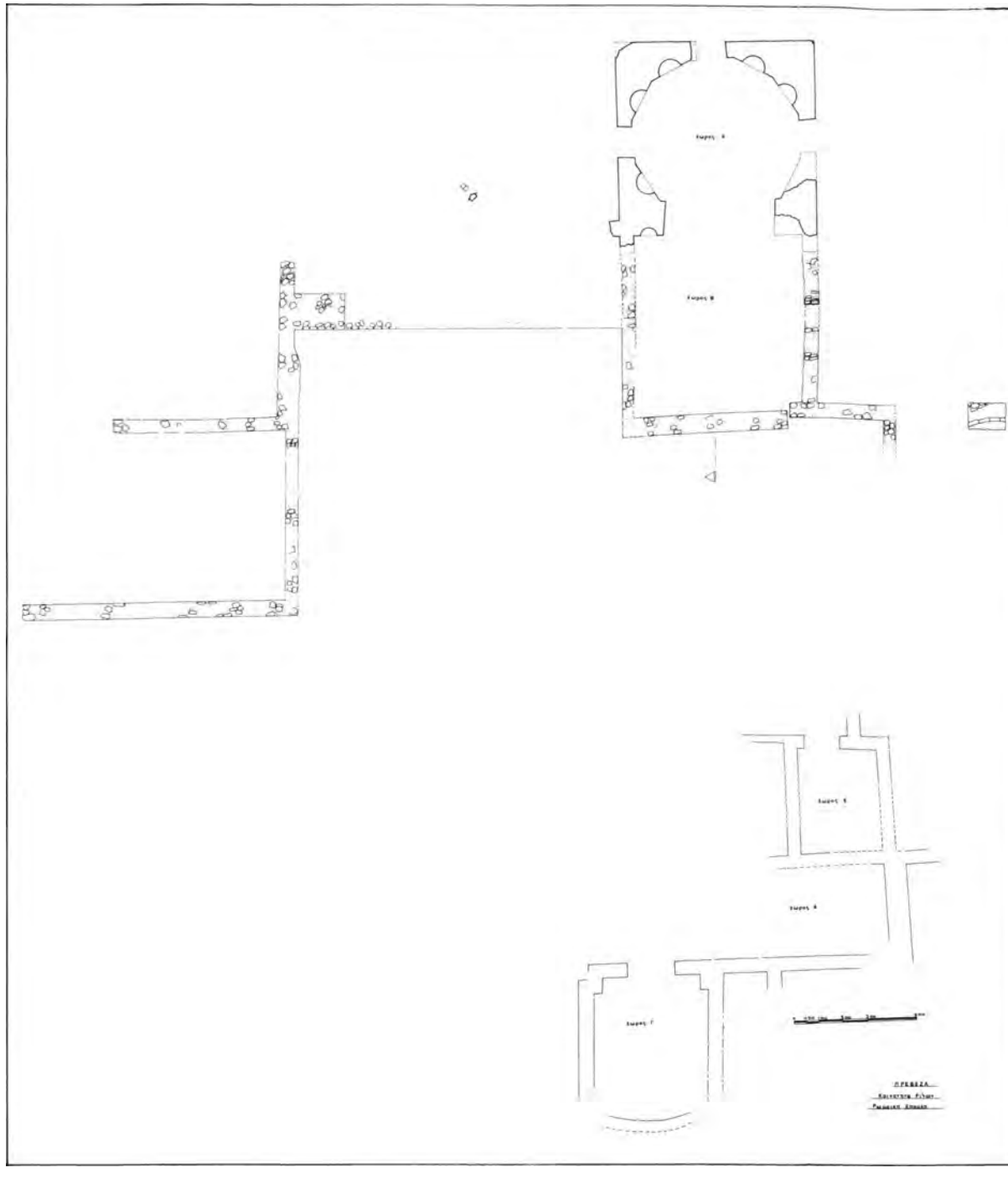
ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θέση Γορίτσα κοινότητας Ροδοτοπίου

Από τη θέση Γορίτσα περιοχής Ροδοτοπίου, οι Ευάγγ. Φίλης και Σπ. Γκέκας περισυνέλεξαν από την αυλή της οικίας του Σπ. Γκέκα και παρέδωσαν εννέα θραύσματα ταφικού πίθου και οστά.

158. Για μια πρώτη παρουσίαση του οικοδομήματος το οποίο ερμηνεύεται ως νυμφαίο βλ. ΑΑΑ XV (1982), σ. 10-21, καθώς και S.E. Alcock, Graecia capta: The Landscapes of Roman Greece, Cambridge 1993, σ. 70, εικ. 24.

159. Ολοκληρωμένη εικόνα της τοιχοποιίας του συγκροτήματος παρουσιάζεται στο δεκαγωνικό κτίριο, του οποίου ο εσωτερικός τοίχος επενδύεται με opus testaceum και ο εξωτερικός με opus mixtum.

Σχέδ. 17. Νομός Πρεβέζης. Θέση Φραγκοκκλησιά κοινότητας Ριζών, αγροτεμάχιο αφών Αθανασίου. Κάτοψη του αποκαλυφθέντος τμήματος ρωμαϊκής αγροικίας.

Κοινότητα Μανασσή

Ο Παντ. Γιαννόπουλος, κάτοικος Βαπτιστής, παρέδωσε στο Μουσείο Ιωαννίνων ένα χάλκινο νόμισμα ρωμαϊκών χρόνων και ένα χάλκινο δακτυλίδι πιθανώς Τουρκοκρατίας, τα οποία περισυνελέγησαν από τον ίδιο κατά τις εργασίες κατασκευής οστεοφυλακίου στην κοινότητα Μανασσή.

Θέση Καστρί Μονής Βελλά κοινότητας Καλπακίου

Από την παραπάνω περιοχή, ο Ευάγγ. Μήτσης, κάτοικος Παρακαλάμου, περισυνέλεξε και παρέδωσε στην Αστυνομία τμήμα μαρμάρινου αγγείου ελλιπούς στο άνω μέρος. Στη ζώνη μεταξύ των λαβών κοσμείται με ανάγλυφο ελικοειδές κόσμημα.

Παλαιά Γορίτσα Κόνιτσας

Στην παραπάνω θέση διενεργήθηκαν εργασίες για την κατασκευή πίστας ελικοδρομίου. Το εκσκαπτικό μηχάνημα κατέστρεψε λείψανα τοιχοποιών, όπου διακρίνονταν κεραμίδες, συνδετικά κονιάματα, όστρακα και οστά. Η θέση που επιλέχθηκε για την κατασκευή της πίστας ελικοδρομίου Κόνιτσας συμπίπτει με τη θέση όπου έχουν εντοπιστεί τα αρχιτεκτονικά λείψανα ναού παλαιοχριστιανικής ή βυζαντινής περιόδου[160]. Διενεργήθηκε από την Εφορεία δοκιμαστική τομή στη θέση των μπάζων, όπου και αποκαλύφθηκε εγκάρσια τοιχοποιία προς τον κάθετο άξονα του ναού, κατόπιν δε επιφανειακής έρευνας διαπιστώθηκε ότι και στους δύο λόφους της Παλαιάς Γορίτσας υπάρχουν ορατά αρχαία λείψανα. Από το χώρο της διαμόρφωσης της πίστας περισυνελέγησαν ένα μαρμάρινο επίθημα αμφικιονίσκου, θραύσματα πίθου και τμήμα ενεπίγραφης επιτύμβιας στήλης ρωμαϊκών χρόνων (ΑΜΙ 7613), που είχε χρησιμοποιηθεί σε βάθρο χρήση στο κατά πάσα πιθανότητα παλαιοχριστιανικό μνημείο (σωζ. μήκος 0,455, σωζ. πλάτος 0,355 και πάχος 0,115 μ.). Φέρει την τρίστιχη επιγραφή:

ΔΟ - -Ο -
ΑΝΙ -[Ι]Α
ΧΑΙΡ[Ε]

Σταυροδρόμι Πωγωνίου

Από τον Βασ. Πανταζή, κάτοικο Σταυροδρομίου Πωγωνίου, παραδόθηκαν στο Μουσείο Ιωαννίνων δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων, δύο τμήματα σιδερένιου μαχαιριδίου και ένας σιδερένιος ήλος, που καταγράφηκαν με ΑΜΙ 7608, 7609, 7610 και 7611 αντίστοιχα. Οι αιχμές χρονολογούνται στον 6ο και 5ο αι. π.Χ.

Περιοχή Ανθοχωρίου Λάκκας Σουλίου

Ο κ. Πρόκος, κάτοικος Ανθοχωρίου, παρέδωσε εννέα νομίσματα, που καταγράφηκαν στο Νομισματικό Κατάλογο του Μουσείου Ιωαννίνων με αριθ. 204 έως 212. Τα τέσσερα εξ αυτών είναι φθαρμένα, τα δύο βυζαντινά τραχέα, μία δραχμή Κορίνθου[161] και δύο ρωμαϊκά. Το ένα από τα ρωμαϊκά είναι κοπής Νικοπόλεως Ιουλίας Μαμαίας[162].

ΝΟΜΟΣ ΑΡΤΑΣ

Θέση Αραπόσπιτα κοινότητας Στρογγυλής

1. Ο μαθητής Απόστ. Παλιούρας, κάτοικος κοινότητας Στρογγυλής, παρέδωσε μικρή ποσότητα οστράκων και ένα χάλκινο νόμισμα Αμβρακίας, 233/2-168 π.Χ. (Εμπροσθότυπος: κεφαλή Ηρακλέους με λεοντή προς δ. Οπισθότυπος: *ΑΜ/ΒΡ* Απόλλων Άκτιος, άνω *ΑΡΙΣ*), τα οποία περισυνέλεξε από ιδιόκτητο αγρό στη θέση Αραπόσπιτα Βάλτων Βίγλας, περί τα 300 μ. νοτιοανατολικά του λόφου Ποδαρούλι, όπου και τα αρχιτεκτονικά λείψανα ρωμαϊκής villa rustica[163]. Στα όστρακα περιλαμβάνονται θραύσματα μελαμβαφών σκύφων-κοτυλών και άβαφα αγγεία του β' μισού του 4ου αι.-αρχών του 3ου αι. π.Χ. και όστρακα αμφορέων και άλλων άβαφων αγγείων ρωμαϊκών χρόνων.

2. Ο Απόστολος Φλούδας παρέδωσε λίγα θραύσματα άβαφων αγγείων και δύο αγνύθες, μία πυραμιδόσχημη και μία κωνική, που προέρχονται από την περιοχή της Στρογγυλής.

Λόφος Αγίας Αικατερίνης κοινότητας Στρογγυλής

Ο Θ. Μποτσάρης παρέδωσε μικρή ποσότητα οστράκων άβαφων αγγείων, κυρίως αμφορέων των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, που τα περισυνέλεξε από τους πρόποδες του λόφου της Αγίας Αικατερίνης, στον οποίο κατά την συνεργατική ελληνο-αμερικανική επιφανειακή έρευνα εντοπίστηκαν όστρακα αποθηκευτικών αγγείων[164].

ΝΟΜΟΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Κοινότητα Λούρου

Από την περιοχή της κοινότητας Λούρου περισυνελέ-

160. Βλ. σχετικά ΑΔ 39 (1984): Χρονικά, σ. 198.

161. Βλ. BMC Corinth, πίν. V αριθ. 11.

162. Βλ. Μ. Οικονομίδου, Η νομισματοκοπία της Νικοπόλεως, 1981, πίν. 47, αριθ. 9α.

163. Βλ. στον παρόντα τόμο, σ. 282 κ.ε. και ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 292 και 294-295.

164. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 295.

γη πλευρικό τμήμα λίθινου πέλεκυ (ΑΜΙ 7620), που σώζει την οπή στυλέωσης.

ΝΟΜΟΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ

Μεταφέρθηκαν στην Αρχαιολογική Συλλογή Λευκάδας διάφορα κινητά ευρήματα, που εντόπισε και περισυνέλεξε από την περιοχή Καλλιγονίου ο αρχαιοφύλακας Παν. Κονιδάρης. Πρόκειται για τα εξής:
1. Οικόπεδο Φιλ. Δημητρίου: τμήμα δωρικού κίονα (ΑΜΛ 2171).
2. Τμήμα δρόμου δίπλα στο οικόπεδο Δημ. Ρεκακάβα: λίθος ελαιοπιεστηρίου (ΑΜΛ 2169) και θραύσμα ενεπίγραφης στήλης, η οποία σώζει την επιγραφή: *ΚΟΙΝ[*.
3. Τμήμα δρόμου δίπλα και ανατολικά του οικοπέδου Μαχαιρά: επίκρανο παραστάδας με δυσανάγνωστη επιγραφή (ΑΜΛ 2173).
4. Οικόπεδο Θ. Καγκελάρη: τμήμα δωρικού κιονίσκου με βάση (ΑΜΛ 2172).

Μεγανήσι, ανατολική ακτή

Στην ανατολική ακτή του Μεγανησιού εντοπίστηκε από το συνάδελφο Κωνστ. Ζάχο αποθέτης ειδωλίων μέσα σε κοκκινόχωμα στους βράχους της ακτής, τα οποία και μεταφέρθηκαν στο Μουσείο Ιωαννίνων.

Θέση Ράχη-Κοντρί κοινότητας Κατούνας (οικόπεδο Γ. Φωτεινού)

Κατά τη διαπλάτυνση αγροτικού δρόμου στη θέση Ράχη της κοινότητας Κατούνας καταστράφηκε αρχαίος ταφικός πίθος, μέσα στον οποίο διαπιστώθηκαν ίχνη τεφροδόχου αγγείου που δεν βρέθηκε. Βόρεια του ευρεθέντος πίθου υπήρχε ένας άλλος ταφικός πίθος, σύμφωνα με πληροφορίες από τον αρχαιοφύλακα Παν. Κονιδάρη, που δεν σώζεται.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ - ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Ερευνητικό Πρόγραμμα «Κλεοπάτρα» : αυτοματοποιημένο σύστημα τεκμηρίωσης αρχαιολογικού χώρου Νικοπόλεως

Η συστηματική αρχαιολογική έρευνα της αρχαίας Νικοπόλεως βρίσκεται σε νηπιακό στάδιο, εφόσον η έως σήμερα διεξαχθείσα αρχαιολογική έρευνα περιορίστηκε στη δημοσίευση ανασκαφικών εκθέσεων και κατέλιπε ένα πολύ περιορισμένο και αποσπασματικό αρχείο επιστημονικής τεκμηρίωσης[165]. Σχεδόν ολόκληρη η αγροτική και εν πολλοίς αδόμητη περιοχή του εκτεταμένου ερειπιώνα της Νικοπόλεως έχει διανεμηθεί υπό μορφήν αγροτεμαχίων από τη δεκαετία του 1920 και εξής σε ακτήμονες αγρότες των κοινοτήτων Μύτικα και Νικόπολης (πρώην Σμυρτούλας), οι οποίες εκτείνονται στο νότιο και βόρειο άκρο αντίστοιχα του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου, εκτός ορισμένων, τα οποία βρέθηκαν να ανήκουν σε ιδιώτες μετά την απελευθέρωση της Ηπείρου από τον τουρκικό ζυγό. Ορισμένα επίσης αγροτεμάχια εξαιρέθηκαν εξαρχής από τις διανομές στους ιδιώτες και παραχωρήθηκαν στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Πρόκειται γι' αυτά που βρίσκονται εντός του παλαιοχριστιανικού τείχους και για ορισμένα άλλα, διάσπαρτα στην υπόλοιπη έκταση, τα οποία περιείχαν ορατά αρχιτεκτονικά λείψανα. Οι πολλαπλασιαζόμενες με την πάροδο του χρόνου ανθρωπογενείς παρεμβάσεις στον αρχαιολογικό χώρο, που οφείλονται στη διαρκώς αυξανόμενη τάση για οικοπεδοποίηση και οικιστική εκμετάλλευση της περιοχής, οδήγησαν την Αρχαιολογική Υπηρεσία στη λήψη θεσμικών μέτρων για την προστασία των μνημείων. Με Προεδρικό Διάταγμα το 1990 θεσμοθετήθηκαν σε όλη την έκταση του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου ειδικές ζώνες προστασίας, στις οποίες προβλέπονται συγκεκριμένες χρήσεις γης και όροι δόμησης (Π.Δ. αριθ. Γ. 74913/30.9.90, ΦΕΚ 781/τ. Δ'/6.11.91). Η δημοσίευση του Προεδρικού Διατάγματος προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις από τους κατοίκους των πέριξ κοινοτήτων οι οποίοι με παρεμβάσεις ζήτησαν από την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου την κατάργηση των ζωνών προστασίας ή τον περιορισμό τους. Στα επιχειρήματά τους πρόβαλαν και την ανυπαρξία αρχαιοτήτων σε περιοχές που περιόριζαν την ανοικοδόμηση ή άλλες δραστηριότητες. Με εισήγηση της Εφορείας μας και ύστερα από γνωμοδότηση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου ανατέθηκε στη ΙΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων η εκπόνηση ενός ερευνητικού προ-

165. Πρόσφατα πληροφορήθηκα από τον Αλέξανδρο Φιλαδελφέα ότι βρίσκονται στην κατοχή του τα ημερολόγια των ανασκαφών του αείμνηστου πάππου του. Η δημοσίευση των ημερολογίων αυτών θα συμβάλει τα μέγιστα στην έρευνα της Νικοπόλεως, διότι η ταύτιση και μόνο ορισμένων οικοδομημάτων που ανέσκαψε ο Αλ. Φιλαδελφεύς, με βάση τις εκθέσεις της ΑΕ και των ΠΑΕ, είναι σήμερα προβληματική.

γράμματος τεκμηρίωσης του αρχαιολογικού χώρου με την εφαρμογή βραχυπρόθεσμων μεθόδων αρχαιολογικής έρευνας, τα πορίσματα του οποίου θα πρέπει να τεθούν στο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, προκειμένου να γνωμοδοτήσει τον επαναπροσδιορισμό ή μη των ζωνών προστασίας.

Η μεγάλη έκταση του αρχαιολογικού χώρου της Νικοπόλεως απαιτεί ανάλωση υψηλών πιστώσεων για τη συστηματική εξερεύνησή του με την παραδοσιακή και επιστημονικά πιο αξιόπιστη και αποδοτική αρχαιολογική μέθοδο των ανασκαφών. Κάτι τέτοιο είναι σχεδόν αδύνατο να εξασφαλιστεί στο άμεσο μέλλον. Η σύγχρονη τεχνολογία έχει αναδείξει νέες μεθόδους αρχαιολογικής έρευνας, οι οποίες, παρ' όλο που δεν είναι πάντοτε στη θέση να εξασφαλίσουν τη χρονολογική ακρίβεια της ανασκαφικής μεθόδου, παρέχουν ωστόσο τη δυνατότητα, με ανώδυνες επεμβάσεις στο χώρο, σε σύντομο χρονικό διάστημα και με μικρές-συγκριτικά με την ανασκαφική μέθοδο – δαπάνες να τεθεί υπό έλεγχο και να οργανωθεί επιστημονικά ο τεράστιος όγκος του υλικού ενός εκτεταμένου αρχαιολογικού χώρου. Με τη χρήση των μεθόδων αυτών μπορούν να συναχθούν αξιόλογα συμπεράσματα για την πολεοδομική οργάνωση της αρχαίας πόλης και την πυκνότητα δόμησης της ευρύτερης περιοχής της, αλλά και να διαπιστωθεί η κατάσταση διατήρησης των μνημείων της, ώστε μελλοντικά να μεθοδευτεί ο καλύτερος δυνατός τρόπος για τη διάσωσή τους και την εμπεριστατωμένη ανασκαφική τους διερεύνηση. Παράλληλα κρίθηκε αναγκαίο όπως συγκεντρωθούν αφ' ενός όλες οι διάσπαρτες στα αρχεία της Εφορείας πληροφορίες διοικητικού χαρακτήρα (άδειες ανέγερσης οικοδομών, δενδροφυτεύσεων, γεωτρήσεων, δημοσίων έργων, περιπτώσεις λαθρανασκαφών, παράδοσης αρχαίων κτλ.) και αφ' ετέρου τα επιστημονικά δεδομένα των ερευνών από την εποχή του Φιλαδελφέως και εξής. Ο μεγάλος αριθμός πληροφοριών θα μπορούσε να τιθασευτεί μόνο με τη χρήση ενός ευέλικτου προγράμματος ηλεκτρονικής τεκμηρίωσης, το οποίο θα προσφέρει τη δυνατότητα της εύκολης πρόσβασης και διασταύρωσης των πληροφοριών, αλλά και τη δυνατότητα της συνεχούς τροφοδότησης. Είναι σαφές ότι η εφαρμογή όλων των προτεινόμενων μεθόδων και εργασιών απαιτεί το συντονισμό διαφορετικών επιστημονικών ομάδων και προσωπικού διαφόρων κλάδων. Στο διεπιστημονικό εγχείρημα τεκμηρίωσης του αρχαιολογικού χώρου, το οποίο πήρε συμβατικά την ονομασία «Κλεοπάτρα», προβλέπεται να συνεργαστούν αρχαιολόγοι, γεωλόγοι, τοπογράφοι μηχανικοί, αρχιτέκτονες μηχανικοί, σχεδιαστές, εργάτες κ.ά.

Το πρόγραμμα «Κλεοπάτρα» περιλαμβάνει τα εξής υποπρογράμματα:

1. Χαρτογράφηση του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου

Η μεγάλη σπουδαιότητα του αρχαιολογικού χώρου της Νικοπόλεως και η αναγκαιότητα της συστηματικής εξερεύνησής του οδήγησε στη διαπίστωση ότι τα τοπογραφικά διαγράμματα της Γεωγραφικής Υπηρεσίας του Στρατού κλίμακας 1: 5.000 του 1982 ήταν ανεπαρκή για την κάλυψη των αναγκών του προγράμματος «Κλεοπάτρα». Τα τοπογραφικά διαγράμματα εξάλλου που εκπονήθηκαν από τη Διεύθυνση Αποτυπώσεων και Συντηρήσεως Κτιρίων του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων σε κλίμακα 1:1.000 κατά το 1983 στηρίζονται στους τοπογραφικούς χάρτες της ΓΥΣ. Διαπιστώθηκε δηλαδή η ανάγκη εκπόνησης νέων τοπογραφικών διαγραμμάτων, σε μεγαλύτερη κλίμακα, για την απόδοση περισσοτέρων λεπτομερειών. Επίσης κρίθηκε απαραίτητη η ενημέρωση των διαγραμμάτων με τα σημερινά τοπογραφικά χαρακτηριστικά του αρχαιολογικού χώρου, τη σημερινή κατάσταση διατήρησης των μνημείων και με τα σύγχρονα όρια των ιδιοκτησιών.

Με σύμβαση που υπογράφηκε μεταξύ της Εφορείας και της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, η δεύτερη των συμβαλλομένων ανέλαβε τις εξής υποχρεώσεις:

1. Να αποδώσει φωτογραμμετρικά 24 τοπογραφικά διαγράμματα, κλίμακας 1:1.000, της περιοχής της αρχαίας Νικοπόλεως από αεροφωτογραφίες λήψεως 1992.
2. Να προσδιορίσει τα όρια των ιδιοκτησιών από εφαρμογή των διαγραμμάτων της Τοπογραφικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Γεωργίας.
3. Να αποδώσει τα παραπάνω τοπογραφικά και κτηματολογικά διαγράμματα και σε ψηφιακή μορφή (αρχείο DXF), ώστε να είναι δυνατή η αναπαραγωγή τους σε διάφορες κλίμακες και ο εμπλουτισμός τους με νεότερα στοιχεία που θα προκύψουν κατά την εξέλιξη του προγράμματος.

2. Υποπρόγραμμα γεωφυσικών ερευνών

Σε επιλεγμένες θέσεις που θα υποδειχθούν από την Εφορεία, το Εργαστήριο Γεωφυσικής του ΑΠΘ έχει αναλάβει να πραγματοποιήσει γεωφυσικές έρευνες με την εφαρμογή κατά περίπτωση ηλεκτρικής και μαγνητικής διασκόπησης και υπεδάφιου ραντάρ[166]. Κατά το

166. Η περιγραφή των αποτελεσμάτων των γεωφυσικών ερευνών βασίζεται στις δύο εκθέσεις πεπραγμένων του 1993 που κατέθεσε στην Εφορεία ο επικεφαλής της ομάδας εργασίας, επίκουρος καθηγη-

1993 πραγματοποιήθηκαν γεωφυσικές έρευνες σε 15 αγροτεμάχια συνολικής έκτασης 25.320 τ.μ. Στις περισσότερες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε η γεωηλεκτρική μέθοδος, διότι αφ' ενός η παρουσία πολλών μαγνητικών πεδίων καθιστούσε ανέφικτη τη χρήση της μαγνητικής μεθόδου και αφ' ετέρου η σύσταση των εδαφών στα επιλεγέντα αγροτεμάχια θεωρήθηκε ακατάλληλη για τη χρήση υπεδάφιου ραντάρ. Η ηλεκτρική μέθοδος διασκόπησης συνίσταται στην εισαγωγή ρεύματος στη γη με τη βοήθεια δύο ηλεκτροδίων και στη μέτρηση της διαφοράς δυναμικού που προκαλείται σε δύο άλλα. Η μαγνητική μέθοδος εφαρμόστηκε σε περιοχές μακριά από καλώδια ρεύματος, τηλεφώνου, αυτοκινητοδρόμους κτλ., ώστε να μην επηρεαστεί το μαγνητικό πεδίο. Η μέθοδος αυτή συνίσταται στη λεπτομερή αποτύπωση της μαγνητικής επαγωγής με σκοπό την ανίχνευση ανωμαλιών, οι οποίες προκαλούνται από θαμμένα αρχαιολογικά λείψανα. Με στόχο την καταγραφή και αναγνώριση κατά το πλείστον μικρότερων λεπτομερειών, ο χώρος της έρευνας σε κάθε αγροτεμάχιο κατατμήθηκε σε τετράγωνα 20Χ20 μ. Κάθε μεγάλο τετράγωνο υποδιαιρέθηκε σε κανάβους πλευράς 1 μ., οι οποίοι υλοποιήθηκαν στο έδαφος με τοπογραφικές μεθόδους. Η διαδικασία αυτή διευκόλυνε τα μέγιστα στην αντιμετώπιση τοπογραφικών ανωμαλιών, γιατί παρείχε σχετική ευελιξία.

Τα δεδομένα αναλύθηκαν φασματικά, στη συνέχεια υποβλήθηκαν σε φίλτρο διέλευσης ζώνης συχνοτήτων και αποκόπηκαν από ανεπιθύμητες αντιδράσεις. Τα φιλτραρισμένα δεδομένα μετασχηματίστηκαν σε χάρτες πυκνότητας κουκίδων ή εικόνες.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 41 (διανομής Σμυρτούλας 1933), το οποίο βρίσκεται στο «Προάστειο» της αρχαίας πόλης, προς Δ. του Σταδίου και Β. του αγροτεμαχίου 102 (διανομής Σμυρτούλας 1933, ιδιοκτησίας του ΥΠΠΟ), όπου διατηρούνται επιφανειακά εκτεταμένα αρχιτεκτονικά λείψανα του Γυμνασίου[167], πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε έκταση 2.800 τ.μ. Στο δυτικό άκρο του χάρτη παρατηρείται ένα γραμμικό στοιχείο με κατεύθυνση Β.-Ν., το οποίο προφανώς αντανακλά τη συνέχιση ενός από τους τοίχους που διατηρείται σε αξιόλογο ύψος στο παρακείμενο αγροτεμάχιο 102. Λίγα μέτρα βορειοανατολικά του τοίχου, στο βορειοανατολικό άκρο του χάρτη, διακρίνεται ευκρινώς η κάτοψη ορθογώνιων χώρων. Η ύπαρξη ερειπίων είναι εμφανής και στο νότιο τμήμα του χάρτη. Τα ερείπια που εντοπίζονται στο αγροτεμάχιο 41 βρίσκονται σε συνάφεια με το όμορο αγροτεμάχιο 102 και ανήκουν προφανώς στο συγκρότημα του Γυμνασίου, το οποίο σύμφωνα με τις πηγές βρισκόταν κοντά στο Στάδιο.

Στα αγροτεμάχια αριθ. 12 και 14 (θέση Μονολίθι, διανομής Σμυρτούλας 1933), τα οποία εκτείνονται προς Δ. της κοινότητας Νικόπολης, σε μικρή απόσταση προς Α. των πεσσών του υδραγωγείου, πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε έκταση 1.200 τ.μ., ενώ σε έκταση 800 τ.μ. από αυτά εφαρμόστηκε και η γεωμαγνητική μέθοδος. Στα αγροτεμάχια διακρίνονται επιφανειακά όστρακα, θραύσματα κεραμίδων και κατά διαστήματα σε μια νοητή ευθεία με κατεύθυνση ΒΔ.-ΝΑ. αρχιτεκτονικά λείψανα χυτής τοιχοποιίας επενδεδυμένης με επάλληλες σειρές οπτοπλίνθων. Πιθανώς πρόκειται για λείψανα πεσσών μιας διακλάδωσης του υδραγωγείου που μετέφερε νερό στα οικοδομήματα του «Προαστείου» (Γυμνάσιο, Στάδιο κτλ.). Στην περιοχή που εφαρμόστηκαν οι δύο μέθοδοι παρουσιάστηκε μια συμφωνία εκτεταμένης γραμμικής ανωμαλίας σε μήκος 25 μ. περίπου, η οποία πιθανώς να οφείλεται στην ύπαρξη αρχαιολογικών λειψάνων.

Το αγροτεμάχιο αριθ. 579 (θέση Καμάρες, διανομής Μύτικα 1965) βρίσκεται εκτός των τειχών προς το Ιόνιο πέλαγος και συνορεύει προς Α. με την επαρχιακή οδό Πρέβεζας-Ηγουμενίτσας και προς Ν. με το αγροτεμάχιο αριθ. 580, μέσα στο οποίο διατηρούνται εκτεταμένα αρχιτεκτονικά λείψανα (νοτιοδυτικά του αγροτεμαχίου 580 βρίσκεται το αγροτεμάχιο 31, ιδιοκτησίας του ΥΠΠΟ, το οποίο έχει εξαιρεθεί των διανομών λόγω της διατήρησης σε αυτό εκτεταμένων επίσης αρχιτεκτονικών λειψάνων). Στο αγροτεμάχιο 579 διακρίνονται επιφανειακά θραύσματα κεραμίδων και ορισμένα αρχιτε-

τής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Γρηγόρης Τσόκας, σύμφωνα με τη σύμβαση που είχε υπογραφεί μεταξύ της Εφορείας και της Επιτροπής Ερευνών του ΑΠΘ. Στην ερευνητική ομάδα συμμετείχαν οι Γεώργιος Βαργεμέζης, Κωνσταντίνος Παπαζάχος, γεωφυσικοί, Αλέξανδρος Σταμπολίδης, Ανθούλα Παλληκαρίδου, Αλέξανδρος Σαββαΐδης, γεωλόγοι, Σταυρούλα Βραχιονίδου, Κλειώ Τσόγκα, Δημήτριος Κοντογιώργος, Μαρία Καπιτοπούλου, Απόστολος Παπαδημητρίου, αρχαιολόγοι, Ελένη Αηδονά, Ευλαλία Καρακάλα, φοιτήτριες γεωλογίας. Στον καθηγητή Γρ. Τσόκα και σε όλους τους παραπάνω εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες για τη συνεργασία.

167. Σχετικά με τα ερείπια στο αγροτεμάχιο 102 και τις ανασκαφικές έρευνες σε ένα από τα οικοδομήματά του βλ. ΗπειρΧρον 31 (1994), σ. 31-32, 38-39. Κωνσταντίνος Ζάχος, Αρχαιολογικές Έρευνες στο Γυμνάσιο της Ακτίας Νικοπόλεως, Φηγός: Αφιέρωμα στον καθηγητή Σ. Δάκαρη, Ιωάννινα 1994, σ. 443-457.

κτονικά λείψανα (μαρμάρινα και λίθινα θραύσματα δομής κ.ά.), τα οποία πολλαπλασιάζονται αισθητά προς το ανατολικό άκρο του αγρού. Λόγω των πολύ υψηλών ειδικών αντιστάσεων του υπεδάφους δεν ήταν δυνατή η εφαρμογή της γεωηλεκτρικής μεθόδου, γι' αυτό πραγματοποιήθηκε γεωμαγνητική έρευνα σε έκταση 1.200 τ.μ. Οι υψηλότερες τιμές προς το κέντρο του αγρού πιθανόν να οφείλονται στην ύπαρξη ενός οικοδομήματος.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 25γ (θέση Βότια, διανομής Μύτικα 1930) πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε έκταση 1.200 τ.μ. Το αγροτεμάχιο βρίσκεται εκτός των τειχών της πόλης, σε μικρή απόσταση δυτικά της πορείας των πεσσών του ρωμαϊκού υδραγωγείου. Στο βορειοανατολικό τμήμα του αγρού διακρίνεται μεγάλη συγκέντρωση οστράκων (μεταξύ των οποίων και δύο λεπτότοιχα terra sigillata), θραυσμάτων κεραμίδων και πλίνθων, καθώς και ορισμένα θραύσματα ψηφιδωτού δαπέδου και διάσπαρτες ψηφίδες. Στο ρείθρο του παρακείμενου αγροτικού δρόμου προς Α. βρέθηκε πεταγμένο λίθινο κατώφλι θυρώματος. Τα παραπάνω ευρήματα πιστοποιούν την ύπαρξη ενός οικοδομήματος, πιθανώς περιαστικής έπαυλης, η θέση του οποίου επιβεβαιώθηκε από τις γεωφυσικές έρευνες.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 19 (θέση Μονολίθι, διανομής Μύτικα 1930) πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε έκταση 800 τ.μ.. Στο αγροτεμάχιο αυτό, που ανατολικά συνορεύει με τους πεσσούς του ρωμαϊκού υδραγωγείου, διακρίνονται επιφανειακά όστρακα, κυρίως χονδρότοιχων αγγείων, αρχιτεκτονικά λείψανα και θραύσματα υποστρώματος ψηφιδωτού δαπέδου. Στο σχέδιο είναι εμφανής η θέση ενός οικοδομήματος διαστ. 7x10 μ. περίπου και λίγα μέτρα νοτιοδυτικά ενός δεύτερου διαστ. 5x4 μ. περίπου, ενώ όλη η περιοχή καλύπτεται με αρχιτεκτονικά λείψανα μικρότερων διαστάσεων. Πρόκειται προφανώς για ένα περιαστικό οικοδόμημα, ίσως μιας έπαυλης, όπως και στην περίπτωση του αγροτεμαχίου αριθ. 25γ.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 378 (θέση Μονολίθι, διανομής Μύτικα 1953) πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε έκταση 400 τ.μ. Στο αγροτεμάχιο, που εκτείνεται προς Δ. της πορείας των πεσσών του υδραγωγείου, διακρίνονται επιφανειακά λίγα θραύσματα κεραμίδων. Στο δυτικό τμήμα του αγροτεμαχίου και σε απόσταση 2-3 μ. από τον αγροτικό δρόμο, η έρευνα έδειξε ορισμένες γραμμικές ανωμαλίες υψηλής αντίστασης, οι οποίες όμως δεν είναι δυνατόν να διευκρινιστεί εάν οφείλονται στην ύπαρξη του παρακείμενου αγροτικού δρόμου ή αρχαιολογικών λειψάνων.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 439 (θέση Μπουραζάνη, διανομής Μύτικα 1963), που γειτνιάζει με το «Αισθητικό δάσος» προς Β. και την κοινότητα Μύτικα προς ΝΔ., πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε έκταση 320 τ.μ. Προς το νοτιοδυτικό τμήμα του αγροτεμαχίου υπάρχουν επιφανειακά θραύσματα κεραμίδων, όστρακα και λίγα αρχιτεκτονικά λείψανα (πλίνθοι που φέρουν ασβεστοκονίαμα, μαρμάρινα θραύσματα κ.ά.). Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάζουν κάποιες ανωμαλίες με τυχαίο προσανατολισμό, οι οποίες πιθανώς οφείλονται στη ύπαρξη αρχαιολογικών λειψάνων (πιθανώς τάφων).

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 416 (θέση Σχινάρια Ντίτσου, διανομής Μύτικα 1963), που συνορεύει προς Α. με την επαρχιακή οδό Πρέβεζας-Ηγουμενίτσας και προς Δ. με το «Αισθητικό δάσος», πραγματοποιήθηκε γεωμαγνητική έρευνα σε έκταση 800 τ.μ. Επιφανειακά παρατηρούνται διάσπαρτα όστρακα, κεραμίδες στέγης και αρχιτεκτονικά λείψανα, συγκεντρωμένα σε συστάδες από τους καλλιεργητές του αγρού. Στο νοτιοδυτικό τμήμα της έκτασης που ερευνήθηκε παρουσιάστηκαν ορισμένες ανωμαλίες με διεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ., οι οποίες πιθανόν να οφείλονται σε πλίνθινα αρχιτεκτονικά λείψανα.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 127, στη βόρεια παραλία της λιμνοθάλασσας του Μαζώματος (θέση Μάζωμα, διανομής Σμυρτούλας 1933) παρατηρήθηκαν επιφανειακά όστρακα και αρχιτεκτονικά λείψανα. Οι γεωηλεκτρικές έρευνες σε έκταση 5.200 τ.μ. κατέληξαν σε πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα εντοπίστηκαν ερείπια κυκλικού σχήματος, ενώ λίγα μέτρα νοτιότερα εντοπίστηκαν ερείπια ορθογώνιας κάτοψης.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 146, το οποίο επίσης βρίσκεται στη βόρεια παραλία του Μαζώματος, προς Δ. του αγροτεμαχίου αριθ. 127 (θέση Μάζωμα, διανομής Σμυρτούλας 1933), πραγματοποιήθηκαν γεωμαγνητικές έρευνες σε έκταση 3.000 τ.μ. Στο νοτιοδυτικό τμήμα του αγρού διακρίνονται έντονα εξάρματα στο έδαφος και ξεχωρίζουν δύο μεγάλοι λιθοσωροί ασβεστολιθικών και κροκαλοπαγών πετρωμάτων με όστρακα και θραύσματα κεραμίδων ανάμεσά τους. Σε διάφορα σημεία της έρευνας παρουσιάστηκαν έντονες ανωμαλίες, οι οποίες οφείλονται κατά πάσα πιθανότητα στην ύπαρξη δομών από οπτοπλίνθους.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 78, το οποίο βρίσκεται βορειοανατολικά του Μαζώματος, πλησίον των ακτών του Αμβρακικού (θέση Παπαλάκκος, διανομής Σμυρτούλας 1933), πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε δύο θέσεις (1.600 τ.μ. σε κάθε θέση). Σε όλη την έκταση του αγρού διακρίνονται επιφανειακά λίγα θραύσματα κεραμίδων και μαρμάρων, ένα λειασμένο θραύσμα από

γκρίζα σκληρή πέτρα (lapis sarcophagus)[168] και τμήμα αρράβδωτου κίονα.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 492 (θέση Εμίν Αράπη, διανομής Μύτικα 1963), που βρίσκεται νότια της ρωμαϊκής οχύρωσης, πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε έκταση 2.000 τ.μ. Συγκεκριμένα ερευνήθηκαν 1.600 τ.μ. σε μια θέση και 400 τ.μ. σε μια άλλη δυτικά της πρώτης. Στο πρώτο σχήμα είναι χαρακτηριστική μια γραμμική ανωμαλία που διατρέχει το χώρο με κατεύθυνση Α.-Δ., καθώς και μία κάθετη στην προηγούμενη με κατεύθυνση Β.-Ν. Στο δεύτερο χώρο έντονη είναι η παρουσία ερειπίων προς το νοτιοδυτικό τμήμα του . Προς τα ανατολικά όρια του αγροτεμαχίου παρατηρήθηκαν διάσπαρτα όστρακα, θραύσματα lapis sarcophagus και οικοδομικά υλικά (πλίνθοι, κεραμίδες).

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 476, το οποίο βρίσκεται νοτιοδυτικά της ρωμαϊκής οχύρωσης (θέση Εμίν Αράπη, διανομής Μύτικα 1963), πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε έκταση 1.200 τ.μ. πλησίον ορατών αρχαίων λειψάνων.

Στο αγροτεμάχιο αριθ. 29, το οποίο βρίσκεται νοτιοανατολικά της ρωμαϊκής οχύρωσης (θέση Ανάληψη, διανομής Σμυρτούλας 1938), πραγματοποιήθηκε γεωηλεκτρική έρευνα σε έκταση 2.000 τ.μ.

3. Υποπρόγραμμα συστηματικής κατόπτευσης του εδάφους και περισυλλογής κινητών αρχαίων ευρημάτων

Η διενέργεια συστηματικής επιφανειακής έρευνας στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο της Νικοπόλεως, στα πλαίσια του προγράμματος «Κλεοπάτρα», κρίθηκε απαραίτητη προκειμένου να εντοπιστούν και να καταγραφούν τα αρχαία κτιριακά λείψανα, να περισυλλεγούν τυχόν κινητά ευρήματα που κατά καιρούς αποκαλύπτονται κατά την άροση και συσσωρεύονται στις παρυφές των αγροτεμαχίων, και να συμπληρωθούν τα δελτία αγροτεμαχίων με νέες αρχαιολογικές πληροφορίες ή να διευκρινιστούν τυχόν ασάφειες.

4. Αυτοματοποιημένο σύστημα διαχείρισης αρχαιολογικών και κτηματολογικών δεδομένων

Το υποπρόγραμμα αυτό περιλαμβάνει τη δυνατότητα συνδυασμού δύο λογισμικών: α) μιας βάσης δεδομένων (data base) για την εισαγωγή και τη διαχείρηση των κτηματολογικών και αρχαιολογικών πληροφοριών του ευρύτερου αρχαιολογικού χώρου, και β) ενός Γεωγραφικού Συστήματος Πληροφοριών (Geographic Information System) για την εισαγωγή και διαχείριση των ψηφιοποιημένων δεδομένων του χαρτογραφικού υποβάθρου του αρχαιολογικού χώρου.

Η βάση δεδομένων σχεδιάστηκε σε συνάρτηση με το γεγονός ότι ο ευρύτερος αρχαιολογικός χώρος έχει διαιρεθεί σε αγροτεμάχια άνισης έκτασης, τα οποία έχουν διανεμηθεί από το ελληνικό κράτος κατά καιρούς σε ακτήμονες αγρότες. Τα στοιχεία της ταυτότητας κάθε αγροτεμαχίου είναι ο αριθμός του, η διανομή (αγρόκτημα), το έτος διανομής και η κατηγορία. Δημιουργήθηκαν ειδικά δελτία-«ταυτότητες» για όλα τα αγροτεμάχια, στα οποία συγκεντρώθηκαν όλες οι σχετικές πληροφορίες, όπως η έκταση του αγροτεμαχίου, το ιδιοκτησιακό καθεστώς, η διοικητική αλληλογραφία, τα διάφορα ευρήματα που περισυνελέγησαν επιφανειακά κατά καιρούς ή αποκαλύφθηκαν από τις ανασκαφές, οι αριθμοί του φωτογραφικού και σχεδιαστικού αρχείου της Εφορείας, ενδεχόμενες δημοσιεύσεις και γενικές παρατηρήσεις. Για κάθε μνημείο, που διατηρείται σε αξιόλογη κατάσταση, δημιουργήθηκε ειδικό δελτίο, στο οποίο γίνεται μια σύντομη περιγραφή, καταχωρούνται οι αριθμοί του σχεδιαστικού και φωτογραφικού αρχείου της Εφορείας και αναγράφονται όλες οι παραπομπές της σχετικής βιβλιογραφίας. Για κάθε κινητό εύρημα (προερχόμενο από επιφανειακές περισυλλογές ή ανασκαφές) δημιουργήθηκε ειδικό δελτίο, στο οποίο δίδονται όλες οι πληροφορίες (υλικό, διαστάσεις, αριθμοί φωτογραφικού και σχεδιαστικού αρχείου, βιβλιογραφία, προέλευση κτλ.).

Το Γεωγραφικό Σύστημα Πληροφοριών προσφέρει τη δυνατότητα αυτόματης διαχείρισης του χαρτογραφικού και κτηματολογικού υποβάθρου που θα εκπονηθεί από τη ΓΥΣ και όσων αποτυπώσεων και χαρτογραφήσεων έχουν εκπονηθεί (ή θα εκπονηθούν στο μέλλον) από την Αρχαιολογική Υπηρεσία ή άλλους φορείς. Τα στοιχεία της χαρτογραφικής υποδομής είναι καταχωρημένα μέσα στο σύστημα σε 37 επίπεδα, ενώ άλλα 26 επίπεδα έχουν παραμείνει κενά για τη συμπλήρωσή τους με στοιχεία που θα προκύψουν στο μέλλον. Τα επίπεδα αυτά μπορούν να εμφανιστούν στην οθόνη του ηλεκτρονικού υπολογιστή με οποιονδήποτε συνδυασμό και να εκτυπωθούν σε θεματικούς χάρτες. Επίσης μέσα στο πρόγραμμα διαχείρισης γραφικών δεδομένων δίδεται η δυνατότητα ενεργοποίησης της βάσης δεδομένων, καθώς και εφοδιασμού του χαρτογραφικού υποβάθρου με νέα στοιχεία ύστερα από ψηφιοποίηση. Το πρό-

168. Σχετικά με την ομάδα σαρκοφάγων στη Νικόπολη από το λατομείο της περιοχής της Άσσου στη Μ. Ασία βλ. ΗπειρΧρον 26 (1984), σ. 43-70.

γραμμα προσφέρει τη δυνατότητα εκτύπωσης σε οποιαδήποτε κλίμακα και σε πολυχρωμία των τοπογραφικών διαγραμμάτων που έχουν αποθηκευτεί στη μνήμη του υπολογιστή[169].

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

ΕΛΛΗΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΗΠΕΙΡΟ

Ο εντοπισμός οικιστικών καταλοίπων κατά μήκος της δυτικής παραλίας του όρμου Βαθύ στον Αμβρακικό κόλπο, όπου τοποθετείται το επίνειο της ρωμαϊκής Νικοπόλεως, αποτελεί ένα μόνο από τα διάφορα αξιόλογα αποτελέσματα της τρίτης κατά σειρά ερευνητικής περιόδου του Προγράμματος Νικοπόλεως (Nikopolis Project)[170]. Η εντατική αρχαιολογική κατόπτευση του εδάφους από διάφορες ομάδες του Προγράμματος, σε 34 «Θέσεις» και «Διεσκορπισμένα Αντικείμενα» και σε 112 «Αγροτεμάχια» (για την ερμηνεία των ειδικών όρων που χρησιμοποιούνται στις επιφανειακές έρευνες, βλ. παρακάτω), εμπλούτισε την έρευνα με ουσιώδη νέα στοιχεία που αφορούν την ανθρώπινη δραστηριότητα στη νότια Ήπειρο κατά τη διάρκεια σχεδόν όλων των περιόδων από τους παλαιολιθικούς χρόνους έως τις μέρες μας. Τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής έρευνας συνταίριασαν με τα εξίσου σημαντικά αποτελέσματα των γεωλογικών ερευνών, και με την πολύ αξιόλογη συμβολή των γεωφυσικών ερευνών, των επαληθεύσεων στο έδαφος των δεδομένων από δορυφορικές φωτογραφίες και των αεροφωτογραφιών από προσδεδεμένο αερόστατο. Επιπροσθέτως πραγματοποιήθηκαν σε καθημερινή βάση και οι παρακάτω εργασίες στις εγκαταστάσεις του Προγράμματος: καταγραφή και ανάλυση των διαφόρων τεχνέργων, ψηφιοποίηση τοπογραφικών χαρτών και γραφικών δεδομένων των επιφανειακών αρχαιολογικών ερευνών, με σκοπό τη χρησιμοποίησή τους στη βάση δεδομένων του Γεωγραφικού Συστήματος Πληροφοριών(GIS), και τέλος η επέκταση και χρήση των διαφόρων βάσεων δεδομένων[171]. Η έρευνα κατά το 1993 εστιάστηκε σε τρεις περιοχές: στη χερσόνησο του Αγίου Θωμά, η οποία εκτείνεται μέσα στον Αμβρακικό κόλπο απέναντι από την Πρέβεζα, στην ενδοχώρα κοντά στην κοινότητα Μιχαλιτσίου προς Β. της Νικοπόλεως, και στην περιοχή του όρμου του Φαναρίου όπου εκβάλλει ο ποταμός Αχέρων κοντά στο βόρειο όριο της περιοχής των ερευνών μας. Επιπροσθέτως, διενεργήθηκαν αξιόλογες γεωλογικές έρευνες στην περιοχή του δέλτα του ποταμού Λούρου και ορισμένες ειδικές, μικρής διάρκειας αποστολές, σε περιοχές όπου είχαν εντοπιστεί αρχαιότητες στο παρελθόν, συμπεριλαμβανομένης της θέσης κοντά στην κοινότητα Στρογγυλής (που ερευνήθηκε κατά το παρελθόν έτος).

169. Για τη δημιουργία του αυτοματοποιημένου συστήματος διαχείρισης αρχαιολογικών και κτηματολογικών δεδομένων επιλέχθηκε ως φορέας εκτέλεσης ο Τομέας Κτηματολογίου. Φωτογραμμετρίας και Χαρτογραφίας του Τμήματος Αγρονόμων και Τοπογράφων Μηχανικών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με υπεύθυνο τον επίκουρο καθηγητή Π. Πατιά, τον οποίο ευχαριστώ θερμά από αυτή τη θέση για την εξαιρετική συνεργασία.

170. Βλ. ΑΔ 46 (1991): Χρονικά, σ. 247-251· 47 (1992): Χρονικά, σ. 293 κ.ε. Στον όρμο Βαθύ τοποθετείται ο μεγαλύτερος και πιο σπουδαίος λιμένας της Νικοπόλεως που αναφέρει ο Στράβων (Χ 2,2). Για την ταύτιση της θέσης βλ. W.M. Leake, Travels in Northern Greece, I, Λονδίνο 1835, σ. 195-196. E. Oberhummer, Akarnanien, Ambrakia, Amphilochien, Leukas im Altertum, München 1887, σ. 206, υποσημ. 2. Σεραφείμ Βυζάντιος, Δοκίμιον Ιστορικόν περί Άρτης και Πρεβέζης, εν Αθήναις 1884, ανατύπωση Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Άρτας «Σκουφάς», Άρτα 1986, σ. 225.

171. Το διεπιστημονικό πρόγραμμα επιφανειακών ερευνών, γνωστό ως «Πρόγραμμα Νικοπόλεως», που διενεργείται σε μια έκταση περίπου 1.200 τ. χλμ. στη νότια Ήπειρο, έχει ως αντικειμενικό σκοπό τη μελέτη της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον από την παλαιολιθική εποχή έως τους μεσαιωνικούς χρόνους. Το «Πρόγραμμα Νικοπόλεως» είναι ένα εγχείρημα συνεργασίας μεταξύ του Τμήματος Αρχαιολογίας, του Κέντρου Αρχαιολογικών Μελετών και του Κέντρου Τηλεπισκόπησης του Πανεπιστημίου της Βοστώνης με τη ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και την 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Οι υπογραφόμενοι είναι οι συνδιευθυντές του προγράμματος. Στις εργασίες του 1993 έλαβαν μέρος οι παρακάτω ερευνητές διαφόρων ειδικοτήτων, στους οποίους εκφράζουμε τις θερμές μας ευχαριστίες (αναφέρονται οι σχέσεις των ερευνητών με άλλα ιδρύματα εκτός του Πανεπιστημίου της Βοστώνης):

Αρχαιολόγοι και διοικητικοί: Ricardo Elia (Υποδιευθυντής του Προγράμματος), Brenda Cullen, Melissa Moore, Priscilla Murray, Curtis Runnels, Carol Stein, Thomas Tartaron, Stavroula Vrachionidou (ΙΒ΄ ΕΠΚΑ), Lucy Wiseman, Σταύρος Ζαμπέτας. Γεωλόγοι και γεωφυσικοί: Tjeerd van Andel (Cambridge University), John Weymouth (University of Nebraska), Richard Dunn (University of Delaware), Zhichun Jing (University of Minnesota, Duluth). Φωτογράφος: Michael Hamilton. Τοπογράφος μηχανικός: Θεόδωρος Χατζηθεοδώρου. Σύμβουλοι: Ευάγγελος Χρυσός (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων), Παναγιώτης Πάσχος (ΙΓΜΕ, παράρτημα Πρέβεζας), Virginia Anderson-Stojanović (Wilson College). Εθελοντές: Kael Alford, Mark Greco, Cinder Griffin (Bryn Mawr), Michele Miller, Lee Riccardi. Στις έρευνες επίσης συμμετείχαν και 24 φοιτητές του θερινού εκπαιδευτικού προγράμματος του Πανεπιστημίου της Βοστώνης (Field School). Ευχαριστούμε θερμά επίσης τον φιλάρχαιο Δήμαρχο της Πρέβεζας Ν. Γιαννούλη, ο οποίος συνέβαλε με ποικίλους τρόπους στην επιτυχία των ερευνών και τον φύλακα αρχαιοτήτων Νικοπόλεως Γ. Νούσια.

Γλωσσάριο της αρχαιολογικής κατόπτευσης του εδάφους

Θεωρούμε χρήσιμο, για τους αναγνώστες της παρούσας έκθεσης, να προσδιορίσουμε τους όρους που χρησιμοποιούνται στις επιφανειακές έρευνες του Προγράμματος. Οι συντομογραφίες που σημειώνονται παρακάτω παρουσιάζονται στους ψηφιοποιημένους χάρτες οι οποίοι παρήχθησαν από το Πρόγραμμα, έτσι ώστε οι μονάδες επιφάνειας που καλύπτουν οι έρευνες να απεικονίζονται στην τοπογραφική τους θέση.

1. «Αγροτεμάχιο» (Tract, T). Μια περιοχή αυθαίρετης έκτασης η οποία ερευνάται από ομάδα ατόμων σε γραμμές που απέχουν ανάλογα με την περίπτωση 3, 5 ή 7 μ. Το «Αγροτεμάχιο» (Tract) αποτελεί τη βασική μονάδα επιφανειακής έρευνας του Προγράμματος, είτε αυτή πραγματοποιείται στην ύπαιθρο γενικώς είτε μέσα σε εκτεταμένο αρχαιολογικό χώρο.

2. «Θέση»/ «Διεσκορπισμένα Αντικείμενα» (Scatter, SS). Κάθε περιοχή στην οποία εντοπίζεται ανθρώπινη δραστηριότητα με τη συγκέντρωση διαφόρων τεχνέργων ή καθορίζεται από ορατά κατά χώραν κατάλοιπα. Το μέγεθος δεν παίζει κανένα ρόλο· η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει οτιδήποτε, από μια μικρή διασπορά λίθινων τεχνέργων έως μια τειχισμένη πόλη.

3. «Περίπατος» (Walkover, W). Κάθε περιοχή που ερευνήθηκε με λιγότερο εντατικό ρυθμό (με γραμμές που απέχουν περισσότερο από 7 μ.) ή και χωρίς γραμμές περιπατητών. Περίπατοι συχνά προηγούνται της επίσκεψης ενός «Αγροτεμαχίου», ή έχουν καθοριστεί για επαναεπισκέψεις σε μια «Θέση» ή σε ένα «Αγροτεμάχιο».

4. «Δείγμα» (Sample). Ένα σύνολο τεχνέργων που περισυνελέγη κατά τη διάρκεια επιφανειακής έρευνας από ένα «Αγροτεμάχιο», μια «Θέση»/ «Διεσκορπισμένα Αντικείμενα», ή «Περίπατο», ή ακόμη από μια μικρότερη περιοχή εντός μιας από τις παραπάνω μονάδες της έρευνας. Τα περισσότερα δείγματα αποτελούν χαρακτηριστικά και διαγνώσιμα τέχνεργα, αν και ορισμένα είναι αποτέλεσμα μιας γενικής περισυλλογής.

5. «Καταγραφή» (Inventory). Ταξινομημένα και αριθμημένα τέχνεργα. Τέχνεργα με ξεχωριστή σημασία λαμβάνουν χωριστή αρίθμηση και λεπτομερή περιγραφή ώστε να διευκολύνουν την παραπομπή τους ή τον εντοπισμό τους στις αποθήκες.

Χερσόνησος Αγίου Θωμά και ο όρμος Βαθύ

Γεωλογικές δειγματοληψίες με γεωτρύπανο απέδειξαν ότι ο όρμος Βαθύ κατά την αρχαιότητα εκτεινόταν σε δύο βραχίονες ακόμη βορειότερα από ό,τι εκτείνεται σήμερα (Πίν. 96 ε), ενώ η αρχαιολογική κατόπτευση του εδάφους στην περιοχή εντόπισε την παρουσία πέντε θέσεων των ρωμαϊκών χρόνων και της ύστερης αρχαιότητας (SS93-1, 2, 3, 7 και 17), πιθανώς επαύλεις και αγροκτήματα κατά μήκος της βόρειας περιφέρειας του αρχαίου λιμανιού. Η πιο σημαντική θέση των ιστορικών χρόνων, χωρίς αμφισβήτηση ένα πόλισμα δίπλα στο λιμάνι (SS93-8), καταλαμβάνει μια στενή λωρίδα γης 250 μ. περίπου, που εκτείνεται για 900 μ. περίπου κατά μήκος της δυτικής παραλίας του όρμου, σχεδόν μέχρι το σύγχρονο στρατόπεδο στις βόρειες παρυφές της Πρέβεζας. Σε όλη αυτή την έκταση ερευνήθηκαν εντατικά 18 «Αγροτεμάχια» και 5 «Θέσεις» με ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας (συμπεριλαμβανομένου ενός σωρού κογχυλίων πορφύρας (murex), που προφανώς αποτελούν απορρίμματα πορφυρείου). Στο υλικό που εντοπίστηκε και περισυνελέγη αντιπροσωπεύονται όλες οι περίοδοι των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων και της ύστερης αρχαιότητας, όπως όστρακα λεπτότεχνης και χρηστικής κεραμικής, θραύσματα λύχνων, γυαλιού, κατεργασμένου λίθου, καθώς και μία ελληνική μαρμάρινη επιγραφή του 2ου ή των αρχών του 3ου αι. μ.Χ. Σε ορισμένους αγρούς κατά μήκος της ακτής παρατηρήθηκαν ογκώδη τμήματα τοίχων από οπτοπλίνθους και χυτή τοιχοποιία.

Τρεις άλλες «Θέσεις» της ρωμαϊκής περιόδου εντοπίστηκαν κοντά στη λίμνη Πωγωνίτσα στο ανατολικό άκρο της χερσονήσου του Αγίου Θωμά. Εξαγωγή δειγμάτων με γεωτρύπανο και επιφανειακές αρχαιολογικές έρευνες συνέβαλαν στο διαχρονικό προσδιορισμό των αλλαγών της περιφέρειας της λίμνης, η οποία θα πρέπει να είχε χρησιμοποιηθεί ως λιμάνι, τουλάχιστον κατά τη ρωμαϊκή περίοδο.

Κατάλοιπα προϊστορικών χρόνων εντοπίστηκαν τόσο στην περιοχή του όρμου Βαθύ, όπου δύο «Θέσεις» χρονολογούνται στην ύστερη εποχή του Χαλκού, όσο και ανατολικότερα πάνω στη χερσόνησο του Αγίου Θωμά. Ο καθηγητής Curtis Runnels, που επεξεργάστηκε σε μια πρώτη ανάλυση περισσότερα από 1.000 τέχνεργα λαξευμένου λίθου, τα οποία περισυνελέγησαν στη χερσόνησο, σημειώνει τον εντοπισμό χαρακτηριστικών λιθοτεχνιών της μέσης παλαιολιθικής εποχής στην περιοχή του όρμου Βαθύ. Ο ίδιος επίσης προσδιόρισε την ύπαρξη λιθοτεχνιών της μεσολιθικής εποχής σε τέχνεργα που περισυνελέγησαν σε μικρό κοίλωμα κοντά στο φρούριο πάνω στο ύψωμα Τουρκοβούνι, στο ανατολικό άκρο της χερσονήσου. Η τελευταία «Θέση» όπως και μια δεύτερη, κοντά στη Λούτσα, βόρεια της Καστροσυκιάς, αντιπροσωπεύουν τις πρώτες θέσεις μεσολιθικής εποχής που τεκμηριώνονται στην Ήπειρο.

Αρχαιότητες στην περιοχή του υψώματος Κουβέλι (κοινότητα Μιχαλιτσίου)

Το ύψωμα Κουβέλι (υψόμ. 165 μ.), στην πλούσια σε καλλιέργειες περιοχή της κοινότητας Μιχαλιτσίου, αποτελεί μέρος της λοφοσειράς του Μιχαλιτσίου, η οποία ορθώνεται στις βόρειες παρυφές της Νικοπόλεως (η τοποθεσία σημειώνεται στη δορυφορική εικόνα, Πίν. 96 ε). Η τοποθεσία Κουβέλι υψώνεται πάνω από μια ράχη κατά μήκος της οποίας, στους χρόνους της Τουρκοκρατίας, περνούσε ο δρόμος Πρέβεζας-Ιωαννίνων, ενώ σήμερα περνάει ένας χαλικόστρωτος αγροτικός δρόμος. Τάφοι κλασικών και ελληνιστικών χρόνων που έχουν εντοπιστεί μεταξύ των κρασπέδων της ράχης και του αγροτικού δρόμου, σε μήκος πολλών μέτρων στις τοποθεσίες Παλαιόστενο, Κούκος, Νεραντζιές και Μαραθιά, οριοθετούν κατά πάσα πιθανότητα παρόμοια πορεία ενός αρχαίου δρόμου. Οι σωστικές ανασκαφές κατά καιρούς από την Αρχαιολογική Υπηρεσία στις παραπάνω τοποθεσίες ακολουθούν συνήθως την αποκάλυψη των τάφων ύστερα από διάβρωση ή την καλλιέργεια των αγρών από τους χωρικούς και συχνά από παράνομες αμμοληψίες ή δραστηριότητες αρχαιοκαπήλων[172].

Εντατικές επιφανειακές έρευνες από αγρό σε αγρό εντόπισαν προς Ν. μόλις κάτω από την κορυφή του υψώματος (SS93-12) διάφορα οικιστικά κατάλοιπα, όπως όστρακα, θραύσματα κεραμίδων, κωνικές αγνύθες, θραύσματα λύχνων και άλλα αντικείμενα. Τα κατάλοιπα αυτά πιστοποιούν την ύπαρξη ενός οικισμού του οποίου η διάρκεια συμπίπτει με αυτή των γειτονικών τάφων, ενώ επιπροσθέτως πιστοποιούν τη χρήση του χώρου και κατά την αρχαϊκή εποχή[173]. Νοτιοανατολικά από το Κουβέλι, όπου οι πλαγιές διαμορφώνονται σε φυσικά άνδηρα, εντοπίζεται ένα δεύτερο σημαντικό νεκροταφείο του οποίου έχουν ανασκαφεί ορισμένοι μεμονωμένοι τάφοι και μερικώς ένας ταφικός περίβολος από τον οποίο προέρχονται διάφορα επιτύμβια αγάλματα[174]. Το νεκροταφείο αυτό πιθανώς εκτεινόταν κατά μήκος μιας οδού που ξεκινούσε πάνω από το ύψωμα, όπου βρισκόταν ο οικισμός, και κατέβαινε προς την κοιλάδα συνεχίζοντας προς Α. στον Αμβρακικό κόλπο[175].

Μερικά κομμάτια σκωρίας σιδήρου που βρέθηκαν επιφανειακά σε μια περιοχή και καθόριζαν διαφοροποιήσεις της βλάστησης σε μια άλλη (και οι δύο θέσεις εντός των ορίων του οικισμού) μας οδήγησαν στη διερεύνηση του υπεδάφους με τις γεωφυσικές μεθόδους της μαγνητικής και ηλεκτρικής διασκόπησης. Η ομάδα των γεωφυσικών ερευνών, με επικεφαλής τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Nebraska John Weymouth, εντόπισε με τη μαγνητοσκόπηση τη θέση και τις διαστάσεις μιας εγκατάστασης που πρέπει να σχετίζεται με την επεξεργασία του μετάλλου. Οι προσπάθειες παρ' όλα αυτά των γεωφυσικών ερευνών για τον εντοπισμό του αρχαίου δρόμου που οδηγούσε στον Αμβρακικό κόλπο δεν έφεραν αποτελέσματα.

Η κοιλάδα του ποταμού Αχέροντα και ο «Γλυκύς λιμήν»

Στο βόρειο τμήμα του γεωγραφικού διαμερίσματος που αντιστοιχεί στις έρευνες του Προγράμματος, η επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα επικεντρώθηκε στην περιοχή του όρμου του Φαναρίου, γνωστού στην αρχαιότητα ως «Γλυκύ λιμένα» (Στράβων 7, 7, 5) από την εκβολή των νερών του Αχέροντα. Στην περιοχή αυτή συνεχίστηκαν και εφέτος τόσο οι γεωλογικές έρευνες και δειγματοληψίες με γεωτρύπανο όσο και οι επιφανειακές αρχαιολογικές έρευνες, με τη στενή συνεργασία των διαφόρων ομάδων. Αν και κρίνονται απαραίτητες επιπρόσθετες αναλύσεις στο εργαστήριο των γεωλογικών δειγμάτων που αντλήθηκαν με γεωτρύπανο, όπως και η περαιτέρω διερεύνηση στο πεδίο των υποθέσεων που θέτουμε, φαίνεται πιθανό πως το μεγαλύτερο μέρος της πλατιάς πεδιάδας βορείως των εκβολών του Αχέροντα δημιουργήθηκε στους νεότερους χρό-

172. Για τις ανασκαφικές εκθέσεις τάφων στις παραπάνω περιοχές βλ. ΑΔ 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 187-194· 19 (1964): Χρονικά, σ. 305-309· 23 (1968): Χρονικά σ. 295· 25 (1970): Χρονικά, σ. 308-310· 26 (1971): Χρονικά, σ. 334· 27 (1972): Χρονικά, σ. 450-453· 40 (1985): Χρονικά, σ. 224.

173. Ο καθηγητής Σ. Δάκαρης, που ταυτίζει τον οικισμό με την αρχαία Βερενίκη, αναφέρει ίχνη κατοικιών και οχύρωσης πάνω στο λόφο, της οποίας την περίμετρο υπολογίζει σε 1.200-1.500 μ., ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 305-309. Ο ίδιος, Cassopaia and the Elean Colonies. Ancient Greek Cities, 4. Athens: Athens, Center of Ekistics, Athens 1971, σ. 42, υποσημ. 137, σ. 43, υποσημ. 141, σ. 75, πίν. 6, σ. 79. Ελάχιστα ίχνη κατοικιών δυσανάλογα με την έκταση του νεκροταφείου αναφέρονται και από την Ι. Βοκοτοπούλου, ΑΑΑ VI (1973), σ. 222.

174. Σχετικά βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 305-309. ΑΑΑ III (1970), σ. 41-45· VI (1973), σ. 220-224.

175. Ανατολικά του Μιχαλιτσίου τοποθετείται από τον Δάκαρη ένας λιμένας, ο οποίος αργότερα, όταν άλλαξε ο ρους του ποταμού Λούρου, καλύφθηκε από τις αλλουβιακές του αποθέσεις, S. Dakaris, Casopaia and the Elean Colonies, ό.π., σ. 63.

νους από αποθέσεις κατά μήκος της ακτής, οι οποίες άφησαν τα ευκόλως ορατά στο έδαφος ομόκεντρα ημικύκλια που σημειώνουν τις συνεχώς εκτεινόμενες ακτογραμμές. Με άλλα λόγια, ο όρμος σε πρωιμότερους σχηματισμούς εκτεινόταν τουλάχιστον κατά 3-4 χλμ. προς Α. μέσα στην ενδοχώρα. Επιφανειακή κατόπτευση του εδάφους που πραγματοποιήθηκε σε έξι μακρόστενα «Αγροτεμάχια», εγκαρσίως των απολιθωμένων παραλιών, προκειμένου να δοκιμαστεί η υπόθεση της νεότερης δημιουργίας τους, κατέληξε στην περισυλλογή μόνο 25 τεχνέργων.

Στις πλαγιές τριγύρω από τον όρμο του Φαναρίου τα αποτελέσματα της επιφανειακής έρευνας ήταν τελείως διαφορετικά, και όσο μας επιτρέπει ο χώρος εδώ θα αναφέρουμε περιληπτικά μερικά από τα εκτεταμένα λείψανα που εντοπίστηκαν. Πάνω στην κορυφή του ακρωτηρίου νοτιοδυτικά της παραλίας Αλωνάκι εντοπίστηκε μια κατασκευή από πολυγωνικούς λίθους, (πρόκειται ίσως για έναν πύργο), από το εσωτερικό της οποίας περισυνελέγη κεραμική ελληνιστικών χρόνων μέσα από μια τομή που είχαν ανοίξει αρχαιοκάπηλοι. Στις χαμηλότερες πλαγιές νοτιοανατολικά της παραπάνω περιοχής περισυνελέγη κεραμική της εποχής του Χαλκού. Εντατικά ερευνήθηκε η σημαντική «Θέση» της μέσης-νεότερης παλαιολιθικής εποχής πάνω στο λόφο Σπήλαιο, ο οποίος οριοθετεί την πεδιάδα προς Ν. του Αχέροντα. Μάλιστα σε μια από τις περιοχές, όπου παρουσιάστηκε πυκνότητα λίθινων τεχνέργων, χρησιμοποιήθηκε μικρός κάναβος για την περισυλλογή τους, με στόχο να διερευνηθεί η ύπαρξη κάποιου προτύπου ως προς τη διάταξη τύπων της λιθοτεχνίας. Ο καθηγητής Curtis Runnels και η Priscilla Murray για πρώτη φορά ερεύνησαν το λόφο κατά το 1992. Η εντατική έρευνα κατά το 1993 έδειξε πως τα προϊστορικά λίθινα εργαλεία απλώνονται σε ολόκληρη την επιφάνεια του λόφου, πάνω στον οποίο παρατηρήθηκαν επίσης διάσπαρτα όστρακα της ύστερης Χαλκοκρατίας και των μεταβυζαντινών χρόνων. Επιφανειακές έρευνες ανατολικότερα από το Σπήλαιο, μέσα και τριγύρω από την κοινότητα Βαλανιδορράχης, εντόπισαν μέσα σε πλειστόκαινες αποθέσεις ερυθρογής εκατοντάδες λίθινα απολεπίσματα και εργαλεία, κεραμική της εποχής του Χαλκού και μαρτυρίες δραστηριοτήτων κατά την πρώιμη Ρωμαιοκρατία και την ύστερη αρχαιότητα.

Οι έρευνες του καθηγητή Tjeerd van Andel μαζί με τον καθηγητή Curtis Runnels και την Priscilla Murray συνέβαλαν σημαντικά στην κατανόηση του τοπίου κατά το Πλειστόκαινο. Η παραπάνω ομάδα, όπως και δύο ακόμη γεωλόγοι του προγράμματος, οι Zhichun Jing και Richard Dunn, συνεργάστηκαν παραγωγικά με τον Παναγιώτη Πάσχο, γεωλόγο του παραρτήματος του ΙΓΜΕ Πρέβεζας. Οι Van Andel και Πάσχος προσδιόρισαν αποθέσεις εδαφών διαφορετικού βαθμού εξέλιξης και συνεπώς διαφορετικής χρονολόγησης σε δέκα παλαιολιθικές θέσεις που είχαν εντοπιστεί το 1992, και σε αποθέσεις ερυθρογής σε άλλες περιοχές. Τα εδάφη θα μπορούσαν να χρονολογηθούν από 100.000 έως 20.000 χρόνια από το παρόν. Κατά συνέπεια οι χρονολογήσεις που δίδονται σε παλαιολιθικά τέχνεργα μέσα από αυτά τα εδάφη είναι κατά προσέγγιση και θα πρέπει να διορθωθούν με επιπλέον αναλύσεις. Οι πιο σημαντικές συσχετίσεις μεταξύ των εδαφών και των τεχνέργων που βρέθηκαν μέσα σε αυτά προέρχονται από τη θέση κοντά στην κοινότητα Αγιάς και το Αλωνάκι κοντά στον ποταμό Αχέροντα. Στις θέσεις αυτές μεγάλος αριθμός τεχνέργων Μουστέριας τεχνολογίας βρίσκεται σε άμεση σχέση με εδάφη που χρονολογούνται μεταξύ 75-100 kyr· οι χρονολογήσεις αυτές των εδαφών προσδιορίζουν χρονολογικά και τη διάρκεια της ανθρώπινης δραστηριότητας σε αυτές τις τοποθεσίες. Στο Αλωνάκι μια τεχνολογία τεχνέργων μεγάλων διαστάσεων από ασυνήθιστο πυριτόλιθο βρίσκεται σε συσχέτιση με την αρχαιότερη εδαφική απόθεση στην ίδια θέση, και σύμφωνα με τη γνώμη του Van Andel τα τέχνεργα ενσωματώθηκαν στο έδαφος κατά τη δημιουργία του. Φαίνεται πως τα τέχνεργα αυτά προχρονολογούνται του αρχαιότερου εδάφους και επομένως είναι παλαιότερα σε ηλικία των 100 kyr.

Η μελέτη των αποθέσεων ερυθρογής προχώρησε σημαντικά από την υπόθεση που ανέπτυξε ο καθηγητής van Andel όσον αφορά την προέλευσή τους και την ιστορία τους. Ο van Andel έχει την άποψη ότι οι αποθέσεις αυτές σχηματίστηκαν μέσα σε ρηχές λεκάνες, οι οποίες δημιουργήθηκαν από ρήγματα τοπικού χαρακτήρα, ενώ τα πηλοχώματα που διαβρώνονταν από τα τριγύρω υψώματα συγκρατούσαν το νερό μέσα στις λεκάνες φράσσοντας τις διεξόδους του. Οι λεκάνες αυτές από καιρό σε καιρό (πιθανώς σε ετήσια βάση) γέμιζαν παροδικά με νερό, το οποίο τελικά εξατμιζόταν. Οι Runnels και van Andel επί πλέον θεωρούν ότι αυτές οι εποχιακές λίμνες θα μπορούσαν να εξηγήσουν τη διάταξη των αρχαιολογικών θέσεων κατά τη μέση παλαιολιθική εποχή. Έτσι εξηγείται πώς οι λεκάνες αυτές προσέλκυσαν την προσοχή των κυνηγών/τροφοσυλλεκτών τόσο γιατί εκεί κατέφευγαν τα διψασμένα ζώα όσο και διότι εκεί υπήρχαν και διαθέσιμες πρώτες ύλες.

Στη λοφοσειρά της Αγίας Ελένης στο νότιο τμήμα του όρμου του Φαναρίου υπάρχουν κατάλοιπα κλασικών-ελληνιστικών χρόνων, ύστερης αρχαιότητας, ύστερων μεσαιωνικών χρόνων και μεταβυζαντινών χρόνων.

Ένας τοίχος κατασκευασμένος με πολυγωνικές πέτρες περικυκλώνει τη βάση του λόφου, και ένας δεύτερος τοίχος ίδιας τοιχοποιίας στεφανώνει το υψηλότερο σημείο του λόφου (υψόμ. 118 μ.). Σε ένα σημείο ο τοίχος πάνω στο λόφο[176] διασώζει έξι σειρές λίθων που φθάνουν το ύψος των 2,2 μ. Ένας τοίχος από μικρότερες πέτρες συνδεδεμένες με ασβεστοκονίαμα διατρέχει τη λοφοσειρά χαμηλότερα από το μεγάλο πολυγωνικό τοίχο, και πιθανώς χρονολογείται στους μεσαιωνικούς χρόνους. Πάνω στη λοφοσειρά επίσης εντοπίζονται διάφοροι άλλοι τοίχοι αβέβαιης χρονολόγησης. Διάφορα τέχνεργα που εντοπίστηκαν στην περιοχή πιστοποιούν τη χρήση του χώρου κατά την εποχή του Χαλκού, την ελληνιστική εποχή, την ύστερη αρχαιότητα, τους βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς χρόνους.

Προς το τέλος της ερευνητικής περιόδου πραγματοποιήθηκε μικρή προκαταρκτική επιφανειακή έρευνα στον περιβάλλοντα χώρο του μυκηναϊκού θολωτού τάφου στην Κίπερη κοντά στην Πάργα[177]. Στα ευρήματα συγκαταλέγεται μεγάλος αριθμός οστράκων της ύστερης εποχής του Χαλκού, και τα σημεία όπου βρέθηκαν υποδηλώνουν πως ένας οικισμός απλωνόταν στην πλαγιά κοντά στον τάφο κατά την ύστερη εποχή του Χαλκού.

Δραστηριότητες σε άλλες περιοχές

Σε τμήμα του ρωμαϊκού υδραγωγείου στη θέση Βρύση της Κυράς κοντά στις νότιες παρυφές της κοινότητας Καναλίου, όπου πρόσφατα είχαν σημειωθεί καταστροφές κατά τη διάρκεια οικοδομικών εργασιών, πραγματοποιήθηκε τοπογραφική και φωτογραφική τεκμηρίωση. Παρόμοια τεκμηρίωση πραγματοποιήθηκε και σε άλλο τμήμα του υδραγωγείου, το οποίο αποκαλύφθηκε κατά τη διάρκεια εργασιών διαμόρφωσης αγροτικού δρόμου, στις δυτικές παρυφές της κοινότητας Ωρωπού. Τόσο στην περιοχή αυτή του υδραγωγείου όσο και σε γειτονική θέση όπου διατηρούνται ερείπια τοίχων από πολυγωνικούς λίθους, οι οποίοι πιθανώς ανήκουν σε πύργο-φυλακείο ελληνιστικών χρόνων, πραγματοποιήθηκαν επιφανειακές έρευνες. Στη θέση Φραγκοκκλησιά της κοινότητας Ριζών πραγματοποιήθηκε επιφανειακή έρευνα στο αγροτεμάχιο όπου διασώζονται ερείπια συγκροτήματος ρωμαϊκών χρόνων, που θεωρήθηκε ως νυμφαίο αλλά κατά πάσα πιθανότητα ανήκει σε μια αγροτική έπαυλη[178].

Πρόσφατες αρόσεις σε αγροτεμάχια της θέσης αυτής των ρωμαϊκών χρόνων που εντοπίστηκε τον περασμένο χρόνο (SS92-6), και η οποία εκτείνεται πάνω από την πεδιάδα Γραμμένο, ανατολικά της κοινότητας Αρχαγγέλου[179], έφεραν στο φως ακόμη μεγαλύτερες ποσότητες οστράκων και άλλων τεχνέργων (καταμετρήθηκαν περισσότερα από 35.000). Γεωφυσικές έρευνες σε αυτή τη θέση, με τρεις διαφορετικές μεθόδους, εντόπισαν στο υπέδαφος διάφορες κατασκευές. Συμπληρώθηκε επίσης η έρευνα της γεωλογικής διαστρωμάτωσης σε αυτή τη θέση.

Πέντε γεωλογικές δειγματοληψίες πραγματοποιήθηκαν στην πεδιάδα του Γραμμένου[180] και στην περιοχή της λιμνοθάλασσας/δέλτα του ποταμού Λούρου με σκοπό να προσδιοριστεί η έκταση της θαλάσσιας εισχώρησης κατά το Ολόκαινο και πιθανώς κατά τους ύστερους χρόνους του Πλειστοκαίνου. Μια έκτη γεωλογική δειγματοληψία στο ανάχωμα της Σαλαώρας είναι μεγάλης σημασίας για τις αναλύσεις μας που αφορούν στη διαδοχή της θαλάσσιας εισχώρησης και στις αλλαγές της ακτογραμμής. Οι γεωλογικές δειγματοληψίες που πραγματοποιήθηκαν κατά το 1992 μαζί με αυτές του 1993 υποδηλώνουν πως κατά την Ολόκαινο εποχή η θαλάσσια εισχώρηση εκτεινόταν έως τις λοφοσειρές βουνών, αφήνοντας το πολύ μια στενή δίοδο γης προς Β. Η πεδιάδα του Γραμμένου, από την άλλη μεριά, δεν είχε κατακλυστεί από την εισχώρηση της θάλασσας κατά το Ολόκαινο, εξαιτίας του μεγαλύτερου υψομέτρου της τοποθεσίας. Η θέση στην κοινότητα Στρογγυλής στην ίδια περιοχή της λιμνοθάλασσας, κατά τους ρωμαϊκούς και ελληνιστικούς χρόνους, ίσως να συνδεόταν με την ξηρά, ή τουλάχιστον να βρισκόταν κοντά της, αλλά κατά τις περιόδους της μεγάλης θαλάσσιας εισχώρησης θα μπορούσε μαζί με τη λοφοσειρά του Μαυροβουνίου προς Ν. να αποτελεί νησίδα.

Σε συσχετισμό με τις ανασκαφές που οργάνωσε η ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων στα ερείπια ρωμαϊκής αγροικίας πλησίον της κοι-

176. Ο τοίχος εντοπίστηκε για πρώτη φορά από τον N. Hammond.

177. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 205. Βλ. επίσης ΑΜ 96 (1981), σ. 7-24.

178. Για μια πρώτη παρουσίαση του μνημείου βλ. ΑΑΑ XVI (1982), σ. 10-20. Για τις εργασίες στο μνημείο κατά το 1993 από τη ΙΒ΄ ΕΠΚΑ βλ. στον παρόντα τόμο του ΑΔ, σ. 301.

179. βλ. Nikopolis, Newsletter 2, σ. 3.

180. Σχετικά με τη θέση και τις έρευνες κατά το 1992 βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 295.

νότητας Στρογγυλής, όπου κατά το 1992 πραγματοποιήθηκαν επιφανειακές έρευνες και τεκμηρίωση του χώρου από ομάδες του Προγράμματος, ο καθηγητής Weymouth πραγματοποίησε γεωφυσικές έρευνες στην περιοχή των ελαιοτριβείων και στην περιοχή των συλημένων τάφων[181].

Ο τειχισμένος οικισμός των κλασικών και ελληνιστικών χρόνων στον εγκαταλελειμμένο σήμερα Παλαιορόφορο (SS91-9), ο οποίος ερευνήθηκε στο παρελθόν από τον καθηγητή Σ. Δάκαρη[182], επιλέχτηκε κατά το 1993 για τη λήψη αεροφωτογραφιών με αερόστατο[183]. Η ανύψωση του αεροστάτου μας έδωσε την ευκαιρία να δοκιμάσουμε όλα τα νέα όργανα (φωτογραφικές μηχανές, τηλεχειριστήριο, μηχανισμός για τη στάθμιση των μηχανών κ.ά.), τα οποία αγοράστηκαν από το Κέντρο Τηλεπισκόπησης του Πανεπιστημίου της Βοστώνης ειδικά για το νέο αερόστατο, το οποίο έκανε το παρθενικό του ταξίδι στην Ελλάδα το 1992. Ο Michael Hamilton, μέλος του προσωπικού του Προγράμματος, προΐστατο της ομάδας των αεροφωτογραφιών συνεπικουρούμενος από τον Ricardo Elia, υποδιευθυντή του Προγράμματος. Η ανύψωση του αεροστάτου, χρησιμοποιώντας ήλιο αντί υδρογόνου για ασφάλεια, ήταν επιτυχής από κάθε άποψη, και τραβήχτηκαν εξαιρετικές φωτογραφίες πάνω από ένα εξαιρετικά δύσκολο έδαφος που καλύπτεται με πυκνή βλάστηση.

Επιχορηγήσεις και συνεισφορές διαφόρων ιδρυμάτων

Κατά το 1993 το Πρόγραμμα Νικοπόλεως επιχορηγήθηκε από το Ινστιτούτο για την Αιγαιακή Προϊστορία (Institute for Aegean Prehistory), ενώ οικονομική βοήθεια πρόσφεραν και διάφοροι ιδιώτες, οι Φίλοι του Προγράμματος Νικοπόλεως. Η Εταιρεία Apple Computer Corporation πρόσφερε στο πρόγραμμα τέσσερις ηλεκτρονικούς υπολογιστές – δύο Quadra 950s και δύο PowerBook 160s. Με επιχορηγήσεις από το Ίδρυμα W.M. Keck Foundation και το Κέντρο Τηλεπισκόπησης του Πανεπιστημίου της Βοστώνης αγοράστηκαν διάφορα επιστημονικά όργανα για τις γεωφυσικές και τοπογραφικές έρευνες καθώς και για τις αεροφωτογραφήσεις. Το Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Πανεπιστημίου της Μινεσσότα, Duluth, συνέβαλε ουσιαστικά με τις διάφορες αναλύσεις που πραγματοποιήθηκαν εκεί. Το Πανεπιστήμιο της Βοστώνης πρόσφερε οικονομική και διοικητική υποστήριξη μέσω του Γραφείου Διεθνών Προγραμμάτων (το οποίο είχε την εποπτεία του Εκπαιδευτικού Προγράμματος-Field School), του Κέντρου Τηλεπισκόπησης, του Κέντρου Αρχαιολογικών Σπουδών, και του Τμήματος Αρχαιολογίας, όπου εδρεύουν τα γραφεία του Προγράμματος στις Ηνωμένες Πολιτείες. Στους παραπάνω φορείς και ιδιώτες όλο το προσωπικό του Προγράμματος εκφράζει τις θερμές του ευχαριστίες για τη συνδρομή τους.

JAMES WISEMAN - ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ - ΦΡΑΓΚΙΣΚΑ ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΚΤΙΟΥ

Το θέρος του 1993 το Πρόγραμμα Ακτίου εγκαινίασε, σε συνεργασία με την Εφορεία Εναλίων Αρχαιοτήτων, μια υποβρύχια έρευνα στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου. Διευθυντές του προγράμματος ήταν ο καθηγητής William M. Murray (Πανεπιστήμιο της S. Florida) και η Ελπίδα Χατζηδάκη (Υπουργείο Πολιτισμού). Ο μακροπρόθεσμος στόχος του προγράμματος είναι διττός: 1. να εκπονηθεί ένας κατάλογος των βυθισμένων πολιτιστικών αντικειμένων στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου, και 2. να καταγραφούν οι μαρτυρίες που αφορούν στη ναυμαχία του Ακτίου, που έγινε εκεί το 31 π.Χ.

Έρευνα με ηχοβολιστική μέθοδο (Sidescan)

Μεθοδολογία. Για την προκαταρκτική έρευνα του χώρου επελέγη μια γειτονική στη χερσόνησο της Πρέβεζας περιοχή, όπου πιστεύεται ότι συγκρούστηκαν αρχικά οι εχθρικοί στόλοι κατά την αρχαιότητα. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν η ακόλουθη:

1. Βασικός χάρτης. Το αντίστοιχο τμήμα του ελληνικού υδρογραφικού χάρτη της περιοχής (κλίμ. 1:50.000) μετετράπη μέσω scanner σε μορφή που μπορούσε να αναγνωστεί από ηλεκτρονικό υπολογιστή και στη συνέχεια εντάχθηκε σε ένα πρόγραμμα χαρτογράφησης.

181. Βλ. ό.π.

182. S.I. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, ό.π., σ. 29, 30, 32, 43, 51, 79, 95, 145, 149, 154, 155, 171-177, 188. Βλ. επίσης ΑΔ 17 (1961-1962): Χρονικά, σ. 194-195.

183. Για οικονομικούς λόγους δεν πραγματοποιήθηκε αεροφωτογράφηση και σε άλλες θέσεις, όπως αρχικά είχαμε προγραμματίσει.

Αυτό επέτρεψε να δοθεί, στις συντεταγμένες του γεωγραφικού πλάτους και μήκους, μορφή που μπορούσε να χρησιμοποιήσει το δικό μας δορυφορικό σύστημα εντοπισμού θέσεων.

2. Σύστημα κανάβου. Μετά το σχηματισμό του βασικού χάρτη, τοποθετήθηκε πάνω του ένας κάναβος, ο οποίος χωριζόταν σε τετράγωνα πλευράς 1 χλμ. και ο οποίος προσανατολίστηκε προς τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα ως εξής: Β.-Ν., Α.-Δ. Ο κάναβος χώρισε την υπό έρευνα περιοχή σε μικρές, κατάλληλες για επεξεργασία μονάδες, από τις οποίες και υπολογίστηκαν τα σημεία εκκίνησης και τερματισμού κάθε συγκεκριμένης ερευνητικής ενότητας.

3. Διαδικασία έρευνας. Κάθε μέρα επιλεγόταν μία ενότητα τετραγώνων του κανάβου. Στη συνέχεια υπολογίζονταν βάσει του χάρτη μας τα μεγέθη του γεωγραφικού πλάτους και μήκους των σημείων εκκίνησης και τερματισμού κάθε ερευνητικής πορείας. Οι «πορείες» έτρεχαν σε ευθεία γραμμή και παράλληλα μεταξύ τους από Β.-Ν. σε απόσταση 100 μ. Όταν όλα αυτά τα στοιχεία περάστηκαν στον ηλεκτρονικό υπολογιστή πλοήγησης, απλώς κατευθύναμε το σκάφος μας σύμφωνα με τις καθορισμένες οδηγίες που μας παρείχε ο υπολογιστής.

4. Διαφοροποιητικό Σύστημα Καθολικού Εντοπισμού (Differential Global Positioning System – DGPS). Η θέση του σκάφους υπολογιζόταν από ένα εξαιρετικά ακριβές δορυφορικό σύστημα εντοπισμού που ονομάζεται DGPS. Το σύστημα αυτό επελέγη λόγω της ακριβείας (± 2 μ.) σε σχέση προς το σύστημα GPS (± 50 μ.), το οποίο δεν παρέχει την επιλογή της «διαφοροποίησης». Το Πρόγραμμα του Ακτίου είναι το πρώτο αρχαιολογικό πρόγραμμα στην Ελλάδα που χρησιμοποιεί το DGPS.

5. Καταγραφή δεδομένων. Η ηχοβολιστική εικόνα παρουσιαζόταν στην οθόνη ενός υψηλής ανάλυσης ηλεκτρονικού υπολογιστή και καταγραφόταν (μαζί με το γεωγραφικό μήκος και πλάτος του σκάφους) με ψηφιακή μορφή σε ένα video VHS. Οι συντεταγμένες της θέσης καταγράφονταν απευθείας και αποθηκεύονταν και σε μια δισκέτα υπολογιστή.

6. Οι μετά την έρευνα διαδικασίες. Επειδή τα δεδομένα του ηχοβολισμού (Sidescan) καταγράφονται σε ψηφιακή μορφή, η εικόνα δεν αλλοιώνεται ποτέ κατά την αναπαραγωγή, μπορεί να αντιγραφεί επανειλημμένα και μπορεί να υποστεί επεξεργασία μέσω ορισμένων ψηφιακών φίλτρων που επιτείνουν την εικόνα. Η συνεργασία μας με τη Μαρία Καλλέργη, ειδικά στην επεξεργασία της εικόνας στο Moffitt Cancer Research Center στη Florida, έχει ως στόχο τη μελέτη των τρόπων που επέτρεπαν να επιτείνουμε τις εικόνες των πιο πολλά υποσχόμενων περιοχών.

Αποτελέσματα. Στη διάρκεια των τελευταίων ημερών της ερευνητικής περιόδου επανεξετάστηκαν οι πιο εμφανείς στόχοι που παρατηρήθηκαν στο διάστημα της έρευνας και έγινε επιλογή 22 για περαιτέρω εξέταση. Αν και είναι αδύνατον να πει κανείς με βεβαιότητα τι αντιπροσωπεύουν αυτοί οι στόχοι, ορισμένοι παρουσιάζουν χαρακτηριστικά αρχαίων ναυαγίων, δηλαδή δίνουν την εικόνα ωοειδών όγκων. Άλλοι στόχοι φαίνονται τραχείς και συμπαγείς, χαρακτηριστικά που προδίδουν κατάλοιπα μάχης. Τελευταία ερευνούνται περιπτώσεις του Βæ Παγκόσμιου πολέμου, που μπορεί να αντιστοιχούν σε αυτά τα κατάλοιπα.

Έρευνα ανίχνευσης μετάλλων

Μεθοδολογία και αποτελέσματα. Επειδή πιστεύουμε ότι κατά τη ναυμαχία του Ακτίου απωλέστηκαν τα χάλκινα έμβολα 60-90 πολεμικών πλοίων, θελήσαμε να καθιερώσουμε μια αποτελεσματική μέθοδο υποβρύχιου εντοπισμού του χαλκού. Έτσι, δοκιμάσαμε ένα μεγάλο ανιχνευτή μετάλλων, που χρησιμοποιείται εμπορικά για τον εντοπισμό θαμμένων αγωγών και καλωδίων επενδυμένων με χαλκό. Ελπίζαμε ότι το μηχάνημα αυτό θα μπορούσε να ανιχνεύσει μεταλλικά κατάλοιπα (όπως ασπίδες, κράνη, ξίφη κτλ.) στην περιοχή όπου έγινε η συμπλοκή των δύο στόλων. Μετά από επανειλημμένες δοκιμές, συμπεράναμε ότι ο ανιχνευτής αυτός ήταν ακατάλληλος για το βραχώδες έδαφος της υπό έρευνα περιοχής. Έτσι, συνεχίζουμε την αναζήτηση ενός αποτελεσματικότερου μηχανήματος.

Κατά το 1993 η ηχοβολιστική έρευνα (Sidescan) απέδωσε τα καλύτερα αποτελέσματα. Στο διάστημα των 16 ημερών έρευνας καλύφθηκε απόσταση σε ευθεία 324 χλμ. σε μια συνολική επιφάνεια 32 τ. χλμ. ή άλλων, ποσοστό 30% της υπό έρευνα περιοχής. Εντοπίστηκαν δύο ξεχωριστές ζώνες σε αυτή την περιοχή. Η ζώνη 1 εκτείνεται από την ακτή σε ένα βάθος που φθάνει τα 35-45 μ. Χαρακτηρίζεται από έναν ευκρινώς απεικονιζόμενο βραχώδη βυθό, ο οποίος συσκοτίζεται σε αρκετά σημεία από πυκνές συγκεντρώσεις θαλάσσιας χλωρίδας. Η ζώνη 2 αποτελεί επέκταση της ζώνης 1 προς την πλευρά της θάλασσας. Είναι σχετικά επίπεδη και χαρακτηρίζεται από αμμώδη βυθό. Επειδή η ζώνη 2 απεικονίζεται χωρίς εξάρσεις και θαλάσσια χλωρίδα, μπορέσαμε να ταυτίσουμε όλους τους στόχους μας. Δυστυχώς, λόγω του μεγάλου βάθους, δεν μπορέσαμε να ερευνήσουμε τους στόχους μας με τη μέθοδο SCUBA. Η εκκρεμότητα αυτή θα τακτοποιηθεί τον επόμενο χρό-

νο με μια υποβρύχια video camera που θα τοποθετηθεί σε ένα ROV(τηλεκατευθυνόμενο όχημα).

Συμπερασματικά, κατά το 1993 καταγράφηκαν επιτυχώς υποβρύχια χαρακτηριστικά του βυθού που αντιστοιχούν σε ναυάγια και κατάλοιπα μαχών στην περιοχή όπου διεξήχθη η ναυμαχία του Ακτίου. Θα πρέπει να διερευνηθεί περαιτέρω αν αυτά τα κατάλοιπα χρονολογούνται από την αρχαιότητα ή όχι.

WILLIAM MURRAY

Η΄ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Το Δεκέμβριο του 1993 τη Διεύθυνση της Η΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων ανέλαβε η αρχαιολόγος Καλλιόπη Πρέκα-Αλεξανδρή μετά την ακύρωση της μετάθεσή της[1] από το Διοικητικό Εφετείο που έγινε το Φεβρουάριο του ίδιου χρόνου. Κατά το Δεκέμβριο του 1993 έγινε από την Εφορεία ο προγραμματισμός των εργασιών του 1994, άρχισαν η καταγραφή των ευρημάτων των ανασκαφών και άλλες μουσειακές εργασίες της χρονιάς και διενεργήθηκαν τρεις σωστικές ανασκαφές.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ

ΝΟΜΟΣ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΚΕΡΚΥΡΑ

Περιοχή Αγίων Θεοδώρων

Οικόπεδο Α. Τσιριγγάκη - Α. Κυργιάννη

Κατά την εκσκαφή θεμελίων που έγινε στο παραπάνω οικόπεδο αποκαλύφθηκαν αρχαία. Το οικόπεδο απέχει 200 μ. προς Β. του ναού της Αρτέμιδος[2], 40 μ. βορειοδυτικά των ρωμαϊκών εγκαταστάσεων του Ινστιτούτου Ελαίας[3] και 30 μ. νότια του οικοπέδου Δεσύλλα[4], περιοχές όπου έχουν αποκαλυφθεί σημαντικές αρχαιότητες.

Η ανασκαφική έρευνα που επακολούθησε διενεργήθηκε στο ανατολικό τμήμα του οικοπέδου, σε χώρο διαστ. 12x12 μ. Στα ανατολικά του χώρου, παραπλεύρως της οδού που οδηγεί προς τους Αγίους Θεοδώρους, αποκαλύφθηκε η αψίδα ρωμαϊκού κτιρίου και η προς Ν. συνέχειά της (Σχέδ. 1).

Η αψίδα εντοπίστηκε σε βάθος από 1,36-1,97 μ. από την επιφάνεια του εδάφους· έχει πλάτος 0,60 μ., ύψος από 0,54-1,60 και χορδή 12,20 μ. Είναι χτισμένη από αργούς και ημικατεργασμένους λίθους συνδεδεμένους με ερυθρό κονίαμα και γέμισμα από μικρούς αργόλιθους τμήματα κεράμων και όστρακα χρηστικών αγγείων. Η αψίδα έχει και τις δύο πλευρές ορατές και η ανωδομή σε ύψος πάνω από 1,20 μ., μετρημένο από το κρηπίδωμα, έχει γίνει κατά το σύστημα opus mixtum, όπου τρεις σειρές πλακοειδών ημιέργων λίθων εναλλάσσονται καθ' ύψος από δύο σειρές πλακοειδών κεράμων στέγης. Η αψίδα εδράζεται σε κρηπίδωμα πλ. 0,09-0,15, σωζ. πάχ. 0,32-0,49 μ. και αποκαλύφθηκε σε βάθος 2,62-3,04 μ. κάτω από τη σωζόμενη απόληξή της. Το κρηπίδωμα είναι κατασκευασμένο πάνω σε πηλώδες έδαφος.

Το κτίριο στο οποίο ανήκει η αψίδα πρέπει να αναζητηθεί στο χώρο του Ινστιτούτου Ελαίας προς το οποίο κατευθύνεται περνώντας κάτω από το σύγχρονο δρόμο. Είναι πιθανό η αψίδα του οικοπέδου Τσιριγγάκη να είναι η απόληξη του μεγάλου οικοδομικού συγκροτήματος το οποίο αρχίζει από το οικόπεδο Βασίλη[5], συνεχίζει στο χώρο της Παλαιόπολης και στο Ινστιτούτο Ελαίας.

Εσωτερικά και εξωτερικά της αψίδας αποκαλύφθηκαν τμήματα που είχαν καταπέσει από την ανωδομή του κτιρίου.

Μεταξύ της κεραμικής που ήταν δυνατόν να ταυτιστεί βρίσκονται τμήματα αμφορέων που χρονολογούνται από τον 1ο αι. π.Χ.-3ο αι. μ.Χ.[6], ενώ μεταξύ των νομισμάτων βρίσκονται τύποι που κόπηκαν στα Μέγαρα[7], προς το τέλος της κλασικής εποχής, και στην Κέρκυρα, στην αρχή της ρωμαϊκής[8] και τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες.

---

1. Βλ. ΑΔ 47 (1992): Χρονικά, σ. 330.

2. H. Schleif, Korkyra I, Berlin 1940, σ. 17-20, εικ. 3-6, 7, 8, σ. 29-31, εικ. 12, σ. 48.

3. H. Riemann, Zum Artemis tempel von Korkyra, JdI 58 (1943), σ. 32-38.

ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 329.

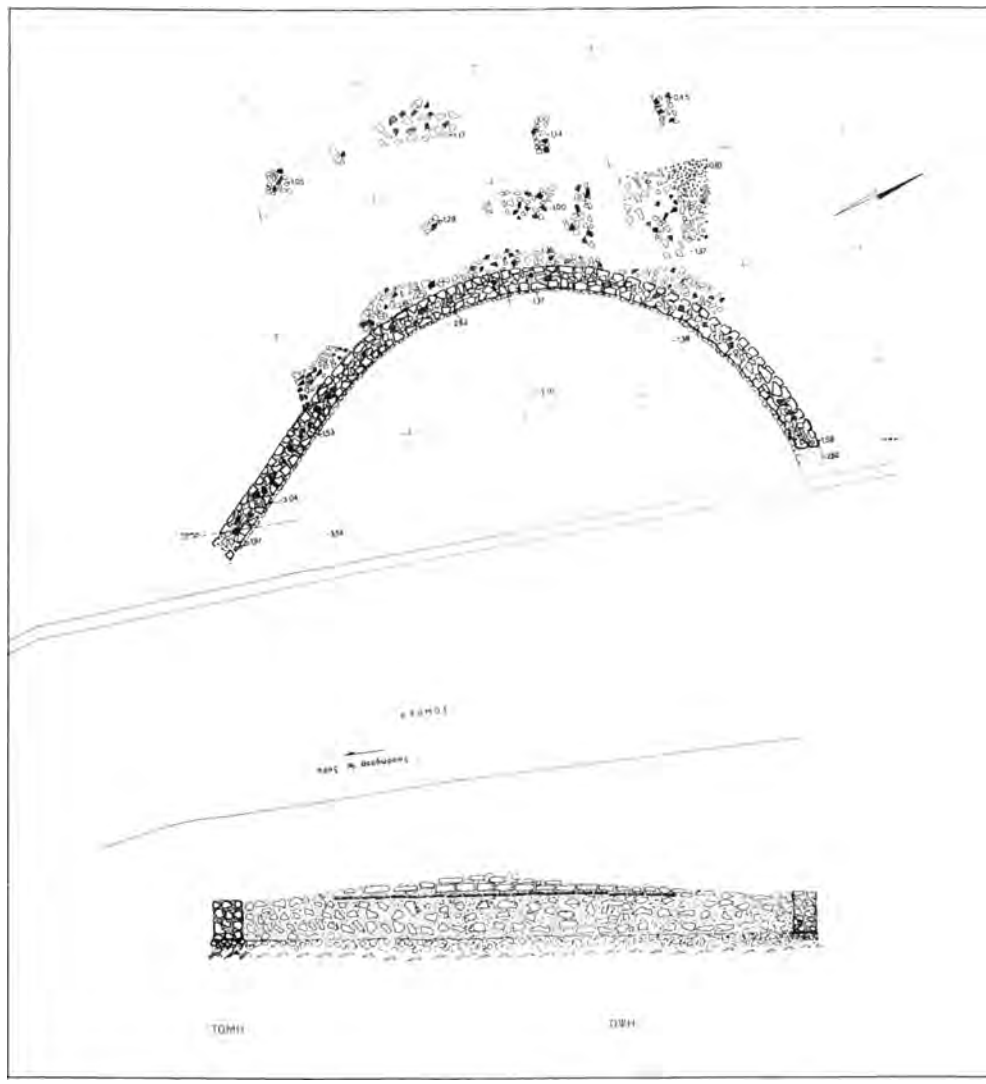
4. ΠΑΕ 1959, σ. 118-119. ΑΔ 16 (1964): Χρονικά, σ. 210. ΠΑΕ 1961, σ. 120-128.

5. ΑΔ 38 (1983): Χρονικά, σ. 253.

6. ΑΔ 45 (1990): Χρονικά, σ. 284 κ.ε.

7. Τμήμα διπλής λαβής αμφορέα του 1ου αι. μ.Χ. Βλ. Ath. Agora V, Pottery of The Roman Period, πίν. 42, σ. 43 και τμήμα λαιμού αμφορέα (μέσα του 3ου αι. μ.Χ.), στο ίδιο πίν. 15.

8. Χάλκινο νόμισμα (Ν2) Μεγάρων 400-350 π.Χ. Εμπροσθότυπος: κεφάλι δαφνοστεφούς Απόλλωνος προς τα αριστερά. Οπισθότυπος: λύρα. Βλ. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, SNG III, Attica - Aegina, πίν. 12, αριθ. 464. Χάλκινο νόμισμα (Ν7) Κέρκυρας 229-48 π.Χ. Εμπροσθότυπος: κεφάλι Ηρακλή με λεοντή, δεξιά. Οπισθότυπος: πρώρα τριήρους, δεξιά άνω *[Κορκυ]ραίων*, κάτω *Μενάνδρου*. Βλ. The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, SNG, Epirus - Acarnania, πίν. 5, αριθ. 232.

Σχέδ. 1. Κέρκυρα. Περιοχή Αγίων Θεοδώρων. Οικόπεδο Α. Τσιριγγάκη - Α. Κυργιάννη. Η αψίδα του ρωμαϊκού κτιρίου, τομή και όψη.

ΝΟΜΟΣ ΘΕΣΠΡΩΤΙΑΣ

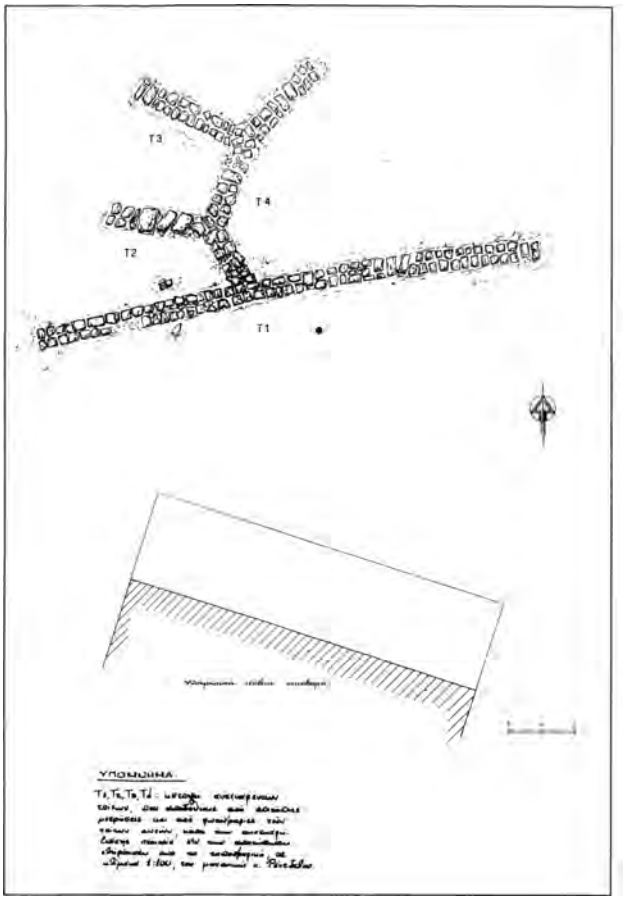
Ηγουμενίτσα

Οικόπεδο Σ. Ζώη

Κατά τη διάρκεια εκσκαφής θεμελίων στο οικόπεδο του Σ. Ζώη στο Λαδοχώρι για την ανέγερση οικοδομής αποκαλύφθηκε τοίχος κτιρίου. Το οικόπεδο απέχει 1.200 μ. από το χώρο στον οποίο αποκαλύφθηκαν οι γνωστές ρωμαϊκές σαρκοφάγοι που εκτίθενται στο Μουσείο Ιωαννίνων.

Κατά την έρευνα που επακολούθησε σε σκάμμα επιφανείας 385 τ.μ., το οποίο από βάθος 2 μ. κάτω από την επιφάνεια του εδάφους γέμιζε από υπόγεια νερά, τα οποία δεν ήταν δυνατόν να απομακρυνθούν με τις αντλίες της Υπηρεσίας, αποκαλύφθηκαν τμήματα τριών τοίχων με κατεύθυνση Β.-Ν. (Τ1, Τ2, Τ3). Οι τοίχοι εισέρχονται στο παρακείμενο προς τα βόρεια οικόπεδο. Οι Τ1, Τ2, Τ3 συνδέονται με τέταρτο Τ4, που ξεκινάει

Ασημένιο νόμισμα (Ν1) ρωμαϊκών χρόνων 98-117 μ.Χ. Βλ. Harold Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, III, Nerva to Hadrian, σ. 101, πίν. 17, αριθ. 20.

Σχέδ. 2. Ηγουμενίτσα. Λαδοχώρι. Οικόπεδο Σ. Ζώη. Κάτοψη των ανασκαφέντων τριών τοίχων.

από το μέσον του Τ1, σχηματίζει αμβλεία γωνία προς τα ΒΑ., συνδέεται με τους Τ2 και Τ3 και κατευθύνεται προς τα ΝΑ. κάτω από το δημόσιο δρόμο. Οι τοίχοι έχουν διαστάσεις: Τ1: μήκ. 15,60 , πλ. 0,60 μ. Τ2: μήκ. 3, πλ. 0,5 μ. Τ3: μήκ. 3,20, πλ. 0,65 μ. Τ4: μήκ. 7,60, πλ. 0,65-0,60 μ. και είναι χτισμένοι, όσο ήταν δυνατόν να διακρίνει κανείς, από μικρούς αργούς και επεξεργασμένους λίθους που συνδέονται με παχύ στρώμα ασβεστοκονιάματος και θραύσματα κεράμων. Από τα λίγα όστρακα που ανακαλύφθηκαν, μεταξύ των οποίων ένα είναι του τύπου terra sigillata, οι παραπάνω αποκαλυφθέντες τοίχοι χρονολογούν το απροσδιόριστης χρήσης, κτίριο που σχημάτιζαν στους ρωμαϊκούς χρόνους (2ο αι. μ.Χ.).

Παρά την αποσπασματικότητα του το εύρημα είναι σημαντικότατο γιατί πιστοποιεί την ύπαρξη οικισμού των ρωμαϊκών χρόνων στο Λαδοχώρι.

Οικόπεδο Σπ. Βασιλείου

Ερευνήθηκε έκταση 31x9,50 μ. στο νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου προκειμένου να εκτελεστούν οικοδομικές εργασίες.

Στις πλευρές δύο κάθετων μεταξύ των τοίχων (Τ1, μήκ. 3,75, πλ. 0,50 μ. με κατεύθυνση ΒΑ.-ΝΔ. και Τ2, μήκ. 6,40, πλ. 0,45 μ. με κατεύθυνση Β.-Ν.) κατασκευασμένων από μια σειρά πλακοειδών λίθων, αποκαλύφθηκαν 23 τάφοι των χριστιανικών χρόνων.

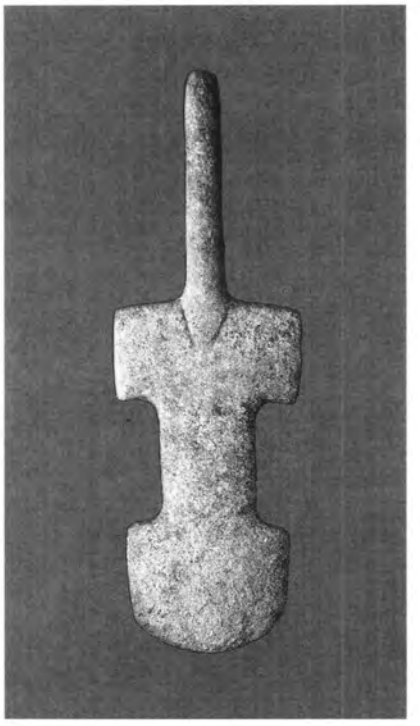
Οι τάφοι έχουν ανθρωπόμορφο σχήμα και περιβάλλονται επιφανειακά από μια σειρά μικρών αργών λίθων. Εσωτερικά της περιφέρειας των αργών λίθων τοποθετούνται οι καλυπτήρες πλάκες του τάφου, που είναι συνήθως μικρές και ακανόνιστες, ενώ σπάνια χρησιμοποιούνται και κέραμοι. Τα πλάγια τοιχώματα των μακρών πλευρών σχηματίζονται επίσης από μικρές ακανόνιστες ασβεστολιθικές πέτρες τοποθετημένες σε μία ή σε δύο σειρές σε ύψος, που μερικές φορές προεκτείνονται και στις στενές. Για δάπεδο του τάφου χρησιμοποιείται άλλοτε το φυσικό έδαφος και άλλοτε στρώση κεράμων. Ο νεκρός μέσα στον τάφο τοποθετείται συνήθως σε ύπτια στάση με τα χέρια στην κοιλιά, ενώ το κεφάλι του αναπαύεται πάνω σε προσκεφάλαιο κατασκευασμένο από λίθους ή κεράμους.

ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΠΡΕΚΑ

ΠΙΝΑΚΕΣ

α) Συλλογή γλυπτών. Το τραπεζοφόρο αριθ. 2873, β) Συλλογή γλυπτών. Το προσωπείο αριθ. 505, γ) Προϊστορική συλλογή. Μαρμάρινο βιολόσχημο ειδώλιο.

Κ. ΡΩΜΙΟΠΟΥΛΟΥ - Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Προϊστορική συλλογή: α) Θηραϊκή πρόχους, β-γ) Λίθινο φιαλίδιο με σύμφυτο δακτύλιο πριν και μετά τη συντήρηση, δ) Ελεφάντινη πυξίδα από θαλαμωτό μυκηναϊκό τάφο.

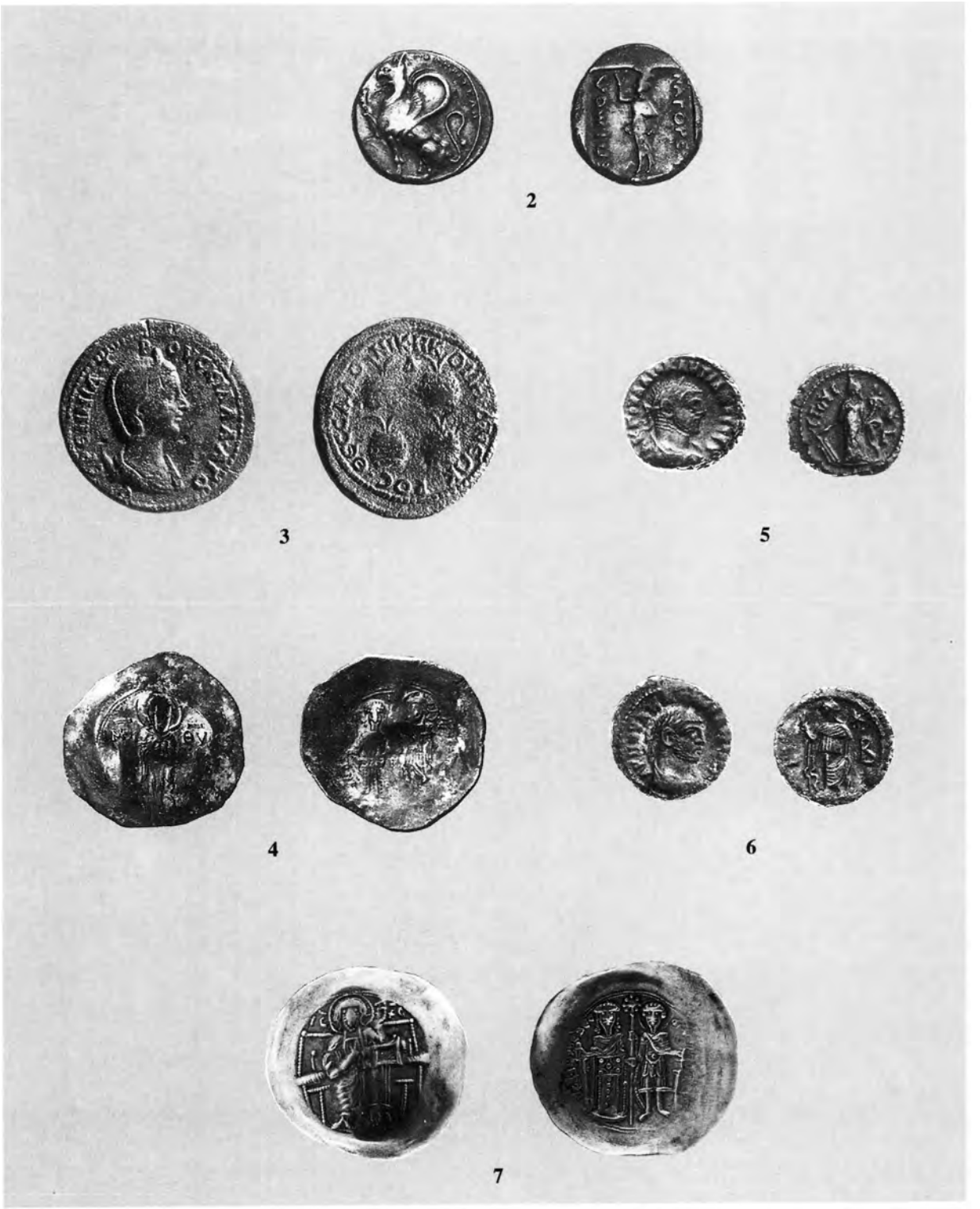
Κ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

1

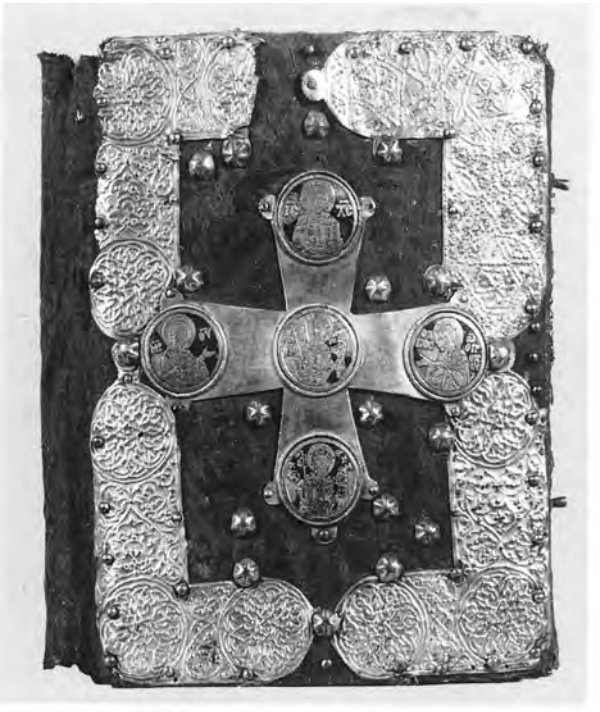
Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Νομισματικό Μουσείο Αθηνών.

ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Τετραευάγγελο και σταυρός από τη μονή Παναγίας Σουμελά, γ) Εικονίδιο του Ευαγγελισμού με παράσταση του ναού της Παναγίας στην Τήνο.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο. Εικόνα της Αποκαθήλωσης.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο. Εικόνα με την αλληγορία της Θείας Μετάληψης.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο: α) Εικόνα με τη Δέηση, μετά τη συντήρηση, β) Εικόνα με την ένθρονη Παναγία από το ναό του Αντιφωνητή Κύπρου.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

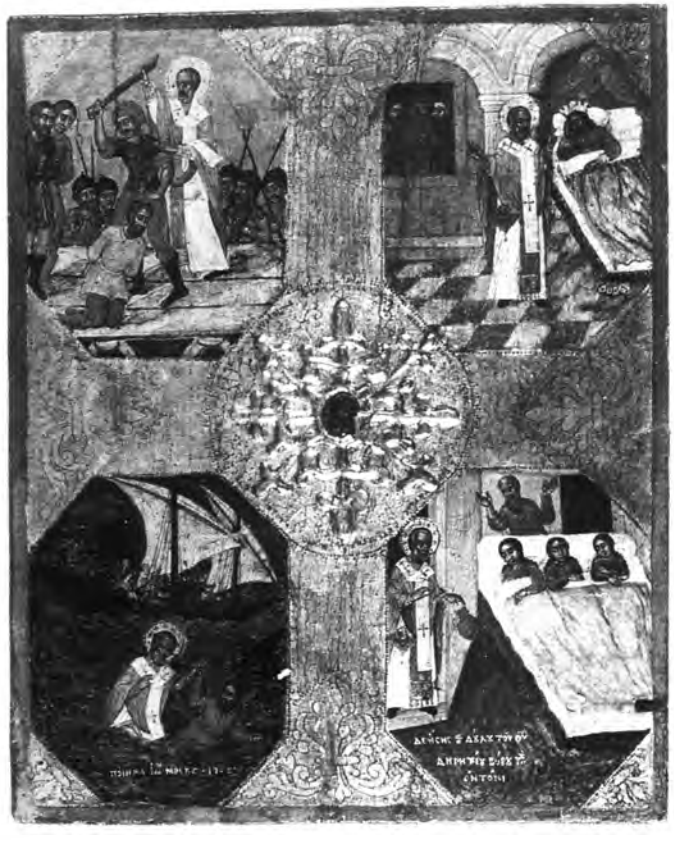

Βυζαντινό Μουσείο: α) Εικόνα του αγίου Γεωργίου μετά τη συντήρηση (λεπτομέρεια), β) Εικόνα του αγίου Δημητρίου ένθρονου μετά τη συντήρηση, γ) Εικόνα με την Κοίμηση της Θεοτόκου μετά τη συντήρηση.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο: α) Εικόνα με τον Ασπασμό και το Γενέσιο της Παναγίας μετά τη συντήρηση, β-γ) Ο άγιος Νικόλαος με παραστάσεις θαυμάτων και ανάγλυφο εικονίδιο στο κέντρο της εικόνας (λεπτομέρεια), μετά τη συντήρηση.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

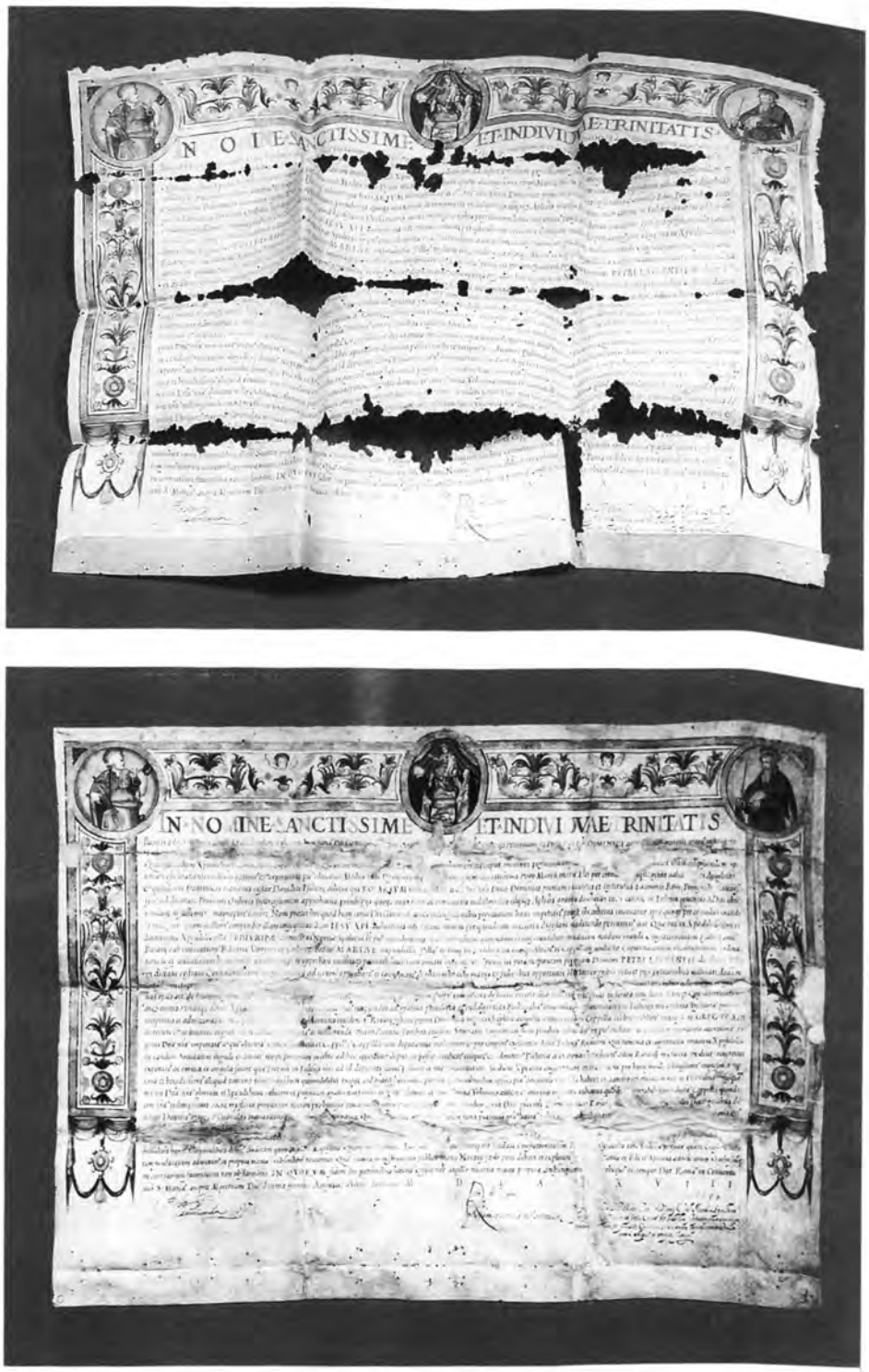

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Παναγία Γλυκοφιλούσα πριν και μετά τη συντήρηση,
γ) Ο άγιος Χαράλαμπος.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Βυζαντινό Μουσείο: α-β) Έγγραφο του έτους 1588 πριν και μετά τη συντήρηση.

ΜΥΡΤΑΛΗ ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ

Αθήνα. Βιβλιοθήκη Αδριανού: α) Χυτροειδές αγγείο βυζαντινών χρόνων, β) Αμφίκυρτη ασπίδα, γ) Ο βόρειος τοίχος της δεξαμενής (διακρίνεται εντοιχισμένο κιονόκρανο), δ) Τμήμα ώμου με το άνω μέρος του βραχίονα θωρακοφόρου, ε) Το πίσω μέρος του κεφαλιού της κολοσσικής Νίκης.

Αθήνα: α)Βιβλιοθήκη Αδριανού. Άνω μέρος αναθηματικού αναγλύφου Κυβέλης, β) Οδός Επαμεινώνδα και Ταξιαρχών 4. Τμήμα ανάγλυφου γοργονείου, γ) Οδός Επαμεινώνδα 4. Κάτω μέρος κορμού γυναικείας μορφής, δ) Οδός Αδριανού 52. Ακέφαλος κορμός Διονύσου, ε) Οδός Διοσκούρων 6. Άνω μέρος κορμού ιέρειας της Ίσιδος.

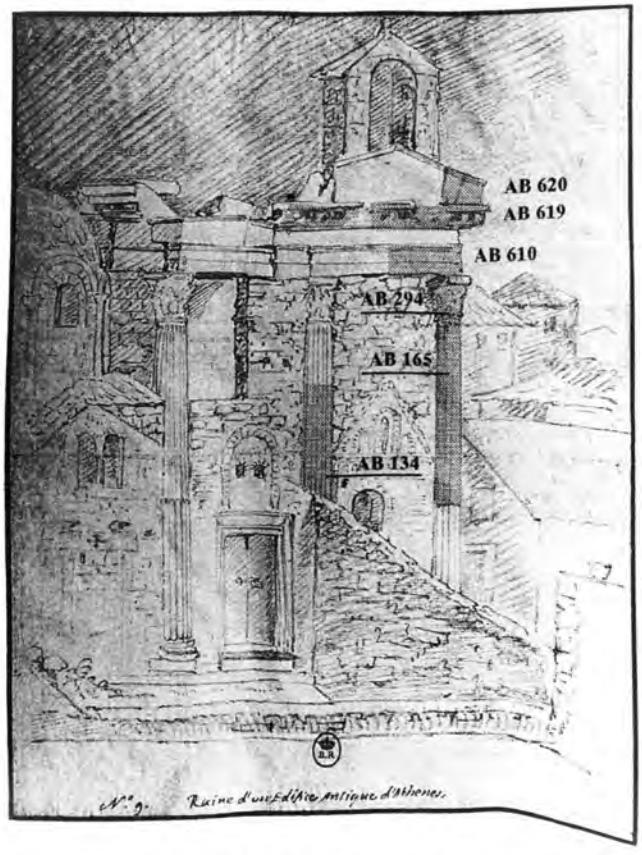

Αθήνα: α) Οδοί Θρασυβούλου και Κλεψύδρας. Ερμαϊκή στήλη-πεσσίσκος με ανάγλυφο Ηρακλή, β) Οδός Διοσκούρων 5. Αριστερό τμήμα αναθηματικού αναγλύφου, γ) Βιβλιοθήκη Αδριανού. Κατάλοιπα των λίθων του πιεστηρίου και των πίθων-δεξαμενών λαδιού, δ) Βιβλιοθήκη Αδριανού. Άνω τμήμα κορινθιακού κιονοκράνου του 4ου κίονα του προπύλου.

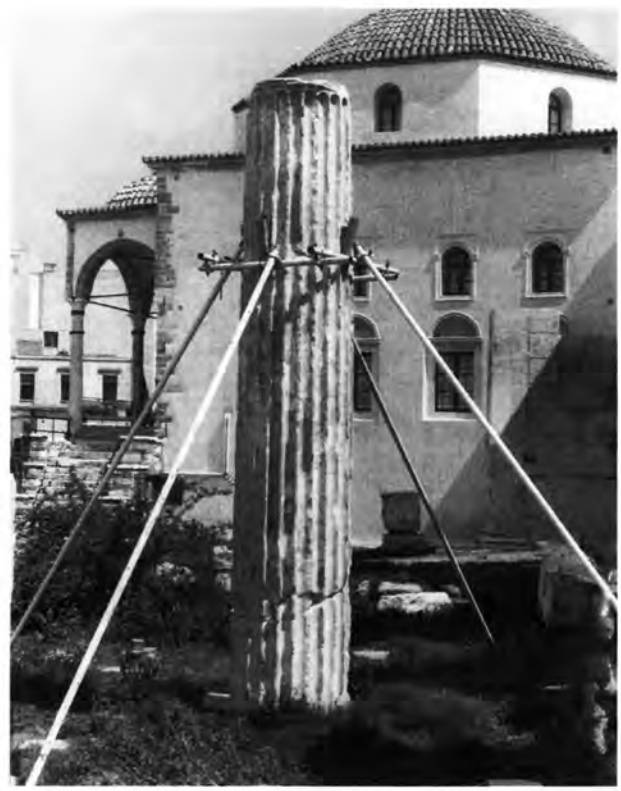

Αθήνα. Βιβλιοθήκη Αδριανού: α) Ακέραιο επιστύλιο συμφυές με ζωφόρο, β) Απεικόνιση του προπύλου από τον I. Carrey (1674), γ) Κορινθιακό κιονόκρανο του 3ου κίονα (από Β.), δ) Οριζόντιο γείσο του προπύλου.

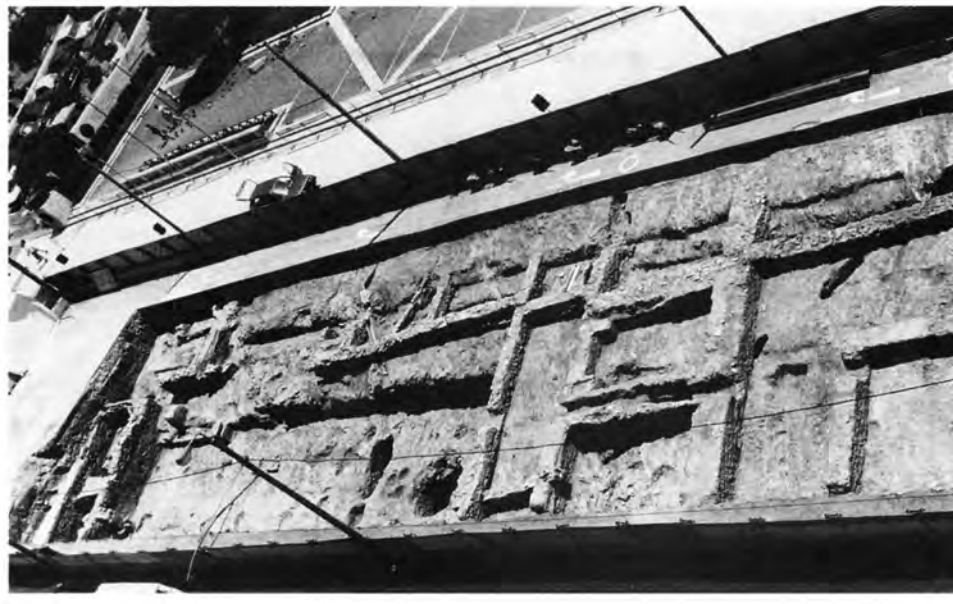

Αθήνα. Βιβλιοθήκη Αδριανού: α) Τύμπανο αετώματος του προπύλου, β) Ταύτιση της θέσης καθ' ύψος δύο λιθοπλίνθων συμφυών με παραστάδα, γ) Το άνω τμήμα του 3ου κίονα του προπύλου μετά τις εργασίες.

Αθήνα. Βιβλιοθήκη Αδριανού: α) Μέρος του άνω τμήματος του 2ου κίονα του προπύλου κατά τις εργασίες συντήρησης, β) Αμφικίονας στωικού κτιρίου σε β΄ χρήση στο νάρθηκα του Αγίου Ασώματου, κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Αθήνα. Ανασκαφές Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου: α) Σταθμός Σύνταγμα. Γενική άποψη των φάσεων 0-1, β) Σταθμός Ακαδημία. Πεζόδρομος οδού Κοραή. Απιόσχημη δεξαμενή από ΝΔ., γ) Σταθμός Ακαδημία. Οδός Γρηγορίου Ε΄ - Λεωφ. Πανεπιστημίου. Τάφοι 7, 8, 9, δ) Σταθμός Κεραμεικός. Τμήμα ανασκαφής του χώρου Ι.

Αθήνα. Ανασκαφές Μητροπολιτικού Σιδηροδρόμου: α-β) Οδός Καλλισπέρη 16. Άποψη της ανασκαφής από Α. και η ΒΔ. γωνία από Δ., γ-ε) Οδοί Τριών Ιεραρχών 196 και Κηφισοδότου. Κτερίσματα από την ΥΕ ταφή.

α) Ασπρόπυργος. Μεσαιωνικός πύργος. Άποψη από Δ., β) Ελευσίνα. Οδός Ηρώων Πολυτεχνείου 146. Άποψη του αρχαίου φρέατος από Β., γ) Ελευσίνα. Οδός Δήμητρος 9 και Νικολαΐδου. Άποψη του θεμελίου τοίχου του ρωμαϊκού υδραγωγείου από Β., δ) Ελευσίνα. Οδός Περσεφόνης 17 και Χατζηδάκη. Άποψη της αρχαίας οδού και του υστερορωμαϊκού οικισμού από ΒΑ.

Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

α) Ελευσίνα. Οδός Περσεφόνης 17 και Χατζηδάκη. Ο θησαυρός με τα νομίσματα κατά χώραν, β) Ελευσίνα. Πάροδος Σωτ. Γκιόκα 3. Μυκηναϊκή πρόχους, γ) Ελευσίνα. Οδός Περσεφόνης 17 και Χατζηδάκη. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β., δ) Μέγαρα. Οδός Θερμοπυλών και Λυκούργου. Άποψη του υπόγειου αποθηκευτικού χώρου από Β.

Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΥ-ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

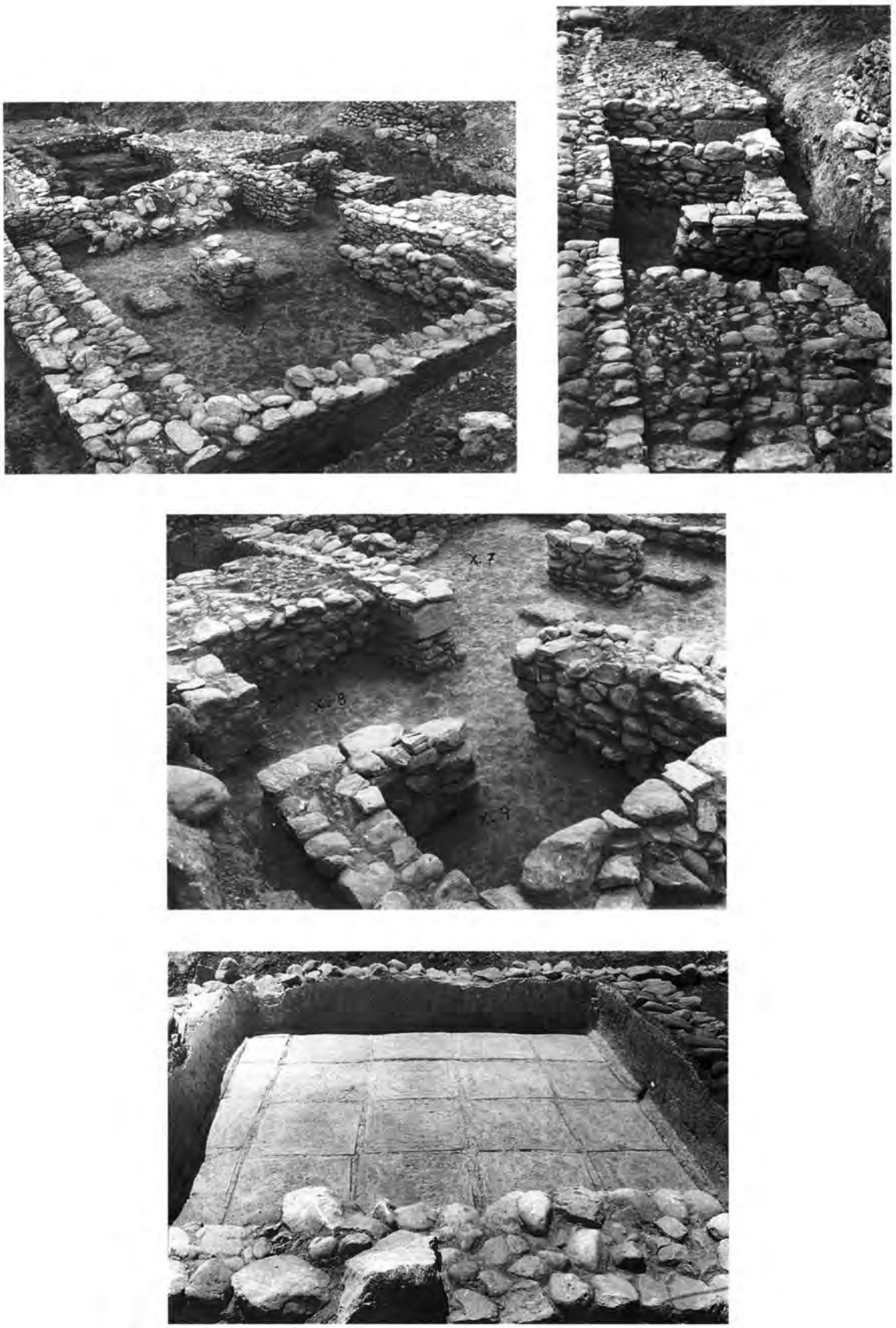
Ελευσίνα. Οδός Περσεφόνης 17 και Χατζηδάκη. Νομίσματα από τους Θησαυρούς (1992) και μεμονωμένες περιπτώσεις.

ΜΙΝΑ ΚΡΙΚΟΥ-ΓΑΛΑΝΗ

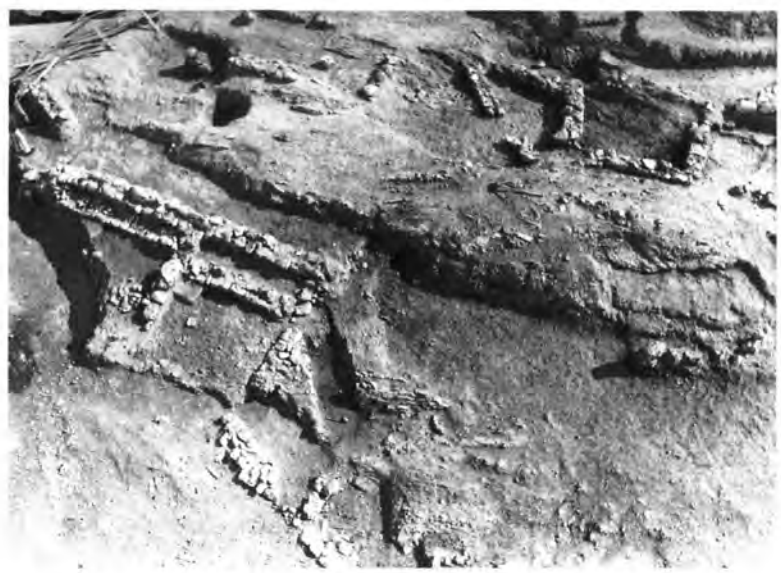
Μέγαρα: α) Οδός Ελικώνος 7. Άποψη της ανασκαφής από Δ., β) Πλατεία Λυτάρα. Άποψη της ανασκαφής από Α.

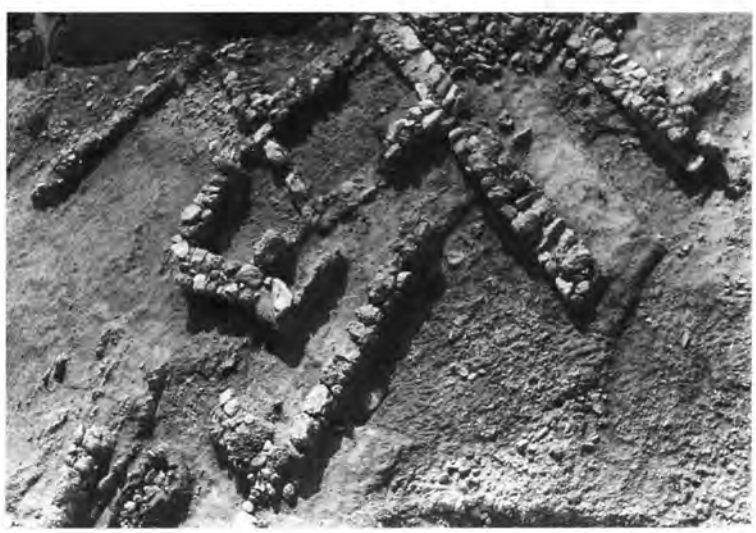

Μαραθώνας. Σεφέρια. Οικόπεδο Ευάγγ. Σούρλα: α) Ο χώρος 7 από ΝΑ., β) Κτιστές κατασκευές και ο χώρος 9 από Α., γ) Κτιστή κατασκευή και οι χώροι 8 και 9 από ΒΔ., δ) Δεξαμενή από Β.

ΜΕΛΠΩ ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

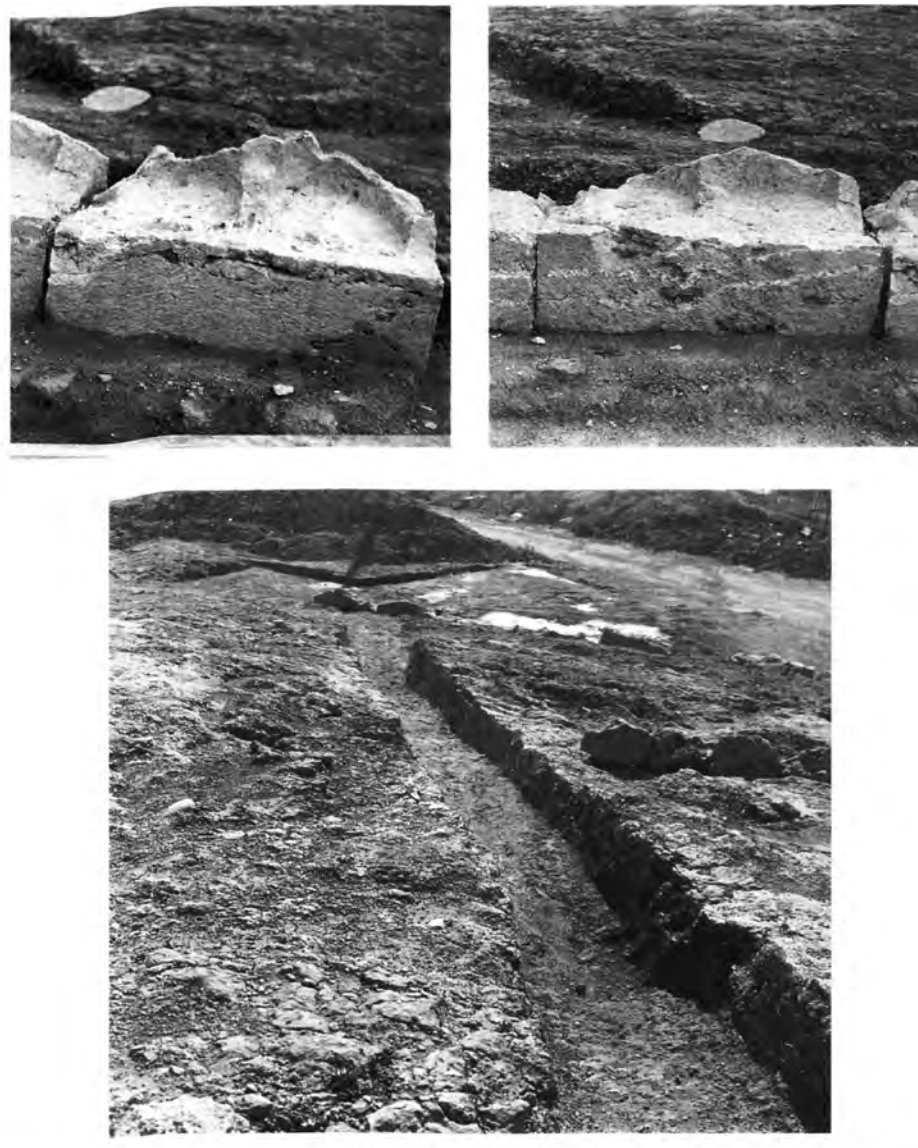

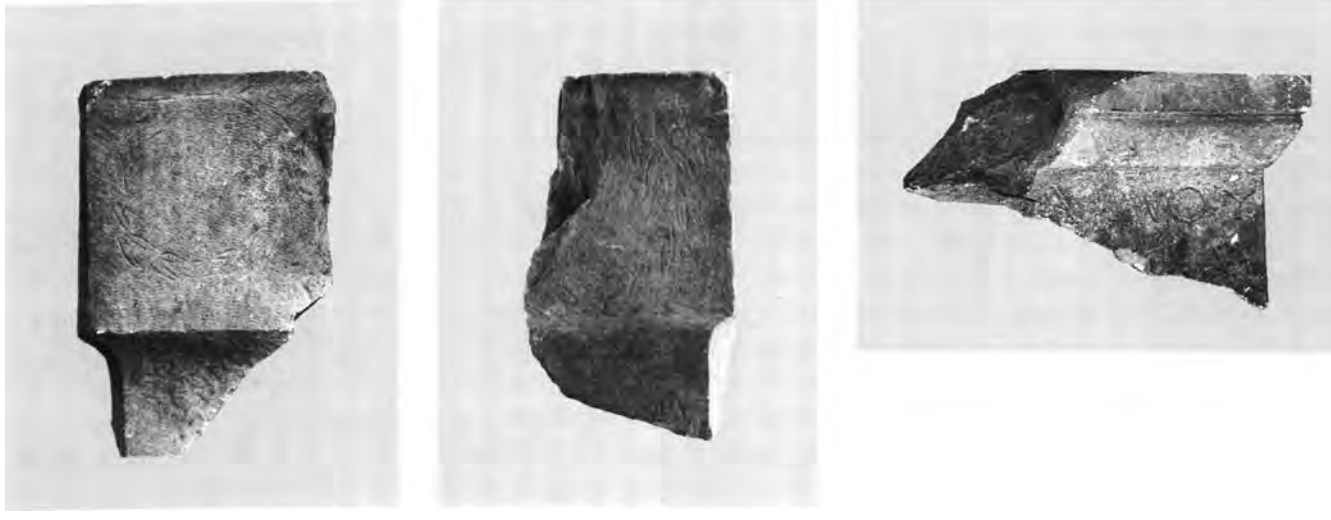

Άλιμος. Λεωφόρος Βουλιαγμένης, οδοί Γούναρη και Κουμουνδούρου: α-β) Απόψεις της ανασκαφής από Δ. και ΝΔ., γ) Οικιστικά λείψανα στο νότιο άκρο του λόφου από ΒΔ., δ) Πήλινη σφραγίδα.

Κ. ΚΑΖΑ-ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Άλιμος. Οδός Ρώμα (πάροδος Ηγησιπύλης): α-β) Πώρινοι διπλοί θρόνοι στη θέση τους, γ) Ακτινωτός διάδρομος λαξευμένος στο βράχο από ΒΔ., δ-ε) Τμήμα βάθρου με εγχάρακτα στεφάνια ελιάς (δύο όψεις), στ) Θραύσμα στήλης με επίστεψη γείσου.

Κ. ΚΑΖΑ-ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

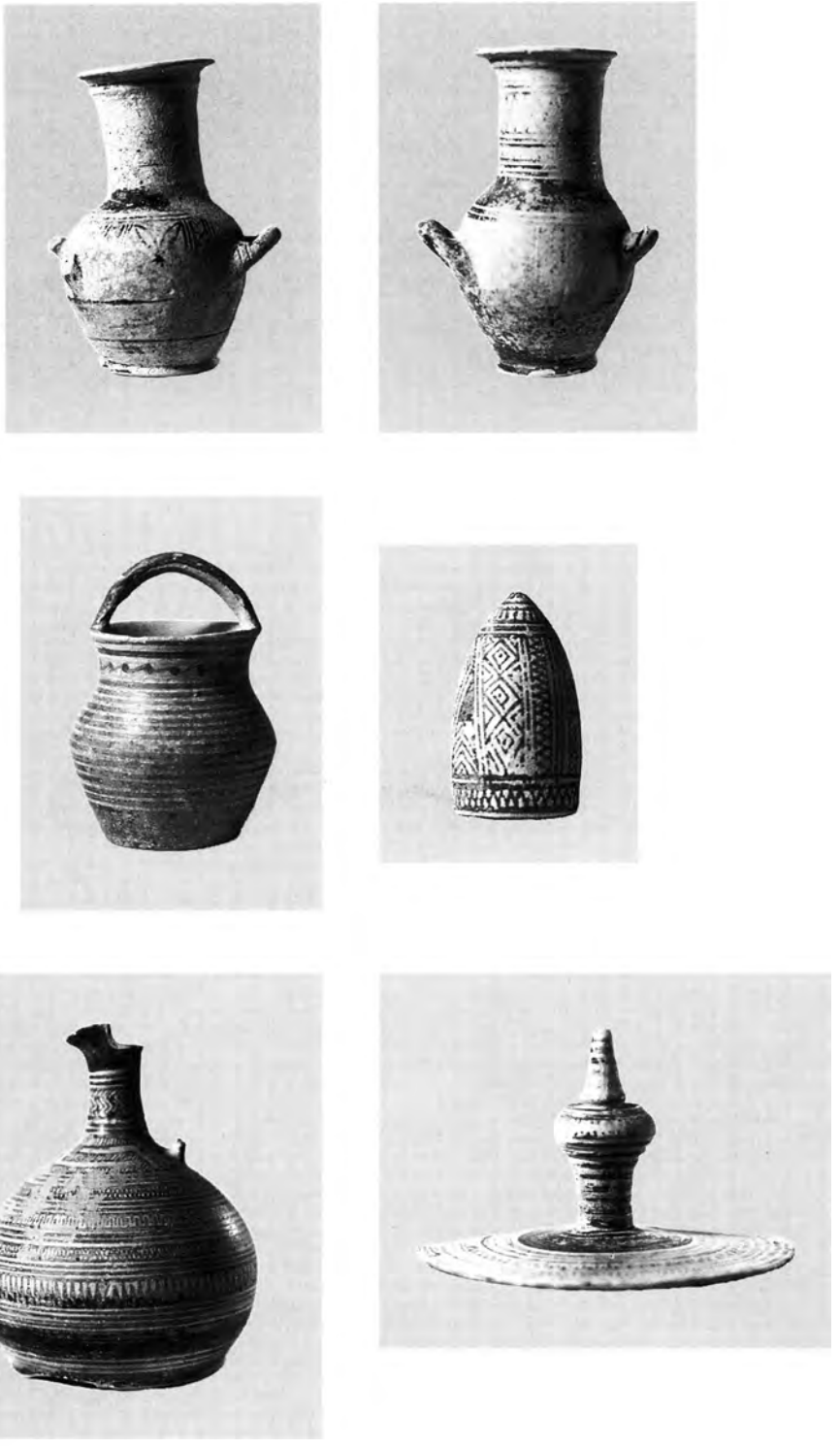

α) Λαυρεωτική. Συντερίνα Καμάριζας. Κτήμα Ευαγγ. Γούλα. Τμήμα κτίσματος ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, β) Κηφισιά. Οδοί Αγίων Θεοδώρων - Αγίου Δημητρίου. Ο τοίχος 1 από ΒΑ., γ-ζ) Κόκκινος Μύλος. Οδός Θράκης. Γεωμετρικά αγγεία από την ανασκαφή.

Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΥ-Μ. ΠΛΑΤΩΝΟΣ

α-στ) Κόκκινος Μύλος. Οδός Θράκης. Γεωμετρικά αγγεία
από την ανασκαφή και πώμα πυξίδας.

ΜΑΡΙΑ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Μενίδι. Οδός Αγίου Ιωάννου 2 - Λιοσίων: α) Πιθάρι 1,
β-γ) Δεξαμενές-πηγάδια νερού (5, 6).

Σπέτσες: α) Μουσείο Σπετσών. Ελαιογραφία μετά τη συντήρηση, β-γ) Περιοχή παλιού λιμανιού. Παλαιοχριστιανικό λουτρό. Άποψη της ανασκαφής από Ν. και λεπτομέρεια από το χώρο του υποκαύστου, δ) Πήλινος τρίποδας από το υπόκαυστο.

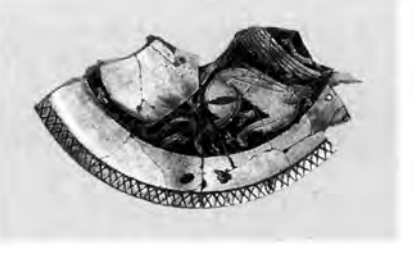
Χ. ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Θήβα: α-β) Οικόπεδο Δικαστικού Μεγάρου. Βόρειο τμήμα της ανασκαφής με το ταφικό παρεκκλήσιο από Α. και γενική άποψη της ανασκαφής από Α., γ-ε) Ευρήματα από την ανασκαφή.

Θήβα: α-β) Οικόπεδο Δικαστικού Μεγάρου. Ευρήματα από την ανασκαφή, γ-δ) Οικόπεδο Αγίου Νικολάου και Ρούφου. Ευρήματα από την ανασκαφή.

Χ. ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Θήβα: α-γ) Οικόπεδο Θ. Γκόγκου. Τμήμα του παλαιοχριστιανικού κτιρίου από Ν. και αποθέτες, ευρήματα από την ανασκαφή, δ) Οδός Κάδμου. Αποτοιχισμένη τοιχογραφία κόγχης μετά τη συντήρηση.

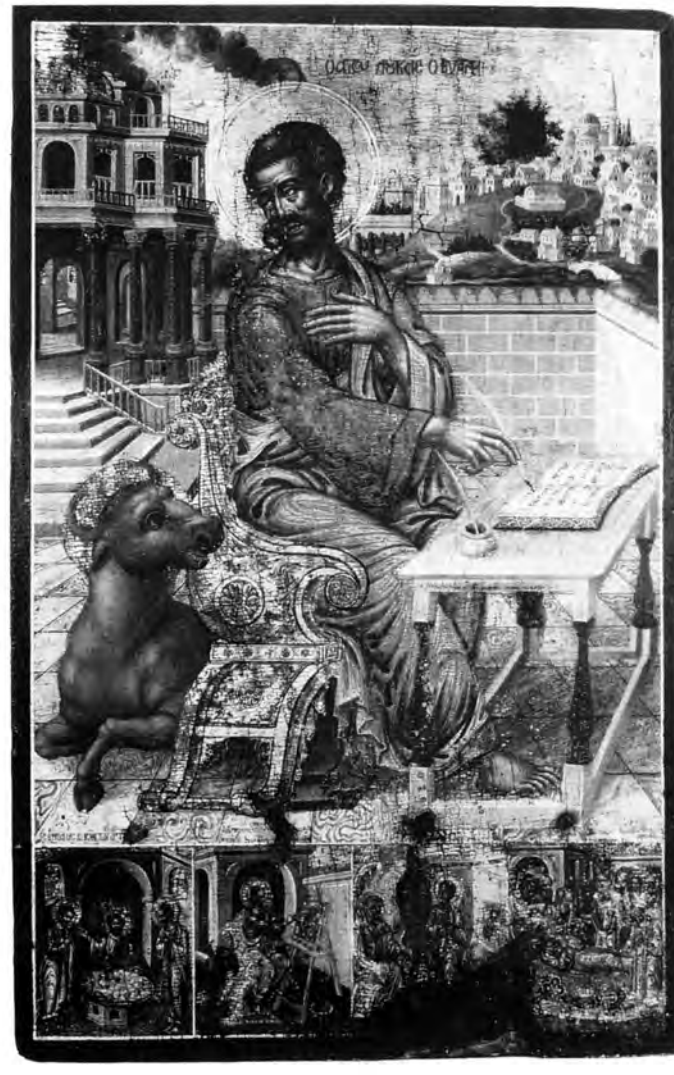

Θήβα: α-β) Οικόπεδο Γιαννούτσου. Μορφή αγίου και μορφή του Χριστού μετά τη συντήρηση, γ-δ) Οικόπεδο Δρακείου Σχολής. Η παράσταση της Βαϊοφόρου πριν και μετά τη συντήρηση.

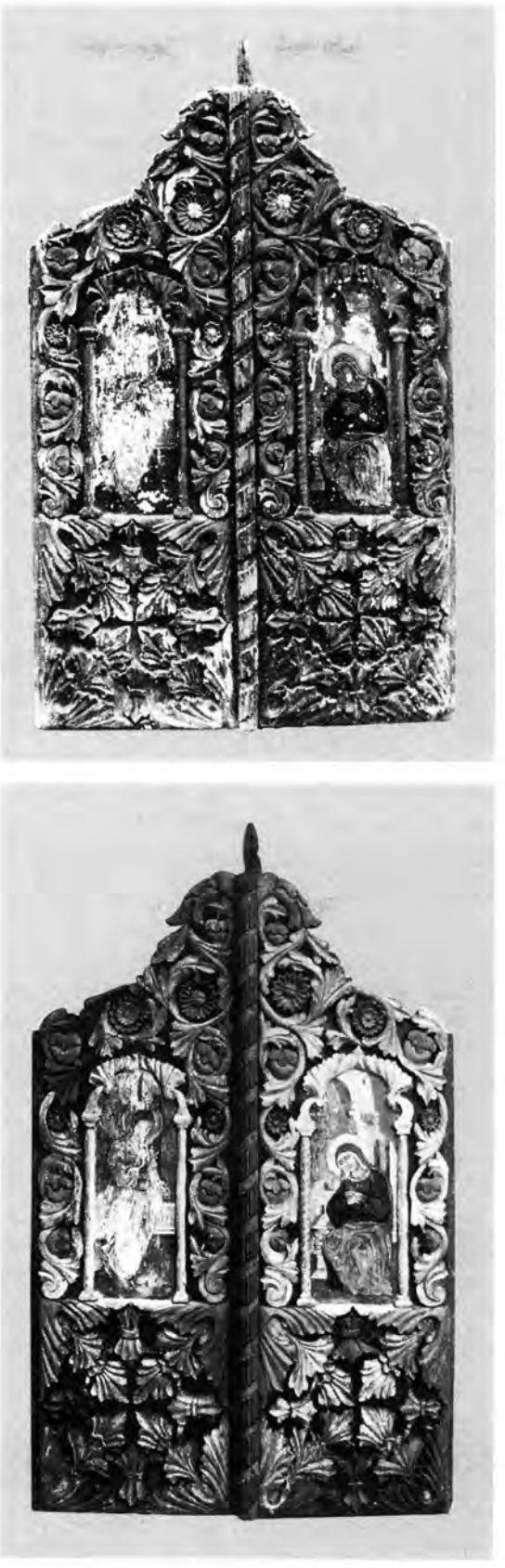
Χ. ΚΟΙΛΑΚΟΥ

Θήβα: α) Οικόπεδο Γιαννούτσου. Τμήμα μορφής μάρτυρα μετά τη συντήρηση, β) Ναός Αγίου Νικολάου στη θέση Καναβάρι. Σπάραγμα τοιχογραφίας μετά τη συντήρηση, γ) Μητροπολιτικός ναός Παναγίας Λόντζιας. Εικόνα του Ευαγγελιστή Λουκά μετά τη συντήρηση.

α-β) Θήβα. Πρόδρομος. Ξυλόγλυπτο βημόθυρο πριν και μετά τη συντήρηση.

Χ. ΚΟΙΛΑΚΟΥ

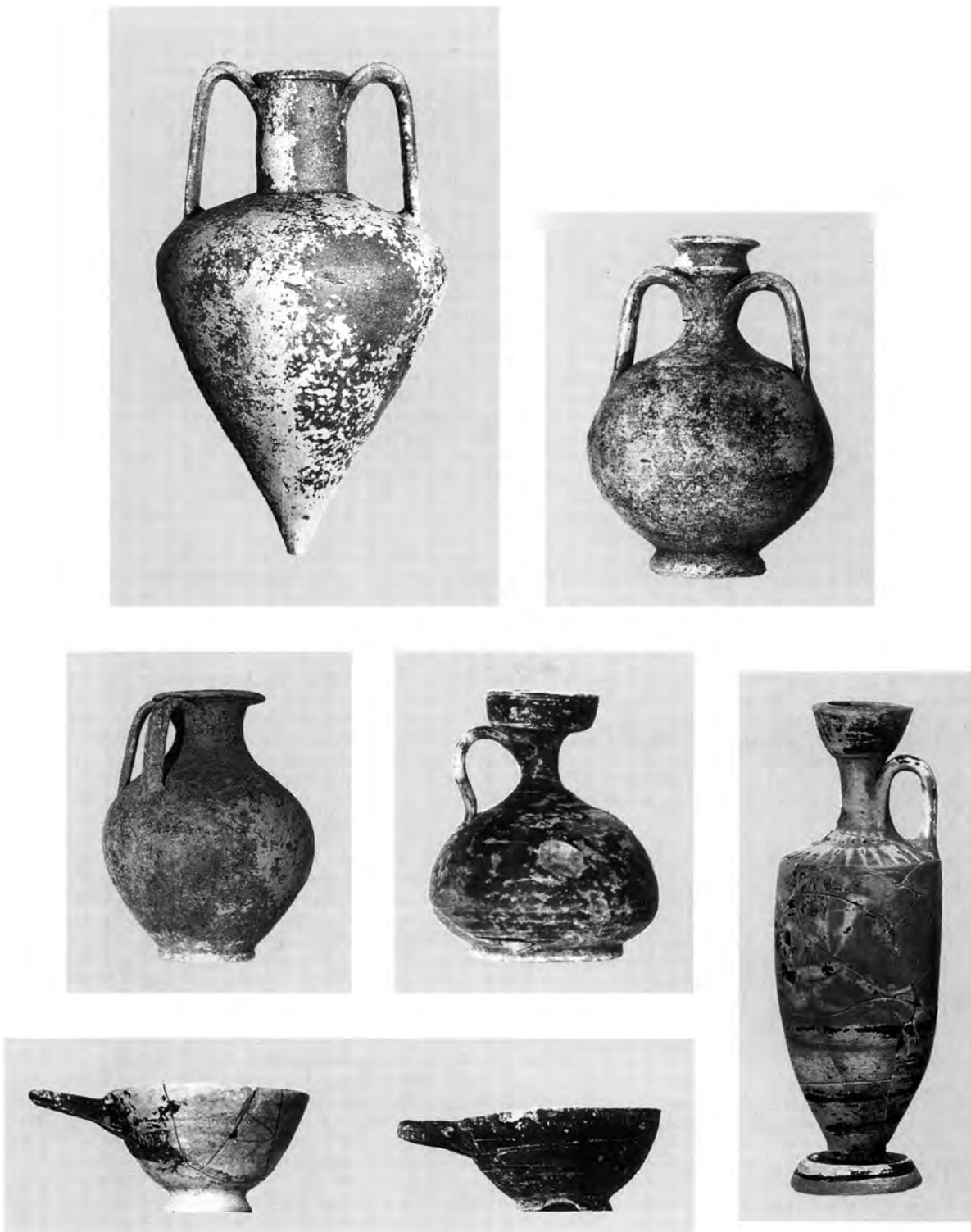

Νομός Λακωνίας. Αρεόπολη. Σπήλαιο Καλαμάκια: α-β) Ευρήματα από την ανασκαφή, γ) Γενική άποψη του σπηλαίου από Β.

Α. ΝΤΑΡΛΑΣ - H. DELUMLEY

α-δ, στ) Αμαλιάδα. Πλατεία Αγίου Αθανασίου. Κτερίσματα από τον ταφικό πίθο, ε) Σταφιδόκαμπος. Αττική λήκυθος από το νεκροταφείο.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

α-β) Μπόρσι Ήλιδας. Κτερίσματα από τον ταφικό πίθο, γ-δ) Σταφιδόκαμπος. Κτερίσματα από τον ταφικό πίθο 2, ε) Σταφιδόκαμπος. Ταφή μικρού κοριτσιού, στ) Σταφιδόκαμπος. Κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος, ζ) Καπλάνι Πυλίας. Θολωτός τάφος 2. Είσοδος και δρόμος.

ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Πάτρα. Οδός Μητροπολίτου Νεοφύτου 10: α) Το ψηφιδωτό δάπεδο του χώρου 3 από Β., β) Το ψηφιδωτό δάπεδο του Χ1 από Δ., γ) Το βόρειο τμήμα του ψηφιδωτού δαπέδου του Χ1 και η δεξαμενή από Δ.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Πάτρα. Οδός Νικήτα 8-10: α) Κορμός αγάλματος Έρωτα, β-δ) Μαρμάρινο τραπεζοφόρο με παράσταση Διονύσου.

ΓΕΩΡΓΙΑ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ

Πάτρα: α) Οδός Θεμιστοκλέους 26 και Γ. Ολυμπίου. Άποψη της ανασκαφής από Ν.,
β) Οδός Παπαδιαμαντοπούλου (απέναντι από τους αριθ. 71-75). Ο χώρος του υποκαύστου,
γ-ε) Οδός Κωνσταντινουπόλεως 75-Νόρμαν-Κατερίνης. Γενική άποψη από ΝΔ., η θεμελίωση
και ανωδομή των τοίχων Θ και Ι από Β.

Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ - Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

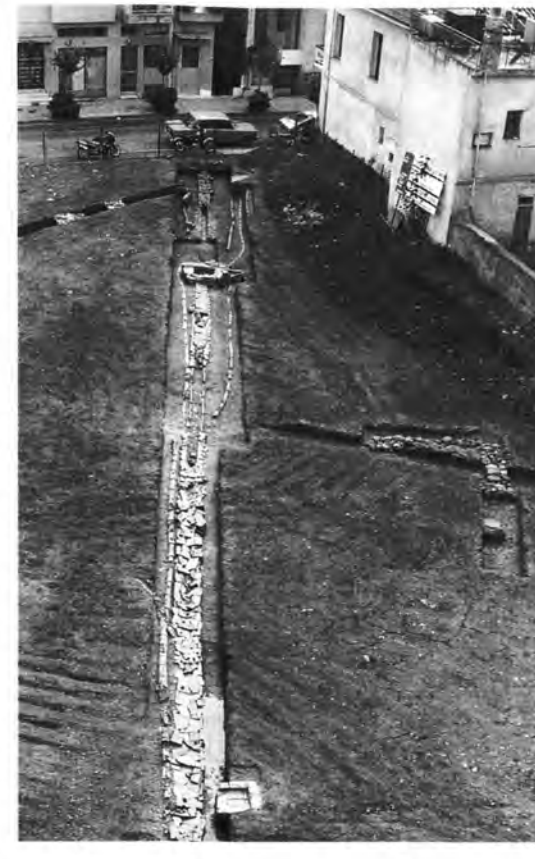
Πάτρα. Οδός Κωνσταντινουπόλεως 85-Νόρμαν-Κατερίνης: α) Λεπτομέρεια κυματίου του τοίχου Α από ΒΑ., β) Μαρμάρινο αέτωμα, γ) Τμήμα οριζόντιου γείσου, δ-ε) Το υπολήνιο στο χώρο 2 από ΝΔ. και ο αγωγός 1.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

α-β) Πάτρα. Οδός Κατερίνης 14-16. Γενική άποψη της ανασκαφής από Β. και λεπτομέρεια της εξωτερικής όψης της σαρκοφάγου, γ) Πάτρα. Οδός Πουκεβίλ 22. Δίδυμος κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος ανοικτός, δ) Αίγιο. Οδός Μελετοπούλων 30-36. Άποψη τμήματος του μεγαλύτερου αγωγού από Δ., ε) Αίγιο. Οδός Βασ. Κωνσταντίνου και Κολοκοτρώνη. Γενική άποψη κτιρίου τετράγωνης κάτοψης.

Μ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ-ΓΑΤΣΗ - Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ - Λ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΑ

α) Αίγιο. Οδός Ταξιαρχών και Ελίκης. Μερική άποψη της ανασκαφής από Δ., β-δ) Αίγιο. Οδός Ν. Σολιώτη. Ο τοίχος Α (γενική άποψη από Ν., βόρεια όψη από ΒΑ. και άποψη νότιας όψης από Ν.), ε-στ) Αρχαίος Κλείτωρ. Τομέας Ξ. Πύργος της οχύρωσης και όψη του τείχους στον ποταμό Καρνέσιο.

Κερύνεια Αιγιαλείας: α) Θέση Μπρούμα. Η ακρόπολη της αρχαίας Ελίκης από ΝΔ., β) Η ακρόπολη της αρχαίας Ελίκης από το λόφο του Προφήτη Ηλία.

ΜΙΧΑΛΗΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

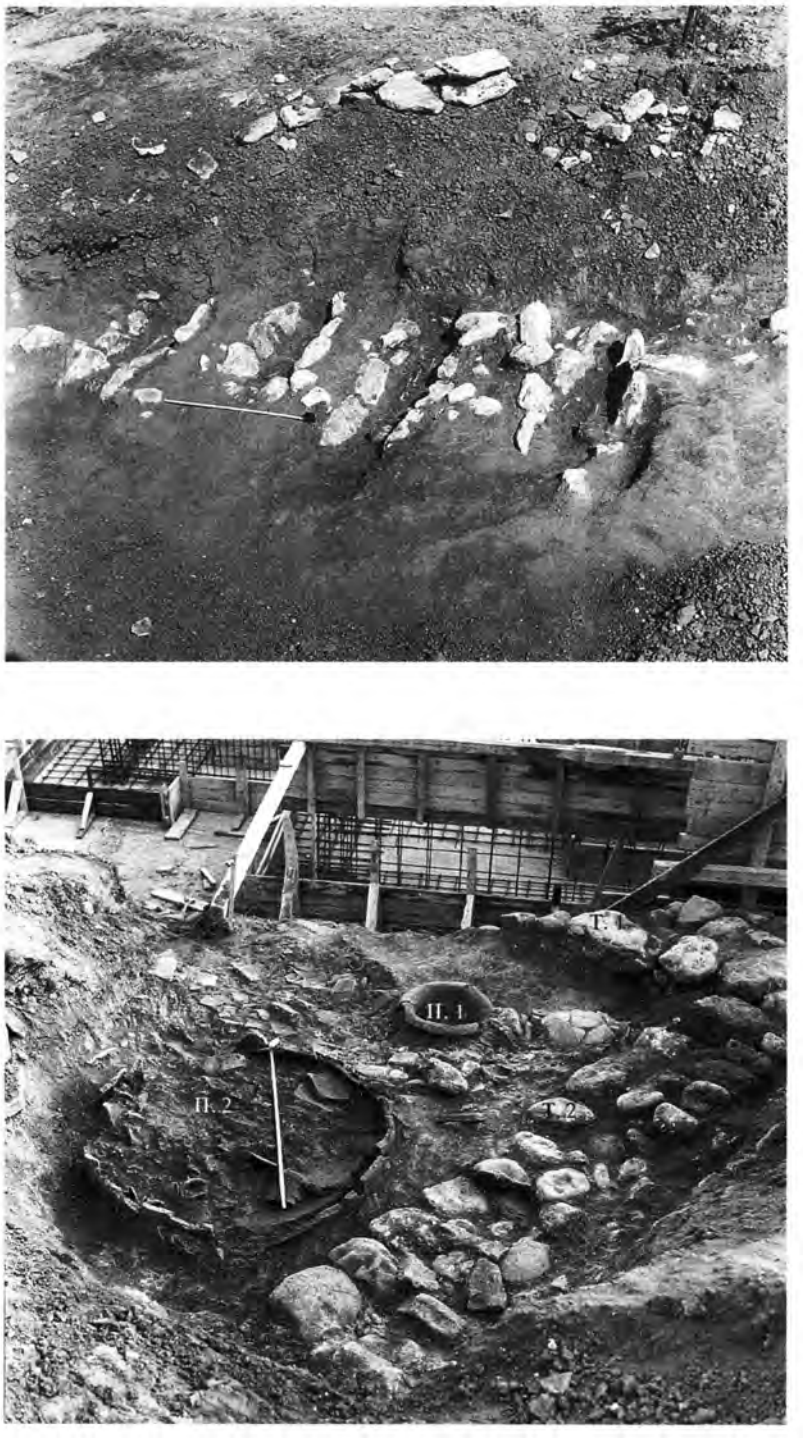

α) Σπάθαρη Λεπενούς. Ο ναός, β) Ναύπακτος. Οδός Μεσσηνίων. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΒΔ., γ) Ναύπακτος. Οδός Καπορδέλη. Δάπεδο με παράσταση κριών, δ) Κεφαλληνία, κοινότητα Κουβαλάτων. Αγροτεμάχιο Λ. Δελαπόρτα. Δωρικό κιονόκρανο.

Φ. ΣΑΡΑΝΤΗ - Α. ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Κεφαλληνία: α) Κοινότητα Μεταξάτων. Αγροτεμάχιο Θ. Γαρμπή. Οι τάφοι ανοικτοί,
β) Κοινότητα Μαρκόπουλου. Οικόπεδο Π. Ξενόπουλου.
Αποθηκευτικός χώρος στη δοκιμαστική τομή.

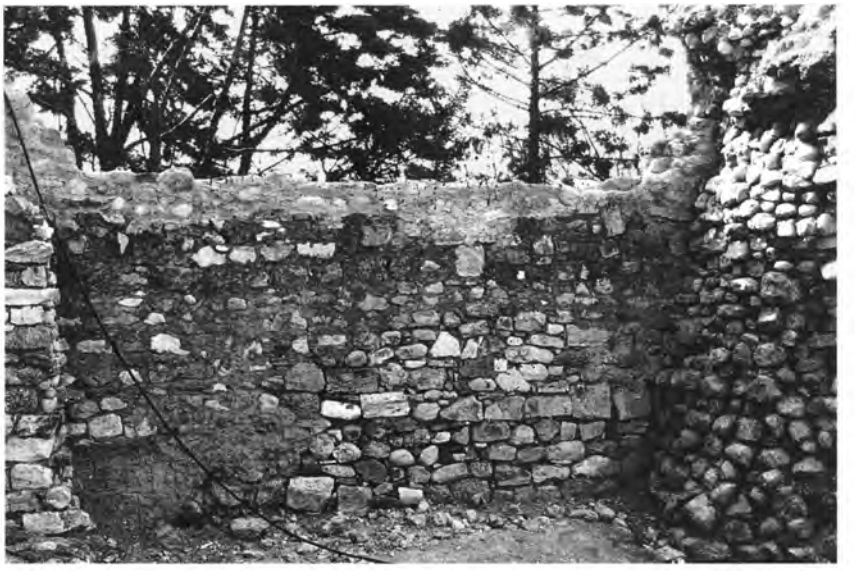
ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Κεφαλληνία: α) Τζαννάτα Πόρου. Ο θολωτός τάφος, β) Σάμη. Οδός Διχαλίων. Άποψη της ανασκαφής.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Νομός Αχαΐας: α) Φρούριο Πάτρας. Η εσωτερική παρειά μετά τις εργασίες, β-γ) Πόρτες. Σπήλαιο Αγίου Γεωργίου. Τοιχογραφία με σκηνή της Δέησης και η μορφή του Προδρόμου σε χωριστό πλαίσιο.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

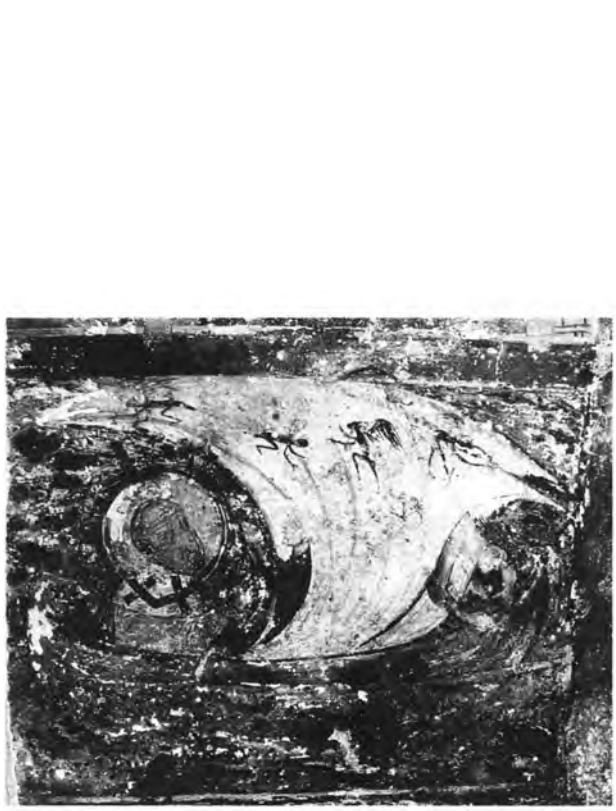

Νομός Αχαΐας. Περιθώρι. Μονή Αγίων Αποστόλων: α) Εξωτερική άποψη του ναού, β-γ) Τοιχογραφίες του κυρίως ναού.

Ζ. ΜΥΛΩΝΑ - Α. ΚΟΥΜΟΥΣΗ

α) Παλαιοπαναγιά Μανωλάδας. Τοιχογραφία με σκηνή από θαύματα του Αγίου Νικολάου, β) Ναός Αγίας Τριάδας Πατρών. Εικόνα του αγίου Γεωργίου μετά τη συντήρηση, γ-δ) Ναός Αγίου Νικολάου Ροδιάς Αιγίου. Εικόνα του αγίου Γεωργίου (νεότερο και παλαιότερο στρώμα ζωγραφικής.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

α) Εικόνα Παναγίας Οδηγήτριας από το Μητροπολιτικό Μουσείο Αιγίου, μετά τη συντήρηση.
β-γ) Εικόνα Παναγίας Οδηγήτριας από τη Μονή Αγίας Λαύρας, κατά τη διάρκεια
των εργασιών και μετά τον καθαρισμό.

ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ

α-β) Εικόνα του Χριστού Παντοκράτορα από τη Μονή Αγίας Λαύρας πριν και κατά τις εργασίες συντήρησης, γ-δ) Ζάκυνθος. Μονή Φιολιτίου. Θύρα τέμπλου. Η Αποκαθήλωση, πριν και μετά τη συντήρηση.

Μ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ - Ζ. ΜΥΛΩΝΑ

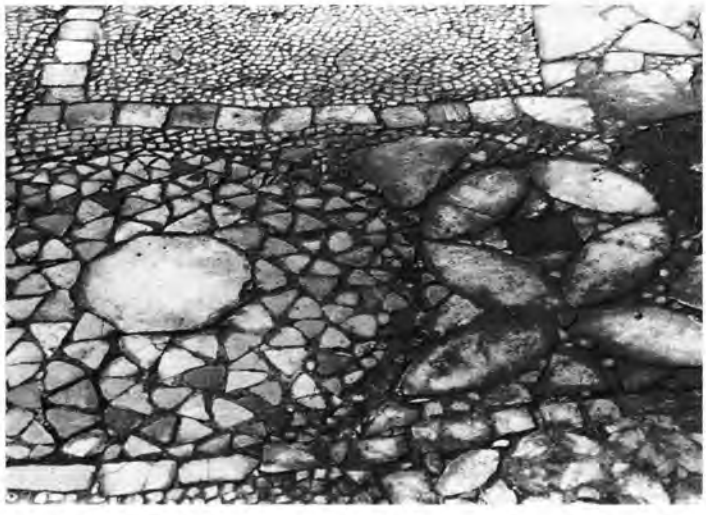

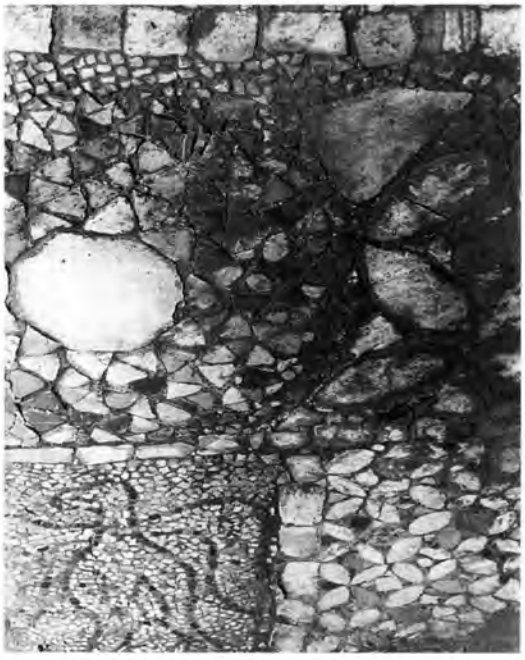

Ζάκυνθος: α-β) Ναός Αγίας Μαρίνας. Παναγία η Πάντων Ελπίς, πριν και μετά τη συντήρηση, γ) Ναός Τριών Μαρτύρων Μπόχαλης. Εικόνα των Τριών Μαρτύρων.

ΖΩΗ ΜΥΛΩΝΑ

Νομός Αχαΐας: α) Ζαρούχλα. Ναός Αγίας Τριάδας και Πύργος Παπαδημητρόπουλου, β-γ) Τζάιλο. Ερείπια ναού στη θέση Παναγιά. Το μαρμαροθετημένο δάπεδο και ψηφιδωτό με παράσταση αετού.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

Νομός Αχαΐας. Τζάιλο. Ερείπια ναού στη θέση Παναγιά: α-β) Δόμοι, όπου απεικονίζεται η μορφή της Παναγίας και τοιχογραφημένος δόμος με κεφαλή Αποστόλου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΣΗ

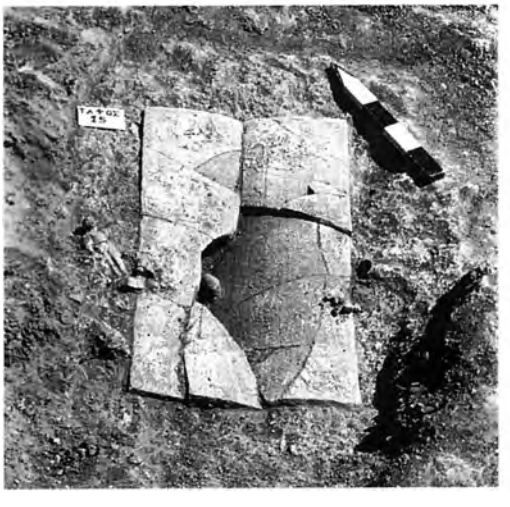

Θήβα: α) Οδός Πελοπίδου. Αρχείο του μυκηναϊκού ανακτόρου. Η πινακίδα Αν 100, β-γ) Οδός Αμφίωνος και Οιδίποδος. Κατάλοιπα τοίχων και μολύβδινος αγωγός, δύο αγωγοί σε βάθος 4,65 μ. και σύστημα πήλινων αγωγών, αντίστοιχα.

Β. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ - Α. ΧΑΡΑΜΗ

α) Θήβα: Οικόπεδο Δ. Λάμπρου. Ανθρωπόμορφη λαβή λεκάνης, β-δ) Ακραίφνιο. Αγρός Δ. Μωραΐτη. Ο λακκοειδής τάφος 63 και ο παιδικός τάφος 15 (εσωτερικό και εξωτερικό).

Ε. ΑΝΔΡΙΚΟΥ - Β. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

α-β) Ακραίφνιο. Αγρός Δ. Μωραΐτη. Ο κιβωτιόσχημος τάφος 34 και η πυρά 24, γ-δ) Χαιρώνεια. Οικόπεδο Αν. Παπανικολάου. Το ψηφιδωτό δάπεδο από Δ. και η μία των τεσσάρων φτερωτών μορφών.

Β. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ - Ε. ΑΝΔΡΙΚΟΥ

α) Ορχομενός. Οδός Νικηταρά. Ο αγωγός μεταξύ των κτιρίων Ι και ΙΙ, β) Βοιωτικός Κηφισός. 2η συστάδα. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΝΑ., γ-δ) Βοιωτικός Κηφισός. Σιδερένιο εγχειρίδιο από τον τάφο 31 και μελαμβαφείς κάνθαροι από τον τάφο 1.

ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΥ

Βοιωτικός Κηφισός: α) 3η συστάδα. Η πυρά 10, β) 4η συστάδα. Η πυρά 5. Γυναικεία προτομή, γ) Ειδώλια από το εσωτερικό της πυράς 6.

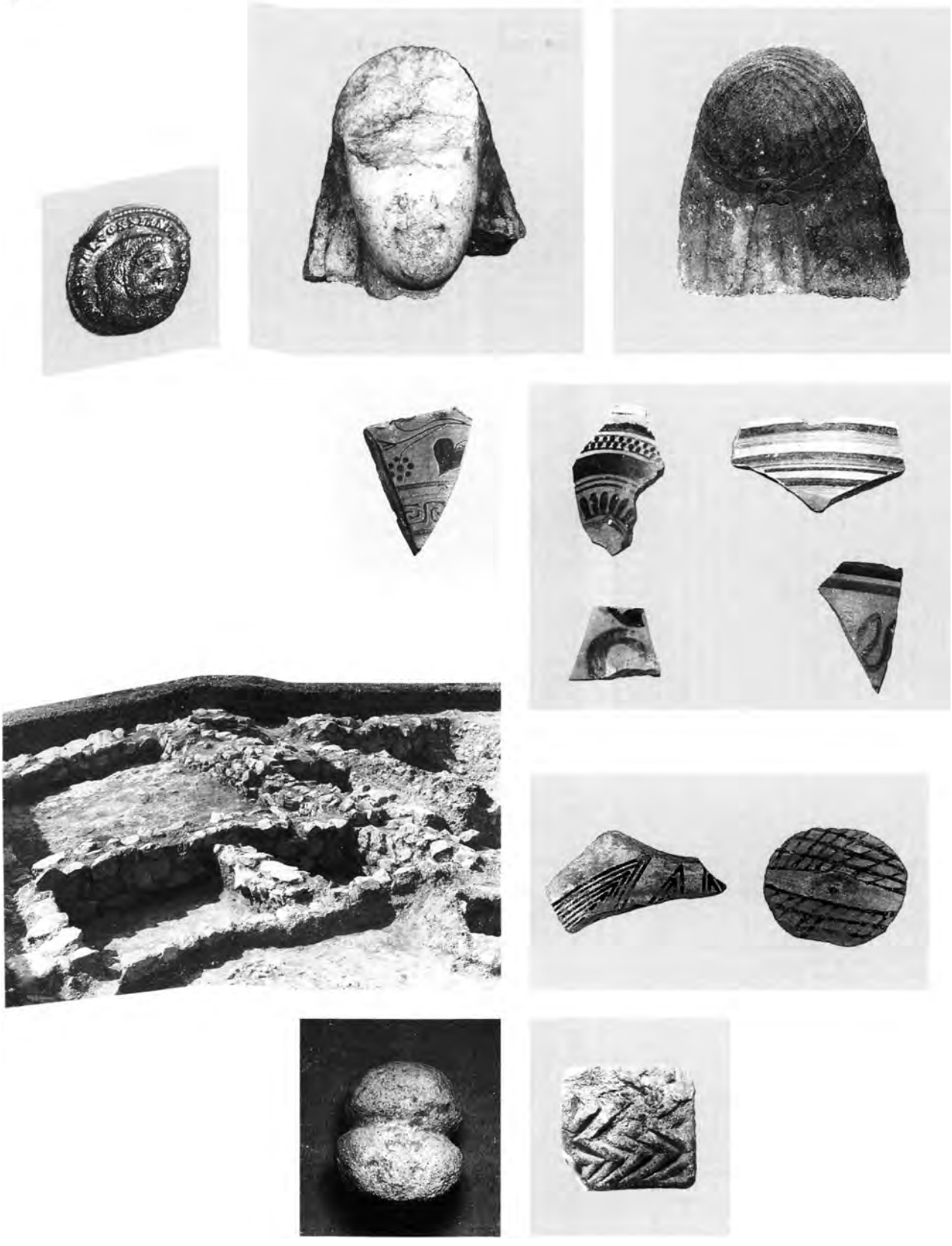
ΕΛΕΝΗ ΑΝΔΡΙΚΟΥ

α) Βοιωτικός Κηφισός. Μελαμβαφές κύπελλο από την ταφή 5, β) Βοιωτικός Κηφισός. 4η συστάδα. Κεραμοσκεπής παιδική λάρνακα, γ) Ιερό Καβίρων. Το ιερό (ναός και θέατρο-τελεστήριο) μετά τις εργασίες στερέωσης.

α) Χαλκίδα. Οικόπεδο Κοροβέση. Νόμισμα Μεγάλου Κωνσταντίνου, β-γ) Χαλκίδα. ΟικόπεδοΚοροβέση. Κεφαλή κούρου (πρόσθιο και οπίσθιο τμήμα), δ-ε) Χαλκίδα. ΟικόπεδοΜπαλάκα. Όστρακο από μελανόμορφη λήκυθο και αρχαϊκή κεραμική, στ) Μάνικα.Οικόπεδο Ελληνικού. Τμήμα ΠΕ οικίας, ζ-θ) Μάνικα. Οικόπεδο Ελληνικού. Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

α) Λιχάδα. Λόφος Καστρί και σωροί λίθων, β) Ροβιές. Οικόπεδο Δημοτικού Σχολείου. Τμήμα γλυπτού, γ) Ωρεοί. Το στέγαστρο του ταύρου, δ) Σκύρος. Οικόπεδο Μέγκου. Μυκηναϊκός αμφορέας, ε) Ακέφαλο άγαλμα από παράδοση, στ) Κήρινθος. Μυκηναϊκός σφραγιδόλιθος από παράδοση.

ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ

Λαμία: α-β) Δημοτική οδός «λυκινική» πυξίδα από τον τάφο ΙΙ και μελαμβαφής σκύφος από τον τάφο V, γ) Οδός Αλαμάνας. Πρόχους από τον τάφο Ι, δ) Οδός Αινιάνων. Γενική άποψη της ανασκαφής, ε) Οδός Αμφικτυόνων. Ο τάφος με τα κτερίσματα, στ) Οδός Βύρωνος. Ο τάφος ΙΙ με το κρανίο και τη λεκανίδα κατά χώραν.

Μ. Φ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

α) Μόδι. Άγιος Αθανάσιος. Άποψη του λουτρού από ΒΑ., β-γ) Μόδι. Οικόπεδο Λιαράκη. Χάλκινη πόρπη από τον τάφο Ι και προχοΐσκη από τον τάφο ΙΙΙ, δ) Λιβανάτες. Θέση Παληακάστρα. Ο πύργος από Β., ε) Λιβανάτες. Παληακάστρα. Αγρός Γεωργιάδη. Μόνωτη φιάλη, στ) Τραγάνα. Κύπελλο από τον τάφο ΙΙΙ.

α) Έξαρχος. Προχοΐσκη από τον τάφο Ι, β) Μεξιάτες. Έργα άρδευσης. Χάλκινες περόνες, γ) Μεξιάτες. Έργα άρδευσης. Ο θαλαμοειδής τάφος ΙΙΙ από Α., δ) Αχινός. Οικόπεδο Κυρίτση. Βάθρο βωμού, ε) Αχινός. Οικοδομικά λείψανα διαφόρων φάσεων, στ) Αχινός. Οικόπεδο Κυρίτση. Ψηφιδωτό δάπεδο.

Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ - Μ. Φ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

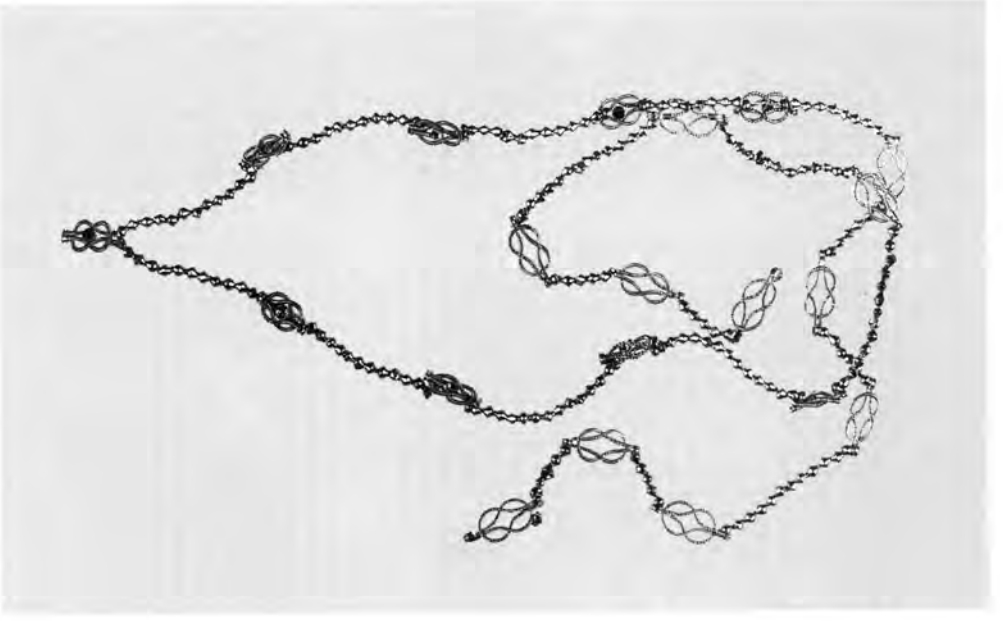

α-β) Αχινός. Οικόπεδο. Αθ. Παπαλεξόπουλου. Πήλινη υδρία από τον τάφο V και ληκύθιο από περισυλλογή, γ) Κύνος. Δάπεδο κεραμικού κλιβάνου, δ-ε) Άγαλμα από την περιοχή Υπάτης και ενεπίγραφη πλάκα από το Μόδι (από παράδοση).

Μ. Φ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ - Φ. ΔΑΚΟΡΩΝΙΑ

Δίστομο (αρχ. Άμβροσσος). Ταφικός περίβολος: α) Χρυσό περιδέραιο, β-γ) Χάλκινα πτυκτά κάτοπτρα.

ΦΩΤΗΣ ΝΤΑΣΙΟΣ

Δελφοί: α-β) Νοτιοανατολική έπαυλη. Το υπόκαυστο και η δυτική αψιδωτή αίθουσα,
γ) Προφήτης Ηλίας. Λιθόπλινθοι στο Μπογδανόρεμα.

V. DEROCHE - ΠΛ. ΠΕΤΡΙΔΗΣ

Δελφοί: α) Ανθοχώρι. Αρχιτεκτονικά λείψανα στον Τσικνιά, β) Παρόδι. Αρχιτεκτονικά λείψανα στη Γκουρίτσα, γ) Κυριάκι. Αρχιτεκτονικά λείψανα στη Μακριά Πεζούλα.

J. OULHEN - D. ROUSSET - Λ. ΖΩΓΡΑΦΟΣ

Δελφοί: α) Πύργος στον Ταρσό, β) Αρχιτεκτονικά λείψανα στο Γραμματικό.

J. OULHEN - D. ROUSSET - Λ. ΖΩΓΡΑΦΟΣ

α-β) Δημητριάδα. Αρχαίο θέατρο. Ο θησαυρός των νομισμάτων και το ανάκτορο (άποψη της νότιας στοάς από ΝΔ.), γ) Νέα Ιωνία Βόλου. Οδός Κολοκοτρώνη. Ο θολωτός τάφος.

Χ. ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ - Α. ΜΠΑΤΖΙΟΥ - ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ - Β. ΡΟΝΤΗΡΗ

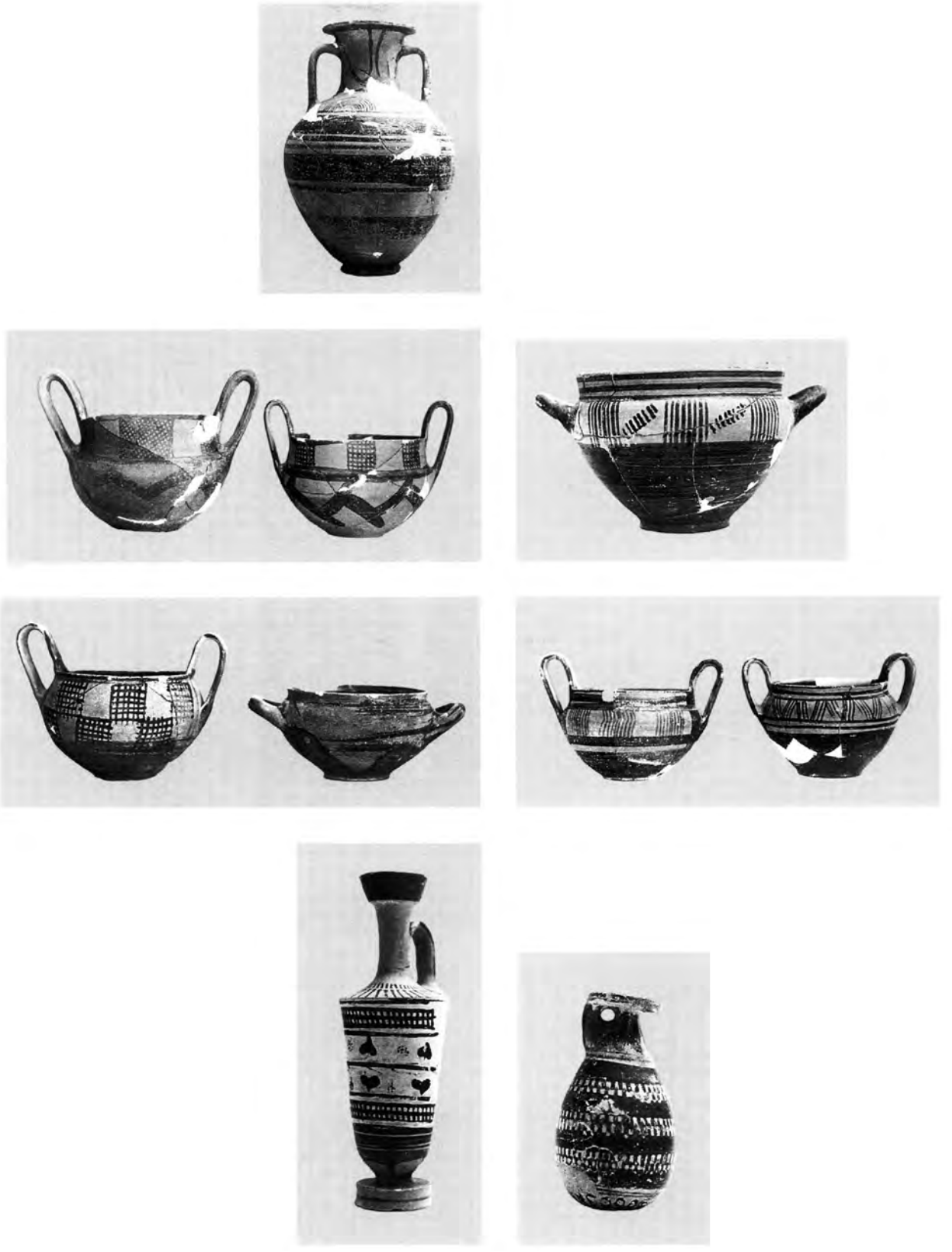

Νέα Ιωνία Βόλου. Ο θολωτός τάφος: α) Η είσοδος του από ΝΑ., β) Αγγεία in situ, γ) Εγχυτρισμός.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΡΟΝΤΗΡΗ

Νέα Ιωνία Βόλου. Θαλαμωτός τάφος: α-ε) Αγγεία πρωτογεωμετρικής περιόδου, στ-ζ) Αγγεία πρώιμης κλασικής περιόδου.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΡΟΝΤΗΡΗ

Φθιώτιδες Θήβες: α) Αρχαίο θέατρο. Η ορχήστρα και η σκηνή από το κοίλο, β) Αρχαίο θέατρο. Η σκηνή με το προσκήνιο, γ) Αρχαίο θέατρο. Ενεπίγραφη πλίνθος, δ) Αρχαίο θέατρο. Η σκηνή, του χώρου ΙΙ, ΙΙΙ, IV και ο διάδρομος, ε) Δυτικό νεκροταφείο. Μελαμβαφής κάνθαρος, στ-ζ) Δυτικό Νεκροταφείο. Επιτύμβιες στήλες.

α) Φθιώτιδες Θήβες. Δυτικό Νεκροταφείο. Πήλινο ειδώλιο, β) Βελεστίνο. Οικόπεδο Β. Μπόλια. Γενική άποψη της ανασκαφής από ΝΑ., γ-δ) Πλάτανος Αλμυρού - θέση Βουλοκαλύβα. Αγρός Δ. Δεσποτόπουλου. Τύμβος Γ. Άποψη των ταφικών λάκκων και των τραπεζών προσφορών με τα ταφικά σήματα.

Νομός Μαγνησίας. Περιοχή Μαράθου - Κριθαριάς. Ορθογώνιο λιθόκτιστο οίκημα, β) Ύψωμα Σωρός. Τετράγωνος πύργος. Γενική άποψη, γ) Ακρωτήριο Αγκίστρι Σωρού. Η είσοδος του λαξευτού τάφου, δ) Περιοχή Παλιουρίου. Κυκλικό λιθόκτιστο οίκημα.

ΑΡΓΥΡΟΥΛΑ ΙΝΤΖΕΣΙΛΟΓΛΟΥ

Νομός Καρδίτσας. Ζαΐμη. Αγρός Αθ. Μπαλιάκου: α) Άποψη της ανασκαφικής τομής 3, β) Τμήμα απανθρακωμένου ξύλου, γ-δ) Μονόχρωμη κεραμική, ε) Γραπτή κεραμική.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΧΑΤΖΗΑΓΓΕΛΑΚΗΣ

Νομός Καρδίτσας. Ερμήτσι. Οικόπεδο Χρ. Κουτσιούμπα: α) Κεραμίδα λακωνικού τύπου, β) Κεραμίδα με παράσταση ίππου, γ) Το πηγάδι 1, δ) Άποψη της ανασκαφής με το πηγάδι 2 μπροστά και τον τοίχο πίσω.

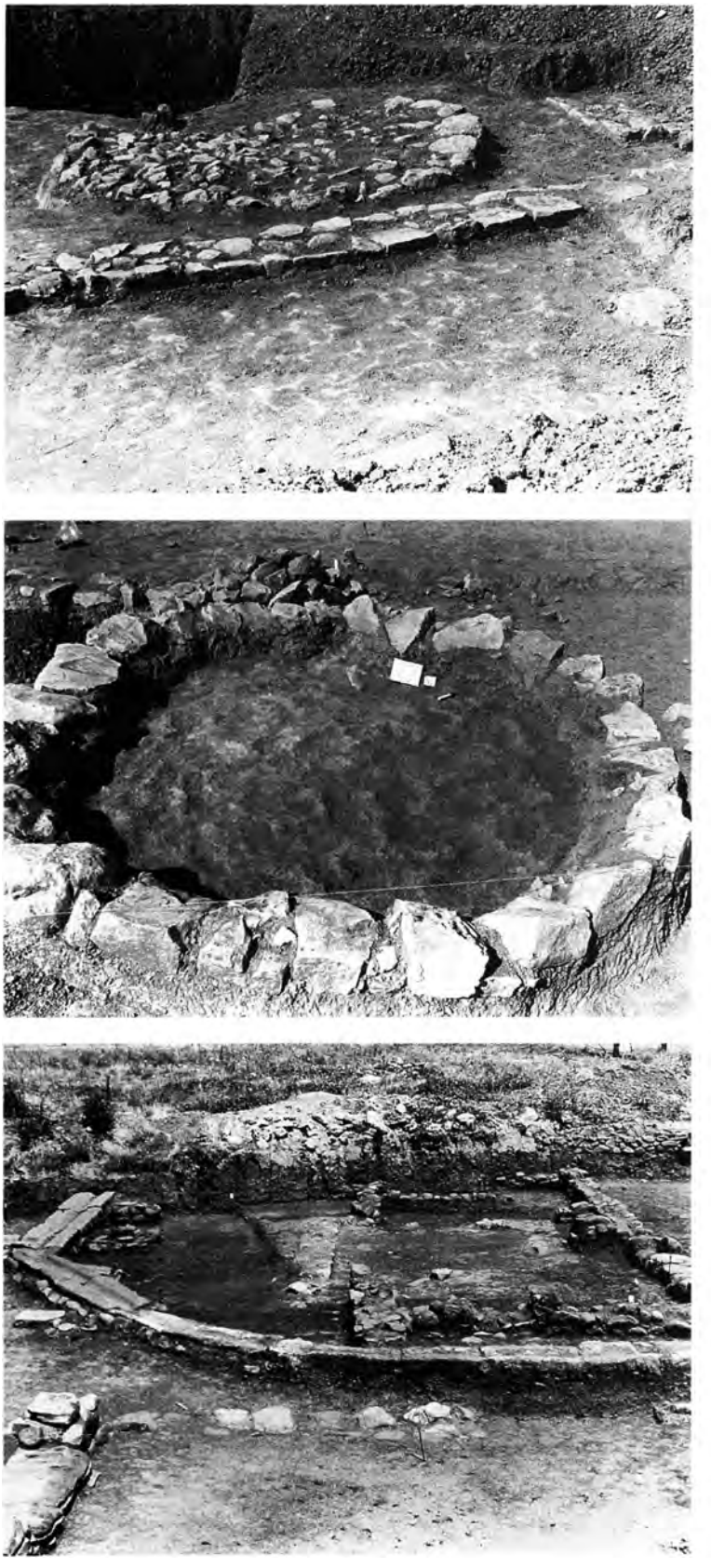

Νομός Καρδίτσας: α) Ερμήτσι. Οικόπεδο Χρ. Κουτσιούμπα. Κεραμίδα λακωνικού τύπου, β) Ερμήτσι. Οικόπεδο Χρ. Κουτσιούμπα. Τμήμα πήλινου κυκλικού πλακιδίου, γ) Πύργος Κιερίου. Οικόπεδο Θ. Κεφαλά. Άποψη της ανασκαφής από Α.

Λ. ΧΑΤΖΗΑΓΕΛΑΚΗΣ - ΕΛ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Νομός Καρδίτσας: α-β) Ορφανά. Έργο Ο.Σ.Ε. Άποψη κυκλικής κατασκευής, γ) Μητρόπολη. Οικόπεδο Β. Τασιόπουλου. Θεμέλια οικιών και αγωγός.

α) Τρίκαλα. Οικόπεδο Γρ. Κάλφα. Τμήμα ελληνιστικού τοίχου, β) Λάρισα. Συνοικισμός Γυρτώνης. Γενική άποψη από Ν., γ-δ) Άτραξ. Επιτύμβιες στήλες, ε) Λάρισα. Συνοικισμός Γυρτώνης. Ρωμαϊκό βαλανείο (λουτήρας), στ) Λάρισα. Συνοικισμός Γυρτώνης. Γενική άποψη από Β.

α-γ) Άτραξ. Επιτύμβιες στήλες, δ-στ) Λάρισα. Επιτύμβιες στήλες.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΖΙΑΦΑΛΙΑΣ

Νομός Ιωαννίνων. Ακρόπολη Μεγάλου Γαρδικίου. Κτίριο Β. Γενική άποψη της ανασκαφής από Ν., β-στ) Ευρήματα από το χώρο Β του κτιρίου Β.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΑΧΟΣ

α) Άρτα. Οικόπεδο Β. Βαγγέλη. Μόνωτο κυάθιο από το λάκκο στο νότιο χώρο της Δυτικής οικίας, β-γ) Νομός Ιωαννίνων. Κοινότητα Πλαισίων. Κτερίσματα από τη θήκη του ταφικού περιβόλου και ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη, δ) Άρτα. Οικόπεδο Β. Βαγγέλη. Αγαλμάτιο Αφροδίτης και Έρωτος από το χώρο της Δυτικής οικίας.

Άρτα: α-β) Οικόπεδο Β. Βαγγέλη. Πήλινα ανθεμωτά ακροκέραμα από τη Δυτική οικία, γ) Οικόπεδο Β. Βαγγέλη. Πήλινο ανθεμωτό ακροκέραμο από την Ανατολική οικία, δ) Οικόπεδο Β. Βαγγέλη. Θραύσμα πήλινου δίσκου από την Ανατολική οικία, ε-στ) Οικόπεδο Μερκοβίτη. Αγγεία από τη θήκη 5α, ζ-η) Οικόπεδο Κοκκινέλη. Τεφροδόχος αμφορέας από τη θήκη ΙΙ και το πώμα του με εγχάρακτη επιγραφή.

Άρτα: α) Οικόπεδο Χρόνη. Η εσωτερική παρειά του τείχους και το κλιμακοστάσιο από Ν.,
β) Οικόπεδο Θεοδώρου. Χρυσό διάδημα από τον τάφο Ι, γ-ε) Οικόπεδο Θεοδώρου.
Αγγεία από τον τάφο ΙΙΙ και τη θήκη ΙΙ.

Γ. ΠΛΙΑΚΟΥ - Α. ΑΓΓΕΛΗ

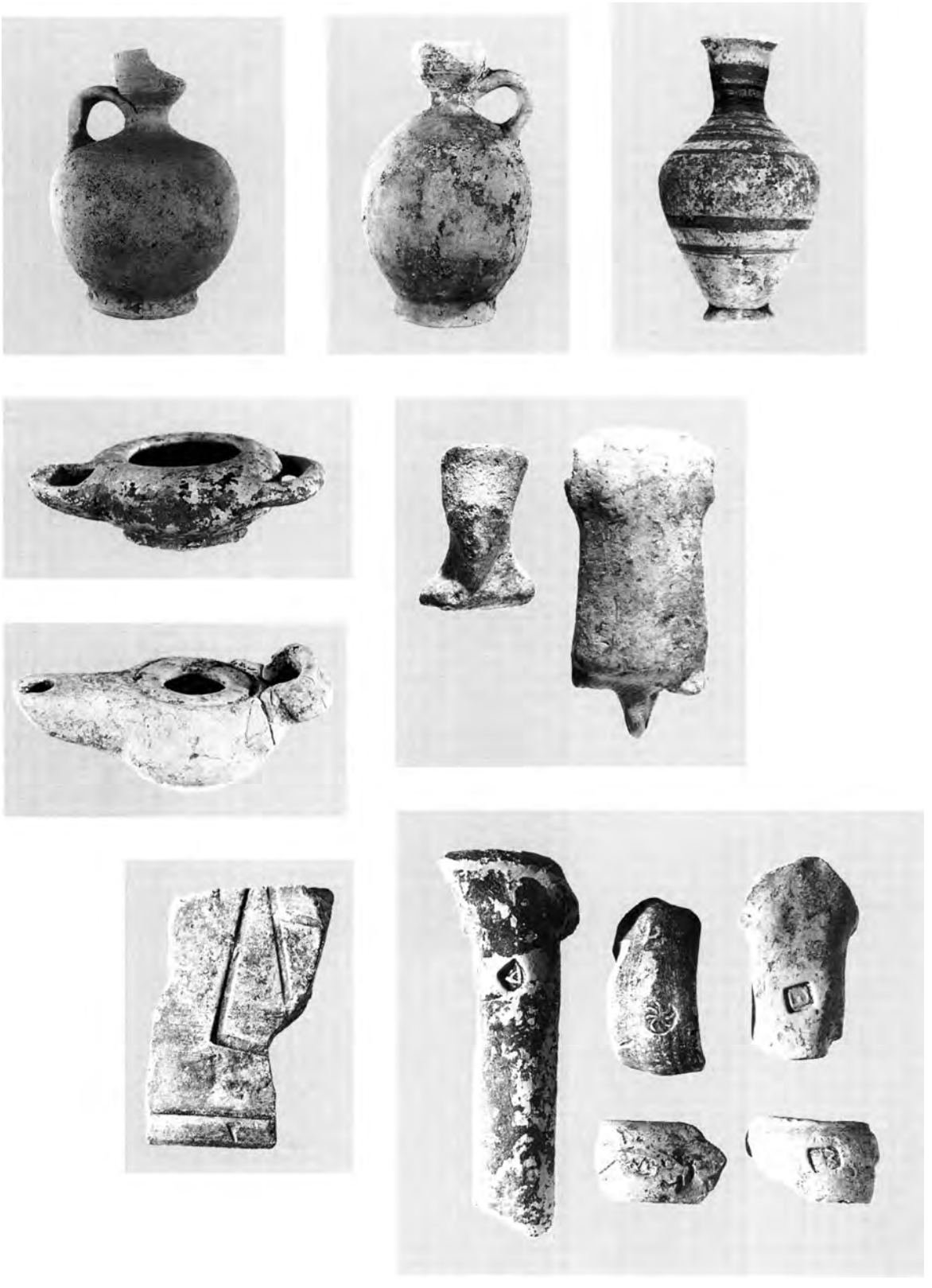

Άρτα: α) Οικόπεδο Θεοδώρου. Αμφορέας από τη θήκη IV, β) Οικόπεδο Σχολικών Κτιρίων. Τμήμα πήλινης ενσφράγιστης κεραμίδας, γ) Οικόπεδο Σχολικών Κτιρίων. Πήλινες κεφαλές γυναικείων ειδωλίων, δ) Αποχετευτικό έργο. Συμβολή Εθνικής Περιφερειακής οδού και Μάρκου Μπότσαρη. Τμήμα της εξωτερικής παρειάς του τείχους, ε-ζ) Κοινότητα Δημαριού. Ερυθρόμορφη λήκυθος, λύχνος και μυροδοχείο από τους τάφους Ι και ΙΙ, η) Κοινότητα Στρογγυλής. Βάση λύχνου από τη νότια πτέρυγα.

α-β) Άρτα. Στρογγυλή. Όστρακα ανάγλυφων κορινθιακών σκύφων και χάλκινη λαβίδα με σιδερένιες απολήξεις, από τη νότια πτέρυγα, γ-δ) Λευκάδα. Τμήμα υδρευτικού αγωγού στην περιοχή Καλλιγονίου-Καρυωτών. Ενσφράγιστες λαβές αμφορέα από τον Τ16 και από τον Τ54, ε) Λευκάδα. Τμήμα υδρευτικού αγωγού. Ενσφράγιστη δισκοειδής αγνύθα, στ-η) Λευκάδα. Οικόπεδο Γρ. και Ελπ. Βουκελάτου. Κτερίσματα.

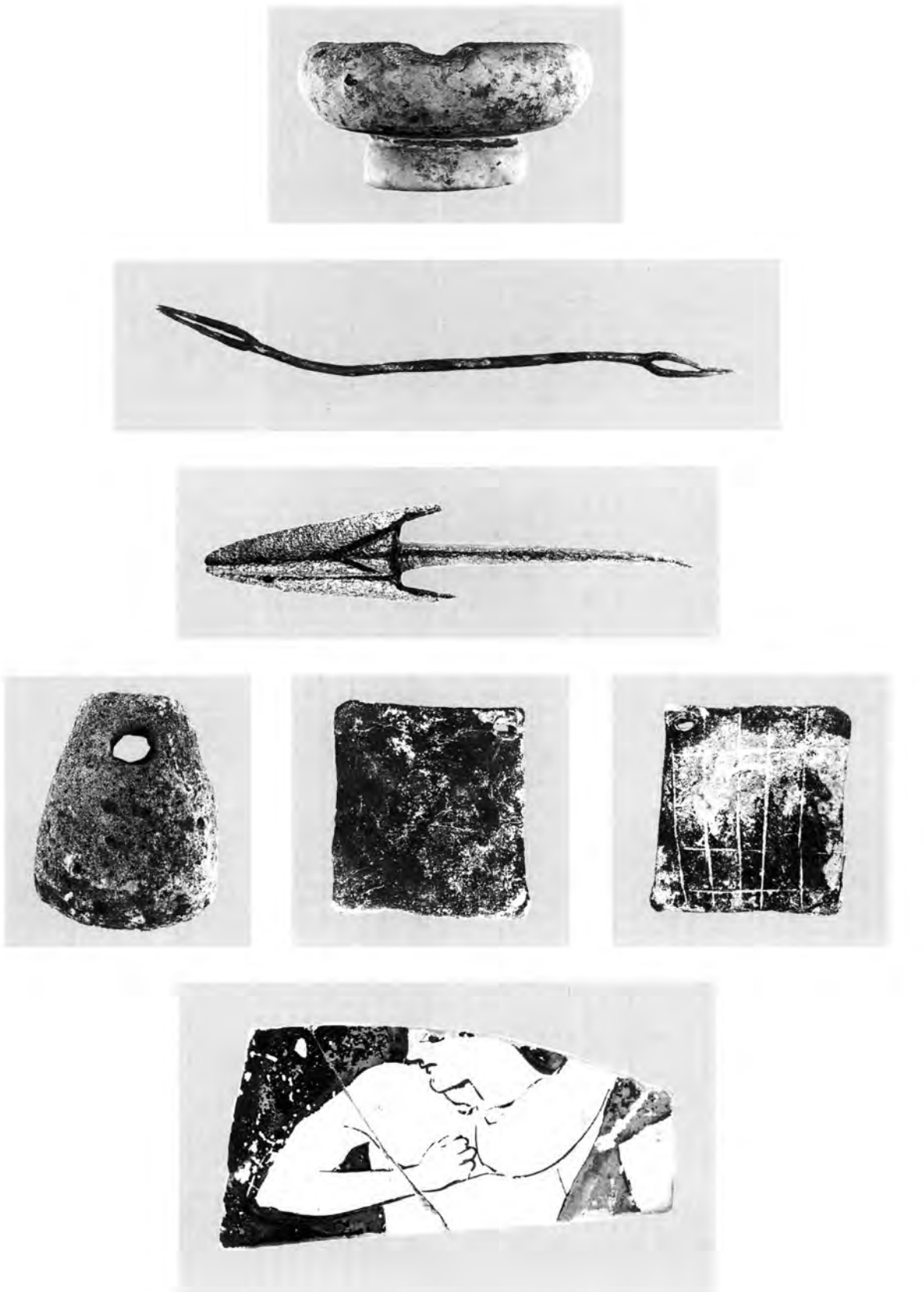

Λευκάδα: α-δ) Οικόπεδο Γρ. και Ελπ. Βουκελάτου. Κτερίσματα, ε-στ) Οικόπεδο Π. Ζαβιτσιάνου. Πλαγγόνα από το χώρο μεταξύ των τάφων και λύχνος, ζ) Οικόπεδο Αρ. και Π. Φατούρου. Θραύσμα ενσφράγιστης κεράμου από το Κτίριο Α, η) Οικόπεδο Αρ. και Π. Φατούρου. Ενσφράγιστες λαβές αμφορέων από το Κτίριο Α.

Νομός Λευκάδας. Οικόπεδο Φατούρου: α-ι) Ευρήματα από το Κτίριο Α.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

Νομός Λευκάδας: α-γ) Οικόπεδο Φατούρου. Ευρήματα από το κτίριο Β, δ-στ) Οικόπεδο Χαρ. Χαλικιά. Ευρήματα από την ανασκαφή.

ΑΓΓΕΛΙΚΑ ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ

α) Νομός Λευκάδας. Οικόπεδο Σπ. Λογοθέτη. Ανδρώνας της οικίας Α από Δ., β) Νομός Λευκάδας. Οικόπεδο Σπ. Λογοθέτη. Λίθινο βάρος, γ) Νομός Πρέβεζας. Καστρί. Οικόπεδο Σ. Νικολάου. Η βορειοανατολική πλευρά του πύργου από Δ., δ) Νομός Πρέβεζας. Ριζά, θέση Φραγκοκκλησιά. Η νοτιοδυτική πλευρά του δεκαγωνικού κτιρίου από ΝΔ., ε) Δορυφορική εικόνα της χερσονήσου της Νικόπολης.

1. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. (ΣΤΑΘΜΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑ)
2. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ Μ.Σ.Α. (ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΟ ΣΚΑΜΜΑ, ΟΔΟΥ ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ
3. ΟΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ 35 ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΣΠΕΡΗ 16
4. ΟΔΟΣ ΘΗΣΕΩΣ 15-17
5. ΟΔΟΣ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ 196 ΚΑΙ ΚΗΦΙΣΟΔΟΤΟΥ
6. ΟΔΟΣ ΑΜΦΙΑΡΑΟΥ 58 ΚΑΙ ΚΗΦΙΣΟΔΟΤΟΥ
7. ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΑΛΣΟΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Σχέδ. Α΄. Τοπογραφικός χάρτης της Αθήνας, όπου σημειώνονται οι χώροι που ανασκάφηκαν το 1993.

ISSN 0570-622X